

Volume / Cilt: **13**
Issue / Sayı: **1**
2026

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Publisher Contact / Yayıncı İletişim Bilgileri

Istanbul Gelisim University Press / İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları

Sertifika No: / Certificate Number: 47416

Address / Adres: Cihangir Mah. Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sok. No: 1 34310 Avcılar / İstanbul / TÜRKİYE

Phone / Tel.: +90 212 4227000 **Ext. Dahili:** 7280, 7379

Fax / Belgeç: +90 212 4227401

E-mail / E-posta: igusbd@gelisim.edu.tr

Ağ Sayfası / Web Site: www.dergipark.org.tr/en/pub/igusbd **Twitter (X):** @IGUSBD

©All rights reserved. / ©Her hakkı saklıdır.

Printing and Binding / Baskı ve Cilt

Servet İşler

Sertifika No: 40352

Phone / Tel.: +90 212 5939467

E-mail / E-posta: islercory@hotmail.com

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **13** |
Issue / Sayı: **1** |
2026

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

About

The Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed journal and published biannually. The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of the Istanbul Gelisim University.

The Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences is indexed in TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, DOAJ (Directory of Open Access Journals), EBSCO Discovery Service, Proquest, SOBİAD - Sosyal Bilimler Atıf Dizini, Idealonline, Worldcat, Google Scholar.

Owner: Prof. Dr. Bahri ŞAHİN on Behalf of Istanbul Gelisim University

Editor: Assoc. Prof. Dr. Serdar EGELİ

Please refer to the journal's webpage (www.dergipark.org.tr/en/pub/igusbd) for "Editorial Policy", "Instructions to Authors" and "Instructions to Reviewers".

Hakkımızda

İstanbul Gelişim Üniversitesi yayını olan Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; İstanbul Gelişim Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi; TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, DOAJ (Directory of Open Access Journals), EBSCO Discovery Service, Proquest, SOBİAD - Sosyal Bilimler Atıf Dizini İdealonline, Worldcat ve Google Scholar tarafından indekslenmektedir.

Sahibi: İstanbul Gelişim Üniversitesi adına Prof. Dr. Bahri ŞAHİN

Editör: Doç. Dr. Serdar EGELİ

Yayın Politikası", 'Yazarlara Talimatlar' ve 'Hakemlere Talimatlar' için lütfen derginin web sayfasını (www.dergipark.org.tr/tr/pub/igusbd) ziyaret edin.

Volume / Cilt: 13
Issue / Sayı: 1
2026

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Owner on Behalf of Istanbul Gelisim University / İstanbul Gelişim Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Bahri ŞAHİN

Istanbul Gelisim University, Rector, İstanbul , Türkiye

Email: bsahin@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3885-9588

Editorial Board / Yayın Kurulu

Prof. Burhanettin Aykut ARIKAN

Independent, Economics, Administrative and Social Sciences, Management Information Systems, , Türkiye

Email: baarikan@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9629-8387

Prof. Kenan AYDIN

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Business Administration, İstanbul, Türkiye

Email: keaydin@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0496-5665

Prof. Tefvik ERDEM

Ankara Hacı Bayram Veli University, University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Department of Public Administration, Ankara , Türkiye

Email: tevfik.erdem@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7658-1735

Prof. Şükran Güzin ILICAK AYDINALP

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Public Relations and Publicity, İstanbul , Türkiye

Email: sgilicak@gelisim.edu.tr

Prof. Kamil KAYA

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Sociology, İstanbul, Türkiye

Email: kakaya@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6699-5923

Assoc. Prof. Turhan ADA

Yıldız Technical University, Faculty of Arts and Science, Department of Sociology, İstanbul , Türkiye

Email: tada@yildiz.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3670-2365

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **13** |
Issue / Sayı: **1** |
2026

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

Editor / Editör

Assoc. Prof. Serdar EGELİ

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Tourism Guidance, İstanbul, Türkiye

Email: scop@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1101-5676

Assistant Editors / Editör Yardımcıları

Assoc. Prof. Dr. Onur ÖZDEMİR

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, International Trade and Finance, İstanbul, Türkiye

Email: onozdemir@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3804-0062

Asst. Prof. Tuğçe GÜR TÜRKDOĞAN

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Political Science and Public Administration, İstanbul, Türkiye

Email: tugur@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7170-5727

Asst. Prof. Turgay KARALINÇ

Istanbul Gelisim University, Faculty of Health Sciences, Healthcare Management, İstanbul, Türkiye

Email: tkaralinc@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2763-9851

Asst. Prof. Fikriye Gözde MOCAN

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Sociology, İstanbul, Türkiye

Email: fgmocan@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5662-5912

Asst. Prof. Elif Cemre ÖZAYDIN

Istanbul Gelisim University, Faculty of Applied Sciences, Gastronomy and Culinary Arts, İstanbul, Türkiye

Email: ecozaydin@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1574-5120

Asst. Prof. Gizem UZUNER

Independent Resercher, Economics, Administrative and Social Sciences, Economics and Finance, İstanbul, Türkiye

Email: guzuner@gelisim.edu.tr

Asst. Prof. İbrahim Halil YAŞAR

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Political Science and International Relations, İstanbul, Türkiye

Email: ihyasar@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3661-5088

Volume / Cilt: 13
Issue / Sayı: 1
2026

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Asst. Prof. Ahmed Esad YURTSEVER

Istanbul Gelisim University, Faculty of Applied Sciences, Management Information Systems, İstanbul, Türkiye

Email: aeyurtsever@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9845-3785

Field Editors / Alan Editörleri

Assoc. Prof. Mehmet Oğuzhan KILINÇEL (Psychiatry)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Health Sciences, Child Development, İstanbul , Türkiye

Email: mokilincel@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2988-4631

Prof. Mustafa Murat KIZANLIKLI (Tourism, Gastronomy)

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guidance, Department of Tour Guide Training, Ankara , Türkiye

Email: murat.kizanlikli@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6953-767X

Assoc. Prof. Mustafa Can KOÇ (Sports Sciences)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Sport Sciences, Recreation, İstanbul , Türkiye

Email: mckoc@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3007-5367

Assoc. Prof. Diler Ezgi TARHAN (Philosophy)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Sociology, İstanbul , Türkiye

Email: detarhan@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0003-3208-9962

Assoc. Prof. Ceyhun UÇUK (Tourism, Gastronomy)

Tekirdağ Namık Kemal University, Marmara Ereğlisi Vocational School, Department of Hotel, Restaurant and Catering Services, Tekirdağ , Türkiye

Email: ceyhunucuk@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2809-6430

Asst. Prof. Ramazan AÇIKGÖZ (Economics and Administrative Sciences)

Istanbul Gelisim University, Istanbul Gelisim Vocational School, Maritime and Port Management, İstanbul , Türkiye

Email: racikgoz@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4981-4211

Asst. Prof. Onur ÇELİK (Economics and Administrative Sciences)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, International Trade and Finance, İstanbul, Türkiye

Email: onucelik@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5990-6128

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **13** |
Issue / Sayı: **1** |
2026

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

Asst. Prof. Mouhamed Bachir DIOP (Political Science and International Relations)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Political Science and Public Administratio, İstanbul , Türkiye

Email: mbdiop@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2273-4243

Asst. Prof. Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK (Psychology)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Psychology, İstanbul , Türkiye

Email: gfilazoglu@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7431-282X

Asst. Prof. İpek GÜRKAN (Radio, Television and Cinema)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Applied Sciences, Television Reporting and Programming, İstanbul , Türkiye

Email: igurkan@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9436-5734

Asst. Prof. Derya KAVGAOĞLU (Social Work)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Health Sciences, Social Work, İstanbul , Türkiye

Email: dkavgaoglu@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5926-3081

Asst. Prof. Aysun KÖRLÜ TOPAN (Communication Sciences)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Applied Sciences, New Media And Communication, İstanbul , Türkiye

Email: akorlu@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9478-172X

Asst. Prof. Funda ÖZBUCAK (Communication and Design)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Fine Arts, Communication and Design, İstanbul , Türkiye

Email: fozbucak@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8323-2912

Asst. Prof. Selda TUNÇ SUBAŞI (Communication Sciences, Sociology)

Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Radio, Television and Cinema, İstanbul , Türkiye

Email: setunc@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7009-4848

Asst. Prof. Gonca YILMAZ (Economics and Administrative Sciences)

Istanbul Gelisim University, Istanbul Gelisim Vocational School, Foreign Trade, İstanbul , Türkiye

Email: goyilmaz@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4763-0742

Volume / Cilt: 13
Issue / Sayı: 1
2026

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Res. Asst., PhD Nuran AKDAĞ (Economics and Administrative Sciences)

Istanbul Gelisim University, School of Applied Sciences, Department of International Trade, İstanbul , Türkiye

Email: nakdag@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9204-5606

Res. Asst. Cansu TÜRKER (Economics and Administrative Sciences)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Business Administration, İstanbul , Türkiye

Email: cturker@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8110-1839

Res. Asst. Melih YILDIZ (Economics and Administrative Sciences)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Business Administration, İstanbul , Türkiye

Email: myildiz@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-0157-0481

Res. Asst., PhD Meryem SARIKÖSE (Sociology)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Sociology, İstanbul , Türkiye

Email: msarikose@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-6428-184X

Res. Asst., PhD Aydan ÜNLÜKAYA ÇEVİRİCİ (Communication Sciences)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Advertising, İstanbul , Türkiye

Email: aunlukaya@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5645-6192

Res. Asst., PhD Emre YÜKSEL (New Media)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, New Media and Communication, İstanbul , Türkiye

Email: eyuksel@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7126-8915

Res. Asst. Bilge İPEK (Radio, Television and Cinema)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Advertising, İstanbul , Türkiye

Email: bgokce@gelisim.edu.tr

Res. Asst. Ayçe İdil EYİ (Tourism, Gastronomy)

Istanbul Gelisim University, Faculty of Applied Sciences, Gastronomy And Culinary Arts, İstanbul , Türkiye

Email: aieyi@gelisim.edu.tr

ORCID: 0009-0002-0857-1994

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **13** |
Issue / Sayı: **1** |
2026

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

Language Editors / Dil Editörleri

Asst. Prof. Zahra TALEBI GHAHREMANLOUY OLYA

Istanbul Gelisim University, School of Foreign Languages, İstanbul , Türkiye

Email: ztalebi@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5960-4074

Res. Asst. Asel ATAÖĞLU

Istanbul Gelisim University, Faculty Of Economics, Administrative And Social Sciences, Business Administration, İstanbul, Türkiye

Email: aataoglu@gelisim.edu.tr

ORCID: 0009-0009-5676-5356

Res. Asst. Dilek KIZILIRMAK

Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, New Media and Communication, İstanbul , Türkiye

Email: dierol@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9569-9974

Res. Asst. Gökhan ÖZBİLGE

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, International Trade and Finance, İstanbul, Türkiye

Email: gozbilge@gelisim.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9060-091X

Publication Board / Yazı İşleri Kurulu

Arş. Gör. Dr. Nuran AKDAĞ - Uzm. Ahmet Şenol ARMAĞAN – Arş. Gör. Cem KESKİN

Arş. Gör. Dilek KIZILIRMAK - Arş. Gör. Gökhan ÖZBİLGE - Arş. Gör. Ahmet Mecid VERGÜL –

Kütüphaneci Melike ŞAFAK - Küt. ve Dok. İşleri Memuru Şükran DÖNMEZ - Ezgi DAĞDAŞ

Advisory Board / Danışma Kurulu

A. Mohammed Abubakar

Antalya Bilim University, Department of Business Administration, Antalya, Türkiye

Andrew Adewale Alola

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Economics And Finance, İstanbul, Türkiye

Anoop S. Kumar

Gulati Institute of finance and taxation, Thiruvananthapuram, Kerala, India

Anton Abdulbasah Kamil

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Business Administration, İstanbul, Türkiye

Ashifa Kariveliparambil Mohammed Ashraf

Istanbul Gelisim University, Faculty of Health Sciences, Social Work, İstanbul, Türkiye

Volume / Cilt: **13**
Issue / Sayı: **1**
2026

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Bülent Eşiyok

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Economics And Finance, İstanbul, Türkiye

Cüneyt Yılmaz

Yıldız Technical University, Faculty of Mechanical Engineering, Department of Mechatronics Engineering, Mechatronics, İstanbul, Türkiye

Dilek Kurt

Yeditepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences İstanbul, Türkiye

Ergin Bulut

Goldsmiths University of London, Media Communications and Cultural Studies, London, United Kingdo

Festus Victor Bekun

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Logistics Management, İstanbul, Türkiye

Filiz Kınıklı

Ege University, Faculty of Agriculture, Department of Agricultural Economics, Division of Agricultural Management, İzmir, Türkiye

Gökçe Koç

Istanbul Yeni Yuzyl University, Faculty of Engineering and Architecture, İstanbul, Türkiye

Hadi Pourmousa

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Management Information Systems, İstanbul, Türkiye

Hakan Satiroğlu

Business and Management Department, Bath Business School, Bath Spa University, Bath, UK

Hamza Çeştepe

Zonguldak Bülent Ecevit University, Department of Economics, Economic Development, International Economics, Zonguldak, Türkiye

Hina Zahoor

Istanbul Gelisim University, Faculty of Health Sciences, Social Work, İstanbul, Türkiye

Ifedolapo Olabisi Olanipekun

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Economics And Finance, İstanbul Türkiye

Işık Akın

Business and Management Department, Bath Business School, Bath Spa University, Bath, UK

Keisuke Wakizaka

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Political Science And International Relations, İstanbul, Türkiye

Kiss András Péter

The University of Dunaújváros, Sports Activity Management, Dunaújváros, Hungary

Mehdi Safaei

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Logistics Management, İstanbul, Türkiye

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **13** |
Issue / Sayı: **1** |
2026

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

Mehmet Altınöz

Bolu Abant İzzet Baysal University, Gerede Faculty of Applied Sciences, Department of International Trade and Logistics, International Trade and Logistics Division, Bolu, Türkiye

Mehmet Sarıışık

Sakarya University of Applied Sciences, Department of Gastronomy and Culinary Arts, Sakarya, Türkiye

Mine Afacan Fındıklı

Istinye University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Istanbul, Türkiye

Muharrem Tuna

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Management (Tourism Administration), Ankara, Türkiye

Murat Kızıldağ

Rosen College of Hospitality Management, University of Central Florida, Orlando, FL, USA

Nico Carpentier

Charles University, Faculty of Social Sciences, Institute of Communication Studies and Journalism, Prague, Czech Republic

Querdia Bougaba

Faculty of Social Sciences and Humanities, Mohamed El Bachir El Ibrahimi University of Bordj Bou Arréridj, Algeria

Özgür Kızıldemir

Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Tourism Management, Sakarya, Turkey

Raheb Mohammadi Ghanbarlou

Istanbul Gelisim University, Faculty Of Economics, Administrative And Social Sciences, Sociology, İstanbul, Türkiye

Rahmat Ullah

Istanbul Gelisim University, İstanbul Türkiye

Rehab El-Gamil

Istanbul Gelisim University, Faculty of Applied Sciences, Gastronomy And Culinary Arts, İstanbul, Türkiye

Tarik DOĞRU

Boston University, School of Hospitality Administration, 928 Commonwealth Avenue, Boston, USA

Uju Violet Alola

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Tourism Guidance, İstanbul, Türkiye

Ulvi Keser

International Final University, Girne, Turkish Republic of Northern Cyprus

Umut Avcı

Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Division of Management and Organization, Muğla, Türkiye

Viktoriiia Demydova

Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative And Social Sciences, Political Science And International Relations, İstanbul, Türkiye

Yüksel Öztürk

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Tourism, Department of Tourism, Department of Tourism Management - Tourism Administration, Ankara, Türkiye

Volume / Cilt: **13**
Issue / Sayı: **1**
2026

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Reviewers for This Issue / Bu Sayının Hakemleri

Deniz AKBULUT
Emrah Eray AKÇA
Emre Ozan AKSÖZ
Şenay SAYIN ALSAN
Özge GÜRSOY ATAR
Fatih BAL
Mehmet BALCI
Göksel BASMACI
Sedat BATMAZ
Banu BAYBARS
Murat BAYRAKTAR
Mustafa BİNGÖL
Haşim ÇAPAR
Tayfun DOĞAN
Şenol DURGUN
İsmail EFE
Rabia NAZİK EKİNCİ
Ramazan ERDEM

Sinan ERDOĞAN
Duygu EREN
Pelin ÖNDER EROL
Ulaş Başar GEZGİN
Raheb Mohammadi GHANBARLOU
Cem GÖKÇEN
Hüseyin İÇEN
Sumru KALELİ
Büşra KILIÇ
Şenay KILINÇEL
Güliz KOLBURAN
Hatice KUMCAĞIZ
Taylan MARAL
Nurhan NAZ
Furkan Onur EKEN
Aslı Ercan ÖNBIÇAK
Mehmet Akif ÖZER
Fahri ÖZSUNGUR

Mesut ÖZTIRAK
Mortaza Chaychi SEMSARİ
Iryna SKAVRONSKA
Ceren SÖZERİ ÖZDAL
Selda TUNÇ SUBAŞI
Gülay TAMER
Banu TARHAN MENGİ
Didem TETİK KÜÇÜKELÇİ
Hıdır TOK
Yelda ÜLKER
Neriman YALÇIN
Duygu Yetgin AKGÜN
Gonca YILDIRIM
Korkmaz YILDIRIM
Necla YILMAZ
Ferhat ZENGİN

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **13** |
Issue / Sayı: **1** |
2026

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

Contents / İçindekiler

Original Articles / Özgün Araştırmalar

- 1 Tuncer GÖVDELI
Unraveling the Interplay between Trade Openness, Energy Consumption, Government Expenditure and Economic Growth in Iran: A Bootstrap Analysis
İran'da Dışa Açıklık, Enerji Tüketimi, Kamu Harcaması ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Etkileşimin Çözümlemesi: Bootstrap Analizi
- 12 Eda DİNERİ, Feyza ÖZDİNÇ
Effects of Economic Development Indicators on Gender Inequality: Evidence from High-Income Countries
Ekonomik Kalkınma Göstergelerinin Cinsiyet Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri: Yüksek Gelirli Ülkelerden Kanıtlar
- 30 Simge AKSU
Willingness to Pay for Green Brands in Developing Countries: Turkey Example
Gelişmekte Olan Ülkelerde Yeşil Markalar için Ödeme İstekliliği: Türkiye Örneği
- 42 Arif YILDIZ, Ayşe Meriç YAZIC , Ayça Can KIRGIZ, Helin DOYMAZ
The Moderating Role of Perceived Internal Marketing Activities in Call Centre Employees' Artificial Intelligence Anxiety and Organisational Commitment
Çağrı Merkezi Çalışanlarının Yapay Zeka Kaygısı ve Örgütsel Bağlılığı Üzerinde Algılanan İç Pazarlama Faaliyetlerinin Düzenleyici Rolü
- 54 Murat KASAPSARAÇOĞLU
Türkiye-NATO İlişkileri Üzerine Cumhuriyet Senatosu Tartışmaları Üzerinden Bir Analiz
An Analysis of Turkey-NATO Relations in the Republican Senate Discussions
- 67 Ahmet Tuncay ERDEM
The Mediating Role of Social Loneliness Level in the Effect of Fear of Missing Out on Digital Addiction: A Study for Academicians
Gündemi Kaçırma Korkusunun Dijital Bağımlılığa Etkisinde Sosyal Yalnızlık Düzeyinin Aracılık Rolü: Akademisyenlere Yönelik Bir Çalışma
- 83 Nadir ATEŞOĞLU
Kimlik, Güvensizlik ve Fanatizm: Lider Söylemleri Üzerine Eleştirel Bir Analiz
Identity, Insecurity and Fanaticism: A Critical Analysis of Leader Discourses
- 101 Kübra GÖKLER
Netflix'in Gerilla Pazarlama Pratiği Olarak Uyguladığı Ambient (Ortam) Reklamların Saussure, Pierce ve Barthes'in Göstergebilim Modelleri Işığında Analizi
Analysis of Ambient Advertisements Applied by Netflix as a Guerrilla Marketing Practice in Light of Semiotic Models of Saussure, Pierce and Barthes

Volume / Cilt: **13**
Issue / Sayı: **1**
2026

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

- 116 Mümtaz KORKUTAN, Nurten Ebru ÖZDEMİR
[An Examination of Healthcare Workers' Perceived Levels of Organizational Depression](#)
Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Depresyon Algı Düzeylerinin İncelenmesi
- 132 Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR
[Sağlık Hizmetlerinde Yönetişim İnovasyonu Sadece Bir "Moda" Kavramı mıdır?](#)
Is Governance Innovation in Health Care Just A "Fashion" Concept?
- 143 Nurhan NAZ
[Otizmli Çocuğu Olan Anne-Babaların Evlilik Uyumu ve Duygu Düzenleme Güçlükleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi](#)
Examining the Relationship Between the Marriage Adjustment and Emotion Regulation Difficulties of Parents with Autism
- 154 Funda POLATCANLI, Yıldırım DEMİR, Şakir İŞLEYEN
[Spor ve Yoga Yapan Bireylerde Depresyon Düzeylerinin Beck Depresyon Ölçeği İle Değerlendirilmesi](#)
Evaluation of Depression Levels in Individuals Practicing Sports and Yoga with Beck Depression Scale
- 167 Meral BOZDEMİR, Beyza KÜREKÇİ
[Yaşlı Yetişkinlikte Psikolojik İyi Oluşu Yordayan Faktörler ve Sosyodemografik Değişkenler ile İlişkisi](#)
Factors Predicting Psychological Well-Being in Older Adulthood and Their Relationship with Sociodemographic Variables
- 184 Şule KARADAĞ ALÇI
[Examination of Hopelessness Levels of Communication Faculty Students in the Context of Future Anxiety: A Single-Center Study](#)
İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeylerinin Gelecek Kaygısı Bağlamında İncelenmesi: Tek Merkezli Bir Çalışma
- 195 Belin Nisa SABIR, Bedriye YILMAZ ALICI
[Pozitif Duygulanım, Yaşam Doymu ve Dijital İyi Oluş: Kuzey Kıbrıs Örneği](#)
Subjective Well-Being and Digital Well-Being: The Northern Cyprus Example
- 207 Mehmet EMİR
[Çevresel Farkındalığın Politik Eylemselliğe Dönüşüm Umudu: Hayao Miyazaki Anime Filmlerinin Yeşil Teori Çerçevesinde Analizi](#)
The Hope of Transforming Environmental Awareness into Political Activism: Analysis of Hayao Miyazaki Anime Films within the Framework of Green Theory
- 222 Ebru AÇIK TURĞUTER
[Kırsal Alanda Yaşlılık: Muğla Kırsalında Bir Çalışma](#)
Aging in Rural Areas: A Study in Rural Muğla

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY

JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Volume / Cilt: **13** |
Issue / Sayı: **1** |
2026

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

- 236 İpek YAYLALI
[Muhasebe Denetimi Dersi Alan ve Almayan Öğrencilerin Hata, Hile ve Denetçi Algısına Yönelik Bir Araştırma](#)
A Study on the Perception of Error, Fraud and Auditor by Students Taking and Not Taking Accounting Audit Course
- 251 Sema Merve BALÇIK, Elif VAROL, Esra Hatice OĞUZ TAŞBAŞ
[COVID-19 Pandemisine Yönelik Komplo Teorilerinin Bireylerin Aşı Niyetine Etkisi](#)
The Effect of Conspiracy Theories About the COVID-19 Pandemic on Individuals' Vaccine Intention
- 263 Turgay KARALINÇ, Semanur OKTAY
[A Study to Determine the Level of Distrust in the Healthcare System Among Students of the Faculty of Health Sciences](#)
Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sağlık Sistemine Güvensizlik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma
- 275 Ahmet SUNAL, Nimet ÖNÜR
[Alman Kamu Televizyonu ZDF'nin Haberlerinde Sosyal Demokrasiyi Okumak: Neoliberalizmin Sürdürülebilirliği Açısından Politik Öneriler](#)
Reading Social Democracy in the News of German Public Television ZDF: Policy Recommendations for the Continuity of Neoliberalism
- 295 Arzu ÇALIŞKAN SARI
[Aşk Bombardmanı Ölçeğinin Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireyler Üzerinde Türkçeye Uyarlama Çalışması](#)
Turkish Adaptation Study of Love Bombing Scale on Individuals in Emerging Adulthood
- 309 Onur AKGÜL
[I Understand But I Cannot Speak!: Examining the English Speaking Anxiety in the Classroom of Tourism Guidance Students](#)
Anlıyorum Ama Konuşamıyorum!: Turizm Rehberliği Öğrencilerinin Sınıfta İngilizce Konuşma Kaygılarının Belirlenmesi
- 321 Mutlu ÖZGEN
[Türkiye'deki Ünlü Cenazelerinde Habitus ve Kültürel Mirasın 'Ritüel' İnşası](#)
Habitus and Ritual Construction of Cultural Heritage at Celebrity Funerals in Türkiye

Review Articles / Derleme Makaleleri

- 341 İrem Fatma KAŞIKÇI, Erdinç ÖZTÜRK
[Apparently Normal Relationship Styles: Exploring the Intersection of Psychological Trauma and Dysfunctional Attachment Dynamics](#)
Görünürde Normal İlişki Stilleri: Ruhsal Travma ve Disfonksiyonel Bağlanma Dinamiklerinin Kesişimini Keşfetmek

Volume / Cilt: **13**
Issue / Sayı: **1**
2026

ISTANBUL GELISIM UNIVERSITY JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

ISSN: 2148-4287
e-ISSN: 2148-7189

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Book Review / Kitap İncelemesi

- 355 Emrah UZUN
Kitap İncelemesi-1: Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü
Book Review-1: Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World
- 361 Onur GÜREL
Kitap İncelemesi-2: Sport Entrepreneurial Ecosystems: Technology Innovation Perspectives
- 364 Erdiñç ÖZDEMİR
Kitap İncelemesi-3: Güvenliğin Eleştirisi

ORIGINAL ARTICLE / ÖZGÜN ARAŞTIRMA

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Unraveling the Interplay between Trade Openness, Energy Consumption, Government Expenditure and Economic Growth in Iran: A Bootstrap Analysis

İran’da Dışa Açıklık, Enerji Tüketimi, Kamu Harcaması ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Etkileşimin Çözömlenmesi: Bootstrap Analizi

Tuncer GÖVDELİ

Abstract

Aim: The impact of trade openness on the economic development of countries is a subject that needs to be investigated. The aim of this study is to investigate the relationship between openness, total energy consumption, renewable energy consumption, government expenditure, and economic growth in Iran between 1980-2023.

Method: In this study, short and long term coefficients were estimated using the ARDL bounds test. Additionally, the cointegration relationship between the variables was analyzed using the Hacker and Hatemi-J (2006) cointegration test.

Findings: Empirical findings show that trade openness has a positive contribution to economic growth in the short and long term. Moreover, total energy consumption increases economic growth. However, the effect of renewable energy on economic growth is statistically insignificant. Additionally, government expenditure positively affects economic growth, which is supported by the Keynesian perspective. According to the bootstrap causality analysis results, there is a two-way causality relationship between trade openness and economic growth. In addition, government expenditure is the causal of economic growth.

Conclusion: As a result of the findings, it is recommended to increase trade openness in Iran and to produce policies that will bring new international agreements and trade associations.

Keywords

Economic Growth, Trade Openness, Renewable Energy Consumption, Government Expenditure, Bootstrap Causality Analysis.

Jel Codes

E20, F10

Prof. Dr., Siirt University, Faculty of
Economic and Administrative Sciences,
Siirt, Türkiye.
✉ tgovdeli@gmail.com, tuncer.govdeli@siirt.edu.tr

Geliş/Received: 20.12.2024
Kabul/Accepted: 12.11.2025

Tuncer GÖVDELİ, “Unraveling the Interplay between Trade Openness, Energy Consumption, Government Expenditure and Economic Growth in Iran: A Bootstrap Analysis”, Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 1-11.

Öz

Amaç: Dışa açıklığın etkisi ülkelerin ekonomik gelişiminde araştırılması gereken bir konudur. Bu çalışmanın amacı İran'da 1980-2023 yılları arasında dışa açıklık, toplam enerji tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi, kamu harcaması ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmaktır.

Yöntem: Çalışmada kısa ve uzun dönem katsayıları ARDL sınır testi yardımıyla tahmin edilmiştir. Ayrıca değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Hacker and Hatemi-J (2006) eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir.

Bulgular: Ampirik bulgulara, dışa açıklık, kısa ve uzun dönemde ekonomik büyümeye pozitif katkısı vardır. Ayrıca toplam enerji tüketimi ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ancak yenilenebilir enerji ekonomik büyüme üzerindeki etkisi istatistiki olarak anlamsızdır. Ek olarak, Keynesyen bakış açısıyla desteklenen bir şekilde, kamu harcaması ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Bootstrap nedensellik analizi sonuçlarına göre dışa açıklıkla ekonomik büyüme arasında çift-yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca kamu harcaması ekonomik büyümenin nedenselidir.

Sonuç: Bulgular neticesinde, İran'da ticaret serbestleşmesinin artırılarak, yeni uluslararası anlaşmalar ile ticaret birlikteliklerini getirecek politikaların üretilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme, Dışa Açıklık, Kamu Harcaması, Bootstrap Nedensellik Analizi.

Jel Sınıflandırması

E20, F10

Introduction

Economic growth (EG) is an important concept in both national and international trade. Linking trade openness and EG has become an important policy. One of the main objectives of all economies is to focus on openness and increase trade. With foreign trade, new jobs may emerge, specialization in the labor force may be achieved, and input costs may decrease. Neoclassical economists have stated that foreign trade is one of the important factors that increase EG. They also stated that trade is an element that cannot be ignored in order to achieve EG (Raghutla, 2020). However, the relationship of trade openness to EG is mixed. There are studies that empirically determine that trade openness has a positive impact on EG (Kong et al., 2021), as well as studies that indicate that it has a negative effect (Yazdi and Khanalizadeh; 2014).

Trade can be the way for developing countries to move from underdevelopment to development (Roquez-Diaz and Escot, 2018). It also governs the stage of development where industrial production overtakes agricultural production. This change can lead to increased energy consumption, but also to technological investments in lower energy consuming technologies (Ohlan, 2018). Iran is a country that provides high subsidies for energy consumption. In Iran, which ranks first in the world in this field, it has become one of the important expense items of the budget. It also has inefficient and outdated transmission-distribution infrastructure (Mukhtarov et al., 2022). Iran is one of the countries with the largest fossil fuel reserves. The country ranks first in the world in terms of oil and natural gas reserves. Therefore, these fuels cover a significant share of energy consumption (Abbaszadeh et al., 2013; Zahedi et al., 2024).

In recent years, climate change is one of the issues that countries have been trying to overcome (Lee et al., 2022; Hassan et al., 2024). Renewable energy consumption is an element that can prevent climate change by reducing air pollution. Iran is a country suffering from air pollution. The health of the people is also negatively affected by air pollution. Increased use of renewable energy will lead to cleaner air and a healthier society. In line with the latest legislation in Iran, the Ministry of Energy, one of the government units, is required to support renewable energy consumption (Razmi et al., 2020).

The share of renewable energy in primary energy resources in Iran was 4.06% in 1980, decreased to 2.69% in 1990, and 0.91% in 2000. It increased to 1.19% in 2010, and 1.82% in 2023. This rate in 2023 is 14.56% on average in the world. In the Middle East, where Iran is located, it is 1.60% (Energy Institute, 2024). Another aim of this study is to draw attention to this issue so that Iran, whose average renewable energy consumption is far behind the world, can play an active role in its growth.

In the Keynesian perspective, government expenditure increases aggregate demand and EG. However, whether increased government expenditure supports EG or not is one of the fundamental problems of economic growth. (Al-Bataineh, 2012; Alshahrani and Alsadiq, 2014; Ahmad and Loganathan, 2015; Dudzevičiūtė et al., 2018). The role of

government expenditure on EG is a concern. EG can be negatively affected due to reasons such as corruption (Nguyen and Bui, 2022). Determining the role of government expenditure on EG in Iran is one of the objectives of this study.

Another aim of the study is to analyze annual data on economic growth, trade openness, total energy consumption, renewable energy consumption, and government expenditure in Iran for the period between 1980 and 2023. The reason for choosing Iran in the study is to investigate whether the development of openness policies in this relatively closed country will have positive economic effects. The main motivation for the post-1980 period is to examine the economic repercussions of the Iranian revolution in 1979. This study is guided by three main questions. First, what is the importance of renewable energy in Iran? Second, how important is the impact of trade openness on economic growth in Iran, which is not known to be open enough? Third, how does government expenditure affect economic growth?

The different contributions of this paper to the literature can be listed as follows. First, it is found that renewable energy consumption in Iran does not have a direct impact on EG. Therefore, the necessity of reforming the renewable energy transition in the country is revealed. Second, the contribution of total energy consumption and renewable energy to EG in Iran has been determined using recent data. Based on the results, it is concluded that renewable energy is not sufficiently involved in the country's economy. Third, to the best of our knowledge, this is the first study that uses the bootstrap causality test for the causality relationship between trade openness, total energy consumption, renewable energy consumption, government expenditure, and EG in Iran. Thus, in this study for Iran, causality links are discussed in a different dimension.

In the second part of the study, the current literature review is conducted and summarized. In the third section, the data and the model are defined and the econometric techniques used are explained. The fourth section presents and discusses the empirical results. The last section of the study is the conclusion and policy recommendations are provided.

Literature Review

This section summarizes the relevant literature. There are two parts to the literature review for this study. Findings linking OP to EG are mixed. While some studies in the literature find that OP has a positive impact on EG, others find negative results. Among the studies that find that trade openness increases EG, Yazdi and Khanalizadeh (2014) used annual data for Iran between 1970-2011. The empirical findings obtained indicate that OP has meaningful and negative results on EG. Similar results were obtained by Yıldız and Eğri (2019) using annual data for Iran between 1964 and 2016. Findings, the elasticity coefficient of trade openness is negative. In another study, Suryandaru (2023) analyzed Indonesia for the period 2010:Q1 to 2019:Q4, but found the elasticity coefficient of trade openness to be statistically insignificant.

There are also studies that find a positive impact of OP on EG. Among these, Hye et al. (2016) studied China for 1975-2009. The findings obtained that OP has a positive effect on EG. Another study by Akhtar et al. (2023) examined Malaysia for 1980-2019. The findings suggest that OP has a positive effect on EG. Similar results are found by Eweade et al. (2024) for Japan for the period between 1980 and 2020 and Nguyen and Nguyen (2021) for Vietnam for the period between 2000 and 2020.

Among the studies examining the causality between OP and EG, Parsa and Sajjadi (2017) investigated the period between 1967 and 2012 in Iran. They concluded that OP is a causal of EG. Ansari et al. (2020) reports similar evidence for the period 1971-2013. There are also studies in which EG is the causal of trade openness. Finding these results, Suhrab et al. (2023) analyzed Pakistan for the period 1985 to 2018, Usman et al. (2023) analyzed Pakistan for the period 1990 to 2017, Ogudu et al. (2023) analyzed Nigeria for the period 1980 to 2017 and determined that EG is the causal of trade openness. Kumari et al. (2023) investigated India for 1985-2018. In the findings, no causality was determined between EG and trade openness. Similar results are found by Goswami et al. (2023) for India for the period between 1980 and 2021 and Eweade et al. (2024) for Japan for the period between 1980 and 2020. . However, Zameer et al. (2020), who investigated India, found that EG is the causal of OP.

Studies that aim to explain the role of (EC) in EG form the second part of the literature review Karimi et al. (2021), who used a model built on the Cobb–Douglas production function (CDPF) among the studies conducted for Iran, investigated the period 1975 to 2017. Findings, the long-term elasticity of renewable EC is positive. Similar findings for Iran were obtained by Oryani et al. (2021) for the period between 1970 and 2017, Aghaei and Lawell (2022) for the period between 1989 and 2018, and Rezagholizadeh et al. (2020) for the period between 1978 and 2016. However, Taghvaei et al. (2017) obtained different results in their study using an econometric model based on the CDPF. In the finding obtained, although the elasticity coefficient of renewable and total EC is positive, the probability value is not

statistically significant. Similar results were found by Razmi et al. (2020) for the period 1990 to 2014. It has also been found that renewable energy consumption is not related to EG. Dogan (2016) examined Turkey for the period 1988 to 2012. In the findings obtained, although the elasticity coefficient of renewable energy was negative, it did not achieve statistical significance.

There are also studies examining the causality relationship between EC and EG. Lotfalipour et al. (2010) analyzed the period between 1967 and 2007 in Iran. They found that EG is the causal of energy consumption. Finding similar results for Iran, Solaymani (2021) finds that EG is the causal of nonrenewable EC, while renewable EC is the causal of EG.

Yazdan and Hossein (2012) studied Iran for 1980-2010. They concluded that there is a bidirectional causality between EC and EG in the causality findings. Parsa and Sajjadi (2017), who found similar results, analyzed the causality relationship between variables using econometric methods using the period 1967-2012 in Iran. There are studies that show no causal relationship between EC and EG. Amadeh and Kafi (2015) examined Iran for the period between 1971 and 2009. In the causality analysis, they found no causality between variables.

The third part of the literature includes studies examining the link between government expenditure (G) and EG. Mandala (2020), who argues that G is one of the factors that promote economic growth, analyzed Indonesia for the period 1981-2018. In the long-term results obtained, he estimated that G positively affected EG. The opposite results of these studies are also available in the literature. Uncontrolled government expenditure can also be a factor that weakens economic growth. In a study that contradicts the Keynesian perspective, Buthelezi (2023) investigated South Africa between 1994 and 2021. The findings indicate that G reduces EG. Javed and Husain (2024) investigated Oman between the years 1991-2021. The estimation results obtained show that G negatively affects EG. On the other hand, Mehrara et al. (2013) analyzed Iran between 1970 and 2010. However, they could not find a long-term relationship between G and EG.

When the literature of the study is summarized, the relationship between OP and EG is complicated. One of the main reasons for this is the econometric method and period used. The second is that it is due to other variables used in the study. Although this result was negative in the studies conducted for Iran, it was positive in other countries. It can also be said that EC positively affects economic growth in Iran. There is no consensus in the literature on the effect of government expenditure on economic growth. It has been observed that the studies conducted for Iran on this subject are limited. This study aims to contribute to the literature by conducting it for Iran.

Data, Model, and Econometric Techniques

Data and Model

In this research, using the latest available data, annual data on economic growth (EG), trade openness (OP), total energy consumption (TE) and renewable energy consumption (RE) are used for the period between 1980 and 2023. Gross Domestic Product (EG) per capita in constant 2015 USD is used as the economic growth variable. OP includes exports+imports as a percentage of EG. RE and TE are chosen as energy consumption per capita (kWh/person). The variable government expenditure (G) represents government expenditure per capita in constant 2015 US dollars. EG, OP, and G data are from the World Bank database, RE and TE are from Our World in Data database. In order to reach accurate estimates and normalize the data, natural logarithms of the variables must be used (Nathaniel et al., 2020). All variables used are logarithmic. While developing the econometric model, it was inspired by the model in the study of Lee and Sarkodie (2020).

$$EG_t = \beta_0 + \beta_1 OP_t + \beta_2 RE_t + \beta_3 TE_t + \beta_4 G_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Where, β_1 , β_2 , β_3 , and β_4 represent the parameters to be estimated, $t = 1980, 1981, \dots, 2023$ and ε_t stands for the error term. In the above function, EG represents economic growth; OP represents trade openness; RE represents renewable energy consumption; TE represents total energy consumption; G represents government expenditure.

There are studies that conclude that the impact of OP on EG is positive (Hye et al., 2016; Akhtar et al., 2023; Eweade et al., 2024) as well as negative (Yazdi and Khanalizadeh, 2014; Yıldız and Eğri, 2019). The main motivation for using trade openness in this study is to bring a different perspective to this issue, the results of which are mixed in the literature.

The contribution of RE to EG in Iran needs to be investigated more carefully. The share of RE in primary energy consumption in Iran in 2023 is quite low. While this rate is 1.82% in Iran in 2023, the world average is 14.56% (Energy Institute, 2024). The main motivation for including renewable energy in Equation 1 is to discuss whether it has an impact on economic growth.

Econometric Techniques

Initially, in order to conduct cointegration and causality analyses, the stationarity of the variables should be determined. Spurious results may occur due to the unit root problem in many of the variables. Therefore, the stationarity analysis of time series variables is tested with the help of Augmented Dickey and Fuller (1978) (ADF) and Phillips and Perron (1988) methods. The stationarity level of the variables should be carefully analyzed before moving on to the next stage of empirical analysis.

The empirical analysis continues with the estimation of short and long term coefficients of the variables. The Autoregressive Distributed Lag (ARDL) bounds test is used because the variables are stationary in level or first difference. In this test introduced by Pesaran et al. (2001), variables should be stationary at level or first difference. This test is used more because it gives more rational results compared to Johansen and Juselius (1990) (Gövdeli, 2019). The advantage of this test is that independent variables can be used at level or first difference. ARDL bounds test adapted in Equation 1:

$$\Delta EG_t = \phi_0 + \phi_1 EG_{t-1} + \phi_2 OP_{t-1} + \phi_3 RE_{t-1} + \phi_4 TE_{t-1} + \phi_5 G_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \lambda_i \Delta EG_{t-i} + \sum_{j=0}^{q_1-1} \delta_{1j} \Delta OP_{t-j} + \sum_{j=0}^{q_2-1} \delta_{2j} \Delta RE_{t-j} + \sum_{j=0}^{q_3-1} \delta_{3j} \Delta TE_{t-j} + \sum_{j=0}^{q_4-1} \delta_{4j} \Delta G_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Above, Δ is the 1st difference; α is the coefficients expected to be predicted; p , q_1 , q_2 , q_3 , and q_4 signify lag length; ε is the error term. $H_0: \phi_1 = \phi_2 = \phi_3 = \phi_4 = \phi_5 = 0$; $H_1: \phi_1 \neq \phi_2 \neq \phi_3 \neq \phi_4 \neq \phi_5 \neq 0$. Case II (restricted intercepts; no trends) was used in the ARDL bounds test. Critical values are taken from Table CI(ii) in Pesaran et al. (2001).

The next stage of the empirical analysis is causality analysis. In this study, bootstrap causality analysis was used. The Hacker and Hatemi-J (2006) test is an adaptation of Toda and Yamamoto (1995). The application of Var(p+d) in the variables is as follows:

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \dots A_{p+d} y_{t-p-t} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Above, p , VAR lag length; A , parameter matrix; d , max. stationarity order. In this test, the variables do not have to be stationary. The Var(p+d) model:

$$Y = DZ + \delta \quad (4)$$

This method is tested by Wald Test:

$$Wald = (C\beta)' [C(Z'Z)' \otimes S_u]^{-1} (C\beta) \sim \chi_p^2 \quad (5)$$

Above, $\beta = \text{vec}(d)$; vec , column delimiter; $\otimes$, Kronecker factor; C , $p \times n(1+n(p+d))$ matrix. The main difference from the Toda and Yamamoto (1995) is that it uses bootstrap distribution. This test used in the study was applied with 10000 bootstrap simulations.

Empirical Applications and Discussions

In the first part of the empirical analysis, the unit root degrees of the variables were determined. The findings obtained are given below.

Table 1. ADF and PP Test Results

Variables	ADF		PP	
	t-stats	p-value	t-stats	p-value
EG	-1.554	0.496	-1.103	0.706
ΔEG	-4.599*	0.000	-4.538*	0.000
OP	-2.291	0.179	-1.846	0.353
ΔOP	-4.933*	0.000	-4.962*	0.000
RE	-3.399	0.016	-3.441	0.014
ΔRE	-6.594*	0.000	-9.781*	0.000
TE	-0.461	0.889	-0.424	0.895
ΔTE	-6.768*	0.000	-6.805*	0.000
G	-4.040*	0.002	-3.868*	0.004
ΔG	-	-	-	-

Note: Critical values are denoted by 1%, *.

The G variable is stationary at level. Since the H0 hypothesis couldn't be rejected at the test statistics level for EG, OP, TE and RE, the variables have unit roots. By taking the difference of the variables, the null hypothesis of the test statistics of the variables are rejected. Since the alternative hypotheses of the variables are accepted (Table 1).

Table 2. Bound Test Results

Optimum Lag Length	(2, 3, 4, 2, 4)	
k	4	
F statistics	6.48	
Critical Values	I(0)	I(1)
1%	3.29	4.37
5%	2.56	3.49
10%	2.20	3.09

At this stage, the boundary test results are analyzed. The F statistic statistics is found to be 6.48 (Table 2). Since this value was greater than 4.37, it was decided that the model was cointegrated.

Table 3. Diagnostic Test Results

R2	0.975
Adjusted R2	0.955
F Statistic	49.426
LM Test	0.945
ARCH Test	0.469
RESET Test	0.586
Normality Test	0.853

In this section of the empirical analysis, diagnostic test results are presented. The LM test examines the autocorrelation problem. According to the findings, there is no autocorrelation. The ARCH test analyzes the heteroscedasticity problem. There is no heteroscedasticity problem. Ramsey RESET tests that the model is established with the correct specifications. Test results show that the model is established with correct specifications. In the normality test, it shows the normal distribution of the error term. Since no problems were found in the diagnostic test results, short term elasticity coefficient estimation was performed.

Table 4. Short Term Elasticity Coefficients

	Coeff.	p-values
OP	0.176*	0.001
RE	-0.031	0.438
TE	0.345*	0.000
G	0.2999	0.031
C	-1.142	0.240
ECT(-1)	-0.605*	0.000

Note: Critical values are denoted by 1%, *.

The estimated short term elasticity coefficients are tabulated. According to the findings, the elasticity coefficient of OP, TE and G are positive and statistically significant. However, the elasticity coefficient of RE is negative, it is statistically insignificant. Moreover, the coefficient of ECT(-1) is between (-1,0) and the p-value is statistically significant. 60.5% of the short term deviation will have a correction in the next period (Table 4).

Table 5. Long Term Elasticity Coefficients

	Coeff.	p-values
OP	0.292*	0.000
RE	-0.052	0.430
TE	0.570*	0.000
G	0.600*	0.002
C	-1.886	0.232

Note: Critical values are denoted by 1%, *.

The long term elasticity coefficients obtained as a result of the ARDL bounds test are given. According to Table 5, the OP elasticity coefficient was found to be positive and significant. In Iran, a 1% increase in OP will increase EG by 0.292%. The ability of developing countries to increase their EG depends on balanced trade. In particular, importing to increase their exports can be one of the characteristics of such countries. In addition, with trade, an opportunity can be seized to develop high value-added products. This result in Iran, one of the partially closed countries, can indicate that opening up to the outside in trade can bring EG. These results are similar to those of Hye et al. (2016), Akhtar et al. (2023) and Eweade et al. (2024). However, Yazdi and Khanalizadeh (2014) found the long term elasticity coefficient of trade openness to be negative in their findings.

The elasticity coefficient of TE is positive. Increasing energy used by 1% will increase economic growth by 0.570%. However, Taghvaei et al. (2017) found the flexibility coefficient of total energy consumption to be positive in their study, but the probability value is not statistically significant. The elasticity coefficient of RE is not statistically significant. According to these results, it can be concluded that RE is not sufficiently emphasized in Iran. One of the main reasons for this is that renewable energy has a very low share in primary energy resources. These results are in line with Taghvaei et al. (2017) and Razmi et al. (2020).

Government expenditure positively and significantly affects EG. A 1% increase in EG increases G by 0.6%. One of the factors that increases economic growth is government expenditure. These findings are consistent with Le and Sarkodie (2020). However, contrary to these results, there are studies that contradict the Keynesian perspective. Among these studies, Buthelezi (2023) and Javed and Husain (2024) estimated that G negatively affects EG.

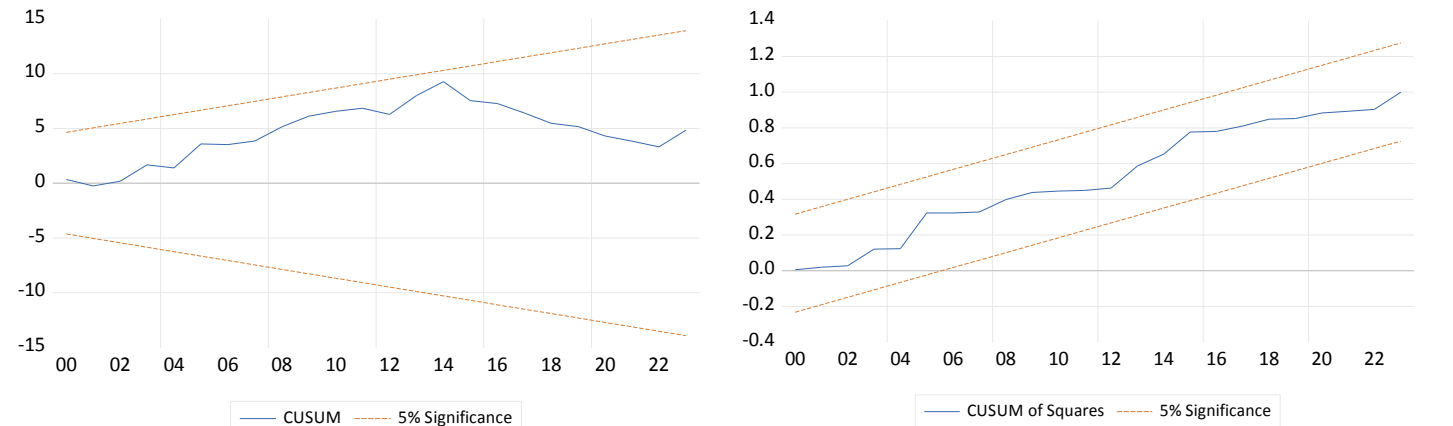

Figure 1: CUSUM-Q Graphic

The cumulative sum (CUSUM) and cumulative sum of squares (CUSUM-Q) graph are shown determines the stability of the parameters with the help of the CUSUM-Q. The CUSUM-Q graph falls within the line boundaries at the 5% level. So, the estimated parameters are found to be stable (Figure 1).

Table 6. Bootstrap Causality Test Results

	MWALD Stats.	Bootstrap Critical Values		
		1%	5%	10%
<i>OP</i> → <i>EG</i>	13.809**	16.715	10.925	8.584
<i>EG</i> → <i>OP</i>	11.646**	16.684	11.018	8.744
<i>RE</i> → <i>EG</i>	0.138	7.854	4.190	2.873
<i>EG</i> → <i>RE</i>	0.271	7.535	4.134	2.864
<i>TE</i> → <i>EG</i>	3.159	13.612	8.756	6.774
<i>EG</i> → <i>TE</i>	1.498	14.006	9.001	6.998
<i>G</i> → <i>EG</i>	16.655*	14.196	8.996	7.000
<i>EG</i> → <i>G</i>	5.410	12.858	8.528	6.742
<i>OP</i> → <i>RE</i>	0.810	7.151	4.087	2.897
<i>RE</i> → <i>OP</i>	0.535	7.612	4.028	2.837
<i>OP</i> → <i>TE</i>	7.321***	14.072	8.859	6.890
<i>TE</i> → <i>OP</i>	1.526	13.434	8.529	6.728
<i>RE</i> → <i>TE</i>	1.448	7.957	4.199	2.903

Table 6. Continue

	MWALD Stats.	Bootstrap Critical Values		
		1%	5%	10%
<i>TE</i> $\leftrightarrow$ <i>RE</i>	0.390	7.265	4.044	2.840
<i>OP</i> $\leftrightarrow$ <i>G</i>	7.158***	13.367	8.634	6.684
<i>G</i> $\leftrightarrow$ <i>OP</i>	15.074*	13.393	9.024	7.164
<i>TE</i> $\leftrightarrow$ <i>G</i>	3.855	10.374	6.434	4.793
<i>G</i> $\leftrightarrow$ <i>TE</i>	9.507**	11.097	6.678	5.011
<i>RE</i> $\leftrightarrow$ <i>G</i>	0.053	7.208	4.021	2.825
<i>G</i> $\leftrightarrow$ <i>RE</i>	0.002	7.931	4.387	2.911

Not: Critical values are denoted by 1%, 5% and 10%, *, ** and ***.

Bootstrap causality test results indicate that there is bidirectional causality between OP and EG. The change in EG will change the foreign trade volume. This may also cause a change in OP. Another reason is the dispersion that will occur in OP may cause EG. Moreover, OP is the causal of TE. Among the underlying reasons, total productivity may increase with OP, which may cause TE. These results are similar to Zameer et al. (2020), Voumik et al. (2023). In addition, G is the causal of EG. This result is also supported by the Keynesian perspective. However, in another study conducted for Iran, Mehrara et al (2013) estimated that EG is the causal of G (Table 6)

Conclusion

In study, trade openness, total energy consumption, renewable energy consumption were analyzed in the context of economic growth using econometric techniques. For this purpose, the last data set was used and the period between 1980 and 2023 was selected. Empirical estimates suggest that trade openness and total energy consumption are the driving forces of economic growth. The error correction model predicts a convergence to equilibrium of 60.5% per year.

The long term results show that trade openness boosts economic growth, which indicates that a 1% increase in trade openness significantly increases economic growth by 0.292%. These results are very important for Iran, which lacks trade openness due to some embargoes or other reasons. In recent periods, it has been observed that openness has played a very important role in economic growth. Iran adopting more flexible policies that will increase its trade openness and especially establishing its relations with the west will increase its economic growth. The policies that will form the basis of this depend on rational decisions. While making these decisions, decisions that are suitable for the socio-economic structure of the society should also be taken.

One result of the empirical research is that total energy consumption accelerates economic growth. Increasing total energy consumed by 1% will increase economic growth by 0.570. The positive long term coefficient of total energy consumption indicates that it is one of the driving forces of economic growth. The long term coefficient of renewable energy consumption is positive but insignificant. This can be interpreted as a lack of emphasis on renewable energy consumption by policymakers in Iran. In particular, the very low share of renewable energy in primary energy sources confirms this. It is proposed to overcome this problem by developing incentives to encourage renewable energy consumption. In the Middle East, where oil resources are dwindling day by day, there is a need for international agreements that can establish this awareness.

In line with these findings, some policy suggestions can be presented to increase economic growth in Iran. First, the country should develop and implement policies that will increase its trade openness. An increase in the terms of trade will ensure that its domestic potential is used. This will lead to a decrease in domestic input costs. Second, since trade openness is one of the driving forces of economic growth, it needs to implement controlled trade openness policies. It should focus on policies that protect companies that produce high value-added products in the country. At the same time, it should provide incentives that will allow these companies to trade openness. Third, since total energy consumption increases economic growth, economic policies should encourage the use of renewable energy resources. In this way, energy crises that may arise in the future due to the rapid depletion of resources such as oil can be prevented. Fourth, the use of energy resources should be directed more effectively. For this, it should be ensured that energy policies can be shaped together with economic growth. As a result, it is recommended to encourage trade openness practices. For this, it should make agreements with international trade organizations and develop economic infrastructures that will fulfill these agreements. In order to achieve this goal, politicians should

work in harmony with economists. In addition, the Iranian government should identify the factors that increase total energy consumption and ensure a gradual transition to renewable energy consumption. In order to achieve this goal, national and international companies can be given incentives for renewable energy investments, and tax exemptions or discounts can be provided. It is also recommended that the government take initiatives to raise people's awareness in order to achieve this transition.

The findings of this study show that Iran, which stands out with its non-renewable energy sources, has not yet had a significant level of renewable energy in its economic development. Therefore, Iran's policy makers should do what is necessary to transition to renewable energy before it is too late. In order to do this, technological advances in renewable energy should be followed and brought into the country, and these should be evaluated effectively. Although non-renewable energy is seen as a substitute for these energy sources, the use of renewable energy should be expanded because it is both a cleaner energy source and the energy source of the future.

References

- ABBASZADEH, P., MALEKI, A., ALIPOUR, M., & MAMAN, Y. K. (2013). Iran's oil development scenarios by 2025. *Energy policy*, 56, 612-622.
- AGHAEI, M., & LIN LAWELL, C. Y. C. (2022). Energy, economic growth, inequality, and poverty in Iran. *The Singapore Economic Review*, 67(02), 733-754.
- AHMAD, U. G., & LOGANATHAN, N. (2015). The causal nexus between government expenditure and economic growth in Nigeria: evidence from a bootstrap rolling window approach. *The American Journal of Innovative Research and Applied Sciences*, 2(1), 16-24.
- AKHTAR, R., MASUD, M. M., JAFRIN, N., & SHAHABUDIN, S. M. (2023). Economic growth, gender inequality, openness of trade, and female labour force participation: A nonlinear ARDL approach. *Economic Change and Restructuring*, 56(3), 1725-1752.
- AI-BATAINEH, I. M. (2012). The impact of government expenditures on economic growth in Jordan. *Interdisciplinary Journal of contemporary research in business*, 4(6), 1320-1338.
- ALSHAHRANI, M. S. A., & ALSADIQ, M. A. J. (2014). *Economic growth and government spending in Saudi Arabia: An empirical investigation*. International Monetary Fund.
- AMADEH, H., & KAFI, P. (2015). The dynamic relationship among economic growth, energy consumption and environment in Iran. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 50, 118-128.
- ANSARI, M. A., HAIDER, S., & KHAN, N. A. (2020). Does trade openness affects global carbon dioxide emissions: evidence from the top CO2 emitters. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 31(1), 32-53.
- BUTHELEZI, E. M. (2023). Impact of government expenditure on economic growth in different states in South Africa. *Cogent Economics & Finance*, 11(1), 2209959.
- DICKEY, D. A., & FULLER, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), 427-431.
- DOGAN, E. (2016). Analyzing the linkage between renewable and non-renewable energy consumption and economic growth by considering structural break in time-series data. *Renewable energy*, 99, 1126-1136.
- DUDZEVIČIŪTĖ, G., ŠIMELYTĖ, A., & LIUČVAITIEŅĖ, A. (2018). Government expenditure and economic growth in the European Union countries. *International Journal of Social Economics*, 45(2), 372-386.
- ENERGY INSTITUTE - STATISTICAL REVIEW OF WORLD ENERGY (2024) – with major processing by Our World in Data, Source: <https://ourworldindata.org/renewable-energy> (Access Date: 14.12.2024).
- ENERGY INSTITUTE. STATISTICAL REVIEW OF WORLD ENERGY (2024). Available online: <https://www.energyinst.org/statistical-review>, accessed on 20 december 2024.
- EWEADE, B. S., UZUNER, G., AKADIRI, A. C., & LASISI, T. T. (2024). Japan energy mix and economic growth nexus: Focus on natural gas consumption. *Energy & Environment*, 35(2), 692-724.
- GOSWAMI, A., KAPOOR, H. S., JANGIR, R. K., NGIGI, C. N., NOWROUZI-KIA, B., & CHATTU, V. K. (2023). Impact of economic growth, trade openness, urbanization and energy consumption on carbon emissions: A study of India. *Sustainability*, 15(11), 9025.
- GÖVDELI, T. (2019). External debt and economic growth in Turkey: An empirical analysis. *Sosyoekonomi*, 27(40), 119-130.
- HACKER, R. S., & HATEMI-J, A. (2006). Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application. *Applied Economics*, 38(13), 1489-1500.

- HASSAN, A., HASEEB, M., BEKUN, F. V., YAZDI, A. H., ULLAH, E., & HOSSAIN, M. E. (2024). Does nuclear energy mitigate CO2 emissions in the USA? Testing IPAT and EKC hypotheses using dynamic ARDL simulations approach. *Progress in Nuclear Energy*, 169, 105059.
- HYE, Q. M. A., WIZARAT, S., & LAU, W. Y. (2016). The impact of trade openness on economic growth in China: An empirical analysis. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 3(3), 27-37.
- JAVED, S., & HUSAİN, U. (2024). Influence of government expenditure on economic growth: an empirical retrospection based on ARDL approach. *FIIB Business Review*, 13(2), 208-219.
- JOHANSEN, S., & JUSELIUS, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with appucations to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 52(2), 169-210.
- KARIMI, M. S., AHMAD, S., KARAMELIKLI, H., DINÇ, D. T., KHAN, Y. A., SABZEHEI, M. T., & ABBAS, S. Z. (2021). Dynamic linkages between renewable energy, carbon emissions and economic growth through nonlinear ARDL approach: Evidence from Iran. *Plos one*, 16(7), e0253464.
- KONG, Q., PENG, D., NI, Y., JIANG, X., & WANG, Z. (2021). Trade openness and economic growth quality of China: Empirical analysis using ARDL model. *Finance Research Letters*, 38, 101488.
- KUMARI, R., SHABBIR, M. S., SALEEM, S., YAHYA KHAN, G., ABBASI, B. A., & LOPEZ, L. B. (2023). An empirical analysis among foreign direct investment, trade openness and economic growth: evidence from the Indian economy. *South Asian Journal of Business Studies*, 12(1), 127-149.
- LEE, C. C., FENG, Y., & PENG, D. (2022). A green path towards sustainable development: The impact of low-carbon city pilot on energy transition. *Energy Economics*, 115, 106343.
- LEE, H., P., & SARKODIE, S. A. (2020). Dynamic linkage between renewable and conventional energy use, environmental quality and economic growth: Evidence from Emerging Market and Developing Economies. *Energy Reports*, 6, 965-973.
- LOTFALIPOUR, M. R., FALAHI, M. A., & ASHENA, M. (2010). Economic growth, CO2 emissions, and fossil fuels consumption in Iran. *Energy*, 35(12), 5115-5120.
- MEHRARA, M., ABRISHAMI, H., BOROUJLI, M., & AMIN, M. (2013). Government expenditure and economic growth in Iran. *International Letters of Social and Humanistic Sciences*, 11, 76-83.
- MUKHTAROV, S., MIKAYILOV, J. I., MAHARRAMOV, S., ALIYEV, J., & SULEYMANOV, E. (2022). Higher oil prices, are they good or bad for renewable energy consumption: the case of Iran?. *Renewable Energy*, 186, 411-419.
- NATHANIEL, S., ANYANWU, O., & SHAH, M. (2020). Renewable energy, urbanization, and ecological footprint in the Middle East and North Africa region. *Environmental science and pollution research*, 27(13), 14601-14613.
- NGUYEN, K., T., & NGUYEN, H., T. (2021). The impact of investments on economic growth: Evidence from Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(8), 345-353.
- NGUYEN, M. L. T., & BUI, N. T. (2022). Government expenditure and economic growth: does the role of corruption control matter?. *Heliyon*, 8(10).
- OHLAN, R. (2018). The relationship between electricity consumption, trade openness and economic growth in India. *OPEC Energy Review*, 42(4), 331-354.
- ORYANI, B., KOO, Y., REZANIA, S., & SHAFIEE, A. (2021). Investigating the asymmetric impact of energy consumption on reshaping future energy policy and economic growth in Iran using extended Cobb-Douglas production function. *Energy*, 216, 119187.
- PARSA, H., & SAJJADI, S. Z. (2017). Exploring the trade openness, energy consumption and economic growth relationship in Iran by Bayer and Hanck combined cointegration and causality analysis. *Iranian Economic Review*, 21(4), 829-845.
- PESARAN, M. H., SHIN, Y., & SMITH, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- PHILLIPS, P. C. B., & PERRON, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- RAGHUTLA, C. (2020). The effect of trade openness on economic growth: Some empirical evidence from emerging market economies. *Journal of Public Affairs*, 20(3), e2081.
- RAZMI, S. F., BAJGIRAN, B. R., BEHNAME, M., SALARI, T. E., & RAZMI, S. M. J. (2020). The relationship of renewable energy consumption to stock market development and economic growth in Iran. *Renewable Energy*, 145, 2019-2024.
- ROQUEZ-DIAZ, A., & ESCOT, L. (2018). Relationship between trade openness and economic growth in Latin America: A causality analysis with heterogeneous panel data. *Review of development economics*, 22(2), 658-684.
- SOLAYMANI, S. (2021). A review on energy and renewable energy policies in Iran. *Sustainability*, 13(13), 7328.

SUHRAB, M., SOOMRO, J. A., ULLAH, S., & CHAVARA, J. (2023). The effect of gross domestic product, urbanization, trade openness, financial development, and renewable energy on CO2 emission. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(9), 22985-22991.

TAGHVAEE, V. M., MAVUKA, C., & SHIRAZI, J. K. (2017). Economic growth and energy consumption in Iran: an ARDL approach including renewable and non-renewable energies. *Environment, Development and Sustainability*, 19, 2405-2420.

TODA, H. Y., & YAMAMOTO, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of econometrics*, 66(1-2), 225-250.

USMAN, M., KOUSAR, R., MAKHDUM, M. S. A., YASEEN, M. R., & NADEEM, A. M. (2022). Do financial development, economic growth, energy consumption, and trade openness contribute to increase carbon emission in Pakistan? An insight based on ARDL bound testing approach. *Environment, Development and Sustainability*, 1-30.

VOUMIK, L. C., RAHMAN, M. H., RAHMAN, M. M., RIDWAN, M., AKTER, S., & RAIHAN, A. (2023). Toward a sustainable future: Examining the interconnectedness among Foreign Direct Investment (FDI), urbanization, trade openness, economic growth, and energy usage in Australia. *Regional Sustainability*, 4(4), 405-415.

YAZDAN, G. F., & HOSSEIN, S. S. M. (2012). Causality between oil consumption and economic growth in Iran: An ARDL testing approach. *Asian Economic and Financial Review*, 2(6), 678.

YAZDI, S. K., & KHANALIZADEH, B. (2014). The financial development and agriculture growth in Iran: ARDL approach. In *Proceedings of the 5th International Conference on Development, Energy, Environment, Economics, Recent Advances in Energy, Environment and Financial Planning* (Vol. 2119, pp. 335-342).

YILDIZ, F., & EĞRI, T. (2019). Petrol gelirleri ve milli gelir ilişkisi: İran ekonomisi için ARDL testi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 390-408.

ZAHEDI, R., SADEGHITABAR, E., KHAZAEI, M., FARYADRAS, R., & AHMADI, A. (2024). Potentiometry of wind, solar and geothermal energy resources and their future perspectives in Iran. *Environment, Development and Sustainability*, 1-27.

ZAMEER, H., YASMEEN, H., ZAFAR, M. W., WAHEED, A., & SINHA, A. (2020). Analyzing the association between innovation, economic growth, and environment: divulging the importance of FDI and trade openness in India. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 29539-29553.

Özet

Hem ulusal hem de uluslararası ticarete ekonomik büyüme (EG) önemli bir kavramdır. Dışa açıklık ile ekonomik büyüme bağlantıları ülkelerin önemli politikaları haline gelmiştir. Tüm ekonomilerin temel amaçlarından birisi dışa açıklık üzerine yoğunlaşp, ticareti artırma gayretidir. Dış ticaretle birlikte yeni istihdamlar ortaya çıkabilir, iş gücünde uzmanlaşma sağlanabilir, girdi maliyetleri azalabilir.

Gelişmekte olan ülkelerin gelişiminde dışa açıklığın etkisi araştırılması gereken bir konudur. Bu amaçla çalışmada İran'da dışa açıklık, toplam enerji tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi, kamu harcaması ve ekonomik büyüme yıllık verileri 1980 ile 2023 dönemi için analiz edilmiştir. Değişkenlerin çoğunda birim kök sorunu olmasından kaynaklı sahte sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, zaman serisi değişkenlerin durağanlık analizleri yapılmıştır. Bununun için Dickey ve Fuller (1978) (ADF) ve Phillips ve Perron (1988) testleri kullanılmıştır. Ampirik analiz değişkenlerin kısa ve uzun dönem katsayıları tahmini ile devam etmektedir. ARDL sınır testi nin kullanıldığı bu çalışmanın ampirik bulgularında kısa ve uzun dönemde dışa açıklık ve toplam enerji tüketiminin esneklik katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Ancak yenilenebilir enerji tüketiminin esneklik katsayısı pozitif olmasına karşılık istatistiki olarak anlamsızdır. Ayrıca Kısa dönemdeki sapmanın %60.5'i sonraki dönemde düzeltilecektir.

Çalışmada, bootstrap nedensellik analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Elde edilen bulgularda, dışa açıklık ile ekonomik büyüklük arasında çift yönlü nedensellik vardır. Ayrıca dışa açıklık toplam enerji tüketiminin nedenselidir. Bunlara ek olarak kamu harcaması ekonomik büyümenin nedenselidir. Ampirik bulgulara göre, İran'da ticaret serbestleşmesinin artırılarak, yeni uluslararası anlaşmalar ile ticaret birlikteliklerini getirecek politikaların üretilmesi önerilmektedir.

ORIGINAL ARTICLE / ÖZGÜN ARAŞTIRMA

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Effects of Economic Development Indicators on Gender Inequality: Evidence from High-Income Countries

Ekonomik Kalkınma Göstergelerinin Cinsiyet Eşitsizliği Üzerindeki Etkileri: Yüksek Gelirli Ülkelerden Kanıtlar

¹Eda DİNERİ

²Feyza ÖZDİNÇ

This study is an expanded version of the abstract paper at MIRDEC 20th International Academic Conference Economics, Business and Contemporary Discussions in Social Science.

¹Assoc. Prof. Dr., Hasan Kalyoncu University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Economics, Gaziantep, Türkiye.

✉ eda.dineri@hku.edu.tr

²Dr., Gaziantep University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, Gaziantep, Türkiye

✉ feyzaozdinc@gantep.edu.tr

Geliş/Received:04.02.2025

Kabul/Accepted: 30.10.2025

Abstract

Aim: The purpose of this paper is to investigate the effects of economic development indicators on gender inequality by using data from high income countries. Gender inequality covers many complex dimensions such as education, politics, socioeconomic developments, cultural structures and the concentration of women in various sectors. In this research is investigated the gender inequality in different dimensions such as economic growth, education, political participation and life expectancy.

Method: For this purpose, this paper employs gender inequality index, GDP per capita, female life expectancy at birth, the proportion of seats held by women in national parliaments and expected years of schooling for females. We examine the correlation between gender inequality and women's involvement in parliament, as well as the education rate, life expectancy at birth, and economic growth from 2005 to 2021 applying the dynamic panel data methods.

Findings: The analysis results indicate that higher levels of women's involvement in parliament, women's education rates, life expectancy at birth, and economic growth are associated with a decrease in gender inequality. Finally, it has been demonstrated that there is a bilateral causal relationship between gender inequality, the level of women's representation in parliament, women's educational attainment, life expectancy at birth, and economic growth.

Conclusion: In high-income countries, gender inequality diminishes as female life expectancy at birth, predicted years of schooling, economic growth, and the share of women in parliaments increases. A bidirectional causality relationship between gender inequality and the variables is expected, and it is confirmed by the panel causality test conducted in this paper.

Keywords

Economic Growth, Education, Gender Inequality, Life Expectancy, Political Participation, Panel Data Analysis.

JEL Codes

C33, D72, I29, J13, J16

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, yüksek gelirli ülkelerden elde edilen verileri kullanarak ekonomik kalkınma göstergelerinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, eğitim, siyaset, sosyoekonomik gelişmeler, kültürel yapılar ve çeşitli sektörlerde kadınların yoğunlaşması gibi birçok karmaşık boyutu kapsar. Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ekonomik büyüme, eğitim, siyasi katılım ve yaşam beklentisi gibi farklı boyutlarda ele alınmaktadır.

Yöntem: Bu amaçla, bu çalışmada cinsiyet eşitsizliği endeksi, kişi başına düşen GSYİH, kadınların doğumda beklenen yaşam süresi, ulusal parlamentolarda kadınların sahip olduğu koltuk oranı ve kadınlar için beklenen eğitim süresi verileri kullanılmıştır. Bu doğrultuda, 2005-2021 yılları arasında, dinamik panel veri yöntemi kullanılarak, cinsiyet eşitsizliği ile kadınların parlamentoya katılımı, eğitim oranı, doğumda beklenen yaşam süresi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir.

Bulgular: Analiz sonuçları, kadınların parlamentoya katılımının, kadınların eğitim oranlarının, doğumda beklenen yaşam süresinin ve ekonomik büyümenin daha yüksek seviyelerinin cinsiyet eşitsizliğinde bir azalma ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, cinsiyet eşitsizliği, kadınların parlamentodaki temsil düzeyi, kadınların eğitim düzeyi, doğumda beklenen yaşam süresi ve ekonomik büyüme arasında ikili yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ortaya konmuştur.

Sonuç: Yüksek gelirli ülkelerde, kadınların doğumda beklenen yaşam süresi, öngörülen eğitim yıl sayısı, ekonomik büyüme ve parlamentodaki kadınların oranı arttıkça cinsiyet eşitsizliği azalmaktadır. Cinsiyet eşitsizliği ile değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi ortaya konmuştur ve panel nedensellik testi ile de bu ilişki doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Ekonomik Büyüme, Eğitim, Cinsiyet Eşitsizliği, Yaşam Beklentisi, Siyasi Katılım, Panel Veri Analizi.

JEL Kodları

C33, D72, I29, J13, J16.

Introduction

Gender inequality can be defined as the observable absence of equal rights, responsibilities, and opportunities for women in comparison with men in a myriad of social and economic indicators, including education, health, labor force participation, wages, access to productive inputs and resources, legal rights, and political representation (Cuberes and Teignier, 2014; Klasen, 2018; Tisdell, 2021; Shang et al., 2022). Gender inequality refers to the unequal treatment and opportunities experienced by women compared to men. This inequality can manifest in various ways, depending on the economic, social, and cultural factors present in a society. Typically, women face greater disadvantages than men and are not afforded the same privileges and opportunities (Lorber, 2001). Gender inequality leads to women's exclusion from equal chances, resulting in their social, political, and economic deprivation.

There is a global pushback against women's rights, and it is jeopardizing even long-established liberties and safeguards. Hence, the need to explore the issue has deepened. Gender equality is an important concern because it promotes equity and justice issues in education, health, employment, and wages, as well as social welfare (Klasen and Lamanna, 2009). Since gender equality is a critical issue worldwide, it continues to gain attention from researchers and policymakers, especially from underdeveloped and developing countries (Cuberes and Teignier, 2014). In UN Women's 2023 Report on Progress on Sustainable Development Report-Gender Snapshot, it is mentioned that progress in social equality was limited and emphasized that past prejudices continue regarding lack of access to health services, lack of equal representation in politics, economic inequality, and the inadequacy of legal defenses, and therefore that more urgent and consistent concrete steps must be taken to promote gender equality.

There are still serious steps that need to be taken to obtain gender equality. According to the UN Women's 2022 Report on Gender Equality, we are very far from achieving the targets of the Gender equality goal in 2030. Hence, one of the Sustainable Development Goals (SDGs) for 2030 that UN Member States adopted in 2015 is gender equality.

Certainly, the COVID-19 pandemic, climate change, and increased economic and political uncertainty affect the gender equality goal plan adversely. These crises have not only stalled the progress on gender equality; they have even reversed the progress. Rapid technological developments after the COVID-19 pandemic have caused the acceleration of digitalization in business life. Due to this rapid digitalization, women now face greater disadvantages in the business world compared to men, contributing to the overall issue of gender inequality. Incorporating technological advancements into women's professional lives is crucial for boosting job opportunities and fostering

economic expansion (Baumgart et al., 2023). Economic and social developments affect gender inequality depending on a country's income level. The table below shows the countries with the highest and lowest gender inequality. Countries with the highest gender inequality are generally less developed and have low per capita income, while countries with the lowest gender inequality are generally those with high per capita income.

Table 1. Gender Inequality Index Ranking (2023)

Countries with a lower gender inequality index	Countries with a higher gender inequality index
Denmark	Yemen
Norway	Nigeria
Sweden	Somalia
Switzerland	Chad
Netherlands	Afghanistan

Source: United Nations Development Program's Gender Inequality Index (GII).

In fact, gender inequality is a complex matter with multiple dimensions, and various factors contribute to it, in addition to the effects mentioned above. The role of gender in development started to attract attention in the 1970s. Still, it was not until the 1990s that policymakers began to actively address this matter, coinciding with the increasing recognition of gender (Wong, 2012). While gender inequality was described as an injustice until the 1990s, studies examining the relationships between gender inequality and economic performance began to increase in the 1990s (Klasen, 2018).

Researchers studying feminism argue that gender is one of the most important macroeconomic indicators and affects economic growth and development. (Seguino, 2000). As stated in Esteve-Volart (2004), failure to benefit from women's talents for religious or cultural reasons affects economic performance by keeping women away from the mainstream economy. Generally, in studies examining the relationship between gender inequality and economic growth, there is a bilateral relationship. Underinvesting in women slows economic growth and lowers income levels (Dollar and Gatti, 1999). According to Dollar and Gatti (1999), there are four different dimensions to measure gender inequality:

- (i) access to education and success,
- (ii) improvements in health quality
- (iii) legal and economic equality of women in society and marriage
- (iv) empowerment of women in the political platform.

One of the most important dimensions in which gender-based inequalities manifest is human capital accumulation and its acquisition through education. Gender inequality in education is the main factor that affects socioeconomic life directly (Bertocchi and Bozzano, 2020). Research suggests that gender inequality in education leads to a lack of human capital and therefore, prevents increased economic growth (Altuzarra et al., 2021). In theory, increasing the education level of women is expected to cause an increase in economic development through the creation of human capital for the next generation and a decreased gender gap (Klasen and Lamanna, 2009). Along with economic opportunities, participation in education also has social impacts, especially on the child mortality rate, women's fertility, individual health, and investments in education and the health of future generations (Bali moune-Lutz and McGillivray, 2014; Theveno and Del Pero, 2015).

For instance, Cuberes and Teignier (2014) examine the reduction of gender inequality by economic growth in terms of labor force participation and state that gender inequality can be reduced through the income flexibility channel, technological progress, changes in women's ownership rights, and the expansion of the service sector. They consider income elasticity in terms of fertility and labor force participation, based on the theory of Becker and Lewis (1973).

In addition to education, another aspect of gender equality is health. One of the indicators of gender inequality in health is life expectancy at birth. Life expectancy at birth, one of the most important indicators of welfare in society, is defined by the OECD (2023) as "how long a newborn baby will live on average if current mortality rates do not change." Various socioeconomic and environmental factors have an impact on life expectancy. According to Hasnawati et al. (2023), improvements in the working and living environment, preventive care, higher education levels, and increased per capita income are associated with an increase in life expectancy.

The theory of Becker and Lewis (1973) was discussed in terms of the relationship between the time cost of raising the child, the resource cost of education, and the income earned by the woman. In their study, they state that as the

cost of human capital investment in children increases, fertility will decrease, and, therefore, it will facilitate women's participation in the labor market, thus reducing gender inequality (Becker and Lewis, 1973; Cuberes and Teignier, 2014).

It is crucial that individuals have equal rights to access both health and education and to participate in development activities regardless of gender (Zalukhu and Collyn, 2021). While the main purpose of a nation for development should be to increase the welfare level of its citizens regardless of their social status, race, religion, and gender, each nation shapes its own policies regarding gender inequalities. Yet, the policies implemented by each country may differ from nation to nation (Baten et al., 2021). Nevertheless, the common result derived from all of these factors is that development fosters greater educational opportunities for women, heightened urbanization, increased female engagement in the labor market, a decline in the fertility rate, women transitioning away from conventional gender roles, and shifts in attitudes. These developments are determinants that augment women's political resources and enhance their political engagement (Shvedova, 2005).

It is well established that countries that have a greater proportion of women in parliament have had more rapid economic growth (Jayasuriya and Burke, 2013). According to Baskaran et al. (2018), female legislators have a lower likelihood of engaging in criminal and corrupt activities, have higher effectiveness, and are less susceptible to political opportunism. Also, Ngwakwe (2019) finds that an evenly balanced parliament of female and male participants is a determinant of increasing economic growth. As Blumberg (2015) states, women's economic empowerment not only reduces gender inequality but also allows them to have more say in household matters and gain competence in many issues such as nutrition, health, and social services, fertility, children's education, and the use of their money. Blumberg (2015) also adds that the more educated the girls, the lower the fertility rate is, and that there is a negative relationship between the fertility rate and national income. Women's participation in politics is closely linked to social capital. Turgut (2022) demonstrated that the lack of social capital among women in Türkiye stems from traditional gender roles, leading to low political participation. The insufficiency of women's social networks, their lack of social and family support, and their inability to establish mutual and strong relation bonds are hindering factors in their participation in politics (Bilal and Ahmad, 2021). Anissa et al. (2020) revealed that social capital has a significant impact on women's participation in politics for Indonesia.

The overall findings of the studies indicate an increase in women's involvement in politics and their engagement in political decision-making processes worldwide. The UN Women in Politics Map (2023) report has disclosed that women's involvement in policy decision-making processes has risen; however, gender inequality remains unattained politically.

Thus, in this study, the focus will be on these dimensions by employing parliament participation (politics-related), schooling rate (education-related), life expectancy (health-related), and GDP (economic activity-related). With this purpose in mind, it is important to demonstrate how ensuring gender equality affects economic development. Therefore, this study aims to illustrate that relationship exists between gender inequality and GDP, participation in parliament (legal representation), life expectancy, and schooling rate (education). The remaining sections of this study consist of the literature review, data and methods, results and conclusion, and discussion.

Literature Review

Gender equality might stem from a myriad of factors, such as social and cultural differences. After analyzing literature studies, it becomes evident that gender inequality is a pervasive issue worldwide; however, a closer examination reveals that it is particularly pronounced in the Middle East, North Africa, and South Asia regions. It has been indicated that there is a correlation between high levels of gender inequality and slow economic growth in these particular regions.

Gender Inequality and Economic Growth

Studies in literature typically analyze the influence of gender disparity on economic growth. For instance, Perrin (2015) specifically looks at how gender equality played a factor in the development process that allowed economies to emerge from a protracted period of stagnation and into a condition of sustained economic growth. The analysis, which is based on a new cliometric approach, contends that the rise in gender equality was a significant catalyst for the switch to modern growth. Perrin (2015) examined 19th-century Europe and demonstrates that gender equality was a decisive factor that enabled France to transition from Malthusian stagnation to modern economic growth before other European countries.

Kim et al.'s (2016) research came to the conclusion that promoting gender equality in Asian nations will lead to an increase in per capita income and economic growth. It has been demonstrated that economic growth will expand

as long as women participate in the labor force because this will lead to the accumulation of human capital period 2005-2010. However, this will also lead to a fall in women's fertility and, consequently, a decline in the population. Mammen and Paxson (2000) analyze the relationship between economic growth, educational investment, labor force participation, paid work participation, and fertility rates in 90 countries from 1970 to 1980, applying regression and nonparametric regression techniques. Researchers have observed a positive correlation between women's educational attainment and economic development. Furthermore, when women transition from being unpaid workers in family enterprises to becoming paid workers, they observe a decline in fertility. Therefore, they deduce that gender inequality diminishes as education and economic development progress. Altuzarra et al. (2021) provide empirical evidence on how gender equality in schooling, the labor market, and institutional representation affected economic growth in 105 developing countries from 1990 to 2017, applying the panel data analysis. They find that gender equality in education has a greater impact on economic growth in comparison with other determinants, and there is a negative correlation between increased women's participation in parliament and economic growth in Sub-Saharan African (SSA) countries. Koengkan et al. (2022) use an ordinary least squares (OLS) model with fixed effects to investigate the impact of gender inequality on economic growth in Latin America and the Caribbean region between 1990 and 2016. As a result of the analysis, they draw the conclusion that gender inequality hinders economic growth.

The following studies are examined on an individual country level rather than grouping countries together. As Ali (2015) has concluded, the economic growth of Pakistan between 1980 and 2009 was positively impacted by gender equality. Esen and Seren (2022) employ the Dynamic Ordinary Least Squares (DOLS) and Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS) estimation methods to examine the influence of gender inequality in education and employment on economic growth in Turkey from 1975 to 2018. They conclude that regulations for gender equality in terms of education and employment rate have a positive long-term impact on Turkey's economic growth. According to Adeleke et al.'s (2024) study in Nigeria, which looked at the years between 1991 and 2022, gender inequality in education has a long-term negative impact on economic development but a short-term positive impact.

As evident from the previously mentioned, research investigating the influence of gender disparity on economic growth typically focuses on less developed and emerging nations. In contrast to the aforementioned samples, Khan et al. (2016) conducted a study using panel data methodology to analyze 20 high-income OECD countries. They found that the gender equality index for education level had a positive impact on economic growth between 1980 and 2015. The authors also emphasized the need for significant policy reforms in the health and labor markets to ensure the sustainability of economic growth. Özdemir and Altay (2021) investigated the correlation between gender equality and economic growth in 36 OECD member nations from 2010 to 2017, employing the panel data methodology. The study categorized countries into two income groups and found that an improvement in gender equality in education, labor force participation, and parliamentary representation resulted in economic progress. Therefore, in research investigating the relationship between gender disparity and economic growth, it is widely believed that economic growth will be enhanced as gender inequality diminishes.

Gender Inequality and Education

An analysis of research investigating the causes of gender inequality in schooling reveals that cultural beliefs, monetary limitations, and religious perspectives are the primary factors contributing to this disparity. For example, Akinbi and Akinbi (2015) suggest that the reasons for gender inequality in education in Nigeria are the predominance of women's traditional role as mothers, high birth rates, the inadequacy and functional incompleteness of literacy programs, and the lack of women's self-confidence. While addressing issues regarding gender inequality, they suggested providing basic education free of charge, raising awareness of gender equality, and increasing practices for gender equality awareness in schools as solutions.

Various research has explored the correlation between gender inequality in education and economic growth. Studies usually use the schooling rate as a metric to measure educational inequality. The consensus among these studies is that as gender inequality in education rises, economic growth declines (Klasen and Lamanna, 2009; Kabeer and Natali, 2013).

In one of the earliest studies on schooling rates, Barro and Lee (1996) found that between 1960 and 1990, the education participation rate of women aged 15 and over in OECD countries was higher than that of women aged 15 and over in developing countries, sub-Saharan African countries, the Middle East, North Africa, South Asian countries, Central Asian African countries, and centrally planned economies. Caselli et al. (1996) demonstrate in their research the potential of women's education to enhance economic growth. Dollar and Gatti (1999) investigate the relationship between gender inequality, income, and growth in 80 countries. They conclude that gender inequality in education negatively affects economic growth, and when women's secondary education success increases, it affects economic

growth positively. They found that exogenous variables, such as religious variables, regional factors, civil liberties, etc., were influential in girls' access to education and made a better contribution to economic growth, especially in middle-income countries. They reveal that countries that invest in girls have more growth and increased income than countries that do not prefer to invest.

Filmer (2000) investigates the relationship between economic growth and gender inequality in education in Western and Central Africa, North Africa, South Asia, Eastern and Southern Africa, Central America and the Caribbean, East Asia and the Pacific, South America, and the Middle East and Central Asia. This study on educational enrollment rates concludes that gender disparity will negatively impact economic development. Klasen and Lamanna (2009) conclude that inequality in education reduced economic growth in the Middle East, North Africa, South Asia, and East Asia between 1960 and 2000. Mukherjee and Mukhopadhyay (2013) explore how gender inequality in education and labor force participation affects economic development using cross-country regressions. In their research, they use data from 61 developing nations in Africa, Asia, and Latin America for the year 2010. According to their findings, gender inequality in schooling has a negative influence on economic growth. Balamoune-Lutz and McGillivray (2014) find that gender inequality in literacy has a greater impact on economic growth in Arab nations, examining the selected years between 1972 and 2000. Licumba et al. (2015) investigate the relationship between education and economic growth in Southern African countries, and they capture a positive relationship between equality and economic growth and suggest that policymakers should take this into consideration in these countries between 1972 and 2000. Thevenon and Salvi Del Pero (2015) discover that the increase in women's educational attainment from 1960 to 2018 in OECD countries has positively impacted economic growth in the past five years. Their research has established that the increase in women's enrollment rates in school has a greater impact on economic growth compared to men. Atiq and Qadri (2021) investigate the relationship between gender inequality and economic growth among 48 Asian countries for the period of 2003–2018 and conclude that eliminating gender inequality in tertiary education has a beneficial impact on economic growth. Furthermore, the study underlines the need to increase women's education and reduce gender inequality at all levels of educational attainment to promote long-run and short-run economic potential. Baten et al. (2021) found that gender inequality in education escalated in 21 sub-Saharan African countries during the colonial era. Following independence, the difference in gender inequality diminished, but these countries still lagged behind other developing nations.

Gender Inequality and Political Participation

Jennings (1983) states that the low participation of women in politics is due to their traditional roles as wives, mothers, and housewives. Due to the traditional roles they have acquired, it becomes difficult for women to access resources such as time, money, communication, and organizational activities needed for political participation. Low participation of women in politics means that women's rights are less represented; therefore, their issues and rights are less represented as well. For this reason, women's participation in politics is important due to their high rates of non-representation (Grasso and Smith, 2022). Promoting women's inclusion in politics enhances the rate of representation, augments the diversity of views in political discourse, and yields benefits for policies that cater to broader parts of society. Furthermore, the increase in women's decision-making authority demonstrates their greater commitment to enhancing family well-being, obtaining higher education and healthcare, and utilizing items and services stemming from these sectors (Dahlum et al., 2022). The majority of the studies analyzed demographic and attitudinal disparities in relation to the involvement of women and men in politics.

Coffé and Bolzendahl (2010) explore gender gaps in 18 advanced Western countries and conclude that demographic and attitudinal characteristics differentiate the participation of men and women in politics. Since having a participatory public in politics is one of the necessary conditions for democratic sensitivity, a lower presence of women in politics poses a threat to political equality and democracy. Grasso and Smith (2022) examine gender inequality in political activism in 9 European countries in 2018 and approach consistent results with Coffé and Bolzendahl (2010). In their paper, Grasso and Smith (2022) focus on young women and men and determine that the extent of political inequality was less than expected and that women and men were active in different fields. They find that young women were active in petitioning, boycotting, and volunteering in the community, while men were more active in broader political participation, such as more institutional forms of participation linked to organizations and parties, various forms of online political participation, and internal political activity. Liu (2022) investigates the gender gap in political participation in 13 countries in Asia. He highlights that while women and men vote equally in elections, gender inequality is revealed in their participation in other political activities.

Mohamed (2022) examined the effect of female human capital on economic growth, female labor force participation, and female participation in the national parliament in Sudan between 1975 and 2021. The existence of a long-term

relationship between education, health, and economic growth, which is one of the human capital variables, has been revealed. In the short run, increased women's participation in parliament has a positive and significant effect on economic growth. In another study conducted across 182 nations, Dahlum et al. (2022) found conclusive evidence that the political empowerment of women had a favorable impact on economic growth. Mirziyoyeva and Salahodjaev (2023) found that the empowerment of women in politics had a positive impact on the economic growth of 44 countries in Europe and Central Asia.

Gender Inequality and Life Expectancy

Life expectancy at birth is a measure that reflects the mortality rates and health outcomes of a population, and it also highlights the disparities in health between women and men (Kolip and Lange, 2018). Various factors, such as biology, environment, socio-demographics, and differences in health risk behaviors, contribute to the gender disparity in life expectancy at birth (Kolip and Lange, 2018; Allel et al., 2021; Pinho-Gomes et al., 2022).

For instance, Barro and Lee (1994) demonstrated in their research that higher levels of education among both women and men are associated with increased life expectancy and decreased newborn mortality rates. Williamson and Boehmer (1997) assert that factors such as women's degree of education, economic standing, and reproductive autonomy positively influence their life expectancy at birth. Recent research on the correlation between education level and life expectancy has uncovered a negative relationship between low education levels and life expectancy in countries. Conversely, when the level of education grows, life expectancy also tends to rise (Mackenbach et al., 2019).

Kolip and Lange (2018) investigated the potential impact of gender inequality on life expectancy at birth in 28 EU member states. By utilizing the gender inequality index, they determined that gender inequality affected both life expectancy and the gender gap in terms of life expectancy. In addition to these factors, Allel et al. (2021) incorporated public health policies as a variable in their research to examine the impact on the disparity in life expectancy at birth between genders. They found that life expectancy at birth has risen in developed nations, with women outliving men.

Pinho- Gomes et al. (2022) conducted a study on 27 European Union nations and found that the rise in life expectancy between 2010 and 2019 had a more significant impact on men than women, resulting in a reduction of the gender gap. Leao et al. (2024) found that there was a correlation between life expectancy, healthy life expectancy, and gender equality when studying the same set of nations. In their study encompassing 152 nations, Matoes et al. (2022) discovered a direct correlation between gender equality and life expectancy in the European region and America. Conversely, they saw an inverse link in Africa.

Table 2. Literature Studies in Recent Years

Authors	Country	Methods	Variables	Results
Akinwade et al. (2024)	Nigeria 1980-2020	Spectral Granger, Pairwise Granger causality	Gender Inequality Financial Development Inflation Economic Growth	Spectral granger results show that gender inequality granger causes economic growth in the long, medium, and short term. Pairwise Granger causality results show that gender inequality granger cause economic growth
Mbodji (2024)	17 Sub-Saharan countries 2000-2019	Fixed- effect panel data model	Gender Inequality Public expenditure Gross enrollment rates at primary, secondary and high levels The number of years of study for adults Remittances Economic Growth	Gender inequality has a negative impact on primary and secondary school enrollment rates.
Wani et al. (2024)	India 1995-2021	Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL)	Gender Inequality Economic Growth Per capita household expenditure	Positive shocks in economic growth reduce gender inequality.
Çakır Gündoğdu and Gündoğdu (2025)	22 OECD countries 1991-2021	Panel data analysis	Gender Inequality index Woman Political Participation index Wage and Salaried Workers	Women's political participation and labor force participation reduce gender inequality.

This study differs from the aforementioned studies in that it examines the multidimensional impact of economic development indicators on gender inequality by jointly considering education, health, politics, and growth. Furthermore, it was observed that literature is relatively sparse in studies examining high-income groups. We can say that this study contributes by examining this income group. There is a reciprocal relationship between gender inequality and the factors contributing to it. This study also examines the impact of changes in these indicators on gender inequality. The study displays both correlation coefficients and causal relationships and provides short- and long-term forecasts. In summary, the aim of this study is to examine the impact of education, health, political participation, and economic growth on gender inequality in high-income countries between 2005 and 2021. To achieve this goal, we will use dynamic panel data analysis methodologies.

In this regard, the hypotheses presented are as follows:

H1: Economic growth has a negative impact on gender inequality.

H2: Female life expectancy at birth has a negative impact on gender inequality.

H3: The proportion of seats held by women in national parliaments has a negative impact on gender inequality.

H4: The expected years of schooling have a negative impact on gender inequality.

Data, Model, and Methodology

Data

The Gender Development Index addresses gender inequalities in three dimensions of human development: education, health, and economic gains. The criteria used by the Gender Development Index (GDI) include life expectancy at birth in the health dimension, educational attainment rates, and the typical number of years that women over 25 spent in school, and estimated women's earned income.

For this analysis, we have identified five variables: gender inequality index, per capita GDP, female life expectancy at birth, parliament participation, and expected years of schooling.

The data for GDI and expected years of schooling has been obtained from Human Development Reports (UNDP, 2022). The data for per capita GDP, female life expectancy at birth, and parliament participation rate have been obtained by pooling the World bank Database (see Table 1).

Table 3. Variables, Definitions, and Data Source

Variables	Definitions	Source
loggii	Gender Inequality Index	Human Development Reports
loggdp	Per capita GDP (constant 2015 US\$)	World Bank Database
logle	Female life expectancy at birth (years)	World Bank Database
logpr	The proportion of seats held by women in national parliaments (%)	World Bank Database
logeys	Expected Years of Schooling Female (Years)	Human Development Reports

Model

All variables have been log-transformed to minimize problems with multicollinearity and heteroscedasticity in the data, as well as to reduce dispersion in the data. Additionally, compared to the simple linear form, the log-linear transformation data yield more consistent and efficient outcomes (Sinha and Shahbaz, 2018; Zafar et al., 2019). Based on this notion, the multivariable log-linear model is expressed as follows:

$$\log g_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 \log gdp_{i,t} + \alpha_2 \log le_{i,t} + \alpha_3 \log pr_{i,t} + \alpha_4 \log eys_{i,t} + \varepsilon_{i,t}$$

In the model, the subscripts ($i = 1, 2, \dots, 18\dots$) and ($t=2005, 2006, \dots, 2021$) denote country i and year t , $\varepsilon_{i,t}$ is the error term of the relevant models. The data set for the high-income country group contains thirty-eight countries, which are: Austria, Australia, Barbados, Canada, Chile, Cyprus, The Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Israel, Italy, Japan, Korea Republic, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, New Zealand, the Netherlands, Norway, Panama, Poland, Portugal, Romania, Slovak Republic, Slovenia, Spain, Sweden, the United States of America, the United Kingdom and Uruguay.

Where $\log gdp$ denotes the per capita real gross domestic product (constant 2015 US\$) and expected sign on gender inequality is negative. The previous studies indicate that gender inequality is expected to decline due to income increases. The variable of $\log le$ is defined as how long an individual will live on average from birth. The expected sign of the $\log le$ variable is negative. An increase in women's life expectancy strengthens their role in society by increasing

their access to health and education, improving their nutritional status, improving their quality of life, and enabling their active participation in the labor market, thereby reducing gender inequality. The logpr is named the proportion of seats held by women in national parliaments (%) and expected sign is negative. As women's representation in parliament increases, concrete steps towards empowering women in society will increase and contribute to the reduction of gender inequality. An increase in women's expected years of schooling (logeys) contributes to reducing gender inequality. Therefore, the expected sign of logeys variable is negative.

Methodology

Data analysis for time-dependent panel data involves several sequential processes to accomplish the required objectives. In the following section, we explain a list of the procedures for econometric analysis used for this study. First, by using CD tests, the existence of a cross-sectional dependence and slope homogeneity test are investigated. Second, based on the results of the slope homogeneity and cross-section dependency tests, tests using dynamic panel data analysis were done to see if there was a link between the variables. To estimate the long-run coefficient of the relationship between the variables, CCEMG (Common Correlated Effects Mean Group) was employed. Lastly, to explain the causality relationship between variables, the Dumitrescu-Hurlin Panel Causality test has been applied. Therefore, we empirically interpreted the research using the following econometric methodologies:

Cross-sectional dependence (CSD) approach

These countries may exhibit cross-sectional dependencies due to their diverse interconnections, including economic, geographical, socio-cultural, and political aspects. According to Musah et al. (2021), failure to account for cross-sectional dependence can result in skewed estimates, which in turn can lead to inaccurate conclusions. Hence, we employed the Pesaran (2015) CD test to investigate the existence of cross-section dependency and slope uniformity among high-income countries.

Pesaran (2015) recommends the following CD test statistic:

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (1)$$

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{\mu}_{it} \hat{\mu}_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T \hat{\mu}_{it}^2 \right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T \hat{\mu}_{jt}^2 \right)^{1/2}} \quad (2)$$

In equation (2) $\hat{\rho}_{ij}$ is the coefficient of correlation.

Slope of homogeneity

The existence of significant cross-sectional dependence may lead to comparable economic development processes in each nation, and ignoring slope heterogeneity could bias regression analysis and result in incorrect hypothesis testing. In order to evaluate the homogeneity of the slope, Swamy (1970) proposes a foundation for the assumption of homoscedasticity for panels that set N relative to T. Therefore, we use the Swamy test extension by Pesaran and Yamagata (2008) to determine whether the slope coefficients were homogeneous or heterogeneous.

This model can be illustrated as follows for large panels where $N \rightarrow \infty$ and $T \rightarrow \infty$. In equation (3) $\tilde{S}$ shows the adjusted Swamy test (slope homogeneity test by Pesaran and Yamagata), and in equation (4) $\tilde{\Delta}$ represents the normal distribution statistic.

$$\tilde{S} = \sum_{i=1}^N \left(\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE} \right) \frac{x_i M_T x_i}{\hat{\sigma}_i^2} \left(\hat{\beta}_i - \tilde{\beta}_{WFE} \right) \quad (3)$$

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \tilde{S} - K}{\sqrt{2K}} \right) \quad (4)$$

Long-Run Estimation: Common Correlated Effects Mean Group (CCEMG)

Since in the presence of cross-sectional dependence (CSD), standard techniques like OLS and GLS offer biased estimates (Phillips and Sul, 2003) and FE and RE models produce inconsistent and untrustworthy findings (Sarafidis and Robertson, 2009), Pesaran (2006) proposed using the CCEMG estimator to ensure robustness if CSD is identified. When CSD is detected, combining the cross-sectional averages of independent and dependent variables with the nonobserved common effects solves this issue. In equation (5), f_t denotes the unobserved common effects, α_i is the heterogeneous factor loading, X_{it} and Y_{it} are the independent and dependent variables, respectively, and β_i , α_i , and ω_{it} stand for the slope, heterogeneous fixed effects, and error, respectively.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_i X_{it} + \delta Y_{it} + \theta i \bar{X}_{it} + \phi_i f_t + \omega_{it} \quad (5)$$

The average slope of each unit yields the CCEMG estimator MG, as shown in equation (6) below:

$$CCEMG = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_i \quad (6)$$

Dumitrescu and Hurlin's Non-Causality Approach

The direction of causation plays a critical role in panel data analysis when assessing the impact of the long-term link between the series. Moreover, given that the variables exhibit a correlation with economic growth, it is imperative to investigate any potential causal connections between our variables to formulate suitable policy recommendations (Hashmi et al., 2021). Therefore, to evaluate and validate the causality direction in a heterogeneous data panel, we employ the Dumitrescu and Hurlin (2012) non-causality test. For panel data, the Dumitrescu and Hurlin (DH) method makes it easier to find the cause by considering unobserved variation and cross-sectional dependence (Dumitrescu and Hurlin, 2012).

This method yields more reliable results than the traditional Granger causality test based on VECM. The non-causality test, according to Usman and Hammar (2021), accounts for slope heterogeneity and cross-sectional dependence while also removing potential econometric problems. Furthermore, the DH panel causality approach does not provide any individual panel estimates and shows increased efficiency when working with smaller data sets (Azam, 2019; Dincer et al., 2017; Yildirim and Yasa, 2014). The DH panel causality model has the following linear functional form, as shown in equation (7):

$$y_{i,t} = \alpha_i \sum_{k=1}^K \gamma_i^{(k)} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_i^{(k)} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (7)$$

In equation (7), y and x are two variables that are paired together, and i and t indicate the cross-section (1,2,3..N high-income countries) and time periods, respectively.

Analysis Results

The panel data analysis begins with a cross-sectional analysis test to investigate how a shock in one nation affects other nations. Table 2 presents the results of the cross-sectional analysis.

Table 4. Cross-Sectional Dependence Results

	High- Income Countries	
	CD test	p- value
loggii	90.568*	0.000
loggdp	60.680*	0.000
logle	90.242*	0.000
logpr	50.972*	0.000
logeys	40.795*	0.000

Notes: *, **, and *** indicate the rejection of the Ho hypothesis at the level of significance at 1%, 5%, and 10%.

Table 2 scrutinizes the existence of cross-sectional dependence in each series, concluding that each series rejects the null hypothesis (Ho) at the 1% significance level. This indicates a robust interdependence among the countries in the panel. The study's findings indicate that a shock in one country has a ripple effect on other countries. Following the cross-sectional dependence test, the slope heterogeneity test established by Pesaran and Yamagata (2008) was utilized to investigate if individual nations exhibit unique shocks. Table 3 presents the Delta test results and provides information on whether the slope coefficients are homogeneous or heterogeneous.

Table 5. Test for Slope Homogeneity Results

	High- income	
	Test statistics	p-value
Δ test	17.248*	0.000
Adjusted Δ test	21.443*	0.000

Note: * denotes the level of significance at 1%.

Table 3 displays the parameter values and probability values obtained from the delta test results. The delta test rejects the null hypothesis of slope homogeneity at the %1 significance level. Therefore, we can state that the slope coefficients exhibit heterogeneity. We can say that a change in the variables in the panel countries, which are the

subject of the research, differs from country to country in terms of gender inequality. The study continues with the second generation panel unit root test, which considers cross-sectional dependence and slope heterogeneity tests. Table 4 presents the outcomes of the CIPS unit root test, which is one of the second generation panel unit root tests.

Table 6. CIPS Unit Root Test

Variables	At level, constant	At first difference, constant
loggii	-1.450	-3.378*
loggdp	-0.959	-2.443*
logle	-1.390	-4.075*
logpr	-1.879*	-3.785*
logeys	-0.929	-2.882*

Note: *, **, and *** indicate significance levels at the 1%, 5%, and 10%.

Table 4 displays the stationarity of the series using the CIPS unit root test, which considers the cross-sectional dependence. The CIPS unit root test, which is derived from the average of the CADF test, indicates that the series are non-stationary at the level, except for the “logpr” variable. However, all series are stationary at first difference. The coefficient estimation utilized the CCEMG estimator, which disregards the stationarity levels, based on the results obtained from the unit root test. Table 5 provides the estimated coefficients for the long term.

Table 7. CCEMG Results of Model Estimation

High- Income Countries		
Variables	Coefficient	prob.
loggdp	-0.076 (0.172)	0.000
logle	-4.709 (1.554)	0.000
logpr	-0.0769 (0.118)	0.000
logeys	-1.514 (0.827)	0.067***

Note: *, **, and *** indicate significance levels at the 1%, 5%, and 10%.

The findings show a statistically significant and inverse correlation between economic growth and gender inequality. It might be asserted that as economic growth increases, gender inequality decreases. This is consistent with the findings of Dollar and Gatti (1999), who showed that an increase in per capita income leads to advancements in gender inequality in different measures. In their study analyzing OECD countries, Özdemir and Altay (2021) have determined that there is a positive correlation between economic growth and gender equality. In their theoretical studies, Khasana and Sasana (2022) have posited that as economic activities grow, job opportunities will expand, leading to increased income through enhanced productivity and the emergence of new job markets. This, in turn, will result in greater economic participation. Consequently, as individuals’ incomes rise, the gender gap in health, education, and nutrition is expected to diminish. Thus, the results and our findings are consistent.

A negative and statistically significant correlation was discovered between life expectancy at birth and gender inequality. An increase of 1% in life expectancy at birth results in a decrease of 4.70% in gender inequality. These findings derived from this investigation align with the research conducted by Pinho-Gomes et al. (2022). The higher coefficient estimates for life expectancy at birth compared to other variables may be due to its representation of the population’s general health indicator. Life expectancy at birth influences numerous social and economic factors, including consumer spending trends, human capital investments, retirement spending, public finances, and economic growth. Increases in life expectancy at birth have multiple positive effects, including improved working and living conditions, improved access to healthcare and education, improved lifestyles, and increased income (Roffia et al., 2023; OECD,2022).

Evidence demonstrates that the increase in women’s parliamentary representation contributes to the reduction of gender inequity. Upon analyzing the coefficients, it is evident that a 1% increase in the number of seats in parliament results in a reduction of gender inequality by -0.07%. The disparity between genders diminishes as the anticipated duration of education for women increases. A negative and statistically significant correlation is observed in the

research. Specifically, for every 1% increase in projected years of schooling, there is a corresponding decrease of 1.51% in gender inequality. Evidence has demonstrated that the hypotheses made in the initial phase of the study are substantiated.

We employed the Dumitrescu and Hurlin (2012) test to investigate the direction of the association between the variables after estimating the CCEMG coefficient. The causality relationship between the variables is shown in Table 6.

Table 8. The Causality Test Results

High- Income Countries		
	W-bar	Z- bar
loggii>loggdp	2.882	8.204*
loggdp>loggini	3.886	12.582*
loggii>logle	4.144	13.715*
logle>loggii	2.362	5.938*
loggii>logpr	3.389	10.415*
logpr>loggii	3.517	10.974*
loggii> logeys	2.269	5.535*
logeys>loggii	3.3511	10.248*

Note: *, **, and *** represent 1%, 5%, and 10% levels of significance

The findings suggest that there is a two-way causality between the gender inequality index and economic growth. We can say that as economic growth is associated with lower levels gender inequality. In the other hand, changes in gender inequality also affect economic growth. The same results are observed for women’s life expectancy at birth, expected years of schooling, and rates of political participation. There is a bidirectional relationship between these variables and gender inequality. For high-income countries, the results suggest that gender inequality decreases when economic growth, female life expectancy at birth, expected years of schooling, and seats held by women in parliament increase, as expected.

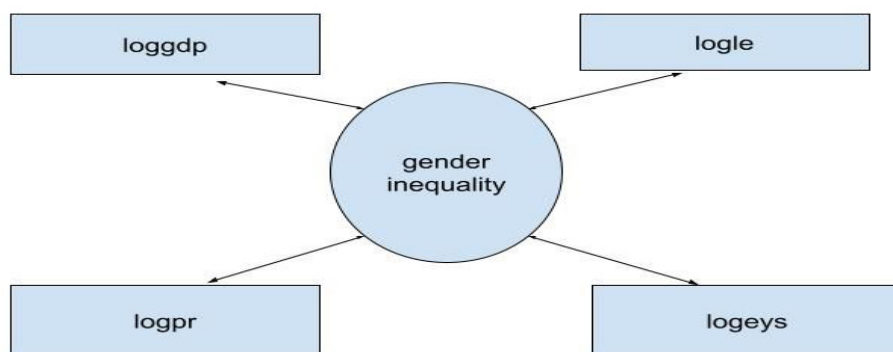

Figure 1. The two-way relationship between variables

Conclusions and Proposals

This study examines the impact of economic growth, expected female school enrollment rates, the number of seats held by women in parliament, and women’s life expectancy at birth on gender inequality in high-income countries by analyzing the common correlated effects mean group (CCEM) estimator data from 2005 to 2021. In doing so, we have been able to find evidence on the extent to which economic growth and the increased role of women in society in high-income countries have had an impact on the reduction of gender inequality. Our findings highlight that in high- income countries, gender inequality decreases when female life expectancy at birth, expected years of schooling, economic growth, and seats held by women in parliaments increase. At the same time, a bidirectional causality relationship is expected between gender inequality and the variables, and the existence of a bidirectional causality relationship between gender inequality and the other is confirmed by the panel causality test result. Although economic indicators show that gender inequality is decreasing, the inequalities that women face in health, education and economic opportunities persist. The primary objective of the 2030 Sustainable Development Goals (SDGs) is to eradicate all types of gender-based discrimination against women and girls. Upon analyzing the existing

literature, it becomes evident that gender inequality poses a significant hindrance to both economic progress and social development.

Hence, considering our analysis results and supporting literature, we suggest a number of policy recommendations. First and foremost, to build gender equality, education reforms should implement policies that enable equal access to education for girls and boys, and girls should be encouraged in particular. Additionally, impediments such as gender stereotypes, early marriages, and cultural prejudices should be removed. It is critical to prioritize educational and job market opportunities for women because they have a direct impact on economic development. Furthermore, we must adopt arrangements like flexible work and improved parental leave options to effectively increase female employment in the labor market. Lastly, addressing gender discrepancies in political representation is crucial for fostering more comprehensive decision-making processes.

Secondly, empowerment programs should be established that both economically and socially empower women. For instance, vocational training programs specific to women should increase, entrepreneurship should be encouraged among women, and women should be provided with the tools and resources to support them in engaging in the economy. Lack of access to digital opportunities, especially after the pandemic, has further exacerbated inequality between men and women. It is vital that women not only have access to technology but also develop their skills in using it. Policymakers must design measures to enhance women's access to technology and proficiency in its utilization.

Thirdly, gender-positive health services should increase in order to improve women's access to high-quality healthcare, including reproductive health, family planning, maternity care, and gender-specific services. Additionally, to increase the political participation of women, policies that expand women's representation in political decision-making bodies, such as quotas, election changes, and encouragement of women's political leadership and involvement, should be implemented. Also, laws protecting women's rights, such as those prohibiting gender-based uneven pay should be strengthened and enforced by implementing legal reforms.

Finally, it is imperative to initiate public awareness campaigns that question gender norms, foster understanding of women's rights, and advocate for gender parity in all spheres of existence. It is important to promote favorable portrayals of women and girls in media, entertainment, and cultural settings, as well as media content that is sensitive to gender issues.

Not only should policymakers prioritize gender equality, but also institutions and stakeholders should promote gender inclusive policies and practices. Considering the conditions and events of this century, it is no doubt a necessity to promote gender equality in terms of economic growth rather than being a moral imperative. Thus, gender equality should be prioritized in economic and social development policies, leading to a fairer and more affluent future.

Limitations of the Study and Recommendations

This study analyzes the data for high-income countries for the 2005-2021 period. Because we do not cover lower- and middle-income countries, we only cover challenges faced in high-income countries. Also, since our time period ends in 2021, it may not cover the full effects of recent global events such as COVID-19. Furthermore, the study's analysis does not categorize the education variable as elementary school, secondary school, or university. Therefore, it is not possible to interpret which degree of education is more influential in terms of gender inequality and economic development.

The incorporation of democracy variable through further investigations has the potential to improve the study. Furthermore, we can broaden the analysis within the context of the Kuznets curve. In addition, the incorporation of social and cultural aspects may be of use in adding depth to the research.

Declarations

Conflict of interest: We, the authors, declare no conflict of interest.

References

- ADELEKE, O. R., DURU, M. C., YAKUBU, A., & IKUBOR, J. O. (2024). Impact of Gender Inequality in Education and Labour Force Participation on Economic Growth in Nigeria. *Social Science Research*, 10(2).
- AKINBI, J. O., & AKINBI, Y. A. (2015). Gender disparity in enrolment into basic formal education in Nigeria: Implications for national development. *African Research Review*, 9(3), 11-23. <https://doi.org/10.4314/afrr.v9i3.2>
- AKINWADE, T. S., TURUC, F., Seraj, M., & OZDESER, H. (2025). The link between gender inequality, financial development, and economic growth in Nigeria: A spectral Granger causality approach. *Sustainable Development*, 33(2), 2429-2439.

ALI, M., & DECKER, A. (2015). Effect of gender inequality on economic growth. Case of Pakistan. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(9), 10-10

ALLEL, K., SALUSTRI, F., HAGHPARAST-BIDGOLI, H., & KIADALIRI, A. (2021). The contributions of public health policies and healthcare quality to gender gap and country differences in life expectancy in the UK. *Population Health Metrics*, 19(40), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s12963-021-00271-2>

ALTUZARRA, A., GÁLVEZ-GÁLVEZ, C., & GONZÁLEZ-FLORES, A. (2021). Is Gender Inequality a Barrier to Economic Growth? A Panel Data Analysis of Developing Countries. *Sustainability*, 13(1), 367. <https://doi.org/10.3390/su13010367>

ANNISA, M., SETIYONO, B., YUWANTO, Y., & SARDINI, N. H. (2020). *The effect of social capital on women's political participation. Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 2599-2610

ANTONIO, A., & TUFFLEY, D. (2014). The gender digital divide in developing countries. *Future Internet*, 6(4), 673-687. <https://doi.org/10.3390/fi6040673>

ATIQ, F., & QADRI, F.S. (2021). Does Gender Inequality Affect Economic Growth? Empirics from Asian Countries. *International Journal on Women Empowerment*, 7(1), 11-20. <https://doi.org/10.29052/2413-4252.v7.i1.2021.11-20>

AZAM, M. (2019). Relationship between energy, investment, human capital, environment, and economic growth in four BRICS countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(33), 34388–34400. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-06533-9>

BALIAMOUNE-LUTZ, M., & MCGILLIVRAY, M. (2014). *Gender inequality and growth in Sub-Saharan Africa and Arab countries*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1442977>

BARRO, R. J., & LEE, J. W. (1994, June). Sources of economic growth. In Carnegie-Rochester conference series on public policy (Vol. 40, pp. 1-46). North-Holland

BARRO, R. J., & LEE, J. W. (1996). International measures of schooling years and schooling quality. *The American Economic Review*, 86(2), 218-223.

BASKARAN, T., BHALOTRA, S., MIN, B., & UPPAL, Y. (2018). Women Legislators and Economic Performance. *IZA Discussion Paper Series*, IZA DP No. 11596.

BATEN, J., DE HAAS, M., KEMPTER, E., & MEIER ZU SELHAUSEN, F. (2021). Educational gender inequality in Sub-Saharan Africa: a long-term perspective. *Population and Development Review*, 47(3), 813-849. <https://doi.org/10.1111/padr.12430>

BAUMGART, L., BOOS, P., & BRAUNSMANN, K. (2023). A Circulatory Loop: The Reciprocal Relationship of Organizations, Digitalization, and Gender. *Social Inclusion* 11(4), 160-171.

BECKER, G. S., & LEWIS, H. G. (1973). On the interaction between the quantity and quality of children. *Journal of Political Economy*, 81(2, Part 2), 279-288.

BERTOCCI, G., & BOZZANO, M. (2020). Gender gaps in education. In K.F. Zimmermann (Ed.), *Handbook of Labor, Human Resources and Population Economics* (pp. 1-31). Springer International Publishing.

BILAL, M., & AHMAD, A. (2021). Feminine Social Capital and Women's Political Participation in Khyber Pakhtunkhwa (Pakistan). *The Discourse*, 7(1), 17-24.

BLUMBERG, R. L. (2015). "Dry" versus "wet" development and women in three world regions. *Sociology of Development*, 1(1), 91-122, <https://doi.org/10.1525/sod.2015.1.1.91>

CASELLI, F., ESQUIVEL, G., & LEFORT, F. (1996). Reopening the convergence debate: a new look at cross-country growth empirics. *Journal of Economic Growth*, 1, 363-389.

COFFÉ, H., & BOLZENDAHL, C. (2010). Same game, different rules? Gender differences in political participation. *Sex Roles*, 62, 318-333.

CUBERES, D., & TEIGNIER, M. (2014). Gender inequality and economic growth: A critical review. *Journal of International Development*, 26(2), 260-276. <https://doi.org/10.1002/jid.2983>

ÇAKIR-GÜNDOĞDU, B., & GÜNDOĞDU, E. (2025). Reducing Gender Inequality Through Women Political Participation and Female Labor Force: The OECD Case. *Multidisciplinary Journal of Gender Studies*, 14(2), 98-119.

DAHLUM, S., KNUTSEN, C. H., & MECHKOVA, V. (2022). Women's political empowerment and economic growth. *World Development*, 156, 105822. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2022.105822>

DOLLAR, D., & GATTI, R. (1999). *Gender inequality, income, and growth: are good times good for women?* Policy Research Report on Gender and Development Working Paper Series, No. 1, The World Bank.

DUMITRESCU, E. I., & HURLIN, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>

- ESEN, Ö., & SEREN, G. Y. (2021). The impact of gender inequality in education and employment on economic performance in Turkey: evidence from a cointegration approach. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 41(4), 592-607. <https://doi.org/10.1108/edi-04-2021-0099>
- ESTEVE-VOLART, B. (2004). Gender Discrimination and Growth: Theory and Evidence from India. *STICERD Discussion Paper DEDPS42*, London: LSE. <https://ssrn.com/abstract=1127011>.
- FILMER, D. (2000). The structure of social disparities in education: Gender and wealth. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=629118>.
- GARCIA-ESCRIBANO, M. Low Internet Access Driving Inequality. Retrieved May 15, 2023, from <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/06/29/low-internet-access-driving-inequality>.
- Gender Development Index (GDI). <https://hdr.undp.org/gender-development-index#/indicies/GDI>
- GIRON, A., & KAZEMIKHASRAGH, A. (2022). Gender equality and economic growth in Asia and Africa: Empirical analysis of developing and least developed countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(2), 1433-1443. <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00782-1>
- GRASSO, M., & SMITH, K. (2022). Gender inequalities in political participation and political engagement among young people in Europe: Are young women less politically engaged than young men?. *Politics*, 42(1), 39-57.
- HASHMI, S. H., FAN, H., HABIB, Y., & RIAZ, A. (2021). Non-linear relationship between urbanization paths and CO2 emissions: A case of South, South-East and East Asian economies. *Urban Climate*, 37, 100814. <https://doi.org/10.1016/j.uclim.2021.100814>
- HASNAWATI, S., USMAN, M., FAISOL, A., & ELFAKI, F. A. M. (2023). Analysis and modeling gross domestic product, carbon dioxide emission, population growth, and life expectancy at birth: Case study in Qatar. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(2), 467-483. <https://doi.org/10.32479/ijeep.14069>
- JAYASURIYA, D. S., & BURKE, P. J. (2013). Female parliamentarians and economic growth: Evidence from a large panel. *Applied Economics Letters*, 20(3), 304-307.
- JENNINGS, M. K. (1983). Gender roles and inequalities in political participation: Results from an eight-nation study. *Western Political Quarterly*, 36(3), 364-385.
- KABEER, N., & NATALI, L. (2013). Gender equality and economic growth: Is there a win-win?. *IDS Working Papers*, 2013(417), 1-58. <https://doi.org/10.1111/j.2040-0209.2013.00417.x>
- KHASANAH, U., & SASANA, H. (2022). Empirical relationship between gender equality and socio-economic developments: An error correction model. *Arthatama*, 6(1), 12-25. Retrieved from <https://lifescifi.com/journal/index.php/art/article/view/200>
- KHASANAH, U., & SASANA, H. (2022). The Significance of Gender Equality in Economic Growth. *Research Horizon*, 2(2), 374-380. <https://doi.org/10.54518/rh.2.2.2022.374-380>
- KIM, J., LEE, J. W., & SHIN, K. (2016). A model of gender inequality and economic growth. *Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, No. 475, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2737844>.
- KLASEN, S., & LAMANNA, F. (2009). The impact of gender inequality in education and employment on economic growth: New evidence for a panel of countries. *Feminist Economics*, 15(3), 91-132. <https://doi.org/10.1080/13545700902893106>
- KLASEN, S. (2018). The impact of gender inequality on economic performance in developing countries. *Annual Review of Resource Economics*, 10(1), 279-298. <https://doi.org/10.1146/annurev-resource-100517-023429>
- KOENGGAN, M., FUINHAS, J. A., BELUCIO, M., KAZEMZADEH, E., POVEDA, Y. E. M., ALAVIJEH, N. K., & SANTIAGO, R. (2022). The Consequences of Gender Inequality on Latin America's Economic Growth: Macroeconomic Evidence. *Sexes*, 3(3), 396-412. <https://doi.org/10.3390/sexes3030030>
- KOLIP, P., & LANGE, C. (2018). Gender inequality and the gender gap in life expectancy in the European Union. *European journal of public health*, 28(5), 869-872. <https://doi.org/10.1093/eurpub/cky076>
- LEÃO, T., DOETSCH, J., HENRIQUES, A., & FRAGA, S. (2024). Is gender equality associated with a longer healthier life? Ecological evidence from 27 European countries. *Journal of Public Health*, 46(1), 136-143.
- LICUMBA, E.A., DZATOR, J.A., & ZHANG, J.X. (2015). Gender equality in education and economic growth in selected Southern African countries. *The Journal of Developing Areas*, 49, 349-360. <https://doi.org/10.1353/jda.2015.0102>
- LIU, S. J. S. (2022). Gender gaps in political participation in Asia. *International Political Science Review*, 43(2), 209-225. <https://doi.org/10.1177/0192512120935517>
- LORBER, J. (2001). *Gender Inequality: Feminist Theories and Politics*. Roxbury Publications.
- MAMMEN, K., & PAXSON, C. (2000). Women's work and economic development. *Journal of economic perspectives*, 14(4), 141-164.

- MATEOS, J. T., FERNÁNDEZ-SÁEZ, J., MARCOS-MARCOS, J., ÁLVAREZ-DARDET, C., BAMBRA, C., POPAY, J., ... & BAUM, F. (2022). Gender equality and the global gender gap in life expectancy: An exploratory analysis of 152 countries. *International Journal of Health Policy and Management*, 11(6), 740. <https://doi.org/10.34172%2Fijhpm.2020.192>
- MBODJI, Y. C. (2024). Inclusive education, gender inequality and public expenditure in sub-Saharan Africa. *Review of Education*, 12(1), e3452.
- MIRZIYOYEVA, Z., & SALAHODJAEV, R. (2023). Does representation of women in parliament promote economic growth? Considering evidence from Europe and Central Asia. *Frontiers in Political Science*, 5, 1120287. <https://doi.org/10.3389/fpos.2023.1120287>
- MITRA, A., BANG, J. T., & BISWAS, A. (2015). Gender equality and economic growth: Is it equality of opportunity or equality of outcomes?. *Feminist Economics*, 21(1), 110-135. <https://doi.org/10.1080/13545701.2014.930163>
- MOHAMED, E. S. (2022). Female Human Capital and Economic Growth in Sudan: Empirical Evidence for Women's Empowerment. *Merits*, 2(3), 187-209. <https://doi.org/10.3390/merits2030014>
- MUKHERJEE, P. & MUKHOPADHYAY, I. (2013). Impact of gender inequality on economic growth: A study of developing countries. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 13, 61-69.
- MUSAH, M., KONG, Y, MENSAH, I.A., ANTWI, S.K., DONKOR, M. (2021). The connection between urbanization and carbon emissions: a panel evidence from West Africa. *Environment, Development and Sustainability*, 23(8), 11525–11552. <https://doi.org/10.1007/s10668-020-01124-y>
- NGWAKWE, C.C. (2019). Relating Women in Parliament and Economic Growth in an Emerging Economy – South Africa. *ÆCONOMICA*, 15 (1), 253-266.
https://www.oecd.org/en/data/indicators/life-expectancy-at-birth.html?utm_source=chatgpt.com
- ÖZDEMİR, E. A., & ALTAY, A. (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri Analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(3), 601-665. <https://doi.org/10.24988/ije.202136307>
- PESARAN, M.H. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0262.2006.00692.x>
- PESARAN, M.H. (2014). Testing weak cross-sectional dependence in large panels. *Econometric Reviews*, 34(6–10), 1089-1117. <https://doi.org/10.1080/07474938.2014.956623>
- PESARAN, M.H., & YAMAGATA, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- PERRIN, F. (2015). An exploration of the cliometric relationship between gender equality and economic growth. *Economics and Business Review*, 15(1), 34-54.
- PHILLIPS, P. C., & SUL, D. (2003). Dynamic panel estimation and homogeneity testing under cross section dependence. *The Econometrics Journal*, 6(1), 217-259. <https://doi.org/10.1111/1368-423X.00108>
- PINHO-GOMES, A. C., VASSALLO, A., CARCEL, C., PETERS, S., & WOODWARD, M. (2022). Gender equality and the gender gap in life expectancy in the European Union. *BMJ Global Health*, 7(2), e008278.
- ROFFIA, P., BUCCIOL, A., & HASHLAMOUN, S. (2023). Determinants of life expectancy at birth: a longitudinal study on OECD countries. *International Journal of Health Economics and Management*, 23(2), 189-212. <https://doi.org/10.1007/s10754-022-09338-5>
- SARAFIDIS, V., & ROBERTSON, D. (2009). On the impact of error cross-sectional dependence in short dynamic panel estimation. *The Econometrics Journal*, 12(1), 62-81. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2008.00260.x>
- SEGUINO, S. (2000). Gender inequality and economic growth: A cross-country analysis. *World Development*, 28(7), 1211-1230. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(00\)00018-8](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(00)00018-8)
- SHANG, Y., SIVERTSEN, G., CAO, Z., & ZHANG, L. (2022). Gender differences among first authors in research focused on the sustainable development goal of gender equality. *Scientometrics*, 127(8), 4769-4796. <https://doi.org/10.1007/s11192-022-04430-6>
- SHVEDOVA, N. (2005). Obstacles to women's participation in parliament. *Women in parliament: Beyond numbers*, 33(1), 22-45.
- SINHA, A. & SHAHBAZ, M. (2018). Estimation of environmental Kuznets curve for CO2 emission: role of renewable energy generation in India. *Renewable Energy*, 119, 703-711. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2017.12.058>
- SWAMY, P.A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38, 311-323. <https://doi.org/10.2307/1913012>

THEVENON, O., & DEL PERO, A. S. (2015). Gender equality (f) or economic growth? Effects of reducing the gender gap in education on economic growth in OECD countries. *Annals of Economics and Statistics/Annales d'Économie et de Statistique*, 117/118, 353-377. <https://doi.org/10.15609/annaeconstat2009.117-118.353>

TISDELL, C. A. (2021). How has India's economic growth and development affected its gender inequality?. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 26(2), 209-229. <https://doi.org/10.1080/13547860.2021.1917093>

TURGUT, S. T. (2022). Türkiye'de kadınların siyasal katılımı ve sosyal sermaye ilişkisi. *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (10), 134-145.

UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMME (n.d.). *Gender Inequality Index (GII)*. HDR Data Center. <https://hdr.undp.org/data-center/thematic-composite-indices/gender-inequality-index#/indicies/GII>

UN Women. (2023). Women in Politics 2023, Map. Retrieved June 10, 2024, from <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2023/03/women-in-politics-map-2023>

USMAN, M., & HAMMAR, N. (2021). Dynamic relationship between technological innovations, financial development, renewable energy, and ecological footprint: fresh insights based on the STIRPAT model for Asia Pacific Economic Cooperation countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 15519–15536. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-11640-z>

WANI, I. U., HASEEN, S., & KHANDAY, I. N. (2024). Modelling the asymmetric impact of economic growth and poverty on gender inequality: Evidence from India using nonlinear ARDL analysis. *Journal of Public Affairs*, 24(3), e2931. <https://doi.org/10.1002/pa.2931>

WILLIAMSON, J. B., & BOEHMER, U. (1997). Female life expectancy, gender stratification, health status, and level of economic development: A cross-national study of less developed countries. *Social Science & Medicine*, 45(2), 305-317.

WONG, Y. N. (2012). World Development Report 2012: Gender equality and development. *Forum for Development Studies*, 39(3), 435–444. <https://doi.org/10.1080/08039410.2012.722769>

YILDIRIM, Z., & YASA, A.A. (2014). The relation between the budget deficit and energy demand in the selected European countries and Turkey: Panel cointegration analysis. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 5(6), 482-489. <https://doi.org/10.7763/IJTEF.2014.V5.420>

ZAFAR, M.W., SAUD, S. & HOU, F. (2019). The impact of globalization and financial development on environmental quality: Evidence from selected countries in the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 13246-13262. <https://doi.org/10.1007/s11356-019-04761-7>

ZALUKHU, R. S., & COLLYN, D. (2021). Determinant analysis of gender inequality in human development in Indonesia. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 4(4). <https://doi.org/10.33258/birci.v4i4.2708>

<https://www.oxfam.org/en/what-we-do/issues/gender-justice-and-womens-rights#:~:text=Gender%20inequality%20is%20one%20of,to%20increasing%20gender%2Dbased%20violence>.

<https://www.un.org/development/desa/disabilities/envision2030-goal5.html>

<https://www.unwomen.org/en/news-stories/in-focus/2022/08/in-focus-sustainable-development-goal-5> Retrieved May 13, 2023.

<https://www.unwomen.org/en/news-stories/feature-story/2023/09/global-gender-equality-in-2023-urgent-efforts-needed-to-reach-2030-goals> Retrieved March 3, 2024.

<https://data.oecd.org/healthstat/life-expectancy-at-birth.htm> Retrieved April 5, 2023

Özet

Cinsiyet eşitsizliği, eğitim, sağlık, işgücüne katılım, ücretler, üretken girdilere ve kaynaklara erişim, yasal haklar ve siyasi temsil dâhil olmak üzere çeşitli sosyal ve ekonomik göstergelerde kadınların erkeklere kıyasla deneyimlediği eşitsiz muamele ve fırsatları ifade eder. Bu eşitsizlik, bir toplumda mevcut ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Kadınlar genellikle erkeklerden daha fazla dezavantajla karşı karşıyadır ve aynı ayrıcalıklara ve fırsatlara sahip değildir.

Cinsiyet eşitsizliği konusu, eğitim, sağlık, istihdam, ücretler ve sosyal refahta eşitlik ve adalet sorunlarını teşvik ettiği için dünya çapında önemli bir endişe kaynağıdır. Ancak, geçmişteki önyargılar, sağlık hizmetlerine erişim eksikliği, siyasette eşit temsil eksikliği, ekonomik eşitsizlik ve yasal savunmaların yetersizliği nedeniyle sosyal eşitlikteki ilerleme sınırlı kalmıştır.

Cinsiyet eşitliği konusu eğitim, siyaset, sosyoekonomik gelişmeler, kültürel yapılar ve kadınların çeşitli sektörlerde yoğunlaşması gibi birçok faktörden etkilenen karmaşık bir konudur. Birleşmiş Milletler'in 2030 hedeflerinden biri cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınları ve kızları güçlendirmektir. Uluslararası platformlarda cinsiyet eşitsizliğini

azaltmak için ciddi adımlar atılmış olsa da dünyanın her yerindeki kadınlar ayrımcılık ve eşitsizlikle karşı karşıyadır. Her iki cinsiyet de insan sermayesinin bileşenleri olduğundan, kadın işgücünü ve istihdamını bir politika olarak teşvik etmek ekonomik büyümeye ve kalkınmaya katkıda bulunacak ve bireysel refahı artıracaktır.

Bu çalışma, başlangıçta cinsiyet eşitsizliği ile ekonomik kalkınma arasındaki korelasyona ilişkin mevcut literatürü değerlendirerek ve eğitim, sağlık ve siyasi güçlendirme alanlarına odaklanmıştır. Bu çalışmada, 2005-2021 dönemi için cinsiyet eşitsizliği ile kadınların parlamentoya katılımı, eğitim oranı, doğumda beklenen yaşam süresi, ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu çalışma dinamik panel veri modeli kullanarak yüksek gelirli ülkeler için gerçekleştirilmiştir.

Analiz sonuçları, kadınların parlamentoda daha yüksek düzeyde katılımının, kadınların, eğitim oranlarının, doğumda beklenen yaşam süresinin ve ekonomik büyümenin cinsiyet eşitsizliğinde bir azalma ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Son olarak, cinsiyet eşitsizliği, kadınların parlamentodaki temsil düzeyi, kadınların eğitim düzeyi, doğumda beklenen yaşam süresi ve ekonomik büyüme arasında ikili bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ORIGINAL ARTICLE / ÖZGÜN ARAŞTIRMA

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Willingness to Pay for Green Brands in Developing Countries: Turkey Example Gelişmekte Olan Ülkelerde Yeşil Markalar için Ödeme İstekliliği: Türkiye Örneği

Simge AKSU

Abstract

Aim: The adoption of green products by consumers in developing countries has a significant impact on shaping economic and environmental policies to achieve sustainable development goals. This study aims to examine consumers' willingness to pay for green branded products and their environmentally conscious consumption behavior in Turkey, a country with a developing economy.

Method: In the research, in-depth interviews were conducted with 70 consumers living in Istanbul and Ankara and the data were evaluated by thematic analysis method using Maxqda software.

Finding: The main factors preventing consumers from purchasing green products are high price, lack of trust, lack of information and low perceived consumer efficacy. Women, highly educated and environmentally conscious individuals show more interest in green products, but price and trust issues negatively affect their purchasing decisions.

Conclusion: Policies such as government incentives, consumer awareness campaigns and transparent certification systems need to be developed to promote green consumption. This study offers important strategic implications for increasing sustainable consumption in developing countries.

Keywords

Sustainable Development, Developing Economies, Environmentally Conscious Consumption, Green Consumption, Willingness to Pay

ETHICAL STATEMENT: Approval was obtained from the Yozgat Bozok University Social and Human Sciences Ethics Committee (13/44, 17.04.2024)

Assoc. Prof., Yozgat Bozok University,
Communication Faculty, Public Relation
and Advetrising Department, Yozgat,
Türkiye.

✉ simge.aksu@yobu.edu.tr

Geliş/Received: 08.02.2025

Kabul/Accepted: 22.12.2025

Öz

Amaç: Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması kritik önem taşımaktadır. Bu ülkelerdeki tüketicilerin yeşil ürünleri benimsemesi, ekonomi ve çevre politikalarının şekillendirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışma, gelişmekte olan bir ekonomiye sahip olan Türkiye’de tüketicilerin yeşil markalı ürünler için ödeme istekliliğini ve çevreye duyarlı tüketim davranışlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Araştırmada İstanbul ve Ankara illerinde yaşayan 70 tüketici ile derinlemesine görüşme yapılmış ve veriler Maxqda yazılımı kullanılarak tematik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

Bulgular: Tüketicilerin yeşil ürünleri satın almasını engelleyen başlıca faktörler yüksek fiyat, güven eksikliği, bilgi eksikliği ve düşük algılanan tüketici etkinliği olarak belirlenmiştir. Kadınlar, yüksek eğitilmiş ve çevreye duyarlı bireyler yeşil ürünlere daha fazla ilgi göstermekte, ancak fiyat ve güven sorunları satın alma kararlarını olumsuz etkilemektedir.

Sonuçlar: Yeşil tüketimi teşvik etmek için devlet teşvikleri, tüketici bilinçlendirme kampanyaları ve şeffaf sertifikasyon sistemleri gibi politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir tüketimin artırılması için önemli stratejik çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Sürdürülebilir Kalkınma, Gelişmekte Olan Ekonomiler, Çevreye Duyarlı Tüketim, Yeşil Tüketim, Ödeme İstekliliği

Introduction

In developing countries, achieving sustainable development goals is of critical importance. The adoption of green products by consumers in these countries has a significant impact on shaping economic and environmental policies. Turkey, with its rapidly developing economy and increasing environmental awareness, is a striking example in this context. How consumers in Turkey think about green branded products and how much money they are willing to spend on these products will significantly affect the country's capacity to achieve its sustainable development goals. Turkey is the 19th largest economy in the world with a GDP of approximately 906 billion dollars. It is a member of the OECD and G20 and is becoming an increasingly important donor of official development assistance. According to the World Bank, Turkey's GDP per capita is around \$10,661 in 2023. This is higher than many developing countries but lower than developed countries (The World Bank, 2024). Turkey is an important emerging economy that attracts attention with its strategic location, young and dynamic population and rich natural resources. The country plays an important role in global trade as a bridge connecting Europe and Asia. Rapid growth in the industrial and service sectors has strengthened Turkey's economic profile and attracted investors from around the world. Moreover, Turkey's young population adds dynamism to the labor market and boosts consumption demand. These factors make Turkey stand out among emerging economies.

Consumers' willingness to pay for green-labeled products in emerging economies is influenced by various factors such as environmental awareness, product functionality and socio-demographic characteristics. For example, consumers' willingness to pay for green products is influenced by their perceptions of the functional aspects of these products, especially in emerging economies of the East (Biswas, 2016). In India, social value is the dominant factor influencing the adoption of sustainable consumption behavior and price sensitivity is high across all consumer segments (Biswas & Roy, 2015). The study conducted in Romania identified the factors predicting young consumers' satisfaction with green products and analyzed public perception of green brand products in the country. Research findings show that a positive attitude towards green products and the level of knowledge consumers have about these products are important determinants of green product satisfaction (Lakatos et. al, 2021). According to a study conducted in Istanbul, environmental awareness, green product features, green promotion activities and green price positively affect consumers' green purchasing behavior (Boztepe, 2012).

In Europe and America, mostly in developed economies, consumers' environmentally sensitive behaviors, attitudes, purchasing behaviors, environmental knowledge and concerns are frequently studied. However, studies to understand consumer behavior in developing economies are still limited (Boztepe, 2012; Saxena, & Khandelwal, 2010). It cannot be said that consumers in undeveloped and developing economies are fully adapted to environmentally sensitive behavior.

The most important factors thought to be effective at this point are education and income among demographic characteristics, environmental awareness, environmental knowledge, difficulty and cost of access to products, perceived effectiveness and government policies among other internal and external factors. Many studies in the literature use survey and quantitative methods to explain consumers' environmentally conscious behavior. While quantitative studies provide generalizable findings on large sample groups, qualitative studies may be more appropriate for understanding more in-depth and subjective factors such as individuals' experiences, motivations and attitudes. Consumers in big cities are willing to pay more for green food than those in small towns (Yu, Gao & Zeng, 2014). In this study, willingness to pay and barriers to purchase for green branded products were investigated through in-depth interviews with 70 participants, 34 female and 36 male, who live in big cities in Turkey and have access to green products. In cases where access to green branded products is not a barrier, consumers' willingness to pay for these products and the barriers to purchasing green products are examined.

Literature Review

Willingness to pay is defined as the maximum price a consumer is willing to pay for a given product or service (Werthenbroch & Skiera, 2002: 228). Willingness to pay for green brands is an important area of research examining consumer behavior towards environmentally friendly products and services. Demographic factors (such as age, gender, education level, income level) play an important role in environmentally conscious consumption behavior. For example, the increase in environmental awareness as education level increases or the relationship between income level and access to environmentally friendly products are considered in this context.

Psychographic factors include individuals' values, lifestyles, interests and personality traits; factors that increase environmental awareness include individuals' environmental values, motivation to contribute to the environment or tendency to adopt a sustainable lifestyle. Other factors such as social factors (family, peer influence and cultural norms), behavioral factors (past consumption experiences and habits), technological factors (accessibility of environmentally friendly products) and economic factors (price sensitivity, cost of sustainable products) also play an important role in shaping environmentally responsible consumption behavior.

Willingness to pay for sustainable products varies across product categories and regions. For example, in China, age and income are important determinants of paying for green food (Yu, Gao & Zeng (2014). Similarly, environmental knowledge and preferences also play a role in tourists' willingness to pay for green hotel certifications (Nelson et al., 2021).

Consumers' willingness to pay for sustainable products can be shaped by message framing and individuals' cost-benefit perceptions. A study found that environmentally friendly message frames increase consumers' willingness to pay by creating a sense of hope, but abstract messages increase cost perception and cause negative emotions (Shah & Yang, 2022). In this context, it is an important issue how the communication strategies used by brands when promoting sustainable products affect consumer behavior.

Consumer awareness of sustainable fashion has also been increasing rapidly in recent years. In a study conducted in Indonesia, it was found that awareness of the sustainable fashion movement and willingness to pay positively affect purchase intention (Wijaya & Paramita, 2021). Similarly, in a study conducted in Pakistan, it was observed that consumers in higher income groups were more willing to pay additional fees for sustainable clothing (Khan et al., 2022). This suggests that income level is one of the determinants of consumer behavior towards sustainable products. Willingness to pay for sustainable agricultural products is also directly related to brand experience. In a study conducted in China, consumers' willingness to pay higher prices for sustainable agricultural products was found to be linked to cognitive and emotional experiences (Suo & Huang, 2023). In this context, sustainable brands developing consumer education and experience-oriented marketing strategies is an important factor that can increase willingness to pay.

Demographic Factors

Gender is a consistent demographic factor influencing environmentally responsible behavior, with research generally showing that women are more likely to exhibit such behaviors (Fisher, Bashyal & Bachman; Roberts, 1996; Laroche, Bergeron & Barbaro-Forleo, 2001). Several studies reveal that women exhibit greater environmental responsibility compared to men. A study in Delhi, India found that female students were more likely to participate in environmental education programs than male students (Ganguly, Sinha & Das, 2024). Kumar (2023) reveals that demographic factors play an important role in shaping consumers' attitudes towards green durable products. According to the research findings, male consumers exhibit a more conscious and observant approach towards such products.

Age and education also play important roles in pro-environmental behavior, with older and more educated individuals generally showing higher environmental awareness and engagement in pro-environmental practices (Roberts, 1996; Rajapaksa, Islam & Managi, 2018; Chan, 1996; do Paco, Raposo & Walter, 2009). There are also significant differences between age groups in terms of environmental awareness. A study revealed that the tendency of Generation Y and Generation Z individuals to show environmental responsibility varies with cultural factors. In nature-based tourism, Generations Y and Z show environmental responsibility, and Thai tourists are more aware of environmental issues than Taiwanese and Vietnamese tourists (Lu, Weerapaiboon & Lin, 2023). In addition, married individuals in the middle age group also have a high awareness of green durable goods (Kumar, 2023). However, a study conducted in South Africa found that age, education level and immigrant status are important factors determining environmental attitudes and behaviors (Dlamini, Tesfamichael & Mokhele, 2021).

Higher levels of education positively influence pro-environmental behaviors, highlighting the importance of living environment, social equity and education in sustainable urban planning and climate change mitigation efforts (Rajapaksa et. al, 2018). The impact of income on environmentally responsible behavior is mixed, with variable effects depending on environmental concerns and the local economic context. According to Kumar (2023), it was determined

that individuals with a high level of education and who are sensitive to environmental issues are more likely to adopt the green concept. In the study, it was revealed that employment status is also an important factor affecting consumer attitudes and working individuals show more interest in such products.

The impact of income level on environmental behavior is complex. According to a study conducted in India, it has been observed that there has been a change in attitudes towards green durable products, especially among middle-income individuals, and that they are more likely to consider these products. The study also shows that respondents living in Delhi are more influenced by factors that shape consumer attitudes (Kumar, 2023).

In some cases, higher income may be associated with increased consumption, but this is not always consistent with environmentally responsible behavior. Results from a nationally representative sample in Australia did not support a “typical” demographic profile of the environmentally conscious consumer, but confirmed the utility of demographic variables to describe environmentally conscious consumer behavior. A positive relationship was found between income and consumption (Brooks & Yusuf, 2006). In some cases, those with lower incomes are more likely to exhibit ecological consumer behavior (Roberts, 1996). However, a decrease in income often negatively affects the level of purchase of environmentally sensitive products.

Psychographic and Social Factors

“Environmental knowledge, social impact, effort expectation and perceived expectation have a significant impact on the adoption of environmentally friendly products in developing countries” (Mustafa et al., 2022). Especially in the decision to purchase and use environmentally friendly products, the environmental awareness of individuals, the pressures from their social environment, the expected effort to use these products and the expected benefits of the products play a major role. Again, green consumption behavior shows a strong relationship with consumers’ environmental knowledge, attitudes and social norms. Especially in developed regions, individuals’ attitudes and social pressures regarding green consumption are higher (Xie, Wang & Gong, 2022). In emerging markets, consumers tend to trust eco-friendly products more when they are compatible with the environmental reputation of the country in which they are produced. This “ecological fit” influences purchasing decisions, especially in socially and culturally embedded societies (Tran & Paparoidamis, 2020).

Sekhokoane, Qie & Rau (2017) examined the impact of environmental awareness on green product purchase intention and found that environmental awareness significantly increases green consumption intentions and behaviors. A study conducted among university students revealed the positive effect of environmental awareness on students’ green consumption behaviors. As the level of education increases, green consumption awareness and orientation towards this behavior also increases (Zsóka et al., 2013). Information and awareness obtained through social media strengthens consumers’ attitudes towards green products and increases their purchase intentions. In this context, product knowledge and social norms also have a positive impact on intention (Sun & Wang, 2019).

Environmental awareness acts as a bridge between companies’ sustainability reporting and green consumption behavior and shapes consumers’ environmentally friendly choices. This suggests that companies with environmentally conscious reporting have the potential to encourage green consumption (Rustam, Wang & Zameer, 2020). Regulatory frameworks and growing consumer demand for sustainable products are driving businesses and individuals towards eco-friendly options. Collaboration with research institutions also plays a role in promoting eco-innovation (Triguero et al., 2013). Increased exposure to environmental information through media and social media platforms positively affects the adoption of environmentally friendly products. This exposure improves environmental attitudes and encourages pro-environmental behaviors (Delcea et al., 2019).

Environmentally conscious individuals are more likely to adopt green consumption behavior. Research supports the direct relationship between environmental responsibility and consumers’ positive attitudes towards environmental issues and green consumption (Long & Cai, 2022). Values such as environmental awareness and self-transcendence support positive attitudes towards green products and encourage purchasing behavior. In addition, as an individual’s level of environmental concern increases, the tendency to purchase green products also increases (Sankaranarayanan & Mayekar, 2019). Green advertisements and brand trust positively affect consumers’ intention to prefer green products. In the study conducted by Amallia et al. (2021) in Indonesia, it was stated that supporting consumer attitudes with green advertisements leads to an increase in the intention to purchase green products.

Personal responsibility, internal locus of control, and pro-environmental attitudes are strongly associated with intention to purchase environmentally friendly products. These personality factors appear to be stable across different income levels in emerging markets (He et al., 2019).

While consumers are willing to pay a premium for environmentally friendly products, they tend to prefer those that are readily available. High prices and limited accessibility are often barriers to adoption (Bhate & Lawler, 1997).

Another barrier is perceived product efficacy and perceived consumer efficacy. This efficacy belief comes from both consumers' lack of belief that environmentally friendly products actually offer environmental benefits and their belief that consuming these products will not contribute to the environment (Emekci, 2019).

Methodology

In this study, qualitative research method was used and face-to-face in-depth interviews were conducted with participants selected by maximum variation sampling. Purposive sampling is a sampling strategy in which the researcher consciously selects individuals or situations with certain characteristics. This method is generally used in qualitative research and is especially preferred when in-depth information is desired. Purposive sampling is used to better understand or explore a particular phenomenon, rather than to make sweeping generalizations. Maximum variation sampling is a purposive sampling method in which participants with different characteristics are deliberately selected to represent a wide range of views and experiences (Creswell, 2013; Patton, 2014).

Each interview lasted approximately 45 minutes and the interviews were recorded with the permission of the participants. Before starting the research, the participants signed a voluntary participant form in accordance with the ethical procedures of the research and personal information was not included in the form¹. Participants were named by giving a code (For example: Woman, Dr. 45 years). The participants were asked semi-structured interview form questions. Since the questions were semi-structured, some questions were elaborated during the interview. The volunteers participating in the research were selected from big cities and living areas where these products are sold, assuming that there is access to green branded products. Care was taken to distribute the participants demographically balanced. The demographic characteristics of the participants are as follows (See Table 1).

Table 1. Demographic Characteristics

		Frequency	%
Sex	Male	36	51.4
	Female	34	48.6
Age	18-35	14	20
	36-44	24	34.3
	45-54	25	35.7
	55 and over	7	10
Education	High School	8	11.4
	Bachelor's degree	38	54.3
	Master's degree	14	20
	Ph. D.	10	14.3
Income	Low	13	18.6
	Middle	32	45.7
	High	18	25.7
	Very High	7	10

According to the research findings, first of all, the gender distribution is quite balanced, with 51.4% of male and 48.6% of female participants. This shows that the research is based on a balanced sample in terms of gender and that the findings can be interpreted to cover both genders. When the age distribution is analyzed, the largest group of participants is between the ages of 45-54 with 35.7%. This is followed by the 36-44 age group with 34.3%. When these two groups are considered together, it is seen that the research largely focuses on individuals in the middle age group. The younger age group, 18-35 years old, is represented by 20% and 55 years old and above by 10%. This indicates that the research findings are more likely to reflect the tendencies and behaviors of individuals in the middle age group. In terms of education level, it is noteworthy that the majority of the participants are individuals with higher education. 54.3% of the respondents are bachelor's degree graduates, while the total rate of master's (20%) and doctorate (14.3%) graduates reaches 34.3%. On the other hand, the proportion of high school graduates remained low at 11.4%. This finding indicates that the research is based on the views of individuals with higher education levels.

In terms of income level, the majority of the respondents belong to the middle income group (45.7%). In addition, the proportion of individuals in the high income group was 25.7% and the proportion of those in the very high income group was 10%. Participants belonging to the low income group are represented by 18.6%. This shows that

¹Ethics committee reports were obtained from the Ethics Commission of Yozgat Bozok University.

the findings of the research mainly reflect the perspective of individuals with middle and high income levels. In general, the sample of the study consists of highly educated and mostly middle-income individuals concentrated in the middle age group. Although the gender distribution is balanced, the underrepresentation of participants from lower education and income levels constitutes a limitation in terms of the generalizability of the findings.

In this research, in-depth interviews were conducted to answer the following research questions:

RQ1: What are the barriers to people buying green products in Turkey when access to green products is not limited?

RQ2: What is the impact of demographic factors on people's purchase of green products in Turkey?

RQ3: Which factors other than demographic factors affect individuals' environmentally conscious behavior in Turkey?

Data Analysis

Maxqda program was used for data analysis in the study. Maxqda is a powerful analysis software that is widely used in qualitative data analysis and facilitates processes such as data coding, categorization and thematic organization (Braun & Clarke, 2006). In the study, the data were systematically coded, classified and analyzed according to themes through Maxqda. In the data analysis process, firstly, the data were read carefully to familiarize with the participants' discourses and to gain a holistic understanding of the data. Then, using Maxqda's coding features, the data were divided into meaningful units and codes that could be related to the research questions were extracted. Common themes were identified by considering the relationships between the codes and the thematic framework was structured on Maxqda. Afterwards, the integrity and scope of the themes were re-evaluated and necessary arrangements were made on the thematic structure. In the final stage, each theme was defined in detail, supported by participant statements and the analysis process was completed.

Conclusion and Discussion

Promoting sustainable consumption habits in developing economies is of great importance from both environmental and economic perspectives. Consumer behavior towards environmentally friendly products in these countries is often shaped by various factors such as economic conditions, social values and demographic factors. Studies by Biswas (2016) and Biswas & Roy (2015) have shown that consumers' attitudes towards green products in emerging economies of the East are influenced by social values and price sensitivity, especially their perceptions of the functionality of products. This is more pronounced in countries such as Turkey, where the high cost of green products is a barrier for many consumers.

Trust also plays a critical role in the adoption of green products in developing economies. Tran & Paparoidamis (2020) emphasize that consumers have more trust in products from countries with a high environmental reputation and this ecological fit increases green consumption behaviors. On the other hand, Zsóka et al. (2013) in Hungary demonstrated the positive impact of environmental education and awareness on young consumers and showed that raising the level of education can encourage green consumption habits. Finally, Nguyen et al. (2017) investigated the main barriers affecting green product purchasing behavior in developing countries and found that factors such as high price, low product availability and low credibility of ecological labels hinder green consumption. In this framework, understanding the economic and social factors shaping consumer perceptions to increase the consumption of environmentally friendly products in developing economies is critical to achieving sustainable development goals. In this context, the questions of this research are answered as follows:

RQ1: What are the barriers to people buying green products in Turkey where access to green products is not limited?

Even in cases where there is access to green products, one of the biggest barriers to buying green products in Turkey is the high price of these products. This finding supports the work of Biswas and Roy (2015), which shows that it is closely related to consumers' perceptions of the functional aspects of products and their high price sensitivity in developing economies. Since these products are considered more expensive than standard products, consumers do not want to strain their budgets. There is also a lack of trust among consumers about how much these products really contribute to the environment. Distrust of "eco," "organic" or "environmentally friendly" labels is another barrier that negatively affects the willingness to purchase these products. Consumers are also hesitant to purchase eco-friendly products because they do not have enough information about their long-term benefits. In addition, consumers' perceived effectiveness beliefs were found to be low. In other words, they do not have positive beliefs about the contribution of consuming green products to the environment.

Within the scope of this research question, the answers given by participants with different demographic characteristics are as follows:

- Price Concern: *"Green products are really expensive. When there is a normal product that does the same job, it is difficult for me to pay twice as much just because it is more environmentally friendly. It is beyond my budget."* (Age: 34, middle income, civil servant, Istanbul).

- Lack of Trust: *"I am not sure that every product that says 'eco' or 'organic' is really good for the environment. How much can we trust these labels? Is it just a marketing strategy or are they really different?"* (Age: 28, high income, manager, Ankara).

- Lack of Knowledge: *"I don't know enough about the benefits of green products. Are they really better than other products? How do they contribute in the long run? I need more information on these issues."* (Age: 44, low income, cashier, Istanbul).

- Impact Belief: *"How much contribution would it make to the environment for me to use green products on my own? I feel like nothing much will change. So I continue to buy normal products."* (Age: 38, middle income, engineer, Ankara).

There is a significant lack of trust among participants regarding the reliability of labels such as 'eco,' 'organic,' or 'environmentally friendly.' Consumers are sceptical that these labels may merely be a marketing strategy. This lack of trust negatively affects purchasing intent. Tran and Paparoidamis (2020) emphasise that consumers trust products from countries with high environmental reputations more and that this 'ecological alignment' increases green consumption. This highlights the importance of transparent certification systems to increase trust.

Consumers have indicated that they lack sufficient information about the long-term benefits and environmental contributions of green products. This lack of information leads to indecision when making purchasing decisions. Furthermore, participants' perceived consumer efficacy beliefs are low. That is, they do not hold positive beliefs that individual consumption of green products will make a significant contribution to solving environmental problems. This finding aligns with Emekci's (2019) study, which identifies disbelief in the effectiveness of environmentally friendly products as an obstacle.

RQ2: What is the impact of demographic factors on people's purchase of green products in Turkey?

Demographic factors play an important role in green product purchasing behavior. According to research findings, women tend to be more willing to engage in environmentally friendly behaviors than men. In addition, older and more educated individuals are more sensitive in terms of environmental awareness and are more likely to prefer environmentally friendly products. Although individuals with higher income levels have more access to these products, high prices prevent individuals with lower income levels from purchasing these products.

Some of the answers given by participants with different demographic characteristics are as follows:

-Female: *"I try to buy green branded products from time to time. But there is no product that I buy regularly, sometimes I buy them when I think of them or when I see them on the shelves."* (Female, Age: 37, middle income, academician, Ankara).

- Male: *"I can't say that I pay much attention to the green branded products. I don't know, if I am persuaded, I may start buying them, but I consume organic ones for my health, except that they are harmful to the environment."* (Male, Age: 29, middle income, market manager, Istanbul).

- Female: *"I buy green brands when I see them at affordable prices. I buy them for my health and the future of the environment, but there is no such awareness in the society. I am not sure how much good I can do on my own. I try to be sensitive to the environment."* (Female, Age: 48, high income, doctor, Ankara).

- Male: *"I don't know much about green branded products. I don't have a brand that I buy regularly. In terms of my economy, I prefer affordable products more."* (Male, Age: 31, low income, market employee, Ankara).

Research findings, consistent with the general trend in the literature, reveal that women show greater interest in environmentally friendly behaviour than men. This finding parallels studies such as Fisher et al. (2012) and Laroche et al. (2001), which indicate that women demonstrate greater environmental responsibility. Furthermore, it has been observed that highly educated individuals are more environmentally conscious and tend to prefer green products. Studies such as Rajapaksa et al. (2018), which indicate that this increase in education level positively affects pro-environmental behaviour, support this result. Despite their high level of environmental awareness, these highly educated individuals face issues such as high prices and lack of trust.

RQ3: Which factors other than demographic factors affect the environmentally conscious behavior of individuals in Turkey?

Apart from demographic factors, environmental awareness, social pressure, level of knowledge about environmentally friendly products and government policies are the main factors affecting individuals' environmentally conscious behavior. Individuals with high environmental awareness are more likely to prefer environmentally friendly products. In addition, support from the social environment and information about environmentally friendly products

are effective in the preference of these products. Government policies and incentives are among other important factors that positively affect individuals' environmentally friendly behavior.

Apart from demographic factors, comments on other factors affecting the participants are as follows:

-Social Environment and Pressure: *"The fact that people around me are sensitive to the environment also affects me. If some of my family and friends are conscious about this issue, I pay more attention. Their behavior affects me positively."* (Male, Age: 38, high income, academician, Ankara).

- Government Policies and Incentives: *"It is very important for the state to encourage environmentally friendly products. Things like tax discounts and campaigns motivate us more. Thanks to such incentives, green products become more attractive."* (Female, Age: 47, middle income, teacher, Istanbul).

-Knowledge and Awareness: *"I do not have enough information about environmentally friendly products. I don't know which products are really environmentally friendly and how they are produced. If I have more information on these issues, I can make more informed choices."* (Male, Age: 31, low income, market employee, Ankara).

In addition to demographic factors, factors such as environmental awareness levels, social pressure, and government policies also influence environmentally conscious consumption behaviour.

Environmental Awareness and Knowledge: Individuals with high environmental awareness are more likely to prefer green products. Consumers' level of environmental knowledge and awareness are important determinants that increase their purchase intentions. Zsóka et al. (2013) have shown that environmental education and awareness encourage green consumption habits.

Social Environment and Pressure: Support and pressure from the social environment influence the preference for environmentally friendly products. Mustafa et al. (2022) also noted that environmental impact and social pressure play a major role in the adoption of green products in developing countries.

Government Policies and Incentives: Participants emphasised that individual efforts are insufficient and that government incentives and policies play a critical role in promoting green consumption. Government incentives such as tax breaks and campaigns make green products more attractive.

Based on this analysis, it can be said that the participants tend to support environmentally friendly products, but they cannot tend to consume these products due to economic, knowledge, lack of perceived effectiveness beliefs and trust barriers. In addition, the participants emphasize that individual efforts are not sufficient in solving environmental problems and that government policies and social awareness should be strengthened. The results of the analysis indicate that government policies and consumer trends should be organized in a way to increase the accessibility and reliability of environmentally friendly products. This, in turn, can contribute to environmental sustainability by increasing the demand for environmentally friendly products.

Table 2. Thematic Analysis Results

Thema	Output	Recommendation
Environmental Sensitivity and Awareness Level	There is a general awareness of environmentally friendly products, but a lack of knowledge about their benefits and environmental impacts.	Media and public education campaigns can be used to increase knowledge about environmentally friendly products.
Economic Barriers	Environmentally friendly products are not affordable for most respondents due to their prices. Even participants with relatively high income levels hesitate to purchase these products.	Tax reductions or subsidies can be provided by the government to reduce the cost of environmentally friendly products.
Government Policies and Need for Incentives	Participants think that environmentally friendly consumption should not be limited to individual efforts and that the state should promote environmentally friendly products.	The state can initiate incentive programs for producers, and can adjust environmentally friendly policies to include responsibilities for companies.
Trust Issue	Respondents doubt the reliability of the labeling or certification of green products, which reduces trust in green products.	A transparent and regular audit mechanism can be established to build confidence in the certification of environmentally friendly products.
Individual Efforts and Social Awareness	Participants are aware that individual efforts such as plastic sorting are not enough for environmental protection. A wider social awareness is needed to solve environmental problems.	Environmental education curricula should be included in schools and environmental awareness should be raised by emphasizing the importance of individual efforts through social campaigns.
Factors Affecting Willingness to Pay	Respondents' willingness to pay for environmentally friendly products is limited primarily due to the high prices of these products. Although some respondents are willing to switch to environmentally friendly products considering the savings they will provide in the long run, the high initial cost prevents them from doing so.	Awareness should be raised about the long-term savings and environmental benefits of environmentally friendly products. In addition, favorable pricing policies should be developed to increase willingness to pay.

Developing countries, which account for a large proportion of the world's population, play a critical role in achieving the goal of a sustainable, healthy green economy and ecosystem protection. Unless the majority of the population in these countries act responsibly, this dream cannot be realized (Mustafa et al., 2022:2). This research provides important findings to understand consumers' willingness to pay for green branded products in Turkey. Consumer behavior is critical to achieving sustainable development goals in developing countries, and in the case of Turkey, the influence of environmental awareness and economic factors on these behaviors is clearly observed. Although respondents intend to choose green products, high prices, lack of information, low perceived efficacy beliefs and trust issues stand out as significant barriers to their adoption. These findings suggest that economic constraints and lack of trust in environmentally friendly products may limit sustainable consumption behaviors in developing countries. Moreover, demographic characteristics, especially age, gender and education level, shape consumers' attitudes towards green products. In this context, the fact that individuals with higher education levels are more inclined towards environmentally friendly products suggests that increasing the level of education may have positive effects on environmentally friendly consumption. In developing economies, individuals' willingness to pay for environmentally friendly products is affected by various economic, social and cultural factors. This study has tried to clarify this issue through the case of Turkey and the following general conclusions have been reached.

- Understanding and promoting consumer behavior towards green products in emerging economies plays a critical role in promoting sustainable consumption habits. In this context, future research in Turkey should examine the demand for green products among consumers with different demographic characteristics in more detail. Given the diversity of consumers in Turkey, comprehensive research examining attitudes towards green products across different income levels, age groups and regional characteristics would allow for more specific trends to be identified across consumer segments. Increasing demographic diversity can contribute to a better understanding of the factors influencing the demand for green products and improve their consumer appeal.

- However, the lack of trust, which stands out as one of the most important barriers to the adoption of green products, necessitates studies on the impact of certification and labeling systems on consumer perception. When consumers are uncertain about the reliability of environmentally friendly products, they hesitate to prefer these products. Future research can contribute to the development of policy recommendations to increase trust in green products by evaluating the impact of certification mechanisms and transparent labeling practices on consumer behavior to overcome the trust problem.

- The impact of economic incentives on demand for green products is also an important research topic. For consumers in developing countries, price sensitivity and economic constraints are factors that limit the affordability of green products. At this point, studies on how economic incentives such as government support and subsidies affect the willingness to pay for green products can contribute to developing policy recommendations that have the potential to encourage sustainable consumption. In this way, government policies can play a role in supporting environmentally friendly consumption habits by reducing economic barriers.

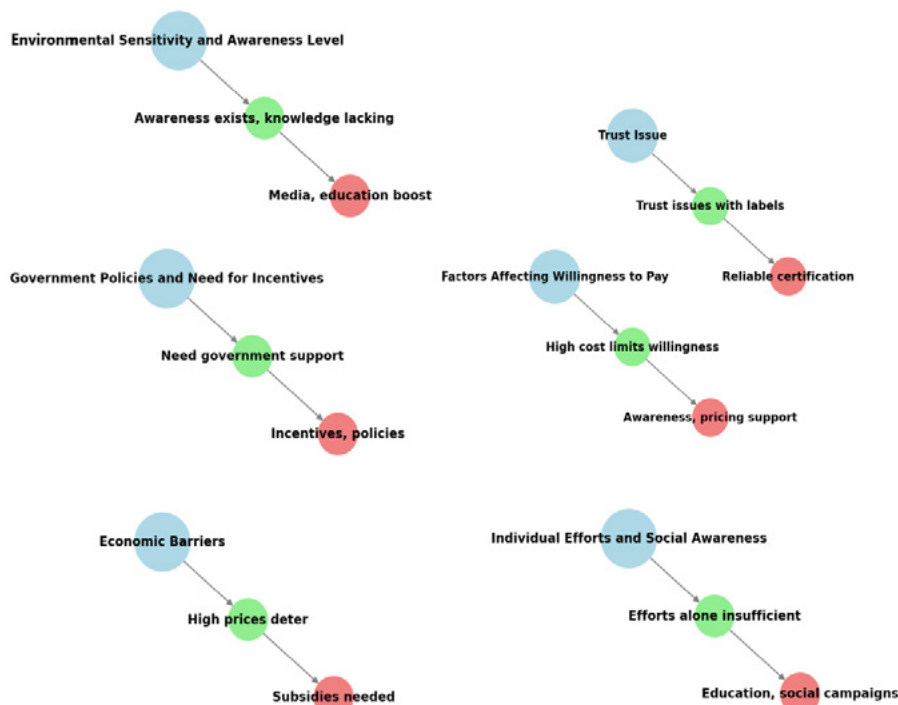

Figure 1: Thematic Visualization with Keywords (This diagram was created by the author)

- The role of environmental education is another important factor that can have long-term effects in promoting sustainable consumption habits. Raising environmental awareness among young generations may lead them to adopt more sustainable consumption habits in the following years. Expanding research on the effects of environmental education on young people may allow for the identification of strategies that can be integrated into the education system. In this way, the introduction of environmentally conscious consumption habits from an early age can lead to greater adoption of green products across society.

- Finally, the impact of environmental awareness on the demand for green products is another important issue to consider, especially in developing countries. Lack of information about the long-term benefits of environmentally friendly products may limit individuals' willingness to pay for these products. Increasing the awareness of individuals in developing countries about environmental problems and the importance of products in solving these problems may encourage the preference of environmentally friendly products. In this context, information campaigns and training programs that emphasize the benefits of environmentally friendly products will positively affect consumer behavior and support the achievement of sustainable development goals.

As a result, further research in emerging economies will contribute to a deeper understanding of the factors affecting consumer behavior towards green products and enable the development of strategies to promote sustainable consumption habits. Demographic diversity, trust and certification mechanisms, economic incentives, environmental education and environmental awareness stand out as critical factors that will enable green products to be adopted by a wider consumer base in emerging economies. By increasing the accessibility of environmentally friendly products and shaping consumer perceptions, efforts to address these factors can support the spread of sustainable consumption habits across society.

This study provides important findings for understanding Turkish consumers' willingness to pay for environmentally friendly brands. However, future research needs to test these findings in a broader context and analyze them in depth. First, mixed studies combining quantitative and qualitative methods can be conducted to better understand the attitudes and willingness to pay of different socio-economic groups towards eco-friendly products. Such studies would more comprehensively address the green consumption habits of low-income groups in particular and the barriers in this regard. In addition, the relationship between the pricing of green products and consumer perceptions needs to be examined in more detail. Experimental research is recommended to determine the impact of price sensitivity on willingness to pay. In particular, research examining the effects of government incentives, tax breaks and subsidies for green products on consumer behavior can be instructive for policymakers.

Statements

Ethics Committee Statement: Approval was obtained from the Yozgat Bozok University Social and Human Sciences Ethics Committee (13/44, 17.04.2024)

Conflict of Interest Statement: The authors have not reported any conflict of interest regarding this article. Financial Support: No financial support was received from any institution or individual for my study.

References

- AMALLIA, B., EFFENDI, M. & GHOFAR, A. (2021). The effect of green advertising, trust, and attitude on green purchase intention: An evidence from Jogjakarta, Indonesia. *International Journal of Creative Business and Management*, 1(1), 66–79. <https://doi.org/10.31098/IJCBM.V1I1.4553>.
- BHATE, S. & LAWLER, K. (1997). Environmentally friendly products: Factors that influence their adoption. *Technovation*, 17(8), 457–465. [https://doi.org/10.1016/S0166-4972\(97\)00006-0](https://doi.org/10.1016/S0166-4972(97)00006-0).
- BISWAS, A. (2016). A study of consumers' willingness to pay for green products. *Journal of Advanced Management Science*, 4(3), 211–215. <https://doi.org/10.12720/joams.4.3.211-215>.
- BISWAS, A. & ROY, M. (2015). Green products: An exploratory study on consumer behavior in emerging economies of the East. *Journal of Cleaner Production*, 87, 463–468. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.09.075>.
- BOZTEPE, A. (2012). Green marketing and its impact on consumer buying behavior. *European Journal of Economic and Political Studies*, 5(1), 5–21.
- BRAUN, V. & CLARKE, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- BROOKS, G. & YUSUF, F. (2006). The utility of demographic variables in describing the environmentally responsible behavior of households in Australia. *Review of Business Research*, 6(2), 78–83.
- CHAN, T. S. (1996). Concerns for environmental issues and consumer purchase preferences: A two-country study. *Journal of International Consumer Marketing*, 9(1), 43–55.

- CHEKIMA, B., WAFA, S. A. W. S. K. & IGAU, O. A. (2016). Examining green consumerism motivational drivers: Does premium price and demographics matter to green purchasing? *Journal of Cleaner Production*, 112, 3436–3450. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.10.107>.
- CRESWELL, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- DELCEA, C., COTFAS, L., TRICĂ, C., CRACIUN, L. & MOLANESCU, A. (2019). Modeling the consumers' opinion influence in online social media in the case of eco-friendly products. *Sustainability*, 11(6), 1796. <https://doi.org/10.3390/su11061796>.
- DLAMINI, S., TESFAMICHAEL, S. & MOKHELE, T. (2021). Socio-demographic determinants of environmental attitudes, perceptions, place attachment, and environmentally responsible behaviour in Gauteng province, South Africa. *Scientific African*. <https://doi.org/10.1016/J.SCIAF.2021.E00772>.
- DO PACO, A., RAPOSO, M. & WALTER, F. L. (2009). Identifying the green consumer: A segmentation study. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 17(1), 17–25.
- EMEKCI, S. (2019). Green consumption behaviours of consumers within the scope of TPB. *Journal of Consumer Marketing*, 36, 410–417. [10.1108/JCM-05-2018-2694](https://doi.org/10.1108/JCM-05-2018-2694).
- FISHER, C., BASHYAL, S. & BACHMAN, B. (2012). Demographic impacts on environmentally friendly purchase behaviors. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 20(3-4), 172–184. <https://doi.org/10.1057/jt.2012.13>.
- GANGULY, D., SINHA, D. & DAS, T. (2024). The impact of demographics on green behavior. *2024 11th International Conference on Reliability, Information Communication Technologies and Optimization (Trends and Future Directions) (ICRITO)*, 1-5. <https://doi.org/10.1109/ICRITO61523.2024.10522454>.
- HE, Q., DUAN, Y., WANG, R. & FU, Z. (2019). Factors affecting consumers' purchase intention of eco-friendly food in China: Evidence from respondents in Beijing. *International Journal of Consumer Studies*. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12525>.
- KHAN, M., FATIMA, F., RANJHA, M. & AKHTAR, S. (2022). Willingness to pay for sustainable green clothing. *Indonesian Journal of Social and Environmental Issues (IJSEI)*. <https://doi.org/10.47540/ijsei.v3i2.565>.
- KUMAR, S. (2023). Demographic factors and their impact on consumer attitude towards green durable products in Delhi/NCR. *World Journal of Advanced Research and Reviews*. <https://doi.org/10.30574/wjarr.2023.20.3.2497>.
- LAKATOS, E.-S., NAN, L.-M., BACALI, L., CIOBANU, G., CIOBANU, A.-M. & CIOCA, L.-I. (2021). Consumer satisfaction towards green products: Empirical insights from Romania. *Sustainability*, 13(19), 10982. <https://doi.org/10.3390/su131910982>.
- LAROCHE, M., BERGERON, J. & BARBARO-FORLEO, G. (2001). Targeting consumers who are willing to pay more for environmentally friendly products. *Journal of Consumer Marketing*, 18(6), 503–520. <https://doi.org/10.1108/eum00000000006155>.
- LONG, Z. & CAI, A. (2022). The impact of environmental responsibility on green consumption behavior. *International Journal of Education Humanities and Social Science*, 5(5), 119 – 128. <https://doi.org/10.54922/ijehss.2022.0445>.
- LU, P., WEERAPAIBOON, W. & LIN, C. (2023). Exploring the environmentally responsible behavior of generations Y and Z from a cross-cultural perspective in the context of nature-based tourism. *Land*. <https://doi.org/10.3390/land12101909>.
- MUSTAFA, S., HAO, T., JAMIL, K., QIAO, Y. & NAWAZ, M. (2022). Role of eco-friendly products in the revival of developing countries' economies and achieving a sustainable green economy. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 955245. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.955245>.
- NGUYEN, T. N., PHAN, T. T. H., CAO, T. K. & NGUYEN, H. V. (2017). Green purchase behavior: Mitigating barriers in developing countries. *Strategic Direction*, 33(8), 4-6. <https://doi.org/10.1108/SD-04-2017-0064>.
- PATTON, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.). Sage Publications.
- RAJAPAKSA, D., ISLAM, M. & MANAGI, S. (2018). Pro-environmental behavior: The role of public perception in infrastructure and the social factors for sustainable development. *Sustainability*, 10(4), 937. <https://doi.org/10.3390/su10040937>.
- ROBERTS, J. A. (1996). Green consumers in the 1990s: Profile and implications for advertising. *Journal of Business Research*, 36(3), 217–231.
- RUSTAM, A., WANG, Y. & ZAMEER, H. (2020). Environmental awareness, firm sustainability exposure and green consumption behaviors. *Journal of Cleaner Production*, 268, 122016. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122016>.
- SANKARANARAYANAN, K. & MAYEKAR, M. (2019). Values as predictors of consumers' green product purchase behaviour. *International Journal of Green Economics*, 13(1), 1 – 18. <https://doi.org/10.1504/IJGE.2019.10022983>.
- SAXENA, R. & KHANDELWAL, P. (2010). Can green marketing be used as a tool for sustainable growth? A study performed on consumers in India—An emerging economy. *International Journal of Environmental, Cultural, Economic and Social Sustainability*, 6(2).
- SEKHOKOANE, L., QIE, N. & RAU, P. L. P. (2017). Do consumption values and environmental awareness impact on green consumption in China? In: Rau, P. L. P. (Ed.), *Cross-Cultural Design. CCD 2017. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 10281. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-57931-3_58.
- SHAH, P. & YANG, J. (2022). Consumer willingness to pay for sustainable products. *Environmental Communication*, 16, 1077 – 1093. <https://doi.org/10.1080/17524032.2022.2152847>.

SUO, L. & HUANG, Y. (2023). Willingness to pay premium for green agricultural products. *Rajabhat Chiang Mai Research Journal*. <https://doi.org/10.57260/rcmrj.2023.264981>.

SUN, Y. & WANG, S. (2020). Understanding consumers' intentions to purchase green products in the social media marketing context. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 32(4), 860-878. <https://doi.org/10.1108/APJML-03-2019-0178>.

TRAN, T. & PAPAROIDAMIS, N. (2020). Eco-innovations in global markets: The effect of ecological (in)congruence on consumers' adoption intentions. *Journal of International Marketing*, 28(4), 64-83. <https://doi.org/10.1177/1069031x20920869>.

TRIGUERO, Á., MORENO-MONDÉJAR, L. & DAVIA, M. A. (2013). Drivers of different types of eco-innovation in European SMEs. *Ecological Economics*, 92, 25-33. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2013.04.009>.

THE WORLD BANK. (2024). The World Bank in Türkiye. <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview>.

WIJAYA, S. & PARAMITA, E. (2021). Purchase intention toward sustainable fashion brand: Analysis on the effect of customer awareness on sustainability on willingness to pay. <https://doi.org/10.14710/dijb.4.1.2021.49-57>.

XIE, C., WANG, R. & GONG, X. (2022). The influence of environmental cognition on green consumption behavior. *Frontiers in Psychology*, 13, 988585. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.988585>.

YU, X., GAO, Z. & ZENG, Y. (2014). Willingness to pay for the "green food" in China. *Food Policy*, 45, 80-87. <https://doi.org/10.1016/J.FOODPOL.2014.01.003>.

ZSÓKA, Á., SZERÉNYI, Z., SZÉCHY, A. & KOC SIS, T. (2013). Greening due to environmental education? Environmental knowledge, attitudes, consumer behavior and everyday pro-environmental activities of Hungarian high school and university students. *Journal of Cleaner Production*, 48, 126-138. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2012.11.030>.

Özet

Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için tüketicilerin yeşil ürünleri benimsemesi büyük önem taşımaktadır. Yeşil ürünlerin tüketiciler tarafından kabul görmesi, ekonomik ve çevresel politikaların şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, gelişmekte olan bir ekonomi olan Türkiye örneğinde, tüketicilerin yeşil markalı ürünlere yönelik ödeme istekliliğini ve çevreye duyarlı tüketim davranışlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmada, İstanbul ve Ankara'da yaşayan 70 tüketici ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiş ve veriler tematik analiz yöntemi kullanılarak Maxqda yazılımı ile analiz edilmiştir. Katılımcılar, yeşil ürünleri satın alma motivasyonları, bu ürünlere ilişkin güven ve farkındalık düzeyleri ile çevreye duyarlı tüketim alışkanlıkları hakkında görüş bildirmiştir. Araştırma, yeşil ürünlere yönelik tutumları belirleyen demografik faktörleri ve bu ürünlerin benimsenmesini engelleyen bariyerleri anlamayı hedeflemektedir.

Araştırma bulguları, tüketicilerin yeşil ürünleri satın alma konusunda belirli zorluklar yaşadığını göstermektedir. Bu zorluklar şu başlıklar altında toplanmıştır:

Yüksek Fiyat Algısı: Yeşil ürünlerin fiyatlarının geleneksel ürünlere kıyasla yüksek olması, tüketicilerin bu ürünleri satın almasını zorlaştırmaktadır. Orta ve düşük gelir grubundaki bireyler, ekonomik sebeplerle bu ürünlere yönelmekte zorlanmaktadır.

Güven Eksikliği: Katılımcılar, eko, organik veya çevre dostu etiketlerinin güvenilirliği konusunda şüphe duymaktadır. Sertifikasyon sistemlerine duyulan güvenin düşük olması, tüketicilerin bu ürünleri satın alma eğilimini azaltmaktadır.

Bilgi Eksikliği: Tüketicilerin büyük bir kısmı, yeşil ürünlerin uzun vadeli çevresel ve sağlık faydaları hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmiştir.

Algılanan Tüketici Etkinliği: Çoğu katılımcı, bireysel olarak yeşil ürünleri satın almanın çevresel etkiler üzerinde önemli bir değişim yaratmayacağına inanmaktadır. Bunun yanı sıra, araştırmada belirlenen bazı demografik eğilimler şunlardır:

Kadın tüketiciler, erkeklere kıyasla çevreye duyarlı tüketim konusunda daha fazla ilgilidir. Daha yüksek eğitim seviyesine sahip bireyler, yeşil ürünlere yönelik daha bilinçli bir tutum sergilemektedir. Çevresel farkındalığı yüksek bireyler, yeşil ürünleri satın almaya daha yatkın olmakla birlikte, yüksek fiyatlar ve güven eksikliği bu eğilimi sınırlamaktadır. Araştırma, gelişmekte olan ülkelerde yeşil ürünlerin benimsenmesini teşvik etmek için çeşitli politika önerileri sunmaktadır. Bu kapsamda önerilen başlıca stratejiler şunlardır:

Hükümet Teşvikleri: Çevre dostu ürünlerin maliyetini düşürmek için vergi indirimleri ve sübvansiyonlar sağlanmalıdır. Ayrıca, yeşil ürünlerin güvenilirliğini artırmak amacıyla şeffaf sertifikasyon sistemleri oluşturulmalıdır.

Tüketici Bilinçlendirme Kampanyaları: Yeşil ürünlerin faydaları hakkında medya ve kamuoyu bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.

Şirket Politikaları: Markalar, çevresel sorumluluklarını vurgulayan etkili pazarlama stratejileri geliştirerek tüketici güvenini artırmalıdır.

ORIGINAL ARTICLE / ÖZGÜN ARAŞTIRMA

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

The Moderating Role of Perceived Internal Marketing Activities in Call Centre Employees' Artificial Intelligence Anxiety and Organisational Commitment

Çağrı Merkezi Çalışanlarının Yapay Zeka Kaygısı ve Örgütsel Bağlılığı Üzerinde Algılanan İç Pazarlama Faaliyetlerinin Düzenleyici Rolü

¹Arif YILDIZ

²Ayşe Meriç YAZICI

³Ayça Can KIRGIZ

⁴Helin DOYMAZ

¹Corresponding Author, Asst. Prof.,
Malatya Turgut Özal University, Faculty
of Social Sciences and Humanities,
Department of International Business
Management Malatya, Türkiye.
✉ arif.yildiz@ozal.edu.tr

²Assoc. Prof., Istanbul Gelisim University,
Faculty of Economics, Administrative
And Social Sciences, Department of
International Trade And Business
Istanbul, Türkiye.
✉ aysemericzazici@hotmail.com

³Prof. Dr., Istanbul Kent University,
Faculty of Economics, Administrative
and Social Sciences, Department
of International Trade and Logistics
Istanbul, Türkiye.
✉ ayca.kirgiz@kent.edu.tr

⁴Graduate Student, Malatya Turgut Özal
University, Graduate Education Institute,
Business (Master's Degree with Thesis)
Department, Malatya, Türkiye.
✉ helinkuscu00@gmail.com

Geliş/Received: 19.02.2025

Kabul/Accepted: 16.04.2025

Abstract

Aim: This study aims to determine the moderating role of perceived intrinsic marketing activities in the relationship between call center employees' AI anxiety and organizational commitment.

Method: For this purpose, data were collected from 398 call center employees working in call centers located in 12 provinces of Turkey (Adana, Adıyaman, Ankara, Antalya, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, İstanbul, Kilis, Kocaeli, Malatya, and Samsun) through an online questionnaire. Structural Equation Modeling was used to examine the relationships between the variables.

Findings: The correlation analysis results indicate that there is no significant relationship between 'Intrinsic Marketing' and 'Organizational Commitment' and between 'Intrinsic Marketing' and 'Artificial Intelligence Anxiety' scales. However, multiple linear regression analysis results show that 'Intrinsic Marketing' plays an important role in 'Organizational Commitment', and 'AI Anxiety' has a significant and positive effect on 'Organizational Commitment'. Nevertheless, the combined effect of 'Intrinsic Marketing' and 'AI Anxiety' does not have a significant moderating effect on 'Organizational Commitment'.

Conclusion: The findings of this study indicate that while intrinsic marketing plays a significant role in enhancing organizational commitment, it does not moderate the relationship between AI anxiety and organizational commitment. Furthermore, AI anxiety itself has a positive and significant impact on organizational commitment. These results suggest that although intrinsic marketing contributes to employees' organizational commitment, its influence does not alter the effect of AI anxiety. The study provides valuable insights into the dynamics of AI-related concerns and internal marketing strategies in call centers.

Keywords

Organisational Commitment, Internal Marketing, Artificial Intelligence Anxiety, Call Centre Employees, Marketing

Öz

Amaç: Bu çalışma, çağrı merkezi çalışanlarının yapay zeka kaygısı ile örgütsel bağlılığı arasındaki ilişkide algılanan içsel pazarlama faaliyetlerinin düzenleyici rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Bu amaç doğrultusunda, Türkiye'nin 12 ilinde (Adana, Adıyaman, Ankara, Antalya, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, İstanbul, Kilis, Kocaeli, Malatya ve Samsun) faaliyet gösteren çağrı merkezlerinde çalışan 398 kişiden çevrimiçi anket yoluyla veri toplanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır.

Bulgular: Korelasyon analizi sonuçları, 'İçsel Pazarlama' ile 'Örgütsel Bağlılık' ve 'İçsel Pazarlama' ile 'Yapay Zekâ Kaygısı' ölçekleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Ancak, çoklu doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, 'İçsel Pazarlama'nın 'Örgütsel Bağlılık' üzerinde önemli bir rol oynadığı ve 'Yapay Zekâ Kaygısı'nın 'Örgütsel Bağlılık' üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, 'İçsel Pazarlama' ve 'Yapay Zekâ Kaygısı'nın birleşik etkisinin 'Örgütsel Bağlılık' üzerinde anlamlı bir düzenleyici etkisi bulunmamaktadır.

Sonuçlar: Bu çalışmanın bulguları, içsel pazarlamanın örgütsel bağlılığı artırmada önemli bir rol oynadığını ancak yapay zekâ kaygısı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye düzenleyici bir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, yapay zekâ kaygısının örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, içsel pazarlamanın çalışanların örgütsel bağlılığına katkı sağladığını ancak yapay zekâ kaygısının etkisini değiştirmedikçe göstermektedir. Çalışma, çağrı merkezlerinde yapay zekâ ile ilgili kaygılar ve içsel pazarlama stratejileri arasındaki dinamiklere dair değerli içgörüler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Örgütsel Bağlılık, İçsel Pazarlama, Yapay Zekâ Kaygısı, Çağrı Merkezi Çalışanları, Pazarlama

Introduction

Today's business world is undergoing a process of continuous change and technological transformation. At the forefront of these changes are artificial intelligence (AI) technologies used to optimize business processes, improve customer service and increase operational efficiency. The call center industry has been significantly affected by this technological transformation and its employees may face the necessity to adapt to new dynamics in their daily work life.

Call center employees may show various emotional reactions to artificial intelligence applications that replace traditional business processes and automate many tasks. In this context, it is important to understand the psychological effects of artificial intelligence on employees, especially to examine the possible consequences of these effects on organizational commitment both academically and practically. The main purpose of this study is to examine call center employees' anxiety about artificial intelligence and the potential effects of this anxiety on their organizational commitment levels. Furthermore, another main objective of this study is to understand how intrinsic marketing activities can play a moderating role in the relationship between employees' AI anxiety and their organizational commitment. A review of the literature reveals that many studies have been conducted on call centers (Gans et al., 2003; Dean, 2004; Brown et al., 2005) and call center technologies (Aksin et al., 2007). However, there is no study on the role of perceived intrinsic marketing activities between call center employees' artificial intelligence anxiety and their organizational commitment.

The main problem of the research is to understand the artificial intelligence anxiety of call center employees, the possible effects of this anxiety on organizational commitment, and how intrinsic marketing activities can play a moderating role in the relationship between this anxiety and organizational commitment. This main problem is detailed under the following subheadings:

- How do call center employees perceive this technology when they encounter the integration of artificial intelligence applications into their work processes? Does artificial intelligence cause a certain anxiety in employees? What are the effects of these concerns on employees' daily work life and organizational commitment?
- What is the relationship between employees' AI anxiety and their organizational commitment? How can AI anxiety make a difference on employees' affective commitment, normative commitment and continuance commitment?
- Internal marketing activities have a critical role in explaining the changes in the organization to employees, preparing them for these changes and increasing their commitment to the organization. Can internal marketing activities play a mediating role between AI anxiety and organizational commitment? How might these activities affect employees' AI anxiety and shape their level of organizational commitment?

- The research should provide recommendations to reduce the negative effects or increase the positive effects. In particular, how can employees' AI anxiety be managed and how can this anxiety be transformed into positive organizational commitment through intrinsic marketing activities?

Looking at the studies examining the factors that may affect the career of the individual in business life in the context of artificial intelligence, it is seen that artificial intelligence anxiety is a prominent issue (Gherheş, 2018; Wang & Wang, 2022; Rilho, 2019; Terzi, 2020; Akkaya et al., 2021). Employee engagement is critical for the sustainable success of organizations. In this context, this study, which focuses on the effects of call center employees' AI concerns on organizational commitment, is expected to make a significant contribution to marketing, business psychology and organizational behavior literature.

Conceptual Framework

Concept of Artificial Intelligence

The term was coined by John McCarthy at a conference in Dortmund in 1956 and has since been widely accepted in the world of technology and science. Artificial intelligence includes abilities such as making logical inferences, learning and adaptation, solving complex problems, adapting to various environments and learning from human experiences. In the words of Pirim (2006), artificial intelligence can be summarized as the science of computers that can imitate human thought. Lillehaug and Lajoie (1998) define artificial intelligence as a branch of science that aims to develop computer systems in areas associated with human intelligence such as visual perception, speech, recognition, decision making and language translation. The main reason for the wide range of definitions of artificial intelligence is that the term is used in a wide range of fields, from engineering to psychology and from sociology to medicine. The current level of technological progress, especially when the advances in artificial intelligence technologies are taken into account, shows how artificial intelligence affects human life and the business world, and this situation allows us to call the period we live in the 'artificial intelligence era' (Özcelik, 2022).

Artificial intelligence systems can be defined as machine learning tools that can quickly process data, identify trends and make these predictions using various algorithms. These systems can detect speech, analyze visuals and assess individual attributes, such as mood and accuracy. While they lack the intuitive abilities of humans, these tools can process data very quickly and can analyze large data sets in seconds to identify important patterns. They can also use the information from these analyses to make predictions and maintain a continuous learning process (Ahmed, 2018).

As Jarrahi (2018) points out, no matter how advanced artificial intelligence systems are, they may be limited in areas that require human qualities such as intuitive thinking, creativity and imagination. The fact that AI lacks human qualities such as emotional intelligence invalidates the idea that it poses a threat to humanity; the real concern should be the malicious use of this technology (Tugay & Tugay, 2019). AI's characteristics such as creativity, intuition and imagination are critical factors that affect people's trust in this technology. To address these trust issues, efforts are underway to integrate human-like common sense and intuition capabilities into AI. However, while some researchers believe that this integration is possible, others believe that it cannot be realized (İşgüzar, 2021).

One of the areas most affected by artificial intelligence is job positions. A study published in 2017 by the McKinsey Global Institute analyzed the job positions that will emerge and disappear due to automation by 2030. According to the study, the professional fields of between 75 million and 375 million people will be transformed and new skills will be needed.

Similarly, it is estimated that between 400 million and 800 million individuals will need to seek new job opportunities as a result of automation (Manyika et al., 2017). In light of these predictions, it is clear how critical the need for people to find jobs is. In order to adapt to these changes in the world of work, it has become inevitable to acquire new skills and revise career goals (Wang & Wang, 2022).

Artificial intelligence technologies are equipped with computational speed and storage capacity, providing computational capability for cognitive intelligence and sensory intelligence such as vision, hearing and touch, making significant contributions to perceptual intelligence. It also makes an effective contribution to decision-making processes by discovering valuable patterns based on objective criteria using data analysis capabilities (Liu, Chang, Forrest, & Yang, 2020, pp. 2-3). The possibility that artificial intelligence technologies will surpass human intelligence in the future, that it will develop itself to be more capable and advanced than its previous version with each new update, and that with this evolution, it may dominate many areas of society, which may lead to irreparable harmful effects, increases the reservations of many professionals against artificial intelligence (Saporsky, 2007 p. 125; Civelek, 2009, p. 105).

The rapid advancement of artificial intelligence applications in many sectors such as health, education, law, astronomy and engineering has become indispensable in daily life. As Çelebi and İnal (2019) state, going beyond

the debate on “whether the machine can think”, issues such as the responsibility of artificial intelligence and the possibility of direct intervention in human life and the ethical problems that these interventions may cause have started to come to the agenda. The ever-evolving nature of artificial intelligence raises concerns in people, which suggests that the issue of artificial intelligence anxiety should be examined.

1.2. Artificial Intelligence Anxiety

Today, many companies use artificial intelligence technologies or carry out various studies in this field. In general terms, artificial intelligence is considered as a lifeless and emotionless imitation, which is the biggest difference from human intelligence. From another point of view, most of the studies in the field of artificial intelligence aim to surpass human intelligence and progress in this direction (Firat, 2018, p. 26). AI anxiety refers to feelings of fear or anxiety about the uncontrollability of artificial intelligence technologies. This concept can be defined as a state of intense fear that arises as a result of the changes and problems caused by artificial intelligence applications in individual and social life (Wang & Wang, 2022, p. 622). This technology, which was born from the idea of the existence of an artificial intelligence similar to human thinking ability, affects the activities of many businesses and organizations today. While artificial intelligence offers various advantages in areas such as data analysis, learning algorithms and automated decision-making processes, it also brings important issues such as ethics and privacy. In this context, it is important to establish carefully regulated policies and standards for the effective and sustainable use of AI technologies. It is necessary to evaluate this new technology with both its positive aspects and potential risks and to guide it in the most beneficial way for society.

Beyond supporting organizational functions, artificial intelligence plays an influential role in activities performed by supporting humans. This technology has the advantage of displacing humans and even performing these tasks more effectively than human intelligence. However, since there are human-specific situations within natural intelligence, it is not thought that artificial intelligence will completely replace human intelligence at this stage (Dülger, 2018, p. 7). In this context, the rapid development of artificial intelligence technology has the potential to optimize business processes, increase efficiency and improve decision-making processes. This situation shows that a potential anxiety may arise in the workforce against artificial intelligence technologies. It is stated that this anxiety, which is effective in people’s approach to these technologies, can create positive effects that can open the door to a positive interaction with AI technologies, or it can result in negative effects such as perceiving AI as a threat and avoiding these technologies (Ha, Page, & Thorsteinsson, 2011, p. 18). In dealing with the complex emotions of the workforce towards AI technologies, it is stated that developing a positive perspective and interacting with these technologies can contribute to a more balanced and safe adaptation of society to these technologies. It is emphasized that it is important to transform the social perspective on artificial intelligence into a positive one (Akkaya, Özkan, & Özkan, 2021, pp. 1129-1130). In addition to the benefits offered by artificial intelligence technology, it is also claimed that there may be potential threats to humanity. Basically, it is stated that it is a logical idea that new risks arise with the emergence of new technologies, but what is essential is to manage these threats effectively and prevent them from causing negative consequences greater than the advantages they provide.

Artificial intelligence is a technological reality not only of the future but also of today. This technology, which aims to displace people in repetitive jobs by using their expertise and to influence decision-making processes, especially in areas such as marketing and management, is creating a major change in the business world. In this context, one of the most important effects of artificial intelligence technology in the future is that people have the potential to differentiate (Arikuşu, 2017, p. 67).

1.3. Organizational Commitment

Merely having the necessary knowledge and skills may not be sufficient for the success of the organization. The real success of organizations is directly related to the effective integration of employees’ knowledge and skills into business processes. At the same time, the development of a positive attitude and strong commitment of employees towards their organizations stands out as a critical element for success. In this context, organizational commitment is an indispensable concept for organizations (Bolat and Bolat, 2008).

Various perspectives have come to the fore in the classification of the concept of organizational commitment, as well as in its definition. In the literature, there are two basic approaches to the classification of organizational commitment: “attitudinal” and “behavioral” approaches. The attitudinal approach focuses on employees’ behavioral intentions, such as the desire to stay at work, the desire to exert more effort for the good of the job, or identification with the goals of the job. The first studies on the behavioral approach were conducted by Becker (1960). Becker tried to explain the reason why an individual exhibits consistent behaviors and these consistent behaviors through fringe benefits. According to this theory, an individual invests in the organization and receives fringe benefits such as salary

plans and severance pay during his/her time in the organization. If an individual thinks that the monetary, social and/or psychological losses of leaving the organization are too high and that he/she cannot afford these losses, he/she feels obliged to remain loyal to the organization (Seymen, 2008).

One of the most widely accepted and used organizational commitment models is the model of Meyer and Allen (1991) (Cohen et al., 2000). According to this model, organizational commitment consists of three basic dimensions: affective commitment, continuance commitment, and normative commitment. Affective commitment includes employees feeling emotional closeness to the organization, embracing the values of the organization, and striving to achieve its goals. At the same time, it refers to the employee's desire to remain a part of the organization voluntarily. Continuance commitment means that employees prefer to remain in the organization out of necessity, considering the high cost of leaving the organization. Normative commitment refers to employees feeling attached to the organization because they believe that they should not leave the organization out of a sense of moral duty and responsibility (Allen and Meyer, 1990).

1.4. Internal Marketing Activities

The concept of internal marketing is considered as an approach that aims to motivate employees, primarily called internal customers, and to play an active role in achieving organizational goals in order to ensure external customer satisfaction in sectors where employees constantly interact with customers, such as in the service sector (Çoban, 2017). In other words, internal marketing is defined as the positive development of relations between employees within the organization, strengthening cooperation and division of labor, and ensuring organizational integrity as a result of these processes (Fettahlioğlu et al., 2016). In the context of these definitions, it is understood that the internal marketing approach covers processes that are centered on employees and include external marketing-like activities aimed at them (Arik, 2021).

Whereas in the past marketing strategies were directed only at external customers, today these strategies have expanded to include employees (Rafiq and Ahmed, 2000). Employees in the business are no longer seen only as labor resources but also as customers and constitute the internal market of the business (Gummesson, 1987).

Internal marketing refers to the process of applying marketing strategies and techniques applied to external customers to internal customers (i.e. employees) (Lings, 2004). According to the intrinsic marketing perspective, employee satisfaction is a prerequisite for external customer satisfaction and loyalty (George, 1990). In sum, internal marketing is the key to external marketing success and contributes to the effective development of external marketing. When internal marketing is ignored, external marketing can result in failure.

The concept of internal marketing includes several important elements in meeting the expectations and needs of employees and ensuring customer orientation. In this context, effective communication, motivation, employee training and development, and strategies to attract and retain qualified employees play a key role. Human resource management functions have also traditionally been at the center of internal marketing. In this context, the three-dimensional intrinsic marketing elements proposed by Foreman and Money (1995) stand out. Vision involves sharing the desired future image of the organization with employees, while rewarding aims to evaluate performance and reward successful employees. Development refers to the training of employees to adapt to the internal and external environment. All these elements support the successful implementation of internal marketing and contribute to the sustainable success of organizations. It is emphasized that businesses that prioritize their internal customers are more successful in gaining customers in the market in the long term and are in a more advantageous position in terms of ensuring external customer satisfaction (Kutluk Bozkurt & Tokatlı, 2017).

Methods

Analytical Method

The purpose of this study is to investigate the moderating role of perceived intrinsic marketing activities on call center employees' AI anxiety and organizational commitment. Structural Equation Modeling (SEM) was used to examine the relationship between the variables. The hypothesis model is shown in Figure 1.

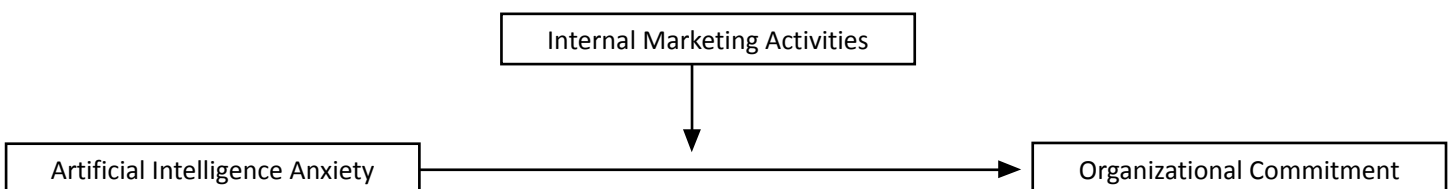

Figure 1. Research model

Hypotheses:

H₁: Artificial intelligence anxiety has an effect on organizational commitment.

H₂: Intrinsic marketing activities have a moderating role in the effect of AI anxiety on organizational commitment.

H₃: Internal marketing has an effect on organizational commitment is determined as.

Ethics Committee Approval

Ethics Committee Permission was obtained with the Decision No. 3 dated 26.06.2024 of Malatya Turgut Özal University, Social and Human Sciences Research Ethics Committee.

Data Collection Tools and Sampling

The sample of this study consists of employees working in call centers located in 12 provinces of Turkey (Adana, Adıyaman, Ankara, Antalya, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, İstanbul, Kilis, Kocaeli, Malatya, Malatya and Samsun). Call center employees participated voluntarily and 398 data were obtained online.

The data were collected with a questionnaire form. This form consists of four construct categories: demographic characteristics, artificial intelligence anxiety, organizational commitment and intrinsic marketing activities. Demographic characteristics consist of 5 questions. Artificial Intelligence Anxiety Scale was developed by Wang and Wang (2019) and translated into Turkish by Akkaya et al. (2021). Artificial Intelligence Anxiety Scale consists of 16 items and 4 dimensions (learning, job change, sociotechnical blindness and artificial intelligence configuration). Organizational Commitment Scale was developed by Penley and Gould (1988) and adapted into Turkish by Ergün and Çelik (2019). The scale consists of 15 items and 3 dimensions (forced commitment, moral commitment and self-interested commitment). The last scale is the Internal Marketing Activities Scale developed by Foreman and Money (1995). This scale consists of 15 items and 3 dimensions (vision, development and reward). In the questionnaire, responses were taken with a 5-point Likert scale (1=strongly disagree, 5=strongly agree).

Data Analysis and Findings

To evaluate the construct validity of the scales, an exploratory factor analysis (EFA) was performed. The findings, summarized in Table 1, present the factor loadings and the proportion of the total variance accounted for by each factor, providing evidence of the scales' structural robustness.

Table 1. Validity results of the scales

Scales	Kaiser-Meyer-Olkin	Bartlett's Test of Sphericity			Variance %
	(KMO)	x ²	sd	p	
Internal Marketing	0,947	5977,86	105	0,000	78,59
Organizational Commitment	0,784	2793,12	105	0,000	62,66
Artificial Intelligence Anxiety	0,931	6448,55	120	0,000	81,79

The adequacy of the sample for factor analysis was assessed using the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure. Results indicated that the intrinsic marketing scale had a KMO value of 0.947, the organisational commitment scale scored 0.784, and the artificial intelligence anxiety scale showed a KMO of 0.931. The analyses were conducted with the SPSS 22.0 software package. Considering that KMO values should be above 0.50 to be deemed acceptable (Field, 2000), it is clear that the sample size meets this requirement. The factor analysis revealed that 78.59% of the total variance in intrinsic marketing, 81.79% in artificial intelligence anxiety, and 62.66% in organisational commitment were accounted for.

In order to determine the reliability of the scales, Cronbach's Alpha coefficients should be examined. Table 2 shows how many items the scales consist of, Cronbach's alpha coefficients, mean responses to the scales and standard deviations.

Table 2. Cronbach's Alpha coefficients

	Number of Items	Cronbach Alpha	Average	Standard Deviation	Min.-Max.
Internal Marketing	15	0,966	3,37	1,01	1 – 5
Organizational Commitment	15	0,766	3,44	0,56	1 – 5
Artificial Intelligence Anxiety	16	0,959	3,04	0,91	1 – 5

As can be seen in Table 2, the statistical analyses performed in this study include the evaluation of the ‘Intrinsic Marketing’, ‘Organisational Commitment’ and ‘Artificial Intelligence Anxiety’ scales in terms of reliability. The Intrinsic Marketing scale was structured with 15 items and the Cronbach’s Alpha reliability coefficient was calculated as 0.966. This high value indicates that the scale has a high degree of internal consistency. The mean score was 3.37 and the standard deviation was 1.01. The Organisational Commitment scale was evaluated on the average of 15 items and Cronbach’s alpha was calculated as 0.766, which indicates that the scale has an acceptable level of reliability. The mean score of this scale is 3.44 and the standard deviation is 0.56. Finally, the Artificial Intelligence Anxiety scale consists of 16 items and the Cronbach’s Alpha value is 0.959, which indicates a high level of reliability. The mean score of this scale is 3.04 and the standard deviation is 0.91.

As the next step in the analysis, it was essential to assess whether the dataset satisfied the assumption of normality. Therefore, a normality test was conducted on the collected data to verify its distribution. As the results are shown in Table 3 below, skewness and kurtosis values were analysed since the p values were less than 0.05 in the Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk normality tests.

Table 3. Normality test

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk			Skewness	Kurtosis
	Statistics	df	Sig.	Statistics	df	Sig.	Statistics	Statistics
Internal Marketing	0,094	398	0,000	0,961	398	0,000	-0,420	-0,393
Organizational Commitment	0,072	398	0,000	0,956	398	0,000	0,213	2,106
Artificial Intelligence Anxiety	0,076	398	0,000	0,983	398	0,000	-0,121	-0,190

In deciding whether to use parametric or nonparametric tests for the analysis, for sample sizes larger than 300, the absolute values of skewness and kurtosis are considered without considering z values (Özkan & Salepçioğlu, 2022). According to Lorcü (2015), Skewness and Kurtosis values should be between +1 and -1.

A review of Table 3 reveals that the absolute skewness values being below 1 suggest a normal distribution for the intrinsic marketing and artificial intelligence anxiety variables, while the organizational commitment variable deviates from normality. It is understood that parametric tests can be applied for intrinsic marketing and artificial intelligence anxiety scale and nonparametric tests can be applied for the other scale.

Relationships Between Variables

Within the scope of the research model, correlation analysis was applied to determine the relationships between the variables. The results of the correlation analysis applied to show the relationships between variables are presented in Table 4.

Table 4. Examination of relationships between variables

Variables	N	r	p
Internal Marketing	398	0,017	0,735
Organizational Comm.			
Internal Marketing	398	-0,027	0,585
AI Anxiety			
Organizational Comm.	398	0,312**	0
AI Anxiety			

**: $p < 0,01$ r: Spearman Correlation Coefficient

r	Rerelationship level	Relationship direction
0	No relationship	r= - negative relationship
0,01 – 0,29	Lower	r= + positive relationship
0,30 – 0,69	Middle	
0,70 – 0,99	High	
1	Perfect relationship	

Spearman’s correlation coefficient is used especially when non-parametric data analysis is required. This analysis method is preferred when the data do not follow a normal distribution and/or are ordinal. A common situation in research is the presence of ordinal data, such as scaled survey responses. Spearman’s correlation is ideal for measuring monotonic relationships in such data, i.e. if the value of one variable increases while the value of another variable increases or decreases regularly, Spearman can detect this relationship. On the other hand, Pearson’s correlation coefficient measures linear relationships and is a more appropriate option for data that follow a normal distribution. In this study, Spearman correlation coefficient was used to assess the relationships between variables. This choice is based on factors such as the fact that the data set does not reflect the characteristics of a normal distribution and that the scales are ordinal in nature. The results of Spearman correlation analysis provide important information about the nature and strength of the relationship between variables, which plays an important role in interpreting the overall findings of the study.

When Table 4 is examined, ‘N’ indicates the sample size; ‘r’ indicates the Spearman Correlation Coefficient; and ‘p’ indicates the p-value. A statistically significant and moderate correlation was found between “Organizational Commitment” and “AI Anxiety” variables ($r = 0.312, p < 0.01$). However, no significant correlation was found between “Internal Marketing” and “Organizational Commitment” and between “Internal Marketing” and “AI Anxiety” variables.

Moderating Role Analysis

A moderating variable is characterized as a factor that influences the strength and direction of the relationship between the independent and dependent variables (Gürbüz & Şahin, 2018). In this study, intrinsic marketing was determined as the moderating variable. Multiple linear regression analysis was used to determine whether intrinsic marketing has a moderating role in the effect of AI anxiety on organizational commitment. In addition, the interaction term between “Intrinsic Marketing” and “Artificial Intelligence Anxiety” was included in the model and the moderating role was analyzed. The results of this analysis are valuable for understanding the effects of the variables on “Organizational Commitment” and the relationships between them. The model for exploring the moderating role is shown in Figure 2.

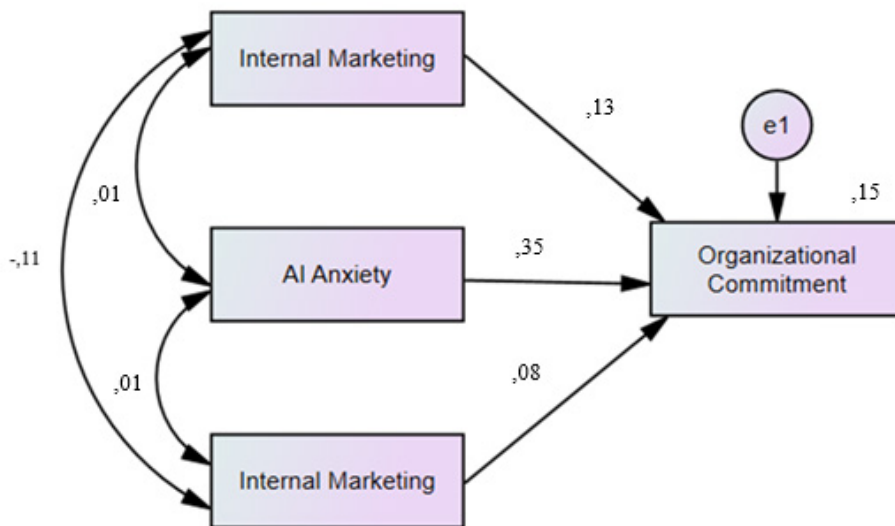

Figure 2. Moderating role analysis

The regression coefficients obtained according to the analysis conducted with this model are shown in Table 5.

Table 5. Regression coefficients

			Standardized coefficients	Standard error	P
Organizational Commitment	←	Internal Marketing	0,129	0,047	0,006
Organizational Commitment	←	AI Anxiety	0,354	0,046	***
Organizational Commitment	←	Interaction	0,077	0,037	0,097

According to the multiple linear regression analysis results shown in Table 5, the scale of Internal Marketing has a direct significant effect on “Organizational Commitment” ($p = 0.006$). This indicates that “Internal Marketing” plays an important role on “Organizational Commitment” in this context. On the other hand, the “Artificial Intelligence Anxiety” scale has a significant and positive effect on “Organizational Commitment” ($p = 0.001$). This finding indicates

that employees' AI anxiety is an important factor on their organizational commitment. The interaction term, i.e. the combined effect of "Intrinsic Marketing" and "AI Anxiety", does not have a significant effect on "Organizational Commitment" ($p = 0.097$). This result indicates that the combined effect of the two independent variables does not have a significant moderating effect on "Organizational Commitment".

This analysis highlights the importance of the separate effects of "AI Anxiety" and "Intrinsic Marketing" on "Organizational Commitment", but reveals that the interaction does not have a significant and moderator role. These findings can contribute to the broader research on organizational commitment and provide a basis for more detailed research in related areas.

Conclusions and Recommendations

In this study, the effects of call center employees' artificial intelligence anxiety on organizational commitment and the moderator role of intrinsic marketing activities in this relationship were investigated. The analyses and findings are as follows:

Artificial intelligence anxiety has a significant effect on organizational commitment ($p=0.001$). In this context, hypothesis H1 is accepted. This shows that call center employees' concerns about artificial intelligence technologies can affect their organizational commitment. The fact that high AI anxiety can increase or decrease organizational commitment indicates that organizations should develop strategies to manage these anxieties.

It was found that intrinsic marketing activities have a significant direct effect on organizational commitment ($p=0.006$). In this context, hypothesis H3 is accepted. This suggests that internal marketing practices play a critical role in strengthening employees' organizational commitment. Intrinsic marketing strategies can increase employee motivation, satisfaction and commitment, which in turn can positively affect organizational performance.

The combined effect of intrinsic marketing and AI anxiety does not have a significant moderating role on organizational commitment ($p=0.097$). In this context, H2 hypothesis is rejected. This finding indicates that intrinsic marketing does not significantly regulate the effect of AI anxiety on organizational commitment. It is understood that intrinsic marketing does not directly change the effects of AI anxiety on organizational commitment.

Businesses should develop comprehensive training programs and support mechanisms to reduce the effects of AI technologies on employees. These trainings can provide information on how AI is integrated into business processes, how employees' roles will change, and how to manage AI-related concerns. Transparency about AI technologies can reduce employee anxiety about them. Informative seminars and workshops can be organized to explain how AI systems work and how employees will interact with them.

Within the scope of internal marketing strategies, performance evaluation systems and reward mechanisms should be effectively implemented to increase employee motivation. Rewarding successful employees can increase organizational commitment. Internal marketing activities should be organized to ensure that employees have a vision that is aligned with organizational goals. In this way, employees' commitment and motivation to organizational goals can increase.

Future research could benefit from examining the moderating role of *intrinsic marketing* on the relationship between *AI anxiety* and *organizational commitment* by employing larger sample sizes and including participants from various sectors. Moreover, further studies may investigate the interplay between *Intrinsic Marketing* and *AI anxiety* in relation to other potential moderating variables, such as *leadership style*, *job satisfaction*, and *job security*, in order to provide a more comprehensive understanding of the factors influencing organizational commitment.

Declarations

Ethics Committee Approval: Ethics Committee Permission was obtained with the Decision No. 3 dated 26.06.2024 of Malatya Turgut Özal University, Social and Human Sciences Research Ethics Committee.

Author Contributions

Conflict of Interest Statement: The authors declare that there is no conflict of interest.

Funding Statement: The authors declare that no financial support was received for the research, authorship, and/or publication of this article.

REFERENCES

AHMED, O. (2018). Artificial intelligence in HR. *International Journal of Research and Analytical Reviews*, 5(4), 971-978.

- AKKAYA, B., ÖZKAN, A., & ÖZKAN, H. (2021). Yapay zekâ kaygı (YZK) ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 1125-1146.
- AKSIN, Z., ARMONY, M. & MEHROTRA, V. (2009). The Modern Call Center: A Multi-Disciplinary Perspective on Operations Management Research, *Production and Operations Management*, 16 (6), 665-688.
- ALLEN, N. J., & MEYER, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 63(1), 1-18.
- ALLEN, N.J. & MEYER, J.P. (1991) A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61-89. [http://dx.doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](http://dx.doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)
- ARIK, Y. (2021). İçsel pazarlama faaliyetlerinin sağlık çalışanlarının yaratıcılığına etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- ARIKUŞU, S. (2017). Yapay zekâ ile neler yapabilirsiniz? *Techstar*, 3(18), 67.
- BECKER, H.S. (1960) Notes on the Concept of Commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32-42.
- BOLAT, İ.O. & Bolat, T. (2008). Otel işletmelerinde örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi, *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(9), 75-94.
- BROWN, L., GANS, N, MANDELBAUM, A., SAKOV, A. SHEN, H., ZELYTN, S. & ZHAO, L. (2005). Statistical Analysis of a Telephone Call Center, *Journal of the American Statistical Association*, 100 (469), 36-50.
- CİVELEK, M. E. (2009). İnternet çağı dinamikleri. İstanbul. Beta.
- COHEN, L., MANION, L. & MORRISON K. (2000). *Research methods in education (5th Edition)*. London. Routledge Falmer.
- ÇELEBİ, V., & İNAL, A. (2019). Yapay zekâ bağlamında etik problemi. *Journal of International Social Research*, 12(66). 651-661.
- ÇOBAN, G. (2017). *Otel işletmelerinde içsel pazarlama ve işletme performansı ilişkisinde pazar odaklılığın rolü: Nevşehir örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEAN, A. M. (2004). Rethinking customer expectations of service quality: are call centers different?, *Journal of Service Marketing*, 18 (1), 60-78.
- DÜLGER, M.V. (2018). Günümüz yapay zeka teknolojisi ve robot yargıç/avukat gerçeği: Mesleğimiz elimizden gidiyor mu? *Hukuk ve Daha Fazlası*, 5, 4-9.
- ERGÜN, H. & ÇELİK, K. (2019). Örgütsel bağlılık ölçeği Türkçe uyarlaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (34), 113-121. <https://doi.org/10.30794/pausbed.409781>
- FETTAHLIOĞLU, H. S., FETTAHLIOĞLU, Ö. O., YILDIZ, A. & BİRİN, C. (2016). İçsel pazarlamanın kurumsal itibar üzerine etkisi: Bir alan araştırması. *International Journal of Academic Values Studies*, 2(3), 30-45.
- FIELD, A. (2000). *Discovering statistics using SPSS for Windows*. Sage Publications Ltd.
- FOREMAN, S. & MONEY, A. (1995). Internal marketing: Concepts, measurement and application. *Journal of Marketing Management*, 11(8), 755-768.
- GANS, N., KOOLE, G. & MANDELBAUM, A. (2003). Telephone Call Centers: Tutorial, Review, and Research Prospects, *Manufacturing & Service Operations Management*, 5 (2), 79-141.
- GEORGE, W.R. (1990). Internal marketing and organizational behavior: A partnership in developing customerconscious employees at every level. *Journal of Business Research*, 20(1), 63-70.
- GHERHES, V. (2018). Why are we afraid of artificial intelligence (AI)? *European Review of Applied Sociology*, 11(17), 6-15.
- GUMMESSON, E. (1987). The new marketing: Developing long term interactive relationships. *Long Range Planning*, 20(4), 10-20.
- GÜRBÜZ, S. & ŞAHİN, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri (5. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HA, J. G., PAGE, T. & THORSTEINSSON, G. (2011). A study on technophobia and mobile device design. *International Journal of Contents*, 7(2), 17-25.
- İŞGÜZAR, S. (2021). Çelik irade: Güven bağlamında yapay zekâ üzerine bir değerlendirme. ed. A. Karabulut, *Dijital Yozlaşma ve Etik*, Konya: Literatürk Yayınevi.
- JARRAHI, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: Human-ai symbiosis in organizational decision making. *Business Horizons*, 61(4), 577-586.
- KUTLUK BOZKURT, A. & TOKATLI, C. (2017). İçsel pazarlama yaklaşım ve uygulamaları: Starbucks kahve işletmesi örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(17), 193-204.

LILLEHAUG, S. I. & LAJOIE, S. P. (1998). AI in medical education—another grand challenge for medical informatics. *Artificial Intelligence in Medicine*, 12(3), 197-225.

LINGS, I. N. (2004). Internal market orientation: Construct and consequences. *Journal of Business Research*, 57(4), 405-413.

LIU, J., CHANG, H., FORREST, J. Y. L & YANG, B. (2020). Influence of artificial intelligence on technological innovation: Evidence from the panel data of china's manufacturing sectors, *Technological Forecasting and Social Change*, 158 (September), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120142>

LORCU, F. (2015). Örneklerle veri analizi SPSS uygulamalı. Detay Yayıncılık, Ankara.

MANYIKA, J., LUND, S., CHUI, M., BUGHIN, J., WOETZEL, J., BATRA, P., KO, R. & SANGHVI, S. (2017). Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation. *McKinsey Global Institute*, 150(1), 1-148.

ÖZÇELİK, G. (2022). Teknoloji-örgüt yapısı ilişkisi bağlamında yapay zeka izleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(84), 2120-2140.

ÖZKAN, H. & SALEPÇIOĞLU, M. A. (2022). Does organizational agility affect sustainable quality perception? *The mediating role of innovation orientation*. *International Journal of Business*, 27(4), 1-20.

PİRİM, A. G. H. (2006). Yapay zekâ. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 1(1), 81-93. <https://doi.org/10.19168/jyu.72783>

RAFIQ, M. & AHMED, P. K. (2000). Advances in the internal marketing concept: Definition, synthesis and extension. *Journal of Services Marketing*, 14(6), 449-462.

RILHO, A. M. V. (2019). Nothingtohide, nothingtofeared: Themoderatingeffect of fear on AI empoweredtechnologyintention of use. Dissertationsubmitted as partial requirement forthethe conferral of the Mastersdegree in Socialand Organizational Psychology, ISCTE – University Institute of Lisbon, IUL School of Social Sciences.

SAPORSKY, R. M. (2007). Elli yıl sonra hâlâ hüzünlü olacak mıyız?. John Brockman (Ed.), *Gelecek 50 Yıl içinde* (119-128), İstanbul, NTV.

SEYMEN, O. A. (2008). Örgütsel bağlılığı etkileyen örgüt kültürü tipleri üzerine bir araştırma. Ankara: Detay Yayıncılık, 135.

TERZİ, R. (2020). An adaptation of artificial intelligence anxiety scale into Turkish: Reliability and validity study. *International Online Journal of Education and Teaching (IOJET)*, 7(4), 1501-1515.

TUGAY, B. ve TUGAY, R. (2019). Uluslararası sistemin geleceğini yapay zekâ üzerinden analiz etmek. *Journal of Academic Value Studies*, 5(3), 376-384.

WANG, Y. Y. & WANG, Y. S. (2019). Development and validation of an artificial intelligence anxiety scale: An initial application in predicting motivated learning behavior. *Interactive Learning Environments*, 30(4), 619-634.

Summary

This study aims to examine the moderating role of perceived internal marketing activities in the relationship between call center employees' artificial intelligence (AI) anxiety and organizational commitment. It is well known that technological advancements, especially in service-intensive businesses such as call centers, have led to significant transformations. The integration of AI technologies has a decisive impact on employees' job security, job descriptions, and psychological well-being.

For the research method, data were collected through surveys from 398 participants working in call centers located in 12 different provinces of Turkey (Adana, Adıyaman, Ankara, Antalya, Diyarbakır, Elazığ, Gaziantep, İstanbul, Kilis, Kocaeli, Malatya, and Samsun). The data were analyzed using Structural Equation Modeling. The analyses revealed that AI anxiety does not have a significant effect on organizational commitment. This finding suggests that call center employees' concerns about AI technologies may influence their organizational commitment. The fact that high AI anxiety can either increase or decrease organizational commitment indicates that businesses should develop strategies to manage these concerns.

It was found that internal marketing activities have a significant and direct effect on organizational commitment. This finding demonstrates that internal marketing practices play a critical role in strengthening employees' organizational commitment. Internal marketing strategies can enhance employee motivation, satisfaction, and commitment, thereby positively impacting organizational performance.

The combined effect of internal marketing and AI anxiety does not have a significant moderating role in organizational commitment. This finding indicates that internal marketing does not significantly regulate the effect of AI anxiety on organizational commitment. It is understood that internal marketing does not directly alter the impact of AI anxiety on organizational commitment.

This study makes a significant contribution to the literature by enhancing our understanding of how call center employees respond to technological changes introduced by artificial intelligence. The results underscore the importance of internal marketing strategies in mitigating employees' AI-related concerns and fostering greater organizational commitment

Businesses should develop comprehensive training programs and support mechanisms to mitigate the effects of AI technologies on employees. These training programs can provide information on how AI is integrated into business processes, how employee roles will change, and how to manage AI-related concerns. Ensuring transparency about AI technologies can help reduce employees' anxiety about them. Informative seminars and workshops can be organized to explain how AI systems work and how employees will interact with them.

Within the scope of internal marketing strategies, performance evaluation systems and reward mechanisms should be effectively implemented to increase employee motivation. Rewarding successful employees can enhance organizational commitment. Internal marketing activities should be designed to ensure that employees have a vision aligned with organizational goals. In this way, employees' commitment and motivation toward organizational goals can be increased.

Future research can examine the moderating role of internal marketing in the effect of AI anxiety on organizational commitment with larger sample groups and across different sectors. Additionally, future studies can explore the relationships between internal marketing and AI anxiety with other potential moderating variables such as leadership style, job satisfaction, and job security.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Türkiye-NATO İlişkileri Üzerine Cumhuriyet Senatosu Tartışmaları Üzerinden Bir Analiz

An Analysis of Turkey-NATO Relations in the Republican Senate Discussions

Murat KASAPSARAÇOĞLU

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet Senatosu tutanakları ışığında Türkiye-NATO ilişkilerini analiz ederek literatüre bir katkı sunmaktır.

Yöntem: Çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılacaktır. 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren askerler ve onlara destek olan siviller Türkiye'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve askeri yapılarında önemli değişiklikler meydana getirmişlerdir. Bu değişikliklerin en önemlilerinden biri 1961 seçimlerinden sonra toplanan Cumhuriyet Senatosudur. Senatonun amacı meclis tarafından alınan kararların denetlenmesini ve yasama faaliyetlerinin daha sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Senatonun halk tarafından seçilen ve atanan sivil ve asker siyasetçileri bir araya getiren eklektik bir yapıya sahiptir. Seçimlerle gelen temsilcilerde Adalet Partisi'nin (AP) 1977 seçimleri haricinde belirgin bir üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir.

Bulgular: Çalışmanın bulgularına göre Türkiye-NATO ilişkileri dış politika bağlamında senatoda tartışılan en önemli konulardan biri olmuştur. Senatoda yapılan tartışmalar incelendiğinde NATO'ya ve Türkiye'nin NATO'daki yerine ve görevine yönelik üç temel eğilim ortaya çıkmaktadır.

Sonuç: Sonuç olarak, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve cumhurbaşkanı tarafından atanan kontenjan senatörleri Türkiye'nin NATO üyeliğinden çıkmasını savunmamakla birlikte ilişkilerde Türkiye lehine esaslı düzenlemeler yapılması gerektiğini belirtmişler ve Türkiye-NATO ilişkilerine eleştirel bir açıdan yaklaşmışlardır. Öte yandan, başta AP olmak üzere sağ partiler NATO üyeliğine neredeyse kayıtsız şartsız destek vermişlerdir. Bunun en temel sebebi anti-komünizmin yükselişidir. Senatonun asker üyelerinden oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK) grubu ise NATO'ya karşı en sert eleştirileri getirmiş ve neredeyse ittifaktan ayrılmaya kadar varacak düzeyde karşıt tavır takınmışlardır. Bunun en temel sebebinin de MBK üyeleri arasında ortaya çıkan ayrılıklar ve yükselen solun bazı üyeler üzerinde yarattığı etki olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

ABD, Cumhuriyet Senatosu, NATO, Soğuk Savaş, Türkiye

Doç. Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye.

✉ muratboun@hotmail.com

Geliş/Received: 12.02.2025

Kabul/Accepted: 21.08.2025

Abstract

Aim: The main objective of this study is analyzing Turkey's relations with NATO in the light of Republican Senate archives in order to make a contribution to the literature.

Method: Discourse analysis will be used in the study. The soldiers who organized the coup and their civilian supporters changed Turkey's political, economic, social and military structures. One of the most significant changes in this period was the Republican Senate convened after the 1961 elections. The main goal of the senate, was to check the decisions of the parliament and carry out the legislative activities. Senate had an eclectic structure bringing elected and appointed civilian and military members. Justice Party (JP) had a dominance in the senate elections except 1977.

Findings: According to the findings, Turkey's relations with NATO was one of the major foreign policy topics. There were three main approaches to NATO and Turkey's place and responsibility in NATO.

Conclusion: As a result, it is seen that Republican People's Party (RPP) and appointed members by the President argued that although Turkey should not leave NATO, some amendments should be made to Turkey's advantage. Therefore, they approached Turkey-NATO relations from a critical perspective. On the other hand, right-wing parties led by JP unconditionally supported Turkey's NATO membership due to the rise of anti-communism. The National Unity Committee (NUC) group consisting soldiers heavily criticized NATO and Turkey's NATO membership. The main reason for that is the division within the committee and the impact of the rising left on some committee members in the late 1960s.

Keywords

Cold War, NATO, Republican Senate, Turkey, USA

Giriş

27 Mayıs 1960'ta cumhuriyet tarihinin ilk darbesiyle 1950 seçimlerinde iktidara gelen Demokrat Parti (DP) iktidarı devrilmiş ve ülke 1961 seçimlerine kadar darbeyi gerçekleştiren subaylar tarafından kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK) hükümetleri tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde yeni bir anayasa hazırlanmış ve ülkede pek çok siyasal, ekonomik ve sosyal değişim meydana gelmiştir. Bu değişimlerden biri de 1961 anayasası ile kurulan Cumhuriyet Senatosu'dur. Senatonun kuruluşu ile 1950'li yıllarda DP'nin tek parti yönetimi ile etkisizleştirilen yasama organının daha etkin bir şekilde işlemesi ve hükümetin kararlarının bir üst organ tarafından tartışılarak kusursuz hale getirilmesi hedeflenmiştir. (Özgişi, 2011, ss. 299-300) Senatonun kurulması ile esas hedeflenenin 1950'li yıllarda uygulanan baskıcı ve yanlış politikaların engellenmesi olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda 1961 anayasası özgürlükçü olduğu kadar sivil siyasetin üzerinde vesayet aracı olan bir anayasa olarak da görülebilir.

Cumhuriyet Senatosu'nun yapısı incelendiğinde karma bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Senato seçimlerinde halk tarafından seçilen üyelerin yanı sıra MBK üyelerinin yani asker üyelerin varlığı senatonun yapısındaki vesayetçi özelliklerden biridir. İlaveten cumhurbaşkanı kontenjanından gelen üyeler de senatodaki üçüncü grubu oluşturmaktadır. 1961 ve 1980 yılları arasındaki yirmi yıllık süreçte 1961, 1964, 1966, 1968, 1973, 1975, 1977 ve 1979 yıllarında senato seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde 1977 yılı hariç Adalet Partisi (AP) senatoda çoğunluğu elde etmiştir. 1977 yılında yapılan seçimlerde ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) senatoda çoğunluğa sahip olmuştur. AP ve CHP haricinde Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) (1969 yılından itibaren Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)), Türkiye İşçi Partisi (TİP), Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) (önce Güven Partisi, ardından Milli Güven Partisi ve sonrasında CGP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve Demokratik Parti (DP) senatoda temsil edilen partiler olmuştur. (Özgişi, 2011, ss. 300-302, 310) Cumhuriyet Senatosu 12 Eylül 1980 darbesinin ardından sonra kapatılmış ve 1961-1980 yılları arasında devam eden çift meclisli parlamento sistemi sona ermiştir.

Türk siyasal sisteminde yaklaşık yirmi yıl boyunca faaliyet göstermiş olmasına rağmen Cumhuriyet Senatosu hakkında yapılan çalışmaların sayısı oldukça azdır. Mevcut çalışmalar ise senatonun yapısını, üyelerini, anayasal dayanaklarını ve iç siyasete etkilerini analiz etmeye çalışmıştır. Bu çalışmada ise belirtilen dönemde Türk dış politikası tartışmalarının en önemli bileşenlerinden biri olan Türkiye'nin NATO (North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik Paktı Örgütü) ile ilişkilerine senatodaki grupların ve üyelerin bakış açılarının analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu tarz bir analiz ile Türk dış politikası literatürüne katkı sunulması hedeflenmektedir. Bu çalışmanın ana kaynağı Cumhuriyet Senatosu tutanaklarıdır ve bu belgeler ışığında senatoda yer alan birbirinden farklı ve dönemin siyasal ve sosyal kutuplaşma atmosferi nedeniyle birbirine tepkili grupların Türkiye'nin NATO ile ilişkilerine yönelik tutumları anlaşılmalı çalışılacaktır. Senatodaki grupların ve üyelerin NATO'ya bakış açılarına geçmeden önce Türkiye-NATO ilişkilerinin gelişim sürecinin tarihsel arka planına bakmak yararlı olacaktır.

Türkiye-NATO İlişkileri

Bilindiği üzere NATO Soğuk Savaş'ın erken döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Batı'ya doğru yayılmasını engellemek amacıyla kurulmuş olan bir güvenlik ittifakı örgütüdür. NATO 1949 yılında ABD, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İzlanda, İtalya, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz tarafından kurulmuştur. Zaman içinde genişleyen örgüt 2024 yılında İsveç'in katılımıyla birlikte 32 üyeye sahip bir örgüt haline gelmiştir. (NATO Web Sitesi)

Örgüte 1952 yılında Yunanistan ile birlikte üye olan Türkiye'nin Batı ittifakı içinde kendine yer arayışı ise İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından başlayan Soğuk Savaş ile hız kazanmıştır. Türkiye ile SSCB arasında 1925 yılında imzalanan dostluk anlaşmasının 1945 yılında yenilenmesi karşılığında SSCB'nin Türkiye'den toprak ve üs taleplerine karşı dönemin CHP hükümetinin verdiği en önemli tepki dönemin süper güçlerinden biri olan ABD ile ekonomik ve askeri ilişkileri geliştirmek ve Batı ittifakının bir parçası haline gelmeye çalışmak olmuştur.

SSCB'nin Türkiye'den taleplerine karşı ilk başta tepkisiz kalan ABD ise Türkiye'ye desteğini ilk olarak Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini 1946 yılında Missouri Zırhlısı ile Türkiye'ye göndererek göstermiştir. İlerleyen dönemde Türkiye ABD Başkanı Harry Truman tarafından 1947 yılında açıklanan Truman Doktrini ve ABD Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından 1948 yılında açıklanan Marshall Yardım Planı'na dâhil edilmiştir. Türkiye'de görev yapan ABD Büyükelçisi George McGhee'ye göre ABD'nin Türkiye'ye yardım sağlamasının en önemli nedenlerinden biri İngiltere'nin ABD'ye Şubat 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a artık yardım sağlayamayacağını bildirmiş olmasıdır. İngiltere'ye göre Türkiye ve Yunanistan SSCB'nin Batı'ya ve güneye, özellikle Ortadoğu'ya, yayılmasının önünde engel teşkil edebilecek Batı yanlısı iki ülkedir. Bu nedenle bu iki ülkenin hem ekonomik hem de askeri olarak desteklenmesi gerekmektedir.

Bunun sonucunda Truman yönetimi bu iki ülkeye destek verme kararı almıştır. (McGhee, 1992, s.30; Harris, 1972, s.25) McGhee'ye göre Türkiye ve Yunanistan'ın ABD tarafından desteklenmesinin diğer bir nedeni de Ortadoğu petrolünün Sovyet yayılmacılığına karşı korunmasının gerekliliğidir. (McGhee, 1992, s.31; Sander, 2016, ss.37-40) Bu bağlamda ABD yönetimi Truman Doktrini kapsamında Yunanistan'a 300 milyon dolar ve Türkiye'ye de 100 milyon dolar askeri yardım sağlamıştır. (Truman Doktrini) ABD'nin Truman Doktrini ile başlayan Türkiye'ye askeri yardımı 1971 yılına kadar 3 milyar doları bulmuştur. (Harris, 1972, ss.31-32)

Aynı dönemde Türkiye Batı ittifakının Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi kurumlarına üye olmuş ve 1949 yılında kurucu üye sıfatıyla NATO'ya dâhil olmak üzere başvuruda bulunmuştur ancak Türkiye'nin yaptığı başvurular 1952 yılına kadar reddedilmiştir. Türkiye'nin 1950 yılında başlayan Kore Savaşı'na asker göndermesi NATO üyeliği yolunu açmıştır. Türk birliklerinin Kore muharebelerindeki katkıları, Batı dünyasında Türkiye'ye karşı olumlu tepkilerin oluşmasını sağlamıştır. Türkiye'nin NATO ittifakı açısından önemini kavrayan ABD, 15 Mayıs 1951'de Yunanistan ve Türkiye'nin NATO'ya alınması talebeni resmen üye ülkelere teklif etmiştir. NATO Bakanlar Konseyi'nin, 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında Ottawa'da yaptığı toplantının sonunda, özel bir oturumda Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak çağırılmalarına oybirliği ile karar verilmiştir. 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye'nin NATO'ya girmesine ilişkin kanunun TBMM'de onaylanması ile üyelik kesinleşmiştir. (Efe, 2019, s.607)

NATO üyeliği sonrasında ABD'nin Türkiye'ye askeri yardım miktarı artmıştır. Bunun karşılığında Türkiye askeri birliklerinin büyük bir bölümünü NATO kontrolüne bırakmış ve Türk ordusu NATO uzmanlarının kontrolünde yeniden düzenlenmiş, eğitilmiş ve Türkiye'nin askeri teçhizatı modernize edilmiştir. (McGhee, 1992, ss.163-165; Harris, 1972, ss.52-53; Hale, 2013, ss.89-90)

NATO üyeliğinin yanı sıra DP hükümeti ile ABD arasında Türkiye'nin NATO üyeliğini de içeren ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu ikili anlaşmalar NATO silahlarının Türkiye'de konuşlandırılmasını ve NATO personelinin Türkiye'deki faaliyetlerini de içeren geniş çaplı anlaşmalardır. Fakat sayısı tam olarak bilinmeyen bu anlaşmaların büyük çoğunluğu meclis onayından geçmemiş ve görüşmeler Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı yetkilileri tarafından bizzat yürütülmüştür. ABD Büyükelçisi George S. Harris'e göre Türkiye NATO üyeliği ve ikili anlaşmalar sonrasında ülkedeki Amerikan varlığı ve personeli üzerindeki denetimini tamamen yitirmiştir. (Harris, 1972, ss.54-55; Sander, 2016, ss.147-159)

Türkiye'nin NATO üyeliği özellikle 1964 yılında yaşanan Kıbrıs Krizi ve 1968 yılında dünyada sol hareketlerin yükselişinin ardından Türkiye'de de solun yükselişi ve buna bağlı olarak artan Amerikan karşıtlığı ile birlikte kamuoyunda en çok tartışılan ve tepki çeken konulardan biri olmuştur. Türkiye'deki NATO personeli ve üsleri özellikle sol grupların hedefinde yer almış ve bu üslere yönelik bazı eylemler gerçekleşmiştir. (Erhan, 2006, ss.692-695) Buna ek olarak özellikle 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları sırasında ve 1974 Kıbrıs Müdahalesi sonrasında ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması ile dönemin Türk hükümetleri ABD'nin Türkiye'de bulunan üsleri kullanmasına izin vermemiş ve belirli sürelerle bu üsleri kapatmışlardır. (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2006, ss.790, 795; Erhan, 2006, s.707) Diğer bir deyişle

Türkiye'nin NATO ile ilişkileri Türk-Amerikan ilişkilerinin gölgesinde ilerlemiş ve Türk hükümetlerinin ve kamuoyunun ABD'ye karşı tutumları bu ilişkileri derinden etkilemiştir. Türkiye'nin NATO ile ilişkileri Cumhuriyet Senatosu'nda da kapsamlı bir şekilde tartışılmış ve senatoda bulunan her grup konuyu kendi açısından ele almıştır.

Cumhuriyet Senatosu Tartışmalarında NATO (1961-1980)

27 Mayıs darbesi sonrasında Türkiye'de koalisyon hükümetleri dönemi başlamış ve 1980 yılına kadar geçen süreçte AP'nin 1965-1971 yılları arasındaki tek parti hükümetleri dışında ülke kısa ömürlü, istikrarsız ve verimsiz koalisyon hükümetleri tarafından yönetilmiştir.¹ Bu hükümetlerde ana aktörler dönemin en büyük iki partisi olan CHP ve AP olmuştur. Sonuç olarak Cumhuriyet Senatosu'nun seçilen üyelerinin büyük çoğunluğu da bu iki partinin üyeleridir. 27 Mayıs darbesi sonrasında kurulan ilk koalisyon hükümeti CHP'nin o dönemki lideri İsmet İnönü tarafından kurulmuştur. 1961 seçimleri sonrasında kurulan senatonun CHP grubu üyeleri de NATO hakkında görüşlerini detaylı bir şekilde ifade etmişlerdir.

CHP Grubu

1962 yılında yapılan senato bütçe görüşmelerinde CHP grubu adına söz alan Urfa senatörü Esat Mahmut Karakurt'a göre ABD ile SSCB arasında bir savaş meydana geldiğinde bundan ilk etkilenecek ülkelerden biri Türkiye olacaktır. NATO ise Türkiye'nin savunması açısından hayati öneme sahiptir. CHP sözcüsüne göre Türkiye rolü, mevki, sınırları, toprakları ve ordusuyla NATO üyeleri içinde NATO'yu en fazla destekleyen ülkedir. Aynı zamanda Türkiye kadar cesareti, imanı ve azmi ile NATO'ya katkı sağlayan başka bir üye yoktur. Ülkesinde NATO füzelerinin yerleştirilmesine ve askeri tesislerin kurulmasına izin veren Türkiye NATO'nun insan hakları, hürriyetleri ve demokrasi ideallerinin gerçek bir savunucusudur. (CSTD, 5.2.1962, ss.159-160)

CHP sözcüsünün ifadeleri değerlendirildiğinde 1960'lı yılların başında CHP'nin Türkiye'nin NATO üyeliği ve NATO'nun Türkiye'deki varlığı ile ilgili bir sorunu olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin NATO'ya üye olduğu 1952 yılında bu kararı mecliste hararetle destekleyen ana muhalefet partisi olan CHP açısından bu durumun bir sürpriz teşkil etmediği belirtilebilir. Fakat bir askeri savunma örgütü olan NATO'yu insan hak ve özgürlükleri ile demokrasi ideallerinin koruyucusu olarak görmek de NATO'nun Türkiye'de ne kadar yanlış bir şekilde algılandığını göstermesi bakımından önemlidir.

1964 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde CHP grubu adına açıklamalarda bulunan Hıfzı Oğuz Bekata da NATO üyeliğini güçlü bir şekilde destekleyerek aynı yıl patlak veren Kıbrıs Krizi'nde NATO'nun önemli bir rolü olduğunu altını çizmiştir. Bekata'ya göre Kıbrıs Sorunu artık Türkiye'nin sorunu olmaktan çıkmış ve NATO'nun sorunu haline gelmiştir ve Türk tezlerinin hayata geçmesinde NATO önemli bir rol oynayacaktır. (CSTD, 4.2.1964, ss.394-395) Şubat ayında yapılan görüşmelere sırasında henüz Johnson Mektubu krizi yaşanmamıştır ve CHP sözcüsünün NATO'ya atfettiği rolün iyimser bir beklenti olduğu söylenebilir çünkü bilindiği üzere Johnson Mektubu'nda NATO'nun Türkiye'ye verdiği silahların Kıbrıs'a bir müdahale sırasında kullanılamayacağı belirtilmiştir. Diğer bir deyişle Kıbrıs Krizi'nin çözümünü NATO'dan bekleyen CHP sözcüsü aşırı bir iyimserlik içindedir.

AP'nin tek parti olarak iktidara gelmesinden sonra 1966 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde CHP grubu adına konuşan Esat Mahmut Karakurt'un konuşmasında ise Johnson Mektubu'nun Türkiye ve CHP koalisyon hükümeti üzerindeki etkileri görülmektedir. CHP sözcüsü NATO üyeliği ile birlikte Türkiye'nin NATO adına pek çok fedakârlık yaptığını ancak Johnson Mektubu ile birlikte bu fedakârlıkların ABD yönetimi tarafından anlaşılmadığının görüldüğünü ifade etmiştir. ABD Başkanı Johnson ile Başbakan İnönü arasındaki mektup teatisine de değinen ve mektuplardan geniş biçimde bahseden Karakurt konuşmasının sonunda Johnson Mektubu sonrasında Türkiye'nin NATO içindeki yerinin teyit edilmesi gerektiğini ve eğer mektubun içerdiği mesajlar doğru ise NATO ittifakının temellerinin sarsılmış olacağını ifade etmiştir. (CSTD, 7.2.1966, ss.152-153, 156-157.)

Bir yıl sonra yapılan bütçe görüşmelerinde CHP grubu adına konuşan Nüvit Yetkin ise Kıbrıs ve Johnson mektubu krizleri sonrasında Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri geliştirme çabalarına değinmiş ve bu çabaların haklı ve doğru olduğunu ifade etmiştir. NATO üyesi olmanın Türkiye'nin istemediği ihtilafların bir parçası haline gelmesi demek olmadığını ifade eden Yetkin CHP döneminde başlayan ve AP döneminde özellikle ekonomi alanında SSCB ile ilişkilerin yumuşamasına

¹Bu dönemde kurulan hükümetler: CHP-AP Koalisyonu (20 Kasım 1961 – 25 Haziran 1962), CHP-YTP Koalisyonu (25 Haziran 1962 – 25 Aralık 1963), CHP Azınlık Hükümeti (25 Aralık 1963 – 20 Şubat 1965), AP-CKMP-YTP Koalisyonu (20 Şubat 1965-27 Ekim 1965), I. AP Hükümeti (27 Ekim 1965 – 3 Kasım 1969), II. AP Hükümeti (3 Kasım 1969 – 6 Mart 1970), III. AP Hükümeti (6 Mart 1970 – 26 Mart 1971), I. Nihat Erim Hükümeti (26 Mart 1971 – 11 Aralık 1971), II. Nihat Erim Hükümeti (11 Aralık 1971-22 Mayıs 1972), AP-CHP-MGP Koalisyonu (22 Mayıs 1972-15 Nisan 1973), AP-CGP-MGP Koalisyonu (15 Nisan 1973-26 Ocak 1974), CHP-MSP Koalisyonu (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974), Sadi İrmak Hükümeti (17 Kasım 1974-31 Mart 1975), AP-CGP-MSP-MHP Koalisyonu (31 Mart 1975-21 Haziran 1977), CHP Azınlık Hükümeti (B. Ecevit) (21 Haziran 1977-21 Temmuz 1977), AP-MSP-MHP Koalisyonu (21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978), CHP-CGP-DP Koalisyonu (5 Ocak 1978 – 12 Kasım 1979), AP Azınlık Hükümeti (12 Kasım 1979 – 12 Eylül 1980) Oran, 2006, ss. 655-656.

yönelik çabaları da desteklediklerini ifade etmiş ve kapitalist ve komünist bloklar arasındaki yumuşamanın dünya barışına da katkı sunacağını vurgulamıştır. (CSTD, 1.2.1967, 348-349.) CHP sözcüsünün konuşmasının oldukça pragmatik bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Kıbrıs ve Johnson Mektubu krizlerine kadar ABD ve NATO merkezli dış politikayı hiç sorgulamayan CHP'nin bu krizlerden sonra SSCB ile ilişkileri geliştirme çabaları içine girmesi ve bu politikayı sahiplenmesi ve AP iktidarı döneminde de desteklemesi değişen koşullara hızlı bir şekilde adapte olduğunu göstermektedir.

1968 yılında yine CHP grubu adına söz alan Yetkin bir önceki konuşmasında olduğu gibi SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesinin ne kadar isabetli olduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin SSCB ile ilişkileri geliştirirken NATO'da kalması gerektiğini ifade etmiş ve NATO aleyhine özellikle sol kesimde gittikçe artan propagandayı zararlı bulduğunu ifade etmiştir. Yetkin'e göre Türkiye'nin NATO bağlamında yapması gereken en önemli işler üsleri milli kontrol altına almak, ikili anlaşmalarla verilmiş olan imtiyazları Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak değiştirmek fakat aynı zamanda ABD ve NATO'ya karşı bir politika izlememektir. Bunun için de Türkiye şahsiyetli ve cesaretli bir politikayı azimle yürütmelidir. (CSTD, 1.2.1967, ss.348-349)

CHP sözcüsünün konuşması oldukça pragmatik hedefler koymakla birlikte bu hedeflere nasıl ulaşılabileceği konusunda somut bir öneri veya yol haritası sunmamaktadır. "Soğuk Savaş şartlarında hem NATO'da kalıp ABD ile ilişkileri sıkı tutmak hem de SSCB ile ilişkileri geliştirmek nasıl olabilir?" sorusunun cevabını bulmak zordur. 1962 Küba Füze Krizi ile başlayıp 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgaline kadar süren yumuşama döneminde süper güçler arasındaki ilişkilerin dahi gelişmeye başladığı doğrudur ancak Türkiye'nin yer aldığı coğrafyada NATO ülkede neredeyse bağımsız hareket ederken bu gelişmenin nasıl sağlanacağı tam bir bilinmezdir. İlerleyen dönemde Türkiye bir dengeleme politikası içine girmiş ancak SSCB ile yaşanan her gelişmenin ardından ABD ile bir kriz yaşanmıştır.

1969 yılında CHP grubu adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata da benzer tezleri yinelemiş ancak somut bir yol haritası ortaya koymamıştır. (CSTD, 1.2.1967, ss.348-349) 1970 yılında CHP grubu adına yine Bekata söz almış ve sözlerinin NATO ile ilgili kısmında ikili anlaşmaların Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesini vurgulamış olmakla birlikte bunun nasıl yapılacağı konusunda bir çözüm önerisi ortaya koymamıştır. (CSTD, 3.2.1970, s.252) Sonraki yıllarda CHP grubu adına konuşan sözcüler Türkiye'nin NATO'ya bağlılığını vurguladıktan sonra temel sorunun ikili anlaşmalar olduğunu ifade etmişler ve bu sorunun Türkiye'nin çıkarlarına uygun bir şekilde çözülmesi gerektiğini belirtmişlerdir. (CSTD, 3.2.1971, s.348; 8.2.1972, s.127; 9.5.1974, s.306) Fakat CHP sözcülerinin bu çözümün nasıl hayata geçirileceğine dair somut önerileri bulunmamaktadır. Sorulması gereken en önemli soru şudur: "Bir yandan ABD ile sorunlar yaşarken bir yandan NATO'da kalarak ikili anlaşmalar Türkiye lehine nasıl çözülecektir?" Çok bilinmeyenli denklemi andıran bu söylemin pratikte bir karşılığı olmadığı ileriyeleyen dönemde de görülmüştür.

1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulamaya başlaması ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekilmiş olmasına rağmen ABD'den destek almaya devam etmesi sonrasında ise CHP sözcülerinin söylemlerinde önemli bir değişiklik görülmektedir. 1975 yılı bütçe görüşmelerinde CHP grubu adına konuşan Hıfzı Oğuz Bekata Türkiye'nin bu durumdan ders çıkarması gerektiğini çünkü Türkiye'nin en büyük ve en güçlü müttefiki olan ABD'nin bile bir gün Türkiye'yi yalnız bırakabileceğinin görüldüğünü belirtmiştir. Bunun sonucunda Türkiye'nin NATO içindeki konumunu gözden geçirmesi ve milli karakterini dünyaya göstererek ABD'ye, Yunanistan'a ve Kıbrıs Rumlarına taviz vermemesi gerektiğini belirtmiştir. (CSTD, 8.2.1975, ss.353-354)

Aynı görüşmelerde söz alan CHP Erzincan Senatörü Niyazi Ünsal ise NATO ve ABD'ye yönelik eleştirilerinin dozunu artırarak NATO'nun bir ortak savunma sistemi değil bazı ülkeler için düşünülmüş bir sömürü sistemi olduğunu savunmuştur. Kendinden önce konuşma yapan senatörleri de "emperyalist ağzı kullanmakla" suçlayan Ünsal Türkiye'de bir "ABD fobisi" olduğunu iddia ederek Türk milletinin buna bir son vereceği vurgusuyla konu hakkındaki görüşlerini tamamlamıştır. (CSTD, 8.2.1975, ss.375-376)

Bir sonraki yıl yapılan bütçe görüşmelerinde CHP grubu adına söz alan Salih Tanyeri de ambargo kararını eleştirerek Türkiye'nin kendisine yeni ve ulusal bir güvenlik konsepti oluşturması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin çok taraflı politika arayışlarının da CHP'nin temel savunularından biri olduğunu vurgulayan Tanyeri ambargo kararının bu görüşleri teyit ettiğini belirtmiştir. CHP sözcüsü aynı konuşmasında sözlerinin NATO'dan çıkılması gerektiği şeklinde yorumlanmaması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır. (CSTD, 9.2.1976, ss.379-380) Çok bilinmeyenli denklem metaforuna dönülürse bunun nasıl yapılabileceği hususunda ise bir görüş yer almamaktadır. İlerleyen dönemde Amerikan karşıtlığının da artmasıyla CHP sözcüsü Uğur Alacakaptan Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda NATO'dan fazla bir şey beklememesi gerektiğini belirterek Türkiye'nin kendine ait bir savunma stratejisi geliştirmesi gerektiğinin altını çizmiştir. (CSTD, 6.2.1977, ss.572-573)

Alacakaptan 1979 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada ise Türkiye'nin tercihini Batı ittifakından yana yaptığını ve NATO'dan çıkma gibi bir düşünce içinde olmadığını ancak NATO üyeliğinin de onun her dediğini yapmak ve

bölgedeki uç beyi olmak anlamına gelmediğini belirtmiştir. (CSTD, 7.2.1979, ss.590-591) CHP sözcüsünün konuşması yine aynı anda farklı pek çok şeyin nasıl yapılacağı konusunda bir çözüm önerisi içermemektedir. Benzer bir konuşma yine CHP sözcüsü Neşet Akmandor tarafından 1980 yılı bütçe görüşmeleri sırasında yapılmış ve CHP sözcüsü ironik bir biçimde “NATO içinde bağımlı duruma girmek, Amerika’yı sadık bir destekleyici olarak izlemek şeklinde evvelce izlenen politikaların artık geçerliliği kalmadığını” belirtmiştir. Bunun yerine Türkiye’nin NATO içerisinde kendi çıkarları doğrultusunda bir politika izlemesinin de NATO’yla çelişkili olmadığı gibi Türkiye’nin hakkı olduğunu vurgulamıştır. (CSTD, 10.2.1980, s.241) Bu konuşmada esas üzerinde durulması gereken husus CHP sözcüsünün Türkiye’nin Soğuk Savaş’ın başından beri izlediği ABD ve NATO merkezli veya bağımlısı politikayı teyit etmiş olmasıdır. Bu politikanın Soğuk Savaş şartlarında değiştirilebileceği düşüncesi ise partide var olan iyimserlik havasının bir yansıması olarak kabul edilebilir.

Özet olarak, Cumhuriyet Senatosu’nda yer alan CHP sözcüleri NATO üyeliğine esaslı bir eleştiri ve yaşanan sorunlara esaslı bir çözüm önerisi sunmamakla birlikte özellikle ikili anlaşmalar ve Türkiye’nin NATO’ya bağımlılığı konusunda duydukları rahatsızlığı konuşmalarında ifade etmişlerdir. Cumhuriyeti kuran ve NATO üyeliğini destekleyen bir partinin zaman içinde değişen koşullara hızlı bir şekilde adapte olduğu da söylenebilir.

AP Grubu

AP 1961 seçimleri sonrasında CHP ile kurulan I. İnönü koalisyon hükümetinde yer almış ancak partiler arası anlaşmazlıklardan dolayı koalisyon hükümeti bozulunca 1965 seçimlerine kadar herhangi bir koalisyon hükümetine dâhil olmamıştır. 1964 yılında hayatını kaybeden kurucu lideri Ragıp Gümüşpala’nın ardından partinin lideri seçilen ve partisini DP’nin devamı olarak nitelendiren Süleyman Demirel 1965 seçimlerinde partiyi tek başına iktidara taşımış ve 12 Mart 1971’de ordunun komuta kademesi tarafından verilen muhtıra ile başbakanlıktan istifa edinceye kadar ülkeyi başbakan olarak yönetmiştir.

Cumhuriyet Senatosu’nda ise 1977 seçimleri hariç AP’nin çoğunluğu görülmektedir. Bu bağlamda AP grubunun NATO’ya bakışı bütçe görüşmelerinde detaylı bir biçimde grup sözcüleri aracılığıyla paylaşılmıştır. 1962 yılında yapılan görüşmelerde AP grubu adına söz alan Fethi Tevetoğlu dünya siyasetindeki kapitalist-komünist blok ayrışmasına vurgu yaparak komünizmi eleştirmiştir. Tevetoğlu’na göre NATO dünya barışının ve özgürlüğünün en büyük garantisidir. Türkiye de bu ittifakın maddi ve manevi en önemli dayanaklarından biridir. Türkiye’nin Batı dünyası ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve ordunun modernizasyonu NATO üyeliğinin en önemli sonuçlarıdır. Bu bağlamda Türkiye diğer ülkelerle ve bölgedeki komşularıyla da ilişkilerini NATO çerçevesinde değerlendirip sürdürmelidir. (CSTD, 5.2.1962, ss.156-157) 1963 yılındaki bütçe görüşmelerinde de benzer bir konuşma yapan Tevetoğlu NATO’yu Türkiye’nin yalnızca güvenlik ve askeri politikalarının değil ekonomik kalkınmasının da önemli bir aracı olarak nitelendirmiştir. NATO üyesi az gelişmiş üç ülkeden birinin Türkiye olduğunu ifade eden AP sözcüsü Türkiye’nin ekonomik kalkınmasının NATO ve bununla uyumlu bir Ortak Pazar politikası sayesinde gerçekleşeceğini ifade etmiştir. (CSTD, 2.2.1963, ss.57-58) Askeri güvenlik örgütü olan NATO’dan Türkiye’nin ekonomik çıkarlarının gelişiminin ve Ortak Pazar’a üyeliğinin gerçekleşmesi konularında önemli bir rol oynamasını beklemek AP’nin NATO’ya atfettiği rolün dönemin gerçeklerinden uzak fakat aynı zamanda ABD ve NATO merkezli dış politikanın ve AP’nin komünizm karşıtlığının yansıması olduğu söylenebilir.

Benzer bir biçimde 1964 yılında yapılan görüşmelerde yine partisi adına Türkiye-NATO ilişkilerini değerlendiren Tevetoğlu, Küba Krizi sırasında ABD’nin gösterdiği kahramanlığın ABD’deki Johnson yönetimi ve NATO tarafından tekrarlanmasını beklediklerini belirterek NATO’nun Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios’a da haddini bildireceğine inandıklarını ifade etmiş ve konuşması mecliste alkışlarla karşılanmıştır. AP sözcüsünün NATO’dan beklentileri üye ülkelerle yalnızca askeri değil siyaset, ekonomi, ticaret, sanayi, turizm ve kültür sahalarında da ilişkilerin geliştirilmesi yönündedir. (CSTD, 4.2.1964, ss.388-390) Daha önce de belirtildiği üzere AP sözcüsünün NATO’dan beklentileri pratik siyasetin gerekliliklerinden oldukça uzaktır. Bir yıl sonra yapılan görüşmelerde AP adına söz alan Celal Tevfik Karasapan da benzer görüşler öne sürmüştü ve NATO ittifakı için en temel sorunun Kıbrıs Meselesi olduğunu vurgulamıştır. (CSTD, 1.2.1965, s.977)

Aynı görüşmelerde bireysel söz hakkını kullanan AP Samsun Senatörü Fethi Tevetoğlu Türkiye’de tarafsızlık ve NATO’dan ayrılma konularında yapılan tartışmaları sert bir şekilde eleştirerek tarafsızlığın komünist bloka katılmak olduğunu, aynı zamanda Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan SSCB’nin Kıbrıs’taki Rumlara silah yardımı yaptığını ifade etmiştir. Tevetoğlu’na göre bu nedenlerle Türkiye’nin kendisine çok pahalıya mal olan NATO üyeliğinden (Kore Savaşı’na asker gönderilmesini kast etmektedir) ayrılması düşünülemez. (CSTD, 1.2.1965, s.1005)

AP’nin iktidarda olduğu 1967 yılı bütçe görüşmelerinde Türkiye-NATO ilişkileri ve ikili anlaşmalar üzerine uzun bir konuşma yapan AP sözcüsü Tevetoğlu bu konularda yapılan eleştiri ve olumsuz propagandanın maksatlı olduğunu öne sürmüştür. Tevetoğlu dünya hâkimiyeti kurma amacını taşıyan komünizmin büyük bir tehdit olduğunu ve bu tehdide karşı en büyük güvencenin NATO olduğunu vurgulamıştır. NATO’nun ve Türkiye’nin NATO üyeliğinin tarihine

de değindiği konuşmasında AP sözcüsü NATO üslerinin Türkiye'nin kontrolünde olduğunu ve Türkiye'nin topraklarının kimseye satılmadığını belirtmiştir. İkili anlaşmalar konusuna da değinen Tevetoğlu Türkiye ile ABD arasında 55 anlaşma imzalandığını ve AP hükümetinin bu anlaşmaları tek bir çatı altında toplama gayreti içinde olduğunu belirterek bu durumun AP aleyhine kullanılmasını da sert bir dille eleştirmiştir. Türkiye'nin NATO'dan ayrılmayacağını da savunan Tevetoğlu aksi takdirde Türkiye'nin kendisine yönelik tehditlere karşı savunmasız kalacağını ve Türkiye'nin askeri harcamalarının iki katına çıkacağını belirtmiştir. (CSTD, 1.2.1967, ss.367-370) Bir yıl sonraki görüşmelerde AP grubu adına konuşan Cemal Tarlan da benzer konulara değinerek Türkiye'nin NATO'dan çıkmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır. (CSTD, 8.2.1968, ss.1005-1007)

1969 yılında yapılan görüşmelerde söz alan AP Elazığ Senatörü Celal Ertuğ ise konuşmasını NATO'nun Türkiye'ye faydadan çok zarar verdiğini ve Türkiye'nin NATO'dan çıkmayı da düşünebileceğini savunan MBK Senatörü Ahmet Yıldız'ın konuşmasının eleştirisine ayırmıştır. Ertuğ Yıldız'a içinde bulunduğu MBK'nın NATO ve CENTO'ya bağlılığını ilan ettiğini hatırlatarak Türkiye'nin NATO üyeliği sonucunda bağımsızlığını kaybetmediğini ileri sürmüştür. NATO üyeliğinin Türkiye'yi Batı ittifakına sıkı bir şekilde bağladığını ifade eden Ertuğ NATO ile olan anlaşmalarda mevcut olan sorunların çözülmesini desteklediklerini ancak NATO'dan ayrılmanın kesinlikle karşısında olduklarını ifade etmiştir. (CSTD, 1.2.1969, ss.28-29)

1971 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde AP grubu adına söz alan Sabahattin Orhon da NATO'nun Türkiye'nin güvenliğine büyük katkısı olduğunu ve caydırıcılık vasfı ile Türkiye'yi emniyet altına aldığını belirtmiştir. Konuşmasının devamında NATO'nun yalnızca bir savunma örgütü olmadığını öne süren AP sözcüsü diğer konularda da NATO ittifakının Türkiye'ye büyük faydaları olduğunu ve aynı zamanda SSCB gibi ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi konusunda da bir engel teşkil etmediğini belirtmiştir. NATO ittifakı içinde olmasına rağmen AP'nin iktidara geldiği 1965 yılından itibaren SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesinin de hükümetin büyük bir başarısı olduğunu savunmuştur. (CSTD, 3.2.1971, s.364)

Aynı görüşmelerde söz alan AP İstanbul Senatörü Rifat Öztürkçine de MBK Senatörü Ahmet Yıldız'ın NATO'yu eleştiren konuşmasına vurgu yaparak 27 Mayıs sabahı NATO'ya bağlı olduğunu ilan eden MBK'daki bu değişimin nedenini anlayamadığını ifade etmiştir. (CSTD, 3.2.1971, ss.374-375) Burada vurgulanması gereken husus AP senatörlerinin MBK grubu sözcüsünün konuşmalarını haklı olarak sorgulamalarıdır. Çalışmanın MBK Grubu başlığı altında ele alınacağı üzere NATO'ya en sert tepki 27 Mayıs 1960 sabahı NATO'ya bağlılığını ilan eden MBK'nın senatörlerinden Ahmet Yıldız'dan gelmiştir. Bu durum vurgulanması gereken bir husustur.

1972 yılı bütçe görüşmelerinden AP grubu adına söz alan Erdoğan Adalı da NATO ile ilgili tartışmaları ve NATO karşıtı görüşleri eleştirerek NATO'nun hangi şartlarda kurulduğunun unutulduğunu, bu yüzden NATO'yu değerlendirirken geçmişin de hesaba katılması gerektiğini vurgulamıştır. NATO üyeliğinin başta SSCB olmak üzere komünist blokta yer alan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesinin önünde bir engel teşkil etmediğini savunan AP sözcüsü ilerleyen dönemde Türkiye'nin kendi çıkarlarını da gözeterek dünyadaki yumuşama ortamına katkı sunması gerektiğini belirtmiştir. (CSTD, 8.2.1972, ss.130-131) Bir yıl sonraki görüşmelerde yine partisi adına söz alan Adalı dünyadaki yumuşama ortamında NATO'nun caydırıcılığının ve üye ülkeler arasındaki dayanışmanın büyük etkisi olduğunu ve her şeye rağmen NATO ittifakının önemini koruduğunu ifade etmiştir. NATO'nun eskidiği veya önemini kaybettiği yönündeki iddiaları da reddeden AP sözcüsü Türkiye'nin NATO ittifakı içinde olmasının milli çıkarlarına uygun, haysiyetli ve esnek bir politika sürdürmesine engel olmadığını ileri sürmüştür. (CSTD, 6.2.1973, s.195)

İlerleyen dönemde AP sözcüleri senatoda yaptıkları konuşmalarda NATO'ya değinmemişlerdir. NATO'nun AP'nin senato gündemine yeniden gelmesi 1978 yılında AP grubu adına söz alan Hayrettin Erkmen'in konuşması vesilesiyle olmuştur. Bu dönemde iktidarda olan Ecevit hükümetini eleştiren Erkmen hükümetin açık ve tutarlı bir dış politikaya sahip olmadığını belirterek hükümet programında NATO'dan söz edilmemesini eleştirmiştir. Erkmen'e göre hükümet NATO'ya yönelik açık bir politika benimsemeli ve NATO'dan ayrılmayı düşünüp düşünmediğini ifade etmelidir. (CSTD, 12.2.1978, s.303)

12 Eylül darbesinden önce yapılan son bütçe görüşmelerinde AP adına söz alan Oral Karaosmanoğlu Türkiye'nin NATO içerisinde önemli bir rolü olduğunu ve NATO'nun öneminin SSCB'nin Afganistan'ı işgali sonrasında daha da iyi anlaşıldığını belirtmiştir. Türkiye'nin önemli sorunlarının çözümünde NATO yetkili organlarının "anlayış, samimiyet ve işbirliği çabası" gösterdiğini öne süren AP sözcüsü ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargoya da üstü kapalı bir biçimde değinmiştir. Ambargonun kimseye bir faydasının olmayacağını, NATO'yu yıpratacağını ve Sovyet tehdidini artıracığını ve dolayısıyla ittifaklara aykırı olduğunu ifade etmiştir. (CSTD, 10.2.1980, s.231)

Özetlemek gerekirse, senatoda yer alan AP üyelerinin NATO'ya bakışları Sovyet ve komünizm karşıtı dünya görüşlerinin bir yansımasıdır. NATO'ya üye olduktan sonra Türkiye'nin bağımsızlığından herhangi bir şey kaybetmediğini öne sürmeleri bu bakış açısının bir ürünüdür. Aynı zamanda Türkiye'nin güvenliğinin haricindeki sorunların çözüm vasıtası olarak NATO'yu görmeleri de NATO'ya karşı takındıkları sadık fakat gerçeklerden uzak tavrın bir göstergesidir.

NATO karşıtlığı ile ilgili görüşlerin ardında farklı gelişmeler aramaları da bu tutumun bir yansımasıdır. Diğer bir deyişle, AP senatörleri NATO'yu desteklemesine rağmen özellikle ikili anlaşmalar ve ambargo konusunda sert eleştiriler getiren CHP'li senatörler kadar bile eleştirel bir tutum içinde olmamışlar ve konuşmalarında NATO'ya körü körüne bağlılık göstermişlerdir. Ancak mecliste NATO'yu destekleyen tek sağ parti AP değildir ve diğer partiler de bu konuda açıklamalarda bulunmuşlardır.

GP/MGP Grubu

GP, CHP'nin 1965 seçimlerinden önce ortaya attığı ve özellikle Ecevit genel başkanlığa seçildikten sonra partinin politikası haline gelen Ortanın Solu söyleminin ardından partiden ayrılan Turan Feyzioğlu liderliğindeki hareket tarafından kurulmuştur. Sonrasında MGP ve CGP adlarıyla siyasi hayatına devam eden parti 1970'li yılların ikinci yarısında kurulan MC hükümetlerinde de yer almıştır. Parti sağ siyasal eğilime yönelmiş ve bu bağlamda söylemler ve politikalar üretmiştir. Cumhuriyet Senatosu tartışmalarında da partinin bu eğilimi göze çarpmaktadır.

1968 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde GP adına söz alan Muammer Obuz NATO anlaşmasının değişen ve gelişen dünya şartlarına uydurulması konusunda AP hükümetinin çabalarını desteklemekle birlikte bu şartların ne olduğunun tam olarak bilinmediğini ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Türkiye'nin tarafsız bir politika sürdürmesini veya NATO'dan ayrılmasını savunanları da eleştiren Obuz NATO'nun hangi şartlarda kurulmuş olduğunun hatırlanması gerektiğini ifade etmekte ve Türkiye'nin NATO üyeliğinin tarihsel gelişimine atıfta bulunmaktadır. Yeni dönemde Türkiye'nin NATO'daki yerinin ve öneminin açıkça vurgulanması gerektiğini belirten GP sözcüsü NATO'ya karşı olmanın ise olağanüstü bir kötümserliği ifade ettiğini öne sürmektedir. Türkiye'nin NATO'dan çıkması gerektiğini komünistlikle ve komünist yarıdakılığı ile suçlayan GP sözcüsü NATO'nun Kıbrıs konusundaki Türkiye karşıtı politikasını ise eleştirmekte ve Türkiye'nin NATO ile Kıbrıs arasında bir tercih yapması gerektiğinde kuşkusuz Kıbrıs'ı tercih edeceğini öne sürmektedir. (CSTD, 8.2.1968, ss.995-998) Bir yıl sonra yapılan bütçe görüşmelerinde GP adına söz alan Fehmi Alpaslan da benzer konulara değindiği ve NATO karşıtlarına benzer eleştiriler yönelttiği konuşmasını ise ikili anlaşmaların Türkiye'nin yararına gözden geçirilmesini ve AP hükümetinin bu anlaşmaları bir an önce meclise getirmesini teklif ederek sözlerini sonlandırmıştır. (CSTD, 1.2.1969, s.24)

1970 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde yine partisi adına söz alan Alpaslan Türkiye-NATO ilişkileri üzerine uzun bir konuşma yapmış ve Türk dış politikasında en temel etkenin ideolojik uzaklık veya yakınlık değil milli çıkarlar olduğunu öne sürmüştür. Bu nedenle de Türkiye'nin temel çıkarının NATO'ya üyelik olduğunu ve partisinin bu konuda hükümeti desteklediğini belirten GP sözcüsü Türkiye'nin NATO'dan çekilmesini desteklemediğini ifade etmiştir. Süper güçler arasındaki yumuşamanın NATO ve NATO'nun askeri gücü sayesinde meydana geldiğini savunan Alpaslan yumuşamanın NATO'nun gerekliliğini ve önemini azaltmadığını belirtmiştir. Bu nedenle de Türkiye'nin milli çıkarlarının NATO ittifakının bir parçası olmasını gerektirdiğini belirtmiştir. (CSTD, 3.2.1970, ss.256-257) 1971 yılında yapılan görüşmelerde partisi adına söz alan Salih Tanyeri de benzer görüşleri tekrarlamıştır. (CSTD, 3.2.1971, s.354)

1972 yılında yapılan görüşmelerde MGP adına söz alan Sami Turan NATO'nun Batı Avrupa'da büyük bir istikrar sağladığını ve bu sayede Avrupa'nın tarihinin en yüksek refah seviyesine ulaştığını öne sürmüştür. SSCB'nin kuvvet dengesini kendi lehine değiştirememesinin de NATO sayesinde olduğunu söyleyen MGP sözcüsü Ortadoğu ve Akdeniz havzasında ise SSCB'nin NATO'yu zayıflatmaya çalıştığını iddia etmiştir. Yumuşama döneminin de NATO'nun öneminin azaldığını göstermediğini ifade eden Turan tehlikenin devam ettiğini ve Türkiye'nin ne olursa olsun NATO'ya bağlı kalması gerektiğini vurgulamıştır. NATO üyeliğinin bazı tehlikeleri ve sorunları da beraberinde getirdiğini belirten MGP sözcüsü üyelikten ayrılmanın ise daha büyük tehlikeler ve sorunlar doğuracağını belirterek Türkiye'nin NATO içerisinde kalmasının ülkenin çıkarlarına uygun olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan SSCB ile karşılıklı hak eşitliği ve ülkelerin içi işlerine karışmama temelinde ilişkilerin geliştirilmesini desteklediklerini belirtmiştir. (CSTD, 8.2.1972, s.121) Bir yıl sonra yapılan bütçe görüşmelerinde yine partisi adına söz alan Turan benzer görüşlerini yinelemiştir. (CSTD, 6.2.1973, s.183)

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini izleyen dönemde yapılan görüşmelerde bu kez MGP Kayseri Senatörü sıfatıyla söz alan Turan Kıbrıs'taki gelişmeleri ve ABD'nin Türkiye'ye yönelik ambargo kararını NATO ilişkileri çerçevesinde ele almıştır. Turan'a göre ABD Kongresi'nin aldığı karar sorumsuzca bir karardır ve her şeye rağmen Türkiye Kıbrıs'taki Türklerin haklarını ve güvenliklerini korumaya devam edecektir. Amerikan Kongresi'nin aldığı karar yalnızca Türkiye'yi değil tüm NATO üyesi ülkeleri ilgilendirdiğinden konu NATO Konseyi tarafından ele alınmalı ve ABD'nin bu kararından NATO üzerine düşen dersleri çıkarmalıdır. (CSTD, 8.2.1975, s.372)

Özetlemek gerekirse GP/MGP Türkiye'nin NATO ile ilişkilerine AP ile benzer bir bakış açısıyla ele almakta ve partinin görüşü SSCB ve komünizm karşıtlığını net bir şekilde yansıtmaktadır. İkili anlaşmalara ve Türkiye'ye etkilerine örtülü bir şekilde değinen parti sözcüleri Türkiye'nin milli çıkarlarını NATO üyeliğinde görmeye devam etmektedirler. Bu tarz bir yaklaşım yalnızca AP ve GP/MGP'ye özgü olmamakla birlikte senatodaki diğer sağ partilerde de görülmektedir.

Diğer Sağ Gruplar: YTP, CKMP/MHP, MSP

Senato tutanaklarında görüşleri yer alan diğer sağ parti sözcüleri YTP, CKMP/MHP ve MSP üyeleridir. Bu konuda uzun açıklamaları görülmemekle birlikte elde edilen veriler diğer sağ partilerin de Türkiye-NATO ilişkileri konusunda benzer tutum ve görüşlere sahip olduklarını göstermektedir.

Ekrem Alican'ın YTP'si 1960'lı yılların ilk yarısında Türk siyasetinde kendine yer bulmuş ve İnönü koalisyon hükümetlerinde yer almış bir partidir. 1963 yılında senatoda yapılan bütçe görüşmelerinde partisi adına söz alan Sabahattin Adalı Türkiye'nin komünist emperyalizmin istilacı politikalarına karşı Batılı devletlerin BM şartı ışığında bir araya geldikleri NATO ve CENTO'nun önemine vurgu yapmıştır. Türk hükümetlerinin NATO'da rasyonel ve samimi politikalar yürüttüğünden övgüyle bahseden YTP sözcüsü Küba Krizi'nin NATO sayesinde çözüldüğünü ve Türkiye'ye NATO'da hak ettiği yerin her zaman verildiğini öne sürmüştür. Türk ordusunun modernize edilmesinin yanı sıra NATO'nun Türkiye'ye bilimsel ve teknik destek de sağladığını belirten Adalı'nın sözleri YTP'nin Türkiye'nin NATO üyeliğine verdiği desteğin bir yansımasıdır. (CSTD, 2.2.1963, s.68)

Osman Bölükbaşı'nın liderliğini yaptığı ve 1960'lı yılların ikinci yarısında parti başkanlığına seçilen Alpaslan Türkeş tarafından MHP'ye dönüştürülen CKMP'nin grup sözcüsü Celal Tevfik Karasapan 1962 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde Türkiye'nin bulunduğu coğrafya ve tarihsel geçmişi bakımından NATO ittifakı içerisinde yer almasının bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. (CSTD, 5.2.1962, s.148)

12 Mart muhtırasının ardından kapatılan Milli Nizam Partisi (MNP) yerine Necmettin Erbakan tarafından kurulan MSP de Türkiye-NATO ilişkileri konusunda fazla açıklama yapmamakla birlikte diğer sağ partilere yakın bir görüş ortaya koymuştur. MSP İstanbul Senatörü Ali Oğuz 1978 senato bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada NATO'nun güvenilir bir savunma paktı olduğunu ve bu nedenle Türkiye'nin bu ittifaktaki yerinin güçlendirilip geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Öneki yıllarda ortaya çıkan NATO karşıtı söylemlerin isabetsizliğinin ortaya çıktığını öne süren MSP Senatörü Türkiye'nin gelişmesi ve savunması için NATO'nun önemli bir role sahip olduğunu ifade etmiştir. (CSTD, 12.2.1978, ss.313-314)

Özetlemek gerekirse senatodaki diğer sağ partiler de AP ve GP/MGP gibi Türkiye'nin NATO üyeliğinin ve ittifakta kalmasının önemi üzerinde durmuşlar ve NATO üyeliğini neredeyse kayıtsız şartsız destekleyerek aksini savunanları eleştirmişlerdir. Ancak mecliste bulunan özellikle MBK grubu asker üyelerden oluşmasına rağmen bu konuda oldukça farklı ve ilginç bir yaklaşıma sahiptir.

MBK Grubu

Senatoda yer alan MBK grubu 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren ve 1961 seçimlerinin ardından kurulan senatoya tabii (doğal) senatör olarak atanan MBK üyelerinden oluşan bir gruptur. Bu grubun varlığı senatonun sivil ve asker üyelerden oluşan eklektik yapısını da göstermektedir. Türkiye-NATO ilişkileri konusunda ise MBK grubunun tavrının NATO'da kalmakla birlikte Türkiye lehine bazı düzenlemeler yapılması gerektiğini savunan CHP ve NATO'ya neredeyse kayıtsız şartsız destek veren başta AP olmak üzere sağ partilerin aksine oldukça eleştireldir. Bu durum bazı AP'li senatörlerin yukarıda belirtilen sorgulamalarında olduğu gibi 27 Mayıs günü NATO'ya bağlılığını bildirmiş olan MBK'nın neden bir tavır değişikliğine gittiği sorularını da beraberinde getirmiştir. MBK adına senato tartışmalarında en çok söz alan Ahmet Yıldız NATO'ya karşı oldukça eleştirel bir tavır takınmıştır.

1965 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde grubu adına söz alan Ahmet Yıldız SSCB'nin Türkiye'ye yönelik ılımlı mesajlarının bir politika değişikliği anlamına geldiğini belirterek Türkiye'nin bundan faydalanması gerektiğini belirtmiştir. Aynı zamanda Türkiye'nin neredeyse bütün askeri gücünü NATO kontrolüne vermesinin ülkenin bağımsızlığını zedelediğini belirten Yıldız NATO ile ilişkilerde Türkiye'nin egemenlik hakları lehine bazı değişiklikler yapılması gerektiğini savunmuştur. Çözüm olarak da Türkiye'nin sahip olduğu askeri kuvvetlerin bir kısmının Türkiye'nin kendi kontrolüne alınacak şekilde bazı değişiklikler yapılabileceğini ifade etmiştir. (CSTD, 1.2.1965, ss.993, 995) Özellikle Johnson Mektubunun ardından MBK grubu NATO'ya daha eleştirel yaklaşmaya başlamış ve grubu adına söz alan Yıldız bu mektuptan sonra NATO'ya olan güvenlerinin sarsıldığını ve en kısa sürede Türkiye'nin askeri kuvvetlerinin bir kısmını kendi kontrolüne alması gerektiğini savunmuştur. (CSTD, 7.2.1966, ss.162-163)

1967 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde NATO'nun yapısında ve Türkiye'nin üyelik haklarında değişiklikler yapılması gerektiğini savunan Yıldız, Türkiye'nin bağlı olduğu NATO Güneydoğu Komutanlığı'nda kuvvetlerinin büyük çoğunluğu Türk olmasına rağmen başlarında yabancı bir komutan olmasını eleştirmiştir. Türk kuvvetlerinin Türk komutanlar tarafından idare edilmesi gerektiğini savunan Yıldız kuvvetlerin büyük çoğunluğunun NATO kontrolünde olmasının büyük bir hata olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun Türkiye'nin askeri sırları açısından da sakıncalı olduğunu ifade eden Yıldız silah ve donatım dâhil pek çok şeyin NATO kanallarından sağlanmasının Türkiye'nin uzun vadeli ulusal çıkarlarını zedelediğini belirtmiştir. Ek olarak Türkiye'ye biçilen ileri karakol görevinin övünülecek değil utanılacak bir

durum olduğunu belirten MBK sözcüsü sözlerini NATO'dan çıkma taraftarı olmadıklarını ancak belirtilen sorunların çözülmesi gerektiğini vurgulayarak noktalamıştır. (CSTD, 1.2.1967, ss.353, 356) İlerleyen yıllarda grubu adına NATO ile ilişkileri değerlendiren Yıldız aynı beyanları farklı cümlelerle tekrarlamış ve NATO'nun esnek karşılık stratejisinin Türkiye'yi kobay haline getirdiğini iddia ederek hükümetlere uyarılarda bulunmuştur. (CSTD, 8.2.1968, s.999; 1.2.1969, ss.5, 8; 3.2.1970, ss.261-262; 3.2.1971, s.361; 8.2.1972, ss.140, 142; 6.2.1973, s.191; 9.5.1974, ss.296-298)

1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin ardından ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması sonrasında görüşlerini dile getiren Yıldız ve diğer MBK sözcüleri Türkiye'nin sözüne güvenilir, çağın gereklerini anlamış ve ulusal çıkarlarına öncelik veren bir ülke olarak bağımsız bir dış politika yürütmesi gerektiğini savunmuştur. ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu ve başta Kıbrıs konusu ve Ege adalarının silahlandırılması konusunda Yunanistan'a verdiği desteği de sert bir biçimde eleştiren MBK sözcüsü Türkiye'nin eli kolu bağlı beklemek yerine ulusal onurunu ve Kıbrıs Türklerini korumaya yönelik politikalar yürütmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yıldız sözlerini başta Türkiye'deki üsler olmak üzere NATO ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini belirterek noktalamıştır. (CSTD, 8.2.1975, ss.363-364; 9.2.1976, s.386; 6.2.1977, s.579; 12.2.1978, ss.300-301)

1979 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde grubu adına söz alan Yıldız AP hükümetinin hem ABD hem de SSCB ile dengeli ilişkiler yürütmesi gerektiğini ve bu politikadan "Baticılar ve Amerikancılar olumsuz davranacaklar" diyerek vazgeçmemesi gerektiğini savunmuş ve bu tür eleştirilere en iyi cevabın Atatürkçü politika olduğunu vurgulamıştır. NATO'nun "barışta var, savaşta yok" bir politika izlediğini savunan Yıldız Türkiye'nin dış politikasını süper güçler arasındaki mücadeleye veya onların çıkarlarına göre değil kendi ulusal çıkarlarına göre belirlemesi ve uygulaması gerektiğini ifade etmiştir. Türk dış politikasında yapılan en büyük yanlışın Türkiye'nin kendini ABD, SSCB veya Çin'in yerine koyarak düşünmesi olduğunu belirten Yıldız bu durumun Türkiye'nin kendi öncelikleri üzerine düşünmesi ve buna uygun politikalar uygulamasıyla çözülebileceğini vurgulamıştır. (CSTD, 7.2.1979, ss.584-585; 10.2.1980, ss.247-248)

Özetlemek gerekirse, MBK grubu ve sözcüsü Yıldız'ın NATO'ya karşı görüşleri oldukça eleştirel olmuştur. NATO'nun varlığını ve Türkiye'ye katkısını derin bir şekilde sorgulayan MBK üyeleri özellikle 1974 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında bağımsız dış politika söylemleri geliştirmişlerdir. 27 Mayıs sabahı NATO'ya bağlılığını bildiren MBK'daki bu değişim ilk olarak değişen dönem koşulları ve Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkilerinde yaşanan değişimlerle açıklanabilir. Bir diğer açıklama da MBK'nın kendi içinde de bir bütün olmadığı ve özellikle 1960'lı yılların sonundan itibaren Türkiye'de yükselen sol ile birlikte bu durumun MBK'ya da etkilemesi olabilir.

Diğer bir deyişle MBK üyeleri Türkiye'nin NATO'daki yerini ve ileri karakol görevini eleştirmişler ve 1960'lı yılların sonundan itibaren SSCB ile özellikle ekonomik alanda yaşanan gelişmeleri destekleyerek bu durumun Türkiye'nin bağımsız ve Atatürkçü bir dış politika izlemesine yönelik çabalar olarak değerlendirmişlerdir. MBK grubunun tavrı NATO'dan ayrılmadan Türkiye lehine düzenlemeler yapmayı önermesi bakımından CHP grubuna benzemekle birlikte NATO'ya yönelik eleştirilerin CHP'den daha sert olduğu da görülmektedir. Senato içinde yer alan siyasi partilerin dışında kalan bir diğer grup ise cumhurbaşkanı tarafından atanan kontenjan senatörleri olmuş ve bu senatörler Türkiye-NATO ilişkileri hakkında kapsamlı açıklamalarda bulunmuşlardır.

Cumhurbaşkanı Kontenjanı Grubu

Cumhurbaşkanı kontenjanından atanan üyeler senatodaki son grubu oluşturmaktadır. Her ne kadar cumhurbaşkanı tarafından atanmış olsalar da Kasım Gülek, Nihat Erim, Metin Toker ve sonradan CHP'den milletvekili seçilecek olan 12 Mart döneminin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur gibi üyelerin büyük çoğunluğu CHP kökenli üyeler olmuş ve bütçe tartışmalarında NATO hakkındaki görüşlerini dile getirmişlerdir.

1970 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde söz alan Kasım Gülek Türkiye'nin NATO'ya girişinin ve NATO'da bulunmasının Türkiye'nin yararına olduğunu ancak NATO ile ilişkilerde Türkiye lehine bazı değişiklikler yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. NATO'nun değişime ihtiyacı olduğunu ve Türkiye'nin bu değişime katkı sunması gerektiğini savunan Gülek bu katkının Türkiye'nin itibarını artıracaklarını savunmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile SSCB'nin ilişkilerinin kötüleştiğini ancak içinde bulunulan dönemde bir yumuşama ve gelişim yaşandığını ifade eden Gülek bunun Türkiye için en doğru yol olduğunu belirtmiştir. (CSTD, 3.2.1970, s.269)

Bir diğer kontenjan senatörü eski başbakan Nihat Erim ise Türkiye'nin içinde bulunulan şartlar gereği başının çaresine bakması gerektiğini ve Türkiye'nin NATO'nun standartları uyarınca taşımak zorunda olduğu sorumluluğu artık taşıyamayacağını belirtmiştir. Türkiye'nin ABD ve NATO'ya yurt içinde sağladığı desteğin ve kolaylıkların da özellikle ABD ambargosu sonrasında sorgulanması gerektiğini belirten Erim Türkiye'nin karşılaşacağı tehditleri en aza indirecek çarelerin düşünülmesi gerektiğini savunmuştur. İlerleyen dönemde Türkiye'nin daha akılcı ve rasyonel bir dış politika uygulaması gerektiğini savunan Erim ABD'nin ambargo kararıyla Türkiye'yi NATO'nun dışına ittiğini ve bunun sonucunda Türkiye'nin kimseye başını eğmeden kendi yolunu bulması gerektiğini öne sürmüştür. (CSTD, 8.2.1975, ss.367-368)

Bir sonraki yıl senato bütçe görüşmelerinde de bu görüşleri tekrarlayan Erim Türkiye'nin ABD dışındaki ülkelerle ekonomik ilişkileri geliştirme konusunda henüz başlangıç aşamasında olduğunu ve bu konuda Dışişleri Bakanlığı'na önemli görevler düştüğünü ifade etmiştir. (CSTD, 9.2.1976, ss.368-369; 6.2.1977, s.584) 12 Mart döneminde solun baskı altına alınması ve ABD'nin 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren haşhaş ekim yasağı konusundaki talepleri konularında ABD ile tam uyumlu politikalar uygulayan Erim'in NATO ilişkileri konusunda Türkiye'ye daha bağımsız bir politika önermesi ve ABD ambargosu ile NATO'nun uygulamalarını örtülü olarak da eleştirmesi dikkat çeken bir husustur. Diğer bir deyişle Erim'in bu konudaki görüşlerindeki samimiyeti tartışılabilir ancak ambargo kararı sonrası Türkiye'de iyice yükselen ABD karşıtlığının etkisinde kaldığı da söylenebilir.

Diğer bir kontenjan senatörü Cihat Alpan ise 1976 yılı bütçe görüşmelerinde yaptığı konuşmada ambargo kararı sonrasında kapatılan ABD üslerinin Türkiye açısından önemine değinmiştir. Bu üslerin Türk silahlı kuvvetlerinin kullanımına devredilmesini ve bu sayede silahlı kuvvetlerin çağdaş savunma ve istihbarat gücünün artırılması gerektiğini ve bunun sonucunda Türkiye'nin dünyada ve NATO ittifakı içindeki jeopolitik ve jeostratejik öneminin artacağını savunmuştur. (CSTD, 9.2.1976, s.389)

1977 yılında yapılan bütçe görüşmelerinde söz alan Muhsin Batur ise ABD'nin silah ambargosunu ve Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından çekilmiş olmasına rağmen ABD tarafından desteklenmesini eleştirmiş ve konuşmasının devamında NATO yapısı hakkında detaylı bilgiler vermiştir. NATO içinde kuvvetlerini kendi komutanları tarafından yönetmeyen tek ülkenin Türkiye olduğunu belirten Batur şahsen Türkiye'nin NATO içinde kalması gerektiğine inandığını ancak NATO'nun yapısında ve Türkiye-NATO ilişkilerinde Türkiye lehine değişiklikler yapılması gerektiğinin altını çizmiştir. Batur'a göre yapılması gereken şey Türkiye'nin bir yandan NATO içindeki görev ve sorumluluklarını yerine getirirken diğer yandan kendi ulusal savunma stratejisini geliştirmesidir. (CSTD, 6.2.1977, ss.601-603)

1978 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan kontenjan senatörü Metin Toker ise Türkiye'nin 1950 yılındaki Kore Savaşı'na katılmasını ve sonrasında NATO'ya üye olmasını doğru veya yanlış ancak cesaretli bir davranış olarak değerlendirmiştir. NATO üyeliği sonrasında Türkiye'nin ulusal güvenlik endişelerinin azaldığını ifade eden Toker Türkiye'nin Romanya, Yugoslavya ve Bulgaristan gibi sosyalist ülkelerle ilişkilerini geliştirmesini ise desteklediğini belirtmiştir. (CSTD, 12.2.1978, ss.294-295)

Bir yıl sonra yapılan görüşmelerde NATO ile ilişkileri değerlendiren Toker Türkiye'nin NATO'dan ayrılması gerektiğini savunan sol çevreleri eleştirmiş ve bu çevrelerin Türkiye'nin NATO'dan çıkarak SSCB liderliğindeki Varşova Paktı'na katılması gerektiğini açıkça söyleyemediklerini iddia etmiştir. Kurulduğu günden beri NATO üyesi hiçbir ülkeyi bir başka ülkenin tehdit edemediğini savunan Toker hiçbir ülkenin de NATO'dan çıkma "garabetini" göstermediğini ve Türkiye NATO'dan çıktığı takdirde Türkiye'nin sağduyusundan şüphe edileceğini ifade etmiştir. (CSTD, 7.2.1979, ss.577-578)

Özetlemek gerekirse, kontenjan senatörleri içinde NATO'ya karşı en büyük eleştiri Nihat Erim ve Muhsin Batur'dan gelirken, NATO'ya en büyük destek Metin Toker'den gelmiştir. Bu durum, kontenjan senatörleri açısından da bir bölünmenin yaşandığı şeklinde düşünülebilir.

Sonuç

Türkiye'nin NATO ile ilişkileri özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısında ve 1970'li yıllar boyunca dış politikanın en çok tartışılan konularından biri olmuştur. Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın başından 1964 yılında meydana gelen Kıbrıs Krizi ve sonrasında ABD Başkanı Johnson'ın Türkiye Başbakanı İnönü'ye gönderdiği ve Türk-Amerikan ilişkilerinde büyük tahribat yaratan mektuba kadar hiç sorgulamadığı Amerikan merkezli dış politika bu dönemden itibaren sol çevreler başta olmak üzere kamuoyunda sıklıkla tartışılmıştır. Yine aynı dönemde Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerinde bir yumuşama dönemine girilmesi ve iki ülke arasında ekonomik anlaşmalar imzalanması da bu gelişmede rol oynamıştır.

1970'li yıllarda ise Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ve sonrasında Türkiye'ye ABD tarafından uygulanan silah ambargosu NATO'nun yapısının ve Türkiye'nin NATO içindeki rolünün yoğun bir şekilde tartışılmasını beraberinde getirmiştir. 1961 anayasasıyla kurulan Cumhuriyet Senatosu da bu tartışmalardan üzerine düşen payı almıştır. Sivil ve asker üyelerin bir arada bulunduğu ve senato seçimlerinde AP'nin üstünlüğünün göze çarptığı senatoda Türkiye-NATO ilişkileri üzerine yoğun tartışmalar yaşanmış ve farklı düşünceler öne sürülmüştür. Senatoda üç temel görüşün varlığından bahsedilebilir.

İlk olarak devletin kurucu partisi olan ve muhalefette olduğu 1952 yılında NATO üyeliğini hararetle destekleyen CHP ve CHP kökenli kontenjan senatörlerinin büyük çoğunluğu NATO ile ilişkilerdeki sorunları kabul etmekle birlikte NATO'dan çıkılmasının Türkiye'nin çıkarına olmadığı görüşünü öne sürmüşlerdir. Bu gruba göre NATO'dan çıkmadan Türkiye'nin NATO'daki yerinin ve rolünün gözden geçirilmesi ve Türkiye lehine bazı düzenlemeler yapılması gerekmektedir. Fakat bu çok bilinmeyenli denklemin nasıl çözüleceği konusunda bu grupta yer alan senatörlerden herhangi bir öneri gelmemiştir. CHP'nin Ortanın Solu ideolojisi ile daha sol bir parti haline geldiği ve NATO'ya karşı eleştirilerin yükseldiği dönemde bile bu görüşte önemli bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Senatodaki AP başta olmak üzere sağ partiler ise Türkiye'nin NATO ile ilişkilerine neredeyse kayıtsız şartsız destek vermişler ve var olan sorunlara dahi üstü kapalı bir biçimde değinerek bu konuda eleştirel bir bakış geliştirmekten uzak durmuşlardır. NATO üyeliği sonrasında Türkiye tüm silahlı gücünü NATO kontrolüne verdiği ve bu alanda bağımsızlığını kaybettiği halde bunun aksini savunan senatörlerin bulunması oldukça dikkat çekicidir. Bunda rol oynayan en temel etkenin sağ partilerin dönemin sağ-sol kutuplaşması iklimi içinde söylem ve politikalarını SSCB ve komünizm karşıtlığı üzerinde oturtmaları olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, komünizm karşıtlığı sağ partilerin NATO'ya ve ittifakın Türkiye'ye olumsuz etkilerine karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirmelerinin önündeki en büyük etken olmuştur.

MBK'nın başını çektiği grup ise Türkiye-NATO ilişkilerine en sert eleştirileri getiren grup olmuş ve bu sağ gruplara bağlı senatörler tarafından bir çelişki olarak nitelendirilmiştir. Mevcut durumda Türkiye'nin NATO'nun ileri karakolu haline geldiği ve NATO'nun esnek karşılık stratejisi sonrasında kobay haline getirildiğine varan eleştiriler 27 Mayıs sabahında NATO'ya bağlılığını ilan eden bir gruba ait değişimi gözler önüne sermektedir. Buradaki en temel faktörün MBK içinde yaşanan anlaşmazlıklardan ve Türkiye'de yükselen sol dalganın bu grup içindeki etkilerinden kaynaklandığı söylenebilir. Burada dikkati çekilmesi gereken bir diğer nokta da 1966 ve 1968 seçimlerinde senatoya birer temsilci gönderen TİP'in NATO'ya yönelik hiçbir söylemine rastlanmamış olmasıdır. Bu durum NATO ve Amerikan karşıtlığında başı çeken bir parti açısından oldukça şaşırtıcıdır.

Sonuç olarak, Türkiye-NATO ilişkileri 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca senato tartışmalarında geniş bir biçimde yer almış ve ülkedeki siyasal ve sosyal kutuplaşma atmosferi bu tartışmalarda da kendini göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD), 5.2.1962.
CSTD, 2.2.1963
CSTD, 4.2.1964.
CSTD, 1.2.1965
CSTD, 7.2.1966.
CSTD, 1.2.1967.
CSTD, 8.2.1968.
CSTD, 1.2.1969.
CSTD, 3.2.1970.
CSTD, 3.2.1971.
CSTD, 8.2.1972.
CSTD, 6.2.1973
CSTD, 9.5.1974.
CSTD, 8.2.1975.
CSTD, 9.2.1976.
CSTD, 6.2.1977.
CSTD, 12.2.1978
CSTD, 7.2.1979.
CSTD, 10.2.1980.
EFE, İ. (2019). NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri, *History Studies*, 11/2, 601-619.
ERHAN, Ç. (2006). ABD ve NATO'yla ilişkiler. Baskın Oran (Der.), *Türk dış politikası c.1* içinde (ss.681-715). İstanbul: İletişim Yayınları.
FIRAT, M. & KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (2006). Ortadoğu'yla ilişkiler. Baskın Oran (Der.), *Türk dış politikası c.1* içinde (ss.784-796). İstanbul: İletişim yayınları.
HALE, W. (2013). *Turkish foreign policy since 1774*. Londra: Routledge.
HARRIS, G. S. (1972). *Troubled alliance: Turkish-American problems in historical perspective 1945–1971*. Washington: American Enterprise Institute for Public Policy Research.
MCGHEE, G. (1992). *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*. Ankara: Bilgi yayınevi.
NATO Web Sitesi. <https://www.nato.int/nato-welcome/>
ORAN, B. (2006). *Türk Dış Politikası c.1*. İstanbul: İletişim yayınları.
ÖZGİŞİ, T. (2011). Türk parlamento tarihinde Cumhuriyet Senatosunun yeri. *Türkiyat Mecmuası*, 21, 291-323.
SANDER, O. (2016). *Türk-Amerikan ilişkileri 1947–1964*. Ankara: İmge Kitabevi.
Truman Doktrini, 12 Mart 1947. <https://www.archives.gov/milestone-documents/truman-doctrine>

Summary

The first military intervention in the republican history on 27 May 1960 ended the Democrat Party (DP) period, which ruled Turkey between 1950 and 1960. The soldiers who organized the coup and their civilian supporters changed Turkey's political, economic, social and military structures. The Republican Senate was a significant institution in Turkish politics convened after the 1961 elections aiming to check the decisions of the parliament and carry out the legislative activities. When member profile of the senate is analyzed, an eclectic structure bringing elected and appointed civilian and military members is seen. Right-wing Justice Party (JP) had a dominance in the senate elections except 1977. In addition to JP, Republican People's Party (RPP), Nationalist Action Party (NAP), National Salvation Party (NSP), Committee of National Unity (CNU) groups and the senate members appointed by the President were the major actors in the Senate. The members discussed major domestic and foreign policy issues in the senate and approached them from different perspectives. Turkey's relations with North Atlantic Treaty Organization (NATO) was one of the major foreign policy topics. There were three main approaches to NATO and Turkey's place and responsibility in NATO. Senate members from the RPP did not approach Turkey's NATO membership from a critical perspective. Although they expressed their disturbance from the bilateral treaties between Turkey and the United States of America (USA), and Turkey's dependence on NATO, they offered some changes and amendments in Turkey-NATO relations rather than leaving NATO. However, they did not come up with any solution to the problems between Turkey and the USA. It can be argued that as the founder of the republic and the supporter of NATO membership, the RPP adapted to the new conjuncture and developments despite its criticism. Thus, they did not have a radical stance towards NATO membership. On the other hand, the senate members from the right-wing JP wholeheartedly supported Turkey's NATO membership and Turkey-NATO relations without questioning them. JP's approach can be regarded as a reflection of their anti-Soviet and anti-communist ideology during the Cold War. JP members argued that Turkey did not lose its independence and sovereignty after NATO membership. Moreover, they regarded NATO as the solution of Turkey's economic and military problems in addition to its security. This shows how they blindly supported Turkey's NATO membership because of their ideological stance. However, the JP was not the only right-wing party supporting Turkey's NATO membership. Smaller right-wing parties in the parliament regarded Turkey's NATO membership as the assurance of its security, independence and sovereignty. They did not criticize the problems in Turkey-NATO and Turkish-American relations, which shows that their ideological positions against the Soviet Union and communism during the Cold War shaped and influenced their foreign policy perspectives. On the contrary, the soldier members in the senate, the CNU group, heavily criticized Turkey's NATO membership and its relations with NATO and the USA. Although they were coming from a military background, which was under heavy influence of NATO and the USA especially after Turkey's NATO membership in 1952, soldiers were much more critical to NATO than the civilians. Especially after the Cyprus Crisis and the Johnson Letter in 1964, which was an unprecedented diplomatic action by an ally to another one, they started criticizing and questioning Turkey's relations with NATO. In addition, the CNU members heavily criticized NATO and American presence in Turkey such as the US personnel and bases. Interestingly, although the CNU declared its loyalty to the NATO alliance after the coup on 27 May 1960, soldiers' position in the senate was highly critical. The division within the committee and the impact of the rising leftist movements on these soldiers in the late 1960s can explain this. The position of CNU members in the senate was similar to that of RPP in offering some amendments in Turkey's NATO membership to the benefit of Turkey, but their position and statements were much more critical and radical than the RPP members. As the last group in the Senate, the members from the Presidential quota made comprehensive analyses and speeches in the Senate. Nihat Erim and Muhsin Batur were the most critical members of the Senate to NATO, while Metin Toker was the main supporter of Turkey-NATO relations. Similar to the CNU group, this shows now senate members appointed by the president were divided in their approaches to NATO. All-in-all, Turkey-NATO relations was a part of Senate's agenda throughout the 1960s and 1970s, and there were different and conflicting approaches to the issue from different political actors.

ORIGINAL ARTICLE / ÖZGÜN ARAŞTIRMA

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

The Mediating Role of Social Loneliness Level in the Effect of Fear of Missing Out on Digital Addiction: A Study for Academicians

Gündemi Kaçırma Korkusunun Dijital Bağımlılığa Etkisinde Sosyal Yalnızlık Düzeyinin Aracılık Rolü: Akademisyenlere Yönelik Bir Çalışma

Ahmet Tuncay ERDEM

Abstract

Aim: To determine the interaction between fear of missing out (FoMO), digital addiction, and social loneliness level, the question “does social loneliness mediate the effect of fear of missing out on digital addiction?” is sought.

Method: Within the scope of the research, a survey was conducted with 614 academics working at universities in Türkiye using the quantitative research method. The obtained data were analyzed using AMOS 24 and SPSS 26 programs. Confirmatory factor analysis, structural equation model analysis, correlation analysis, and frequency analysis were performed during the analysis process.

Findings: It was determined that fear of missing out (FoMO) increased digital addiction and social loneliness. In addition, it was observed that increasing social loneliness levels strengthened digital addiction. During the research process, it was determined that social loneliness played a mediating role in the effect of FoMO on digital addiction.

Conclusion: When the literature was examined, no other study was found that examined the interactions of fear of missing out (FoMO), digital addiction, and social loneliness level in the same research model. It can be said that this study is original by verifying a research model that has not been tried before. Based on the findings, practical and theoretical suggestions are given in the conclusion section.

Keywords

FoMO, digital addiction, social loneliness, quantitative research, academics.

ETHICAL STATEMENT: For the collection of research data, Bolu Abant İzzet Baysal University Social Sciences Human Research Ethics Committee permission was obtained with the decision number 2024/05 dated 04.06.2024.

Assoc. Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal University, Faculty of Communication, Department of Visual Communication Design, Bolu, Türkiye.
✉ ahmeterdem@ibu.edu.tr

Geliş/Received: 05.02.2025

Kabul/Accepted: 27.05.2025

Öz

Amaç: Gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO), dijital bağımlılık ve sosyal yalnızlık düzeyi arasındaki etkileşimi belirlemesi amacıyla “gelişmeleri kaçırma korkusunun dijital bağımlılığa etkisinde sosyal yalnızlık düzeyi aracılık ediyor mu?” sorusuna cevap aranmaktadır.

Ahmet Tuncay ERDEM, “The Mediating Role of Social Loneliness Level in the Effect of Fear of Missing Out on Digital Addiction: A Study for Academicians”, Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 67-82.

Yöntem: Araştırma kapsamında nicel araştırma yöntemiyle Türkiye’deki üniversitelerde görev yapmakta olan 614 akademisyenle anket yürütülmüştür. Elde edilen veriler AMOS 24 ve SPSS 26 programlarıyla analiz edilmiştir. Analiz sürecinde doğrulayıcı faktör analizi, yapısal eşitlik modeli analizi, korelasyon analizi ve frekans analizi yapılmıştır.

Bulgular: Gelişmeleri kaçırma korkusunun (FoMO), dijital bağımlılığı ve sosyal yalnızlığı artırdığı belirlenmiştir. Ayrıca, sosyal yalnızlık düzeylerinin yükselmesi dijital bağımlılığı güçlendirdiği görülmüştür. Araştırma sürecinde, sosyal yalnızlığın FoMO’nun dijital bağımlılık üzerindeki etkisinde aracılık rolü oynadığı belirlenmiştir.

Sonuç: Literatür incelendiğinde araştırmada ele alınan Gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO), dijital bağımlılık ve sosyal yalnızlık düzeyinin aynı araştırma modelinde etkileşimlerini inceleyen başka bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Daha önce denenmemiş bir araştırma modelinin doğrulanması ile bu çalışmanın özgün olduğu söylenebilir. Bulgulara dayanarak, sonuç bölümünde pratik ve teorik önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

FoMO, dijital bağımlılık, sosyal yalnızlık, nicel araştırma, akademisyenler

Introduction

Technological developments have caused transformations in human life. These transformations have also taken their place on digital platforms through various applications and updates. Today, the technological transformations and developments mentioned allow people to meet their information needs, spend their free time, and benefit from online conveniences. Considering that these opportunities have had a great impact, especially in the field of communication between the past and the present, they can cause an increase in interaction as well as the diversity of communication compared to past communication methods. It can be said that this interaction has turned into addiction in individuals with the intensification of digital environments. The increasing use of social media in particular has led to the change of many areas of life and the emergence of new concepts such as FoMO. According to the concept known as Fear of missing out, individuals may experience unhappiness as well as a sense of curiosity as a result of their desire to be informed about the events happening around them turning into anxiety over time.

Today, due to the increasing levels of loneliness of individuals and its effects on human life, the concept of loneliness has become an important topic that attracts the attention of researchers (Cacioppo and Cacioppo 2018). In daily life, loneliness, the feeling of emptiness experienced with the lack of social relationships; can sometimes be seen as the emotional intensity experienced as a result of the combination of the feelings of shame, helplessness, sadness, melancholy, and sadness that individuals perceive towards themselves with loneliness and as negative perceptions that include individuals’ subjective evaluations of the quality and quantity of their social relationships (Yanguas, Pinazo-Henandis, and Tarazona-Santabalbina 2018). Individuals who feel lonely will feel more dependent on digital platforms in terms of socializing and eliminating their loneliness, and their digital addiction will increase with the widespread use of these platforms (Peper and Harvey 2018; Masur 2021; Sun 2023). On the other hand, individuals who meet their socialization needs with digital tools will not be able to eliminate their loneliness without digital tools over time. On the other hand, as a result of digital socialization, individuals will become curious about the events taking place around them, and over time, this curiosity may turn into anxiety about missing the agenda.

Within the scope of the research, the social loneliness of individuals in society was addressed within the scope of FoMO and digital addiction perceptions. In this research, analyses were made regarding the negative effects of fear of missing out, digital addiction, and social loneliness on individuals. In this context, the main problem of the research is that individuals in society sometimes experience loneliness due to their negative thoughts and behaviors, and individuals who try to reduce these perceptions with digital addiction will become more isolated and isolated from society by not communicating with their surroundings due to the fear of missing out feeling. The research aims to determine whether fear of missing out perceptions occurs due to social loneliness in individuals and whether this situation causes digital addiction. In this direction, the main question of the research was determined as “Does social loneliness play a mediating role in the effect of fear of missing out on digital addiction?” An application was conducted with a sample of academics working at a university (Turkey) to answer the research question. The main reason for selecting research data from academics is that academics have a habit of following the agenda due to their profession, and this habit can turn into digital addiction over time, and the social loneliness levels of these individuals can also cause digital addiction. The idea is that by determining these negative perceptions of academics who educate young individuals in society and offering solution suggestions, academics can provide better education and raise more qualified individuals.

Conceptual Framework

Fear of Missing Out (FoMO)

Fear of missing out (FoMO), in other words, the fear of missing out on current developments, is expressed as the perception of missing out on something and is seen especially in people who actively use the internet and social media and is considered as the result of anxiety that occurs when they are away from the information-giving/receiving cycle (Eşitti 2015). In another definition, FoMO is defined as the individual seeing photos of their friends on social media platforms, not seeing themselves in the photos, and feeling negative emotions because of this. FoMO has been explained as the feeling of missing out on the lives that others share on social media and are worth seeing, and it has been stated that FOMO is associated with unhealthy social media use (Riordan et al. 2021). FoMO syndrome is a fear that others are participating in exciting experiences at different times, and it highlights the feeling of exclusion. This situation is related to having the belief that others live a more satisfying life (Abu-Shanab et al. 2024; Brailovskaia and Margraf 2024; Jabeen et al. 2023; Yin et al. 2024). Therefore, FoMO, one of the disorders brought about by problematic internet use, is a phenomenon mostly limited to social media and is characterized by the desire to stay in constant connection with what others are doing. When individuals share about their lives in virtual environments, it creates the impression that others are living better, causing anxiety and worry (Alutaybi et al. 2020; Koc et al. 2023; Servidio et al. 2024). Thus, the individual can enter a depressive mood by comparing himself with others. This can cause psychological problems such as fatigue, unhappiness, and sleep disorders (Tanhan et al. 2022).

Social networks are particularly attractive to young individuals to provide high levels of social participation. Young people can satisfy their need to belong by using social networking sites. However, when they feel like they do not belong and miss out on shared experiences, they are also at a high risk of experiencing anxiety (Oberst et al. 2017). The way applications operate, young people's communication styles, their understanding and experience of living in the moment, their desire to follow others, and excessive use of the internet cause addiction and anxiety. FoMO, which occurs with the increase in smartphone use, is an anxiety state that occurs with addiction and develops when content from others is not seen and is related to the thought of being deprived of experiences. It is a common disorder, especially among young people who are too busy with social media and smartphones (Alutaybi et al. 2020; Barry and Wong 2020; Hattingh et al. 2022; Roberts and David 2020). This discomfort associated with social media and smartphone use causes people to actively feel a sense of addiction (Alshakhsi et al. 2023; Hetz et al. 2015).

Digital Addiction

Addiction is defined as "the inability of a person to control himself or herself and his or her impulses in quitting a habit or action to a substance that causes serious emotional, mental or physiological reactions" (Byun et al. 2009, 204). The factors that cause addiction may initially make the person feel a sense of happiness, but over time, when the situation goes out of the person's control and especially when the person becomes aware of this addiction, the initial feeling of happiness can be replaced by restlessness, physical and psychological discomfort. There are various types of addiction today (Bazrafshan and Yarbakhsh 2024; Gonçalves et al. 2023; Singh and Singh, 2019). Digital addiction, which is one of the types of addiction, is an addiction that has the potential to increase day by day. "Digital addiction; refers to the psychological fear that people experience when they are separated from their digital devices, expressed as nomophobia or No Mobile Phone Phobia" (Bhattacharya et al. 2019).

The concept of digital addiction is a very broad concept such as addiction to the internet, social media, technology, and video games (Vaghela 2016, 3). Digital addiction is defined as a result of constant interaction with developing technology and at the same time starting to suffer from the negative aspects of this interaction (Al-Mamun et al. 2024; Gao et al. 2023; Han et al. 2023). Digital addiction has begun to take center stage in the lives of many individuals in the time we are in and is accepted to have a direct impact on the dynamics of daily life in this direction. Types of digital addiction are internet addiction, social media addiction, digital game addiction, and smartphone addiction (Bazrafshan and Yarbakhsh 2024; Han, Nagduar, and Yu 2023; Singh and Singh 2019; Vaghela 2016).

Social Loneliness Level

While loneliness, when viewed as a concept, means the individual's aloneness, it is also a fact that technology pushes people to loneliness today. In the past, the concept of loneliness meant not having friends, but today this concept can be expressed as a person playing with technological devices in their world. Loneliness is a concept defined by researchers as the cognitive awareness of the individual's lack of close and social relationships, hopelessness, longing, and emotional emptiness reactions that accompany awareness (Asher and Paquette 2003). According to Peplau and Perlman (1982), loneliness is perceived based on human relationships and is defined as an emotion resulting from the person's actual relationships not meeting their expectations in this regard. Loneliness is not simply an emotional state arising from a state of physical loneliness, a person can also experience loneliness when

they are with others (Uruk and Demir 2003; Dykstra 2009; Barjaková, Garneró, and d'Hombres 2023). Loneliness is experienced in two ways: social and emotional loneliness (Erevik et al. 2023; Penning, Wu, and Hou 2024). According to de Jong Gierveld, Van Tilburg, and Dykstra (2006), loneliness is a negative and subjective experience that develops as a result of the individual's quantitative and qualitative evaluations of their existing and standard relationships. In addition, the concept of loneliness is defined as a feeling of lack or emptiness (Leigh-Hunt et al. 2017), which includes the individual's perceptions of not having social relationships at the expected level and their inadequacy in personal relationships (Heinrich and Gullone, 2006).

Social loneliness is caused by a lack of a social network or not being a member of a group where common interests and activities are shared. This problem can be solved by reaching a satisfying social network. However, emotional loneliness is caused by the absence or loss of a close attachment relationship, and in this type of loneliness, close and sincere relationships with other people cannot be established. Adolescence, which is one of the developmental periods of the individual, is passed comfortably for some individuals, while it is experienced with great problems for others. Adolescence is defined as a period when loneliness is experienced intensely (Erevik et al. 2023; Penning, Wu, and Hou 2024; Scott et al. 2024; Labrague, JAAD, and Falguera 2021). The reasons for this intense and widespread loneliness in adolescence are classified in three ways. Tendencies defined as the characteristic features of the lonely young person (shyness, low self-esteem, poor social skills) are one of the causes of loneliness. Another reason is developmental changes and the impact of these changes on needs and relationships. The third reason is social structures and cultural processes, in short, the social position of the individual at his/her age (Rook 1985; Russell et al. 1984; Rokach and Brock 1997). Loneliness is expressed as a situation that occurs as a result of the "identity crisis" experienced by adolescents. According to Ericson's (1963) theory of developmental periods, adolescents experience a period of identity-gaining role confusion and intimacy-gaining isolation. Ericson stated that individuals are ready to establish close relationships and attachments with other people after identity acquisition. If a successful identity is not acquired, individuals experience isolation and loneliness (Munley 1975; Brown and Lowis 2003; Knight 2017; Kropf and Greene 2017).

In recent years, mobile devices have begun to primarily shape our lives. These devices, which at first only included functions such as phone calls and sending text messages, have now entered a major transformation process. The most widely used information and communication technologies are laptops, tablet computers, and smartphones (Özbek et al. 2014). Among mobile devices, smartphones have now become no different from computers (Ada and Tatlı 2012). Naturally, smartphones are becoming increasingly widespread due to reasons such as new features added to smartphones and easy portability. In addition to operations that can be done with normal phones such as phone calls and text messages, many applications such as image and sound recording, data transmission, internet access, e-mail, instant message transmission, viewing of digital content, mobile applications, social media tools and games can be used with smartphones (Busch et al. 2021; Ellis et al. 2019; LiKamWa et al. 2013).

Relationships Between FoMO, Digital Addiction and Social Loneliness Level

The intense penetration of social media into people's lives has had a very serious impact on people's lives. With increasing sharing, social media addiction has caused users to worry about missing out on sharing and information. This situation has led to the formation of FoMO, especially in users of the post-90s generation (Wang et al. 2022). Depending on the idea that other people live more fulfilling lives, causes the person to become more dependent on online virtual environments. In contrast, it can be defined as a person's strong desire to closely follow people in their virtual environment. FoMO is more common in individuals who use social media extensively. The reason for this situation is that these individuals constantly follow what others are doing and sharing through social media. While individuals receive thousands of likes on social media, these people receive much fewer likes. Therefore, what others are doing is very important for individuals experiencing FoMO (Brailovskaia and Margraf 2024; Wu et al. 2024; Jabeen et al. 2023). Similarly, Erciş, Deligoz, and Mutlu (2021) described FoMO as the anxiety felt by a person to be aware of the magnificent experiences that another person may have.

Individuals who are constantly curious about what people are doing can also be sensitive to the warnings of technological devices. Hodkinson (2019) stated that FoMO can be experienced if the individual feels obliged to answer the phone when the phone rings. The longer the phone rings, the longer the individual's FoMO experience can be experienced. The word fear in the expression FoMO refers to the anxiety that causes an individual who does not have to do something to feel obliged to do that thing. Therefore, when an individual is invited to a place that may be important on social media, despite having a very important job, they may feel obliged to accept the invitation because their loneliness level is high. On the other hand, an individual who is curious about what people are doing will both experience digital addiction and FoMO behavior may increase as their loneliness level is also high. This feeling of "I shouldn't miss the developments" causes the individual to make irrational decisions. In this respect, FoMO plays an

important role in the source of many disorders. According to (Skierkowski and Wood 2012), which focuses on social media use, which is seen as the cause of digital addiction, there are two reasons why adolescents and young people use social media and especially their messaging behaviors: The first of these is that social media can be accessed easily and quickly and can be independent of parental control, in other words, it allows individuals to act autonomously. Similarly, it can be considered as another reason that it provides easy access to the lives of others using social media and serves as an emotional support tool for its users (Hetz, Dawson, and Cullen 2015). In this context, it can be said that digital addiction increases in individuals experiencing emotional loneliness.

Hypotheses were developed by considering the existential theory underlying the concept of social loneliness, which is the subject of the research. In existential theory, which emphasizes what a person is, that is, his existence, theorists have addressed the meaning and paradoxical structure of loneliness for individuals in a deeper way and evaluated loneliness as a painful, inevitable, negative, but also necessary situation for individual maturity and development (Paula, Zengin, and Kizilgeçit 2011). Loneliness is a part of human existence and human existence cannot be thought of beyond loneliness. Loneliness is a common potential feature of humans. What is important is to use loneliness positively to get to know and develop ourselves (Ettema, Derksen, and van Leeuwen 2010; Van Tilburg 2021; Yalom 1999). A person's failure to accept their loneliness and feelings negatively affects individuals by causing pathology. Loneliness anxiety is a negative experience that leads to human alienation (Akopov 2024; Alshehri et al. 2024). Lonely individuals struggling with existence due to loneliness anxiety tend to socialize with digital tools to relieve their loneliness. At this point, individuals may become addicted to digital tools and platforms during the socialization phase (Ime, Akyıl, and Caglar 2024; Wang and Zeng 2024). On the other hand, while individuals experience digital addiction due to the need to socialize in their struggle for existence, they also want to learn about the environment they are in. This desire may turn into a FoMO perception in individuals over time. In this direction, research models and hypotheses have been developed by considering the existential theory (Figure 1).

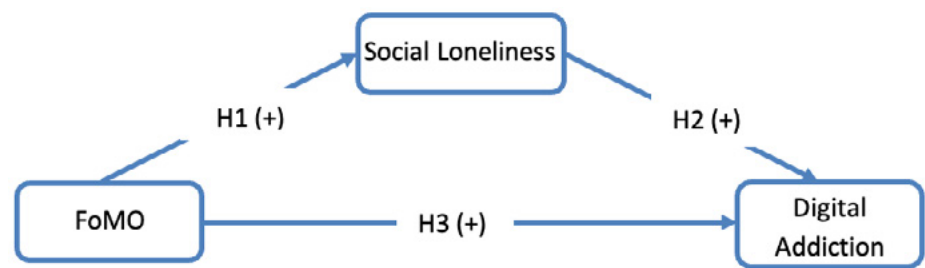

Figure 1. Research Model

The hypotheses created according to the purpose of the study and the proposed research model are as follows:

H1: Fear of missing out has a positive effect on the level of social loneliness.

H2: The level of social loneliness has a positive effect on digital addiction.

H3: Fear of missing out has a positive effect on digital addiction.

H4: The level of social loneliness has a mediating effect on the effect of fear of missing out on digital addiction.

Method

In scientific research, a research model should be systematically designed after determining a research problem and hypotheses should be developed within the framework of the research model (Tutar and Erdem 2020, 71). Within the scope of the research, the quantitative research method, which was designed with the relational screening method under the guidance of the general screening model, was applied.

Data Collection Tool and Analysis Methods

To obtain data within the scope of the research, online survey techniques and Google Form survey applications were used. The survey form was applied in four stages. The first section included 6 questions regarding demographic variables. In the following sections, the 9-item “FoMO” scale developed by Zhang, Jiménez, and Cicala (2020) and adapted to Turkish by Çelik and Özkara (2022) was applied to measure the participants’ Fear of Missing Out perceptions. In the following section, the 10-item scale developed by Seema et al. (2022) and adapted to Turkish by Türk, Batmaz, and Keleş (2024) was used to measure the perception of digital addiction. Finally, the 15-item scale developed by DiTommaso and Spinner (1993) and adapted to Turkish by Akgül (2020) was used to measure the perception of social loneliness. Scales were asked to the participants in the 5-point Likert type format: 1= “Strongly Disagree”, 2= “Disagree”, 3= “Neither Agree Nor Disagree”, 4= “Agree”, 5= “Strongly Agree”.

The Universe and Sample of the Study

The universe of study consists of academicians working at the university. Due to the lack of access to everyone in the universe and time and cost constraints, a non-random convenience sampling method was applied. With convenience sampling, the researcher tries to collect data from everyone he can reach by including everyone he can reach in the sample (Tutar and Erdem 2022). According to the information received from a university on 20.06.2024, the universe of the study consists of 1499 academicians working at the university. Within the scope of the study, data could be collected from 647 people through online survey and face-to-face survey forms.

The sample size within the scope of the study was determined with the $n/N \times 100$ formula (Tutar and Erdem, 2022, 267). According to this formula, $647/1499 \times 100$ was performed and as a result, 43.1% was obtained. This ratio shows that it is sufficient to represent the universe (Altunışık et al. 2007; Tutar and Erdem 2022). The research data were obtained from the relevant university between 01.04.2024 and 02.07.2024. For the collection of research data, Bolu Abant İzzet Baysal University Social Sciences Human Research Ethics Committee permission was obtained with the decision number 2024/05 dated 04.06.2024.

Findings

Demographic Findings

The demographic information of the participants in the study is explained in the table below (Table 1).

Table 1. Distribution of Demographic Data for Participants					
Variables	Frequency (n)	Percentage Value (%)	Variables	Frequency (n)	Percentage Value (%)
Gender			Marital Status		
Female	325	52,9	Married	403	65,6
Male	289	47,1	Single	211	34,4
TOTAL	614		TOTAL	614	
Education			Age		
Bachelor's Degree	129	21,0	18-25 years	157	25,6
Master's Degree	262	42,7	26-35 years	142	23,1
PhD	223	36,3	36-45 years	173	28,3
			46-55 years	101	16,4
			56 and above	41	6,6
TOTAL	614		TOTAL	614	
Title			Seniority		
Professor	72	11,7	1-10 years	112	18,2
Associate Prof.	165	26,9	11-20 years	131	21,3
PhD	194	31,6	21-30 years	159	25,9
Res. Assoc.	160	26,1	31-40 years	172	28,0
Lecturer	23	3,7	41 years and above	40	6,6
TOTAL	614		TOTAL	614	

As can be seen in Table 1, 52.9% of the participants are female and 47.1% are male. According to marital status, 65.6% of the participants are married and 34.4% are single. According to education level, 21% of the participants have a bachelor's degree, 43.7% have a master's degree, and 36.3% have a doctorate. According to the age variable, 25.6% of the participants are 18-25 years old, 23.1% are 26-35 years old, 28.3% are 36-45 years old, 16.4% are 46-55 years old, and 6.6% are 56 years old and over. According to their titles, 11.7% of the participants are professors, 26.9% are associate professors, 31.6% are doctors, 26.1% are research assistants, and 3.7% work as lecturers. Finally, when the professional seniority of the participants was examined, it was determined that 18.2% had 1-10 years of seniority, 21.3% had 11-20 years of seniority, 25.9% had 21-30 years of seniority, 28% had 31-40 years of seniority, and 6.6% had 41 years or more of seniority.

Reliability and Validity

The Alpha coefficient was determined to determine the structural reliability of the scales used in the research. The alpha value of the FoMO scale was determined as 0,94, the coefficient of the social loneliness scale as 0,91, and the digital addiction scale as 0.92. According to these results, the scales were shown to be reliable. Confirmatory factor

analysis (CFA) was performed on the scale expressions to determine the validity of the research scales. As a result of the analysis, it was determined that the loading of the 9th expression in the fear of missing scale was lower than 0,5, so these expressions were removed from the analysis. The index values were found by re-analysis and then a single factor analysis was applied. A comparison was made between the two single-factor analyses with confirmatory factor analysis (Table 2).

Table 2. Model-Data Fit Values

	χ^2	$\Delta\chi^2$	df	χ^2/df	GFI	NFI	CFI	TLI	RMSEA
Single factor model	5259,81	-	527	9,98	.398	.591	.615	.591	.149
Research model p<0.01	1023,21	4236,60	487	2,10	.872	.915	.954	.950	.052

***RMSEA (Root mean square error of approximation);** A value below 0.08 indicates a good model. (Browne and Cudeck 1992)

χ^2/df (Relative Ki-Kare); The value must be between 1 and 5. (Marsh and Hocevar 1985)

GFI (Goodness of fit index); A value close to 1 indicates a strong model. (Tanaka and Huba, 1985)

NFI (Normated fit index); A value close to 1 indicates a strong model. (Bentler and Bonett 1980)

CFI (Comperative fit index); A value close to 1 indicates a strong model. (McDonald and Marsh 1990)

TLI (Tucker-Lewis indeksi); A value close to 1 indicates a strong model. (Bentler and Bonett 1980)

The confirmatory factor analysis results indicate that the research model, which includes three scale models, demonstrates good fit validity as shown by several key metrics: χ^2/SD , RMSEA, NFI, TLI, GFI, and CFI. The χ^2 value for the research model was significant (p<0.01), and the χ^2/df value was 2.10, which is below the acceptable threshold of 5. The fit values for the models were as follows: GFI = 0.872, TLI = 0.950, NFI = 0.915, RMSEA = 0.052, and CFI = 0.954. These results indicate that the research model is valid. Furthermore, a Chi-Square Test was conducted to compare the single-factor model with the three-factor model. This analysis revealed a significant difference between the two structures, confirming that there was no common method bias present in the research model and analysis results (MacKenzie and Podsakoff 2012).

Table 3. Mean, Standard Deviation and Correlation Values of Variables

	Mean	S.D.	CR(t)	AVE	1	2	3
Fear of Missing Out	3,23	1,367	0,943	0,814	-		
Social Loneliness	2,54	1,365	0,951	0,766	0,380**	-	
Digital Addiction	3,49	1,316	0,920	0,735	0,723**	0,435**	-

Note: Significance level (two-sided) *0.05 **0.01 ***0.001

To assess how well the research model aligns with the various dimensions of the scale, two distinct methods were employed in this analysis. These methods specifically focused on examining convergent validity, which evaluates the degree to which the model shares a strong correlation with other measures of the same construct, and discriminator validity, which investigates the extent to which the model remains distinct and separate from other constructs. This dual approach enables a comprehensive understanding of the model's compatibility with the defined scale dimensions. Fornell and Larcker (1981) explained that confirmatory factor analysis is used to assess convergent validity in research. They noted that the average explained variance (AVE) values should be checked, with a recommended threshold of above 0.5. In this study, the AVE values for the three dimensions of the research model exceeded 0.5 (see Table 3). To assess discriminant validity, the correlation values between the research scales should be below 0.80, and the construct reliability (CR) should be over 0.70 (Kline, 2014). The analysis indicated that the CR for the three dimensions was greater than 0.70, while the correlation values between the scales were below 0.80, confirming the reliability of the measurements (Fornell and Larcker 1981; Herr and Cramer 1988). Table 4 and Figure 2 present the factor loadings and parametric t values for the scale indicators.

Table 4. Standardized Factor Loadings and CR (t) Values for Scale Expressions

	Scale Expressions	Standardized Factor Loadings	CR(t)
FM3	I know that being active on social media is important and enjoyable, so I feel anxious when I can't use it.	0,903	14,766
FM2	When I'm not online, I feel inferior to other users.	0,887	10,841
FM5	This lack of access makes me feel regretful.	0,873	11,235
FM6	I also worry that my social circle views me as insignificant when I'm not engaged on social media.	0,864	11,778
FM1	When I am not active on social media, I feel anxious.	0,860	11,977
FM4	When I am not able to log in to social media, I feel sad.	0,856	11,811
FM8	When I am not active on social media, I feel excluded by my social group.	0,634	12,127
FM7	When I am not active on social media, I feel like I am not worthy of the social group I am in.	0,624	15,152
DA8	I can't take my eyes off my digital device during classes.	0,920	13,021
DA10	Before I fall asleep, I'm busy with my device while I'm in bed (playing games, chatting, browsing social media, etc.).	0,918	13,234
DA7	While eating something, I'm busy with a digital device (playing games, chatting, browsing social media, etc.).	0,908	12,821
DA5	When I put my digital device aside, I felt the urge to use it again.	0,907	12,729
DA6	I keep my eyes on my digital device even when talking to someone.	0,901	12,623
DA4	I use my digital device for more time than I originally planned.	0,895	12,590
DA9	I keep my device busy while walking (playing games, chatting, browsing social media, etc.).	0,892	13,424
DA3	If I can't use my digital devices, I get cranky.	0,880	12,321
DA1	If I can't use my digital devices, I feel bored.	0,859	12,363
DA2	If I can't see what my friends are posting on social media, I feel restless.	0,832	12,860
SL1	I often feel lonely even when I'm with my family.	0,673	13,142
SL6	I have a partner who offers me the support and encouragement I need.	0,736	12,696
SL9	I can rely on my friends for assistance.	0,690	13,038
SL5	They understand my thoughts and the reasons behind my actions.	0,689	13,044
SL11	I feel like a part of my family.	0,677	13,117
SL7	I don't have any friends with whom I share my views, but I wish I did.	0,675	13,131
SL2	I feel like a part of a group of friends.	0,643	13,273
SL14	I have a lover/spouse to whose happiness I contribute.	0,642	13,299
SL13	I wish I had friends who truly understood me.	0,641	13,303
SL12	My family cares about me, and I feel close to them.	0,635	13,331
SL15	However, I long for a deeper emotional connection to fulfill my emotional needs.	0,632	13,326
SL10	I do have a partner with whom I share my deepest thoughts and feelings.	0,631	13,350
SL8	Despite this, I still wish I had a family member to rely on for support and encouragement.	0,627	13,367
SL3	I wish I had friends who truly understood me.	0,626	13,344
SL4	My family cares about me, and I feel close to them.	0,589	13,514

When the factor loadings for the scale expressions are found to be higher than 0.5, it is expressed that the scale measures the relevant concepts. Within the scope of this research, it is seen that the standardized factor loadings of the scale expressions are higher than 0.5. In addition, the fact that the parametric t values of the factor loadings vary between 10.84 and 15.15 shows that the validity of the research model is ensured (Hair Jnr et al. 2010).

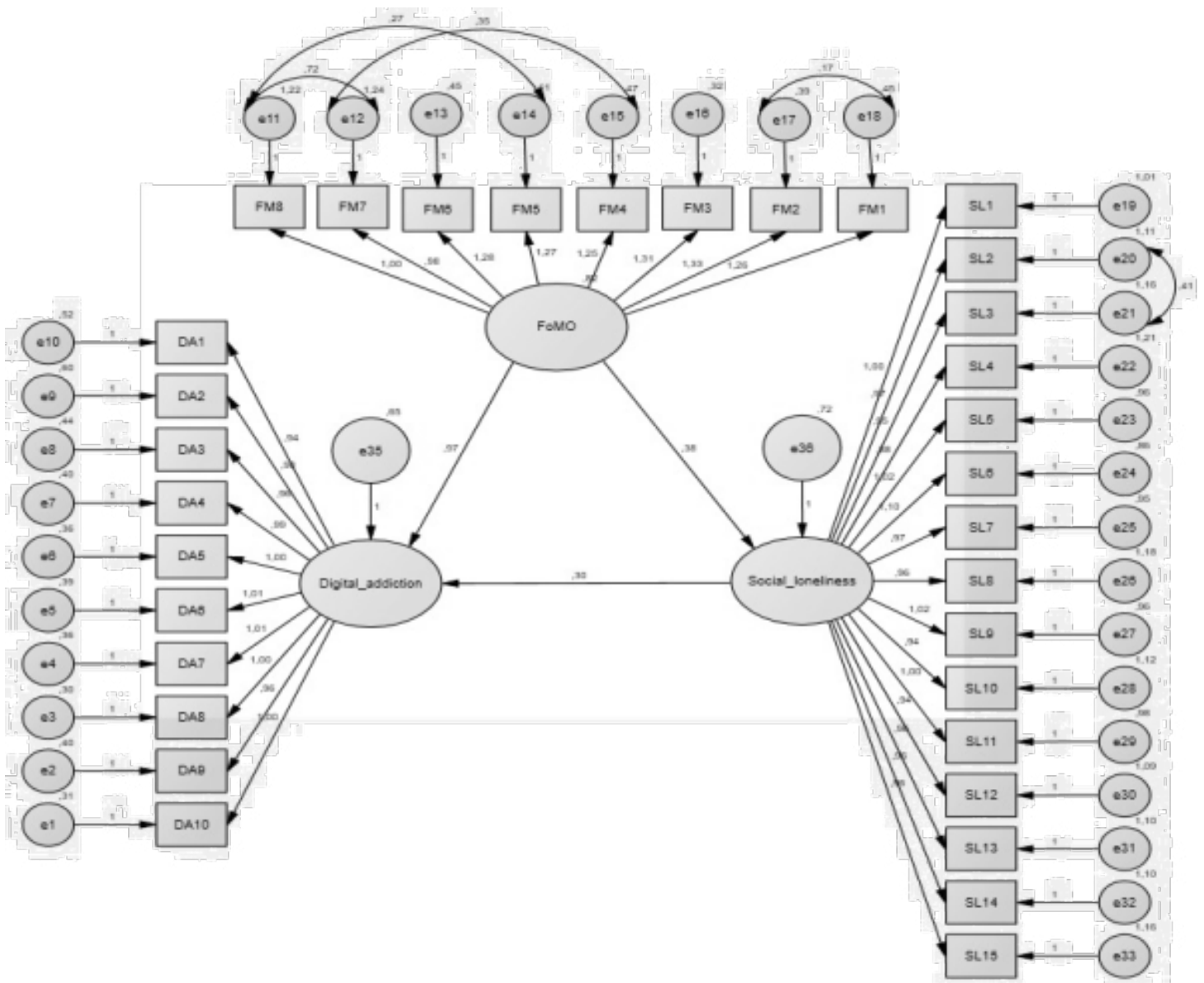

Figure 2. Research Model CFA Path Diagram

Testing Research Hypotheses

In order to test the hypotheses constructed within the scope of the research, structural equation model analysis was conducted, and the findings are given in the table below (Table 5).

Table 5. Structural Equation Model Findings

Variables	β	CR	SE	p
FoMO – Social Loneliness	0,380	8,233	0,038	***
FoMO – Digital Addiction	0,723	18,066	0,040	***
Social Loneliness – Digital Addiction	0,188	5,202	0,049	***

Note: SH, standard error; *0.05 **0.01 ***Significant at the 0.001 level (two-sided)

As shown in Table 5 and Figure 3, according to the research findings, fear of missing out has a positive and significant effect on social loneliness ($\beta=0.380$, $t=8.233$, $p<0.001$). Hypothesis H1 is supported. According to the second hypothesis of the research, fear of missing out has a positive and significant effect on digital addiction ($\beta=0.723$, $t=18.066$, $p<0.001$). H2 is supported. According to the third hypothesis of the research, it was determined that social loneliness has a positive and significant effect on digital addiction ($\beta =0.188$, $t=5.202$, $p<0.001$). Hypothesis H3 is supported.

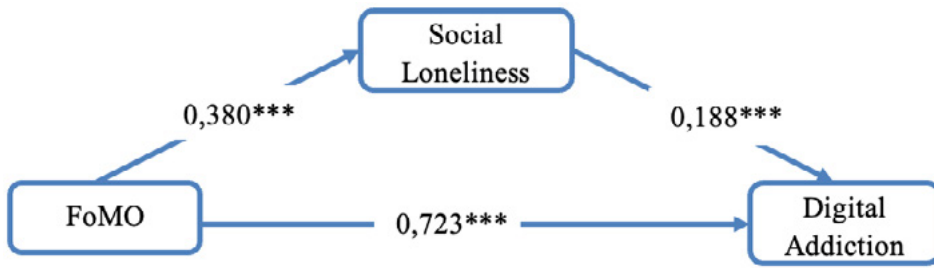

Figure 3. Research Model Effect Values

The mediating role of intrinsic motivation, the last hypothesis of this research, is presented in Table 6.

Table 6. Structural Equation Model Findings

Variables	Total Effect	Direct Effect	Mediator Effect	Lower Bound	Upper Bound	p	Result
FoMO – Social Loneliness	0,380	-	-	-	-	-	-
FoMO – Digital Addiction	0,723	0,652	0,071	0,04	0,11	***	Partial mediation effect TVE: %24,4
Social Loneliness – Digital Addiction	0,188	-	-	-	-	-	-

Note: SE, standard error; *0.05 **0.01 ***Significant at the 0.001 level (two-sided)

As can be seen from the findings in Table 6, it was determined that social loneliness played a mediating role in the effect of fear of missing out on digital addiction ($p < 0.001$). The H4 hypothesis was supported. At the same time, it was seen that there was a partial mediating role with the variance explanation ratio of the model being determined as 0.24. After determining the mediating role of social loneliness, Bootstrap analysis was applied to the mediating variable. According to Byrne (2001), after the mediator role determined within the scope of the research, Bootstrap analysis should be applied. According to the bootstrap analysis result, if the research had been administered to 6140 people instead of 614 people, the same scale expressions would have played the mediator role, which is the same result, social loneliness, and this effect would have been found to be at least 4% and at most 11%.

Discussion

In the literature, it is seen that there is a consensus that variables are negative behaviors in studies conducted on topics such as fear of missing out, digital addiction, and social loneliness. In this context, the first hypothesis found that fear of missing out has a positive effect on the level of social loneliness ($p < 0,001$). Hadlington and Scase (2018) determined in their research that digital technology addiction strengthens the perception of fear of missing out. Metin-Orta (2020) determined in their research with a sample of university students that FoMO positively affects the perception of digital addiction. Anastasya et al. (2022) determined in their research with a sample of students that a significant positive relationship was found between the fear of missing out (FoMO) variable and internet addiction. In the second hypothesis of the research, the positive effect of the level of social loneliness on digital addiction was determined ($p < 0,001$). Turan, Uzun, and Alemdar (2023) determined in their research with a sample of adolescents that the perception of digital addiction strengthens the perception of loneliness. Peper and Harvey (2018) determined in their study conducted with a student sample that students' perceptions of digital addiction increased their loneliness levels. Ekinci, Yalcin, and Ayhan (2019) determined in their study conducted with a young student sample that digital game addiction increased their loneliness levels. The third hypothesis of the study determined that fear of missing out had a positive effect on digital addiction ($p < 0,001$). Bernard (2020) determined in his study conducted with students that fear of missing out had a positive effect on digital addiction. Van Huynh et al. (2022) determined in their study conducted with university students that fear of missing out had a positive relationship with loneliness levels. The last hypothesis of the study determined that social loneliness level had mediating effects on the effect of fear of missing out on digital addiction ($p < 0,05$). Safdar Bajwa et al. (2023) determined in their study conducted with university students that loneliness level played a mediating role in the relationship between smartphone addiction and FoMO, and in this study, participants' perceptions of smartphone addiction were addressed. All these findings show that the research results are consistent with the literature.

The research is limited to a specific group of participants, namely academicians working at universities in Türkiye. This narrow focus may affect the generalizability of the findings to other populations or settings, as the experiences of academicians may differ significantly from those of other demographic groups. The study employs a quantitative research method, which may not capture the full complexity of the relationships between fear of missing out (FoMO), digital addiction, and social loneliness. Qualitative or mixed-method approaches could provide deeper insights into these phenomena. The research specifically examines the mediating role of social loneliness, which may overlook other potential mediators or moderators that could influence the relationship between FoMO and digital addiction. This limitation suggests that the model could be expanded to include additional variables for a more comprehensive understanding.

Conclusion

In this study, where the “mediating” role of social loneliness level in the effect of fear of missing out on digital addiction was examined in a sample of academicians who are university employees, it was tried to determine that there would be an increase in the perceptions of “digital addiction” due to the increase in the fear of missing out perceptions of academicians and that the level of social loneliness would strengthen the perceptions of digital addiction in individuals. In the study, it is argued that these three negative behaviors will negatively affect both individuals and societies, and this situation will especially negatively affect the communication behaviors of academicians. Although studies in the literature support these findings (Hadlington and Scase, 2018; Metin-Orta, 2020; Ekinci et al., 2019; Van Huynh et al., 2022; Safdar Bajwa et al., 2023; Anastasya et al., 2022), there is a common view in all of these studies that the concepts of digital addiction, fear of missing out, and social loneliness lead individuals to negative emotions.

In the research findings, it is seen that fear of missing out strengthens the perceptions of digital addiction and also positively affects the level of social loneliness. On the other hand, it was determined within the scope of the research findings that digital addiction perceptions are high in individuals with high levels of social loneliness. In addition, it was determined that this variable has a mediating function by determining the level of social loneliness as a mediator variable in the effect of fear of missing out on digital addiction. The research results are important in showing that negative situations such as fear of missing out, digital addiction, social loneliness, social media addiction, digital anxiety, reluctance to communicate, perception of privacy, and all other negative psychological perceptions related to social psychology have negative effects on both the private and business lives of individuals.

Theoretical Implications

The paper illustrates that fear of missing out (FoMO) is not just a simple feeling but a trigger that can lead individuals to engage more with digital platforms. This constant checking and connectivity can lead to digital addiction. The findings show that academics experience increased digital addiction when they feel anxious about missing out on events or updates. In everyday terms, think of it like being at a party and constantly worrying that you might miss the best part. This worry pushes you to keep looking around, making you feel even more isolated when you can't connect. The model suggested here can help us understand why people might get hooked on their phones or social media even when it clearly causes problems in their daily lives. When people feel lonely, this feeling amplifies the effect that FoMO has on their digital use, potentially worsening their digital addiction. Imagine someone who not only fears missing out but also feels a lack of meaningful social connections. These feelings work together, making the individual even more vulnerable to digital distractions. This insight is crucial for developing more comprehensive theories that incorporate emotional and social aspects, explaining how digital addiction is not only about the attraction of technology but also about compensating for social deficits.

The paper argues for a more integrated approach to understanding digital addiction. Instead of studying digital behavior by itself, it is important to include emotional elements such as FoMO and social loneliness when building theoretical models. This means future models could be similar to multifaceted maps, where different emotional drivers are connected to behaviors. Researchers, for example, might create models that predict digital addiction not just based on how often someone is online but also based on how lonely they feel in their offline relationships. The findings suggest that any intervention aimed at reducing digital addiction should also address the emotional roots, such as fear of missing out and loneliness. In practical everyday settings, like universities or workplaces, helping individuals build stronger, more supportive social networks could reduce the need for constant digital engagement. For example, organizing group activities or workshops focused on mental well-being can help reduce the loneliness that underpins digital addiction.

Finally, the implications extend beyond psychology into areas such as sociology, education, and technology studies. By combining insights from these fields, researchers can better understand the interplay of digital habits and emotional states in different populations. The conversation between these disciplines encourages the development of well-rounded theories that not only explain the problem of digital addiction but also propose actionable solutions.

Practical Implications

The paper suggests that feelings of loneliness can drive digital addiction. In practical terms, organizations and academic institutions can focus on reducing loneliness by organizing social events, team-building exercises, and regular meetings. These activities help strengthen real-life interactions, making individuals feel more connected and less tempted to turn to digital platforms for comfort. For example, universities might host seminars or workshops where faculty members and students discuss mental well-being, share experiences, and participate in group projects. This can lead to a more supportive community that counters the sense of isolation. The research underscores that digital addiction has negative effects on performance and interaction. Therefore, training programs that address digital wellness can be introduced. These sessions would teach effective time management and strategies to reduce digital dependency by encouraging breaks and promoting face-to-face communication. In a practical setting, this might include short courses in digital detox or stress management, which help participants understand the impact of excessive digital use and give them tools to manage their online habits.

The paper shows that fear of missing out (FoMO) can lead to digital addiction, which implies that better understanding and managing online behaviors are crucial. Institutions can implement initiatives that focus on digital responsibility, such as setting boundaries for technology use during work hours or class lectures. Programs could involve creating awareness campaigns that encourage people to allocate specific times for checking emails or social media, reducing the constant urge to stay connected around the clock. With the evidence that social loneliness mediates the effect of FoMO on digital addiction, counseling services can be tailored to help individuals tackle both emotional loneliness and the anxiety of missing out. Mental health professionals can offer one-on-one sessions focusing on building self-confidence and social skills, which directly combat the roots of FoMO. Institutions may establish support groups where people share their experiences of digital addiction and learn coping strategies from their peers, promoting recovery in a supportive environment. The practical implications also suggest a broader approach, where educators, psychologists, and IT professionals work together. This collaborative effort can lead to the development of better digital tools that encourage healthy use patterns rather than constant engagement. For instance, developers could work on apps that remind users to take breaks or limit usage during certain hours, supporting the overall goal of balancing digital engagement with real-life social interactions.

References

- ABU-SHANAB, E., AL-SHARAFI, M. A., & AL-EMRAN, M. (2024). The influence of network externality and fear of missing out on the continuous use of social networks: a cross-country comparison. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 40(15), 4058-4070.
- ADA, S., & TATLI, H. (2012). Akıllı telefon kullanımını etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *K. Maraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Kahramanmaraş*.
- AKGÜL, H.. (2020). "Yetişkinler için Sosyal ve Duygusal Yalnızlık Ölçeği'nin (SELSA-S) Türk kültürüne uyarlaması: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması." *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (21):54-69.
- AKOPOV, S. (2024). Sovereignty as 'organized loneliness': an existential approach to the sovereigntism of Russian 'state-civilization'. *Journal of Political Ideologies*, 29(1), 145-170.
- AL-MAMUN, F., HASAN, M. E., MOSTOFA, N. B., AKTHER, M., MASHRUBA, T., ARİF, M., ... & MAMUN, M. A. (2024). Prevalence and factors associated with digital addiction among students taking university entrance tests: a GIS-based study. *BMC psychiatry*, 24(1), 322.
- ALSHAKHSI, S., BABIKER, A., MONTAG, C., & ALI, R. (2023). On the association between personality, fear of missing out (FoMO) and problematic social media use tendencies in European and Arabian samples. *Acta psychologica*, 240, 104026.
- ALSHEHRI, H., ALTURKESTANI, R., HIJAN, B., ALMALKI, S., ALOBAIDI, R., ALMUFTI, S., ... & ABDULGHAFFAR, H. K. (2024). The prevalence of existential anxiety and its association with depression, general anxiety, and stress in Saudi university students. *Middle East Current Psychiatry*, 31(1), 47.
- ALTUNIŞIK, R, COŞKUN, R. BAYRAKTAROĞLU, S. & YILDIRIM, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*: Sakarya yayıncılık.
- ALUTAYBI, A., AL-THANI, D., MCALANEY, J., & ALI, R. (2020). Combating fear of missing out (FoMO) on social media: The FoMO-R method. *International journal of environmental research and public health*, 17(17), 6128.

- ANASTASYA, Y. A., HADIAH, C. M., AMALIA, I., & SUZANNA, E. (2022). Correlation between fear of missing out and internet addiction in students. *International Journal of Islamic Educational Psychology*, 3(1), 35-43.
- ASHER, S. R., & PAQUETTE, J. A. (2003). Loneliness and peer relations in childhood. *Current directions in psychological science*, 12(3), 75-78.
- BARJAKOVÁ, M., GARNERO, A., & D'HOMBRES, B. (2023). Risk factors for loneliness: A literature review. *Social Science & Medicine*, 334, 116163.
- BARRY, C. T., & WONG, M. Y. (2020). Fear of missing out (FoMO): A generational phenomenon or an individual difference?. *Journal of Social and Personal Relationships*, 37(12), 2952-2966.
- BAZRAFSHAN, M. R., & YARBAKHS, H. (2024). The Role of Internet Addiction Recovery Camps in Addressing Digital Dependency. *International Journal of Preventive Medicine*, 15, 38.
- BENTLER, P. M., & BONETT, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological bulletin*, 88(3).
- BERNARD, C. E. (2020). Lonely zs: Examining the relationships among time spent on social networking sites, the fear of missing out (fomo), and loneliness among undergraduate college students.
- BHATTACHARYA, S., BASHAR, M. A., SRIVASTAVA, A., & SINGH, A. (2019). Nomophobia: No mobile phone phobia. *Journal of family medicine and primary care*, 8(4), 1297-1300.
- BRAILOVSKAIA, J., & MARGRAF, J. (2024). From fear of missing out (FoMO) to addictive social media use: The role of social media flow and mindfulness. *Computers in Human Behavior*, 150, 107984.
- BROWN, C., & LOWIS, M. J. (2003). Psychosocial development in the elderly: An investigation into Erikson's ninth stage. *Journal of Aging Studies*, 17(4), 415-426.
- BROWNE, M. W., & CUDECK, R. (1992). Alternative ways of assessing model fit. *Sociological methods & research*, 21(2), 230-258.
- BUSCH, P. A., HAUSVIK, G. I., ROPSTAD, O. K., & PETTERSEN, D. (2021). Smartphone usage among older adults. *Computers in Human Behavior*, 121, 106783.
- BYRNE, B. M. (2001). Structural equation modeling: Perspectives on the present and the future. *International Journal of Testing*, 1(3-4), 327-334.
- BYUN, S., RUFFINI, C., MILLS, J. E., DOUGLAS, A. C., NIANG, M., STEPCHENKOVA, S., ... & BLANTON, M. (2009). Internet addiction: Metasynthesis of 1996–2006 quantitative research. *Cyberpsychology & behavior*, 12(2), 203-207.
- CACIOPPO, J. T., & CACIOPPO, S. (2018). The growing problem of loneliness. *The Lancet*, 391(10119), 426.
- ÇELİK, F., & ÖZKARA, B. Y. (2022). Gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) ölçeği: Sosyal medya bağlamına uyarlanması ve psikometrik özelliklerinin sınanması. *Psikoloji Çalışmaları*, 42(1), 71-103.
- de JONG GIERVELD, J., VAN TILBURG, T., & PEARL, A. D. (2006). Cambridge Handbook of Personal Relationships. *Google Scholar*:485-500.
- DITOMMASO, E., & SPINNER, B. (1993). The development and initial validation of the Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA). *Personality and individual differences*, 14(1), 127-134.
- DYKSTRA, P. A. (2009). Older adult loneliness: myths and realities. *European journal of ageing*, 6, 91-100.
- EKİNCİ, N. E., YALÇIN, I., & AYHAN, C. (2019). Analysis of loneliness levels and digital game addiction of middle school students according to various variables. *World Journal of Education*, 9(1), 20-27.
- ELLIS, D. A., DAVIDSON, B. I., SHAW, H., & GEYER, K. (2019). Do smartphone usage scales predict behavior?. *International Journal of Human-Computer Studies*, 130, 86-92.
- ERCİŞ, A., DELİGOZ, K., & MUTLU, M. (2021). Öğrencilerin FoMO ve plansız satın alma davranışları üzerine bir uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(1), 219-243.
- EREVIK, E. K., VEDAA, Ø., PALLESEN, S., HYSING, M., & SIVERTSEN, B. (2023). The five-factor model's personality traits and social and emotional loneliness: Two large-scale studies among Norwegian students. *Personality and Individual Differences*, 207, 112115.
- EŞİTİ, Ş. (2015). bilgi çağında problemli internet kullanımı ve enformasyon obezitesi: Problemli internet kullanımı ölçeğinin üniversite öğrencilerine uygulanması. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal* (49):75-97.
- ETTEMA, E. J., DERKSEN, L. D., & VAN LEEUWEN, E. (2010). Existential loneliness and end-of-life care: A systematic review. *Theoretical medicine and bioethics*, 31, 141-169.
- FORNELL, C., & LARCKER, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.

- GAO, X., RAJA, T., CHONG, K. M., & WU, M. (2023). Examining the Phenomenon of Juveniles Digital Addiction in Rural China. *Environment-Behaviour Proceedings Journal*, 8(24), 273-282.
- GONÇALVES, L., NARDI, A., & KING, A. (2023). Digital dependence in the past decade: A systematic review. *Journal of Addiction Research and Adolescent Behaviour*, 6(1), 1-18.
- HADLINGTON, L., & SCASE, M. O. (2018). End-user frustrations and failures in digital technology: exploring the role of Fear of Missing Out, Internet addiction and personality. *Heliyon*, 4(11).
- HAIR, J.F., BLACK, W.C., BABIN, B.J. & ANDERSON, R.E. (2010) Multivariate Data Analysis. 7th Edition, Pearson, New York.
- HAN, S. J., NAGDUAR, S., & YU, H. J. (2023). Digital addiction and related factors among college students. In *Healthcare* (Vol. 11, No. 22, p. 2943). MDPI.
- HATTINGH, M., DHIR, A., RACTHAM, P., FERRARIS, A., & YAHIAOUI, D. (2022). Factors mediating social media-induced fear of missing out (FoMO) and social media fatigue: A comparative study among Instagram and Snapchat users. *Technological Forecasting and Social Change*, 185, 122099.
- HEINRICH, L. M., & GULLONE, E. (2006). The clinical significance of loneliness: A literature review. *Clinical psychology review*, 26(6), 695-718..
- HERR, E. L., & CRAMER, S. H. (1988). *Career guidance and counseling through the life span: Systematic approaches*. Scott, Foresman & Co.
- HETZ, P. R., DAWSON, C. L., & CULLEN, T. A. (2015). Social media use and the fear of missing out (FoMO) while studying abroad. *Journal of research on technology in education*, 47(4), 259-272.
- HODKINSON, C. (2019). 'Fear of Missing Out'(FOMO) marketing appeals: A conceptual model. *Journal of Marketing Communications*, 25(1), 65-88.
- İME, Y., AKYIL, Y., & CAGLAR, A. (2024). The examination of the relationships among digital addiction, loneliness, shyness, and social anxiety in adolescents. *Anales de Psicología/Annals of Psychology*, 40(2), 236-241.
- JABEEN, F., TANDON, A., SITHIPOLVANICHGUL, J., SRIVASTAVA, S., & DHIR, A. (2023). Social media-induced fear of missing out (FoMO) and social media fatigue: The role of narcissism, comparison and disclosure. *Journal of Business Research*, 159, 113693.
- KLINE, P. (2014). *An easy guide to factor analysis*: Routledge.
- KNIGHT, Z. G. (2017). A proposed model of psychodynamic psychotherapy linked to Erik Erikson's eight stages of psychosocial development. *Clinical psychology & psychotherapy*, 24(5), 1047-1058.
- KOC, H., ŞİMŞİR GÖKALP, Z., & SEKİ, T. (2023). The relationships between self-control and distress among emerging adults: A serial mediating roles of fear of missing out and social media addiction. *Emerging Adulthood*, 11(3), 626-638.
- KROPF, N. P., & GREENE, R. R. (2017). Erikson's eight stages of development: Different lenses. In *Human Behavior Theory* (pp. 77-100). Routledge.
- LABRAGUE, L. J., JAAD, S., & FALGUERA, C. (2021). Social and emotional loneliness among college students during the COVID-19 pandemic: the predictive role of coping behaviours, social support, and personal resilience.
- LEIGH-HUNT, N., BAGGULEY, D., BASH, K., TURNER, V., TURNBULL, S., VALTORTA, N., & CAAN, W. (2017). An overview of systematic reviews on the public health consequences of social isolation and loneliness. *Public health*, 152, 157-171.
- LIKAMWA, R., LIU, Y., LANE, N. D., & ZHONG, L. (2013). Moodscope: Building a mood sensor from smartphone usage patterns. In *Proceeding of the 11th annual international conference on Mobile systems, applications, and services* (pp. 389-402)..
- MacKENZIE, S. B., & PODSAKOFF, P. M. (2012). Common method bias in marketing: Causes, mechanisms, and procedural remedies. *Journal of retailing*, 88(4), 542-555.
- MARSH, H. W., & HOCEVAR, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: First-and higher order factor models and their invariance across groups. *Psychological bulletin*, 97(3), 562.
- MASUR, P. K. (2021). Digital communication effects on loneliness and life satisfaction. In *Oxford research encyclopedia of communication*. Pp. 1182-1209.
- MCDONALD, R. P., & MARSH, H. W. (1990). Choosing a multivariate model: noncentrality and goodness of fit. *Psychological bulletin*, 107(2), 247.
- METİN-ORTA, İ. (2020). Fear of Missing Out, Internet Addiction and Their Relationship to Psychological Symptoms. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 7(1).
- MUNLEY, P. H. (1975). Erik Erikson's theory of psychosocial development and vocational behavior. *Journal of Counseling Psychology*, 22(4), 314.
- OBERST, U., WEGMANN, E., STODT, B., BRAND, M., & CHAMARRO, A. (2017). Negative consequences from heavy social networking in adolescents: The mediating role of fear of missing out. *Journal of adolescence*, 55, 51-60.

- ÖZBEK, V., ALNIAÇIK, Ü., KOÇ, F., AKKILIÇ, M. E., & KAŞ, E. (2014). Kişilik özelliklerinin teknoloji kabulü üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri: Akıllı telefon teknolojileri üzerine bir araştırma. *International Review of Economics and Management*, 2(1), 36-57.
- PAULA, K., ZENGİN, S., & KİZİLGEÇİT, M. (2011). Yalnızlık hissi: Teorik yaklaşımlar. *Dinbilimleri Journal*, 11(3).
- PENNING, M. J., WU, Z., & HOU, F. (2024). Childlessness and social and emotional loneliness in middle and later life. *Ageing & Society*, 44(7), 1551-1578.
- PEPER, E., & HARVEY, R. (2018). Digital addiction: Increased loneliness, anxiety, and depression. *NeuroRegulation*, 5(1), 3-3.
- PEPLAU, L. A., & PERLMAN, D. (1982). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research, and therapy*, New York: Wiley-Interscience.
- RIORDAN, B. C., FLETT, J. A., CODY, L. M., CONNER, T. S., & SCARF, D. (2021). The Fear of Missing Out (FoMO) and event-specific drinking: The relationship between FoMO and alcohol use, harm, and breath alcohol concentration during orientation week. *Current Psychology*, 40, 3691-3701.
- ROBERTS, J. A., & DAVID, M. E. (2020). The social media party: Fear of missing out (FoMO), social media intensity, connection, and well-being. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36(4), 386-392.
- ROKACH, A., & BROCK, H. (1997). Loneliness and the effects of life changes. *The Journal of psychology*, 131(3), 284-298.
- ROOK, K. S. (1985). The functions of social bonds: Perspectives from research on social support, loneliness and social isolation. In *Social support: Theory, research and applications* (pp. 243-267). Dordrecht: Springer Netherlands.
- RUSSELL, D., CUTRONA, C. E., ROSE, J., & YURKO, K. (1984). Social and emotional loneliness: an examination of Weiss's typology of loneliness. *Journal of personality and social psychology*, 46(6), 1313.
- SAFDAR BAJWA, R., ABDULLAH, H., ZAREMOHZZABİEH, Z., WAN JAAFAR, W. M., & ABU SAMAH, A. (2023). Smartphone addiction and phubbing behavior among university students: A moderated mediation model by fear of missing out, social comparison, and loneliness. *Frontiers in Psychology*, 13, 1072551.
- SCOTT, R. A., ZİMMER-GEMBECK, M. J., GARDNER, A. A., HAWES, T., MODECKİ, K. L., DUFFY, A. L., ... & WATERS, A. M. (2024). Daily use of digital technologies to feel better: Adolescents' digital emotion regulation, emotions, loneliness, and recovery, considering prior emotional problems. *Journal of Adolescence*, 96(3), 539-550.
- SEEMA, R., HEIDMETS, M., KONSTABEL, K., & VARİK-MAASIK, E. (2022). Development and validation of the digital addiction scale for teenagers (DAST). *Journal of Psychoeducational Assessment*, 40(2), 293-304.
- SERVIDIO, R., SORACI, P., GRIFFITHS, M. D., BOCA, S., & DEMETROVICS, Z. (2024). Fear of missing out and problematic social media use: A serial mediation model of social comparison and self-esteem. *Addictive Behaviors Reports*, 19, 100536.
- SINGH, A. K., & SINGH, P. K. (2019). Digital Addiction: A conceptual overview. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*, 3538.
- SKIERKOWSKI, D., & WOOD, R. M. (2012). To text or not to text? The importance of text messaging among college-aged youth. *Computers in Human Behavior*, 28(2), 744-756.
- SUN, L. (2023). Social media usage and students' social anxiety, loneliness and well-being: does digital mindfulness-based intervention effectively work?. *BMC psychology*, 11(1), 362.
- TANAKA, J. S., & HUBA, G. J. (1985). A fit index for covariance structure models under arbitrary GLS estimation. *British journal of mathematical and statistical psychology*, 38(2), 197-201.
- TANHAN, F., ÖZOK, H. İ., & TAYİZ, V. (2022). Gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO): güncel bir derleme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 14(1), 74-85.
- TURAN, S., UZUN, S., & ALEMDAR, U. (2023). Predictors of internet addiction in middle adolescence: social, emotional loneliness and digital gaming. *International Journal of Asian Education*, 4(1), 17-25.
- TUTAR, H., & ERDEM, A. T. (2022). Örnekleriyle bilimsel araştırma yöntemleri ve SPSS uygulamaları. *Seçkin Yayıncılık*, 2. Baskı
- TÜRK, N., BATMAZ, H., & KELEŞ, O. (2024). Adaptation of the Child-Adolescent Digital Addiction Scale (CADAS) to the Turkish Culture: A Validity and Reliability Study. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 11(21), 139-150.
- URUK, A. C., & DEMİR, A. (2003). The role of peers and families in predicting the loneliness level of adolescents. *The journal of psychology*, 137(2), 179-193.
- VAGHELA, P. S. (2016, March). Digital addiction: an epidemic of digital world-an article on digital addiction among generation d. In *National Conference On Managing Business Through Digital Marketing In The Globalized Era*. Grajat.
- VAN HUYNH, C., PHAN, H. T., HUA, T. D., TRAN-THI, T. H., & TRAN-CHI, V. L. (2022). Relationship between the fear of missing out and loneliness among university students in COVID-19 pandemic. *Pegem Journal of Education and Instruction*, 12(3), 44-48.
- VAN TILBURG, T. G. (2021). Social, emotional, and existential loneliness: A test of the multidimensional concept. *The Gerontologist*, 61(7), e335-e344.

WANG, L., QIU, J., YAN, S., WANG, Y., & ZHANG, Y. (2022). Does mobile social media undermine our romantic relationships? The influence of fear-of-missing-out on young people's romantic relationship.

WANG, Y., & ZENG, Y. (2024). Relationship between loneliness and internet addiction: a meta-analysis. *BMC Public Health*, 24(1), 858.

WU, D., ZHAO, Y. C., WANG, X., SONG, S., & LIAN, J. (2024). Digital hoarding in everyday hedonic social media use: the roles of fear of missing out (FoMO) and social media affordances. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 40(18), 5399-5414.

YALOM, I. (1999). Varoluşçu Psikoterapi (Z. İyidoğan Babayigit, Çev.). *İstanbul: Kabalıcı Yayınevi*.

YANGUAS, J., PINAZO-HENANDIS, S., & TARAZONA-SANTABALBINA, F. J. (2018). The complexity of loneliness. *Acta Bio Medica: Atenei Parmensis*, 89(2), 302.

YIN, L., WANG, P., LI, H., MAO, N., HU, H., & GRIFFITHS, M. D. (2024). Gender differences in the associations between parental phubbing, fear of missing out, and social networking site addiction: A cross-lagged panel study. *Technology in Society*, 78, 102668..

ZHANG, Z., JIMÉNEZ, F. R., & CICALA, J. E. (2020). Fear of missing out scale: A self-concept perspective. *Psychology & Marketing*, 37(11), 1619-1634.

Özet

Araştırma kapsamında bireylerin toplumdaki sosyal yalnızlık düzeyleri, gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) ve dijital bağımlılık algıları kapsamında ele alınmıştır. Bu çalışmada, gelişmeleri kaçırma korkusu, dijital bağımlılık ve sosyal yalnızlığın bireyler üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin analizler yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın temel problemi, toplumdaki bireylerin zaman zaman olumsuz düşünce ve davranışları nedeniyle yalnızlık yaşadıkları, dijital bağımlılıkla bu algıları azaltmaya çalışan bireylerin, gelişmeleri kaçırma korkusu duygusunun da etkisiyle çevreleriyle iletişim kurmayarak toplumdan daha fazla izole ve soyutlanmış hale gelebilecekleridir. Araştırma, bireylerde gelişmeleri kaçırma korkusu algılarının sosyal yalnızlık nedeniyle oluşup oluşmadığını ve bu durumun dijital bağımlılığa neden olup olmadığını belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorusu "dönüşümleri kaçırma korkusunun dijital bağımlılık üzerindeki etkisinde sosyal yalnızlık aracılık rolü oynuyor mu?" olarak belirlenmiştir. Araştırma sorusuna cevap bulmak için Türkiye'deki üniversitelerde görev yapmakta olan (n=614) akademisyenler örnekleminde anket uygulaması yapılmıştır. Araştırma verilerinin akademisyenlerden seçilmesinin temel nedeni, akademisyenlerin meslekleri gereği gündem gelişmelerini takip etme alışkanlığına sahip olmaları ve bu alışkanlığın zamanla dijital bağımlılığa dönüşebilmesi, ayrıca bu bireylerin sosyal yalnızlık düzeylerinin de dijital bağımlılığa neden olabileceğidir. Toplumda genç bireylere eğitim veren akademisyenlerin bu olumsuz algılarının öncül ve ardıllarının bu çalışma konuları sınırlılığında belirlenerek çözüm önerileri sunulması ile akademisyenlerin daha iyi eğitim vermeleri, etkili iletişim kurmaları ve daha nitelikli bireyler yetiştirmeleri sağlanabilecektir. Bu kapsamda gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO), sosyal yalnızlık düzeyi ve dijital bağımlılık algılarını ölçen ölçekler kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemi ile kurgulanan çalışmada dört adet hipotez belirlenmiştir. Araştırma verilerine doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon analizi, frekans analizi ve yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Araştırmada bulgularında; gelişmeleri kaçırma korkusunun sosyal yalnızlığı arttırdığı, sosyal yalnızlığın ise dijital bağımlılığı güçlendirdiği belirlenmiştir. Diğer yandan gelişmeleri kaçırma korkusunun dijital bağımlılığı yine aynı yönde arttırdığı sonucunda ulaşılmıştır. Son olarak gelişmeleri kaçırma korkusunun dijital bağımlılığa etkisinde sosyal yalnızlık düzeyinin aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Araştırma sonucunda gelişmeleri kaçırma korkusunun artması ile dijital bağımlılığın arttığı sosyal yalnızlık düzeyinin ise bu artışta gizil bir değişken olduğu belirlenerek literatüre özgün bir katkı sağlandığı düşünülmektedir.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Kimlik, Güvensizlik ve Fanatizm: Lider Söylemleri Üzerine Eleştirel Bir Analiz

Identity, Insecurity and Fanaticism: A Critical Analysis of Leader Discourses

Nadir ATEŞOĞLU

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı, bireylerin güvenlik kaygıları, aidiyet ve kimlik sorunlarının günümüzde fanatizmin yaygınlaşmasındaki rolünü incelemek ve bu sürecin siyasal söylemler aracılığıyla nasıl güçlendirildiğini analiz etmektir.

Yöntem: Çalışmada, seçim kazanan siyasal liderlerin kampanya sloganları eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bu kapsamda sloganlar, kimlik inşası, aidiyet üretimi ve ötekileştirme pratikleri bağlamında değerlendirilmiştir.

Bulgular: Elde edilen bulgular, bireylerde artan güvensizlik ve memnuniyetsizliğin kolektif aidiyet arayışını güçlendirdiğini ve bu durumun fanatik tutumlara zemin hazırladığını göstermektedir. Ayrıca siyasal liderlerin söylemlerinin, mevcut fanatizm potansiyelini harekete geçirerek aidiyet duygusu üzerinden dışlayıcı ve kutuplaştırıcı bir dil ürettiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte farklı ülkelerdeki liderlerin söylemlerinin içerik açısından çeşitlilik gösterse de, “biz ve onlar” ayrımı, rasyonaliteyi dışlama, müzakereye kapalılık ve duygusal mobilizasyon gibi ortak fanatik kodlar etrafında benzeştiği görülmüştür. Bulgular ayrıca fanatizmin belirli bir ideolojiden ziyade, duygular üzerinden işleyen ve kitleleri harekete geçiren bir söylem tarzı olarak yeniden üretildiğine işaret etmektedir.

Sonuç: Bu bağlamda çalışma, fanatizmin bireysel bir eğilimden ziyade yapısal güvensizlikler ve siyasal söylemler aracılığıyla beslenen bir olgu olduğunu ortaya koymakta ve çağdaş siyasal iletişim süreçlerinin toplumsal ayrışmayı derinleştiren etkilerine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Fanatizm, Kolektif Aidiyet, Güvensizlik, Kimlik, Ötekileştirme

Abstract

Aim: This study aims to examine the role of individuals' security concerns, issues of belonging, and identity problems in the spread of fanaticism in contemporary societies, and to analyze how this process is reinforced through political discourse.

Method: The study employs critical discourse analysis to examine the campaign slogans of political leaders who have won elections. In this context, the slogans are analyzed in terms of identity construction, the production of collective belonging, and practices of othering.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Sinop, Türkiye.

✉ natesoglu@sinop.edu.tr

Geliş/Received: 09.01.2025

Kabul/Accepted: 13.06.2025

Nadir ATEŞOĞLU, “Identity, Insecurity and Fanaticism: A Critical Analysis of Leader Discourses”, Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 83-100.

Findings: The findings indicate that increasing insecurity and dissatisfaction among individuals strengthen the search for collective belonging, thereby creating a ground for fanatic attitudes. Moreover, it has been found that political leaders' discourses activate the existing potential for fanaticism and produce an exclusionary and polarizing language through appeals to belonging. In addition, although the discourses of leaders in different countries vary in content, they show similarity around common fanatic codes such as the "us versus them" distinction, the exclusion of rationality, non-negotiability, and emotional mobilization. The findings also indicate that fanaticism is reproduced not as a particular ideology, but as a style of discourse operating through emotions and mobilizing the masses.

Conclusion: In this respect, the study demonstrates that fanaticism is not merely an individual tendency but a phenomenon shaped by structural insecurities and reinforced through political discourse, and it highlights the role of contemporary political communication in deepening social divisions.

Keywords

Fanaticism, Collective Belonging, Insecurity, Identity, Othering

Giriş

Günümüzde kimlik krizleri ve toplumsal güvensizlik ortamı, bireyleri radikal ideolojilere ve mutlak bağlılığa açık hale getirmektedir. Bu ortamda liderlerin söylemleri, bireylerin aidiyet duygularını manipüle ederek fanatik tutum ve davranışların zeminini hazırlayabilmektedir. Fanatizm, yalnızca bireysel bir psikolojik eğilim değil; aynı zamanda söylem yoluyla inşa edilen ve sürdürülen bir toplumsal yapıdır.

Fanatizm, ne sporla ne de bazı radikal eylemlerle sınırlı bir olgu değildir. O bir kişinin bir nesneye veya gruba tutku ve coşkuyla körü körüne ve sorunlu bir şekilde bağlanmasıdır (Johnson & Feldman, 2021; Katsafanas, 2019). Çünkü burada kişi artık basit bir taraftar veya destekçi olmanın çok ötesine geçmiş durumdadır. Elbette bireyi bu tür bağlanmalara iten nesnel koşullar bulunmaktadır. Bugün modern bireyin ait olmaya, kimlik sorunlarına ve güvende hissetmeye ilişkin çok daha yapısal sorunları vardır. Bu sorunların başında modernitenin bizatihi kendisi bulunmaktadır. Yoğun kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte birey, kendisini herhangi bir yere ait hissetmemekte, yabancılaşmakta ve güven sorunları yaşamaktadır. İkinci olarak son yıllarda birçok ülkenin yoğun bir şekilde hissettiği göçmen krizleri sorunu yerleşik bireyleri önce kolektif aidiyet duygusuna ve oradan da fanatizme itmektedir.

Modernitenin yalnız ve güvensiz hisseden bireyi göçün getirdiği belirsizlikle birlikte fanatik liderlerin söylemlerine son derece açık hale gelmektedir. Başka bir ifadeyle mevcut nesnel koşullar önce vatandaşların anlayışını ve sonra da iktidar adaylarının tavırlarını şekillendirmektedir. Dolayısıyla son yıllarda yaygınlaşarak birçok ülke liderlerinin değişmesine neden olan fanatik tutum biçimi, biri teorik ve yapısal ve diğeri pratik ve güncel iki ana hat üzerinden ele alınabilir. Zira son yıllarda olup biten olaylara karşı, birçok ülke halkının seçimlerde fanatik tutum sergileyen liderlere yönelmeleri bize hem teorik hem de pratik hattın birleştiğini göstermektedir. Güvenli hissetmeme, kimlik bunalımları, ait olma hissinin tatmin edilememesi ani gelişen göç dalgasıyla -gelişme endişesi de yeterlidir- birleştiğinde birçok ülke yönetimine fanatik liderlerin gelmesine neden olabilmektedir.

Modernite bir anlamda belirsizlikle mücadele sürecidir. O müphem alan bırakmamakta ve her fenomeni iyi-kötü, doğru-yanlış oyununa sokarak netleştirmeye çalışır. Özellikle dost ve düşman meselesine odaklanmak ve bu yolla bir tehdit olarak algılanan belirsizliğin üstesinden gelmek istenir. Bauman'ın tespitiyle güvende hissetmek için yapılması gereken şey bir an önce belirsizliklerden kurtulmaktır. Çünkü modernite tanımlayıp sınıflandıramadığı her kategoriye bir tehdit olarak görmektedir (Bauman, 2017: 92). Modernite bu anlamda bir kategorileştirme projesidir ve bu süreç bir dışlama, ötekileştirme veya dahil etme süreciyle birlikte işlemektedir. Böylece kim dost, kim düşman netleştirilebilir. Doğal olarak dostlarla çalışılır ve düşmanlarla mücadele edilir ve gerekirse savaşılar. Zıtlıklara dayalı tüm bu ikilikler, "ideal" bir düzen inşa etmeyi hedeflemektedir. Ancak aniden göçle gelen ve arafta olan ötekinin nasıl tanımlanacağı önemli bir problemidir. Örneğin göçmenler bu kategori içindedirler. Bauman'ın ifadesiyle bunlar, bilinen düşmanlar gibi değildirler ama bildiğimiz dosta da benzememektedirler (Bauman, 2017: 93). Burası kritik bir noktadır, çünkü modern birey başlangıçta tanımlayıp dost-düşman kategorisine alamadığı "yabancı" olan göçmenleri belirli bir bekleme süresi sonrasında yaşadığı sorunların temel kaynağı olarak kodlamakta ve onları "ötekiler" olarak bir dışlama kategorisine dahil etmektedir. Ancak bu ne bilimsel ne de rasyonel bir tanımlamadır. Bu duyguları öne alan coşkulu bir suçlama biçimidir.

Fanatik, her neyi savunursa savunsun o bunu, şiddet içeren coşkulu bir tutum biçimiyle ve ötekileştirerek savunmaktadır (Ateşoğlu, 2023: 10). Bu anlamda neyin savunulduğu önemini yitirirken nasıl savunulduğu çok daha kritik bir hale gelmektedir. Fanatizmin ayırıcı özelliği de zaten onun "dışlayıcı ve şiddet içeren bir tutum biçimi" olmasıyla ilgilidir. Hoffer'ın da belirttiği üzere:

“Fanatik bir ateist ile fanatik bir dindar bu anlamda aynı kişidir. Oysa Tanrının var olup olmamasını umursamayan kibar sinik, her ikisi için de karşı taraf anlamına gelmektedir” (Hoffer, 2019:113).

Katsafanas’a göre fanatik, “aşırı bağlılık sergileyerek kendisinden farklı olanları dışlayan ve ötekileştiren, bu eylemlerini rasyonel bir temele dayandırma ihtiyacı hissetmeyen ve aynı zamanda şiddet eğilimi gösteren biridir (Katsafanas, 2019, s. 17). Dolayısıyla asıl ayırım, savunulan şey veya onda ne kadar ileri gidildiği değil, nasıl savunulduğudur. Bu anlamda bazı ülke liderlerin coşku, tutku, dışlama, ötekileştirme, objektif olamama ve şiddet içeren tutumlarını ele almak fanatizm düzeylerini belirlemek açısından önemlidir.

Dolayısıyla dışlama ve ötekileştirmeyi merkezine alan, güven duygusununum tatminine ve kolektif aidiyet hissine yönelmiş siyaset yapma biçimleri günümüzde popülerleşmiş görünmektedir. Bu çalışma lider söylemlerinin kimlik ve güvensizlik temaları üzerinden fanatizmi nasıl yeniden ürettiğini eleştirel bir bakışla incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, *son on yılda* sözü edilen süreçleri yaşadığı düşünülen demokratik beş ülkenin seçim kazanan liderlerinin söylemlerini eleştirel söylem analizi yöntemiyle tartışmaktadır. Çalışmada seçilen ülkelerin hepsinde özellikle ekonomik sorunlar ve göç dalgasıyla birlikte fanatik söylemleri dile getiren liderlerin halk desteği kazanarak iktidara gelmeleri ve kullandıkları fanatik söylemlerin halk tarafından onaylanması dikkate alınmıştır. İlgili ülkeler seçilirken demokratik seçimlerle değişebilen iktidar yapısı ve fanatik söylemlerle öne çıkan lider veya liderlerin varlığı temel alınmıştır.

Onaylanmayan kimlikler, ait olmama hissi, güvensizlik hissi ve ekonomik sorunlar, yerel halkın yabancı -veya olası yabancı- göçmenleri dışlayarak her türlü sorunun kaynağı olarak gördüğü bir ortamda liderler, ne tür seçim sloganları veya seçim kampanyaları ile buna karşılık vermektedirler? Lider tepkileri makul, akılsel, rasyonel ve insani midir yoksa dışlayıcı, ötekileştirici, duygusal ve fanatik mi? Bu bağlamda, son yıllarda basında fanatik tutumlarıyla ön plana çıkan ve seçim kazanan liderler çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Bir literatür değerlendirmesinin ardından ilgili ülkelerdeki liderlerin seçim çalışmaları sırasında kullandıkları söylemler, fanatizm bağlamında tek tek ele alınacaktır.

Bu çalışmanın özgün katkısı, yalnızca fanatik lider söylemlerini betimlemekle kalmayıp, bu söylemlerin kimlik, güvenlik ve aidiyet gibi yapısal sorunlar zemininde nasıl anlam kazandığını göstermesidir. Ayrıca çalışma, fanatik söylemlerin yalnızca toplumsal kutuplaşmayı artırmakla kalmayıp, vatandaşlık kavrayışını ve demokratik katılım biçimlerini de dönüştürdüğünü savunmaktadır.

Arka Plan: Göç, Güvensizlik ve Kimlik

Son yıllarda küresel ölçekte artış gösteren göç hareketleri, yalnızca coğrafi sınırları değil, aynı zamanda toplumların sosyal, kültürel ve politik dengelerini de derinden etkilemektedir. Göç, yalnızca demografik bir olgu değildir o aynı zamanda bireylerin aidiyet duygularını, kimliklerini ve sosyal bağlarını yeniden tanımlamalarını gerektiren karmaşık ve çok yönlü bir süreçtir. Özellikle kimlik ve aidiyet gibi temel insani ihtiyaçların karşılanamaması, toplumlar içinde güvensizlik ve ayrışma hissini güçlendirmektedir. Bu durum, özellikle göç alan ülkelerde, yerel halk ile göçmenler arasında toplumsal gerilimlerin artmasına ve güvenin zedelenmesine yol açmaktadır. Bu önemli bir toplumsal krize işaret etmektedir. Çünkü ekonomik krizler veya doğal afetler gibi olağanüstü hayal kırıklıklarının yaşandığı toplumlarda, birlik, dayanışma ve fedakârlık eğilimlerinin arttığı görülmektedir (Çelik, 2018: 67). Bu olumlu bir duygu olarak değerlendirilebilse de artan dayanışma ve fedakârlık hissi, aşırı milliyetçi duyguları tetikleyebileceği gibi kitlesel fanatizmi de neden olabilir (Daly, 1977: 53). Göçle ivme kazanan bu tür krizler, devletlerin sosyal refah ve güvenlik vaatlerini yerine getirememesiyle birleştiğinde, yaşanan yere sonradan gelen göçmenler ötekileştirilmekte ve düşmanlaştırılmaktadır. Ekonomik kaygılara kültürel farklılıkların neden olduğu gerilimler de eklendiğinde sorun biraz daha karmaşıklaşmaktadır.

Göçmenlerin, tanımlanamayan muğlak bir yabancı olmaktan çıkarak, öteki yani düşman olarak tanımlanmaya başlanması çok yeni bir süreçtir ve doğal olarak yerleşik ülke vatandaşlarının ekonomik ve güvenlik kaygılarıyla yakından ilişkilidir. Böylece modernite bir kez daha eski silahına yeniden kavuşmuş ve muğlak/belirsiz bir kategoriden kurtularak yabancı-göçmenleri, öteki-düşmanlar kategorisine dahil etmiştir. Bu tür sınıflandırmalar, doğal olarak kolektif aidiyet duygularını ve fanatizmi yükselten sınıflandırma biçimleridir. Çünkü fanatizm, bireyin varoluşsal kaygılarını, içsel huzursuzluklarını ve yaşamın belirsizliğinden kaynaklanan toplumsal ve kişisel güvensizlik duygularını aşmasına katkı sağlamaktadır (Göka & Göka, 2009: 327). Bu fanatizmin bir unsuru olan “tartışmaya açık olmayacak şekilde netleştirme” sayesinde olmaktadır. Fanatizm bu anlamda bireyin bir tür netleştirme sürecidir. Hogg’a göre bireylerin fanatik bir tutum benimsemesine yol açan temel etken, derin bir şekilde hissedilen duygusal belirsizliklerdir (Hogg, 2007: 73-77). Biz ve diğerleri gibi bir kategorizasyon sayesinde yerleşik halk, yaşadığı sorunların ne olduğu hakkında bir anlamlandırma kategorisine sahip olmakta ve artık düşmanın kim(ler) olduğunu zihninde netleştirebilmektedir. Artık sorun ve ona neden olan kaynağa ilişkin yargılar netleşmiştir. Ancak fanatik bu noktada kendi grubu veya ideolojisini

sevmeye dayalı bir tutumdan ziyade ötekinin kötülüğü üzerine odaklan bir tutum içindedir¹. Bu tutum, “öteki kötüler” üzerinden kendi “iyiliğini” inşa eden bir tutumdur.

Düşmanlaştırmada bazen çok ileri boyutlara gidebilir ve sadece ekonomik sorunlar değil, güvensizlik, ait olma ve onaylanma gibi tüm bireysel kökenli başka sorunların kaynağı da bu yeni yabancı/ötekilere yüklenebilir. Doğal olarak bu tür bir sınıflandırma, ötekileştirme ve düşmanlaştırma süreci, rasyonel değil aksine güven ve kimlik ihtiyacı gibi duygusal bir temeline dayanmaktadır. Bu duygusallık, kendisini genellikle kolektif aidiyet ve fanatizm olarak göstermektedir. Unutmamak gerekir ki fanatizm, bir ideolojide aşırılık veya köktencilik ile aynı anlama gelmemektedir. Bir konuda aşırıya kaçmak her zaman fanatizm anlamına gelmediği gibi çok naif ve makul bir ideali veya nesneyi (çevrecilik-futbol kulübü) savunurken takınılan tavır da son derece fanatikçe olabilir.

Küreselleşmenin yaygınlaşması ve iç çatışmalar sonucu yükselen göç dalgalarıyla birlikte toplumların hızla melezleştiği bu son yıllarda, özellikle yerleşik halkın kaygılı ve güvensiz hissettiği, nispeten yeni belirsiz bir süreç yaşanmaktadır. Tietjen’e göre, kişilerin kimliklerine ilişkin olarak hissettikleri belirsizlikler onları fanatizme itmektir (Tietjen, 2023: 229). Yerel halk, göçmenler karşısında kendi kimliğini ve kazanımların koruma çabalamakta “biz” ve “ötekiler” arasında keskin sınırlar çizmeye yönelmektedir. Öte yandan bu durumu fırsata çeviren bazı siyasi liderler halk desteği kazanmak için bu ayrışmayı azaltmak yerine derinleştiren söylemler geliştirerek, güvensizlik ve korku hislerini körükleyebilmektedirler. Bu bağlamda, aidiyet duygusunu pekiştirmek adına topluluklara bir “dış düşman” imgesi sunulmakta ve fanatizmin temelleri atılmaktadır.

Öte yandan toplumsal rutinlerin değişmesi ile sonuçlanabilecek olan bu süreç, Chambers’in ifadesiyle, eski düzeni rahatsız etmektedir. Çünkü yeni konuklar, egemenin dil, kültür, müzik ve dinsel rutinleri başkalaşmaya zorlamaktadır. Yerleşiklerin şehir yaşam stili, estetiği ve dilin yeniden belirlemektedirler (Chambers, 2014: 42). Bu durum, egemen yerleşikler için merkezde olmadığını kabul etmek anlamına geldiği ölçüde güvensiz hissettirmektedir. Bu nedenle yerleşikler bu durumu milli ve bireysel kimliklerine yönelik bir tehdit gibi algılayabilir. Kimlik bulma çabası bireyin bir üst kategoriye yönelmesine neden olur. Bu bazen bir futbol takımı, ünlü bir kişi veya bir ideoloji olabilir ancak güvensizliğin yaygınlaştığı ortamlarda genellikle kolektif kimlikler, kişiler arasında hayali de olsa bir bağ kurma işlevi görmektedir. Anderson’a (2017) göre, milliyetçilik yalnızca bir siyasi hareket veya toplumsal bir olgu değil o aynı zamanda bireylerin düşünsel ve duygusal dünyalarında bir kimlik inşa etme sürecidir.

Tüm bu süreç, birtakım sorunlar yaşayan yerleşik halkın her şeyin suçlusu olarak bir sorumlu bulmasına ve onu günah keşişi ilan etmesiyle sonuçlanmaktadır. Eric Hobsbawm’ın işaret ettiği üzere:

“ABD’de 1890’lardan, Batı Avrupa’da ise 1950’lerden bu yana, göç alan ülkelerde ve bölgelerde yerli nüfusun “yabancılar” ın kitlesel akınına karşı belirgin yabancı düşmanlığı ve ırkçı tepkiler vermesine maalesef aşınayız. Ancak, yabancı düşmanlığı ve ırkçılık bir çözüm veya tedavi değil, bir semptomdur.” (Hobsbawm, 2017: 198).

Doğal olarak göçmen karşıtı politikalar, ulusal kimliğin korunması söylemleri ve toplumsal belirsizlik ve huzursuzlukların “öteki” üzerinden açıklanması, fanatizmin yükselişine zemin hazırlamaktadır. Güvende hissetmeme ve kimliklerin silikleşmesi gibi nedenlerle ortaya çıkan bu semptomlar popülist ve fanatik liderler tarafından “kolektif aidiyet ve güçlü liderlik” vaatleriyle doldurulmaktadır. Bu sosyo-psikolojik ortamda bireylerin yaşadığı güvensizlik, belirsizlik ve yönelim kaybı, popülist ve fanatik söylemler kullanan liderler tarafından manipüle edilerek bireylerin korkuları ve aidiyet arayışları siyasi çıkarlar için kullanılabilir. Çünkü bireysel övünç, her zaman itici görünse de kolektif övünç, genellikle kitlelere cazip gelebilmektedir.

Bu tür zamanlarda grup aidiyeti duygusu üst seviyelere çıkmaktadır. Aşırı kolektif aidiyet duygusuna muhalefet gösteren veya farklı görüşte olanlar, kolayca hain ilan edilerek grup dışına itilebilir (Tietjen, 2023: 228). Bu sürecin sonunda görüşler keskinleşir ve farklılıklara tahammül azalır. Demokratik ülkelerde dahi bazı liderler, fanatizm ateşine odun atmak pahasına böyle bir toplumsal yapıyı kullanmayı tercih etmektedirler. Diğer bir ifadeyle, bu liderler, fanatizmin oluşması için son derece elverişli olan ortamı ve mevcut toplumsal kırılmaları manipüle ederek kullanmayı ve fanatik kitleler oluşturmayı veya var olan kitleleri daha da fanatikleştirmeyi tercih etmektedirler. Bu durumda göç ve göçmenlere yaklaşım, ekonomik sorunlar bir araç olarak kullanılsa da esasen bir kimlik ve güvenlik meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlunun birçok duygusunun antropolojik bir temele dayandığı söylenebilir. Bu bağlamda, bireyi harekete geçiren en güçlü duygulardan biri korku duygusudur (Toscano, 2013: 132). Bu nedenle birey için korku duygusu yerine güven duygusunun tercih edilmesi son derece anlamlıdır. Bu çalışma bağlamında güveni daha çok toplumsal

¹Öte yandan her sevmeye zaten bir sınır çizmek anlamına gelir. Bu nedenle aşırı sevgi eyleminin doğal sonucu dışlamak ve ötekileştirmektir. Zizek, “sevgi kötülüktür” derken her sevgi eyleminin doğal sonucunun bir dışlama olduğunu veya sevginin dışlama eylemine içkin olduğunu ifade etmiştir (Zizek, 2013, s. 221).

güven veya bir topluluk içinde güvende hissetme şeklinde anlamak gerekmektedir. Mevcut sözlüklerde kayıtlı olmayan bir kavram olan “güvenlikleştirme,” yakın geçmişte halka yönelik yapılan konuşmalarda ortaya çıkmış ve kısa sürede medya mensupları ile politikacıların terminolojisine dahil olarak hızlı bir şekilde adapte edilmiştir (Bauman, 2018: 26). Giddens’in “temel güven duygusu” olarak isimlendirdiği bu duygu, onun ifadesiyle “bütün normal bireylerin yanlarında taşıdıkları ve gündelik hayatta ilişkilerini sürdürebilmek için başvurdukları koruyucu kozanın temel duygusal dayanağıdır” (Giddens, 2014: 59). Diğer bir ifadeyle temel güven duygusu, eylem ve etkileşim alanlarında karşılaşılan risk ve tehlike ve belirsizliklere karşı bir koruma kalkını işlevi görmektedir.

Bununla birlikte asıl kritik nokta, güvenli hale getirmek için ne yapıldığıdır. Çünkü güven sağlamak için başvuru olan polisiye güvenlik önlemlerinin en büyük etkisi bizzat bu önlemlerin güvensizliğe neden olmasıdır. Bauman’ın tabiriyle, “güvenlik önlemleri, tehlike, risk ve güvensizlik duygularımızın daha da derinleşmesine yol açmaktadır.” (2013: 77). Bu durumda kültürünün ve mevcut rutininin tehlikeye girdiğini düşünen ve belirsizlikten kurtulmaya çalışan birey muhtemelen -yine çözüm olmayıp ama çözüm gibi görünen- başka bir seçeneğe yönelmeyi tercih etmektedir. Bu seçenek, kendisini, bir grup, kurum, lider veya bir nesne ile -bu çalışma bağlamında bir siyasi lider, parti ya da ideolojiyle- ilişkilendirmektedir.

Kişinin içinde bulunduğu ortama ve kimliğine ilişkin olarak hissettiği belirsizlikler onun fanatizme yönelmesine neden olmaktadır (Tietjen, 2023; Marcel, 1955). Özellikle sosyal ve ekonomik kırılgan dönemlerinde birey, belirsizlikten kurtulmak ve tekrar güvende hissetmek için bir grup veya nesneyle bütünleşmeye yatkınlık gösterir (Summers, 2006). Birey, grupla bütünleştiğinde kendini güvende ve değerli hissetmektedir. Genellikle bağlanan nesneye bir kutsallık atfedilmektedir. Kutsal değerler, bireylere dünya hakkında bir kesinlik duygusu sağlarken, aynı zamanda grup kimliklerini ve benlik algılarını pekiştirmektedir (Tietjen, 2023: 229).

Bireyi fanatik olmaya iten güvenlik ve kimlik sorunları gibi nedenler göstermektedir ki, fanatizm, birey için artık bir tercihten ziyade bir zorunluluk haline gelmektedir. Birey aşırı belirsiz ve tehdit edici olan bu toplumsal istikrarsızlık durumunda hem milli ve hem de bireysel kimliğini tehdit altında hissetmektedir. Birincisi Anderson’un (2017) tabiriyle, “hayali bir cemaattir” ve aslında bir tahayyülden ibarettir. Öte yandan Chambers’ a göre ikincisi de bir hayal ürünüdür. Yani esasen, kendiliğimiz de bir tür kurgu ve tahayyülden ibarettir. Ancak kendiliğin veya milletlerin bir kurgu ile inşa edilmiş olmaları onların işlevsiz veya önemsiz olduklarını göstermez (Chambers, 2014: 46). Aksine hem bireysel hem de milli düzeyde var olan hikayeler ve kültürel anlatılar, kimliğin temelini oluşturmaktadır. Bunun uydurulmuş bir gerçeklik olması tali bir konudur. Bu nedenle kırılgan ve güvensizlik anlarında milli kimliğe sarılmak, bir ihtiyaç haline gelebilmektedir.

Olup bitenleri daha kolay anlama ve tanımlama, ait olma ve duygusal bağlılığı sağlama, belirsizliği azaltma, fanatik biçimde bir nesne veya gruba bağlanan kişilerin özgüvenlerini de arttırmaktadır (Tietjen, 2023: 227). Diğer bir ifadeyle, kendini -mevcut bozulduğunu düşündüğü kimliğini- değersiz ve önemsiz hisseden birey aidiyet kurduğu grubun değerleri aracılığıyla kahramanlık statüsüne erişecek ve bu yolla adeta ölümsüzlük hissi kazanacaktır (Tajfel, 1970; Johnson & Feldman, 2021, s. 5; Katsafanas, 2019). Bu nedenle, bir fanatik için tutkuyla bağlanma eylemi, keyfi bir tercih değildir aksine yaşamsal bir zorunluluktur (Tietjen, 2023: 227). Doğal olarak bu tür bir bağlanma, rasyonel ve akliselim bir değerlendirmeye değil, benliğe yönelik ve duygusal bir ihtiyacın tatmini olarak şekillenmektedir.

Fanatizm bireyin sorunlu duygusal hali sonucu oluşsa da o elbette her zaman ideolojik veya milliyetçi bir tarzda gerçekleşmez. Hangi spor kulübünün, hangi ünlünün veya ideolojinin fanatiği olunacağı kişinin habitusu tarafından belirlenecektir. Yine de kimliğe yönelik tehdit algılarının eşlik ettiği kırılgan dönemlerde milliyetçi fanatizmin arttığını söylenebilir. Ancak her durumda fanatiğin bağlanma şekline tutku, coşku, tartışmaya kapalı olma, dışlama ve irrasyonellik eşlik edecektir. Neyin fanatiği olursa olsun fanatiğin nesneye bağlanma şekli değişmemektedir. Sonuç olarak, çeşitli nedenlerle kendini güvende hissetmeyen, hayatını anlamlandıramayan ve toplumsal onay görmüş bir kimlikten yoksun olan bir bireye -kendini adeta “hiç kimse” olarak gören birine- bir gruba bağlanma ve kimliğini fanatik olduğu bu grupla bütünleştirme düşüncesi son derece cazip gelebilir. Böylece birey, gerek modernitenin neden olduğu yapısal sorunları, gerekse göç ve ekonomik istikrarsızlığın körüklediği güven, kimlik ve ait olup onaylanmaya ilişkin sorunları çözmek için sahte bir çözüm öneren fanatizme yönelmeye karar verebilir.

Fanatizm, bireye geçici bir tatmin sağlayabilir ancak o bireye asla genel olarak yaşamdan memnuniyet sağlayamaz. Bunun nedeni, fanatiğin bir ideolojide, futbol taraftarlığında veya grup aidiyetinde çok ileriye gitmesi değildir. Bunun nedeni, fanatizmin dışlayıcı, şiddet içeren ve akliselimden uzak bir bağlanma biçimi olmasıdır. Fanatik, grup aidiyetinin gereğini coşkuyla yaptığı için eylemlerinden utanmayabilir -hatta grup içinde saygınlık da kazanabilir- ancak içten içe suçluluk duygusu hissetmektedir. Öte yandan birey kendi “değersiz” kimliğini yok ettiğini ve bunun yerine -daha yukarıda gördüğü- bir grubun kimliğini koyduğunun bilincindedir (Hoffer, 2019; Johnson & Feldman, 2021). Bu

rahatlatıcı olabilir ancak her durumda sahte bir kimliktir ve fanatik kişi ifade etmese de bunun bilincindedir (Tietjen, 2023: 229). Fanatik aidiyet hissettiği grup (kişi, nesne, ideoloji) hakkında rasyonel/makul bir düşünceye veya eleştiriye cüret ederse gruptan anında dışlanacağını bildiği için sürekli coşku ve tutku duygularıyla yaşamakta ve özgür olmadığını bilmektedir. Tietjen'in söylediği gibi bir fanatik için rasyonel ve objektif düşünmek alternatif bir seçenek değildir.

Fanatizm tutkulu bir bağlılığın ötesinde, ötekileştirme, dışlama, karşıt düşünceleri soyutlayarak açıklama ve şiddeti içeren bir yaklaşımdır. Katsafanas'a (2019) göre, şiddet ya da başkalarını ötekileştirme unsurları olmaksızın, yalnızca tutkulu bir bağlılık fanatizm için yeterli değildir. Bu nedenle fanatikler, muhaliflerini ve karşıt görüşleri ortadan kaldırmayı hedefleseler de, kendi kimliklerini sürdürebilmek için "ötekine" ihtiyaç duyarlar. Fanatiklerin kimlikleri, düşmanlarıyla diyalektik bir ilişki içerisinde şekillenir (Katsafanas, 2022; Szanto, 2020). Bauman'ın birtakım politikacıların göçmenleri düşmanlaştıran politikaları hakkındaki tespitinde belirttiği üzere:

"Kısa vadede (meseleyi gözden irak tutarak) aldatıcı şekilde rahatlama getiren böylesi intihar eğilimli politikalar gelecekteki bir patlama için patlayıcı depolamak anlamına geliyor. Dolayısıyla bir sonucun eşit şekilde açık olması gerekiyor: Mevcut rahatsızlıklardan ve gelecekteki sıkıntılardan tek çıkış yolu tuzaklı ayrışma eğilimlerini reddetmekten geçiyor." (Bauman, 2018:21).

Özetle fanatizmin temel özellikleri arasında; "aşırı tutku ve coşku, ötekileştirme, dışlama ve soyutlama, kitle hareketi olma, rasyonel düşüncenin olmayışı, müzakere edilemezlik ve şiddete içkin bir tutum biçimi" yer almaktadır (Ateşoğlu, 2023).

Yöntem

Bu çalışma, özellikle son on yılda fanatik söylemleriyle seçim kazanan liderlerin demeç ve açıklamalarını konu almaktadır. İlgili ülkelerde lider söylemleri, fanatik özellikler taşımakta mıdır ve fanatizmin gelişmesi veya yeniden üretilmesinde etkili midir? Çalışmada bu sorulara cevap bulmak amacıyla nitel bir araştırma yöntemi olan eleştirel söylem analizi yöntemi kullanılacaktır. Fanatizm, dışlama, irrasyonellik, tutku ve coşku duygularıyla bir tutum biçimi olarak kendini göstermektedir (Katsafanas, 2022; Szanto, 2020). Çalışmaya konu olan analiz verileri, liderlerin seçim slogan ve söylemlerini içeren yazılı ve görsel basın haberlerinden oluşmaktadır.

İlk olarak, Amerika, İtalya, Macaristan, Arjantin ve Brezilya' da seçim kampanyalarında liderlerin kullandığı siyasi sloganlar, konuşma metinleri ve liderler demeçleri toplanacaktır. Örneklem olarak bu ülkeler seçilmiştir. Çünkü bu ülkelerin muhalif olan parti liderleri seçim kampanyalarında son derece fanatik tutum içeren sloganları kullanmışlar ve ardından halk onların bu yaklaşımını oy vererek onaylamıştır. Beş ülkenin ortak özelliği, fanatik muhalif liderlerin bu tutumlarının ilgili ülke halkları tarafından desteklenerek bu liderlerin iktidara getirilmiş olmasıdır. Seçilen beş ülkenin dördünde göç' ün getirdiği belirsizlik ve ekonomik sorunlar yaşanmakta Arjantin ise özellikle ekonomik sorunlarla boğuşmaktadır. Çözüm olarak Arjantin dışındaki ülkeler aşırı sağ ve milliyetçi bir tutum sergilerken Arjantin'de Javier Milei, aşırı liberal politikalara yönelmiştir. Ancak seçilen beş ülkede de lider adaylarının benzer fanatik tutum sergiledikleri ve bu yolla halkın onayını alabildikleri görülmektedir.

Söylem analizi en basit anlatımı ile dilin incelenmesidir. Ancak söylem analizinde sadece iletinin içeriği değil, bir iletinin tüm boyutlarını ele alınmaktadır. Kim, nasıl ve niçin konuşuyor ve hangi otoriteye dayanarak ve kime yönelik konuşuyor sorularına cevap vermeyi de kapsar. Bu bağlamda, söylem, konuşma ve sohbet de dahil olmak üzere tüm iletişim biçimlerini kapsamaktadır (Punch, 2005). Ayrıca söylem, dil kullanıcılarının sosyal ve kültürel bağlamda iletişim kurduğu sosyal olaylara da odaklanır (Barker ve Galasinski, 2001). Dolayısıyla söylem, sosyal hayatın tüm yönleriyle, özellikle sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik alanlarla yakından ilişkilidir (Sözen, 1999). Bazı araştırmacılar, söylemi tüm konuşma ve yazma eylemlerini kapsayan bir olgu olarak değerlendirmektedir (Potter & Wetherell, 1987). Eleştirel söylem analizi ise, dilin, söylemlerin veya iletişimsel olayların eşitsizlik ve egemenliğin yeniden üretilmesindeki rolünü inceleyerek, eleştirel sosyal ve politik analizlere anlamlı ve özgün bir katkı sunma potansiyeline sahiptir (Özer, 2000: 79-80).

Söylem analizi, "hem bir metin analizi, hem eleştirel bir analiz, hem de sosyal ve sosyo-linguistik bir çalışma" olarak tanımlanabilir (Sözen, 1999: 81). Söylem analizi, aslında yukarıda belirtilen unsurların tamamını kapsar ve onların bir parçasıdır. Bununla birlikte, söylem analizi eleştirel ve eleştirel olmayan olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır (Fairclough, 2013). Eleştirel olmayan söylem analizi daha çok betimleyici ve açıklayıcı bir yaklaşım sergileyerek, dilin ya da iletişimin toplumsal ve sosyo-kültürel yaşamda oynadığı işlevler üzerinde yoğunlaşır (Taylan, 2011). Buna karşılık, eleştirel söylem analizi, güç/iktidar ilişkileri ile ideolojilerin söylemi nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı hedefler. Aynı zamanda söylemin, güç/iktidar ve ideoloji tarafından nasıl biçimlendiğini; toplumsal kimliklerin, sosyal ilişkilerin, bilgi sistemlerinin ve inanç yapılarının oluşumunda ne derece etkili olduğunu inceler.

Eleştirel söylem analizi, 1980’lerin ortalarında Van Dijk, Fairclough, Wodak ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmalarla ortaya çıkan bir harekettir (Topuz ve Aslan, 2024). Eleştirel söylem analizi güç ilişkileri, değerler, ideolojiler, kimlik tanımlamaları gibi çeşitli toplumsal olguların dilsel kurgulamalar yoluyla bireylere ve toplumsal düzene nasıl yansıdığı ve nasıl işlendiği ile ilgilenir (Van Dijk, 2003). Özellikle 1990’lardan sonra refleksif bir analiz biçimi olarak görülen “eleştirel söylem analizi, retorik temelleri olan, dil ve dil felsefesindeki gelişmelerden etkilenmiş ve hermeneutik metodolojinin sınırlarında faaliyet gösteren bir sosyo-linguistik inceleme yöntemidir (Sözen, 1999: 102). Burada dikkat edilmesi gereken temel nokta, dilin kendi başına bir anlam taşıyamayacağı; anlamların, sosyal ve kültürel pratikler içinde yer aldığıdır. Çoğu söylem analizcisi için dil, söylemle eşdeğer kabul edilir. Yani dil, kendi başına değil, sosyal gerçekliğin bağlamı içinde işlev görür. Bu bağlamda, dil (ya da söylem), gerçekliği yalnızca temsil etmekle veya yansıtmakla kalmaz; aynı zamanda onu yapılandırır ve dönüştürür. Bizler, dili kullanarak sosyal gerçekliği inşa eder ve dünyayı dil aracılığıyla anlamlandırırız.

Kısaca eleştirel söylem analizi, metinler, konuşmalar ve semboller üzerinden toplumsal güç dinamiklerini, güç ilişkilerinin meşrulaştırılması, ideolojik çerçeveleri ve bireylerin bu söylemlerle nasıl şekillendirildiğini incelemeye odaklanmaktadır. Bu çalışmanın verileri olan söylem ve seçim sloganları analizi, Norman Fairclough’un eleştirel söylem analizi (Critical Discourse Analysis-CDA) yaklaşımı temel alınarak gerçekleştirilecektir. Fairclough’un üç boyutlu modelinde; söylemdeki kelime seçimleri, metaforlar, tekrarlar ve vurguları içeren “metin analizi”, söylemin hangi bağlamda üretildiği ve nasıl alımlandığını içeren “söylemsel uygulama” ve söylemin toplumsal yapı, güç ilişkileri ve ideolojik etkiler üzerindeki yansımalarını içeren “sosyal uygulama” yer almaktadır (Fairclough, 2013).

Aşağıda özellikle son yıllarda seçim kazanan demokratik bazı ülkelerin liderlerine hâkim olan tutum biçimleri, seçim slogan ve söylemleri ele alınacaktır. Liderlerin ötekine karşı bakış açıları, tutumları ve geliştirdikleri söylemler eleştirel bir tarzda ve fanatizm bağlamında bir söylem analizi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Ele alınan sloganlar yalnızca içerik düzeyinde değil; söylemin üretildiği bağlam, hedef kitlenin alımlaması ve medyada nasıl temsil edildiği üzerinden de değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışmanın yöntemi sadece bir söylem çözümlemesi değil, aynı zamanda bu söylemin toplumsal yankılarını da tartışmaya açan çok katmanlı bir yaklaşımdır.

Bulgular

Liderler, Seçim Sloganları ve Fanatizm

Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Macaristan, Arjantin ve Brezilya’da seçim kazanan bazı muhalif parti liderleri, milliyetçi, göçmen karşıtı ve popülist söylemler kullanmaktadırlar. Bilindiği gibi fanatizmin temel özellikleri arasında; *“Aşırı tutku ve coşku, ötekileştirme, dışlama ve soyutlama* (Johnson & Feldman, 2021; Katsafanas, 2019), *kitle hareketi olma* (Ateşoğlu, 2023), *rasyonel düşüncenin olmayışı, müzakere edilemezlik* (Tietjen, 2023: 228) ve *şiddete içkin bir tutum biçimi* (Katsafanas, 2022; Szanto, 2020) yer almaktadır. Aşağıda söylemleriyle seçim kazanan beş ülkenin lider ve seçim sloganlarına dair bilgiler sunulmuş ve bu söylemler fanatizmin temel özellikleri ele alınarak analiz edilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri ve Donald Trump

Amerika Birleşik Devletlerinde popülist söylemlerle gündeme gelen Donald Trump, 2017-2021 yılları arasında ABD Başkanı olarak görev yaptıktan sonra 2024 seçimlerinde yeniden seçilmiştir. Trump’ın kampanya sloganlarını fanatik özellikler göstermektedir. Onun sloganlaşan bazı söylemleri, toplumsal güvenlik, ulusal kimlik ve milliyetçilik gibi temaları derinleştirmekte ve bu söylemler toplumun belirli kesimlerini harekete geçirmektedir. Trump’ın söylemleri, özellikle güvenlik kaygıları, dış tehdit algıları ve “bize ait olanı geri alma” motivasyonları üzerinden güç kazanmaktadır. Trump’ın sıklıkla kullandığı bazı slogan ve söylemleri ele alalım.

Tablo 1. Donald Trump’ın Bazı Sloganları

Ülke	Lider	Sloganlar
Amerika Birleşik Devletleri	Donald Trump	“Make America Great Again” (Amerika’yı Yeniden Büyük Yap) (MAGA)
		“America First” (Önce Amerika)
		“Build the Wall” (Duvarı İnşa Et)
		“Drain the Swamp” (Bataklığı Kurut)

“Make America Great Again” (Amerika’yı Yeniden Büyük Yap).

Trump’ın en sık kullandığı sloganlardan biridir. Bu söylem Amerika’nın geçmişteki “büyük” dönemlerini nostaljik bir biçimde hatırlatmakta ve özellikle göçmenler ve mevcut ekonomik durum konusunda var olanı kabul etmediğini belirtmektedir. Öte yandan söylemdeki “büyük yapma” ifadesi yalnızca beyaz, heteroseksüel ve Hristiyan kimliklere

dayalı bir toplumun üstünlüğünü ima etmektedir. Geçmişteki başarıların “yeniden elde edilmesi” gerektiği savunulmakta geçmişin “mükemmelliğine” dönme fikrini öne çıkartılmakta ve dolayısıyla daha katı ve saf bir toplum ima edilmektedir. Söylem, Amerikalı bireylerin milliyetçi kimliğine gönderme yaparak onların aidiyet hislerine ve güvende hissetmelerine dayanan duygusal bir yaklaşım içermektedir. Çoğulculuğu reddeden bu yaklaşım, öze dönerek sözde sonradan gelenlerin bozduğu Amerika düzenini tekrar sağlamak istemekte ve bunun için ortak bir düşman üretmektedir. Özellikle halkın duygularına hitap eden söylem, göçmenlerin Amerika için anlam ve katkısını görmezden gelerek akliselim değerlendirmeye kapıları kapatmaktadır. Böylece seçim kampanyasında ve sonrasında kullanılan bu söylem fanatizmin; *“bir kolektif aidiyete aşırı tutkuyla bağlanma”, “diğerlerini dışlama” ve “rasyonel olmayan değerlendirme”* unsurlarıyla örtüşmektedir.

“America First” (Önce Amerika).

Bu sloganlar, net bir “biz” ve “onlar” ayrımı üretmektedir. Bu yaklaşım Trump’ın milliyetçi ve izolasyonist tutumunu yansıtmaktadır. “Önce Amerika” yaklaşımı Amerika’nın çıkarlarını ve kültürel değerlerini diğer ülkelerden ve kültürlerden üstün görme eğilimini ortaya koymaktadır. Trump’ın bu yaklaşımı dışarıdaki tehditlere karşı aşırı savunmacı bir tavır takınmakta göçmenleri ve yabancıları ötekileştirerek aşırı milliyetçi bir tutum sergilemektedir. Böylece milliyetçilik çok daha radikal bir boyuta taşınarak “biz ve diğerleri” arasındaki ayrım keskinleşmektedir. Bu slogan fanatizmin *“dışlayıcı ve ötekileştirici”* unsurlarını yansıtmaktadır. Esasen tümüyle göçmenlerden oluşan ve başarısını da buna borçlu olan bir toplum için bu yaklaşım makul veya akla uygun değildir. Ancak fanatizm de zaten *“akliselim yerine şiddete içkin bir dışlamaya”* dayanmaktadır.

“Build the Wall” (Duvarı İnşa Et).

Trump’ın bu sloganı, özellikle Meksika sınırına inşa edilmesi önerilen duvarı simgeler. Fanatik bir bakış açısıyla bu slogan yabancıların, özellikle göçmenlerin “tehdit” olarak görülmesinin bir yansımasıdır. Göçmenler, ekonomiye zarar veren, kültürel kimliği tehdit eden ve toplumsal düzeni bozan bir grup olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, toplumda “dışarıdan gelen” her türlü etkiye karşı aşırı bir korku ve karşı duruş oluşturmakta ve insanları “bize ait olan” alanı korumak adına radikal adımlar atmaya teşvik etmektedir. Bu slogan da fanatizmin *“ötekileştirme, kitle hareketi olma, müzakere edilemezlik ve şiddete içkinlik”* unsurlarının tümünü yansıtmaktadır. Oysa kötülüklerin kaynağını ötekilere yükleyen fanatik yaklaşımın aksine akliselim bir tutum benimsemek de mümkündür. Bauman’ın tabiriyle, yabancılar, tehlike olarak algılanır ancak esas neden, belirsizlik hissinin yarattığı iç karartıcı, rahatsız edici ve çaresiz bırakan korkudur. Bu korkudan korunmayı, inşa ettikleri duvarların sağlayacağını umuyorlar (Bauman, 2013: 88).

“Drain the Swamp” (Bataklığı Kurut).

Bu slogan, Washington’daki “korumacılığı” ve “elitleri” hedef almaktadır. Fanatik bir tutumla, bu ifade, yalnızca siyasi elitlere karşı değil, tüm karşıt görüşlere ve “sistem dışı” unsurlara karşı bir düşmanlık oluşturmaktadır. “Bataklık” kavramı, bir tür kötülük ve yozlaşmışlıkla ilişkilendirilir, bu da karşıt grupları bir nevi “yok edilmesi gereken” unsurlar (sinekler) olarak görmek demektir. Slogan, statükoya karşı halkın öfkesini, popülist bir şekilde körükler ve bunu güç kullanarak temizleme fikri üzerinden cesaretlendirir. Bu nedenle bu sloganda fanatik bir slogandır ve fanatizmin *“ötekileştirme, dışlama, şiddete içkinlik, kitle hareketi olma, rasyonel düşüncenin olmayışı ve müzakere edilemezlik”* unsurlarını yansıtmaktadır. Milyonlarca Amerikalı’nın “kendi taraflarının iyi, karşı tarafın ise şeytani olduğuna inandığının tespit edilmiş olması Trump’ın yöneticiliği dönemi için hiç de şaşırtıcı değildir (Bauman, 2018: 87). “Bataklığı kurut!” yaklaşımının hiçbir rasyonel temeli olmadığı açıktır ancak yine de o kitleleri ikna etmeye uygun, duyguya dayalı ve basit anlaşılan bir slogandır.

Genel olarak, Trump’ın kampanya sloganlarına bakıldığında, toplumu kutuplaştırma, dışlama ve farklı düşünen ve yaşayan diğerlerini tehdit olarak algılama eğilimindedir. Bu söylemler, toplumun belirli kesimlerinin özlenen geçmişe dönüş için aşırı milliyetçi ve göçmen karşıtı tutumları benimsemelerini teşvik etmektedir. Trump’ın söylemleri, toplumda ekonomik sorunlar ve göç nedeniyle ortaya çıkmaya başlayan korku ve kaygı duygularını seçim kazanmak için kullanmaya yönelmiştir. Bu çerçevede onun söylemleri, biz ve onlar ayrımına giderek milliyetçi, popülist, ötekileştirici ve şiddete içkin olduğu ölçüde fanatik bir tutum biçimini temsil etmektedir.

İtalya ve Giorgia Meloni

İtalya’da Giorgia Meloni, 2022 yılında İtalya’da başbakan olarak göreve başlamıştır. Meloni, aşırı sağcı ve milliyetçi görüşleriyle bilinen “İtalya’nın Kardeşleri” Partisi’nin lideridir. Meloni, göç ve güven sorunları ile birlikte kimlik endişesi taşıyan vatandaşlara, İtalyan milli kimliği ve geleneksel değerlerini yücelten bazı slogan ve söylemlerle seslenmektedir.

Tablo 2. Giorgia Meloni’nin Bazı Sloganları

Ülke	Lider	Sloganlar
İtalya	Giorgia Meloni	“Dio, Patria, Famiglia” (Tanrı, Vatan, Aile)
		“Stop all’invasione” (İstilayı Durdur)
		“Prima gli italiani” (Önce İtalyanlar)
		“Difendiamo i confini” (Sınırlarımızı Savunalım)
		“Siamo qui, siamo cristiani” (Biz Buradayız, Biz Hristiyan’ız)

“Dio, Patria, Famiglia” (Tanrı, Vatan, Aile).

Tanrı, Vatan ve Aile gibi kavramlar üzerinden kurulan bu söylem, hem kutsal hem de toplumsal otoriteleri meşrulaştırma işlevi görmektedir. “Tanrı” ifadesiyle dini bir referansa dayanan söylem, halkın inanç dünyasını harekete geçirerek toplumsal birlik duygusu oluştururken, farklı inançlara sahip bireyleri dışlama potansiyeli de taşır. “Vatan” vurgusu ise milliyetçi duyguları pekiştirerek yurttaşlık bilincini yüceltmekte ve özellikle yabancılara karşı savunmacı, dışlayıcı bir tutumu beslemektedir. “Aile” ye yapılan vurgu ise geleneksel toplumsal rolleri sabit kılarak, muhafazakâr değerleri yeniden üretmekte ve farklı yaşam biçimlerine yönelik hoşgörüsüzlüğü meşrulaştırabilmektedir.

Bu slogan genel olarak, kutsal değerlere (Tanrı), ulusal kimliğe (Vatan) ve geleneksel yapı taşı olarak aileye aşırı bir vurgu yaparak duygusal bir bağlılık oluşturmakta ve bu yolla fanatizmin “aşırı tutkulu bağlanma ve coşku” unsurlarına denk gelmektedir. “Tanrı, Vatan, Aile” üçlemesi, bu değerlere aykırı görülen farklı inanç ve yaşam biçimlerini dışlayabileceği için sloganda *dışlama* ve *ötekileştirme* unsurlarını görmek mümkündür. Ayrıca bu tür sloganlar, geleneksel değerlere olan bağlılığı sorgusuz bir şekilde savundukları için eleştirel düşünceyi engelleyebilir ve fanatizmin “rasyonel düşüncenin olmayışı” unsuruyla örtüşebilir.

“Stop All’invasione” (İstilayı Durdur).

Chambers’in tespit ettiği üzere insanlar farklılıkları genellikle sadece kendi dilleri, bilgileri ve denetimleri dahilinde kaldığı sürece kabul etmeye yanaşmaktadırlar (Chambers, 2014, s. 52). Göçmenlerin yaşam biçimleri ve kültürlerinin yerleşik İtalyanlara göre farklılık göstermesini İtalya için bir istila gibi göstermek popülist bir yaklaşımdır. Sloganın bu şekilde dillendirilmesi ise bize fanatik bir tutum biçimini göstermektedir. Çünkü “İstila!” ifadesi, göç hareketlerini topluma askeri bir tehdit gibi algılatma girişimidir. Göçmenler yalnızca toplumsal veya ekonomik sorunların değil aynı zamanda fiziksel bir saldırının da kaynağı gibi de gösterilmektedir. “Durdur!” emir kipinde kullanılan bu kelime ise sert bir tepki çağrısı yapmakta toplumu harekete geçirme amacı taşımakta ve saldırgan bir duruşu teşvik etmektedir.

Böyle bir slogan, göçmenler hakkında korku ve nefret duygularını artırabilir, sosyal uyumu baltalayabilir. Göçmenleri “istilacı” olarak tanımlamak, onları tehdit olarak kodlayarak dışlamaya hizmet etmektedir. Bu kitlelerin “ötekileştirilmesi ve dışlaması” anlamına gelmektedir. İstilayı durdur söylemi, aynı zamanda geniş kitlelerde korku ve öfke yaratarak kendi geniş kitlesini bir arada tutmaya hizmet ettiği ölçüde bir kitlesel hareket biçimidir ve bu fanatizmin “kitle hareketi olma” unsurla örtüşmektedir. İstilaya karşı savunma çağrısı, dolaylı olarak çatışmayı ve şiddeti çağırabilir ve/veya meşrulaştırabilir. Bu nedenle slogan aynı zamanda “şiddete içkin olma” unsuruna da gönderme yapmaktadır.

“Prima Gli Italiani” (Önce İtalyanlar).

Bu slogan bir öncelik vurgusuyla belirli bir hiyerarşi oluşturmakta ve İtalyan vatandaşlarının diğer uluslardan veya göçmenlerden üstün olduklarını ima etmektedir. Bu yaklaşım göçmenlerin veya azınlık gruplarının ihtiyaçlarının göz ardı ederek onların ikinci sınıf vatandaş olarak algılanmasına yol açabilir. “Önce» kelimesi, herkesi kapsayan bir yaklaşımı reddederek dışlayıcı ve hiyerarşik bir tutuma gönderme yapmaktadır. Bu söylem doğal olarak bir toplumsal eşitsizlik düşüncesini ima etmektedir.

Meloni’nin bu söylemi kullanarak İtalyanların kolektif aidiyet ve milliyetçilik duygularına vurgu yaptığı görülmektedir. O halk arasında coşkulu bir duygusal bağ oluşturmaya veya var olan bağ kullanmaya yönelik bir söylem geliştirmektedir. Bu durum, “bir nesneye veya gruba aşırı tutkuyla bağlanmak” anlamında fanatik bir tutum biçimidir. Öte yandan bu söylem, diğer milletlerin ya da grupların ihtiyaçlarını arka plana atmaya ve İtalyan olmayanlara yönelik ayrımcı bir tutumu teşvik etmeyi içerdiği ölçüde fanatizmin “ötekileştirme ve dışlama” unsurlarına da gönderme yapmaktadır. Ayrıca “Önce İtalyanlar” gibi mutlak ifadeler, uzlaşıya yer bırakmadığı için “müzakere edilemezlik” anlamına gelmektedir.

“Difendiamo i Confini” (Sınırlarımızı Savunalım).

“Savunalım” kelimesi, sınırların tehdit altında olduğu fikrini işlemektedir. Bu söylem, sınır ihlalleri olmadığı durumlarda bile bir tehdit algısı yaratarak toplumda halihazırda var olan güvensizlik algısını körükleyebilir. Coğrafi

sınırlar, ulusal kimlik ve kültürün bir sembolü olarak kullanılmaktadır. Bu söylemde göçmenlerin bu sınırları tehdit ettiği algısı oluşturulmaktadır. Söylemin alt metninde göçmenler, belirli bir zorunluluktan değil de sanki geldikleri ülkeyi fethetmeye çalışan istilacılar gibi değerlendirilmektedir. Öte yandan “Savunalım” kelimesi bir eylem çağrısıdır. Burada topluma doğrudan bir harekete geçme çağrısı yapılmaktadır. Bu sloganın doğal sonucu güvenlik politikalarının sertleşmesine zemin hazırlamaktadır. Bauman’ın yerinde tespitiyle, *esasen hükümetler vatandaşlarının kaygılarını hafifletmekle ilgilenmiyorlar. Bunun yerine onlar geleceğin belirsizliği ile daimî ve her yerde hazır ve nazır güvensizlik hissinden kaynaklanan kaygıyı güçlendirmekle ilgileniyorlar.*” (Bauman, 2018: 30). Meloni’nin bu söylemi, net bir dış tehdit algısı yaratarak onun üzerinden toplumsal mobilitayı sağlamakla ve taraftar bulmakla yakından ilişkilidir.

Özetle slogan, sınırların korunmasını ulusal bir varoluş meselesi haline getirerek vatandaşlarda coşkulu bir tutum oluşturmakta, göçmenler ve dış gruplar, sınırları tehdit eden unsurlar olarak gösterildiği için “*ötekileştirme ve dışlama*” yapılmaktadır. Son olarak, savunma çağrısı, sınır politikalarının militarizasyonuna ve sert güvenlik önlemlerine işaret ettiği ölçüde bir şiddet çağrısıdır ve fanatizmin “*şiddete içkinlik*” yaklaşımıyla örtüşmektedir.

“Siamo Qui, Siamo Cristiani” (Biz Buradayız, Biz Hristiyanız).

Fanatizm, genellikle güçlü bir “biz” ve “onlar” ayırımına dayanmaktadır. Bu slogan da “biz” kimliğini net bir şekilde çerçevelemekte ve diğerlerini ise karşı tarafa yerleştirmektedir. Meloni’nin “Biz Hristiyanlar olarak buradayız” söylemi hem bir birlik çağrısı hem de bir savunma pozisyonudur. Slogan, Hristiyanların kendi varlıklarını tehdit altında hissettiği bir durumu ima etmektedir. “Onlar” ise tehdit eden ötekilerdir. Üstü örtük biçimde sloganda onlar ifadesi, genelde İslamlaşma, göçmenler veya farklı kültürel gruplar olarak kodlanmaktadır. Bu söylem, kendi grup kimliğini yüceltirken karşıt grupların varlığını ve kimliğini tehdit unsuru olarak sunar. Fanatizm bu tür keskin sınırlarla beslendiği için, slogan bir mobilizasyon aracı olarak işlev görmektedir. Sloganın alt metni, İtalyanlara inanç ve kimlik korumasını, ahlaki bir yükümlülük olarak sunmaktadır. Slogan, bir yandan kolektif dayanışma duygusu yaratırken öte yandan “*kutuplaştırma ve ötekileştirme*” yaklaşımını da beslemektedir.

Macaristan ve Viktor Orban

Viktor Orban, 2010 yılından itibaren Macaristan’ın başbakanı ve Fidesz Partisinin lideridir. Geleneksel ve muhafazakâr değerleri savunan Orban, 2015’teki Avrupa göçmen krizine tepki olarak Macaristan’ın sınırlarını kapattı ve göçmenlere karşı sert bir tutum sergileyen politikalar geliştirdi. Orban’ın halka seslendiği bazı sloganlar şunlardır:

Tablo 3. Viktor Orban’ın Bazı Sloganları

Ülke	Lider	Sloganlar
Macaristan	Viktor Orban	“Hungary First” (Önce Macaristan)
		“Defend Europe” (Avrupa’yı Savun) ve “Protect Christian Culture” (Hristiyan Kültürünü Korumak)
		“No to Migration” (Göçmenliğe Hayır)

“Hungary First” (Önce Macaristan).

Ulusal çıkarları mutlak bir öncelik haline getiren bu ifade Macaristan’ın diğer ülkelerden veya uluslararası organizasyonlardan daha üstün olduğunu ima etmektedir. Öncelik tüm ulus devletlerin özellikle kuruluş yılları için geçerli bir yaklaşım olsa da özellikle göç olgusunun yaşandığı bu süreçte tekrar vurgulanmaya başlanması özel bir öneme sahiptir. Bu yönüyle “Önce Macaristan” söylemi “*dışlayıcılık*” içermektedir. Öte yandan bu söylem, diğer ulusların veya Avrupa Birliği gibi uluslararası iş birliklerinin çıkarlarını ikinci planda olduğu ve rasyonel kazan kazan yerine her durumda Macaristan’ın öncelendiği “*müzakereye kapalı*” bir yaklaşımı da ima etmektedir. Sloganın verdiği mesaj, yabancılara yönelik bir dışlama ile birlikte kolektif aidiyet üzerinden milliyetçi duyguları kabartmaktadır. Orban’ın bu söylemi özetle, milliyetçi bir aidiyet duygusunu öne çıkartarak tutkulu bağlanma, ötekileştirme, dışlama ve tartışmaya kapalı olma gibi fanatik özellikleri içermektedir.

“Defend Europe” (Avrupa’yı Savun) ve “Protect Christian Culture” (Hristiyan Kültürünü Korumak).

Orban’ın bu söylemi “göçmenliğe hayır” söylemiyle birlikte değerlendirildiğinde savunulması gereken Avrupa genellikle şu tehditlere karşı konumlandırılmıştır. Özellikle Suriyeli mülteciler üzerinden bir “istila” söylemi ve bu yaklaşımın doğal sonucu olan İslam ve göçmenliğe karşı olma. İkinci olarak Kompro teorileriyle desteklenen Soroscu ve liberal elitler şeklinde kendini gösteren “iç düşmanlar”. Üçüncü olarak Avrupa Birliği’nin kültürel politikaları şeklinde ortaya çıkan çokkültürlülük ve LGBT hakları, aile yapısına bir tehdit olarak sunulmaktadır. Orban, Avrupa Birliği değerlerinden uzaklaşan ve “il-liberal demokrasi” olarak adlandırdığı bir rejim anlayışı benimsemiştir. Bu bağlamda “Avrupa’yı savun” ifadesi, Avrupa’nın bugünkü liberal değerlerini değil, daha muhafazakâr ve daha özcü bir alternatif

Avrupa tasarısını ima etmektedir. Öte yandan “Savun” kelimesi, halkın doğrudan harekete geçmesini talep eden bir eylem çağrısıdır. Dolayısıyla savunma eylemi, çatışma veya sert önlemleri meşrulaştırabilir.

“Hristiyan kültürünü koru” söylemi ise Orban’ın alternatif Avrupa yaklaşımının ideolojik omurgasını oluşturur. Bu yönüyle Orban’ın söylemi, seküler, çok kültürlü Avrupa’ya karşı, tek kimlikli, Hristiyan, etnik temelli bir Avrupa özlemini göstermektedir. Çünkü Orban’ın bu söyleminde Hristiyanlık, yalnızca bir din değil, aynı zamanda bir etnik ve kültürel aidiyetin simgesidir. “Hristiyan Kültürü” ifadesi, Macar ulusal kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak sunulmaktadır. Hristiyanlık bu söylemde bireysel inançtan çok siyasi bir ideolojiye dönüşerek kimin içerde ve kimin dışarda kalacağını gösteren bir enstrümana dönüşmüştür. Din bu söylemde birleştirici olmaktan ziyade “dışlayıcı ve ötekileştirici” bir işlev görmektedir. Özetle her iki söylem “*tutkulu bağlanma, dışlama ve ötekileştirme içerdiğinden ve -örtük de olsa- şiddet çağrısı*” yaptığından fanatik söylemlerdir. “Avrupa’yı savun” ve “Hristiyan kültürünü koru” ifadeleri, Viktor Orban’ın elinde fanatizmin klasik öğeleriyle dolu bir mobilizasyon aracına dönüşmüştür

“No to Migration” (Göçmenliğe Hayır).

“Göçmenliğe hayır” söylemi, yüzeyde sade ve doğrudan bir politik mesaj gibi görünse de fanatizm bağlamında analiz edildiğinde son derece derin, kutuplaştırıcı ve mobilize edici bir yapıya sahiptir. Bu tür söylemler, kitlesel fanatizmi teşvik eden dilsel, kültürel ve politik stratejiler içermektedir. Bu söylem ilk olarak, göç gibi çok boyutlu sosyo-politik bir meseleyi tek bir düşman nesnesi hâline getirir ve göç konusunun rasyonel düzlemde tartışılmasını neredeyse imkânsız hale getirir. Fanatizm, genellikle bir “*düşmana*” ihtiyaç duyar. Orban’ın bu söyleminde göçmen, Hristiyan ve Macar kimliğini tehdit eden bir aktör, Avrupa’nın ahlaki değerlerini tehdit eden bir kültürel yozlaştırıcı, işsizlik ve refah kaybına neden olarak ekonomik sorunların kaynağını oluşturan bir düşman olarak sunulmaktadır. Bu tür bir söylemde göçmen, bir insan olarak değil, bir problemdir ve bu da onu “*dışlamayı, sınır dışı etmeyi, haklarından mahrum bırakmayı*” meşru kılar. “Göçmenliğe hayır” demek aslında şuna dönüşmektedir. “Onlara karşı birlik olmalıyız.” Bu söylem, fanatizmin tipik özelliği olan “tutkulu grup aidiyeti veya tutkulu bağlanma” çağrısıdır. Öte yandan söylem, bireylerin rasyonel değerlendirme yapmasını zorlaştırarak, kitlesel bir bilinç hali yaratmaktadır. “Göçmen varsa tehlike vardır. Tehlike varsa savaş vardır.”

Orban’ın Macaristan sınırına çit çekme ve göçmenleri ötekileştirerek mücadele etme fikrine destek verenlerin oranı, Eylül ayında %68 iken, üç ay sonra bu oran %87’ye çıkmıştır. Bu artış, toplumun güvenlik arayışının, Orban’ın “sorunlu” çözümüne olan desteğini göstermektedir (Bauman, 2018, 32). Orban, Macaristan’da toplumun güvensizlik hissinden endişe duymamakta, aksine bu toplumsal hassasiyetleri, kitleleri daha etkili bir şekilde yönlendirebilme fırsatı olarak değerlendirmektedir. Özetle Orban’ın yukardaki söylemlerinin, korku, nefret, öfke ve tutku gibi duyguları harekete geçirerek rasyonel tartışmayı dışlayan bir iman siyaseti ürettiği ölçüde, fanatik söylemler olduğu söylenebilir.

Brezilya ve Jair Bolsonaro

Jair Bolsonaro, 2019-2023 yılları arasında Brezilya Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Jair Bolsonaro’nun sloganları, Brezilya’nın kimliğini, dini ve aile değerlerini ön plana çıkaran, aynı zamanda diğer ülkeleri ve etnik grupları dışlayan baskıcı bir söylemi temsil etmektedir. Bolsonaro’nun sloganları da tıpkı Trump, Meloni ve Orban’ın müzakereye kapalı olma, milliyetçiliği ve aidiyeti kullanarak bir ortak düşman üretme yaklaşımlarına benzemektedir. Bolsonaro söylemlerinde toplumu biz ve onlar olarak kutuplaştırmakta ve kendi seçmen tabanını mobilize etmektedir. Seçim çalışmasında ve sonrasında kullandığı bazı sloganlar şunlardır:

Tablo 4. Jair Bolsonaro’nun Sloganları

Ülke	Lider	Sloganlar
Brezilya	Jair Bolsonaro	“Brasil acima de tudo, Deus acima de todos” (Her şeyin üstünde Brezilya, herkesin üstünde Tanrı) ve “Deus, pátria e família” (Tanrı, vatan ve aile)
		“O Brasil não pode ser uma pátria de refugiados” (Brezilya mültecilerin vatanı olamaz)
		“Bandido bom é bandido morto” (İyi suçlu, ölü suçludur)

“Brasil Acima de Tudo, Deus Acima de Todos” (Her Şeyin Üstünde Brezilya, Herkesin Üstünde Tanrı) ve Deus, Pátria e Família” (Tanrı, Vatan ve Aile).

Her iki slogan da, fanatik söylemlerin temel özelliği olan eleştiriye kapalı, kutsallaştırılmış değerler üçgenini kullanmaktadır: Tanrı, vatan, aile. Bu değerler bir yandan milli ve dini kimlik üzerinden toplumu bütünleştirirken, öte yandan bu değerlere mesafeli duranları veya eleştirenleri “hain” ya da “inançsız” olarak dışlama işlevi görmektedir. Öte yandan fanatik söylemde mutlak inanç, tartışmayı değil sadakati gerektirir. “Tanrı herkesten üstündür” ifadesi,

dini inancı mutlaklaştırarak onu siyasi tartışmanın dışına iter. Bu söylemde Tanrının üstünlüğüne benzer şekilde bir analogi kurularak “Brezilya da her şeyin üstünde” diyerek ulusal kimlik kutsallaştırılır ve eleştirel bakış bastırılır.

İkinci olarak slogan, genellikle kullanılan “biz” ve “onlar” ayrımını keskinleştirmektedir. Sloganı benimseyenler gerçek Brezilyalılar olarak kodlanırken, buna mesafeli duranlar vatansız, dinsiz, aile düşmanı gibi sembolik rollerle düşmanlaştırılır. Hoffer’ın da belirttiği üzere kesin inançlıların olduğu bir ortamda dışlanacağını düşünen hiç kimse eleştirmeye cesaret edemez (Hoffer, 2019: 87). Böylece Bolsonaro, kullandığı söylemlerde siyasi muhaliflerini yalnızca “farklı görüşte insanlar” olarak değil, ulusal birliğe tehdit olarak sunmaktadır. Çünkü fanatik bir zihne göre muhalif görüş veya meşru bir alternatif yoktur bastırılması gereken bir tehditler vardır.

Meloni’nin de kullandığı “Tanrı, vatan ve aile” söylemi ise geçmişte idealize edilmiş bir toplum düzenine dönüş vaadini içermektedir. Bu bir tür nostaljik ütopyadır. Bu ütopyada bozulmuş ahlaki düzeni düzeltme görevi fanatik liderin misyonu hâline gelir. Söylemle lider, idealize edilmiş bu mutlak değerleri “kurtaran” kişi olarak sunulmakta bu da kitle sadakatini pekiştirmektedir.

Laiklik, feminizm, LGBT+ hakları gibi modern değerlere yakın gruplar, bu sloganlar aracılığıyla “Tanrıya, aileye ve vatana karşı” hareket ediyormuş gibi kodlanır. Doğal olarak her iki söylemin alt metninde “*alternatif görüşleri kriminalize etme, lider figürünü kutsallaştırma, rasyonel siyasi tartışmayı dışlama*” unsurları bulunmaktadır. Özetle her iki slogan halkın milli ve dini duygularını harekete geçirerek “*güçlü ve coşkulu bir kolektif aidiyet*” yaratmayı hedeflemektedir. Bu durum her iki söylemin -Trump, Meloni ve Orban’ın söylemlerine benzer şekilde- fanatik unsurlar taşıdığını göstermektedir.

“O Brasil Não Pode ser Uma Pátria de Refugiados” (Brezilya Mültecilerin Vatanı Olamaz).

Bolsonaro böyle bir sloganla göçmenlere karşı halkın korkularını ve güvensizliklerini besleyerek manipüle etmekte ve net bir şekilde ötekileştirmeyi hedeflemektedir. Bu açıkça göçmen karşıtı ve dışlayıcı bir söylemdir. Mültecilerin ülkeye girmesini fiziksel olarak engelleme veya onları dışlama politikalarını teşvik etmektedir. Mülteciler burada sadece bir sosyal grup değil, bir tehdit, “bizim!” kültürel homojenliğimizi ve ulusal güvenliğimizi bozan unsurlar olarak resmedilir. Bu, fanatik bilinçteki tipik “düşman yaratma” pratiğinin bir parçasıdır. Söylemle toplumun ortak korkuları -işsizlik, suç ve kültürel yozlaşma- gibi temalar mültecilerle ilişkilendirilerek duygusal bir mobilizasyon sağlanmaktadır. Söylem, “yerli halkın kaynaklarının başkaları tarafından tüketileceği” korkusunu manipüle etmektedir.

Sloganın alt metni, mültecileri bir anlamda insan dışı varlıklarmış gibi göstermektedir. Bauman’a göre bu yaklaşım, bu kişilerin insan hakları sahipleri olarak kabul edilmemesine neden olmakta ve bu durum, göçmen meselesinin etik tartışmalarından uzaklaşarak güvenlik tehditleri, suçla mücadele, cezalandırma gibi düşmanlıklarla ilişkilendirilen olağanüstü hâl durumlarına yol açmaktadır (Bauman, 2018, s. 70).

Slogan, Brezilya’yı “saf” bir ulusal kimliğe” sahip homojen bir vatan olarak tasvir etmekte mülteciler ise bu saf kimliği bozabilecek unsurlar olarak görmektedir. Bu da fanatik ideolojilerde sıkça karşımıza çıkan “kültürel saflık” ve “bütünlük” fetişizmi ile örtüşür. Böylece göçmenlik, sadece ekonomik ya da hukuki bir mesele olmaktan çıkarak “Ahlaki” ve “kültürel” bozulmanın bir unsuru hâline getirilmektedir. Yukarıda analiz edilen tüm lider söylemlerinde de görüldüğü üzere bu söylem de bir “*ortak düşman bulma, kutuplaştırma, kutsal kimlikleri dış tehditlere karşı koruma ve müzakereye kapalı olma*” unsurlarını içermektedir.

“Bandido Bom é Bandido Morto” (İyi Suçlu, Ölü Suçludur).

İlk olarak bu söylem, fanatizmin retorik araçları açısından son derece güçlü ve tehlikeli bir örnektir. Bu söylem, hukuk sisteminin temelini oluşturan “herkesin adil yargılanma hakkı” ilkesini açıkça reddetmekte suçun varlığı bile netleşmeden, ölümü “çözüm” olarak sunmaktadır. Bu yaklaşım fanatik zihniyete özgü “*tartışmaya kapalı olma*” ve “*tek doğru yol*” anlayışının bir sonucudur. Söylemin alt metninde liderin görüşleri veya halkın öfkesi yasalardan üstün tutulmaktadır. Diğer liderlerin benzer sloganlarında olduğu gibi aşırı basitleştirilmiş çözümler sunulmakta toplumda suç oranı, yoksulluk, güvenlik gibi çok katmanlı meseleler, burada yalnızca “ölüm cezası” ile çözülebilecekmiş gibi sunulmaktadır.

Kişisel hikâyeleri silerek insanları “etiketlere” dönüştürmek fanatizmde sık görülen bir stratejidir. Bu yaklaşımda suçlu olarak görülen kişi artık bir birey değil, bir tehdit simgesidir. Böylece suçlu olarak yargılanmadan etiketlenen kişinin de öldürülmesi meşrulaştırılmış olur.

Bu ve yukarıda benzer örnekleri verilen söylemler, özellikle güvenlik kaygısı yaşayan, ekonomik ya da sosyal baskı altında olan kesimlerin öfkesini politikleştirmektedir. Bu durum, zor zamanlar yaşayan toplumların duygularının çeşitli şekillerde manipüle edilmesidir. Böylece lider halkın adaletsizlik duygusunu kişisel öfkeye dönüştürüp bu öfkeyi arkasına alır.

Arjantin ve Javier Milei

Javier Milei, La Libertad Avanza (Özgürlük İleri) partisinin lideridir ve 2023 yılından itibaren Arjantin devlet başkanıdır. Javier Milei'nin sloganları, Arjantin'de son yıllarda yaşanan ekonomik ve sosyal krizlere bir tepki olarak şekillenmiştir. Bu sloganların motivasyonu diğer ülkelerdeki gibi özellikle göçmen karşıtı ve aşırı milliyetçi sloganlar değildir. Ülkedeki asıl sorun bir türlü üstesinden gelinemeyen ekonomik krizlerdir. Bu nedenle Milei, liberalleşme, devletin küçülmesi ve geleneksel siyasi yapıya karşı bir duruşu temsil etmektedir. Bu ifadeleri analiz ederken, Milei'nin ideolojik arka planını ve Arjantin'deki mevcut sosyoekonomik bağlamı dikkate almak gerekmektedir. Bununla birlikte her fanatik gibi Milei'nin de savunduğu nesneden ziyade onu nasıl savunduğuna odaklanmak gerekmektedir. Bir tutum biçimi olarak tartışmaya açmama, coşku, tutku ve şiddetle içkinliği onun söylemlerinde görmek mümkündür.

Tablo 5- Javier Milei'nin Bazı Sloganları

Ülke	Lider	Sloganlar
Arjantin	Javier Milei	"El Estado es el enemigo" (Devlet düşmandır)
		"Dolarización ya" (Hemen dolarizasyon)
		"No más impuestos" (Daha fazla vergi yok)

"El Estado es el Enemigo" (Devlet Düşmandır).

Milei'nin "Devlet düşmandır" söylemi devleti vatandaşların özgürlüklerine tehdit olarak gören radikal bir neoliberal anlayışı temsil etmektedir. Ancak onun amacı devleti tamamen yok etmek değil, onun aşırı büyümüş, verimsiz, müdahaleci versiyonunu keskin biçimde liberalleştirmektir. Ancak aklıselim ve rasyonel bir çerçeveden "Devleti yeniden yapılandırmalıyız" demek ile "Devlet düşmandır" demek aynı şey değildir. İkincisi, reform değil, ideolojik savaş çağrısıdır. Bu söylem tarzı, fanatik bir kutuplaşma üretmektedir. Fanatizm neyi savunduğundan önce onu nasıl savunduğu önemli olan bir tutum biçimidir (Ateşoğlu, 2023). Seçim kampanyasında Milei'nin elinde testere taşıması, söylemi politik reformdan çıkarıp, duygusal bir yıkım performansına dönüştürmektedir. Milei testere sembolü ile bürokrasiye karşı rasyonel bir çözüm yerine düşmanlık mesajı vermektedir. Öte yandan o reformdan çok öfkeye hitap etmekte ve siyasi mitinglerinde tutkulu bir taraftar mobilizasyonunu hedeflemektedir.

Milei, devleti sadece ekonomik değil, ahlaki bir sorun gibi sunmakta onu üretmeyen ve sürekli sömüren bir tür parazit gibi görmektedir. Kamu çalışanlarını "kast" sistemi, ayrıcalıklı sınıf olarak adlandırmakta ve devlet müdahalesini bireyin özgürlüğünü gasp eden zorba bir güç gibi göstermektedir. Milei'nin kullandığı düşman söylemi onun eleştirinin ötesine geçerek diğer görüşleri şeytanlaştırmaya çalıştığını göstermektedir. Söylem vatandaşlara yönelik olarak şu mesajı vermektedir: "Devlet seni sömürüyor. Üreten birey olarak buna karşı savaş açmalısın." Doğal olarak bu söylem bir reform değil, yıkıcı bir siyasi seferberliğe gönderme yapmaktadır. Milei, diğer liderlerden farklı olarak düşman imgesini, farklı uluslar veya kimlikler yerine kendi hantal devletine yönelmektedir. Devlet düşmandır söylemi bazı görüşlere göre rasyonel olarak değerlendirilebilir. Ancak söyleminin "*düşmanlık ve ötekileştirme*" içermesi ve seçim kampanyasında kullanılan testere simgesi onun söylemlerini kullanılan tarz açısından fanatik hale getirmektedir.

"Dolarización Ya" (Hemen Dolarizasyon).

Hemen dolarizasyon sloganı diğer sloganlarda olduğu gibi Emir kipinde, kısa, tüm çelişkileri yok sayan ve bir göreve çağrı yapan bir niteliktedir. Milei'nin bu sloganı Arjantin'deki ekonomik çöküşe karşı bir çözüm olarak, ülkenin resmi para birimi olan peso'yu kaldırıp ABD doları kullanmaya başlama çağrısını ifade etmektedir. Dolarizasyonun ekonomik bağımsızlık üzerindeki olası olumsuz etkileri göz ardı etmesi Milei'nin bu konuyu tartışmaya açmak istemediğini göstermektedir. Milei, ekonomik krizden etkilenen geniş kitlelerin duygusal tepkilerini harekete geçirmek için hem söylemleri ve hem de onları söyleyiş tarzıyla güçlü, kesin, tartışmaya kapalı ancak her durumda tutku ve coşku duygusunun eşlik ettiği fanatik bir söylem oluşturmaktadır. Ancak sloganın içeriğinden çok kullanım biçimi, yani nasıl söylendiği, nasıl kitleselleştiği ve nasıl bir duygusal mobilizasyon aracı haline geldiği fanatizm açısından daha önemlidir. Çünkü fanatizmi anlayabilmek için bağlanılan ideolojinin yanında ona nasıl bağlanıldığına da bakmak gerekmektedir (Zeitchik, 2015: 40). Söylemdeki "Ya" ("şimdi!") ifadesi, slogana aciliyet ve histerik bir zaman baskısı katmaktadır. Bu yaklaşım toplumsal panik zamanlarında fanatik söylemlerin klasik aracıdır. Fanatik söylemler her zaman bir "son çağrı" havası taşımaktadır.

Milei bu sloganla aslında şunu söylemektedir: "Mevcut sistem çürümüştür. Pesoya güvenilemez. Dolarizasyon tek gerçekçüdür ve bu hemen yapılmalıdır." Dikkat edilirse bu yaklaşım fanatizmin "*müzakereye açık olmama ve coşkuyla savunma*" hali ile yakından ilişkilidir. Bu söylemde müzakereye yer yoktur ve alternatiflere alan bırakılmamaktadır. Fanatik görüşler tartışmaya kapalı olduğundan bunu reddeden -taraftarlar dahi- hemen düşmanlaştırılabilir (Tietjen,

2023: 228). Kendi hakikatine karşı tartışmaya kapalı yoğun bir tutku (Goldsmith, 2022) ve kendi hakikatinin dünyayı değiştireceğine olan güçlü bir inanç (Fumurescu, 2023) tüm fanatizm türlerinin ortak noktasını oluşturur.

“No Más Impuestos” (Daha Fazla Vergi Yok).

Bu söylem, fanatizmin temel yapıtaşlarından biri olan basitleştirilmiş gerçeklik inşasına örnek teşkil eder. Milei, bu ifadeyle vergi sistemini yalnızca bir “sömürü aracı” olarak sunar ve karmaşık ekonomik ilişkileri indirgemeci bir biçimde tek bir düşmana yani devletin vergi politikasına indirger. Bu söylem de diğerleri gibi müzakereye kapalıdır. Çünkü vergi kötüdür, liberal politikalar tek çözümdür, sosyal devlet uygulamaları gereksizdir. Bu slogan, Milei’nin ekonomik liberalizm anlayışının doğal bir uzantısıdır. Milei’nin söylemi rasyonel bir vergi eleştirisinden ziyade, duygusal bir öfke çağrısıdır. Kitledeki ekonomik memnuniyetsizliği hedef alır ve onu bir nefret nesnesine (devlet) yönlendirir. Milei’nin bu söyleminde “Devlet”, fanatik zihinde bir düşman olarak yeniden inşa edilmektedir. Böylece Milei’nin ekonomik söylemi, teknik bir çözüm önerisinden ziyade bir kurtuluş savaşı çağrısına dönüşür. Bu çağrıya karşı çıkanlar (örneğin sosyal devlet savunucuları) ise “düşmanla iş birliği yapanlar” olarak damgalanabilir. Esasen her görüş eleştiriye açık olmalıdır. Ancak fanatik için bu söz konusu değildir: Fanatizmin doğası gereği, inanılan ütopyanın sorgulanması fanatiğin gözünde ihanetle eşdeğerdir. Dolayısıyla söylem sadece bir görüş olmanın çok ötesine geçtiğinden ve “müzakereye kapalı olma ve düşmanlaştırma” unsurları içerdiğinden fanatik bir nitelik taşımaktadır.

Bu söylemlerin dijital medya ortamlarında yaygınlaştırılması, fanatik duyguların hızla kitleselleşmesini kolaylaştırmakta; algoritmalar yoluyla yankı odalarına (echo chambers) dönüşen sosyal medya platformlarında söylemin tekrarı, tartışmasız kabule dönüşmektedir. Bu bağlamda söylemin sadece içeriği değil, dolaşıma girme biçimi de fanatizmin inşasında belirleyici olmaktadır.

Fanatizmin Siyasal ve Kültürel Boyutu

Fanatizm, yalnızca bireysel bir ruh hali ya da psikolojik bir sapma değildir; aynı zamanda yapısal kırılmalardan beslenen ve toplumsal dinamiklerle inşa edilen bir siyasal davranış biçimidir. Siyasal fanatizm, belirli bir ideolojiye ya da lidere duyulan sarsılmaz sadakatle şekillenirken; kültürel fanatizm, bu bağlılığı etnik, dini ya da geleneksel değerlerle meşrulaştırır. Bu iki boyut çoğu zaman iç içe geçmekte ve birbirini pekiştirmektedir. Siyasal fanatizm, demokratik süreçleri araçsallaştırarak iktidarı ele geçiren liderlerin otoriter uygulamalarını meşru gösterme işlevi görür. Fanatik seçmen, liderinin hatalarını değil, düşmanlarının kötülüğünü temel alarak siyasal tercihinin yapar. Bu durum, eleştirelilik yerine sadakati yücelten bir siyasal kültür yaratır. Siyasal fanatizmde liderin kim olduğu değil, onun “neye karşı savaştığı” daha önemlidir.

Kültürel fanatizm ise sıklıkla “milli kimlik”, “aile değerleri”, “dini bütünlük” gibi soyut ve kutsallaştırılmış referanslara yaslanır. Bu değerlerin mutlak doğru ilan edilmesi, farklı yaşam tarzlarını ya da alternatif değer sistemlerini “tehdit” olarak kodlamaya neden olur. Bu durumda fanatik birey, kendi kimliğini koruma adına diğerini bastırmayı ahlaki bir görev olarak görmektedir. Her iki fanatizm türü de çok kültürlülüğü, çoğulculuğu ve uzlaşmacı siyaseti zayıflatırken; “ya bizdensin ya da düşman” ikiliğine dayalı bir toplumsal düzenin inşasına hizmet etmektedir.

Fanatik Lider Söyleminin Dijital Yayılımı

Fanatik söylemler yalnızca içeriğiyle değil, yayılım biçimiyle de etkili olmaktadır. Dijitalleşme, lider söylemlerini toplumsal tabana iletmeye hızını artırmış; aynı zamanda bu söylemlerin yankı odaları içerisinde tekrar edilerek meşrulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Twitter, Facebook, TikTok gibi mecralarda kullanılan seçim sloganları, sadece mesaj iletmekle kalmamakta; aynı zamanda kitleleri duygusal olarak harekete geçiren bir “mobilizasyon aracı” işlevi görmektedir.

Bu bağlamda liderler, söylemlerini duygusal tetikleyiciler (güvensizlik, öfke, tehdit algısı vb.) üzerine inşa etmekte ve algoritmik yayılımın sunduğu avantajla, bu söylemleri yüz binlerce kişiye aynı anda ulaştırabilmektedir. Bu süreçte söylemin içeriği kadar formatı da önemlidir: Kısa, vurucu, tekrar edilebilir, düşman yaratıcı ve duygusal çağrışımlı yüksek sloganlar viral olmaya daha yatkındır. Dahası, sosyal medya kampanyaları sayesinde fanatizm sadece yukarıdan aşağıya değil, aşağıdan yukarıya da yeniden üretilmektedir. Kullanıcılar, lider söylemlerini sahiplenerek yeniden yorumlamakta; bu da söylemin toplumda karşılık bulduğunu liderlere göstermektedir. Böylece fanatik söylem hem üretici (lider), hem taşıyıcı (medya), hem de yeniden üretici (seçmen) aktörler tarafından dolaşıma sokularak güç kazanmaktadır.

Fanatizme Alternatif Söylemlerin Zayıflığı

Fanatizme karşı geliştirilebilecek rasyonel, kapsayıcı ve barışçıl kamu söylemleri, günümüzde çoğu zaman etkisiz ve yetersiz kalmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri, bu tür söylemlerin insanlarda güçlü duygular uyandırmakta

zorlanmasıdır. Fanatik söylemler, korku, öfke ve aidiyet gibi güçlü duyguları harekete geçirerek kitleleri mobilize ederken; demokratik, çoğulcu ve uzlaşmacı söylemler daha çok akılcı çağrılara dayanmakta ve bu nedenle geniş kitlelerde karşılık bulmakta zorlanmaktadır.

Öte yandan mevcut kamu otoritelerinin veya demokratik kurumların, bireylerin güvenlik, kimlik ve aidiyet gibi temel ihtiyaçlarına yeterince yanıt verememesi, alternatif söylemlerin zeminini zayıflatmaktadır. Ekonomik eşitsizlikler, sosyal adaletsizlikler ve yönetim yetersizlikleri karşısında halk, çözüm üretmeyen mevcut kurumlara güven duymamaktadır. Bu güvensizlik ortamında, fanatik söylemler hem bir sığınak hem de bir tepki biçimi olarak ön plana çıkmaktadır.

Geleneksel kamu söylemleri genellikle soyut, bürokratik ve halktan kopuk bir dille şekillenmektedir. Bu söylemler, sıradan bireyin duygularına ve yaşamsal kaygılarına doğrudan hitap edememekte, böylece fanatik liderlerin basit, çarpıcı ve duygusal mesajlarına karşı etkisiz kalmaktadır. Sonuç olarak, fanatizme karşı geliştirilecek alternatif söylemlerin başarılı olabilmesi için yalnızca doğruyu savunmaları yetmemektedir. Aynı zamanda bu söylemlerin duygusal boyutu da içermesi, halkın yaşadığı güvenlik ve kimlik krizlerine gerçekçi çözümler sunabilmesi ve güçlü bir toplumsal tahayyül ortaya koyabilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Fanatizme özgü temel özellikler, tarihsel süreç boyunca büyük bir değişim göstermemiştir. Bu bağlamda, fanatik bilincin evrensel bir nitelik taşıdığı ileri sürülebilir (Goldsmith, 2022). Bu özelliklerden ilki, bireyin kendi hakikatine karşı geliştirdiği yoğun tutkudur; bu tutku, tartışmaya kapalı ve mutlak bir doğruluk iddiasıyla kendini göstermektedir. İkinci özellik, çoğunlukla önceden belirlenmiş (apriori) planlara dayanarak dünyayı köklü bir biçimde dönüştürme yönündeki güçlü eğilimdir (Fumurescu, 2023: 717). Ancak her durumda fanatizm tartışmaya kapalı ve ötekileştirmeye dayanan coşkulu bir tutum biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada, Donald Trump, Giorgia Meloni, Viktor Orban, Jair Bolsonaro ve Javier Milei'nin seçim kampanyalarında kullandıkları sloganlar ve bu sloganların ardındaki söylemsel yapı incelenmiştir. Analiz, bu liderlerin birbirinden farklı sosyo-politik bağlamlarda faaliyet göstermelerine rağmen, fanatik söylemin belli başlı kodlarında büyük oranda benzeşimlerini ortaya koymaktadır.

Lider Söylemlerindeki Fanatik Söylem Kodları:

Fanatik Söylem Kodu	Donald Trump	Giorgia Meloni	Viktor Orban	Jair Bolsonaro	Javier Milei
Tutkulu Kolektif Aidiyet	✓	✓	✓	✓	✓
Net Biz-Onlar Ayrımı	✓	✓	✓	✓	✓
Rasyonaliteyi Dışlama	✓	✓	✓	✓	✓
Müzakereye Kapalı Anlayış	✓	✓	✓	✓	✓
Şiddete Açıklık / Şiddeti Meşrulaştırma	✓	✓	✓	✓	✓
Kutsal Değerlerle Meşrulaştırma	✓	✓	✓	✓	X
Göç ve Kimlik Üzerinden Duygusal Manipülasyon	✓	✓	✓	✓	X
Ekonomik Güvensizlik Üzerinden Duygusal Manipülasyon	✓	✓	✓	✓	✓

Beş liderin de söylemleri; rasyonaliteyi dışlayan, müzakereye kapalı, şiddete içkin, ötekileştirici ve yoğun duygusal mobilizasyon içeren bir tarz sergilemektedir. Bu söylemler, sadece içerik olarak değil aynı zamanda söyleme tarzıyla da fanatik bir biçim kazanmışlardır. Seçmenlere yalnızca tutkuyla bağlanmaları gereken bir fikir verilmemiş aynı zamanda o fikre coşkuyla ve sorgulamaksızın nasıl bağlanması gerektiği mesajı da verilmiştir.

Her bir lider, kendi bağlamına özgü “düşman” figürünü yaratmaktadır. Trump ve Orban göçmenleri ve küresel elitleri, Meloni İtalyan kimliğini tehdit eden dış güçleri, Bolsonaro milli kültürü karşı oluşan iç ve dış güçleri, Milei ise doğrudan devletin kendisini düşmanlaştırmaktadır. Bu farklılıklar söylemin içeriğinde bir çeşitlilik oluştursa da; söylemlerin ortak noktasını, karşıt bir kutbu düşmanlaştırarak mutlak bir hakikat iddiası üzerinden kitlesel sadakat üretme amacı oluşturmaktadır.

Özellikle Milei örneği, fanatik söylemin sadece sağ-popülist ya da dini referanslara dayalı bir içerikle sınırlı olmadığını göstermektedir. Dini veya geleneksel değerler yerine radikal liberal bir ekonomik program üzerinden fanatizm üretilebilmekte ve bu fanatizm, bireyin ekonomik öfkelerini örgütleyerek devleti düşmanlaştıran bir dile dönüşebilmektedir. Milei'nin söyleminde "Devlet düşmandır", "Hemen dolarizasyon" gibi sloganlar, yalnızca politika önerisi sunmamakta, aynı zamanda tartışmaya kapalı bir kurtuluş çağrısı işlevi görmektedir. Ayrıca Milei'nin söylem tarzında da diğer liderlerdeki gibi ötekileştirme, müzakereye kapalılık, rasyonalityi reddetme ve tutkulu aidiyet mobilizasyonu oldukça belirgindir. Üstelik mitinglerde kullandığı motorlu testere bir sembol olarak onun fanatik tutumunu yansıtmaktadır.

Fanatizmin belirli bir ideolojiden ziyade bir söylem tarzı ve tutum biçimi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tür bir tarz, duygusal yoğunluk, ötekileştirici dil, müzakereye kapalılık, mutlak hakikat iddiası, şiddete içkinlik gibi ortak kodlara sahiptir. Bu nedenle farklı ülkelerde, farklı tarihsel bağlamlarda ve farklı siyasi ajandalarla ortaya çıkan liderler, benzer söylemsel stratejilerle fanatik kitleler inşa edebilmektedir. Bu fanatik kitleler ise yalnızca belirli politikalara değil, bu politikaları savunma biçimine bağlılık göstermektedir. Tam da bu nedenle, fanatik söylem sadece sorunlu bir siyasi iletişim biçimi değil, aynı zamanda bireyin güvensizlik duygusunu sömüren bir mobilizasyon aracıdır.

Çalışmada analiz edilen lider söylemleri, fanatizmin yalnızca bireysel bir ruh hali değil; aynı zamanda siyasal iletişimin ve liderlik stratejilerinin temel unsuru haline geldiğini göstermektedir. Fanatizm, güvenlik, kimlik ve aidiyet gibi yapısal sorunlara verdiği sahte çözümlerle kitleleri mobilize etmekte; bu süreçte liderler söylemleri aracılığıyla hem kutuplaşmayı hem de otoriter eğilimleri derinleştirmektedir.

Seçim sloganları, sadece kampanya aracı değil; aynı zamanda kimlik inşa eden ve diğerini dışlayan ideolojik metinlerdir. Bu metinler, dijital platformlarda yaygınlaştırdığında, fanatik duyguların rasyonel düşüncüyü bastırmasına yol açmaktadır. Bu nedenle fanatizm, sadece bir sonuç değil; aynı zamanda seçmen davranışlarını şekillendiren bir araçtır. Sonuç olarak, göç, kimlik ve güvenlik gibi kriz alanlarında şekillenen fanatik lider söylemleri, toplumsal uzlaşma zeminini daraltmakta; demokrasi içinde doğan ama demokratik değerleri zayıflatan yeni bir siyaset biçimini yaygınlaştırmaktadır.

Son zamanlarda pek çok ülkenin yaşadığı ekonomik sorunlar ve göç gibi olgular toplumsal rutinleri sarsarak bireylerin güvensiz hissetmelerine neden olmaktadır. Bu tür güvenlik açıkları, bireyleri radikal çözümler aramaya ve karizmatik, "kurtarıcı" figürler etrafında toplanmaya daha yatkın hale getirmektedir. Bu noktada, lider söylemleri kritik bir rol oynar. Fanatik liderler, toplumsal güvensizlikten beslenerek, halkın korkularını arttırabilir ve ötekileştirici bir dil kullanarak kimlik krizini daha da derinleştirebilir. Göçmenler gibi dış unsurlar ile içerde oluşan farklılıklar bu söylemlerde genellikle "dış veya iç tehdit" olarak konumlandırılırken, "ulusal birlik" ve "biz" söylemi, liderlerin güç kazanmasının bir aracı haline gelebilir. Çünkü kendini güvende hissetmeyen yerleşikler için kolektif aidiyete sarılma ve diğerlerini ötekileştirme onlara çok cazip bir teklif gibi görünebilir.

Fanatizm gibi ötekinin düşmanlaştırılması üzerine kurulu çözüm biçimlerinin hiçbir zaman asıl tedavi olamayacağı ve hatta gelecek için çok daha derin ayrışmalara neden olabileceği akıldan çıkartılmamalıdır. Fanatizm uzun süre sürdürülebilir bir yaklaşım olmayıp sonu mutlaka çatışma ve şiddetle sonuçlanacak bir süreçtir. Ötekiler üzerinden ülke içinde belirli bir süre mobilizasyon sağlanabilir ancak uzun vadede kin ve nefret duygularıyla hiçbir yönetim amaçlarına ulaşamaz. Çünkü bir liderin fanatizmi başka liderlerin de fanatizme yönelmelerine neden olabilir. Fanatizmin tam karşısında ise şiddeti bir araç olarak görmeyen, makul, rasyonel, hukuki, birleştirici, kapsayıcı ve müzakereye açık bir tutum biçimi bulunmaktadır. Fanatizmin zıddı olan bu yaklaşım lider söylemlerine yansıdığında bunun uzun vadede tüm ülkelerin yararına olacağı açıktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma teorik bir çalışma olduğundan etik kurul onayı gerektirmemektedir. Çalışma bilimsel ve etik ilklere uygun hazırlanmıştır.

KAYNAKLAR

- ANDERSON, B. (2017). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (İ. Savaşır, Çev.) Metis Yayınları.
- ATEŞOĞLU, N. (2023). *Eşitlikçi olmayan bir tutum olarak fanatizm*. Kriter Yayınevi.
- BAUMAN, Z. (2013). *Modernite, kapitalizm, sosyalizm: Küresel çağda sosyal eşitsizlik* (F. D. Ergün, Çev.). Say Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2017). *Modernlik ve müphemlik* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- BAUMAN, Z. (2018). *Kapımızdaki yabancılar* (E. Barca, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- BARKER, C.& GALASİNSKİ, D. (2001). *Cultural studies and discourse analysis: a dialogue on language and identity*. Sage.

- CHAMBERS, L. (2014). *Göç, kültür, kimlik* (İ. Türkmen & M. Beşikci, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- ÇELİK, N. (2018). Değişen Devlet Algısı: Toplumsallıktan Bireyselliğe. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(1), 60-78.
- DALY, W. T. (1977). Ideological Fanaticism. *ETC: A Review of General Semantics*, 34(1), 43-53. <http://www.jstor.org/stable/42575222>
- FAIRCLOUGH, N. (2013). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315834368>
- FUMURESCU, A. (2023). Fanaticism: A Political Philosophical History. By Zachary R. Goldsmith. Perspectives on Politics, University of Pennsylvania Press. 21(2), 716-718. doi:10.1017/S153759272300004X
- GIDDENS, A. (2014). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. (Ü. Tatlıcan, Çev) Say Yayınları.
- GOLDSMITH, Z. R. (2022). Fanaticism: A Political Philosophical History. University of Pennsylvania Press.
- GÖKA, E., GÖKA, S. (2009). Fanatizmin psikodinamiği, *Anatolian Journal of Psychiatry*. 10, 325-331
- HOBBSAWM, E. J. (2017). *Milletler ve milliyetçilik* (O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- HOFFER, E. (2019). *Kesin İnaçlılar*. Olvido Kitap.
- HOGG, M. A. (2007). Uncertainty identity theory. *Advances in experimental social psychology*. 39, 69-126.
- JOHNSON, B., & FELDMAN, M. (2021). Turning to self-directed violence. In *Siege Culture After Siege: Anatomy of a Neo-Nazi Terrorist Doctrine* (pp. 4–6). International Centre for Counter-Terrorism.
- KATSAFANAS, P. (2019). Fanaticism and sacred values. *Philosophers' Imprint* 19(17), 1-20.
- KATSAFANAS, P. (2022). Group fanaticism and narratives of resentment. In L. Townsend, R. R. Tietjen, H. B. Schmid, & M. Staudigl (Eds.), *The Philosophy of Fanaticism: Epistemological, Affective, and Political Dimensions* (pp. 157-183). Routledge.
- MARCEL, G. (1955). *The Decline of Wisdom*. Philosophical Library.
- ÖZER, Ö. (2000). "Haberde Egemen Söylemin Yeniden Üretimi: Türk Basınında Türkiye'deki İranlı Muhafızlarla İlgili Haberler", *Kültür ve İletişim*, (3)2
- POTTER, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and Behaviour*. Sage.
- PUNCH, K., F. (2005). Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar. (D. Bayrak, H.B. ARSLAN, Z. Akyüz, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- STANDING, G. (2022). *Prekarya - Yeni Tehlikeli Sınıf* (E. Bulut, Çev.). İletişim Yayınları.
- SUMMERS, F. (2006). Fundamentalism, psychoanalysis and psychoanalytic theories. *Psychoanal Rev.* 93, 329-352.
- SÖZEN, E. (1999). *Söylem*, Paradigma Yayınları.
- SZANTO, T. (2020). In hate we trust: The collectivization and habitualization of hatred. *Phenomenology and the Cognitive Sciences* 19: 453–480. <https://doi.org/10.1007/s11097-018-9604-9>.
- TAJFEL, H. (1970). Experiments in Intergroup Discrimination. *Scientific American*, 223(5), 96-103. <http://www.jstor.org/stable/24927662>
- TAYLAN, H. H. (2011). Sosyal Bilimlerde Kullanılan İçerik Analizi ve Söylem Analizinin Karşılaştırılması. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(2), 63-76.
- TIETJEN, R. R. (2023). Fear, Fanaticism, and Fragile Identities. *Journal of Ethics*, 27(2), 211-230. doi:10.1007/s10892-023-09418-9
- TOPUZ, İ., ASLAN, O. (2024). Nitel bir araştırma yöntemi olarak eleştirel söylem analizi. *Korkut Ata Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. <https://korkutataturkiyat.com.tr>
- TOSCANO, A. (2013). *Fanatizm, Bir Fikrin Kullanımları Üzerine*. Metis Yayınları.
- VAN DIJK, T. (2003). *Critical discourse analysis*. D.Schiffrin., D. Tannen, & E., H. Hamilton (Ed.), In *The Handbook of Discourse Analysis*. (352-372). Blackwell Publishing.
- ZEITCHIK, J. (2015). Understanding and Responding to the Fanatical Mindset: Educational and Psychological Perspectives. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought*, 48(4), 38-59. <http://www.jstor.org/stable/44821374>
- ZIZEK, S. (1993). *Dallying with the Negative: Kant, Hegel, and the Critique of Ideology*. Duke University Press.

Summary

Fanaticism is an exclusionary, non-negotiable, violent form of behavior. An individual's fanaticism is closely related to his/her ability to meet basic economic standards, to feel secure, to be approved by others and to have a meaningful identity and lifestyle. Political leaders, especially after the wave of migration, are aware of these weaknesses of their citizens who are unhappy, insecure and have problems of belonging, and produce discourses that can easily manipulate their emotions. Their solution is to glorify the collective sense of belonging or its more advanced form, fanaticism. However, this proposal postpones the problem rather than solving it. Collective belonging or fanaticism can add meaning to an individual's life and make them valuable in the eyes of their fanatic group members. However, this passionate attachment is also a problematic form of attachment. Because here, the individual is blindly and passionately attached to an ideology, a belief, a leader or a football team, and excludes those who are outside of it, using violence if necessary. This article discusses how individuals' security concerns, problems of belonging and identity have led to the spread of fanaticism in recent years by developing a critical discourse analysis based on the election slogans of leaders who have won elections. At the end of the study, it is observed that the slogans used by the leaders in the electoral campaigns of the examined countries increase the already existing potential for fanaticism, which in turn increases the divisions between societies.

Fanaticism is not only an individual attitude but also a phenomenon shaped by social and political dynamics. Various structural problems of modern societies lead individuals to search for belonging, identity crises and feelings of insecurity, which paves the way for the spread of fanaticism. Factors such as migration, economic difficulties and cultural uncertainties lead to the drawing of sharp boundaries between residents and migrants, deepening social segregation.

Especially in recent years, mass migration waves have caused deep ruptures in the socio-economic and cultural structure of modern societies. Migration is not only a physical mobility across borders, but also a phenomenon that necessitates the redefinition of the social balance at the destinations. This process creates major changes in the perceptions of security, belonging and identity of local people as well as migrants. The individual, who already feels insecure due to economic problems and insufficiently approved identities, now has to cope with the vulnerability brought about by increased migration. This situation leads to a deepening of collective belonging and fanatical attitudes, especially among the inhabitants of societies that receive or are likely to receive intensive migration. In other words, as residents feel insecure, lonely and vulnerable, they tend to seek belonging in a collective context and this orientation prepares a suitable ground for the emergence of radical forms of attachment such as fanaticism.

Election slogans used by leaders in the United States, Italy, Hungary and Brazil are generally based on nationalist, anti-immigrant and populist discourses that emphasize a sense of collective belonging. Donald Trump, Giorgia Meloni, Viktor Orban and Jair Bolsonaro have used these discourses as a political tool, fueling people's nationalism, security and identity concerns. Argentine President Javier Milei, on the other hand, defends liberal policies with a marginalizing, exclusionary, violent fervor, in other words, with a fanatical attitude. In general, the leaders' discourses are seen to fuel polarization in society and are aimed at gaining power through perceptions of economic crisis, migrant flows and cultural threats.

As a result, populist leaders' electoral slogans increase insecurity, fear and anxiety in society, leading the public to a harsher and more discriminatory attitude. Rather than uniting the society, these discourses turn it into a structure that is more polarized and open to violence. Such understandings of leadership feed social unrest and conflict by reflecting the elements of fanaticism such as overly passionate attachment, exclusion, violence and non-negotiability.

The problem of identity and belonging threatens not only the social roles of individuals but also their psychological security. Such vulnerabilities make individuals more prone to seek radical solutions and rally around charismatic, "savior" figures. At this point, the rhetoric of leaders plays a critical role. Fanatical leaders feed on social insecurity and deepen the identity crisis by using a marginalizing language that reinforces people's fears. While migrants are often positioned as an "external threat" in these discourses, the discourse of national unity and "us" becomes a means for leaders to gain power. For residents who do not feel safe, the offer to embrace collective belonging and marginalize others may seem like a very attractive proposition.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Netflix'in Gerilla Pazarlama Pratiği Olarak Uyguladığı Ambient (Ortam) Reklamların Saussure, Pierce ve Barthes'ın Göstergebilim Modelleri Işığında Analizi

Analysis of Ambient Advertisements Applied by Netflix as a Guerrilla Marketing Practice in Light of Semiotic Models of Saussure, Pierce and Barthes

Kübra GÖKLER

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı; bir gerilla pazarlama pratiği olarak Netflix ambient reklam görsellerinin, başlangıçta açık yapılar ve yalın dizgeler gibi görünen kodlarını ve reklam görsellerindeki gizli göstergeleri Saussure, Pierce, Barthes'ın modelleri ışığında ortaya çıkarmak ve anlamları yorumlamaktır.

Yöntem: Yargısal örneklem ile belirlenen 5 adet Netflix ambient reklam çalışması, göstergebilim yöntemi çerçevesinde çözümlenmiştir.

Bulgular: Çalışmada; reklamların, tanıtılan dizinin türüne paralel olarak "korku", "gizem", "direniş" ve "merak" gibi olgular üzerine kurulduğu görülmüştür. Reklamın anlatı yapısının ise tanıtılan Netflix içeriğinin konusu, türü, yapıldığı ülke ve o ülkelerin kültürüne özgü anlatı kodları ışığında temel anlamlar olarak kurgulandığı saptanmıştır.

Sonuç: Sonuç olarak; Netflix ambient reklamlarında, kendisini sıra dışı, tahmin edilemez kıldığı ve fakat bunu marka ismi ya da sloganı gibi görsel ve dilsel göstergeler ile değil dizi ve filmlerinin görsel, dilsel göstergeleri ile öne çıkararak yaptığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Gerilla pazarlama, ambient reklam, göstergebilim, göstergebilim analizi, Netflix

Abstract

Aim: The purpose of this study is to reveal the codes of Netflix ambient advertising visuals, which appear as clear structures and understandable systems at first glance, and the hidden indicators in the advertising visuals as a guerrilla marketing practice, in the light of the models of Saussure, Pierce, and Barthes, and to interpret the meanings.

Method: 5 Netflix ambient advertising studies determined with judgmental sampling were analyzed within the framework of the semiotic method.

Dr., Bağımsız Araştırmacı, Türkiye,
✉ kubraagokler@gmail.com

Geliş/Received: 25.01.2025

Kabul/Accepted: 05.09.2025

Kübra GÖKLER, "Analysis of Ambient Advertisements Applied by Netflix as a Guerrilla Marketing Practice in Light of Semiotic Models of Saussure, Pierce and Barthes", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 101-115.

Findings: In the study; it was observed that the advertisements were built on phenomena such as “fear”, “mystery”, “resistance” and “curiosity” in parallel with the type of the series being promoted. It was determined that the narrative structure of the advertisement was constructed as basic meanings in light of the subject, type, country of production and culture-specific narrative codes of the Netflix content being promoted.

Conclusion: As a result; It was observed that Netflix ambient advertisements made itself extraordinary and unpredictable, but it did this by highlighting itself not with visual and linguistic indicators such as the brand name or slogan, but with the visual and linguistic indicators of its series and movies.

Keywords

Guerrilla marketing, ambient advertising, semiotics, semiotic analysis, Netflix

Giriş

Küreselleşme ile birlikte markalar arasındaki rekabet artmış ve markalar artan rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek için farklı çözüm yolları geliştirmeye başlamıştır (Akgün vd., 2024, s. 62). Bu yollardan biri de temelinde yaratıcılık ve hayal gücünün bulunduğu ve hızlı hareket yeteneği gerektiren gerilla pazarlama (Ay & Ünal, 2002, s. 78) ve onun bir uygulama alanı olarak ambient reklamlardır. Ambient reklamlar, hedef kitleyi doğal ortamında beklemediği bir anda beklenmedik bir yöntem ile yakalamakta böylelikle ürün/hizmete yönelik mesajı yaratıcı bir şekilde ulaştırmaktadır. Nitekim, reklamların, ürüne dair mesajlar oluşturma ve hedef kitlesinin zihninde markaya dair anlam yaratma sorumluluğu vardır. Anlam yaratırken, onu inşa edecek malzemeler ise yine benzer gayretlerin ürünü olan daha önceki anlam birimleri, kültürel kodlar ve hedef kitlenin deneyimlerinden seçilmektedir. Bu durum ise reklamda göstergebilim yaklaşımının ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki reklamlar, birer gösterge dizgesidir ve bu dizgeler tasarlanırken, hedef kitlenin zihnindeki hali hazırdaki göstergeleri kullanarak yeni göstergeler, yeni anlamlar yaratma amacı söz konusudur (Kireççi, 2023, s. 1730-1731). Reklamların zamanla bir anlatıya evrilmesi, görsel ve dilsel göstergelerle hedef kitleye seslenmesi ve Barthes’ın terminolojisiyle, reklamların temel mitsel işlevlere sahip olması; reklamların çözümlenmesinde göstergebilimsel modellerin tercih edilmesine neden olmaktadır (Göker & Göker, 2020, s. 268). Öyle ki göstergebilimsel analiz, reklam, pazarlama iletişimi çalışmalarında görsel öğelerin düzenlenmesi ve bunların çağrışımsal anlamlarının değerlendirilmesini kolaylaştırmaktadır (Mick, 1986, s. 203-204).

Nitekim mevcut literatürde reklama odaklanan ve metodolojisinde göstergebilim kullanan birçok çalışma bulunmaktadır (Alpman & Göker, 2010; Birol, 2022; Baş, 2024; Bertrand, 1988; Çakı vd., 2019; Ellison, 2013; Freire, 2014; Gretzel & Collier de Mendonça, 2019; Kırılı, Çakır, 2024; Kükrer, 2010; Sel & Aktaş, 2019; Williams vd., 2007).

Bu nedenle çalışmanın amacı, Netflix’in gerilla pazarlama pratiği olarak uygulamış olduğu ambient reklam çalışmalarındaki saklı göstergeleri, göstergebilim metodu ile ortaya çıkarmak, anlamları yorumlamak, Saussure, Pierce ve Barthes’ın çözümleme modelleri çerçevesinde görsellerin anlam düzenlemelerini ortaya koymaktır. Öte yandan çalışmanın konu-nesnesi ambient reklam görsellerinden oluşmaktadır. Pratikte sıkça karşılaşılan ancak akademik yazında görece daha az çalışılan ambient reklam görsellerinin, göstergebilimin temelini atan başlıca kuramcılarının ışığında çözümlenmesi araştırmayı özgün kılmaktadır.

Gerilla Pazarlama

Küreselleşmeye bağlı olarak hızla değişen rekabet koşulları nedeniyle, işletmelerin, rakipleri karşısında avantaj kazanması için pazarlama uygulamalarında yenilik yapmaları bir zorunluluk haline gelmiştir (Tekin vd., 2014, s. 227). Bu nedenle işletmeler, pazarlama uygulamalarını oluştururken farklı, yenilikçi, etkili ve daha az maliyetli stratejilerin arayışı içine girmiştir (Nardanlı, 2009, s. 108). Öyle ki bu arayışın sonucu olarak; gerilla pazarlama, özellikle daha çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin, hayal gücünü kullanarak, planlı ve alışılmışın dışında hamlelerle hızlı bir şekilde hareket ederek rakiplerinin moralini bozmak amacıyla yaptıkları bir pazarlama stratejisidir (Tek, 1999, s. 109). Bu bakımdan gerilla pazarlama; kararlı ve hızla yolunda ilerleyen, mevcut koşullara kolaylıkla adapte olabilen, sonuç odaklı bir pazarlama anlayışıdır (Horowitz & Levinson, 2011, s. 107). Klasik olmayan yöntemleri kullanarak tüketiciyi şaşırtmayı ve onlara bir deneyim sunmayı, böylelikle tüketici nezdinde bir etki bırakmayı başarabilen gerilla pazarlama (Dahan & Levi, 2009, s. 38), sıra dışı ve özgün pazarlama anlayışıyla geleneksel pazarlama araçlarının sınırlarını aşmaktadır. Daha az bütçe ile daha çok teknolojinin yaratıcı imkanları kullanılarak, tüketicinin maksimum düzeyde dikkatini çekmek için stratejiler geliştirilmektedir (Dress & Jackel, 2008, s. 31). Öte yandan Türkçe literatürde ambient reklamcılığı derinlemesine inceleyen Oyman & Özer’in de vurguladığı gibi; gerilla pazarlama şemsiye bir kavram olarak her biri farklı özelliklere sahip farklı pratikleri içinde bulundurmaktadır. Bu uygulamalar ise viral pazarlama, gizli pazarlama, sinsî pazarlama, deneyimsel pazarlama, gerçek zamanlı pazarlama ve ambient pazarlama ve reklamcılığıdır (2018, s. 175).

Ambient Reklam

Hem pazarlamacılar hem de reklam ajansları için özel bir ilgi konusu olsa da, akademik alanda araştırma eksikliği olan ambient reklamın (Shelton vd., 2016, s. 66) alan yazınına bakıldığında; bu kavramının medya, iletişim, pazarlama, reklamcılık gibi farklı terimlerle isimlendirildiği görülmektedir. Fakat tüm bu kavramlar yakından incelendiğinde, hepsinin birbirleriyle iç içe geçmiş kavramlar oldukları (Oyman & Özer, 2018, s. 175- 176), birbirleri ile ve/veya birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Bu nedenle çeşitli şekillerde ele alınan bu kavramı anlayabilmek için nasıl ortaya çıktığı ve ne tür uygulamaları temsil ettiğini anlamak önemli hale gelmektedir.

Öyle ki Luxton & Drummond, ambient başlığı altında yürütülen kampanyaların açık hava, yazılı basın, radyo veya televizyon gibi mevcut kategorilere tam olarak uymaması nedeniyle icat edildiğini, ilk kez 1996 yılında İngiltere’de uzmanlaşmış bir ajans olan Concord Publishing tarafından müşterilerin beklentilerini karşılamak amacıyla “farklı bir şekilde” uygulanan açık hava kampanyalarını ifade etmek için kullanıldığını (2000, s. 735) vurgulamaktadır.

Literatürde Shankar & Horton (1999), geleneksel olmayan dış mekan medyası (s. 306) olarak tanımladığı bu kavramı, ambient medya olarak ele almıştır. Bu kavram esasen markanın tüketici ile doğal bir şekilde etkileşime girdiği fiziksel ve dijital ortamın karışımını içermektedir (Lugmayr, 2010, s. 387). Bir diğer kavram olan ambient iletişim ise markaların mesajlarını iletmek için çevre unsurlarını kullanarak müşterinin fiziksel katılımının sağlandığı karmaşık bir kurumsal iletişim biçimidir (Gambetti, 2010, s. 34). Bu iletişim terimi, mesajı iletmek ve etkileşimde bulunmak için bağlamsal ipuçlarını başka bir deyişle ortamın anlamsal yanlarını kullanmaktadır (Rosengren vd., 2015, s. 22). Öyle ki ortam iletişimde markayı iletmek için her türlü iç ve dış mekanı içeren mesaj ve iletişim biçimleri yer almaktadır (Biraghi & Gambetti, 2014, s. 6). Ambient pazarlama ise gerilla pazarlamasının bir alt kategorisi olarak tanımlanabilir. Gerilla pazarlama ile arasında çok bulanık bir fark bulunan ambient pazarlama, gücünü, hedef kitleyi doğal ortamında yakalayan ve beklenmeyen bir anda sürpriz olarak hedef kitlenin karşısına çıkan kampanyalardır (Morelli, 2023, s. 111).

Öte yandan ambient kavramı Türkçe’de “ambiyans”, “çevre”, “ortam” ve “ortama ait” gibi farklı kelimelere karşılık gelmektedir. Kavram reklamcılık bağlamında ele alındığında; kavramı karşılayan en uygun ifade “ortama ait” ifadesidir. Çünkü esasen bu reklamcılık türünde çevre elamanlarının alışılmışın dışında kullanımı vardır (Özer, 2016, s. 46). Genel olarak tanımlamak gerekirse; bir reklam mesajının, tüketicilerin günlük yaşamlarında sıklıkla etkileşim içerisinde oldukları çevreye ait, üzerinde bir marka mesajı beklemedikleri elemanlar vasıtasıyla, yaratıcı, sıra dışı ve yenilikçi bir biçimde, mesaj içeriği ve mecra uyumunun sağlanarak iletilmesi faaliyetine ambient (geleneksel olmayan ortam-bazlı reklamcılık) denilmektedir (Oyman, Özer, 2018, s. 176).

Ambient reklamcılık, mevcut olanı kullanarak veya değiştirerek doğrudan ve bağlamsal mesajları beklenmeyen ortamlarda ve hedef kitleyi şaşırtacak şekilde ileten reklam çalışmalarıdır (Jurca, 2012, s. 211-213). Özellikle satış amacı ile tüketicilerle iletişim kurmayı amaçlayan bir yaklaşım (Shankar & Horton 1999, s. 309) olarak giderek gerilla pazarlama çalışmalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir (Wojciechowski & Fichnová, 2022, s. 25). Ambient reklamcılık yenilik, yaratıcılık, farklılık ve zaman özellikleri etrafında tanımlanmaktadır. Çalışmalar, beklenmedik bir yerde, alışılmadık bir yöntem ile gerçekleştirilmekte ve gerçekleştiren ilk (ya da tek) ve geçici uygulamalardır (Luxton & Drummond, 2000, s. 735). Beklenmeyen ortamlarda gerçekleştirilen bu çalışmalar, holografik projeksiyonlar, oyunculuk sergileme ve grafitiler gibi farklı yöntemler ile uygulanan (Luxton & Drummond, 2000, s. 735) özgün faaliyetleri içermektedir. Ayrıca hedef kitleye iletilmek istenen mesajın yaratıcı bir şekilde sunulması için insan hayatında sıradan sayılabilecek yerlerin, yapıların, eşyaların ya da nesnelerin doğru konumunu kullanarak gerçekleştirilmektedir (Doğan, 2024, s. 125). Nitekim, yenilik, yaratıcılık, zamanlama temaları üzerine şekillenen ve ana akım çalışmaların dışında yürütülen bu çalışma türünün ana önermesi dünyanın bir reklam sahnesi olması ve her şeyin reklam için potansiyel olarak kabul edilmesidir (Luxton & Drummond, 2000, s. 735). Asıl amacı potansiyel müşterilerin dikkatini çekmek olan ambient reklamcılığı, bu amacını daha az maliyetle standart reklam formlarının ötesine geçerek uygulanmaktadır. Fakat zaman zaman devasa boyutlarda dekor inşa etme gibi önemli finansal yatırımlar da gerektirebilmektedir. Öte yandan logo, slogan gibi standart pazarlama araçları da kullanılmaktadır (Wojciechowski & Fichnová, 2022, s. 25). Aynı zamanda bu tür çalışmalarda, deneyimsellik, duygusal çekicilik ortak unsurlardır (Gambetti, 2010, s. 35-36). Böylelikle ambient odaklı çalışmalar kısa vadede yaratıcı ve sürpriz etkisiyle tüketiciyi şaşırtmakta; uzun vadede ise sıra dışı oluşuyla kendisini geleneksel uygulamalardan ayırmakta ve akılda kalıcı olmaktadır (Oyman & Özer, s. 175- 176).

Yöntem

Çalışma kapsamında; Netflix dizi ve filmleri için gerçekleştirilen ambient reklam görselleri, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan göstergebilimsel analiz metoduyla incelenmiştir. Göstergebilim olarak adlandırılan bilim dalı, gösterge dizgelerinin işleyişini bilimsel bir yöntem ile incelemekte ve betimlemektedir (Rifat, 2009, s. 12).

Başka bir ifadeyle göstergebilim, imgelem dolu metinlerin ilettiği gösterge ve diğer imgelere ve olgulara yaptığı göndermelerin metinsel bağlantılarını ele almaktadır (Tuncer, 2020, s. 74). Göstergebilimin, özellikle 19. ve 20. yüzyılda, İsviçreli Ferdinand de Saussure ve Amerikalı Charles Sanders Peirce'in gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar sayesinde dünya çapında bilinmeye başlandığı ve bu iki dilbilimcinin kazandırdığı göstergelerin anlamlandırma ve yorumlanma modellerinin daha sonra Fransız Dilbilimci Roland Barthes tarafından geliştirildiği ve farklı bir model ile göstergebilimdeki dizgelerin yorumlanmasını sağladığı (Çakı, 2018, s. 82) görülmektedir. Bu nedenle Netflix'in bir gerilla pazarlama pratiği olarak yürüttüğü ambient reklamlardaki görsel öğelerin göstergebilimsel çözümlemesi bu üç dilbilimcinin modelleri bağlamında gerçekleştirilmiştir. Ambient reklam örnekleri, Ferdinand De Saussure'un gösterge kavramı, Charles Sanders Pierce'in ikinci üçlük göstergebilim modeli ve Roland Barthes'ın yananlam, düzanlam kavramları ışığında incelenmiştir. Bu kapsamda sırasıyla; dizi ve filmlerin anlatı yapısını meydana getiren konu, kişi, zaman, mekan ve nesnelerin genel bir betimlemesi yapılmış ve ambient reklamlarında yer alan bu nesne-varlık, mekan ve zaman gibi öğelerin analizi yapılmıştır. Reklam çalışmalarında kullanılan kıyafet, renk, desen, mekan ve nesnelerin çağrışımları ele alınıp son adımda ambient reklamın özellikleri de dikkate alınarak açıklanmıştır.

Ferdinand De Saussure'un Gösterge Kavramı

Bir dil bilimci olarak göstergebilimsel dizgenin altında yatan yapıları, kuralları ve göstergebilimin toplumsal işlevi üzerine duran Saussure, yaklaşımını gösteren ve gösterilenden oluşan ikili bir model üzerine kurmuştur (Güneş, 2013, s. 336). Dil göstergesi, bir "kavram" ile "işitimi"ni birleştirmektedir. İşitimi imgesi ise yalnızca fiziksel nitelikleri olan maddesel ses değildir; sesin anlaksal izi, duygularımızın şahitliği vasıtasıyla bizde ortaya çıkan tasarımdır. Dil göstergesi çift yönlü anlaksal bir kendiliktir. Kavram ve işitsel imge birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve birbirlerini çağrıştırmaktadır. Burada kavram yerine gösterilen ve işitimi imgesi yerine ise gösteren terimleri benimsenmelidir. Gösteren ve gösterilen gerek kendi aralarındaki gerek bütünle kurdukları zıtlığı belirtmek gibi bir yarar sağlamaktadır. Gösterge ise gösterenin ve gösterilenin bileşiminden doğan bütündür (Saussure, 1998, s. 109-111). Başka bir ifadeyle Saussure için gösterge, anlamı olan fiziksel bir nesnedir. Bir gösterge esasen gösteren ve gösterilenden oluşmaktadır. Gösteren, gösterenin algıladığımız imgesidir. Gösteren kağıt üstündeki işaretler, havadaki seslerdir. Gösterilen ise gösterenin göndermede bulunduğu zihinsel kavramdır. Bu kavram ise aynı dili paylaşan, ortak kültürün üyelerinin bütünü için ortakdır (Fiske, 2003, s. 66-67).

Charles Sanders Pierce'ün İkinci Üçlük Göstergebilim Modeli

Charles Sanders Pierce, hem dilsel hem de dildışı göstergeler hakkında kuram tasarlamış ve bunu "semiotic" olarak adlandırmıştır (Rifat, 2009, s. 30). Peirce, kuramsallaştırdığı semiosis süreci, gösterge, nesne ve yorumlayıcı olarak adlandırdığı üçlü bir sistem ile açıklamaktadır. Bir temsil biçimi olan gösterge (Özmkas, 2009, s. 35-36), kendisinden başka bir şeye yani nesneye gönderme yapmaktadır. Bireylerin zihninde bir etki oluşturmakta yorumlayıcı ise uygun anlamlandırmayı yapmaktadır (Fiske, 1990, s. 42). Pierce, gösterge, yorumlayan ve nesne üçlüsünü de kendi içerisinde üçlülere ayırmaktadır. Düşünür, hemen hemen ele aldığı bütün öğeleri üçlüler çerçevesinde incelemektedir. Bunun nedeni ise Peirce'e göre zihnin işleyişindeki mantıkta bulunmaktadır. Bu mantığın adımları da birincilik, ikincilik ve üçüncülük şeklinde basamakları içermektedir (Özmkas, 2009, s. 36-37). Reklamcılıkta sıklıkla kullanılan ve göstergebilim modellerinden birini meydana getiren bu gösterge türlerinden ikinci üçlük (Kireççi, 2023, s. 1736) görüntüsel gösterge, belirti ve sembolden oluşmaktadır (Civelek & Türkay, 2020, s. 777).

Görüntüsel gösterge: Bir imge, nesne ya da kişi ile ilgili daha öncesinde bildiğimiz bir şeyle benzerlik gösteriyor ve onu çağrışıyorsa bir görüntüsel göstergedir (Kireççi, 2023, s. 1736). Göndermede bulundukları ya da yerini tuttukları nesneyi doğrudan simgelemektedir. Görüntüsel gösterge, özellikle görüntüsel, fiziksel bakımından nesnesine benzeyen bir gösterge türüdür (Özmkas, 2009, s. 39).

Belirti: Belirti türü göstergeler, bir imgenin nesne ve bu nesnenin yerini tuttuğu kavram arasındaki ilişkiden dolayı anlaşılmasıdır. (Harrison, 2003, s. 50). Buna örnek olarak ise dumanın ateşi çağrıştırdığını başka bir ifadeyle ateşin belirtisi olduğunu söyleyebiliriz (Rifat, 2009, s. 32).

Sembol: Sembol, temsil ettiği şeyle olan ilişkisini, bir uzlaşım neticesinde kurmaktadır (Kireççi, 2023, s. 1737). Başka bir deyişle insanlar arasındaki uyuşmaya dayanan bir göstergedir. Örneğin, doğal dillerdeki kelimeler, uyuşmaya dayalı birer simgedir; çünkü bir kelime, belirttiği şeyi ancak bu anlama geldiğini anlamamız sayesinde belirtmiş olmaktadır (Rifat, 2009, s. 32).

Roland Barthes'ın Göstergebilim Modeli

Roland Barthes, göstergeyi, biçim ve içerikten meydana gelen ikili bir yapı bağlamında tanımlamaktadır. Barthes'ın biçim görüşü ile gösteren kavramı; içerik görüşü ile gösterilen kavramı benzemektedir (Kireççi, 2009, s. 1738-1739).

Barthes, göstergenin ilk fonksiyonun anlam yaratmak olduğu ikrarıyla, anlamın düzlemlerini düzanlam ve yananlam kavramları ile ikili karşıtlıklar sistemi olarak ortaya koymuştur (Kireççi, 2009, s. 1739). Düşünür, şöyle der: “Gösterge, iki yönlü bir ses, görüntü, vb. dilimidir. *Anamlama*, bir oluş biçiminde tasarlanabilir. Gösterenle gösterileni birleştiren edimdir (...) Bunun nedeni de şu: önce, gösterenle gösterilenin birleşmesi, ilerde de görüleceği gibi, anlamsal edimi tüketemez; çünkü gösterge çevresiyle de değerlendirir” (Barthes, 1979, s. 41). Bu anlamlandırma görüşleri çerçevesinde ortaya koyduğu düzanlam ve yananlam şu şekilde açıklanabilir:

Düzanlam: Düzanlam göstergenin işaret ettiği şeydir. Düzanlam ister ses, ister nesne, ister görüntü olsun maddi bir doğaya sahiptir (Bouzida, 2014, s. 1003).

Yananlam: Göstergelerin çalışma şeklini açıklamak için kullanılan bir terimdir. Yananlam, gösterilen bir şey değil, düzanlamın zihinsel temsilidir ve dış dünya, anlamlandırma yoluyla verilen psikolojik ve soyut bir yapıya sahiptir. (Bouzida, 2014, s. 1003). Sosyo-kültürel durumu ifade etmektedir. Kişisel çağrışımlar ile (ideolojik, duygusal vb.) anlam bakımından yoruma açıktır (Chandler, 2002, s. 90). Çünkü gösteren her zaman tek bir kavrama gönderme yapmayabilir. Yananlam (gösterilen) düzanlamının yanı sıra farklı anlamlar da içerebilmektedir. Bu anlamlar gösterge, nesne ve göstergenin kullanıcıları arasındaki etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır (Tuncer, 2020, s. 480).

Barthes’ın ikili yapı çerçevesinde oluşturmuş olduğu düzanlam ve yananlam kavramları bilhassa reklamlardaki göstergelerin çözümlenmesi bakımından oldukça faydalı bir yaklaşımdır (Kireççi, 2009, s. 1739).

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; bir gerilla pazarlama pratiği olarak Netflix ambient reklam görsellerindeki göstergeleri Saussure, Pierce, Barthes’ın modelleri ışığında, göstergebilimsel çözümleme işlemleri ile ortaya çıkarmak ve yorumlamaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırma, şu sorulara cevap aramaktadır:

- Netflix’in ambient reklamlarında kullandığı gösterge, gösteren ve gösterilenler nelerdir?
- Netflix’in ambient reklamları, hangi düz anlam ve yan anlamlar etrafında oluşturulmuştur?
- Netflix’in ambient reklamları, hangi belirti, ikon ve simgeleri içermektedir?

Çalışmanın Örneklem ve Sınırlamaları

Çalışmanın evreni, dünya genelinde gerilla pazarlama kapsamında oluşturulan tüm ambient reklam uygulamalarıdır. Fakat zaman ve maliyet bakımından tüm ambient reklam çalışmalarına ulaşmanın güçlüğü nedeniyle dolaylı çalışmada örneklem kullanılmıştır. Bu nedenle amaca göre örneklem yöntemi olarak da bilinen yargısal örneklem yöntemi kullanılmıştır. Keşifsel araştırma tasarımları için ideal olan (Tharedoost, 2016, s. 23) yargısal örneklemde araştırmacının, konu ile ilgili incelenecek öğeleri seçmek için bilgi ve deneyimlerini kullanması söz konusudur (Westfall, 2009). Bu bağlamda; araştırmaya, sık sık gerilla pazarlama uygulamaları yapan ve bir dijital TV platformu olan Netflix’in, ambient reklam çalışmaları dahil edilmiştir. Öyle ki Netflix’in gerilla pazarlama faaliyetlerini içerik analizi ile inceleyen ve bu konudaki başarısını ortaya koyan Siller, bu faaliyetler dahilinde gerçekleştirilen çalışmaların ambient ve cadde reklamının (ve/veya pazarlamanın) örnekleri olduğunu (2024, s. 17-18) ortaya koymuştur. Yapılan araştırma sonucunda, Netflix’in bir dizi ya da film için birden fazla gerilla pazarlama uygulaması yaptığı görülmüştür. Her bir yapı için tek ambient reklam örneği çalışmaya dahil edilmiştir. Bir diğer yandan Netflix’in konuya dair çalışmalarının bir kısmının ambient reklam dışındaki farklı gerilla pazarlama uygulamalarının kapsamına girdiği görülmüş ve bu nedenle o uygulamalar çalışmanın örneklemine dahil edilmemiştir. Bu sınırlamalar sonucunda; Netflix’in 5 ambient reklam çalışması incelemeye dahil edilmiştir. Analize dâhil edilen reklamlar; *La Casa de Papel*, *Kübra*, *Altered Carbon*, *A Classic Horror Story* ve *All of Us Are Dead* dizilerine ait ambient reklam uygulamalarıdır. Seçilen örnekler, farklı türlerdeki yapımlara ait olmaları ve yaratıcı dış mekân yerleştirmeleriyle dikkat çekmeleri bakımından değerlendirmeye alınmıştır.

Bulgular

Örnek 1: La Casa De Papel Ambient Reklam Görselinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Suç, aksiyon türündeki La Casa De Papel dizisi, “Profesör” isimli bir suç liderinin tarihin en büyük soygununu yapmak amacıyla İspanya Kraliyet Darphanesine girmesini konu edinmektedir. İşlerinde uzman olan sekiz suçludan oluşan ekibin amacı para basıp kaçmaktır. Hırsızlar kaybedecek hiçbir şeyi olmayan, farklı yaşam hikayeleri ve sorunları olan kişilerdir. Her bir soyguncu farklı bir şehir adıyla anılmaktadır. Ekip üyeleri kimliklerini saklamak için dünyaca ünlü İspanyol ressam Salvador Dali’nin maskesini takmakta ve kırmızı tulum giymektedirler.

Şekil 1. La Case De Papel Dizisinin Ambient Reklam Görseli

Netflix, La Case de Papel gerilla pazarlama çalışmasında diziyle sembolleşmiş devasa büyüklükte bir heykel kullanmıştır. Kampanya kapsamında; Milano'nun iş merkezi Plaza degli Affari' borsa binasının önünde yer alan L.O.V.E. olarak adlandırılan beyaz mermer el heykeline, dizideki soyguncu ekibin giydiği ve dizi ile özdeşleşmiş olan Salvador Dali maskeli ve kırmızı tulumlu figür (Düzanlam) yerleştirilmiştir.

Dizinin konusuna dair mesaj, İtalyan Menkul Kıymetler Borsası'nın hemen önünde, Plaza degli Affari' ve borsa binasına dönük L.O.V.E heykeli ile göstergelenmektedir. Heykele dizideki soygun ekibinin üyelerini temsil eden kostümün giydirilmesi dizi ve heykel arasında ortaklığı göstererek modern kapitalizme karşı çıkma mesajını yıkıcı ve kışkırtıcı bir mesaj ile simgelemektedir (Yananlam)

Heykel kırmızı, siyah ve beyaz renklerinden oluşmaktadır. Kırmızı, cesaret, atak olma, öfke, canlılık ve kararlılık gibi uyarıcı ve enerji verici gösterilenlere işaret etmektedir (Yananlam). Nitekim kırmızı tehlike, tutku, yeni başlangıç isteğinin rengiyken siyah ise anarşi, baskı, otorite ve korku çağrışımını yapmaktadır. Enstalasyon uygulanan el heykeli ise beyazdır. Beyaz saflık, temizlik ve doğruluk çağrışımlarını yapar. Fransız bayrağında ise beyazlık eşitliği ifade etmektedir (Yolcu, 2012, s. 657-658). Reklamda ise kırmızı tulum cesaret, şiddet ve devrimi işaret etmektedir. Öte yandan heykeldeki siyah renkleri karşı çıkılan otorite ve baskıyı işaret ederken beyaz direnişin saflığını ve eşitlikçi yanını işaret etmektedir. Siyah detaylı kırmızı tulumlu heykel karşı çıkan, risk alan, cesaretli kişiyi ve onun içindeki öfkeyi çağrıştırırken beyaz rengi ise otorite karşıtlığının ve isyanının saf/temiz ve doğruluğunu çağrıştırmaktadır (Yananlam).

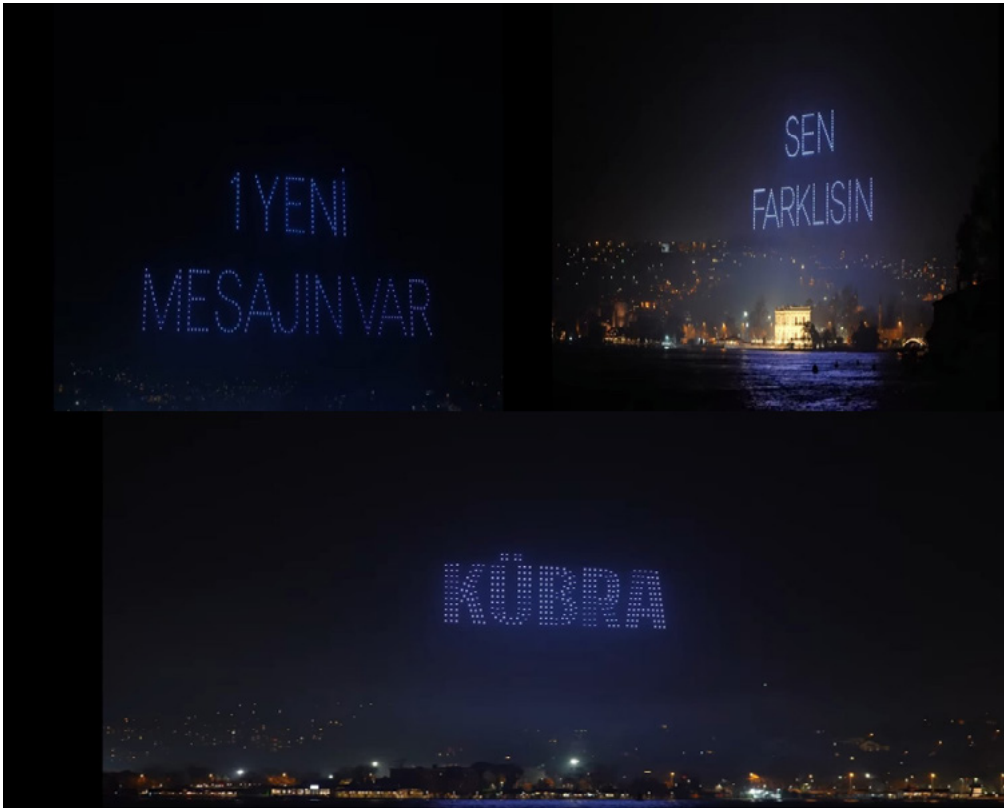
Dizinin öne çıkan sembollerinden biri olan ve heykelde de kullanılan bir başka gösterge maskedir (Düzanlam). Dizideki karakterler soygun yaparken maske takmakta ve reklam çalışmasında da maskeli soyguncu heykel tercih edilmektedir. Burada maske, kişinin nesnel varlığından sıyrılarak bir karakter haline gelmesini temsil etmektedir. Bir yönüyle yabancılaştırılmış ve sisteme karşı çıkan insanı temsil etmektedir (Yananlam). Zira maske, yalnızca yüzü gizleyen bir öge olmanın ötesinde, değişimi simgeleyen bir örneği ve kendine benzeyişin reddi olarak olumlu ve muhalif bir özellik içermektedir. Başka bir deyişle maske, farklı olana, ötekileştirilmiş olana başka bir ifadeyle resmi yaşamda yeri olmayana yer açmaktadır. Bu nedenle maske, resmi yaşam atmosferindeki söylemlerle kurulan benlikten kopmasını barındırmaktadır (Özerden & Aydın, 2023, s. 181- 182). Reklam çalışmasında; heykel dizi ile özdeşmiş olan Salvador Dali maskesi ile göstergelenmiştir. Geleneksel normları reddederek bilinçaltını ve hayal gücünü odak noktası alan sürrealist akımın ressamı Salvador Dalí'nin maskesi, özgürlüğe ve başkaldırıya gönderme yapmaktadır. Maske ile anarşist bir direnişe ve toplumun baskıcı düzenine karşı durma simgelenmiştir (Yananlam).

Tablo 1. La Case De Papel Dizisi Ambient Reklam Çalışmasının Saussure ve Pierce Modeline Göre Analizi1

Saussure Göstergebilim Sınıflandırması			
Gösterge	Nesne-Varlık	Mekan	Renk
Gösteren	Salvador Dali maskeli, kırmızı tulumu, orta parmağını kaldıran heykel.	Plaza degli Affari'nin önü.	• Kırmızı. • Siyah. • Beyaz.
Gösterilen	Otorite karşıtlığı.	İtalyan Menkul Kıymetler Borsası önünde modern kapitalist sisteme karşı duruş ve eleştirisi.	• Cesaret, atak olma, öfke, kararlılık. • Anarşi, otorite, korku. • Saflık, temizlik, doğruluk.
Pierce Göstergebilim Sınıflandırması			
Görüntüsel gösterge	Belirti	Sembol	
Salvador Dali maskeli, kırmızı tulumlu, orta parmağını kaldıran heykel.	La case de papel dizisinde İspanya Kraliyet Darphanesine giren soyguncu karakteri.	Otorite karşıtlığı, anarşi.	

Örnek 2: Kübra Ambient Reklam Görselinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Bir gerilim dizisi olan Kübra, İstanbul'da Gökhan isimli genç ve müslüman bir adamın, üyesi olduğu sanal arkadaşlık grubundan gelen mesajla başına gelen ve dinsel yanına vurgu yapılan olaylar anlatılmaktadır. Kübra isimli bu hesap dizi karakterine, "sen farklısın" içerikli mesaj atmakta ve daha sonra kimsenin bilmediği olaylar hakkında birtakım bilgiler vermeye başlamaktadır. Bu bilgileri alan Gökhan, mesajlaşması devam ettikçe, kendisini seçilmiş kişi, Kübra'nın ise Tanrı olduğuna inanmaya başlamaktadır. Fakat dizinin sonunda Kübra'nın isim açılımı "Knowledge Unit Base Reasoning Automaton" olan bir yapay zeka olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 2: Kübra Dizisinin Ambient Reklam Görseli

Netflix, ambient reklam çalışmalarından birini Türkiye yapımı Kübra dizisi için gerçekleştirmiştir. Dizide yer alan repliklerin kullanıldığı ambient reklam çalışması İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Reklam kapsamında; Netflix, akşam saatlerinde karanlık gökyüzüne 350 ışıklı drone ile yazı yazmıştır. Mor ışıklı dronelar ile gökyüzüne ilk olarak "Bir yeni mesajın var" yazılmış yazı yavaşça silinmiş, ardından "Sen farklısın" yazısı yazılmış bu yazıda yavaşça silinmiştir. Son adımda, "Kübra" yazılarak (Düzanlam) çalışma tamamlanmıştır.

¹Çalışmada yer alan tablo yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmada, dizi ismi ve repliklerinin mor renkli ışıklarla, mekanın ise gökyüzü ile göstergelenmesi dizide mesajı atan Kübra'ya yüklenen tanrısallık ve kutsallık anlamlarını vurgulamaktadır (Yananlam). Mor renk, kutsallığı, tanrıyı ve gücü temsil etmekte, gökyüzü ise yüceliğe, sonsuzluğa ve tanrılara özgü aşkınlığa gönderme yapmaktadır (Yananlam). Zira antikçağ boyunca farklı uygarlıklar tarafından kullanılan mor rengi, aynı amaca hizmet etmiştir. Öyle ki bu rengin ortak kullanımı; morun soylu ve tanrısal bir renk olarak kabul edilmesini sağlamış ve özel imtiyazlar dışında kullanımı yasaklanmıştır. Tanrılara yönelik betimlemelerde mor renkli kıyafetler kullanılmış, tanrıların huzuruna çıkan bireyler mor renkli kıyafetler giymiş ve yine bu giysiler tanrılara verilen adak eşyaları arasında yerini almıştır (Adıgüzel & Kolancı, s. 277). Öyle ki bu renk; bilimsel olarak kolaylıkla açıklanamayan mistik ve fiziksel güçlerin görsel bir yansımasıdır (Kırık, 2013, s. 75). Gökyüzü ise Türkler başta olmak üzere, neredeyse her toplum için kutsal sayılmış (Emeç, 2019, s. 89) ve hem fiziksel olarak hem de manevi anlamda insanların yukarı baktığı, kutsal ve yol gösterici bir unsur olmuştur. “Bir yeni mesajın var”, “sen farklısın”, “Kübra” yazılarının mor renk ile gökyüzüne yansıtılarak verilmesi mesajın kutsal bir varlık tarafından gelmesini ve gizemini ve okuyanın seçilmişliğini temsil etmektedir (Yananlam). Öyle ki mesajı göndereni temsil eden “en büyük, en yüce” anlamına gelen Kübra ise mesajı gönderen gücü simgelemektedir (Yananlam).

Tablo 2. Kübra Dizisi Ambient Reklam Çalışmasının Saussure ve Pierce Modeline Göre Analizi

Saussure Göstergebilim Sınıflandırması			
Gösterge	Nesne-Varlık	Mekan	Renk
Gösteren	Gökyüzüne ışıklı drone ile yazılan, “bir yeni mesajın var”, “sen farklısın”, “kübra” yazısı.	Gökyüzü.	• Mor
Gösterilen	Bilinmeyen yüce bir varlık tarafından gönderilen seçilmişlik.	Sonsuzluk, tanrılara özgü aşkınlık.	• Tanrısallık, kutsallık.
Pierce Göstergebilim Sınıflandırması			
Görüntüsel gösterge	Belirti	Sembol	
Gökyüzüne ışıklı drone ile yazılan, “bir yeni mesajın var”, “sen farklısın”, “kübra” yazısı.	Gökhan karakterine seçilmiş olduğunu söyleyen yapay zeka.	Kutsallık, gizem,	

Örnek 3: Altered Carbon Ambient Reklam Görselinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Distopik, bilim kurgu türündeki Altered Carbon dizisi, ölümsüzlük teması üzerine kurgulanmış bir dizidir. Dizi insanların bilinçlerini yeni bedenlere transfer edebildikleri alternatif bir dünyada geçmektedir. Bir isyan sonrası hayatta kalmayı başaran tek asker Takeshi'nin zihni “buz içerisinde” 250 yıl boyunca hapsedilmiştir. Yüzyıllar sonra Laurens Bancroft adında varlıklı bir adam ortaya çıkana kadar bu dondurulma işlemi devam etmektedir. Laurens, Takeshi'den tekrar hayata dönebilmesi karşılığında zorlu bir cinayeti çözmesini istemektedir. Dizi yeniden hayata dönen karakterin bu yeni yolculuğunu konu edinmektedir.

Şekil 3: Altered Carbon Dizisinin Ambient Reklam Görseli

Çalışmanın üçüncü örneği, Netflix’in Altered Carbon dizisi için otobüs durağında gerçekleştirmiş olduğu ambient reklam uygulamasıdır. Reklamda; otobüs durağında, içinde su olan, alt ve üst kısımlarında sarı şeritlerin olduğu bir poşet içerisinde oksijen hortumlu, cenin pozisyonunda duran temsili bir insan vücudu (Düzanlam) yer almaktadır. Çalışmada yer alan figür, gerçek insan boyutuna ve ten rengine sahip bir heykeldir. Heykelin üst kısmında ise dizinin ismi, logosu ve “hiçbir vücut sonsuza kadar yaşamaz” (No body lives forever) yazısı (Düzanlam) görülmektedir.

Reklamda, gösterge (dizinin konusu ve tanıtımına uygun şekilde) olarak kullanılan cenin pozisyonundaki heykel, “yeniden doğuş”, “yeni bir başlangıç”, “yaşam” imajıyla/ingeleriyle biçimlenen, yaşamayı bekleyen insanı simgelemektedir. Reklam uygulamasındaki temsili insan vücudu, simgesel olarak “yeniden doğuş/başlangıca hazırlanan insan” imgesini temsil etmektedir (Yananlam). Öyle ki cenin pozisyonu olarak ifade edilen bu duruş esasen fetüsün ana rahmindeki pozisyonuna getirilmesine dayanmakta ve doğumu temsil etmektedir. Öyle ki cenin pozisyonu en yaygın olarak görülen gömü tiplerinden biridir (Ünlütürk, s. 68). Ağacın ilk olarak bir tohum olarak toprağın içinden dışına doğup aynı zamanda tohum olarak toprağa dönüşmesi gibi insan da aynı şekilde anne rahmi ile analogik ilişki kurulan toprağa cenin pozisyonunda gömülmesiyle yeniden doğuşa tohum olarak hazırlanmaktadır (Kef, 2022, s. 989). Cenin pozisyonundaki temsili insan figürü aynı zamanda içinde su olan, sarı şeritli bir poşet ile gösterilenmiştir. Evrenin simgesi olan su, edebiliği, hayatın kaynağını ve iyileştirici gücünü temsil ederken sarı rengi hem hastalık belirtisi hem de bu hastalığa tedavi için çözüm getirmeyi simgelemektedir (Yananlam) Nitekim, bir çok çağrışıma sahip olan sarı rengi, bir yanıla “hastalığı” çağrıştırırken bir diğer yanıla tedavi ritüellerinde uyguladığımız “çözüm getiren sarıyı” da çağrıştırmaktadır (Kuyumcu, 2020, s. 534-535). Öyle ki sarı şeritli poşet burada bedenin bozulmasını önleme ve tıbbi malzemeyi simgelemektedir (Yananlam).

Öte yandan reklam çalışmasında, yer alan yazı fondu dikkat çekicidir. Kalın çizgili, fütüristik ve geometrik yazı şekli (Düzanlam) bilim ve teknolojiye, alternatif zamana gönderme yapmaktadır (Yanlam). Bu yazı fondu ile birlikte kullanılan dizinin altıgen içerisindeki kromozom logosu (Düzanlam), teknolojisinin insan vücuduna (kromozomlarına) aktarılmasını simgelemektedir (Yananlam).

Tablo 3. Altered Carbon Dizisi Ambient Reklam Çalışmasının Saussure ve Pierce Modeline Göre Analizi

Saussure Göstergebilim Sınıflandırması			
Gösterge	Nesne-Varlık		Renk
Gösteren	İçerisinde su olan, sarı şeritli poşet içinde cenin pozisyonunda insan vücudu.		• Sarı
Gösterilen	Yeniden doğuş, yeni başlangıç, yaşam.		• Hastalık ve tedavi edicilik. Tıbbi malzeme.
Pierce Göstergebilim Sınıflandırması			
Görüntüsel gösterge	Belirti		Sembol
İçerisinde su olan, sarı şeritli poşet içinde cenin pozisyonunda insan vücudu.	Tekrar yaşama dönmesi için tıbbi malzeme içerisinde korunan karakter.		Yeniden doğuş.

Örnek 4: A Classic Horror Story Ambient Reklam Görselinin Göstergibilimsel Çözümlemesi

Korku türündeki A Classic Horror Story filmi, ortak bir karavanla seyahat eden ve birbirini tanımayan beş kişinin geçirdikleri kaza sonucunda kendilerini içinde garip varlıkların yaşadığı bir ormanda bulmalarını ve bu ormanda yaşadıkları korkutucu olayları konu edinmektedir.

Şekil 4: A Classic Horror Story Dizisinin Ambient Reklam Görseli

Çalışmanın dördüncü örneği Netflix'in, A Classic Horror Story adlı yapımının reklamıdır. Çalışmada akşam saatlerinde, etkileşimli reklam panosunun önünden geçen kişiler kendisi ile aynı şekilde hareket eden pelerinli bir figür ile karşılaşmaktadır. Bu figür izleyicinin dikkatini çekmekte ve figüre dikkatle bakmaktadır. İzleyici orayı terk edeceği sırada panonun arkasından kırmızı pelerinli, maskeli gerçek bir kişi çıkmaktadır.

Metnin görüntüsel elemanları üç ana parçadan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi dizinin isminin yer aldığı kırmızı ve siyah ekranlı etkileşimli reklam panosu, diğeri panonun önünden geçen kişilerin hareketlerine göre hareket eden kırmızı pelerinli, maskeli insan figürü, son parça ise reklam panosunun arkasından çıkan kırmızı pelerinli, maskeli insandır (Düzanlam).

Korku anlatısı ağırlıklı olarak gecenin karanlık işlevi ile işlenmektedir. Bu bakımdan korku unsurunu oluşturması açısından karanlık önemli bir unsurdur. Bu nedenle reklamda karanlığın göstergesi olarak kullanılan kırmızı yapısal olarak insanı heyecanlandıran bir renktir. Kanı, ölüme ve tekinsizliği simgelemektedir. Siyah ise kötü niyet, şiddet ve stresli durumları içeren bir renktir. Burada korkuyu, önyargıyı ve tehlikeyi simgelemektedir (Yananlam). Çalışmada kullanılan göstergelerden kırmızı pelerin ve maske gizleme, tekinsizliğe ve kaygıya işaret etmektedir. Öyle ki pelerin ve maske içinde bulunan gerçekliği gizleme, kuşku, korku ve tekinsizlik anlamlarını taşımaktadır (Yananlam). Zira esas işleyişi dışa yönelik olan maske bir figür yaratmaktadır. Kendisi ile izleyicisi arasına mesafe koyan maske dokunulmazlığını buradan almaktadır. Çünkü maskenin yapısında bulunan sabitliği ve biçimsel değişmezliği izleyenin olduğu yerde kalmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda gerilimi harekete geçirme amacı ile kullanılmaktadır (Yasan, 2011, s. 34- 50). Önünden geçenler ile aynı şekilde hareket eden reklam panosu ise gerçekliği, inandırıcılığı simgelemektedir (Yananlam). İzleyicinin karşısında ilk olarak etkileşimli reklam panosunda sanal bir figürün yerine gerçek bir kişinin çıkmasıyla tehlike ve gizemin gerçekliği işaret edilmiştir (Yananlam).

Tablo 4. A Classic Horror Story Dizisi Ambient Reklam Çalışmasının Saussure ve Pierce Modeline Göre Analizi

Saussure Göstergebilim Sınıflandırması			
Gösterge	Nesne-Varlık	Mekan	Renk
Gösteren	Maskeli ve pelerinli karşısındaki ile eş zamanlı hareket eden insan.	Etkileşimli reklam panosu.	• Kırmızı • Siyah
Gösterilen	Korku, tehlike, ölüm, gizem.	Gerçekcilik.	• Ölüm, tehlike. • Önyargı, korku.
Pierce Göstergebilim Sınıflandırması			
Görüntüsel gösterge	Belirti	Sembol	
Maskeli ve pelerinli karşısındaki ile eş zamanlı hareket eden insan.	Beklenilmeyen bir anda karşılaşılan tehlikeli varlık.	Korku, tehlike, ölüm.	

Örnek 5: All Of Us Are Dead Ambient Reklam Görselinin Göstergebilimsel Çözümlemesi

Korku türündeki All Of Us Are Dead dizisi, büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalan bir grup lise öğrencisinin başından geçenleri konu edinmektedir. Dizide bir zombi virüsü bir okulu hızla etkisi altına alırken ve virüs öğrencilerin bir kısmını yok ederken sağ kalan öğrencilerin, okuldan kaçmak için verdikleri savaş anlatılmaktadır.

Şekil 5. All of Us Are Dead Dizisinin Ambient Reklam Görseli

Çalışmanın bir diğer örneği; Netflix'in, All of us are dead isimli dizisi için gerçekleştirdiği ambient reklam uygulamasıdır. Reklam çalışmasında göze çarpan öge Tayland sokaklarında gezen, pencerelerinde (hareketli video klipleri eşliğinde led ekranda) aracın içerisine sıkışmış ve kurtulmaya çalışan insanların görüldüğü, her yerinde kan izleri olan, sarı okul servisidir (Düzanlam).

Reklam çalışmasında esas öge konumuna sahip olan sarı okul servisi, kan izi ve araçta sıkışmış insan görüntüleri eklenmiştir. Sarı burada; okulu ve tehlike altında olanların çocuklar olduğu vurgusunu içermektedir (Yananlam). Eklemlenen görüntüsel öğelerle (sis, kanlı okul forması, otobüse sıkışmış insan klibiyle tehlike içinde, kurtulmaya çalışan karakterler şeklinde kişiselleştirilmesi) ilişkilendirilerek "ölüme", "tehlikeye", "korkuya" ve "kaçışa" gönderme yapılmaktadır (Yananlam). Okul servisindeki kanlı üniformalı ve araçtan kurtulmaya çalışan insan ögesi, tehlike altındaki öğrencileri (Yananlam), sis ise kargaşa, vahşet ve korkuyu simgelemektedir (Yananlam). Korku ve otoriteyi simgeleyen siyah ve yoğun bir şekilde kullanıldığında aklı ve sinir sistemini uyaran sarı aynı zamanda, korkuyu, yıkıcılığı, kırmızı ise ölümü simgelemektedir (Yananlam).

Tablo 5. All of Us Are Dead Dizisi Ambient Reklam Çalışmasının Saussure ve Pierce Modeline Göre Analizi

Saussure Göstergebilim Sınıflandırması			
Gösterge	Nesne-Varlık		Renk
Gösteren	Kaçmaya çalışan okul üniformalı insan görüntülerinin olduğu, içi sisli dışı kanlı izli, sarı öğrenci servisi.		• Sarı ve siyah • Kırmızı
Gösterilen	Tehlikeden kaçış, kargaşa, vahşet.		• Okul, korku ve yıkıcılık. • Ölüm.
Pierce Göstergebilim Sınıflandırması			
Görüntüsel gösterge	Belirti		Sembol
Kaçmaya çalışan okul üniformalı insan görüntülerinin olduğu, içi sisli dışı kanlı izli, sarı öğrenci servisi.	Saldırıya uğramış öğrenciler.		Vahşet, tehlike, korku.

Sonuç

Haritalar, caddeler, kafeler ve lokantalarda olmak üzere akla gelebilecek hemen hemen her yerde ve nesnede göstergeler kullanılmaktadır. Göstergeler hayatı kolaylaştırmak ve sosyal çevrede kullanılmak üzere kurulmakta ve birden çok anlamın yerini almasını mümkün kılmaktadır (Kurtçu, 2018, s. 27). Öyle ki, anlamlı bir bütünlük oluşturan her “şey” göstergebilimin konusudur (Sarıbaş & Çörüt, 2018, s. 173). Öte yandan yaşamımızın her alanında sıklıkla karıştığımız görsel/işitsel ve taktiksel reklam mesajları, günümüz teknoloji çağında çeşitli iletişim kanallarıyla tüm çevremizi sarmıştır. Görsel, işitsel ve dilsel terimleri ile «bütün bir gizli semboller dizisi» olarak açıklanabilecek olan reklam mesajları, hedef kitlenin hayal dünyasını «yeni ve farklı duyguları» uyandıracak şekilde harekete geçirmektedir. Bu nedenle günümüz çağdaş reklamcılık anlayışı paralelinde duyulara seslenen reklamlar için görsel öğeler çok önemlidir (Sarıbaş & Çörüt, 2018, s. 168-173). Artık günümüzde markalar kendi ürünlerini rakiplerinin bir adım önüne çıkarmak, akılda kalıcılığı artırmak için göstergelerin gücünden faydalanmaktadır (Çağlar, 2012, s. 31). Öte yandan özellikle klasik pazarlama aracılığıyla ulaşılamayan hedef kitleye sıra dışı yöntemlerle ulaşmak için gerçekleştirilen gerilla pazarlama (Yüksekbilgili, 2011, s. 49) stratejisi olarak ambient reklamlar da, doğası gereği yaratıcı görsel, işitsel ve dilsel göstergeleri içermektedir. Bu nedenle çalışmada, özellikle başarılı gerilla pazarlama stratejileri yürüten Netflix’in ambient reklam görsellerinin kodlarını ve reklam görsellerindeki gizli göstergelerin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada ele alınan reklamların görsel, işitsel ve metinsel dizgeleri, Saussure, Pierce ve Barthes’in göstergebilimsel çözümleme işlemleri ile ortaya çıkarılmış ve yorumlanmıştır.

Yapılan çözümleme sonucunda; Netflix’in, gerilla pazarlama stratejisi olarak oldukça zengin ve farklı öğeleri barındıran ambient reklam uygulamaları gerçekleştirdiği görülmüştür. Reklam uygulamalarında hem dizilerin konusu ile bağ kurulabilecek doğru mekanlar, nesneler, renkler seçilmiş hem de bu mekanlar, nesneler ve renkler arasındaki ilişki dizini doğru tema ve semboller ile inşa edilmiştir. Netflix ambient reklam çalışmalarında; tanıtımı yapılan her bir dizinin içeriği, konusu, karakterleri ve türü (gerilim, korku, dram vs) mekanların işlev ve anlamları ile birleştirmiştir. Öyle ki çalışmada yazı, renk ve mekan göstergeleri ile dizilerin konusuna uygun duygu çağrışımları oluşturulmuştur. Reklamın anlatı yapısında ise dizi içeriğinin konusu, yapıldığı ülke ve o ülkelerin kültürüne özgü anlatı kodlarının yer aldığı görülmektedir.

Netflix ambient reklamların ana temasını “otorite karşıtlığı”, “gizem”, “yeniden doğuş”, “korku”, “gerilim”, “kargaşa” anahtar kelimeleri oluşturmaktadır. Her bir reklamın sunduğu direniş, merak, korku ve gerilim duygularıyla tüketici beklenmedik bir anda yakalanmaktadır. Netflix ambient reklamlarında, kendisini sıra dışı, tahmin edilemez ve farklı kılmış ve fakat bunu marka ismi ya da sloganı gibi görsel ve dilsel göstergeler ile değil dizi ve filmlerinin görsel, dilsel göstergeleri ile öne çıkararak yapmıştır. Netflix ambient reklamları; sokak, cadde, otobüs durağı, heykel, etkileşimli reklam panosu gibi ortamlarda gerçekleştirilmiştir. Böylelikle hedef kitleye beklemediği bir anda yoğun duyguları çağrıştıran göstergeler sunulmuştur.

Bu nedenle Netflix reklamlarının temel içeriği; hedef kitlenin, dizi konuları ile bağlantılı olan duyguları beklemedikleri bir anda deneyimletmek, yapımları izlemeye çağırmak ve izledikleri takdirde yaşayacakları duyguları göstermektir. Netflix hedef kitlenin ambient reklam uygulaması sırasında yaşadıkları heyecan, merak ve korkunun çok daha fazlasını film ve dizilerini izlediklerinde yaşayacaklarını vurgulamaktadır.

Mekan, renk, dizi karakteri gibi gösterge dizgelerinin ön plana çıktığı reklamların hikayelerine bakıldığında, markayla duygu çeşitliliği arasında bir benzeşim kurulduğu görülmektedir. Kurulan bu benzeşim; dikkat çekici ve farklı içeriklere sahip olan Netflix platformunun aslında çok farklı duyguları doruğunda yaşatan Netflix dizilerini içermesidir.

Sonuç olarak, bu incelemenin çağdaş medya ve reklam çalışmaları alanında, özellikle gerilla pazarlama stratejileri bağlamında ambient reklamların göstergebilimsel boyutuna dair genel bir perspektif sunması bakımından katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ancak çalışma bazı sınırlılıklar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle araştırma, yalnızca Netflix'e ait belirli ambient reklam örneklerinin göstergebilimsel çözümlemesine odaklanmıştır. Diğer dijital platformların benzer reklam stratejileri kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca reklamların üretildiği sosyo-kültürel bağlam derinlemesine ele alınmamış, reklamların hedef kitle üzerindeki etkileri nitel veya nicel yöntemlerle doğrudan değerlendirilmemiştir. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak araştırmalarda ambient reklamlar farklı dijital platformlar üzerinden karşılaştırmalı olarak analiz edilebilir; reklamların izleyici üzerindeki duygusal ve algısal etkileri ampirik verilerle desteklenerek ortaya konabilir. Ayrıca, disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenerek, göstergebilimsel çözümlemeler psikoloji, iletişim ve kültürel çalışmalar ekseninde genişletilebilir. Bunlara ek olarak, dizilerin türlerine göre (gerilim, dram, korku vb.) kullanılan göstergelerin biçimsel ve anlamsal farklılıklarını ortaya koyan karşılaştırmalı analizler gerçekleştirilerek, göstergelerin tematik işlevselliği üzerine daha spesifik sonuçlara ulaşılabilir. Tüm bu öneriler, ambient reklamcılığın hem akademik hem de sektörel düzeyde daha kapsamlı anlaşılmasına katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

- ADIGÜZEL, G., & KOLANCI, B. Y. (2017). Antikçağda statünün rengi: mor. *Cedrus*, 5, 261-285.
- AKGÜN, V. Ö., DEMİR, B., & ÇİNI, M. A. (2024). Gerilla pazarlama faaliyetleri ve tüketiciler üzerindeki etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (67), 61-68.
- ALPMAN, P. S., & GÖKER, G. (2010). Sınıfsal farklılıklar bağlamında aseptik mekanların temsili: konut reklamları örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (13), 67-92.
- AY, C., & ÜNAL, A. (2002). Küçük ve orta ölçekli işletmeler için yeni bir pazarlama anlayışı: gerilla pazarlaması, *Yönetim ve Ekonomi*, 9(1-2), 75-85.
- BARTHESE, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları: Ankara.
- BAŞ, A. S. (2024). Sembolik değerlerin aktarıcısı reklamlar: "bir atasay ailesi" reklam filmlerinin göstergebilimsel analizi. *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 73-96.
- BERTRAND, D. (1988). The creation of complicity a semiotic analysis of an advertising campaign for Black & White whisky. *International Journal of Research in Marketing*, 4(4), 273-289. doi:10.1016/0167-8116(88)90030-4.
- BIRAGHI, S., GAMBETTI, R. C., & GRAFFIGNA, G. (2014). An ecological definition of ambient communication: a discursive conceptualization. *Journal of Marketing Communications*, 21(1), 5-19. doi:10.1080/13527266.2014.9708.
- BİROL, E. (2022). Görsel kültür alanı olan dijital yayıncılık reklamlarında kadın imgesinin cinsel obje ve cinsiyet eşitlikçi kullanımının karşılaştırmalı analizi. *Yeni Medya*, 2022(12), 182-204.
- BOUZIDA, F. (2014). The semiology analysis in media studies: Roland Barthes approach. *In Proceedings of SOCIOINT14-International Conference on Social Sciences and Humanities* (8)10,1001-1007.
- CHANDLER, D. (2002). *Semiotics: The Basics*. Publisher: Routledge.
- CİVELEK, M., & TÜRKAY, O. (2020). Göstergebilimin kuramsal açıdan incelenmesine yönelik bir araştırma. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4(3), 771-787.
- ÇAĞLAR, B. (2012). Bir iletişim biçimi olarak göstergebilim. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 22-34.
- ÇAKI, C. (2018). Birinci dünya savaşı'ndaki alman propaganda kartpostallarında kullanılan karikatürlerde türklerin sunumunun göstergebilimsel açıdan incelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), 73-94.
- DAHAN, G. & LEVİ, E. (2012). Reklam ajanslarının gerilla pazarlama uygulamaları: türkiye örneklemini üzerinden bir inceleme, *İletişim Fakültesi Dergisi*, (42), 37-47.
- DREES, N., & JACKEL M. (2008). Guerilla-Marketing – Grundlagen, Instrumente und Beispiele, Transfer Werbeforschung & Praxis.
- ELLISON, K. L. (2014). Age transcended: a semiotic and rhetorical analysis of the discourse of agelessness in north american anti-aging skin care advertisements. *Journal of aging Studies*, 29, 20-31.
- EMEÇ, G. (2019). Uygur türklerinde gök ve gök cisimleriyle ilgili efsanelerin incelenmesi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (13), 87-100.

- FISKE, J.(1990). *Introduction To Communication Studies*. Routledge: London.
- FISKE, J.(2003). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Bilim ve Sanat: Ankara.
- FREIRE, N. A. (2014). When luxury advertising adds the identitary values of luxury: a semiotic analysis. *Journal of Business Research*, 67(12), 2666-2675.
- GAMBETTI, R. C. (2010). *Ambient communication: how to engage consumers in urban touch-points*. *California Management Review*, 52(3), 34–51. doi:10.1525/cmr.2010.52.3.34.
- GÖKER, G., & GÖKER, N. (2020). Bir reklam çekiciliği olarak akışkan cinsellik: the Secret Life Of Flowers örneğinde bir çözümleme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (34), 260-282.
- GRETZEL, U., & COLLIER DE MENDONÇA, M.(2019). Smart destination brands: semiotic analysis of visual and verbal signs. *International Journal of Tourism Cities*, 5(4), 560–580. doi:10.1108/ijtc-09-2019-0159.
- GÜNEŞ, A. (2013). Göstergebilim tarihi. *Humanities Sciences*, 8(4), 332-348.
- HARRISON, C.(2003). Visual social semiotics: understanding how still images make meaning. *Technical communication*, 50(1), 46-60.
- HOROWITZ, S, & LEVINSON C.(2011). *Yeni Pazarlama Kuralları*, Optimist Yayınları, İstanbul.
- JURCA, A. M.(2012). What is and why do we need ambient advertising? a theoretical approach. *Marketing From Information to Decision*, (5), 210-221.
- KEF, E.(2022). Ölüm algısı bağlamında defin kültürü ve mekânsal sapma: müzelerin ölü gösterimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(3), 983-1006.
- KIRIK, A. M. (2013). Sinemada renk öğesinin kullanımı: renk ve anlatım ilişkisi. *21. yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 2(6), 71-83.
- KIRLI, E. S. D., & ÇAKIR, N. T.(2021). Postfeminist bir pazarlama stratejisi olarak femvertising: Nike, Molped ve Elidor reklamları örneği. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (38), 364-385.
- KİREÇCİ, A. N.(2023). Peirce ve Barthes'ın göstergebilim modellerinin reklam araştırmalarında kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(2), 1725-1747.
- KURTCU, F.(2018). Marka değerine etkileri açısından reklamlardaki imgeler ve göstergebilimsel açıdan değerlendirme. *Art-e Sanat Dergisi*, 11(21), 14-30.
- KUYUMCU, E. (2020). Renk kavramının Türkçedeki ifade özellikleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(1), 513-538.
- KÜKRER, Ö. (2010). Reklamda mitler ve anlam. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (13), 25-43.
- LUGMAYR, A. (2012). Connecting the real world with the digital overlay with smart ambient media—applying peirce's categories in the context of ambient Media. *Multimedia Tools and Applications*, 58, 385-398.
- LUXTON, S., & DRUMMOND, L. (2000). what is this thing called'ambient advertising'?. australian and new zeland marketing academy conference (ANZ- MAC) 2000, (s. 734-738). Gold Coast, Australia.
- MICK, D. G. (1986). Consumer research and semiotics: exploring the morphology of signs, symbols, and significance. *Journal of consumer research*, 13(2), 196-213.
- MORELLI, E. (2023). Dal marketing esperienziale a quello non convenzionale. il caso studio dell'ambient marketing di netflix (Lisans Tezi) Università degli studi di pavia, İtalya.
- NARDALI, S. (2009). Gerilla pazarlaması ve uygulamadaki bazı örnekleri. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 16(2), 107-119.
- OYMAN, M., & ÖZER, S. (2018). Bir gerilla pazarlama uygulaması olarak ambient reklamcılık (ortam reklamcılığı): basılı dergi reklamı ile ambient reklamın etkililik açısından karşılaştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(4), 173-192.
- ÖZERDEN, K. E., & AYDIN, H. (2023). V For Vendetta filminde kahraman tasarımı: maske ve Shakespeare etkisi. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 8(2), 178-189.
- ÖZER, S. (2016). *Bir gerilla pazarlama uygulaması olarak ambient reklamcılık: geleneksel ve ambient reklamın etkililik açısından karşılaştırılması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- ÖZMAKAS, U. (2009). Charles Sanders Peirce'in gösterge kavramı. *Uşak Üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 2(1), 32-45.
- ROSENGREN, S., MODIG, E., & DAHLÉN, M. (2014). The value of ambient communication from a consumer perspective. *Journal Of Marketing Communications*, 21(1), 20–32. doi:10.1080/13527266.2014.9708.
- RİFAT, M.(2009). *Göstergebilimin Abc'si*. Say Yayınları: İstanbul.
- SARIBAŞ, N., & CÖRÜT, B. (2018). Markaların hedef kitlelerine ulaşmasında dijital iletişimin rolü ve göstergebilimin önemi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(3), 168-182.

- SAUSSURE, F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. Multilingual: İstanbul.
- SEL, Z. G., & AKTAS, G. (2019). advertising events: content and semiotic analyses of Cannes film festival posters. *Event management*, 23(2), 207-221.
- SHANKAR, A., & HORTON, B.(1999). Ambient media: advertising's new media opportunity?. *International Journal of Advertising*, 18(3), 305-321.
- SHELTON, A. J., WOJCIECHOWSKI, Ł. P., & WARNER, J. (2016). Ambient marketing practices in the united states: a professional view. *Communication Today*, 7(1), 66-80.
- SILLER, C. B. (2024). ¿Street o ambient marketing? netflix como ejemplificador de ambos conceptos. *European Public & Social Innovation Review*, 9, 1-20.
- TAHERDOOST, H. (2016). Sampling Methods in Research Methodology; How to Choose a Sampling Technique for Research. *SSRN Electronic Journal* . doi:10.2139/ssrn.3205035
- TEK, Ö, B. (1999). *Pazarlama İlkeleri*. Beta Yayınları, İstanbul.
- TEKİN, M., ŞAHİN, E., & GÖBENEZ, Y.(2014). Postmodern pazarlama yaklaşımıyla modern pazarlama yöntemleri: güncel şirket uygulamaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31.1), 225-232.
- TUNCER, E. S.(2020). Sıradışı Bir reklama göstergebilimsel bir yaklaşım: magnum “içindeki seni serbest bırak”. *Intermedia International E-journal*, 7(13), 474-498.
- TUNCER, E. S.(2020). Göstergebilimin çözümleme modelleri ışığında reklam Anlatıları. *Atatürk İletişim Dergisi*, (20), 73-102.
- ÜNLÜTÜRK, Ö.(2015). Olay yerine adli arkeolojik yaklaşım ve gömü tipinin önemi. *Antropoloji*, (30), 61-74.
- WESTFALL, L. (2009). Sampling methods. *The Certified Quality Engineer Handbook*.
- WILLIAMS, A., YLÄNNE, V., & WADLEIGH, P. M. (2007). Selling the “Elixir of Life”: Images of the elderly in an olivio advertising campaign. *Journal of Aging Studies*, 21(1), 1–21.
- WOJCIECHOWSKI, Ł. P., & FICHNOVÁ, K. (2022). New technologies and ambient marketing communication. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia de Cultura*, 14(2), 22-46.
- YASAN, M.(2011). *Maske, maskede ifade ve sinemada maske kullanımı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YOLCU, E.(2012). Renklerin öznel kullanımı ve ekinsel olarak algılanması. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(13), 647- 660.
- YÜKSEKBİLGİLİ, Z.(2011). Gerilla pazarlama: kuramsal bir çerçeve. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (22), 49-54.

Summary

Guerrilla marketing, which manages to surprise the consumer and offer them an experience by using non-classical methods, thus leaving an impact on the consumer, exceeds the limits of traditional marketing tools with its extraordinary and original marketing approach. Ambient advertising, on the other hand, is advertising studies that use or change the existing ones and convey direct and contextual messages in unexpected environments and in a way that surprises the target audience. Therefore, ambient advertisements include studies constructed within the framework of creative and different indicators. Therefore, this article aims to reveal the hidden indicators in Netflix's ambient advertising studies with the semiotics method and to present an original study. The sample of the research consists of ambient advertising studies of Netflix, a digital TV platform that frequently develops guerrilla marketing strategies. As a result of the research, it was seen that Netflix implemented more than one guerrilla marketing application for a series or movie. A single ambient advertising example was included in the study for each production. When the semiotic analysis of Netflix's studies is examined, it is seen that the advertisements are designed with indicators that create a realistic emotional environment parallel to the type of the series. In the study, emotional associations appropriate to the subject of the series were created with text, color and space indicators. The narrative structure of the advertisement includes the subject of the series content, the country where it was made, and the narrative codes specific to the culture of those countries. The main theme of Netflix ambient advertisements is the keywords “anti-authority”, “mystery”, “rebirth”, “fear”, “suspense”, “turmoil.”

ORIGINAL ARTICLE / ÖZGÜN ARAŞTIRMA

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

An Examination of Healthcare Workers' Perceived Levels of Organizational Depression

Sağlık Çalışanlarının Örgütsel Depresyon Algı Düzeylerinin İncelenmesi

¹Mümtaz KORKUTAN

²Nurten Ebru ÖZDEMİR

ETHICAL STATEMENT: Ethical approval for this research was obtained from Bitlis Eren University's Institutional Review Board prior to data collection (Approval No: 2023/05-03; Ref. No: E.3761).

¹Corresponding Author, Lecturer, Mardin Artuklu University, Technology Transfer Office, Mardin, Türkiye.

✉ mumtazkorkutan@artuklu.edu.tr

²Asst. Prof., Bitlis Eren University, Faculty of Health Sciences, Department of Social Work, Bitlis, Türkiye.

✉ neozdemir@beu.edu.tr

Geliş/Received: 31.01.2025

Kabul/Accepted: 22.07.2025

Abstract

Aim: This study aims to assess the perceived levels of organizational depression among healthcare personnel working at Bitlis Tatvan State Hospital and to examine whether these perceptions vary according to key demographic characteristics.

Methods: This study was designed as a descriptive cross-sectional study. A face-to-face survey was administered to 325 healthcare workers. The data were analyzed using SPSS 26, employing descriptive statistics, independent samples t-tests, ANOVA, Chi-Square, and Tukey post hoc tests. The 42-item Organizational Depression Scale developed by Sezer served as the primary measurement instrument.

Findings: The findings indicated an average organizational depression perception score of 2.74. No significant differences were observed in relation to gender, age, education level, job title, smoking status, or years of service. However, marital status, job satisfaction, and salary satisfaction were significantly associated with depression perceptions. Married employees reported lower levels of perceived organizational depression than single employees, while those dissatisfied with their salaries reported higher levels.

Conclusion: The study concludes that healthcare workers experience moderate levels of organizational depression. Interventions such as improving work-life balance, revising wage policies, and implementing psychosocial support mechanisms are recommended to mitigate these effects. Healthcare administrators should prioritize mental health strategies to promote employee well-being and service quality.

Keywords

Depression, Organizational Depression, Healthcare Workers, Perception, Demographic variables

Öz

Amaç: Bu araştırmanın temel amacı, Bitlis Tatvan Devlet Hastanesi'nde çalışan sağlık personelinin örgütsel depresyon algılarını değerlendirmek ve bu algıların çeşitli demografik özellikler bağlamında farklılaşma gösterip göstermediğini ortaya koymaktır.

Yöntem: Bu çalışma betimleyicikesitsel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Bu çalışmada, 325 sağlık çalışanı ile yüz yüze anket yöntemi kullanılarak bir araştırma yürütülmüştür. Toplanan verilerin analizinde SPSS 26 programından yararlanılmış ve betimsel istatistikler, bağımsız örneklem t-testi, ANOVA, Ki-Kare ve Tukey testleri uygulanmıştır. Ölçüm aracı olarak Sezer tarafından geliştirilen 42 maddelik Örgütsel Depresyon Ölçeği kullanılmıştır.

Bulgular: Çalışmada sağlık çalışanlarının örgütsel depresyon algı ortalaması 2.74 olarak belirlenmiştir. Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ünvan, sigara kullanımı ve çalışma süresi gibi değişkenlerle örgütsel depresyon algısı arasında anlamlı bir fark bulunmazken; medeni durum, iş memnuniyeti ve maaş memnuniyeti değişkenlerine göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Örneğin, evli çalışanların algı düzeyi bekârlara göre daha düşük, maaş memnuniyeti düşük olanların ise örgütsel depresyon algısı daha fazladır.

Sonuç: Araştırma sonuçları, sağlık çalışanlarının örgütsel depresyon algısının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Özellikle iş-yaşam dengesi, ücret politikaları ve psikososyal destek mekanizmalarının iyileştirilmesi, örgütsel depresyonun azaltılmasında kritik rol oynayabilir. Bu kapsamda, kurum yöneticilerinin çalışanların mental sağlığını korumaya yönelik stratejiler geliştirmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Depresyon, Örgütsel depresyon, Sağlık çalışanları, Algı, Demografik değişkenler

Introduction

Depression is defined as a common mood disorder characterized by a diminished capacity to experience pleasure, pervasive feelings of sadness, hopelessness, and guilt, as well as a significant decline in functional ability. It manifests not only through emotional symptoms but also through cognitive and somatic indicators. Individuals with depression often develop pessimistic thoughts about the future and experience profound regret concerning their past. This mental health condition substantially impairs daily functioning and has a profound a severe impact on psychological well-being (American Psychiatric Association, 2022). Depression can be described as a marked change in a persistent alteration in mood, manifesting as sadness, loneliness, apathy, a negative self-concept characterized by self-blame, tendencies toward self-punishment. It can also include desires urges to escape, withdraw, or die, along with involuntary physiological changes such as appetite disturbance, insomnia, loss of libido, fluctuations in activity levels, psychomotor retardation or agitation (Sezer, 2011, p. 43; Beck & Alford, 2009).

Kendrick and Green, (2023) deil define the concept of depression as “a condition in which the desire and pleasure of living are lost, the individual feels deep sorrow, holds pessimistic thoughts about the future and intense regret and guilt about the past. It may involve thoughts of death, suicide attempts and sometimes result in death, alongside physiological and psychological disorders such as disruptions in sleep, appetite and sexual desire.” An individual experiencing depression is unable to continue work activities and increasingly withdraws from his social environment, showing a tendency toward isolation (Sezer, 2011, p. 43). Depression results in a significant decline in self-esteem and self-worth (Gotlib & Lee, 2022). Feelings of burnout and alienation from work exacerbate the experience of depression (Sağır, Göksoy & Aslan, 2018, p. 57). Soane, Rees, Alfes, Truss, Gatenby and Shantz (2015) noted that this aligns with the consequences of work alienation, including feelings of powerlessness and worthlessness, pessimism, loss of self-identity, distancing from ideals, guilt and failure, increased complaints about work, inability to concentrate, loss of enthusiasm for work, increased employee turnover, reduced communication, withdrawal, and self-isolation. Furthermore, individuals suffering from depression exhibit a marked decrease in interest in the world and a diminished capacity to form connections or invest in others. Depression is accompanied by severe self-criticism, self-reproach and feelings of inferiority and self-deprecation (American Psychiatric Association, 2013, pp. 160–162). Although depression is often considered a personal issue, in organizations, it can develop distinct characteristics that are distinct from the personalities of the individuals involved. The feelings of depression experienced by individuals, along with their negative effects, may permeate organizations through the employees (Bianchi & Schonfeld, 2020, p. 350).

Organizational depression is best understood as an emergent, collective mood state reflecting pervasive inertia and hopelessness within a workplace climate, rather than as individual clinical pathology. Bianchi and Schonfeld (2020,

p. 350) define it as “a shared organizational response to chronic dysfunction, marked by widespread demotivation, inability to envision future direction, and emotional numbness.” Unlike occupational burnout, which the WHO/ILO characterizes as “a syndrome resulting from chronic, unmanaged workplace stress” confined to exhaustion, cynicism, and reduced efficacy (World Health Organization & International Labour Organization, 2022, p. 6), organizational depression captures the broader climate of systemic stagnation. Similarly, whereas organizational stress denotes employees’ negative psychophysiological reactions to high demands and low resources (Ganster & Rosen, 2013, p. 1092), and work alienation describes individuals’ subjective estrangement and loss of meaning at work (Nair & Vohra, 2019, p. 210), organizational depression refers to a collective sense of being “stuck” at the systemic level, which undermines both individual engagement and interdepartmental collaboration.

Contemporary research identifies chronic exposure to adverse psychosocial factors—such as low autonomy, poor leadership support, and uncertainty around organizational change as primary antecedents of organizational depression (Goh, Pfeffer & Zenios, 2022). Meta-analytic evidence further confirms that environments with sustained effort–reward imbalance and insufficient social support predict not only individual depressive symptomatology but also broader declines in organizational innovation, communication, and commitment. Systemic inefficiencies—such as rigid hierarchies, inadequate feedback mechanisms, and punitive performance cultures—amplify this effect, creating a feedback loop of disengagement and reduced collective efficacy (Madsen Nyberg, Magnusson Hanson, Ferrie, Ahola, Alfredsson, ... Kivimäki, 2017). In summary, while burnout, stress, and alienation describe specific facets of work-related strain or individual experience, organizational depression denotes a pervasive climate phenomenon that requires systemic interventions—such as leadership development, participatory decision-making, and organizational justice reforms—to restore a healthy, forward-looking organizational mood.

Recent research has demonstrated a significant correlation between workplace stressors and depressive symptoms (Goh et al., 2022). For example, employees with perfectionist tendencies - those who maintain unrealistically high personal standards and attribute failures entirely to themselves - are particularly vulnerable to chronic stress when facing setbacks. This pattern of self-blame and catastrophizing (e.g., believing mistakes will have permanent consequences) frequently escalates into clinical depression over time. Meta-analytic evidence confirms that job dissatisfaction and poor working conditions consistently emerge as key predictors of depression in organizational settings (Madsen et al., 2017). However, scholars continue to debate the precise mechanisms linking organizational factors to depressive symptomatology.

Contemporary organizational scholarship emphasizes that neglecting inherent tensions and paradoxes rather than engaging with them—undermines adaptability and fuels internal conflict. Recent meta—reviews argue that when organizations rigidly prioritize formal structures, processes, and performance metrics without addressing paradoxical demands (e.g., stability versus change; control versus autonomy), siloed subunits emerge and cross-functional collaboration collapses (Schad, Lewis, Raisch & Smith, 2016, p. 12; Jarzabkowski & Lê, 2017, p. 735). This misalignment creates a climate of distrust and miscommunication, which can exacerbating collective demotivation and contribute to an “organizational depression” in which teams feel stuck and unable to resolve conflicting priorities.

Clinically, depression is defined in the ICD-11 as a mood disorder marked by persistent sadness or low mood, diminished interest or pleasure, and at least several additional symptoms—such as significant weight or appetite change, sleep disturbance, psychomotor slowing or agitation, fatigue, feelings of worthlessness or excessive guilt, impaired concentration, and recurrent thoughts of death—lasting most of the day, nearly every day, for at least two weeks (World Health Organization, 2019). These symptoms span four domains:

Emotional: pervasive sadness, anhedonia, irritability

Cognitive: self-critical rumination, hopelessness, impaired decision-making

Behavioral: social withdrawal, reduced activity, psychomotor changes

Somatic: appetite and sleep disturbances, fatigue (American Psychiatric Association, 2013, pp. 160–162; World Health Organization, 2019).

The factors that contribute to the emergence of organizational depression can be grouped into organizational factors (stress, burnout, organizational climate, and the perceived alienation), individual factors (personality traits, motivation, and job satisfaction), and managerial factors (leadership qualities, communication, workplace harassment, etc.) (Keleş, 2016, p. 24).

The symptoms of organizational depression have been described by Frankel (2002, p. 2; cited in Sezer, 2011) as follows:

- A general state of lethargy,
- Resistance to change,

- Low creativity and a reluctance to embrace innovations,
- Operating at the bare minimum acceptable level of productivity,
- An increase in behaviors such as absenteeism, tardiness, and prolonged lunch breaks,
- Limited communication both within and across departments,
- A decline in productivity or profitability due to reduced motivation among depressed employees
- Delays in decision-making,
- A lack of joy or celebration following achievements.

Depression is a common mental disorder with significant negative effects on individuals. For healthcare personnel, these effects tend to be even more severe and pervasive. Depression can negatively impact the physical health of healthcare workers. Several studies have shown that depression decreases job performance, reduces empathy and increases the risk of professional burnout among healthcare workers (Fond, Fernandes, Lucas, Greenberg & Boyer, 2022, p. 6). Professions that involve serving others are known to encounter burnout more frequently and healthcare workers are among these groups (Sezgin, Kaya & Tanyıldızı, 2022, p. 544). Psychologically, depression can adversely affect the emotional and mental health of healthcare workers. Depressed healthcare professionals may experience a lack of job satisfaction and motivation, diminished empathy and face a heightened risk of emotional burnout in patient care (Brown & Jones, 2018; Miller, 2020). In terms of professional performance, depression can decrease the quality of healthcare delivery and jeopardize patient safety. Depressed healthcare workers may experience issues such as attention deficits, a tendency to make errors and communication difficulties (Adams & Clark, 2016; White & Smith, 2021). Additionally, employees may show a decline in performance, a loss of self-confidence, disruptions in relationships with colleagues and their social circle and difficulties concentrating (Düşükcan, Sezgin & Kaya, 2019, p. 435). Furthermore, depression is known to lower the quality of healthcare services and compromise patient safety (Clarke, Skoufalos, Medalia & Fendrick, 2016). Healthcare workers are exposed to a multitude of occupational stressors—such as elevated patient loads, responsibility for critically ill and end-of-life care, uneven task allocation, rotating and night-shift schedules leading to sleep disruption, emotionally taxing interactions with patients’ families, and financial strains—that contribute to a heightened risk of burnout and depressive symptoms (Ghahramani, Lankarani, Yousefi, Heydari, Shahabi & Azmand, 2021; Li, Scherer, Felix & Kuper, 2021). These effects of depression in healthcare institutions highlight the risks to both healthcare workers’ and patients’ health and safety. Therefore, protecting and supporting the mental health of healthcare employees should be addressed as a crucial issue in healthcare institutions.

Methods

Research Design and Model

This study aims to measure the perceived levels of organizational depression among healthcare workers employed at Bitlis Tatvan State Hospital and to examine potential variations across different demographic groups. This study was designed within the framework of “descriptive survey model”, one of the quantitative research approaches. In accordance with the cross-sectional nature of the study, the data were collected in a single time period based on a face-to-face questionnaire.

Population and Sample

The research was conducted in January-February 2024 at Tatvan State Hospital, located in Tatvan district of Bitlis province, among the healthcare workers employed there. Due to factors such as the heavy workload, time constraints and the high level of responsibilities of healthcare workers, certain personnel (such as doctors and managers) were excluded from the sample. The population of the study consists of 972 healthcare workers actively employed at the hospital. According to the table developed by Sekaran, a sample size of 278 is sufficient for a population of 1,000 (Karagöz, 2019, p. 308). Therefore, based on statistical calculations, the sample size that would adequately represent the population with a 95% confidence interval was determined to be 278 healthcare workers. The sample group of this study consists of 325 individuals. Since this study was conducted in a single hospital, the generalizability of the findings is limited. In addition, the data were collected using face-to-face survey method and there is a risk of bias due to self-report criteria based on participant self-disclosure. Considering the workload and time constraints, physicians and managerial staff were not included in the study; this may have created a role-based sample bias in the sample. In future studies, the effects of these limitations can be minimized and the validity and prevalence of the findings can be increased by using multicenter sample designs, sampling strategies that include different healthcare personnel groups, and additional measurement tools (e.g., observation, secondary data).

Measurement Instruments

Accordingly, a questionnaire consisting of two parts was distributed to all available healthcare workers. A total of 325 healthcare workers, who voluntarily agreed to participate in the study, provided analyzable questionnaire forms.

Demographic Form: The first section of the questionnaire includes 10 questions related to the participants' demographic characteristics (gender, age, education level, job title, marital status, job satisfaction, salary satisfaction, years of service, smoking status and the department they work in).

Organizational Depression Scale (ODS): The second part of the questionnaire incorporated Sezer's validated Organizational Depression Scale (ODS), a psychometrically robust instrument designed to measure employees' perceptions of depression in organizational settings. The scale is unidimensional and consists of 42 statements. The instrument utilizes a five-point Likert-type response format with anchors ranging from 1 ('Strongly Disagree') to 5 ('Strongly Agree').

To categorize healthcare workers' perceptions of organizational depression, numerical ranges were established based on the 5-point Likert scale responses. The arithmetic mean scores were categorized as follows:

- 1.00–1.80 = Very low perceived organizational depression
- 1.81–2.60 = Low perceived organizational depression
- 2.61–3.40 = Moderate perceived organizational depression
- 3.41–4.20 = High perceived organizational depression
- 4.21–5.00 = Very high perceived organizational depression

A lower total score on the scale indicates higher levels of organizational depression perception, while a higher total score reflects a lower perception (Sezer, 2011).

The Organizational Depression Scale (ODS) demonstrated strong psychometric properties in its original validation, reporting a Cronbach's alpha coefficient of 0.94. In the current study, reliability analysis yielded an internal consistency coefficient of $\alpha = 0.89$ for the scale. According to established psychometric standards (Kurnaz & Yiğit, 2010), Likert-type scales with Cronbach's alpha values above 0.70 are considered to have adequate reliability. Following the reliability classification framework proposed by Özcan and Balyer (2013, p. 144), coefficient values around 0.90 are classified as "excellent," while those around 0.80 are deemed "very good," and scores near 0.70 are regarded as "satisfactory." The obtained reliability coefficient ($\alpha = 0.89$) suggests that the ODS demonstrates strong internal consistency within the current sample. This finding confirms the scale's homogeneity and reliability for measuring organizational depression perceptions among healthcare workers.

Data Analysis

Normality test was applied to evaluate the distribution characteristics of the data used in the study. It was found that the significance levels of Kolmogorov-Smirnov and Shapiro-Wilk tests ($p < .05$) showed statistically significant deviation from the normal distribution. However, since these tests are sensitive to sample size, skewness and kurtosis coefficients were also taken into consideration to evaluate the normality of the distribution. The skewness value obtained was calculated as -0.371 and kurtosis value as 0.959. These values are within the ± 1.50 limits suggested by Tabachnick and Fidell (2013) and indicate that the data reasonably meet the assumption of normal distribution. In addition, it also complies with the ± 2.00 range specified by Oskaloğlu and Inan (2024). As a result of this comprehensive evaluation, it was accepted that the data set met the normal distribution condition required for the application of parametric tests and parametric tests were applied in the analysis process.

The analytical framework incorporated three primary comparative tests: Independent samples t-test for comparing means between two groups; One-way analysis of variance (ANOVA) for multi-group comparisons; Chi-square test for examining categorical variable associations.

Following the detection of statistically significant results through ANOVA, the Tukey Honestly Significant Difference (HSD) test was utilized for post-hoc analysis. In contrast to the Least Significant Difference (LSD) method, which provides limited control over Type I error rates in the context of multiple comparisons, the Tukey HSD test offers a more conservative and rigorous approach by accounting for the increased probability of false positives (Arslan & Bardakçı, 2020: p. 46; İslamoğlu & Alınacak, 2016: p. 326). This method is particularly well-suited for situations in which all possible pairwise comparisons among groups are of interest, as it effectively controls the familywise error rate. By employing the Tukey HSD test, the present study aimed to enhance the reliability and validity of the findings, reducing the risk of spurious significance while preserving sufficient statistical power to detect meaningful group differences.

Ethical Statement

Ethical approval for this research was obtained from Bitlis Eren University's Institutional Review Board prior to data collection (Approval No: 2023/05-03; Ref. No: E.3761).

Findings

The findings were presented in tables and explained. The sociodemographic data of the healthcare workers are provided in Table 1.

Table 1. Socio-Demographic Information of Healthcare Workers

Gender	Quantity	%	Marital Status	Quantity	%
Female	166	51.1	Bekâr	151	46.5
Male	159	48.9	Evli	174	53.5
Age	Quantity	%	Education	Quantity	%
18-24	38	11.7	High School	32	9.8
25-31	202	62.2	Associate Degree	50	15.4
32-38	46	14.2	Undergraduate and Graduate Studies	243	74.8
39 and above	39	12.0			
Title	Quantity	%	Years of Service	Quantity	%
Nurse/Midwife	221	68.0	0-5	178	54.8
Health Technician	39	12.0	6-10	99	30.5
Other Healthcare Workers	65	20.0	11 and above	48	14.8
Job Satisfaction	Quantity	%	Salary Satisfaction	Quantity	%
Yes	185	56.9	Low	180	55.4
No	105	32.3	Medium	111	34.2
Undecided	35	10.8	Good and above	34	10.5
Department Worked In	Quantity	%	Smoking Status	Quantity	%
Surgical Clinics	105	32.3	Yes	105	32.3
Internal Medicine Clinics	88	27.1	No	220	67.7
Administrative and Technical Units	50	15.4	Organizational Depression Perception		
Intensive Care Unit	33	10.2	Mean	2,74	
Other Units (Emergency, Polyclinics, Radiology, Laboratory)	49	15.1	Std. Deviation	.56	
			Minimum	1.00	
			Maximum	4.62	

According to Table 1, 51.1% (n = 166) of participants were female and 53.5% (n = 174) were married. The majority were aged 25–31 years (62.2%, n = 202), and 74.8 % (n = 243) held a bachelor's or graduate degree. Nurses and midwives comprised 68.0% (n = 221) of the sample, and 54.8% (n = 178) had between 0 and 5 years of service. More than half of respondents reported being satisfied with their job (56.9 %, n = 185), while 55.4% (n = 180) indicated low satisfaction with their salary. In terms of department, 27.1% (n = 88) worked in internal medicine clinics and 32.3% (n = 105) in surgical clinics. Finally, 67.7% (n = 220) were non-smokers. The mean score for perceived organizational depression was 2.74 ± 0.56 , indicating a moderate level of organizational depression among healthcare professionals.

To examine potential variations in organizational depression perceptions among healthcare workers across demographic variables (gender, marital status, and smoking status), independent samples t-tests were conducted. This parametric test compares the means of two independent groups on a continuous dependent variable, with the assuming normally distributed data (Ergin, Çatı & Oskaloğlu, 2023, p. 276). The detailed outcomes of these comparative analyses are systematically presented in Table 2.

Table 2. Results of the t-test for Organizational Depression Perceptions of Healthcare Workers in Relation to Gender, Marital Status and Smoking Habits

	Groups	N	Mean	SD	T	P
Gender	Female	166	2.74	0.48	0.165	0.86
	Male	159	2.73	0.64		
Marital Status	Married	174	2.80	0.62	-2.120	0.03
	Single	148	2.66	0.48		
Smoking Status	Yes	105	2.74	0.63	0.112	0.91
	No	220	2.74	0.53		

According to the results in Table 2, it is observed that there is no statistically significant difference in the organizational depression perceptions of healthcare workers based on gender ($p=0.86>0.05$). However, there is a statistically significant difference in organizational depression perceptions based on marital status ($p=0.03<0.05$). Specifically, married healthcare workers reported lower levels of organizational depression compared to their single counterparts. Additionally, no statistically significant difference was observed in organizational depression perceptions based on smoking status ($p=0.91>0.05$).

To determine whether there is a statistically significant difference in healthcare workers' perceptions of organizational depression based on age, education level and job title, the "ANOVA-One-Way Variance" test was applied. Variance Analysis is a statistical method used to compare two or more independent groups with respect to a metric variable being studied and to assess differences between these groups. The one-way ANOVA test is employed to assess whether statistically significant differences exist across the compared groups (Ergin et al., 2023, p. 276-277). The detailed results of this test are shown in Table 3.

Table 3. ANOVA Test Results for Healthcare Workers' Perceptions of Organizational Depression Based on Age, Education Level and Job Title

	Groups	N	X	SD	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	P
Age	18-24	38	2.72	.45	Between Groups	.020	3	.007	.021	.996
	25-31	202	2.74	.54						
	32-38	46	2.74	.66	Within Groups	104.407	321	.325		
	39 and above	39	2.75	.69						
Education Level	High School	32	2.70	.83	Between Groups	.651	2	.325	1.010	.365
	Associate Degree	50	2.84	.74						
	Undergraduate and Graduate Studies	243	2.72	.47	Within Groups	103.777	322	.322		
Title	Nurse/Midwife	221	2.71	.49	Between Groups	1.162	2	.581	1.812	.165
	Other Healthcare Workers	65	2.77	.78						
	Health Technician	39	2.89	.53	Within Groups	103.266	322	.321		

According to the data in Table 3, when the organizational depression perceptions of healthcare workers were examined by age, no statistically significant difference was observed ($p=0.996>0.05$). Similarly, when examining organizational depression perceptions by education level, no statistically significant difference was found ($p=0.365>0.05$). Likewise, when examining organizational depression perceptions by title, no statistically significant difference was found ($p=0.165>0.05$). These results indicate that demographic variables—including age, educational attainment, and professional role—do not exert a significant influence on healthcare workers' perceptions of organizational depression. Consequently, we conclude that no statistically significant differences in perceived depression scores are attributable to these three demographic factors.

A one-way ANOVA test was applied to identify whether there is a statistically significant difference among healthcare workers' perceptions of organizational depression, job satisfaction, salary satisfaction, and work experience. The results of this test are detailed in Table 4.

Table 4. Results of the ANOVA Test on Healthcare Workers’ Organizational Depression Perceptions in Relation to Job Satisfaction, Salary Satisfaction, and Work Experience

	Groups	N	X	SD	Source of Variance	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
Job Satisfaction	Yes	185	2.83	.61	Between Groups	4.904	2	2.452	7.933	.000
	No	105	2.56	.46						
	Undecided	35	2.80	.47	Within Groups	99.52	322	.309		
Salary Satisfaction	Low	180	2.65	.52	Between Groups	3.153	2	1.577	5.013	.007
	Medium	111	2.84	.54						
	Good and above	34	2.89	.74	Within Groups	101.274	322	.315		
Years of Service	0-5	178	2.68	.54	Between Groups	1.300	2	.650	2.030	.133
	6-10	99	2.82	.60						
	11 years and above	48	2.79	.55	Within Groups	103.128	322	.320		

One-way ANOVA results presented in Table 4 indicate a statistically significant difference in organizational depression perceptions by job satisfaction ($p = 0.00 < 0.05$). Participants who reported job satisfaction had a mean score of 2.83 ± 0.61 , whereas those who were dissatisfied scored 2.56 ± 0.46 , suggesting that satisfied employees exhibited lower perceived organizational depression. A significant difference was also observed across salary satisfaction groups ($p = 0.007 < 0.05$): those with low salary satisfaction scored 2.65 ± 0.52 , those with moderate satisfaction 2.84 ± 0.54 , and those with high or above satisfaction 2.89 ± 0.74 . In contrast, years of service did not yield a significant effect on depression perceptions ($p = 0.133 > 0.05$). These findings demonstrate that job and salary satisfaction are significant determinants of healthcare workers’ perceptions of organizational depression, whereas length of service is not. In this study, a homogeneity test was applied and it was determined that the variances of the main groups were homogeneously distributed ($\text{Sig.} > 0.05$). Given these findings, post hoc comparisons were conducted using the Tukey test to identify specific differences between group means. The detailed results of the Tukey analysis are presented in Tables 5 and 6.

Table 5. The Differentiation Status of Salary Satisfaction Among Groups According to Tukey Analysis

Multiple Comparisons						
Tukey HSD						
(I) Salary Satisfaction	(J) Salary Satisfaction	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Low	Medium	-,18396*	,06768	,019	-,3433	-,0246
	Good and above	-,23528	,10487	,066	-,4822	,0116
Medium	Low	,18396*	,06768	,019	,0246	,3433
	Good and above	-,05132	,10993	,887	-,3102	,2075
Good and above	Low	,23528	,10487	,066	-,0116	,4822
	Medium	,05132	,10993	,887	-,2075	,3102

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

According to the results of the Tukey HSD multiple comparison test in Table 5, the depression perception of individuals with low salary satisfaction (mean = 2.65) was statistically significantly higher ($p = 0.019$) than that of individuals with medium satisfaction (mean = 2.84). This indicates that individuals with moderate salary satisfaction have a lower perception of depression than those with low satisfaction. In the comparison between the low satisfaction group and the “good or better” satisfaction group (mean = 2.89), a borderline difference was observed with $p = 0.066$, but this difference did not reach statistical significance. The difference between the moderate and “good or better” satisfaction groups was also not significant ($p = 0.887$). Overall, the findings suggest that there is a tendency for

depression perception to increase as salary satisfaction increases, but this increase is only evident between the low and moderate satisfaction groups.

Table 6. The Differentiation Status of Job Satisfaction Among Groups According to Tukey Analysis

Multiple Comparisons						
Tukey HSD						
(I) Job Satisfaction?	(J) Job Satisfaction?	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Yes	No	,26631*	,06793	,000	,1064	,4263
	Undecided	,02640	,10248	,964	-,2149	,2677
No	Yes	-,26631*	,06793	,000	-,4263	-,1064
	Undecided	-,23991	,10851	,071	-,4954	,0156
Undecided	Yes	-,02640	,10248	,964	-,2677	,2149
	No	,23991	,10851	,071	-,0156	,4954

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

The depression perception of individuals with job satisfaction (mean = 2.83) was statistically significantly lower than the depression perception of individuals without job satisfaction (mean = 2.56) ($p = 0.000$). While there was no significant difference between the job satisfaction group and the neutral group (mean = 2.80) ($p = 0.964$), the difference between the job dissatisfaction group and the neutral group was marginally significant and did not reach statistical significance ($p = 0.071$). These findings reveal that individuals with job satisfaction have a lower level of depression perception compared to individuals with job dissatisfaction (Table 6).

The Chi-Square test was applied to determine whether there are differences between healthcare workers' salary satisfaction and their educational status, job titles, departments and length of employment. The Chi-Square test is used to identify relationships and differences between variables (Güven, Çatı & Oskaloğlu, 2022: p. 475). Table 7 summarizes the key findings of the analysis.

Table 7. Results of the Chi-Square Test for Salary Satisfaction and Demographic Characteristics of Healthcare Workers

Crosstab						
		Salary Satisfaction			Total	Pearson Chi-Square
		Low	Medium	Good and above		
Educational Level	High School	10	15	7	32	.000
	Associate Degree	17	24	9	50	
	Undergraduate and Graduate Studies	153	72	18	243	
Title	Nurse/Midwife	152	61	8	221	.000
	Health Technician	17	11	11	39	
	Other Healthcare Workers	11	39	15	65	
Department	Surgical Clinics	60	38	7	105	.000
	Internal Medicine Clinics	58	25	5	88	
	Administrative and Technical Units	14	26	10	50	
	Intensive Care Unit	20	7	6	33	
	Other Units (Emergency, Polyclinics, Radiology, Laboratory)	28	15	6	49	
Years of Service	0-5	106	64	8	178	.001
	6-10	54	30	15	99	
	11 years and above	20	17	11	48	
Total		180	111	34	325	

Chi-square analyses demonstrated significant associations between salary satisfaction and several demographic factors. Salary satisfaction varied by education level ($p = .001 < .05$), with 63.0% of those holding undergraduate or graduate degrees reporting low satisfaction, compared to 31.3% of high school graduates and 34.0% of associate degree holders. A similar pattern emerged by job title ($p = .001 < .05$): 68.8% of nurses and midwives reported low salary satisfaction, versus 43.6% of health technicians and only 16.9% of other healthcare workers. Departmental differences were also significant ($p = .001 < .05$), as 65.9% of internal medicine clinic staff and 57.1% of surgical clinic staff indicated low satisfaction, while 28.0% of administrative/technical unit personnel did so. Finally, years of service was significantly associated with salary satisfaction ($p = .001$), among employees with 0–5 years of tenure, 59.6% reported low satisfaction, compared to 54.5% of those with 6–10 years and 41.7% of those with 11 or more years. These results suggest that education, professional role, department, and tenure all significantly influence healthcare workers' perceptions of salary adequacy (Table 7).

A Chi-Square test was applied to determine whether there were significant differences in job satisfaction among healthcare workers based on their educational status, titles, departments, and length of employment. The analysis results are presented in Table 7 below.

Table 8. Results of the Chi-Square Test for Job Satisfaction and Demographic Characteristics of Healthcare Workers

Crosstab						
		Are you satisfied with your work?			Total	Pearson Chi-Square
		Yes	No	Undecided		
Educational Level	High School	21	5	6	32	.003
	Associate Degree	36	9	5	50	
	Undergraduate and Graduate Studies	128	91	24	243	
Title	Nurse/Midwife	106	90	25	221	.000
	Health Technician	27	7	5	39	
	Other Healthcare Workers	52	8	5	65	
Department	Surgical Clinics	61	33	11	105	.000
	Internal Medicine Clinics	47	33	8	88	
	Administrative and Technical Units	39	6	5	50	
	Intensive Care Unit	9	18	6	33	
	Other Units (Emergency, Polyclinics, Radiology, Laboratory)	29	15	5	49	
Years of Service	0-5	91	65	22	178	.014
	6-10	61	31	7	99	
	11 years and above	33	9	6	48	
Total		185	105	35	325	

Chi-square analyses demonstrated significant associations between job satisfaction and several demographic factors. Job satisfaction varied by education level ($p = .003 < .05$), with 65.6% of high school graduates, 72.0% of associate degree holders, and 52.7 % of those with undergraduate or graduate qualifications reporting satisfaction. A similar pattern emerged by job title ($p < .001$): 48.0% of nurses and midwives, 69.2% of health technicians, and 80.0 % of other healthcare workers were satisfied with their work. Departmental differences were also significant ($p < .001$), as 78.0% of administrative/technical unit staff, 58.1 % of surgical clinic personnel, 53.4 % of internal medicine clinic personnel, 59.2% of staff in other units, and only 27.3% of intensive care unit staff reported job satisfaction. Finally, years of service was associated with job satisfaction ($p = .014 < .05$), with 51.1% of those with 0–5 years of tenure, 61.6% of those with 6–10 years, and 68.8 % of those with 11 or more years expressing satisfaction (Table 8).

Discussion

In this study, organizational depression perceptions of health care workers were examined in terms of different demographic variables, and while significant differences were found in marital status, job satisfaction and salary satisfaction variables; no significant difference was found in variables such as gender, age, education and title. These

findings show some consistency and differences when compared with various studies in the literature. According to our research findings, the average organizational depression score of healthcare professionals was found to be 2.74. Similarly, in Saygılı Avcı, Uğurluoğlu and Özer's (2016) study, the average score was 2.82 among health care workers in Ankara, 2.98 among 135 health care workers in Atasoy's (2018) study, and 2.92 among teachers. These results show that healthcare workers have a moderate level of organizational depression perception, and it is thought that high workload, stressful working environment and difficulties in workplace relationships may contribute to this situation. The findings of the current study are largely consistent with the literature and it is seen that the levels of organizational depression in healthcare workers are noteworthy.

In our study, the fact that married healthcare workers had a lower perception of organizational depression compared to their single colleagues may be explained by the social support mechanisms provided by marriage. This result is consistent with the study of Henty, Jury, Liao and Ciurtin, (2022) in the UK; married healthcare workers reported both higher levels of well-being and higher job satisfaction than their single counterparts. In Henty et al.'s study, married participants showed significant superiority over their single counterparts in both resilience and job enjoyment. This supports the view that social support networks such as marriage can enhance resilience. On the other hand, some studies, such as Atasoy (2018), did not find a significant difference between marital status and depression perception; in this case, the effect of marital status may vary depending on factors such as cultural context, sample characteristics and intra-organizational relationships.

In our study, the finding that health care workers with high job satisfaction had low organizational depression scores and those with low job satisfaction had high organizational depression scores was similarly observed in the literature. In a study conducted in Korea, low job satisfaction was found to be associated with higher levels of depressive symptoms in employees (Park, Yang, Kim, Jung, Kim & Leem, 2024). In alignment with our study, another Chinese from study examined the relationship between job satisfaction and depression and showed that increased job satisfaction decreased depressive symptoms by increasing subjective well-being and life satisfaction, and that the effect of job satisfaction on depression was mediated by subjective well-being and life satisfaction (Yang, Wu, Xu, Zhong & Yang, 2023). These results reveal that employees' satisfaction with their jobs increases psychological well-being and decreases depressive symptoms, thus emphasizing that there is a negative relationship between job satisfaction and depression. Furthermore, salary satisfaction may also be a determinant of organizational depression perception. As income level decreases, negative moods and depressive symptoms increase in individuals, while increased financial security increases psychological resilience. For example, Yang, Hu, Ren, and Li (2022) reported that those in the low-income group experience depressive symptoms more and that financial security plays a protective role in mental health.

According to the study conducted by Atalay and Çakırel (2022), healthcare workers indicate that while their profession provides benefits to patients and their families and brings intrinsic satisfaction, they believe they are not receiving adequate compensation for the work they do. Another study reveals that the most significant cause of job dissatisfaction is the insufficient level of wages. Additionally, physical conditions and working hours are identified as important factors contributing to the dissatisfaction (Kılıç & Kekli, 2012: p. 153).

In a study conducted by Çalışkan and Bekmezci (2019) in healthcare institutions, the impact of excessive workload on job satisfaction was examined. The results of this research indicate a negative relationship between job satisfaction and excessive workload. Several factors, such as the expectation for employees to perform more work than their responsibilities dictate, are identified as causes of excessive workload. Employees with high job satisfaction are reported to be more successful compared to their peers, experience positive emotions and these emotions are reflected in their behavior. Additionally, Tamer (2019) has pointed out that as the general stress level increases, job satisfaction decreases. It is thought that managers' efforts to manage stress are important in increasing the job satisfaction levels of healthcare personnel.

No significant difference was found in terms of gender in our study. There are contradictory findings in the international literature on this issue. Although some studies have reported that women are more prone to depression, Henty et al. (2022) found that gender had no significant effect on job satisfaction or psychological resilience during the pandemic period. Park et al. (2024) also examined the relationship between job satisfaction and depression and reported that this relationship was stronger in women, but the overall gender difference was not significant. Therefore, the role of gender in the perception of organizational depression is largely contextual and, as our study suggests, does not exhibit a clear effect.

In our study, no significant difference was found across age, education, and occupational title regarding the perception of depression. Previous studies in the literature give mixed results for these variables. Although Henty et

al. (2022) indicated that younger employees reported lower well-being and psychological resilience increased with age, there was no significant difference between age groups in our study. Similarly, Saygılı et al. (2016) found that while there was no difference between education level and organizational depression levels, employees under the age of 35 reported a slightly higher perception of depression based only on age.

Similar patterns are also observed in comprehensive studies conducted internationally. In a study conducted by Habtu, Kumie, Selamu, Harada and Girma (2024) among 1426 health workers in Ethiopia, it was found that organizational depression symptoms were 39%; female gender, history of chronic diseases, low job satisfaction and long working hours were among the factors that increased depression symptoms. In addition, younger age groups were more likely to report symptoms of work-related stress. Similarly, in a longitudinal study conducted by Carvalho-Alves et al. (2025) in Brazil, it was shown that depression and anxiety symptoms increased and posttraumatic stress decreased over time in healthcare workers, but organizational support had a protective effect on these symptoms. On the other hand, in a study conducted by Papa Okun, Barile, Jia, Thompson and Guerin (2024) in the USA, it was reported that even after the pandemic, depression and moral injury levels remained high in healthcare workers, which negatively affected psychosocial functioning. This shows that beyond workload and economic factors, ethical and emotional challenges are also important determinants of organizational depression.

Conclusion and Recommendations

This study was conducted to assess the organizational depression perception levels of healthcare workers at Bitlis Tatvan State Hospital and to investigate whether these perception levels vary according to various demographic variables. According to the data obtained from the research, the average organizational depression perception score of healthcare workers was found to be 2.74. This finding indicates that healthcare workers generally have a moderate level of organizational depression perception.

The Chi-Square test was used in this study to analyze whether salary satisfaction and job satisfaction differ according to demographic characteristics. Accordingly, the difference between salary satisfaction and demographic characteristics of healthcare workers was found to be significant. However, the difference between job satisfaction and some demographic characteristics (education level and length of service) was not found to be statistically significant. The striking results here are that the nurse/midwife group has the highest salary dissatisfaction among all groups, and the highest rate (more than 50%) among the groups who are dissatisfied with their job is found to be those working in intensive care.

In the study, it was determined that there was no statistically significant difference between the organizational depression perception levels of healthcare workers and demographic variables such as gender, age, educational level, smoking, and working hours. This result reveals that the perception of organizational depression is independent of these variables and that these factors are not effective in determining the perception of depression of healthcare workers. On the other hand, organizational depression perception levels were found to be related to variables such as marital status, title, job satisfaction and salary satisfaction. It is especially noteworthy that married healthcare workers have lower levels of depression perception than single health care workers. This may be explained by the fact that the social support, emotional solidarity and life stability provided by marriage make it easier for individuals to cope with organizational stress.

Moreover, it is observed that the perception of organizational depression increases when job and salary satisfaction is low. This finding suggests that individuals' dissatisfaction with their jobs and earnings triggers feelings of depression at the organizational level. According to the results of the research, some suggestions have been developed and listed below.

Family-Friendly Policies: According to the findings of the study, married healthcare professionals have a lower level of organizational depression perception compared to their single colleagues. This may be explained by the social support and emotional balance provided by marriage. In this context, it is recommended that family-friendly policies that will strengthen employees' family ties and social support resources should be expanded. Practices such as flexible shift scheduling, increased parental leave opportunities, and institution-sponsored childcare services may contribute to the prevention of organizational depression by supporting the psychosocial resilience of not only married individuals but also all employees.

Job and Salary Satisfaction: Low job and salary satisfaction is an important factor that increases the perception of depression. Especially, low salary satisfaction significantly increases the perception of depression. Accordingly, salary transparency should be ensured among employees with similar titles, and practices such as incentive allowances

or on-call compensation should be implemented for staff working in units with heavy workloads. In addition, workload should be distributed fairly by implementing rotation programs for employees who have been working in the same unit for a long time. On the other hand, low job satisfaction is another important factor that increases the perception of organizational depression. In this context, job descriptions of employees should be clarified and authorities and responsibilities should be structured in a balanced manner. Establishing merit-based promotion and career development systems will increase employees' sense of institutional belonging. In addition, operationalizing institutional feedback mechanisms will contribute to creating a working environment where employees can express themselves and participate in decision-making processes. Performance-based reward systems, salary increases and career opportunities to increase job and salary satisfaction should be considered as effective strategies to reduce the perception of organizational depression.

Psychosocial Support: To reduce organizational depression: Psychological resilience training should be organized for all employees at least once a year. A psychosocial support unit should be established within the organization; counseling services based on the principle of confidentiality should be provided. Emotional intelligence in leadership and "empathic management" training should be provided for the management level to support the managerial climate to increase psychological safety.

Management Approach: Management approach plays a major role in reducing organizational depression. By developing a management approach based on empathy, the needs and expectations of employees should be taken into consideration and they should be made to feel valued in the work environment. In this direction, open communication channels and feedback mechanisms should be used effectively. The impact of the measures taken to address the risk areas identified in this research should be monitored through periodic corporate internal audits and satisfaction surveys. In this way, the sustainability and effectiveness of the recommendations can be evaluated with concrete data.

As a result, increasing uncertainties, workload and global health crises in the health sector have become factors that directly affect the mental well-being of employees. Therefore, the development of holistic and sustainable strategies to reduce health workers' perception of organizational depression will both protect employee health and increase organizational efficiency and quality in service delivery. Since ensuring employee well-being will directly affect the quality of both employees and healthcare services, such measures are a necessity for healthcare organizations. It is also important to develop organizational and psychosocial support strategies. Accordingly, the implementation of family-friendly policies, satisfaction-enhancing improvements and empathy-oriented management approaches will contribute to preventing organizational depression and improving the quality of healthcare services by supporting the mental well-being of healthcare workers.

References

- ADAMS, R., & CLARK, K. (2016). The impact of depression on patient safety in healthcare settings. *Journal of Patient Safety*, Volume 12 (3), 123-130. doi:10.1097/PTS.0000000000000234
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION. (2013). *Diagnostic and Statistical manual of mental disorders (DSM-V)*. 5th Edition, American Psychiatric Publishing, Arlington, VA. doi: 10.1176/appi.books.9780890425596
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION. (2022). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed., text rev.; DSM-5-TR)*. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
- ARSLAN, A., & BARDAKÇI, S. (2020). Üniversite öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerinin iletişim becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8 (20), 36-70.
- ATALAY, M., & ÇAKIREL, Y. (2022). Sağlık sektörü çalışanlarında iş yükü, iş tatmini ve tükenmişlik durumunun incelenmesi. *Journal Of Management And Economics Research*, Cilt 20 (1), 431-463.
- ATASOY, A. (2018). Sağlık çalışanların örgütsel depresyon algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, Cilt 14 (2), 41-56.
- BECK, A.T., ALFORD, B.A. (2009). *Depression: causes and treatment. (Second Edition)*. Pennsylvania, University Of Pennsylvania Press.
- BIANCHI, R., & SCHONFELD, I. S. (2020). The occupational depression inventory: A new tool for clinicians and epidemiologists. *Journal of Psychosomatic Research*, 138, 110249. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychores.2020.110249>
- BROWN, L., & JONES, M. (2018). Psychological effects of depression on healthcare providers. *Journal of Health Psychology*, Volume 25 (6), 781-789. Doi:10.1177/1359105318755267

- CARVALHO-ALVES, M. O., PETRILLI-MAZON, V. A., ZUCCOLO, P. F., FATORI, D., ROCHA, F. M. M., BRUNONI, A. R., ... & CORCHS, F. (2025). Trajectories of anxiety, depression, and posttraumatic stress among healthcare workers during the COVID-19 pandemic: one-year monthly follow-up. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 47, e20243720.
- CLARKE, J. L., SKOUFALOS, A., MEDALIA, A., & FENDRICK, A. M. (2016). Improving health outcomes for patients with depression: A population health imperative. Report on an expert panel meeting. *Population health management*, Volume 19 (2), 1-1. Doi: 10.1089/pop.2016.0114
- ÇALIŞKAN, A., & BEKMEZCİ, M. (2019). Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyetine etkisinde iş tatmini ve yaşam tatmininin rolü, sağlık kurumu çalışanları örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 11 (31), 381-431. Doi: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.517715>
- DÜŞÜKCAN, M., SEZGİN, E. E., & KAYA, E. (2019). Elazığ 112 acil sağlık hizmetleri istasyonlarında görev yapan sağlık çalışanlarında iş streslerinin işten ayrılma niyetine etkisi. *Journal of Academic Value Studies (JAVStudies)*, Cilt 5 (3), 433-442.
- ERGİN, G., ÇATI, K., & OSKALOĞLU, E., (2023). Sorumluluk bilinci ve faydacı tüketimin demografik faktörler bağlamında irdelenmesi, *Ege 9th International Conference On Social Sciences*, İzmir/ Türkiye, 268-285.
- FOND, G., FERNANDES, S., LUCAS, G., GREENBERG, N. & BOYER, L. (2022). Depression in healthcare workers: Results from the nationwide AMADEUS survey. *International Journal of Nursing Studies*, (23) 135:104328. doi: 10.1016/j.ijnurstu.2022.104328
- FRANKEL, L. (2002). What to Do If Your Com- pany is “Depressed”, from <http://www.fabjob.com/tips194.html>
- GANSTER, D. C., & ROSEN, C. C. (2013). Work stress and employee health: A multidisciplinary review. *Journal of Management*, Volume 39 (5), 1085–1122. DOI: 10.1177/0149206313475815
- GHAHRAMANI, S., LANKARANI, M. M., YOUSEFİ, M., HEYDARI, K., SHAHABI, S., & AZMAND, S. (2021). A systematic review and meta-analysis of burnout among healthcare workers during COVID-19. *Frontiers in Psychiatry*, Volume 12, 758849. DOI: 10.3389/fpsyt.2021.758849
- GOH, J., PFEFFER, J., & ZENİOS, S. A. (2022). The relationship between workplace stressors and depressive symptoms: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, Volume 107 (3), 298–312. DOI: 10.1037/apl0000834
- GOTLİB, I. H., & LEE, T. W. (2022). Depression and self-esteem: A longitudinal study. *Behavioural and Cognitive Psychotherapy*, Volume 50 (3), 276–290.
- GÜVEN, M. E., ÇATI, K. & OSKALOĞLU, E. (2022). Akıllı telefon sektöründe ülke menşe ve öz saygının marka sadakatine etkisinde marka imajının aracılık rolü. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3 (1), 1-17. doi: 10.54439/gupayad.1115479
- HABTU, Y., KUMIE, A., SELAMU, M., HARADA, H., & GIRMA, E. (2024). Prevalence and determinants of occupational depression, anxiety, and stress among Ethiopian healthcare workers. *Scientific Reports*, Volume 14 (1), 21817.
- HENTY, J., JURY, E. C., LIAO, L.-M., & CIURTIN, C. (2022). Marital status and gender differences as key determinants of COVID-19 impact on wellbeing, job satisfaction and resilience in health care workers and staff working in academia in the UK during the first wave of the pandemic. *Frontiers in Public Health*, Volume 10, 928107. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.928107>
- İSLAMOĞLU, A. H. & ALNİAÇIK, Ü. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, (5. Bs.). Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- JARZABKOWSKI, P., & LÊ, J. K. (2017). We’ve been framed! How organizational members avoid strategic paradoxes. *Strategic Organization*, Volume 15 (5), 709–737. Doi: 10.1177/1476127017706612
- KARAGÖZ, Y. (2019). *Spss amos meta uygulamalı istatistiksel analizler* Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KELEŞ, E. (2016). Öğretmen görüşlerine göre liselerde örgütsel depresyon. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- KENDRICK, S., & GREEN, C. (2023). The interaction of role ambiguity, emotional exhaustion and work alienation: A study in nurses. *BMC Psychiatry*, 23, Article 516.
- KILIÇ, R., & KEKLİK, B. (2012). Sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesi ve motivasyona etkisi üzerine bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 14 (2), 147-160.
- KURNAZ, M.A., & YİĞİT, N. (2010). Fizik tutum ölçeği: geliştirilmesi, geçerliği ve güvenirliği. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, Cilt 4 (1), 29-49.
- Lİ, Y., SCHERER, N., FELIX, L., & KUPER, H. (2021). Prevalence of depression, anxiety and post-traumatic stress disorder in health care workers during the COVID-19 pandemic: a systematic review and meta-analysis. *PLOS ONE*, 16(3), e0246454. DOI: 10.1371/journal.pone.0246454
- MADSEN, I. E. H., NYBERG, S. T., MAGNUSSON HANSON, L. L., FERRIE, J. E., AHOLA, K., ALFREDSSON, L., ... KIVIMÄKI, M. (2017). Job strain as a risk factor for clinical depression: systematic review and meta-analysis with additional individual participant data. *Psychological Medicine*, Volume 47 (8), 1342–1356. Doi:10.1017/S003329171600355X

MILLER, S. (2020). Emotional impacts of depression on healthcare workers. *Journal of Mental Health in Nursing, Volume 41 (2)*, 215-223. Doi:10.1097/MHN.0000000000000456

NAIR, S. R., & VOHRA, N. (2019). Work alienation: A review and conceptual framework. *Human Resource Development Review, Volume 18 (2)*, 205–230. Doi: 10.1177/1534484318820708

OSKALOĞLU, E. & İNAN, C. (2024). *Teknik Kalitenin Öğrenci Memnuniyetine Etkisinde Kurum İmajının Rolü*.(Ed.). Derya Kutlu. *Pazarlama*. (1-31) Yaz Yayınları, Afyonkarahisar.

ÖZCAN, K., & BALLYER, A. (2013). Liderlik oryantasyon ölçeğinin türkçeye uyarlanması. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 9 (1)*, 136-150.

PAPA, A., OKUN, A. H., BARILE, J. P., JIA, H., THOMPSON, W. W., & GUERIN, R. J. (2024). Patterns and correlates of traumatic stress, depression, anxiety, and moral injury in U.S. health care providers late in the COVID-19 pandemic. *Psychological trauma: theory, research, practice and policy*, 10.1037/tra0001780. Advance online publication. <https://doi.org/10.1037/tra0001780>

PARK, S. G., YANG, S. C., KIM, J. H., JUNG, M., KIM, H. C., & LEEM, J. H. (2024). Effect of job satisfaction on depression after adjusting for satisfaction with other life domains. *Annals of Occupational and Environmental Medicine, Volume 36*, e8. <https://doi.org/10.35371/aoem.2024.36.e8>

SAĞIR, M., GÖKSOY, S., & ASLAN, H. (2018). Okulda örgütsel depresyon. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15 (1)*, 55-68.

SAYGILI, M., AVCI, K., UĞURLUOĞLU, O., & ÖZER, Ö. (2016). Sağlık çalışanlarının örgütsel depresyon düzeylerinin belirlenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal, Cilt 4 (3)*, 260-272.

SCHAD, J., LEWIS, M. W., RAISCH, S., & SMITH, W. K. (2016). Paradox research in organization studies: Towards a dynamic equilibrium model of organizing. *Academy of Management Annals, Volume 10 (1)*, 355–410. DOI: 10.1080/19416520.2016.1162422

SEZER, S. (2011). Örgüt depresyonu ölçeğinin geliştirilmesi ve psikometrik niteliklerinin belirlenmesi. *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt 13 (1)*, 39-50.

SEZGİN, E., E., KAYA, E., & TANYILDIZI, İ. (2022). Covid-19 Pandemisi sırasında hemşirelerin işe bağlı gerginlik düzeylerinin duygusal tükenmeleri üzerindeki etkisi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (24)*, 541-556.

SOANE, E., REES, C., ALFES, K., TRUSS, C., GATENBY, M., & SHANTZ, A. (2015). Drivers and outcomes of work alienation: Reviving a concept. *Journal of Management Inquiry, Volume 24 (2)*, 135–150.

TABACHNICK, B. G., & FIDELL, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.

TAMER, G. (2019). Sağlık çalışanlarında çalışma stresinin iş tatmini üzerindeki etkisi: bakırköy ilçesinde bir araştırma. *European Journal of Managerial Research (EUJMR), Cilt 3 (5)*, 162-186.

WHITE, A., & SMITH, D. (2021). Impact of depressive symptoms on healthcare provider communication and patient outcomes. *Journal of Communication in Healthcare, Volume 14 (3)*, 201-215. doi:10.1080/17538068.2021.0000000

WORLD HEALTH ORGANIZATION. (2019). *ICD-11: International Classification of Diseases for Mortality and Morbidity Statistics* (11th ed.). Access date: 07.07.2025 Retrieved from <https://icd.who.int/>

WORLD HEALTH ORGANIZATION & INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION. (2022). *Mental health in the workplace: An ILO/WHO joint discussion paper*. Access date: 08.07.2025 <https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789240050384>

YANG, D., HU, B., REN, Z., & LI, M. (2022). Impact of income on mental health during the COVID-19 pandemic: Based on the 2020 China family panel survey. *Frontiers in Psychology, Volume 13*, 977609. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.977609>

YANG, X., WU, Y., XU, Y., ZHONG, Y., & YANG, S. (2023). The relationship between job satisfaction and depressive symptoms among Chinese adults aged 35–60 years: The mediating role of subjective well-being and life satisfaction. *International Journal of Environmental Research and Public Health, Volume 20 (3)*, 2023. <https://doi.org/10.3390/ijerph20032023>

Özet

Bu çalışma, Bitlis Tatvan Devlet Hastanesi'nde görev yapan 325 sağlık çalışanının örgütsel depresyon algı düzeylerini ölçmeyi ve bu algının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Sağlık sektörü, yüksek stres düzeyleri ve yoğun çalışma temposu nedeniyle çalışanların mental sağlığını tehdit eden bir ortam sunmaktadır. Bu bağlamda, örgütsel depresyon kavramı, çalışanların iş ortamından kaynaklanan olumsuz psikolojik etkilerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışma betimleyicikesitsel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırma sürecinde nicel yöntemler esas alınmış olup, çalışmanın veri seti, iki bölümden oluşan sistematik anket formu derlenmiştir. Anketin birinci bölümünde

katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 10 soru yer alırken, ikinci bölümde Sezer tarafından geliştirilen ve geçerlilik-güvenilirlik çalışmaları yapılmış 42 maddelik “Örgütsel Depresyon Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek, 1 (‘Kesinlikle Katılmıyorum’) ile 5 (‘Kesinlikle Katılıyorum’) arasında puanlanan beşli Likert tipi bir ölçme aracıdır. Araştırma verilerinin istatistiksel analizinde SPSS 26 yazılımından yararlanılmış olup, betimleyici istatistiklerin yanı sıra bağımsız gruplar t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), Ki-Kare ve Tukey testleri gibi analiz yöntemleri uygulanmıştır. Araştırmanın etik kurul onayı Bitlis Eren Üniversitesi’nden alınmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, sağlık çalışanlarının örgütsel depresyon algı düzeylerine ilişkin ortalama puanları 2.74 olarak belirlenmiştir. Bu sonuç, katılımcıların orta düzeyde bir örgütsel depresyon algısına sahip olduklarını göstermektedir. Demografik değişkenler açısından yapılan analizlerde: Cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ünvan, sigara kullanımı ve çalışma süresi değişkenleri ile örgütsel depresyon algısı arasında anlamlı bir fark tespit edilememiştir ($p>0.05$). Sağlık çalışanlarının örgütsel depresyon algıları ile medeni durum, iş memnuniyeti ve maaş memnuniyeti gibi demografik değişkenler arasında istatistiksel anlamda farklılık tespit edilmiştir ($p<0.05$). Evli çalışanların bekârlara göre daha düşük depresyon algısına sahip oldukları görülmüştür. Ünvan bazında yapılan analizde, tıbbi sekreterlerin en düşük (2.49), sağlık teknikerlerinin ise en yüksek (2.89) algı düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir.

İşinden memnun olan çalışanların depresyon algısı (2.83), memnun olmayanlara (2.56) göre anlamlı derecede farklı çıkmıştır. Benzer şekilde, maaş memnuniyeti düşük olan çalışanların depresyon algısı (2.65), memnun olanlara (2.97) göre daha yüksek bulunmuştur. Yoğun bakım ünitelerinde çalışanların %50’den fazlasının işlerinden memnun olmadığı, buna karşılık teknik birimlerde çalışanların yüksek memnuniyet düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Elde edilen bulgular, alanyazınla kısmen uyumlu, kısmen de çelişkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Saygılı ve arkadaşlarının (2016) çalışmasındaki 2.82’lik ortalama ile bu çalışmanın sonuçları (2.74) benzerlik göstermektedir. Ancak, Atasoy’un (2018) erkek çalışanların daha yüksek depresyon algısına sahip olduğuna dair bulguları, bu çalışmayla çelişmektedir. Bu durum, örgütsel depresyonun kültürel ve kurumsal bağlama göre değişebileceğini düşündürmektedir.

Araştırma sonuçları, sağlık kurumlarında örgütsel depresyon algısını azaltmaya yönelik çok boyutlu müdahale alanları sunmaktadır. Evli çalışanların daha düşük depresyon algısına sahip olması, sosyal destek mekanizmalarının önemini ortaya koymakta; bu doğrultuda, tüm çalışanları kapsayacak şekilde aile dostu politikaların yaygınlaştırılması önerilmektedir. Ayrıca, düşük iş ve maaş tatmininin depresyon algısını artırdığı göz önünde bulundurularak, ücret şeffaflığı, performans dayalı ödül sistemleri, rotasyon uygulamaları ve liyakate dayalı kariyer gelişimi gibi yapısal iyileştirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan, çalışanların psikolojik iyi oluşunu desteklemek amacıyla kurumsal düzeyde psikososyal destek birimlerinin oluşturulması, düzenli psikolojik dayanıklılık eğitimlerinin verilmesi ve empatik liderlik yaklaşımının benimsenmesi önem arz etmektedir. Tüm bu uygulamaların etkisi, periyodik iç denetim ve memnuniyet anketleriyle izlenerek kurumsal gelişim süreçlerine veri temelli katkı sağlanmalıdır.

Bu çalışma, sağlık çalışanlarının orta düzeyde örgütsel depresyon yaşadığını ortaya koymuştur. Özellikle evlilik, iş ve maaş memnuniyeti gibi faktörlerin depresyon algısını önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Sağlık kurumlarında çalışanların mental sağlığını korumaya yönelik bütüncül stratejilerin geliştirilmesi hem çalışan sağlığı hem de hastalık kalitesi bakımından belirleyici bir rol oynar. Dolayısıyla çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve destekleyici örgüt ikliminin oluşturulması için kurumsal politikaların gözden geçirilmesi önerilmektedir.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Sağlık Hizmetlerinde Yönetişim İnovasyonu Sadece Bir “Moda” Kavram Mıdır?

Is Governance Innovation in Health Care Just A “Fashion” Concept?

Gülfer BÜYÜKTAŞ GAYIR

Öz

Amaç: Günümüzde sağlık kurumlarında sunulan hizmetin doğası gereği ve odağında insanın yer alması nedeniyle bu alan diğer endüstri ve hizmet sektörlerinden ayrılmakta; bu nedenle ‘sağlıkta yönetim inovasyonuna’ özel bir önem atfedilmektedir. Konunun bu öneminden hareketle hazırlanan araştırmanın amacı; “sağlık hizmetlerinde yönetim inovasyonunun bir ‘moda kavramı’ olup olmadığı” araştırılmasıdır.

Yöntem: Araştırmada “PRISMA Şemasından” yararlanılarak. “Sistemik Literatür Taraması” yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem aracılığıyla “sağlık hizmetlerinde yönetim inovasyonu bir ‘moda’ kavramı mıdır?” şeklindeki araştırma sorusuna yanıt bulabilmek için ulaşılabilen çok sayıda çalışmadan yararlanılmıştır. Bu aşamada toplanan bulgular, eleştirel olarak değerlendirilmiş, birleştirilmiş ve sistematik bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

Bulgular: Bulguların değerlendirilmesiyle ulaşılan sonuçlardan önemli birisi; “sağlık hizmetlerinde yönetim inovasyonunun bir ‘moda kavramı’ olmadığıdır”. Diğer önemli bir bulgu; “literatürde inovasyon, yönetim ve kurumsal yönetim olgularının giderek artan sayıda yayınla incelendiğidir”. Son ve önemli bir bulgu ise, “sağlıkta yönetim inovasyonu konusunda çalışmaların çok sınırlı sayıda” olduğudur.

Sonuç: Küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan paradigma değişimi “yönetim” kavramından farklı bir yapıya sahip “yönetişim” olgusunu yeni bir model olarak sunmaktadır. Bu nedenle sağlık hizmetinin sunumunda “iyi bir yönetim sisteminin tesis edilmesi” gerekliliğinin altı çizilmektedir. Araştırma kapsamındaki literatür sağlık kuruluşlarının sürdürülebilir yenilikleri benimseyerek maliyetleri düşürebileceğini, hasta sonuçlarını iyileştirebileceğini ve dolayısıyla sağlık hizmeti sunumunun etkinliğini ve verimliliğini artırabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Yönetişim, İnovasyon, Yönetişim İnovasyonu, Sağlık Hizmetlerinde Yönetişim İnovasyonu.

Anahtar Kelimeler

I10, I19, M10, M19

Dr., Diyarbakır İl Sağlık Müdürlüğü,
Kamu Hastaneleri Hizmetleri Başkanlığı,
Diyarbakır, Türkiye.
✉ gulfermegalit@gmail.com

Geliş/Received: 24.02.2025
Kabul/Accepted: 14.07.2025

Abstract

Aim: Due to the nature of the service provided in healthcare institutions today and the fact that people are at the center of it, this field is distinguished from other industrial and service sectors; therefore, special importance is given to ‘governance innovation in healthcare’. The purpose of the research prepared based on this importance of the subject is to investigate “whether governance innovation in healthcare services is a ‘fashion concept’”.

Method: The “PRISMA Scheme” was used in the research and the “Systematic Literature Review” method was used. Through this method, a large number of accessible studies were used to find an answer to the research question “Is governance innovation a ‘fashionable’ concept in health services?” The findings collected at this stage were evaluated critically, combined and presented in a systematic way.

Findings: One of the important results reached by evaluating the findings is that “governance innovation in health services is not a ‘fashion concept’”. Another important finding is that “innovation, governance and corporate governance phenomena are examined in literature with an increasing number of publications”. A final and important finding is that “studies on governance innovation in health are very limited”.

Conclusion: The paradigm shift experienced with the globalisation process presents the phenomenon of ‘governance’, which has a different structure from the concept of ‘management’, as a new model. For this reason, the necessity of ‘establishing a good governance system’ in the provision of health services is underlined. The literature within the scope of the research shows that by adopting sustainable innovations, healthcare organisations can reduce costs, improve patient outcomes and thus increase the effectiveness and efficiency of healthcare service delivery.

Keywords

Governance, Innovation, Governance Innovation, Governance Innovation, Governance Innovation in Healthcare.

Jel Codes

I10, I19, M10, M19

Giriş

İnovasyon, ekonomi ve toplumla bağlantılı karmaşık bir olgudur. İnovasyonun önceki tanımları sadece teknolojik ürün ve süreçleri içerirken sonraki tanımları daha kapsamlı bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda ‘iş uygulamaları, firma organizasyonun değişimi, pazar geliştirme ve yeni pazarlar bulunması’ gibi olgular inovasyonun kapsama alanına dahil edilmiştir (Gault, 2013, s. 3). Diğer bir ifadeyle inovasyon; “yeni bir ekonomik değer oluşturma” süreci olarak tanımlanır hale gelmiştir (Loehr, 2016, s. 2). Bu anlamda inovasyon bir yandan ekonomik gelişmeye yol açarken diğer yandan sosyal değişimi de kolaylaştırıcı bir kavram olarak görülebilir (Gault, 2018, s. 618). Çünkü inovasyon, organizasyonların ayakta kalabilmelerinde ve performanslarını artırabilmelerinde stratejik bir görev yerine getirmektedir (Moussa, 2020, s. 20).

“Kompleks bir fenomen” olarak görülen ve dolayısıyla “ekonomik ve sosyal sistemle nasıl konnekte olacağı” hususu yeterince açık ve net olmayan (Gault, 2013, s. 3) yönetim kavramı, 1980’lerden önce kamu işleriyle ilgili faaliyetlerde hükümet olgusuyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ancak, 1990’larda Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra hükümet gücünün ve işlevlerinin bir kısmının devredilmesi üzerine yönetim ve hükümet kavramları arasında kademeli bir ayrım gerçekleşmiştir. Yönetim teorisinin gelişmesiyle birlikte de bu kavram, kamu işlerinin yönetiminde hükümet ve vatandaşlar arasındaki iş birliğinin sağlanması konusundaki endişeyi gidermedeki başarısı nedeniyle ilgi odağı haline gelmiştir (Zhu, Yang & Chu, 2024).

Yönetim inovasyonu da “hem mikro hem bölgesel hem de makro seviyelerde yenilik düzeyini optimize etmeyi amaçlayan bir dizi süreç, olgu ve prosedür” olarak tanımlanabilir (Zielinski, Grudowska & Lewandowski, 2024, s.2). Piyasa mekanizmaları veya devlet tarafından karşılanmayan ihtiyaçları ele almak için yeni çözümler arandıkça bir “sosyal inovasyon” olan “yönetim inovasyonu” giderek daha çekici hale gelmiş ve daha fazla ilgi görmeye başlamıştır (Slitine, Chabaud & Richez-Battesti, 2024, s. 3). Buna rağmen genelde “sosyal inovasyon” özelde de “yönetim inovasyonu” için bazı araştırmacılar; “sadece bir moda kavram mıdır?” sorusunu ileri sürmektedirler (Purcell, Manthorpe & Malley, 2024, s.2).

“Yönetim inovasyonu sadece bir moda kavram mıdır?” sorusu sağlık organizasyonları açısından daha da önem taşımaktadır. Çünkü sağlık organizasyonlarında üretilen hizmetin “insan sağlığına doğrudan müdahaleyi” içeriyor olması, hata yapma toleransının bulunmaması (Şahin & Toker, 2001, s. 293) gibi nedenler bu sektörü farklı kılmaktadır.

Diğer yandan dinamik bir sektör olan sağlık endüstrisi yoğun bir baskı altındadır. Çünkü toplumun kaliteli sağlık hizmetlerine olan talebi artarken, bu hizmetleri sunmanın maliyeti de artmaktadır. Aynı zamanda kaynaklar kıttır ve hükümetler, sigortacılar ve hissedarlar dengeli bir bütçe talep etmektedirler. Ayrıca nüfus yaşlandıkça hastalık grupları da değişmekte ve yönetilmesi daha karmaşık hale gelmektedir (Harris, 2006, s. 17).

Türkiye özelinde son dönemde yaşanan sağlık skandalları nedeniyle “sağlık hizmetlerinde yönetim inovasyonunun” önemi, güncelliği ve özgünlüğü bir kez daha ortaya çıkmış ve “sağlık hizmetlerinde yönetim performansı” yeniden tartışmaya açılmıştır.

Akıştaki açıklamalar ışığında “sağlık hizmetlerinde yönetim inovasyonu bir ‘moda’ kavram mıdır?” şeklindeki araştırma sorusuna cevap aramak amacıyla belirlenmiş ölçütlere uygun olarak aynı konuda yapılmış yerli ve yabancı alan yazın sistemli bir şekilde taranmış, ulaşılabilen literatür birleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece çalışmanın “sağlık hizmetlerinde yönetim inovasyonu ‘moda’ kavram olmanın ötesinde bir olgudur” şeklindeki hipotezi test edilmiştir.

Teorik Arka Plan

Bu kısımda çalışmada kullanılan “sağlık hizmeti, yönetim, inovasyon, yönetim inovasyonu” gibi anahtar kavramların içlerinin doldurulmasına **çalışılmış** ve bu kavramlar arasındaki ilişkiler genelden özele doğru bir örüntü şeklinde sunulmuştur.

Sağlık Hizmetleri

Sağlık kavramı sosyolojik teoriler çerçevesinde “sağlıksızlık/hastalık” olgusu üzerinden açıklanmaktadır ve tanımlamada günlük dilde birbiri yerine kullanılan bu kavramlara vurgu yapılmaktadır (Ahmed & Coelho, 2012, s. 9). Bu anlamda sağlık kavramı kısaca; “*hastalıktan olabildiğince uzak olunmasını; fizyolojik, mental ve sosyal açıdan bir bütün olarak iyi hissedilmesini*” içeren dinamik bir durumun ifadesidir (Durch, Bailey & Stoto, 1997, s. 2; Hyder, Puvanachandra & Morrow, 2012, s. 1). Sağlık hizmetleri ise; “*sağlığı korumak ve daha iyiye götürmek, hastalıkların oluşumunu önlemek, hastalananlara olanaklar ölçüsünde en erken tanıyı koyarak tedavi etmek, böylece kişinin sıhhatli ve uzun bir yaşam sürmesini sağlamak için uğraşan toplumsal hizmetlerin bütünü*” şeklinde tanımlanmaktadır (Ulu, 2017, s. 35). Sağlık kurumlarında verilen bu hizmetin mahiyeti gereği, “*öznesinin insan oluşu, elle tutulmaması, birbirinin devamı niteliğinde olması, heterojenlik, insan yoğunluğunun ve talebinin fazla olması ve bu yoğunluğun dalgalanan özellikte olması, bilginin asimimetrik olması*” onu diğer endüstri ve hizmet örgütlerinden ayırmaktadır (Hayran & Sur, 2009, ss. 323-325; Kelat, 2007, ss.8-13).

Sağlık hizmetlerinin sunumunu yapan sağlık kuruluşları, tıpkı diğer işletmeler gibi belirli girdileri alıp bunları işleyerek nihayetinde çıktılar üreten sistemlerdir (Pakdil, 1996, s. 67). Ancak, sağlık kuruluşlarında girdiler ile çıktılar arasında bazı kopukluklar yaşanmaktadır (Dadich, Vaughan, Watern, Triandafilidis, Habak & Boydell, 2024, s. 3). Bu nedenle sağlık hizmetinin sunumunda aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Steinbach, 2009, s. 2; Ateş, 2011, s. 6; Akar & Özalp, 2009, s. 41; Halligan, Buick & O’flynn, 2012, s.4):

- ✓ İyi bir yönetim tesis edilmelidir,
- ✓ İnovatif olmalıdır,
- ✓ Sağlık politikalarının hayata geçirilmeleri sürecinde planlardan sapılmamalıdır,
- ✓ İzlenecek stratejilerin temelleri evrensel antlaşmalara uygun, insan haklarını ve onurunu koruyucu şekilde oluşturulmalıdır,
- ✓ Temel veriler analiz edilmeli; “sağlık alanında nerede duruyoruz?” sorusuna cevap aranmalı ve uluslararası karşılaştırmalar yapılmalıdır,
- ✓ Sağlık kurulları, mevcut politikaların eksikliklerini ve sapmalarını belirleyerek bu politikaların uygulanabilirliğini kontrol etmelidir,
- ✓ Tüm paydaşlar, güçlü ve sürdürülebilir taahhütlerde bulunmalı, ortak ve yenilikçi hesap verebilirlik düzenlemeleri yapılmalıdır,
- ✓ Sorumluluklar görevlerle ilgili belirgin olmalıdır,
- ✓ Her türlü düşünceyi ve hareketi destekleyici bir kültür oluşturulmalıdır.

Sağlık Hizmetlerinin Yönetimi

Küreselleşme süreciyle birlikte “*iyi bir yönetim sisteminin tesis edilmesi*” yönündeki paradigma değişimi, yeni yönetim modellerinin doğmasına neden olmuştur (Cihangiroğlu, Teke & Uzuntarla, 2016, s. 1). Organizasyon düşüncesinin temelinde yer alan yönetim (Newton, 2011, s. 9), “*planlama, örgütlenme ve kontrol gibi üç temel işlevden oluşan ve işlerin daha iyi yapılmasına yardımcı olan bir süreçtir*” (Fox, 2009, s. 3; Liu & Chen, 2024, s. 5). Yönetişim ise kısaca; “*yaygın destek olduğunda işlev gören kurallar sistemi*” olarak kabul edilmektedir (Zhu, vd., 2024). Genel

olarak “kurumsal öğrenme, hesap verebilirlik, güvence ve ortaklık gelişimini kapsayan döngüsel bir sürecin parçası” (Kickbusch & Gleicher, 2012, s. 5) olan yönetim İngilizce veya başka bir dilde doğrudan karşılığı olmayan, tamamen Türkçe iki kelimenin birleşiminden oluşmaktadır. Bu kelimeler “yönetim” ve “iletişimdir”. Yönetimdeki “işteşlik” eki organizasyonun, bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının belli seviyelerde yönetime katılmasını içermektedir (Şahin, 2018, s. 246). Dolayısıyla organizasyonlar, bireyler ve sivil toplum kuruluşları yönetimin oluşmasında ve deneyim paylaşımında önemli bileşenlerdendir (Pollitt, 2010). Yönetim anlayışı; “şeffaflık, hesap verilebilirlik, hukukun üstünlüğü, katılımcılık, cevap verilebilirlik, etkinlik, eşitlik ve stratejik vizyon” gibi sekiz temel ilkeyi içermektedir (Sancak, 2021, ss.52-55). Yenilik çalışmaları, geleneksel olarak yeni teknolojilerin ve ürünlerin gelişimini ve etkisini anlamakla ilgilenmiştir. Yenilik çalışmalarında “yönetişim” gibi sosyal süreçler önemli olsa da birincil nesne değildirler (Purcell, Manthorpe & Malley, 2024, s. 2).

Sağlıkta yönetim kavramı ise, hükümetlerin veya diğer aktörlerin, sağlık alanında toplumları, ülkeleri veya uluslararası toplulukları yönlendirme çabalarını ifade eder. Bu tanıma göre sağlık ve refah sadece sağlık sektörünün değil, resmi ve özel tüm sektörlerin, tüm vatandaşların ortak ilgi alanıdır. Sağlık sektörü ve hükümet dışı kurumların sinerji oluşturacak politikalarla bir araya gelmesi bu açıdan büyük önem taşımaktadır (Hayran, 2016, s. 1). Devletler arasında bile sağlık yönetimi açısından farklılıklar bulunması nedeniyle sağlık organizasyonlarında yönetim entegre bir yapı arz etmektedir (Chaar & Ram, 2019, s. 1; Christensen & Laegreid, 2006, s. 2). Sağlık hizmeti yönetimindeki temel sorun, genellikle hükümet düzeyindeki düzenleme gücünün daha çok orta düzeydeki ağ sistemi organizasyonuna ve bu hizmetten etkilenen paydaşlara ve uzmanlara kaydırılmasıdır. Bu yaklaşım, zaman zaman hiyerarşik komuta ve kontrol yönetim mekanizmalarına alternatif olarak “yumuşak yönetim” olarak adlandırılır. Bu bağlamda yönetimi bir politika uygulaması olarak görmek de mümkündür (Memişoğlu & Kalkan, 2016, s. 651).

Sağlık sektöründe özellikle hastanelerde sürdürülebilirliğin yönetimine odaklanılması gerekmektedir. Çünkü hastaneler sağlık sistemindeki en büyük operasyonel birimlerdir ve bunedenle büyük bir etki yaratma gücüne sahiptirler (Schie, 2024, s. 1).

Sağlıkta İnovasyon

“Özel bir yenilik” (Loehr, 2016, s.2) ve “kompleks bir fenomen” (Gault, 2013, s.3) olarak görülen inovasyon genel olarak; “yeni mal ve hizmet üretiminde yeni yöntemlerin ve süreçlerin kullanılması ve çalışma koşullarında yeni yöntemlerin geliştirilmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Sulistyo, 2016, s. 198; Aygen, 2016, s. 4). Bazı kaynaklarda “inovasyon” teriminin eş anlamlısı olarak “yenileşim” kavramı da kullanılmaktadır. Bu olgu Oslo Kılavuzunda, “örgüt içi uygulamalarda, iş yeri örgütlenmesinde veya dış ilişkilerde yeni veya önemli derecede iyileştirilmiş bir ürün (mal veya hizmet) veya süreç, yeni bir pazarlama yöntemi ya da yeni bir örgütlenme yönteminin gerçekleştirilmesi” olarak tanımlanmıştır (Katrancı & Göv, 2018, s.51). Tarihsel süreç içerisinde teknolojinin zorlaması, ihtiyaçların sürükleyiciliği, zorlama ve sürüklemenin birleşimi, “entegre modele dönüşüm” ve “sistem entegrasyonu” gibi beş evre (Terziovski, 2007, s. 1) geçirmiş olan inovasyon literatürde; “Yaratıcı Yıkım, Yenilik Sihri, Altın İplik, Araba Yolculuğu, Oyun ve Sünger” metaforları üzerinden anlatılmaktadır (Danışman, 2015, s. 148).

Bireyler ve organizasyonlar arasındaki rekabetin hız kazanması ve küresel ekonomi dinamiklerindeki karışıklığın artması inovasyon süreci ile ilgili yaklaşımlarda kapsamlı değişikliklere yol açmıştır. Bu değişikliklere bağlı olarak mümkün olduğunca çok sayıda faktör, faaliyet ve olgularla inovasyon süreci arasında uyum sağlayacak modeller geliştirilmeye başlanmıştır (Banu, 2015, s. 1020). Bu anlamda çağdaş çevresel, politik, sosyal ve ekonomik zorluklar ve bunların yarattığı fırsatlar, inovasyon için ana ilham eksenini oluşturmaktadır. Bunlar sayesinde hem risk azaltmaya hem de toplum ve ekonomi için kalkınma fırsatları yaratmaya katkıda bulunacak çözümler aranabilir (Zielinski, vd., 2024, s.3).

Sağlık hizmetlerinin sunumunda karşılaşılan “sağlık harcamaları, değişen demografik özellikler, başarısız sağlık sonuçları, teknik sorunlar ve kronik hastalık yaygınlığı” gibi sorunların aşılmasında kritik öneme sahip olan sağlık hizmeti inovasyonu; “sağlığın geliştirilmesi, hastalıkların önlenmesi ve daha kaliteli hasta bakımı gibi sonuç alma süreci” olarak tanımlanmaktadır (Katrancı & Göv, 2018, s. 51). Sağlık hizmeti inovasyonu, sağlık hizmeti sunumunun etkinliğini ve verimliliğini artırırken maliyetleri düşürebilir; hasta sonuçlarını iyileştirebilir, hastanın değişen ihtiyaçlarına cevap verebilir, hastanın güveni sağlanabilir (Hussian, Umair, Khan, Alonazi, Almutairi & Malik, 2024, s. 6; Avcı, 2017, s. 28). Bu anlamda sağlık sektöründe hastanelere olan ilgi artmaktadır. Hastanelerle, ilaç firmaları ve tıbbi cihaz firmaları arasındaki iş birliği klinik denemeler, yeni cihazlar, yeni ürünler ve ortak Ar-Ge şeklinde giderek daha çeşitlenmektedir. Sonuçta hastaneler, bir ‘köprü kuruluş’ olarak hizmet vermektedir. Bu anlamda, ABD Massachusetts Genel Hastanesi (MGH) Yenilik Platformu, İngiltere Ulusal Sağlık Hizmeti (NHS) Yenilik Merkezleri ve Japonya’nın Sağlık ve Tıbbi Stratejisi gibi ulusal düzeyde hastanelerde sağlık endüstrisinde yenilik için platformlar oluşturulmuştur. Hastanelerin artık sağlık endüstrisinde teknolojik yeniliğe ve teknolojinin ticarileşmesine öncülük rolü oynama misyonu vardır. Bu bağlamda, hastaneler girişimci hastanelere dönüşmeye başlamıştır (Shin, Lim & Jeong, 2024, s.1). Ancak Türkiye’de sağlık

profesyoneli olan hemşireler üzerinde yapılan bir araştırmanın bulgularına göre; katılımcıların %73,8'inin inovasyon alanında herhangi bir eğitim almadığı; %89'unun çalıştıkları birimlerde daha önce yenilikçilik çalışması yapmadığı; %65,4'ünün hemşirelik alanında yapılan inovatif çalışmalarını takip etmediği görülmüştür (Zengin, Tiryaki & Çınar, 2018, s. 39). “*Hemşire ve hemşirelik öğrencilerinin inovatif düşünce ve davranışlarının değerlendirildiği niteliksel araştırmalar incelenerek hemşirelikte inovasyonu olumlu ve olumsuz yönde etkileyen etmenlerin belirlenmesi*” amacıyla yapılan çalışmanın bulgularına göre de; “*eğitim düzeyinin ve bilimsel toplantılara katılımın, yönetim desteği ve meslektaş desteğinin*” katılımcıların inovatif düşünme becerilerini ve inovatif davranış geliştirmelerini olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Şapulu Alakan & Aslan, 2018, s. 41). Yapılan bir başka araştırmada “*hemşirelikte inovasyon*” kavramına ilişkin algılar irdelenmiştir. Bu çalışmada metaforlar; “*vizyon kazanmak, çağa ayak uydurmak, yenilenmek-yaratıcılık, zorunluluk, iletişim-yardımseverlik, tolere etmek-katlanmak, risk-heyecan*” gibi yedi kategoride inşa edilmiştir. Araştırmada hemşirelerin ürettikleri metaforlar incelendiğinde en çok tercih edilen metaforun “*yenilenme-yaratıcılık*” algısı olduğu görülmüştür (Zengin & Çınar, 2018, s. 64). Hemşirelik eğitimi veren akademisyenler üzerinde yapılan “*metafor*” çalışmasında ise; “*yenilenme-yaratıcılık, vizyon kazanmak, vazgeçilmezlik ve profesyonellik*” şeklinde dört kategori inşa edilmiş ve araştırmada öğretim elemanlarının ürettikleri metaforlar incelenmiştir. Araştırma sonucunda en çok tercih edilen metaforun yine “*yenilenme-yaratıcılık*” algısı üzerinde durduğu görülmüştür (Akduran, Topal & Çınar, 2018, s. 84).

Sağlıkta Yönetişim İnovasyonu

Araştırmacılar inovasyon ve yönetim fenomenlerini giderek artan sayıda yayınlara incelemiş ve son otuz yılda bu alanda önemli bir büyüme yaşandığını saptamışlardır. Ayrıca inovasyon ve yönetişimin bir çalışma konusu olarak birleşimi de önemli bir rol oynadığı için bu ilişki farklı teorilere dayanan önemli sayıda çalışmaya neden olmuştur. Bu bağlamda örnek vermek gerekirse; temsilcilik teorisi çerçevesinde araştırmacılar, yöneticilerin ve temsilcilerin çıkarlarını uyumlu hale getirmek için çeşitli mekanizmalar oluşturmanın önemini vurgulamışlardır. Kaynak bağımlılığı teorisi “*yönetim kurulu sermayesi ve inovasyon*” arasındaki ilişkiyi irdelerken Paydaş teorisi ise; firmaların kurumsal sosyal sorumluluğa olan bağlılığını, sorumlu inovasyonu ve riskleri açıklamada önemli bir rol oynamıştır (Ma, Rahim, Panatik & Li, 2024, s. 7). Yönetişimin inovasyon üzerinde etkisinin bulunduğu ileri sürülmekle birlikte bu etkiler konusunda mevcut literatürde bazı araştırma boşlukları bulunmaktadır (Zhu, vd., 2024).

İnovasyon ve yönetişimin bir çalışma konusu olarak birleşiminden hareketle yönetim inovasyonu; “*yönetim pratiklerinin, süreçlerinin, yapılarının ve tekniklerinin yeni ve sanatsal jenerasyonu*” olarak tanımlanabilmektedir (Oliver, 2014, s. 3). Bazı kaynaklarda “*yönetim inovasyonu*” olarak da tanımlanan yönetim inovasyonu; “*yönetim işinin yapılış biçimini büyük ölçüde değiştiren veya alışlagelmiş örgütsel biçimlerde önemli ölçüde değişiklik yaparak örgütsel amaçları ilerleten her şey*” olarak tanımlanmaktadır (Soylu, Öztürk & Göl, 2010, s. 118). Sosyal sistemin “*temel rutinlerini ve otorite akışlarını veya inançlarını*” değiştirme ihtiyacını vurgulayan yönetim inovasyonu (Ziervogel & Hamann, 2024, s. 2) tüm paydaşları ilgilendiren kurumsal performansı etkileyen önemli faktördür (Ma, vd., 2024, s.5). Son yüzyılda yönetim inovasyonu, teknik inovasyon ile mukayese ediliyor olmasından dolayı hala tam olarak anlaşılamamıştır. Bu nedenle de günümüzde bilimsel araştırmaların odağında yer almaktadır. Kökeni Schumpeter’in “*teknik olmayan yenilik*” kavramına dayanan yönetim inovasyonu yönetimsel ve örgütsel aktiviteleri içermektedir (Oliver, Peris & Ortiz, 2013, s. 3).

Sağlıkta geleneksel mesleki sınırların aşılması açısından ihtiyaç duyulan inovasyon için öncelikle dış etkenlerin ve iç unsurların bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir (Katrancı & Göv, 2018, s. 51). Ayrıca sağlık hizmetinin kalitesini arttırmak bu hizmetlerin inovatif stratejiler ile güçlendirilmesini, yaşanan sorunlara yeni stratejilerle çözüm bulunmasını gerektirmektedir (Köse, Seki, Kablan & İzci, 2018, s. 61). Bu da etkin liderlere ve liderlik ruhunu benimsemiş yöneticilere olan ihtiyacı artırmaktadır (Gürsoy, 2018, s. 25).

Metodoloji

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada “*Sistemantik Literatür Taraması*” yöntemi kullanılmıştır. Dokuz aşamada gerçekleştirilen *Sistemantik Literatür Taraması Sürecinde*; “*tarama ihtiyacı belirlenmiş, tarama protokolü oluşturulmuş, literatürün taranması yapılmış, dahil etme ve dışlama amaçlı inceleme gerçekleştirilmiş, kalite değerlendirmesi yapılmış, veri çıkarma ve veri sentezlemeye gidilmiş, raporlamadan sonra da uygulamaya yönelik kanıtlar sunulmaya çalışılmıştır*”.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Öncelikle taranacak literatür için veri kaynağı olarak Science Direct, Dergi Park, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Google Books ve bildiri kitaplarındaki yayınlar dikkate alınmıştır. Dahil etme ve

dışlama amaçlı inceleme bağlamında en güvenilir veri tabanları dahil edilmeye çalışılmıştır. Dahil edilen literatür genel olarak ilgili kaynakları içermesine rağmen koleksiyonda yer almayan bir dergide yayınlanan etkili bir katkıyı kaçırma olasılığı vardır. Ayrıca yararlanılan kaynakların yayınlanma tarihinden bu yana geçen sürenin önemli bir rol oynamasına, katkılarına ve/veya tetikledikleri tartışmalara rağmen mümkün olduğu kadar daha güncel literatüre daha fazla ağırlık atfedilmiştir.

Araştırma Süreci

Araştırma süreci aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır (Yıldız, 2022, ss. 372-377):

- 1. Tarama İhtiyacının Belirlenmesi:** Sistematik literatür taraması “*yönetişim, inovasyon ve yönetim inovasyonu*” olgularının incelenmesinde bireysel çalışmalar yerine kitlesel çalışmaları sentezleyerek kanıta dayalı karar verme amacıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bilimsel bilgi tabanına katkı sağlanması da düşünülmüştür. Literatürde inovasyon ve yönetim olgularının giderek artan sayıda yayınlara incelendiği; ancak, *Sağlıkta Yönetişim İnovasyonu* konusunda çalışmaların çok sınırlı sayıda olduğu gerçeğinden hareketle söz konusu boşluğun açığa çıkarılarak, literatüre katkı sağlanmasına ve gelecek araştırmalara ilişkin öngörülerde bulunulmasına çalışılmıştır.
- 2. Tarama Protokolünün Oluşturulması:** Araştırmanın sorusu; “*Sağlık Hizmetlerinde Yönetişim İnovasyonu Sadece Bir ‘Moda’ Kavram mıdır?*” şeklinde belirlenmiştir. Araştırma sorusuna bağlı olarak arama terimleri “*yönetişim, inovasyon ve yönetim inovasyonu*” şeklinde seçilmiştir. Arama terimlerinin belirlenmesinde “*araştırma sorusuyla doğrudan ilgili kelime ve kavramlar*” kriterinden yararlanılmıştır.
- 3. Literatürün Taranması:** Bu aşamada *Yönetişim, İnovasyon ve Sağlıkta Yönetişim İnovasyonu* konusundaki çalışmaların öncelikle sadece başlıklarına, anahtar kavramlarına ve özüne odaklanılmış; ikinci aşamada, uygun olduğu düşünülen çalışmalar ve özellikle çalışmalar içindeki anahtar kavramların yer aldığı bölümler incelenmiştir.
- 4. Dahil Etme ve Dışlama Amaçlı İnceleme:** Dahil etme ve dışlama amaçlı inceleme aşamasında tarama raporlarında yaygın olarak kullanılan ve şekil-1’de gösterilen PRISMA şemasından (Aşık & Özen, 2018, s. 233-234; Yıldız, 2022, s. 372-377; Hür, 2021, s.603) yararlanılmıştır. Ayrıca gri literatürün (Çalış & Aslan, 2020, s. 111) taramaya dahil edilmeyeceğine ve örneklemede kartopu yaklaşımı (Kılıç, 20213, s. 44) ile referans listesinin kullanılmayacağına bu aşamada karar verilmiştir.

Şekil-1. PRISMA Şeması

Kaynak: (Aşık & Özen, 2018, s. 233-234; Yıldız, 2022, s. 372-377; Hür, 2021, s.603)

- 5. Kalite Değerlendirme:** Metodolojide güvenilirlik ve geçerlilik konusunda yanlılık, tekrarlanabilirlik gibi kalite ile ilgili konuları dikkate alabilmek için mümkün olduğunca şeffaflığın sağlanmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda sadece belirli bazı veri tabanlarının, dergilerin, yılların seçiminden kaçınılmıştır. Bunun yanı sıra literatürdeki boşlukla ilgili yanlış çıkarımda bulunmamaya özen gösterilmiştir. Şeffaflık için kullanılan veri tabanları, araştırma kelimeleri gibi bilgiler verilmiştir.
- 6. Veri Çıkarma:** Bu aşamada dahil edilen çalışmaların bulguları ve karakteristikleri hakkındaki gerekli bilgilerin derlenmesine çalışılmıştır. Veri çıkarma sürecinde, veri kaynağı olarak Science Direct, Dergi Park, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Google Books ve dijital ortamdaki bildiri kitaplarından yararlanılmıştır.

7. **Veri Sentezleme:** Veri sentezleme aşamasında araştırma sorusu üzerine farklı çalışmaların bulguların özetlenebilmesi için konuya ilişkin olgulara ve dolayısıyla konuyla ilişkili alan yazına hâkim olmaya çalışılmıştır. Veri sentezlemede basit ve sade olması nedeniyle anlatsal bir tarama (Köroğlu, 2015, s. 62) tercih edilmiştir.
8. **Raporlama:** Bu aşamada öncelikle, taramayı gerekli kılan neden açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle birincil kaynaklar sentezlenerek araştırmanın anlaşılabilirliği amaçlanmıştır. Raporlamada ana bölümler; “Öz, Giriş, Teorik Arka Plan ve Metodoloji” başlıklarından oluşmaktadır.
9. **Uygulamaya Yönelik Kanıtlar Sunma:** Bu aşamada araştırmacı, uygulayıcılara araştırma tarafından sağlanan kanıtlara dayalı karar vermelerine yardımcı araçlar sağlamaya çalışmıştır. Çünkü sistematik incelemelerin sonuçlarına güvenmenin yanı sıra yirmi beş yıllık sağlık profesyoneli olması münasebetiyle kişisel deneyimlerini ve problem çözme becerilerini kullanmaya çalışmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Yönetişim inovasyonu konusunda yapılmış çalışmaların sistemli taranması ve birleştirilmesi neticesinde elde edilen bulgular, yönetim inovasyonunun ‘moda’ olmanın ötesinde bir anlam taşıdığını göstermektedir. Nitekim konu ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar inovasyonun ve yönetişimin birer “fenomen” olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda bazı araştırmacılar inovasyon ve yönetişimi “kompleks bir fenomen” olarak görmektedirler. Bu bakış açısına göre her ne kadar netlik kazandığı ifade edilse de “kompleks bir fenomen” olarak görülen bu olguların “ekonomik ve sosyal sistemle nasıl konnekte olacağı” hususu yeterince açık ve net değildir.

Küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan paradigma değişimi “yönetim” kavramından farklı bir yapıya sahip “yönetişim” olgusunu yeni bir model olarak sunmaktadır. Bu nedenle sağlık hizmetinin sunumunda “iyi bir yönetim sisteminin tesis edilmesi” gerekliliğinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda PRISMA yönergelerini izleyerek 2426 makalenin belirlendiği ve tarandığı, bunlardan 30’unun analize dahil edildiği bir çalışmanın bulgularına göre, hastanede sürdürülebilir kalkınmanın uygulanması için önemli olduğu belirlenen yönetimle ilgili dört faktör olduğu saptanmıştır. Bunlar; bilgi, yönetimin katılımı, sağlık profesyonellerinin taahhüdü ve teknoloji kullanımıdır. Bu faktörlerin uygulamayı kolaylaştırmada alınacak önlemler konusunda gelecekte araştırma yapılması önerilmektedir. Hem yönetimin katılımı hem de sağlık profesyonellerinin taahhüdü daha önemli olduğu için araştırmaların bu faktörler üzerinde yoğunlaştırılması gerekmektedir (Shin, 2024). Diğer yandan hastanelerin genelde sağlık sektöründe inovasyon liderleri olarak önemli rollere sahip oldukları görülmektedir. Hastaneler, tıbbi tedavi merkezli geleneksel hastanelerden inovasyon merkezli girişimci hastanelere doğru evrilmektedir. Konuya ilişkin bir çalışmanın bulgularına göre, açık inovasyona dayalı girişimci hastanelerin teşvik edildiği Kore’de 2004 yılından itibaren geleneksel hastanelerin girişimci hastanelere dönüşümüne çalışılmaktadır. Bu araştırma sonucunda, Kore hükümetinin girişimci hastaneleri desteklemeye ilgili girişimlerinin olduğu ve çeşitli hükümet destekli projelerin yürütüldüğü görülmüştür.

Gelecekteki Araştırmalar/Araştırmacılar İçin Çıkarımlar

Yararlanılan literatür, yönetişimin inovasyon üzerindeki etkilerini ve bu iki olgu arasındaki ilişkileri dikkate ele almış olsa da, iyi yönetişimin inovasyon üzerindeki etkileri daha fazla ampirik kanıt gerektirir. Örneğin, akademik camiada, iyi yönetişimin önemli bir bileşeni olan demokrasinin inovasyon üzerindeki etkisi konusunda henüz bir fikir birliğine varılamamıştır. İkinci olarak mevcut çalışmalar, iyi yönetişimin dış çevre üzerinden inovasyon üzerindeki etkisini de henüz ortaya koymamıştır. Oysa iyi yönetişim dış çevreyi şekillendirerek inovasyonu etkileyebilmektedir. Üçüncüsü, mevcut çalışmalar iyi yönetişimin inovasyon üzerindeki etkisini henüz dünya çapında bir örneklem kullanarak araştırmamıştır.

İlgili literatürdeki bulgular, araştırmacılar ve uygulayıcılar için bir dizi teorik ve pratik çıkarım ortaya koyarak bu alanda daha fazla araştırma yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda entelektüel çerçevelerin entegrasyonunu ve evrimini keşfetmek yararlı olabilir. Bu, mevcut teorik temellere alternatifler önermeye yol açabilir. Bir diğer önemli nokta, kurumların çok katmanlı yapılandırmasının inovasyon ve yönetişim arasındaki ilişkiyi nasıl çerçevelediğidir. Kurumsal ortamlara bağlı olarak bağlamsallaştırılmış bir çerçeve, yönetim uygulamalarının etkinliğinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Yönetişimin inovasyon yoluyla çevresel performansı etkilediği düşünüldüğünde, bu bağlantının özellikle belirli koşullar altında nasıl işlediğine dair çalışmalara ihtiyaç vardır. Örneğin, sosyal hareketlerin, bazı durumlarda toplum adına bazı gündemleri zorladığı dikkate alınmalıdır. Bu zorlamalar, organizasyonları yeni uygulamalar geliştirmeye yönlendiren koşulları değiştirerek “yeşil inovasyon” gibi konuları etkileyebilir. Dolayısıyla, küresel toplumsal hareketlerin (iklim değişikliği gibi) “organizasyon yönetim teknikleri” üzerindeki etkisi, aktivizme duyarlılığın sonraki sonuçları ve toplumsal meselenin organizasyon üzerindeki potansiyel etkileri hakkında da ilginç soruları gündeme getirmektedir.

Gelecekteki araştırmalarda etikle ilgili farklı sorunlara değinilmesi gerekebilir. Örneğın, sürdürülebilir inovasyon, bazı etik teoriler tarafından desteklense de çeşitli kurumsal sorumsuzluk sorunlarına da neden olabilmektedir. Ayrıca inovasyonlarda bilginin kullanımı ile gizlilik yönetimi arasındaki dengeye de odaklanılabilir ve inovasyon programları ile firma değeri arasındaki çatışmaya da dikkat çekmek gerekebilir.

Beyanlar

Çıkar Çatışması Beyanı: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Maddi Destek: Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

Etik Kurul Beyanı ve Fikri Mülkiyet Telif Hakları: Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğı Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekteştirilmemiştir. Araştırmanın uygulaması etik kurul izin zorunluluğı gerektirmemektedir.

KAYNAKLAR

- AHMED, P.I., COELHO, G V. (2012). *Toward a new definition of health*, Siproger Publishing, USA.
- AKAR, Ç., ÖZALP, H. (2009). *Sağlık hizmetlerinde yönetim*. Songür Yayınları.
- AKDURAN, F., TOPAL, S., & ÇINAR, N. (2018). *Hemşirelik öğretim elemanlarının hemşirelikte inovasyon kavramına ilişkin algıları*. I. Uluslararası İnovatif Hemşirelik Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul.
- ALU, A. (2017). Sağliğıın temel kavramları. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1 (2), 32-41.
- AŞIK, Z., ÖZEN, M., (2018). Meta-Analiz basamakları ve raporlanması, *TJFMPC*, 13 (2), 232-240.
- ATEŞ, M. (2011). *Sağlık sistemleri*. Beta Yayınları.
- AVCI, P. (2017). Sağlık örgütlerinde inovasyon. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (5), 24-36.
- AYGEN, S. (2006). *İşletmelerde yenilik yönetimi sürecinde örgüt yapılarında ve hizmet tasarımlarında yaşanan dönüşümler: Antalya İli Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Ampirik Bir Araştırma ve Hizmet Tasarımı Önerisi*. [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi.]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- BANU, G. S., DUMİTRESCU, A., PURCAREA, A.A., & ISARESCU, S.W. (2015). Defining Open Innovation Concept Using Business Process Modeling (pp.1020-1027). 9th International Conference Interdisciplinary In Engeneering INTER-ENG 8-9 October, Tirgu-Mures, Romania.
- CHAAR, B.B. RAM, S. (2019). Professional ethics in pharmacy clinical governance. *Encyclopedia of Pharmacy Practice and Clinical Pharmacy*, ss.1-7. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-812735-3.00401-5>.
- CHRISTENSEN, T, LAEGREID, P. (2006). The whole of government approach—regulation, performance, and publicsector reform. *Stein Rokkan Centre for Social Studies*, (6), 1-12.
- ÇİHANGİROĞLU, N., TEKE, A., & UZUNTARLA, Y. (2016). Hastanelerde klinik yönetim ikliminin değeriendirilmesi: bir eğitim hastanesi örneğı. *Gülhane Tıp Dergisi*, (58), 1-5.
- ÇALIŞ, H., ASLAN, A., (2020). Gri literatür nedir ve nasıl aranır, *Acta Medica Alanya*, 4(2):111-112
- DADICH, A., VAUGHAN, P., WATFERN, C., TRIANDAFILIDIS, Z., HABAK, S., & BOYDELL, K.M. (2024). Growing and fostering knowledge translation: Recommendations for health organisations from the SPHERE Envisionarium. *Heliyon*, 10(17), 1-8.
- DANIŞMAN, S. (2015). Yenilik (Innovation) ve icat (invention) kavramları arasındaki ilişki: Metaforlarla keşfedici bir araştırma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 143-164.
- DURCH, J.S., BAILEY, L.A., & STOTO, M. A. (1997). *Improving health in community*, National Academy Press.
- FOX, Mc. N.W. (2009). *The management process*. Information Age Publishing.
- GAULT, F. (2013). *Handbook of innovation, indicators and measurement*. Edgar Elgar Publishing.
- GAULT, F. (2018). Defining and measuring innovation in all sectors of the economy. *Research Policy*, 47, 617-622.
- GÜRSOY, E. (2018). İnovasyonda liderliğıın önemi (ss.25-26). *I. Uluslararası İnovatif Hemşirelik Kongresi Kongre Kitabı*, İstanbul.
- HALLIGAN, J., BUICK, F., & O'FLYNN, J. (2011). *Experiments with joined-up, horizontal and whole of-government in anglophone countries*. Massey A, Ed. *International Handbook On Civil Service Systems*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing.
- HARRIS, M.G. (2006). *Managing helth services concepts and practice*. Mosby Publishing.
- HAYRAN, O. (2016). Sağlık için yönetim ve klinik yönetim. *Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Platformu*, Researchgate, 1-4.

- HAYRAN, O. & SUR, H. (1998). *Sağlık hizmetleri*. Yüce Yayım.
- HUSSAIN, A., UMAIR, M., KHAN, S., ALONAZI, W.B. ALMUTAIRI, S.S., & MALIK, A. (2024). Exploring sustainable healthcare: Innovations in health economics, social policy, and management. *Heliyon*, 10 (13), 1-15.
- HÜR, G. (2021). PRISMA kontrol listesi 2020 güncellemesi. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4):603-605.
- HYDER, A.A., PRASANTHI, P., & MORROW, R.H. (2012). Measures of health and disease in populations. Merson, M.H., Black, R.E., Anne J. Mills, A.J.(Edt). *Global Health*, Jones-Barlett Publishing.
- KATRANCI, N., GÖY, P. (2018). *Hemşirelikte yenileşim ve stratejik yönetim sinerjisi* (ss.51-52). I. Uluslararası İnovatif Hemşirelik Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul.
- KELAT, Z. (2007). *Kamu ve özel hastane yöneticilerinin müşteri ilişkileri yönetimine bakış: Ankara İlinde bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- KICKBUSCH, I., GLEICHER D. (2012). *Governance for health in the 21st century: A study conducted for the WHO regional office for Europe*. WHO Regional Office for Europe.
- KILIÇ, S. (2013). Örneklem yöntemleri, *Journal of Mood Disorders* 3(1):44-46
- KÖROĞLU, A. (2015). Literatür taraması üzerine notlar ve bir tarama tekniği, *GiDB/DERGi*, (1), 61-69.
- KÖSE, G., SEKİ, Z., KABLAN, B., & İZCİ, Y. (2018). *Sağlık hizmetlerinde inovasyonun önemi* (ss.61-6). I. Uluslararası İnovatif Hemşirelik Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul.
- LIU, L. & CHEN, L. (2024). Investigating business process management on environmental performance considering the mediating role of information technology. *Heliyon*, 10 (1), ss. 1-28. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39714>
- LOEHR, K. (2016). *The science of innovation*. Walter de Gruyter Publishing.
- MA, Y., A. RAHİM, N.S.B., BT PANATİK, A. A., & Lİ, R. (2024). Corporate governance, technological innovation, and corporate performance: Evidence from China. *Heliyon*, 10 (11), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e31459>.
- MEMİŞOĞLU, D. & KALKAN, B. (2016). Sağlık hizmetlerinde yönetim, inovasyon ve Türkiye. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21 (2), 645-665.
- DOMINGUEZ, M.J.M., RODRIGUEZ, T.E., PELAYO-DIAZ, Y. M., & TOVAR-GARCIA, I. (2024). Organizational culture and leadership style in Spanish Hospitals: Effects on knowledge management and efficiency. *Holiyon*, 10(20), 1-22. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e39216>.
- MOUSSA, N.B., EL ARBİ, R. (2020). The impact of human resources information systems on individual innovation capability in Tunisian companies: The moderating role on affective commitment. *European Resources on Management and Business Economics*, 26 (1), 18-25. <https://doi.org/10.1016/j.iedeen.2019.12.001>
- NEWTON, R. (2011). *The management book*. Pearsan Publishing.
- OLIVER, J. L. H., ORTIS, M.P. (2014). *Management innovation*. Springer Publishing.
- PAKDİL, F. (1996). *Konur Hastanesinde vizyon araştırması, sağlık hizmetlerinde toplam kalite yönetimi ve performans ölçümü*. Haberal Eğitim Vakfı Yayını.
- POLLIT, C. (2010). *Whole of government approaches: A European perspective*. Leuven, Public Management Institute, Katholieke Universiteit Leuven.
- PURCELL, C., MANTHORPE, J., & MALLEY, J. (2024). Understanding the role of internal governance units in the process of social innovation: The case of Shared Lives Plus in England. *Research Policy*, 54, (1), 1-10.
- SANCAK, E. (2021). *Yerel yönetimlerin yönetimden yönetişime geçiş sürecinde çevresel yönetim algısı: Çanakkale Belediyesi örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- SCHIE, V.V. (2024). Governance related factors influencing the implementation of sustainability in hospitals: A systematic literature review, *Health policy*, (46), 1-8.
- SHIN K., LIM, I., & JEONG, H. (2024). Evolution to entrepreneurial hospital led by open innovation: A case of Korean hospital industry, *Journal of Open Innovation: Technology, Market and Complexity*, (10), 1-12.
- SLITINE, R., CHABAUD, D., & RICHEL-BATTESTI, N. (2024). Towards local sustainability: How intermediation fosters social innovation", *Technological Forecasting and Social Change*, 209, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123790>
- SOYLU, A., ÖZTÜRK GÖL, M. (2010). Yönetim inovasyonu. *Sosyoekonomi*, (1), 113-130.
- STEINBACH, R. (2009). *Problems of policy implementation*. Public Health Textbook. Buckinghamshire, Health Knowledge.
- SULISTYO, H. (2016), Siyantimah, innovation capability of SMS's through entrepreneurship marketing capability relation capital and empowerment. *Asia Pacific Management Review*, 21 (4), 196-203. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2016.02.002>

ŞAHİN, U., TOKER, F. (2001). *Hastane işletmeciliğinde ISO 9000-2000 omurgalı insan kaynakları yönetimi ve performans değerlendirme* (ss.291-298). 4.Ulusal Sağlık Hastane Yönetimi Sempozyumu Bildiri Kitabı, İstanbul.

ŞAPULU ALAKAN, Y.& ASLAN, D. (2018). *Türk hemşirelerin inovatif düşünme ve davranış geliştirme becerilerini etkileyen etmenler* (ss.41-42). I. Uluslararası İnovatif Hemşirelik Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul.

TERZIOVSKI, M. (2007). Building innovation, an international cross case perspective. *Series On Technology Management*, Vol: 13, Imperial College Press, London.

YILDIZ, A. (2022). Bir araştırma metodolojisi olarak sistematik literatür taramasına genel bakış. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (2), 367-386.

ZENGİN, H. & ÇINAR, N. (2018). *Hemşirelerin "Hemşirelikte inovasyon" kavramına ilişkin algıları: Metafor çalışması* (ss.39-40). I. Uluslararası İnovatif Hemşirelik Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul.

ZENGİN, H., TIRYAKI, Ö., & ÇINAR, N. (2018). *Klinik hemşirelerinde bireysel yenilikçiliğin incelenmesi* (64-65). I. Uluslararası İnovatif Hemşirelik Kongresi Kongre Kitabı, İstanbul.

ZHU, B., YANG, M., CHU, H. (2024). Good governance and innovation: Economic freedom matters. *Technological Forecasting and Social Change*, 205. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123527>

ZIELINSKI, D., GRUDOWSKA, J., & LEWANDOWSKI, P. (2024). Innovation governance in Poland. Technological trends with an outlook to 2030. *Sustainable Futures*, 8, 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.sft.2024.100267>.

ZIERVOGEL, G.& HAMANN, R. (2024), The potential of social innovation to shift the limits to climate adaptation. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 71, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2024.101491>

Summary

The concept of governance, which is seen as a 'complex phenomenon' and therefore not sufficiently clear as to how it 'connects with the economic and social system', was used synonymously with government until the 1980s, but with the end of the cold war in the 1990s and the development of governance theory, the concept came into the limelight due to its success in addressing the concern about ensuring cooperation between government and citizens in the management of public affairs. Governance innovation can also be defined as 'a set of processes, phenomena and procedures aimed at optimising and increasing the level of innovation at both micro, regional and macro levels'. As a 'social innovation', 'governance innovation' has become increasingly attractive and attracted more attention as new solutions are sought to address needs not met by market mechanisms or the state. Nevertheless, for 'social innovation' in general and 'governance innovation' in particular, some researchers have raised the question; 'is it just a fashionable concept?'. The question 'is governance innovation just a fashionable concept?', which is also seen as a 'black box' by some researchers, is even more mysterious in terms of health organisations. This is because the service produced in healthcare organisations involves 'direct intervention in human health', there is no tolerance for error and therefore it is necessary to work with zero error, which makes this sector different.

Health services are defined as 'the whole of social services that endeavour to protect and improve health, to prevent the occurrence of diseases, to treat the sick by making the earliest diagnosis to the extent possible, thus ensuring that the person lives a healthy and long life'. Due to the nature of this service provided in health institutions, 'the fact that its subject is human, that it is intangible, that it is a continuation of each other, heterogeneity, high human density and demand, and that this density is fluctuating, and that information is asymmetric' distinguishes it from other industry and service organisations. Healthcare organisations that provide healthcare services, just like other businesses, are systems that take certain inputs and process them and ultimately produce outputs.

One of the issues to be considered in the provision of health services is 'the establishment of a good governance system'. As a matter of fact, this paradigm shift that emerged with the globalisation process has led to the emergence of new management models. Governance, which is one of these new management models and has gained more and more importance in recent years, has a different structure from the concept of 'management'. Management, which is at the basis of the idea of organisation, is 'a process consisting of three basic functions such as planning, organising and controlling'. According to another definition, management is 'a set of procedures that help organisations do their jobs better. It is the routinisation of an organisation's business processes in order to make them as efficient and effective as possible'. Governance, in short, is recognised as 'a system of rules that functions when there is widespread support'. In general, governance, which is 'part of a cyclical process involving organisational learning, accountability, assurance and partnership development', is a combination of two Turkish words that have no direct equivalent in English or any other language. These words are 'management' and 'communication'. Governance is formed from the suffixes of the words 'manage' and 'communication'. In its broadest sense, governance is 'organisational activities in

which individuals act by putting common interests ahead of personal interests in order to achieve organisational goals in the best way, adopting effective information sharing, mutual trust and transparency, making joint decisions, high emotional intelligence, empathetic, proactive and synergistic behaviours'. The suffix of 'collaboration' in governance includes the participation of the organisation, individuals and non-governmental organisations in governance at certain levels. Therefore, organisations, individuals and non-governmental organisations are important components in the formation of governance and experience sharing. The understanding of governance includes eight basic principles such as 'transparency, accountability, rule of law, participation, responsiveness, effectiveness, equity and strategic vision'. Innovation studies have traditionally been concerned with understanding the development and impact of new technologies and products. Social processes such as 'governance', while important, are not the primary object. In contrast, 'governance' may be entirely new, but may also involve the transfer of established forms of organisation to an alternative field or to meet a different social need. It is argued that for governance to be considered 'transformative' it must successfully challenge, replace or displace dominant institutions/rules.

The concept of governance for health refers to the efforts of governments or other actors to steer societies, countries or international communities in the field of health. According to this definition, health and well-being is the common interest of not only the health sector, but all sectors, public and private, and all citizens. In this respect, it is of great importance that the health sector and non-governmental organisations come together with policies that will create synergy. Therefore, governance in health organisations has an integrated structure. In fact, there are differences in terms of health governance even among states. The main problem in health service governance is that the power to regulate at the governmental level, i.e. the macro level, is often shifted to the mid-level network system organisation and the stakeholders and experts affected by this service. This approach is sometimes referred to as 'soft governance' as an alternative to hierarchical command and control management mechanisms. In this context, it is also possible to see governance as policy implementation.

The aim of this research, prepared based on the importance of the subject, is to investigate whether "governance innovation in healthcare is a 'fashionable concept'". The "PRISMA Schema" was used in the research and the "Systematic Literature Review" method was used. Through this method, findings from multiple research studies were collected, critically evaluated, combined and systematically presented in order to find an answer to the research question "is governance innovation in healthcare a 'fashionable' concept?" One of the important findings reached as a result of the evaluation of the obtained data is that "governance innovation in healthcare is not a 'fashionable concept'". Another important finding is that "the concepts of innovation and governance are examined in the literature with an increasing number of publications; the combination of innovation and corporate governance as a subject of study is also addressed in a significant number of studies". The last and important finding is that "the number of studies on governance innovation in healthcare is very limited".

In conclusion, the paradigm shift experienced with the globalisation process presents the phenomenon of 'governance', which has a different structure from the concept of 'management', as a new model. For this reason, the necessity of 'establishing a good governance system' in the provision of health services is underlined. The literature within the scope of the research shows that by adopting sustainable innovations, healthcare organisations can reduce costs, improve patient outcomes and thus increase the effectiveness and efficiency of healthcare service delivery.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Otizmli Çocuğu Olan Anne-Babaların Evlilik Uyumu ve Duygu Düzenleme Güçlükleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Examining the Relationship Between the Marriage Adjustment and Emotion Regulation Difficulties of Parents with Autism

Nurhan NAZ

Bu çalışma, Prof. Dr. Yasemin YULAF danışmanlığında Dr. Öğr. Üyesi Nurhan NAZ tarafından hazırlanan İstanbul Gelisim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Yüksek Lisans Programı kapsamında 2019 yılında kabul edilen “Otizmli Çocuğu Olan Anne-Babaların Evlilik Uyumu ve Duygu Düzenleme Güçlükleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı tezden türetilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelisim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.

✉ nnaz@gelisim.edu.tr

Geliş/Received: 03.03.2025

Kabul/Accepted: 06.09.2025

Öz

Amaç: Otizm spektrum bozukluğu tanılı çocukların sayısındaki artış, bu ailelerin karşılaştığı psikososyal zorlukları daha yakından incelemeyi gerekli kılmaktadır. OSB tanılı çocukların yoğun bakım ihtiyacı, ebeveynlerin hem bireysel ruh sağlığını hem de evlilik ilişkilerini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda, ebeveynlerin duygu düzenleme becerilerinin evlilik uyumu üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar, literatürde sınırlıdır. Mevcut çalışma bu boşluğu doldurmayı ve hem bilimsel hem de uygulamalı müdahale çalışmalarına katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, ebeveynlerin bireysel düzeydeki duygu düzenleme becerileri ile evlilik ilişkilerindeki uyum düzeylerini inceleyerek hem psikopatolojik hem de ilişkisel bir bağlamda yeni veriler sunmayı amaçlamaktadır. Literatürde sınırlı sayıda çalışma bu iki değişkeni birlikte incelemiştir. Bu araştırma, klinik psikoloji alanında müdahale çalışmalarına temel oluşturabilecek bulgular sunması açısından önem taşımaktadır.

Yöntem: Araştırma, İstanbul’da ikamet eden ve rastgele seçilen ebeveynlerle yürütülmüştür. Örneklem grubunu, OSB tanılı 40 çocuğun ebeveynleri ve OSB tanısı bulunmayan 40 çocuğun ebeveynleri oluşturmuştur. Katılımcılara Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği ve Evlilik Uyumu Ölçeği uygulanmıştır. Nicel veriler karşılaştırmalı ve korelasyon analizleriyle değerlendirilmiştir.

Bulgular: OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin duygu düzenlemede anlamlı düzeyde daha fazla güçlük yaşadığı bulunmuştur. Ayrıca, bu grubun evlilik uyumu düzeylerinin, OSB tanısı olmayan çocukların ebeveynlerine göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Duygu düzenleme güçlüğü ile ilişki tarzı arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir; duygu düzenleme güçlüğü arttıkça daha az uyumlu ilişki tarzları sergilendiği belirlenmiştir. Öte yandan, farkındalık düzeyindeki artış, evlilik ve genel uyum düzeylerinin yükselmesiyle ilişkili bulunmuştur. Bireylerin kişisel hedeflere yönelik baskı hissetmeleri ise evlilik uyumunu olumsuz yönde etkilemiştir.

Sonuç: Elde edilen bulgular, OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin hem bireysel hem de ilişkisel düzeyde daha fazla psikolojik desteğe ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Duygu düzenleme becerileri ve farkındalık düzeyi, evlilik uyumu üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Duygu Düzenleme, Evlilik Uyumu, Otizm, OSB, Duygu Düzenleme Güçlüğü

Abstract

Objective: The increase in the number of people diagnosed with autism spectrum disorder, the psychosocial problems faced by these families necessitate a more detailed examination. ASD, known children's intensive care needs, both individual and individual mental health and a wide range of their marriages. In this way, studies examining the distribution of changes in the emotional regulation of relationships on marriages are available in the literature. It provides to fill the existing study pieces and contribute to the amount of both recorded and applied interventions. This study provides new data on both psychopathological and relational flexibility by examining the emotional regulation of individuals at the individual level and the levels of adjustment in marriages. A limited number of studies in the literature have examined these two variables together. This research is important in terms of presenting findings that can form the basis of the number of interventions in the field of clinical psychology.

Method: The study was carried out with randomly selected parents residing in Istanbul. The sample consisted of 40 parents of children diagnosed with ASD and 40 parents of children without such a diagnosis. Participants completed the Difficulties in Emotion Regulation Scale and the Marital Adjustment Scale. Quantitative data were analyzed using comparative and correlational statistical methods.

Findings: Findings revealed that parents of children with ASD experienced significantly greater difficulties in emotion regulation. In addition, their marital adjustment levels were found to be lower than those of parents without children diagnosed with ASD. A significant negative correlation was observed between difficulties in emotion regulation and relationship style, indicating that higher levels of emotional dysregulation were associated with less adaptive relationship styles. Furthermore, increased mindfulness was associated with higher levels of marital and overall adjustment. Conversely, experiencing pressure related to personal goals was found to negatively impact marital adjustment.

Conclusion: The results suggest that parents of children with ASD have a greater need for psychological support at both individual and relational levels. Emotion regulation abilities and mindfulness levels play a critical role in enhancing marital adjustment.

Keywords

Emotion Regulation, Marital Adjustment, Autism, ASD, Emotional Dysregulation

Giriş

OSB'nin Tanımı ve Tarihçesi

OSB, bireyin iletişim ve sosyal etkileşim becerilerinde belirgin bir gerilik ya da yetersizlik gösterdiği, tekrarlayan ve sınırlı davranışlar sergilediği, gelişimin erken dönemlerinde başlayan ve ömür boyu süregelen nörogelişimsel bir bozukluktur (APA, 2013). Otizmin etiyojisi kesin bir şekilde bilinmemekle beraber, nörobiyolojik, genetik ve çevresel faktörlerin birbirleriyle etkileşimleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Baron-Cohen, 2004).

Otizm kelimesini ilk olarak Psikiyatrist Eugen Bleuler kullanmıştır. 1911 yılında, şizofreni hastalarının içe dönük ve gerçeklikten kopuk düşüncelerini tanımlamak için kullanılmıştır (Wing ve Gould, 1979). Ancak, modern anlamda otizm kavramı 1943 yılında Leo Kanner tarafından, belirgin sosyal etkileşim bozuklukları gösteren çocuklar üzerinde yapılan gözlemler sonucunda "erken infantil otizm" olarak tanımlanmıştır (Kanner, 1943). Aynı dönemde, Avusturyalı hekim Hans Asperger, sosyal etkileşimde zorlanan ancak dil ve bilişsel becerileri korunmuş bireyler üzerinde çalışmalar yaparak Asperger Sendromu'nu tanımlamıştır (Asperger, 1944).

Otizm tanısı için kullanılan ölçütler zamanla değişmiştir. DSM-IV'te (APA, 1996) otizm, sosyal etkileşim, iletişim ve tekrarlayıcı davranışlar olmak üzere üç temel alan altında değerlendirilmiştir. Ancak DSM-5 ile bu ölçütler iki ana kategoriye indirilerek sosyal etkileşim/iletişim eksiklikleri ve sınırlı, tekrarlayıcı davranışlar olarak yeniden yapılandırılmıştır (Wing vd., 2011). DSM-5 ayrıca, daha önce ayrı bir bozukluk olarak ele alınan Asperger Sendromu ve diğer yaygın gelişimsel bozuklukları tek bir çatı altında "Otizm Spektrum Bozukluğu" olarak birleştirmiştir (APA, 2013).

Otizmin nörobiyolojik temelleri üzerine yapılan çalışmalar, özellikle beyindeki belirli bölgelerde yapısal ve işlevsel farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. Beyin görüntüleme çalışmaları, serebellum, limbik sistem, frontal korteks ve amigdala bölgelerinde belirgin anormallikler tespit etmiştir (Baron-Cohen, 2004). Bununla birlikte, sinir ağlarındaki bağlantısal düzensizlikler ve nöronal aşırı büyüme gibi faktörlerin otizmle ilişkili olabileceği öne sürülmektedir (McCandless, 2000).

Epidemiyolojik araştırmalar, otizm spektrum bozukluğunun görülme sıklığında belirgin bir artış olduğunu göstermektedir. 2000'li yılların başında her 10.000 çocukta 4-5 kişi otizm tanısı alırken, günümüzde bu oran yaklaşık

olarak 156 çocukta 1'e yükselmiştir (Baird vd., 2006). Bu artışın nedenleri arasında tanı ölçütlerindeki genişleme, farkındalığın artması ve çevresel faktörlerin etkisi yer almaktadır (Coleman, 2005).

Evlilik ve Evlilik Uyumu

Evlilik, bireylerin duygusal, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan, toplumsal ve kültürel normlarla şekillenen bir birliktelik biçimidir (Özgüven, 2000). Evlilik kurumu, bireyler arasındaki duygusal bağın güçlenmesi, ortak hedefler doğrultusunda iş birliği yapılması ve toplumsal statünün korunması gibi çeşitli işlevlere sahiptir.

Psikanalitik yaklaşıma göre evlilik, bireyin erken çocukluk döneminde bakım verenle kurduğu nesne ilişkilerinin bir devamıdır (Akin ve Çelik, 2015). Bu kurama göre, bireylerin eş seçiminde çocuklukta geliştirdikleri bağlanma stilleri belirleyici rol oynar. Bağlanma kuramı ise, bireylerin evlilik ilişkilerinde sergiledikleri bağlanma tarzlarının, erken yaşlarda bakım veren ile kurdukları ilişkilerden etkilendiğini öne sürer (Bowlby, 1980). Güvenli bağlanma geliştiren bireyler evliliklerinde daha sağlıklı ve uyumlu ilişkiler kurarken, kaygılı ve kaçınmacı bağlanma stillerine sahip bireyler daha fazla çatışma yaşama eğilimindedir (Hazan ve Shaver, 1987).

Evlilik uyumu, çiftlerin ilişkilerinde gösterdikleri uyum düzeyi, problem çözme becerileri ve genel ilişki doyumu ile tanımlanmaktadır (Spanier ve Lewis, 1979). Yüksek evlilik uyumu, bireylerin psikolojik iyi oluşlarını artırırken, düşük evlilik uyumu stres, depresyon ve kaygı bozukluklarıyla ilişkilendirilmektedir (Williams, 1988).

- Evlilik uyumuna etki eden nedenler bireysel, çift dinamikleri ve çevre etkileri olmak üzere üç başlık altında incelenebilir (Larson ve Holman, 1994):
- Bireysel faktörler, bireyin kişilik özellikleri, psikolojik dayanıklılığı ve stresle başa çıkma becerilerini içerir (Larson, 2002).
- Çift dinamikleri, çiftler arasındaki iletişim becerileri, problem çözme stratejileri ve duygusal paylaşım düzeyi ile ilgilidir (Coats ve Blanchard-Fields, 2008).
- Çevresel faktörler, aile desteği, ekonomik durum, toplumsal normlar ve sosyal çevre ile ilişkilidir (Baltaş ve Baltaş, 2008).

İletişim, evlilik uyumunun en belirleyici faktörlerinden biridir. Sağlıklı iletişim kuramayan çiftlerin çatışmaları daha sık yaşadığı ve evlilik doyumlarının düşük olduğu gösterilmiştir (Stanley vd., 2002). Çatışma yönetimi becerileri de evlilik ilişkilerinin sürdürülebilirliği açısından kritik bir faktördür. Araştırmalar, etkili çatışma çözme becerilerine sahip çiftlerin evliliklerinde daha yüksek uyum sağladığını göstermektedir (Kantarci, 2009).

Duygu Düzenleme ve Evlilik Uyumu

Duygu düzenleme, bireyin duygularını yönetme, kontrol etme ve uygun bir şekilde ifade etme süreci olarak tanımlanır (Gross, 2013). Duygular, bireyin sosyal çevresiyle kurduğu etkileşimde belirleyici bir rol oynayarak, kişilerarası ilişkileri ve karar verme süreçlerini etkileyebilir (Levenson, 1994).

Duygu düzenleme stratejileri, bireyin stres ve olumsuz duygularla başa çıkmasına yardımcı olur ve psikolojik sağlamlığı artırır (Kring ve Sloan, 2009). Özellikle evlilik ilişkilerinde, çiftlerin duygu düzenleme becerileri, iletişim kalitesi ve çatışma çözme süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır (Gross ve Thompson, 2007).

Çiftlerin birbirlerine duygu düzenleme desteği sağlamaları, ilişkilerinin istikrarını artıran önemli bir faktördür (Coats ve Blanchard-Fields, 2008). Duygu düzenleme güçlükleri, çiftler arasındaki çatışmaların artmasına ve evlilik uyumunun düşmesine neden olabilir (Whisman vd., 2004). Özellikle depresyon, kaygı bozuklukları ve yüksek stres düzeyine sahip bireylerin evliliklerinde daha fazla çatışma yaşadığı ve duygu düzenleme becerilerinde zorluk çektiği görülmektedir (Keltner ve Gross, 1999).

Otizm spektrum bozukluğu ve evlilik uyumu, bireylerin psikososyal işlevselliğini derinden etkileyen iki önemli kavramdır. Evlilik uyumu, bireylerin psikolojik sağlığı ve ilişkisel doyumları açısından kritik bir faktör olup, duygu düzenleme becerileri bu sürecin temel belirleyicilerinden biridir.

Otizm spektrum bozukluğu, bireylerin yaşam boyu devam eden sosyal, duygusal ve davranışsal zorluklarla karşı karşıya kalmasına yol açmakta ve bu durum yalnızca bireyi değil, aile sisteminin tüm üyelerini etkilemiştir (Hayes ve Watson, 2013). OSB'li çocukların ebeveynleri, yoğun bakım sorumlulukları, belirsizlikle baş etme gerekliliği ve sosyal izolasyon gibi faktörler nedeniyle yüksek düzeyde stres ve tükenmişlik yaşamıştır (Dabrowska ve Pisula, 2010; Karst ve Van Hecke, 2012). Bu bağlamda, ebeveynlerin evlilik uyumu hem kendi psikolojik iyi oluşları hem de çocuklarının gelişimsel ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasiteleri açısından kritik bir öneme sahip olmuştur (Hartley vd., 2011). Evlilik uyumunun önemli belirleyicilerinden biri olan duygu düzenleme becerileri, çiftlerin stresli yaşam olayları karşısında işlevsel başa çıkma stratejileri geliştirmelerini, sağlıklı iletişim kurmalarını ve ilişkisel doyumlarını korumalarını

sağlamıştır (Gross, 2013; Randall ve Bodenmann, 2009). Ancak literatürde, OSB’li çocuğa sahip ebeveynlerde evlilik uyumu ile duygu düzenleme arasındaki ilişkiyi bütüncül biçimde inceleyen çalışmalar sınırlı kalmıştır (Benson, 2010; Ekas, Lickenbrock ve Whitman, 2010). Bu araştırma, söz konusu boşluğu doldurmayı hedefleyerek hem aile içi ilişkilerin güçlendirilmesine hem de OSB alanında geliştirilecek psikososyal müdahale programlarına bilimsel bir temel sunmuştur.

Yöntem

Araştırma Modeli, Evren ve Örneklem

Araştırma, ilişkisel tarama modeline dayanmaktadır. Örneklem, kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. İstanbul’da yaşayan, araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden ve araştırmacının erişebildiği 40 OSB tanılı çocuğu olan ve 40 tipik gelişim gösteren çocuğu olan ebeveynlerden oluşmaktadır. Katılımcılara çocuk rehabilitasyon merkezleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu yöntem, olasılık dışı amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Gruplar yaş, eğitim durumu ve evlilik süresi gibi temel demografik değişkenlerde benzeşmekte olup, bu dengenin istatistiksel karşılaştırması çalışma bulguları bölümünde sunulmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada üç farklı ölçüm aracı kullanılmıştır:

- 1. Demografik Veri Formu:** Çalışmacının hazırladığı sosyodemografik veri formunda katılımcılara maddi durum, psikiyatrik öykü olup olmaması, eğitim durumu, çalışma durumu, mesleği, evlilik yılı vb. sorular yöneltilmiştir.
- 2. Evlilik Uyumu Ölçeği:** Locke ve Wallace (1959) tarafından geliştirilen bu ölçek, evlilik uyumunu değerlendirmek amacıyla oluşturulmuştur. Toplam 15 maddeden oluşan ölçeğin Türkçe’ye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması Tutarel Kışlak (1999) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık güvenirlik katsayısı .90 olarak belirlenmiş, yarı test güvenirliği .84 ve test-tekrar test güvenirliği .57 olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınan puanlar, düşük uyum seviyesinden yüksek uyum seviyesine doğru artış göstermektedir. Ölçek genel uyum ve ilişki tarzı olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır.
- 3. Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği:** Gratz ve Roemer (2004) tarafından geliştirilen bu ölçek, bireylerin duygularını düzenleme güçlüklerini değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. 36 maddeden oluşan ölçek, farkındalık, açıklık, kabul etmeme, stratejiler, amaçlar ve dürtü olmak üzere altı alt boyuttan oluşmaktadır. 5’li Likert tipi bir ölçek olup, orijinal çalışmada geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. İç tutarlılık katsayısı .93 olarak hesaplanmış, alt boyutların iç tutarlılık katsayılarının .88 ile .89 arasında değiştiği belirtilmiştir. Türkiye’de Rugancı ve Gençöz (2010) tarafından Türkçe’ye uyarlanan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .94 olarak bulunmuş, alt boyutların iç tutarlılık katsayıları ise .90 ile .75 arasında değişim göstermiştir. Ayrıca, test-son test güvenirliği .83, iki yarı test güvenirliği ise .95 olarak tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma) ile birlikte, iki grup arasındaki farkın incelenmesinde normal dağılım varsayımı test edilmiş ve uygunluğa göre parametrik (bağımsız örneklem t-testi) veya parametrik olmayan (Mann-Whitney U) testler kullanılmıştır. Duygu düzenleme ve evlilik uyumu ölçekleri ile alt boyutlar arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Spearman sıra farkları korelasyon analizi uygulanmıştır. Anlamlılık düzeyi .05 olarak alınmış ve gruplar arasındaki farka ilişkin etki büyüklüğü için Cohen’s d değerleri hesaplanmıştır.

Araştırma Hipotezleri

H1: Otizm spektrum bozukluğu (OSB) tanılı çocuğa sahip ebeveynler, tipik gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlere kıyasla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek duygu düzenleme güçlüğü yaşamaktadır.

H2: OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik uyumu düzeyleri, tipik gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik uyumu düzeylerine kıyasla anlamlı düzeyde daha düşüktür.

H3: Duygu düzenleme güçlüğü ölçeğinin alt boyutları (farkındalık, açıklık, kabul etmeme, stratejiler, dürtü, amaçlar) ile evlilik uyumu ölçeğinin alt boyutları (genel uyum, ilişki tarzı) arasında anlamlı ve yönlü ilişkiler bulunmaktadır.

Bulgular

Tablo 1. Örneklem Grubunun Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Tipik Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip Olan Ebeveynler	Tipik Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip Olan Ebeveynler	Otizm Tanılı Çocuğa Sahip Bireyler	Otizm Tanılı Çocuğa Sahip Bireyler
	f	%	f	%
Yaş: 18–25	1	2.5	1	2.5
Yaş: 26–30	11	27.5	7	17.5
Yaş: 31–35	23	57.5	29	72.5
Yaş: 35+	5	12.5	3	7.5
Cinsiyet: Kadın	26	65.0	28	70.0
Cinsiyet: Erkek	14	35.0	12	30.0
İş: Çalışmıyor	34	85.0	35	87.5
İş: Çalışıyor	6	15.0	5	12.5
Maddi Doyum: Evet	10	25.0	9	22.5
Maddi Doyum: Hayır	30	75.0	31	77.5
Eğitim: İlkokul	19	47.5	17	42.5
Eğitim:Ortaokul	12	30.0	13	32.5
Eğitim: Lise	7	17.5	6	15.0
Eğitim:Üniversite	2	5.0	4	10.0
Evlilik Süresi: 1–3 Yıl	2	5.0	1	2.5
Evlilik Süresi: 3–5 Yıl	4	10.0	2	5.0
Evlilik Süresi: 5+ Yıl	34	85.0	37	92.5
Aile İçi Şiddet: Evet	18	45.0	8	20.0
Aile İçi Şiddet: Hayır	22	55.0	32	80.0
Çocuk Sayısı: 1	3	7.5	10	25.0
Çocuk Sayısı: 2	15	37.5	15	37.5
Çocuk Sayısı: 3+	22	55.0	15	37.5

Tablo 1’e göre, normal gelişim gösteren çocuk grubundaki ebeveynlerin çoğunluğu 31–35 yaş aralığındadır (%57.5) ve kadınlardan oluşmaktadır (%65.0). Katılımcıların büyük kısmı çalışmamaktadır (%85.0) ve maddi durumlarından memnun olmadıklarını belirtmiştir (%75.0). Eğitim düzeyleri ağırlıklı olarak ilkök (47.5) ve ortaokul (30.0) seviyesindedir. Tamamı evlidir ve çoğunluğu 5 yıl ve üzeri süredir evlidir (%85.0). Katılımcıların %45.0’i aile içi şiddet yaşadığını belirtmiştir. Çocuk sayısı açısından, %55.0’inin üç veya daha fazla çocuğu vardır. Otizm tanılı çocuğu olan grubun ise büyük çoğunluğu 31–35 yaş aralığındadır (%72.5) ve katılımcıların %70.0’i kadındır. Yine çoğunluk çalışmamaktadır (%87.5) ve maddi doyum oranı düşüktür (%77.5 memnun değil). Eğitim düzeyi çoğunlukla ilkök (42.5) ve ortaokul (32.5) düzeyindedir. Katılımcıların tamamı evlidir ve %92.5’i 5 yıl ve üzeri süredir evlidir. Aile içi şiddet oranı daha düşüktür (%20.0). Çocuk sayısına bakıldığında %37.5’inin üç ve üzeri çocuğu vardır.

Tablo 2. Evlilik Uyumu Ölçeği ve Duyguları Düzenleme Güçlüğü Ölçeğinin Alt Boyutlarının Betimsel İstatistikleri

	$\bar{X}$	Ss.
Duyguları Düzenleme Güçlüğü Ölçeği	3,4604	0,40391
Farkındalık	3,1250	0,69380
Açıklık	3,9325	0,68469
Kabul Etmeme	3,1958	0,79855
Stratejiler	3,5156	0,54663
Dürtü	3,4917	0,81817
Amaçlar	3,5800	0,85838
Evlilik Uyumu Ölçeği	3,0400	0,93077
Gene Uyum	3,6167	1,47086
İlişki Tarzı	2,1750	0,51823

Tablo 2'ye göre, Duygu Düzenleme Güçlüğü ve Evlilik Uyumu ölçeklerinin toplam ve alt boyut puanlarına ilişkin betimsel istatistikler sunulmuştur. Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği'nin toplam puan ortalaması 3.46'dır (ss = 0.40). Alt boyut ortalamaları sırasıyla Farkındalık 3.12 (ss = 0.69), Açıklık 3.93 (ss = 0.68), Kabul Etmeme 3.19 (ss = 0.79), Stratejiler 3.51 (ss = 0.54), Dürtü 3.49 (ss = 0.81) ve Amaçlar 3.58 (ss = 0.85) olarak hesaplanmıştır. Evlilik Uyumu Ölçeği'nin toplam puan ortalaması ise 3.04'tür (ss = 0.93). Alt boyutlara bakıldığında Genel Uyum ortalaması 3.61 (ss = 1.47), İlişki Tarzı ise 2.17 (ss = 0.51) düzeyindedir.

Tablo 3- Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği Puanlarının Grup Göre Farklılaşp Farklılaşmadığını Belirlemek Üzere Yapılan Bağımsız Grup t Testi Sonuçları

		$\bar{X}$	Ss.	Shx	t	Sd.	p
Duyguları Düzenleme Güçlüğü Ölçeği	Tipik Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip	3,3514	0,34726	0,05491	-2,493	78	0,015
	Otizmli Çocuğa Sahip	3,5694	0,43070	0,06810			

Tablo 3'e göre, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği puanlarının gruplar arasında farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda, ortalamalar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (t = 2.493; p < .05). Otizm tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin puan ortalamasının, tipik gelişim gösteren çocukların ebeveynlerine kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 4- Örneklem Grubunun Grup Değişkenine Göre Evlilik Uyumu Ölçeği Puanları Arasındaki Farkın Anlamlılığını Test Etmek İçin Yapılan Non-Parametrik Mann Whitney-U Testi Sonuçları

		S.O	S.T	U	W	Z	P
Evlilik Uyumu Ölçeği	Tipik Gelişim Gösteren Çocuğa Sahip	47,49	1899,50	520,500	1340,500	-2,692	0,007
	Otizmli Çocuğa Sahip	33,51	1340,50				

Tabloya 4'e göre, Evlilik Uyumu Ölçeği puanlarının grup değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann-Whitney U testi sonucunda, gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur (p < .01). Normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik uyumu puan ortalamalarının, otizm tanılı çocuğa sahip ebeveynlere kıyasla daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 5- Duygularını Düzenleme Güçlüğü Ölçeği ve Alt Boyutları Puanlarıyla Evlilik Uyumu Ölçeği ve Alt Boyutları Puanları Arasındaki İlişkiyi Belirlemek Üzere Yapılan Spearman Sıra Farkları Korelasyon Analizi Sonuçları

		Evlilik Uyumu Ölçeği	Genel Uyum	İlişki Tarzı
Duyguları Düzenleme Güçlüğü Ölçeği	r	0,047	0,099	-,228*
	p	0,679	0,383	0,042
Farkındalık	r	,382**	,418**	-0,041
	p	0,000	0,000	0,716
Açıklık	r	0,135	0,158	-0,057
	p	0,232	0,161	0,614
Kabul Etmeme	r	-0,123	-0,094	-0,177
	p	0,279	0,408	0,116
Stratejiler	r	-0,073	-0,031	-0,157
	p	0,522	0,782	0,164
Dürtü	r	0,057	0,068	-0,098
	p	0,614	0,546	0,389
Amaçlar	r	-,241*	-0,219	-0,188
	p	0,032	0,051	0,095

**p<.01, *p<.05

Tabloya 5'e göre, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği ve Evlilik Uyumu Ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla gerçekleştirilen Spearman korelasyon analizi sonucunda bazı anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Duygu düzenleme güçlüğü toplam puanı ile İlişki Tarzı alt boyutu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur (r =

-.228, $p < .01$). Buna göre, duygu düzenleme güçlüğü arttıkça ilişki tarzı puanı azalmaktadır. Farkındalık alt boyutu ile hem Evlilik Uyumu toplam puanı ($r = .814$, $p < .01$) hem de Genel Uyum alt boyutu ($r = .814$, $p < .01$) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Farkındalık düzeyi yükseldikçe evlilik uyumu da artmaktadır. Ayrıca, Amaçlar alt boyutu ile Evlilik Uyumu puanı arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.241$, $p < .05$). Bu bulgu, amaçlarla ilgili zorluklar arttıkça evlilik uyumunun azaldığını göstermektedir.

Tartışma Sonuç

Bu çalışma, OSB tanılı çocuğa sahip olan ve OSB tanılı çocuğa sahip olmayan ebeveynlerin duygu düzenleme güçlükleri açısından karşılaştırılmasını amaçlamış ve elde edilen bulgular doğrultusunda, OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin duygu düzenleme becerilerinde belirgin zorluklar yaşadığı ortaya konmuştur. Duygu düzenleme süreci, bireyin içsel dünyasını ve çevresiyle olan ilişkilerini etkileyen dinamik bir süreçtir (Yaman, 2018). Bu süreç, bireyin olumlu ve olumsuz duygularını düzenleme kapasitesini içerir ve sosyal etkileşimlerin de önemli bir bileşeni olarak değerlendirilir.

Çalışma bulguları

Özellikle otizmlili bireylerin dil ve iletişim becerilerindeki gerilikler, ebeveynlerin duygu düzenleme süreçlerini daha karmaşık hale getirmektedir. Dil gelişimi, duygu düzenlemenin bilişsel süreçlerle ilişkilendirilmesini sağlarken, OSB tanılı çocuklarda bu sürecin sağlıklı bir şekilde ilerlememesi, ebeveynlerin çocuklarıyla kurdukları duygusal bağları ve duygu regülasyonlarını olumsuz yönde etkileyebilir (Jabeen ve Anil-ul-Haque, 2013). Nitekim, yapılan önceki çalışmalar da otizmlili bireylerin duygu düzenleme becerilerindeki yetersizliklerin, ebeveynlerde tükenmişlik sendromuna yol açtığını ve sosyal destek eksikliğinin bu durumu daha da derinleştirdiğini göstermektedir (Saruhan, 2019).

Duygu düzenleme güçlüğü alt boyutları incelendiğinde, farkındalık düzeyinin OSB tanılı çocuğu olmayan ebeveynlerde, OSB tanılı çocuğu olan ebeveynlere kıyasla daha yüksek olduğu görülmüştür. Farkındalık, bireyin duygusal tepkilerine yönelik içsel farkındalığını ifade eder ve duygu düzenleme sürecinin temel bileşenlerinden biridir (Roemer vd., 2009). Vujanovic ve arkadaşlarının (2010) çalışması, farkındalık düzeyi arttıkça duygu düzenleme becerisinin de geliştiğini göstermektedir. Bu bağlamda, OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin kendilerine ayırdıkları zamanın azalması ve çocuklarının ihtiyaçlarını önceliklendirmeleri, kendi duygu süreçlerine yönelik farkındalıklarının azalmasına neden olabilir. Bu bağlamda hem duygusal tükenme hem de empatik gerileme söz konusu olabilir (Weiss vd., 2012). Özellikle “amaçlar” alt boyutunda elde edilen negatif ilişki dikkat çekicidir. Bu bulgu, yüksek stres altında ebeveynlerin hedef odaklılıklarını sürdürememesiyle ilişkilendirilebilir. Elde edilen bu sonuç, bireyin duygusal hedeflerine ulaşma becerisinin baskı altında zayıfladığını göstermektedir (Gratz ve Roemer, 2004). Bununla birlikte, evlilik uyumu ile “farkındalık” alt boyutu arasında pozitif, “ilişki tarzı” ile toplam duygu düzenleme puanı arasında ise negatif bir korelasyon bulunmuştur. Bu durum, duygu düzenleme kapasitesinin sadece bireysel işlevsellikte değil, çift ilişkilerinde de belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerde açıklık düzeyinin de daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Açıklık, bireyin kendi duygusal tepkilerini ve başkalarının duygularını tanımlama becerisini içerir ve bağlanma biçimleri ile doğrudan ilişkilidir (Soykan, 2019). OSB tanılı çocukların duygusal tepkilerini anlamlandırmakta zorlanan ebeveynlerin, zamanla kendi duygularını da bastırarak mekanikleştiği ve duygusal ifadelerini sınırlandırdığı söylenebilir. Özellikle, ebeveynlerin çocuklarının duygusal tepkilerine karşı verdikleri geri bildirimlerin zamanla daha az duygu odaklı hale gelmesi, ebeveyn-çocuk ilişkisini davranışsal bir düzleme indirgemektedir.

Duygu düzenleme sürecinde önemli bir faktör olan kabullenme, OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerde daha düşük seviyede bulunmuştur. Tanı sürecinden itibaren ebeveynlerin çevreden gelen eleştiriler ve sosyal etiketlemeler karşısında inkâr mekanizmasına başvurduğu görülmektedir (Saruhan, 2019). Kabullenme sürecini tamamlayamayan ebeveynlerin, çocuklarının gelişimine yönelik daha fazla kaygı duydukları ve kendilerini sosyal izolasyona sürükledikleri belirlenmiştir. Ayrıca, OSB tanılı çocukların eğitim süreçlerinde karşılaşılan zorluklar, ebeveynlerin duygusal tükenmişliğini artırmakta ve duygu düzenleme becerilerini daha fazla zorlamaktadır (Roemer vd., 2009).

Dürtü kontrolü açısından, OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin daha fazla zorluk yaşadığı tespit edilmiştir. Negatif duyguların yoğunluğu ve stres seviyesinin artışı, ebeveynlerin öfke, hayal kırıklığı ve çaresizlik gibi duygularını kontrol etme becerilerini zayıflatmaktadır (Aydın, 2018). Bu durum, ebeveynlerin yalnızca çocuklarıyla olan ilişkilerini değil, eşleriyle olan ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Özellikle, ebeveynlerin birbirlerine destek olamaması ve stres yönetiminde zorlanmaları, evlilik içi çatışmaların artmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen bulgular, OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik uyumlarının da daha düşük olduğunu göstermektedir. Evlilik uyumu, çiftlerin birbirlerini tamamlaması ve karşılıklı olarak duygusal, cinsel, ilişkisel ve sosyal uyum sağlamasıyla ilişkilidir (İnci ve Tüfekci, 2015). Ancak, OSB tanılı bir çocuğun bakımı, ebeveynlerin birbirlerine ayırdıkları zamanı kısıtlamakta ve evlilik ilişkilerinde duygusal kopmalara neden olabilmektedir. Florian ve Findler (2001), serebral palsili

(sp) çocuğu olan ebeveynlerin evlilik uyumlarının sp çocuğu olmayan ebeveynlere kıyasla düşük olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Longo ve Bond (1984) çalışmaları, engelli çocuğa sahip ebeveynlerin evlilik ilişkilerinin zamanla daha fazla stres ve çatışma içerdiğini göstermektedir.

Ancak, bazı araştırmalar, OSB tanısının evlilik ilişkilerine pozitif katkılar sağlayabileceğini de göstermektedir. Wing (2005), OSB tanısı alan bazı ebeveynlerin birbirlerine daha fazla destek olarak ilişkilerini güçlendirebildiklerini ve bu durumun evlilik uyumlarını artırabildiğini belirtmektedir. Bu bağlamda, ebeveynlerin psikososyal destek mekanizmalarına erişimi, hem bireysel duygu düzenleme becerilerini geliştirmelerine hem de evlilik uyumlarını artırmalarına katkı sağlayabilir.

Bu çalışmada, Duyguları Düzenleme Güçlüğü Ölçeği toplam puanı ile Evlilik Uyum Ölçeği toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır. Bu durum, ilk bakışta beklenmedik bir bulgu olarak değerlendirilebilse de duygu düzenleme becerilerinin evlilik uyumu üzerindeki etkisinin genel puanlar üzerinden değil, alt boyutlar düzeyinde incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim elde edilen sonuçlar, “Farkındalık” alt boyutunun evlilik uyumu ile pozitif yönde; “Amaçlar” alt boyutunun ise evlilik uyumu ile negatif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, bireylerin kendi duygularını tanıma ve anlama düzeyleri yükseldikçe evlilik ilişkilerinde uyumun da arttığını; buna karşın, hedeflerine ulaşma ya da duygusal amaçlarını sürdürme konusunda yaşanan zorlukların evlilik ilişkisine zarar verebildiğini göstermektedir (Gratz ve Roemer, 2004; Vujanovic vd., 2010). Bu çerçevede değerlendirildiğinde, genel ölçek puanları üzerinden yürütülen korelasyon analizlerinin anlamlı sonuç vermemesi, duygu düzenleme becerilerinin çok boyutlu doğasının yeterince yansıtılamamış olabileceğini düşündürmektedir.

Ayrıca, bu bulgunun nedenleri arasında kullanılan ölçme araçlarının duyarlılığı, örneklem büyüklüğü, OSB tanılı çocukların ebeveynlerinin yaşadığı yüksek düzeydeki özgül stres faktörleri ve aracı değişkenlerin etkisi gibi faktörler de sayılabilir. Duyguları düzenleme ile evlilik uyumu arasında beklenen ilişkinin kurulamaması, aynı zamanda bireylerin öznel deneyimlerinin, bağlamsal etkenlerin ve evlilik ilişkisinin çok katmanlı doğasının daha derinlikli analizlerle ele alınmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda, “Farkındalık” ve “Amaçlar” alt boyutlarının evlilik uyumu üzerindeki etkisi, gelecekte tasarlanacak psikososyal müdahale programlarında hedef alınması gereken öncelikli alanlara işaret etmektedir. Özellikle OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynler için duygu farkındalığını artırmaya ve gerçekçi hedef belirleme becerilerini geliştirmeye yönelik destek programlarının hem bireysel psikolojik sağlık hem de çift ilişkilerinde uyum açısından koruyucu ve iyileştirici işlev görebileceği söylenebilir.

Bu çalışma, OSB tanılı çocuğa sahip ebeveynlerin duygu düzenleme güçlüklerinin daha yüksek olduğunu ve evlilik uyumlarının daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, OSB tanılı çocukların ebeveynlerinin psikolojik destek mekanizmalarına erişimlerinin artırılması gerektiğini göstermektedir. Özellikle, ebeveynlerin bireysel farkındalıklarını artırmaya yönelik programlar, duygu düzenleme becerilerinin gelişmesine katkı sağlayabilir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, ebeveynlerin duygu düzenleme süreçlerine yönelik müdahale programlarının etkilerini inceleyerek, bu alanda daha kapsamlı çözümler sunabilir. Ayrıca, ebeveynlerin stres yönetim becerilerini geliştirmeye yönelik psikososyal destek programlarının evlilik uyumu üzerindeki etkileri de değerlendirilmelidir.

Öneriler

Gelecekte yapılacak araştırmalarda, OSB tanılı çocuğu olan ebeveynlerin evlilik uyumu ve duyguları düzenleme güçlüklerinin farklı demografik ve coğrafi bağlamlarda incelenmesi önerilmektedir. Özellikle kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki farklılıkların değerlendirilmesi, bulguların genellenebilirliğini artırabilir. Uygulayıcılar açısından ise, ebeveynlerin psikolojik dayanıklılıklarını destekleyecek farkındalık temelli müdahaleler, çift terapileri ve eğitsel programlar geliştirilebilir. Klinik psikologlar hem bireysel hem de çift temelli yapılandırılmış terapötik müdahalelerle (örneğin şema terapi, duygu odaklı terapi, mindfulness temelli yaklaşımlar) ebeveynlerin duygu düzenleme becerilerini destekleyebilir ve evlilik doyumlarını artırabilir. Ayrıca, klinik değerlendirme süreçlerinde ebeveynlerin evlilik uyumu ve duygusal işlevselliklerinin dikkate alınması, terapötik sürecin daha bütüncül bir yaklaşımla yapılandırılmasına katkı sunabilir. Bununla birlikte, okul öncesi eğitim kurumlarının özel gereksinimli çocuklara yönelik daha duyarlı hale getirilmesi ve öğretmenlerin bilinçlendirilmesi, ailelerin stres düzeyini azaltabilir. Toplum temelli sosyal destek ağlarının yaygınlaştırılması, ebeveynlerin yalnızlık hissini azaltarak duygusal yüklerini hafifletebilir. Son olarak, OSB tanısının erken dönemde konulması ve ailelere yönelik bilgilendirici müdahalelerin sağlanması hem çocukların gelişimini hem de ebeveynlerin uyum süreçlerini olumlu yönde etkileyebilir.

KAYNAKLAR

AKIN, A., & ÇELİK, E. (2015). *Psikolojide güncel kavramlar III: Aile-evlilik*. Nobel Akademik Yayıncılık.

American Psychiatric Association. (1996). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed.)*. American Psychiatric Press.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. American Psychiatric Press.

ASPERGER, H. (1944). Die "Autistischen Psychopathen" im Kindesalter. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten*, 117(1), 76–136.

AYDIN, M. (2018). Üniversite öğrencilerinde duygu düzenleme gücü ve sosyal kaygı arasındaki ilişkinin araştırılması [Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi].

BAIRD, G., SIMONOFF, E., PICKLES, A., CHANDLER, S., LOUCAS, T., MELDRUM, D., & CHARMAN, T. (2006). Prevalence of disorders of the autism spectrum in a population cohort of children in South Thames: The Special Needs and Autism Project (SNAP). *The Lancet*, 368(9531), 210–215. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(06\)69041-7](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(06)69041-7)

BALTAŞ, Z., & BALTAŞ, A. (2008). *Stres ve başa çıkma yolları*. Remzi Kitabevi.

BARON-COHEN, S. (2004). Autism: Research into causes and intervention. *Pediatric Rehabilitation*, 7(2), 73–78.

BENSON, P. R. (2010). Coping, distress, and well-being in mothers of children with autism. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 4(2), 217–228.

BOWLBY, J. (1980). *Attachment and loss: Vol. 3. Loss, sadness and depression*. Basic Books.

COATS, A. H., & BLANCHARD-FIELDS, F. (2008). Emotion regulation in interpersonal problems: The role of cognitive-emotional complexity, emotion regulation goals, and expressivity. *Psychology and Aging*, 23(1), 39–51.

COLEMAN, M. (2005). *The neurology of autism*. Oxford University Press.

DABROWSKA, A., & PISULA, E. (2010). Parenting stress and coping styles in mothers and fathers of pre-school children with autism and Down syndrome. *Journal of intellectual disability research*, 54(3), 266–280.

EKAS, N. V., LICKENBROCK, D. M., & WHITMAN, T. L. (2010). Optimism, social support, and well-being in mothers of children with autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 40(10), 1274–1284.

FLORIAN, V., & FINDLER, L. (2001). Mental health and marital adaptation among mothers of children with cerebral palsy. *American Journal of Orthopsychiatry*, 71(3), 358–367.

GROSS, J. J. (2013). *Handbook of emotion regulation (2nd ed.)*. Guilford Press.

GROSS, J. J., & THOMPSON, R. A. (2007). Emotion regulation: Conceptual foundations. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 3–24). Guilford Press.

HARTLEY, S. L., BARKER, E. T., SELTZER, M. M., GREENBERG, J. S., & FLOYD, F. J. (2011). Marital satisfaction and parenting experiences of mothers and fathers of adolescents and adults with autism. *American Journal of Intellectual and Developmental Disabilities*, 116(1), 81–95.

HAYES, S. A., & WATSON, S. L. (2013). The impact of parenting stress: A meta-analysis of studies comparing the experience of parenting stress in parents of children with and without autism spectrum disorder. *Journal of autism and developmental disorders*, 43(3), 629–642.

HAZAN, C., & SHAVER, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511–524.

İNCİ, Z. E., & TÜFEKÇİ, F. G. (2015). Engelli çocuğu olan ebeveynlerde evlilik uyumu ve yaşam doyumunun değerlendirilmesi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(1), 102–112.

JABEEN, F., & ANIL-UL-HAQUE. (2013). Parenting styles as predictors of emotion regulation among adolescents. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 28(1), 85–105.

KANNER, L. (1943). Autistic disturbances of affective contact. *Nervous Child*, 2, 217–250.

KANTARCI, D. (2009). *Evli bireylerin bağlanma stillerine göre çatışma yönetim biçimlerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi].

KARST, J. S., & VAN HECKE, A. V. (2012). Parent and family impact of autism spectrum disorders: A review and proposed model for intervention evaluation. *Clinical child and family psychology review*, 15(3), 247–277.

KELTNER, D., & GROSS, J. J. (1999). Functional accounts of emotions. *Cognition & Emotion*, 13(5), 467–480.

KIM, H. (2012). The relationship between marital satisfaction and depressive symptoms: A cross-cultural perspective. *Journal of Family Psychology*, 26(3), 376–384.

KRING, A. M., & SLOAN, D. M. (2009). *Emotion regulation and psychopathology: A transdiagnostic approach to etiology and treatment*. Guilford Press.

LARSON, J. H. (2002). *The great marriage tune-up book*. Jossey-Bass.

- LARSON, J. H., & HOLMAN, T. B. (1994). Premarital predictors of marital quality and stability. *Family Relations*, 43(2), 228–237.
- LEVENSON, R. W. (1994). Human emotion: A functional view. In P. Ekman & R. J. Davidson (Eds.), *The nature of emotion: Fundamental questions* (pp. 123–126). Oxford University Press.
- ÖZGÜVEN, İ. E. (2000). *Evlilik ve aile terapisi*. PDREM Yayınları.
- RANDALL, A. K., & BODENMANN, G. (2009). The role of stress on close relationships and marital satisfaction. *Clinical psychology review*, 29(2), 105–115.
- ROEMER, L., LEE, J. K., SALTERS-PEDNEAULT, K., ERISMAN, S. M., ORSILLO, S. M., & MENNIN, D. S. (2009). Mindfulness and emotion regulation difficulties in generalized anxiety disorder: Preliminary evidence for independent and overlapping contributions. *Behavior Therapy*, 40(2), 142–154.
- SARUHAN, M. (2019). *Sosyal ve duygusal yalnızlık ile duygu düzenleme güçlüğü arasındaki ilişki* [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- SOYKAN, A. (2019). *Sınır kişilik özelliği deneyimleyen bireylerin bağlanma stilleri ile duygu farkındalığı ve duygu düzenleme güçlüğü düzeylerinin incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi].
- SPANIER, G. B., & LEWIS, R. A. (1979). Marital quality: A review of the seventies. *Journal of Marriage and the Family*, 41(2), 13–30.
- STANLEY, S. M., MARKMAN, H. J., & WHITTON, S. W. (2002). Communication, conflict, and commitment: Insights on the foundations of relationship success from a national survey. *Family Process*, 41(4), 659–675.
- THOMPSON, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 59(2–3), 25–52.
- VUJANOVIC, A. A., BONN-MILLER, M. O., BERNSTEIN, A., MCKEE, L. G., & ZVOLENSKY, M. J. (2010). Incremental validity of mindfulness skills in relation to emotional dysregulation among a young adult community sample. *Cognitive Behaviour Therapy*, 39(3), 203–213.
- WHISMAN, M. A., UEBELACKER, L. A., & WEINSTOCK, L. M. (2004). Psychopathology and marital satisfaction: The importance of evaluating both partners. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 72(5), 830–838.
- WILLIAMS, D. G. (1988). Gender, marriage, and psychosocial well-being. *Journal of Family Issues*, 9(4), 452–468.
- WING, L. (2005). *Otizm el rehberi*. Tohum Türkiye Otizm Erken Tanı ve Eğitim Vakfı.
- WING, L., & GOULD, J. (1979). Severe impairments of social interaction and associated abnormalities in children: Epidemiology and classification. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 9(1), 11–29.
- WING, L., GOULD, J., & GILLBERG, C. (2011). Autism spectrum disorders in the DSM-V: Better or worse than the DSM-IV? *Research in Developmental Disabilities*, 32(2), 768–773. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2010.11.003>
- YAMAN, B. (2018). *Ebeveyn tutumlarının çocukların mizaç özellikleri ve duygu düzenleme becerileri üzerindeki rolü* [Yüksek lisans tezi, Işık Üniversitesi].

Summary

This study explores the relationship between emotion regulation difficulties and marital adjustment among parents of children diagnosed with Autism Spectrum Disorder (ASD). Parenting a child with ASD often brings about unique emotional, psychological, and relational challenges. These challenges may affect not only the individual's emotional well-being but also the overall quality and harmony of marital relationships. The research focuses on how the presence of an ASD diagnosis in a child may influence parents' ability to regulate emotions and how this, in turn, may be associated with levels of marital adjustment. Additionally, the study aims to compare these variables with those observed in parents of children without an ASD diagnosis.

The sample consisted of 80 participants, divided into two equal groups. One group included 40 parents of children diagnosed with ASD, and the second group included 40 parents of children with typical development. All participants were residing in Istanbul and were selected using a simple random sampling method. Participants completed a set of validated measurement tools including the Difficulties in Emotion Regulation Scale and the Marital Adjustment Scale, along with a demographic information form.

The results of the study revealed that parents of children with ASD experienced significantly more difficulties in emotion regulation compared to parents of children without ASD. Among the subdimensions of emotion regulation, lower levels of emotional awareness and openness were particularly striking in the ASD parent group. This suggests that parents of children with ASD may struggle to recognize and name their own emotional experiences, which can hinder

effective regulation. The findings also indicate that these difficulties were associated with lower marital adjustment scores. Specifically, as emotional dysregulation increased, relationship satisfaction and emotional harmony between spouses decreased.

In addition to emotional awareness and openness, other subdimensions such as acceptance, impulse control, and goal-oriented behavior were also found to be weaker in the ASD group. Many parents reported struggling with accepting their emotions during stressful parenting moments. Impulse control problems were also notable, particularly under conditions of chronic stress, which is frequently observed in families managing ASD-related needs. Moreover, pressure related to achieving personal goals was negatively associated with marital adjustment. Parents who reported high internal or external pressure to meet expectations or perform certain roles tended to report lower satisfaction in their marital relationships.

One important finding of this study was the role of mindfulness and self-awareness in maintaining a balanced emotional and relational life. Parents who reported higher levels of emotional awareness and present-focused attention also scored higher in marital adjustment. These results support the idea that emotional self-regulation skills not only contribute to individual psychological resilience but also to the health and stability of marital dynamics.

The study also emphasized the importance of effective communication, mutual support between partners, and the presence of social support networks. Many parents of children with ASD reported feeling socially isolated or emotionally overwhelmed, which often led to emotional withdrawal or increased conflict with their spouse. This emotional distancing can gradually erode the quality of the marital relationship. On the other hand, those who found ways to share responsibilities, communicate openly, and support each other emotionally were more likely to maintain higher levels of marital harmony despite the ongoing challenges of raising a child with special needs.

In conclusion, this research highlights the significant emotional burden experienced by parents of children with ASD and how this burden can impact marital relationships. Emotion regulation difficulties were found to be closely tied to lower marital adjustment, and this relationship was stronger among those lacking emotional awareness, openness, and acceptance. The findings underline the need for psychological support interventions that focus not only on the needs of the child but also on the emotional and relational well-being of the parents. Programs that promote mindfulness, emotional literacy, and stress management skills can be beneficial. By enhancing emotion regulation capacities and improving relational communication, parents may experience greater satisfaction and stability in their marriages. This study suggests that supporting the psychological health of parents is a vital step in ensuring better outcomes for the entire family system.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Spor ve Yoga Yapan Bireylerde Depresyon Düzeylerinin Beck Depresyon Ölçeği ile Değerlendirilmesi

Evaluation of Depression Levels in Individuals Practicing Sports and Yoga with Beck Depression Scale

¹Funda POLATCANLI

²Yıldırım DEMİR

³Şakir İŞLEYEN

ETİK BİLDİRİM: Çalışma için Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Yayın Etik Kurul Başkanlığından onay alınmıştır. (Toplantı Tarihi: 23/12/2024, Oturum Sayısı: 2024/11 Karar No 2024/11-02)

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı, Van, Türkiye
✉ funda.polatcanli@gmail.com

²Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Van, Türkiye
✉ ydemir@yyu.edu.tr

³Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Van, Türkiye,
✉ sakirisleyen@yyu.edu.tr

Geliş/Received: 24.02.2025
Kabul/Accepted: 14.07.2025

Öz

Amaç: Spor ve yoga yapan bireylerde depresyon düzeylerini Beck Depresyon Ölçeği ile değerlendirmektir.. Depresyonun biyolojik, psikolojik ve sosyal etkenlerle ortaya çıkan yaygın bir ruhsal bozukluk olduğu belirtilmektedir. Fiziksel aktivitelerin, özellikle yoga ve sporun, depresyon üzerindeki etkileri bilimsel olarak incelenmiştir.

Yöntem: Araştırma kapsamında, Türkiye’de yoga veya düzenli spor yapan 372 bireyin depresyon düzeyleri Kategorik Temel Bileşenler Analizi (CATPCA) ile değerlendirilmiştir.

Bulgular: Yapılan değerlendirmelerde, depresyonun cinsiyet ve düzenli aktivite türünden çok, medeni durum, gelir seviyesi, yaş ve eğitim düzeyi gibi faktörlerle daha fazla ilişkili olduğu bulunmuştur. Sonuçlara göre, düşük gelirli, genç ve bekâr bireylerin depresyon düzeylerinin daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ayrıca, yoga ve spor yapan bireylerde genel olarak depresyon seviyelerinin düşük olduğu görülsede, yapılan aktivitenin depresyonu belirleyen ana faktör olmadığı anlaşılmıştır.

Sonuç: Yoga ve sporun depresyon belirtilerini hafifletmede destekleyici bir rol oynadığı vurgulanırken, depresyonun önlenmesi ve tedavisinde sosyal ve ekonomik faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerektiği sonucuna varılmıştır. Çalışma, depresyonun azaltılması için fiziksel aktivitelerin teşvik edilmesi gerektiğini, ancak bunun yanı sıra bireylerin yaşam koşullarının da iyileştirilmesinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Beck Depresyon Envanteri, CATPCA, Depresyon, Spor, Yoga.

Abstract

Aim: To evaluate depression levels in individuals practicing sports and yoga with the Beck Depression Scale. Depression is a common mental disorder caused by biological, psychological and social factors. The effects of physical activities, especially yoga and sports, on depression have been scientifically investigated.

Metod: Within the scope of the study, the depression levels of 372 individuals practicing yoga or regular sports in Turkey were evaluated with Categorical Principal Component Analysis (CATPCA).

Findings: It was found that depression was more related to factors such as marital status, income level, age and education level than gender and type of regular activity. According to the results, low-income, young and single individuals were found to have higher levels of depression. In addition, although yoga and sports practitioners generally had lower levels of depression, it was found that the type of activity was not the main determinant of depression.

Conclusion: It was concluded that yoga and sports play a supportive role in alleviating the symptoms of depression, while social and economic factors should also be considered in the prevention and treatment of depression. The study suggests that physical activities should be encouraged to reduce depression, but it is also important to improve the living conditions of individuals.

Keywords

Beck Depression Inventory, CATPCA, Depression, Sports, Yoga.

Giriş

Depresyon, bireyde sürekli bir üzüntü hali, hayata karşı ilgi ve zevk kaybı ile karakterize edilen yaygın bir duygu durum bozukluğudur. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)'ne göre depresyon, dünya genelinde en sık karşılaşılan ruhsal bozukluklardan biri olup, işlevsellik kaybının önde gelen nedenleri arasında yer almaktadır (DSO, 2020). Depresyonun tarihsel gelişimi Antik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Antik Yunan hekimi Hipokrat, depresyonu "melankoli" olarak tanımlamış ve bu durumun hem fiziksel hem de ruhsal bir dengesizlikten kaynaklandığını öne sürmüştür (Radden, 2000). Orta Çağ boyunca melankoli, genellikle ruhsal veya ahlaki bir zayıflık olarak değerlendirilmiş ve dini açıklamalarla ilişkilendirilmiştir. Rönesans Dönemi ile birlikte depresyon tıbbi bir durum olarak ele alınmaya başlanmış, biyolojik ve psikolojik nedenleri üzerine çalışmalar artmıştır (Jackson, 1986). 19. yüzyılda Emil Kraepelin, depresyonu "manik-depresif hastalık" olarak sınıflandırmış ve biyolojik temelleri üzerine çalışmalar yoğunlaşmıştır (Shorter, 1997). Freud ise depresyonu bilinçdışı çatışmalar ve kayıp kavramları çerçevesinde ele alarak psikanalitik bir perspektif sunmuştur (Demir, 2014). Günümüzde depresyon, genetik, biyolojik, çevresel ve psikososyal faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan çok boyutlu bir bozukluk olarak değerlendirilmektedir. Tedavisinde ilaç, psikoterapi (örneğin, bilişsel davranışçı terapi) ve yaşam tarzı değişiklikleri önemli bir rol oynamaktadır (APA, 2013).

Fiziksel egzersiz, vücutta endorfin salınımını artırarak ruh halini iyileştirmekte ve depresyonun biyolojik etkilerini hafifletmektedir (Babyak ve ark., 2000). Düzenli fiziksel aktivite, bireyin özgüvenini artırabilir, depresif düşünceleri azaltabilir ve bilişsel süreçleri olumlu yönde etkileyebilir. Egzersiz sırasında zihnin olumsuz düşüncelerden uzaklaşması, kaygı ve depresyonun azalmasına katkı sağlayabilir (Blumenthal ve ark., 1999). Ayrıca, grup halinde yapılan fiziksel aktiviteler sosyal bağları güçlendirerek depresyonun önlenmesinde ve tedavisinde önemli bir faktör olan sosyal desteği artırmaktadır (Mammen ve Faulkner, 2013). Egzersiz türlerine göre depresyon üzerindeki etkiler farklılık gösterebilmektedir. Depresyon tedavisinde aerobik egzersizler (örneğin, koşu veya bisiklet sürme) ve güç antrenmanları (örneğin, ağırlık kaldırma) yaygın olarak tercih edilirken, yoga ve meditasyon gibi zihinsel odaklanma gerektiren pratiklerin de depresyon tedavisinde etkili olduğu gösterilmiştir (Cramer ve ark., 2013).

Yoga, fiziksel, zihinsel ve ruhsal disiplinleri bir arada barındıran kadim bir uygulamadır. Beden, zihin ve ruh arasında denge sağlamayı amaçlayan yoga, fiziksel duruşlar, nefes teknikleri ve meditasyonu içermektedir (Bryant, 2009). Bireyin içsel farkındalığını artırarak ruhsal iyilik halini destekleyen yoga, Hindistan'ın kutsal ve kültürel mirasıyla derin bir bağa sahiptir (Küçükkelçi, 2022). Sanskritçe kökenli "yoga" kelimesi, "birleşme", "bütünleşme" veya "boyunduruk altına alma" anlamına gelen "yuj" kökünden türemiştir (Feuerstein, 2001). Yoga'nın tarihsel gelişimi dört ana dönemde incelenmektedir: Vedik Dönem (M.Ö. 3000-1500), Upanişadlar ve Klasik Öncesi Dönem (M.Ö. 1500-500), Klasik Dönem (M.Ö. 500-M.S. 200) ve Post-Klasik ile Modern Dönem (M.S. 200-Günümüz) (Eliade, 1958). Patanjali'nin Yoga Sutraları ile yoga sistematik bir yapı kazanmış, 20. yüzyılda Batı dünyasında popülerleşerek sağlık ve fitness merkezlerinin temel unsurlarından biri haline gelmiştir (White, 2014). Günümüzde yoga, depresyon, anksiyete ve stres gibi ruh sağlığı sorunlarına yönelik etkileri açısından bilimsel olarak yoğun bir şekilde araştırılmaktadır (Khalsa, 2013).

Depresyon, beyindeki nörotransmitter dengesizlikleri (serotonin, dopamin, norepinefrin) ve stres hormonlarının (kortizol) artışı ile ilişkilidir (APA, 2013). Depresyonun psikolojik bileşenleri arasında özgüven eksikliği, umutsuzluk, düşük özsaygı ve sosyal izolasyon yer almaktadır. Yoga, hem fizyolojik hem de psikolojik düzeyde bu semptomları hafifletme potansiyeline sahiptir. Fizyolojik olarak, yoga stres hormonlarının seviyesini düşürerek sinir sistemini sakinleştirebilmekte ve uyku düzenini iyileştirebilmektedir (Ross ve Thomas, 2010). Psikolojik olarak ise bireyin

özgüvenini artırabilir, öz şefkat gelişimini destekleyebilir ve içsel huzura ulaşmasına katkı sağlayabilir (Streeter ve ark., 2012). Ayrıca, yoga toplulukları bireyler arası bağları güçlendirerek sosyal izolasyonu azaltma konusunda önemli bir destek sunmaktadır (Uebelacker ve ark., 2016).

Beynin yapısal ve işlevsel özelliklerini olumlu yönde etkileyen yoga pratiği, prefrontal korteksin aktivitesini artırarak karar verme ve duygusal düzenleme becerilerini geliştirebilmektedir. Aynı zamanda amigdala aktivitesini azaltarak stres tepkisini düzenleyebilmektedir (Gard ve ark., 2012). Yoga uygulamalarının serotonin ve dopamin seviyelerini artırarak genel bir rahatlama hissi yarattığı, stres hormonlarının seviyesini düşürdüğü gösterilmiştir (Ross ve Thomas, 2010). Pranayama gibi nefes teknikleri, oksijen alımını artırarak sinir sistemi üzerinde sakinleştirici bir etki yaratmaktadır. Bu teknikler, sempatik sinir sistemi aktivitesini azaltırken parasempatik sinir sistemi aktivitesini artırarak stresin olumsuz etkilerini hafifletmektedir (Brown ve Gerbarg, 2005). Meditasyon ise bireylerin farkındalık düzeylerini artırarak olumsuz düşünce kalıplarını tanımlarına ve yönetmelerine yardımcı olmaktadır (Kabat-Zinn, 2003).

Yoga, fiziksel aktivite ve egzersiz bileşenleri sayesinde endorfin salınımını artırarak depresyon semptomlarını hafifletme potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, yoga pratiğinin stres, yaşam memnuniyeti ve ruhsal sağlık üzerindeki olumlu etkileri göz önüne alındığında, depresyon semptomlarını azaltmada etkili bir yöntem olabileceği değerlendirilmektedir (Güvenkaya, 2019).

Bu çalışma, başta yoga olmak üzere düzenli fiziksel aktiviteyle uğraşan yetişkin bireylerin depresyon düzeyleri arasındaki farklılıkları ve bu düzeylerin yapılan aktivite türüne ya da başka değişkenlere göre değişip değişmediğini Kategorik Temel Bileşenler Analizi yöntemi ile belirlemeyi amaçlamaktadır.

Literatür Araştırmaları

Son yıllarda, araştırmacılar depresyon ile fiziksel aktivite arasındaki ilişkiyi derinlemesine incelemektedir. Yapılan birçok çalışma, düzenli fiziksel aktivitenin depresyon belirtilerini hafifletmeye yardımcı olabileceğini ve bazı durumlarda tedaviye katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, ilgili literatür aşağıda sunulmaktadır.

Babyak ve ark. (2000) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, 4 aylık aerobik egzersiz, sertralin tedavisi ve egzersiz ile sertralin kombinasyonundan oluşan üç farklı gruba majör depresif bozukluğu (MDD) olan 156 yetişkin gönüllü rastgele atanmıştır. Çalışmanın tamamlanmasından altı ay sonra, katılımcıların depresyon düzeyleri tekrar değerlendirilmiştir. Depresyonun varlığı ve şiddeti, Tanı Görüşme Programı, Hamilton Depresyon Derecelendirme Ölçeği ve Beck Depresyon Envanteri kullanılarak ölçülmüştür. Dört ay sonra üç grupta da belirgin iyileşmeler gözlemlenmiş, ancak on ay sonra egzersiz grubundaki katılımcıların nüks oranlarının ilaç grubundakilere kıyasla daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlar, egzersiz terapisinin MDD'li bireyler için uygulanabilirliğini vurgulamakta ve egzersizin sürekliliğinin terapötik faydalarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Woolery ve ark. (2004), 18-29 yaş arası orta düzeyde depresyon yaşayan gençler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, beş hafta boyunca haftada iki gün ve birer saat süren Iyengar yoga uygulamalarının depresyon ve anksiyete düzeylerini azalttığını belirtmiştir. Kirkwood ve ark. (2005) ise anksiyete ve anksiyete bozukluklarının tedavisinde yoganın etkisini belirlemek amacıyla sekiz çalışmayı sistematik olarak değerlendirmiştir. Çalışmalarda çeşitli metodolojik sınırlamalar bulunmasına rağmen, genel olarak yoganın anksiyete ve anksiyete bozukluklarının tedavisinde etkili olduğuna dair kesin bir yargıya varmanın mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Javnbakht ve ark. (2009), kaygı bozukluğu yaşayan kadınlar üzerinde yaptıkları araştırmada, iki aylık yoga eğitiminin kaygı seviyelerinde önemli bir azalmaya neden olduğunu tespit etmişlerdir.

Forfytlow (2011), yoga uygulamalarının duygu durumla ilişkili nörotransmitterler olan dopamin, serotonin ve melatonin seviyelerini artırdığını, kortizol düzeylerini düşürdüğünü ve posttravmatik stres bozukluğu belirtilerinin hafiflemesine katkıda bulunduğunu ifade etmiştir. Li ve Goldsmith (2012), yoganın anksiyete, depresyon ve stres üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla 35 çalışmayı incelemiş ve bu çalışmaların 25'inde yoganın bu belirtileri önemli ölçüde azalttığı ortaya konulmuştur. Mammen ve Faulkner (2013), fiziksel aktivitenin depresyonun ortaya çıkmasını önleyip önlemediğini araştırmıştır. Farklı veri tabanları taranarak 2012 yılına kadar yapılan birçok çalışma analiz edilmiş, 30 çalışma incelenmiş ve 25'inde fiziksel aktivite ile gelecekte depresyon riski arasında negatif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Çalışma, fiziksel aktivitenin zihinsel sağlık üzerindeki olumlu etkilerini ve depresyon riskini azaltma potansiyelini vurgulamakta, toplum sağlığı açısından fiziksel aktivitenin teşvik edilmesini önemli bir strateji olarak önermektedir.

Atılğan ve ark. (2015), 18-30 yaş arası 30 sağlıklı kadın üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, yoga temelli egzersizlerin katılımcıların esnekliğini artırdığını ancak yaşam kaliteleri, depresyon düzeyleri ve fiziksel aktivite seviyeleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını belirtmiştir. Buna karşılık, Oron ve ark. (2015), Kanada'da 21-42 yaş arası 49 infertil kadın üzerinde yürüttükleri çalışmada, yoganın anksiyete, depresyon ve üremeye ilgili yaşam kalitesi üzerinde olumlu etkileri olduğunu belirtmiştir.

Tolahunase ve ark. (2021), COVID-19 pandemisi sürecinde yürüttükleri araştırmada, yoga uygulamalarının stres, anksiyete ve depresyon seviyelerini azalttığını ve bireylerin genel iyilik halini iyileştirdiğini göstermiştir. Köyüstü ve Kırık (2021), sistematik incelemeler ve randomize klinik çalışmalar doğrultusunda, yoganın bireylerde gevşeme ve rahatlama sağladığını, anksiyete ve depresyon seviyelerini iyileştirdiğini, kan basıncını düzenlediğini ve zihinsel esneklik, konsantrasyon düzeyi ile doğurganlık oranlarını artırdığını belirtmiştir. Ayrıca, mutluluk, yaşamdan keyif alma, ilişki kalitesi, özsaygı ve özgüvenin artmasının yaşam kalitesi üzerinde önemli bir etkisi olduğu vurgulanmıştır. Son olarak, Polatcanlı ve Akın (2024), yoga yapan 518 kadın katılımcı üzerinde yaptıkları çalışmada, yoga uygulamalarının stres yönetiminde etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Yöntem

Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemi kullanılarak genel tarama modeli uygulanmıştır. Tarama araştırmaları, araştırmacının belirlediği yanıt seçenekleri aracılığıyla geniş katılımcı gruplarından sistematik veri toplanmasını sağlayan bir yöntemdir. Tarama araştırmalarında, araştırmacılar daha çok bireylerin görüş ve özelliklerinin nedenlerini araştırmaktan ziyade, bu özelliklerin örneklemde nasıl dağıldığına odaklanmaktadır (Fraenkel ve Wallen, 2006). Genel tarama modeli, çok sayıda faktörü barındıran bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tamamını veya evrenden çekilen bir örneklemi kullanan araştırma modelidir (Karasar, 2012).

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini, Türkiye’de yoga veya düzenli bir spor yapan bireyler oluşturmaktadır. Örneklem grubu, olasılığa dayalı örneklem tekniklerinden basit rastgele örneklem yöntemi ile belirlenmiş ve çalışmaya 372 katılımcı katılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Katılımcılara araştırma hakkında dijital platform üzerinden bilgilendirme yapılmış ve daha sonra “Beck Depresyon Envanteri” dijital platformda (Google anket) link olarak gönderilerek katılımcıların dijital ortamda anketi doldurmaları sağlanmıştır. Kullanılan ölçek ve kişisel veri formunda katılımcılara ait özel bilgilere yer verilmemiştir.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, bireylerin depresyon düzeylerini değerlendirmek amacıyla Beck Depresyon Envanteri (BDI) kullanılmıştır. Bu ölçek, Aaron T. Beck tarafından 1961 yılında geliştirilmiş, bireylerin depresyon düzeylerini değerlendirmek için kullanılan yaygın bir psikometrik testtir. BDI; bireylerin duygusal, bilişsel, fiziksel ve motivasyonel durumlarını değerlendiren 21 maddelik bir öz-bildirim anketinden oluşmaktadır. Her bir madde, bireylerin son hafta içinde yaşadığı duygusal durumu yansıtan 4 yanıt seçeneği ile puanlanmaktadır (Beck ve ark., 1961). Araştırmalar, BDI’nin geçerlilik ve güvenilirlik açısından yüksek sonuçlar verdiğini ve klinik uygulamalarda da etkili bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir (Dozois ve ark., 1998). Beck depresyon ölçeğinin puanlandırılması ve değerlendirmesi için ölçekteki her bir soruya 0, 1, 2 ve 3 sayılarından birisi atanmakta ve daha sonra 21 maddeye ait bu sayılar toplanarak bir bireyin aldığı toplam puan belirlenmektedir. Böylece, depresyon düzeyi için 0 ile 63 arasında değişen bir puan skalası oluşturulmaktadır. Skalada; 0-9 puan normal düzeyi gösterirken 10-18 puan hafif düzey, 19-29 puan orta düzey ve 30-63 puan şiddetli düzey depresyon belirtisini göstermektedir (Demir ve ark., 2022).

Verilerin Analizi

Kategorik değişkenler arasındaki ilişkileri incelemede birçok farklı istatistik yöntem kullanılabilmektedir. Doğrusal olmayan çok değişkenli analiz yöntemlerinde kategorik değişkenler çeşitli dönüşümlerle sayısallaştırılmakta ve kayıp fonksiyonu ile çok değişkenli analiz yöntemlerinin uygulanmasına imkân sağlanmaktadır. Böylece minimum kayıpla gerçek uzaydaki ilişkiler daha düşük boyutlu bir uzayda gösterilmektedir (Gifi, 1990). Çok sayıda değişken arasındaki ilişkinin etkili bir şekilde yorumlanması çoğu kez zor olabilmektedir. Bu durumda orijinal değişkenler, orijinal değişkenlerde bulunan bilginin çoğunu temsil eden daha küçük ilişkisiz bileşenler kümesine indirgenmektedir. Dolayısıyla, çok sayıda değişken yerine birkaç bileşenle sonuçlar yorumlanmaktadır. Bu bağlamda, Kategorik temel bileşenler analizi (CATPCA) ön plana çıkmaktadır. Kategorik temel bileşenler analizi, geometrik olarak ele alındığında, gerçek uzay yerine daha düşük boyutlu bir uzayda değişken ve kategorileri arasındaki ilişkileri grafiksel olarak göstermeyi amaçlamaktadır (Demir ve ark., 2021).

CATPCA, kategorik verilerin boyutunu azaltmak ve temel yapılarını ortaya çıkarmak amacıyla geliştirilmiş bir istatistiksel analiz yöntemidir. Geleneksel Temel Bileşenler Analizi (PCA, Principal Component Analysis), sayısal verilere uygulanan ve verilerin lineer kombinasyonları ile boyutları indirgeme amacı taşıyan bir tekniktir. Bununla birlikte, PCA yalnızca sürekli verilerle çalışabilirken, CATPCA, kategorik (nominal veya ordinal) verilere uygulanabilen bir yöntemdir.

Bu sayede, çok sayıda kategorik değişkenin etkili bir şekilde analiz edilmesine olanak tanınmaktadır (Demir ve ark., 2022). Bu nedenle, CATPCA özellikle karmaşık kategorik verilerin boyutlarını indirgeme ve yorumlanabilir sonuçlar elde etme açısından önemli bir avantaj sunmaktadır. Bu özelliği sayesinde, farklı disiplinlerde geniş çapta uygulanabilirliği bulunmaktadır.

Veriler, Google Form üzerinden toplanmış ve IBM SPSS v25 istatistik paket programı ile gerekli analiz yapılmıştır.

Bulgular

Toplam 372 katılımcıya ait değişken ve değişken kategorileri için frekans dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Değişken ve değişken kategorilerine ait frekans dağılımları			
Değişken	Kategori	Frekans (n)	%
Cinsiyet	Kadın	234	62,9
	Erkek	138	37,1
Medeni Durum	Evli	164	44,1
	Bekâr	208	55,9
Yaş	18 Yaş Altı	8	2,2
	18-21 Yaş Arası	59	15,9
	22-25 Yaş Arası	28	7,5
	26-29 Yaş Arası	22	5,9
	29 Yaş Üstü	255	68,5
Eğitim Durumu	Ortaokul	2	0,5
	Lise	54	14,5
	Lisans	254	68,3
	Lisans Üstü	62	16,7
Gelir Durumu	<10.000TL	65	17,5
	10.000TL-19.999TL	37	9,9
	20.000TL-39.999TL	79	21,2
	>39.999 TL	191	51,3
Düzenli Aktivite	Voleybol	43	11,6
	Atletizm	24	6,5
	Futbol	45	12,1
	Yoga	119	32,0
	Fitnes	23	6,2
	Pilates	21	5,6
	Yürüyüş	34	9,1
	Diğer	63	16,9
Depresyon Düzeyi	Normal	217	58,3
	Hafif	109	29,3
	Orta	35	9,4
	Şiddetli	11	3,0

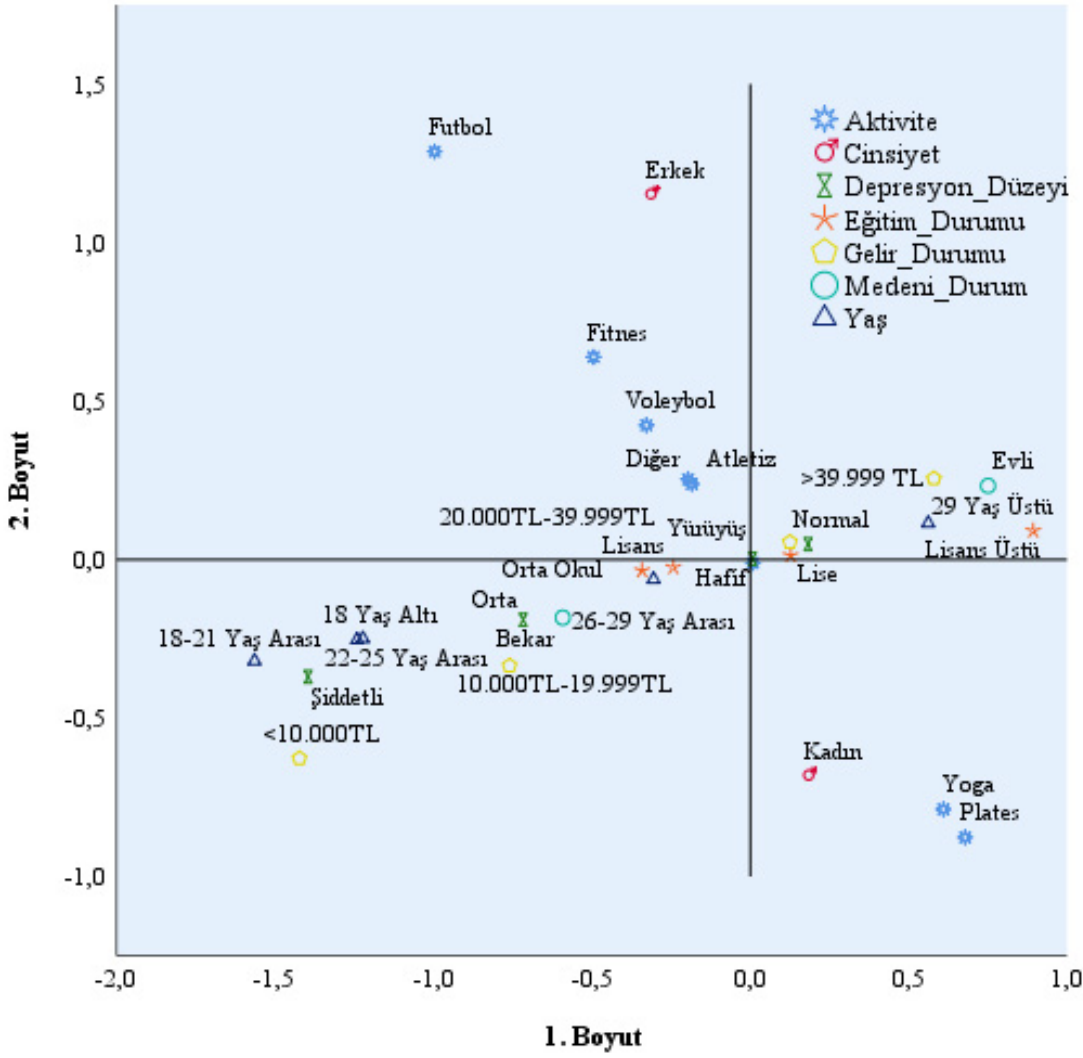
Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %62,9’unun kadın, %37,1’inin ise erkek olduğu; %44,1’inin evli, %55,9’unun ise bekâr olduğu görülmektedir. Çalışma, yoga ve spor gibi düzenli fiziksel aktivitelere katılan yetişkinler üzerine gerçekleştirildiğinden, yaş aralığı dar tutulmuştur. Ancak, katılımcıların %68,5’inin 29 yaş ve üzeri olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak, katılımcıların %2,2’sinin 18 yaş altı, %15,9’unun 18-21 yaş aralığında, %7,5’inin 22-25 yaş aralığında ve %5,9’unun 26-29 yaş aralığında olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların eğitim seviyesinin büyük ölçüde yüksek olduğu görülmekte; %85’inin lisans veya lisansüstü eğitime sahip olduğu saptanmaktadır. Gelir düzeyine ilişkin değerlendirmelerde, katılımcıların %51,3’ünün 40.000 TL ve üzerinde bir gelire sahip olduğu belirlenmiştir. Buna karşın, 65 katılımcının 10.000 TL’den düşük gelir elde ettiği, sadece 2 katılımcının ise ortaokul düzeyinde veya daha düşük bir eğitime sahip olduğu tespit edilmiştir. Düzenli fiziksel aktivite değişkeni incelendiğinde, en yüksek katılım

oranının %32 ile yoga olduğu; bunu sırasıyla %12,1 ile futbol ve %11,6 ile voleybolun takip ettiği görülmektedir. En düşük katılım oranına sahip aktivitenin ise %5,6 ile pilates olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcıların %16,9'unun farklı spor dallarını içeren “diğer” kategorisinde yer aldığı, bu kategori içerisinde basketbol ve yüzmenin öne çıktığı (her biri 11 kişi) tespit edilmiştir.

Depresyon belirtilerine ilişkin değerlendirmede, katılımcıların %58,3'ünde herhangi bir depresyon belirtisi bulunmadığı, %29,3'ünde (109 kişi) hafif düzeyde, %9,4'ünde (35 kişi) orta düzeyde ve %3'ünde (11 kişi) ise şiddetli düzeyde depresyon belirtileri olduğu belirlenmiştir.

Depresyon ile ilişkili olduğu düşünülen yedi değişken, boyut indirgeme yöntemi ile iki boyuta indirgenmiş ve bu iki boyutun toplam varyans açıklama oranı %56,2 olarak hesaplanmıştır. Bu değişken kategorilerinin iki boyutlu uzaydaki dağılımı ve vektör koordinatları Şekil 1'de sunulmuştur.

Değişken	Kategori	Vektör Koordinatı	
		1. Boyut	2. Boyut
Cinsiyet	Kadın	0,185	-0,680
	Erkek	-0,313	1,153
Medeni Durum	Evli	0,751	0,232
	Bekâr	-0,592	-0,183
Yaş	18 Yaş Altı	-1,241	-0,254
	18-21 Yaş Arası	-1,565	-0,320
	22-25 Yaş Arası	-1,223	-0,250
	26-29 Yaş Arası	-0,305	-0,062
	29 Yaş Üstü	0,562	0,115
Eğitim Durumu	Orta Okul	-0,341	-0,035
	Lise	0,128	0,013
	Lisans	-0,243	-0,025
	Lisansüstü	0,894	0,091
Gelir Durumu	<10.000TL	-1,423	-0,627
	10.000-19.999TL	-0,760	-0,335
	20.000-39.999TL	0,125	0,055
	>39.999 TL	0,580	0,256
Düzenli Aktivite	Voleybol	-0,328	0,424
	Atletiz	-0,185	0,238
	Futbol	-0,996	1,287
	Yoga	0,610	-0,788
	Fitnes	-0,495	0,639
	Pilates	0,678	-0,877
	Yürüyüş	0,009	-0,011
	Diğer	-0,196	0,254
Depresyon Düzeyi	Normal	0,182	0,048
	Hafif	0,008	0,002
	Orta	-0,717	-0,190
	Şiddetli	-1,396	-0,370

Şekil 1. Değişken kategorilerinin iki boyutlu uzaydaki görünümü ve vektör koordinatları

Kategorilerin boyutlara katkısı ve ayırt edici gücü, boyut katsayı değerlerine bağlıdır. Bir kategorinin herhangi bir boyuttaki değeri orijinden ne kadar uzaksa, o kategorinin ilgili boyutu belirlemedeki etkisi o kadar yüksek olmaktadır. Şekil 1 incelendiğinde, birinci boyutta yaş değişkeninin 18-25 yaş aralığındaki kategorisinin en yüksek negatif değeri (-1,565) aldığı, eğitim durumu değişkeninin ise lisansüstü eğitim kategorisinde en yüksek pozitif değeri (0,894) aldığı görülmektedir. Dolayısıyla, birinci boyutta bu iki kategori arasındaki ilişkinin negatif yönde olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, birinci boyuta en yüksek negatif katkı sağlayan kategoriler sırasıyla; gelir durumu <10.000 TL (-1,423), depresyon düzeyi şiddetli (-1,396), yaş 18 yaş altı (-1,241) ve 22-25 yaş arası (-1,223) olarak tespit edilmiştir. Pozitif katkı sağlayan kategoriler ise medeni durum evli (0,751), düzenli aktivite olarak pilates (0,678) ve yoga (0,610) şeklinde sıralanmaktadır. İkinci boyutta ise en yüksek pozitif katkının düzenli aktivite olarak futbol (1,287), cinsiyet erkek (1,153) ve düzenli aktivite olarak fitness (0,639) kategorileri tarafından sağlandığı görülmektedir. Öte yandan, en yüksek negatif katkıyı düzenli aktivite olarak pilates (-0,877) ve yoga (-0,788) ile cinsiyet kadın (-0,680) kategorileri sağlamaktadır.

Her iki boyut birlikte değerlendirildiğinde, cinsiyet ile düzenli aktivite tercihleri arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Erkeklerin ağırlıklı olarak futbol ve fitness gibi sporları tercih ettikleri, buna karşın pilates ve yoga gibi aktiviteleri daha az tercih ettikleri belirlenmiştir. Kadınların ise bu durumun tersine bir eğilim sergiledikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca, 29 yaş üstü, evli, lisansüstü eğitim düzeyine sahip ve 39.999 TL üzeri geliri olan bireylerin her iki boyutta da pozitif bir ilişkiye sahip olduğu ve depresyon düzeylerinin genellikle normal olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, bekâr, 26 yaş altı, 10.000 TL altı gelire sahip ve şiddetli depresyon düzeyinde bulunan bireylerin her iki boyutta da negatif ilişki gösterdiği ve bu kategoriler arasında güçlü bir bağlantı olduğu belirlenmiştir. Bu doğrultuda, cinsiyet ile düzenli aktivite tercihleri arasında, ayrıca yaş ve gelir durumu ile depresyon düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Özellikle şiddetli depresyonun, düzenli fiziksel aktivite yapmaktan ziyade, genç yaş (<26 yaş), düşük gelir düzeyi (<10.000 TL) ve medeni durum (bekâr) ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, orijine

yakın konumlanan kategorilerin diğer değişkenlerle güçlü bir ilişki içinde olmadığı ve bu kategorilerin etkilerinin düşük olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, özellikle hafif depresyon düzeyinin ve yürüyüş aktivitesinin etkisinin oldukça düşük olduğu ve diğer değişkenlerle anlamlı bir ilişki göstermediği gözlemlenmiştir.

Dönüştürülmüş değişkenler arasındaki korelasyon değerleri Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Dönüştürülmüş değişkenler arasındaki korelasyon

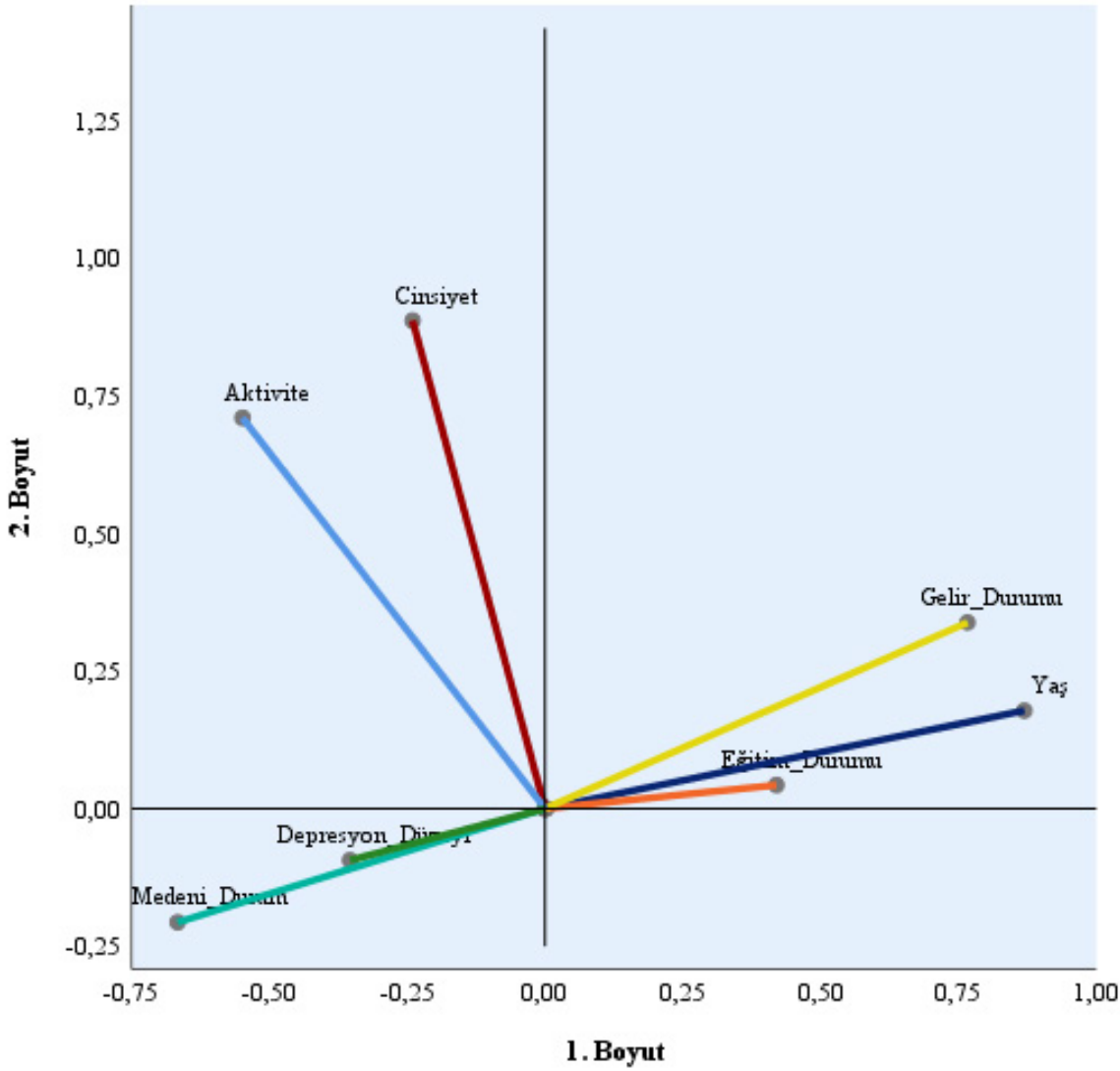
	Cinsiyet	Medeni Durum	Yaş	Eğitim Durumu	Gelir Durumu	Düzenli Aktivite	Depresyon Düzeyi
Cinsiyet	1,000						
Medeni Durum	0,021	1,000					
Yaş	-0,059	-0,552	1,000				
Eğitim Durumu	-0,062	-0,132	0,270	1,000			
Gelir Durumu	0,080	-0,380	0,684	0,222	1,000		
Düzenli Aktivite	0,592	0,175	-0,329	-0,117	-0,194	1,000	
Depresyon Düzeyi	-0,018	0,108	-0,167	-0,102	-0,230	0,148	1,000
Boyut	1	2	3	4	5	6	7
Öz değer	2,448	1,486	0,950	0,895	0,614	0,345	0,262
Varyans %	34,971	21,229	13,571	12,786	8,771	4,929	3,743

Tablo 2 incelendiğinde, en yüksek korelasyonun yaş ile gelir durumu değişkeni arasında olduğu belirlenmiş olup, bu ilişkinin 0,684 olduğu görülmektedir. Ayrıca, cinsiyet ile düzenli aktivite (0,592), gelir durumu ile medeni durum (-0,380), depresyon düzeyi (-0,230) ve eğitim durumu (0,222) değişkenleri arasında da anlamlı korelasyonlar tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, yaş ile medeni durum (-0,552), düzenli aktivite (-0,329) ve eğitim durumu (0,270) değişkenleri arasında da önemli düzeyde ilişkiler olduğu belirlenmiştir. En yüksek üç korelasyon değerlendirildiğinde, yaş ile gelir durumu ve cinsiyet ile düzenli aktivite arasındaki ilişkinin pozitif, yaş ile medeni durum arasındaki ilişkinin ise negatif olduğu görülmektedir.

Boyut indirgeme yönteminde, yeterli boyut sayısının belirlenmesinde genellikle öz değeri 1’den büyük olan boyutlar veya toplam varyansın en az %67’sini açıklayan boyutlar dikkate alınmaktadır (Jolliffe, 1986). Bu bağlamda, öz değer analizine göre, ilk iki boyutun yeterli olduğu görülmektedir. Birinci boyutun öz değeri (%34,971×7) 2,448, ikinci boyutun öz değeri (%21,229×7) 1,486 ve her iki boyutun toplam öz değeri (%56,200×7) 3,934 olarak hesaplanmıştır.

Değişkenlerin iki boyutlu uzaydaki bileşen yükleri ve vektör koordinatları Şekil 2’de gösterilmiştir. Şekil 2 incelendiğinde, birinci boyutta yaş, gelir durumu ve eğitim durumu değişkenlerinin pozitif yüklü; medeni durum, düzenli aktivite, depresyon düzeyi ve cinsiyet değişkenlerinin ise negatif yüklü olduğu görülmektedir. Bu boyutta, yaş (0,869), gelir durumu (0,766) ve medeni durum (-0,667) değişkenleri en yüksek yük değerlerine sahiptir. İkinci boyutta ise medeni durum ve depresyon düzeyi değişkenleri negatif yüklü iken, diğer beş değişkenin pozitif yüklü olduğu belirlenmiştir. Bu boyutta en yüksek bileşen yüklerine sahip değişkenler cinsiyet (0,886) ve düzenli aktivite (0,709) olarak tespit edilmiştir.

	Vektör Koordinatları			Bileşen Yükleri	
	Boyut		Toplam	Boyut	
	1	2		1	2
Cinsiyet	0,058	0,784	0,842	-0,240	0,886
Medeni Durum	0,444	0,043	0,487	-0,667	-0,206
Yaş	0,756	0,031	0,787	0,869	0,178
Eğitim Durumu	0,176	0,002	0,178	0,420	0,043
Gelir Durumu	0,587	0,114	0,701	0,766	0,338
Düzenli Aktivite	0,301	0,503	0,804	-0,549	0,709
Depresyon Düzeyi	0,125	0,009	0,134	-0,354	-0,094
Özdeğer	2,448	1,486	3,934		
Açıklanan Varyas %	34,971	21,229	56,200		

Şekil 2. Değişken bileşen yüklerinin iki boyutlu uzaydaki görünümü ve boyut koordinatları

Şekil 2'ye göre, cinsiyet ile düzenli aktivite arasında yüksek ve pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak, bu iki değişkenin diğer değişkenlerle ya herhangi bir ilişkisi bulunmamakta ya da varsa bile bu ilişki oldukça düşük seviyededir. Bunun yanı sıra, yaş, gelir durumu, eğitim seviyesi, medeni durum ve depresyon düzeyi arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu beş değişkenden medeni durum ile depresyon düzeyi arasındaki ilişkinin pozitif olduğu; buna karşın, bu iki değişkenin yaş, gelir ve eğitim seviyesi ile negatif yönde ilişkili olduğu belirlenmiştir. Bu durum, bekâr bireylerde depresyon düzeyinin daha yüksek olduğunu göstermektedir. Nitekim analizlerde medeni durum değişkeni <evli=1> ve <bekâr=2> şeklinde kodlanmış olup, medeni durum değeri arttıkça depresyon düzeyinde de artış gözlemlenmiştir. Ayrıca, yaş, gelir ve eğitim seviyesindeki artışa paralel olarak depresyon düzeyinin azaldığı belirlenmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, düşük gelirli, düşük eğitim seviyesine sahip, genç ve bekâr bireylerde depresyon düzeyinin diğer gruplara kıyasla daha yüksek olduğu söylenebilir. Değişkenlerin iki boyutlu uzayda gösterilmesini sağlayan bu iki boyut, toplam varyansın %56,2'sini açıklamaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Bilimsel araştırmalarda genellikle çok değişkenli veri setleri kullanılmakta ve bu değişkenler, mümkün olduğunca minimum bilgi kaybıyla daha az sayıya indirgenmek istenmektedir. Bu bağlamda, değişkenlerin minimize edilmesinde Temel Bileşenler Analizi (PCA) uygun bir yöntem olarak bilinmektedir. Ancak, PCA'nın uygulanabilmesi için değişkenlerin nümerik olması ve aralarındaki ilişkinin doğrusal olması gerekmektedir (Jolliffe, 1986). Bununla birlikte, bilimsel çalışmaların çoğunda ordinal ve nominal gibi farklı veri yapılarının bulunduğu veri setleriyle karşılaşılmaktadır. Bu tür veri setlerinde PCA hatalı sonuçlar verebileceğinden, PCA ile aynı amacı taşıyan ve onun doğrusal olmayan bir uzantısı olan CATPCA alternatif bir yöntem olarak geliştirilmiştir. CATPCA, PCA ile benzer problemlere uygulanabilir ve doğrusal olmayan ilişkileri göz ardı etmediği için PCA'ya kıyasla daha başarılı sonuçlar verebilmektedir (Kramer, 1991).

Bu çalışmada, yoga ve spor gibi aktivitelerde bulunan bireylerden elde edilen bir veri seti kullanılmıştır. Veri setindeki yedi değişken, CATPCA yöntemi ile iki boyutlu uzaya indirgenerek analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, veri iki boyutlu uzayda görselleştirilmiş ve her iki boyut, orijinal değişkenlerdeki varyasyonun %56,2'sini açıklamıştır. Elde edilen sonuçlar, düzenli aktivite ile cinsiyet arasında güçlü bir ilişki olduğunu; ancak bu iki değişkenin diğer beş değişkenle ya ilişkili olmadığını ya da çok düşük düzeyde bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra, yaş, gelir durumu, eğitim seviyesi, medeni durum ve depresyon düzeyi arasında güçlü ilişkiler olduğu gözlemlenmiştir. Gelir, yaş ve eğitim seviyesi arasındaki ilişkinin pozitif olduğu; buna karşın, medeni durum ve depresyon düzeyi arasında negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, depresyonun düzenli aktivite ve cinsiyete bağlı olmadığı; ancak medeni durum, gelir seviyesi, eğitim durumu ve yaş faktörleriyle ilişkili olduğu saptanmıştır. Özellikle düşük gelirli, düşük eğitim seviyesine sahip, genç ve bekâr bireylerde depresyonun daha şiddetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Depresyonu önleme programlarının depresyonu azalttığı ve etkili tedavi yöntemlerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Ancak, dünya genelinde depresyondan etkilenen bireylerin yarısından azı bu tedavilerden faydalanabilmektedir. DSO (2025c)'e göre, bu durumun başlıca nedenleri arasında kaynak yetersizliği, sağlık hizmeti sağlayıcılarının eksikliği, ruhsal bozukluklarla ilişkili sosyal damgalama ve yanlış değerlendirmeler bulunmaktadır. Ayrıca, DSO (2025a), düşük ve orta gelirli ülkelerde ruhsal bozukluğu olan bireylerin %75'inden fazlasının tedavi görmediğini tahmin etmektedir. DSO (2025c), her yıl 800.000'den fazla kişinin intihar nedeniyle hayatını kaybettiğini ve depresyonun intihara yol açabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca, DSO (2025b), yalnızca depresyon ve anksiyete nedeniyle her yıl 12 milyar verimli iş gününün kaybedildiğini ve bunun maliyetinin yaklaşık 1 trilyon ABD doları olduğunu tahmin etmektedir. DSO'ya göre depresyon, ciddi bir sağlık sorunu olup kadınlar arasında daha yaygın olarak görülmektedir.

Akdeniz (2017), depresyonun dünyada en sık görülen psikiyatrik bozukluk olduğunu, her yaşta görülebileceğini; ancak özellikle 25-44 yaş arasında daha yaygın olduğunu belirtmiştir. Kaya ve ark. (2007), sosyoekonomik düzeyi düşük öğrencilerde daha yüksek oranda depresif belirti gözlemlendiğini bildirmiştir. Demir ve ark. (2022) ise depresyonun kadınlarda daha sık görüldüğünü, gelir seviyesinin ve yaşın artmasıyla depresyon riskinin azaldığını vurgulamaktadır. Literatürde yoga ve benzeri aktivitelerin depresyon üzerindeki etkilerine ilişkin farklı sonuçlar bulunmaktadır. Woolery ve ark. (2004), orta dereceli depresyon belirtileri gösteren genç bireylerde Iyengar yoga uygulamalarının depresyon ve anksiyete seviyelerini azalttığını belirtmiştir. Ancak, Kirkwood ve ark. (2005), yoganın genel olarak anksiyete veya anksiyete bozukluklarının tedavisinde etkili olup olmadığına dair kesin bir sonuca varmanın mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, Atılgan ve ark. (2015), yoga merkezli egzersizlerin 18-30 yaş arası sağlıklı kadınların esnekliğini artırdığını, ancak yaşam kalitesi, depresyon seviyesi ve fiziksel aktivite düzeyleri üzerinde etkili olmadığını ortaya koymuştur. Buna karşın, Cramer ve ark. (2013), yoga uygulamalarının majör depresif bozukluk tanısı almış bireylerde depresyon semptomlarını hafifletmede anlamlı derecede etkili olduğunu; Khalsa (2013), düzenli yoga pratiğinin bireylerin kendine güvenini artırdığını, uyku düzenini iyileştirdiğini ve depresyon semptomlarını azalttığını; Falsafi ve Leopard (2015), sigortasız ve düşük gelirli bireylerde yoga uygulamalarının depresyon ve anksiyete belirtilerini azaltmada etkili olduğunu; Oron ve ark. (2015), yoganın 21-42 yaş arası infertil kadınlarda anksiyete, depresyon ve üreme ile ilgili yaşam kalitesini olumlu yönde etkilediğini; Tolahunase ve ark. (2021), yoga uygulamalarının stres, anksiyete ve depresyon seviyelerini azalttığını ve bireylerin genel iyilik hâlini artırdığını; Polatcanlı ve Akın (2024), yoga uygulamalarının kadınların stres yönetiminde etkili olduğunu saptamışlardır.

Sonuç olarak, bu çalışma incelenen literatürdeki bazı araştırmalarla benzerlik göstermekte, bazılarıyla ise farklılaşmaktadır. Bu çalışmada, düzenli aktiviteden ziyade depresyon üzerinde yaş, gelir seviyesi, eğitim durumu ve medeni durumun daha etkili faktörler olduğu belirlenmiştir. Literatürde de depresyonun önemli belirleyicileri arasında yaş ve gelir seviyesi yer almaktadır. Bu nedenle, hem bilimsel araştırmalarda hem de depresyonu önleme programlarında bu faktörlerin göz ardı edilmemesi büyük önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- AKDENİZ, F. (2017). *Aile Hekimleri İçin Psikiyatri*. Ankara: TPD Yayınları.
- APA. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Washington: American Psychiatric Association Publishing.
- ATILGAN, E., TARAKÇI, D., POLAT, B., ALGÜN, Z.C. (2015). Sağlıklı Kadınlarda Yoga Temelli Egzersizlerin Esneklik, Yaşam Kalitesi, Fiziksel Aktivite ve Depresyon Üzerine Etkilerinin Araştırılması. *Journal of Exercise Therapy and Rehabilitation*, 2(2), 41-46
- BABYAK, M., BLUMENTHAL, J. A., HERMAN, S., KHATRİ, P., DORAISWAMY, M., MOORE, K., ..., KRISHNAN, K. R. (2000). Exercise treatment for major depression: maintenance of therapeutic benefit at 10 months. *Psychosomatic medicine*, 62(5), 633-638.
- BECK, A. T., WARD, C. H., MENDELSON, M., MOCK, J., ERBAUGH, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4(6), 561-571.

- BLUMENTHAL, J. A., BABYAK, M. A., MOORE, K. A., CRAIGHEAD, W. E., HERMAN, S., KHATRI, P., ..., KRISHNAN, K. R. (1999). Effects of exercise training on older patients with major depression. *Archives of internal medicine*, 159(19), 2349-2356.
- BROWN, R. P., GERBARG, P. L. (2005). Sudarshan Kriya Yogic Breathing in the Treatment of Stress, Anxiety, and Depression: Part II. *Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 11(4), 711–717.
- BRYANT, E. F. (2009). *The Yoga Sūtras of Patañjali: A New Edition, Translation, and Commentary*. North Point Press.
- CRAMER, H., LAUCHE, R., LANGHORST, J., DOBOS, G. (2013). Yoga for depression: A systematic review and meta-analysis. *Depression and anxiety*, 30(11), 1068-1083.
- DEMİR, C., KESKİN, S., MİRTAGİOĞLU, H., DEMİR, Y. (2022). Kategorik Temel Bileşenler Analizi ve Depresyon Veri Seti ile Uygulama. *Kocaeli Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(1), 25-31.
- DEMİR, V. (2014). *Bilinçli farkındalık temelli hazırlanan eğitim programının bireylerin depresyon ve stres düzeyleri üzerine etkisi* (Master's thesis), İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DEMİR, Y., KESKİN, S., ÇAVUŞOĞLU, Ş. (2021). Doğrusal Olmayan Temel Bileşenler Analizinin Tanıtımı ve Uygulanabilirliği. *KSÜ Tarım ve Doğa Derg.*, 4(2):442-450.
- DOZOIS, D. J. A., DOBSON, K. S., AHNBERG, J. L. (1998). A psychometric evaluation of the Beck Depression Inventory–II. *Psychological Assessment*, 10(2), 83-89.
- DSO. (2020). Depression fact sheet. Retrieved January 20, 2025, from https://www.who.int/health-topics/depression#tab=tab_1
- DSO. (2025a). World Health Organization. Retrieved January 20, 2025, from https://www.who.int/health-topics/depression#tab=tab_1
- DSO. (2025b). World Health Organization. Retrieved January 20, 2025, from https://www.who.int/health-topics/depression#tab=tab_2
- DSO. (2025c). World Health Organization. Retrieved January 20, 2025, from <https://www.who.int/india/health-topics/depression>
- ELIADE, M. (1958). *Yoga: Immortality and Freedom*. Princeton University Press.
- FALSAFI, N., & LEOPARD, L. (2015). Pilot study: use of mindfulness, self-compassion, and yoga practices with low-income and/or uninsured patients with depression and/or anxiety. *Journal of Holistic Nursing*, 33(4), 289-297.
- FEUERSTEIN, G. (2001). *The Yoga Tradition: Its History, Literature, Philosophy and Practice*. Hohm Press.
- FORFYLOW, A. L. (2011). Integrating Yoga with psychotherapy: a complementary treatment for anxiety and depression. *Canadian Journal of Counselling and Psychotherapy*, 45(2), 132-150.
- FRAENKEL, J.R., WALLEN, N.E. (2006). *How to design and evaluate research in education*. (6th Edition), New York: McGraw-Hill International Edition.
- GARD, T., BRACH, N., HÖLZEL, B. K., NOGGLE, J. J., CONBOY, L. A., LAZAR, S. W. (2012). Effects of a yoga-based intervention for young adults on quality of life and perceived stress: the potential mediating roles of mindfulness and self-compassion. *The Journal of Positive Psychology*, 7(3), 165-175.
- GIFI A. (1990). *Multivariate Nonlinear Analysis*. John Wiley & Sons, Ltd.
- GÜVENKAYA, L. (2019). *Yoga yapan ve yapmayan bireylerin algılanan stres ve yaşam memnuniyetlerinin karşılaştırılması*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kıbrıs.
- IBM CORP. (2017). IBM SPSS Statistics for Windows, Version 25.0.
- JACKSON, S. W. (1986). *Melancholia and Depression: From Hippocratic Times to Modern Times*. Yale University Press.
- JAVNBAKHT, M., HEJAZI KENARI, R., GHASEMI, M. (2009). Effects of yoga on depression and anxiety of women. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 15(2), 102-104.
- JOLLIFFE, I. T. (1986). *Principal Component Analysis: With 26 Illustrations*. Springer.
- KABAT-ZINN, J. (2003). Mindfulness-Based Interventions in Context: Past, Present, and Future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 144–156.
- KARASAR, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (24. Basım), Ankara: Nobel Yayınevi
- KAYA, M., GENÇ, M., KAYA, B., PEHLİVAN, E. (2007). Tıp Fakültesi ve Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinde Depresif Belirti Yaygınlığı, Stresle Başa Çıkma Tarzları ve Etkileyen Faktörler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(2), 137-146.
- KHALSA, S. B. S. (2013). Yoga for mental health: Current research and future directions. *The International Journal of Yoga Therapy*, 23(1), 11-18.

- KIRKWOOD, G., RAMPES, H., TUFFREY, V., RICHARDSON, J., PILKINGTON, K. (2005). Yoga for anxiety: a systematic review of the research evidence. *British Journal of Sports Medicine*, 39(12), 884–891.
- KÖYÜSTÜ, S., KIRIK, M. A. (2021). Yogaya genel bir bakış ve yoga-sağlık ilişkisi. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 10(28), 123-139.
- KRAMER, M. A. (1991). Nonlinear principal component analysis using autoassociative neural networks. *AIChE Journal*, 37(2), 233-243.
- KÜÇÜKELÇİ, D. T. (2022). Kişilik tipleri ile anksiyete/depresyon arasındaki ilişkide yoganın aracılık rolü. *Türk Spor ve Egzersiz Dergisi*, 24(2), 193-207.
- Lİ, A. W., GOLDSMITH, C. A. W. (2012). The effects of yoga on anxiety and stress. *Alternative Medicine Review*, 17(1), 21-35.
- MAMMEN, G., FAULKNER, G. (2013). Physical activity and the prevention of depression: a systematic review of prospective studies. *American journal of preventive medicine*, 45(5), 649-657.
- ORON, G., ALLNUTT, E., LACKMAN, T., SOKAL-ARNON, T., HOLZER, H., TAKEFMAN, J. (2015). A prospective study using hatha yoga for stress reduction among women waiting for IVF treatment. *Reproductive Biomedicine Online*, 30(5), 542-548
- POLATCANLI, F., AKIN, S. (2024). Yoga uygulamalarının stresle başa çıkma düzeyi üzerine etkisinin incelenmesi. *Education Science and Sports*, 6(1), 39-51.
- RADDEN, J. (2000). *The nature of melancholy: From Aristotle to Kristeva*. Oxford University Press, USA.
- ROSS, A., THOMAS, S. (2010). The health benefits of yoga and exercise: A review of comparison studies. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*, 16(1), 3-12.
- SHORTER, E. (1997). *A history of psychiatry: From the era of the asylum to the age of Prozac*. Wiley.
- STREETER, C. C., GERBARG, P. L., SAPER, R. B., CIRAULO, D. A., BROWN, R. P. (2012). Effects of yoga on the autonomic nervous system, gamma-aminobutyric-acid, and allostasis in epilepsy, depression, and post-traumatic stress disorder. *Medical Hypotheses*, 78(5), 571-579.
- TOLAHUNASE, M. R., GAUTAM, S., SAGAR, R., KUMAR, M., DADA, R. (2021). Yoga in major depressive disorder: molecular mechanisms and clinical utility. *Frontiers in Bioscience-Scholar*, 13(1), 56-81.
- UEBELACKER, L. A., BROUGHTON, M. K., MAROOF, M. (2016). Yoga for depression and anxiety: A review of published research and implications for healthcare providers. *Rhode Island Medical Journal*, 99(3), 20-22.
- WHITE, D. G. (2014). *The Yoga Sutra of Patanjali: A Biography*. Princeton University Press.
- WOOLERY, A., MYERS, H., STERNLIEB, B., ZELTZER, L. (2004). A yoga intervention for young adults with elevated symptoms of depression. *Alternative Therapies in Health and Medicine*, 10(2), 36-42.

Summary

This study investigates the relationship between depression levels and engagement in regular physical activities—specifically yoga and various sports—among adults in Turkey. Recognizing depression as a multifaceted mood disorder influenced by biological, psychological, and social factors, the research aims to assess the extent to which regular physical activity contributes to mitigating depressive symptoms, and whether certain socio-demographic variables exert a stronger predictive influence. Using a quantitative research design, data were collected from 372 individuals who engage in yoga or regular sports activities. Depression levels were measured through the Beck Depression Inventory (BDI), a validated self-report scale widely used in clinical and research settings. Data were collected via online surveys and analyzed through Categorical Principal Component Analysis (CATPCA), a method suitable for evaluating multidimensional relationships among categorical variables.

Descriptive analyses revealed that the sample was predominantly female (62.9%), with a substantial portion being university-educated and above the age of 29. Among the types of activities reported, yoga constituted the most prevalent (32%), followed by football and volleyball. A significant number of participants reported income levels above 40,000 TL, although income distribution varied across the sample. Findings indicated that 58.3% of participants exhibited no depressive symptoms, while 29.3% reported mild, 9.4% moderate, and 3% severe depression levels. Contrary to common assumptions, neither gender nor type of physical activity demonstrated a statistically significant association with depression levels. Rather, depression was more closely associated with variables such as age, marital status, income, and educational attainment. Participants who were younger (under 26 years of age), single, and reported monthly income below 10,000 TL were more likely to fall into higher depression categories. Conversely, those who were older, married, held postgraduate degrees, and earned higher incomes generally exhibited lower depression scores. These findings suggest that while physical activity may contribute positively to mental health, its effect is

secondary to broader socio-economic determinants. The CATPCA results supported these observations by revealing that age, income, and education had high positive loadings on the primary dimension, while depression level and marital status demonstrated negative loadings. Additionally, gender and type of physical activity were found to be highly interrelated, as males predominantly engaged in football and fitness, while females more frequently practiced yoga and pilates. However, these associations did not substantially influence depression outcomes. When analyzed collectively, the variables accounting for the largest proportion of explained variance were age, income, education, and marital status. The combined dimensions in the CATPCA accounted for 56.2% of the total variance, underscoring the relevance of socio-demographic factors in understanding depression levels within this sample.

In conclusion, the study demonstrates that while engagement in physical activity—particularly yoga—can play a supportive role in managing depressive symptoms, it is not the primary determinant of depression levels. The analysis highlights the predominance of social and economic variables, particularly income, age, education, and marital status, in shaping individuals' mental health outcomes. These findings underscore the necessity of adopting a multidimensional approach to mental health that integrates lifestyle interventions with strategies aimed at improving structural and socio-economic conditions.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Yaşlı Yetişkinlikte Psikolojik İyi Oluşu Yordayan Faktörler ve Sosyodemografik Değişkenler ile İlişkisi

Factors Predicting Psychological Well-Being in Older Adulthood and Their Relationship with Sociodemographic Variables

¹Meral BOZDEMİR

²Beyza KÜREKÇİ

Öz

Amaç: Dünya üzerinde artan yaşlı popülasyonun varlığı, bu gelişim evresinde meydana gelebilecek yaşam sorunlarını anlamak ve bunlara çözüm üretmek için bu alanda yapılan çalışmaları değerli kılmaktadır. Bu bağlamda yaşlılıkta iyi oluş konusunun ulusal bağlamda ele alınması, mevcut kültürel etmenlerle birlikte değerlendirilmesi açısından önemlidir. Araştırmada yaşlı yetişkinlik döneminde iyi oluş konusu, mutluluk, yaşam doyumu, algılanan sosyal destek, günlük yaşam aktiviteleri, duygu durum ve çeşitli sosyodemografik değişkenler çerçevesinde incelenmiştir.

Yöntem: Araştırmanın örneklem grubu, 60–99 yaş aralığında, 161 kadın, 99 erkek katılımcıdır. 60 yaş ve üzeri olmak çalışmaya dahil olma kriteri olarak belirlenmiştir. Katılımcılardan demografik bilgi formu, Oxford Mutluluk Ölçeği - Kısa Formu (OMÖ-K), Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ), Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PIO), Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (MSPSS), Lawton ve Brody- Enstrümantal Günlük Yaşam Aktiviteleri Ölçeği (Lawton-Brody EGYA), Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASS-21) ve Geriatrik Depresyon Ölçeği-Kısa Formu (GDÖ-K) ile veri toplanmıştır.

Bulgular: Araştırma bulgularına göre; yaşlı yetişkinlerin iyi oluşları, cinsiyet; erkekler lehine, yaş; genç-yaşlılar lehine, medeni durum; evli olmak lehine, egzersiz yapmak; egzersiz yapanlar lehine anlamlı farklılık göstermektedir. Katılımcıların cinsiyet, eğitim, yaşlılık düzeyi, medeni durum gibi demografik değişkenlerinin psikolojik iyi oluşlarını yordamadığı, enstrümantal günlük yaşam aktivitelerinin, algılanan sosyal destek, mutluluk, yaşam doyumu düzeylerinin ise psikolojik iyi oluşlarını yordadığı bulgulanmıştır. Depresyon düzeylerindeki artış da psikolojik iyi oluşun düşmesi yönünde etkide bulunmaktadır.

Sonuç: Sonuç olarak, araştırma bulguları alan yazın ile örtüşen biçimde, yaşlı bireylerin iyi oluşları ile cinsiyetin; erkekler lehine, yaşın; genç-yaşlılar lehine, medeni durumun; evli olmak lehine, egzersiz yapmanın; egzersiz yapanlar lehine ilişkili olduğu şeklindedir. Yine beklendik biçimde iyi oluş ile, enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri, algılanan sosyal destek, mutluluk düzeyi ve yaşam doyumu

¹Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ meralbozdemir@maltepe.edu.tr

²Psikolog, Sevinç Eğitim Kurumları, Rehberlik Birimi, Maltepe, İstanbul, Türkiye.
✉ beyzakurekci@gmail.com

Geliş/Received: 23.09.2024

Kabul/Accepted: 06.10.2025

Meral BOZDEMİR, Beyza KÜREKÇİ, “Factors Predicting Psychological Well-Being in Older Adulthood and Their Relationship with Sociodemographic Variables”, Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 167-183.

değişkenleri pozitif yönde ilişkili, depresyon, anksiyete, stress ve geriatrik depresyon düzeyleri ise negatif yönde ilişkili değişkenler olarak saptanmıştır. Katılımcıların psikolojik iyi oluşunu enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri, algılanan sosyal destek, mutluluk düzeyi ve yaşam doyumu pozitif yönde, geriatrik depresyon düzeyleri ise negatif yönde yordamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Yaşlı yetişkinlik, psikolojik iyi oluş, mutluluk, duydu durumu, sosyodemografik değişkenler.

Abstract

Aim: The growing elderly population worldwide underscores the importance of research that seeks to understand the challenges encountered in later life and to develop solutions to address them. From this perspective, examining the issue within a national context is particularly significant, as it allows the consideration of existing cultural factors.

Method: The present study explored the well-being of older adults in relation to happiness, life satisfaction, perceived social support, daily living activities, mood, and a range of demographic variables. The sample consisted of 260 participants (161 women and 99 men) between the ages of 60 and 99. The inclusion criterion was being aged 60 years or older. Data were collected using the Demographic Information Form, the Oxford Happiness Questionnaire–Short Form (OHQ-SF), the Satisfaction with Life Scale (SWLS), the Psychological Well-Being Scale (PWB), the Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS), the Lawton and Brody Instrumental Activities of Daily Living Scale (Lawton-Brody IADL), the Depression Anxiety Stress Scale (DASS-21), and the Geriatric Depression Scale–Short Form (GDS-SF).

Findings: The findings revealed significant differences in well-being based on gender (higher among men), age (higher among the young-old), marital status (higher among married individuals), and exercise habits (higher among those who exercise regularly). However, demographic variables such as gender, aging level, and marital status did not emerge as significant predictors of psychological well-being. In contrast, functionality in daily living activities, perceived social support, happiness and life satisfaction significantly predicted psychological well-being, while higher levels of depression were associated with lower psychological well-being.

Conclusion: According to the research findings, significant differences were found in Lawton-Brody Instrumental Activities of Daily Living Scale and Geriatric Depression Scale - Short Form scores based on age levels. Younger participants had higher average scores in daily living activities and lower depression levels. Marital status was significantly associated with Life Satisfaction Scale, Lawton-Brody Instrumental Activities of Daily Living Scale, and Geriatric Depression Scale - Short Form scores, favoring married participants. Doing Exercise was associated with significant differences in Oxford Happiness Questionnaire and Psychological Well-being Scale scores, favoring those who does exercise. Moderate correlations were found between happiness levels and psychological well-being and life satisfaction levels. Low correlations were observed between perceived social support and instrumental daily living activities. As expected, negative moderate correlations were found between happiness levels and depression, anxiety, stress, and geriatric depression levels.

Keywords

Older adulthood, psychological well-being, happiness, mood, sociodemographic variables.

Giriş

Sağlık alanındaki teknolojik ilerlemeler özellikle hastalıkların erken teşhisine ve tedavisine bir ivme kazandırmış, buna bağlı olarak insanların ortalama yaşam süreleri uzamıştır (Cia vd., 2022). Uzayan insan ömrü, toplumda yaşlı nüfusunun artışı beraberinde getirmiş ve hem bireysel hem de toplumsal ruh sağlığı çalışmalarında yaşlı yetişkinlik dönemini ele alan bilimsel konular önem kazanmıştır. Söz konusu gelişim evresinde bireylerin gerek fizyolojik gerekse psikososyal bağlamda çok yönlü araştırmaları, bu kapsamda geliştirilecek toplumsal müdahale programlarına veri kaynağı sunmaktadır.

Psikolojik iyi oluş, pozitif psikoloji alanında ele alınan bir konu olup, ruh sağlığında ve fizyolojik sağlıkta koruyucu faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Pressman ve Cohen, 2005; Vázquez, vd., 2009). Yaşlı yetişkinlik döneminde psikolojik iyi oluşa katkı sunan değişkenlerin incelenmesi, bireysel ve toplumsal anlamda faydası yadsınmayacak bir durum olan “başarılı yaşlanma” konusuna ışık tutacaktır. Row ve Khan (1997), başarılı yaşlanmayı üç bileşen üzerinden tanımlamışlardır; bunlar düşük hastalık olasılığı ve hastalıkla ilişkili engellilik hali, yüksek bilişsel ve fiziksel kapasite, son olarak hayata aktif katılım. Psikolojik iyi oluşun olumlu yeniden değerlendirme, yılmazlık gibi başa çıkma stratejileri üzerinden stres yükünü azalttığını ortaya koyan çalışmalar söz konusudur (Felton ve Revenson, 1984; Mayordomo, vd.,

2016). Buradan hareketle psikolojik iyi oluşun, başarılı yaşlanma için anahtar kelimelerden biri olan hastalık olasılığı ve olası hastalıkların yaratacağı stresle başetme becerilerine katkısı ve dolayısıyla diğer iki bileşene de olumlu etkisi sayesinde “başarılı yaşlanma” için önemli bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır. Yaşlılarda psikolojik iyi oluş ile ilişkili olan değişkenlere bakıldığında, yaş (Vaillant ve Mukamal, 2001), cinsiyet (Sobieszczyk, vd., 2003), gelir düzeyi (Pinquart ve So’rensen, 2000), sağlık durumu (Pronk, vd., 2021), fiziksel aktivite (Mcauley ve Rudolph, 1995) ve algılanan sosyal destek (Liu, vd., 2016; Say Şahin, vd., 2019) öne çıkmaktadır.

Yaşlı yetişkinlik dönemi bireyin fiziksel ve bilişsel olarak farklı gelişim özelliklerinin ortaya çıktığı, bununla birlikte toplumsal rollerinin ve ilişkilerinin değişikliğe uğradığı bir evredir. Yaşlı bireyin bu evrede meydana gelen değişikliklere çok yönlü adaptasyonu, yaşam kalitesi ve yaşam doyumunu artıran önemli bir durumdur (Griffin ve McKenna, 1999; Kudo vd., 2007). Bilhassa emeklilik ile birlikte, toplumsal statüsünü sorgulayan yaşlı birey, içinde olduğu yeni dönemde hayata aktif katılım sağlayamadığında sosyal çevreden izole biçimde kendisini işe yaramaz hissedebilir ve yoğun bir değersizlik duygusu içine girebilir. Bu durum bireyi, yaşlı yetişkinlikte sıklıkla rastlanan depresif duygu durumuna sürükleyebilir. Toplumsal rol ve ilişkiler, yaşlı bireyin kendisiyle ve çevresiyle ilgili olan algısını etkileyen faktörlerdir. Bu faktörlerin farkında olunması, yaşlıların yaşam kalitesi ve psikolojik iyi oluşu açısından önemlidir (Meggiolara ve Ongara, 2015).

Yukarıda bahsedilen perspektifle, söz konusu araştırmada, Türkiye’de yaşayan yaşlı bireylerin iyi oluşları; mutluluk düzeyleri, yaşam doyumunu, yaşam kaliteleri, algılanan sosyal destek ve duygu durumları kapsamında değerlendirilmiş ve çeşitli demografik değişkenler ile ilişkisi incelenmiştir. Kültürel bağlam bireylerin iyi oluşları ile ilişkili temel etkenlerdendir. Yaşlı bireylerin duygu durumları, yaşam kaliteleri, algıladıkları sosyal destek ve yaşam doyumları, bulundukları toplumun aile yapısı, sosyal rolleri, destek ağlarına göre şekillenebilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de yaşayan yaşlı yetişkin bireylerin iyi oluşlarının kültürel bağlam içinde ele alınmasını konu alan söz konusu araştırma bulgularının mevcut ulusal alan yazına önemli bir perspektif kazandıracağı düşünülmüştür. Buradan hareketle, araştırmada yanıt aranan sorular şunlardır; katılımcıların cinsiyet, yaşlılık düzeyi, medeni durum ve egzersiz yapma durumlarına göre mutluluk, yaşam doyumunu, yaşam kalitesi, algılanan sosyal destek düzeyleri ve duygu durumları farklılaşmakta mıdır? Katılımcıların mutluluk, yaşam doyumunu, yaşam kalitesi, algılanan sosyal destek düzeyleri ve duygu durumları arasında pozitif yönde ilişki var mıdır? Son olarak, katılımcıların iyi oluş düzeylerini yordayan faktörler hangi değişkenlerdir? Bu sorulara ilişkin incelemeler ile, yaşlı yetişkinlikte iyi oluş ile ilgili ulusal verilerin kesitsel ve sınırlı bir örnekleme de olsa ortaya konması mümkün olmuştur. Söz konusu evredeki yurttaşlara yönelik, bireysel iyi oluşu destekleyecek sosyal veya kamusal hizmetler için bu tür verilerin önemi büyüktür. İlgili sonuçlardan yola çıkarak çeşitli halk sağlığı hizmetlerinin veya müdahale programlarının kapsamı ve çerçevesi belirlenebilir. Aynı zamanda çalışma sonunda ortaya konan veriler ile bu ve benzer konularda yapılacak çalışmalara da, karşılaştırma imkanı sunması bağlamında katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Örnekleme

Araştırmanın evreni Türkiye’de yaşayan 60 yaş ve üzerindeki yaşlı yetişkinlerdir. G*Power 3 (Faul ve ark., 2007) yazılımı aracılığıyla gerçekleştirilen güç analizinde, birinci tip hata olasılığı 0.03 ve testin gücü 0.95 olarak belirlendiğinde mutlak uyum indeksi için gerekli örneklem sayısı 115 olarak tespit edilmiştir. Araştırmanın örnekleme için bu sayının üzerine çıkılarak, 60 – 99 yaş aralığında (Ort.=70.46, S=6.66), 161 kadın (%62), 99 (%38) erkek, toplam 260 katılımcıdan veri toplanmıştır. Araştırmada katılımcı olmak için dahil edilme kriteri 60 yaş ve üzerinde olmaktır, 60 yaşın altında olmak haricinde her hangi bir dışlama kriteri belirlenmemiştir. Katılımcılara kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ve kartopu tekniği kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırmanın yapıldığı İstanbul ilinde yaşlı bireylerin sosyalleşme alanlarına (kafeterya, emekli evi, öğretmen evi vb.) gidilerek, katılmaya gönüllü olan ve onların yönlendirdikleri kişilerden yüz yüze veri toplanmıştır. Araştırma verileri 01 Şubat- 30 Haziran 2022 tarihleri arasında toplanmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler		N	%
Eğitim durumu	İlkokul	131	50
	Ortaokul	25	10
	Lise	60	23
	Üniversite ve üzeri	44	17
Medeni durum	Evli	155	60
	Eşi vefat etmiş	86	33
	Boşanmış	15	6
	Hiç evlenmemiş	4	1
Çocuk sahibi olma	Evet	253	97
	Hayır	7	3
İkamet edilen il	İstanbul	173	67
	Kocaeli	23	9
	Diğer iller	< 9	< 3
Çalışma durumu	Halen çalışıyor	37	14
	Emekli	178	69
	Emekli değil	74	28
	Yanıtsız	3	3
Emeklilik süresi	1–10 yıl	41	16
	11–20 yıl	62	23
	21–30 yıl	49	17
	31–45 yıl	11	4
Gelir düzeyi	Alt gelir	182	70
	Orta gelir	72	28
	Üst gelir	5	2
	Yanıtsız	1	—
Sosyal güvence	SGK	234	90
	Özel sağlık sigortası	7	3
	Yeşil kart	4	1
	Yok	15	6
İkamet türü	Evde	251	96
	Bakımevinde	9	4
Ev sahipliği	Kendi evi/aile evi	226	87
	Kirada	29	12
	Yanıtsız	5	1
Evde kimle yaşadığı	Yalnız	62	24
	Eşi/çocukları ile	198	76
COVID-19 sürecini kimle geçirdiği	Yalnız	47	18
	Eşi/çocukları ile	213	82
Kronik hastalık	Var	180	69
	Yok	80	31
En sık ifade edilen üç kronik hastalık	Tansiyon	66	25
	Kalp hastalığı	26	10
	Diyabet	22	9
En sık ifade edilen üç psikolojik tanı	Panik bozukluk	6	2
	Depresyon	3	1
	Anksiyete	2	1
Sigara kullanımı	Evet	34	13
Alkol kullanımı	Evet	24	9

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların %50'si (N=131) ilköğretim, %23'ü (N=60) lise, %17'si (N=44) üniversite ve üzeri, %10'u (N=25) ortaokul mezunudur.

Katılımcıların % 60'ı evli (N=155), % 33'ünün (N=86) eşi vefat etmiş, %6'sı (N=15) boşanmış, %1'i (N=4) hiç evlenmemiştir. %97'si (N=253) çocuk sahibidir.

Katılımcıların %67'si (N=173) İstanbul'da ikamet etmektedir, %9'u Kocaeli'nde (N=23), diğer katılımcıların oranı ise %3 ve bu oranın altında olup, Antalya, Bursa, Yalova, Yozgat, Sakarya, İzmir, Ankara, Edirne gibi çeşitli illerde ikamet etmektedirler.

Katılımcıların %14'ü (N=37) halen çalışmaktadır. %69'u (N=178) emekli, %28'i (N=74) emekli değildir. %3'ü ise bu soruyu yanıtlamamıştır. %16'sı (N=41) 1-10 yıldır, %23'ü (N=62) 11-20 yıldır, %17'si (N=49) 21-30 yıldır, %4'ü (N=11) 31-45 yıldır emeklidir.

Katılımcıların %70'i (N=182) alt, %28'i (N=72) orta, %2'si (N=5) üst gelir grubundandır. 1 katılımcı bu soruyu yanıtlamamıştır. %90'ının (N=234) sosyal güvencesi (SGK) vardır, %3'ünün (N=7) özel sağlık sigortası %1'inin (N=4) yeşil kartı vardır. %6'sının (N=15) ise sosyal güvencesi yoktur.

Katılımcıların %96'sı (N=251) evde, %4'ü (N=9) bakımevinde kalmaktadır. Katılımcıların %87'sinin (N=226) evi kendisinin veya ailesinin, %12'sinin (N=29) ise kiralıktır.

Katılımcıların %24'ü (N=62) yalnız, %76'sı eşi ve/veya çocukları ile birlikte yaşamaktadır. Covid-19 salgını sırasında, katılımcıların %18'i (N=47) evde yalnız, %82'si (N=213) ise eşi ve/veya çocukları ile birlikte aynı evde kalmışlardır.

Katılımcıların %69'u (N=180) kronik bir rahatsızlığı olduğunu belirtmiştir. Tansiyon %25 (N=66), kalp hastalığı %10 (N=26) ve diyabet %9 (N=22) ile en sık ifade edilen üç hastalıktır. %7'si (N=17) psikolojik rahatsızlığı olduğunu belirtmiştir. Panik bozukluk %2 (N=6), depresyon %1 (N=3) ve anksiyete %1 (N=2) ile en sık ifade edilen üç rahatsızlıktır.

Katılımcıların %13'ü (N=34) sigara kullanmakta, %9'u (N=24) alkol tüketmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında, araştırmacılar tarafından hazırlanan demografik bilgi formu, Oxford Mutluluk Ölçeği - Kısa Formu (OMÖ-K), Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ), Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİO), Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (MSPSS), Lawton ve Brody- Enstrümantal Günlük Yaşam Aktiviteleri Ölçeği (Lawton-Brody EGYA), Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASS-21) ve Geriatrik Depresyon Ölçeği-Kısa Formu (GDÖ-K) ile veri toplanmıştır.

Demografik bilgi formu

Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve yaşam alışkanlıkları hakkında bilgi almaya yönelik, araştırmacı tarafından hazırlanmış bir formdur. Bu formda katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, ikamet ettikleri yer, medeni durum, çocuk sahibi olma, yaşadıkları yer, emekli olma, çalışıyor olma, gelir düzeyleri, kimle yaşadıkları, gibi sosyodemografik özelliklerinin yanında sigara, alkol kullanımı, egzersiz yapma durumları, boş zaman aktiviteleri, sosyal medya kullanıp kullanmadıkları gibi yaşam alışkanlıkları sorgulanmış, aile, arkadaş ilişkilerini nasıl değerlendirdikleri, yalnız, stresli hissedip hissetmedikleri ve hissediyorlarsa bu hislerin düzeyleri, onları en çok mutlu eden üç şeyin ne olduğu gibi sosyal ilişkilerini ve duygu durumlarını öz bildirimine dayalı biçimde yanıtlamaları istenmiştir. Formdaki kapsamlı yapı ile, yaşlı yetişkinlerin iyi oluşları ile ilişkili olabileceği düşünülen çeşitli değişkenlere yönelik veri toplanmıştır.

Oxford mutluluk ölçeği kısa formu

Oxford Mutluluk Envanteri (OME), Argyle ve arkadaşları (1989) tarafından, bireylerin mutluluk düzeylerini değerlendirme amacı ile, 29 maddelik 4' lü Likert tipi (0-3) şeklinde geliştirilmiştir. OME, 2002 yılında Hills ve Argyle tarafından, 8 maddelik Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu (OMÖ-K) olarak 6'lı Likert tipinde yeniden geliştirilmiştir. OMÖ-K Türkçe uyarlaması Doğan ve Akıncı Çötök (2011) tarafından çalışılmış, 5'li Likert tipi ile yanıtlanır hale getirilmiştir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, mutluluk düzeyinin yüksekliği şeklinde yorumlanır. Ölçeğin Türkçe formunun güvenilirliğine yönelik iç tutarlık katsayısı .74, test tekrar test güvenilirlik katsayısı ise .85 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı .72 olarak hesaplanmıştır.

Yaşam doyumu ölçeği

Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ), bireylerin yaşamdan aldıkları doyumu değerlendirebilmek amacıyla Diener ve arkadaşları tarafından (1985) geliştirilmiştir. 7'li Likert tipinde, toplam 5 maddeden oluşan ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirliği Dağlı ve Baysal (2016) tarafından çalışılmış, iç tutarlık katsayısı .88 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan puanın yüksekliği, yaşam doyumunun yüksekliğine işaret etmektedir. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı .86 olarak hesaplanmıştır.

Psikolojik iyi oluş ölçeği

Ölçek, Diener ve arkadaşları (2010) tarafından, kişinin amaçlı bir yaşam, yeterlilik hissi, kendini kabul, olumlu ilişkiler gibi çeşitli psikolojik kaynaklara ve yetkinliğe sahip olması bağlamında, psikolojik iyi olmayı ölçmek amacı ile geliştirilmiştir. Ölçekten alınan yüksek puanlar, söz konusu bağlamda psikolojik kaynakların artışı şeklinde değerlendirilmektedir. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Telef (2013) tarafından çalışılmış, iç tutarlık katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı .82 olarak hesaplanmıştır.

Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği

Ölçeğin orijinal formu Zimet ve arkadaşları (1988) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 7'li Likert tipinde, 12 maddeden oluşmaktadır. Eker ve arkadaşları (2001) tarafından, ölçeğin yeniden gözden geçirilmiş Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmış, iç tutarlılık kat sayısı .89 olarak bulunmuştur. Ölçek puanı, alınan puan yükseldikçe, bireyin algıladığı sosyal desteğinde yükseldiği şeklinde yorumlanır. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı .85 olarak hesaplanmıştır.

Lawton ve Brody - Enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri ölçeği

Lawton ve Brody (1969) tarafından geliştirilen ölçek; bireyin “telefon kullanma, ulaşım araçlarına binebilme, alışveriş yapma, yemek hazırlama, günlük ev işlerini yapma, çamaşır yıkama, ilaçları tanıma ve kullanabilme ve para idaresi” gibi aktivitelerine ilişkin sorular üzerinden günlük yaşam aktivitelerini değerlendirmeyi amaçlar. Ölçekte bireyin aldığı puanlar, 0-8 arasındadır. Daha düşük puanlar bireyin daha fazla bağımlı olduğu anlamına gelmektedir. Ölçeğin Türkçe formunun iç tutarlık katsayısı Altın'ın (2006) çalışmasında .86 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır.

Depresyon anksiyete stres ölçeği (DASS-21)

Ölçek, Lovibond ve Lovibond (1995) tarafından kişide “depresyon, anksiyete ve stress” belirtilerini değerlendirmek için geliştirilen 42 maddelik Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği'nin, Henry ve Crawford (2005) tarafından 21 madde halinde yeniden derlenen kısa formudur. Ölçek maddeleri 4'lü Likert tipinde yanıtlanmaktadır. Her bir alt boyut ayrı ayrı puanlanır ve yüksek puanlar, ilgili boyuttaki duygu durumun yüksekliği şeklinde yorumlanır. Türkçe uyarlaması Yılmaz ve arkadaşları (2017) tarafından yapılan ölçeğin, iç tutarlık katsayısı depresyon alt boyutu için .82, anksiyete için .81 ve stres için .76 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı depresyon alt boyutu için .84, anksiyete için .80 ve stres için .78 olarak hesaplanmıştır.

Geriatrik depresyon ölçeği kısa formu

Yesavage ve arkadaşları (1983) tarafından geliştirilen Geriatrik Depresyon Ölçeği 30 soruluk, öz bildirime dayalı, yaşlı bireylerde depresif semptomların varlığını evet veya hayır biçiminde yoklayan bir ölçektir. Burke ve arkadaşları (1991) uygulamada kolaylık sağlaması amacı ile ilgili ölçeğin, 15 soru'dan oluşan Geriatrik Depresyon Ölçeği - Kısa Formu'nu yapılandırmışlardır. Ölçek, alınan puan yükseldikçe kişinin depresif duygu durumunun da yükseldiği, şeklinde yorumlanır. Ölçeğin kısa formunun Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Durmaz ve arkadaşları (2018) tarafından çalışılmış, iç tutarlılık katsayısı .92 olarak bulunmuştur. Mevcut çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı .91 olarak hesaplanmıştır.

Uygulama

Araştırma için öncelikle veri toplama araçlarını söz konusu çalışma kapsamında kullanmak üzere, gerekli izinler alınmıştır. Ardından, Maltepe Üniversitesi Etik Kurulu onayı (Karar No: 2022/01-01) alınmıştır. Araştırmanın yapıldığı İstanbul ilinde yaşlı bireylerin sosyalleşme alanlarına (kafeterya, emekli evi, öğretmen evi vb.) gidilerek, katılmaya gönüllü olan ve onların yönlendirdikleri kişilerden tek oturumda, yüz yüze, araştırmacı tarafından veri toplanmıştır. Katılımcı olmaya gönüllü olan kişilere önce bilgilendirilmiş onam formu imzalatılmış, ardından sırası ile demografik bilgi formu, Oxford Mutluluk Ölçeği - Kısa Formu (OMÖ-K), Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ), Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PiO), Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (MSPSS), Lawton ve Brody- Enstrümantal Günlük Yaşam Aktiviteleri Ölçeği (Lawton-Brody EGYA), Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASS-21) ve Geriatrik Depresyon Ölçeği-Kısa Formu (GDÖ-K) doldurtulmuştur.

Verilerin Analizi

Veri toplama araçlarından elde edilen verilerin istatistiksel analizi için Statistical Package for Social Sciences for Windows'un 22. Sürümü (SPSS 22.) kullanılmıştır. Demografik bilgi formu aracılığı ile elde edilen veriler frekans analizi ile değerlendirilmiştir. Ölçek puanlarının normal dağılıma sahip olup olmadığı, Tabachnick ve Fidell'in (2013)

sundukları referans aralığı gözetilerek basıklık, çarpıklık değerleri ile incelenmiş ve ilgili değerler -1.5 ile +1.5 aralığında hesaplanmıştır. Buna göre ölçek puanlarının normal dağıldığı varsayılarak analiz için parametrik testler seçilmiştir. Değişkenler arasında anlamlı fark olup olmadığını değerlendirmek için Bağımsız Örneklem t-testi analizi, değişkenler arası ilişki analizleri için Pearson Korelasyon, son olarak psikolojik iyi oluşu yordayan faktörleri belirlemek amacıyla Hiyerarşik Regresyon analizleri uygulanmıştır.

Bulgular

Katılımcıların Yaşam Alışkanlıkları ve Psikososyal Özellikleri

Araştırmada demografik form aracılığı ile katılımcıların yaşam alışkanlıkları ve psikososyal özellikleri sorgulanmış, elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Yaşam Alışkanlıkları ve Psikososyal Özellikleri

Değişkenler		N	%
Beslenme alışkanlığını nasıl tanımladığı	İyi/Çok iyi	230	90
	Kötü	6	2
	Kararsız	24	8
Egzersiz yapma durumu	Yapıyor	161	62
Egzersiz yapma sıklığı	Nadiren	53	20
	Bazen	63	24
	Sıklıkla	44	17
Sosyal aktivite durumu	Var	71	27
Sosyal aktivite türü	Hobilerle uğraşmak	16	6
	Arkadaşlarla görüşmek	13	5
	Dernek etkinlikleri	12	5
Boş zaman etkinlikleri	Televizyon izlemek	31	12
	El işi/örgü	26	10
	Yürüyüş	23	9
	Kitap okumak	17	7
	Bahçe işleri	14	5
Sosyal medya kullanımı	Kullanıyor	143	55
Kullanılan sosyal medya platformu	Facebook	72	28
	WhatsApp	23	9
	Instagram	14	5
Yalnız hissetme durumu	Yalnız hissediyor	55	21
Yalnız hissetme düzeyi	Hafif	10	4
	Orta	34	13
	Yüksek	16	6
Aile ilişkileri	İyi/Çok iyi	255	98
	Kötü	5	2
Sosyal ilişkiler	İyi/Çok iyi	240	92
	Kötü	4	2
	Kararsız	16	6
Yaşamlarında stress hissediyorlar mı?	Evet	119	46
Hissedilen stres düzeyi	Hafif	26	10
	Orta	66	25
	Yüksek	27	10
Sizi en çok ne mutlu eder? Sorusuna ilk üçte verilen yanıtlar	Aile ile vakit geçirmek	152	58
	Gezmek	26	10
	Çocukların sağlıklı/başarılı olması	24	9
	Sağlıklı olmak	20	8
	Arkadaşlarla vakit geçirmek	12	5

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların %90'ı (N=230) beslenme alışkanlıklarını iyi/çok iyi olarak, %2 (N=6) kötü olarak ifade etmiş, %8'i (N=24) ise kararsız kalmış olduğu görülmektedir. Katılımcıların %62'si (N=161) egzersiz yaptığını ifade etmiştir. Hangi sıklıkla yaptıkları sorusuna, %20 (N=53) nadiren, %24 (N=63) bazen, %17 (N=44) sıklıkla olarak yanıt vermişlerdir.

Katılımcıların %27'si (N=71) sosyal aktivitesi olduğunu ifade etmiştir. Hobilerle uğraşmak %6 (N=16), arkadaşlarla görüşmek %5 (N=13), dernek etkinlikleri %5 (N=12) en sık ifade edilen üç etkinlik olmuştur.

Katılımcıların boş zaman etkinliklerinde ise, %12 (N=31) televizyon izlemek, %10 (N=26) el işi/örgü örmek, %9 (N=23) yürüyüş yapmak, %7 (N=17) kitap okumak, %5 (N=14) bahçe işleri ile ilgilenmek il beş sırada ifade edilen etkinlikler olmuştur.

Katılımcıların %55'i (N=143) sosyal medya kullandıklarını belirtmiş, Facebook %28 (N=72), whatsapp %9 (N=23), instagram %5 (N=14) en sık kullanılan sosyal medya platformu olarak ilk üç sırada ifade edilmiştir.

Katılımcıların %21'i (N=55) kendilerini yalnız hissettiklerini ifade etmiş, %4'ü (N=10) yalnızlık hislerini hafif, %13 (N=34) orta, %6 (N=16) yüksek olarak belirtmişlerdir.

Katılımcıların %98'i (N=255) aile ilişkilerini iyi/çok iyi, %2'si (N=5) kötü olarak ifade etmiştir.

Katılımcıların %92'si (N=240) sosyal ilişkilerini iyi/çok iyi, %2'si (N=4) kötü, %6'sı (N=16) kararsızım şeklinde ifade etmiştir.

Katılımcıların %46'sı (N=119) stresli bir yaşamı olduğunu düşünmektedir. %10'u (N=26) stres düzeyini hafif, %25'i (N=66) orta ve %10'u (N=27) yüksek olarak ifade etmiştir.

Katılımcılar size en çok ne mutlu eder sorusuna ilk beş sırada, %58 (N=152) aile ile vakit geçirmek, %10 (N=26) gezmek, %9 (N=24) çocuklarının sağlıklı ve başarılı olması, %8 (N=20) sağlıklı olmak, %5 (N=12) arkadaşlarla vakit geçirmek yanıtlarını vermişlerdir.

Katılımcıların Cinsiyet, Yaşlılık Düzeyi, Medeni Durum ve Egzersiz Yapma Durumlarına Göre Mutluluk, Yaşam Doymu, Yaşam Kalitesi, Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin ve Duygu Durumlarının Karşılaştırılması

Katılımcıların demografik özellikleri dikkate alındığında, hücre içi katılımcı sayısına göre karşılaştırılabilir gruplar "cinsiyet (kadın, N=161 - erkek, N=99)", "yaşlılık düzeyi (genç yaşlı, N=142-yaşlı yaşlı, N=118)", "medeni durum (evli, N=155 – dul/bekar, N=105)" ve "egzersiz yapma durumu (yapıyor, N=161-yapmıyor, N=99)" olarak belirlenmiştir.

Cinsiyete göre değişkenlerin (mutluluk, yaşam doymu, yaşam kalitesi, algılanan sosyal destek düzeylerinin ve duygu durumlarının) karşılaştırılması Bağımsız Örneklem t-testi aracılığıyla yapılmış, sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Cinsiyete göre değişkenlerin karşılaştırılması

Kadın (n=161)			Erkek (n=99)		
	Ort.	S.	Ort.	S.	t
1. OMÖ-K	24.76	5.24	26.29	4.73	-2.37*
2. YDÖ	24.14	6.43	25.24	5.87	-1.39
3. PİO	44.34	7.61	45.35	7.55	-1.05
4. MSPSS	68.2	14.77	65.53	15.28	1.4
5. Lawton-Brody EGYA	6.78	1.61	6.86	1.32	-.43
6. DASS-21	14.96	12.28	12.16	9.64	1.73*
7. GDÖ-K	3.67	3.64	2.9	2.9	1.78

*p<.01. OMÖ-K: Oxford Mutluluk Ölçeği-Kısa Formu, YDÖ: Yaşam Doymu Ölçeği, PİO: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, MSPSS: Çok Yönlü Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Lawton-Brody EGYA: Lawton-Brody Enstrümantal Günlük Yaşam Ölçeği, DASS-21: Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği, GDÖ-K: Geriatrik Depresyon Ölçeği- Kısa Formu.

Tablo 3 incelendiğinde, değişkenler arasında Oxford Mutluluk Ölçeği [t (260)=-2.37, p<.01] ve Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği [t (260)=1.73, p<.01] puanları için erkek katılımcılar lehine anlamlı bir farklılık gözlenmiştir. Buna göre, erkek katılımcıların OMÖ-K puanlarının ortalamaları (Ort.=26.29, S=4.73), kadınların puan ortalamalarından (Ort.=24.76, S=5.24), anlamlı olarak daha yüksektir, DASS-21 puanlarının ortalamaları (Ort.=12.16, S=9.64), kadınların puan ortalamalarından (Ort.=14.96, S=12.28), anlamlı olarak daha düşüktür.

Değişkenlerin katılımcıların yaşlılık düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı Bağımsız Örneklem t-testi incelenmiş, sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Yaşlılık düzeyine göre değişkenlerin karşılaştırılması

Genç-Yaşlı (60-69 y., n=142)			Yaşlı-Yaşlı (70-90 y., n=118)		
	Ort.	S.	Ort.	S.	t
1. OMÖ-K	25.53	4.9	25.13	5.34	-2.37
2. YDÖ	24.66	6.36	24.43	6.11	-1.4
3. PİO	45.1	7.12	44.29	8.11	-1.05
4. MSPSS	67.68	15.24	66.58	14.73	1.4
5. Lawton-Brody EGYA	7.15	1.19	6.4	1.72	.43*
6. DASS-21	13.25	11.48	14.65	11.32	1.93
7. GDÖ-K	2.79	2.92	4.1	2.03	1.78*

*p<.01. OMÖ-K: Oxford Mutluluk Ölçeği-Kısa Formu, YDÖ: Yaşam Doyumu Ölçeği, PİO: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, MSPSS: Çok Yönlü Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Lawton-Brody EGYA: Lawton-Brody Enstrümantal Günlük Yaşam Ölçeği, DASS-21: Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği, GDÖ-K: Geriatrik Depresyon Ölçeği- Kısa Formu.

Tablo 4 incelendiğinde, katılımcıların yaşlılık düzeylerine göre Lawton-Brody Enstrümantal Günlük yaşam Ölçeği [t (260)=.43, p<.01] ve Geriatrik Depresyon Ölçeği Kısa Formu [t (260)=1.78, p<.01] puanları arasında anlamlı bir farklılık gözlenmiştir. Genç-yaşlı katılımcıların Lawton-Brody EGYA puan ortalamaları (Ort.=7.15, S=1.19), yaşlı-yaşlı katılımcıların puanlarının ortalamalarından (Ort.=6.4, S=1.72) anlamlı olarak daha yüksektir. Genç-yaşlı katılımcıların GDÖ-K puan ortalamaları (Ort.=2.79, S=2.92), yaşlı-yaşlı katılımcıların puanlarının ortalamalarından (Ort.=4.1, S=2.03) anlamlı olarak daha düşüktür.

Değişkenlerin katılımcıların medeni durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı Bağımsız Örneklem t-testi incelenmiş, sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Medeni duruma göre değişkenlerin karşılaştırılması

	Evli (n=155)		Evli olmayan (n=105)		t
	Ort.	S.	Ort.	S.	
1. OMÖ-K	25.81	4.85	24.66	5.4	1.8
2. YDÖ	25.59	5.37	23.04	7.08	3.3*
3. PİO	45.59	6.97	43.46	8.28	2.24*
4. MSPSS	67.05	15.18	67.37	14.78	-.17
5. Lawton-Brody EGYA	7.05	1.23	6.45	1.78	3.25**
6. DASS-21	12.79	10.16	15.52	12.93	-1.89
7. GDÖ-K	2.77	2.77	4.26	4.02	-3.52**

*p<.01. **p<.001. OMÖ-K: Oxford Mutluluk Ölçeği-Kısa Formu, YDÖ: Yaşam Doyumu Ölçeği, PİO: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, MSPSS: Çok Yönlü Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Lawton-Brody EGYA: Lawton-Brody Enstrümantal Günlük Yaşam Ölçeği, DASS-21: Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği, GDÖ-K: Geriatrik Depresyon Ölçeği- Kısa Formu.

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların medeni durumlarına göre Yaşam Doyumu Ölçeği [t (260)=3.3, p<.01], Psikolojik İyi Oluş Ölçeği [t (260)=2.24, p<.01], Lawton-Brody Enstrümantal Günlük Yaşam Ölçeği [t (260)=3.25, p<.001] ve Geriatrik Depresyon Ölçeği - Kısa Formu [t (260)=-3.52, p<.001] puanları arasında anlamlı farklılık gözlenmiştir. Evli olan katılımcıların YDÖ (Ort.=25.59, S=5.37), PİO (Ort.=45.59, S=6.97), Lawton-Brody EGYA (Ort.=7.05, S=1.23) puan ortalamaları, evli olmayan katılımcıların puan ortalamalarından [YDÖ (Ort.=23.04, S=7.08), PİO (Ort.=43.46, S=8.28), Lawton-Brody EGYA (Ort.=6.45, S=1.78)] anlamlı olarak daha yüksektir. Evli katılımcıların GDÖ-K puan ortalamaları (Ort.=2.77, S=2.77), evli olmayan katılımcıların puan ortalamalarından (Ort.=4.26, S=4.02) anlamlı olarak daha düşüktür.

Değişkenlerin katılımcıların egzersiz yapıp yapmama durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığı Bağımsız Örneklem t-testi incelenmiş, sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Egzersiz yapma duruma göre değişkenlerin karşılaştırılması

Egzersiz Yapan (n=161)			Egzersiz Yapmayan (n=99)		
	Ort.	S.	Ort.	S.	t
1. OMÖ-K	25.83	5.21	24.56	4.83	1.97*
2. YDÖ	25.1	6.03	23.68	6.49	1.78
3. PİO	46.08	7.0	42.53	8.0	3.76**
4. MSPSS	67.11	14.57	67.29	15.73	-.09
5. Lawton-Brody EGYA	6.82	1.52	6.79	1.47	.17
6. DASS-21	13.48	11.31	14.56	11.59	-.74
7. GDÖ-K	3.12	3.45	3.78	3.31	-1.51

*p<.01. **p<.001. OMÖ-K: Oxford Mutluluk Ölçeği-Kısa Formu, YDÖ: Yaşam Doyumu Ölçeği, PİO: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, MSPSS: Çok Yönlü Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Lawton-Brody EGYA: Lawton-Brody Enstrümantal Günlük Yaşam Ölçeği, DASS-21: Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği, GDÖ-K: Geriatrik Depresyon Ölçeği- Kısa Formu.

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların egzersiz yapıp yapmama durumlarına göre karşılaştırılan değişkenler arasında Oxford Mutluluk Ölçeği [t (260)=1.97, p<.01] ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği [t (260)=3.76, p<.001] puanları arasında anlamlı farklılık gözlenmiştir. Egzersiz yapan katılımcıların puanlarının ortalamaları [OMÖ-K (Ort.=25.83, S=5.21), PİO (Ort.=46.08, S=7.0)], egzersiz yapmayanların puanlarının ortalamalarından [OMÖ-K (Ort.=24.56, S=4.83), PİO (Ort.=42.53, S=8.0)] anlamlı olarak daha yüksektir.

Katılımcıların Mutluluk, Yaşam Doyumu, Psikolojik İyi Oluş, Yaşam Kalitesi, Algılanan Sosyal Destek Düzeyleri ve Duygu Durumları Arasındaki İlişki

Çalışmada katılımcıların mutluluk düzeyleri ile yaşam doyumu, psikolojik iyi oluş, algılanan sosyal destek, enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri, depresyon, anksiyete, stress ve geriatrik depresyon düzeyleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı hesaplanarak incelenmiştir. Korelasyon sonuçları ve değişkenlere dair betimsel özellikler Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Değişkenlere ait betimsel bilgiler ve değişkenler arasındaki Pearson korelasyon katsayıları

	1	2	3	4	5	6	7	Ort.	S.	Min.-Maks.
1. OMÖ-K	1	.53**	.58**	.21**	.16**	-.33**	-.47**	25.35	5.1	10 - 36
2. YDÖ		1	.6**	.34**	.09	-.28**	-.45**	24.56	6.23	5 - 35
3. PİO			1	.42**	.2**	-.43**	-.56**	44.73	7.58	23 - 59
4. MSPSS				1	.11	-.23**	-.23**	67.18	14.5	18 - 84
5. Lawton-Brody EGYA					1	-.35**	-.46**	6.81	1.5	3 - 11
6. DASS-21						1	.69**	13.89	11.41	0 - 51
7. GDÖ-K							1	3.37	3.4	0 -15

**p<.001. OMÖ-K: Oxford Mutluluk Ölçeği-Kısa Formu, YDÖ: Yaşam Doyumu Ölçeği, PİO: Psikolojik İyi Oluş Ölçeği, MSPSS: Çok Yönlü Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, Lawton-Brody EGYA: Lawton-Brody Enstrümantal Günlük Yaşam Ölçeği, DASS-21: Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği, GDÖ-K: Geriatrik Depresyon Ölçeği- Kısa Formu.

Tablo 7 incelendiğinde, sonuçlar beklenen yönde olup, katılımcıların mutluluk düzeyleri ile yaşam doyumu (r = .53, p<.001), psikolojik iyi oluş (r = .58, p<.001), algılanan sosyal destek (r = .21, p<.001) ve enstrümantal günlük yaşam aktivitelerinin (r = .16, p<.001) pozitif yönde ilişkili olduğu, depresyon, anksiyete, stress (r = -.33, p<.001) ve geriatrik depresyon düzeylerinin (r = -.47, p<.001) negatif yönde ilişkili olduğu bulgulanmıştır.

Psikolojik İyi Oluşu Yordayan Faktörler

Psikolojik iyi oluşu yordayan faktörler hiyerarşik regresyon analizi ile incelenmiştir. İlgili analizde bağımlı değişken, Psikolojik İyi Oluş düzeyidir. Bağımsız değişkenler regresyon denkleminde 5 basamakta girmiştir. İlk basamakta, demografik değişkenler (cinsiyet, yaşlılık düzeyi, eğitim düzeyi ve medeni durum) kontrol değişkenleri olarak regresyon denkleminde aşamalı yöntem kullanılarak dâhil edilmiştir. Demografik değişkenlerin olası etkileri kontrol edildikten sonra, ikinci basamakta yaşlı yetişkinlikte sağlıklı yaşlanmanın önde gelen belirtilerinden olan Günlük Yaşam Aktiviteleri, üçüncü basamakta yaşlı yetişkinin ihtiyaç duyduğunda ulaşabileceği Algılanan Sosyal Destek, dördüncü basamakta bireyin olumlu duygu durumunun göstergeleri olabilecek Oxford Mutluluk (kısa form) ve Yaşam Doyumu ve son basamakta olumsuz duygu durumunun göstergeleri olabilecek Depresyon, Anksiyete, Stres-21 ile Geriatrik

Depresyon puanları aşamalı yöntem kullanılarak regresyon denklemine dâhil edilmiştir. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Psikolojik İyi Oluşu Yordayan Faktörlerin İncelenmesi

Değişkenler	B	B için %95 Güven Aralığı		SE	b	t
		LL	UL			
1. Basamak: $:\Delta R^2 = .02, F_{\text{değişimi}}(4, 251) = 1.53, p = .195$						
Cinsiyet	.51	-1.60	2.62	1.07	.03	.48
Genç yaşlı - Yaşlı yaşlı	-.05	-.20	.10	.08	-.05	-.68
Eğitim düzeyi	-.61	-1.40	.19	.40	-.10	-1.51
Evli - Evli olmayan	-.74	-1.72	.25	.50	-.10	-1.47
2. Basamak: $:\Delta R^2 = .05, F_{\text{değişimi}}(1, 250) = 7.53, p < .01$						
Lawton-Brody EGYA	.94	.27	1.61	.34	.19	2.75**
3. Basamak: $:\Delta R^2 = .20, F_{\text{değişimi}}(1, 249) = 45.98, p < .001$						
MSPSS	.19	.14	.25	.03	.39	6.78***
4. Basamak: $:\Delta R^2 = .50, F_{\text{değişimi}}(2, 247) = 74.72, p < .001$						
OMÖ-K	.47	.31	.63	.08	.32	5.89***
YDÖ	.44	.30	.57	.09	.37	6.41***
5. Basamak: $:\Delta R^2 = .57, F_{\text{değişimi}}(2, 245) = 18.56, p < .001$						
DASS-21	-.05	-.13	.03	.04	-0.7	-1.25
GDÖ-K	-.67	-.92	-.33	.15	-.28	-4.16***

** $p < .01$, *** $p < .001$. Lawton-Brody EGYA: Lawton-Brody Enstrümantal Günlük Yaşam Ölçeği, MSPSS: Çok Yönlü Algılanan Sosyal Destek Ölçeği, OMÖ-K: Oxford Mutluluk Ölçeği-Kısa Formu, YDÖ: Yaşam Doyumu Ölçeği, DASS-21: Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği, GDÖ-K: Geriatrik Depresyon Ölçeği- Kısa Formu.

Tablo 8 incelendiğinde, psikolojik iyi oluşun yordayıcılarını incelemek üzere, ilk olarak demografik değişkenler kontrol amacı ile regresyon denklemine dahil edilmiştir. Cinsiyet [$\beta = .03$, $t(255) = .48$, $p > .05$], yaşlılık düzeyi (genç yaşlı-yaşlı yaşlı) [$\beta = -.05$, $t(255) = -.68$, $p > .05$], eğitim düzeyi [$\beta = -.10$, $t(255) = -1.51$, $p > .05$] ve medeni durum (evli-evli olmayan) [$\beta = -.10$, $t(255) = -1.47$, $p > .05$] değişkenlerinin hiçbirinin psikolojik iyi oluşu anlamlı şekilde yordamadığı görülmüştür. Bu modelin açıklanan varyansı %2 düzeyinde kalmış ve anlamlı bulunmamıştır, F değişimi (4, 251) = 1.53, $p = .195$.

İkinci aşamada, Lawton-Brody Günlük Yaşam Aktiviteleri (EGYA) puanı hiyerarşik regresyon denklemine eklenmiş ve psikolojik iyi oluş düzeyini anlamlı şekilde yordadığı bulunmuştur [$\beta = .19$, $t(251) = 2.75$, $p = .006$]. Modelin açıklanan varyansı anlamlı biçimde artarak %5'e ulaşmıştır, F değişimi (1, 250) = 7.53, $p < .01$.

Üçüncü basamakta, Algılanan Sosyal Destek (MSPSS) puanı modele eklenmiş ve psikolojik iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olduğu bulgulanmıştır [$\beta = .39$, $t(250) = 6.78$, $p < .001$]. Bu aşamada açıklanan varyans %20'ye ulaşmıştır, F değişimi (1, 249) = 45.98, $p < .001$.

Dördüncü basamakta, Oxford Mutluluk Ölçeği-Kısa Formu (OMÖ-K) ve Yaşam Doyumu Ölçeği (YDÖ) puanı hiyerarşik regresyon denklemine birlikte eklenmiş ve bu iki değişkenin psikolojik iyi oluş düzeyini anlamlı şekilde yordadığı bulunmuştur, OMÖ-K için [$\beta = .32$, $t(249) = 5.89$, $p < .001$], YDÖ için [$\beta = .37$, $t(249) = 6.41$, $p < .001$]. Modelin açıklanan varyansı anlamlı biçimde artarak %50'ye ulaşmıştır, F değişimi (2, 247) = 74.72, $p < .001$.

Son basamakta, olumsuz duygu durum göstergeleri olarak DASS-21 ve Geriatrik Depresyon Ölçeği (GDÖ-K) puanı eklenmiştir. DASS-21 değişkeni anlamlı bir yordayıcı olarak bulgulanmamıştır [$\beta = -.07$, $t(249) = -1.25$, $p = .213$]; ancak GDÖ-K puanına göre depresyon düzeyinin, psikolojik iyi oluşu negatif yönde ve anlamlı biçimde yordadığı görülmüştür [$\beta = -.28$, $t(249) = -4.16$, $p < .001$]. Modelin açıklanan toplam varyansı %57'ye ulaşmış ve F değişimi (2, 247) = 18.56, $p < .001$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Bu sonuçlara göre; cinsiyet, yaşlılık, eğitim düzeyi ve medeni durumun, demografik değişkenler olarak, psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Ancak bireylerin günlük yaşam aktiviteleri, algıladıkları sosyal destek, mutluluk düzeyi ve yaşam doyumu arttıkça psikolojik iyi oluşlarının da anlamlı şekilde arttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, bireyin geriatrik depresyon düzeyinin artması psikolojik iyi oluşun düşmesine yol açmaktadır.

Tartışma

Araştırma kapsamında katılımcıların cinsiyet, yaşlılık düzeyi, medeni durum ve egzersiz yapma durumlarına göre mutluluk, yaşam doyumu, yaşam kalitesi, algılanan sosyal destek düzeyleri ve duygu durumlarının farklılaşıp farklılaşmadığı, katılımcıların mutluluk, yaşam doyumu, yaşam kalitesi, algılanan sosyal destek düzeyleri ve duygu durumları arasındaki ilişki ve psikolojik iyi oluşlarını yordayan faktörler incelenmiştir.

Katılımcıların cinsiyetlerine göre yapılan karşılaştırmada, ekek katılımcıların mutluluk düzeyleri kadın katılımcılara göre yüksek olup, bu bulguyla örtüşen biçimde depreseyon, anksiyete stress düzeyleri de kadın katılımcılardan anlamlı düzeyde düşüktür. Alan yazına bakıldığında, farklı kültürlerde de benzer sonuçlar ile karşılaşılmaktadır (Pinquart ve Sörensen, 2001; Inglehart, 2002). Bu bağlamda ortaya çıkan farkı, toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden anlamlandırmak mümkündür. Yasa (2021) görsel medyada yaşlı bireylerin cinsiyet rolleri üzerine yaptığı çalışmada, televizyon reklamlarında yaşlı kadınların evde, ebeveyn, büyükanne veya eş rolleri ile temsil edilirken, erkek yaşlıların ise çalışan, bekar ve aktif rollerde gösterildiklerini bulgulamışlardır. Toplumda medya üzerinden yaratılan algı da mevcut olana benzer biçimde yaşlı kadının pasif, erkek yaşlının ise aktif olduğu yönündedir. Bu algı ile yaşlı bireyler de toplumsal roller üzerinden değersizlik hissine kapılabilmektedirler ve bu hissin kadınlarda daha üst düzeyde olabileceği anlaşılmaktadır. Dedeoğlu da (2000) çalışmasında benzer temayı aktarmıştır, reklamdaki yaşlı kadın geleneksel işbölümü doğrultusunda işlerini tamamladığında boş kalan ve bundan sıkılan biri şeklinde görüntü vermektedir. Medya temsillerinde olduğu gibi gerçek yaşamda da kadının yaşlılığı sahip olduğu roller dolayısı ile daha dezavantajlı olabilmektedir. Bireylerin toplumsal rollere göre üstlerine aldıkları işler, toplumsal norm ve değerlere göre şekil alan davranışlar, kadın ve erkeklerde birbirlerinden farklı yaşlı yetişkinlik deneyimlerine sebep olmaktadır (Backes, vd., 2006). Kadın yaşlandığında artık evde kendisine biçilen işleri yapamayan biri olarak, kendisini işe yaramaz ve ona bakım verenlere yük olarak hissedebilmektedir. Erkeklerin ise genel olarak böyle bir rol bilinci olmadığı için, emekli olduklarında evde “yapamadıkları iş” yoktur, çünkü çoğu zaten hiç yapmamıştır. Bu bağlamda yaşlı yetişkinin öz değeri ve buna yönelik hissettikleri farklılaşmakta, erkek olmak bir avantaj sağlamaktadır.

Araştırma bulgularına göre, katılımcıların yaşlılık düzeylerine göre enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri ve geriatrik depresyon düzeyleri anlamlı düzeyde farklıdır. Genç-yaşlı katılımcılar enstrümantal günlük yaşam aktivitelerinde daha yüksek puan ortalamasına sahip olup, bu grubun depresyon düzeyleri de daha düşüktür. Okabayashi ve Hougham (2014) da Japonya’da yaşayan yaşlılar ile yaptıkları boylamsal çalışmada, ilgili grubun yaşam doyumunun üç yıl içinde anlamlı düzeyde düştüğünü bulgulamışlardır. Bu bulguyu yaşla birlikte artan günlük yaşam işlevlerinde ortaya çıkabilecek güçlükler, hastalıklara ve bunlarla birlikte gelen tükenmişlik hissi ile gerekçelendirmişlerdir. Yaş alma gerek fiziksel gerekse zihinsel hastalıklar için önde gelen bir risk faktörüdür ve yaşlanma ile birlikte bir çok hastalığın ortaya çıkma potansiyeli artmaktadır (Rakowski ve Hickey, 1992). Bu nedenle de günlük yaşam aktivitelerinin sınırlandırılmasında ve duygu durumun olumsuz yönde etkilenmesinde önemli bir etkidir. Yaşlı bireyler genel olarak kendi evlerinde yaşama arzusu içindedirler (Oswald, vd., 2000). İleri yaşta günlük yaşam aktivitelerinde güçlük yaşıyor olma, yaşlı bireylerin kimi zaman çocuklarının yanına taşınma kimi zaman da bakım evinde kalmaya başlamalarına sebep olmaktadır. Buna göre, günlük yaşam aktivitelerinde güçlük yaşamıyor olmak, yaşlıların daha rahat ve huzurlu hissettikleri evlerinde kalıyor olmalarının da bir koşulu olduğu için, onları olumsuz duygu durumdan koruyan bir faktör olabilmektedir.

Katılımcıların medeni durumlarına göre yaşam doyumu, enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri ve geriatrik depresyon düzeylerinde, evli olanlar lehine anlamlı farklılık gözlenmiştir. Alan yazına bakıldığında, evli olmanın yaşlı yetişkinlikte olumlu duygu durumu ile ilişkili olduğunu ortaya koyan bir çok çalışmaya rastlanmaktadır (Dedeoğlu, 2000; Gove, vd., 1990; Iwatsubo, vd., 1996). Gove ve ark. (1990), evliliğin kendine özel ve bireysel bir deneyim olması ile birlikte genel olarak bireyin bu yakın ilişki için yaptığı zaman ve kaynak yatırımı ile üst düzeyde duygusal katılım ve yükümlülükler içeren yakın bir ilişki olduğunu vurgulamış, dolayısıyla evlilik ilişkisinin sağladığı etkileşimin, bireyin benliğinin ve değerinin gelişmesine katkı sunduğunu ileri sürmüşlerdir. Dedeoğlu (2000), yaşlı-erkeklerin eşlerinin kaybı ile yalnız kaldıklarında, sosyal ortamlara katılma konusunda güçlük yaşadıklarını, dışlanabildiklerini ifade etmiştir. Yaşlı-kadın ise bu konuda belirgin bir dezavantaj yaşamamakta, çocuk bakımı gibi destekler ile aile ilişkilerinde işlevsel bir rolle kendilerine yer bulabilmektedirler. Dolayısıyla, bilhassa yaşlı-erkek bireyler için evli olmak, eşleri üzerinden sosyal etkileşim desteğine ulaşabilmeye vesile olduğundan avantaj sağlamaktadır.

Katılımcıların egzersiz yapma durumlarına göre mutluluk ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde, egzersiz yapanlar lehine anlamlı farklılık gözlenmiştir. Fiziksel aktivitenin yaşlı bireylerin fizyolojik ve ruhsal sağlıkları üzerine etkileri alan yazında önemli bir çalışma bir konusu olmuştur (Blumenthal, vd., 1991; Carmeli, vd., 2005; Delle Fave vd., 2018). Delle Fave ve ark.’ın (2018) yaptıkları çalışmada, iki ayrı egzersiz programına katılan yaşlı bireylerde yaşam doyumu ve iyi-

oluş düzeylerinde anlamlı yükseliş saptanmıştır. Bu değişimi bireylerin aktivite programları sırasında grup etkileşimine girmeleri ve sosyal etkileşim ile duygularını ifade ederek, paylaşarak, duygu düzenleme konusunda avantaj sağladıkları şeklinde gerekçelendirmişlerdir. Mcauley ve Rudolph (1995) yaptıkları meta-analiz çalışmasında fiziksel aktivite'nin bireylerin iyi-oluşlarını desteklediğine ilişkin çok sayıda örnek sunmuşlardır. Yazarlar bu ilişkide öne çıkan en önemli etkenin, fiziksel aktivitenin bireyde öz yeterlilik hissini oluşturduğu bu durumun da iyi oluş algılarını desteklediğidir. Alternatif bir açıklama olarak Bahrke ve Morgan'ın (1978) (akt. Mcauley ve Rudolph, 1995) ileri sürdükleri, egzersiz yapılan zamanı, bireylerin stress yaratan durumlar konusunda bir mola vermek gibi yaşamaları ve böylece bu ara verilen zamanın stresle başetme konusunda destek sağladığı şeklindedir. Son olarak ilgili yazarlar, yukarıda söz edilen etkiye benzer biçimde fiziksel aktivite sırasında deneyimlenebilen sosyal etkileşimin, iyi oluşları üzerinde olumlu bir etki yarattığını öne sürmüşlerdir. Mevcut çalışma bulguları da fiziksel aktivitenin yaşlı bireylerin fizyolojik ve ruhsal sağlıklarını olumlu yönde etkilediği yönündedir.

Çalışmada katılımcıların mutluluk düzeyleri ile psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumu düzeyleri arasında orta derecede korelasyon, algılanan sosyal destek ve enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri arasında düşük derecede korelasyon saptanmıştır. Beklenen biçimde mutluluk düzeyleri ile depresyon, anksiyete, stress ve geriatrik depresyon düzeyleri arasında negatif yönde, orta düzeyde korelasyon saptanmıştır. Katılımcıların psikolojik iyi oluşlarını yordayan faktörler incelendiğinde demografik değişkenlerin (cinsiyet, yaşlılık, eğitim *düzeyi* ve *medeni durum*) psikolojik iyi oluşlarına yönelik *öngörü sağlayacak düzeyde* bir etkisinin bulunmadığı, bireylerin enstrümantal *günlük yaşam aktivitelerinin*, *algıladıkları sosyal desteğin*, mutluluk düzeylerinin ve yaşam doyumlarının ise psikolojik iyi oluşlarını anlamlı şekilde yordadığı, artan depresyon düzeylerinin de psikolojik iyi oluşun düşmesine yol açabileceği görülmüştür. Yukarıda çeşitli iyi oluş göstergelerinin (mutluluk, yaşam doyumu vb.) cinsiyet, yaşlılık düzeyi ve medeni duruma göre farklılaşabildiği sonucuna ulaşılsa da bu değişkenlerin psikolojik iyi oluş için doğrudan bir öngörü sağlayamadığı, bu değişkenlerle birlikte farklı bireysel özelliklerin bir aradalığının psikolojik iyi oluş için yordayıcı olabildikleri görülmektedir. Yaşlı yetişkinlikte mutluluk konusunu ele alan pek çok araştırma, bireylerin günlük yaşam aktiviteleri, sosyal destekleri, mutluluk düzeyleri ve yaşam doyumu ile psikolojik iyi oluşları arasında pozitif yönlü ilişkiden söz etmektedir (Liu, vd., 2016; Mhaske, 2017; Nguyen, vd., 2016; Say Şahin, vd., 2019). Özellikle sağlıklı yaşlanmanın bileşenleri olan günlük yaşam aktivitelerini sürdürüyor olmak, sosyal desteğe sahip olmak ve dolayısıyla hissedilen yaşam doyumu bireylerin psikolojik iyi oluşlarına olumlu etkide bulunarak, onların mutlu hissetmelerini sağlamaktadır (Nguyen, vd., 2016). Mevcut çalışma bulguları Türk toplumunda da benzer biçimde söz konusu değişkenlerin yaşlı yetişkinlerin psikolojik iyi oluşlarına anlamlı düzeyde katkı sağladıklarını ortaya koymuştur. Bu değişkenlerin aksine, anksiyete, stress ve depresyon gibi olumsuz duygu durum göstergeleri mutluluk hissi ile negatif yönde ilişkili olup, çalışma bulgularının da beklenen doğrultuda elde edildiği görülmüştür.

Katılımcılar size en çok ne mutlu eder sorusuna ilk beş sırada, aile ile vakit geçirmek (%58), gezmek (%10), çocuklarının sağlıklı ve başarılı olması (%9), sağlıklı olmak (%8) ve arkadaşlarla vakit geçirmek (%5) yanıtlarını vermişlerdir. Aile ve arkadaşlar ile vakit geçirmek algılanan sosyal destek düzeyini artıran bir faktördür ve sosyal destek de yaşlı yetişkinlikte mutluluk ile ilişkili önemli bir değişkendir (Nguyen, vd., 2016). Chaudhary ve Srivastava da (2018) çalışmalarında, aileleri ile yaşayan yaşlıların mutluluk düzeylerini, huzurevinde yaşayanlara oranla anlamlı düzeyde daha yüksek bulmuşlardır. Bu bulguya paralel biçimde, Kudo ve ark. (2007) yaptıkları çalışmada, günlük yaşam aktivitelerinde bağımsız hareket edebilir biçimde sosyal aktivitelere katılan yaşlıların olumlu duygulanımlarının daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Mevcut çalışmada, Türk toplumunda da yaşlı yetişkinlerin aile ve arkadaşlar ile vakit geçirmeyi, sağlıklı olmayı ve gezmeyi onları mutlu eden aktiviteler arasında ilk beş sırada saydıkları görülmektedir. Bu bağlamda sağlıklarının fiziksel olarak bağımsız hareket edebilecek düzeyde iyi olmasının, aile ve arkadaşları ile sosyal aktivitelere katılabilmenin yaşlı yetişkinler için öncelikli mutluluk kaynakları olduğu söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, araştırma bulguları alan yazın ile örtüşen biçimde, yaşlı bireylerin iyi oluşları ile cinsiyetin; erkekler lehine, yaştan; genç-yaşlılar lehine, medeni durumun; evli olmak lehine, egzersiz yapmanın; egzersiz yapanlar lehine ilişkili olduğu şeklindedir. Yine beklendiği biçimde iyi oluş ile, enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri, algılanan sosyal destek, mutluluk düzeyi ve yaşam doyumu değişkenleri pozitif yönde ilişkili, depresyon, anksiyete, stress ve geriatrik depresyon düzeyleri ise negatif yönde ilişkili değişkenler olarak saptanmıştır. Katılımcıların psikolojik iyi oluşunu enstrümantal günlük yaşam aktiviteleri, algılanan sosyal destek, mutluluk düzeyi ve yaşam doyumu pozitif yönde, geriatrik depresyon düzeyleri ise negatif yönde yordamaktadır. Bu sonuçlar, yaşlı yetişkinlikte bireylerin günlük yaşam aktivitelerinde bağımsız hareket edebilmelerine olanak sağlayacak koruyucu ve önleyici sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinin, sosyal destek ağlarının güçlendirilmesinin ve olası duygu durum bozukluklarının erken dönemde

tanı ve tedavi süreçleriyle ele alınmasının psikolojik iyi oluş açısından kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Toplum temelli yaklaşımlar kapsamında, yaşlı yetişkinlerin yakın çevreleri tarafından desteklenmeleri kadar, ilgili kamu kurumlarının da mevcut konulara yönelik duyarlı ve kapsayıcı halk sağlığı politikaları geliştirmesi ve uygulaması, toplumda sağlıklı yaşlanmanın desteklenmesi açısından son derece gereklidir.

Katılımcı grup açık uçlu olarak yanıtladıkları “sizi en çok mutlu eden üç şey nedir?” sorusuna, frekans sayısına göre, sırası ile aile ile vakit geçirmek, gezmek, çocuklarının sağlıklı ve başarılı olması, sağlıklı olmak ve arkadaşlarla vakit geçirmek yanıtlarını vermişlerdir. Bu yanıtları sağlıklı yaşlanma ve sosyal desteğe ulaşma bağlamında aile konuları merkezinde ele almak mümkündür. Yaşlı yetişkinlikte bireyin beslenme, sağlık hizmetlerine ulaşma, çeşitli konularda ihtiyaç duyulan bilgiye ulaşma vb. gereksinimlerinin karşılanması aileleri aracılığı ile kolaylaşabilmektedir. Dolayısıyla aile yakınlarında bulunmak bu bağlamda yaşayabilecekleri stres düzeylerini düşürecektir (Cohen ve Wills, 1985). Bunun yanı sıra aile bireyleri ile birarada olmanın verdiği duygusal tatmin de yaşlı bireye mutluluk kaynağı olabilmektedir. Gezmek ve arkadaşlar ile vakit geçirmek de yaşlı bireyin boş zaman aktivitesi olarak keyifli zaman geçirmesini sağlamakta ve iyi oluşlarına katkı sunmaktadır. Yaşlı yetişkinler, emekli olduğunda veya evde artık gözetmekle/bakmakla yükümlü oldukları çocuklar kalmadığında birey bir boşluk hissi yaşayabilmektedir. İş yerindeki sosyal çevresinden ayrılmak bireyi sosyal izolasyona itebilmektedir (Demirbilek, 2007). Bu bağlamda, gezmek ve arkadaşlar ile vakit geçirmek yaşlı bireyi sosyal etkileşim içine soktuğundan iyi oluş düzeylerini de artırabilmektedir. Yerel yönetimler de, yaşlı yetişkinlik dönemlerinde bireylerin iyi oluşlarına destek olmak için, kendi bünyelerinde açtıkları mekanlarda yaşlı insanların bir araya gelebilmelerini sağlayarak, gezi programları vb. sosyal aktiviteler düzenleyerek faydalı olabilirler.

Kaynaklar

ALTIN, M. (2006). Alzheimer tipi demans hastalarına bakım verenlerde tükenmişlik ve anksiyete, [Tıpta Uzmanlık Tezi]. İstanbul: Haydarpaşa Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Anabilim Dalı.

ARGYLE, M., MARTIN, M. & CROSSLAND, J. (1989). Happiness as a function of personality and social encounters. In J.P.Forgas ve J.M.Innes (Eds.), *Recent Advances in Social Psychology: an international perspective* (pp.189–203). North-Holland: Elsevier

BLUMENTHAL, J.A., EMERY, C.F., MADDEN, D.J., SCHNIEBOLK, S., WALSH-RIDDLE, M., GEORGE, L.K., MCKEE, D.C., HIGGINBOTHAM, M.B., COBB, F.R., & COLEMAN, R.E. (1991). Long-term effects of exercise on psychological functioning in older men and women. *Journal of Gerontology*, 46, 352-361.

BURKE W.J., ROCCAFORTE W.H., WENGEL S.P. (1991). The short form of the Geriatric Depression Scale: a comparison with the 30-item form. *J Geriatr Psychiatry Neurol*; 4(3): 173–178. 15.

CHAUDHARY, S., & SRIVASTAVA, S. K. (2018). Happiness and Aging: A comparative study. *Psychology and Education: An Interdisciplinary Journal*.

COHEN, S. & WILLS, T. A. (1985). Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310.

DAĞLI, A., BAYSAL, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59). <https://doi.org/10.17755/esosder.263229>

DEDEOĞLU, S. (2000). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye’de aile ve kadın emeği. *Toplum ve Bilim*, 86(3), 139-170.

DELLE FAVE, A., BASSI, M., BOCCALETTO, E. S., RONCAGLIONE, C., BERNARDELLI, G., & MARI, D. (2018). Promoting well-being in old age: The psychological benefits of two training programs of adapted physical activity. *Frontiers in psychology*, 9, 828.

DEMİRBİLEK, S. (2007). Yaşlılık ve emeklilik ilişkisinin sosyolojik boyutu. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1-2), 131-145.

DIENER E., EMMONS R.A., LARSEN R. J. & GRIFFIN S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*. 49:71–75

DIENER, E., WIRTZ, D., TOV, W., KIM-PRIETO, C., CHOI, D., OISHI, S., BISWAS-DIENER, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97. 143–156.

DOĞAN, T., ÇÖTOK, N. A. (2011). Oxford mutluluk ölçeği kısa formunun Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması [Adaptation of the short form of the Oxford happiness questionnaire into Turkish: A validity and reliability study]. *Türk psikolojik danışma ve rehberlik dergisi*, 4(36). 165-172.

DURMAZ B., SOYSAL P., ELLIDOKUZ H., ISIK A.T. (2018). Validity and reliability of geriatric depression scale-15 (short form) in Turkish older adults. *North Clin Istanbul*;5(3): 216-220.

EKER, D. ARKAR, H. YALDIZ, H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nin Gözden Geçirilmiş Formunun Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(1):17-25.

FELTON, B. J., & REVENSON, T. A. (1984). Coping with chronic illness: A study of illness controllability and the influence of

coping strategies on psychological adjustment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52(3), 343–353. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.52.3.343>

GOVE, W. R., STYLE, C. B., HUGHES, M. (1990). The Effect of Marriage on the Well-Being of Adults: A Theoretical Analysis. *Journal of Family Issues*, 11(1), 4-35. <https://doi.org/10.1177/019251390011001002>

GRIFFIN, J., MCKENNA, K. (1999). Influences on leisure and life satisfaction of elderly people. *Physical & Occupational Therapy in Geriatrics*, 15.4: 1-16.

HENRY, J. D., CRAWFORD, J. R. (2005). The short-form version of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS-21): Construct validity and normative data in a large non-clinical sample. *British Journal of Clinical Psychology*, 44(2), 227-239. doi:10.1348/014466505X29657

HILLS, P., ARGYLE, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: a compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences* 33, 1073–1082.

INGLEHART, R. (2002). Gender, aging, and subjective well-being. *International Journal of Comparative Sociology*, 43(3-5), 391-408.

IWATSUBO, Y., DERRIENNÏC, F., CASSOU, B. & POÏTRENAUD, J. (1996). Predictors of life satisfaction amongst retired people in Paris. *International Journal of Epidemiology*, 25(1), 160-170.

KUDO, H., IZUMO, Y., KODAMA, H., WATANABE, M., HATAKEYAMA, R., FUKUOKA, Y., ... & SASAKI, H. (2007). Life satisfaction in older people. *Geriatrics & Gerontology International*, 7(1), 15-20.

LAWTON M. P., BRODY E. M. (1969). Assessment of older people: Selfmaintaining and instrumental activities of daily living. *Gerontologist*; 9: 279-286.

LIU, L., GOU, Z., & ZUO, J. (2016). Social support mediates loneliness and depression in elderly people. *Journal of health psychology*, 21(5), 750-758.

LOVIBOND, P. F., LOVIBOND, S. H. (1995). The structure of negative emotional states: Comparison of the Depression Anxiety Stress Scales (DASS) with the Beck Depression and Anxiety Inventories. *Behaviour research and therapy*, 33(3), 335-343. doi:10.1016/0005-7967(94)00075-U

MAYORDOMO, T., VIGUER, P., SALES, A., SATORRES, E., & MELÉNDEZ, J. C. (2016). Resilience and Coping as Predictors of Well-Being in Adults. *The Journal of Psychology*, 150(7), 809–821. doi:10.1080/00223980.2016.1203276

MCAULEY, E., RUDOLPH, D. (1995) Physical activity, aging, and psychological well-being. *Journal of aging and physical activity*, 3.1: 67-96.

MHASKE, R. (2017). Happiness and aging. *Journal of Psychosocial Research*, 12(1), 71.

NGUYEN, A. W., CHATTERS, L. M., TAYLOR, R. J., & MOUZON, D. M. (2016). Social support from family and friends and subjective well-being of older African Americans. *Journal of happiness studies*, 17, 959-979.

OKABAYASHI, H. VE HOUGHAM, G. W. (2014) Gender differences of social interactions and their effects on subjective well-being among Japanese elders, *Aging & Mental Health*, 18:1, 59-71, DOI: 10.1080/13607863.2013.788997

OSWALD, F., WAHL, H.-W., MOLLENKOLF, H., & SCHILLING, O. (2000). Ageing in place in rural areas: Similarities and differences of two settings in East and West Germany. Conference “Housing in the 21st Century: Fragmentation and reorientation”. Gavle: Sweden.

PINQUART, M., & SÖRENSEN, S. (2000). Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective well-being in later life: A meta-analysis. *Psychology and Aging*, 15(2), 187–224.

PINQUART, M. VE SÖRENSEN, S. (2001). Gender differences in self-concept and psychological well-being in old age: A meta-analysis. *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 56(4), 195-213.

PRESSMAN, S.D., COHEN, S. (2005). Does positive affect influence health? *Psychol Bull*, 131:925–971.

PRONK, N., KLEINMAN, D. V., GOEKLER, S. F., OCHIAI, E., BLAKEY, C., & BREWER, K. H. (2021). Promoting health and well-being in healthy people 2030. *Journal of Public Health Management and Practice*, 27(Supplement 6), S242-S248.

RAKOWSKI, W., & HICKEY, T. (1992). Mortality and the attribution of health problems to aging among older adults. *American Journal of Public Health*, 82(8), 1139-1141.

SOBIESZCZYK T, KNODEL J, CHAYOVAN N. (2003). Gender and wellbeing among older people: evidence from Thailand. *Ageing and Society*. 2003;23(6):701-735. doi:10.1017/S0144686X03001429

SAY ŞAHİN, D., ÖZER, Ö., ZUBAROĞLU YANARDAĞ, M. (2019) Perceived social support, quality of life and satisfaction with life in elderly people, *Educational Gerontology*, 45:1, 69-77, DOI: 10.1080/03601277.2019.1585065

- TABACHNICK, B. G., & FIDELL, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics. Pearson.
- VAILLANT, G. E., MUKAMAL, K. (2001). Successful aging. American journal of psychiatry, 158.6: 839-847.
- VÁZQUEZ, C., HERVÁS, G., RAHONA, J.J. Y GÓMEZ, D. (2009). Psychological well-being and health. Contributions of positive psychology. Anuario de Psicología Clínica y de la Salud/Annuary of Clinical and Health Psychology, 5, 15-27.
- TELEF, B. B., (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği: Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenirlik çalışması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 28(3), 374-384.
- YASA, F. (2021). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Yaşlılığın Temsili: Televizyon Reklamları Üzerine Bir Araştırma. Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi (38), 222-241. <https://doi.org/10.17829/turcom.930934>
- YESAVAGE, J. A., BRINK, T. L., ROSE, T. L., LUM, O., HUANG, V., ADEY, M., LEIRER, V. O. (1982). Development and validation of a geriatric depression screening scale: a preliminary report. Journal of psychiatric research, 17(1), 37-49.
- YILMAZ, Ö., BOZ, H., ARSLAN, A. (2017). Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinin (DASS 21) Türkçe kısa formunun geçerlilik-güvenirlik çalışması. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2(2), 78-91.
- ZIMET, G. D., DAHLEM, N. W., ZIMET, S. G., FARLEY, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. Journal of personality assessment, 52(1), 30-41.

Summary

The increasing human lifespan has led to a rise in the elderly population and has heightened the importance of scientific research focused on the aging process. Psychological well-being contributes to the ability to cope with illness probability and stress from potential illnesses, making it a significant resource for “successful aging” due to its positive effects on the other two components. Variables related to psychological well-being in the elderly include age (Vaillant & Mukamal, 2001), gender (Sobieszczyk, et al., 2003), income level (Pinquart & Sørensen, 2000), health status (Pronk, et al., 2021), physical activity (Carmeli, et al., 2005; McAuley & Rudolph, 1995), and perceived social support (Liu, et al., 2016; Say Şahin, et al., 2019).

In line with the perspective mentioned above, in this study elderly individuals’ well-being was evaluated, happiness levels, life satisfaction, quality of life, perceived social support, and emotional states in conjunction with various demographic variables. The relationships between well-being and sociodemographic variables such as age, gender, and marital status were also examined.

The sample for the study consists of 260 participants aged 60 to 99 years (Mean=70.46, SD=6.66), including 161 women (62%) and 99 men (38%). Data was collected from February 1 to June 30, 2022.

50% of the participants (N=131) have completed primary education, 23% (N=60) have completed high school, 17% (N=44) have completed university or higher, and 10% (N=25) have completed secondary education.

60% of the participants (N=155) are married, 33% (N=86) are widowed, 6% (N=15) are divorced, and 1% (N=4) have never been married. 97% (N=253) have children.

70% of the participants (N=182) are in the lower income group, 28% (N=72) in the middle income group, and 2% (N=5) in the upper income group.

96% of the participants (N=251) live at home, while 4% (N=9) reside in nursing homes.

69% of the participants (N=180) reported having a chronic illness. Hypertension (25%, N=66), heart disease (10%, N=26), and diabetes (9%, N=22) are the three most common illnesses. 7% (N=17) reported having a psychological disorder, with panic disorder (2%, N=6), depression (1%, N=3), and anxiety (1%, N=2) being the most frequently mentioned.

For the study initially received ethical approval, after than data collection was conducted face-to-face by the researcher in a single session. Participants voluntarily signed an informed consent form before completing the demographic information form, Oxford Happiness Questionnaire - Short Form (OHQ-S), Life Satisfaction Scale (LSS), Psychological Well-being Scale (PWB), Multidimensional Perceived Social Support Scale (MPSS), Lawton and Brody Instrumental Activities of Daily Living Scale (Lawton-Brody IADL), Depression Anxiety Stress Scale (DASS-21), and Geriatric Depression Scale - Short Form (GDS-SF).

62% (N=161) of the participants reported engaging in exercise. When asked about the frequency, 20% (N=53) said rarely, 24% (N=63) said sometimes, and 17% (N=44) said often.

27% (N=71) of the participants reported having social activities. The three most frequently mentioned activities are engaging in hobbies (6%, N=16), socializing with friends (5%, N=13), and participating in association activities (5%, N=12).

Gender-based comparisons revealed significant differences in Oxford Happiness Questionnaire and Depression Anxiety Stress Scale scores, favoring male participants. Male participants reported higher happiness levels and lower levels of depression, anxiety, and stress compared to female participants.

According to the research findings, significant differences were found in Lawton-Brody Instrumental Activities of Daily Living Scale and Geriatric Depression Scale - Short Form scores based on age levels. Younger participants had higher average scores in daily living activities and lower depression levels.

Marital status was significantly associated with Life Satisfaction Scale, Lawton-Brody Instrumental Activities of Daily Living Scale, and Geriatric Depression Scale - Short Form scores, favoring married participants.

Doing Exercise was associated with significant differences in Oxford Happiness Questionnaire and Psychological Well-being Scale scores, favoring those who does exercise.

When the factors predicting participants' psychological well-being were examined in the study, it was found that demographic variables (age, gender, aging, and marital status) had no significant impact on psychological well-being. Individuals' functionality in daily living activities, along with their perceived social support, happiness and life satisfaction, significantly predicted their psychological well-being. Increasing levels of depression can also lead to decreased psychological well-being.

When asked what makes them happiest, the top five responses were spending time with family (58%), traveling (10%), having healthy and successful children (9%), being healthy (8%), and spending time with friends (5%). Spending time with family and friends is a factor that enhances perceived social support, which is a significant variable associated with happiness in old age.

ORIGINAL ARTICLE / ÖZGÜN ARAŞTIRMA

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Examination of Hopelessness Levels of Communication Faculty Students in the Context of Future Anxiety: A Single-Center Study

İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeylerinin Gelecek Kaygısı Bağlamında İncelenmesi: Tek Merkezli Bir Çalışma

Şule KARADAĞ ALÇI

Abstract

Aim: This study aims to examine the hopelessness levels of communication faculty students and the influencing factors. The research employed a descriptive quantitative design.

Method: Data were collected using a socio-demographic form, questions regarding the educational period, and the Beck Hopelessness Scale (BHS).

Findings: Findings revealed that participants' BHS total and sub-dimension scores were generally above average. Significant differences were identified between BHS scores and variables including perceived economic status, future-related motivation, post-graduation planning, and participation in extracurricular activities.

Conclusion: To enable communication students to cope with future uncertainties, providing effective communication strategies and out-of-class learning experiences is essential. These results suggest that students require more support during career planning processes. Furthermore, identifying the specific factors affecting students' hopelessness levels remains crucial for developing targeted interventions.

Keywords

Future Anxiety, Hopelessness, Communication Faculty, Beck Hopelessness Scale, Economic Conditions

ETHICAL STATEMENT: Ethical approval for the study was obtained from the Social Sciences, Science, and Engineering Ethics Committee of Giresun University on May 11, 2022, under the decision number 22/018.

Asst. Prof. Dr., Giresun University,
Tirebolu Communication Faculty,
Department of Public Relations and
Publicity, Giresun, Türkiye.
✉ sule.karadag@giresun.edu.tr

Geliş/Received: 21.12.2024
Kabul/Accepted: 17.03.2026

Öz

Amaç: Bu çalışma, iletişim fakültesi öğrencilerinin umutsuzluk düzeylerini ve etkileyen faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tanımlayıcı tasarımda planlanmıştır.

Yöntem: Veriler; sosyo-demografik form, eğitim dönemine yönelik sorular ve Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) kullanılarak toplanmıştır.

Bulgular: Bulgular katılımcıların BUÖ toplam ve alt boyut puanlarının genel olarak ortalamasının üzerinde olduğunu göstermiştir. Ekonomik durum algısı, geleceğe yönelik motivasyon, mezuniyet sonrası planlama ve okul dışı aktivitelere katılım değişkenleri ile BUÖ puanları arasında anlamlı farklar saptanmıştır.

Sonuç: İletişim öğrencilerinin gelecekteki belirsizliklerle başa çıkabilmeleri için etkili iletişim stratejileri ve ders dışı öğrenme deneyimleri kazanmaları esastır. Bu sonuçlar, öğrencilerin kariyer planlama süreçlerinde daha fazla desteklenmeleri gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, öğrencilerin umutsuzluk düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi, hedefe yönelik müdahaleler geliştirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Gelecek Kaygısı, Umutsuzluk, İletişim Fakültesi, Beck Umutsuzluk Ölçeği, Ekonomik durum

Introduction

From a societal perspective, academic achievement and holding a university degree are considered important elements that shape an individual's future. In traditional thinking, being a university graduate is described as a "golden bracelet(a valuable skill/profession)." This situation results particularly in parents directing their children toward the university entrance exam with the aim of securing their career paths, regardless of the children's abilities and areas of interest. Consequently, students are often placed in a department solely based on their exam scores, without having a specific career goal or academic purpose. Individual competencies and goals become limited to merely obtaining an undergraduate degree. This type of systematic pressure manifests itself especially through the transmission of parents' anxiety about the future to their children starting from primary school years, continues throughout their educational life, and becomes more pronounced toward the end of their education.

Throughout their lives, individuals are in a continuous learning process. This learning process begins with the family and continues through school and socialization. Throughout school life, individuals try to achieve a certain level of academic success in order to complete their education. The anxiety of achieving academic success may be at higher levels in some individuals and at lower levels in others. There are many factors that affect academic achievement. Academic achievement can be influenced by the student receiving the education, the school providing the education, and the student's family. The factors originating from the student are classified as self-efficacy perception, student motivation, self-esteem, and study habits, with self-efficacy perception appearing to have a greater influence. School-related factors include attitude toward the lesson, school culture, learning behaviors, and the school principal's leadership, with attitude toward the lesson ranking first in effect size. Family-related factors include the family's attitudes and behaviors, socio-economic level, the educational level of the mother and father, and the family's involvement in education, among which the family's attitudes and behaviors rank first in effect size (Sarier, 2016:618).

Future anxiety and hopelessness are not synonymous terms. Future anxiety refers to the state of uncertainty and worry individuals feel regarding their future living conditions, career opportunities, and overall life satisfaction. Hopelessness, on the other hand, reflects an intense state of pessimism. However, the study focuses on future anxiety and the associated level of hopelessness. For this reason, these concepts are at times used interchangeably and together. University students' levels of hopelessness increase as they approach graduation. A study shows that the total hopelessness score average of fourth-year students is higher than that of first-year students (Bozkur, Kiran & Cengiz, 2020:6). The factors influencing this level of anxiety are closely related to economic conditions, the student's self-development throughout their academic period, and the clarification of their goals for after graduation. In a study examining the relationship between career adaptability and unemployment anxiety, it was shown that students with high career adaptability had lower career stress (Demirtaş & Kara, 2022:29). This indicates that career uncertainties may negatively affect individuals' professional development processes.

Future anxiety and the resulting hopelessness are among the factors that affect individuals' professional development processes. Examining university students' levels of hopelessness provides information about important factors that directly influence these students' communication skills, social interactions, and professional development. Understanding the uncertainties and perceptions of communication faculty students regarding the future, how they develop their communication strategies, and their professional competencies is important in order to develop solution-oriented strategies.

From this perspective, the aim of the study is to reveal the levels of hopelessness about the future among communication faculty students and the factors associated with these levels of hopelessness. The findings obtained

as a result of the research will allow for a better understanding of the level of hopelessness that affects student success and will contribute to providing more appropriate psychological and academic support to students within educational processes.

Future Anxiety

Uncertainty is a fundamental factor that negatively impacts psychological well-being. Humans inherently seek to reduce uncertainty; when this remains unachievable, anxiety levels typically escalate. From the perspective of university students, the first two years of studies are generally spent adapting to the new environment, while the idea of graduation starts to take shape in the third year and future anxiety becomes more pronounced in the final year. A study conducted by Aydın & Tiryaki (2017, p.718) found that first-year students had lower levels of constant anxiety, while general anxiety levels were higher among students in upper classes.

Future anxiety is characterized by a state of uncertainty, fear, and worry regarding distant personal goals (Zaleski, 1996, p. 165). Every individual's level of future-related anxiety can vary from time to time. This variability depends on the uncertainties they face, their circumstances, and their level of awareness regarding their competencies. Anxiety levels in individuals should remain at a manageable level. Excessive anxiety can create situations with potentially adverse outcomes for individuals (Zaleski, 1996, p.165). When this anxiety becomes chronic and the individual perceives a lack of agency or positive outcomes, it often transitions into hopelessness. In this context, hopelessness stands as a significant risk factor within the construct of future anxiety (Dikec et al., 2023). Although these terms are distinct, they are deeply interconnected: persistent future anxiety frequently acts as a precursor to hopelessness. On the other hand, manageable anxiety can transform into a factor that contributes to an individual's motivation. By implementing appropriate interventions, students' levels of hopelessness can be reduced. A study by Dinç & Çınar (2019, p. 22) found that cognitive-behavioral approaches increased students' positive attitudes toward the future and their confidence in their abilities. Therefore, addressing the decrease in motivation and the increase in anxiety through targeted efforts can positively influence students' academic success.

Hopelessness can also affect the professional development of communication faculty students. Setting career goals in the field of communication and taking the necessary steps to achieve these goals can help reduce students' future anxiety. However, the challenges and uncertainties encountered in this process may negatively affect students' motivation. A study demonstrated that perceived future employability has a negative and significant impact on hopelessness (Gökkaya & Erten, 2024). Uncertainty about career opportunities can increase anxiety levels. Additionally, Galliera's (2024) research highlights the importance of methods developed to ensure effective message dissemination in communication networks, which are crucial for improving communication skills. Such methods can help students enhance their communication skills and reduce their future-related anxieties.

Communication faculty students experience various social and cultural interactions throughout their educational journey. These interactions are critically important for improving students' communication skills. To ensure that the quality of these interactions is not affected by uncertainties and anxieties about the future, it may be beneficial for faculty administrations to develop appropriate strategies. Indeed, Rosenblatt & Lindell (2021) emphasized in their study that effective faculty-student communication could reduce students' course-related anxieties and increase their persistence. High levels of hopelessness due to future anxiety emerge as a significant factor that affects students' academic success and social interactions.

Factors Affecting Hopelessness

Studies on hopelessness have attempted to reveal how this state manifests in terms of various variables. Although the variable of gender is included in many studies, one study found that men had higher hopelessness scores than women (Lima, Veloso, Lira, Silva, Rocha, & Conceição, 2021; Gürgül & Şeker, 2022; Koçeroğlu, Karaduman, Durmuş & Ünlü, 2024). In another study examining the factors associated with depressive symptoms and hopelessness among nursing students, it was found that women had higher levels of hopelessness (Çunkuş, Karaatlı, Adana & Arslantaş, 2021). In Yalçın's (2022) study on unemployment and hopelessness among university students, although the differences were not very high, women were found to have higher levels of hopelessness. Research also shows that perceived economic status can influence the level of hopelessness. In another study conducted on students, it was observed that as the economic status of families decreased, hopelessness levels increased (Demirel & Üngüren, 2024). Although there is a difference between socio-demographic variables and hopelessness levels, it appears that different results have been reached in each study.

Similarly, students' academic achievements are affected by their levels of hopelessness. In a study examining the correlation between academic achievement, life purpose, and hopelessness among final-year medical students, a

negative relationship was found between hopelessness and academic performance (Butt, et al. 2022). In the study by Akdamar & Kızılkaya (2022), which investigated the relationship between academic procrastination tendencies, hopelessness levels, and academic achievements of university students, a positive relationship was revealed between academic procrastination and hopelessness levels. According to the cross-sectional study conducted by Lima et al. (2021) to identify factors associated with hopelessness among university students, it was found that as hopelessness levels increased, academic performance decreased. While research revealed that future anxiety has a negative effect on academic performance (Çelik, 2025), this impact is closely linked to heightened levels of hopelessness. Similarly, in the study by Çunkuş et al. (2021), those who reported low course achievement had higher levels of hopelessness. Although there are many factors affecting students' academic success, research indicates that the level of hopelessness should not be overlooked.

It is thought that the future-related anxieties of communication faculty students create significant differences in their communication skills and social interactions by increasing their hopelessness. These factors may negatively affect students' academic success and professional development. This study aims to describe the level of hopelessness among communication faculty students – within the context of future anxiety- in terms of variables such as gender, parental education, having a plan after graduation, and participation in extracurricular activities for personal development.

Methods

The aim of the study is to reveal the levels of hopelessness about the future among communication faculty students and the factors associated with these levels of hopelessness. The research was planned as a descriptive design, one of the quantitative research methods. Relationship-seeking designs are conducted to reveal relationships between variables and to determine whether the suggested relationships by the researcher actually exist (Bahçivan, 2011, p.105). The following research questions were addressed in the study:

Research Hypotheses

H1; Female students have a higher level of hopelessness than male students.
H2 There is a significant difference in mean hopelessness scores based on the variables of parental education, number of siblings, family type, and place of residence.

H3; As perceived economic status increases, the level of hopelessness decreases.
H4 There is a significant difference in mean hopelessness scores based on students' responses regarding the impact of future anxiety on motivation.

H5; There is a significant difference in mean hopelessness scores based on the responses provided to the question regarding post-graduation plans.

H6; There is a significant difference in mean hopelessness scores based on the responses provided to the question regarding participation in activities for personal development.

Population and Sample

The study population consisted of students enrolled in the Faculty of Communication at a public university (N=966). A non-probability convenience sampling method was employed for the study. Convenience sampling is a non-random sampling technique where the researcher obtains data by selecting individuals who are easily accessible (Neuman, 2014:321). Although this method does not strictly require a formal power analysis for universal generalizability, the targeted sample size (n=244) meets the minimum requirements for the planned statistical analyses and provides sufficient statistical power to examine the primary relationships between the variables. Data were collected via face-to-face surveys. To compensate for potential data loss or incomplete responses, recruitment exceeded the initial target, resulting in 248 valid questionnaires (n=248) being included in the final analysis.

Data Collection Tools and Methodology

The data for the study were collected face-to-face using a questionnaire developed by the researcher and the "Beck Hopelessness Scale" (BHS), which was validated and tested for reliability by Durak & Palabıyıkoglu (1994). The scale measures individuals' levels of hopefulness regarding the future.

The BHS consists of 20 items and is scored by assigning "0" for yes responses and "1" for no responses. The scale uses reverse scoring for certain items; specifically, items 1, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 15, and 19 are reverse-coded. Higher mean scores indicate higher levels of hopelessness. The scale includes the following factors: items 1, 3, 7, 11, and 18 measure "Feelings and expectations about the future"; items 2, 4, 9, 12, 14, 16, 17, and 20 measure "Loss of

motivation”; and items 5, 6, 8, 10, 13, 15, and 19 measure “Hope.” The scale’s reliability was reported as Cronbach’s $\alpha = 0.86$ and it has been shown to validly measure hopelessness in normal groups (Durak & Palabıyıköğlü, 1993). Erdemir (2018;15) states in his study that, in cases where a scale previously validated for Turkey is used, it may be acceptable to perform only reliability analyses. Therefore, no additional validity or reliability study was conducted for the scale in the present study. Erdemir (2018;15) states that although it is recommended to test the validity of the scale as a precaution, in cases where a scale previously validated for Turkey is used, only reliability analyses may be considered acceptable. Based on the current study’s data, the reliability test yielded a Cronbach’s alpha of 0.867.

Data Analysis

For data analysis, the questionnaire responses were entered into the SPSS program. The raw data were reviewed and reorganized according to the scale scoring system. The scale is scored by assigning 0 points for “yes” responses and 1 point for “no” responses. However, the responses to items 1, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 15, and 19 were reverse-coded during analysis. Next, a normality test was conducted to examine whether the data were normally distributed. According to Tabachnick and Fidell (2019), skewness and kurtosis values between +1.5 and -1.5 indicate that the data show a normal distribution. Based on this criterion, the data were found to be normally distributed. After conducting descriptive statistics, an independent samples t-test was performed. However, the Kruskal-Wallis test was applied for variables that violated normality assumptions or where the intra-group numerical distribution failed to meet parametric test assumptions; subsequently, the Post-Hoc Dunn test was performed to identify the source of significant differences.

Limitations of the Study

The primary limitation of this study is that the sample was drawn from a single institution, which limits the generalizability of the findings to the entire student population in Turkey. Instead, this research provides a foundational dataset that can serve as a baseline for future multi-center studies. Furthermore, certain demographic categories, particularly the “literate only” level in parental education, had limited representation due to the overall increase in education levels in society. Consequently, the results related to these specific sub-groups should be interpreted with caution.

Results

In this section, the statistics of the data obtained as a result of the analyses are presented.

Upon analyzing the socio-demographic data of the participants, it was observed that 59.3% (147) were female and 40.7% (101) were male. Regarding the question about perceived economic status, 7.3% of participants rated their economic status as poor, 62.9% (156) as normal, and 29.8% (74) as good. When asked about their mother’s education level, 7.7% (19) stated literate, 44.4% (110) primary school, 25.4% (63) secondary school, 19.4% (48) high school, and 3.2% (8) university or higher. For their father’s education level, 2.4% (6) stated literate, 26.2% (65) primary school, 35.9% (89) secondary school, 29.4% (73) high school, and 6% (15) university or higher. Regarding the number of siblings, 4.4% (11) reported being an only child, 28.6% (71) had two siblings, 35.5% (88) had three siblings, and 31.5% (78) had four or more siblings. In terms of family type, 69.8% (173) identified as having a nuclear family, while 30.2% (75) described their family as traditional. Finally, for the place of residence, 32.7% (81) indicated living in a metropolitan city, 19.4% (48) in a city center, 34.3% (85) in a town, and 13.7% (34) in a village (Table 1).

Table 1. Descriptive Data of Socio-Demographic Variables (n=248)

Variables		n	%
Gender	Female	147	59.3
	Male	101	40.7
Perceived Economic Status	Poor	18	7.3
	Normal	156	62.9
	Good	74	29.8
Mother’s Education Level	Literate	19	7.7
	Primary School	110	44.4
	Secondary School	63	25.4
	High School	48	19.4
	University and above	8	3.2

Table 1. Continúe

Variables		n	%
Father's Education Level	Literate	6	2.4
	Primary School	65	26.2
	Secondary School	89	35.9
	High School	73	29.4
	University and above	15	6.0
Number of Siblings	Only child	11	4.4
	Two	71	28.6
	Three	88	35.5
	Four or more	78	31.5
Family Type	Nuclear Family	173	69.8
	Traditional Family	75	30.2
Place of Residence	Metropolitan City	81	32.7
	City Center	48	19.4
	Town	85	34.3
	Village	34	13.7

Table 2 provides details about the participants' educational period. According to the data, 32.7% (81) of the participants were in their first year, 32.3% (80) in their second year, 14.9% (37) in their third year, and 20.2% (50) in their fourth year. Participants were also asked about the order of their university preference for the communication faculty. It was found that 65.7% (163) selected it as their 1st to 5th choice, 22.2% (55) as their 6th to 10th choice, 6.9% (17) as their 11th to 15th choice, 4.0% (10) as their 16th to 20th choice, and 1.2% (3) as their 21st or later choice. Regarding the question, "Does future anxiety affect your motivation?" 84.7% (210) responded "yes," while 15.3% answered "no." When asked if they had a plan for after graduation, 71.0% (176) said "yes," while 29.0% (72) said "no." Finally, participants were asked whether they participated in extracurricular activities to enhance their personal development. It was found that 46.8% (116) answered "yes," and 53.2% (132) answered "no."

Table 2. Descriptive Statistics of Participants' Educational Period Information

Variables		n	%
Year of Study	First Year	81	32.7
	Second Year	80	32.3
	Third Year	37	14.9
	Fourth Year	50	20.2
Program Preference Order	1st to 5th Preference	163	65.7
	6th to 10th Preference	55	22.2
	11th to 15th Preference	17	6.9
	16th to 20th Preference	10	4.0
	21st and above	3	1.2
Does future anxiety affect your motivation?	Yes	210	84.7
	No	38	15.3
Do you have a plan for after graduation?	Yes	176	71.0
	No	72	29.0
Have you participated in extracurricular activities for personal development?	Yes	116	46.8
	No	132	53.2

No significant difference was observed between the participants' mean total BHS scores or sub-factor scores and the variables of gender ($p > .062$), maternal and paternal education levels ($p > .110$; $p > .803$), number of siblings ($p > .928$), family type ($p > .724$), and place of residence ($p > .436$). However, a significant difference was identified between the participants' perceived economic status and the mean scores for the total BHS ($p < .007$), as well as the sub-factors

of feelings and expectations about the future ($p < .003$), loss of motivation $p < .006$), and hope ($p < .001$) (Table 3). Kruskal-Wallis analysis was performed to identify the groups responsible for the significant differences between perceived economic status and the total BHS scores and its sub-dimensions. Following the pairwise comparisons (post-hoc Dunn's test) conducted to determine the source of the difference, it was found that students who defined their economic status as 'good' (c) exhibited significantly higher levels of hopelessness across all dimensions compared to those who defined it as 'poor'.

Table 3. Significance Levels of Socio-Demographic Variables with BHS Total and Subscale Scores (n=248)

Variable			Feelings and expectations about the Future Score				Motivation Loss Score			Hope Score			BHS Total Score		
		n	$\bar{x} \pm SD$	Median	KW=11.470 p<.003 df=2 c>a	$\bar{x} \pm SD$	Median	KW=10.154 p<.006 df=2 c>a	$\bar{x} \pm SD$	Median	KW=13.676 P<.001 sd=2 c>a	$\bar{x} \pm SD$	Median Rank	KW=9.884 p<.007 df=2 c>a	
Perceived Economic Status:	Poor ^a	18	2.16±1.38	3		4.00±2.0	5		3.44±2.00	4		9.61±4.87	12.50		
	Normal ^b	156	2.69±1.56	3		4.89±1.91	5		4.17±1.92	4		11.75±4.73	12.50		
	Good ^c	74	3.20±1.55	4		5.37±2.20	6		4.82±2.01	5		13.10±5.24	14		
KW: Non-parametrik Kruskal Wallis analizi															

The participants' information regarding their academic term and the analysis results of the BHS total and subscale scores are presented in Table 4. The analyses showed that there were no significant differences between class level and faculty preference order and the BHS total and subscale scores. It was found that the variables "Does future anxiety affect your motivation?" and "Do you have plans for after graduation?" had a significant difference on the BHS total score and subscale scores (except for the feelings and expectations about the future subscale) ($p < .001$). Finally, the variable "Have you participated in extracurricular activities for personal development?" was found to have a significant difference on the BHS total score ($p < .011$), the Loss of Motivation subscale score ($p < .012$), and the Hope subscale score ($p < .016$).

Table 4. Significance Levels of Participants' Educational Period Information with BHS Total and Subscale Scores (n=248)

Variables			Feelings and expectations about the Future Score		Motivation Loss Score		Hope Score		BHS Total Score	
		n	$\bar{x}\pm SD$	p	$\bar{x}\pm SD$	p	$\bar{x}\pm SD$	p	$\bar{x}\pm SD$	p
Year of Study (Class)	First Year	81	3.03±1.61	.457**	5.48±1.76	.067**	4.69±1.96	.069**	13.20±4.71	.068**
	Second Year	80	2.70±1.62		4.72±2.03		4.00±1.90		11.42±5.01	
	Third Year	37	2.67±1.54		4.62±2.11		4.00±1.91		11.29±4.92	
	Fourth Year	50	2.70±1.43		4.80±2.27		4.00±2.04		11.5±5.11	
Order of Program Preference	1st to 5th Preference	163	2.89±1.56	.560**	5.12±2.00	.339**	4.37±1.99	.322**	12.39±4.93	.338**
	6th to 10th Preference	55	2.80±1.33		4.87±2.04		4.01±1.71		11.69±4.41	
	11th to 15th Preference	17	2.23±1.88		4.17±2.00		3.41±2.18		9.82±5.67	
	16th to 20th Preference	10	2.50±1.84		4.40±2.27		4.30±2.16		11.20±5.95	
	21st and above	3	2.33±2.51		5.00±3.00		4.33±3.05		11.66±8.50	
Does Future Anxiety Affect Motivation?	Yes	210	2.65±1.54	.001*	4.72±2.00	.001*	4.06±1.92	.002*	11.43±4.83	.001*
	No	38	3.65±1.43		6.34±1.64		5.13±1.98		15.13±4.55	
Do You Have a Plan for After Graduation?	Yes	176	3.21±1.46	.001*	5.44±1.89	.001*	4.73±1.79	.001*	13.39±4.47	.001*
	No	72	1.81±1.38		3.80±1.91		2.98±1.81		8.61±4.47	
Participation in Extracurricular Activities	Yes	116	3.00±1.54	0.69*	5.30±2.03	.016*	4.56±2.04	.012*	12.86±4.76	.010*
	No	132	2.63±1.58		4.68±2.00		3.93±1.96		11.25±5.03	
*Independent Sample t-test ** One Way Anova										

Discussion and Conclusion

Within the scope of the study, the hopelessness levels of communication faculty students were examined. In the research, questions that were thought to reflect the educational term were asked along with socio-demographic questions considered to potentially create differences in students' hopelessness levels. It was observed that the participants' Beck Hopelessness Scale (BHS) and sub-dimension scores were generally above the average.

The hypothesis that female students have a higher level of hopelessness than male students (H_1) was accepted; however, it was observed that the scores of both groups were above the average. Nevertheless, no significant difference was found between gender and BHS. In the study, hypothesis H_2 was rejected. There is no significant difference between the mean total BHS scores and the variables of parental education level, number of siblings in the family, family type, and place of residence. A significant difference was identified between perceived economic status and the mean scores of the total BHS and its sub-dimensions. The average hopelessness score of those who responded positively to the perceived economic status question was higher than that of the other groups. This result does not support the studies in the literature stating that as economic status improves, the level of hopelessness decreases (Bekircan & Okanlı, 2023; Siyahtaş & Çavuşoğlu, 2021; Ömür & Seçgin, 2024). With this result, hypothesis H_3 was rejected. This situation can be explained by the difference in individuals' interpretation of their perceived economic status. From the perspective of university students, factors such as the anxiety of maintaining current standards, higher expectations for the future, or the competitive pressure imposed by their social environment may explain the high levels of hopelessness among individuals who perceive their economic status as 'good.' Furthermore, it should be noted that as this study was conducted with a single-center and limited sample group, this result is not a generalization but a finding specific to this particular sample.

A significant difference was also found between the variables of believing that future anxiety affects motivation, having a plan after graduation, and participating in self-improvement activities, and the mean scores of the total BHS. No significant difference was found between the sub-dimension of feeling future anxiety and the variable of participating in self-improvement activities. While the study's H_4 , H_5 , and H_6 hypotheses were accepted, when looking at the participants' average scores, those who answered "yes" to the questions of whether it affects your motivation, whether you have a plan after graduation, and whether you participate in extracurricular activities to improve yourself also had high average BHS scores. This situation can be explained by the fact that despite the participants taking initiatives for themselves, maintaining high motivation, or making plans after graduation, their levels of anxiety about the future are high, which may be due to the high number of graduating students and insufficient employment rates in the field.

The findings indicate a significant difference between the hopelessness levels of communication faculty students and their belief that future anxiety affects motivation. The fact that students who answered "yes" and "no" to the question "Does future anxiety affect your motivation?" had significantly higher total BHS scores suggests that students experience uncertainty regarding their professional future. A similar finding was reported by Kızılkaya & Akdamar (2022:218), who identified a positive relationship between future anxiety and academic procrastination. It is noted that students with lower levels of hopelessness tend to exhibit less academic procrastination. Based on these findings, efforts aimed at increasing motivation levels could positively impact students' academic success. However, it should not be overlooked that other conditions affecting this situation are also significant factors. Similarly, participants were asked whether they had plans after graduation, and it was determined that those who answered "yes/no" also had total BHS scores above the average. Uncertainty is one of the important factors that increases individuals' anxiety levels (Karaköse, 2022). It can be said that the absence of specific future plans among participants increases their level of hopelessness. However, explaining this situation solely with uncertainty does not account for the fact that those who answered "yes" also had total BHS scores above the average and that the scores remained high despite this. Considering this result, it is important that communication faculty students receive more support in their career planning processes, and measures to reduce their hopelessness levels should be identified..

Communication is an important tool that helps individuals develop their ability to express emotions, strengthen social bonds, and produce solutions to the problems they face. The finding that "participation in extracurricular activities for personal development" reduces hopelessness levels indicates that social and cultural activities supporting communication skills play a critical role in this process. The findings obtained from this single-center study may provide researchers with insights for future studies, suggesting that prioritizing practical training and social activities within faculties of communication could enhance students' motivation and their hope for the future. Furthermore, it may bring to the fore an approach aimed at ensuring that students in the field of communication gain experience through extracurricular learning methods, alongside effective communication strategies, to cope with future uncertainties.

Students studying in the field of communication should gain experience not only through effective communication strategies but also through extracurricular learning approaches to cope with future uncertainties. Extracurricular learning, as an important component of the educational process, emerges as an approach that enriches and reinforces students' learning experiences. This form of learning goes beyond traditional classroom settings, enabling students to interact with the real world and gain experience in diverse learning environments.

Although this study was conducted with a single-center and limited sample, the findings are valuable in providing insights for researchers and practitioners aimed at reducing the levels of hopelessness that affect students' future anxiety. For students, experiencing academic knowledge beyond the classroom consolidates learning at both individual and group levels, contributing positively to their educational processes. Out of class learning plays a significant role in developing 21st-century competencies, which encompass the skills necessary for individuals to participate effectively in the knowledge society (OECD, 2025). In this context, out of class learning activities have an indispensable role in enhancing students' critical thinking, problem-solving, collaboration, and communication skills (Grant, 2025; Dianita & Tiarani, 2023).

Educational institutions are now required to adopt approaches that support students' learning beyond the classroom and foster the development of 21st-century competencies, while also aiming to reduce levels of hopelessness. In this way, students can be better supported in achieving successful academic and professional lives. Expanding academic counseling services, organizing career planning workshops, and encouraging participation in activities that strengthen communication skills are important steps to reduce students' hopelessness levels.

It is recommended that researchers focus on studies that are multicentered with high participation and that examine and implement factors aimed at reducing hopelessness levels, setting both individual and institutional goals, and preparing students for the realities of life.

Declaration

Ethical Approval: Ethical approval for the study was obtained from the Social Sciences, Science, and Engineering Ethics Committee of Giresun University on May 11, 2022, under the decision number 22/018. Additionally, participants were informed about the study, and their voluntary participation in the survey was ensured.

Conflict of Interest: The authors declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

Funding: The authors received no financial support for the research, authorship, and/or publication of this article.

References

- AKDAMAR, E. & KIZILKAYA, Y. M. (2022). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Erteleme Eğilimleri ile Umutsuzluk Seviyeleri ve Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 212-221. Doi:doi.org/10.33437/ksusbd.844605.
- AYDIN, A., & TIRYAKI, S. (2017). Üniversite öğrencilerinin kaygı düzeylerini etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik bir çalışma (KTÜ örneği). *Kastamonu Univ., Orman Fakültesi Dergisi*, 17(4), 715-722.
- BAHÇIVAN, N. (2014). Nicel Araştırma Tasarımları, Sema Erdoğan, Nursen Bahcivan, Nihal Esin. *Hemşirelikte Araştırma Süreci, Uygulama ve Kritik içinde*. ss 87-130. İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri.
- BEKİRCAN, E., & OKANLI, A. (2023). Yaşlı bireylerde depresyon ve umutsuzluk düzeylerinin belirlenmesi. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi*, 16(1), 16-22. Doi:10.46414/yasad.1284791
- BOZKUR, B., KIRAN, B., & CENGİZ, Ö. (2020). Üniversite öğrencilerinin umutsuzluk, belirsizliğe tahammülsüzlük, gelecekte iş bulmaya yönelik algı ve öz-yeterliklerinin incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 28(6), 2401-2409. Doi: 10.24106/kefdergi.702233
- BUTT, A., IFTIKHAR, M., & MAHMOOD, Z. (2022). Correlation in Academic Performance, Purpose in Life and Hopelessness among Final year Medical Students. *Journal of Fatima Jinnah Medical University*, 16(4), 151-155. Doi:https://doi.org/10.37018/ZQSZ5339
- ÇELİK, N. (2025). Gelecek Kaygısının Akademik Motivasyon Zerindeki Etkisi. *The Online Journal of Recreation and Sports (TOJRAS)*, 14 (2), 213-218. Doi.org/10.22282/tojras.1593271
- ÇUNKUŞ, N., KARAATLI, P., ADANA, F., & ARSLANTAŞ, H. (2021). Hemşirelik bölümü öğrencilerinde depresif belirtiler ve umutsuzluk düzeyi ile ilişkili faktörler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 4(1), 6-14.
- DEMİREL, O. N., & ÜNGÜREN, Y. Y. E. (2024). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Umutsuzluk Düzeylerinin Beck Umutsuzluk Ölçeğiyle Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *The Journal Of Academic Social Science*, 16(16), 280-290. Doi: 10.16992/ASOS.782

- DEMİRTAŞ, A. S. & KARA, A. (2022). Career Adaptability and Unemployment Anxiety in Turkish Senior Undergraduate Students: The Mediating Role of Career Stress. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 12(64), 19-33. Doi:10.17066/tpdrd.1095894.
- DIANITA, B., & TIARANI, V. A. (2023). Problem based learning model with experiential learning to increase creative thinking and critical thinking ability. *Jurnal Penelitian dan Pengembangan Pendidikan*, 7(2), 328-335.
- DİKEÇ, G., ÖZTÜRK, S., TAŞBAŞI, N., FİGENERGÜL, D., & GÜLER, B. B. (2023). The Perceptions of Generation Z University Students about Their Futures: A Qualitative Study. *Sci*, 5(4), 45. <https://doi.org/10.3390/sci5040045>
- DİNÇ, S., & ÇINAR, S. E. (2019). Bilişsel Davranışçı Yaklaşımına Dayalı Grupla Psikolojik Danışma Uygulamasının Üniversite Öğrencilerinin Umutsuzlukları ve Yetkinlik İnançları Üzerine Etkisi1. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 15-28.
- DURAK, A., & PALABIYIKOĞLU, R. (1994). Beck Umutsuzluk Ölçeği Geçerlilik Çalışması. *Kriz dergisi*, 2(2), 311-319. doi.org/10.1501/Kriz_00000000071
- ERDEMİR, E. (2018). Yöntem Araştırmalarında Ölçek Kullanımı. *Yönetim ve Organizasyon Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 5-32. Doi : 10.15659/yoad.3.2.001
- GALLİERA, R. (2024). Deep Reinforcement Learning for Communication Networks. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence*. Doi: <https://doi.org/10.1609/aaai.v38i21.30394>
- GRANT, K. A. (2025). Experiential learning. *Practical Applications of Experiential and Community-Engaged Learning Methods in Business: High-Impact Teaching Practices in Business Education*, In Mehtap Aldogan Eklund & Kenneth W. Graham (Eds), *Practical Applications of Experiential and Community-Engaged Learning Methods in Business* (91-111). Edward Elgar Publishing Limited.
- GÖKKAYA, D. & ERTEN, Ş. (2024). The Effect of Perceived Future Employability on Future Anxiety: A Study on Healthcare Management Students. *Firat University Journal of Social Sciences*, 34(2), 803-815. Doi:doi.org/10.18069/firatsbed.1443922.
- GRANT, K. A. (2025). Experiential learning. *Practical Applications of Experiential and Community-Engaged Learning Methods in Business: High-Impact Teaching Practices in Business Education*, In Mehtap Aldopan Eklund & Kenneth W. Graham (Eds), *Practical Applications of Experiential and Community-Engaged Learning Methods in Business* (91-111). Edward Elgar Publishing Limited.
- GÜRGÜL, S. & ŞEKER, F. B. (2022). Tıp fakültesi öğrencilerinin depresyon, anksiyete, umutsuzluk ve endişe düzeylerinin belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15(2), 361-369. Doi:10.26559/mersinsbd.1111159
- KOÇEROĞLU, R., KARADUMAN, B., DURMUŞ, B. & ÜNLÜ, Ç. (2024). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin akademik başarılarının umutsuzluk düzeyi ve gelecek kaygısı üzerine etkisi. *Göbeklitepe Eğitim ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 1-10.
- LİMA, C. L. S., VELOSO, L. U. P., LİRA, J. A. C., SİLVA, A. G. N., ROCHA, Â. R. C. & CONCEIÇÃO, B. B. (2021). Factors related to hopelessness in college students. *Cogitare enfermagem*, 26, e76641. <https://doi.org/10.5380/ce.v26i0.76641>
- NEUMAN, W., L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri* (Çev: Sedef ÖZGE). Yayın odası.
- OECD (2025), *OECD Skills Outlook 2025: Building the Skills of the 21st Century for All*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/26163cd3-en>.
- ÖZMEN, D., DÜNDAR, P. E., CETİNKAYA, A. C., TAŞKIN, E. O. & ÖZMEN, E. (2021). Hopelessness and factors affecting hopelessness in high school students. *Alpha Psychiatry*, 9(1), 8-15. TABACHNICK, B.G., & FIDELL, L.S. (2019). *Using Multivariate Statistics* (seventh ed.). Pearson,
- ROSENBLATT, R. & LİNDELL, R. (2021). Transitioning from faculty-centered to student-centered communication. 2021 IEEE Frontiers in Education Conference (FIE). DOI: <https://doi.org/10.1109/fie49875.2021.9637432>
- SARIER, Y. (2016). Türkiye’de Öğrencilerin Akademik Başarısını Etkileyen Faktörler: Bir Meta-Analiz Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(3), 609 - 627.
- SİYAHTAŞ, A. & ÇAVUŞOĞLU, S. B. (2021). İletişim Becerileri İle Umutsuzluk Arasındaki İlişki: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Örneği. *Premium e-Journal of Social Sciences (PEJOSS)*, 5(12), 66-80. <http://dx.doi.org/10.37242/pejoss.1091>
- YALÇIN, Y.G. (2022). Unemployment Anxiety and Hopelessness in University Students. *Journal of Education and Recreation Patterns (JERP)*, 3(2). 130-146. Doi.org/10.53016/jerp.v3i2.67
- ZALESKI, Z. (1996). Future anxiety: Concept, measurement, and preliminary research. *Personality and individual differences*, 21(2), 165-174. doi.org/10.1016/0191-8869(96)00070-0.

Özet

Bu çalışmanın amacı bir devlet üniversitesinin iletişim fakültesi öğrencilerinin umutsuzluk düzeyleri ve etkileyen faktörleri değerlendirmektir. Araştırma nicel araştırma tasarımlarından tanımlayıcı tasarımlar şeklinde planlanmıştır. Araştırmada; iletişim fakültesi öğrencilerinin umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini bir devlet üniversitesinin İletişim Fakültesine kayıtlı öğrenciler oluşturmaktadır (N=966). Araştırmada olasılıklı olmayan kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem evrensel genellenebilirlik için kesin bir resmi güç analizi

gerektirmese de, hedeflenen örneklem büyüklüğü ($n=244$), planlanan istatistiksel analizler için minimum gereklilikleri karşılamakta ve değişkenler arasındaki temel ilişkileri incelemek için yeterli istatistiksel gücü sağlamaktadır. Veriler yüz yüze anketler aracılığıyla toplanmıştır. Potansiyel veri kaybını veya eksik yanıtları telafi etmek amacıyla, başlangıçtaki hedefin üzerinde bir katılım sağlanmış ve sonuç olarak 248 geçerli anket ($n=248$) nihai analize dahil edilmiştir. Araştırmanın örneklem hesaplamasının sınırlı bir evren üzerinden yapılmış olması nedeniyle, sonuçlar, Türkiye genelini temsil etmemekte, spesifik bir fakülte üzerinden gelecek çalışmalara temel oluşturabilecek bir veri sunmaktadır. Ayrıca veri toplama sürecince bazı kategoriler (anne-baba eğitiminde okur-yazarlık kategorisi) toplumun eğitim düzeyindeki artış nedeniyle sınırlı kalmıştır. Bu durumlar çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Çalışmanın verileri araştırmacı tarafından oluşturulan anket formu ve “Beck Umutsuzluk Ölçeği” (BUÖ) kullanılarak toplanmıştır. Ölçek bireylerin geleceğe yönelik umut düzeylerini ölçmektedir. BUÖ toplam 20 sorudan oluşmakta ve ortalama puanı en yüksek olanın umutsuzluk düzeyi yüksek olarak nitelendirilmektedir. Çalışma verileri ile yapılan güvenilirlik testi sonuçlarına göre cronbach alpha değeri 0,867 olarak tespit edilmiştir. Veriler normallik testine tabi tutulmuş ve verilerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür. Tanımlayıcı istatistik analizlerinin ardından, bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Ancak, normallik varsayımlarını ihlal eden veya grup içi sayısal dağılımın parametrik test varsayımlarını karşılamadığı değişkenler için Kruskal-Wallis testi uygulanmış; sonrasında ise anlamlı farkların kaynağını belirlemek amacıyla Post-Hoc Dunn testi gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların Beck Umutsuzluk Ölçeği (BUÖ) ve alt boyut puanlarının genel olarak ortalamasının üzerinde olduğu görülmüştür. Kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre umutsuzluk düzeyinin daha yüksek olduğu görülmekle birlikte, her iki grubunda puanlarının ortalamasının üzerinde olduğu görülmüştür. Bununla birlikte cinsiyet ve BHO arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Anne-baba eğitim durumu, ailedeki kardeş sayısı ve aile tipi, yaşanan yer ile BHO toplam puan ortalamaları arasında anlamlı bir fark yoktur. Ekonomik durum algısı ile BHO toplam puanı ve alt boyut puanları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, bireylerin ekonomik durum algısındaki yorum farkı ile açıklanabilir. Üniversite öğrencileri açısından bakıldığında ise ekonomik durumunu iyi olarak ifade eden bireylerin mevcut standartları koruma kaygısı, gelecekte beklenenlerinin daha yüksek olması veya içinde bulundukları sosyal çevrenin getirdiği rekabetçi baskı gibi nedenler umutsuzluk düzeylerinin yüksekliğini açıklayabilir. Çalışmanın tek merkezli ve kısıtlı bir örneklem grubu ile gerçekleştirilmiş olması bu sonucun genelleme değil, örneklem grubu özelinde bir bulgu olduğunu da ayrıca ifade etmek gerekmektedir.

Gelecek kaygısının motivasyona etkisi olduğunu düşünme, mezuniyet sonrası için plan yapma ve kendini geliştirmeye yönelik etkinliklere katılma değişkenleri BHO toplam puan ortalaması arasında da anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Gelecek kaygısı hissetme alt boyutu ile kendini geliştirmeye yönelik etkinliklere katılma değişkeni ile anlamlı olarak fark tespit edilmemiştir. Katılımcıların ortalama puanlarına bakıldığında motivasyonunuzu etkiler mi sorusuna, mezuniyet sonrası için planınız var mı ve kendinizi geliştirmek için okul dışı aktivitelere katılır mısınız sorusuna evet yanıtı verenlerin de BHO puan ortalamaları yüksek çıkmıştır. Bu durum katılımcıların, kendileri için girişimlerde bulunma, motivasyonlarını yüksek tutma ya da mezuniyet sonrası plan yapmalarına rağmen gelecek ile ilgili kaygı düzeylerinin yüksek olması, mezun olan öğrenci sayısının yüksek olması ve alanda istihdam oranlarının yetersizliği ile açıklanabilir.

Çalışma her ne kadar tek merkezli ve kısıtlı bir örneklem üzerinden yürütülmüş olsa da elde edilen bulgular, öğrencilerin gelecek kaygılarını etkileyen umutsuzluk düzeylerini düşürmeye yönelik olarak gerçekleştirilebilecek çalışmalar için araştırmacılara ve uygulayıcılara fikir sunması açısından değerlidir. Öğrenciler açısından eğitim kurumu içerisinde elde edilen akademik bilginin okul dışında deneyimlenmesi, öğrencilerin hem bireysel hem de grup düzeyinde öğrenmelerini pekiştirmekte ve öğrenme süreçlerine olumlu katkılar sunabilmektedir. Araştırmacılara, umutsuzluk düzeylerinin düşürülmesini amaçlayan gerek bireysel gerekse kurumsal hedefleri ortaya koyan, öğrencileri yaşamın gerçeklerine hazırlayan faktörlerin incelenemediği ve uygulanabildiği, çok merkezli katılımı fazla olan çalışmalara yönelim yapılması önerilir.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Pozitif Duygulanım, Yaşam Doyumu ve Dijital İyi Oluş: Kuzey Kıbrıs Örneği

Subjective Well-Being and Digital Well-Being: The Northern Cyprus Example

¹Belin Nisa SABIR

²Bedriye YILMAZ ALICI

Bu çalışma 29-31 Mayıs 2024 tarihinde gerçekleşen II. Uluslararası Pozitif Okullar ve İyi Oluş Kongresi'nde sunulmuştur.

ETİK BİLDİRİM: Çalışmaya başlamadan önce kullanılacak ölçekler için ölçeği geliştiren/uyarlayan araştırmacılardan izin alınmıştır. Çalışma için etik kurul izni alınmıştır (Kıbrıs İlim Üniversitesi Etik Kurulu: 20.03.2024 – 2024/03.004).

¹Öğrenci, Kıbrıs Aydın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Mersin on Türkiye.
✉ belinnisa0@gmail.com

²(Sorumlu Yazar) Dr., Kıbrıs Aydın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Mersin on Türkiye
✉ bedriyealici3@gmail.com

Geliş/Received: 01.11.2024
Kabul/Accepted: 05.09.2025

Öz

Amaç: İnsan yaşamının teknoloji ile iç içe geçmesi birçok alanda ve iyi oluş üzerinde değişikliklere yol açmıştır. Dijital araçların yaygınlaşması olumlu ve olumsuz etkilere yol açmakta, bireylerin duygulanımları, yaşam doyumları ve dijital iyi oluşlarını etkilemektedir. Bu çalışmada bireylerin pozitif duygulanımları, yaşam doyumları ve dijital iyi oluş düzeyleri arasındaki etkileşimin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: İlişkisel tarama deseni kullanılarak kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi ile yaş ortalaması 27,78 (+9,18) olan 18-61 yaş arasında toplam 372 kişiye ulaşılmıştır. Demografik Bilgi Formu, Pozitif Duygulanım Ölçeği, Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği ve Dijital İyi Oluş Hali Ölçeği uygulanmıştır. Çalışmada parametrik analizler yapılmıştır.

Bulgular: Araştırma sonucu, yaşın ilerlemesiyle pozitif duygulanım düzeyinin ve güvenli ve sorumlu davranışların arttığını, kadınların yaşam doyumunun daha yüksek olduğunu, dijital tatminin ve güvenli ve sorumlu davranışların eğitim seviyesiyle yükseldiği saptanmıştır. Bununla birlikte, pozitif duygulanım düzeyinin yaşam doyumunu ve dijital iyi oluşun tüm boyutlarıyla olumlu yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonuçları bulgular bölümünde sunulurken literatür kapsamında tartışılmıştır.

Sonuç: Pozitif duygulanım ile güvenli ve sorumlu davranışın 30 yaş ve üstü grupta daha yüksek olduğu, kadınların yaşam doyumunu düzeylerinin daha yüksek olduğu, dijital tatmin ile güvenli ve sorumlu davranış değişkenlerinin lisans ve lisansüstü eğitim alan katılımcılarda daha yüksek olduğu, yaşam doyumunu ile pozitif duygulanımın olumlu yönde ilişkili olduğu, pozitif duygulanım ile dijital iyi oluş halinin tüm boyutlarıyla olumlu yönde ilişkili olduğu ve dijital iyi oluş alt boyutlarının birbirleriyle olumlu yönde ilişkili olduğu ve cinsiyetin yaşam doyumunun yordamasında anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Öznel İyi Oluş, İyi Oluş, Dijital İyi Oluş, Yaşam Doyumu, Pozitif Duygulanım

Abstract

Aim: Technology has led to changes in human life and influence well-being. Digital tools has positive/negative effects, and affects individuals' emotions, life satisfaction and digital well-being. This study aims to examine the interaction between positive emotions, life satisfaction and digital well-being.

Method: 372 people (18-61 age, 27,78+9,18) were reached using the relational screening design and the easily accessible sampling method. Demographic Information Form, Positive Affect Scale, Riverside Life Satisfaction Scale and Digital Well-being Scale were applied.

Findings: As a result of parametric analyses, it was determined that positive emotion level and safe and responsible behaviors increased with age, women's life satisfaction was higher, and digital satisfaction and safe and responsible behaviors increased with education level. However, the level of positive affect was positively related to life satisfaction and all dimensions of digital well-being. The results of the study were presented in the findings section and discussed within the scope of the literature.

Conclusion: It has been found that positive affect and safe and responsible behavior are higher in the group aged 30 and over, women have higher life satisfaction levels, digital satisfaction and safe and responsible behavior variables are higher in participants with undergraduate and graduate education, life satisfaction and positive affect are positively correlated, positive affect is positively correlated with all dimensions of digital well-being, and digital well-being sub-dimensions are positively correlated with each other, and gender has a significant effect in predicting life satisfaction.

Keywords

Subjective Well-Being, Well-being, Digital Well-being, Life Satisfaction, Positive Affect.

Giriş

Günümüzde insan yaşamının önemli bir bölümü, dijital teknolojilerin yer aldığı sanal ortamda geçmektedir. Bu durum insanların duygulanımlarını, yaşam doyumu ve dijital iyi oluşunu etkilemektedir. Dijital dönüşümün insanın iyi oluşuna olumlu olduğu kadar olumsuz etkileri de söz konusudur.

Dijital teknolojiler geliştikçe insan yaşamı bu teknolojilerin sağladığı imkânlarla (bilgiye kolay ulaşım, üretkenlik, sosyal ağların genişlemesi, kamu servisleri vb.) kolaylaşmakta fakat aynı zamanda insanların iyi oluşlarını etkileyen dijital kirlilik (Oo, Jonah ve Thin, 2023), siber zorbalık, internet bağımlılığı (Soriano-Molina, Limiñana-Gras, Patró-Hernández ve Rubio-Aparicio, 2025), depresyon, kaygı, dikkat eksikliği, otomasyon, iş kaybı, bilgi kirliliği gibi birçok riskli ve sorunlu durumla karşı karşıya kalınmasına yol açmaktadır. Yeterli politika ve düzenlemelerin dijital dönüşümün faydalarını arttırabileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte, internete erişim ve dijital teknolojileri kullanabilmede yaş, cinsiyet, eğitim, sosyo-ekonomik statü açısından farklı kesimlerden insanların eşit fırsatlara sahip olup olmadıkları, eşitsizlik durumları insanların iyi oluşlarına olan etkileri tartışma konusu olmaktadır (Heponiemi vd., 2021). Öte yandan tüm bu dijital dönüşümün insanlarda yeni ve geniş bir yelpazeye yayılan becerilere (yeni duygusal, bilişsel, davranışsal ve sosyal beceriler) sahip olması gerekliliği (Arslankara, Demir, Öztaş, ve Usta, 2022) ön plana çıkmıştır. Bu beceriler arasında bilgisayar kullanabilme, iletişim teknolojilerini etkili kullanabilme, problem çözme becerileri, uzmanlık becerileri, değişimle başa çıkma becerileri, öğrenmeye devam etme, dijital okuryazarlık gibi beceriler yer almaktadır. Dijital teknolojileri etkili kullanabilmek için devletlerin gerekli becerilerin kazandırılmasında ve gerekli yatırımların yapılmasında önemli rolü olduğu belirtilmiştir (OECD, 2019). Tüm bu durumlar insanların iyi oluşlarını olumlu/olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Buckingham vd., 2023). Dijital teknolojilerin etkin olarak kullanılmaya başlaması ve birçok bariyerin aşılabilmesi için yetişkin eğitime ve özellikle okullarda dijital okuryazarlık eğitime önem verilmesi gerektiği ön plana çıkmıştır (OECD, 2019).

İnternet ve çeşitli dijital teknolojilerin kullanımı insan yaşamında sosyal etkileşimi etkilemekte ve değişmesine yol açmaktadır (Heponiemi vd., 2021). Sosyal ilişkilerin yerini almaktan ziyade tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Bu durumun yalnızlık ve dışlanmanın üstesinden gelmede etkili olabileceği tartışılmıştır. Bu noktada değinilen alanlardan biri de sosyal medya platformları olmuştur. Sosyal medyada yanlış, limitli ve kutuplaşmaya yol açabilecek bilgilerin yer alarak insanları olumlu ve olumsuz yönde etkileyebildiği belirtilmiştir. Riskleri azaltacak tedbirler ile dijital teknolojilerin faydalarının arttırılabileceği olumlu tarafların ön plana çıkabileceği belirtilmiştir (OECD, 2019).

İyi oluş olumlu bir sonuçtur ve bireyin yaşamının iyiye doğru gittiği algısına dayanmaktadır. Dolayısıyla iyi yaşam koşulları iyi oluş haline katkıda bulunmaktadır. İyi oluş hali hedonik ve ökonomik teorilere dayanmaktadır. Hedonik görüşe göre aile, ilişkiler, politika gibi dış çevremize dâhil olan öznel yaşantı ve isteklerimiz mutluluğa, iyi oluş haline

katkıda bulunurken ökonomik görüşe göre ise uzun süreli mutluluk ile bağlantılı içsel yaşantılar ve iyi yaşam ön plandadır (Arslankara vd., 2022). Aşağıdan yukarı (Bottom Up) kuramına göre mutluluk keyif veren ve vermeyen an ve deneyimlerin toplamı biçiminde açıklanmaktadır. Bir diğer ifade ile mutlu bireyler belirli yaşam alanındaki (aile, evlilik, eğitim, iş vb.) birçok mutlu deneyime sahiptir ve bu deneyimler bir araya gelerek yaşam doyumuna katkıda bulunur (Brief, Butcher, George, ve Link, 1993). İyi oluş haline, dolayısıyla yaşam doyumuna katkıda bulunan bu yaşam alanlarından biri de dijital alan olarak ortaya çıkmıştır (Arslankara vd., 2022).

Yaşam doyumunu, bireylerin yaşamdan duyduğu memnuniyet ölçüsü olarak ifade edilen bir kavramdır. Yaşamdan doyum sağlamanın belirleyicileri insanlarla olan iletişim, fiziksel sağlık, ruhsal sağlık ve duygusal sağlık, ilişkileri başlatma ve sürdürme gibi durumlardır (Kermen, İlçin Tosun, ve Doğan, 2016). Bireylerin interaktif olarak etkileşim sağlayabilmesi, keşfetme ve araştırma yeteneğini geliştirmesi sosyal etkileşimi de kolaylaştırmaktadır. Sosyal etkileşimin kurulması bireyin yaşamını kaliteli kılmaktadır (Topaloğlu, 2020). Yaşam doyumunu, bireyin yaşamından duyduğu memnuniyetin ölçüsü olarak ifade edilebilir. Bireyin hayatındaki pozitif hisler ve yaşantılar kişinin ruh halini iyileştirmektedir. Bu pozitif hisler sonucunda bireyin kendi hayatındaki yargıları da yaşam doyumunu ifade etmektedir (Kara, 2019). Pozitif duygulanım yaşam doyumunu olumlu yönde etkilemektedir. Aynı zamanda anne-baba ilişkilerinin iyi olduğu ailelerde yetişen çocukların yaşamları boyunca her alanda iyi hissettikleri ve belli düzeyde yaşam doyumuna sahip oldukları ortaya çıkmıştır (Bağcı ve Kolbaşı, 2019). Yaşamdan duyulan memnuniyet her bireyin kendine özgü değerlendirmesiyle ölçüldüğünden dolayı her insan için farklılık gösterebilmektedir (Özgür, Babacan Gümüş ve Durdu, 2010). İyi oluşun bir diğer boyutu pozitif duygulanımdır. Pozitif duygulanım; kişinin pozitif durumlara yönelimi ve yaşamaktan duyulan zevk olarak açıklanmaktadır (Özen ve Curun, 2022). Dijital iyi oluş kavramı, bireyin mobil cihazlar ile internet, sosyal medya gibi dijital ortamlarda geçirdiği vakitten mutluluk duyması durumudur (Kara, 2019). Dijital iyi oluş kavramı pozitif duygulanımla ilişkili bir kavramdır. Olumlu duygular bireylerin ruh hallerini, yaşantılarını, fiziksel sağlıklarını ve sosyal ilişkilerini pozitif yönde etkiler. Dijital teknolojilerin bilinçli ve dengeli düzeyde kullanımı bireyleri olumsuz yaşantılardan korur ve pozitif duygulanımı artırır (Özen ve Curun, 2022). Dijital iyi oluş, sanal ve teknolojik ortamda iyi oluş halinin sürdürülmesi durumu olarak ifade edilmektedir (Arslankara vd., 2022). Bireylerin teknolojik cihazlar, internet ve uygulamaları kullanmaları sonucunda fiziksel, duygusal ve sosyal anlamda iyi olması halidir (Kara, 2019). Teknolojik araçların kullanımıyla yaşamın kolaylaştırılması ve toplumun refahının yükseltilmesi amaçlanmaktadır (Topaloğlu, 2020). Dijital iyi oluş, ekran karşısında geçirilen zamanın bireyin yaşamına yansması ve yaşam doyumunu birbirini etkileyen kavramlardır. Sanal ortamlar üzerinden kurulan ilişkiler, sınırsız bilgiye erişim, iletişim, eğlence gibi durumların teknolojinin doğru ve bilinçli kullanım sonucunda gerçekleşmesi yaşam doyumunu olumlu yönde etkilemektedir (Sekelová Korba, Koščáková ve Al-Rabee, 2023; Twenge ve Campbell, 2018).

Günümüz yaşamında kamu ve özel hizmetlerin (alış-veriş, eğitim, banka işlemleri vb.) dijital ortama aktarılması gittikçe daha çok insanın dijital teknolojileri kullanmasına ve çoklu görev (multitasking) becerilerinin (dijital ekranda aynı anda birden çok iş akışının kullanımı, bildirim mesajının gelmesi) kullanımına yol açmıştır. Dijital teknolojilerin bu denli yoğun kullanımının çeşitli duygusal ve fizyolojik sorunlara neden olduğu ve aynı zamanda insanları bilgi ve iletişimin hızlı, sistematik ve yoğun bir kullanıma ittiği belirtilmiştir. Dijital teknolojilerden gelen uyarılar son derece belirli ve karmaşıktır. Bu süreçte özel beceri ve yeterliklere sahip olma iyi oluş hali için önemli görülmektedir. Dijital teknolojilerin oluşturduğu yeni çevre yeni bir tartışma alanının oluşmasına ve dijital iyi oluş kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Arslankara vd., 2022).

Dijitalleşme toplumdaki bireylerin hayatını daha kolay kılmaktadır. İnsanların gündelik yaşamlarında ya da iş dünyasında zorluk yaşadığı alanlar teknolojik cihazların hayatımıza dâhil olmasıyla giderilmiştir. Dijital iyi oluş; insan ilişkileri, pozitif duygular, iş ve genel yaşamdan duyulan memnuniyetle ilişkilidir. Yapılan çalışmalar sonucunda mobil cihazların kullanımıyla internet ortamındaki insanlar arası etkileşimler ruhsal iyiliği arttırdığı, çevre desteğini sağlaması gibi nedenlerle anksiyete ve depresyon riskini azalttığını açıklamıştır (Arslan, Filiz ve Gül, 2023). Bireyler dijital ortamlarda geçirdikleri vakit, kurdukları iletişim sonucunda olumlu duygular edinirler. Edinilen olumlu duygular, bireyin yaşam doyumunu olumlu yönde etkilemektedir (Kara, 2019). Pozitif duygular ve yaşantılar bireylerin kendi yaşamlarıyla ilgili olumlu yargılara ulaşmasını sağlar. Dijital teknolojilerin kullanımı yaşam doyumunu ve pozitif duygulanım açısından bireyi olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Bu durumda dijital teknolojilerin bilinçli ve dengeli kullanımı ile psikolojik, sosyal ve bilişsel sağlık açısından olumlu yönde bir gelişme yaşanabilir (Kara, 2019).

Bu çalışmada olumlu duygulanım, yaşam doyumunu ve dijital iyi oluş arasındaki etkileşimlerin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıdaki hipotezler test edilmiştir:

H1: Yaşam doyumunu, olumlu duygulanım ve dijital iyi oluş düzeyleri sosyodemografik değişkenlere (yaş grupları, cinsiyet, eğitim durumu) göre farklılaşmaktadır.

H2: Yaşam doyumu, olumlu duygulanım ve dijital iyi olumlu yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H3: Dijital iyi oluş düzeyi yaşam doyumu düzeyini olumlu yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır.

Yapılacak çalışmalarla dijital dönüşümün iyi oluş üzerindeki etkilerinin araştırılması önerilmiştir (OECD, 2019). Dijital iyi oluş ile ilgili yapılacak çalışmaların teori gelişimi, ölçüm ve tanımlamada önemli olduğu belirtilmiştir (Arslankara vd., 2022). Yaşam doyumu ve pozitif duygulanımın dijital iyi oluş hali üzerindeki etkisinin Kuzey Kıbrıs kültürü örnekleminde ve 18-70 yaş aralığında incelenmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Çalışmaya başlamadan önce kullanılacak ölçekler için ölçeği geliştiren/uyarlayan araştırmacılardan izin alınmıştır. Çalışma için etik izin alınmıştır (20.03.2024 – 2024/03.004). Veriler Google Forms üzerinden toplanmıştır. Verilerin toplanması aşasında katılımcılara süreç ile ilgili yazılı olarak bilgilendirilmiş onam sunulmuş ve çalışmaya katılmayı kabul edenler/gönüllü olanlar üzerinden veriler toplanmıştır.

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma nicel yöntem kapsamında yer alan ilişkisel tarama deseni ile yürütülmüştür. İlişkisel tarama deseni, incelenen değişkenler arasındaki değişimi ve varsa değişimin derecesini belirlemeyi amaçlayan bir araştırma yöntemidir (Karasar, 2015).

Örneklem

Çalışmanın evreni Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşayan ve Türkçe konuşan 18-61 yaş arası bireylerden oluşmaktadır. Çalışmanın örneklemi kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi ile belirlenen 18-61 yaş arası, yaş ortalaması 27,78 (+9,18) olan 372 kişiden oluşmaktadır.

Tablo 1- Katılımcıların Demografik Bilgileri

Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	205	55,1
Erkek	167	44,9
Eğitim Durumu		
İlköğretim	15	4
Ortaöğretim	67	18
Önlisans	103	27,7
Lisans ve Üstü	187	50,3

Tablo 1 çalışmaya katılan katılımcıların demografik bilgilerini özetlemektedir. Katılımcıların yaş ortalaması 27,78 (+9,18) olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların çoğunluğunu kadınlar (%55,1) oluşturmaktadır. Katılımcıların %50,3'ü lisans ve üstü eğitim aldığını belirtmiştir.

Ölçekler

Katılımcılara Kişisel Bilgi Formu, Pozitif – Negatif Duygulanım Ölçeği (PANAS) içinde yer alan Pozitif Duygulanım alt ölçek soruları, Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği (RYDÖ) ve Dijital İyi Oluş Hali Ölçeği (DİOHÖ) uygulanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Çalışma kapsamında katılımcılardan sosyo-demografik bilgiler toplayabilmek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Bu formda yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve çalışma durumu ile ilgili sorular yer almıştır.

Pozitif Negatif Duygulanım Ölçeği (PANAS-TR): Pozitif Negatif Duygulanım Ölçeği Watson, Clark Ve Tellegen tarafından 1988 yılında yetişkin grup üzerinde uygulama yapılarak geliştirilmiş Türkçe uyarlama çalışması yetişkin grup üzerinde Gençöz (2000) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek 10 pozitif duygulanım (PA) ve 10 negatif duygulanım (NA) maddesi içermektedir. Bu çalışmada pozitif duygulanım alt boyutu kullanılmıştır. Ölçek beşli likert tipi ölçüm yapmaktadır (1 = çok az veya hiç, 5 = Çok fazla). Türkçe çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı PA alt boyutu için .83, NA alt boyutu için .86 olarak rapor edilmiştir (Gençöz, 2000). Bu çalışmada Cronbach Alpha katsayısı ,87 olarak hesaplanmıştır.

Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği (RYDÖ-TR): Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği Margolis, Schwitzgebel, Ozer ve Lyubomirsky (2018) tarafından yetişkin grup üzerinde uygulama yapılarak geliştirilmiştir. Ölçek üçü tersten puanlanan

(2. madde, 4. madde, 6. madde) toplam 6 maddeden oluşmaktadır. Yedili likert tipi bir ölçüm yapmaktadır ve 6-42 arasında puanlanmaktadır. Yüksek puan yaşam doyumu düzeyindeki artışı göstermektedir. Orijinal çalışmada Cronbach Alpha katsayısı .78 olarak rapor edilmiştir. Ölçeğin Türkçe uyarlama çalışması yetişkin grup üzerinde uygulama yapılarak Alıcı ve Seçim (2020) tarafından 18-70 yaş arasındaki bireyler üzerinde yapılmış, Cronbach Alpha katsayısı .78, testi yarılama yönteminde iki yarı test arasında elde edilen korelasyon katsayısı .77 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada Cronbach Alpha katsayısı ,63 olarak hesaplanmıştır.

Dijital İyi Oluş Hali Ölçeği (DİOHÖ): Dijital iyi oluş halini ölçmek amacıyla Arslankara ve diğerleri (2022) tarafından 14-62 yaş aralığındaki bireyler üzerinde geliştirilmiştir. Ölçek 12 maddeden (2 adet tersten kodlanan madde; 11. madde ve 12. madde) ve 3 alt boyuttan (Dijital Tatmin, Güvenli ve Sorumlu Davranış, Dijital Refah) oluşmaktadır. Beşli likert türü bir ölçekle (1=Hiç yansıtmıyor, 5=Tamamen yansıtmıyor) puanlanmaktadır. Yapılan faktör analizi sonucuna göre ölçeğin 3 faktörlü yapısının toplam varyansın %49,36'sını açıkladığı ve uyum iyiliği analizlerinin iyi olduğu ve Cronbach's Alpha değerinin ,79 olarak rapor edilmiştir. Bu çalışmada dijital tatmin, güvenli ve sorumlu davranış ve dijital refah için hesaplanan Cronbach's Alpha değerinin sırasıyla ,80, ,77 ve ,66 olarak hesaplanmıştır. Genel dijital iyi oluş Cronbach's Alpha değeri ise ,81 olarak hesaplanmıştır.

Veri analizi

Toplanan verilerin analizinde öncelikle normallik analizi yapılmış ve verilerin normal dağıldığı tespit edilerek parametrik analizler ve betimsel istatistik analizler yapılmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmanın bulguları betimsel istatistikler, ilişkisel analizler ve yordayıcı istatistikler kapsamında sunulacaktır. Yapılan normallik analizleri sonucunda toplanan verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ve +1.5 arasında olduğu görülmüş, verilerin normal dağıldığı yönünde değerlendirilmiş (Tabachnick ve Fidell, 2013) ve parametrik istatistik yöntemlerin kullanılması kararlaştırılmıştır.

Tablo 2. Ölçek Puan Ortalamalarının Yaş Gruplarına Göre Karşılaştırılması

	Yaş	N	$\bar{X}$	SS	Varyans Kaynağı	Kareler Top.	Sd	Kareler Ort.	F	P	Fark
RYDÖ	18-22 yaş	127	4,17	1,06	Grup arası Grup içi	1,22 428,963	2 368	,607 1,166	,521	,594	-
	23-29 yaş	133	4,04	1,16							
	30 yaş ve üstü	111	4,08	1,00							
PD	18-22 yaş	127	3,40	,84	Grup arası Grup içi	5,187 241,985	2 368	2,594 ,658	3,944	,020	3>1
	23-29 yaş	133	3,50	,78							
	30 yaş ve üstü	111	3,69	,80							
DT	18-22 yaş	127	3,63	,93	Grup arası Grup içi	,550 296,397	2 368	,275 ,805	,342	,711	-
	23-29 yaş	133	3,70	,88							
	30 yaş ve üstü	111	3,61	,88							
GSD	18-22 yaş	127	3,87	,88	Grup arası Grup içi	4,328 273,722	2 368	2,164 ,744	2,909	,056	-
	23-29 yaş	133	3,90	,89							
	30 yaş ve üstü	111	4,11	,80							
DR	18-22 yaş	127	3,12	,57	Grup arası Grup içi	,518 131,469	2 368	,259 ,357	,725	,485	-
	23-29 yaş	133	3,20	,59							
	30 yaş ve üstü	111	3,21	,60							

Not: RYDÖ = Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği, PD = Pozitif Duygulanım, DT = Dijital Tatmin, GSD=Güvenli ve Sorumlu Davranış, DR=Dijital Refah, *p<0,05.

Tablo 2 çalışmada kullanılan ölçek puanlarının ortalamalarının yaş gruplarına göre karşılaştırılması sunulmuştur. Buna göre yaşam doyumu, dijital tatmin, güvenli ve sorumlu davranış ve dijital refah puan ortalamalarının yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmadığı (p>0,05) saptanmıştır. Pozitif duygulanım ve güvenli ve sorumlu davranış puan ortalamalarının yaş gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı (p<0,05) tespit edilmiştir. Tespit edilen bu farklılığın 18-22 yaş ile 30 yaş üstü gruplar arasında olduğu, pozitif duygulanım ortalama puanının 30 yaş ve üstü grupta 18-22 yaş grubuna kıyasla anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 3. Ölçek Puan Ortalamalarının Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	SD	T	P
RYDÖ	Kadın	205	4,25	1,11	370	3,114	,002
	Erkek	167	3,90	1,01			
PD	Kadın	205	3,50	,78	370	-,656	,542
	Erkek	167	3,55	,86			
DT	Kadın	205	3,64	,89	370	-,195	,826
	Erkek	167	3,66	,90			
GSD	Kadın	205	4,01	,83	370	1,449	,147
	Erkek	167	3,88	,91			
DR	Kadın	205	3,20	,59	370	1,023	,281
	Erkek	167	3,14	,60			

Not: RYDÖ = Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği, PD = Pozitif Duygulanım, DT = Dijital Tatmin, GSD = Güvenli ve Sorumlu Davranış, DR = Dijital Refah, *p<0,05

Tablo 3 Çalışmada kullanılan ölçeklerin puan ortalamalarının cinsiyete göre karşılaştırması independent samples t-test ile yapılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre yaşam doyumu puan ortalaması cinsiyete göre farklılaşmaktadır (p<0,05). Buna göre, kadınların yaşam doyumu puan ortalamasının erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu bulunmuştur. Olumlu duygulanım, dijital tatmin, güvenli ve sorumlu davranış ve dijital refah puan ortalamalarının cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık göstermediği (p>0,05) tespit edilmiştir.

Tablo 4. Yaşam Doyumu ve Dijital İyi Oluş Hali Puan Ortalamalarının Eğitim Durumuna Göre Karşılaştırılması

	Eğitim Durumu	N	$\bar{X}$	SS	SD	F	p	Fark
RYDÖ	İlköğretim	15	4,39	,71	3 368	1,808	,145	-
	Ortaöğretim	67	3,93	,93				
	Önlisans	103	3,98	1,04				
	Lisans ve Üstü	187	4,19	1,16				
PD	İlköğretim	15	3,81	,98	3 368	,973	,405	-
	Ortaöğretim	67	3,59	,81				
	Önlisans	103	3,53	,82				
	Lisans ve Üstü	187	3,48	,80				
DT	İlköğretim	15	3,08	1,14	3 368	3,574	,014	4>1
	Ortaöğretim	67	3,51	,84				
	Önlisans	103	3,61	,99				
	Lisans ve Üstü	187	3,76	,82				
GSD	İlköğretim	15	3,38	1,02	3 368	4,412	,005	4>1
	Ortaöğretim	67	3,87	,91				
	Önlisans	103	3,84	1,01				
	Lisans ve Üstü	187	4,08	,72				
DR	İlköğretim	15	3,15	,26	3 368	1,295	,276	-
	Ortaöğretim	67	3,28	,67				
	Önlisans	103	3,21	,65				
	Lisans ve Üstü	187	3,12	,55				

Not: RYDÖ = Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği, DT = Dijital Tatmin, GSD= Güvenli ve Sorumlu Davranış, DR=Dijital Refah, *p<0,05

Yaşam doyumu ve dijital iyi oluş hali puan ortalamalarının eğitim durumu ve çalışma durumuna göre karşılaştırılması One-Way ANOVA ile hesaplanmıştır (Tablo 4). Yapılan değerlendirmeye göre, yaşam doyumu, pozitif duygulanım ve dijital refah puan ortalamaları eğitim durumuna göre farklılaşmamaktadır (p>,05). Dijital tatmin ve güvenli ve sorumlu davranış puan ortalamalarının eğitim düzeyine göre farklılaştığı (p<,05) tespit edilmiştir. Buna göre, lisans ve üstü eğitim düzeyine sahip bireylerin dijital tatmin ile güvenli ve sorumlu davranış puan ortalamalarının ilköğretim düzeyine sahip katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Ölçek Puanlarının İlişkisel Karşılaştırılması

	1	2	3	4	5
1.RYDÖ	1,00				
2.PD	,293**	1,00			
3.DT	,033	,364**	1,00		
4.GSD	,090	,349**	,563**	1,00	
5.DR	-,027	,159**	,133*	,129*	1,00

Not: RYDÖ = Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği, PD = Pozitif Duygulanım, DT = Dijital Tatmin, GSD = Güvenli ve Sorumlu Davranış, DR = Dijital Refah, DİOH = Dijital İyi Oluş Hali.

Ölçek puanlarının ilişkisel karşılaştırması Pearson Korelasyon katsayısı ile hesaplanmıştır. Katılımcıların yaşam doyumu puanları ile pozitif duygulanım puanları olumlu ve anlamlı düzeyde ($r = ,293^{**}$) ilişkili iken dijital tatmin, güvenli ve sorumlu davranış ve dijital refah puanları ile anlamlı bir ilişkili bulunmamıştır. Pozitif duygulanım ile dijital tatmin ($r = ,364^{**}$), güvenli ve sorumlu davranış ($,349^{**}$), dijital refah ($,159^{*}$) puanları arasında olumlu yönde anlamlı düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki olumlu yöndeki ilişki değişkenlerin birlikte arttığı ya da azaldığına işaret etmektedir. Bir diğer değişle, örneğin pozitif duygulanım düzeyi arttıkça dijital tatmin düzeyi de artmaktadır. Dijital tatmin ile güvenli ve sorumlu davranış ($r = ,563^{**}$) ve dijital refah puanları ($r = ,133^{**}$) pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermiştir. Güvenli ve sorumlu davranış puanı ile dijital refah ($r = ,129^{*}$) puanı olumlu yönde anlamlı bir ilişki göstermektedir (Tablo 5).

Tablo 6. Demografik Değişkenler ve Dijital İyi Oluş Düzeyinin Yaşam Doyumu Düzeyine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Değişken	B	SE	β	t	P
Sabit	4,318	,490	-	8,822	,000
Yaş	,001	,006	,012	,227	,821
Cinsiyet	-,334	,114	-,154	-2,933	,004
Eğitim Durumu	,035	,065	,028	,533	,594
DT	-,013	,076	-,011	-,177	,860
GSD	,103	,079	,083	1,309	,191
DR	-,079	,095	-,044	-,828	,408

N=371, R=,185, R²=,034, F=2,142, p=,048

Not: RYDÖ = Riverside Yaşam Doyumu Ölçeği, PD = Pozitif Duygulanım, DT=Dijital Tatmin, Güvenli ve Sorumlu Davranış, DR= Dijital Refah, *p<0,05.

Katılımcıların dijital iyi oluş düzeylerinin yaşam doyumu düzeylerini yordayıp yordamadığı çoklu doğrusal regresyon analizi ile test edilmiştir. Çoklu doğrusal bağlantı sorunu gibi regresyon varsayımları test edilmiş ve değişkenlerin regresyon analizi için uygun olduğu değerlendirilmiştir (Kim, 2019). Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların sosyodemografik değişkenleri (yaş, cinsiyet ve eğitim durumu) ile dijital dijital iyi oluş düzeylerinin yaşam doyumu düzeylerini anlamlı düzeyde yordamada anlamlı bir model oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır (R²=,034, F=2,142, p<,05). Buna göre katılımcıların demografik değişkenlerinden cinsiyet (B=-,154, t=-2,933, p=,004) değişkeninin yaşam doyumunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu, diğer bir deyişle erkeklerin yaşam doyumu puanlarının kadınlara kıyasla daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın yaş, eğitim durumu ve dijital iyi oluş düzeylerinin yaşam doyumu düzeylerini anlamlı olarak açıklamadığı saptanmıştır.

Tartışma ve Sonuçlar

Yaptığımız araştırma sonucunda yaşam doyumu, pozitif duygulanım ve dijital iyi oluş düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılaşıp farklılaşmadığı değerlendirilmiştir. Buna göre yaşam doyumu, dijital tatmin, güvenli ve sorumlu davranış ve dijital refah puan ortalamalarının yaş gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşmadığı buna karşın pozitif duygulanım ile güvenli ve sorumlu davranış ortalama puanının 30 yaş ve üstü grupta 18-22 yaş grubuna kıyasla anlamlı olarak daha yüksek olduğu saptanmıştır. Ulaşılan bu bulguyu destekleyen ve desteklemeyen çalışmalar literatürde mevcuttur. Köylü'nün (2022) yapmış olduğu çalışmada yaşam doyumunun yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu çalışma sonucunda 25 yaş ve üzeri yaş aralığında yaşam doyumunun daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Dağ'ın (2019) yapmış olduğu çalışmada da yaşam doyumunun yaş değişkenine göre farklılık gösterdiği saptanmıştır. Orta yaş ve üzeri kişilerle yürütülen bir başka çalışmada ise sosyal medya kullanımının yaşa

göre anlamlı düzeyde farklılaştığını bulunmuştur (Çelenk, 2020). Arslan ve Bektaş'ın (2019) gerçekleştirmiş olduğu bir çalışmada ise yaşam doyumunun yaş değişkenine göre bir farklılık gözlenmediği rapor edilmiştir. Pinquart ve Sörensen (2000) orta yaşlılarda yapmış olduğu çalışmaya göre olumlu duygulanım puanlarının yaşa göre farklılık göstermediğini belirtmiştir. Arslan vd. (2023) yapmış olduğu çalışmada dijital iyi oluş ve yaş arasında anlamlı bir farklılık olmadığını rapor etmiştir. Bu çalışma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde yaş arttıkça güvenli ve sorumlu davranışların arttığı ve pozitif duygulanım düzeyinin olgunlaştıkça artış gösterdiği söylenebilir. Bunula birlikte, 30 yaş ve üstü bireylerin daha genç kesime göre olgunlukla beraber olaylar ve yaşantılar karşısında daha pozitif bir tutum göstermeleri ve sorumluluk bilinçlerinin zamanla artmasından kaynaklı güvenli ve sorumlu davranışlar sergilemeye eğimli olmalarının bu çalışmanın sonuçlarına yansdığı düşünülebilir.

Çalışma sonucunda yaşam doyumu puan ortalamasının cinsiyete göre farklılaştığı görülmüştür. Buna göre, kadın katılımcıların yaşam doyumu puan ortalamasının erkek katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu bulunmuştur. Olumlu duygulanım ve dijital iyi oluş düzeylerinin cinsiyet açısından anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Literatüre bakıldığında Deniz, Arslan, Özyeşil ve İzmirli (2012) üniversite öğrencilerine yönelik yapmış olduğu çalışmada pozitif duygulanım puanlarının cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur. Yurcu'nun (2017) yapmış olduğu çalışmada da yaşam doyumu ve cinsiyet arasında farklılaşma bulunmuştur. Dost (2007) üniversite öğrencilerine yönelik yapmış olduğu çalışmada yaşam doyumunun kadınlarda daha fazla olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Köylü (2022) yapmış olduğu çalışmada ise yaşam doyumunun kadınların lehine farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna karşın Taşlıyan, Hırlak, Güler ve Gündoğdu (2018) yaşam doyumu puanlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığını tespit etmişlerdir. Arslan ve diğerleri (2023) üniversite öğrencilerine yönelik yapmış oldukları çalışmada dijital iyi oluş ve cinsiyet arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır. Kara (2019) tarafından üniversite öğrencilerine ilişkin yapmış olduğu çalışmada ise dijital iyi oluş puanının cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Bu çalışmanın yaşam doyumu ve cinsiyete yönelik bulgularının literatürle paralellik gösterdiği tespit edilmiştir. Kadınların yaşadıkları hayattan daha doyum sağladıkları ve bu durumun da yaşam doyumu düzeyini yükselttiği söylenebilir. Özellikle toplulukçu kültürel yapının baskın olduğu bölgelerde kadınların aile içi rolleri, sosyal bağları güçlü tutma eğilimi ve destek sistemleri gibi faktörlerin kadınların yaşam doyumu düzeylerini artırmada etkili olabileceği söylenebilir. Dijital iyi oluş açısından cinsiyetler arası farklılığa rastlanmaması dijital yaşamın kadın ve erkeklerde benzer deneyimlere yol açtığı, dijital iyi oluş düzeyini kadın ve erkeklerde etkileyen farklı aracı etkenlerin olduğu düşünülebilir.

Yaşam doyumu, pozitif duygulanım ve dijital refah düzeyleri eğitim durumuna göre farklılaşmamaktadır buna karşın dijital tatmin ile güvenli ve sorumlu davranış düzeyleri eğitim düzeyine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Lisans ve üstü eğitim düzeyine sahip bireylerin dijital tatmin ile güvenli ve sorumlu davranış düzeylerinin ilköğretim düzeyindeki katılımcılara kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Literatürde bu çalışma bulgularını destekleyen ve desteklemeyen çalışmalar olduğu görülmüştür. Göktaş ve Öztürk (2022) tarafından yapılan çalışmada eğitim durumuna göre internet bağımlılığı ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin farklılaştığı saptanmıştır. Yurcu (2017) yapmış olduğu çalışmada bireylerin yaşam doyumlarının eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir. Karakoç (2019) da benzer şekilde yaşam doyumu puanlarının eğitim durumuna göre farklılaştığını tespit etmiştir. Buna karşın, Ata ve Ekinci (2020) tarafından yapılan çalışmada bu çalışma bulgularıyla benzer biçimde, yaşam doyumu puanlarının eğitim durumuna göre farklılaşmadığı bulunmuştur. Yapılan bir çalışmada dijital bağımlılık ve iyi oluşun eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir (Kaya, Vangölü, Marufoğlu ve Özdemir, 2023). Eğitim düzeyi arttıkça yaşın artması ve olgunluk seviyesi, hayata bakış açısı ve algılamada farklılıklara yol açabileceği ve yaşam doyumunda, duygulanım ve dijital iyi oluş düzeylerinde farklı aracı etkenlerin devreye girebileceği söylenebilir.

Çalışmamız sonuçlarına göre katılımcıların yaşam doyumu ile pozitif duygulanım düzeyleri anlamlı ve olumlu yönde ilişkilidir. Bu bulgu olumlu duyguların bireyin yaşamından aldığı doyum düzeyini artırdığına yönelik önceki çalışmalarla örtüşmektedir. Yaşam doyumu ile dijital tatmin, güvenli ve sorumlu davranış ile dijital refah puanları ile anlamlı bir ilişkili bulunmamıştır. Bu bulgu yaşam dijital iyi oluşun yaşam doyumu üzerinde doğrudan bir etkisinin olamayabileceğini düşündürmektedir. Pozitif duygulanım ile dijital tatmin, güvenli ve sorumlu davranış, dijital refah puanları arasında olumlu yönde anlamlı düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Dijital tatmin ile güvenli ve sorumlu davranış ve dijital refah puanları pozitif yönde anlamlı bir ilişki göstermiştir. Güvenli ve sorumlu davranış puanı ile dijital refah puanı olumlu yönde anlamlı bir ilişki göstermektedir. Literatürde bu bulguları destekleyen ve desteklemeyen çalışmalar mevcuttur. Literatüre bakıldığında, dijital iyi oluşun öznel iyi oluşa etkisinin incelendiği bir çalışmada dijital iyi oluş ve öznel iyi oluş arasında olumlu bir ilişki rapor edilmiştir. Bu bulgu sonucunda mutlu insanların yaşam doyumlarının da yüksek olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır (Öztürk, 2018). İnternet bağımlılığının incelendiği bir diğer çalışmada ise internet bağımlılığının, iyi oluşu ve yaşam doyumunu negatif yönde etkilediği açıklanmıştır. İnternet bağımlılığında azalma yaşanırsa iyi oluş ve yaşam doyumu puanlarında artış görüldüğü açıklanmıştır (Derin, 2013). Öztürk (2018) ise yapmış olduğu çalışmada pozitif duygulanım ve dijital iyi oluş arasında olumlu yönde bir ilişki bulmuştur. Yapılan

bir diğerk çalışmada ise bulgularımızın tam tersi yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Buna göre sosyal medyada geçirilen zamanın fazla olması pozitif duygulanım üzerinde olumsuz yönde etkisi olduğunu açıklanmıştır (Karlıdağ, 2023). İyi oluş kavramı bütüncül bir yaklaşımdır ve yaşam doyumu, pozitif duygulanım ve dijital iyi oluş gibi kavramların bir araya gelmesinden oluşur. İyi oluşu oluşturan tüm bu kavramların birbirleri ile belirli bir düzeyde ilişkili olduğu söylenebilir.

Katılımcıların demografik değişkenlerinden cinsiyet değişkeninin yaşam doyumunun anlamlı bir yordayıcısı olduğu, erkeklerin yaşam doyumu puanlarının kadınlara kıyasla daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın yaş, eğitim durumu ve dijital iyi oluş düzeylerinin yaşam doyumu düzeylerini anlamlı olarak açıklamadığı saptanmıştır. Bu sonuç dijital iyi oluşun yaşam doyumunu doğrudan ve anlamlı bir biçimde açıklamadığını dijital iyi oluşun yaşam doyumunu üzerindeki etkisinin dolaylı ve bağlamsal olabileceğini işaret etmektedir. Literatürde dijital iyi oluş ile öznel iyi oluşun ilişkili olduğunu rapor eden çalışmalar (Huang, 2017) olmakla birlikte ilgili ilişkinin düşük ve önemsiz düzeyde olduğunu tespit eden çalışmalar (Orben ve Przyblski, 2019) ve ilişkinin kullanım amacı, süresi ve bağlamsal faktörlere bağlı olduğunu bildiren çalışmalar (Twenge, Spitzberg ve Campbell, 2019) da bulunmaktadır. Günlük yaş, tutum, yaşam kalitesi, duygusal durum, sosyal etkileşim gibi bireysel ve çevresel faktörlerin dolaylı etkiler ortaya çıkarması (Valkenburg, Meier ve Beyens, 2022; Livingstone ve Helsper, 2007) söz konusu olabilir. Bunula birlikte çalışmamızın bulguları cinsiyetin yaşam doyumu puanlarını anlamlı olarak yordadığına ilişkin bulgular (ör., Connolly, 2024) ile paralel yöndedir. Cinsiyetin doğrudan yaşam doyumu puanlarını etkilemediği ve dolaylı etkileri olduğuna dair bulgular (ör., Kim, Lee ve Dan, 2021) da söz konusudur. Cinsiyetin yaşam doyumu üzerindeki etkisinin doğrudan veya dolaylı olabileceğine ilişkin literatürde bulgular yer almaktadır. Bu bulgu, dijital iyi oluşun yaşam doyumu üzerindeki etkisinin doğrudan olamayabileceğini ve aynı zamanda tek yönlü olamayabileceğini, farklı aracı etkenlerin söz konusu olabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, pozitif duygulanım ile güvenli ve sorumlu davranışın 30 yaş ve üstü grupta daha yüksek olduğu, kadınların yaşam doyumu düzeylerinin daha yüksek olduğu, dijital tatmin ile güvenli ve sorumlu davranış değişkenlerinin lisans ve lisansüstü eğitim alan katılımcılarda daha yüksek olduğu, yaşam doyumu ile pozitif duygulanımın olumlu yönde ilişkili olduğu, pozitif duygulanım ile dijital iyi oluş halinin tüm boyutlarıyla olumlu yönde ilişkili olduğu ve dijital iyi oluş alt boyutlarının birbirleriyle olumlu yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyetin yaşam doyumunun yordamasında anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmanın sonuçları Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde yaşayan, 18 – 61 yaş arası olan, Türkçe konuşan bireyler ile ve çalışma kapsamında kullanılan ölçeklerle elde edilen veriler ile sınırlıdır. Ayrıca kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi kullanılarak yapılmış olan bu çalışmanın sonuçlarının genellenebilirliği sınırlıdır.

Bu çalışma sonucunda alanda çalışan uzmanlar ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur. Alanda çalışan uzmanlar için öneriler: Teknolojik cihazların bilinçli kullanımı dijital iyi oluşu ve iyi oluşu olumlu yönde etkilediğinden teknolojik cihazların bilinçli kullanımıyla ilgili bilinçlendirme çalışmaları okul öncesinden başlayarak tüm eğitim kurumlarından çeşitli yaş aralıklarındaki bireylere yapılabilir. Okul öncesinden itibaren çocuklara, gençlere, çeşitli yaşlardaki velilere yönelik tüm bireylerin teknolojinin bilinçli ve sınırlı kullanımına yönelik seminerler verilebilir. Siber zorbalığı önleyici çalışmalar (psiko-eğitimler, seminerler) yapılabilir. Teknolojinin bilinçli kullanımıyla ilgili genel topluma farklı yaş gruplarıyla farkındalık çalışmaları yapılabilir. Gelecek çalışmalar için öneriler: 18-61 yaş grubu dışındaki yaş gruplarının dijital iyi oluşları değerlendirilebilir. Dijital iyi oluşu arttırmaya yönelik etkili yolların araştırıldığı deneysel çalışmalar planlanabilir. Aynı çalışma farklı bölgelerde yaşayan insanlar üzerinde yapılarak kültürlerarası karşılaştırmalar gerçekleştirilebilir. Yapılan çalışmadan farklı değişkenler ele alınarak ve aracılık analizleri gibi farklı yöntemlerle dijital iyi oluş ile ilgili araştırmalar yapılabilir.

Beyanlar

Etik kurul beyanı: Kıbrıs İlim Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır, (Karar no: 2024/03.004, tarih: 20.03.2024).

Yazarlık katkıları:

Konsept: Alıcı. **Dizayn:** Alıcı, Sabır. **Veri Toplama veya İşleme:** Sabır. **Analiz veya Yorumlama:** Alıcı. **Literatür Taraması:** Sabır. **Yazan:** Alıcı, Sabır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarların bu makale ile ilgili olarak herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Finansal Destek: Çalışmamız için hiçbir kurum ya da kişiden finansal destek alınmamıştır.

Kaynaklar

ARSLAN, A., FİLİZ, F., & GÜL, H. (2023). Bireysel yenilikçiliğin dijital iyi oluşa etkisinin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13(4), 2110-2134. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1288085>

- ARSLAN, İ., & BEKTAŞ, H. (2019). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun ölçülmesi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi* (8), 767-784. <https://doi.org/10.38079/igusabder.587380>
- ARSLANKARA, V. B., DEMİR, A., ÖZTAŞ, Ö. & USTA, E. (2022). Digital well-being scale validity and reliability study. *Journal of Teacher Education and Lifelong Learning (TELL)*, 4(2), 263-274.
- ATA, Z. & EKİNCİ, N. (2020). Yaşlı bireylerde yaşam doyumu: İzmir’de bir sağlıklı yaş alma merkezi örneği. *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1 – 16.
- BAĞCI, Z., & KOLBAŞI, E. (2019). İş doyumu ve yaşam doyumu ilişkisi: bir kamu kurumu üzerinde analitik bir araştırma. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(4), 119-123. <https://doi.org/10.18506/anemon.471496>
- BRIEF, A.P., BUTCHER, A. H., GEORGE, J. M. & LINK, K. E. (1993). Integrating bottom-up and top-down theories of subjective well-being: The case of health. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(4), 646-653.
- BUCKINGHAM, S., TU, G., ELLIOTT, L., POOLE, R., WALKER, T., BLAND, E., & MORRISEY, K. (2023). *BMC Public Health*, 23. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-16875-2>.
- CONNOLLY, F. F. (2024). Gender and height are associated with life satisfaction through psychosocial factors: findings from sweden. *Scandinavian Journal of Psychology*, 1-16. <https://doi.org/10.1111/sjop.70000>
- ÇELENK, (2020). *Sosyal medya kullanımı ile yaşam doyumu arasındaki ilişki: Sakarya Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- DAĞ, A. (2019). *Spor merkezi çalışanlarının özel iyi oluş düzeylerinin iş ve yaşam doyumu üzerine etkisi: Sakarya ili örneği* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Sakarya.
- DENİZ, M. E., ARSLAN, C., ÖZYEŞİL, Z., & İZMİRLİ, M. (2012). Öz-Anlayış, Yaşam Doyumu, Negatif ve Pozitif Duygu: Türk ve Diğer Ülke Üniversite Öğrencileri Arasında Bir Karşılaştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(23), 428-446.
- DERİN, S. (2013). *Lise öğrencilerinde internet bağımlılığı ve öznel iyi oluş* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- DOST, M. T. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumunun bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(22).
- GENÇÖZ, T. (2000). Positive and negative affect Schedule: A study of validity and reliability. *Turkish Journal of Psychology*, 15(46), 19-26.
- GÖKTAŞ, P. & ÖZTÜRK, F. (2022). Üniversite öğrencilerinin internet bağımlılığı ile psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Vizyoner Dergisi*, 13(36), 1097-1116.
- HEPONIEMI, T., GLUSCHKOFF, K., LEEMANN, L., MANDERBACKA, K., AALTO, A. M., & HYPÖNEN, H. (2021). Digital inequality in Finland: Access, skills and attitudes as social impact mediators. *New Media & Society*, 25(9), 2475-2491. <https://doi.org/10.1177/14614448211023007>.
- HUANG, C. (2017). Time spent on social network sites and psychological well-being: A meta-analysis. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 20(6), 346-354. <https://doi.org/10.1089/cyber.2016.0758>.
- KARA, D. N. (2019). Üniversite öğrencilerinin dijital iyi oluş hallerinin değerlendirilmesi (Yayımlanmamış doktora tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.
- KARAKOÇ, Y. (2019). *Emeklilerin yaşam doyumu, benlik saygısı ve sosyal istenirlik düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa.
- KARASAR, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel
- KARLIDAĞ, A. (2023). *Yetişkinlerde yalnızlık, duygu düzenleme ve günlük sosyal medya kullanım süresinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- KAYA, Z., VANGÖLÜ, M. S., MARUFOĞLU, M., & ÖZDEMİR, M. (2023). An investigation of high school students’ levels of digital addiction and well-being according to some variables. *International Journal of Educational Research*, 14(1), 117-138. DOI: <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1173642>
- KERMEN, U., İLÇİN TOSUN, N., & DOĞAN, U. (2016). Yaşam doyumu ve psikolojik iyi oluşun yordayıcısı olarak sosyal kaygı. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 20-29.
- KIM, J. H. (2019). Multicollinearity and misleading statistical results. *Korean Journal of Anesthesiol*, 72(6), 558-569. <https://doi.org/10.4097/kja.19087>.
- KIM, J., LEE, M., & DAN, H. (2021). Gender Differences in Factors Affecting Life Satisfaction of the Elderly with Multimorbidity in Korea. *Nursing Reports*, 11(1), 54-63. <https://doi.org/10.3390/nursrep11010006>.

KÖYLÜ, A. Ü. (2022). Üniversite öğrencilerinin *yaşam doyumu ve serbest zaman doyumlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman.

LIVINGSTONE, S., & HELSPER, E. J. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New Media & Society*, 9, 671-696. <https://doi.org/10.1177/1461444807080335>.

MARGOLIS, S., SCHWITZGEBEL, E., OZER, D. J., & LYUBOMIRSKY, S. (2018). A new measure of life satisfaction: The Riverside life satisfaction scale. *Journal of Personality Assessment*. doi:10.1080/00223891.2018.1464457.

OECD. (2019). *How's life in the digital age? Opportunities and risks of the digital transformation for people's well being*. OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264311800-en>.

OO, K. T., JONAH, K., & THİN, M. M. Z. (2023). A systematic review of the pros and cons of digital pollution and its impact on the environment. *Journal of Sustainability and Environmental Management*, 2(1), 61-73. <https://doi.org/10.3126/josem.v2i1.53118>.

ORBEN, A., & PRZYBSKI, A. K. (2019). The association between adolescent well-being and digital technology use. *Nature Human Behaviour*, 3, 173-182. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0506-1>.

ÖZEN, G., & CURUN, F. (2022). İlişki Doyumu ve Yükleme Biçimleri İlişkisi: Olumlu ve Olumsuz Duygulanımın Aracı Rolü. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 4(1), 65-74. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.22.1.07>

ÖZGÜR, G., BABACAN GÜMÜŞ, A. & DURDU, B. (2010). Evde ve yurttan kalan üniversite öğrencilerinde yaşam doyumu. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 25- 32.

ÖZTÜRK, E. (2018). Dijital devrimin güncel kavramlarından biri de dijital iyi oluş mu? (Bir ölçek geliştirme çalışması). 6. *Uluslararası Öğretim Teknolojileri ve Öğretmen Eğitimi Sempozyumu*. Edirne.

PINQUART, M. & SÖRENSEN, S. (2000). Influences of socioeconomic status, social network, and competence on subjective well-being in later life: A meta-analysis. *Psychology and Aging*, 15(2), 187-224. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.15.2.187>

SEKELOVÁ, I., KORBA, P., KOŠČÁKOVÁ, M., & AL-RABEEI, S. (2023). Digital well-being and satisfaction of university students with online education. In: Knapcikova, L., Zohrehvandi, S. (eds). *9th international conference on mobility, IoT and smart cities. Mobility IoT 2022.EAI/Springer Innovations in communication and computing*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-28225-6_3

SORIANO-MOLINA, E., LIMINANA-GRAS, R. M., PATRÓ-HERNÁNDEZ, R. M., & RUBIO-APARICIO, M. (2025). The Association Between Internet Addiction and Adolescents' Mental Health: A Meta-Analytic Review. *Behavioral Sciences*, 15(2), 116. <https://doi.org/10.3390/bs15020116>.

TABACHNICK, B. G., & FIDELL, L.S. (2001). *Using multivariate statistics* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

TAŞLIYAN, M., HIRLAK, B., GÜLER, B. & GÜNDÜĞÜ, E. (2018). İnternet bağımlılığı, yaşam doyumu ve bazı demografik değişkenler arasındaki ilişkiler. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 166-179.

TWENGE, J. M. & CAMPBELL, W. K. (2018). Associations between screen time and lower psychological well-being among children and adolescents: Evidence from a population-based study. *Preventive Medicine Reports*, 12, 271-283. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2018.10.003>.

TWENGE, J. M., SPITZBERG, B. H., & CAMPBELL, W. K. (2019). Less in-person social interaction with peers among U.S. adolescents in the 21st century and links to loneliness. *Journal of Social and Personal Relationships*, 36(6), 1892-1913. <https://doi.org/10.1177/0265407519836170>.

TOPALOĞLU, M. (2020). Eğitimde dijital dönüşüm: mobil öğrenmenin mental iyi oluş düzeyi açısından incelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 65-78. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.492918>

YURCU, G. (2017). Rekreatif faaliyet katılım alanlarına göre bireylerin öfke ifade tarzlarının negatif-pozitif duygulanım ve yaşam doyumları üzerindeki etkisi. *Vizyoner Dergisi*, 8(18), 26-40.

WATSON, D., CLARK, L. A., & TELLEGEN, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063-1070.

VALKENBURG P.M., MEIER A., & BEYENS I. (2022). Social media use and its impact on adolescent mental health: An umbrella review of the evidence. *Current Opinion in Psychology*, 44, 58-68. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.08.017>.

Summary

Digital tools has positive and negative effects on human life, and it also affects individuals' emotions, life satisfaction and digital well-being. Whether people have equal opportunities in terms of age, gender, education, and socio-economic status in accessing the internet and using digital technologies, and the effects of inequality on people's well-being are a matter of debate. The use of the internet and various digital technologies affects and changes social interaction in

human life. Establishing social interaction increases the quality of an individual's life. Good living conditions contribute to well-being. One of these living spaces that contributes to well-being and therefore life satisfaction has emerged as the digital space. This study aims to examine the interaction between positive emotions, life satisfaction and digital well-being.

Data was collected via Google Forms. During the data collection phase, participants were given written informed consent regarding the process and data was collected from those who agreed to participate in the study/volunteered. This study was conducted with a relational screening design within the scope of the quantitative method. 372 people (18-61 age, 27.78±9.18) were reached using the relational screening design and the easily accessible sampling method. In order to collect data personal information form, the Positive Negative Affect Scale, the Riverside Life Satisfaction Scale and the Digital Well-Being Scale was used. According to the result of the factor analysis, it was reported that the 3-factor structure of the scale explained 49.36% of the total variance and the goodness of fit analyzes were good and the Cronbach's Alpha value was .79. In this study, the Cronbach's Alpha value calculated for digital satisfaction, safe and responsible behavior, and digital well-being was calculated as .80, .77, and .66, respectively. The Cronbach's Alpha value for general digital well-being was calculated as .81.

It was found that positive affect and safe and responsible behavior were higher in the 30-year-old and older group, women had higher life satisfaction levels, digital satisfaction and safe and responsible behavior variables were higher in participants with undergraduate and graduate education, life satisfaction was positively correlated with positive affect, positive affect was positively correlated with all dimensions of digital well-being, and digital well-being sub-dimensions were positively correlated with each other. The results of this research are limited to individuals living in the Turkish Republic of Northern Cyprus, individuals between the ages of 18 and 70, individuals speaking Turkish, and the data obtained with the scales used in the study. Since the conscious use of technological devices positively affects digital well-being and well-being, awareness-raising studies can be conducted on the conscious use of technological devices. Seminars can be given to children, young people and parents starting from preschool on the conscious and limited use of technology by children. Cyberbullying prevention studies can be conducted. Awareness studies can be conducted for the general public on the conscious use of technology. Experimental studies investigating effective ways to increase digital well-being can be planned. The same study can be conducted on people living in different regions and cross-cultural comparisons can be made.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Çevresel Farkındalığın Politik Eylemselliğe Dönüşüm Umudu: Hayao Miyazaki Anime Filmlerinin Yeşil Teori Çerçevesinde Analizi

The Hope of Transforming Environmental Awareness into Political Activism: Analysis of Hayao Miyazaki Anime Films within the Framework of Green Theory

Mehmet EMİR

Öz

Amaç: Bu makale iki defa Akademi Ödülünü kazanmış ünlü anime sanatçısı ve yönetmeni Hayao Miyazaki'nin anime filmlerini uluslararası ilişkiler alanında ilk defa inceleyerek çevresel farkındalığın politik eylemselliğe dönüşüm umudunu göstermeyi amaçlamaktadır. Makaleyi diğer çalışmalardan ayıran en önemli özelliği ise Miyazaki animelerindeki çevresel farkındalığın uluslararası ilişkiler alanında özgün ve yol açıcı şekilde farklı bir bakış açısıyla analiz edilmesine dayanmaktadır.

Yöntem: Çalışma, Miyazaki animelerinin oluşturduğu çevresel farkındalığın politik eylemselliğe nasıl dönüşebileceğini Yeşil Teori çerçevesinde analiz etmiştir. Bu bağlamda makale, Miyazaki'nin eserlerini kapsamlı bir şekilde analize tabi tutarak küresel seviyede ekolojik farkındalığın çevrenin sürdürülebilirliği ve çevre sorunlarına yönelik olarak politik eylemselliğe geçiş potansiyeline odaklanmıştır.

Bulgular: Bireysel ve toplumsal seviyede çevresel farkındalığın yalnızca Japonya ve Asya'da değil Miyazaki animelerinin izleyicilerde büyük bir karşılık bulduğu Batı kültüründe de politik eylemselliğe dönüşebileceği görülmüştür. Hem Doğu hem de Batı toplumunda politik karar alma ve uygulamalar yönüyle umut vadeden örnekler tespit edilmiştir.

Sonuç: Miyazaki animelerindeki karakterler, olay örgüleri ve eşsiz manzaraların izleyiciler üzerinde pasif bir etkisinin olmadığı bunun yerine büyük kitlelerin çevresel duyarlılık konusunda aktif katılımcılara dönüşebildikleri görülmüştür. Teknoloji çağında medyanın etkisiyle kültürel alanda artan farkındalık seviyesi politik karar ve eylemlere de yansıtılabilmektedir. Bu bağlamda Miyazaki animelerinin yalnızca çevrenin ekolojik dengesi ve uyumu hakkında estetik bir yaklaşım olmadığı bununla beraber popüler kültür vasıtasıyla küresel seviyede alternatif politik eylemselliğinin güçlü bir motivasyonu olabileceği sonucuna varılmıştır. Çevresel farkındalığın politik eylemselliğe dönüşebildiğine yönelik örnekler daha iyisinin yapılabileceğine dair umutları arttırmıştır.

Anahtar Kelimeler

Hayao Miyazaki, Anime, Çevre Sorunları, Küresel Farkındalık, Yeşil Teori

Jel Kodları

F50, F51, F59

¹Dr., Bağımsız Araştırmacı. Uluslararası İlişkiler, Türkiye
✉ mehmetemir019@gmail.com

Geliş/Received: 13.12.2024

Kabul/Accepted: 07.11.2025

Mehmet EMİR, "The Hope of Transforming Environmental Awareness into Political Activism: Analysis of Hayao Miyazaki Anime Films within the Framework of Green Theory", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 207-221.

Abstract

Aim: This article aims to demonstrate the hope of transforming environmental awareness into political action by examining the anime films of two-time Academy Award-winning anime artist and director Hayao Miyazaki in the field of international relations for the first time. This article distinguishes itself from other studies by analyzing environmental awareness in Miyazaki's anime from a unique and groundbreaking perspective in the field of international relations.

Method: This study analyzes how the environmental awareness fostered by Miyazaki's anime can translate into political action within the framework of Green Theory. In this context, the article examines Miyazaki's works in depth, focusing on the potential for global ecological awareness to translate into political action regarding environmental sustainability and environmental issues.

Results: It has been demonstrated that environmental awareness at both the individual and societal levels can translate into political activism not only in Japan and Asia but also in Western culture, where Miyazaki's anime has found a strong audience response. Promising examples of political decision-making and implementation have been identified in both Eastern and Western societies.

Conclusion: The characters, plots, and unique landscapes in Miyazaki's anime have been shown not to have a passive effect on viewers, but rather to transform large audiences into active participants in environmental awareness. In the technological age, the increasing level of cultural awareness influenced by media can also be reflected in political decisions and actions. In this context, it has been concluded that Miyazaki's anime is not merely an aesthetic approach to the ecological balance and harmony of the environment, but can also be a powerful motivator for alternative political activism on a global scale through popular culture. Examples of how environmental awareness can be transformed into political activism have raised hopes that even better things can be done.

Keywords

Hayao Miyazaki, Anime, Environmental Issues, Global Awareness, Green Theory

Jel Codes

F50, F51, F59

Giriş

İnsanın doğa ile ilişkileri çok köklü bir geçmişe sahiptir. Doğa ruhsal, duygusal ve varoluşsal bir bütünün parçasıdır. Varoluşundan itibaren insanın doğa ile ilişkilerinde değişkenlikler görülmüştür (Seddon, 2016, s. 7). Bu bağlamda doğayla ilgili ona saygı duymaktan onu sömürmeye ve çıkarları doğrultusunda tahrip etmeye varıncaya kadar farklı yaklaşımlar vardır (Costanza vd., 2017, ss. 13–14; Jiao, 2019, s. 1; Ostrom, 2009, ss. 319–322). Bununla beraber insanoğlunun varlığını sürdürebilmesi için doğa ile uyumu kaçınılmaz görevi ve sorumluluğudur (Batavia, 2017, ss. 374–375). Günümüz dünyasında insanın doğa ve çevre ile ilişkilerinin yansıtılmasında filmlerin büyük önemi ve etkisi vardır (Dahlstrom, 2014, ss. 13617–13618; Pautz, 2015, ss. 120–128). Popüler kültür unsuru olarak özellikle animelerin çevresel farkındalığın oluşmasında etkisi dikkate değerdir. Doğa ve çevreye yönelik olarak ilginin çekilmesi ve çözülmesi gereken büyük sorunlara dair empatinin kurulmasında animeler kolaylaştırıcı bir niteliktedir.

Doğa ve çevreye dair filmler hakkında akla gelen en ünlü isim Hayao Miyazaki'dir. Hayao Miyazaki'nin anime filmleri dünya çapında büyük bir ilgiye sahiptir. Ünlü yönetmenin filmlerinde doğanın kapsayıcı üstünlüğü yerine insanların doğanın vazgeçilemez bir unsuru olduğuna vurgu yapılmıştır. Çevre ve insan ilişkileri hakkında Miyazaki'nin animeleri elverişli bir analiz alanı sağlamaktadır. İnsanın doğa ile etkileşiminin sonuçları çevresel etkiler vasıtasıyla görülebilmektedir. Dolayısıyla doğaya karşı olumsuz insan davranışları çevresel sorunlara neden olmuştur. Miyazaki animeleri insanın doğa ile uyumunda çevresel etkilerin incelenmesi yönüyle paha biçilemez bir farkındalık sağlamıştır.

İnsanoğlunun doğa ile ilişkilerinde Batı kültüründe iki kavramın farklılığı üzerine değerlendirme varken Miyazaki animelerinde ise insanı doğa ile bir bütünlük içinde ele alan Asya yaklaşımı görülmektedir. Miyazaki filmleri bir yandan insanın doğa ve çevreyle ilişkilerini ve etkileşimini odağına alırken diğer yandan da dikkat çeken manzarlara eşliğinde farkındalık oluşturmaya amaçlamıştır.

Çevre ve çevresel sorunların analizinde insan ve doğa ilişkisi öncelikli bir öneme sahiptir. Bu nedenle insanın doğa ile ilişkisi aynı zamanda çevre ile ilgili sorunlarına yönelik farkındalık bağlamında da vurgulanmalıdır. Çevreye dair eylemselliğin temelinde insan ve doğa ilişkileri ve bu etkileşimin sonuçları yer almaktadır. Dikkat çekici bir bakış açısı olarak insanın doğa ile ilişkileri Batı dünyasında metalaştırılmış bir çerçeveden değerlendirilmiştir (Mumcu ve Yılmaz,

2018, s. 1). Bu bakış açısı insanı ve doğayı iki farklı olgu olarak kabul etmektedir. Batı dünyası insanı doğanın üzerinde ve ona hâkim bir konumda görmüştür. Dolayısıyla bu yaklaşım günümüzde de halen devam eden küresel ekolojik sorunların altında yatan temel felsefedir. Ayrıca Batı tipi yaklaşım sınırlı bir bakış açısına sahiptir. Bu bakış açısının mevcut sorunlara kesin ve kalıcı bir çözüm getirmediği görülmüştür. Ancak insanın doğa ile ilişkilerini bütüncül bir şekilde ele alan farklı bir yaklaşım vardır. Örneğin Japon halkı insan ve doğa ilişkilerini bir bütün olarak ele almaktadır. Batı düşüncesinin aksine Japonlar insanı doğa karşısında savunmasız ve ona bağlı olarak görmüştür (Flint vd., 2013, ss. 208–217). Japon animeleri ise insan ve doğa ilişkisi üzerinden çevresel farkındalığın anlaşılabilirliği için ilgi çekicidir. Hayao Miyazaki çevre ve çevresel sorunlara dair farkındalığın küresel seviyede anlaşılabilirliğini bireysel seviyedeki çalışmalarıyla vurgulamıştır.

Miyazaki animelerinde karakterlerin yaşadığı olay örgüleri film izleyicilerinde tam bir empati duygusu oluşturmuş ve izleyiciler bu karakterlerle özdeşleşmiştir. Dolayısıyla muhteşem manzaraların ön plana çıkarıldığı anlatılarda izleyiciler animeleri benliklerinde hissetmiştir (Wu, 2016, s. 190). Ünlü yönetmenin animelerinde sıklıkla kahramanlık hikayeleri yer almaktadır. Bu tür anlatılar izleyicide ilgi oluştururken aynı zamanda olayları yorumlama isteğine de neden olmuştur. Günlük hayatın dışında farklı bir deneyim yaşayan izleyici filmle güçlü bir bağ kurarak hayal gücünü kullanmaktadır (Hauke, 2001, s. 2). Kurulan bu bağ aynı zamanda konuya dair daha etkili politik karar alınması ve uygulanması için de önemli bir beklenti yaratmaktadır.

Bu çalışma, Miyazaki animelerinin insan, doğa ve çevre arasındaki etkileşiminin sağlayacağı çevresel farkındalığın küresel seviyede politik eylemselliğe¹ dönüşme potansiyelini analiz etmektedir. Genellikle görsel sanatlar ve peyzaj mimarisi alanlarında incelenen konu uluslararası ilişkiler alanı odağında özgün bir şekilde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda makale; Kuramsal Çerçeve: Yeşil Teori ve Miyazaki Animeleri, Miyazaki Animelerinde Şintoizmin Etkisi, Anime Filmleri ve Çevre İlişkisi, Hayao Miyazaki'nin Yapımlarındaki Doğa ve Çevresel Farkındalığın Temelleri, Miyazaki Animelerinde Çevresel Yaklaşımlar, Miyazaki Animelerinde Çevre Türleri ve Özellikleri, Miyazaki Filmlerindeki Çevresel Odaklanmalar, Miyazaki Animelerindeki Çevresel Odaklanmanın Sonuçları, Doğa ve Çevreci Politikaların Küresel Eylemselliğe Dönüşümü Çerçevesinde Miyazaki Animelerinin Değerlendirilmesi ve Sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Çalışma, Uluslararası İlişkiler alanına dikkat çekici animelerin odağında çevrenin sürdürülebilirliği ve çevre sorunlarına dair farkındalığın artırılması için politik eylemselliğe geçiş potansiyelinin analiziyle özgün katkılar sağlamayı amaçlamaktadır.

Kuramsal Çerçeve: Yeşil Teori ve Miyazaki Animeleri

Uluslararası ilişkiler alanında günümüzde çevresel konularda önem kazanan yaklaşımlardan birisi de Yeşil Teoridir. Yeşil Teori geleneksel devlet merkezli değerlendirmeleri sorgulayarak ekolojik sistemin sürdürülebilirliğini ve dünya çapında yaşam kalitesini odağına alan bir yaklaşımdır (Eckersley, 2021, ss. 261–262). Teori, ekolojik sistemdeki sorunları uluslararası sistem çerçevesinde analiz etmektedir. Yeşil Teori yaklaşımına göre ortaya çıkan sonuçların odağında çevrenin sürdürülebilirliği ve çevresel sorunlara yönelik çözüm önerileri kapsayıcı ve iş birlikçi bir şekilde değerlendirilmektedir. Makale, Hayao Miyazaki'nin dünya çapında ilgi çeken animelerindeki çevresel sürdürülebilirlik² ve çevre sorunlarına dair sağladığı farkındalığı uluslararası ilişkiler alanında da önemli bir yer teşkil eden ve örtüşen konularına yansıtmayı ve bu bağlamda politik karar ve eylemselliğe geçiş motivasyonunu teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Yeşil Teorinin kavramlarıyla Miyazaki filmleri arasında özellikle ekolojik güvenlik, çevresel sürdürülebilirlik ve çevre sorunları boyutuyla büyük bir uyum vardır. Analiz edilen Miyazaki animelerindeki mesajlarla Yeşil Teori kavramlarının tamamen örtüştüğü görülmüştür. Genellikle görsel sanatlar ve peyzaj mimarisi odağında incelenen konunun Yeşil Teori çerçevesinde uluslararası ilişkiler alanında da dikkat çekici bir karşılığı vardır.

Yeşil Teori'nin başlıca araştırma konuları ekosistemin güvenliğine dayanmaktadır. Çevre sorunları yalnızca devletleri değil bütün canlılar için varoluşsal bir tehdit olmaktadır (Dalby, 2022, ss. 108–110). Ekosistemin güvenliği için biyolojik çeşitliliğin korunması, doğal kaynakların kontrollü bir şekilde tüketimi ve iklim değişikliğiyle mücadele konuları Yeşil Teorinin ekosistem güvenliğinin ilgi alanlarıdır (Mauerhofer ve Nyacuru, 2022, ss. 552–561). Örneğin iklim değişikliği kapsamında kuraklık, sel ve hava durumundaki beklenmedik değişimlerin gıda güvenliği, göç ve çatışmalar üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Bununla beraber biyolojik çeşitliliğin azalması doğanın uyumu ve dengesini bozduğu gibi aynı zamanda uluslararası ilişkileri ve küresel ekonomiyi de yıkıcı bir şekilde etkileyebilmektedir (Costanza vd., 2014, s. 157). Ekolojik güvenliğin sağlanması teorinin ayrılmaz bir parçasıdır. Doğal kaynakların eşitsiz bir şekilde dağılımı ve kontrolsüz tüketimi devletler arasında büyük çatışmalara yol açabilmektedir. Örneğin Nil, Fırat ve Dicle sularının paylaşımı konusunda zaman zaman bölge aktörleri arasında anlaşmazlıklar görülmektedir (Homer-Dixon, 1999, s. 69).

¹Odaklanan konuya dair politik kararların alınması ve bunun uygulanmasını ifade etmektedir.

²Ekosistemin ve doğal kaynakların korunması ve gelecek nesillere aktarılmasını ifade eden yaklaşımdır.

İnsan faaliyetlerinin dünyaya etkileri de Yeşil Teori'nin önemli bir bileşenidir. Antroposen³ çağından itibaren insanoğlunun doğayla etkileşimi ve sonuçları incelenerek bulgular neticesinde yeniden düzenlemenin yapılması gerektiği öne sürülmüştür (Dobson, 2003, ss. 174–211). Ekoloji merkezli yaklaşıma odaklanılarak insanoğlunun etkilerinin doğanın sınırları içinde kalması gerektiği savunulmuştur.

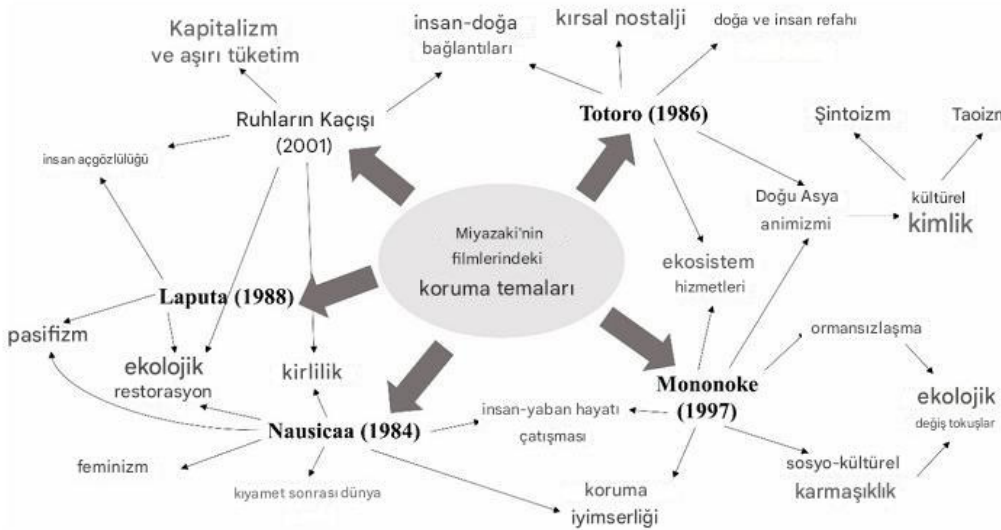
Teori çerçevesinde insanın doğayla etkileşimi devlet sınırlarını aşan bir görev ve sorumluluk aidiyetiyle değerlendirilmektedir. Bu bağlamda bireysel ve toplumsal sorumluluk bilincinin artırılması sayesinde çevre sorunlarının çözümüne yönelik bütüncül bir farkındalığın oluşturulması hedeflenmiştir.

Çevre ile ilgili uluslararası antlaşmaların sınırları ve uygulanabilirliği de Yeşil Teorinin analiz kapsamındadır. Örneğin Paris İklim Antlaşması gibi uluslararası sözleşmelerin etkinliği, uygulamada karşılaşılan zorluklar ve olası çözüm önerilerine odaklanılmıştır (Keohane ve Victor, 2016, ss. 570–575). Bununla beraber Sivil Toplum Kuruluşları ve dünya çapında çevre içerikli sosyal etkinliklerde incelenmektedir. Bu tür kuruluş ve etkinliklerin çevre sürdürülebilirliği ve çevre sorunlarının çözümü için üstlendikleri roller araştırılmaktadır (Downie, 2014, ss. 390–393). Ekonomik programların ve kalkınma projelerinin ekosistemine odaklanılarak bu tür politikalara nasıl etki edilebileceği de değerlendirilmektedir (Services, 2019, ss. 11–60). Örneğin yenilenebilir enerji kaynaklarının daha fazla kullanılması ve yeşil teknolojinin dünya çapında artırılması için yapılması gereken dönüşümler üzerine araştırmalar yapılmaktadır.

Çevresel sürdürülebilirlik ve çevre sorunları hakkında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin durumları incelenerek bu aktörlerin ekosistemle ilgili sorumluluklarını yerine getirip getirmediği sorgulanmaktadır. İklim değişikliğinin bu çerçevede etkileri ve uluslararası ilişkilere yansımaları analiz edilmektedir. Ayrıca çevre sorunlarının topluluklar üzerindeki orantısız dağılımı ve bunun küresel olaylarla ilişkilerine odaklanılmaktadır (Mol ve Spaargaren, 2000, ss. 42–44). Bu bağlamda devletler arasında ekoloji diplomasisinin oluşturulması ve çevreye yönelik olarak iş birliğinin geliştirilmesi savunulmaktadır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütler tarafından çevresel sürdürülebilirlik ve çevre sorunları hakkındaki politikaların güçlendirilmesi ve uygulanması için büyük çaba sarf edilmektedir (Betsill, 2008, ss. 44–46).

Yeşil Teorinin en güçlü yanlarından birisi de disiplinler arası yaklaşımı benimsemesidir. Uluslararası ilişkiler, ekoloji, sosyoloji, güvenlik, diplomasi ve ekonomi gibi alanların ortak çalışması sonucunda çevrenin sürdürülebilirliği ve çevre sorunlarına yönelik kapsayıcı bakış açıları izlenmektedir. Bu sayede ekosistemin insan topluluklarıyla etkileşimi bütüncül bir şekilde ele alınarak etkili çözümler bulunması amaçlanmıştır.

Hayao Miyazaki ise bireysel seviyede ekolojik sisteme yönelik farkındalığın geliştirilmesi için tanınmış bir kişiliktir. Miyazaki 40 yılı aşan anime yönetmeni ve yazarı olarak insanın doğa ve çevre ile ilişkisini etkili bir şekilde gösterebilmiştir. Yönetmen, anime filmlerinde doğa ve çevresel mesajlarını belirli özgün kalıplar içinde vermiştir (Görsel 1). Bu kalıplar; insanın yaban hayatı ile çatışması, cinsiyet ve çevresel etkisi, insan etkisi sonucunda felakete uğramış dünyanın tasviri, insanın doğayı sömürüsü ve dinsel yönden animizmin⁴ etkisi şeklinde sınıflandırılabilir (Pan, 2020, s. 2).

Görsel 1. Miyazaki Animelerindeki İnsan - Doğa ve Çevresel Temalar (Pan, 2020, s. 2)

³İnsanoğlunun doğa üzerinde hakimiyet kurması ve yapmış olduğu eylemlerin sonuçlarının geri döndürülemez bir değişime girdiği dönemdir. Kavramın başlangıç noktası olarak tarımın icadı, antik uygarlıkların kurulması, kolonileşme dönemi, sanayi devrimi ve küreselleşme gibi farklı kabuller vardır.

⁴Doğayı bir bütün olarak ele alan ve her bir varlığın ruha sahip olduğunu kabul eden görüş ve inanıştır.

Miyazaki, Rüzgârlı Vadi (1984) ve Prenses Mononoke (1997) animelerinde insanın doğa ile etkileşimdeki uyumsuzluklarının yıkıcı bir yöne evrilebileceğini göstermiştir. İnsanların doğayı tahrip etmesi sonucunda ortaya çıkabilecek felaket senaryoları animelerde çarpıcı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca insanoğlunun açgözlülüğünün hem kendi hem de doğa üzerindeki olumsuz etkilerine vurgu yapılmıştır (Lim, 2013, s. 150). Bununla beraber Miyazaki filmlerinde özellikle kadın karakterler ön plana çıkarılmıştır (Cavallaro, 2006, s. 11; Sen Chaudhuri, 2018, ss. 486–502). Kadınların doğaya saygısı ve çevresel etkisi vurgulanmıştır. Doğanın iyi insan davranışı karşısında kendini iyileştirebildiği de filmlerde gösterilmiştir. Miyazaki, filmlerinde özellikle kadın ve çocuk eylemlerini izleyicinin dikkatine sunmaktadır. İzleyicilerin animelerdeki manzara ve olay örgüsüyle bağ kurması sağlanarak çevre ve çevresel sorunlara yönelik güçlü bir farkındalık yakalanmıştır (Leslie, 2013, ss. 1126–1129). Bütün bunlara ek olarak Japon halkının yaşayışında animizmin önemli bir ağırlığı vardır (Lee, 2018, ss. 1–10; Lim, 2013, s. 155). Animizmde doğanın kutsallığı ve ona gösterilecek saygının önemi Miyazaki animelerinin arka planını oluşturmuştur (Yoneyama, 2021, ss. 252–255). Japon geleneksel inanışından ilham alan filmlerde doğanın ruhani yönüne özellikle dikkat çekilmiştir.

Miyazaki Animelerinde Şintoizmin Etkisi

Miyazaki'nin anime filmlerindeki anlatılarda destansı gösterimlere yer verilirken manzaralar ilgi çekici ve çarpıcı bir şekilde izleyicilere sunulmuştur. İzleyiciler bu özgünlük karşısında doğa ve çevreye dair bilgilerini yeniden yorumlamışlardır. Günlük hayatta karşılaşılan fırsat ve zorlukların animelerde de bulunması filmlerdeki karakterlerle özdeşleşmeyi kolaylaştırmıştır (Wu, 2016, s. 200). Böylece Miyazaki filmlerinde insanın doğa ile ilişkisine odaklanılmış ve çevresel farkındalığı arttıran mesajlar iletilmiştir.

Miyazaki animelerinde her bir unsurun bütünü bir parçası olduğuna dikkat çekilmiştir (Mumcu ve Yılmaz, 2018, s. 13). Bu bağlamda yönetmen madde ve ruhu içsel bir ilişkiler bütünü olarak görmektedir. Şintoizm⁵ inanışının da bu çerçevede Miyazaki animelerinde dikkat çeken yansımaları görülmüştür. Dolayısıyla Miyazaki filmlerinde insan ve doğa bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Animelerdeki olayların ele alınışında etki ve tepki eylemselliği iki yönlü bir şekilde tasvir edilmiştir. Diğer bir ifadeyle denge ve uyumun çift yönlü etkileri yansıtılmıştır. İnsanın doğa ile uyum içinde dengeli birlikteliği ekosistem için vazgeçilemez bir öncelik olmakla beraber aynı zamanda her iki varlığın devamı için de kaçınılmaz bir olgudur (Pynn, 2014, ss. 49–50).

Miyazaki animelerinde doğanın izleyicilerin gözündeki tasviri özellikle ormanlar vasıtasıyla yansıtılmıştır. Ormanlara yönelik yıkıcı ve tahrip edici insan davranışlarına karşı Miyazaki ormanlardaki varlıkların ruhu yoluyla yapılan mücadeleyi aktarmıştır. Bu canlılar, insanın sömürüsü ve doğayı tahrip etmesine karşı doğrudan bir mücadeleyi benimseyerek ekosistemin dengede kalmasını sağlamaya çabalamışlardır (Yamanaka, 2008, ss. 237–255). İnsanın doğayı kendi istekleri doğrultusunda yenmesinin aslında kendi varlığının da yok oluşu anlamına geleceği güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. İnsanoğlunun gerek savaş ve çatışmalarla birbiri arasında gerekse de bizzat doğayı kendi çıkarı için sömürmesi ve talan etmesi her iki taraf için de yıkıcı barındırmaktadır. Oysaki insanın iyiye yönelik tutum ve davranışları hem kendisi için hem de içinde yer aldığı doğanın uyumuna ve dengesine katkıda bulunmaktadır. İnsan kendisini doğadan ayrı görme eğiliminde olduğu sürece birlikte yaşamın farkındalığından uzaklaşmaktadır. İnsanoğlu doğa ile bir bütünlük içinde olduğunun farkında olduğu ve bunun üzerine yaşamını şekillendirdiği sürece çevreden olumlu bir tepki görmektedir. Bunun dikkate alınmaması ise birçok felaketle birlikte içinde yaşanan doğanın da sonunu getirecektir.

Şintoizm'de doğanın saflığı ve kutsallığına büyük önem verilmektedir. *Prenses Mononoke* (1997) ve *Ruhların Kaçışı* (2001) animelerinde bu durum özellikle görülmüştür. Prenses Mononoke animesinde insanın doğa ile çatışması ve sanayileşmenin çevre üzerindeki olumsuz etkisi dikkat çekici bir bakış açısıyla sunulmuştur. Filmde orman ruhları tarafından insanın doğayı tahrip etmesine karşı büyük bir mücadele verilmektedir. Prens Ashitaka insan ve doğa arasındaki dengeyi kurmaya çalışan aktörken diğer taraftan Lady Eboshi ise doğayı tahrip eden karakterdir. *Prenses Mononoke* animesinde insan ve doğa ilişkileri farklı bakış açılarından sunulmuştur. *Ruhların Kaçışı* animesinde ise Japon toplumunun içine düştüğü ruhsal çöküntü ve çevre sorunları işlenmiştir. Anime Chihiro'nun ruhsal dünya ile bağlantı kurması ve başından geçen olaylar vasıtasıyla olgunlaşması ele alınmıştır. Bu bağlamda çevre kirliliği ile birlikte geleneksel değerlerin kaybına dair mesajlar verilmiştir. Her iki animede de insan ve ruhlar arasında Şintoizmin saflığı bozan halleri (günahlar) özellikle vurgulanmıştır (Newell, 2013, s. 83). Bu kavram üzerinden çevre kirliliği ve doğanın tahrip edilmesi temaları işlenmiştir. Miyazaki her iki animesinde de doğanın korunması, çevreye karşı duyarlı olunması ve geleneksel değerlere sahip çıkılmasına dair farkındalık mesajlarını vermek istemiştir.

⁵ Japonya'nın yerel dinidir. Şinto inanışında ibadet edilen ruhlara kami denilmektedir. Kami kavramı; yaşam taşıyan ağaç, orman, ırmak, nehir, göl, yağmur ve rüzgâr gibi kutsal kabul edilen şeylerin ruhudur. Kamiler bir yerin kendisi veya koruyucusu olabileceği gibi doğal oluşum, nesne ve işlemleri de kapsayabilirler. Ay tanrısı, güneş tanrıçası ve fırtına tanrısı en çok bilinen örneklerdir.

Genel bir değerlendirmeye Miyazaki bu animelerinde Şintoizm ve Japon kültürü arasında güçlü bir bağ kurarak yerel ve evrensel olay örgülerini özgün temalar eşliğinde bütünleştirmiştir. Dolayısıyla Şintoizmde yer alan saf ve kirlenme halleri animelerde insan ve doğa ilişkilerinde etkili bir şekilde işlenmiştir. Bu bağlamda sanayileşme gibi çevresel tahribata ve kirliliğe neden olan etkiler eleştirilirken diğer yandan da insanın doğayla uyumlu bir şekilde varlığını sürdürebileceği fikri vurgulanmıştır. Kısacası Miyazaki animelerindeki karakterler insan ve doğa arasındaki çatışmalarda uyumu ve dengeyi temsil eden köprülerdir.

Anime Filmleri ve Çevre İlişkisi

Çevre yönüyle değerlendirildiğinde anime filmleri zaman ve mekânsal açıdan önemli algısal araçlardır. Animeler sayesinde toplumsal bilinç oluşturulabilir ya da belirli bir hedefe yönlendirilebilir. Film teknolojisi sayesinde izleyici kitlesinde görsel bir etkinin oluşturulması kolaylaşmaktadır. Animelerdeki görsellik sayesinde mekânsal algıya dikkat çekilebilmektedir (Dissanayake, 2010, ss. 189–202; Lukinbeal, 2005, ss. 3–22). Diğer bir ifadeyle anime filmleri sayesinde izleyici kitlesiyle zihinsel bir bağ kurulabilmektedir. Sonuç olarak izleyiciler geçmişlerinde ziyaret ettikleri yerlerle anime filmlerindeki mekanlar arasında bağ kurmaktadırlar (Mumcu ve Yılmaz, 2018, s. 3). Kurulan bağ yalnızca izleyicinin kendi deneyimiyle sınırlı kalmazken bununla beraber animedeki verilmek istenen mesajlara dair mekanlarla da bütünleşerek yaşamın anlamlandırılmasına dikkat çekilir (Curti, 2008, ss. 87–106). Anime filmleri izleyicinin hayal gücüyle etkileşime geçerek çevreye dair düşüncelerin yeniden değerlendirilmesini sağlamaktadır. Filmlerdeki mekanlar ise bu çevresel farkındalığın anlamlandırılması için dikkat çekici referanslardır. Kısacası anime filmlerindeki çevresel mekanlar izleyicinin zihnindeki çevre kavramı ile kendisine verilmek istenen mesajlar arasında bağ kurulmasını sağlamaktadır. Bu filmlerin Japonya dışında özellikle Batı dünyasında gösterilmesi ise hedef kitlenin zihnindeki çevre ve çevresel farkındalığa dair temel sorgulamayı sağlayacak özgün bir bakış aısını sunmaktadır. Dolayısıyla Miyazaki animelerinin özellikle Batı dünyasında gösterimi insan-doğa ve çevre yaklaşımına yönelik farklı bir görüşü yansıtmiştır (Goulding, 2006, s. 122). Miyazaki animeleri sayesinde kültürel etkinin coğrafyalar arasında yayılmasıyla ekolojiye dair farkındalık gelişmiştir.

Hayao Miyazaki'nin Yapımlarındaki Doğa ve Çevresel Farkındalığın Temelleri

Hayao Miyazaki'nin doğa ile ilgili temel motivasyonu doğanın insan ile farklı olmadığı yaklaşımına dayanmaktadır (Mumcu ve Yılmaz, 2018, s. 5). Yönetmen animelerinde insanı doğa ve çevreden ayrı olarak ele almamıştır. Onun bakış açısından insanın tutum ve davranışları mutlaka doğaya ve dolayısıyla çevreye de etki etmektedir.

Miyazaki'nin filmlerinde özellikle orman, hayvan, bitki ve ağaçlar gibi tematik ögeler üzerinden ayırt edici ifade biçimleri görülmektedir. İlgili çekici ve özgün karakterler izleyiciyi daha fazla animenin içine çekmektedir. Bu sayede dikkatle izlenen olay örgülerinde sorgulayıcı bir düşüncenin yolu da açılmaktadır. Varlıklar arasındaki karşılıklı bağ ve saygı Miyazaki'nin bu yaklaşımıyla izleyicilerine aktarılmaktadır.

Japon kültüründe anime filmleri çok dikkat çekicidir. Geniş izleyici kitlesine sahip olan anime sektörü içeriğinde verdiği mesajlarıyla etkili bir oluşumdur. *Komşum Totoro* (1988) animesindeki olayların geçtiği Sayama Tepesi Bölgesindeki ormanlar geniş izleyici kitlesinin ilgisi sonrasında anime filmiyle ilişkilendirilmiş ve bu şekilde adlandırılmıştır.

Rüzgârlı Vadi animesi küresel bir felaketin ardından devam eden yaşamları tasvir eden bir dünyada geçmektedir. Bu dünyada insanlar doğa ile çatışma halindedir. Güçlü ve karizmatik bir kadın karakter olarak Nausicaa insan ve doğa arasındaki dengeyi sağlamaya çalışmaktadır (Greenberg, 2018, ss. 83–89). Miyazaki bu animede doğanın insanlar tarafından tahribatını gösterirken ardından doğanın kendini düzeltebilecek yeteneğinin olduğunu da vurgulamaktadır (Greenberg, 2018, ss. 90–92). Yönetmen insanoğlunun g istencini ve savaşların yıkıcı etkisini göz önüne getirirken bu eylemlerin sonucunda insanlığın ve doğanın yok oluş riskine dikkat çekmiştir.

Ruhların Kaçışı animesindeki baş kahraman Chihiro zayıf bir benliğe sahiptir. Ancak Chihiro film boyunca büyük zorluklarla karşılaşmış ve bu yaşadığı deneyimler onu olgunlaştırmıştır. Miyazaki filmde Chihiro'nun başına gelen olaylar vasıtasıyla izleyicilerde büyük bir sempati duygusunu uyandırmıştır (Wu, 2016, ss. 191–194).

Ponyo animesinde (2008) ise karasal yaşamla birlikte deniz canlıları da gösterilmiştir. Filmdeki bu tercih izleyicilerde manzaralar yoluyla karaya ve denize yönelik ilgi ve bağ oluşturmuştur (Ross, 2014, s. 27). *Ponyo* animesi hem Batı hem de Doğu kültürünü yansıtırken Miyazaki'nin bu farklı üslubu dikkat çekmiştir. Anlatım şeklindeki zıtlıkların uyumu (kara ve deniz manzaraları, erkek ve dişi, insan ve denizkızı etkileşimi) izleyicilerin hafızalarında özgün bir yer edinmiştir (Wu, 2016, s. 200).

İnsanoğlu doğa ile uyumlu bir şekilde yaşamını sürdürdüğünde hem bireysel hem de toplumsal seviyede refahı artmaktadır. Ancak doğayı smrdğnde ve tahrip ettiğinde yalnızca çevreye değil bununla beraber kendi varlığına da zarar vermektedir (Greenberg, 2018, s. 109). Doğal kaynakların sorumlu ve yeterli miktarda kullanımı hem çevrenin

sürdürülebilirliği hem de insanın varoluşu için vazgeçilemez bir gerekliliktir. Modern dünyada sanayileşmenin çevresel sorunlara yol açmasının yanı sıra bireysel ve toplumsal yaşam kalitesine yönelik olumsuz sonuçları da vardır. Bununla beraber teknolojinin, doğa ve çevresel koşulların da dikkate alınmasıyla kullanımı insanlığın geleceği için büyük faydalar sağlayacaktır (Greenberg, 2018, ss. 114–115).

Miyazaki animelerinde insanın doğa ile uyum içinde yaşaması için özellikle çocuklara önem verilmiştir (Greenberg, 2018, ss. 117–124). Toplumun geleceğine dair çevresel farkındalığın oluşturulmasında çocuklara animeler vasıtasıyla mesajlar aktarılmaktadır (Smith ve Parsons, 2012, ss. 35–36). Yetişkinlerin de ilgiyle izlediği Miyazaki animeleri bu yönüyle küresel seviyede dikkat çekmiştir.

Miyazaki animeleri ayrıca politik konulara da değinmektedir. Yönetmenin filmlerinde savaş, baskıcı yönetimler, teknolojinin kötü amaçlarla kullanımı ve insanın doğayla çatışmacı sorunlarına yönelik konulara odaklanılmıştır. İnsanın doğa ile çatışmasında özellikle doğaya verilen zararlar sonucunda oluşan tahribatla doğanın buna karşı tepkisi vurgulanmıştır. Teknolojik ilerlemelerin yanlış tutum sonucunda toplumlarda yol açtığı çevresel ve sosyal sorunlara değinilmiştir.

Akademi Ödüllü yönetmenin eserlerinde Japon kültürünün yanı sıra dünya çapında politik, ekonomik ve sosyal sorunlara odaklanılmıştır (Greenberg, 2018, ss. 129–132). Animelerdeki mekân ve olay örgüleri izleyicilere bilgilerini yeniden sorgulama fırsatını vermiştir. Miyazaki, filmlerinde insanın doğayla sorunlu ilişkilerinde kesin çözüm yerine umutlu bir bekleyişi sunmuştur. Ancak animelerde insan davranışları sonucunda zaman zaman karamsar bir hava da hâkim olabilmektedir (Greenberg, 2018, ss. 139–140). Yine de Miyazaki animelerinde genellikle kahramanlar ve toplumlar geçmiş hatalarından ders çıkararak daha güzel bir dünya için çalışmışlardır.

Miyazaki Animelerinde Çevresel Yaklaşımlar

Hayao Miyazaki'nin anime filmlerinde insanın doğa üzerinde yaptığı tahribat ve onun ekolojik dengesini bozmasına vurgu yapılarak bu konu odağında küresel mesajlar verilmiştir (Lahiri, 2014, s. 2; Mayumi, 2005, ss. 1–7). Bu anime filmleri izleyicilerin çevreye dair yaklaşımlarının yeniden sorgulamasına neden olmuş ve ilgi çekici manzaralar vasıtasıyla insan – doğa – çevre bağlantısını farklı bir şekilde anlamlandırma motivasyonu sağlamıştır (Chan, 2015, ss. 93–108). Miyazaki animelerindeki kahramanların farklı karakterlerde ve farklı mekanlarda olması ve farklı durumlar karşısında hem kendilerini hem de içinde bulundukları çevreyi anlamaya çalışmaları sayesinde bu yaklaşım izleyicileri de animenin içine çekerek onları karakterlerle özdeşleşmeye yönlendirmiştir (Bigelow, 2009, ss. 55–75). Bu animelerde genellikle çevreye verilen tahribat, savaşlar, eşitsizlik, insanın metaya olan büyük ilgisi konuları kadar sevgi, cesaret, minnettarlık, sadakat ve masumiyete de yer verilmiştir (Cavallaro, 2006, ss. 5–13). Miyazaki insanlık tarihindeki yaşanmış trajediler vasıtasıyla kişisel olarak yerleşik hale gelen düşüncelere meydan okuyarak yeni bir sorgulama alanı açmıştır.

Hayao Miyazaki animelerinin günlük yaşamda da güçlü etkileri olmuştur. Miyazaki animelerinin sağladığı farkındalık sayesinde çevreye dair kitaplar yazılmış ve vakıflar kurulmuştur (Mumcu ve Yılmaz, 2018, ss. 4–5). Animelerde özellikle vurgulanan doğa ve çevresel etkilerin kültürel alanda yansımaları da etkili karşılıklar bulmuştur. İnsanlık doğayı sömürü aracı olarak kullanmadığı ve ona zarar vermediği sürece bütün canlılar gelişecek ve olağan düzende ekolojik sistem istikrarlı bir şekilde devam edecektir (Reinders, 2016, ss. 4–7). Bu yaklaşım doğal olarak dünyanın ekolojik düzenine de iradi bir yetenek atfetmiştir.

Miyazaki animelerinde karakterlerin değişen koşullar altında yaşadıkları olaylar onları ve dolayısıyla izleyicileri çevreye dair sorunlarla başa çıkılabilmesi yönüyle çözüm bulmaya yönlendirmiştir (Bartolomei, 2023, ss. 1–6; Thevenin, 2013, ss. 147–170). Animelerdeki bu yönlendirici fikir akımı aslında küresel seviyede izleyicilere yönelik özgün bir farkındalığı içermektedir (Napier, 2005, ss. 15–34). Miyazaki, animelerinde sadece kaybedilenlerin neler olduğunu değil aynı zamanda bunun sonucunda nelerin olabileceğini de göstermek istemiştir. Bu sayede dünyanın karmaşık yapısına dikkat çekerken bununla beraber çevre sorunlarına da vurgu yapmıştır. Animelerde tarihsel olaylar ve bunların zamanları özgün mekânsal bir çerçeveye bütünleştirilmiş ve bu sayede geleneksel anlatıların dışında yeni bir anlatı üslubu ortaya çıkmıştır. Yönetmen insanın üstün ve zayıf yanlarının aslında doğada tezahür ettiğini göstermiştir. İnsanoğlu ne kadar erdemli davranırsa karşılığında bu durum doğaya ve çevreye olumlu bir şekilde yansyacaktır. İnsanın kusurlu ve eksik yanları eylemsellik yönüyle ön plana çıktığında ise doğa ve çevre bundan zarar görecektir ve bu durum ekolojik tahribata neden olacaktır. Dolayısıyla insanın var olduğu bir dünyada insan – doğa – çevre etkileşimi kaçınılmaz bir şekilde değişmektedir.

Miyazaki Animelerinde Çevre Türleri ve Özellikleri

Hayao Miyazaki animelerinde manzaralara özellikle dikkat çekilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında vahşi doğanın özel bir önemi vardır. Vahşi doğa ekosistemde el değmemiş alanları ifade ederken özünde insanların bu alanda

bulunmayışına da vurgu yapılmıştır (Crist, 2004, ss. 5–24; Innes, 2007, ss. 110–117; Saunders, 2013, ss. 3–24). İnsanoğlunun algısı yönüyle vahşi doğa henüz kontrol altında olmayan ve kaynakları sömürölmek istenen büyük bir potansiyeldir (McDonald, 2001, ss. 188–201). Miyazaki’nin bakış açısından ise vahşi doğa ekolojik sistemin en önemli parçalarından birisidir. Animelerinde bu yaklaşımının etkileri vahşi doğa manzaraları, buralarda yaşayan yerli halklar ve bu alanlardaki biyolojik yaşamın çeşitliliğı ve gelişimine verilen önemle gösterilmiştir (Mumcu ve Yılmaz, 2018, s. 7). Vahşi doğa insanoğlunun gücünün yetmediğı bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle bütün varlıkların gelişim potansiyelini gerçekleştirebileceğı bir bütünü temsil etmektedir (Snyder, 1990, s. 12). Bunun yanı sıra vahşi doğa bilhassa ormanlarda tezahür etmiştir. Ormanlar insanoğlunun hem saygı duyduğu hem de geçimini sağladığı önemli bir kaynak olmuştur. Ormanların ekolojisi, Miyazaki animelerinde, insanın savaş ve teknoloji faaliyetlerinden önceki durumuyla yani en ideal haliyle tanıtılmıştır. Buna karşılı insanın yıkıcı ve bozucu eylemlerinden el değmemiş ormanlarda olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Dolayısıyla vahşi doğanın dengesi insanın varlığına göre değişmektedir.

İnsanoğlunun çevreye verdiği zararın varacağı son seviye Miyazaki’ye göre yok oluştur. Onun dikkat çekici animeleri insanın gücünü doğanın dengesini bozacak şekilde kullandığında bunun geri dönüşü olmayan bir felakete varacağını göstermiştir. Ardından bu felaketin sonuçları hem insanı hem de doğayı yıkıma götürecektir (Walliss, 2014, ss. 71–96). Bu şekilde varılacak bir son insanoğlu için ceza olduğu kadar doğanın intikamı olarak da değerlendirilmiştir (Dürbeck, 2012, ss. 1–9; Ivakhiv, 2008, ss. 1–28). Miyazaki filmlerinde aslında dünyanın sonunun neden ve nasıl gelebileceğini vurgulamıştır. Animelerdeki bu mesajlar izleyiciler üzerinde derin bir etki yapmıştır.

Yönetmen izleyicilerin günlük yaşamlarına dikkat çekerek gelecekteki felaketten kaçınmak için yapılması gerekenleri sorgulatmaktadır. Miyazaki insanın yeteneklerinin ve sınırlarının doğa üzerindeki etkisinin nasıl olabileceğini dair gerçekçi bir vizyon sunmuştur. Teknolojik gelişimin yeterli olmadığı ve büyük bir sosyal değişime ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir (Mumcu ve Yılmaz, 2018, s. 7). Doğaya hükmetmenin ve onu kontrol altına alma çabalarının varabileceğı korkunç sona dikkat çekilmiştir. İnsanların çıkarları doğrultusunda teknolojiyi birbirlerine karşı kullanmalarının hem insanlık için hem de doğa için felakete sebep olacağına değinilmiştir.

Miyazaki’nin animelerinde insanın doğaya tahakkümüne karşı sorumluluk içeren manzaralara değinilmiştir. Bu yaklaşımda insan diğer varlıklarla birlikte doğanın bir unsurudur ve doğanın işleyiş döngüsüne müdahale etmediğı sürece onunla uyum içinde ve dengededir. Çevredeki varlıklarla uyum içinde yaşam sürmek ve onun düzenine saygı duymakla birlikte insanoğlu doğaya olumlu katkı sağlayan bir unsurdur. İnsanın bu düzenle uyum içinde olması aynı zamanda derin ekolojiye de katkı sağlamaktadır. Derin ekoloji bütün varlıkların etkileşim halinde ve bütünlük içinde bulunmaları durumunu ifade etmektedir (Mumcu ve Yılmaz, 2018, s. 8).

Sorumluluk içeren manzaralar doğa ile etkileşim hakkında önemli bir farkındalık sağlamıştır. İnsanın doğa ile ilişkilerine vurgu yapılarak daha duyarlı bir yaklaşımın izlenmesi konusunda özendirici davranışlar teşvik edilmiştir. Ayrıca doğadaki varlıklarla uyum içinde olmanın çevre sorunlarından kurtulma yolundaki önemine değinilmiştir. Miyazaki’nin hayal gücünden ilham alan sorumlu doğa ortamları özünde insanın doğaya saygısını, huzurlu bir yaşamın yolunu ve diğer varlıklara verilen değeri ifade etmektedir.

Miyazaki Filmlerindeki Çevresel Odaklanmalar

Rüzgârlı Vadi animesinde insanların doğa ile uyumu ön planda tutularak çevrenin izleyicinin ilgisini çekeceğı bir manzara tercih edilmiştir. Prenses Nausicaä’nın toplumu zehirli sporların olduğu bir ormanlık alanla çevrilidir. Anime’nin devamında ölkeler arasındaki savaş ve bunun çevresel etkilerine odaklanılmıştır. Prenses animenin baş karakteri olarak hem savaşı hem de doğanın sorunlarını sona erdirmeyi amaçlamıştır. Anime filminde ekili tarlalar ve yel değirmenlerinin olduğu doğa ile savaşın yıkımını gösteren manzaralar gösterilerek insanoğlunun eylemleri karşısında ekolojinin ne kadar etkileneceğine dikkat çekilmiştir.

Komşum Totoro animesinde iki kız kardeşin ormanın ruhu ile arkadaş olmalarına değinilmiştir. Mei ve Satsuki yeni taşındıkları evlerinde muhteşem bir doğanın içinde yaşamaktadırlar. Kardeşlerin hasta annelerini ziyaretleri odağında gelişen olaylar bununla beraber çevreye de odaklanarak izleyicinin buna dair farkındalığını artırmaya çalışmıştır. Animede doğanın ve çevrenin önemine vurgu yapılarak insanın ekolojiye etkileri incelenmiştir. Diğer bir ifadeyle kırsala göç eden ailenin doğa ile uyumu ve bunun manevi huzuru ve rahatlatıcı etkisi güçlü bir şekilde yansıtılmıştır. Doğanın güzellikleri içindeki ormanda bulunmanın rahatlatıcı etkisi zaman ve mekân algısında geçmişe duyulan özlemi göstermiştir. Miyazaki aslında insanın içinde yaşadığı dünyayla doğanın sahip olduğu ruhun ayrı bir şeyler olmadığını izleyicilerine fark ettirmiştir.

Prenses Mononoke animesi ise Prens Ashitaka, San ve Leydi Eboshi karakterlerinin etkisinde gelişmiştir. Bu animede doğanın sanayi ile çatışması ele alınmıştır. San karakteri, ormana zarar veren insanlarla mücadele eden, ailesi tarafından küçükken terk edilmiş ve kurtlar tarafından büyütölmüş bir kızdır. Ormanın ruhu ise dev bir geyik şeklinde tasvir

edilmiştir. Leydi Eboshi tarafından ormanın kenarında demir dövme işiyle uğraşan köylüler idare edilmektedir. Köyde uğraşan demir işleme faaliyeti doğaya büyük zararlar vermektedir. Prens Ashitaka doğa ile Leydi Eboshi arasında bir denge unsuru oluşturmaya çalışmıştır. Bu arada Ashitaka ve San arasında yoğun bir sevgi bağı gelişmiştir. Animede doğanın insan eylemleri sonucunda uğrayacağı tahribata vurgu yapılırken aynı zamanda insanoğlunun yaklaşım farklılıklarına ve karşılıklı mücadelelerine de odaklanılmıştır.

Laputa – Gökteki Kale (1986) animesinde Miyazaki doğanın ve teknolojinin etkileşimini göstermiştir. Uçan bir şehirde eskiden insanların yaşadığı yerlerde doğanın güzellikleri görsel açıdan tasvir edilmiştir. Teknolojinin gelişimi nedeniyle insanların yaşadığı dönemde iç karışıklık çıkmış ve teknolojinin yıkıcı bir şekilde kullanımı sonucu medeniyet yok olmuştur. Laputa’da robotlar ve doğanın uyumu özellikle vurgulanmıştır. İnsanoğlunun teknolojiyi kullanmasındaki gerekçelere dikkat çekilen animede eğer teknoloji yapıcı bir şekilde değil de yıkıcı niyetlerle kullanılırsa bunun sonucundaki kaçınılmaz yok oluşa vurgu yapılmıştır.

Miyazaki Animelerindeki Çevresel Odaklanmanın Sonuçları

Miyazaki animelerinde özellikle ormanlar farklı yönleriyle ele alınmıştır. Ormanlar insanın bulunmadığı doğal halleriyle ve insan müdahalelerinin olduğu durumlara göre değerlendirilmiştir. İnsanın müdahale ettiği ormanlar bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Buna karşın insanların hiç girmedikleri ormanlar doğal halleriyle denge içindedir. Ancak her şart altında doğa hâkim konumdadır. Ayrıca çevre de her iki durumun dikkat çekici yansıması olarak varlığını sürdürmektedir.

Animelerde orman florası gizemlidir ve sürekli canlıdır. Miyazaki animelerinde eğer insan tarafından kirletilmişse ormanlar korkutucu bir hal alarak tepkisini mutlaka gösteren varlıklardır. Ormanlar yaşam ve ölüm döngüsünde yer almakla birlikte güzel manzaralar olarak tasvir edilmiştir (Mumcu ve Yılmaz, 2018, s. 9). İnsan eliyle kirletilmiş orman zemini sonrasında zehirlenmiş ağaçlar vasıtasıyla etkisiz hale gelir ve bu ağaçlar sonunda kuma dönüşür. Ormanlardaki bu ağaçlar insanların kirlettiği dünyayı temizlemektedir. Dolayısıyla ormanlar arındırma işlevini yerine getirirken aynı zamanda yaşam döngüsünü sürdürmektedir. İnsanoğlunun orman ve ağaca yönelik yok edici yaklaşımı ve doğayı kendi tahakkümü altına alma çabası bununla beraber kendi yok oluşuna da zemin hazırlamaktadır (Crowther, 2015, s. 201). Bu bakış açısına göre insanın doğayı umursamazca tahribi aslında kendi elleriyle hazırladığı korkunç sonuna da neden olacaktır.

Miyazaki animelerinde ormanların insanlık için ifadesi genel olarak riskli ve vahşi bir manzaranın yansıması ve bu bakış açısının yıkılması şeklinde gelişmektedir. Örneğin Prens Ashitaka doğaya saygılı bir çevrede yetiştiği için ormanları dikkatli olunması ve saygı gösterilmesi gereken mekanlar olarak görürken Leydi Eboshi’nin topluluğundaki insanlar için ise bu mekanlar düşmanca ve tehditkâr bir ortamı ifade etmektedir. Ormanlara yönelik dışlayıcı insan yaklaşımı Leydi Eboshi’nin topluluğu (Tatabara işçileri) vasıtasıyla gösterilmektedir. Ormanların derinliklerinde ve insanların olmadığı yerlerde doğal bir güzellik görülmektedir. Prens Ashitaka’nın yaklaşımı doğaya saygı göstermeyi ve onu değiştirmemeyi içerirken bu sayede çevreci ekolojik bir barışı da işaret etmektedir. *Prens Mononoke* animesinde insanın doğanın bir parçası olarak daha büyük bir sisteme ait olduğuna dair farkındalık oluşturulmuştur. Miyazaki animelerinde bazı ormanlara insanların girmesi istenen bir durum değildir. Bunun nedeni ise Miyazaki’nin insanoğlunun doğayı hiçbir zaman tam manasıyla kontrol altına alamayacağı düşüncesidir. Miyazaki bu tür ormanları ekolojik denge içinde biyolojik çeşitliliği olan ve muhteşem manzaralar olarak sunmaktadır. Dolayısıyla *Rüzgârlı Vadi* ve *Prens Mononoke* animelerinde doğanın eşsiz güzelliği kadar çevresel sorunlarda vurgulanmaktadır. *Komşum Totoro* animesindeki doğa tasvirleri İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Japonya manzaralarını sunmaktadır (Mumcu ve Yılmaz, 2018, s. 12). Savaşın yıkıcı etkilerinden sonra toplumun yeniden toparlanmasına doğa da katılmıştır. Çevrenin animedeki muhteşem gösterimi izleyicilerde büyük bir etki bırakmıştır. Bu sayede insanın doğayla iç içe yaşama özlemine vurgu yapılmaktadır (Yoshioka, 2008, ss. 256–273). Anime izleyicilerine doğayla yaşamının güzel tarafları yansıtılarak mutlu ve huzurlu bir ortamın sağlanmasına dair farkındalık yaratma çabası görülmüştür. Miyazaki’nin eserleriyle izleyicilerine vermek istediği bu mesajın uyumunu çoğunlukla yakalanmıştır.

Doğa ve Çevreci Politikaların Küresel Eylemselliğe Dönüşümü Çerçevesinde Miyazaki Animelerinin Değerlendirilmesi

Hayao Miyazaki’nin animeleri sinema, dijital platformlar, internet tabanlı uygulamalar gibi iletişim teknolojileri sayesinde uluslararası alanda çevreye dair etkili farkındalık oluşturmuş ve bu yeni durum eylemselliğe de geçmiştir. Bununla beraber Miyazaki’nin Japonya’da açmış olduğu Ghibli Tema Parkı yurt dışından birçok ziyaretçiyi kabul etmektedir (Carrasco, 2025; Japan-Guide, 2025). Ziyaretçilerin görüşleri üzerinden yapılan bilimsel bir araştırma sonucunda Miyazaki animelerinin çevresel sürdürülebilirlik ve çevre sorunları hakkında başarılı bir farkındalık oluşturduğu görülmüştür.

Anime filmleri nostaljik ögelerin çağrışımını sağlamış ve bu çerçevede tematik turizmin yolunu açmıştır. Miyazaki filmleri sayesinde izleyicilerde geçmişe özlem duyulmuş ve bu izleyiciler tarihsel anılarıyla bağ kurmuşlardır. Bu sayede izleyiciler seyrettikleri animasyonlardaki karakter, mekân ve kültürel etkilerle özdeşleşmişlerdir. Miyazaki animelerindeki karakterler, mekanlar ve kültürel unsurlar ideal olanı içerdiği için izleyicilerde güçlü bir etki bırakmıştır.

2022 yılında Hayao Miyazaki animasyonlarından esinlenilerek açılan Tema Parkının turistler üzerindeki etkileri hakkında kapsamlı bir araştırma yapılmıştır (Oh ve Kim, 2020, ss. 464–469). Araştırmaya katılan 342 kişinin vermiş olduğu yanıtlar üzerinden yapılan istatistiksel çalışmada Miyazaki animelerinde tasvir edilen karakterlerin, mekanların, kültürün ve geleneklerin ziyaretçilerde nostalji hissi uyandırdığı ve bunun ziyaretlerinde çok güçlü bir motivasyon etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Oh ve Kim, 2020, ss. 468–469). Miyazaki animelerinin izleyicide oluşturduğu nostalji ile animeler arasında güçlü bir bağ kurulduğu ve bunun eylemsel sonuçlarının olduğu görülmüştür.

Bu bağlamda önemli bir örnek olarak Prenses Mononoke animesine ilham olan Yakushima Ulusal Parkı günümüzde yüzbinlerce turist için ilgi çekici bir yerdir (Bartolomei, 2023, ss. 17–18). Yakushima’da Shiratani Vadisi eşsiz manzaralarıyla çok iyi bir farkındalık ve koruma örneği olmuştur (Bartolomei, 2023). Ada yönetimi tarafından karbonsuz yaşam ilkelerine çok dikkat edilmektedir. Bu bağlamda elektriğin hidroelektrik santralden sağlanmasına ve elektrikli araçların kullanılmasına özellikle önem verilmektedir (Matsui, 2023). Adeta bir cennet tasviri olan adanın çevresel farkındalık ve korumacılık konusundaki yönetimsel hassasiyeti çok iyi seviyededir. Batı kültüründe Hayao Miyazaki anime filmlerinin politik eylemselliğe geçişi için Avrupa Birliği kurumsal yapısı çerçevesinde faaliyet gösteren Avrupa Yetişkin Öğrenimi için Elektronik Platformu dikkat çekici bir örnektir (Amichaud, 2022). Platformda yapılan çalışmadan Miyazaki animelerinin politik eylemselliğe geçiş için güçlü bir motivasyon sağladığı görülmüştür. Diğer bir ifadeyle Miyazaki ilgi çekici animeleriyle özellikle çevrecilik temasında insanların bilinçaltına ulaşmış ve kalplerine dokunmuştur (CNN, 2011). Bu örnekler sayesinde çevre ve doğaya dair küresel seviyede politik eylemsellik beklentisi büyük bir umut kaynağıdır.

Çevresel sürdürülebilirlik ve çevre sorunlarına dair küresel yönetim mekanizmalarının etkin olarak kullanılabilmesinin uzun vadede başarıyı sağlayabileceği değerlendirilmektedir. Bu başarının gerçekleştirilebilmesi için uluslararası ilişkilerde aktörler arasında gelişmiş bir iletişimin ve farkındalığın oluşturulması gerekmektedir. Çevrenin sürdürülebilirliği ve çevre sorunlarına dair uluslararası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları, kamu ve özel sektör ortaklıkları bağlamında çok taraflı çevre antlaşmaları üzerinden çeşitli küresel yönetim ilişkilerinin kurulması çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Aktörler arasındaki küresel yönetim sayesinde çevre sorunları daha etkili bir şekilde ele alınarak kurulacak mekanizmalarla çevre sürdürülebilirliğine yönelik olarak fırsatlar ve zorluklar görülerek gereken müdahalelerde bulunulabilecektir (Adanma, 2024, s. 767).

Küresel yönetim mekanizmalarının çevresel sürdürülebilirlikteki rolü çok önemlidir. Çevrenin sürdürülebilirliği için gerekli raporlamaların yapılması, ekonomik faaliyetlerin temiz enerji girişimleriyle bütünleştirilmesi ve küresel seviyede standart bir eylemselliğin başarısı konuya dair yönetim mekanizmalarının tesis edilebilmesine bağlıdır. Küresel yönetim mekanizmaları uluslararası ilişkiler alanının ayrılmaz bir unsurudur. Bu mekanizmalar aktörler arasındaki iş birliğini kolaylaştırdığı gibi uluslararası hukuka riayeti teşvik ederek uluslararası sistemde düzen ve istikrarın devamına katkıda bulunmaktadır. Çok sayıda ve farklı seviyede aktörün olması çevre sorunlarının çözümü için farklı bilgi sistemlerinin entegrasyonunu zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda çevrenin sürdürülebilirliği ve çevre sorunlarının çözümü için aktörler arasında uyum, katılımın sağlanması ve teknolojik yeniliklerin uygulanabilirliği gibi konular belirli bir zorluk seviyesini işaret etmektedir. Bu zorlukların aşılabılmesinde teknolojik gelişmelerin yakından takip edilebilmesi gerekmektedir. Örneğin akıllı şehir uygulama taslağı dünya çapında çevre yönetimi için önemli ve güncel bir odak noktasıdır. Bunun yanı sıra uluslararası hukuk ve politik uygulamalarda devletler arasında ve devlet dışı aktörlerin çevreye yönelik sorunların çözümüne yönelik olarak harekete geçmelerinde iş birliğinin sağlanması için vazgeçilemez olgulardır. Çevre konusunda ne kadar çok aktör yönetim sürecine dahil olursa sorunların çözümünde başarı imkânı da o düzeyde artacaktır. Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği gibi köklü kurumsal yapıların küresel çevre yönetimine katkıları sorunun çözümü için geleceğe dair büyük bir umudu da barındıracaktır. Gelişmiş teknolojik imkanlar sayesinde küresel seviyede karar alıcı kurumlar ile ilgi çeken animeler arasında bağ kurulması çevre ve doğaya dair politik eylemselliğin önemli bir beklentisidir. Günümüz dünyasında Miyazaki’nin anime filmleri dikkat çeken uygulama örnekleriyle beraber bu umudun güçlü bir motivasyonudur.

Sonuç

Hayao Miyazaki’nin animeleri insanın doğa ve çevreyle ilişkilerini yeniden düşünmeye teşvik eden güçlü anlatılar içermektedir. Yönetmen bu tarzıyla küresel tanınırlık ve özgünlük kazanmıştır. Filmlerinde Batı toplumundaki insan ve doğa yaklaşımına dair kalıplaşmış düşünce sistemini kırarak bunun yerine daha yapıcı ve etkili bir yaklaşımı

önermiştir. Bu bağlamdaki eserleri sayesinde prestijli Akademi Ödülünü iki kez kazanması ise büyük bir başarı olarak değerlendirilmiştir.

Yönetmen filmlerinde insan eylemleri sonucunda ortaya çıkabilecek felaket senaryolarını işlerken dahi bunun yanında her zaman umutvari bir hissi de izleyicilerinin zihninde canlı tutmuştur. Animelerdeki genel bir karakteristik özellikte en zor anlarda dahi umudun canlı tutulması ve sonrasında gelebilecek yapıcı ve olumlu insan davranışlarının vurgulanmasıdır. İzleyicilerde bu etkinin olumlu sonuçları bırakılarak iletmek istenen çevreci mesajların zihinlerde yer edinmesi ise büyük bir umut kaynağıdır.

Miyazaki animeleri günümüz dünyasında son derece etkili olmuş ve iz bırakmıştır. Yönetmenin özellikle insanoğlu ve çevre ilişkisine dair algısal yaklaşımı çok güçlüdür. Hemen hemen bütün animelerinde bu bakış açısının izleri görülmüştür. Miyazaki'nin insan – doğa – çevre arasındaki ilişki ve etkileşime yönelik çalışmaları uluslararası alanda da yeterli karşılığı bulmuştur.

Doğa, çevre ve insan kavramları Miyazaki'nin bakış açısından ayrılmaz parçalarıdır. Her bir unsur diğerlerini belirli döngüler çerçevesinde etkilemektedir. İnsanın doğaya bakışı ve eylemselliği aynı zamanda doğanın hem kendisine yönelik hem de çevreye yönelik tepkisini ortaya koymaktadır. İnsanın doğayı sömürmesi, tahrip etmesi doğanın yok oluşuna neden olurken aslında diğer taraftan da insanın kendi yok oluşuna yol açmaktadır. Buna karşın doğaya saygı duyan, onunla beraber varoluşunu sürdürme motivasyonu ile hareket eden insanoğlu bunun olumlu karşılığını almaktadır.

Miyazaki filmlerindeki manzaraların dikkat çekiciliği aynı zamanda insanın içsel yapısını da daha belirgin bir şekilde anlamamıza yardımcı olmaktadır. İnsanın iyilik yapmaya yönelik yaklaşımları içinde bulunduğu toplumu da olumlu bir şekilde etkilemektedir. Bu durumun zincirleme etkileri doğanın ve çevrenin de hesaba katılmasını gerektirmektedir. İnsanoğlunun içindeki iyiliğin yansıması doğada açıkça görülmektedir. Buna karşın savaşlar ve endüstriyel kirlilik gibi etkenlerin umursanmaması ise doğaya zarar vermektedir. Bu eylemin tepkisel geri dönüşümü ise insanın var oluşuna yönelik olumsuz bir yansımayı içermektedir. İnsan ne kadar çok doğaya ve çevreye karşı duyarlı olursa o kadar çok da kendi varlığını sürdürmeyi başaracaktır.

İnsanların farklı eylem ve tutumlarının yansımaları doğa odağındaki bütün yaşam tarzlarını etkilemektedir. Doğaya saygılı ve onu koruyarak yaşayan toplumlar bunun tam karşısındaki bir yaşamı benimsemiş toplumların eylemlerinden etkilenmektedir. Dolayısıyla yalnızca bireysel ve belirli bir toplumun çevreye duyarlı ve farkındalığı yeterli olmamaktadır. Doğa ve çevreyle birlikte yaşamın en ideal hali insanlığın bütünlük içinde diğer varlıklara saygı göstermesi ve bunun üzerinden bir yaşam tarzını benimsemesini gerektirmektedir. Miyazaki animeleri, ideale ulaşmak için gereken farkındalığın ve eylemselliğin bireysel seviyeden itibaren başlaması için büyük bir fırsattır.

Bireysel seviyedeki farkındalık ve eylemsellik çevreyi kurtaracak ilk ve en önemli adımdır. Çevreye yönelik sorumluluklarımızın farkında olmak aynı zamanda onunla uyumlu bir şekilde varlığımızı sürdürmemizi de sağlayacaktır. Doğaya değer vermek aslında kendimize değer vermektir. İnsanın doğa ve çevreyle ilgili etkileşimini sorgulamak daha iyi bir geleceğin inşasında olumlu gelişmedir. Miyazaki animeleri de içerdiği çevreci mesajlarla bunu fazlasıyla başarmıştır. İnsanoğlunun geleceğini ancak dengeli bir ekosistemin var olduğu doğa sağlayabilir. Bununla beraber Miyazaki'nin başarısı uluslararası kurum ve kuruluşların iş birliğiyle küresel seviyeye taşınabilir. Ghibli Tema Parkı, Yakushima Ulusal Parkı ve yönetim anlayışı ile Avrupa Birliği'nin Avrupa Yetişkin Öğrenimi için Elektronik Platformu eylemleri umutları yeşerten güzel örneklerdir.

Çevrenin sürdürülebilirliği ve çevre sorunları hakkındaki küresel yönetim, uluslararası ilişkiler alanında bu bağlamda hayati öneme sahiptir. Küresel yönetim mekanizmasının uygulanabilirliği hakkında aktörler arasındaki uyum, konuya dair aktörlerin çalışmalara dahil edilmesi ve teknolojik yeniliklerin çevrenin sürdürülebilirliği ve çevre sorunlarına yönelik faaliyetlerde dikkate alınması başarıyı sağlayabilir. Yönetişim mekanizması sayesinde çevresel sorunların çözümü gerçekleştirilebilir (Adanma, 2024, ss. 786–787). Kurulacak yönetim mekanizması birçok zorlukla karşılaşacak olsa da yapılacak yenilikler sayesinde çevresel sorunların çözümü için gereken küresel fırsatı sağlayabilir. Küresel yönetişimin devletler arasındaki uyumuyla beraber devlet içinde kamu ve özel sektör katılımının teşvik edilmesi ve teknolojik gelişmelerin de göz önünde bulundurulmasına dikkat edilmelidir. Devlet dışı aktörlerin de çevrenin sürdürülebilirliği ve çevresel sorunların çözümü için yapılacak çalışmalara dahil edilmeleri sayesinde bu kapsamdaki faaliyetlerin başarısı artacaktır. Dünya çapında çevre sorunlarıyla mücadele edilmesi için güçlü bir kurumsallaşmanın sağlanması (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği v.s..) büyük önem taşımaktadır. Çevreye dair küresel farkındalığın artırılması ve güçlü bir kurumsallığın sağlanmasında başarısı kanıtlanmış ünlü yönetmen Hayao Miyazaki ve onun animeleri beklenen motivasyonun umududur.

Kaynaklar

- ADANMA, U. M., OGUNBIYI, E. O. (2024). Evaluating the Effectiveness of Global Governance Mechanisms in Promoting Environmental Sustainability and International Relations. *Finance & Accounting Research Journal*, 6(5), 763–791.
- AMICHAUD, D. (2022). Japanese Animation Master Miyazaki: an “Anthropocene Educator”? https://epale.ec.europa.eu/en/blog/japanese-animation-master-miyazaki-anthropocene-educator?utm_source=chatgpt.com
- BARTOLOMEI, C., IPPOLITO, A., MEZZINO, D. (2023). Representation of Landscape and Ecological Vision in Miyazaki’s Filmography. *Sustainability*, 15, 1–20. doi:<https://doi.org/10.3390/su152015132>
- BATAVIA, C., NELSON, M. P. (2017). For Goodness Sake! What is Intrinsic Value and Why should We Care? *Biological Conservation*, 209, 366–376.
- BETSILL, M. M. (2008). Environmental NGOs and the Kyoto Protocol Negotiations: 1995 to 1997. In Michele M. Betsill & Elisabeth Corell (Eds.), *NGO diplomacy: The influence of nongovernmental organizations in international environmental negotiations* (ss. 43–66). Cambridge: The MIT Press.
- BIGELOW, S. (2009). Technologies of Perception: Miyazaki in Theory and Practice. *Animation*, 4(1), 55–75.
- CARRASCO, M. (2025). The New Ghibli Park in Japan: Redefining Theme Parks Through Adaptive Reuse and Sustainability. https://www.archdaily.com/1020464/the-new-ghibli-park-in-japan-redefining-theme-parks-through-adaptive-reuse-and-sustainability?utm_source=chatgpt.com
- CAVALLARO, D. (2006). *The Anime Art of Hayao Miyazaki*. Jefferson: McFarland & Company, Inc.
- CHAN, M. (2015). Environmentalism and the Animated Landscape in Nausicaä of the Valley of the Wind (1984) and Princess Mononoke (1997). *Animated Landscapes History, Form and Function*, 93–108.
- CNN. (2011). Talk Asia - Interview with Animator and Director Miyazaki about His Work, Influences, and Response to The Recent Earthquake, Tsunami, and Nuclear Disaster. https://transcripts.cnn.com/show/ta/date/2011-08-10/segment/01?utm_source=chatgpt.com
- COSTANZA, R., DE GROOT, R., BRAAT, L., KUBISZEWSKI, I., FIORAMONTI, L., SUTTON, P., GRASSO, M. (2017). Twenty Years of Ecosystem Services: How Far Have We Come and How Far Do We still Need to Go? *Ecosystem services*, 28, 1–16.
- COSTANZA, R., DE GROOT, R., SUTTON, P., VAN DER PLOEG, S., ANDERSON, S. J., KUBISZEWSKI, I., TURNER, R. K. (2014). Changes in the Global Value of Ecosystem Services. *Global environmental change*, 26, 152–158.
- CRIST, E. (2004). Against the Social Construction of Nature and Wilderness. *Environmental Ethics*, 26(1), 5–24.
- CROWTHER, T. W., GLICK, H. B., COVEY, K. R., BETTIGOLE, C., MAYNARD, D. S., THOMAS, S. M., SMITH, J. R., HINTLER, G., DUGUID, M. C., AMATULLI, G. (2015). Mapping Tree Density at A Global Scale. *Nature*, 525, 201–205.
- CURTI, G. H. (2008). The Ghost in the City and A Landscape of Life: A Reading of Difference in Shirow and Oshii’s Ghost in the Shell. *Environment and Planning D: Society and Space*, 26(1), 87–106.
- DAHLSTROM, M. F. (2014). Using Narratives and Storytelling to Communicate Science with Nonexpert Audiences. *Proceedings of the national academy of sciences*, 111, 13614–13620.
- DALBY, S. (2022). *Rethinking Environmental Security*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- DISSANAYAKE, W. (2010). Landscapes of Meaning in Cinema: Two Indian Examples. In Graeme Harper & Jonathan Rayner (Eds.), *Cinema and landscape* (ss. 189–202). Bristol: Intellect.
- DOBSON, A. (2003). *Citizenship and the Environment*. Oxford: Oxford University Press.
- DOWNIE, C. (2014). Transnational Actors in Environmental Politics: Strategies and Influence in Long Negotiations. *Environmental Politics*, 23(3), 376–394. doi:<https://doi.org/10.1080/09644016.2013.875252>
- DÜRBECK, G. (2012). Writing Catastrophes: Interdisciplinary Perspectives on the Semantics of Natural and Anthropogenic Disasters. *Ecozon*, 3(1), 1–9.
- ECKERSLEY, R. (2021). Greening States and Societies: From Transitions to Great Transformations. *Environmental Politics*, 30(1-2), 245–265. doi:<https://doi.org/10.1080/09644016.2020.1810890>
- FLINT, C. G., KUNZE, I., MUHAR, A., YOSHIDA, Y., PENKER, M. (2013). Exploring Empirical Typologies of Human–Nature Relationships and Linkages to the Ecosystem Services Concept. *Landscape and Urban Planning*, 120, 208–217.
- GOULDING, J. (2006). Crossroads of Experience: Miyazaki Hayao’s Global/Local Nexus. *Asian Cinema*, 17(2), 114–123.

- GREENBERG, R. (2018). *Hayao Miyazaki: Exploring the Early Work of Japan's Greatest Animator*. New York: Bloomsbury Publishing.
- HAUKE, C., ALISTER, I. (2001). *Jung and Film Post-Jungian Takes on the Moving Image*. East Sussex: Brunner Routledge.
- HOMER-DIXON, T. F. (1999). *Environment, Scarcity, and Violence*. Princeton University Press: Princeton.
- INNES, K. (2007). Aspects of Wilderness. *Theology*, 110, 110–117.
- IVAKHIV, A. (2008). Green Film Criticism and Its Futures. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment*, 15, 1–28.
- JAPAN-GUIDE. (2025). Ghibli Park - Theme Park about The Movies by Studio Ghibli. <https://www.japan-guide.com/e/e3318.html>
- JIAO, Y., DING, Y., ZHA, Z., OKURO, T. (2019). Crises of Biodiversity and Ecosystem Services in Satoyama Landscape of Japan: A Review on the Role of Management. *Sustainability*, 11, 1–18. doi:<https://doi.org/10.3390/su11020454>
- KEOHANE, R. O., VICTOR, D. G. (2016). Cooperation and Discord in Global Climate Policy. *Nature Climate Change*, 6(6), 570–575. doi:<http://dx.doi.org/10.1038/nclimate2937>
- LAHIRI, H. (2014). Reality through Fantasy: Miyazaki Hayao's "Anime" Films. *The Asia-Pacific Journal*, 12(39), 1–5.
- LEE, Y-S., SAKUNO, S., PREBENSEN, N., KIMURA, K. (2018). Tracing Shintoism in Japanese Nature-Based Domestic Tourism Experiences. *Cogent Social Sciences*, 4(1), 1–12.
- LESLIE, H. M., GOLDMAN, E., MCLEOD, K. L., SIEVANEN, L., BALASUBRAMANIAN, H., CUDNEY-BUENO, R., FEUERSTEIN, A., KNOWLTON, N., LEE, K., POLLNAC, R. (2013). How Good Science and Stories can go Hand-in-Hand. *Conservation Biology*, 27(5), 1126–1129.
- LIM, T. W. (2013). Spirited Away: Conceptualizing a Film-Based Case Study through Comparative Narratives of Japanese Ecological and Environmental Discourses. *Animation*, 8(2), 149–162.
- LUKINBEAL, C. (2005). Cinematic Landscapes. *Journal of Cultural Geography*, 23(1), 3–22.
- MATSUI, H. (2023). Symbiosis of Nature and Tourism in Yakushima, a World Heritage Site. <https://featured.japan-forward.com/japan2earth/2023/07/3742/?utm>
- MAUERHOFER, V., NYACURU, F. (2022). Biodiversity, Migratory Species and Natural Heritage. In Paul G. Harris (Ed.), *Routledge Handbook of Global Environmental Politics* (2. ed., ss. 552–565). New York: Routledge.
- MAYUMI, K., SOLOMON, B. D., CHANG, J. (2005). The Ecological and Consumption Themes of the Films of Hayao Miyazaki. *Ecological Economics*, 54(1), 1–7.
- MCDONALD, B. (2001). Considering the Nature of Wilderness: Reflections on Roderick Nash's Wilderness and the American Mind. *Organization & Environment*, 14(2), 188–201.
- MOL, A. P.J., SPAARGAREN, G. (2000). Ecological Modernisation Theory in Debate: A Review. *Environmental Politics*, 9(1), 17–49. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/09644010008414511>
- MUMCU, S., YILMAZ, S. (2018). Anime Landscapes as a Tool for Analyzing the Human–Environment Relationship: Hayao Miyazaki Films. *Arts*, 7(2), 1–16.
- NAPIER, S. J. (2005). *Anime from Akira to Howl's Moving Castle: Experiencing Contemporary Japanese Animation*. New York: Palgrave Macmillan.
- NEWELL, C. (2013). The Films of Hayao Miyazaki -Shinto, Nature and the Environment. *Education About Asia*, 18(3), 82–83.
- OH, J-E., KIM, K. J. (2020). How Nostalgic Animations Bring Tourists to Theme Parks: The Case of Hayao Miyazaki's Works. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, 464–469.
- OSTROM, E. (2009). A General Framework for Analyzing Sustainability of Social-Ecological Systems. *Science*, 325, 419–422.
- PAN, Y. (2020). Human–Nature Relationships in East Asian Animated Films. *Societies*, 10(2), 1–13. doi:[doi:10.3390/soc10020035](https://doi.org/10.3390/soc10020035)
- PAUTZ, M. C. (2015). Argo and Zero Dark Thirty: Film, Government, and Audiences. *Political Science & Politics*, 48(1), 120–128. doi:<http://dx.doi.org/10.1017/S1049096514001656>
- PYNN, T. (2014). Introducing Students to the Cinematic Art of Akira Kurosawa and Hayao Miyazaki. *Journal of Global Initiatives*, 9(1), 37–56.

- REINDERS, E. (2016). *The Moral Narratives of Hayao Miyazaki*. Jefferson: McFarland & Company, Inc.
- ROSS, D. (2014). Miyazaki's Little Mermaid: A Goldfish Out of Water. *Journal of Film and Video*, 66(3), 18–30.
- SAUNDERS, F. P. (2013). Seeing and Doing Conservation Differently: A Discussion of Landscape Aesthetics, Wilderness, and Biodiversity Conservation. *The Journal of Environment & Development*, 22(1), 3–24.
- SEDDON, N., MACE, G. M., NAEEM, S., TOBIAS, J. A., PIGOT, A. L., CAVANAGH, R., MOUILLOT, D., VAUSE, J., WALPOLE, M. (2016). Biodiversity in the Anthropocene: Prospects and Policy. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 283. doi:<https://doi.org/10.1098/rspb.2016.2094>
- SEN CHAUDHURI, R. (2018). Kiki and the 'girl': A Moment of Reading between Deleuze and Feminism. *Deleuze and Guattari Studies*, 12(4), 486–504.
- SERVICES, INTERGOVERNMENTAL SCIENCE-POLICY PLATFORM ON BIODIVERSITY AND ECOSYSTEM. (2019). *Global Assessment Report of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. Bonn: <https://www.ipbes.net/>
- SMITH, M. J., PARSONS, E. (2012). Animating Child Activism: Environmentalism and Class Politics in Ghibli's Princess Mononoke (1997) and Fox's Fern Gully (1992). *Continuum*, 26(1), 25–37. doi:<https://doi.org/10.1080/10304312.2012.630138>
- SNYDER, G. (1990). *Practice of the Wild: Essays*. San Francisco: North Point.
- THEVENIN, B. (2013). Princess Mononoke and Beyond: New Nature Narratives for Children. *Interactions: Studies in Communication & Culture*, 4(2), 147–170.
- WALLISS, J. (2014). Apocalypse at the Millennium. In John Walliss & Kenneth G.C. Newport (Eds.), *The End All Around Us: The Apocalypse and Popular Culture*. (ss. 71–96). New York: Routledge.
- WU, C-I. (2016). Hayao Miyazaki's Mythic Poetics: Experiencing the Narrative Persuasions in Spirited Away, Howl's Moving Castle and Ponyo. *Animation*, 11(2), 189–203.
- YAMANAKA, H. (2008). The Utopian "Power to Live": The Significance of the Miyazaki Phenomenon. In Mark W. MacWilliams (Ed.), *Japanese Visual Culture: Explorations in the World of Manga and Anime* (ss. 237–255). New York: M.E. Sharpe, Inc.
- YONEYAMA, S. (2021). Miyazaki Hayao's Animism and the Anthropocene. *Theory, Culture & Society*, 38(7-8), 251–266.
- YOSHIOKA, S. (2008). Heart of Japaneseness: History and Nostalgia in Hayao Miyazaki's Spirited Away. In Mark W. MacWilliams (Ed.), *Japanese Visual Culture* (ss. 256–273). New York: M.E. Sharpe.

Summary

The relationship between humans and nature has an ancient history. Humanity's relationship with nature has varied since its existence. Different approaches have been seen regarding nature, from respecting it to exploiting it and destroying it for one's own interests. Harmony with nature is an indispensable duty and responsibility for the survival of humankind. In today's world, movies on the subject have great importance and impact in reflecting the relationship between humans and nature and the environment. The most famous name that comes to mind in today's world regarding movies about nature and the environment is Hayao Miyazaki.

Hayao Miyazaki's anime films have a great interest worldwide. Instead of emphasizing the comprehensive superiority of nature, Miyazaki's films emphasize that humans are an indispensable element of nature. Miyazaki's anime provides a convenient field of analysis regarding the environment and human relations. The results of human interaction with nature can be directly seen through environmental effects. Therefore, negative human behaviors towards nature directly cause environmental problems. Miyazaki's anime provides invaluable awareness in terms of examining the environmental effects of human harmony with nature.

In the analysis of environmental problems, the relationship between man and nature has primary importance. Therefore, the relationship between man and nature should be emphasized, especially regarding awareness of environmental problems. The basis of environmental activism is the relationship between man and nature and the results of this interaction. On the other hand, the relationship between man and nature is evaluated in a commodified framework in the Western world. This perspective accepts man and nature as two different phenomena. This approach sees man above nature and in a dominant position over it. Therefore, this approach is the basic philosophy underlying the global ecological problems that still continue today. In addition, the Western-type approach has a limited perspective. It is seen that this perspective does not provide a definite and permanent solution to the current

problems. On the other hand, there is a different approach that addresses the relationship between man and nature in a holistic manner. The Japanese people address the relationship between man and nature as a whole. Contrary to Western thought, the Japanese see man as defenseless against nature and dependent on it. Japanese anime has been interesting in terms of understanding environmental awareness through the relationship between man and nature. Hayao Miyazaki, on the other hand, has raised the global comprehensibility of awareness about the environment and environmental problems to the highest level with his individual works.

The events experienced by the characters in Miyazaki anime create a sense of empathy in the movie audience, and the audience identifies with these characters. Therefore, in narratives where magnificent landscapes are highlighted, the audience feels the anime in their own skin. Heroic stories are often included in anime films. Such narratives create interest in the audience and, at the same time, cause them to want to interpret the events. Viewers who experience a different experience outside of daily life establish a strong bond with the movie and use their imagination.

This study analyzes the potential of Miyazaki's anime to transform environmental awareness into political action at a global level through the interaction between humans, nature, and the environment. This article aims to make original contributions to the field of International Relations by analyzing the potential for transition to political action through increasing awareness of environmental sustainability and environmental problems. This article distinguishes itself from other studies by analyzing environmental awareness in Miyazaki's anime from a unique and groundbreaking perspective in the field of international relations.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Kırsal Alanda Yaşlılık: Muğla Kırsalında Bir Çalışma

Aging in Rural Areas: A Study in Rural Muğla

Ebru AÇIK TURĞÜTER

Öz

Amaç: Bu çalışma, kırsal alanda yaşayan yaşlı bireylerin yaşam biçimlerine, uğraş alanlarına ve geçinme stratejilerine odaklanarak tasarlanmıştır.

Yöntem: Çalışmada Muğla ilinin çeşitli kırsal alanlarında (Akçaova, Doğanlar, Fevziye, Esençay, Korucuk, Köklük, Menteş, Okçular, Turgut, Türbe, Yeşilyurt) yaşayan 65 ve üstü yaşa sahip kırk bir yaşlı bireyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde ortaya çıkan veriler, kırsal alanda gündelik yaşam, geçinme stratejileri ve yaşama dair tutumlar temaları altında toplanmış; tematik analize tabi tutulmuş ve saha notlarıyla yorumlanmıştır.

Bulgular: Çalışmada elde edilen en önemli bulgu, kırsal alanlarda yaşayan yaşlı bireylerin günümüz ekonomik şartlarında ihtiyaçlarını gidermede gün geçtikçe zorlandıkları ve bu nedenle yaşlılar için çocuk ve aile desteğinin oldukça önemli olduğudur. Çalışmada ayrıca gençlerin kırsal alanlardan göç etmiş olmasının yaşlı bireylerin yaşamlarını çeşitli şekillerde olumsuz etkilediği de bulgulanmıştır.

Sonuç: Kırsal alanlarda yaşayan yaşlı bireylerin başta sağlıklı yaş alması olmak üzere yaşamlarını devam ettirebilmeleri için altyapı ve üstyapı yatırımlarının doğru şekilde yapılması ve ayrıca sosyal destek mekanizmalarının işler hale getirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kırsal alan, yaşlılık, geçinme stratejileri, eleştirel yaşlılık paradigması, Muğla

ETİK BİLDİRİM: Etik Kurul Onayı: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu – 2’den onay alınmıştır (Karar no: 240087/76, tarih: 20.08.2024).

Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Muğla, Türkiye.
✉ ebruacik@mu.edu.tr

Geliş/Received: 10.12.2024
Kabul/Accepted: 11.05.2025

Abstract

Aim: This study is designed to focus on the lifestyles, occupations, and livelihood strategies of elderly individuals living in rural areas.

Method: In the study, in-depth interviews were conducted with forty-one individuals aged 65 and above from various rural areas in Muğla province (Akçaova, Doğanlar, Fevziye, Esençay, Korucuk, Köklük, Menteş, Okçular, Turgut, Türbe, Yeşilyurt). The data obtained from the interviews were categorized under themes such as daily life in rural areas, livelihood strategies, and attitudes towards life; subjected to thematic analysis, and interpreted with field notes.

Findings: The most significant finding of the study is that elderly individuals living in rural areas are increasingly struggling to meet their needs due to current economic conditions, and therefore, the support of children and family is crucial for the elderly. The study also found that the migration of young people from rural areas negatively affects the lives of elderly individuals in various ways.

Conclusion: To ensure that elderly individuals living in rural areas can continue their lives, especially by aging healthily, it is essential to make proper investments in infrastructure and superstructure, as well as to activate social support mechanisms.

Keywords

Rural area, aging, livelihood strategies, critical aging paradigm, Muğla

Giriş

Türkiye, altyapı olanaklarının artışı başta olmak üzere kentleşmenin hız kazanması, artan okur-yazar oranı, sağlık alanında yaşanan gelişmeler, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle olumlu gelişmeler kaydetmiş ve bunun sonucu olarak demografik yapısı 1980’lerde değişmeye; ortalama yaşam süresi artmaya başlamıştır. 1980’li yıllarda 62,5 olan ortalama yaşam süresi 2021–2023 döneminde 77,3’e (TÜİK, 2024); 1980’lerde nüfusun %4,7’sini oluşturan 65 ve üzeri yaşa sahip bireylerin ülkemiz toplam nüfusu içindeki oranı 2021–2023 döneminde %9,9’a yükselmiştir (TÜİK, 2023a). Ortalama yaşam süresinin uzaması ve yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki artışıyla yaşlanan nüfusla ilgili bilimsel çalışmalar da artmaya başlamıştır. Sosyoloji içerisinde de çeşitli alanlarda yaşlılık ile ilgili çalışmaların son zamanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Zira insan onuruna yakışır bir hayatın devamı ve etkili yaş almanın gerçekleşmesi, kültürel, ekonomik ve bir o kadar da sosyolojik bir durumdur. Bu gerçeklikten hareketle yapılan sosyolojik çalışmalar; yaşlılıkla ortaya çıkan değişimlere, sorunlara ve bu sorunların çözümüne, yaşlı bakımı için gerekli hizmetlere ve sosyal politikalara odaklanmaktadır. Biraz yakından bakıldığında bu çalışmaların önemli bir kısmının kent mekânından hareketle gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu durum hem çeşitli imkânların kent merkezinde yoğunlaşması hem de çeşitli şekillerde gerçekleştirilen göç nedeniyle nüfus yoğunluğunun kentte olmasının sonucudur. Ancak yine sosyolojik araştırmalar göstermektedir ki kırsal alanda yaşlı nüfusu daha yoğundur. Bu nedenle yaşlılıkla ilgili yapılan çalışmaların mekâna duyarlılığı önemlidir. Bu önemden hareketle tasarlanan çalışmada, kırsal alanda yaşayan yaşlıların yaşam biçimlerine, uğraş alanlarına ve geçinme stratejilerine odaklanılmış; çalışmanın teorik çerçevesinde de sosyolojik olarak yaşlılık olgusunun ele alınma biçimlerine ve kırsal alanda yaşayan yaşlılarla ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Sosyolojik Anlamda Yaşlılık

Modernitenin en önemli getirisi bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin toplumun her alanına uygulanması; ekonomik, toplumsal ve kültürel değişimleri tetiklemesidir. Bu değişimlerin belki de en önemli etkisi demografik anlamda dünyanın küresel olarak değişimi ve yaşam süresinin uzamasıdır. Modernite öncesi toplumun nispeten küçük bir bölümünü oluşturan yaşlılar artık bu dönemden itibaren nüfus içinde niceliksel olarak daha büyük bir yere sahip olmaya başlamıştır. 2022 yılında dünyada yaşlı nüfusu 782 milyon 998 bin 642 kişiye ulaşmış; dünya nüfusunun %9,8’ini yaşlı nüfus oluşturmuş ve ülkemizde de bu durum benzer bir seyir izlemiştir (TÜİK, 2023a). Bu seyir başta sağlık hizmetleri olmak üzere eğitimden emek yapısına kadar pek çok konuda ekonomik ve toplumsal politikalara ihtiyacı da ortaya çıkarmaktadır. Bu ihtiyacın toplumsal açıdan derinliği ve genişliğinin tespiti için atılan ilk adım yaşlılığın ve yaş almanın ne olduğunun belirlenmesidir. Söz konusu bu süreci anlamak için yaşlılık sosyolojisinin de katkıda bulunduğu ve araştırmalarında kullandığı çeşitli kuramlar ortaya atılmıştır. Tarihsel açıdan çeşitli dönemlere denk geldiği için üç bölüme ayrılan çalışmalar, yaşlılık ve yaş almanın farklı noktalarına değinmeleri bakımından oldukça önemlidir.

Yaşlılık ve yaş almayla ilgili kuramlar yaşlılıkla ilgili farklı perspektifleri ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki olan *yapısal işlevselci kuram* toplumsal sistem içinde bir dizi işlevi olan yaşlı bireyleri inceleme nesnesi olarak ele alır. Yapısal işlevselci kuram kendinden sonra gelen bir dizi kuramı etkileyen bir tür çatı kuram olarak yorumlanabilir; geri çekilme kuramı, aktivite kuramı, modernizasyon ve alt-kültür kuramları, süreklilik kuramı ve yaş tabakalaşması kuramı, söz konusu bu paradigmadan beslenen kuramlardır. Bu kuramlara göre daha genç olan *sembolik etkileşimci perspektif* yaşlanmanın bireysel boyutlarının öneminden hareket eder. Bir diğer kuram ise sosyal kaynaklara ulaşmada çeşitli eşitsizliklerin yanında yaş kategorisinin de yer aldığını savunan *çatışmacı perspektifler* olan feminist yaşlılık kuramı, politik ekonomi yaşlanma kuramı ve eleştirel gerontolojidir (Alptekin, 2011, s. 9; Kurtkapan, 2018). Bu çalışma, diğer perspektiflerin açılımlarını kabul etmekle birlikte kendini çatışmacı perspektiflere daha yakın görmektedir. Eleştirel gerontoloji, gelir eşitsizliğinin ve dengesizliğinin yaşlı bireylere yansımaları, yaşlı yoksulluğu, yaşlıların sosyal anlamda bağımlı olmaları ve sistemin sosyal eşitsizliği yeniden üretiminde yaşlıların da dezavantajlı gruplara dahil olmaları

gibi konulara eğilmektedir. Bu anlamda kuram, kaynaklara ulaşımındaki eşitsizliklerin yaşlıları daha çok etkilediğini savunmaktadır. Yaşlılık ele alınırken ayrıca cinsiyet ve sınıf farklılıklarına da dikkat edilmelidir. Bu anlamda politik ekonomi yaşlanma kuramı, ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin yanında yapısal düzenlemelerin bir bütünlük içinde yaşlanmayı ürettiği varsayımıyla literatüre katkıda bulunurken; feminist yaşlılık kuramı da yaşlanma çalışmalarına önemli bir değişken olarak cinsiyeti ekler, zira yaşlılıkta ortaya çıkan sorunlardan kadınlar daha fazla etkilenmektedir (Estes, 2001, s. 40–44; Phillipson ve Baars, 2007, s. 71–77). Böylece çatışmacı yaşlılık kuramları, yaşlılığın mekân, cinsiyet ve sınıfsal bakımından aldığı hallere dikkat çeker. Söz konusu bu çalışmanın teorik çerçevesi kurulurken ve saha deneyimi gerçekleştirilirken çatışmacı yaşlılık kuramları olan feminist yaşlılık kuramının, eleştirel gerontolojinin ve politik ekonomi yaşlılık kuramının altını çizdiği noktalara dikkat edilmiştir.

Literatür Değerlendirmesi

Ülkemizin toplam nüfusunun %9,9'unu oluşturan 65 yaş ve üzeri bireylerin %30,1'i kır olarak adlandırılan yerleşim yerlerinde ikamet etmektedir (TÜİK, 2023b). Yaşlıların özellikle sosyal hareketlilikte aktif olamamaları ya da göç sürecine katılamayıp "arkada kalmaları", kırsal alanın yaş yapısını değiştirmekle birlikte hizmetlere erişim hususunda sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu durum, yaşlı bireylerin sosyal ağlarının zayıflamasına ve destek mekanizmalarına ulaşmada zorluklar yaşamalarına (Walsh, 2012, s. 348) neden olmaktadır. Böylece denilebilir ki, tarımsal üretimin mekânı olarak tanımlanan kırsal alan çeşitli faktörler sonucu göç vermeye başladığında nüfus yapısı değişmeye kırsal mekân yaşlı bireylerle anılmaya (Duvan ve Kantar Davran, 2023, s.254) ve onlarla özdeşleşmeye başlamıştır. Kırın yaşlanması olarak adlandırılan bu süreç, diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de görülmeye başlayan bir durum haline gelmiştir. Muğla ili söz konusu olduğunda da bu duruma benzer değişimler gözlemlenmektedir. İlin kıyılarının 1970'li yıllardan itibaren turizme açılması; 1990 sonrasında kent merkezine üniversitenin kurulması ile hizmet sektöründe çalışmak için göç eden genç nüfusa üniversite öğrencileri, üniversite personeli, askeri nüfus ve mevsimlik çalışmaya gelen işçi nüfusu da eklenince Muğla'nın belirli merkezlerinde nüfus daha genç ve dinamik hale gelirken (MSKÜ, 2006), belirli bölgelerinde ise durağan bir yapı sergilemeye başlamıştır. Bu durağanlık demografik yapıyı da etkilemiş ve kırsal alanlarda hem nüfusun azalmasını hem de kalan nüfus içerisinde yaşlı nüfusun oranının artmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, kırsal alanda yaşayan yaşlıların sosyal ve ekonomik durumları, gereksinimleri ve yaşadıkları problemlerin tespitinin önemini ortaya koymaktadır. Zira kentler başta altyapı olmak üzere pek çok yatırımdan büyük pay alırken kırsal alanlar bu yatırımdan yoksun kalabilmektedir (Tolunay ve Akyol, 2006, s. 121). Yapılan literatür taramasında Türkiye'nin farklı bölgelerinde gerçekleştirilen araştırmalarda da bu yoksunluk ve bunun yanında yoksulluk durumu başta olmak üzere kırsal alanda yaşayan yaşlıların yaşadıkları sorunlar ve bu sorunların çözümüne yönelik çalışmalara rastlanmıştır.

Özgür ve Sabbağ (2013), Adıyaman'ın kırsal bölgelerinde yaşayan 276 yaşlı bireyle yaptıkları çalışmalarında kırsal alanda yaşayan yaşlıların sorunlarını tespit etmişler ve bu sorunların çözümü için bazı önerilerde bulunmuşlardır. Bu öneriler daha çok altyapı olanaklarıyla ilgili olmakla birlikte kırsal alanda yaşayan yaşlı bireylerin çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesinin aciliyeti de bu şekilde ortaya konulmuştur. Özellikle sosyo-ekonomik düzeyi düşük yaşlıların yaşadığı hanelerde tek tip beslenme yerine besin çeşitliliğinin sağlanması, evde bakım hizmetlerinin kırsal alana da götürülmesi ve yaşlılık dönemi için yerel yönetimler tarafından eğitici programların sağlanması bunlardan bazılarıdır. Söz konusu çalışma, coğrafi konumun kırsal alanda yaşayan yaşlı bireylerin sorunlarının tespitinde önemli bir bileşen olduğunu da ortaya koymaktadır. Bir diğer çalışmada Güler ve arkadaşları (2015), çalışmak için kentlere göçen insanların yaşlılık dönemlerinde köylerine dönerek yerleşmelerini konu almışlardır. Sivas'ın Zara ilçesine bağlı köylerde gerçekleştirilen çalışmada kış mevsiminin özellikle yaşlı bireyler için zorlayıcılığı merkeze alınmıştır. Araştırmacılar, kış aylarında yaşlı bireylerin beslenme ile ilgili yaşayabilecekleri sorunların çözümü için aşevi kurulmasını önerirken, hastanelere erişimde yaşanan sorunların çözümü için yaşlılara düzenli sağlık taramalarının yapılması ve gerektiğinde hastane muayeneleri için servis hizmetinin sağlanmasını önermişlerdir. Bunun yanında Güler ve arkadaşlarının toplumsal cinsiyet bağlamında kırsal alanda yaşlı kadın olma deneyimini ele aldıkları başka bir çalışmaları vardır (Güler vd., 2016). 83 yaşlı kadınla görüşmeler yapılan çalışmada, Zara köyleri özelinde kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda dezavantajlı konumda olduğu ortaya konulmuştur. Küçük (2016), Konya Derebucak'ta yaşayan 46 yaşlı bireyle gerçekleştirdiği çalışmada söz konusu yaşlı bireylerin sağlık, barınma, ulaşım gibi altyapı ihtiyaçlarının giderilememesi ile ortaya çıkan sorunlarını ele almıştır. Çalışmada bu sorunların çözümü için kışın yaşlılara sıcak çorba dağıtacak taşınabilir bir sistemin geliştirilmesi, genç nüfusu yörede tutacak yatırımların artırılması ve altyapı, üstyapı gibi hizmetler verilirken yörenin coğrafi koşulları ve iklim koşullarının göz ardı edilmemesi gibi çözüm önerileri sunulmuştur. Bir başka çalışmada Davran ve arkadaşları (2018), Adana'nın Havutlu ve Danacılı köylerinde yaşayan yaşlı kadınlara ve toplumun yaşlılığa bakış açısının (hasta, ak saçlı, bastonlu, ağır işiten, gözlüklü vb.) yaşlıların kendilerini algılayışını etkileme derecesine bakmışlardır. Değişen toplumsal şartlar nedeniyle yaşlı bakımının sorun olmaya başladığı ve kadın

yaşlıların yaşlılığı güzel bir dönem olarak yorumlamadıklarını bulgulamışlardır. Yine Davran ve arkadaşlarının (2020) Şanlıurfa'ya bağlı köylerde yaşayan 65 ve üzeri yaşta 69 kadın, 43 erkek olmak üzere 112 gönüllü kişiyle yaptıkları çalışmalarında erkeklerin yaşlılık dönemlerinde kadınlara göre daha fazla sorun yaşadıklarını ortaya koymuşlardır. Sosyal yardım fonlarından faydalananların önemli bir kısmının kadın olduğu ve kadınların neredeyse tamamının sağlık sorunu yaşadıklarında çocukları ve çevrelerinden yardım alabildikleri bulgularan çalışmada bu durumun aksine sağlık sorunu yaşayan erkeklerin yarıya yakınının yardım alabildiği ve bu yardımın ise sadece çocuklarıyla sınırlı kaldığı tespit edilmiştir.

Dünyanın farklı bölgelerinde de kırsal alanlarda yaşayan yaşlılarla ilgili başta yaşlı yoksulluğu ve yoksunluğu olmak üzere çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Shen ve arkadaşları (2012) Çin'in kırsal kesimdeki yaşlıların temel geçimini garanti altına almak amacıyla 2009 yılında yürürlüğe giren sosyal yardım desteğinin etkilerini araştırmışlardır. Jiangsu eyaletinin kırsal bölgesinde gerçekleştirilen çalışmada 60 yaş üstü 664 yaşlı ile sağlık, ekonomik durum, yaşlı bakımı ve yaşlı yalnızlığı hakkında görüşülmüştür. Çalışmada kırsal kesimdeki yaşlıların bir kısmının (%16,2) sağlık durumunun söz konusu yardıma rağmen kötü olduğu, 80 yaş üstü bireylerin ise özellikle bakıma ihtiyaç duyduğu bulgulanmıştır. Bununla birlikte kırsal kesimdeki yaşlıların önemli bir kısmının (%12,5) kendilerini yalnız hissettikleri ve çoğunun sosyalleşemedikleri de tespit edilmiştir. Gurumoorthy ve Thirumalraja'nın (2015) çalışmalarında, Davran ve arkadaşlarının çalışmalarının (2020) tam tersi sonuçlar elde ettikleri görülmektedir. Araştırmacılara göre Hindistan'daki kırsal alanda yaşlı kadınların maddi ve manevi yönden desteklerinin olmayışı ve sağlık konusunda gerekli desteği alamamaları nedeniyle mağdur oldukları tespit edilmiştir. Araştırmacılar yaşlılıkla ilgili sorunlar için tıbbi ve ekonomik desteğin artırılmasıyla bazı sorunların çözülebileceğini ileri sürmüşlerdir. Colorado'nun Great Plain bölgesinde yaptığı çalışmasında Weil (2017), kırsal ortamdaki aynı kasabaya taşınan yaşlı kişilerin yer değişimi ile ilgili düşüncelerini belirlemeyi amaçlamıştır. 16 yaşlıyla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilere göre bu kişilerin farklı nedenlerden dolayı kırsal alanlardan ayrışmalar bile önceki yaşamları hakkında olumlu düşündükleri ve kırsal alanda geçen yaşamlarından kopamadıkları bulgulanmıştır. Buradan hareketle kırsal alan ve aidiyet duygusunun kırsal alandaki birincil ilişkilerle birlikte yaşlı bireyler açısından önemi ortaya konulmuştur. Walsh ve arkadaşları (2019), İrlanda'nın kırsal bölgelerinde yaşları 59 ile 93 arasında değişen 106 yaşlı kişi ile sosyal dışlanmayı merkeze aldıkları bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Sosyal dışlanmanın çok katmanlı yapısını gözler önüne seren çalışmalarında sosyal ilişkiler, altyapı hizmetleri, ulaşım, güvenlik, suç, finansal ve maddi kaynaklara erişimde yaşanan dezavantajlılık durumlarına dikkat çekilmiştir. Çalışmada yaşlı bireylerin kapasiteleri/durumları, yaşam döngüleri, yaşadıkları yer/mekân ve makroekonomik güçlerin durumu, yaşlı dışlanmasının derecesini belirleyen en önemli faktörler olarak ortaya konmuştur. Padmore ve arkadaşları (2020), Latin Amerika, Karayipler, Asya ve Afrika'daki gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşlanma biçimlerini ve zorluklarını incelemişler ve Gana'ya odaklanmışlardır. Araştırmacılar, sosyal sermaye ile sağlık okuryazarlığı arasındaki karmaşık ilişkileri ve bunların söz konusu ülkelerdeki kırsal alanlarda yaşayan yaşlı bireylerin sağlık özelinde yaşam kalitesi üzerindeki etkilerini göstermişlerdir. Yine Dong (2020), Vietnam'da kırsal kesimde yaşayan 60 yaş ve üzeri 307 katılımcıyla gerçekleştirdiği çalışmasında, kuşaklar arası desteğin yaşlıların öznel refahını nasıl etkilediğini araştırmıştır. Öznel refahın, psikolojik refahı, kişisel sağlık durumunu ve yaşam memnuniyetini içerdiğini savunan Dong, tüm yaşlıların çocuklarına maddi destek sağladıklarında psikolojik sağlıklarının daha olumlu hale geldiğini ortaya koymuştur. Ekonomik zorluklara ve evlat edinmenin yaygınlığına rağmen, mali destek yaşlı yetişkinler için bir yük olarak görülmemekte; aksine onların nesiller arası ilişkilerdeki konumlarını ve güçlerini teyit etmelerine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, manevi bakım almak onların psikolojik durumunu ve yaşam doyumunu daha çok artırmaktadır. Sonuç olarak çalışma, yaşlıların yaşam kalitesini iyileştirirken nesiller arası desteğin değişiminin etkisinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Li ve Zhu (2022), Çin Hane Halkı Gelir Projesi'nden alınan verileri kullanarak, son yirmi yılda kırsal Çin'deki yaşlılık yoksulluğundaki değişiklikleri ele almışlardır. Çin'de yaşlı yetişkinler arasındaki mutlak yoksulluğun 2002'deki %33,86'dan 2018'deki %2,68'e önemli ölçüde azaldığını, ancak aynı dönemde gelir veya tüketim açısından ölçülen göreceli yoksulluk oranının arttığını bulgulamışlardır. Araştırmacılar, kırsal yaşlı yoksulluğunun sağlık sorunlarıyla ve daha düşük eğitim seviyesiyle güçlü bir ilişkisi olduğunu bulgulamışlardır. Literatür taramasından hareketle genel olarak kırsal alanda yaşlılıkla ilgili yapılan çalışmaların yaşlı yoksulluğu, yaşlılıkta yaşam kalitesi, yaşlı sağlığı ve bakımı, yaşlılık algısı, sosyal politikaların ve hizmetlerin etki derecesi, göçün kırsal alanda yaşayan yaşlılara etkisi gibi konularda yoğunlaştığı görülmüştür. Ayrıca elde edilen bulguların yaşlıların cinsiyetleri, sınıfsal durumları ve yaşadıkları bölgelere göre değiştiği de tespit edilmiştir. Söz konusu bu çalışma literatür taramasından elde edilen verileri akılda tutarak yaşlı bireylerin kırsal hayatta gündelik yaşam pratiklerine ve geçinme stratejilerine odaklanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Dünya nüfusunun yaşlanmaya başlamasıyla birlikte farklı disiplinlerde yaşlılık olgusunu ele alan çalışmaların sayısı da artmaya başlamıştır. Sosyoloji alanında yapılan çalışmalar, genel olarak yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan değişimler,

sorunlar ve bu sorunların çözümüne odaklanmaktadır. Bu çalışmalarda yaş faktörünün yanında sınıfsal durum ve medeni durum, cinsiyet ve mekân gibi pek çok bileşen araştırma sonuçlarını etkilemektedir. Zira yaşlanma hem bireyden bireye hem de toplumdan topluma değişen bir olgudur ve bu nedenle yaşlı bireyler heterojen bir yapıya sahiptir. Bu heterojenlik ve kişiye özgülük nedeniyle çalışmada nitel araştırma teknikleri kullanılmış ve fenomenolojinin sosyal bilimlere armağanı olan derinlemesine görüşmeler (Yıldırım ve Şimşek, 2018) yapılmıştır. Katılımcılar anahtar kişilerin referansı ile tespit edilmiştir. Anahtar kişiler, araştırmacının tanıdığı ve söz konusu kırsal alanlarda akraba ve tanıdıkları olan üniversite öğrencileridir. Alana çıkılması, görüşmecilerin tespiti ve görüşmelerin gerçekleştirilmesinde üniversite öğrencilerinin önemli katkıları bulunmaktadır. Çalışmada veri çeşitliliğinin sağlanması için farklı kırsal alanlardan bireylerle görüşme yapılmaya dikkat edilmiştir. Görüşmelerde elde edilen veriler, “demografik özellikler, yaşlılıkta gündelik yaşam, geçinme stratejileri ve yaşama dair bakış”, temaları altında toplanmış ve tematik analize tabi tutulmuştur. Veriler yorumlanırken saha notlarından faydalanılmıştır. Katılımcılar K1, K2, K3 vb. olarak kodlanmıştır. Çalışmanın sahası 2024 yılının ağustos ayında başlamış olup yaklaşık üç ay sürmüştür. Çalışmanın sahasının oluşturulmasında izlenen en önemli strateji görüşmeyi kabul edecek kişilerin varlığı olmuştur. Bu anlamda yakın ya da uzak olan kırsal alanlar belirli bir sıraya göre değil görüşme yapılma olasılığına göre ziyaret edilmiştir. Çalışmanın ilk sınırlılığını bu durum oluşturmuştur. Zira ziyaret ve görüşmeler yaz aylarında yoğunlaşan turizm faaliyetleri nedeniyle oluşan trafik yoğunluğuna denk geldiği gibi mesafe ve masraf açısından belirli zorlukları da beraberinde getirmiştir. Ayrıca, gidilen kırsal alanlarda yer alan yaşlı bireylerin bazılarının çocuklarıyla kıyı tatiline çıktığı, bazılarının hem yazı rahat geçirmek hem de kışa hazırlanmak için yaylalara gittiği, bazılarının ise sağlık kontrolleri, düğün, akraba, eş-dost ziyareti gibi nedenlerle köylerinde olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu nedenle görüşmeler bu dönemde söz konusu kırsal alanlarda olan gönüllü katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin gerçekleştirilmesi sırasında, soruların anlaşılmasıyla ilgili sorun yaşanmazken belirli yaştaki katılımcıların [özellikle 70 ile 80 yaş aralığında olanların] kullandıkları yerel ağız nedeniyle cevapların günümüz Türkçesiyle anlaşılır hale getirilmesi gerekmiştir. Bu duruma örnek teşkil eden cevaplardan bir tanesine bulgular ve analiz kısmında yer verilmiştir. Bunun dışında katılımcılar genel olarak yapıcı ve içten davranışlar sergilemişler ve çalışmanın seyrinin olumlu olmasına da yardımcı olmuşlardır. Böylece çalışma belirli bir alandan hareketle yapılsa da içinde yaşlılık, kırsal alanda yaşayan yaşlılar ve geçinme stratejileriyle ilgili belirli deneyimleri kapsama potansiyeline sahip olmuştur.

Bulgular ve Analiz

Demografik Özellikler ve Yaşam Biçimleri

Çalışmanın sahasını Dalaman, Menteşe, Milas, Ortaca, Seydikemer ve Yatağan ilçelerinde bulunan on bir kırsal yerleşim alanı oluşturmuştur. Bu alanlar; Akçaova (5 katılımcı), Doğanlar (4 katılımcı), Fevziye (3 katılımcı), Esençay (4 katılımcı), Korucuk (3 katılımcı), Köklük (4 katılımcı), Menteş (5 katılımcı), Okçular (2 katılımcı), Turgut (4 katılımcı), Türbe (3 katılımcı) ve Yeşilyurt (4 katılımcı) olarak sıralanmıştır. Çalışmaya yaşları 65 ile 80 arasında değişen 41 gönüllü kişi katılmıştır. 14 erkek ve 27 kadın katılımcının demografik özellikleri (cinsiyet, yaş, medeni durum, çalışma durumu, eğitim durumu, ikamet ettikleri kırsal alan) aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablo 1. Demografik Özellikler:

Tablo 1. Katılımcıların temel demografik özellikleri görüşmelerin gerçekleştirildiği tarihe göre sıralanmıştır.

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çalışma Durumu	Eğitim Durumu	Yerleşim Yeri
K1	Kadın	66	Evli	Tarım işçisi	Lise mezunu	Doğanlar
K2	Kadın	74	Bekar	Pazarcı	Okula gönderilmemiş	Esençay
K3	Kadın	70	Evli	Tarım işçisi	İlkokul mezunu	Menteş
K4	Kadın	65	Evli	Tarım işçisi	İlkokul mezunu	Menteş
K5	Kadın	65	Evli	Pazarcı	İlkokul mezunu	Doğanlar
K6	Kadın	65	Evli	Ev emekçisi	Ortaokul mezunu	Menteş
K7	Kadın	72	Bekar	Tarım işçisi	İlkokul terk	Doğanlar
K8	Kadın	67	Evli	Pazarcı	Ortaokul mezunu	Türbe
K9	Kadın	68	Evli	Tarım işçisi	İlkokul terk	Doğanlar
K10	Kadın	65	Evli	Ev emekçisi	İlkokul mezunu	Turgut
K11	Erkek	76	Evli	Bakkal	Lise mezunu	Turgut
K12	Erkek	74	Evli	Terzi	Lise mezunu	Turgut
K13	Kadın	65	Evli	Ev emekçisi	İlkokul mezunu	Turgut

Tablo 1. Devamı

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Çalışma Durumu	Eğitim Durumu	Yerleşim Yeri
K14	Kadın	66	Evli	Ev emekçisi	Ortaokul mezunu	Esençay
K15	Kadın	80	Bekar	Pazarcı	Okula gönderilmemiş	Esençay
K16	Kadın	66	Evli	Ev emekçisi	Ortaokul mezunu	Esençay
K17	Kadın	65	Evli	Ev emekçisi	Ortaokul mezunu	Köklük
K18	Kadın	69	Evli	Tarım işçisi	Lise mezunu	Fevziye
K19	Kadın	70	Bekar	Ev emekçisi	İlkokul terk	Korucuk
K20	Kadın	65	Evli	Tarım işçisi	İlkokul mezunu	Okçular
K21	Kadın	65	Evli	Ev emekçisi	İlkokul mezunu	Okçular
K22	Kadın	65	Bekar	Ev emekçisi	Lise mezunu	Korucuk
K23	Erkek	65	Evli	Çiftçi	Lise mezunu	Akçaova
K24	Erkek	65	Evli	Emekli	Lise mezunu	Korucuk
K25	Kadın	66	Bekar	Ev emekçisi	Lise mezunu	Yeşilyurt
K26	Erkek	71	Evli	Emekli	Lise mezunu	Menteş
K27	Kadın	68	Evli	Pazarcı	Ortaokul mezunu	Menteş
K28	Erkek	73	Evli	Çiftçi	İlkokul mezunu	Yeşilyurt
K29	Erkek	65	Evli	Emekli	Üniversite	Akçaova
K30	Erkek	66	Evli	Emekli	Lise mezunu	Akçaova
K31	Kadın	72	Bekar	Ev emekçisi	Okula gönderilmemiş	Akçaova
K32	Erkek	68	Evli	Emekli	Üniversite	Fevziye
K33	Erkek	69	Evli	Emekli	Lise mezunu	Akçaova
K34	Erkek	72	Evli	Emekli	Lise mezunu	Köklük
K35	Erkek	69	Evli	Emekli	Lise mezunu	Köklük
K36	Erkek	67	Evli	Çiftçi	Lise mezunu	Köklük
K37	Erkek	80	Bekar	Emekli	İlkokul mezunu	Türbe
K38	Kadın	66	Evli	Ev emekçisi	İlkokul mezunu	Fevziye
K39	Kadın	68	Evli	Tarım işçisi	İlkokul mezunu	Yeşilyurt
K40	Kadın	65	Evli	Ev emekçisi	Lise mezunu	Türbe
K41	Kadın	68	Evli	Tarım işçisi	İlkokul terk	Yeşilyurt

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere katılımcı kadınlardan 7'si bekindir ve bekar kadınlardan biri boşanmış olup 6'sının eşi ölmüştür. Bekar kadınların hepsi çocuklarıyla yaşamaktadır. 14 katılımcı erkekten 1'i eşini kaybetmiş ve bekarken; diğerleri evlidir. Bekar olan erkek katılımcı en büyük oğlu ile yaşamaktadır. Katılımcıların aylık hane geliri 11 bin ile 60 bin TL arasında değişmektedir. Katılımcı kadınlardan çalışmaya devam edenler çocuklarına maddi destek sağlarken; ev emekçisi kadınlar çocuklarına yerel yiyecekler de dahil olmak üzere mutfaklarında kullanmaları için çeşitli ürünlerle destek olmaktadır. Bekar olan 7 kadın çocuklarıyla yaşamakta ve bakımlarını çocukları üstlenmektedir. Bekar olan katılımcı kadınlardan 4'ünün eşlerinden kalan bir geliri olmadığı gibi gelir getirecek bir uğraşı da bulunmamaktadır; ancak hane içi işlerde hane halkına yardımcı olmaktadır. Bu anlamda bu 4 kadın, yaşlı ev emekçisi konumundadır. Bu çalışma özelinde katılımcı kadınların ekonomik gelire sahip olma açısından erkek katılımcılara göre daha dezavantajlı olduğu yorumu yapılabilir. Katılımcılardan 32'si bahçe ya da tarlalarında kendilerinin tüketeceği ürünleri yetiştirmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı, günümüz Türkiye'sinin ekonomik özellikleri açısından dar gelirli grubuna girmektedir. Zira katılımcılar, şu anki yaşam biçimlerini daha önceki dönemleriyle kıyaslamakta ve günümüz şartlarının onları zorladığını belirtmektedirler. Bunun yansıması olarak katılımcıların önemli bir kısmının yaşam biçimi oldukça sade, günü kurtarmaya odaklı ve gereklilikler dışında masraf etmemeye dayalıdır. Bu durum, katılımcıların gündelik yaşamlarını ve geçinme stratejilerini de etkilemektedir.

Yaşlılıkta Gündelik Yaşam

Bu başlıkta katılımcıların yaşlılıkla birlikte gündelik yaşamlarında değişen deneyimlerinin neler olduğu ortaya konulmak istenmiştir. Bu amaçla katılımcılara öncelikli olarak gündelik hayattaki deneyimlerinin daha önceki ve şimdiki

hali arasındaki farklar; insan ilişkileri, dinlenme, çalışma ve boş zamanları özelinde sorular sorulmuştur. Katılımcılar bu sorulara gelir durumları, bekar ya da evli olmaları, çalışıp çalışmama durumlarına göre cevaplamışlardır. Bekar ve çalışan katılımcıların bazıları için insan ilişkilerinde değişimden çok gördükleri insan sayısının azalması söz konusudur. Bu anlamda bazı katılımcılar gündelik hayatlarındaki pratikleri daha az sayıda ancak çok daha yakın kişilerle birlikte gerçekleştirmektedir.

“Hindi [şimdi] o ölünce de [eşim ölünce] gitmedim pek, hana bir gün on gün [yani belirli bir süre] gitmeyince zaten gitmiyon. Bana kırık olmazlar [incinmezler]. Ben işte oğlanla, çocuklarlayın. Onlarla yer içerin. Bağda bahçedeyim, durulur mu [çalışmak lazım], her şeyi kafamdan hesap ederim. Burdan çıkkanı satarın, pazara giderin. Herkes yatınca yatarın, kalkmadan da kalkarın. Eskiden iş çoğudu şimdi o kadar yok. Daha çok alırdık daha çok yerdik. Eskiden insanda çoğudu şimdi o da yok, biz bizyiz” (K2, Kadın, 74 yaş, Esençay).

“Eşim ölünce çocuklar torunlar; daha çok onlarla vakit geçiriyorum. Evin içindeki işleri yaparım, komşular çağırırsa onların tarlasına, bahçesine yardım etmeye giderim. Gittiğim yerler eş dost hep, tanıdık zaten. Oralarda iş bitince eve dönerim. Yememiz içmemiz ailemle birlikte, birlikte pişirir yeriz. Konu komşuya da vakit kalırsa gideriz ama her zaman değil. Herkes meşgul, herkes işte güçte.... Hastaysam dinlenirim, yoksa çalışırım. Eskiden çocuklar küçüktü, tarla işi vardı, şimdi iş daha az. Tüketeceğimizi alırdık, eskiden öyleydi. Çevremizdeki insanlarda azaldı, biz bizyiz, kime gidelim” (K6, Kadın, 65 yaş, Menteş).

Evli olan katılımcıların cevapları, çalışıp çalışmama durumlarına göre farklılaşmaktadır. Hem evli hem de emekli olan bazı katılımcılar için kırsal alan ikinci baharın yaşanacağı yegâne yer anlamına gelmektedir. Bu durum sosyal ilişkilerine ve gündelik yaşamlarına da yansımıştır. Ev emekçileri ya da çalışanlar içinse hayat yoğunluğunu korumaktadır. Bu yoğunluk ise çevrelerinin sınırlı sayıda kişiden oluşmasını getirmektedir.

“Artık evin içindeyim, eskiden tarlaya gidiyordum, şimdi gitmiyorum. Evin içindeyim, evde ne iş olursa onu yapıyorum. Konu-komşu gelirse biz de gideriz. Ama çok sıcak havada ve çok soğuk havada kimseye gidemem. Bahçem var, tavuklarım var; onları da bırakamam. Evde zaten iş bitmez. Dışarıya çıkarsak sadece akraba ya da konu komşuya gideriz o kadar. Gidilecek gibi değil bir de biz kendimiziz işte. Eskiden geçinmek kolaydı, şimdi öyle değil” (K8, Kadın, 67 yaş, Türbe).

“Şöförlikten sonra çiftçilik yapıyorum, tarlada işim varsa erkenden kalkarız tarlaya gideriz, sonra eve döneriz, yeme içme tabi birlikte ama uykusu olan yatar. Yani işte, eş dostla rastlaşırız ama o kadar. Tarla işleri ne kadar izin verirse o kadar görüşürüz. Eskiden daha mı iyiydi; herhalde daha iyiydi, daha iyi daha çok alıyorduk daha çok vakit geçiriyorduk. Şimdi insan da azaldı, çocuklarla biz; bir de yakındaki komşular kaldık” (K11, Erkek, 76 yaş, Turgut).

“Emekli olduktan sonra, zaten çocuklarda evlenip iş bulup gittiği için kendi evimizde, eşimle vakit geçiyor. Eşimle yürüyüş yaparız, kitap okuruz. Akrabalara da uğrarız yürüyüş sırasında tabi ki. Ben evde eşime de yardımcı olurum ev işlerinde; e iki kişiyiz sonuçta. Vakit geçirmek için ilçe ve il merkezine de gideriz. Her şeyi birlikte yaparız, yeme-içme, uyuma. Ama en çok gezeriz. Yani ben bu zamana kadar çok çalışmamın sefasını sürüyorum diyebilirim. Eskiden çalışıyordum her şey ona göreymiş şimdi emekliliğe göre. Ama tabi ekonomik olarak her şey daha farklı, daha dikkatliyiz” (K29, Erkek, 65 yaş, Akçaova).

Katılımcılara yaş almayla sosyal çevrelerindeki insanların sayısının azalması arasında bir ilişki olup olmadığı sorulmuştur.

“Genç değiliz artık, çok insan da yani nasıl söyleyeyim, ben çok dert etmiyorum ama o eskidendi. Az olsun öz olsun” (K36, Erkek, 67 yaş, Köklük).

“Bizim çevremiz belli, yani görünce selamlaşır konuşuruz ama ben artık kalabalıkla yapamıyorum” (K30, Erkek, 66 yaş, Akçaova).

“Herkesin işi gücü var, biz seradayız çoğu zaman ya da cevizde, olmadı ev işi var. Öyle çok vakit yok; gideyim, geleyim, görüşeyim. Gençlikteydi her şey” (K22, Kadın, 65 yaş, Korucuk).

Yaş almayla birlikte sosyal ilişki ve etkileşimlerinde azalma yaşayan bireylerle ilgili yapılan çalışmalarda (Canatan, 2016, s.142; Görgün Baran, 2016, s.82) bu durumun yaşlı bireylerde sosyal dışlanma ve yalnızlık duygusunu ortaya çıkaracağına dair bulgular elde edilmiştir. Dericioğulları-Ergun ve Akyıldız (2017), çalışmalarında yaşlılık dönemi ile yalnızlaşma arasındaki ilişkiyi ortaya koymuşlar ve yaşlıların önemli bir kısmının çocuklarına, akrabalarına ya da yakın çevresine yük olma kaygısı taşıdığını, bu durumun da başkalarıyla iletişimden kaçınmalarına neden olabileceğini bulgulamışlardır. Bu çalışmada ise katılımcılar yaş almayla beraber gündelik hayatlarını eskisine oranla daha az sayıda insanla geçirmelerinin sebebi olarak bireysel meşguliyetlerini öne sürmüşlerdir. Bunun üzerine katılımcılara acil durumlarda (tıbbi, ekonomik, sosyal vb.) kimlerden yardım aldıkları sorulmuştur. Katılımcılar hane içindeki aile

bireylerinden sonra en çok komşularından yardım alma eğilimindedirler. Katılımcıların komşuları ise akrabalarından oluşmaktadır. Çalışmaya katılan katılımcılara sosyal destek mekanizmalarından yani aile, çalışma arkadaşları ve yakın arkadaşlarının varlığının ve desteğinin öneminden bahsedilmiştir. Bu durum Walsh'ın (2012, s. 348) yaşlı bireylerin kırsal alanlarda sosyal destek mekanizmalarından uzakta oldukları yorumunu akla getirmektedir. Katılımcılar sınırlı sayıda insanla görüşmelerini kendi tercihleri olarak yorumlamışlar; yaşadıkları yerin ve yaşam biçimlerinin görüştükleri kişi sayısını etkilediğini öne sürmüşlerdir. Bunun üzerine katılımcılara az sayıda insanla görüşmeye etki eden başka faktörler olup olmadığı da sorulmuş ve göç etme ile ilgili sayısal bilgiler paylaşıp bu soru ayrıntılandırılmıştır. Katılımcılar bunun üzerine göçün içinde bulundukları alanlarda yaşayan bireylerin sayısında azalmaya etki ettiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar özellikle genç nüfusun evlilik, eğitim, iş bulma gibi nedenlerle bulundukları yerlerden başka merkezlere göç ettiklerini belirtmişlerdir¹. Katılımcılar bunun için birbirinden farklı iki nedeni dillendirmişlerdir. Birinci neden olarak gençlerin kırsal alanlarda gereken sorumluluğu almak istememeleridir; ikinci neden ise sistemin gençleri göçe mecbur bıraktığıdır.

“Herkesin uygun tarlası var. Gençler gittiği için buralarda bu işlerde çalışan genç yok. Buradan gidenlerin hepsinin evi var, bahçesi, tarlası var ve çoğu gidip bir de kira ödüyor. Hep büyük şehirlere kaçtılar. Genelde okuyarak kaçıyorlar. Eğer buradaysalar da tarlaya gitmiyorlar. Sonra da iş yok diyorlar. Çalışmazsan iş olmaz zaten” (K18, Kadın, 69 yaş, Fevziye).

“Gençler iş imkânı olmadığından köyden kaçıyorlar. İş imkânı olsa zaten gitmez, giden de geri gelir. İş imkânı nasıl olur? Fabrika olur veya gıda üretimi için seralar, tesisler, meyve-sebze depolama tesisleri buralarda insanlar çalışabilir. Çevrede sadece mermer fabrikası var ona da okumayan gençler gidiyor. İş imkânı sağlanırsa hepsi geri gelir” (K11, erkek, 76 yaş, Turgut).

Katılımcılar gençlerin kırsal alandan göç etmelerini genel olarak olumlu bulmamaktadır. Bu anlamda kırsal alanların göç vermesi ve kırsal alanlarda gençlerin yokluğunun pek çok olumsuz etkisinin yanında yaşlıların yaşamlarında da daha fazla sorumluluk almalarını getirdiğine dair yorumlar olmuştur. Katılımcılar kırsal alanların ve kendi yaşamlarının gençlerle çok daha iyi olacağı konusunda da hemfikirdir. Küçük (2016) çalışmasında, kırsal alanda yaşlıların ihtiyaçlarına yönelik vurguda bulunmuş ve yörede altyapı-üstyapı ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra, gençleri kırsal alanlarda tutacak yatırımların gerekliliğinden bahsetmiştir. Bu çalışmada da kırsal alanda yaşayan yaşlılar, gençlerin istihdamına yönelik yatırımlara olan ihtiyaçtan bahsetmişlerdir. Azalan birey sayısı ve daralan sosyal çevrenin tespiti ardından bu başlık altında sorulan son soru katılımcıların gündelik ihtiyaçlarını nasıl giderdikleri ve bu ihtiyaçların giderilmesinde herhangi bir destek alıp almadıklarıdır. Burada asıl merak edilen nokta yaş almayla birlikte başta fiziksel olarak ve ikincisi de ekonomik olarak ihtiyaçlarını gidermede bir kayıp ya da azalma yaşayıp yaşamadıklarıdır. Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre ihtiyaçlarını gidermede maddi ve fiziksel olarak eskiye oranla durumlarının daha kötü olduğundan bahsetmişlerdir.

“Yaşlanınca her şey değişti tabi, uyuyamıyorsun, uyudun mu zor uyanıyorsun. Eskisi gibi gücün olmuyor. Elinden tutan yoksa zor her şey. Ne bileyim bizler... eskiden yok değildi... vardı. Eşimden Allah razı olsun, öldü emekli kaldı ama emekli maaşı ile geçim zor. Genç olsan bir işe gir, tarla da çalış. O da bu yaşta olmaz. Ben tek başıma, tek maaşla günümüz şartlarında ancak geçiniyorum. Yaşlılık her şeyi olumsuz etkiliyor. Senin gibi gençler olsa iyi olur, yani bir elinden tutan” (K19, Kadın, 70 yaş, Korucuk).

“Her işi kendim yapıyorum, ev olsun, tarla olsun. Yetmiyor, mecbur kendi tarlamız, kimi çağırırım. Tarla işi için çağırırsak yardıma gelen olur ama herkesin kendi işi de var. Benim için de yaşlandıkça da her şey daha zor oluyor. Pahalılıktan bahsetmiyorum bile... Onu hiç demiyorum. Gençlikte tabi daha kolaydı her şey. Genç, sağlıklı insana çalışmak zor değil, bizim zamanlarımız da böyle değildi, tavuk, yumurta bile yeterdi. Şimdi daha zor her şey. Yardım eden olursa iyi olurdu, tek başına tüm iş nereye kadar” (K14, Kadın, 66 yaş, Esençay).

“Ev işleri için kızlarımı çağırıyorum tabi ki, her şeyi de tek yapamam, eskidendi hem tarlaya git hem eve gel hem hayvana bak hem çocuğa bak. Şimdi çocuk yok, hayvanda azaldı ama ben de yaşlandım. Çağırırım, gelirler işin ucundan tutarlar. Yaşlanmak böyle işte. Şimdi bir de pahalılık var, biz kendimize yetmeye çalışıyoruz ama her şey pahalı, anlayacağın hiçbir şey eskisi gibi değil” (K38, Kadın, 66 yaş, Fevziye).

Erkek katılımcılar ise bu soruya evli olup olmama ve yaşlarına göre farklı cevaplar vermişlerdir. Bazıları için bu yaşta rahat yaşamak için fazla enerjiye, başkalarına ve paraya ihtiyaç bulunmamaktadır. Bu cevabı veren iki erkek katılımcı, üniversite mezunu ve emeklidir.

¹TÜİK verilerine göre 2008–2023 yılları arasında Muğla'ya başka illerden 512.146 kişi göç etmişken 674.534 kişi Muğla'dan başka illere göç etmiştir. Bu anlamda Muğla göç aldığı gibi göç verende bir il olma özelliğindedir. <https://nip.tuik.gov.tr/?value=IllerArasiGoc> (2023c)

“Değişen şeyler elbette oldu, yürümeden uyumaya ama şimdi her şey daha anlamlı, daha güzel. Onu fark etmek için durmak gerekiyormuş. Biz kendi ihtiyaçlarımızı kendimiz görüyoruz. Elbette maddi, fiziksel ve psikolojik olarak eskisi gibi değil. Ama çok şükür biz hanımla birbirimize yetiyoruz” (K29, erkek, 65 yaş, Akçaova).

“Her şey daha sakin, eskiden curcunaydı; ev, iş, çocuklar derken geçti gitti. Şimdi her şey belli, durup dinlenebiliyorsun. Hayatın geçte olsa tadını da çıkartabiliyorsun. Ev daha sakin tabi bir Koroğlu bir Ayvaz. Günümüz belli gecemiz belli” (K32, Erkek, 68 yaş, Fevziye).

Bazı katılımcılar yaşlılıkla birlikte insanın her şeye muhtaç olduğunu ve bu nedenle her şeyin daha keyifsiz ve zor olduğunu belirtmiştir.

“Önceden böyle değildi; yaşlılıkta her şeyi zor, yaşlandıkça daha da zor. Eşim ölüp tek kaldığım için mecbur çocuklarla yaşamaya başladım. Onlarla yaşamak zorundasın, hanım olsaydı böyle olmazdı ama onu da kaybettik, tek kaldım. Her şey zor” (K37, erkek, 80 yaş, Türbe).

“Yaş aldıkça pek çok şey zor, bu dönemde gerçi herkese her şey zor. Çocuklar, torunlar için mecbur dayanıyorsun, çalışıyorsun hastada olsan yorgunda olsan. Biraz keyifsiz olunca da olay çıkıyor, rahat rahat şikâyetle edemiyorsun. Biraz hasta oldun mu zaten ... İşte o zaman gör...” (K26, erkek, 71 yaş, Menteş).

Davran ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada (2020) yaşlı erkeklerin kırsal alanlarda daha çok sorun yaşadığı, yaşlı kadınların ise sosyal yardım konusunda daha avantajlı olduğu bulgulanmıştır. Bunun karşısında Gurumoortly ve Thirumalraja (2015) kırsal alanda yaşlı kadınların ekonomik ve manevi destek eksikliği ile kötü sağlık koşulları nedeniyle mağdur olduklarını bulgulanmışlardır. Bu çalışmada da yapılan gözlemler ve saha notlarından hareketle kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha fazla sorumluluğa sahip olduğu ve bu sorumlulukların önemli bir kısmını tek başlarına gerçekleştirdikleri bulgulanmıştır. Kadınlar evde, bahçede, tarlada çalışmakta ve hatta bazıları torunlarına da bakmaktadır. Bu durum onların erkeklere oranla daha çok sorunla mücadele etmelerini gerektirmektedir. Bu anlamda bu çalışmada, kırsal alanda kadınların ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak daha fazla desteğe ihtiyaç duyduğu bulgulanmıştır.

Geçinme Stratejileri ve Geleceğe Dair Tutumlar

Katılımcılara gündelik yaşam için oldukça önemli olan geçinme stratejileri, başta mutfak masrafları olmak üzere sağlık, giyinme ve boş zaman aktivitelerine ayırdıkları bütçeler özelinde sorulmuştur. Bu sorularla yaşlı bireylerin yaşlılığın getirebileceği ekonomik, tıbbi, fizyolojik ve psikolojik durumlarla başa çıkabilme durumlarına odaklanılmıştır. Çalışan katılımcılar daha çok ekonomik durumlarıyla ilgili bilgi verirken sağlık sorunlarından da bahsetmişlerdir. Emekli olan, ev içinde ya da dışında çalışmayan katılımcılar gençlik ve yaşlılığı hastalık-sağlık ilişkisine göre değerlendirmişlerdir. Ancak katılımcılar çalışmaya devam etseler de etmeseler de günümüz ekonomik koşullarının eskisine göre daha zor olduğunu belirtmişlerdir.

“Ben tarlada çalışıyorum ama terzilikte yaptım bekarken. Üstüme başıma pek bir şey almam, alıp ne yapayım yeter bana, çok şey yaparsam da dikerim giyerim. Ama evdi, mutfaktı o önemli, ondan kesmem. Çocuklar bir şey dedi mi alırım gerekliyse. Öyle çok masrafımız yok. Sağlık için de fıtık var; çok eğilip kalktığım için, doktora gidiyorum, fizik-tedaviye. Gençken bunları düşünmüyorsun ki, neyine. Gençken farklı ama şimdi düşünmen lazım. Geçimlik daha zor tabi. Bazen yetmiyor, bazı şeyleri kısıyoruz. Ekiyorsun mazottu, ilaçtı, yorgunluktan ama para etmeyince psikolojinde bozuluyor. İşte gençken düşünmezsin ama şimdi düşünmen şart” (K1, Kadın, 66 yaş, Doğanlar).

“Gençken tabi ki her şey farklı, şimdi öyle değil bir kere daha çok ve sık hastaneye gidiyorsun. Ben gençken hastaneye gittiğimi bilmem. Yaşlanınca tabi ki psikoloji değişiyor bazı şeyler artık tahammül edilir gibi değil mesela, saygı da duyamıyorsun. Biz emekli maaşıma göre yaşıyoruz ama torunlar için, çocuklar için bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. Günümüz şartlarında daha zor her şey ama mutfak, giyinme gibi şeylere daha az para harcıyorsun, bak burası önemli. Tatil deyip bir yere gitmeyiz ama çocuklar gelince denize gitmek isterler, gideriz” (K26, Erkek, 71 yaş, Menteş).

“Gençken başka yaşlılıkta başka, hastalık var, yorgunluk var. Kalkıyorsun ediyorsun ama eskisi gibi değil. Giyinme, gezme öyle yok bizde. Ben gitmem pek gezmeye, denize; çocuklar torunlar gider. İşte eskisi gibi değil geçim de zor, her şey ateş pahası. Gençliğimi de pek hatırlamıyorum ama böyle değildi” (K40, Kadın, 65 yaş, Türbe).

“Yaşlanınca pek bir şeyin keyfide olmuyor, tabi hastalık var, eskisi gibi değilsin bir kere. Biz dikkat ediyoruz her şeye çok. Pahalılıkla ilgili konuşmak bile içimden gelmiyor, ilaç için bir lira verdiğim günleri anlatayım sana. Keyifli günler geçirecek bir zaman da değil. Biz üç kişi çalışıyoruz ben buradayım, oğullarım Dalaman’da çalışıyorlar; bir ev bir araba dışında şu an bir şeyimiz yok, her şey çok pahalı” (K33, Erkek, 69 yaş, Akçaova).

“Ben emekliyim. Ortaca da tarımsal kooperatifinden memur olarak çalıştım, çok şükür o zamanlardan kalan şeylerimiz var. Sağlık eh işte, her şeye dikkat etmek gerek artık. Kendimiz yetiştiriyoruz narenciye olsun, süt-yoğurt

olsun. Ama limon, portakal para etmedi [limonun kilosunun geçen ay 100 TL olduğu anımsatıldı] ...o size 100 TL, bizim yetiştirdiğimiz ürünler para etmedi mazot, gübre, zirai ilaçlar çok pahalı ama cebimize girmeden çok çıkan var üretici olarak. Böyle olunca yoruluyorsun, keyfin kalmıyor, yaşlılıktan çok bunlar sorun. Bir yere gitmek değil de işler yolunda gitsin” (K20, Kadın, 65 yaş, Okçular).

Katılımcılar diğer başlıklardaki sorulara da bu soruya da genel olarak ekonomi nüanslı cevaplar vermişlerdir. Kırsal alanda geçinmenin zorlukları ve bu zorlukların gittikçe artıyor oluşu, verilen cevapların ortak noktasını oluşturmaktadır. Katılımcılar, bu ekonomik zorluklarla çeşitli şekillerde baş etmeye çalışmaktadırlar. Bunların en önemlisi, daha dikkatli harcama yapmak, biriktirebildikleri kadar para biriktirmek ya da varsa birikimlerini dikkatli kullanmaktır. Bunların dışında, bir tür geçinme stratejisi de belirli kaynaklara sahip olmak ya da bu kaynaklara sahip olan kişilerden uygun fiyatlı ürün satın almaktır. Bazı katılımcılar ürün sahiplerinin satamadıkları ürünleri kendilerine yakın ilişkileri nedeniyle ücretsiz verdiklerini ya da az bir ücretle sattıklarını belirtmişlerdir. Bu anlamda bahçelerinde ya da tarlalarında sebze, meyve, tahıl, narenciye, küçükbaş hayvan ve süt ürünleri için büyükbaş hayvan yetiştirebilmeleri ya da bunları yetiştiren kişilerden uygun fiyata bu ürünleri temin edebilmeleri özellikle mutfak masraflarının görece daha az olmasını sağlamaktadır. Katılımcılar, sırf bu durum nedeniyle kırsal alanın günümüz şartlarında yaşanılacak yegâne yer olduğunu belirtmişlerdir. Bunun üzerine katılımcılara kendilerini, çevrelerini ve ülkenin geleceğini nasıl gördüklerine dair sorular yöneltilmiştir. Yukarıdaki cevaptan da anlaşılacağı üzere katılımcılar bulundukları yerlerden oldukça memnundurlar. Geçinebilecekleri yer olması yanında bulundukları alanların sakin olması, temiz olması ve pek çok yere ulaşımın kolay olması onlar için avantajlıdır. Ayrıca aile hekiminden muhtarlarına kadar pek çok kişi ile rahat görüşmeleri de bu duruma etki etmektedir. Güler ve arkadaşları (2016) ve Weil (2017) de çalışmalarında yaşlı bireylerin kırsal alana aidiyet duymalarına dair bulguları ortaya koymuşlardır. Katılımcılar her ne kadar kendileri ve çevreleriyle ilgili daha olumlu konuşsalar da ülkenin geleceğine dair kötümser bir tutum sergilemektedirler.

“Ben evimden, çevremden memnunum. Bu yaşta başka yerde yaşayamam. Memleket için mi? Eskiden böyle değildi, şimdi gençlerde çok farklı. Evet her şey pahalı, iş bulmak zor ama devir biraz kötü, ben iyi görmüyorum. Kooperatife iki çocuk gelmişti, öğrenci, onlar çalışkan çocuklardı ama iş yok onlar içinde. İş yok derken kalıcı iş. Ama bazıları da var ki çalışmayalım köşeyi dönelim diyor, o köşenin çok kalabalık olduğunu bilen de yok. Bence bu pahalılık ve bu gençlikle işler iyi gitmez” (K28, Erkek, 73 yaş, Yeşilyurt).

“Bizim buralar güzeldir, yazı ayrı kışı ayrı. Ben elbette köyümü seviyorum. Burada yaşamaktan memnunum. Ülkenin durumunu ben iyi görmüyorum, biz bir şekilde geçiniyoruz, iyi kötü bu ev dönüyor. Ama buranın dışını iyi görmüyorum. Haberlerde cinayetten, hırsızlıktan, dolandırıcılıktan geçilmiyor. Durum pek iyi değil” (K17, Kadın 65 yaş, Köklük).

“Burası sadece tarımsal açıdan değil tarihi turistik açıdan da güzel bir yer. Biz iyiyiz çok şükür, birikimlerimiz var. Zamanında çalıştık, biriktirdik, bugünlerde rahat edelim diye. Evet her şey pahalı, Allah’ım herkese geçinmeyi nasip etsin, çünkü gittikçe zorlaşıyor her şey. Aynı şeyi ülke geneli için söyleyemem, bence işler daha da kötüye gidecek gibi” (K12, Erkek, 65 yaş, Turgut).

Bu sorulardan sonra son olarak yerel bir alanda yaşayan yaşlı bireyler olarak hem yerel yönetimlerden hem de merkezi yönetimden beklentileri sorulmuştur.

“Her şey gittikçe pahalı hale geliyor; mazot, tohum, gübre. Daha çok yardım gerekiyor, ektiğimiz para etmiyor. Biz üretmesek olur mu? Önce çiftçiye destek. Yaşlılık içinde ulaşım ve sağlık giderleri için daha çok yardım olabilir” (K23, Erkek, 65 yaş, Akçaova).

“Yalnız yaşayan yaşlılar için özellikle evlerinin içi için yardım edilmeli bence, kadınlar belki bir şekilde yapıyor ama erkeklere yardım edilmeli. Konu komşuyla olacak gibi değil. Sağlık taraması daha sık yapılabilir, yağmur yağınca yollar bozuluyor, su kesiliyor. Bunlara da çözüm bulunmalı” (K13, Kadın, 65 yaş, Turgut).

“İnsana değer verilmeli önce, sağlık konusunda daha çok yardım, yaşlılarla ilgili özellikle ekonomik geçinmeye dair destek” (K32, Erkek, 68 yaş, Fevziye).

“Önce yerelle merkez anlaşmalı, çok kopuk. Sonra yaşlıların ihtiyaçları tespit edilmeli. Niye? Benim derdim ucuz mazot, gübre, komşumun derdi sağlık, mutfak gideri. Farklı ihtiyaçlar tespit edilip ona göre yardım edilmeli. Yaşlı var yaşlı var” (K30, Erkek, 66 yaş, Akçaova).

“Berbat bir durum, geçim zorluğu çekiyoruz. Sadece emekli maaşımız var. Gezmeye, yemeğe, tatile gidemiyoruz. Ancak ihtiyaç karşılıyorruz; o bile zor memlekette” (K21, Kadın, 65 yaş, Okçular).

Sonuç olarak yaşlı bireyler başta ekonomik olmak üzere sağlık ve ulaşım konusunda gerekli yardımların öneminden bahsetmişlerdir. Yaşlı bireyler bununla birlikte yapılacak yardımların gençleri kırsal alanlarda tutacak kadar etkili olmasını da beklemektedirler. Kırsal alanlarda gerek gençlere gerekse de yaşlılara yönelik yapılan projelerin ve desteklerin onların

refahını gözetmesine rağmen yine de başta sağlık olmak üzere altyapı yatırımlarının artırılmasına yönelik taleplerin dile getirilmesi söz konusu yardım ve iyileştirmelerin ilgili kişilere ulaşması konusunda çeşitli engellerin olduğunu göstermektedir. Bu nedenle öncelikli olarak söz konusu yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşıp ulaşmadığına bakılmalı; varsa aksaklıklar tespit edilmeli ve bu aksaklıklar giderilerek gerçek yardımlar gerçek muhataplarına ulaştırılmalıdır. Böylece merkez bölgelerle kırsal bölgeler arasındaki başta ekonomik olmak üzere sosyal ve kültürel farklılıklar azaltılabilir. Bununla birlikte katılımcılar yerel yönetimlerle merkezi idarenin kopukluğundan da bahsetmişlerdir. Söz konusu sorunların giderilmesinin ilk koşulu olarak yerel yönetimlerle merkezi yönetimlerin uyumlu hareket etmeleri gerektiği de görüşmelerde ortaya çıkan bir diğer durumdur.

Değerlendirme ve Sonuç

Türkiye’de yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik ve tıbbi dönüşümlerle birlikte ortalama yaşam süresi uzamış ve yaşlıların toplam nüfus içindeki oranı artmıştır. Yaşlı bireylerin sayısındaki artış ise toplumsal açıdan başta istihdam, çalışma/emek, eğitim ve özellikle sağlık alanında dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu değişim ve dönüşüm, pek çok bilimsel alanın dikkatini çekmiştir. Sosyal bilimler ve sosyoloji alanında yapılan araştırmaların önemli bir kısmı, kent merkezi özelinde yaşlı bireylerin sorunlarına yöneliktir. Ancak yine pek çok çalışma göstermektedir ki yaşlılıkla ilgili mekâna ve coğrafi bölgeye duyarlı olan çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Zira toplumsal dönüşümler ve göç nedeniyle kırsal alanın yaşlanması olgusu kendisini gün geçtikçe daha çok hissettirmektedir. Bu hassasiyetlerden hareketle tasarlanan çalışmanın kavramsal çerçevesi ve alan soruları oluşturulurken eleştirel yaşlılık kuramlarından olan ve cinsiyete duyarlı olan feminist yaşlılık kuramı, sosyal eşitsizliğin yaşlılara yansıma biçimlerini odaklanan eleştirel gerontoloji ve toplumsal koşullar ile ekonomik gelir eşitsizliğinin yaşlı bireylere olan etkisini merkeze alan politik ekonomi kuramları dikkate alınmıştır. Çalışmada, nitel araştırma tekniklerinden faydalanılmış ve Muğla’nın kırsal bölgelerinde yaşayan; 65 ve üzeri yaşa sahip 27’si kadın, 14’ü erkek 41 gönüllü katılımcı ile derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması, gözlem ve saha notlarından elde edilen bulgular sosyolojik bakış açısı ve eleştirel yaşlılık kuramlarından hareketle yorumlanmıştır. Çalışmada kırsal alanda yaşamlarını sürdüren yaşlıların gündelik yaşam pratikleri, geçinme stratejileri ve yaşama dair tutumlarına dair bulgular elde edilmiştir.

Çalışmada elde edilen ilk bulgu, kırsal yaşlı yalnızlığına dairdir. Başka bazı çalışmalarda, yaşlılığın getirdiği dönüşümler nedeniyle yaşlı yalnızlığının ortaya çıktığı ve bu durumun yaşlı bireyleri olumsuz etkilediği bulgulanmıştır. Söz konusu çalışmada, katılımcılar bu durumu kendi tercihleri olarak ortaya koysalar da yaş almayla birlikte gündelik hayat pratiklerini az sayıda ancak çok daha yakın kişilerle birlikte gerçekleştirdikleri; sosyal ilişkilerinde ve etkileşimde azalma yaşadıkları bulgulanmıştır. Yaşlı bireylerin toplumsal yaşama aktif katılımı, yaşam kalitesinin artması ve gündelik yaşamı idame ettirmesinde sosyal çevrenin desteğinin olumlu etkisi bilinen bir gerçektir. Bu nedenle kırsal alanda yaşayan yaşlı bireylerle ilgili yapılacak iyileştirme ve projelerde onların sosyal desteğe düzenli temaslara erişimine öncelik tanınmalıdır. Bu doğrultuda, yani yaşlı yalnızlığından hareketle elde edilen bir diğer bulgu, yine pek çok çalışmada da ortaya çıkan, genç nüfusun kırsal bölgelerden göçünün ekonomik ve sosyo-kültürel olarak olumsuz etkileri ve geride kalan kişilerin sorumluluklarında artışa neden olmasıdır. Çalışmada ayrıca yaşlı bireylerin sosyal destek mekanizmalarına olan ihtiyacıyla birlikte altyapı ve üstyapı yatırımlarının doğru değerlendirilerek gençleri kırsal alanda tutmanın yollarının bir an önce işler hale getirilmesinin gerekliliği de ortaya çıkmıştır.

Çalışmada elde edilen bir başka bulgu feminist yaşlılık kuramı, eleştirel gerontoloji ve politik ekonomi kuramının dikkat çektiği ve yapılan pek çok çalışmanın da öne sürdüğü üzere kırsal alanda yaşayan yaşlı bireylerin günümüz ekonomik şartlarında gittikçe daha fazla oranda yoksulluk ve yoksunlukla karşı karşıya kaldığı ve bu durumun ise onları daha kırılgan hale getirdiğidir. Bu çalışmada da katılımcıların önemli bir kısmının dar gelirli grubuna girdiği ve bunun ortaya çıkardığı zorluklarla çeşitli stratejilerle kendilerinin baş etmeye çalıştığı bulgulanmıştır. Bu bağlamda katılımcıların yaşam biçimleri oldukça sade, günü kurtarmaya odaklı ve gereklilikler dışında masraf etmemeye dayalıdır. Kırsal yaşlılık, yoksulluk ve yoksunluk ilişkisinin yarattığı kırılganlığın bireysel çabalarla giderilmesinin zorluğu ve bu konuda sürdürülebilir politikalara ihtiyaç olduğu, elde edilen bir diğer bulgudur. Yine bu duruma feminist yaşlılık kuramı ve onun özelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği açısından bakıldığında, kadın katılımcılarla erkek katılımcılar arasında belirli farklar olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların özellikle eğitim seviyesi, düzenli bir ekonomik gelire sahip olma ve sigortalılık durumuna bakıldığında kadın katılımcıların sosyo-ekonomik olarak erkek katılımcılara göre daha dezavantajlı olduğu bulgulanmıştır. Katılımcı erkeklerden sadece ikisi ilkökul mezunu ve diğerleri daha üst seviyede eğitim almışken katılımcı kadınlardan sadece ikisi lise mezunudur ve diğerleri bu düzeyin altındadır. Yine katılımcı erkeklerin hepsi sigortalıyken katılımcı kadınlardan sadece sekiz tanesinin sigortası bulunmaktadır. Dahası, kadın katılımcıların önemli bir kısmı ev emekçisidir ve düzenli bir gelirleri bulunmamaktadır. Ancak çalışan yani tarım işçisi ya da pazarcılık yapan kadınların da ev içi sorumluluklarında herhangi bir azalma olmadığı gibi aylık gelirleri hane içi masrafların giderilmesinde kullanılmaktadır. Bu anlamda kırsal bölgelerde yaşayan yaşlı kadınlar, ekonomik ve sosyal

anlamda ikincil plana itildikleri gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden de etkilenmektedirler. Bu nedenle kırsal alanda yaşayan yaşlı bireylerin ihtiyacına yönelik projelerin toplumsal cinsiyete duyarlı olmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Çalışmada elde edilen son bulgu ise merkezi yönetimlerle yerel yönetimlerin eş güdümlüyle ilgilidir. Kırsal alanların yerinde kalkınmasının ve yoksulluğu önlemenin ilk şartı etkili yönetim olduğu için yerel ve merkezi yönetimlerin birlikte hareket etmesi önemlidir. Zira çalışmanın sahasında kırsal alanlara yönelik çalışmalar ve yardımlar bilinmesine rağmen, bu konularda yaşanan sorunların varlığı, yardımların gerçek muhataplarına ulaşmadığını ortaya çıkartmaktadır. Başka pek çok araştırma da ortaya çıktığı üzere kırsal alanların kalkınmasına yönelik yardımların ancak ve ancak gerçek muhataplarına ulaşmasıyla merkez ve kırsal bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel farklılıklar azaltılabilir. Böylece sonuç olarak denilebilir ki kırsal alanlarda yaşayan yaşlı bireylerin başta sağlıklı yaş alması olmak üzere yaşamlarını devam ettirebilmeleri için sosyal destek mekanizmalarının işler hale getirilmesi, altyapı ve üstyapı yatırımlarının doğru ve etkili şekilde yapılması, merkez bölgelerle kırsal bölgelerin ilişkilerinin daha sağlıklı olması ve eşgüdümünün sağlanarak istihdam olanaklarının arttırılması gerekmektedir.

Beyanlar

Etik Kurul Onayı: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu – 2’den onay alınmıştır (Karar no: 240087/76, tarih: 20.08.2024).

Katkı Beyanı: Tek yazarlı olan bu çalışmanın tüm aşaması şahsım tarafından gerçekleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması: Yazar bu makale ile ilgili olarak herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Çalışma için hiçbir kurum ya da kişiden finansal destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- ALPTEKİN, D. (2011). Gerontososyoloji ekseninde yaşlılık sürecinin sosyo-ekonomik boyutları. *Yardım ve Dayanışma*, 2 (3), 7–15.
- CANATAN, A. (2016). Yaşlılıkta sosyal ilişkiler ve kuşaklararası etkileşim. H. Ceylan (Ed.), *Yaşlılık sosyolojisi içinde (s. 139–157)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- DAVRAN, M., TOK, N., (2018). Kırsal kesimde yoksulluk algısı ve yaşam memnuniyeti (Powerty perception and life satisfaction in rural area). *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, vol.5, no.25, 2140–2152.
- DAVRAN, M., SEVİNÇ, M. R., CANÇELİK, M., (2020). *Şanlıurfa iline bağlı köylerde yaşayan yaşlıların demografik ve sosyo-ekonomik durumları ile yoksulluk ve yaşlılık algıları. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol.19, 1–17.
- DERİCİOĞULLARI ERGUN, A., AKYILDIZ, D. (2017). Yaşlıların gündelik yaşam pratikleri ve sosyal algılar: Menemen örneği - Everyday life practices and social perceptions of the elderly: example of Menemen. *Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute*, 9(22), 500-509. <https://doi.org/10.20875/makusobed.364016>
- DONG, H. N. (2020). Subjective well-being and intergenerational support exchange in old age in rural Vietnam. 69-91. doi: 10.53098/WIR032019/04
- DUVAN, M. K. ve KANTAR DAVRAN, M. (2023). *Yaşlılık olgusu ve kırsal alanda yaşlılık*. Akara: İksad Yayınları.
- ESTES, C. L. (2001). *Social policy & aging: a critical perspective*, Thousand Oaks, Calif, Sage Publications
- GÖRGÜN BARAN, A. (2016) *Yaşlılık sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- GURUMOORTHY, R., THIRUMALRAJA, D. (2015). Reflection of rural elderly women on welfare schemes: expectations and reality. *Indian Journal of Applied Research*, 5(4).
- GÜLER, Z., GÜLER, N. , ÖZSEL, D. (2015). Arafta kalan yaşlılar: kırdan kente göçün yaşlılara etkisi. *Sosyoloji Konferansları*. 52(2): 685–713.
- GÜLER, Z., GÜLER, N., ÖZSEL, D. (2016). Kırsal kesimde yaşlı kadın olmak. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(2): 86–100.
- KURTKAPAN, H. (2018). Yaşlılık sosyolojisi kuramları için bir çerçeve denemesi, F. Yamaner ve E. Eyüpoğlu (Der.), *İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Araştırma Örnekleri içinde (249–271)*, Ankaa: Nobel Akademik Yayıncılık.
- KÜÇÜK, M. (2016). Kırsal alanlarda yaşlı yerel halkın karşılaştığı sorunlar: Konya İli Derebucak İlçesi üzerine bir inceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1): 29–48.
- LI, S., ZHU, D. (2022). Old-age poverty in rural China in the new century. 176-195. doi: 10.4337/9781800888982.00017
- MSKÜ (2006). *MSKÜ bilginin sevgiyle bütünleştiği bilge üniversite*. Muğla: MSKÜ yayınları
- ÖZGÜR, Ö., SABBAĞ, Ç. (2013). *Kırsal alanda yaşlılık*. Adıyaman: SABEV.

PADMORE, A., AMOAH., D., PHILLIPS., D. P. (2020). Rural ageing in low- and middle-income countries. 79-92. doi: 10.4324/9781003019435-10

PHILLIPSON, C., BAARS, J. (2007) Social theory and social ageing, ageing in society: european perspectives on gerontology, (Ed.) John Bond, Sheila Peace, Freya Dittmann Kohli, Gerben Westerhof, 3rd edition, Los Angeles: Sage, s. 68–84.

SHEN.S., LI.F., KIPKORIR TANUI. J. (2012). Quality of Life and Old Age Social Welfare System for the Rural Elderly in China. *Ageing International*, 37(3):285-299. doi: 10.1007/S12126-011-9130-3

TOLUNAY, A., AKYOL, A. (2006). Kalkınma ve kırsal kalkınma: temel kavramlar ve tanımlar, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 2, 116–127.

TÜİK (2023a). İstatistiklerle Yaşlılar, 2023. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Yasli-Profil-Arastirmasi-2023-53809> (son erişim tarihi 25.06.2024)

TÜİK (2023b). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755#:~:text=T%C3%BCrkiye%20n%C3%BCfusunun%20%68%2C1%27,oran%C4%B1%20%69%2C2%20oldu>. (son erişim tarihi 25.06.2024)

TÜİK (2023c). İller arası göç istatistikleri. <https://nip.tuik.gov.tr/?value=IllerArasiGoc> (son erişim tarihi 25.06.2024)

TÜİK (2024). Hayat tabloları. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hayat-Tablolari-2021-2023-53678> (son erişim tarihi 25.06.2024)

WALSH, K., O'SHEA, E., SCHARF, T., MURRAY, M. (2012). Ageing in changing community contexts: cross-border perspectives from rural Ireland and Northern Ireland". *Journal of Rural Studies*, 28: 347–357.

WALSH, K. SKINNER, M.W. (2019). Living in rural contexts: toward a critical interdisciplinary perspective on rural aging. *Innovation in Aging*, 3 doi: 10.1093/GERONI/IGZ038.1473

WEIL, J. (2017). Aging in Rural Communities: Older Persons' Narratives of Relocating in Place to Maintain Rural Identity. *Online Journal of Rural Research & Policy, University of Northern Colorado*, 12(1).

YILDIRIM, A., ŞİMŞEK, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

Summary

As the world's population begins to age, the number of studies addressing the issue of aging in various disciplines has also increased. Studies in the field of sociology generally focus on the changes, problems, and solutions that arise with aging. In these studies, components such as age, class status, marital status, gender, and space significantly influence the research outcomes. This study, however, is designed to focus on the lifestyle, occupations, and livelihood strategies of elderly individuals living in rural areas. To construct the theoretical framework, a literature review was conducted first. The literature review revealed that studies on aging in rural areas generally focus on topics such as elderly health and care, perceptions of aging, quality of life in old age, elderly poverty, the impact of social policies and services, and the effects of migration on the elderly living in rural areas. Additionally, the findings from these studies show that factors such as gender, class status, and the regions where the elderly live influence the results. Based on the data from the literature review, this study examines the daily life practices and livelihood strategies of elderly individuals in rural life from the perspective of conflictual frameworks (critical gerontology, political economy of aging theory, feminist aging theory).

The study's field encompasses eleven rural settlements in the districts of Menteşe, Yatağan, Milas, Ortaca, Dalaman, and Seydikemer. These areas are: Akçaova (five participants), Doğanlar (four participants), Fevziye (three participants), Esençay (four participants), Korucuk (three participants), Köklük (four participants), Menteş (five participants), Okçular (two participants), Turgut (four participants), Türbe (three participants), and Yeşilyurt (four participants). Forty-one individuals volunteered to participate in the study. The ages of the participants range from 65 to 80. Fourteen participants are male, and twenty-seven are female. Of the female participants, seven are unmarried, one of whom is divorced, and six are widowed. All the unmarried women live with their children. Of the fourteen male participants, one is widowed, and the others are married. The unmarried male participant lives with his eldest son. Eight of the female participants have insurance, while all the male participants do. Seven of the female participants work as seasonal agricultural workers, four sell their home-grown products in local markets, and sixteen are houseworkers. Three of the male participants are farmers, one is a shopkeeper, one is a tailor, and nine are retired. Two retired participants claim to be living their retirement, while the other seven continue to work in agriculture on their own land or garden. Three of the female participants and two of the male participants migrated to these areas due to marriage. Among the female participants, three did not attend school, four dropped out of primary school, nine graduated from primary school, six graduated from secondary school, and five graduated from high school. Among the male participants,

two graduated from primary school, ten from high school, and two from university. The monthly household income of the participants ranges from eleven thousand to sixty thousand Turkish Lira. Eleven working female participants provide financial support to their children, while ten houseworking women support their children by providing various products, including local food, for use in their kitchens. The other seven women are unmarried and live with their children, who take care of them. Four of the unmarried female participants have no income from their deceased spouses and do not have an income-generating activity, but they assist with household chores. In this sense, these four women can be considered elderly domestic workers. It can be argued that, in this study, female participants are at a disadvantage compared to male participants when it comes to having an economic income. As a result, many participants lead a simple lifestyle focused on surviving day-to-day. With aging, participants experience a decrease in their social circles, and fewer people are in their environment compared to the past. Due to various reasons, many young people have migrated, and as a result, participants have experienced a reduction in social support mechanisms. However, elderly individuals living in various rural areas of Muğla are satisfied with their living conditions because of their sense of belonging, the calm and clean nature of the areas they live in, and because these are the only places they can survive. Another significant finding in the study is that infrastructure and superstructure investments should be evaluated correctly, and measures should be implemented to keep young people in rural areas. Based on the fieldwork conducted, it can be concluded that livelihood difficulties primarily affect elderly individuals living in rural areas, and these individuals focus on survival by employing various strategies.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Muhasebe Denetimi Dersi Alan ve Almayan Öğrencilerin Hata, Hile ve Denetçi Algısına Yönelik Bir Araştırma

A Study on the Perception of Error, Fraud and Auditor by Students Taking and Not Taking Accounting Audit Course

İpek YAYLALI

Öz

Amaç: Bu çalışma, işletmelerde ortaya çıkan hata ve hileler ile denetim sürecinin yürütülmesinde denetçi tanımlamalarını ele almaktadır. Bu kapsamda çalışmanın amacı: üniversitede muhasebe denetim dersini alan ve almayan öğrencilerin hata, hile ve denetçi algısını ortaya koymaktır.

Yöntem: Bu çalışmada anket araştırması yürütülmüş olup, hazırlanan anket İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü'nde muhasebe denetim dersini seçmeli olarak alan ve muhasebe denetim dersini almayan öğrencilere uygulanmıştır.

Bulgular: Araştırma evreninde toplam 341 öğrenci mevcut olup çalışmaya 297 öğrenci katılım sağlamıştır. Elde edilen sonuçlar, SPSS programında Korelasyon ve Fark testleri (T-Testi-Anova) kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda; muhasebe dersi alan ve almayan gruplar için muhasebe hata ve hile değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, denetçi algısında ise anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür.

Sonuç: Bu sonuca göre, muhasebe denetimi dersi alan öğrencilerin muhasebe hatası ve muhasebe hilesi algısında bu dersi almayan öğrencilere göre farkındalığının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Muhasebe, Muhasebe Denetimi, Muhasebe Hatası, Muhasebe Hilesi, Denetçi Algısı

JEL Kodları

M40, M41, M42, M49

ETİK BİLDİRİM: İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulundan onay alınmıştır. (Karar tarih ve sayısı: 24.06.2024-33742).

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ ipek.yaylali@medipol.edu.tr

Geliş/Received: 07.12.2024
Kabul/Accepted: 02.02.2025

Abstract

Aim: This study deals with errors and frauds that occur in businesses and auditor definitions in the conduct of the audit process. In this context, the aim of the study is to reveal the perception of error, fraud and auditor of students who take and do not take the accounting and auditing course at the university.

Method: In this study, a questionnaire survey was conducted and the prepared questionnaire was applied to the students who took the accounting audit course as an elective and those who did not take the accounting audit course at Istanbul Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences, Department of International Trade and Finance.

Findings: There are 341 students in the research population and 297 students participated in the study. The results obtained were analyzed using Correlation and Difference tests (T-Test-Anova) in SPSS program. As a result of the research; it was seen that there was a statistically significant difference in accounting error and fraud variables for the groups taking and not taking accounting courses, while there was no significant difference in auditor perception.

Conclusion: According to this result, it can be said that students who take accounting auditing courses have a higher awareness of accounting errors and accounting fraud than students who do not take this course.

Keywords

Accounting, Accounting Audit, Accounting Error, Accounting Fraud, Auditor Perception

JEL Code

M40, M41, M42, M49

Giriş

Dijitalleşme ve rekabet koşulları ister istemez işletmeleri faaliyetlerde çeşitliliğe yönlendirmiştir. Söz konusu yenilikler işletmeleri bu değişimlere ayak uydurmaya zorlamıştır. Dolayısıyla yenilikler kapsamında işletmelerde ortaya çıkabilecek riskleri de beraberinde getirmiştir. İşletmelerde yaygınlaşan ve giderek önlenemez hale gelen hile ve yolsuzluklar fazlaca tehdit etmektedir. İşletmelerin sürdürülebilirliğini sağlamaları kapsamında faaliyet ve süreçlerin doğru yönetilmesinde denetim önem taşımaktadır. İşletmelerde uygulanmayan denetim hile ve hataları artmasına yol açarak ekonominin bozulmasına neden olmaktadır. İşletmelerde yapılan etkin ve verimli bir denetim risklerin değerlendirilmesinde ve gerekli tedbirlerin alınmasında kilit rol oynamaktadır.

Küreselleşme ve rekabettin artması ile faaliyetlerde artan çeşitlilik muhasebe alanında karmaşıklığa yol açmıştır. Bununla birlikte işletmelerin kâr etme düşüncesi, büyüme ve ekonomik etkenler ister istemez işletmelerde hile faktörlerini artırmıştır. İşletmelerde ortaya çıkan hileler büyük maddi kayıplar vermesine rağmen, işletmelerde hile ile mücadele etme ve hileli işlemlere karşılık vermek adına geliştirilen kontrol mekanizmaları ya sınırlı ya da hiç olmamaktadır. Dolayısıyla üst kademededen en alt kademeye kadar uygun şartların varlığı halinde hile kaçınılmaz hale gelmektedir (Türedi & Celayir, 2021). Ayrıca, teknolojinin değişimi ve hızlıca gelişimi nedeniyle işletmelerin iş yönetme yapılarında farklılıklar yaşansa da muhasebe alanında yapılan hata ve hileler işletmelerde engellenemez bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir (Uslu & Özbay, 2020).

Dünyanın her alanda yaşanan gelişim işletmeleri hem olumlu hem de olumsuz yönlerden etkilemektedir. Rekabette uyum sağlamak adına faaliyetlerde artan çeşitlilik muhasebe alanında zor ve karmaşık işlemlere sürüklemektedir. Dolayısıyla zor işlemler ve karmaşık işlemler beraberinde hata ve hileleri doğurmaktadır. Özellikle finansal süreçlerin denetimini zorlaştırarak, uygun ortamların varlığı hileli işlemlerin yapılmasına fırsat yaratmaktadır (Dönmez & Çavuşoğlu, 2015). Bu noktada, işletmeler hayatta kalabilmeleri için doğru bilgiye gereksinim duyarlar (Yıldız, 2017). Dolayısıyla iç ve dış bilgi kullanıcıların muhasebe alanında elde edilen bilgilerin güvenilir, tarafsız, yorumlanabilir ve anlaşılabilir olması önem taşımaktadır (Taşçı, 2019).

Muhasebe bilgi sistemi, işletmenin temel noktası olup muhasebe bilgi işlemleri olmadan süreçlerin ve faaliyetlerin kontrolü, koordinasyonu ve uyumu söz konusu değildir. Muhasebe işlemlerinin karmaşıklığı ve yoğunluğu hata ve hilelere açık durumdadır. Meslek mensuplarının mesleğini icra ederken iş yoğunluğu, tecrübesizlik, dikkatsizlik, bilgisizlik ve ihmal gibi nedenlerle hata yapmaları mümkündür. Muhasebe işlemlerinde yapılan hatalarda önemli olan bilerek ve isteyerek yapılmama eylemidir. Yani kasıt unsurunun olmamasıdır. Kasıt unsurunun olması halinde yapılan işlem hata değil, hile olarak değerlendirilir (Gül & Demir, 2022).

Muhasebenin temel amacı, muhasebe ile ilgili işlemin kayıt altına alınmasıdır. Dolayısıyla muhasebe alanında gerçekleşen her işlemin güvenilirliği ve doğruluğu önem taşımaktadır. Ancak işletme sayılarının fazlalaşması, faaliyetlerde artan çeşitlilik ve değişen koşullar bunlara pek müsaade etmemekte olup hata ve hileler kaçınılmaz noktaya gelmektedir. Bu kapsamda, faaliyetlerle ilgili bilgilerin güvenilirliği ve doğruluğunun temel sorumluluğu denetçi ve yönetim arasında paylaştırılmalıdır (Karabayır & Cengiz, 2016).

Muhasebe alanında yapılan işlemlerin doğru ve güvenilir olma ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. İşletmelerin süreklilik ve kâr elde etme kapsamında faaliyetlerini devam ettirmeleri ve teknolojinin gelişimi ile her türlü bilgiyi kolaylıkla ulaşmaları ister istemez muhasebe alanında hatalı ve hileli işlemlerin yapılmasına zemin hazırlamaktadır (Kıllı & Kutlu, 2021). Finansal tablolarda yapılan hileler zamanla işletmelerin sürdürülebilirliğini etkilediği kadar, faaliyetlerde riskleri de beraberinde getirmektedir. Çalışanların bu olumsuz durumlar karşısında işsiz kalmalarına, tedarikçilerin mal kaybına, istihdamın azalmasına ve ekonomiye ciddi zararlara sürüklenmektedir (Pehlivan & Koç, 2020). Ayrıca, muhasebe alanında yapılan hilelerin verdiği maddi zararların yanı sıra itibar, yatırımcı ve iş gücü kaybını da artıracaktır. Her ne kadar işletmeler tarafından iç kontrol ve denetim kontrolleri hem finansal hem operasyonel riskler öngörülebilir olsa da işletmeler ancak hilelerle karşı karşıya kaldıklarında ciddiyetini fark etmektedirler (Alkan, 2020). Muhasebe işlemlerinde yapılan hata ve hileler sadece işletmeyi etkilememekte hem toplumun refah düzeyinin düşmesine hem de devletin vergi kaybının artmasına yol açmaktadır (Yurt & Temelli, 2022). İşletmelerin her alanında denetim çalışmalarının yaygınlaştırılması, olası hilelerin tespiti ve önlenmesi hususunda fayda sağlayacaktır. Dolayısıyla, denetim aracılığı ile işletmede gerçekleşecek hilelerin daha hızlı şekilde ortaya çıkması yüksektir (Agrizzi, Soobaroyen, & Alsallloom, 2021). Ayrıca denetim aracılığı ile hileler kadar hataların da belirlenmesi mümkün olacaktır. Söz konusu bu durum işletmelerde büyük kayıpları engelleyecektir (Mosweu & Ngoepe, 2021).

Kısaca, işletmelerde gerçekleşen hileleri tespit etme ve önlemede iç kontrol mekanizmalarının olmaması, hileye teşebbüs eden kişilerin en ağır şekilde cezalandırılmaması, hileyi önleyici eğitimlerin verilmemesi, yönetimin hile unsuru hakkında fikir sahibi olmaması veya hileli işlemlere karşı duyarsız olması, çalışanların denetlenmemesi ve denetim çalışmalarındaki eksiklikler hileyi kaçınılmaz bir noktaya getirmektedir (Kostava, 2013).

Çalışmanın temel amacı, muhasebe işlemlerinde yapılan hata ve hilelerin muhasebe denetim dersi alan ve almayan öğrencilerin hata, hile ve denetçi algısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde muhasebe kavramı, muhasebe hata ve hileler detaylı şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde muhasebe denetimi kapsamı, önemi ile hata, hile ve denetçi farkındalığı ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise bulgular ve sonuçlar yorumlanmıştır. Detaylı literatür taramasında muhasebe hata ve hilelerine yönelik çalışmalar mevcut olup, diğer çalışmalara benzer bir konu ele alınmıştır. Ancak, çalışmada muhasebe denetim dersi örneklem olup, benzer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Araştırma bu örneklem ile literatüre katkı sağlanması yönündedir.

Muhasebe, Muhasebe Hata ve Hileler

Muhasebe kavramı; faaliyetlerin yürütülmesi kapsamında işletmelerin karşılıklı ilişkilerinden doğan tamamen ya da kısmen mali nitelikte olan parasal işlemlerin sınıflandırılması, toplanması, kaydedilmesi, düzeltilmesi, özetlenmesi, denetlenmesi, raporlanması ve yöneticilere ilgili bilgileri iletme görevini yerine getiren bir bilim dalı şeklinde ifade edilmektedir (Özal, Yıldırım, & Tek, 2001). Muhasebe, geçmişten günümüze dek sosyal ve ekonomik hayatın en temel noktası olmuştur (Tayman & Tekşen, 2019). Muhasebe, ekonomik, sosyal ve işletmelerin devamlılığını etkileyen birtakım bilgiler üretmektedir. Söz konusu bilgiler yöneticiler, tedarikçiler, çalışanlar, yatırımcılar, devlet ve tüm kesimi ilgilendirdiğinden dolayı doğru ve güvenilir bilgilerin hazırlanması önem arz etmektedir (Demir & Arslan, 2020). Muhasebe işlemlerinde yapılan hata ve hileler, muhasebe bilgi niteliğini düşürmekte ve muhasebe bilgi kullanıcılarını her açıdan olumsuz etkilemektedir (Özçelik, Aracı, & Keskin, 2017). Muhasebede üretilen bilgilerin değişen koşullara ve yeni gelişmelere karşı sürekli değişmesi ve müşteri odaklı muhasebe sistemi varlığı, muhasebe alanında gerçekleşen hata ve hilelerin ortaya çıkma olasılığını azaltmaktadır (Geiger & Raghunandan, 2002).

İşletmeler ekonominin en küçük dinamik taşlarıdır. İşletmelerin varlığını devam ettirmeleri için ekonominin doğru işlemesi önemli bir adımdır. Dolayısıyla ekonominin gelişimi için bu denli hayati öneme sahip olan işletmeler, sürdürülebilirliği sağlamak adına hata, hile ve usulsüzlükleri tespit etme ve önlemede gerekli tedbirleri almaları gerekmektedir (Selimoğlu & Altunel, 2020).

Muhasebe alanında verilerin doğru olarak kayıtlara alınması önemlidir. Doğru ve güvenilir bir bilgi işletmenin sürekliliğine doğrudan etki etmektedir. Dolayısıyla, muhasebe verilerinde yapılan işlemler ya hata ya da hile şeklinde gerçekleşmektedir.

Hata kavramı; *“bilmeyerek ve istemeyerek gerçekleşen kusur, yanılma, yanlış ve yanılğı”* olarak tanımlanmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, 2022). Muhasebe hataları genellikle bilmeyerek, istemeyerek gerçekleşmekte olup, finansal tablolarda bilginin yanlışlıkla kaydedilmesi ya da hiç kayıtlara alınmaması şeklinde gerçekleşmektedir (Aytekin, Sezgin, & Yalçın, 2015); (Bunger & Dumitrescu, 2009).

Muhasebe alanında yapılan hatalar, işletmeye ait olan varlıkların değerinin yanlış hesaplanmasına, raporların yanlış düzenlenmesine ve bunun sonucunda yanlış kararların alınmasına yol açarak, işletmenin gerçek durumunu ortaya koymamaktadır. Söz konusu bu durum yanlış yatırımların yapılmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, doğru

raporlamanın yapılması adına hataların tespiti ve minimum seviyeye indirilmesi gerekmektedir (Çakalı & Baloğlu, 2023). Bu aşamada etkin ve verimli bir denetim süreci maddi zararların meydana gelmesini engelleyecektir.

Muhasebe hataları temelde tecrübesizlik, bilgisizlik ve ihmaldan kaynaklanmaktadır. Muhasebe hataları;
Matematiksel Hatalar,
Kayıt Hataları
Nakil Hataları,
Unutma ve Tekrarlama Hataları

Bilanço Hataları, şeklinde sınıflandırılabilir (Erdoğan & Mengi, 2018).

Günümüz iş dünyasında işletmeler için kâbus haline gelen ve çözüme kavuşmayan temel problemlerinden biri yapılan hilelerdir.

Dünya genelinde hile unsuru en yaygın temel sorunlar arasında yerini korumaktadır. Hilelerin yaygınlaşması ile işletmelerde ortaya çıkan kayıpların oran ve tutarsal olarak arttığı gözlemlenmiş ve de denetçilere verilen sorumluluklar çerçevesinde önemli bir konu haline gelmiştir (Celayir, 2019); (Ramos, 2003).

Hile, muhasebe mesleğinde etik olmayan davranışlar arasında en önemli etken olarak görülmektedir (Öztürk & Hüryurt, 2020). İşletme kapsamında gerçekleşen hileler, çalışanların uygun olmayan davranışlarından, işletmeye ait olan varlıkların zimmete geçirilmesinden, kaynakların israfından, yolsuzluktan ve gerçek olmayan finansal tabloların düzenlenmesine kadar farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır (Soltani, 2014). İşletme faaliyetlerinin artması ve iş yükü denetim ve muhasebe alanında yapılan işlemleri içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu durum işletme içi risk unsurlarının artmasına ve dolayısıyla hilelerin yapılmasına olanak tanımıştır. İşletmelerin belirlenen hedeflere ulaşmasında en büyük engel kuşkusuz hilenin varlığıdır (Jafarlı & Gahramanlı, 2018).

İşletmeler faaliyet ve süreçlerini yönetirken her daim risklerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Söz konusu riskler, fırsat unsuru ortaya çıktığında çalışanlar ve diğer üçüncü kişiler tarafından gerçekleşmektedir. Bu tür hileler zamanla işletmelerde büyük maddi hasarlara neden olmakta ve işletmenin varlığını tehlikeye sokmaktadır (Kaşıkçı & Dalgat, 2021). Bu kapsamda işletme bünyesinde gerçekleşen hileler, varlıkların değerinin düşmesine, işletme itibarının yok olmasına, yatırımcı güveninin azalmasına ve finansal tablolara duyulan güvenin zamanla yok olmasına neden olmaktadır (Mangala ve Kumari, 2015; Ozili, 2010; Okoro ve Onyebueke, 2021).

Günümüz işletmelerinde yaşanan hileler işletme itibarını yok ettiği kadar yatırımcının güvenini azaltmakta ve insanların yaşam standartlarını etkileyerek refah düzeyini azaltmaktadır. Finansal olarak yaygınlaşan hileler ekonomiyi bozmakta olup işletmeler nezdinde ciddi bir sorun haline gelmektedir (Ngai, Hu, Wong, Chen, & Sun, 2011). Söz konusu bu durum işletmelerin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır.

Geleneksel olarak yapılan denetimler hilelerin tespiti ve önlenmesi hususunda yetersiz ve verimsiz kalmaktadır (West & Bhattacharya, 2016). ACFE (Association of Certified Fraud Examiners) raporları irdelendiğinde, hilelerin tespitinde pasif olarak yapılan yöntemlerin aktif olarak yapılan yöntemlere nazaran tespitlerinin daha uzun sürdüğü ve kayıpların daha fazla olduğu sonucuna varılmıştır (ACFE, 2022).

Hile kavramı; *“birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, entrika”* olarak tanımlanmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, 2022). Muhasebe hileleri yönetim, çalışan ya da üçüncü tarafların kişisel çıkar sağlamak adına muhasebe kayıt sistemini kurallara ve yasalara göre değiştirmeye yönelik kasıtlı olarak yapılan eylemler şeklinde belirtilmektedir (Sharma & Panigrahi, 2012). Hile eylemi, kişinin çıkar sağlamak adına kasdi olarak değerli bir şeyi elde etmesi veya bir borçtan kaçınması olarak ifade edilmektedir (Dönmez & Karausta, 2011). Hileyi hatadan ayıran en önemli etken niyet faktörüdür.

İşletmelerin varlığını tehlikeye sokan, maddi kayıpları artıran, güveni ihlal eden, gizli yapılan ve kasdi olarak nitelendirilebilecek olan muhasebe hilelerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Ataman & Aydın, 2017);

Kasti Hatalar,
Kayıt Dışı İşlemler,
Sahte Belge Düzenlenmesi ve Kullanılması,
Bilanço Hileleri,
İşlemden Önce ve Sonra Yapılan Kayıtlar,
Uydurma Hesaplar,
Bilgisayar Kayıtlarında Yapılan Hata ve Hileler,
Defter ve Belgeleri Yok Etmek ve Gizlemek, şeklinde belirtilmektedir.

İşletmeler nezdinde yapılan hileler çözülmesi güç olan temel sorun olarak görülmektedir. İşletmelerde maliyet faktörü etken olduğundan hilelerin önlenmesi aşamasında gerekli alt yapılar oluşturulmamaktadır. Oysaki hilenin verdiği zarar maliyetinden fazladır. Dolayısıyla bu düşünce içinde hareket eden işletmeler yok olmaya mahkumdur. Hile konusunun önemine ilişkin iki yılda bir ACFE tarafından yayımlanan raporlar mevcut olup 2020-2024 yılına ait mesleki hile türlerinin vaka oranları ve tutarlarına ilişkin veriler Tablo 1’de görselleştirilmiştir.

Literatürde hile üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde uzmanlar, ACFE raporlarında da öngörülen hile türleri konusunda hem fikir olup hile türleri; a) “varlıkların kötüye kullanımı”, b) “yolsuzluk” ve c) “hileli finansal raporlama” olarak sınıflandırmıştır (Craja, Kim, & Lessmann, 2020).

Tablo 1. Mesleki Hile Vak’a Oranları ve Ortalama Kayıplar (2020-2024)

Hile Türleri	2020		2022		2024	
	Yüzde %	Maliyet (\$)	Yüzde %	Maliyet (\$)	Yüzde %	Maliyet (\$)
Varlıkların Kötüye Kullanımı	86.0	100.000	86.0	100.000	89.0	120.000
Yolsuzluk	43.0	200.000	50.0	150.000	48.0	200.000
Hileli Finansal Raporlama	10.0	954.000	9.0	593.000	5.0	766.000

Kaynak: (ACFE, 2020-2024)

Tablo 1’de görüldüğü üzere 2020-2024 yılında yayımlanan raporlarda, işletmelerin yıllar itibariyle karşılaştıkları hile türlerinin yüzdelik ve tutarlarında yolsuzluk hile türünde 2022 yılında gerçekleşen vaka sayısının fazla olduğu gözlemlenmiştir. 2024 yılında varlıkların kötüye kullanımı oranının %89 ve maliyetin 120.000\$ olduğu, yolsuzluk oranının 2024 yılında %48’ e düştüğü ve 2022 yılına oranla maliyetinin 200.000\$ arttığı ve finansal tablo hilelerin ise yüzdelik diliminin diğer yıllara oranla her ne kadar %5’lik bir dilime düşse de maliyetinin 2022 yılına oranla 766.000\$ yükseldiği görülmüştür. 2022 yılına göre oranladığımızda; varlıkların kötüye kullanımı %20, yolsuzluk %33, finansal tablo hileleri ise %29 arttığı tespit edilmiştir. Söz konusu gerçekleşen hilelerin maliyet olarak ciddi kayıplara neden olduğu ve işletmelerin her yıl gelirlerinin %5’ini hileli işlemlerden dolayı kaybettiği tespit edilmiştir. İşletmelerin olumsuz durumlar karşısında geleneksel yöntemlerle hilelerin çözülemeyeceği kanısına varılarak gerekli olan sistemleri uygulamaları ve maliyet faktörünü ikinci planda tutmaları önem arz etmektedir.

Muhasebe alanında işlemler üzerinde yapılan hilelerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. ACFE raporlarında sayısal veriler ortaya konulmuş olup işletmelerde işlem türleri üzerinde en çok yapılan hileler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Muhasebe İşlem Türlerine Yönelik Hile Oranları ve Maliyetler

Muhasebe İşlem Türü	Vaka Sayısı	Yüzde%	Kayıp\$
“Faturalandırma”	424	22%	100.000\$
“Nakit Dışı İşlem”	426	22%	66.000\$
“Masraf Ödemeleri”	248	13%	50.000\$
“Çek ve Ödemeler”	217	11%	155.000\$
“Elden Nakit Ödeme”	205	11%	50.000\$
“Kredi Kartı Kopyalaması”	200	10%	43.000\$
“Maaş Bordrosu”	190	10%	50.000\$
“Nakit Hırsızlığı”	192	10%	50.000\$
“Nakit Ödeme Yolsuzlukları”	52	3%	50.000\$

Kaynak: ACFE (2024).

İşlem türlerinde hile sayıları ve maliyetler değerlendirildiğinde; genellikle işletmelerde nakit dışı işlem ile faturalama işlemlerinde vaka sayılarının çok fazla olduğu yönündedir. Çek ve ödemelerde ise vaka sayısı ile ortalama zararın çok fazla olduğu görülmektedir. Faturalama ve nakit dışı işlemlerinin oransal olarak çok fazla olması işletmelerin sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyeceği ve işletmeler açısından önemli risk oluşturacağı göz ardı edilmemelidir. Masraf ödemeleri ve elden nakit ödemelerde oransal olarak artışların olduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu bu durumun işletmeye ait olan varlıklarının yok olmasına ve yatırımların risk altına alınmasına yönelik bir olasılık içermektedir.

İşletme kapsamında gerçekleşen hile türlerinin en çok hangi departmanlarda yaygın ve sıklıkla yaşandığı ise Tablo 3’te görselleştirilmiştir.

Tablo 3. Departmanlara Göre Oran ve Maliyet

Departmanlar	Vaka sayısı	Yüzde%	Ortalama Kayıp\$
“Operasyonlar”	227	14%	100.000\$
“Muhasebe”	202	12%	208.000\$
“Üst Yönetim”	146	9%	793.000\$
“Satış”	202	12%	75.000\$
“Müşteri Hizmetleri”	154	9%	55.000\$
“Satın Alma”	109	7%	143.000\$
“İdari Destek”	98	6%	88.000\$
“Finans”	82	5%	285.000\$
“Yönetim Kurulu”	37	2%	800.000\$
“Bilgi Teknolojisi”	52	3%	156.000\$
“Depolama”	64	4%	200.000\$
“Üretim”	43	3%	120.000\$
“Tesisler ve Bakım”	59	4%	150.000\$
“Pazarlama ve Halkla İlişkiler”	23	1%	321.000\$
“İnsan Kaynakları”	29	2%	100.000\$

Kaynak: ACFE (2024).

Tablo 3’te görüldüğü üzere, departmanlara göre gerçekleşen hilelerin çoğu operasyon, muhasebe, üst yönetim, satış ve müşteri hizmetleri departmanlarında gerçekleştiği görülmektedir. Üst yönetim, yönetim kurulu ve pazarlama/ halkla ilişkiler kapsamında yapılan hilelerin oranı düşük olsa da verdikleri maddi zarar büyüktür. Daha sonra bunu finans ve muhasebe birimi takip etmektedir. 2024 yılında tüm departmanlarda vaka ve maliyet oranlarının arttığı gözlemlenmiştir. İşletmelerde hilelerin önlenmesi kapsamında iç kontrol ve denetim birimine önem verilmesi gerekmektedir.

Bu kapsamda işletmelerde gerçekleşen hileler sektör, büyüklük, çalışan sayısı ve konumu fark etmeksizin verdiği zararın maliyeti işletme varlığına doğrudan etki edecektir. Her ne kadar işletmeler hile konusuna önem vermese de ciddi zararlarla karşılaştıklarında işin ciddiyetini anlamaktadırlar. Unutulmamalıdır ki yapılan hile ve yolsuzluk işletmenin ömrünün ksalmasına yol açacaktır. ACFE raporlarında yayımlanan veriler, işletmelerin hem kârlılığın hem sürekliliğine etki eden hilelerin klasik yöntemlerle önlenmesinin imkânsız hale geldiğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Hilelerin tamamen ortadan kaldırılmayacağı düşüncesiyle gerekli alt yapıların oluşturulması önemlidir. Alt yapıların devreye girmesi hilelerin boyutunu ve maliyetini en düşük seviyelere indirerek kayıpların yaşanmasını engelleyecektir. Bu tür işlemler için gerekli olan iç kontrol sistemi ile her alana özgü denetim birimlerinin kurulması elzem bir durumdur. İşletme kapsamında meydana gelen hilelerin tespiti ve önlenmesi hayli güç ve maliyetlidir. Bu etkenlerin varlığı işletmeleri ciddi sorunlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Söz konusu hileler bilinçli ve kasdi yapıldığından gerçekleşen hatalardan farklılaşarak tespiti zaman almaktadır.

Hile eylemi; işletmeye ait olan varlıkların çalınması, tahrif edilmesi, kaynakların bilinçsizce kullanılması, gider hesaplarının şişirilmesi vb. suçları içermektedir. Finansal raporlamada yapılan hileler ise bilanço üzerinde oynamalar yapılarak işletmenin durumunu olduğundan iyi veya kötü gösterme şeklinde gerçekleşmektedir. Gerçekleşmeyen satışların gerçekleştiği gibi beyan edilmesi, dönemi olmadığı halde gelecek yıla ait gelirin cari yılda kazanılmış gibi gösterilmesi, ilgili döneme ait olan harcamaların gelecek yıla aitmiş gibi kayıtlara alınması, harcamaların uygun olmayacak şekilde aktifleştirilmesi (Ata, Uğurlu, & Altun, 2009), karşılık hesaplarının kullanılması veya kullanılmaması, orijinal belgelerin bulunmaması, gelir ve satış hesaplarının yüksek bakiyesi, ticari alacakların aşırı artması, gelirler, satışlar ve ödeme makbuzları arasındaki tutarsızlıklar ve diğer destekleyici kanıtlar şeklinde sıralamak mümkündür (Albrecht, Albrecht, Albrecht, & Zimbelman, 2012). Hile unsuru dünya çapında önemli bir kaygı olup gelişmekte olan ülkelerde daha da önemli endişe kaynağı konumundadır. Hile ve yolsuzluk hem kamuda hem de özel sektörde giderek normal bir yaşam biçimi haline gelmektedir (Abiola, 2009).

Denetim sürecinde en temel noktalardan biri işlemlerdeki hata ve faaliyetlerdeki hilelerin risk analizini doğru hesaplamaktır. Söz konusu hile için gerekli değerlendirmeler yapılırken denetçiler “hile üçgeni” kapsamında yer alan unsurlar hakkında fikir sahibi olmaları gerekmektedir (Montgomery, Beasley, Menelaides, & Palmrose, 2002). Aksi takdirde hile hakkında bilgisi olmayan denetçi, olumsuz durumları tespit edemez ve işletmeyi yanlış yönlendirmesi olasıdır. Diğer bir ifadeyle kayıp daha da derinleşir.

Finansal tablolarda yapılan hileleri tespit etme ve önleme sorumluluğu işletme yönetiminin yanı sıra iç kontrol sistemi, iç denetim ve diğer denetim komitelerin görevleri arasındadır. Özellikle denetim sürecinin buna göre tasarlanması önemlidir (Krstic, 2009). Hile, çözülmesi zaman alan ve maliyetli bir sorundur. Her ne kadar bu unsur hafife alınsa da kan kaybı hızlı şekilde gerçekleşmektedir. En etkili ve verimli çözüm yolu, dalında uzman kişilerin sahaya konulmasıdır.

Hile riskinin değerlendirilmesi genellikle subjektif yargılara dayandığı için denetçinin hile risk faktörlerini tanımlarken dikkatli olması gerekmektedir. Hile, işletmenin ve hilekârın etik algılarına göre farklılık göstermesi nedeni ile tespiti ve önlenmesi son derece zordur. Çalışanların yanı sıra yönetimin eksikliği ya da bilgisizliği hilelerin boyutunu değiştirmektedir (Kenyon & Tilton, 2006). Bu nedenle denetçi, denetim sürecinde hilekâr gibi düşünmesi önemlidir. Kısaca, işletme yönetiminin hileleri gerçekleştiren kişi/kişilere karşı gerekli önlemleri almaları önem taşımaktadır. Söz konusu önlemlerin başında işletmelerin hileli işlemlere ortam hazırlayan fırsatları yok etmeleri, hileyi gerçekleştirenlere karşı caydırıcı önlemleri almayı, gerekli ağır cezaları uygulamayı ve en önemlisi denetim biriminin işletme bünyesinde yer edinmesi için gerekli alt yapıları oluşturmaları hem işletmelerin geleceği hem sosyal refahın sağlanması hem de ekonominin kalkınması için önemli temel adımlardır.

Muhasebe ve denetim birbirleriyle ilişkili kavramlar olup muhasebe olmadan denetim olmayacağı gibi, denetim olmadan da muhasebenin doğru ve sağlam bilgi içermesi mümkün olmayacaktır (Demir B. , 2015). Bu düşünce doğrultusunda, muhasebe denetimi kavramı ortaya çıkarak hem Türkiye’de hem de dünyada önemi artmaktadır (Karahana, 2017). İşletmelerde muhasebe alanlarında ortaya çıkan aksaklıklar ve eksiklikler muhasebe denetimi aracılığı ile çözümlenmektedir. Diğer ifadeyle muhasebe işlemlerindeki riskleri tespit eden bir fonksiyon üstlenmektedir. Sonuç olarak, *“muhasebesiz denetleme dayanaksız; denetimsiz muhasebe de sağlamasızdır”* (Erdoğan M. , 2002).

“Denetim, bir ekonomik birim veya döneme ait bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere olan uygunluk derecesini araştırmak ve bu konuda bir rapor düzenlemek amacıyla bağımsız bir uzman tarafından yapılan kanıt toplama ve değerlendirme sürecidir” (Bozkurt, 2018)

Enron, Worldcom gibi muhasebe skandallarının ortaya çıkması ile denetim konusu son dönemlerde ulusal ve uluslararası alanda önem kazanmaktadır. Özellikle bilgi kullanıcılarının talepleri, gelişen sermaye piyasaları, yabancı yatırımların artışı vb faktörler denetimi her açıdan etkilemektedir (Selimoğlu & Göktepe, 2007).

İşletmelerde hilenin tespiti ve önlenmesi hususunda iyi işleyen bir muhasebe sistemi, denetim ve uygun iç kontrol sisteminin devreye girmesi ile sağlanabilir. Muhasebe işlemlerinde yapılan hilelerde ilk neden yolsuzluk ve hırsızlıkların gizlenmesidir. İkinci neden ise ortakları ve diğer paydaşları yanıltıcı bir şekilde finansal durum ve finansal işlemlerle ilgili aldatmaktır. *“Denetimin temel görevi, bu tür mali hesap hilelerinde toplanır”* (Erdoğan M. , 2002).

Yöntem

Çalışmanın bu bölümünde; araştırmanın yöntemi, amacı, güvenilirlik analizi ve bulgular yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmanın amacı, işletmelerde ortaya çıkan hata ve hileler ile denetim sürecinin yürütülmesinde denetçi tanımlamasının üniversitede muhasebe denetim dersini alan ve almayan öğrencilerin hata, hile ve denetçi algısını ortaya koymaktır. Bununla birlikte hata, hile ve denetçi algısının demografik özelliklere göre de farklılaşp farklılaşmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma evrenini İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü’nde muhasebe denetim dersini seçmeli olarak alan ve muhasebe denetim dersini almayan öğrenciler oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında, öğrencilere “Google Form” aracılığıyla e-posta adreslerine anket formu gönderilmiştir. Anket formu için gerekli etik izinler alınarak “Google form” üzerinden öğrencilerin yanıtlanması istenmiştir.

Araştırmada kullanılan anket formunun hazırlanmasında literatürdeki çalışmalardan yararlanılmıştır. Anket iki (2) bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; öğrencilerin demografik özellikleri belirlenmeye yönelik 4 adet soru yöneltilmiştir. İkinci bölümde ise hata algısına yönelik önermeler için 13 soru, hile algısına yönelik önermeler için 21 soru, denetçi algısına yönelik 10 soru sorulmuştur. Anket formunda toplam 48 adet önerme bulunmaktadır. Önermeler için Beş ‘li (5) likert ölçeği kullanılmıştır. Anket soruları toplam 341 öğrenci tarafından yanıtlanmıştır. Yapılan değerlendirmelerde eksik ve hatalı cevaplar elenmiş olup, ana kütleyi temsil eden öğrenci sayısı 297 olarak tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler SPSS programında analiz edilmiştir.

Muhasebe denetim dersini alan ve almayan öğrencilerin hata, hile ve denetçi algısını ölçmek üzere 3 model değişken olan “Hata”, “Hile” ve “Denetçi” algısına yönelik önermeler; “Özçelik vd., (2017),” ve “Tayman ve Tekşen (2019)” çalışmalarından yararlanılmıştır.

Araştırmanın Etik Kurulu

“Muhasebe Denetimi Dersi Alan ve Almayan Öğrencilerin Hata, Hile ve Denetçi Algısına Yönelik Bir Araştırma” adlı çalışmanın “İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler” etik kurulu raporunda olumlu olarak değerlendirilmiştir. Etik Kurulu kararı tarih ve sayısı: 24.06.2024-33742 olarak izin alınmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde muhasebe dersi alan ve almayan öğrencilerin hata, hile ve denetçi algısının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı ölçülmüştür. Bu çalışmada örneklem sayısı G*power programının 3.1.9.4 versiyonu kullanılarak belirlenmiştir. Muhasebe denetimi alan ve almayan öğrencilerin hata, hile ve denetçi algısı puan ortalamalarının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığının incelendiği çalışmada bağımsız grup sayısının 2, etki büyüklüğünün 0.5 alfa hata payının 0,05 ve güç değerinin 0.8 olduğu durumda her grupta 64 kişi olmak üzere toplam 128 örneklem elde edilerek veriler analiz edilebilir. 128 gözlem değerinin olduğu çalışma için kritik t değeri 1,979; serbestlik derecesi 126 ve asıl güç değeri 0,801 olacaktır. Bu değerler göz önünde bulundurularak elde edilecek örneklem sayısı en az 128 olacak şekilde veriler elde edilecektir.

Demografik Bulgular

Demografik değişkenler olan cinsiyet, yaş, lise türü ve muhasebe denetimi dersi alıp almadığı değişkenlerinin frekans değerleri aşağıdaki Tablo 4’te görselleştirilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Sıklık (N=297)	Yüzde
Erkek	140	47,1
Kadın	156	52,5
Lise Türü	Sıklık (N=297)	Yüzde
Ticaret Meslek Lisesi	26	8,8
Anadolu Lisesi	171	57,6
Düz Lise	21	7,1
Diğer	79	26,6
Muhasebe Denetimi Dersi	Sıklık(N=297)	Yüzde
Aldım	92	31,0
Almadım	205	69,0

Tablo 4’te görüldüğü üzere ankete katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımı %47,1’i erkek %52,5’i kadındır. Katılımcı öğrencilerin eğitim durumu ise büyük çoğunluğu Anadolu Lisesi mezunu iken sonrasında sırayla diğer lise, ticaret meslek lisesi ve düz lise gelmektedir. Muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrenciler değerlendirildiğinde; öğrencilerin %69,0’nun dersi almadığı, %31,0’nin ise dersi aldığı görülmektedir.

Veri Toplama Araçlarının Güvenilirlik Analizleri

Çalışmada kullanılan hata, hile ve denetçi algısına ilişkin toplam 44 soru oluşturulmuştur. Belirlenen 3 değişken için ayrı ayrı başlıklar halinde sorular ifade edilmiş olup “Hata” için 13 adet, “Hile” için 21 adet ve “Denetçi algısı” için 10 adet soru havuzu oluşturulmuştur. Kullanılan bu ölçeklerin güvenilirlikleri Cronbach’s Alfa değeriyle ölçülmüştür.

Cronbach’s Alfa katsayısı, ölçeklerin güvenilirliğinin belirlenmesinde sıklıkla uygulanan bir yöntemdir (Alpar, 2020). Söz konusu Cronbach’s Alfa güvenilirlik aralığı şu şekildedir (Kurtlar & Yıldız, 2020);

- “ $0.00 \leq \alpha < 0.40$ aralığında test güvenilir değildir”,
- “ $0.40 \leq \alpha < 0.60$ aralığında olan testin güvenirliliği düşüktür”,
- “ $0.60 \leq \alpha < 0.80$ aralığında test oldukça güvenilirdir”,
- “ $0.80 \leq \alpha < 1.00$ aralığında ise test yüksek güvenirliliğe sahiptir”.

Cronbach’s Alfa katsayı değeri 0,6 veya üzerinde bir değer olarak ortaya çıktığında faktörlerin güvenilirlikleri sağlanmış olacaktır (Akgül & Çevik, 2003). Sonrasında kalan faktör maddelerinin ortalaması alınarak bu faktörler değişken olarak tanımlanacak ve analizlere dahil edilebilecektir.

Çalışmada, 297 katılımcıdan elde edilen verilerle yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda muhasebe hatası ölçeğinde 12 ve 13’üncü sorular güvenilirlik değerini düşürdüğünden bu maddeler faktöre dahil edilmemiştir. Kalan maddelerin

ortalaması alınarak muhasebe hatası değişkeni tanımlanmıştır. Muhasebe hilesi ölçeğinde ise herhangi bir maddenin çıkartılmasına gerek kalmadan değişken tanımlanmıştır. Denetçi algısına ilişkin önermelerde de 2 ve 3'üncü sorular güvenilirlik değerini düşürdüğü için maddeler faktörden çıkartılmıştır. Kalan maddelerin ortalaması alınarak denetçi algısı değişkeni tanımlanmıştır. Muhasebe hatası, muhasebe hilesi ve denetçi algısına ilişkin önermelerin ölçekleri nihai güvenilirlik değerleri sırasıyla 0,834; 0,895 ve 0,745 olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu güvenilirlik analizleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Hata, Hile ve Denetçi Algısı Ölçekleri için Güvenirlik Analizleri

Ölçek	Cronbach's Alpha	İfade Sayısı
Hata Algısı	0,834	13
Hile Algısı	0,895	21
Denetçi Algısı	0,745	10

Güvenirlik Analizi Sonrasında Araştırmanın Hipotezleri ve Araştırma Modeli

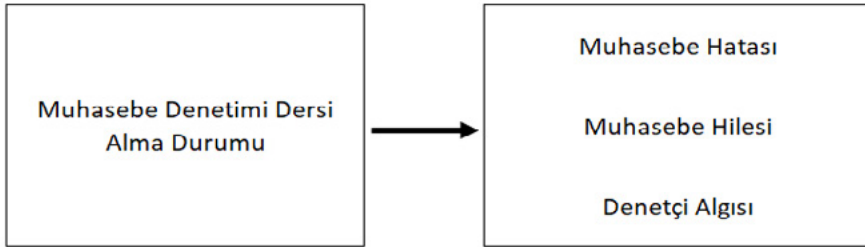
Muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrencilerin muhasebe hatası, muhasebe hilesi ve denetçi algısının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Buna yönelik araştırma hipotezleri şu şekildedir;

H₁: Muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrencilerin muhasebe hatası algısı anlamlı olarak farklılaşmıştır.

H₂: Muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrencilerin muhasebe hilesi algısı anlamlı olarak farklılaşmıştır.

H₃: Muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrencilerin denetçiye yönelik algısı anlamlı olarak farklılaşmıştır.

Araştırma modeli araştırma hipotezine uygun olarak aşağıdaki Şekil 1'de görselleştirilmiştir.

Şekil 1. Muhasebe Denetimi Dersi Alan ve Almayan Öğrencilerin Hata, Hile ve Denetçi Algısına Yönelik Araştırma Modeli

Değişkenler Arası İlişkiler: Korelasyon Analizi

Araştırma değişkenleri olan muhasebe hatası, muhasebe hilesi ve denetçi algısı değişkenlerinin aralarındaki ilişkiyi gösteren korelasyon tablosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 6. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Değerleri

		1	2	3
1	Muhasebe Hatası	1		
2	Muhasebe Hilesi	,593**	1	
3	Denetçi Algısı	,404**	,474**	1

N= 297, *p<0,05, **p<0,01

Tablo 6'da görüldüğü üzere araştırma değişkenlerinin tümünün kendi aralarında pozitif ve orta derecede güçlü bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu durumda öğrencilerin muhasebe hatası, hilesi ve denetçi algısı değerlerinden biri arttıkça diğerlerinin de arttığı söylenebilir. En yüksek korelasyon değeri muhasebe hatası ve muhasebe hilesi arasında (r=0,593) ortaya çıkmıştır. En düşük korelasyon ise muhasebe hatası ve denetçi algısı arasındadır (r=0,404).

Muhasebe Denetimi Dersi Alıp Almama ve Araştırma Değişkenleri İlişkisi

Muhasebe hatası ve hilesi ile denetçi algısı değişkenlerinin muhasebe denetimi dersi alıp almamaya göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı değerlendirilmiştir.

Muhasebe denetimi dersi alıp almama değişkeni 2 gruplu bir değişken olduğundan gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı t-testi veya mann Whitney u testiyle ölçülebilir. Parametrik bir fark testi olan t-testinin uygulanması için gerekli varsayımlar olan grup içi normal dağılım ve grup varyanslarının eşitliği (George & Mallery, 2010) varsayımlarının karşılandığı görüldüğünden t-testiyle analize devam edilmiştir. T-testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Muhasebe Denetimi Dersi Alıp Almama ve Araştırma Değişkenleri İlişkisi

Grup Değişkeni		İstatistik Değerler			T-Test	
Muhasebe Denetimi Dersi		N	Ort.	Ss	t	Sig.
Muhasebe Hatası	Aldım	91	3,805	0,456	1,302	0,014
	Almadım	203	3,623	0,517		
Muhasebe Hilesi	Aldım	91	3,635	0,465	2,119	0,035
	Almadım	198	3,503	0,505		
Denetçi Algısı	Aldım	91	3,822	0,535	-0,434	0,665
	Almadım	196	3,852	0,537		

Tablo 7’de görüldüğü üzere, muhasebe dersi alan ve almayan gruplar için muhasebe hatası ve muhasebe hilesi değişkenlerinde anlamlı bir fark olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Denetçi algısı değişkeninde ise anlamlı bir fark görülmemiştir ($p>0,05$).

Muhasebe hatası ve muhasebe hilesi algı değişkenlerinde muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrencilerin ortalamalarına bakıldığında muhasebe denetimi dersi alan öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumda muhasebe denetimi dersi alan öğrencilerin muhasebe hatası ve muhasebe hilesi algısında dersi almayan öğrencilere göre farkındalığın daha yüksek olduğu söylenebilir. Böylece muhasebe denetimi dersi alan öğrencilerin muhasebe hatası ve muhasebe hilesi algısında muhasebe denetimi dersi almayan öğrencilere göre daha yüksek bilgi düzeyine sahip olduğu gözlemlenmiştir.

4.6. Cinsiyet ve Araştırma Değişkenleri İlişkisi

Muhasebe hatası ve muhasebe hilesi ile denetçi algısı değişkenlerinin cinsiyet gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Cinsiyet değişkeni 2 gruplu bir değişken olduğundan gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı t-testi veya mann Whitney u testiyle ölçülebilir. Parametrik bir fark testi olan t-testinin uygulanması için gerekli varsayımlarının karşılandığı görüldüğünden t-testiyle analiz edilmiştir. T-testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Cinsiyet ve Araştırma Değişkenleri İlişkisi

Grup Değişkeni		İstatistik Değerler			T-Test	
Cinsiyet		N	Ort.	Ss	t	Sig.
Muhasebe Hatası	Kadın	138	3,567	0,533	-2,642	0,009
	Erkek	155	3,720	0,459		
Muhasebe Hilesi	Kadın	135	3,510	0,543	-1,156	0,249
	Erkek	153	3,577	0,450		
Denetçi Algısı	Kadın	134	3,792	0,577	-1,543	0,124
	Erkek	152	3,891	0,493		

T-Testi sonucunda erkek ve kadın grupları için muhasebe hatası değişkeninde anlamlı bir fark olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Muhasebe hilesi ve denetçi algısı değişkenlerinde ise anlamlı bir fark görülmemiştir ($p>0,05$).

Muhasebe hatası değişkeninde erkek ve kadın öğrencilerin ortalamalarına bakıldığında erkek öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumda erkek öğrencilerin muhasebe hatası konusunda kadın öğrencilere göre farkındalığının daha yüksek olduğu söylenebilir.

Mezun Olunan Lise ve Araştırma Değişkenleri İlişkisi

Muhasebe hatası ve muhasebe hilesi ile denetçi algısı değişkenlerinin mezun olunan lise gruplarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı değerlendirilmiştir.

Mezun olunan lise değişkeni 3 gruplu bir değişken olduğundan gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı ANOVA (F) testi veya Kruskal Wallis testiyle ölçülebilir. Parametrik bir fark testi olan ANOVA (F) testinin uygulanması için gerekli varsayımlarının karşılandığı (George & Mallery, 2010) görüldüğünden ANOVA (F) testi ile analiz edilmiştir. Anova test sonuçları Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. Mezun Olunan Lise ve Araştırma Değişkenleri İlişkisi

Grup Değişkeni		İstatistik Değerler			ANOVA (F) Test	
Mezun Olunan Lise		N	Ort.	Ss	F	Sig.
Muhasebe Hatası	Ticaret Meslek Lisesi	26	3,648	0,615	2,853	0,038
	Anadolu Lisesi	168	3,716	0,451		
	Düz Lise	21	3,583	0,485		
	Diğer	79	3,523	0,542		
Muhasebe Hilesi	Ticaret Meslek Lisesi	26	3,613	0,604	1,641	0,180
	Anadolu Lisesi	167	3,581	0,436		
	Düz Lise	20	3,373	0,666		
	Diğer	76	3,485	0,523		
Denetçi Algısı	Ticaret Meslek Lisesi	25	3,810	0,618	2,401	0,068
	Anadolu Lisesi	166	3,910	0,488		
	Düz Lise	20	3,665	0,585		
	Diğer	76	3,752	0,578		

Anova analizi sonucunda mezun olunan lise grupları için muhasebe hatası değişkeninde anlamlı bir fark olduğu ($p<0,05$) görülmektedir. Muhasebe hilesi ve denetçi algısı değişkenleri için anlamlı bir fark görülmemiştir ($p>0,05$).

Muhasebe hatası değişkeninde anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğu post hoc testlerinden Tukey testi kullanılarak belirlenmiştir. Tukey Testi sonucu incelendiğinde Anadolu Lisesi mezunları ile diğer lise mezunları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Ortalamalar incelendiğinde, Anadolu Lisesi mezunlarının muhasebe hataları konusunda diğer lise mezunlarına göre daha yüksek bir bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Diğer gruplara göre de Anadolu lisesi mezunları en yüksek ortalamaya sahiptir.

Tablo 10. Hipotez Testleri Sonuçları

Hipotez	Sonuç
H ₁ : “Muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrencilerin muhasebe hatası algısı istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşmaktadır”	Desteklenmiştir
H ₂ : “Muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrencilerin muhasebe hilesi algısı istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşmaktadır”	Desteklenmiştir
H ₃ : “Muhasebe denetimi dersi alan ve almayan öğrencilerin denetçiye yönelik algısı istatistiksel açıdan anlamlı olarak farklılaşmaktadır”	Desteklenmemiştir

Sonuç

Muhasebe dersi alan ve almayan öğrencilerin muhasebe hatası, muhasebe hilesi ve denetçi algısının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığının ölçüldüğü bu çalışmada öncelikle değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkileri incelenmiştir. Yapılan analizler değişkenlerinin tümünün kendi aralarında pozitif ve orta derecede güçlü bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu durum katılımcı öğrencilerin muhasebe hatası, muhasebe hilesi ve denetçi algısı değerlerinden biri arttıkça diğerlerinin de arttığını göstermektedir. Değişkenler arasındaki ilişkide ise en yüksek korelasyon değeri muhasebe hatası ve muhasebe hilesi arasında, en düşük korelasyon ise muhasebe hatası ve denetçi algısı arasında ortaya çıkmıştır.

Muhasebe dersi alan ve almayan öğrenciler için muhasebe hatası ve muhasebe hilesi ortalamalarına bakıldığında muhasebe denetimi dersi alan öğrencilerin ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu durumda muhasebe denetimi dersi alan öğrencilerin muhasebe hatası ve muhasebe hilesi algısında bu dersi almayan öğrencilere göre farkındalığının daha yüksek olduğu söylenebilir. Böylece muhasebe denetimi dersi alan öğrencilerin muhasebe hatası ve muhasebe hilesi algısında muhasebe denetimi dersi almayan öğrencilere göre daha yüksek bilgi düzeyine sahip olduğu görülebilir.

Cinsiyete göre bakıldığında erkek öğrencilerin muhasebe hatası konusunda kadın öğrencilere göre farkındalığının daha yüksek olduğu söylenebilir. Mezun olunan lise türüne göre ise Anadolu Lisesi mezunları muhasebe hatası farkındalığı konusunda diğer liselere göre daha yüksek bir ortalama sahiptir.

Üniversitelerde denetim derslerinin verilmesi denetim mesleğinin gelişimini doğrudan etkiler. Kişilerin başarı ve

mesleğe uyum sağlamasında rolü büyüktür. Dolayısıyla, denetim mesleğinin gelişmesinde üniversite kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Özellikle ders programına dahil edilmesi geleceğin mesleğinin inşa edilmesinde önemli adımdır. Kişilerin denetim mesleğinde ortaya çıkan gelişmeleri algılaması, yorumlaması ve uygulaması üniversitede alınan eğitimle ilgilidir. İnsan ihtiyaçlarının karşılanmasında işletmeler büyük önem taşımakta olup söz konusu işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri muhasebe verilerinin doğruluğu ve yaygınlaşan hilelerin önlenmesi ile ilişkilidir. Doğru bilgiler, doğru kararlara yönlendirir. Bu kapsamda önemi giderek artan bağımsız denetim, iç denetim ve iç kontrol alanlarında mesleği icra edecek kişilerin muhasebe ve denetim alanında gerekli donanıma sahip olmaları önem taşımaktadır. Özetle, muhasebe verilerin doğru kayıtlara intikali denetim aracılığı ile sağlanılmaktadır. O halde muhasebe eğitiminin yanında denetim derslerinin de müfredatta yer alması elzem bir durumdur. Aksi takdirde denetimi yapılmayan işletmeler yok olmaya mahkumdur. Diğer ifadeyle, üniversitelerde denetim dersinin müfredatta zorunlu ders olarak okutulması mesleğin doğru icra edilmesinde başarı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın sonraki çalışmalarda müfredatta muhasebe denetim dersi olan üniversitelerde lisans, önlisans ve lisansüstü açısından karşılaştırılması ya da üniversiteler arası karşılaştırılmalı analiz yapılması veya farklı yöntemlerin uygulanması literatürde önemli bir boşluğu dolduracaktır. Hem araştırmacıların hem de üniversitede müfredatlarının oluşturulmasında ve içeriklerindeki farklılığın araştırılması ayrıca araştırmacılara önerilir. Dersin alan öğrencilerde ortaya çıkabilecek tutum farklılıklarına dersin içeriği ve öğretim yönteminin ne yönde etki edebileceğinin araştırmacılarca göz önünde bulundurulması önerilmektedir. Çalışma yöntemi muhasebe denetiminde verilen eğitimin içerik olarak artı veya eksi yönlerinin belirlenmesinde faydalı olacaktır. Ayrıca bu konuyla ilgili çalışma sonuçlarının üniversite müfredatlarının oluşturulmasında konuya dikkat çekeceği umulmaktadır.

KAYNAKLAR

- ABIOLA, I. (2009). An assessment of fraud and its management in Nigeria commercial bank. *European Journal of Social Science*, 10(4), 628-640.
- ACFE. (2020). (Association of Certified Fraud Examiners). *Report to the nation on occupational fraud and abuse*. <http://www.acfe.com/report-to-the-nations/2020/>.
- ACFE. (2022). (Association of Certified Fraud Examiners). *Occupational fraud 2022: a report to the nations*. <http://www.acfe.com/report-to-the-nations/2022/>.
- ACFE. (2024). (Association of Certified Fraud Examiners). *Occupational fraud 2024: a report to the nations*. <https://legacy.acfe.com/report-to-the-nations/2024/>.
- AGRIZZI, D., SOOBAROYEN, T., & ALSALLOOM A. Y. (2021). Spatiality and accounting: the case of female segregation in audit firms. *Accounting, Organizations and Society*, 93(4), 101238.
- AKGÜL, A., & ÇEVİK, O. (2003). *İstatistiksel analiz teknikleri*. Ankara: Emek Ofset.
- ALBRECHT, W. S., ALBRECHT, C. O., ALBRECHT, C. C., & ZIMBELMAN, M. F. (2012). *Fraud examination*. Mason, Ohio: South-Western Cengage Learning.
- ALKAN, B. Ş. (2020). Hile riski yönetiminde proaktif yaklaşımlar ve araçlar: işletme yöneticileri üzerine nitel bir araştırma. *Denetışim Dergisi*, (21), 66-81.
- ALPAR, R. (2020). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. (6. Baskı), Ankara: Detay Yayıncılık.
- ATA, H. A., UĞURLU, M., & ALTUN, M. Ö. (2009). Finansal tablo hilelerinin önlenmesinde denetçi algılamaları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 215-230.
- ATAMAN, B., & AYDIN, R. (2017). Hile denetimi ve denetçilerin hile tespitine yönelik bir araştırma. *Marmara Business Review*, 2(1), 1-23.
- AYTEKİN, S., SEZGİN, H., & YALÇIN, M. (2015). Uygulamacıların muhasebede hata ve hileler ile hile belirteçlerine yönelik yaklaşımları: Balıkesir ili örneği. *Muhasebe ve Denetime Bakış*, (44), 69-89.
- BUNGER, O. C., & DUMITRESCU, A. C. (2009). Detecting and reporting the frauds and errors by the auditor. *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 11(1), 117-125.
- BOZKURT, N. (2018). *Muhasebe Denetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları
- CELAYİR, D. (2019). *Bağımsız denetimde hileye ilişkin beklenti farklılıkları*. İstanbul: Der Yayınları.
- CRAJA, P., KIM, A., & LESSMANN, S. (2020). Deep learning for detecting financial statement fraud. *Decision Support Systems*, 139(1), 1-13.
- ÇAKALI, K. R., & BALOĞLU, G. (2023). Muhasebe hataları: sayıştay denetim raporları üzerinden il belediyelerine yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, (69), 229-252.

- DEMİR, B. (2015). Muhasebe ve denetim mesleğinde etik. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 341-352
- DEMİR, M., & ARSLAN, Ö. (2020). Muhasebe meslek mensuplarını hile eylemine yönelten psikolojik ve ekonomik faktörler. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 903-911.
- DÖNMEZ, A., & ÇAVUŞOĞLU, K. (2015). Hilelerin ortaya çıkarılması bakımından bağımsız denetim ile adli muhasebenin karşılaştırılması. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 1(3), 34-67.
- DÖNMEZ, A., & KARAUSTA, T. (2011). Çalışanların mesleki hile algısı ve ihbar hattı kullanarak rapor etme eğilimleri üzerine Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesinde yapılan bir araştırma. *Mali Çözüm Dergisi*, 21(104), 17-41.
- ERDOĞAN, B., & MENGİ, B. T. (2018). Hata ve hilelerin önlenmesine yönelik kontroller ve sağlık sektörü üzerine bir uygulama. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 85-106.
- ERDOĞAN, M. (2002). Muhasebe, denetim ve bağımsız denetimin gerekliliği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, (5), 51-63
- GEIGER, M. A., & RAGHUNANDAN, K. (2002). Auditor tenure and audit reporting failures. *A Journal of Practice & Theory*, 21(1), 67-78.
- GEORGE, D., & MALLERY, M. (2010). *SPSS for windows step by step: a simple guide and reference*. 17.0 Update, (10th Edition), Boston: Pearson.
- GÜL, M., & DEMİR, Ö. (2022). Muhasebe hata ve hilelerinde farkındalık araştırması: Elâzığ ili örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(2), 663-673.
- GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK. (2022). www.tdk.gov.tr, [Erişim Tarihi: 08.01.2022].
- JAFARLI, R., & GAHRAMANLI, G. (2018). Hata, yaratıcı muhasebe ve hile ayrımı, muhasebe hilelerine karşı çözüm önerisi: enron skandalı örneği. *Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 1-15.
- KARABAYIR, M. E., & CENGİZ, S. (2016). Muhasebe hileleri yoluyla yapılan yolsuzluklarda bağımsız denetimin sorumluluğunun araştırılması: Kuzeydoğu Anadolu bölgesi uygulaması. *KAÜİİBFD*, 7(14), 597-625.
- KARAHAN, M. (2017). Türkiye, ABD VE AB’de muhasebe denetiminin karşılaştırılması. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 273-288
- KAŞIKÇI, B., & DALGAR, H. (2021). Muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında benford yasası’nın kullanılmasına yönelik bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(32), 1196-1211.
- KENYON, W., & TILTON, P. D. (2006). *Potential red flags and fraud detection techniques. a guide to forensic accounting investigation*, Ed. Thomas Golden Steven, S. Skalak-Mona Clayton. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc, USA, 119-160.
- KILLI, M., & KUTLU, H. (2021). Muhasebe meslek mensuplarının muhasebe hata ve hileleri hakkında algı ve tutumlarının incelenmesi: Osmaniye ilinde bir araştırma. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-16.
- KOSTAVA, S. (2013). Audit procedures for disclosure of errors and fraud in financial statements of Bulgarian companies. *Ekonomskie Teme*, 51(2), 355-375.
- KRSTIC, J. (2009). The role of forensic accountants in detecting frauds in financial statements. *Economic and Organization*, (6), 295-305.
- KURLAR, M., & YILDIZ, E. (2020). Muhasebe dersine yönelik tutumların bireysel ve bölümsel farklılıklarının belirlenmesi: Mersin Üniversitesi Örneği. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 52-67.
- MANGALA, D., & KUMARI, P. (2015). Corporate fraud prevention and detection: revisiting the literature. *Journal of Commerce and Accounting Research* 4(1), 35-45.
- MONTGOMERY, D. D., BEASLEY, M. S., MENELAİDES, S. L., & PALMROSE, Z. V. (2002). Auditors’ new procedures for detecting fraud. *The Journal of Accountancy*, (193), 63-66.
- MOSWEU, O., & NGOEPE, M. (2021). Trustworthiness of digital records in government accounting system to support the audit process in Botswana. *Records Management Journal*, 31(1), 89-108.
- NGAI, E. T., HU, Y., WONG, Y. H., CHEN, Y., & SUN, X. (2011). The application of data mining techniques in financial fraud detection: a classification framework and an academic Review of Literature. *Decision Support Systems*, 50(3), 559-569.
- OKORO, L. U., & ONYEBUEKE, C. R. (2021). Fraud detection, prevention, control, and investigation in Nigeria. *International Journal of Advanced Finance and Accounting*, 2(8), 1-17.
- OZILI, P. K. (2020). Advances and issues in fraud research: a commentary. *Journal of Financial Crime*, 27(1):1-15.
- ÖZAL, Ö., YILDIRIM, O., & TEK, N. (2001). *Muhasebe ilkeler ve tek düzen muhasebe sistemi uygulamaları*. İzmir: Punto Yayıncılık.
- ÖZÇELİK, H., ARACI, Ö. K., & KESKİN, S. (2017). Muhasebe hata ve hileleri: meslek mensupları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 197-214.

ÖZTÜRK, S., & HÜRYURT, K. (2020). Muhasebe çalışanları açısından vergi ahlakını etkileyen faktörler: Kars,Ardahan,Iğdır örneği. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 13(1), 51-71.

PEHLİVAN, A., & KOÇ, T. (2020). Muhasebe meslek mensuplarının etik yaklaşımları ile hileye yönelme eğilimleri arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma: Ankara örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 1067-1088.

RAMOS, M. (2003). Auditor's responsibility for fraud detection. *Journal of Accountancy*, (195), 28-35.

SELİMOĞLU, S. K., & ALTUNEL, M. (2020). Şirketlerin karşılaştıkları hile ve suistimal kaynaklı zararların uluslararası boyutlarının analizi. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 9(17), 108-135.

SELİMOĞLU, S., K., & GÖKTEPE, H., (2007). Türk Ticaret Kanunu tasarısındaki bağımsız denetimle ilgili yeni düzenlemeler. *Mali Çözüm*, (81), 17-44

SHARMA, A., & PANIGRAHI, P. K. (2012). A review of financial accounting fraud detection based on data mining techniques. *International Journal of Computer Applications*, 39(1), 37-47.

SOLTANI, B. (2014). The anatomy of corporate fraud: a comparative analysis of high profile American and European corporate scandals. *Journal of Business Ethics*, 120(2), 251-274.

TAŞÇI, D. (2019). Türkiye’de muhasebe mesleği, meslek mensupları ve çalışanlarının sorunları ve beklentileri: Kars-Ardahan-Iğdır illerinde bir araştırma. *Kafkas Üniversitesi SBE yüksek lisans tezi, Kars*.

TAYMAN, M., & TEKŞEN, Ö. (2019). Muhasebe denetiminde karşılaşılan hata ve hileler: meslek mensupları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 455-477.

TÜREDİ, H., & CELAYİR, D. (2021). Hilenin tespiti ve önlenmesinde iç kontrol yapısının etkinliği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 1-20.

USLU, M. C., & ÖZBAY, D. (2020). Vergi mevzuatı çerçevesinde muhasebe hata ve hilelerine bakış: muhasebe meslek mensuplarına yönelik bir araştırma. *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, (63), 21-32.

WEST, J., & BHATTACHARYA, M. (2016). Intelligent financial fraud detection: a comprehensive review. *Computers & Security*, (57), 47-66.

YILDIZ, G. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının meslek yüksekokul muhasebe programı öğrencilerinden beklentileri: Kayseri ilinde bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (73), 169-184.

YURT, R., & TEMELLİ, F. (2022). Muhasebe meslek mensuplarının muhasebede hata ve hile algısı: Ağrı ili örneği. *Denetim ve Güvence Hizmetleri Dergisi*, 2(2), 135-150.

Summary

The main purpose of the study is to reveal the error, fraud and auditor perception of students who take and do not take the accounting auditing course at the university in the definition of errors and frauds that occur in enterprises and the auditor in the execution of the audit process. In addition, it was tried to determine whether the perception of error, fraud and auditor differs according to demographic characteristics. The research population consists of students who take the accounting audit course as an elective and students who do not take the accounting audit course at Istanbul Medipol University, Faculty of Business and Management Sciences, Department of International Trade and Finance. Within the scope of the research, a survey form was sent to the students via "Google Form" to their e-mail addresses. The questionnaire consists of two (2) parts. In the first part; 4 questions were asked to determine the demographic characteristics of the students. In the second part, 13 questions were asked for the propositions for error perception, 21 questions for the propositions for fraud perception, and 10 questions for auditor perception. There are 58 propositions in total in the questionnaire form. Five (5) Likert scale was used for the propositions. The survey questions were answered by a total of 341 students. In the evaluations made, missing and incorrect answers were eliminated and the number of students representing the main mass was determined as 297. The data obtained in the research were analyzed in SPSS program. The final reliability values of the scales of the propositions related to accounting error, accounting fraud and auditor perception were 0.834, 0.895 and 0.745, respectively. In the correlation showing the relationship between the research variables accounting error, accounting fraud and auditor perception, it is seen that all of the variables have a positive and moderately strong relationship among themselves. In this case, it can be said that as one of the values of accounting error, fraud and auditor perception increases, the others also increase. Looking at the averages of male and female students in the accounting error variable, it was observed that the averages of male students were higher. In this case, it can be said that male students have higher awareness of accounting errors than female students. The groups between which there is a significant difference in the accounting error variable were determined using the Tukey test, one of the post hoc tests. When the results of the Tukey Test are analyzed, it is seen

that there is a significant difference between Anatolian High School graduates and other high school graduates. When the averages are analyzed, it is seen that Anatolian High School graduates have higher knowledge about accounting errors than other high school graduates. In this study, in which it is measured whether the perception of accounting error, accounting fraud and auditor perception of students who take accounting courses and students who do not take accounting courses differ significantly or not, the relationships between the variables were examined first. The analysis shows that all of the variables have a positive and moderately strong correlation relationship among themselves. This shows that as one of the values of accounting error, accounting fraud and auditor perception increases, the others also increase. In the relationship between the variables, the highest correlation value was found between accounting error and accounting fraud, while the lowest correlation was found between accounting error and auditor perception. When the averages of accounting error and accounting fraud for students who took and did not take accounting courses were analyzed, it was observed that the averages of the students who took accounting audit courses were higher. In this case, it can be said that students who take accounting auditing courses have higher awareness of accounting errors and accounting fraud than students who do not take this course. Thus, it can be seen that students who take accounting auditing courses have a higher level of knowledge in the perception of accounting error and accounting fraud than students who do not take accounting auditing courses. According to gender, it can be said that male students have a higher awareness of accounting errors than female students. According to the type of high school graduated from, Anatolian High School graduates have a higher average of accounting error awareness than other high schools.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

COVID-19 Pandemisine Yönelik Komplo Teorilerinin Bireylerin Aşı Niyetine Etkisi

The Effect of Conspiracy Theories About the COVID-19 Pandemic on Individuals' Vaccine Intention

¹Sema Merve BALÇIK

²Elif VAROL

³Esra Hatice OĞUZ TAŞBAŞ

ETİK BİLDİRİM: Çalışma için gerekli etik izinler alınmıştır (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Onay Tarihi: 28.04.2022 / Toplantı Sayısı: 2022/04).

¹Psikolog, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ s.meervebalcik@gmail.com

²Psikolog, Adıyaman, Türkiye
✉ evanol212@gmail.com

³Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye.
✉ ehotasbas@29mayis.edu.tr

Geliş/Received: 24.12.2024
Kabul/Accepted: 09.09.2025

Öz

Amaç: COVID-19 salgını sürecinde ortaya çıkan belirsizlik çerçevesinde, söz konusu virüsün kökeni, aşılarla ilgili komplo teorilerinin hızla yayılmasına neden olmuştur. Mevcut çalışmanın amacı, bireylerin komplo teorilerine duydukları inancın COVID-19 aşı niyetleri üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. Ayrıca bu çalışmada, potansiyel bireysel farklılıkların COVID-19 aşı niyetleri ve komplo teorilerine duyulan inançla ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Katılımcılar (N=170), komplo yanlısı bilgiye maruz bırakılan grup, komplo karşıtı bilgiye maruz bırakılan grup ve kontrol grubuna seçkisiz olarak atanmıştır. Grup manipülasyonunun ardından katılımcılardan, Aşı Karşıtlığı Ölçeği ve COVID-19'a Yönelik Komplo Teorileri Ölçeği'ni cevaplandırmaları beklenmiş, bireysel farklılıkları inceleyebilmek amacıyla eğitim seviyesi, gelir düzeyi, muhafazakârlık düzeyi ve politik konumlarını bildirmeleri istenmiştir.

Bulgular: Bulgular, Türkiye'de yaşayan bireylerin komplo yanlısı manipülasyona maruz kaldıklarında aşılarmaya yönelik tutumlarının olumsuz, komplo karşıtı manipülasyona maruz kaldıklarında ise aşılarmaya yönelik tutumlarının olumlu etkilendiğini göstermiştir. Ayrıca, bireylerin aşılarmaya yönelik tutumlarının ve komplo teorilerine inanma eğilimlerinin politik eğilimlerinden ve eğitim seviyelerinden etkilenebildiği görülmüştür.

Sonuç: Sonuç olarak, mevcut çalışma ile komplo yanlısı ve komplo karşıtı manipülasyona maruz kalmanın aşı tutumuna etki edebileceği gösterilmiştir. Bunun yanı sıra muhafazakârlık ve eğitim seviyesinin de aşı tutumu ve komplo inançları ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın bulguları, ülkemizde COVID-19 pandemisine yönelik komplo teorilerine maruz kalmanın, bireysel farklılıklarla birlikte kişilerin davranışlarını nasıl etkilediğini daha iyi anlamamıza yardım edecektir.

Anahtar Kelimeler

COVID-19, komplo teorileri, aşı niyeti, muhafazakârlık

Abstract

Aim: The ambiguity during the COVID-19 pandemic has led to an increasing spread of conspiracies regarding the virus's origin and vaccination. The aim of this study is to investigate the effect of individuals' beliefs in conspiracy theories on COVID-19 vaccination intentions. In addition, this study aims to explore the relationship between potential individual differences in COVID-19 vaccination intentions and beliefs in COVID-19 related conspiracy theories.

Method: The participants (N=170) were randomly assigned to three groups: the group exposed to pro-conspiracy information, the group exposed to anti-conspiracy information, and the control group. After the group manipulation, participants were expected to respond to the Anti-Vaccination Scale and the Covid-19 Conspiracy Theories Scale, and they were asked to report their education level, income level, level of conservatism, and political position.

Findings: The findings showed that individuals' attitudes towards vaccination were negative when they were exposed to conspiracy manipulation. Their attitudes towards vaccination were positively affected when they were exposed to anti-conspiracy manipulation. In addition, it was observed that individuals' attitudes towards vaccination and tendency to believe in conspiracy theories can be affected by conservatism and their education level.

Conclusion: The current study demonstrated that exposure to pro-conspiracy and anti-conspiracy manipulations could impact vaccine attitudes. Additionally, when examining demographic variables, it was observed that conservatism and education level were associated with vaccine attitudes and conspiracy beliefs. protection. The findings of the study help us better understand how exposure to conspiracy theories about the COVID-19 pandemic affects individuals' behavior and individual differences in our country.

Keywords

COVID-19, conspiracy theories, vaccination intention, conservatism

Giriş

İnsanlar belirsizlikleri azaltma, merakı yatıştırma ve olayları anlamlandırma ihtiyacı içerisindedir (Douglas ve ark., 2017). Heider'e göre (1958), meydana gelen olaylar hakkında nedensel açıklamalarda bulunmak, dünya hakkında istikrarlı, doğru ve içsel olarak tutarlı bir anlayış oluşturma'nın temel parçasıdır (Douglas ve ark., 2017). Nedensel açıklamalar bulma sürecinde insanlar bilgiye ulaşmak için farklı yollar izleyebilmektedir. Bu yollardan biri, karmaşık meseleler için kolay açıklamalar sunan komplo teorilerine inanmaktır (Marchlewska ve ark., 2018). Komplo teorileri, önemli olayların nedenlerini, kendi çıkarlarına uyacak şekilde bilgileri gizleyen kötü niyetli grupların gizli eylemleri olarak tanımlanmıştır (Douglas ve ark., 2017). Benzer şekilde, gizli hareket eden bir grubun kasıtlı eylemlerine odaklanan olayların asılsız açıklamaları için de komplo teorisi ifadesi kullanılmıştır (Keeley, 1999). Bu çerçevede, COVID-19 pandemisi sırasında komplo teorilerinin ortaya atıldığı ve bazı bireylerin bu teorilere dayanarak aksiyon aldıkları gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye toplumunda bireylerin komplo teorilerine duydukları inancın, aşı olma niyetlerine olan etkisini incelemektir. Ayrıca, bu ilişkiyi etkileyebilecek potansiyel bireysel farklılıkları açıklamak da çalışmanın hedefleri arasındadır.

Komplo teorilerinin genellikle hükümetler aleyhinde iddialarda bulunduğu düşünülse de literatürde güçlü ve kötü niyetli olarak algılanan herhangi bir gruba yönelik olabileceği belirtilmiştir (Douglas ve ark., 2019). Örneğin, Amerikalıların üçte birinden fazlasının küresel ısınmanın bir aldatmaca olduğuna inandığı ve bunun için bilim insanlarını suçladığı rapor edilmiştir (Swift, 2013). Yine Amerikalıların yarısından fazlasının John F. Kennedy suikastı ile ilgili komplo teorilerine inandığı bildirilmiştir (McCauley ve Jacques, 1979). Ayrıca, Prenses Diana'nın ölümü (Douglas ve Sutton, 2008) ve NASA'nın aya inişlerinin sahte olduğu (Lewandowsky ve ark., 2013) gibi çeşitli konulardaki komplo teorilerine inançların yaygın olduğu görülmüştür.

Komplo teorilerine duyulan inançlar farklı faktörlerden etkilenebilmektedir (Douglas ve ark., 2017). Bu faktörlerden bazılarının; kişilerin bilişsel tamamlama ihtiyacı (Marchlewska ve ark., 2018), güçsüz ve güvenlikten yoksun oldukları hakkındaki düşünceleri (van Prooijen ve Acker, 2015; Bruder ve ark., 2013) ve belirsizliğin kişiye getirdiği endişe (van Prooijen ve Jostmann, 2013; Grzesiak-Feldman, 2013) olduğu gözlenmiştir. Bunun yanı sıra, çevredeki örüntüleri bulma motivasyonu arttığında komplo teorilerine olan inancın da arttığı (Whitson ve Galinsky, 2008) ve bir komplo teorisine olan inancın diğer komplo teorilerine yönelik inanma olasılığını da arttırdığı (Swami ve ark., 2010) öne sürülmüştür. Ayrıca, Lewandowsky ve arkadaşları (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, kişilerin birbiriyle ilgisiz çeşitli komplo teorilerine inanmalarının aşı olmaya karşı olumsuz tutumlarla ilişkili olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde aşı karşıtı inançların, Obama'nın Müslüman olduğu ve 11 Eylül hakkındaki alakasız komplolarla yüksek oranda ilişkili olduğu gösterilmiştir (Goldberg ve Richey, 2020).

Komplo teorilerine inancı etkileyen bir diğer faktörün bireysel özellikler olduğu ileri sürülmüştür (Bruder ve ark., 2013). Örneğin, Graham ve arkadaşları (2020) tarafından 2,6 milyon tweetin incelendiği bir çalışmada, sağcı ve

muhafazakâr kişilerin komplo teorilerine daha çok inandığı bulunmuştur. Bununla birlikte, Sternisko ve arkadaşlarının (2020) gerçekleştirdikleri çalışmada sağcı otoriterlik, siyasi radikallik ile komplo teorilerine inanma eğilimi arasında bir ilişki görülmüştür. Benzer şekilde, Goldberg ve Richey (2020) farklı komplo inançlarının hepsinin siyasi güven, siyasi bilgi ve eğitim ile negatif; otoriterlik ile ise pozitif korelasyonu olacak şekilde benzer bireysel özellikleri kapsayan yordayıcılara sahip olabileceğini ortaya koymuştur. Diğer yandan komplo teorilerine inancın güçlü dini duygularla ilişkili olduğu ileri sürülmüştür (Martinez-Bravo ve ark., 2018). Alper ve Imhoff (2022) tarafından 23 ülkede 20.000’den fazla katılımcı ile gerçekleştirilen çalışmada, solcuların sol görüşü içeren komplo teorilerine inanma olasılıklarının; sağcılarının -yolsuzluğun daha fazla olduğu ülkelerde- sağ görüşü içeren komplo teorilerine inanma olasılıklarının daha yüksek olduğu bildirilmiştir. Aynı zamanda komplo teorilerini benimseme açısından sağcılar ve solcular arasındaki farkın yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde azaldığı rapor edilmiştir. Türkiye örneklemini dikkate alındığında, önceki çalışmaların bulgularına paralel olarak, komplo teorilerine duyulan inançta ideoloji ve inançların etkili olduğu ortaya konmuştur (Bozkurt, 2020). Alper ve arkadaşlarının (2021) Türkiye örnekleminde gerçekleştirdikleri başka bir çalışmada ise genel komplo inançlarının; sağcı ideoloji ve dindarlık ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Komplo teorileri, bilimin önerilerine karşı çıkıp sözde “bilim inançları” içerebilmektedir (Lobato ve ark., 2014). Literatürde, komplo teorilerinin en yoğun yaşandığı süreçlerden birinin salgın hastalık dönemleri olduğu ve komplo teorilerine maruz kalan en önemli gruplar arasında salgın hastalık dönemlerini yönetmeye çalışan bilim insanlarının yer aldığı belirtilmiştir (Akyüz, 2021). Bu durum, modern tıbbın reddine (Oliver ve Wood, 2014), sağlık davranışlarının ve önleyici tedbirlerin uygulanmasının azalmasına yol açabilmektedir (Goreis ve Voracek 2019; Earnshaw ve ark., 2020). Çocukluk aşısı ile otizm arasında ilişki olduğu bilgisi yalanlanmış olmasına rağmen yapılan anket çalışmalarında katılımcıların %20’sinden fazlasının çocukluk aşıları ile otizm arasında bir bağlantı olduğu fikrini desteklediği görülmüştür. Aynı zamanda bu kişilerin; büyük ilaç şirketlerinin ve hükümetlerin kendi hedeflerine ulaşmak için aşılarla ilgili bilgileri gizlediği, ilaç şirketlerinin elde ettikleri kârdan dolayı zararlı yan etkileri görmezden geldiği, aşının etkili olduğunu gösteren istatistiklerin para karşılığı yükseltildiği gibi (Kata, 2012) inançlara sahip olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, ebeveynlerin aşıya yönelik komplo inançlarının, çocuklarına aşı yaptıрма kararları ile anlamlı bir negatif ilişki içerisinde olduğu ortaya koyulmuştur (Jolley ve Douglas, 2014). 24 uluslu bir diğer çalışmada, aşı karşıtı katılımcıların aynı zamanda komplocu dünya görüşlerine de sahip oldukları gözlemlenmiştir (Hornsey ve ark., 2018). Bu durum, araştırmacılar tarafından komplo teorilerinin insan sağlığına doğrudan etki edebilecek bir tehdit olduğu şeklinde açıklanmıştır (Akyüz, 2020).

11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel bir pandemi olarak ilan edilen COVID-19 sürecinde (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020) ortaya çıkan belirsizlikler, bilgi eksiklikleri ve bilimsel bilginin halka ulaşmasında yaşanan problemler, komplo teorilerinin hızla üretilmesine ve yayılmasına yol açmıştır (Akyüz, 2017). Komplo teorilerinin bu çarpıcı etkisi, Dünya Sağlık Örgütü’nün 2019 yılında aşı kararsızlığını küresel sağlığa yönelik en büyük on tehditte biri olarak listelemesine sebep olmuştur (WHO, 2019). Günümüzde iletişim teknolojilerinin gelişmiş olmasının komplo teorilerini destekleyen yanlış bilgilere ulaşmayı hızlı ve kolay kılması (Akyüz, 2020) özellikle aşıların etkinliğini ve güvenliğini inceleyen bilimsel çalışmalara karşı güvensizlik doğmasına zemin hazırlamıştır (Pereira ve ark., 2020).

Bireylerin hastalıklarla ilgili süreçleri yönetmeye yönelik uygulamaları ve aşılar hakkındaki komplo teorilerine yönelik inançları, bilimsel bir arka planı olmamasına rağmen hızla artmaktadır. Salgın sürecinde, COVID-19 hastalığına sebep olan virüsün Çinliler tarafından laboratuvarında üretildiği, dünya nüfusunun azaltılmak istendiği ya da aşı ile insanlara çip takılmasının hedeflendiği gibi birçok komplo teorisi ortaya atılmıştır (Bruns ve ark., 2021). Graham ve arkadaşlarının (2020) yaptığı incelemede, katılımcıların aşı niyetleri ölçüldüğünde -verilen komplo teorilerinden hiçbirinde aşılamanın tehlikesine ilişkin bir bilgiye yer verilmemesine rağmen- komplo teorilerine inanma eğiliminin, katılımcıların COVID-19’a karşı aşı olma niyetlerini olumsuz yönde yordadığı gözlemlenmiştir.

Türkiye örneklemine bakıldığında 2011 yılında aşılamanı reddeden ailelerin sayısı 183 iken 2017 yılında bu sayının 23.000’e ulaştığı görülmüştür (Neumann, 2020). COVID-19 virüsünün yapay bir virüs olduğunu düşünen katılımcıların sadece %48’inin; virüsün laboratuvarında üretildiğine inanmayan katılımcıların ise %77’sinin olası bir COVID -19 aşısını yaptırmayı kabul edecekleri rapor edilmiştir (Salalı, 2020). Bununla birlikte, Türkiye’deki bireylerin COVID-19’a yönelik tutumları Sağlık İnançları Modeli çerçevesinde iki farklı dönemde karşılaştırıldığında, Mart-Mayıs 2020’de Ocak-Şubat 2021’e kıyasla hastalıktan korunmak için ya da hastalığı önlemek için gösterecekleri davranışların daha fazla engelleneceklerine inandıklarını raporlamış ve COVID-19’u daha ciddi bir hastalık olarak değerlendirmişlerdir (Aktaş, 2022). Yılmaz ve arkadaşları (2021) tarafından COVID-19 aşısını yaptırmayan katılımcıların %75,9’unun aşıların yan etkilerinden, %20,9’unun aşıların koruyucu olmadığını düşünmelerinden, %12,7’sinin de aşıları gerekli görmemelerinden dolayı COVID-19 aşısı yaptırmadıklarını bildirilmiştir. Bir başka çalışmada ise, genel popülasyonu temsil eden 763 kişide COVID -19’a bağlı işlevsel olmayan kaygı oranı %3,8 olarak bulunmuştur. Aynı çalışmada katılımcıların %23,3’ünün aşı olmak istemediği, %42,1’inin aşı olma konusunda kararsız olduğu rapor edilmiştir (Yurttaş

ve ark., 2021). Türkiye’de COVID -19’a yönelik komplo teorilerine yönelik duyulan inanç ile bireylerin aşılama niyeti arasındaki ilişkiyi kontrol değişkenleri kullanarak inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir.

Bu doğrultuda mevcut çalışma, bireylerin komplo teorilerine yönelik inançlarını ve bu inançların sağlık davranışı niyetleriyle ilişkisini deneysel yöntemle incelemeyi hedeflemektedir. Bu çalışma ile COVID-19 bağlamında komplo teorilerine maruz kalmanın yalnızca komplo teorilerine duyulan inanç üzerindeki etkisi değil, bununla birlikte aşı niyetleri üzerindeki etkisi de incelenecektir. Ek olarak, komplo teorilerine duyulan inancın ve aşı karşıtlığının bireysel özelliklerle (muhafazakârlık seviyesi, politik konum, yaş ve cinsiyet) ilişkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde araştırmanın hipotezleri şöyledir:

H1. Komplo Teorileri Ölçeği’nden yüksek puan alan katılımcılar, Aşı Karşıtlığı Ölçeği’nden de yüksek puan alacaktır.

H2. Komplo yanlısı bilgilere maruz kalmak, aşı karşıtlığını artıracaktır.

H3. Komplo yanlısı bilgilere maruz kalmak komplo karşıtı gruba ve kontrol grubuna kıyasla COVID-19 ile ilgili komplo teorilerine duyulan inancı artıracaktır.

Günümüzde dezenformasyon içeren bilgilerin yaygınlığı toplum sağlığını olumsuz yönde etkileme riski taşımaktadır. Mevcut literatüre bakıldığında, Türkiye’de komplo teorileri üzerine yapılan deneysel çalışmaların sınırlı olduğu ve bu çalışmaların COVID-19 pandemisi ve aşı niyetleriyle yeterince ilişkilendirilmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, komplo teorilerinin aşı niyetleriyle olan ilişkisini deneysel yöntemle ele alan az sayıdaki çalışmalardan biri olarak öne çıkarak olası risk durumlarını belirlemek ve resmî kurumlardan yapılan bilgilendirmelerin önemine dikkat çekmek açısından dikkate değer görülmektedir. Mevcut çalışma, COVID-19 pandemisine yönelik komplo teorilerine maruz kalmanın etkisiyle bu tür teorilere duyulan inancı incelemesi ve aşı niyetlerini bireysel değişkenlerle ilişkilendirmesi bakımından da önemlidir.

Veri toplamadan önce çalışmanın önkaydı yapılmış olup çalışmanın önkaydı (preregistraton), verileri ve materyalleri çevrimiçi olarak paylaşılmıştır (https://osf.io/538er/?view_only=140cb04438264e4db656fb0202bf04ed).

Yöntem

Katılımcılar

Mevcut çalışma, 18-45 yaş arasındaki 170 katılımcıyla (K = 145, E = 23, B.İ. = 2; $Ort_{yaş} = 23,33$) yürütülmüştür. Katılımcılara, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi’nin duyuru panosuna asılan çalışmaya katılma daveti, üniversitenin sınıf gruplarında yapılan paylaşımlar ve sosyal medya paylaşımları aracılığıyla ulaşılmıştır. Katılımcıların ana dilinin Türkçe olması beklenmiştir.

Örneklem büyüklüğü tahmini için yürütülen güç analizinde, etki büyüklüğü $f = 0.25$ $\alpha = .05$ ve güç = .80 ve üç grup ile ANOVA testi kullanılabilmesi için ihtiyaç duyulan minimum toplam örneklem büyüklüğü $N = 159$ ve her bir grup için $N = 53$ ’tür. Dolayısıyla, elde edilen $N = 170$ örnek büyüklüğü, çalışma hipotezlerini test etmek için fazlasıyla yeterlidir.

Veri Toplama Araçları

Demografik Form

Katılımcılardan yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve gelir düzeyini içeren soruları cevaplandırmaları beklenmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra, bireysel farklılıkların daha detaylı incelenebilmesi amacıyla katılımcılardan muhafazakârlık seviyelerini 7’li Likert ölçeği üzerinden (“1- kesinlikle muhafazakâr değilim” ve “7- tamamen muhafazakârim”) ve politik konumlarını “SAĞ” ve “SOL” olmak üzere (doğrunun sağ tarafı “4- kesinlikle sağ taraftayım”, “0- nötr”, doğrunun sol tarafı “4- kesinlikle sol taraftayım”) doğru üzerinden belirtilmeleri beklenmiştir. Ayrıca katılımcılardan COVID-19 aşısını yaptırap yaptırmadıklarını ve yaptırmışlar ise istekli veya isteksiz olmak üzere aşı olma motivasyonlarını ifade etmeleri istenmiştir.

Komplo Manipülasyonu

Katılımcılara sunulmuş olan vinyetler Jolley ve Douglas (2014) tarafından geliştirilmiştir. Vinyetlerin orijinal dili İngilizcedir. Mevcut çalışmada kullanılan vinyetlerin orijinallerinden tek farkı Türkçeye çevrilmiş ve “aşılar” ifadesi bulunan cümleler “COVID- 19 aşıları” şeklinde araştırmanın amacına uygun olarak adapte edilmiştir. Materyaller “bilimsel bir makaleden alıntı” olarak katılımcılara sunulmuştur. Makaleyi okumadan önce katılımcılara “Lütfen aşılarla ilgili yeni bir bilimsel makaleden alınan bu kısa alıntıyı okuyun. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde size bu alıntıyla ilgili bazı sorular soracağız. Bunun için lütfen dikkatlice okuyun” yönergesi verilmiştir.

Katılımcılara bulundukları koşula uygun -komplo yanlısı, komplo karşıtı ve kontrol grubu- ve seçkisiz olarak farklı içeriğe sahip makaleler sunulmuştur. Komplo yanlısı makale, aşı sektörünün kâr amaçlı hareket ettiğini ve ilgili görevlilerin vaka verilerini sakladıklarını iddia eden suçlamalarla başlamaktadır. Makalenin devamında aşı üzerine spesifik örnekler ve istatistiksel bilgiler bulunmaktadır. Komplo yanlısı makaleden kısa bir alıntı şu şekildedir:

“Ayrıca Covid-19 öncesindeki aşı çalışmaları, aşılardan yardımcı olduklarından daha fazla zarar verebileceğine dair önemli miktarda kanıt olduğunu göstermektedir. Örneğin, 2002 yılına kadar ölümler dahil aşılar karşı on binlerce reaksiyon rapor edilmiştir. Covid-19 döneminde de benzer bir durum rapor edilmiştir. Covid-19 aşısının birçok insanda hastalık semptomlarını arttırdığını ve kalp krizi nedeniyle ölüme sebebiyet verdiğini gösteren vakalar bulunmaktadır. Ancak hükümetler tarafından bu vakaların %95’inin bildirilmediği tahmin edilmektedir.”

Katılımcılara sunulan komplo karşıtı makale ise aşılardan başarısı üzerine ikna edici kanıtlardan bahsederek ve önemli hastalıkların aşılardan sayesinde tamamen ortadan kaldırıldığını belirterek başlamaktadır. Makalenin devamı hastalıkları önlemenin finansal faydalarının aşı sektöründeki kârlardan çok daha fazla olduğu gibi spesifik örnekler içermektedir. Komplo karşıtı makaleden kısa bir alıntı şu şekildedir:

“Covid-19 dönemi de aşılardan olumlu etkisini gösteren en iyi örneklerinden biridir. Covid-19 aşısının, aşılardan oranının yüksek olduğu ülkelerde hastalığa yakalanma ve entübe olma riskinin %85’in üzerinde azalttığı rapor edilmiştir. Covid-19 aşılardan üretiminden ve aşılardan artmasından hükümetlerin kişi başı 10 bin dolardan fazla kazanç sağladığı tahmin edilmektedir.”

Kontrol grubunda bulunan katılımcılara gezegenler ile ilgili bir makale verilmiştir. Makalede gezegenlerin yuvarlak oluşundan bahsedilmektedir (NASA, 2019). Gezegenler ile ilgili kontrol grubu makalesinden kısa bir alıntı şu şekildedir:

“Güneş sistemimizdeki bazı gezegenler diğer gezegenlere kıyasla daha yuvarlaktır. Merkür ve Venüs en yuvarlak şekle sahiptir. Bu gezegenler neredeyse mükemmel bir küre şeklindedir, tıpkı bir bilye gibi. Fakat bazı gezegenler o kadar da mükemmel bir küre şekline sahip değildir. Satürn ve Jüpiter merkez kısımları biraz daha kalındır. Çünkü kendi etraflarında daha hızlı dönerler.”

COVID-19’a Yönelik Komplo Teorileri Ölçeği

COVID-19’a Yönelik Komplo Teorileri Ölçeği, Gülgez ve Bozkur (2021) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, bireylerin komplo teorilerine inanma eğilimlerini ölçmek amacıyla kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır. 15 sorudan oluşan ölçek, 5’li Likert tipindedir. Örneğin, katılımcılardan “COVID-19 salgınının başlamasında ve devam etmesinde 5G -yeni nesil kablolu telefon teknolojisinin etkili olduğuna inanıyorum” ifadesi için “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinden birini -kendilerine uygun olacak şekilde- işaretlemeleri beklenmiştir. “Kesinlikle katılmıyorum” seçeneği 1 puan, “kesinlikle katılıyorum” seçeneği 5 puan olmak üzere her işaretlenen maddenin puanı toplanarak toplam puana ulaşılmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 75, en düşük puan 15’tir. Puanların yüksekliği COVID-19 ile ilgili komplo teorilerine inanma eğilimindeki artışa işaret etmektedir.

Aşı Karşıtlığı Ölçeği

Aşı Karşıtlığı Ölçeği, Kılıçarslan ve arkadaşları (2020) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek katılımcıların aşı tereddüt düzeyini ölçmek amacıyla kullanılmıştır. 5’li Likert üzerinden işaretlenen ölçeğin 5 alt boyutu bulunmaktadır. Ölçek, “aşı yararı ve koruyucu değeri” alt boyutu için 5, “aşı karşıtlığı” alt boyutu için 6, “aşı olmamak için çözümler” alt boyutu için 5 ve “aşı tereddütünün meşrulaştırılması” alt boyutu için 5 madde olmak üzere toplam 21 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin hem kısa hem de uzun formu bulunmaktadır. Mevcut çalışmada ölçeğin uzun formu kullanılmıştır. Aşı Karşıtlığı Ölçeği’nin uzun formu için Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır. Katılımcılardan ölçekteki maddelere (“Aşının otizm veya öğrenme bozukluğuna yol açmasından korkuyorum.”) “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum”, ve “kesinlikle katılıyorum” seçeneklerinden birini -kendilerine uygun olacak şekilde- işaretleyerek yanıt vermesi beklenmiştir. Ölçekte “kesinlikle katılmıyorum” seçeneği 1, “katılmıyorum” 2, “kararsızım” 3, “katılıyorum” 4 ve kesinlikle katılıyorum seçeneği ise 5 üzerinden puanlandırılmıştır. Ölçeğin yalnızca aşı yararı ve koruyucu değeri boyutu ters kodlanmıştır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 21, en yüksek ise 105’tir. Ölçekten alınan yüksek puan, katılımcıların aşı tereddütlerinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

İşlem

Çalışma için gerekli etik izinler alınmıştır (Etik Kurul Onayı Alınan Kurum: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi / Onay Tarihi: 28.04.2022 / Toplantı Sayısı: 2022/04). Çalışma boyunca katılımcılarla etkileşim iki aşamada sürdürülmüştür. İlk aşamada, araştırmaya başvuran katılımcılara Google Forms üzerinden bilgilendirilmiş onam formu gönderilmiştir. Onam formunda katılımın tamamen gönüllülük esasına dayandığı, verilerin bireysel olarak değerlendirilmeyip anonim olarak saklanacağı, fiziksel ya da psikolojik herhangi bir risk faktörünün bulunmadığı fakat yine de rahatsızlık duyarlarsa çalışmadan diledikleri zaman ayrılacakları bildirilmiştir. Çalışmaya katılmayı kabul eden katılımcılar, deneysel tasarım dikkate alınarak komplo yanlısı manipülasyon grubu (KY-G), komplo karşıtı manipülasyon grubu (KK-G) ve kontrol grubu (KG) olmak üzere üç gruba seçkisiz olarak atanmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında katılımcılar Google Forms aracılığıyla üç farklı makale okumuştur. Komplo yanlısı manipülasyon grubundan komplo yanlısı

makaleyi, komplo karşıtı manipölasyon grubundan komplo karşıtı makaleyi, kontrol grubundan ise gezegenler ile ilgili bir makaleyi okumaları istenmiştir. Ardından katılımcılardan COVID-19'a Yönelik Komplo Teorileri Ölçeği, Aşı Karşıtlığı Ölçeği ve demografik soruların bulunduğu formu cevaplandırmaları beklenmiştir.

Bulgular

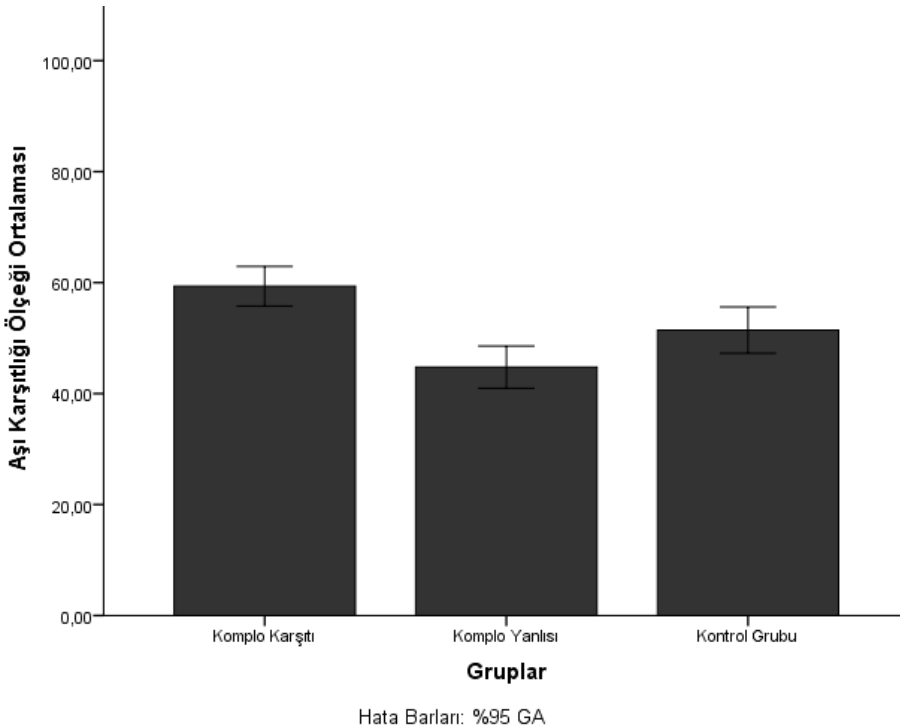
Araştırmanın hipotez testleri IBM SPSS 25. versiyonu kullanılarak yapılmıştır.

Tanımlayıcı İstatistikler

Bu araştırma kapsamında toplam 170 katılımcıdan veri toplanmıştır. Katılımcıların 23'ü erkek (%13,5), 145'i kadın (%85,3) ve 2'si (%1,2) "diğer" seçeneğini işaretlemiştir. Katılımcıların yaşları 18 ile 44 arasında değişmekte olup, yaş ortalaması 23.3 ($SD = 4.19$)'tür. Bir katılımcı yaş bilgisini belirtmemiştir. Katılımcıların muhafazakârlık düzeyleri, 7'li Likert tipi bir ölçek ile ölçülmüştür ($N = 168$, $M = 3.99$, $SD = 1.60$). Politik yönelim ise sağ-sol ekseninde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme, merkezinde nötr görüşü temsil eden 0 noktasının bulunduğu ve sağ ile sola doğru artan şekilde yönelimi ölçen 4 dereceli bir skala ile yapılmıştır. Katılımcıların %30,7'si ($n = 51$) nötr politik görüşü ifade eden "0" değerini işaretlemiştir. Sağ görüşlü olduğunu belirten 64 katılımcının ortalaması 2.28 ($SD = 0.98$), sol görüşlü olduğunu belirten 51 katılımcının ortalaması ise 2.06 ($SD = 0.90$) olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların %3,6'sı ($n = 6$) lise mezunu, %85,8'i ($n = 145$) üniversite öğrencisi ve %10,7'si ($n = 18$) yüksek lisans ya da doktora mezunudur. Bir katılımcı eğitim durumu bilgisini belirtmemiştir. Algılanan gelir düzeyi, 5'li Likert tipi bir ölçek ile değerlendirilmiştir ($N = 167$, $M = 2.90$, $SD = 0.82$). Katılımcıların %6,0'ı ($n = 10$) gelir düzeyini "çok kötü", %19,2'si ($n = 32$) "kötü", %54,5'i ($n = 91$) "orta", %19,2'si ($n = 32$) "iyi" ve %1,2'si ($n = 2$) "çok iyi" olarak değerlendirmiştir.

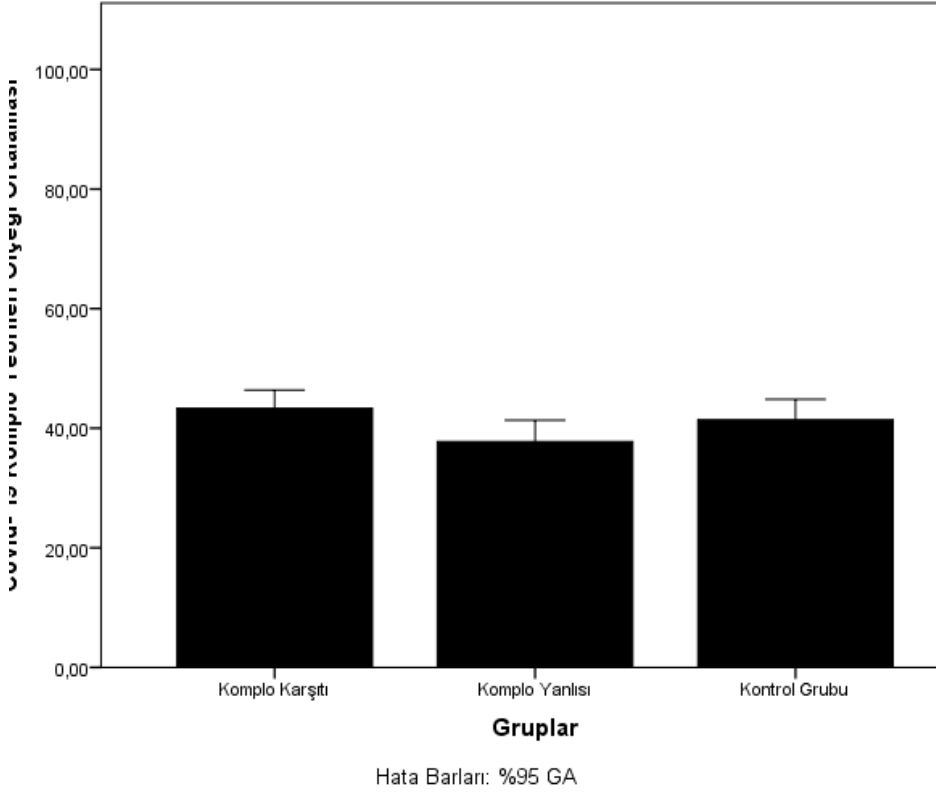
Ana Analizler

Aşı Karşıtlığı: Aşı Karşıtlığı puanlarının varyanslarının homojenliğini test etmek için Levene's Testi yürütülmüş ($F(2, 167) = 0.289$, $p = .749$), p değeri $\alpha = .05$ anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için, gruplar arasında varyans homojenliği kabul edilmiştir. Komplo yanlısı manipölasyonu grubu, komplo karşıtı manipölasyon grubu ve kontrol grubu arasındaki farklılıklar tek yönlü ANOVA ile analiz edilmiştir. AKÖ puanları; komplo yanlısı grup, komplo karşıtı grup ve kontrol grubu olmak üzere 3 düzeyde karşılaştırılmıştır. AKÖ puanı için yapılan gruplar arası karşılaştırmalar ile grupların büyük bir etki büyüklüğü göstererek anlamlı derecede farklılaştığı görülmüştür ($F(2,167) = 16.6$, $p < .001$, $\eta_p^2 = .166$). Tukey HSD testi kullanılarak yapılan Post Hoc testler, komplo yanlısı manipölasyona maruz kalan grubun ortalama AKÖ puanının ($Ort. = 59.89$, $SS = 13.31$) komplo karşıtı manipölasyona maruz kalan grubun ortalama AKÖ puanından ($Ort. = 44.65$, $SS = 14.27$) anlamlı derecede daha yüksek olduğunu ($p < .001$) ve kontrol grubunun ortalama AKÖ puanından ($Ort. = 51.53$, $SS = 14.93$) anlamlı derecede yüksek olduğunu ($p = .006$) göstermiştir. Bunun yanı sıra komplo karşıtı manipölasyona maruz kalan grubun ortalama AKÖ puanı, kontrol grubundan anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur ($p = .029$), (Bakınız Şekil 1).

Şekil 1. Manipölasyon Gruplarına Göre Grupların Aşı Karşıtlığı Ölçeği Puan Ortalamaları

Komple Teorilerine İnanç: COVID -19 KTÖ puanlarının varyanslarının homojenliğini test etmek için Levene's Testi yürütülmüş ($F(2, 166) = 0.668, p = .514$), p değeri $\alpha = .05$ anlamlılık düzeyinden büyük olduğu için, gruplar arasında varyans homojenliği kabul edilmiştir. COVID -19 KTÖ puanları; komple yanlısı grup, komple karşıtı grup ve kontrol grubu olmak üzere 3 düzeyde karşılaştırılmıştır. Tek yönlü ANOVA analizi sonucunda manipülasyon grupları arasında orta dereceli bir etki büyüklüğü göstererek anlamlı farklılık bulunmuştur ($F(2,166) = 3.46, p = .034, \eta_p^2 = .040$). Tukey HSD testi kullanılarak yapılan Post Hoc testler, komple yanlısı manipülasyona maruz kalan grup ($Ort. = 43.75, SS = 11.28$) için ortalama COVID -19 KTÖ puanının komple karşıtı manipülasyona maruz kalan gruptan ($Ort. = 37.74, SS = 13.39$) anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermiştir ($p=.029$). Ancak kontrol grubundan ($Ort. = 41.71, SS = 12.45$) anlamlı derecede farklılık göstermemiştir ($p=.209$) (Bakınız Şekil 2).

Şekil 2. Manipülasyon Gruplarına Göre Grupların COVID- 19'a Yönelik Komple Teorileri Ölçeği Ortalamaları

Bireysel özellikler -yaş, eğitim, gelir düzeyi muhafazakarlık ve politik konum- ile AKÖ ve COVID- 19 KTÖ'den alınan puanlar arasındaki ilişkileri görebilmek için Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Gerçekleştirilen Pearson korelasyonu sonucu Tablo 1'de gösterilmiştir. COVID-19 KTÖ ile AKÖ arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. COVID-19 KTÖ'den alınan puanların, muhafazakarlık ile pozitif yönde ($r(167) = .28, p = .000$); eğitim düzeyi ile negatif yönde ($r(168) = -.23, p = .002$) anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. AKÖ puanlarının ise muhafazakarlık ile pozitif yönde ($r(168) = .31, p = .000$); sol politik konum ile negatif yönde ($r(51) = -.34, p = .01$) anlamlı derecede ilişkili olduğu görülmüştür. Yaş ve gelir düzeyi hiçbir düzeyde anlamlı derecede ilişkili bulunmamıştır.

Tablo 1. Bireysel Özelliklerle İlgili Değişkenler ve Bağımlı Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1.Yaş						
2.Muhafazakarlık	.208					
3. Eğitim	.015*	.691				
4. Gelir Düzeyi	.317	.072	.190			
5. COVID-19 KTÖ	.241	<.001**	.002**	.328		
6. AKÖ	.380	<.001**	.582	.790	<.001**	

Not. * $p < .05$. ** $p < .001$.

ANCOVA'nın, özellikle randomize edilmiş çalışmalarda potansiyel kovaryant değişkenlerin sonuçla anlamlı bir şekilde ilişkili olduğunda kullanılması uygun görülmektedir (Frigon ve Laurencelle, 1993). Bu sebeple yalnızca anlamlı olarak ilişkili olan değişkenler kovaryant olarak ele alınarak analizlere dahil edilmiştir.

Muhafazakarlığın Kovaryant Olarak Komplo Teorilerine İnanç Üzerindeki Etkisi: Komplo teorilerine maruz kalmanın komplo teorilerine duyulan inanç üzerindeki etkisi, muhafazakarlık kontrol edilerek ANCOVA ile incelenmiştir. Analiz sonuçları, muhafazakarlık kovaryant olarak göz önünde bulundurulduğunda dahi komplo teorisine maruz kalmanın komplo teorilerine inanç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ($F(2,163) = 4.62, p = .011, \eta_p^2 = .054$ ve muhafazakarlığın da komplo teorilerine inanç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir ($F(1,163) = 16.05, p < .001, \eta_p^2 = .090$).

Muhafazakarlığın Kovaryant Olarak Aşı Karşıtlığı Üzerindeki Etkisi: Komplo teorilerine maruz kalmanın arşı karşıtlığı üzerindeki etkisi, muhafazakarlık kontrol edilerek ANCOVA ile incelenmiştir. Analiz sonuçları, muhafazakarlık kovaryant olarak göz önünde bulundurulduğunda dahi komplo teorisine maruz kalmanın aşı karşıtlığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ($F(2,164) = 20.5, p < .001, \eta_p^2 = .200$ ve muhafazakarlığın da aşı karşıtlığı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir ($F(1,164) = 24.8, p < .001, \eta_p^2 = .131$).

Eğitim Durumunun Kovaryant Olarak Komplo Teorilerine İnanç Üzerindeki Etkisi: Komplo teorilerine maruz kalmanın komplo teorilerine inanç etkisi, eğitim durumu kontrol edilerek ANCOVA ile incelenmiştir. Analiz sonuçları, eğitim durumu kovaryant olarak göz önünde bulundurulduğunda dahi komplo teorisine maruz kalmanın komplo teorilerine inanç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu ($F(2,164) = 3.41, p = .035, \eta_p^2 = .040$ ve eğitim durumunun da komplo teorilerine inanç üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir ($F(1,164) = 8.94, p = .003, \eta_p^2 = .052$).

Tartışma

Mevcut çalışmada; salgın döneminde COVID-19 ile ilgili komplo yanlısı bilgiye veya komplo karşıtı bilgiye maruz kalmanın komplo teorilerine duyulan inanç ve aşı tutumları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Aynı zamanda bu etki araştırılırken sürece eşlik eden bireysel özellikler -eğitim durumu, sosyoekonomik düzey, muhafazakarlık seviyesi, politik konum, yaş ve cinsiyet- göz önünde bulundurulmuştur.

Araştırmanın bulguları genel olarak Aşı Karşıtlığı Ölçeği'nden alınan puanlar ile COVID-19 Komplo Teorileri Ölçeği'nden alınan puanlar arasında anlamlı bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Diğer bir deyişle, aşı olmaya yönelik olumsuz tutum benimseyen bireylerin aynı zamanda komplo teorilerine duydukları inancın da daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra komplo teorilerine maruz kalmanın aşı tutumlarını anlamlı derecede etkilediği tespit edilmiştir.

Bu bulgular komplocu dünya görüşüne sahip olmak ile aşı karşıtı olmak arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma ile paralellik göstermektedir (Hornsey ve ark., 2018; Lewandowsky ve ark., 2013; Goldberg ve Richey, 2020). Araştırmanın komplo teorilerine maruz kalmanın bireylerin aşı tutumları üzerindeki etkisi ile ilgili bulguları, mevcut çalışmayı gerçekleştirmek için temel alınan, Jolley ve Douglas'ın (2014) çalışmasının bulgularını destekler niteliktedir. Buna göre, bireyler komplo teorilerine maruz kaldıklarında aşıya yönelik tutumları değişmekte; komplo teorilerine inanma eğilimi, güçsüzlük, hayal kırıklığı ve yetkililere güvensizlik gibi duygulara yol açarak aşı olma isteğini azaltmaktadır. Komplo teorileri ve sağlık davranışı arasındaki ilişki aşılama niyetleriyle sınırlı değildir. Aynı zamanda daha önce komplo teorilerine inanma eğilimi ile sağlığı bozan çeşitli davranışlarda bulunma eğilimi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma ile uyumlu görünmektedir (Goreis ve Voracek, 2019).

Mevcut çalışma Türkiye'de yapılan salgınla ilgili komplo teorileri ve sağlık davranışı ilişkisini inceleyen sayılı çalışmalar arasında bulunmaktadır. Mevcut WEIRD kültürlerde yürütülen çalışmaların büyük bir kısmının aksine, Alper ve arkadaşları (2021) tarafından Türkiye örnekleminde gerçekleştirilen bir çalışmada, COVID-19 komplo teorileri ile önleyici tedbirler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Araştırmacıların beklentilerinin aksine ortaya çıkan bu bulgu, yüksek ölüm oranı nedeniyle risk algısının yüksek olması ve doğrulanmış vaka sayısı ile ilişkilendirilmiştir. İki çalışma arasındaki en belirgin farklardan birinin verinin toplandığı tarihlerde Türkiye'deki ve Dünya'daki salgının algılanışı olabilir. İlk çalışmanın verisi aktif vaka ve ölüm sayılarının oldukça yüksek olduğu 2020 yılının nisan ayı iken, bu çalışmada veri aktif vaka ve ölüm sayılarının görece daha düşük olduğu 2022 yılının mayıs ayında toplanmıştır. Mevcut çalışmada farklılaşan bulgunun COVID-19 ile ilgili risk algısının azalması ve çeşitli sorunların güncelliğini yitirmiş olması nedeniyle ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir. Nitekim literatürde, komplo teorilerinin ilgili durumdan uzaklaştıkça daha popüler hale gelebildiği ve komplo teorilerine inanma eğiliminin artabildiği ifade edilmiştir (Goreis ve Voracek, 2019).

Öte yandan, mevcut çalışmanın bulguları önceki çalışmalarla paralel bulguların yanı sıra dikkat çekici farklılıklar göstermektedir. Bundan önceki çalışmalarda da bireylerin komplo yanlısı manipülasyona maruz kalmalarının aşı tutumlarını etkilediği ve aşı karşıtlığını arttırdığı tespit edilmiştir (Jolley ve Douglas, 2014). Ancak, farklı olarak bu çalışmada, komplo karşıtı bilgiye -aşı yanlısı bilgiye- maruz kalmanın aşı tutumunu etkilediği ve kontrol grubuna kıyasla aşı karşıtlığını anlamlı derecede azalttığı görülmüştür. Bu bulgu, bu çalışmanın yazarları tarafından öngörülemediği. Aynı zamanda, mevcut çalışmada bir manipülasyon kontrolü sorusu sorulmamış olması bu çalışmada kullanılan manipülasyonun etkisi ile ilgili soru işaretleri uyandırmaktadır. Literatür, yanlış bilginin bireyin tutumları üzerinde anlamlı

etkisini gösterirken; yanlış bilginin düzeltilmeye karşı dirençli olduğunu ve bireylerin bilgiye bağlılığının önemli ölçüde azalmadığını bildirmiştir (Ecker ve ark., 2010). Aksine mevcut çalışmanın bulgusu, bireylerin aşı hakkındaki tutumlarının çevrelerinden maruz kaldıkları bilgi kaynaklarından etkilenebileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte bu etkiyle ilgili bulguların bireylerin tutumlarındaki farklılığı açıklamak için yararlı olabileceği ancak davranış değişikliğine neden olup olamayacağı ile ilgili herhangi bir bulguya işaret etmeyeceğini söylemek gerekir. Dolayısıyla gelecekteki araştırmaların, bireylerin aşı tutumundan ziyade davranış ölçümü gerçekleştirebileceği düşünülmektedir.

COVID-19 Komplo Teorileri Ölçeği'nden alınan puanlar ile manipülasyon grupları arasındaki ilişki incelendiğinde; komplo yanlısı manipülasyona maruz kalan grubun komplo karşıtı manipülasyona maruz kalan gruptan anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmüştür. Bunun yanı sıra komplo yanlısı ya da komplo karşıtı manipülasyona maruz kalmanın, kontrol grubuna kıyasla, bireylerin komplo teorilerine inanmalarına anlamlı derecede etki etmediği tespit edilmiştir. Bu bulgu, komplo teorisine maruz kalmanın komplo teorilerine yönelik inancın değişimini açıklamak için tek başına yeterli olamayabileceğini düşündürmektedir. Benzer bir ifadeyle, komplo teorilerine yönelik inancın gelişiminin, yalnızca komplo teorisine maruz kalmakla gerçekleşmeyeceği daha üst bilişsel motivasyonlar gerektirebileceği düşünülmektedir (Douglas ve ark., 2019).

Komplo teorilerine inanma eğiliminin kişinin bireysel özelliklerinden etkilenebileceğini gösteren geniş bir literatür bulunmaktadır (Douglas ve ark., 2017). Mevcut çalışma için sürece eşlik eden bireysel özelliklerin korelasyon analizi incelendiğinde; Aşı Karşıtlığı Ölçeği ve COVID-19 Komplo Teorileri Ölçeği, eğitim ve muhafazakarlık düzeyi ile anlamlı derecede ilişkili bulunmuştur. Bireylerin muhafazakarlık seviyesi arttıkça aşıya karşı olumsuz tutumlarının ve COVID -19 komplo teorilerine yönelik inançlarının da arttığı görülmüştür. Bu bulgu, komplo teorilerine inancın güçlü dini duygularla ilişkili olduğunu rapor eden çalışmalarla uyumludur (Pasek ve ark., 2015; Swami, 2012; Douglas ve ark, 2016; Martinez-Bravo ve ark., 2018; Graham ve ark., 2020; Alper ve ark., 2021). Aynı zamanda literatürde, Müslüman popülasyonlarda aşılar karşı önyargının ve aşılarla ilgili komplo teorilerine inancın önemli derecede yüksek olduğu bildirilmiştir (Ali ve ark., 2019; Khan ve ark., 2020). Eğitim düzeyinin ise yalnızca COVID -19 Komplo Teorileri ile ters yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bu doğrultuda bireylerin eğitim seviyeleri arttıkça komplo teorilerine yönelik inançlarının azaldığı görülmüştür. Benzer bir ilişki, Van Prooijen (2016) tarafından gözlemlenmiştir. Yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin, düşük eğitim seviyesine sahip bireylere göre komplo teorilerine inanma oranlarının daha düşük olduğu rapor edilmiştir. Bunların yanı sıra, katılımcıların politik konumu genellikle orta noktada -0 noktasında- toplanmıştır (Ort. = 1.27, SS = 1.50). Dolayısıyla politik konum üzerine bir analiz çok uygun görülmemiştir.

Son yıllarda, aşılamaya yönelik olumlu niyeti artırmayı hedefleyen müdahale çalışmalarında, aşı karşıtı olumsuz tutumları değiştirmek amacıyla komplo teorilerinin rolünün de dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir (Holford ve ark., 2024). Bu doğrultuda müdahale çalışmalarının, komplo iddialarına karşı doğrudan çürütmeyi sağlayacak argümanlara odaklanabileceği düşünülmüştür. Bunun yanı sıra güçlü aşı karşıtı komplo inançlarına sahip olan kişiler üzerinde, güçlü aşı karşıtı komplo inançlarına sahip olmayan kişilere oranla, müdahale çalışmasının başarılı olması için farklı stratejilerin hazırlanmasının gerekli olabileceği öne sürülmüştür (Sunstein ve Vermeule, 2009). Bu amaçla gelecek çalışmalarda; bireylerin aşıya karşı olumlu niyetini artırmayı hedefleyen müdahale çalışmalarının ve uygulanabilecek farklı stratejilerin etkileri -komplo teorilerine inanç seviyesi ve bireysel özellikler dikkate alınarak- incelenmelidir. Aynı zamanda Türkiye örneğinde bireysel farklılıkları dikkate alan ve komplo teorilerini deneysel yöntem ile inceleyen çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Türkiye örneğinde, bireysel farklılıkların sağlıkla ilgili davranış süreçlerindeki rolünü daha iyi anlamak adına bireylerin politik eğilimleri ile komplo teorilerine yönelik sahip oldukları inancın ilişkisini inceleyecek gelecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, mevcut çalışma ile komplo yanlısı ve komplo karşıtı manipülasyona maruz kalmanın aşı tutumuna etki edebileceği gösterilmiştir. Bunun yanı sıra muhafazakarlık ve eğitim seviyesinin de aşı tutumu ve komplo inançları ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda; bireylerin tercih ettikleri ya da maruz kaldıkları haber kaynaklarının, toplum sağlığını koruma adına geliştirilen çözümlere karşı benimseyecekleri tutum hakkında ipucu verebileceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

AKBAŞ, E. (2020). Covid-19'un toplumsal etkileri. İ. Demir (Ed.), *Kovid-19 ve sonrası: Disiplinlerarası bir yaklaşım* (ss. 5-9). ULİSA.

AKTAŞ, A. (2022). Sağlık İnanç Modeli Bağlamında Yeni Koronavirüs Hastalığına (COVID-19) Yönelik Tutumların Değerlendirilmesi: Tanımlayıcı Bir Araştırma, *Türkiye Klinikleri Journal of Health Science*, 7(3), 899-908. doi: 10.5336/healthsci.2021-86341

- AKYÜZ, S. S. (2017). Aşı karşıtlığı ve şeffaflık algısında iletişim pratikleri ve siyasal aidiyetlerin rolü. *Electronic Journal of New Media*, 5(2), 172–185. https://doi.org/10.17932/iau.ejnm.25480200.2021/ejnm_v5i2005
- AKYÜZ, S. S. (2020). Yanlış bilgi salgını: COVID-19 salgını döneminde Türkiye’de dolaşıma giren sahte haberler. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. <https://doi.org/10.31123/akil.779920>
- ALPER, S. & IMHOFF, R. (2022). Suspecting foul play when it is objectively there: the association of political orientation with general and partisan conspiracy beliefs as a function of corruption levels. *Social Psychological and Personality Science*, 14(5). <https://doi.org/10.1177/19485506221113965>
- ALPER, S., BAYRAK, F. & YILMAZ, O. (2021). Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey. *Current Psychology*, 40(11), 5708-5717. [10.1007/s12144-020-00903-0](https://doi.org/10.1007/s12144-020-00903-0)
- ALI, M., AHMAD, N., KHAN, H., ALI, S., AKBAR, F. & HUSSAIN, Z. (2019). Polio vaccination controversy in Pakistan. *The Lancet*, 394(10202), 915–916. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(19\)32101-4](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(19)32101-4)
- BOZKURT, V. (2020, 21 Nisan). *Covid 19 ve komplo teorileri: Kimler komplo teorilerine inanıyor?* Fikir Turu. <https://fikirturu.com/toplum/covid-19-ve-komplo-teorileri-kimler-komplo-teorilerine-inaniyor/>
- BRUDER, M., HAFKE, P., NEAVE, N., NOURIPANAH, N. & IMHOFF, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4(225). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2013.00225>
- BRUNS, A., HURCOMBE, E. & HARRINGTON, S. (2021). Covering conspiracy: Approaches to reporting the COVID/5G conspiracy theory. *Digital Journalism*, 10(6), 1–22. <https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1968921>
- DOUGLAS, K. M. & SUTTON, R. M. (2008). The hidden impact of conspiracy theories: Perceived and actual influence of theories surrounding the death of Princess Diana. *The Journal of Social Psychology*, 148(2), 210–222. <https://doi.org/10.3200/socp.148.2.210-222>
- DOUGLAS, K. M., SUTTON, R. M., CALLAN, M. J., DAWTRY, R. J. & HARVEY, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *Thinking & Reasoning*, 22(1), 57–77. <https://doi.org/10.1080/13546783.2015.1051586>
- DOUGLAS, K., SUTTON, R. & CICHOCKA, A. (2017). The psychology of conspiracy theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538–542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- DOUGLAS, K. M., USCINSKI, J. E., SUTTON, R. M., CICHOCKA, A., NEFES, T., ANG, C. S. & DERAVID, F. (2019). Understanding conspiracy theories. *Political Psychology*, 40, 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- EARNSHAW, V. A., EATON, L. A., KALICHMAN, S. C., BROUSSEAU, N. M., HILL, E. C. & FOX, A. B. (2020). COVID-19 conspiracy beliefs, health behaviors, and policy support. *Translational Behavioral Medicine*, 10(4), 850-856. [10.1093/tbm/ibaa090](https://doi.org/10.1093/tbm/ibaa090)
- ECKER, U. K., LEWANDOWSKY, S. & TANG, D. T. (2010). Explicit warnings reduce but do not eliminate the continued influence of misinformation. *Memory & Cognition*, 38(8), 1087-1100. <https://doi.org/10.3758/MC.38.8.1087>
- GOLDBERG, Z. J. & RICHEY, S. (2020). Anti-vaccination beliefs and unrelated conspiracy theories. *World Affairs*, 183(2), 105–124. <https://doi.org/10.1177/0043820020920554>
- GRAHAM, T., BRUNS, A., ZHU, G. & CAMPBELL, R. (2020). *Like a virus: The coordinated spread of Coronavirus disinformation*. The Australia Institute. <https://eprints.qut.edu.au/202960>
- GOREIS, A. & VORACEK, M. (2019). A systematic review and meta-analysis of psychological research on conspiracy beliefs: Field characteristics, measurement instruments, and associations with personality traits. *Frontiers in Psychology*, 10, 205. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00205>
- GRZESIAK-FELDMAN, M. (2013). The effect of high-anxiety situations on conspiracy thinking. *Current Psychology*, 32(1), 100–118. <https://doi.org/10.1007/s12144-013-9165-6>
- GÜLGEZ, Z. & BOZKUR, B. (2021). An investigation of conspiracy theories On COVID-19: Turkey’s case. *International Journal of Education Technology and Scientific Researches*, 6(15), 1179–1217. <https://doi.org/10.35826/ijetsar.319>
- HOLFORD, D., LOPEZ-LOPEZ, E., FASCE, A., KARLSSON L. C., LEWANDOWSKY, S. (2024). Identifying the underlying psychological constructs from self-expressed anti-vaccination argumentation. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11, Article 926. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03416-4>
- HORNSEY, M. J., HARRIS, E. A. & FIELDING, K. S. (2018). The psychological roots of anti-vaccination attitudes: A 24-nation investigation. *Health Psychology*, 37(4), 307–315. <https://doi.org/10.1037/hea0000586>
- JOLLEY, D. & DOUGLAS, K. M. (2014). The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intentions. *Plos One*, 9(2), e89177. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0089177>
- KATA, A. (2012). Anti-vaccine activists, Web 2.0, and the postmodern paradigm – An overview of tactics and tropes used online by the anti-vaccination movement. *Vaccine*, 30(25), 3778–3789. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2011.11.112>

- KHAN, Y. H., MALLHI, T. H., ALOTAIBI, N. H., ALZAREA, A. I., ALANAZI, A. S., TANVEER, N. & HASHMI, F. K. (2020). Threat of COVID-19 vaccine hesitancy in Pakistan: The need for measures to neutralize misleading narratives. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 103(2), 603–604. <https://doi.org/10.4269/ajtmh.20-0654>
- KILINÇARSLAN, M. G., SARIGÜL, B., TORAMAN, E. & ŞAHİN, E. M. (2020). Development of valid and reliable scale of vaccine hesitancy in Turkish language. *Konuralp Tıp Dergisi*. <https://doi.org/10.18521/ktd.693711>
- LEWANDOWSKY, S., OBERAUER, K. & GIGNAC, G. E. (2013). NASA faked the moon landing-Therefore, (climate) science is a hoax. *Psychological Science*, 24(5), 622–633. <https://doi.org/10.1177/0956797612457686>
- LOBATO, E., MENDOZA, J., SIMS, V. & CHIN, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617–625. <https://doi.org/10.1002/acp.3042>
- MARCHLEWSKA, M., CICHOCKA, A. & KOSSOWSKA, M. (2017). Addicted to answers: Need for cognitive closure and the endorsement of conspiracy beliefs. *European Journal of Social Psychology*, 48(2), 109–117. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2308>
- MARTINEZ-BRAVO, M. & STEGMANN, A. (2021). In vaccines we trust? The effects of the CIA's vaccine ruse on immunization in Pakistan. *Journal of the European Economic Association*, 20(1), 150–186. <https://doi.org/10.1093/jeea/jvab018>
- MCCAULEY, C. & JACQUES, S. (1979). The popularity of conspiracy theories of presidential assassination: A Bayesian analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(5), 637–644. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.5.637>
- NASA. (2019). Why Are Planets Round? *NASA Science*. <https://spaceplace.nasa.gov/planets-round/en/#:~:text=A%20planet%20is%20round%20because,is%20a%20three%2Ddimensional%20circle.>
- NEUMANN, L. (2020). *From measles to the flu, more Turkish parents are saying no to*. The World. <https://theworld.org/stories/2019-07-26/measles-flu-more-turkish-parents-are-saying-no-vaccines>
- OLIVER, J. E. & WOOD, T. (2014). Medical conspiracy theories and health behaviors in the United States. *JAMA Internal Medicine*, 174(5), 817–818. [10.1001/jamainternmed.2014.190](https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2014.190)
- PASEK, J., STARK, T. H., KROSNICK, J. A. & TOMPSON, T. (2015). What motivates a conspiracy theory? Birther beliefs, partisanship, liberal-conservative ideology, and anti-black attitudes. *Electoral Studies*, 40, 482–489. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2014.09.009>
- PEREIRA, P. S., SILVEIRA, A. D. S. & PEREIRA, A. (2020). Disinformation and conspiracy theories in the age of COVID-19. *Frontiers in Sociology*, 5. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2020.5606814>
- SALALI, G. & UYSAL, M. (2020). COVID-19 vaccine hesitancy is associated with beliefs on the origin of the novel coronavirus in the UK and Turkey. *Psychological Medicine*, 1-3. [10.1017/S0033291720004067](https://doi.org/10.1017/S0033291720004067)
- SIDERS, D. & WARD, M. (2020). *A fight over data infiltrates Trumpworld's response to coronavirus*. POLITICO. <https://www.politico.com/news/2020/04/10/trump-coronavirus-data-modeling-179226>
- STERNISKO, A., CICHOCKA, A. & VAN BAVEL, J. J. (2020). The dark side of social movements: social identity, non-conformity, and the lure of conspiracy theories. *Current Opinion in Psychology*, 35, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.02.007>
- SUNSTEIN, C. R. & VERMEULE, A. (2009). Conspiracy theories: causes and cures. *Journal of Political Philosophy*, 17(2), 202–227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9760.2008.00325.x>
- SWAMI, V., CHAMORRO-PREMUZIC, T. & FURNHAM, A. (2009). Unanswered questions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology*, 24(6), 749–761. <https://doi.org/10.1002/acp.1583>
- SWAMI, V. (2012). Social psychological origins of conspiracy theories: The case of the Jewish conspiracy theory in Malaysia. *Frontiers in Psychology*, 3, 280. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2012.00280>
- SWIFT, A. (2021). *Majority in U.S. Still Believe JFK Killed in a Conspiracy*. Gallup.Com. <https://news.gallup.com/poll/165893/majority-believe-jfk-killed-conspiracy.aspx>
- T.C. SAĞLIK BAKANLIĞI. (2020). *COVID-19 (Sars-Cov2 Enfeksiyonu) Rehberi*. Ankara. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66337/genel-bilgiler-epidemiyojji-ve-tani.html>
- VAN PROOIJEN, J. W. & JOSTMANN, N. B. (2012). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109–115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
- VAN PROOIJEN, J. W. & ACKER, M. (2015). The influence of control on belief in conspiracy theories: Conceptual and applied extensions. *Applied Cognitive Psychology*, 29(5), 753–761. <https://doi.org/10.1002/acp.3161>
- VAN PROOIJEN, J. W. (2016). Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Applied Cognitive Psychology*, 31, 50–58. <https://doi.org/10.1002/acp.3301>
- WHITSON, J. A. & GALINSKY, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science*, 322(5898), 115–117. <https://doi.org/10.1126/science.1159845>

WORLD HEALTH ORGANIZATION. (2019). Ten threats to global health in 2019. <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019>

YILMAZ, H. İ., TURĞUT, B., ÇITLAK, G., MERT, O., PARALI, B., ENGİN, M., AKTAŞ, A. & ALİMOĞLU, O. (2021). Türkiye’de insanların COVID-19 aşısına bakışı. *Dicle Tıp Dergisi*, 48(3), 583– 594. <https://doi.org/10.5798/dicletip.988080>

YURTTAS, B., POYRAZ, B. C., SUT, N., OZDEDE, A., OZTAS, M., UĞURLU, S., TABAK, F., HAMURYUDAN, V. & SEYAHİ, E. (2021). Willingness to get the COVID-19 vaccine among patients with rheumatic diseases, healthcare workers and general population in Turkey: a web-based survey. *Rheumatology International*, 41(6), 1105–1114. <https://doi.org/10.1007/s00296-021-04841-3>

Summary

The literature highlights epidemic periods as one of the times when conspiracy theories are most prevalent, and among the most affected groups are scientists trying to manage epidemic periods. Therefore, the uncertainty arising from the COVID-19 pandemic, the origin of the virus, and conspiracy theories related to vaccination have rapidly spread. The present study aims to experimentally examine individuals’ beliefs in conspiracy theories and their relationship with health behavioral intentions. This study not only investigates the impact of exposure to conspiracy theories in the context of COVID-19 on beliefs in conspiracy theories but also explores its effect on vaccine intentions. Additionally, the study aims to examine the relationship between beliefs in conspiracy theories, vaccine hesitancy, and individual characteristics such as conservatism level, political stance, age, and gender. Before data collection, the study’s preregistration was completed, and the preregistration, along with the data and materials, were shared online (https://osf.io/538er/?view_only=140cb04438264e4db656fb0202bf04ed).

The current study was conducted with 170 participants aged between 18 and 45. Interaction with participants in the current study was conducted in two stages. In the first stage, participants who applied for the study were sent an informed consent form via Google Forms. Participants who agreed to participate in the study were randomly assigned to three groups based on the experimental design: the group exposed to pro-conspiracy information (KY-G), the group exposed to anti-conspiracy information (KK-G), and the control group (KG). In the second stage of the study, participants in the KY-G and KK-G were exposed to the relevant articles through Google Forms. The original language is English, and the translation and adaptation to Covid-19 vaccines were done by the researchers of the current study. The materials were presented to participants as an “excerpt from a scientific article.” Moreover, the control group was presented with an article about planets. Subsequently, participants were expected to respond to the form containing the Covid-19 Conspiracy Theories Scale, Anti-Vaccination Scale, and demographic questions.

Anti-Vaccination Scale scores were compared across three levels: the group exposed to pro-conspiracy information (KY-G), the group exposed to anti-conspiracy information (KK-G), and the control group (KG). Group comparisons for AKÖ scores revealed significant differentiation among groups ($F(2,167) = 16.65, p = .000, \eta_p^2 = .172$). Post hoc tests using the Tukey HSD test showed that the mean AKÖ score of the group exposed to pro-conspiracy manipulation ($M = 59.89, SD = 13.31$) was significantly higher than that of the group exposed to anti-conspiracy manipulation ($M = 44.65, SD = 14.27$) and the control group ($M = 51.53, SD = 14.93$). Additionally, the group exposed to anti-conspiracy manipulation was significantly lower than the control group. Covid-19 Conspiracy Theories Scale scores were compared across three levels: the group exposed to pro-conspiracy information (KY-G), the group exposed to anti-conspiracy information (KK-G), and the control group (KG). One-way ANOVA analysis revealed a significant difference among manipulation groups ($F(2,166) = 3.46, p = .03, \eta_p^2 = .040$). Post hoc tests using the Tukey HSD test indicated that the mean Covid-19 KTÖ score for the group exposed to pro-conspiracy manipulation ($M = 43.75, SD = 11.28$) was significantly higher than that of the group exposed to anti-conspiracy manipulation ($M = 37.74, SD = 13.39$). However, it did not differ significantly from the control group ($M = 41.71, SD = 12.45$). To examine the relationships between individual characteristics -age, education, income level, conservatism, and political position- and AKÖ and COVID-19 KTÖ scores, Pearson correlation analysis was used. A positive and significant correlation between Covid-19 KTÖ and AKÖ was observed. The scores obtained from Covid-19 KTÖ were positively correlated with conservatism ($r(167) = .28, p = .000$) and negatively correlated with education level ($r(168) = -.23, p = .002$). AKÖ scores were positively correlated with conservatism ($r(168) = .31, p = .000$) and negatively correlated with left political position ($r(51) = -.34, p = .01$). No significant correlations were found with age and income level at any level.

The current study demonstrated that exposure to pro-conspiracy and anti-conspiracy manipulations could impact vaccine attitudes. Additionally, when examining demographic variables, it was observed that conservatism and education level were associated with vaccine attitudes and conspiracy beliefs. In this regard, it is thought that individuals’ preferred or exposed news sources could provide clues about their attitudes toward solutions developed for public health protection.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

A Study to Determine the Level of Distrust in the Healthcare System Among Students of the Faculty of Health Sciences

Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Sağlık Sistemine Güvensizlik Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma

¹Turgay KARALINÇ

²Semanur OKTAY

This study was supported by the Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul Gelisim University (Project No: THIZ-2024-140).

ETHICAL STATEMENT: Ethical approval was obtained from the Ethics Committee of Istanbul Gelisim University (Decision No: 2024-03, Date: 29.02.2024).

¹Asst. Prof. Dr., Istanbul Gelisim University, Faculty of Health Sciences, Department of Healthcare Management, Istanbul, Türkiye.
✉ tkaralinc@gelisim.edu.tr

²(Corresponding Author) Res. Asst., Istanbul Gelisim University, Faculty of Health Sciences, Department of Healthcare Management, Istanbul, Türkiye.
✉ soktay@gelisim.edu.tr

Geliş/Received: 18.06.2025

Kabul/Accepted: 30.10.2025

Abstract

Aim: This research was designed to conclude the distrust levels in the health system among students of the health science faculty.

Method: This descriptive study was conducted at a foundation university in Istanbul. The population of the research consisted of students studying in various departments of the Faculty of Health Sciences between 15 May and 15 June 2024; the data collection process was completed with 419 students who voluntarily agreed to participate. Information were gathered through a private information sheet and the Health System Distrust Spectrum, and analyzed using percentage, constancy, mathematically, separate specimens t-test, particular ANOVA, and Bonferroni tests.

Findings: According to the research findings, it was concluded that the distrust level in the health system among health science faculty students is at a medium level ($\bar{x}=2.98$). Additionally, while students in the health management department expressed greater commitment in the health system in contrast with students from other departments ($\bar{x}=2.75$), the greatest level of distrust in the health system was observed among nursing students ($\bar{x}=3.19$).

Conclusion: Upon examining the research results, it was found that the average rank of distrust in the health system among participants is at a medium level. Given that these students will become integral parts of the health system upon graduation and will play significant roles in the development of health policies, it is possible the medium rank of distrust in the health system can lead to hazardous outcomes concerning the health systems in which they will be stakeholders; thus, it can be regarded as one of the important problems that needs to be directed.

Keywords

Trust, distrust, health, distrust in the health system, university students

Öz

Amaç: Bu çalışma sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin sağlık sistemine güvensizlik düzeylerinin ortaya koymak amacıyla planlanmıştır.

Yöntem: Tanımlayıcı türde yapılan araştırma İstanbul ilinde bir vakıf üniversitesinde yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini 15 Mayıs 2024- 15 Haziran 2024 tarihlerinde bir vakıf üniversitesinin sağlık bilimleri fakültesinde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmuş; çalışmaya katılan gönüllü 419 öğrenci aracılığıyla veri toplama süreci sonuçlandırılmıştır. Veriler, kişisel veri formu ve Sağlık Sistemine Güvensizlik Ölçeği ile toplanmış ve yüzde, frekans, aritmetik ortalama, bağımsız örneklem t testi, tek yönlü varyans analizi ve bonferroni testleri aracılığıyla analiz edilmiştir.

Bulgular: Araştırma bulgularına göre sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin sağlık sistemine güvensizlik düzeyinin orta seviyede ($\bar{x}=2,98$) olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, sağlık yönetimi bölümü öğrencileri diğer bölüm öğrencileri ile kıyaslandığında sağlık sistemlerine daha fazla güven duyarken ($\bar{x}=2,75$), sağlık sistemine güvensizlik düzeyi en yüksek olan bölümün ise hemşirelik ($\bar{x}=3,19$) bölümü olduğu görülmüştür.

Sonuçlar: Araştırma sonuçları incelendiğinde, katılımcıların sağlık sistemine güvensizlik düzeyi ortalamasının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Mezun olduklarında sağlık sisteminin bir parçası olacak ve sağlık politikaları geliştirilmesi sürecinde önemli aktörler haline gelecek sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin sağlık sistemine güvensizlik düzeyleri ortalamasının orta düzeyde olmasının, paydaşı olarak yer alacakları sağlık sistemleri üzerinde olumsuz sonuçları olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, sağlık sistemine güvensizlik konusu üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak nitelendirilebilir.

Anahtar Kelimeler

Güven, güvensizlik, sağlık, sağlık sistemine güvensizlik, üniversite öğrencileri

Introduction

Trust is a relational concept: it typically arises between people, individuals and organizations, people and events (Gilson, 2003). Definition of trust is the feeling that one's intentions and motives are as stated, that the person is sincere, and that they are not malevolent (Mellinger, 1956). According to another definition, trust refers to positive expectations regarding someone's behavior (Lewicki et al., 1998). The Turkish Language Association defines trust as "the feeling of believing and attaching without fear, hesitation and doubt; security, confidence" (TDK, 2024). Although trust has been described in various ways by various researchers, it is not possible to refer to a universally accepted common definition due to the richness of meanings the concept carries in everyday usage (Kramer, 1999; Harrison McKnight & Chervany, 2001). Despite being expressed as the absence of trust, viewing distrust solely as a lack of trust is seen as insufficient in explaining the concept (Hawley, 2014). Definition of distrust is having unpleasant anticipations regarding another's behavior, fearing harm from other's actions, and the desire to shield oneself from the effects of another's behavior³. Not trusting a person or organization is considered a rational response in certain contexts. Indeed, distrust can serve as a valuable tool against abuse while allowing individuals to protect themselves from manipulation (Lumineau, 2017). However, there are also several negative consequences of distrust. While trust facilitates transactions among interconnected actors and strengthens cooperation and coordination, distrust reverses these situations and harms the positive social climate within groups and organizations (Kramer, 1994). For this reason, trust and distrust are vital in all areas of life, especially in collaborative situations (Harrison McKnight & Chervany, 2001).

Trust is often considered a concept in the context of one-on-one relationships, but it is also discussed at the level of complex social systems where numerous transactions take place daily (Gilson, 2006). One such social system is healthcare systems. Trust holds vital importance in the relationship between healthcare professionals, who are the building blocks of the healthcare system, not only healthcare providers, but also patients have a ethical duty to be trustworthy (Dinç et al., 2013). When viewed from the perspective of healthcare systems, the concepts of trust and distrust emerge as significant issues that need to be addressed, given that their inherently relational nature often means that major challenges stem from relational problems (Gilson, 2003). The sensitivity experienced by individuals as a result of being patients gives trust a more powerful emotional and instinctive factor in medical environments, highlighting commitment as a noteworthy concept (Hall et al., 2001).

Healthcare systems encompass all organizations, individuals, and actions aimed primarily at improving health, preventing illness, providing treatment, and rehabilitating (WHO, 2024). In the healthcare system, trust is described as an intuitive sense of commitment and comfort that arises from the belief that a person (healthcare professionals) or organization (health institutions) will perform competently and responsibly while also taking their interests into

consideration (Gupta et al., 2014). According to another definition, trust for the healthcare system is the complete loyalty, integrity, and belief (value alignment) that the healthcare system will act in the individuals' interests, as well as perceptions regarding the capability and knowledge of the trusted party to perform as expected (technical competence) (Shea et al., 2008; Dean et al., 2017).

Health system's trust is a determinant in an individual's accession to medical care, usage of healthcare services, adherence to medication, care continuousness, possibly the patient's logged health condition (Ozawa & Sripad, 2013). Commitment to the health system is also connected to more desirable numbers of clinical visits, usage of antiretroviral cures, lesser emergency room necessity, and better health results (Whetten et al., 2006). Consequently, healthcare system's trust is the foundation for its performance, being crucial for delivering the healthcare services and in fostering interaction and alignment between providers and patients (Armstrong et al., 2008). In addition, understanding the factors affecting individuals trust in healthcare systems is essential for assisting the creation of appropriate policies in healthcare delivery (Rasiah et al., 2020).

Distrust in the health system encompasses an overall skepticism about health systems, including an individual's mistrust of their provider and feelings regarding the effectiveness of the services received (Hawkes, 2023). According to another definition, distrust for the health system is the confidence absence that individuals or society has in healthcare services, health professionals, and health institutions (Ağalday, 2023). Individuals' commitment to the health system is vital because distrust can manifest in a range of perspectives, from anti-vaccination movements to rejecting treatments for preventing infectious diseases, leading to problems at both individual and societal levels (Turhan et al., 2022). Studies have shown that distrust in the health system can hinder individuals from searching appropriate medical care, holding to medical advice, ensuring continuance of treatment (Whetten et al., 2006; Armstrong et al., 2006; Shea et al., 2008; Turhan et al., 2022). In addition, distrust can contribute to issues such as rising healthcare expenses, inefficient or low-rate care, and negative patient results, jeopardizing the sustainability of health systems (Piette et al., 2005; Armstrong et al., 2008; Gupta et al., 2014; Hawkes et al., 2023).

When examining the studies managed in the literature regarding distrust in the health system, only a few national studies on the subject have been found. Kızılkaya (2023) concluded from the data collected from 629 individuals that the average distrust level in the health system is at 30.40, indicating a moderate rate. In another study conducted by Üstünbaş (2023) with 450 participants, the distrust level in the health system was resulted to be $\bar{x}=2.91$, also indicating a moderate level. In a different study by Uslu (2023), data was collected from 408 health service users, revealing an average distrust level of $\bar{x}= 3.01$, which is above the moderate level, indicating that participants do not have any trust for the health system. In another research managed by Diğ̈er and Ardiç (2023) with 390 participants across Tokat, it was also determined that the health system's trust level is between low and moderate. Looking at the international literature, in a research managed by Armstrong et al. (2006) that took place in USA with 961 adults, it was concluded that the participants exhibited levels of distrust that are above average in their health systems. Similarly, in a study by Dean et al. (Dean et al., 2017) that observed the relationship between distrust in health systems and adherence to treatment recommendations, it was found that the level of distrust among participants was high, and patients with high levels of distrust had lower rates of initiating or completing treatment.

When examining the samples of previous studies, it has been observed that the general doubt in health systems is discussed primarily related to society, race, students, or patients (Armstrong et al., 2008; Duckett et al., 2016; Muslim et al., 2020; Göde & Kuşçu, 2022), yet there has been no specific focus on students of health sciences. Therefore, this research aims determining the distrust level in the health system among health sciences faculty students. The main purpose of selecting health sciences faculty students as the sample is due to the fact that these students will become part of the health systems upon graduation and will also act as stakeholders in the development of health policies. It is anticipated that health workers who do not trust the health system may have negative effects on the health systems.

Based on the review of the literature, the following research hypotheses were developed to examine potential differences in the level of distrust in the healthcare system according to sociodemographic and health-related variables:

- H1: The level of distrust in the healthcare system significantly differs according to participants' gender.
- H2: The level of distrust in the healthcare system significantly differs according to participants' marital status.
- H3: The level of distrust in the healthcare system significantly differs based on whether participants have a chronic illness.
- H4: The level of distrust in the healthcare system significantly differs according to participants' age groups.
- H5: The level of distrust in the healthcare system significantly differs according to the number of hospital visits in the past year.

H6: The level of distrust in the healthcare system significantly differs according to participants’ family income level.
H7: The level of distrust in the healthcare system significantly differs according to participants’ academic department.

Material and Methods

Aim and Type of the Study

The primary aim of this descriptive and cross-sectional research is determining distrust level in the healthcare system among health sciences faculty students. Another objective of the research is ascertaining whether the distrust in the health system scale varies according to the demographic characteristics of the students.

Participants and Sample of the Study

The research population consists of health sciences faculty students studying at a foundation university located in Istanbul between May 15, 2024, and June 15, 2024. During this period, there are 2982 actively enrolled students at the health sciences faculty of the foundation university in question. Statistically, a sample size of 341 was determined to be sufficient for to represent the main population (according to a 95% confidence interval) (<http://www.raosoft.com/samplesize.html>, Access Date: 25.09.2024). A convenience sampling method was preferred for sampling. The sample for the research consisted of 419 health sciences faculty students who were actively studying at the foundation university during the stated dates and voluntarily agreed to participate in the study.

Data Collection and Analysis

Data was collected from participants through a survey, they were informed about the questionnaire and the subject of the study. Volunteer participants were distributed survey forms and collected them again on the same day.

The data collection part of the research consists of two parts. The first part of the questionnaire includes 7 questions created based on the literature regarding socio-demographic characteristics. In the second part, to determine the level of distrust among health sciences faculty students in the health system, a 10-question, unidimensional, 5-point Likert-type scale called “Health System Distrust Scale,” developed by Rose and colleagues (Rose et al., 2004) and validated and reliable in Turkish by Yeşildal et al. (2020), was utilized.

Scores obtained from the Health System Distrust Scale indicate that as the score approaches 5, health system distrust increases, while it decreases as it approaches 1. In the study conducted by Yeşildal and colleagues, the Cronbach’s Alpha value of the scale was calculated as 0.789. In this research, the solidity analysis resulted in a Cronbach’s Alpha value of 0.632 (Table 1). Accordingly, it can be said that the scale is reliable. Although the Cronbach’s Alpha value found in this study ($\alpha = 0.632$) is lower than that reported by Yeşildal et al. ($\alpha = 0.789$), no items were removed from the original scale during analysis. This decision was made in order to maintain the integrity of the original scale and ensure comparability of results. The relatively lower internal consistency in this study may be attributed to contextual differences such as the characteristics of the study population, the setting, or the specific dynamics of health system trust in this sample. Future research may consider item-level analysis or potential cultural adaptations to enhance internal consistency.

Table 1. Cronbach’s Alpha Value for the Health System Distrust Scale

	Cronbach’s Alpha
Health System Distrust Scale	0.632

Skewness and Kurtosis indicate that the data distribution falls between “-1.5 and +1.5,” demonstrating that the data does not deviate from normal distribution (Tabachnick and Fidell, 2013). The results of the normality test for the scale used in the study are presented in Table 2. As a result of this finding, it was decided to apply parametric analyses in the analyses to be performed in the study.

Table 2. Normality Test Data Analysis

	Ort.	Std	Skewness	Kurtosis
Health System Distrust Scale	2.98	0.535	0.080	0.635

Limitations of the Research

The fact that the research data was collected only from students studying at a health sciences faculty of a foundation university within a specific time frame restricts the generalizability of the research.

Ethical Aspect of the Research

Before proceeding to the data collection phase, permission was obtained from the Ethics Committee of Istanbul Gelişim University (2024-03). Permission for the use of the Health System Distrust Spectrum, which was employed as

a data collection tool, was acquired via email from the authors who conducted its Turkish validity and reliability. The health sciences faculty students participating in the research stated that they voluntarily agreed to participate before answering the questions.

Findings

The distribution of the socio-demographic features of the 419 participators in the research is presented in Table 3. Accordingly, it has been determined that the majority of the participants are women at 75.7%, aged between 18-21 at 52.3%, and single at 91.9%. Additionally, it was found that 92.8% of the participants do not have a chronic illness, 56.6% have visited the hospital 1-3 times in the past year, and 60.1% of their families have a monthly income that is equivalent to their expenses. Furthermore, looking at the distribution of the participants' fields of study, the highest number of participants is from the Health Management program at 12.6%, while the lowest number is from the Occupational Therapy program at 5.5%.

Table 3. Distribution of Participants' Socio-demographic Characteristics

Gender	N	%	Field of Study	N	%
Female	317	75.7	Nutrition and Dietetics	39	9.3
Male	102	39.6	Speech and Language Therapy	51	12.2
Age			Child Development	48	11.5
18-21	219	52.3	Occupational Therapy	23	5.5
22-25	166	39.6	Physiotherapy and Rehabilitation	44	10.5
26 and above	34	8.1	Nursing	51	12.2
Marital Status			Audiology	29	6.9
Single	385	9.9	Perfusion	44	10.5
Married	34	8.1	Health Management	53	12.6
Chronic Disease Status			Social Services	37	8.8
Has a Chronic Illness	30	7.2	Number of Hospital Visits in the Last Year		
No Chronic Illness	389	92.8	Never Visited	12.9	
Family's Monthly Income			1-3 times	56.6	
Income Less Than Expenses	59	14.1	4- 6 times	23.6	
Income Equal to Expenses	252	60.1	7 times and above	6.9	
Income More Than Expenses	108	25.8			
Total	419	100	Total	419	100

As can be seen from Table 4, the level of distrust among students in the Faculty of Health Sciences regarding the healthcare system is at a "neutral" level ($\bar{x}=2.98$). Based on the distribution of responses given by participants to the healthcare system distrust spectrum, it can be said that health sciences students have a moderate perception of distrust towards the healthcare system. When examining the means of the responses to questions on the healthcare system distrust scale, the highest average is for the statement "Many people die every day due to errors originating from the healthcare system," with a score of 3.34, while the second highest average is for the statement "If a mistake were made in my treatment process, the healthcare system would try to hide it from me," with an average of 3.27. The statement with the lowest average is "I believe medical experiments are being conducted on me without providing information," with an average of 2.28, while the second lowest average is for the statement "I think they are conducting tests that they did not inform me about when they took my blood," with a score of 2.4.

Table 4. Graphical Statistics for the Healthcare System Distrust Spectrum (n=419)

Distrust in Health System Scale	Answers										MIN	MAX	AVG	STD
	1		2		3		4		5					
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%				
S1	127	30.3	124	29.6	106	25.3	48	11.5	14	3.3	1	5	2.28	1.11
S2*	46	11	120	28.6	141	33.7	71	16.9	41	9.8	1	5	3,.4	1.13
S3	23	5.5	58	13.8	138	32.9	153	36.5	47	11.2	1	5	3.34	1.03
S4	84	20.0	159	37.9	113	27.0	52	12.4	11	2.6	1	5	2.4	1.02
S5	31	7.4	67	16.0	135	32.2	129	30.8	57	13.6	1	5	3.27	1.11
S6	41	9.8	90	21.5	138	32.9	102	24.3	48	11.5	1	5	3.06	1.14
S7	35	8.4	86	20.5	140	33.4	117	27.9	41	9.8	1	5	3.1	1.1
S8*	17	4.1	53	12.6	157	37.5	137	32.7	55	13.1	1	5	2.62	1
S9*	11	2.6	73	17.4	194	46.3	96	22.9	45	10.7	1	5	2.78	0.94
S10	60	14.3	96	22.9	134	32.0	96	22.9	33	7.9	1	5	2.87	1.15
TOTAL											1	5	2.98	0.535

S1. I believe medical experiments are being conducted on me without my knowledge. S2. I think my medical records are being kept confidential. S3. Many people die every day due to errors in the healthcare system. S4. I suspect they conduct tests on my blood without informing me. S5. If a mistake were to be made in my treatment process, I believe the healthcare system would try to hide it from me. S6. I think people can access my medical records without my consent. S7. The healthcare system seems more concerned with keeping costs low than doing what is necessary for my health. S8. I believe I receive high-quality treatment services from healthcare institutions. S9. The healthcare system prioritizes my medical needs over all other considerations while treating my illness. S10. There are things hidden from me within some medications.

1: Strongly Disagree; 2: Disagree; 3: Neutral; 4: Agree; 5: Strongly Agree; MIN: Minimum; MAX: Maximum; AVG: Average; STD: Standard Deviation.

Looking at Table 5, the values related to participants' distrust levels in the health system according to gender, marital status, and chronic illness status did not show a statistically indicative distinction ($p>0.050$). Therefore, the alternative hypotheses H1, H2, and H3 were not supported.

Table 5. Difference analyses of levels of distrust in the health system concerning socio-demographic characteristics (findings of independent sample t-test)

Variables Average		Distrust in the Health System		
		t	p	
Gender	Female	2.96	-1.081	2.280
	Male	3.03		
Marital Status	Single	2.98	0.203	0.839
	Married	2.96		
Chronic Illness Status	Present	2.99	0.079	0.937
	Absent	2.98		

When looking at Table 6, no statistically indicative distinction is found in the distrust levels in the health system according to participants' age and family monthly income variables ($p>0.050$). However, a statistically indicative distinction was identified in the average levels of distrust in the health system according to the number of hospital visits in the last year ($p<0.001$). Participants who did not visit the hospital at all in the last year showed a lower average distrust in the health system ($\bar{x}=2.67$), while those who visited the hospital 7 times or more had a higher average distrust ($\bar{x}=3.06$). Based on these findings, the hypotheses H4 and H6 were not supported, whereas the hypothesis H5 was supported.

Table 6. Analysis of differences in distrust levels in the health system related to socio-demographic characteristics (findings of independent samples t-test)

Variables Average		Disconfidence in the Health System		
		F	p	
Age	18- 21	2.95	0.541	0.582
	22- 25	3.01		
	26 and above	3.00		
Number of Hospital Visits in the Last Year	No visits made	2.67	7.157	<0.001
	1-3 times	3.02		
	4-6 times	3.01		
	7 or more times	3.06		
Family's Monthly Income	Income less than expenses	3.02	0.462	0.631
	Income equal to expenses	2.96		
	Income greater than expenses	3.00		

When looking at Table 7, it is evident that the values related to the participants' level of distrust in the health system show a statistically significant difference based on the variable of their field of study ($p<0.001$). Accordingly, the field with the lowest level of distrust in the health system is found to be health management ($\bar{x}=2.75$), while the field with the highest level of distrust is nursing ($\bar{x}=3.19$). Based on these results, the H7 hypothesis was supported.

Table 7. Analysis of differences in distrust levels in the health system related to socio-demographic characteristics (one-way ANOVA)

Variables Average		Sağlık Sistemine Güvensizlik		
		F	p	
Field of Study	Nutrition and Dietetics	2.76	2.9913	<0.001
	Speech and Language Therapy	3.09		
	Child Development	3.04		
	Occupational Therapy	2.88		
	Physiotherapy and Rehabilitation	3.05		
	Nursing	3.19		
	Perfusion	2.97		
	Health Management	2.75		
	Social Work	3.04		

Discussion

When examining the research findings, it has been found that the average distrust level among participants in the healthcare system is moderate ($\bar{x}=2.98$). Considering the findings of studies in the literature, it can be said that the research findings support the literature (Kızılkaya, 2023; Üsütnbaş, 2023; Uslu, 2023; Diğer & Ardic, 2023; Yeşildal et. al. 2020).

Looking at the averages of the responses given by students to the scale questions, it was found that the statement with the highest average score of 3.34 points is "Many people die every day due to errors related to the healthcare system." In the article titled "Patient Safety" published by the World Health Organization (WHO) in 2023, it is stated that approximately 1 in 10 patients suffers harm due to the healthcare system, and over 3 million deaths occur each year due to errors arising from the healthcare system (Özer et al., 2023). Similarly, it is known that errors related to the healthcare system also occur in Türkiye (Çakmak et al., 2018). Considering this data, it can be said that errors in healthcare services may have played a significant role in individuals' distrust of their healthcare systems. Moreover, it is anticipated that the events that occurred in Türkiye in 2024, referred to as the "Newborn Gang" scandal, may have negative repercussions on the trust in the Turkish healthcare system and could influence the results of future studies.

Examining the averages of the responses given by students to the scale questions shows that the statement with the lowest average score is "I believe that medical experiments have been conducted on me without information,"

with an average of 2.28. Accordingly, it can be said that the belief that participants could be subjected to medical experiments has a low level of impact on their distrust of the healthcare system.

While there was no statistically indicative distinction ($p>0.05$) found between the participants' gender, marital status, chronic illness status, age, family monthly income variables, and their distrust levels in the health system, a indicative distinction was detected ($p<0.001$) between the number of hospital visits in the past year and the field of study of the participants. Accordingly, hypotheses H1, H2, H3, H4, and H6 were not supported, while H5 and H7 were supported. In a research managed by Armstrong et al. (2006), similar to our research, no statistically indicative distinction was found between gender and household income. In another research managed by Gupta et al. (2014), while a statistically indicative distinction was found between age and gender variables, no significant distinction was found between marital status and household income. In a study conducted by Kızılkaya (2023), a statistically indicative distinction was found between distrust in health systems and marital status and age variables, while no significant difference was found between gender and chronic illness. Thus, it can be concluded that the results of our study both support and do not support the literature.

When examining the number of hospital visits made by participants in the past year, those who did not visit the hospital at all in the last year showed lower distrust levels in the health system in contrast with those who visited 1-3 times, 4-6 times, and 7 or more times. This result can be interpreted as the students who are more exposed to the system have decreased trust levels in the health system, in other words, as the number of hospital visits increases, the distrust level in the health system also increases. Looking at the literature, some studies found no significant difference between the distrust level in the health system and the number of hospital visits (Diğer & Ardiç, 2023; Göde & Kuşçu, 2022; Kalender, 2024), while another study by Çankaya and Filiz (2024) found that those who answered "I have not gone to health institutions at all" in the last month felt more distrust compared to those who visited three or more times. Accordingly, it can be said that the result obtained in our study differs from the literature.

The values of health system distrust levels among students of the faculty of health sciences have shown statistically significant differences based on the departments studied. When examining the sources of this difference, it was concluded that the Department of Nutrition and Dietetics differs from the Departments of Speech and Language Therapy and Nursing, while the Department of Health Management differs from both the Speech and Language Therapy and Nursing Departments. Looking at the mean distrust levels of health system among students of the faculty of health sciences, it was found that the Department of Health Management has the lowest average distrust ($\bar{x}=2.75$). Accordingly, it can be said that students from the Department of Health Management have more trust in health systems compared to students from other departments. This may be attributed to the higher level of knowledge regarding health policies, healthcare regulations, and how health systems function, which students in health management gain from their education (SAYÇEP, 2017). The department with the greatest distrust level in the health system is the Nursing Department ($\bar{x}=3.19$). Due to the curricula of nursing departments, they have more practical training compared to other departments, and nursing students start their practical training at various healthcare institutions by the second half of their first year. The fact that nursing students frequently visit healthcare institutions for their professional training, as well as their individual needs, may have contributed to their greater exposure to the shortcomings of the health systems (HUÇEP, 2022). Looking at the relevant literature, a study conducted by Göde and Kuşçu (2022) on university students found no statistically indicative distinction between the level of distrust in the health system and the department of study. Therefore, it can be said that our findings differ from the literature. Because of the limited number of researches related to distrust in the health system, the results of our study could only be discussed to a limited extent.

Conclusion

As a result of this study, it has been determined that health sciences faculty students have a moderate level of distrust in the health system. Considering that these students will become part of the health system upon graduation and will play important roles in the development of health policies, their average distrust level in the health system being moderate could have negative consequences on the health systems in which they will be stakeholders. Therefore, distrust in the health system can be regarded as an important issue that needs to be addressed.

Based on the findings of this research, which identified that health sciences faculty students have a moderate trust level in the health system, the following recommendations can be made for future research:

- Research aimed at identifying the precursors of distrust in the health system,
- Research that can reveal the consequences of distrust in the health system,

- Research related to concepts that may be related with distrust in the health system,
- Research that can show the financial costs imposed by distrust in the health system.

Declarations

Ethics Approval: Ethical approval was obtained from the Ethics Committee of Istanbul Gelisim University (Decision No: 2024-03, Date: 29.02.2024).

Author Contributions: The authors contributed equally to this work.

Conceptualization: Karalınç¹, Oktay². **Design:** Karalınç¹, Oktay². **Data Collection or Processing:** , Oktay². **Analysis or Interpretation:** Karalınç¹, Oktay². **Literature Review:** Oktay². **Writing:** Oktay².

Conflict of Interest Statement: The authors declare no conflict of interest.

Funding: This study was supported by the Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul Gelisim University (Project No: THIZ-2024-140).

References

AĞALDAY, Z. (2023). *Sağlık İletişimi Sorunlarının Sağlık Sistemine Güvensizlik Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mardin.

ARMSTRONG, K., MCMURPHY, S., DEAN, L. T., MICCO, E., PUTT, M., HALBERT, C. H., ... & SHEA, J. A. (2008). Differences in the patterns of health care system distrust between blacks and whites. *Journal Of General Internal Medicine*, 23, 827-833.

ARMSTRONG, K., ROSE, A., PETERS, N., LONG, J. A., MCMURPHY, S., & SHEA, J. A. (2006). Distrust of the health care system and self-reported health in the United States. *Journal Of General Internal Medicine*, 21, 292-297. <https://doi.org/10.1111/j.1525-1497.2006.00396.x>

ÇAKMAK, C., KONCA, M., & TELEŞ, M. (2018). Türkiye ulusal güvenlik raporlama sistemi (GRS) üzerinden tıbbi hataların değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(3), 423-448.

ÇANKAYA, A., & FILİZ, E. (2024). Yaşlı bireylerin sağlık sistemine güvenleri ve sağlık arama davranışları. *Balkan Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 27-48. <https://doi.org/10.61830/balkansbd.1436532>

DEAN, L. T., MOSS, S. L., MCCARTHY, A. M., & ARMSTRONG, K. (2017). Healthcare system distrust, physician trust, and patient discordance with adjuvant breast cancer treatment recommendations. *Cancer Epidemiology, Biomarkers & Prevention*, 26(12), 1745-1752. <https://doi.org/10.1158/1055-9965.EPI-17-0479>

DIĞER, H., & ARDIÇ, M. (2023). Sağlık sistemine güvensizlik düzeyini belirlemeye yönelik bir araştırma: Tokat ilinde bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(4), 1518-1530. <https://doi.org/10.37989/gumussagbil.1320103>

DİNÇ, L., KORKMAZ, F., & KARABULUT, E. (2013). A validity and reliability study of the multidimensional trust in health-care systems scale in a Turkish patient population. *Social Indicators Research*, 113, 107-120. <https://doi.org/10.1007/s11205-012-0084-y>

DUCKETT, J., HUNT, K., MUNRO, N., & SUTTON, M. (2016). Does distrust in providers affect health-care utilization in China?. *Health Policy And Planning*, 31(8), 1001-1009. <https://doi.org/10.1093/heapol/czw024>

GILSON, L. (2003). Trust and the development of health care as a social institution. *Social Science & Medicine*, 56(7), 1453-1468. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(02\)00142-9](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(02)00142-9)

GILSON, L. (2006). Trust in health care: Theoretical perspectives and research needs. *Journal of Health Organization and Management*, 20(5), 359-375. <https://doi.org/10.1108/14777260610701768>

GÖDE, A., & KUŞCU, F. N. (2022). Sağlık sistemine güvensizlik ile sağlık kaygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Journal of Academic Value Studies*, 8(3), 253-261. <http://dx.doi.org/10.29228/jav.63402>

GUPTA, C., BELL, S. P., SCHILDCROUT, J. S., FLETCHER, S., GOGGINS, K. M., KRIPALANI, S., & FOR THE VANDERBILT INPATIENT COHORT STUDY (VICS). (2014). Predictors of health care system and physician distrust in hospitalized cardiac patients. *Journal of Health Communication*, 19(sup2), 44-60. <https://doi.org/10.1080/10810730.2014.934936>

HALL, M. A., DUGAN, E., ZHENG, B., & MISHRA, A. K. (2001). Trust in physicians and medical institutions: What is it, can it be measured, and does it matter?. *The Milbank Quarterly*, 79(4), 613-639. <https://doi.org/10.1111/1468-0009.00223>

HARRISON MCKNIGHT, D., & CHERVANY, N. L. (2001). Trust and distrust definitions: One bite at a time. *Trust in Cyber-Societies*, 27-54. https://doi.org/10.1007/3-540-45547-7_3

- HAWKES, B. A., KHAN, S. M., BELL, M. L., GUERNSEY DE ZAPIEN, J., ERNST, K. C., & ELLINGSON, K. D. (2023). Healthcare system distrust and non-prescription antibiotic use: A cross-sectional survey of adult antibiotic users. *Antibiotics*, 12(1), 79. <https://doi.org/10.3390/antibiotics12010079>
- HAWLEY, K. (2014). Trust, distrust and commitment. *Noûs*, 48(1), 1-20. <https://doi.org/10.1111/nous.12000>
- KALENDER, Ö. (2024). Erişkinlerde Sağlık Okuryazarlığının Sağlık Sistemlerine Güvensizlik ve Anksiyete ile ilişkisi. (Tıpta Uzmanlık). Sağlık Bilimleri Üniversitesi Ümraniye Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- KIZILKAYA, S. (2023). Sağlık iletişimi sorunları ile sağlık sistemlerine güvensizlik ilişkisinde hekime bağlılığın aracı rolü. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 13(26), 293-302. <https://doi.org/10.29029/busbed.1298753>
- KRAMER, R. M. (1994). The sinister attribution error: Paranoid cognition and collective distrust in organizations. *Motivation and Emotion*, 18, 199-230. <https://doi.org/10.1007/BF02249399>
- KRAMER, R. M. (1999). Trust and distrust in organizations: Emerging perspectives, enduring questions. *Annual Review of Psychology*, 50(1), 569-598. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.50.1.569>
- LEWICKI, R. J., MCALLISTER, D. J., & BIES, R. J. (1998). Trust and distrust: New relationships and realities. *Academy of management Review*, 23(3), 438-458. <https://doi.org/10.2307/259288>
- LUMINEAU, F. (2017) How contracts influence trust and distrust. *Journal of Management Studies*, 43, 1553-1577. <https://doi.org/10.1177/0149206314556656>
- MELLINGER, G. D. (1956). Interpersonal trust as a factor in communication. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 52(3), 304-309. <https://doi.org/10.1037/h0048100>
- MOUSLIM, M. C., JOHNSON, R. M., & DEAN, L. T. (2020). Healthcare system distrust and the breast cancer continuum of care. *Breast Cancer Research And Treatment*, 180, 33-44. <https://doi.org/10.1007/s10549-020-05538-0>
- OZAWA, S., & SRIPAD, P. (2013). How do you measure trust in the health system? A systematic review of the literature. *Social Science & Medicine*, 91, 10-14. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.05.005>
- ÖZER, Ö., BUDAK, F., & ALP, S. (2023). Is vaccine hesitancy affected by distrust in the healthcare system? A study in Turkish population. *Social Work in Public Health*, 38(4), 323-333. <https://doi.org/10.1080/19371918.2022.2160855>
- PIETTE, J. D., HEISLER, M., KREIN, S., & KERR, E. A. (2005). The role of patient-physician trust in moderating medication nonadherence due to cost pressures. *Archives Of Internal Medicine*, 165(15), 1749-1755. <https://doi.org/10.1001/archinte.165.15.1749>
- RASIAH, S., JAAFAR, S., YUSOF, S., PONNUDURAI, G., CHUNG, K. P. Y., & AMIRTHALINGAM, S. D. (2020). A study of the nature and level of trust between patients and healthcare providers, its dimensions and determinants: A scoping review protocol. *BMJ Open*, 10(1), e028061. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-028061>
- ROSE, A., PETERS, N., SHEA, J. A., & ARMSTRONG, K. (2004). Development and testing of the health care system distrust scale. *J Gen Intern Med*, 19(1), 57-63. <https://doi.org/10.1111/j.1525-1497.2004.21146.x>
- SHEA, J. A., MICCO, E., DEAN, L. T., MCMURPHY, S., SCHWARTZ, J. S., & ARMSTRONG, K. (2008). Development of a revised health care system distrust scale. *Journal of General Internal Medicine*, 23, 727-732. <https://doi.org/10.1007/s11606-008-0575-3>
- TABACHNICK, B. G., & FIDELL, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth Ed.). Boston: Pearson.
- TURHAN, Z., DILCEN, H. Y., & DOLU, I. (2022). The mediating role of health literacy on the relationship between health care system distrust and vaccine hesitancy during COVID-19 pandemic. *Current Psychology*, 41(11), 8147-8156. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02105-8>
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2022). *Genel Açıklamalı Sözlük*. Accessed: 08.10.2024. <https://sozluk.gov.tr>.
- USLU, D. (2023). Sağlık sistemlerine güvensizlik ile dijital sağlık ortamında veri yönetimi arasındaki ilişkinin incelenmesi. *İşletme Akademisi Dergisi*, 4(3), 355-366. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2023.1300>
- ÜSTÜNBAŞ, B. (2023). Sağlık Okuryazarlığı ve Sağlık Sistemlerine Güvensizlik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- WHETTEN, K., LESERMAN, J., WHETTEN, R., OSTERMANN, J., THIELMAN, N., SWARTZ, M., & STANGL, D. (2006). Exploring lack of trust in care providers and the government as a barrier to health service use. *American Journal Of Public Health*, 96(4), 716-721. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2005.063255>
- World Health Organization. (WHO). (11.09.2023). *Patient safety*. Accessed: 08.10.2024. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/patient-safety>
- YEŞİLDAL, M., ERIŞEN, M., & KIRAC, R. (2020). Sağlık sistemlerine güvensizlik: Bir geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), 251-25.

Yükseköğretim Kurulu. (YÖK). *Ulusal Çekirdek Eğitim Programları. Sağlık Yönetimi Ulusal Çekirdek Eğitim Programı 2017*. Accessed: 10.09.2024. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Ulusal-cekirdek-egitimi-programlari/saglik_yonetimi.pdf.

Yükseköğretim Kurulu. (YÖK). *Ulusal Çekirdek Eğitim Programları. Hemşirelik Ulusal Çekirdek Eğitim Programı 2017*. Accessed: 10.09.2024. https://www.yok.gov.tr/Documents/Kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/Ulusal-cekirdek-egitimi-programlari/hemsirelik-cekirdek_egitim_programi.pdf

Özet

Güven genellikle birebir ilişkiler bağlamında ele alınan bir kavramdır ancak söz konusu kavram günlük olarak çok sayıda işlemin yapıldığı karmaşık sosyal sistemler düzeyinde de tartışılmaktadır. Bu sosyal sistemlerden biri de sağlık sistemleridir. Güven ve güvensizlik kavramlarına sağlık sistemleri perspektifinden bakıldığında doğası gereği ilişkisel olan ve en büyük zorlukların ilişkisel problemlerden kaynaklandığı sağlık sistemlerinde, sağlık sistemine güven ve güvensizlik ele alınması gereken oldukça önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık sistemine güven, hastaların bir birey (sağlık çalışanları) veya kuruluşun (sağlık kuruluşları) yetkin ve sorumlu bir şekilde aynı zamanda çıkarlarını gözeterek performans göstereceğine olan inançtan kaynaklanan sezgisel güven ve rahatlık hissi olarak ifade edilmektedir. Sağlık sistemine güvensizlik ise bireylerin veya toplumun sağlık hizmetlerine, sağlık profesyonellerine ve sağlık kurumlarına duyduğu güven eksikliğidir. Yapılan çalışmalar, sağlık sistemine güvensizliğin bireylerin uygun tıbbi bakım aramasını, tıbbi tavsiyelere uymasını ve bakımın sürekliliğinin sağlamasını engelleyebileceğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte güvensizlik aynı zamanda artan sağlık hizmetleri maliyetleri, etkisiz veya düşük kaliteli bakım ve olumsuz hasta sonuçları gibi sorunlara da katkıda bulunarak sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokabilmektedir. Tanımlayıcı ve kesitsel tipte olan bu çalışmanın temel amacı sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin sağlık sistemine güvensizlik düzeylerinin belirlenmesidir. Araştırmanın bir diğer amacı ise sağlık sistemine güvensizlik ölçeğinin öğrencilerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Araştırma evreni 15 Mayıs 2024- 15 Haziran 2024 tarihlerinde, İstanbul ilinde yer alan bir vakıf üniversitesinde okuyan ve çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden 401 sağlık bilimleri fakültesi öğrencisi oluşturmuştur. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem yöntemi tercih edilmiştir.

Veriler katılımcılardan literatürden yola çıkılarak oluşturulan sosyo-demografik özelliklere yönelik 7 adet soru ve 10 soruluk, tek boyutlu ve 5'li likert tipinde bir ölçek olan "Sağlık Sistemine Güvensizlik Ölçeği" yardımıyla toplanmıştır. Toplanan veriler IBM SPSS23 ile analiz edilmiştir.

Araştırmanın sonucunda katılımcıların sağlık sistemine güvensizlik düzeyi ortalamasının orta düzeyde ($\bar{x}=2.98$) olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların cinsiyet, medeni durum, kronik hastalık durumu, yaş ve ailenin aylık gelir değişkenleri ile sağlık sistemine güvensizlik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmazken ($p>0.05$), katılımcıların son bir yılda hastaneye başvuru sayıları ile okudukları bölüm değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır ($p<0,001$).

Katılımcıların son bir yılda hastaneye başvuru sayıları incelendiğinde son bir yılda hiç hastaneye başvurmayanların, 1-3 kez, 4-6 kez ve 7 ve daha fazla kez hastaneye başvuranlara göre sağlık sistemine güvensizlik düzeyleri daha düşük bulunmuştur. Bu sonuç sisteme daha çok maruz kalan öğrencilerin sağlık sistemine güven düzeylerinin azaldığı, başka bir deyişle hastaneye başvuru sayısı arttıkça sağlık sistemine güvensizlik düzeyinin arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin okudukları bölüm ile sağlık sistemine güvensizlik düzeyleri ortalamalarına bakıldığında en düşük güvensizlik ortalamasına sahip bölümün sağlık yönetimi bölümü olduğu saptanmıştır ($\bar{x}=2,75$). Bunun sebebi olarak ise sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin aldıkları eğitim sebebiyle sağlık politikalarına, sağlık ile ilgili yönetmeliklere ve sağlık sistemlerinin işleyişine yönelik bilgi düzeylerinin daha yüksek olduğu yorumu getirilebilir. Sağlık sistemine güvensizlik düzeyi en yüksek olan bölüm ise hemşirelik ($\bar{x}=3,19$) bölümüdür. Hemşirelik bölümü müfredatları gereği diğer bölümlere kıyasla daha fazla uygulamalı eğitime sahiptir ve hemşirelik bölümü öğrencileri birinci yıl ikinci yarıyıl itibarıyla çeşitli sağlık kurumlarında uygulamaya çıkmaktadır. Sağlık kurumlarını bireysel gereksinimlerinin yanı sıra mesleki eğitimleri sebebiyle de çokça ziyaret eden hemşirelik bölümü öğrencilerinin sağlık sistemlerinin aksayan yönlerini daha fazla tecrübe ediyor olmaları söz konusu sonuca ulaşmada etkili olmuş olabileceği söylenebilir.

Bu araştırmanın sonucunda sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin sağlık sistemine güvensizliklerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Mezun olduklarında sağlık sisteminin bir parçası olacak ve sağlık politikaları geliştirilmesi sürecinde önemli aktörler haline gelecek sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin sağlık sistemine güvensizlik düzeyleri ortalamasının orta düzeyde olmasının, paydaşı olarak yer alacakları sağlık sistemleri üzerinde olumsuz sonuçları olabileceği göz önünde bulundurulduğunda, sağlık sistemine güvensizlik konusu üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak nitelendirilebilir.

Sağlık bilimleri fakóltesi öğrencilerinin sağlık sistemine güven düzeyinin orta seviyede olduğu saptanan bu çalışmanın sonuçlarından hareketle gelecekte yapılacak olan çalışmalara ilişkin, sağlık sistemine güvensizliğe sebep olan öncüllerin belirlenmesine yönelik araştırmalar, sağlık sistemine güvensizliğin sonuçlarını ortaya koyabilecek nitelikte araştırmalar, sağlık sistemine güvensizlik ile ilişkili olabilecek kavramlar ile ilgili araştırmalar ve sağlık sistemine güvensizliğin sağlık sistemine yüklediği maliyeti ortaya koyabilecek araştırmalar yapılması önerilebilir.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Alman Kamu Televizyonu ZDF'nin Haberlerinde Sosyal Demokrasiyi Okumak: Neoliberalizmin Sürdürülebilirliği Açısından Politik Öneriler

Reading Social Democracy in the News of German Public Television ZDF: Policy Recommendations for the Continuity of Neoliberalism

¹Ahmet SUNAL

²Nimet ÖNÜR

Bu makale, "Alman Kamu Televizyon Haberlerinde Sosyal Demokrasiyi Yeniden Okumak ve Anlamak: Neoliberalizmin Sürdürülebilirliği Açısından Yeni Politikalar ve Getirilen Çözümler" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Tez Yazarı: Ahmet SUNAL, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nimet ÖNÜR, Üniversite: Ege Üniversitesi, Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kabul Yılı: 2024

¹Sorumlu Yazar, Öğr. Gör. Dr., Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Rektörlük, Kütahya, Türkiye.

✉ ahmetsunal@ksbu.edu.tr

²Prof. Dr., Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-Televizyon ve Sinema, İzmir, Türkiye.

✉ nimet.onur@ege.edu.tr

Geliş/Received: 20.01.2025

Kabul/Accepted: 20.04.2026

Öz

Amaç: Gelir dağılımı adaletsizliği, radikalizmin artması, bölgesel savaşlardan kaynaklanan göç dalgaları, iklim krizinin yaşam kalitesini düşürmesi gibi sorunlar, neoliberal sistemin reform ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu nedenle sistemin iyileştirilmesi için sosyal demokratik politikaların entegrasyonuna gerek olduğu düşünülmektedir. Almanya, tarihsel olarak sosyal demokrasinin çıkış kaynağı ve Avrupa Birliği'nin lokomotifi olarak öne çıktığından, Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) başkanlığını yürüttüğü koalisyon hükümetinin politikaları, televizyon haberleri üzerinden incelendiğinde, neoliberalizmin sürdürülebilirliği açısından önemli bir inceleme alanı sunmaktadır. Bu bağlamda, nitel içerik analizi yöntemiyle yürütülen bu araştırma, "Neoliberalizmin sürdürülebilirliği açısından belirginleşen kriz noktalarına hangi sosyal demokrat değerler veya politikalar entegre edilebilir?" sorusuna yanıt aramıştır.

Yöntem: Bu amaçla, hükümetin resmen göreve başladığı 8 Aralık 2021 tarihinden 31 Aralık 2022 tarihine kadar Alman kamu hizmeti yayıncılığı yapan ZDF kanalının "Heute" isimli akşam haber bültenindeki haberler incelenmiştir.

Bulgular: Toplam 386 haber programının analiz edildiği çalışmada, tüm dengelim yöntemiyle oluşturulan üç farklı tema ve bunlarla bağlantılı yedi alt tema kapsamında veriler kodlanarak bulgulara ulaşılmıştır.

Sonuç: Araştırma, neoliberalizmin sürdürülebilirliği açısından kutuplaşma ve radikalizme karşı toplumsal aidiyeti güçlendirme, demokratik yapıyı tehdit eden unsurlarla mücadele, iklim korumasında yeşil enerjiye geçişi hızlandırma ve dünya barışına yönelik politikalarda çok boyutlu diplomasiye öncelik verme gibi bulguları ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler

Sosyal Demokrasi, Neoliberalizm, Televizyon Haberleri, Almanya, ZDF

Abstract

Aim: Problems such as income inequality, the rise of radicalism, migration waves caused by regional wars, and the climate crisis reducing the quality of life reveal the need for reform of the neoliberal system. For this reason, it is considered necessary to integrate social democratic policies in order to improve the system. Since Germany has historically stood out as the origin of social democracy and the locomotive of the European Union, the policies of the coalition government headed by the Social Democratic Party of Germany (SPD), when analysed through television news, offer an important area of investigation in terms of the sustainability of neoliberalism.

Method: In this context, this research, which was conducted with the qualitative content analysis method, sought an answer to the question 'Which social democratic values or policies can be integrated into the crisis points that have become evident for the continuation of neoliberalism?'. For this purpose, the news in the evening news bulletin 'Heute' of the German public service broadcasting channel ZDF from 8 December 2021, when the government officially took office, until 31 December 2022 were analysed.

Findings: In the research in which a total of 386 news programmes were analysed, the findings were reached by coding the data within the scope of three different themes and seven sub-themes related to them, which were created by deductive method.

Conclusion: The research revealed findings such as strengthening social cohesion against polarisation and radicalism in terms of the continuity of neoliberalism, combating elements that threaten the democratic structure, accelerating the transition to green energy in climate protection and prioritising multidimensional diplomacy in policies towards world peace.

Keywords

Social Democracy, Neoliberalism, Television News, Germany, ZDF

Giriş

İçinde bulunduğumuz çağda, ekonomik sorunlar, göç hareketleri, iklim krizi, pandemi, kültürel gerilimler, radikal akımlar ve savaşlar gibi çok boyutlu krizler, küresel neoliberal siyasi yapının değişim ya da reforma ihtiyaç duyduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, neoliberalizmi eleştiren ve alternatif çözüm arayışında bulunan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Smith (2008) neoliberalizmi hala baskın ancak ölü olarak tanımlamaktadır. Luna (2015, s. 35) neoliberalizmin ekonomik ve sosyal açıdan yetersiz kaldığını ancak bu sisteme önerilecek alternatiflerin de ekonomik işleyişte daha etkili olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca neoliberalizme üç alternatif göstererek, bunları Keynesyen ekonomi modeline dönüş, reel sosyalizme dönüş ve 21. yüzyıl sosyalizm modelleri olarak sıralamaktadır. Brand (2011) "Post Neoliberalismus?" adlı çalışmasında, neoliberal sistemin içinde bulunduğu çoklu krizleri ele alarak bunlara yönelik stratejileri tartışmaktadır. Taylan ve Çiçek (2023), neoliberal politikaların eleştirisini sunarak sistemin zayıflattığı ulus devletin gerekliliğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Berker ve Yıldırım (2023) bir sinema filmi üzerinden neoliberalizm yerine alternatif bir sistemin mümkün olup olmadığını incelemişlerdir. "Alman Kamu Televizyonu ZDF'nin Haberlerinde Sosyal Demokrasiyi Okumak: Neoliberalizmin Sürdürülebilirliği Açısından Politik Öneriler" başlıklı bu çalışmanın diğerlerinden ayırıcı farkı, Almanya'daki merkez sol koalisyon hükümetinin haber bültenlerinde yansıyan politikalarına odaklanarak neoliberalizme çözüm önerileri sunmayı amaçlamasıdır.

Daha çok ulus ötesi şirketlerin kar maksimizasyonu doğrultusunda işleyen neoliberal sistemde, krizlere karşı çözüm üretme konusunda sorunlar yaşanmaktadır. 1980'lerden itibaren küresel alanda yaygınlaşmaya başlayan neoliberal politikalardan dolayı devletlerin öncelikleri özel sermayenin koşullarını iyileştirmek olmuş, kamu harcamalarındaki kısıtlamalar nedeniyle de sosyal devlet anlayışında gerileme yaşanmıştır. Küresel neoliberal paradigmanın merkeze aldığı maddi kazanç olgusu, birçok krizin önünü açarak sistemin kırılgan noktalarını belirginleştirmiştir. Örneğin, ekonomik alanda yaşanan krizler, farklı ülkeler/toplumlar veya bireyler arasında eşitsizlikleri artırarak toplumsal huzursuzluklara neden olmaktadır. Bunun dışında devletler, sermaye akışı ve pazar ilişkileri nedeniyle ulus ötesi şirketlerin taleplerini yerine getirirken doğa sömürüne açılmış, çevre hassasiyetine yeterince dikkat edilmediğinden iklim krizinin de eklenmesiyle sorunlar kendisini fazlasıyla hissettirmeye başlamıştır. Chomsky (2020, s. 76-78) bu konuda, kapitalizmin dizginlenmediği için ulus ötesi şirketlerin tamamen kâr maksimizasyonu doğrultusunda hareket ettiklerini, örneğin devasa enerji holdinglerinin küresel ısınmayı umursamadan fosil yakıt geliştirmelerine kaynaklar aktararak sürdürülebilir enerjiye kaynak ayırma konusunda pasif kaldıklarını belirtmektedir. Ayrıca bölgesel savaşlardan kaynaklanan göç dalgaları, kültürlerarası çatışmaları etkilemekle birlikte radikalizmi de artırmıştır.

Sosyal demokratik (veya demokratik sol) politikalar ise neoliberal sistemin yaşadığı sorunlara çözüm getirme potansiyelini taşımaktadır. Bu ideolojik akım, esnekliğinden dolayı kapitalist paradigma içerisinde yer edinmiş,

sermayenin kontrolsüz güç anlayışına ve hareketliliğine yönelik politikalar dışında, barışçıl ve sürdürülebilir bir anlayışı da barındırmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Keynesyen ekonomi politikalarıyla en verimli noktasına ulaşan sosyal demokrasi, sosyal devlet anlayışıyla toplumun refah seviyesinde iyileştirmeler sağlamış ancak küresel alanda gerçekleşen birtakım değişimlerden dolayı 1980’lerden itibaren neoliberal politikalara geçilmiştir. Neoliberal politikalar karşısında sosyal demokrasi, buna göre dönüşümünü gerçekleştirerek güncelliğini korumaya çalışmıştır. Bu çalışmada, küresel neoliberal sistemin yaşadığı sorunlara karşı sosyal demokratik çözüm önerileri sunulması planlanmaktadır. Bunun için tarihsel açıdan sosyal demokrasinin çıkış noktası olarak değerlendirilen veya siyasi örgütlenmenin başladığı Almanya’daki merkez sol ağırlıklı koalisyon hükümetinin politikaları, Alman kamu hizmeti yayıncılığı yapan ZDF’nin “Heute” haber programı üzerinden nitel içerik analizi yöntemiyle analiz edilerek elde edilecek bulgular doğrultusunda sistemin iyileştirilmesine yönelik çözümler geliştirilecektir.

Sosyal Demokrasinin Tarihsel Gelişimi ve SPD

Marksist veya sosyalist solun devrimci yönünden ayrılan sosyal demokrasinin çıkış yeri olarak Almanya gösterilmektedir. Bu bağlamda SPD ise Bila’nın (2020, s. 24&35) belirttiği gibi, Avrupa solunun öncüsü olarak tanımlanmakta ve rol model olarak alınmaktadır. Tarihsel açıdan SPD hem Marksizm’den etkilenmiş hem de bundan kendini soyutlamaya çalışmıştır. Marksist sosyalizmle demokratik sol arasındaki ayrımı genel olarak tanımlamak gerekirse, Cem’e (1998, s. 21&35) göre iktidarı elde etme metodunda devrim yolunu tercih edenler Marksist solu, demokrasi ve parlamenter çizgiyi seçenler ise sosyal demokratik akımda yer almıştır. 19. yüzyılın başlarında sanayileşmeye başlayan Almanya’da bu ayrımın başlangıcı ise 1848 devrimlerine dayanmaktadır. Bu yıllarda yayımlanan Komünist Manifesto’nun yazarlarından Marks’ın, devrimden önce ve sonrasında Almanya’daki işçi örgütlenmelerinde hâkimiyet kurma çabası zayıf kalmış, Genel Alman İşçi Kardeşliği ise işçi haklarının savunucusu olarak ön plana çıkmıştır. Demokratik-parlamenter devlet anlayışını savunan bu örgüt, işçilerin toplumsal ve politik eşitliklerinin önemi üzerinde durmuştur (Grebing, 1987). Böylece Almanya’da şiddete dayanan devrimden ziyade demokratik yollarla hak arama tercihinin daha öncelikli olduğu anlayışın, Marksizm’in ortaya çıktığı yıllara dayandığı ifade edilebilir.

Alman sosyal demokrat partileşmenin başlangıcı ise 1863 yılında kurulan ve Ferdinand Lassalle’nin başkanlığını yürüttüğü Genel Alman İşçi Derneği’ne dayandırılmaktadır. Lassalle yine aynı şekilde Marksist perspektife mesafe koyarak devrim yerine reformu ve enternasyonalizm yerine ulusalcılığı tercih etmiştir. Ayrıca devleti hâkim sınıfın veya burjuvanın baskı aracı olarak değerlendirmek yerine işçilerin durumlarını düzeltebilecek fonksiyona sahip olduğunu düşünmüştür (Dahm, Grebing, Krell, Reschke, & Woyke, 2013, s. 32). Özetlemek gerekirse, Lassalle için devrimci metot yerine barışçıl uygulamalar geçerliydi (Krell & Mörschel, 2015, s. 103) fakat sosyal demokratların Marksist yaklaşıma daha yakın olan bir diğer oluşumu, August Bebel ve Wilhelm Liebknecht’in önderliğindeki Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Marksist ideolojiyle uyumlu bir biçimde hareket etmiştir (Bartel, 1970, s. 5). Bir süre sonra, dönemin şartlarından dolayı bu iki parti birleşmiştir (Faulenbach, 2012). O dönem genel olarak değerlendirilirse, sosyal demokratlar Marksizm’den önemli konularda farklılık gösterebilir de yine de 19. yüzyılda SPD’nin parti programlarında bilimsel sosyalist teori ve terminolojiden faydalanılmış fakat barışçıl, demokratik ve parlamenter metotlar uygulanmıştır. Rovin (1980, s. 6-7) bu konuda, Alman işçi tarihinde devrimci teori ile reformcu uygulama arasında bir gerilim yaşandığını aktarmıştır.

19.yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken kapitalizmin bir türlü yıkılamaması, devrimci sosyalizmin Almanya’daki etkisini azaltmış, Sarıtaş’ın (2004, s. 227) da ifade ettiği gibi, Eduard Bernstein ve Karl Kautsky gibi düşünürler de Marksist sosyalizmden ayrılan veya reform gerektiren unsurlara değinmişlerdir. Kışlalı’ya (2018, s. 123-132) göre, revizyonizmin öncülerinden Bernstein, Marks’ın düşünce biçimindeki kapitalizmin çökmediğini, aksine sermayenin toplumda yayılarak her kesiminin bundan faydalandığını ve böylece toplumun buna göre yeniden şekil alarak sınıfsal ayrımın zorlaştığını belirtmiştir. Bernstein ayrıca uzun vadeli devrim düşüncesi yerine günlük iyileştirmelere odaklanan evrim anlayışını, yani demokratik ve barışçıl yöntemleri tercih etmiştir. Alman düşünür Eduard Bernstein’in düşünceleri SPD parti programlarına etki etmiş (Lemke & Hermeier, 2006, s. 51); bunun dışında Avrupa’daki sosyal demokratik akımın yol göstericisi olmuştur (Fejtö, 1989, s. 47). Kautsky ise Marksist sosyalizmi demokratik perspektifle değerlendirerek bunu şiddet dışı yorumlamıştır. Ona göre, örneğin devrim anlayışı, demokratik yollarla siyasi güce ulaşım sosyal reformlarla kapitalist toplumu dönüştürmektir (Dahm, Grebing, Krell, Reschke, & Woyke, 2013, s. 45). Karl Kautsky’nin, Lenin’in sol anlayışı karşısında barışçıl ve demokratik tutumu ise sosyal demokrasinin bu özelliklerini güçlendirerek Leninizm’e sınır koymasının dönemeç noktasını oluşturmuştur (Cem, 1998, s. 94-111). Bu iki düşünürün tutumlarının Alman sosyal demokrasi tarihinde veya SPD’nin politik rotasında özellikli bir konumda olduğu şeklinde ifade edilebilir.

1918 yılında kurulan Weimar Cumhuriyeti’nde ise ilk kez iktidar deneyimi yaşayan sosyal demokratlar, komünistlere karşı sert bir tutum izleyerek onları pasifize etmeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır (Sontheimer, 2014, s. 28-33). Bu durum ise sosyal demokratlar ile komünistler arasında çatışmaya yol açarak ülkedeki istikrarsızlığa neden

olan sebeplerden birisi olarak gösterilebilmektedir. Böylece Hitler rejiminin 1933 yılında iktidara gelerek sol kesimin tamamını etkisizleştirmesi kolaylaşmıştır. Postert (2022, s. 98), sol gruplara tolerans tanımayan Hitler'in, Marksizm'in kökünü kazımaya yönelik görevi devraldığını ve bunu uygulamaya koyduğunu aktarmaktadır. Dahmi Krell, Reschke ve Woyke'ye (2013) göre de sosyal demokratlara uygulanan ağır yıldırma girişimlerine rağmen bu ideoloji, varlığını bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir.

Hitler dönemi sonrasında Batı Almanya'da parlamenter sistem tekrar inşa edilmiş, sosyal demokratlar da siyaset sahnesine geri dönmüşlerdir. Ancak Rovan'ın (1980, s. 206-222) belirttiği üzere Almanya Hristiyan Demokrat Birliği'nin (CDU) kurduğu merkez sağ hükümeti döneminde gerçekleşen ekonomik yükseliş veya "ekonomik mucize", muhalefette bulunan SPD'nin politikalarında düzeltme yapmasına neden olmuştur. SPD'den beklenti, radikal bir dönüşümden ziyade mevcut sistemin iyileştirilmesine yöneliktir. Bu bağlamda, merkez kapitalist politikalarla uyumlu bir süreç başlamış ve Faulenbach'ın (2012) aktardığı gibi, daha geniş bir seçmen tabanına ulaşılarak 1966 yılında CDU ile koalisyon ortaklığı kurulmuştur. Cem'e (1998, s. 217) göre de SPD böylelikle kendini iktidar düzeyinde kanıtlamaya başlamıştı. 1969 yılında ise sosyal demokratlar, liberal Hür Demokrat Parti'yle (FDP) koalisyon ortaklığı kurarak ilk sosyal demokrat şansölye Willy Brandt ile başbakanlığı yürütmüştür. "Daha fazla demokrasiye cesaret etmek" anlayışıyla dönemin ihtiyaçlarına göre yenilikçi politikalar uygulanmış ve Brandt'tan sonra sosyal demokrat Helmut Schmidt'in de başbakanlık yaptığı koalisyon birlikteliği 1982 yılına kadar sürmüştür. Küresel neoliberal dalgayla beraber FDP, SPD ile koalisyon anlaşmasını sonlandırarak CDU ile koalisyon ortaklığına yanaşmıştır (Dahm, Grebing, Krell, Reschke, & Woyke, 2013, s. 102-113).

Yaklaşık 16 yıllık bir muhalefet dönemi geçiren SPD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) çöküş sürecinin de etkisiyle hızla yaygınlaşan küresel neoliberal sistemin özelliklerine uyum sağlamaya çalışmıştır. Yeni sistemde devletin ekonomi üzerindeki etkisi azalmış, özel sermayenin önü açılmıştır. Giddens (2000, s. 55), kapitalizmin artık alternatifsiz bir sistem olduğunu belirterek geleneksel sosyal demokratların kapitalizmin evrim geçirerek sosyalizme dönüşmesi düşüncesinin artık değer kaybettiğini aktarmıştır. Buna göre artık sadece bu sistem üzerine yoğunlaşıp düzeltmeler getirilebilirdi. Dietzel'in (1999, s. 36-44) çalışmasında aktardığı üzere, SPD de yeni sisteme göre şekil alıp 1998 yılında Gerhard Schröder başbakanlığında tekrar iktidara gelebilmiştir. SPD'nin yeni anlayışı olan "Yeni Merkez"¹, somut koşullara göre şekil alan, pragmatik ve gerçekle uyum arayan özelliklere sahipti (Kahraman, 2002, s. 149). Dolayısıyla, SPD'nin neoliberal düzeni benimseyerek onun iyileştirilmesine yönelik adımlar attığı söylenebilir. Bu dönemde, SPD'nin yeni düzene uyum sağlayan politikaları, merkez sağdaki CDU ile koalisyon kurmasına olanak sağlamıştır.

2009-2017 yılları arasında SPD'nin genel başkanlığını yürüten Sigmar Gabriel (2011), ekonomik büyümenin sosyal adalet ve çevresel duyarlılık ile dengelenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu tutum, sosyal demokratların mevcut sisteme yönelik hassasiyetlerini yansıtırken, piyasa dinamikleriyle denge kurma çabalarını da göstermektedir. Neoliberal sistemin ihmal ettiği sosyal adalet ve çevre bilinci gibi değerlere duyulan ihtiyaç, günümüz dünyasında belirgindir. 2021 Almanya seçimlerinde SPD'nin birinci parti olması, bu değerlerin toplumdaki önceliğini ortaya koymaktadır. Schläger, Güttler ve Engels'in (2021) çalışmalarında, Almanya'daki bireylerin önceliklerinin bu değerler olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, 8 Aralık 2021 tarihinde Almanya'da SPD, Yeşiller ve FDP arasında üçlü koalisyon kurulmuştur.

Genel bir değerlendirmeye SPD'nin, dönemin ihtiyaçlarına göre temel ilkelerini koruyarak şekil aldığı söylenebilir. Kendi şartlarını oluşturan her dönem karşısında SPD'nin, buna uygun politikalarla cevap vermeye çalıştığı görülmektedir. Kitle iletişim araçları arasında radyodan sonra ortaya çıkan televizyon ise bu politikaları, kanallar aracılığıyla kamuoyuyla paylaşmaktadır. Ancak televizyon haberlerinde sunulan politik gelişmeler, her kanalın ideolojisi ve yayın politikalarına göre biçimlenmektedir.

Televizyon Haberlerinde Politika Temsili

Baudrillard'ın (2011, s. 83) aktardığı gibi, "Her şeyin televizyon ve haber düzeyinde olup bittiği bir dünya düzeninde yaşıyoruz." En önemli temsil aracı olan medya (Laughey, 2010, s. 83) sayesinde insanlar gerçekleşen olaylar hakkında bilgi sahibi olmakta (Luhmann, 2017, s. 9) ve bunlarla oluşturulan veya inşa edilen temsiller doğrultusunda dünyayı anlamlandırılmaktadır. Baudrillard (2011, s. 120), bu konuda anlam ve iletişimin hipergeçekleştiğini ve gerçeğe son veren şeyin gerçekten daha gerçek gibi görünen bir şey olduğunu belirtmektedir. Böylece gerçek dünyanın anlamını yitirdiği ve medya araçları tarafından sunulan gerçekliğin anlam kazandığı şeklinde yorumlanabilir. Bu gerçekliğin oluşumunda ise farklı faktörler söz konusudur. Bunlar, ideolojik olduğu kadar toplumsal veya politik alanda güç mücadelesi, ticari kaygılar ve benzeri faktörler olabilmektedir. Herman ve Chomsky (2017, s. 15) için medya araçları,

¹Giddens (2000), geleneksel sosyal demokrasinin yenilenmesini gerektiğini belirterek üçüncü bir yola ihtiyaç duyulduğunu aktarmıştır. Schröder başkanlığındaki SPD ise "Yeni Merkez" anlayışıyla bu düşünceye uyumlu bir yol tercih etmiştir.

kendisini denetleyen ve finanse eden oluşumların çıkarları doğrultusunda yayınlarını şekillendirmektedirler. Böylece haberlerin de kurgu veya seçim ürünü olduğu anlamı çıkmaktadır (Baudrillard, 2016, s. 111).

Televizyon haberlerinde oluşturulan temsil, kanalın ideolojik bağlantısı veya duruşuyla şekillenmektedir. Burada kanalın tecimsel mi yoksa kamusal yayın yaptığı da önem taşımaktadır. Ticari kanallar maddi kazancı öncelerken, kamusal yayınlar toplumsal sorumluluğa odaklanmaktadır. Bu doğrultuda politik temsiller de oluşmaktadır. Hall'in (2017, s. 7-98) anlatımına göre temsil, dünyayı anlamlandırabileceğimiz kavramlara anlam üretimidir. Buradan hareketle medya, politikacıları ve politikaları sunduğu temsillerle anlamlandırmaktadır. Kitlelere aktarılan mesajlar, hükümetlerin devamlılığı açısından önem taşıdığından, medya ile siyaset arasındaki ilişki kritik bir öneme sahiptir. Parsa (1993), bu konuda her toplumda egemen güç ve medya aracı arasında bir ilişki bulunduğunu belirtmektedir. Televizyon aracı, kamuoyu oluşturduğundan dolayı ciddi bir güç olmakla birlikte, toplumsal kontrol sağlamaktadır. Bu yüzden iktidarlar da medya araçlarını kontrol etmek istemektedir. Böylece kamusal yayınların iktidar görüşleriyle uyumlu çalışabilecekleri anlamı çıkarılabilmektedir. Fakat Almanya gibi demokratik yapılara önem veren devletlerde, iktidarların yetki alanları sınırlı kalmaktadır. Böylelikle kamu hizmeti yayıncılığı yapan televizyon kanalları daha bağımsız olabilmekte ve olayları toplum yararına daha objektif yansıtabilmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, haberler, dünyayı olduğu gibi yansıtmak yerine inşa edilen gerçeklerden oluşmaktadır (Dursun, 2004, s. 40). Televizyon haberlerini oluşturma ve yayınlama sürecinde etkili olan unsurlar bulunmaktadır. Kamu hizmeti yayını yapan kanallar, benimsedikleri yayın politikaları doğrultusunda içeriklerini şekillendirmektedir. Neticede televizyon kanallarının içerikleri, toplumun biçimsel özelliğini şekillendirme gücüne sahiptir. Örneğin Gerbner'in Ekme Kuramı örnek alındığında, televizyon izleyenlerin gerçeklik algısının etkilendiği anlaşılmaktadır (Çığ, 2011). İdeolojik merkezi daha çok toplumsal çıkarlar olarak belirleyen bu kanalları, Çaplı (2001, s. 32), şu şekilde tanımlamaktadır; "Ortak değerler ve ilkeler etrafında şekillenen ve geniş kabul gören." Bu tanım, Almanya'daki ZDF gibi kamu hizmeti kanallarının yayın politikalarında da kendini gösterir.

Alman Kamu Hizmeti Televizyonu ZDF ve Yayın Anlayışı

Jarren (1998, s. 76), Almanya'da kamu hizmeti yayıncılığının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başladığı bilgisini paylaşmaktadır. 1950 yılında, altı farklı eyaletin bağımsız radyo istasyonu² bir araya gelip konsorsiyum oluşturarak ortak program ve yayınların temellerini atmıştır. Bu istasyonların yöneticileri, ortak bir çalışma grubu kurulması konusunda anlaşmaya vardı ve 1954 yılında ARD (Almanya Federal Cumhuriyeti Kamu Yayın Kuruluşları Birliği) kuruldu (ARD, 2025). Almanya'nın ilk kamu hizmeti televizyon kuruluşu olan ARD, bugün dokuz bölgesel kanalın ortak çalışmalarıyla yayın hayatını sürdürmektedir (Das ist die ARD, 2025).

1954 yılında dönemin Başbakanı Konrad Adenauer, ARD'deki gibi eyaletlerden değil, tek merkezden yönetilen bir televizyon kanalı istiyordu. Bu istek Federal Anayasa Mahkemesi tarafından uygun bulunmadı (Merkur, 2024). Adenauer için yayıncılık, politik liderlik açısından bir araç niteliği taşıyordu. Mahkemenin kararına göre ise kurulacak kanal, parti politikalarından bağımsız ve devletin baskı veya etkisinden uzak olmalıydı. Daha sonra ZDF adıyla kurulacak kanalın sözleşmesinde, dünya olaylarına tarafsız bir bakış sunması ve özellikle Almanya'daki gelişmeleri kapsamlı ve nesnel bir şekilde yansıtmayı gerektiği belirtildi. (Bundeszentrale für politische Bildung, 2025). Böylece 1961 yılında kamu hizmeti televizyon kanalı ZDF kuruldu ve 1 Nisan 1963'te yayın hayatına başladı. Merkezi Mainz şehrinde bulunan ZDF, ARD'nin aksine, farklı eyaletlerden değil tek merkezden yönetilen bir yayın kuruluşudur (Merkur, 2024). Almanya'daki kamu hizmeti yayıncılığının, kuruluşundan bu yana politik ve devlet baskısından uzak tutulmaya özen gösterildiği ve bu anlayışın günümüzde de korunmaya çalışıldığı görülmektedir.

Günümüz açısından incelendiğinde ZDF'deki içerik programı oluşturulurken şu prensipler dikkate alınmaktadır (ZDF, 2020);

ZDF'nin içerikleri dünyadaki olaylara, özellikle Almanya'daki gelişmeler hakkında nesnel bir perspektif sunmalıdır. İçerikler, bireysel ve toplumsal özgür düşünce (görüş) oluşumunu desteklemelidir.

ZDF, programlarında insan onuruna dikkat göstermeli ve onu korumalıdır. Bu televizyon kanalının yayın anlayışı; insanların bedensel bütünlüğüne, özgürlüğüne ve yaşamına saygı gösterilmesine katkıda bulunmalıdır. Toplumun ahlaki ve dini inançlarına özen gösterilmelidir

Almanya'nın farklı eyaletlerindeki gelişmeler ve ülkenin kültürel çeşitliliği, ZDF'nin içeriklerinde uygun bir şekilde temsil edilmelidir. Bu içerikler, ülkenin dayanışma duygusunu desteklemeli, aynı zamanda barış ve özgürlük içinde toplumun bütün katmanlarının bütünleşmesi açısından hizmet edip ayrımcılığı soyutlamalıdır.

²Nordwestdeutsche Rundfunk, Bayerische Rundfunk, Hessische Rundfunk, Süddeutsche Rundfunk, Südwestfunk ve Radio Bremen.

Genel olarak ZDF'nin kuruluş süreci ve yayın politikası incelendiğinde, kanalın nesnelliğe yönelik bir yaklaşım benimsemeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, haber programlarındaki politik yansımaların, kanalın nesnellik çabaları çerçevesinde değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Bu özellik, çalışmanın amacına uygun, güvenilir bulgulara ulaşılmasını desteklemektedir.

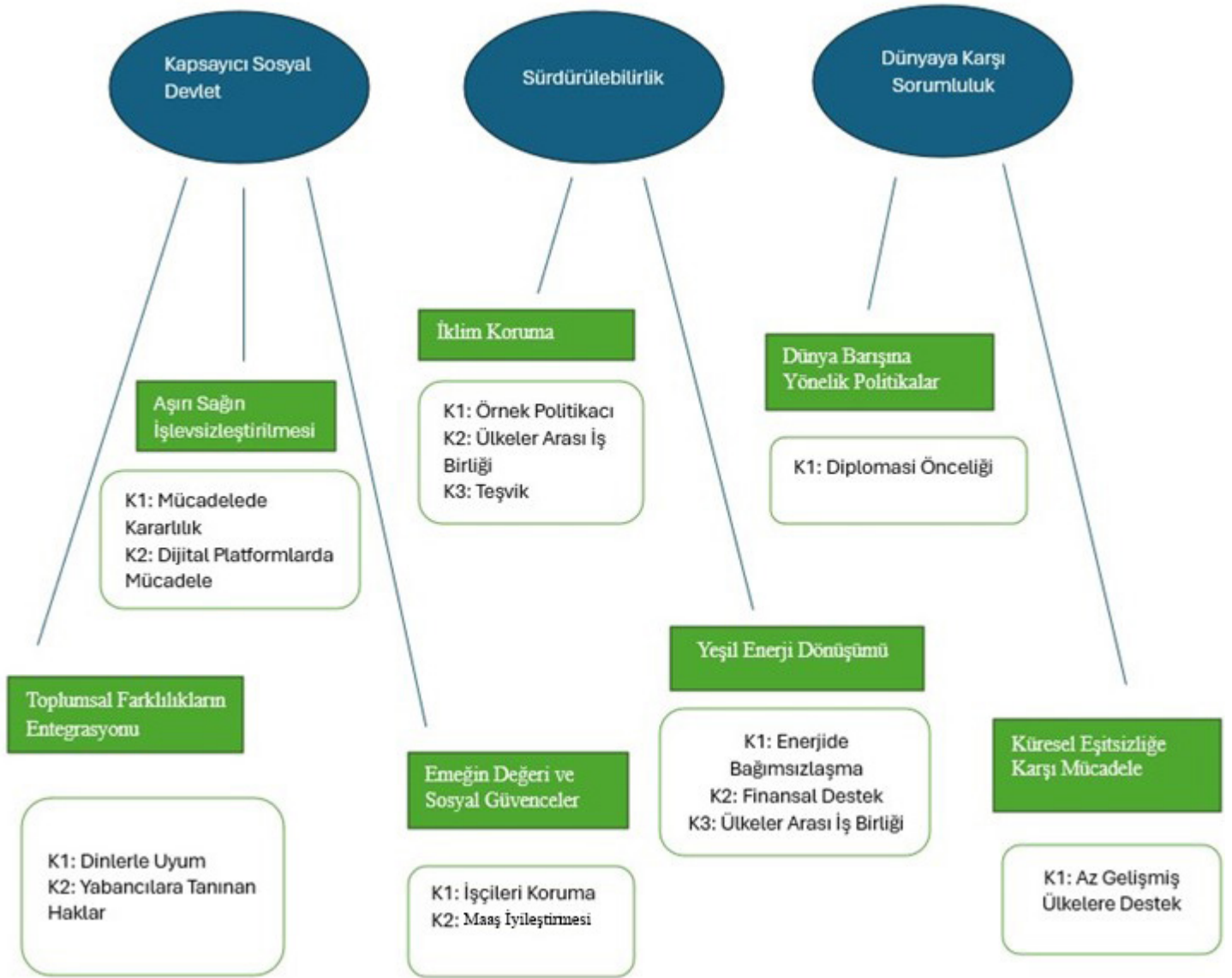
Analiz ve Bulgular

Bu çalışmanın amacı, neoliberalizmin sürdürülebilirliği açısından sosyal demokratik çözüm önerileri sunmaktır. Yaşanılan krizlerden dolayı (ekonomi, göç dalgaları, iklim sorunu, kültür çatışmaları, radikalizm, savaşlar vb.) neoliberal sistemin reforma ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir. Ağırduvar'ın (2024, s. 23) belirttiği üzere, "Temsili demokrasi ve ekonomik sistem krizde ve tıkandı. Yerkürenin ritmi, teknolojik sıçrama ve sosyolojik değişim var olan sistemleri, kurumları ve kuralları değişime zorluyor." Bu bağlamda, serbest piyasa ekonomisinin mevcut kriz noktalarına çözüm üretmediği görülmektedir. Böylelikle sosyal demokratik politikaların entegrasyonu ile sistemin devamlılığı açısından katkı sağlanacağı öngörülmektedir. Bu doğrultuda Alman ulusal kamu televizyon kanalı ZDF'nin "Heute" isimli akşam haber programında merkez sol ağırlıklı hükümetin politikaları okunarak küresel hâkim sistem neoliberalizmin devamlılığı konusunda yeni politikalar ve çözümler paylaşılacaktır. Almanya, sosyal demokrasi tarihinde önemli bir yere sahip olduğu ve bu çalışma sırasında merkez sol ağırlıklı bir hükümetin görevde bulunduğu için, buradaki sosyal demokrat politikalar değerlendirilerek küresel bağlamda çözüm önerileri geliştirilecektir. Küreselleşen bir sistemin sorunları tüm devletleri etkilediğinden, ülke bazında geliştirilip uygulanan sosyal demokratik politikaların, bölge dinamikleri dikkate alınarak diğer devletlerde de pratiğe aktarılabilmesi öngörülmektedir.

Çalışmanın araştırma sorusu, "Neoliberalizmin sürdürülebilirliği açısından belirginleşen kriz noktalarına hangi sosyal demokrat değerler veya politikalar entegre edilebilir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu soruyu cevaplamak için nitel içerik analizi yönteminin kullanılması uygun görülmüştür. Gökçe'nin (2019, s. 36) belirttiği gibi içerik analizinin temel amacı araştırma sorusunu cevaplayacak verileri tespit ederek analiz etmektir. Araştırmacının evrenini Almanya'da yayın yapan tüm kamu hizmeti televizyon kanalları oluşturmaktadır. Örneklem olarak ise Almanya'nın ulusal ZDF kanalının akşam haber bülteni "Heute" seçilmiştir. ZDF'nin belirtilen haber programının örnekleme alınma sebebi ise yüksek bir izleyiciye sahip olması³ (Wanke, 2013, s. 10) ile birlikte araştırma materyaline (tarihlerine göre haber programlarına) ulaşılabilir olmasıdır. Ayrıca Almanya'daki kamu hizmeti yayıncılığı, Breunig, Handel ve Kessler'e (2020) göre, bu ülkenin toplumu tarafından politik gündem konusunda bilgilendirilmek açısından tercih edilmektedir. Neticede özel televizyon kanalları serbest piyasa dinamiklerinin etkisiyle yayınlarını şekillendirdiklerinden ötürü politik gündem de maddi çıkarlarına göre çerçevelenebilmektedir. Bu yüzden kamu hizmeti yayıncılığı yapan kanalların aktardığı bilgiler, ülkelerin yönetim biçimlerine ve kurumsal bağımsızlık düzeylerine bağlı olarak daha gerçekçi bir perspektif sunabilir.

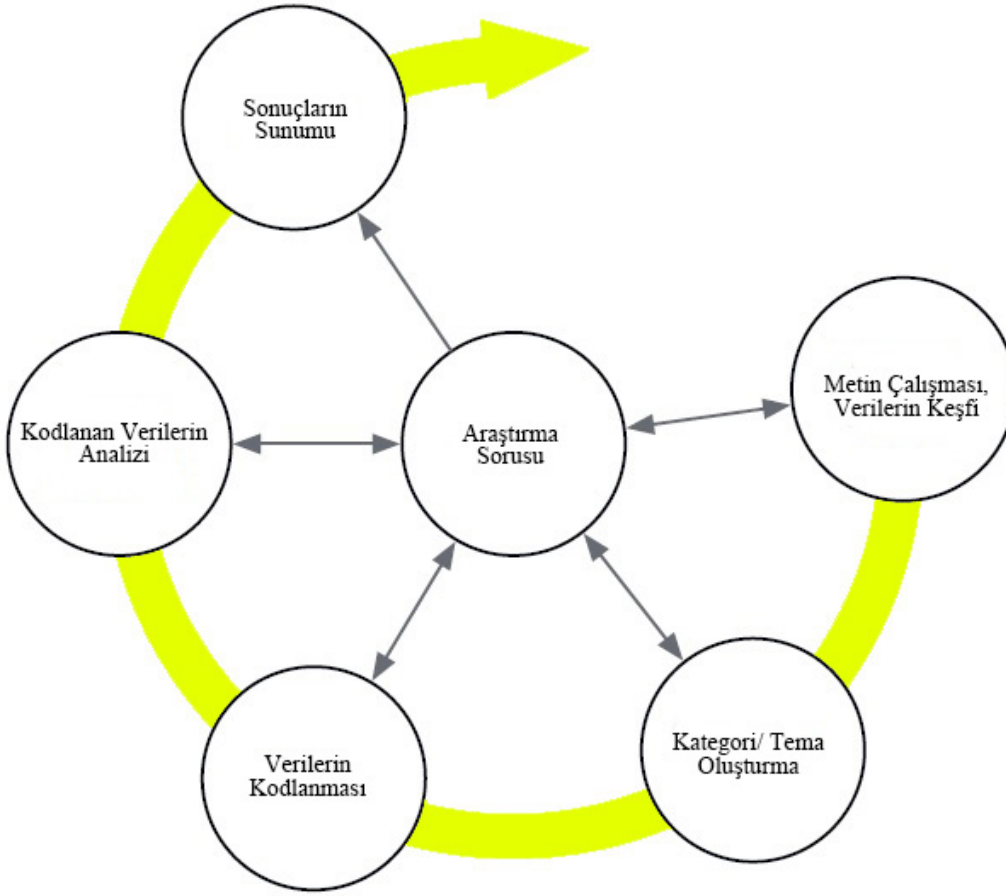
Çalışmada, merkez sol ağırlıklı koalisyon hükümetinin resmi olarak göreve başladığı tarih olan 8 Aralık 2021'den 31 Aralık 2022 tarihi arasında toplam 386 haber programı incelenmiş, deşifresi yapılarak nitel içerik analizi metoduyla çözümlenmiştir. Tümdengelim yöntemiyle yapılan araştırmada, kategoriler/temalar ve alt temalar, sosyal demokrasinin güncel yaklaşımıyla belirlenmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, SPD parti yönetimi tarafından 2021 yılında yayımlanan "SPD'nin Gelecek Programı" (2021), 2021-2025 hükümet dönemi için geçerli olan koalisyon sözleşmesi (SPD, Bündnis 90/Die Grünen, FDP, 2021) ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 2015 yılında onaylanan "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" (SKA) raporu (Birleşmiş Milletler, 2024) dikkate alınmıştır. SKA'nın temaların oluşturulmasında değerlendirilmesinin sebebi ise sosyal demokrasinin sürdürülebilir ilkelerle yakın ilişki içerisinde olması ve dünyanın geleceğinde bu ilkelerin önemli bir rol oynamasıdır. SPD'nin 2007 yılında gerçekleştirdiği Hamburg Programı'nda, iklim kriziyle mücadelenin 21. yüzyılda temel görev olarak belirtildiği ayrıca sürdürülebilir ilerlemenin öneminin de vurgulandığı görülmüştür (SPD, 2007). Çalışmanın temaları, alt temaları ve kodları şu şekildedir;

³2018-2022 yılları arasında yapılan ölçümlerde Heute programı, Almanya'da en çok izlenen ilk iki haber programı arasında yer almaktadır (Hager, 2022, s. 73).

Şekil 1. Çalışmanın Temaları, Alt Temaları ve Kodları

Bu çalışmada, aşağıda gösterilen Kuckartz ve Rädiker'in (2022, s. 106-107) nitel içerik analizlerinin genel süreç modeli dikkate alınmıştır. Görselde, araştırma sorusuna bağlı beş aşama gösterilmiştir. Şekil, analiz sürecinin klasik modeline kıyasla daha az lineer olduğunu ve analiz aşamalarının birbirinden kesin olarak ayrılmadığını göstermektedir. Araştırma sorusunun her aşamada önemli bir rol oynadığını gösteren şekilde, "Kategori/Tema Oluşturma" ve "Verilerin Kodlanması" aşamaları birkaç döngüde gerçekleşebilir.

Şekil 2. Nitel içerik analizlerinin genel süreç modeli
(Kuckartz & Rädiker, 2022, s. 106)

Görselde ilk etapta yer alan “Metin Çalışması” kısmı, sadece metinlerden yola çıkarak incelenmesi anlamına gelmemelidir. Nitekim nitel içerik analizi yalnızca yazılı materyale odaklanmamaktadır. Örneğin Mayring’e (2010, s. 12) göre, içerik analizi farklı materyal türlerini inceleme esnekliğine sahiptir. Buna metin dışındaki resimler, müzik notaları ve diğer sembolik materyal türleri de dahildir. Yani kısaca, kayıt altına alınmış her türlü iletişim materyali analiz edilebilir. Bu çalışmada da örneklemedeki haber içerikleri gerek söylem gerekse görüntü açısından bütüncül bir şekilde incelenerek temalara göre kodlanmıştır.

Tema

Kapsayıcı Sosyal Devlet

Sosyal devletin gerektirdiği, tüm topluma yönelik adaletli ve eşit mesafeli yaklaşımı oluşturan “Kapsayıcı Sosyal Devlet” teması altına, “Toplumsal Farklılıkların Entegrasyonu”, “Aşırı Sağın İşlevsizleştirilmesi” ve “Emeğin Değeri ve Sosyal Güvenceler” alt temaları oluşturulmuştur. İncelenen haber programlarının içerikleri doğrultusunda kodlamalar yapılmıştır. Bu kodlamalar, mevcut sistemin iyileştirilmesine yönelik örnekler içermektedir. Neoliberalizmin deregülasyon anlayışı, devletin regülasyon yetkisini azaltarak serbest piyasanın önünü açmıştır. Bu doğrultuda, sosyal devletin sınırlarının daraltılmasıyla toplumsal sorunlar belirginleşmiştir. Yaşanan bölgesel savaşlar veya ekonomik sorunlar nedeniyle, yoksul veya gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere göçler gerçekleşmektedir. Göçlerin ve farklı kültürlerin gelişmiş ülkelere adaptasyonu ise bir entegrasyon süreci gerektirmektedir. Aynı şekilde, gelişmiş ülkelerdeki çokkültürlülük anlayışını korumak ve sürdürmek için yenilikçi politik çözümler beklenmektedir. Bu sorunların çözümsüz kalması durumunda, ülkenin zorlu zamanlarında aşırı sağın güçlenmesi söz konusu olabilmektedir. Butterwege (2018), insanların artık sosyal durumlarından ziyade daha çok etnik kökenlerine göre değerlendirildiğini belirtmektedir. Böylece asıl olan sosyal gerçeklikten uzaklaşılarak bunu örten yeni cepheler oluşturulmaktadır. Devletin, bu durumdan fayda sağlayan radikalizmi engelleme adına strateji geliştirmesi önemlidir. Neoliberal sistem, bir diğer taraftan insan emeğini de değersizleştirmektedir. Şirketlerin kazançlarını maksimize etmeye yönelik işleyen neoliberal model, bu doğrultuda insan emeğini görmezden gelmektedir. Bunun dışında Butterwege (2018), eskiden devletin sosyal eşitliği sağlamaya

yönelik amaç belirlediğini ifade ederek günümüzde ise kazanç sağlayan insan profiline her şeyin hak görüldüğünü ancak performans yetersizliği yaşayan insanlara en fazla asgari geçim düzeyinin sunulduğunu aktarmaktadır. Buna karşın maddi açıdan yetersiz kalan insanlara sosyal güvence sağlamak, kapsayıcı sosyal devlet anlayışının bir parçası olmakla birlikte sistemin devamlılığı açısından değerlidir.

Toplumsal Farklılıkların Entegrasyonu

“Toplumsal Farklılıkların Entegrasyonu” alt teması altında “Dinlerle Uyum” ve “Yabancılarla Tanınan Haklar” kodlamaları yapılmıştır. Küresel neoliberal politikaların oluşturduğu toplumsal eşitsizlikler, sistemin bu konudaki kırılganlığını belirginleştirmektedir. İnsanlar, kendi dini görüşleri çatısı altında birbirlerine karşı şüpheyle yaklaşmakta; dayanışma ruhu zayıflarken ötekileştirme artmaktadır. Bu çalışmada, Almanya’nın toplumsal yapısının parçası olan Müslüman ve Yahudi bireylere, devlet protokolü tarafından yakın ilgi gösterildiğine dair veriler çıkarılarak “Dinlerle Uyum” kodu oluşturulmuştur. Örnekler şu şekildedir.

2 Ocak 2022 tarihli *Heute* haber programında, Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde Müslüman mezarlığına kimliği belirsiz kişiler saldırmış, bunun üzerine bölgenin içişleri bakanı saldırıyı lanetleyerek mezarların kutsallığından bahsetmiştir. Bu olay, devletin azınlık dinlerine yönelik koruyucu tutumunu örneklemektedir.

19 Şubat 2022 tarihli programda ise iki yıl önce Hannau şehrinde ırkçılar tarafından katledilen dokuz yabancı uyruklu insan için anma programı gerçekleştirilmiştir. SPD’li koalisyon hükümeti Başbakanı Olaf Scholz, yayınladığı video mesajında, “Siz ülkemizin bir parçası, bizim bir parçamızdınız.” demiştir. Böylelikle İslam’ın Almanya’nın bir parçası olduğu mesajı aktarılmıştır. Aynı haberde İçişleri Bakanı Nancy Faeser, Hannau’daki merkezi mezarlıktaki anma programına katılarak radikalizme karşı daha fazla mücadele edeceklerini açıklamıştır. Faeser, “Sağ radikalizm kadar toplumu tehdit eden başka bir şey yoktur. Bu yüzden bununla mücadele etmek benim için en üst önceliktir.” şeklinde konuşarak ayrımcılığa karşı mücadelenin önemini vurgulamış ve azınlık dinlerinin varlıklarını koruduğunu göstermiştir.

7 Temmuz 2022 tarihli programda, parlamentonun ayrımcılığa karşı mücadelede Türk kökenli Ferda Ataman’ı⁴ (Ayrımcılıkla Mücadeleden Sorumlu Federal Bağımsız Görevli) seçmesi yer almıştır. Aile, Yaşlılar, Kadın ve Gençlik Bakanı Lisa Paus, Ataman’ın farklılıkları içselleştiren ve demokratik bir toplum için mücadele veren bir kişi olduğunu belirtmiştir. Bu, en fazla yabancı sayısına sahip Türk⁵ ve İslam kimliğine atfedilen değeri göstermektedir.

Haber içeriklerinde, Yahudilik inancına mensup bireylere yönelik yaklaşımlar ise şu şekildedir. Örneğin, Nazi Almanya’sı döneminde soykırıma uğrayan insanları hatırlamak adına 27 Ocak’ta düzenlenen özel gün nedeniyle Alman parlamentosunda anma töreni gerçekleştirilmiştir. 27 Ocak 2022 tarihli *Heute* programında, Almanya Federal Meclisi Başkanı Baerbel Bas, ülkede yaşanan antisemitizme dikkat çekmiştir. Holokost’tan kaçabilen bir kadın ise mecliste konuşma yaparak o dönemin acılarını paylaşmıştır. Aynı haberde, Yahudilere karşı bir nefretin olduğu ve bunun tedavi edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

10 Şubat 2022 tarihinde, Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock’un İsrail ziyaretinde, Nazi döneminde öldürülen Yahudiler için anma programı düzenlenmiştir. Baerbock, üzüntüsünü dile getirerek Alman devleti adına çelenk bırakmıştır.

2 Mart 2022 tarihinde, Başbakan Scholz, İsrail ziyaretinde soykırım anıtını ziyaret etmiştir. Ayrıca, İsrail’in milli yas günü “Yom Hashoah”ta (28 Nisan 2022), Federal Meclis Başkanı Bas, ülkede düzenlenen seremonide onur konuğu olarak yer almıştır.

7 Mart 2022 tarihli haber programında ise, sosyal demokrat kökenli Cumhurbaşkanı Walter Steinmeier, Rusya’nın Ukrayna saldırısı nedeniyle Odessa’daki kimsesiz Yahudi çocuklarının bakımını üstlenen Berlin Yahudi Cemiyetine dayanışmalarından dolayı teşekkür ziyareti gerçekleştirmiştir. Steinmeier, insanlık dışı savaşın mağdurları olan mültecilerin yanlarında olduklarını ifade etmiştir. Böylelikle hem Almanya tarihinde Yahudilere karşı işlenen insanlık suçunun üzüntüsü paylaşılmış hem de Yahudilerle dayanışma vurgusu yapılarak zor zamanlarında devlet desteği gösterilmiştir.

“Toplumsal Farklılıkların Entegrasyonu” alt teması altında bir diğer kod olan “Yabancılarla Tanınan Haklar” ise şu verilere dayanmaktadır. Almanya’ya göç veya iltica eden yabancıların ülkeye sağlıklı bir şekilde entegre olmaları için çeşitli haklar tanınmıştır. Bu haklar, toplumsal bir arada yaşamayı desteklemeyi ve farklı kültürlerin entegrasyonunu kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Örnekler aşağıda verilmiştir.

⁴Ferda Ataman, Spiegel’de yazdığı köşe yazısında, İslam’ın Almanya’ya ait olduğu ve bu ülkedeki birçok Müslümanın da Alman vatandaşı olduğuna dair düşüncesini aktarmıştır (Ataman, 2018).

⁵Statista’nın verilerine göre Almanya’da Türk sayısı 2021 yılında 1 milyon 458 bin 360 ve 2022 yılında 1 milyon 487 bin 100’dü (Statista , 2024).

10 Mart 2022 tarihli *Heute* haber programında, Ukrayna'daki savaştan kaçan insanlara Almanya'da birçok sosyal hak tanınacağı belirtilmiştir. Bu, devletin mültecilere yönelik hızlı ve kapsayıcı bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

12 Mart 2022 tarihli programda, Ukraynalı mültecilerin yabancı şubelerinin önünde beklerken ihtiyaçlarının karşılandığı aktarılmıştır. Örneğin, ısınmaları için otobüsler hazır bekletilmiş ve yiyecek sağlanmıştır. Ayrıca kalacak yeri olmayan Ukraynalılar için büyük salonlarda yataklar organize edilmiştir.

21 Mart 2022 tarihli haberde, Ukraynalı mülteci çocuklara yönelik ek bir hassasiyet örneği sunulmuştur. Bu çocuklara, büyük salonlarda oyun odaları hazır hale getirilmiş, böylece devletin mültecilere karşı düşünceli bir tutum sergilediği vurgulanmıştır.

16 Mart 2022 tarihinde yayınlanan *Heute* haber programında, Ukraynalı mültecilere iltica başvurusu yapma zorunluluğunun kaldırıldığı ifade edilmiştir. Bunun yerine, vize özgürlüğü verilerek entegrasyon süreçleri kolaylaştırılmıştır.

8 Nisan 2022 tarihli yayında, federal hükümet ve eyaletlerin ortak kararıyla, tanınmış sığınmacılara verilen hakların Ukraynalı mültecilere de tanınacağı açıklanmıştır. Buna göre, iş arayanlar için temel geçim desteği, çalışma izni belgesi, sağlık sigortası, çocuk parası ve Almanca kursu alma hakkı sağlanmıştır. Bu kolaylıklar, Ukraynalıların ülkeye pozitif yaklaşımlarını ve toplumsal bir arada yaşamaya yönelik saygı anlayışını içselleştirmelerini desteklemektedir.

6 Temmuz 2022 tarihli *Heute* yayınında, İçişleri Bakanı Nancy Faeser, iyi entegre olan sığınmacıların ülkede kalma şanslarının arttığını ifade etmiştir. Faeser, beş yıldır Almanya'da yaşayan, iltica başvurusu reddedilen ve henüz geri gönderilmeyen kişilere bir yıllık ikamet hakkı tanınabileceğini açıklamıştır. Bu kişiler, bir yıl içinde belirli bir seviyede Almanca bilgisi edinir, mali durumlarını karşılayabilir ve kimliklerini sunabilirlerse kalma hakkı elde edebilecektir.

25 Kasım 2022 tarihli *Heute* haber programında, Almanya'ya göç eden kişilere vatandaşlık almayı kolaylaştıracak bir yasa tasarısının İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlandığı belirtilmiştir. Bakan Faeser, Almanya'nın farklı kültürlerden oluşan modern bir göç devleti olduğunu vurgulamıştır. Tasarıya göre, vatandaşlığa kabul süresi sekiz yıldan beş yıla inecek, çifte pasaport mümkün olacak ve yaşlılar için dil sınavı şartı kaldırılacaktır. Böylece, yabancılara kolaylık sağlanarak farklı kültürlerle eşitlikçi bir yaklaşım sunulmakta ve toplumsal huzura katkıda bulunmaktadır.

Aşırı Sağın İşlevsizleştirilmesi

"Aşırı Sağın İşlevsizleştirilmesi" alt teması kapsamında "Mücadelede Kararlılık" ve "Dijital Platformlarda Mücadele" kodlamaları oluşturulmuştur. Küresel neoliberal politikalar, ekonomik açıdan ciddi toplumsal eşitsizlikler yaratarak, yabancı ülkelerden göç edip iş piyasasına entegre olmaya çalışan insanlara karşı radikalleşmeyi artırmaktadır. Radtke'ye (1996, s. 14) göre, ekonomik zorlukların yaşandığı veya kaynakların azaldığı dönemlerde, bir ülkenin vatandaşlarının göçmenlere, mültecilere, sığınmacılara veya işçilere karşı tahammül seviyesi azalmaktadır. Sosyal demokratik düşünce akımının amacı ise toplumsal eşitsizlikleri azaltarak dayanışmayı güçlendirmektir. Bu doğrultuda, incelenen haber programlarından elde edilen verilerle "Mücadelede Kararlılık" kodu kapsamında SPD'li İçişleri Bakanı Nancy Faeser'in kararlı mücadelesi gözlemlenmiştir. Somut örnekler şu şekildedir.

8 Aralık 2021 tarihli *Heute* haber programında, yeni hükümetin tanıtımı çerçevesinde İçişleri Bakanı Nancy Faeser'in radikal sağa karşı mücadelede daha sert bir tutum sergilemek istediği aktarılmıştır.

19 Şubat 2022 tarihli yayında, Bakan Faeser, Hanau şehrinin merkez mezarlığında İslam dinine mensup insanların katledilmesi nedeniyle düzenlenen anma programına katılarak radikal sağa karşı daha fazla mücadele edeceklerini açıklamıştır. Faeser, "Sağ radikalizm kadar toplumu tehdit eden başka bir şey yoktur. Bu yüzden bununla mücadele etmek benim için en üst önceliktir." şeklinde ifadeler kullanarak kararlılığını vurgulamıştır.

15 Mart 2022 tarihli *Heute* haber programında, İçişleri Bakanı Nancy Faeser, radikal sağa karşı bir aksiyon planı oluşturduklarını belirtmiştir. Almanya'da demokrasiye en büyük tehdidin sağ radikalizm olduğunu ifade eden Faeser'in sunduğu 10 maddelik stratejik planda, sağ radikallerin sosyal ağlarını bozmak, silah ruhsatlarını geri çekmek ve bu oluşumları engellemek için eğitimi güçlendirmek gibi maddeler yer almaktadır.

6 Nisan 2022 tarihli haber örneğinde, İçişleri Bakanı Faeser'in radikal sağa karşı mücadeleyi en önemli görevi olarak gördüğü hatırlatılmıştır. Bu bağlamda, Almanya'nın 11 eyaletinde sağ radikallere karşı polis baskınları düzenlenmiş; baskınlarda yasadışı materyallere el konulmuş ve bazı kişilerin Neonazi oluşumlarıyla bağlantıları tespit edilmiştir.

11 Aralık 2022 tarihli haber yayınında, Bakan Faeser'in silah yasasını düzenlemeyi planladığı belirtilmiştir. Ayrıca, radikal sağ görüşlü 1000 kişinin silah ruhsatının iptal edildiği açıklanarak Faeser'in sağ radikalizmi etkisizleştirmeye yönelik adımları somutlaştırılmıştır.

"Aşırı Sağın İşlevsizleştirilmesi" alt teması çerçevesinde bir diğer kod olan "Dijital Platformlarda Mücadele", teknolojik araçlar üzerinden yayılan nefret söylemleri ve komplo teorilerine karşı mücadele verilerini içermektedir. Bu

kod, sağ radikal oluşumların dijital platformları kullanarak toplumsal huzuru tehdit eden eylemlerini etkisizleştirmeye yönelik çabaları kapsamaktadır. Aşağıda bu örnekler ele alınmıştır.

13 Aralık 2021 tarihli *Heute* yayınında, Covid-19 önlemlerine karşı yürütülen protesto girişimlerinin genelde sağ radikal oluşumlar tarafından Telegram üzerinden planlandığı aktarılmıştır. İçişleri Bakanı Nancy Faeser, bu mesajlaşma platformunda yayılan nefret ve şiddet mesajlarına karşı daha kararlı bir mücadele gerektiğini vurgulamıştır. İçişleri Bakanlığı Sözcüsü ise Faeser'in bu konuyu önceliklendireceğini ve uzmanlarla daha etkili mücadele yollarını görüşeceğini bildirmiştir. Ayrıca, Telegram'ın şu ana kadar Alman yasalarına uymadığı belirtilmiştir.

14 Aralık 2021 tarihli haber programında, SPD'li Turingiya eyaleti İçişleri Bakanı Georg Maier, Telegram'ın Almanya'daki yasalara uyması gerektiğini öfkeli bir şekilde ifade etmiştir. Bu, radikal sağın Telegram gibi mesajlaşma yazılımları üzerinden komplo teorilerini yaydığını ve şiddet eğilimli protestolar düzenlediğini göstermektedir. Alman İçişleri Bakanlığı'nın bu durumun farkında olduğu ve buna karşı mücadele edeceği anlaşılmaktadır.

Emeğin Değeri ve Sosyal Güvenceler

Küresel neoliberal paradigmanın sermaye gruplarını destekleyen anlayışı, emeğin değerini azaltmakla beraber sosyal hakları da erozyona uğratmıştır. Ptak'a (2008, s. 16) göre neoliberalizmin en büyük düşmanı, bu hakları tanıyan refah devletinin tüm tezahürleridir. Refah devleti anlayışıyla bağlantı sağlayan sosyal demokratik politikalar ise bu hakların güçlendirilmesine yönelik değerler barındırmaktadır. İncelenen haber materyalinde elde edilen veriler doğrultusunda ise bu alt başlığın altında "İşçileri Koruma" ve "Maaş İyileştirmesi" kodları oluşturulmuştur. "İşçileri Koruma" kodu, işçi çıkarmalarına karşı devletin dayanışmacı veya koruyucu rolü, "Maaş İyileştirmesi" kodu ise asgari ücretin iyileştirilmesi, emeğin hakkının verilmesi gibi verileri kapsamaktadır. "İşçileri Koruma" koduyla ilgili örnekler şu şekildedir.

7 Ocak 2022 tarihli *Heute* programında, MV tersanelerinde işçilerin aylık maaşlarının ödenmediği aktarılmıştır. 13 Ocak 2022 tarihli haberde, şirketin iflas başvurusu yaptığı ve işçilerin maaşlarının Federal İş Ajansı tarafından sağlanacak maddi destekle ödeneceği paylaşılmıştır. 1 Mart 2022 tarihli yayında ise devletin desteğiyle tersanede yapılan ve alıcı adayı bulunan kruvaziyer için çalışmaların süreceği bildirilmiştir. Böylece devlet, iflas eden bir şirketin işçilerini güvence altına almaya yönelik adımlar atmıştır.

22 Haziran 2022 tarihli haberde, Ford şirketinin yeni model elektrikli araç üretimini Almanya'nın Saarland eyaletindeki fabrikası yerine İspanya'da yapmaya karar vermesi, bölgedeki işçilerde gelecek kaygısı yaratmıştır. Ford işçilerinin düzenlediği protesto yürüyüşüne Saarland'ın SPD'li üst düzey politikacıları katılarak işçilerin haklarını savunmuştur. Bu, sermayenin kâr maksimizasyonu kararlarına karşı işçilerin korunmaya çalışıldığını göstermektedir.

Bir diğer kod olan "Maaş İyileştirmesi" ile ilgili şu örnekler yer almaktadır. 26 Aralık 2021 tarihli *Heute* haber programında, 2022 yılında asgari ücretin kademeli olarak yükseltileceği bilgisi paylaşılmıştır. Bu, sosyal demokratik politikaların emeğin değerini artırma çabasını yansıtmaktadır.

9 Ocak 2022 yayınında, Çalışma ve Sosyal İşler Bakanı Hubertus Heil, 2022'deki kademeli artışın yanı sıra 1 Ekim 2022'den itibaren saatlik asgari ücretin 12 euroya yükseleceğini ve yarı zamanlı çalışma ücretinin 450 eurodan 520 euroya çıkacağını aktarmıştır. Heil, 23 Şubat 2022 tarihli programda ise, "Almanya'da işe (emeğe) ihtiyaç var ve bu yüzden dürüst bir şekilde ödenmelidir." diyerek emeğin değerini vurgulamıştır.

3 Haziran 2022 tarihli *Heute* haber programında, Bakan Heil, asgari ücreti iyileştiren yasanın yaklaşık altı milyon insana, özellikle kadınlara ve Almanya'nın doğusundaki çalışanlara, büyük bir zam sağlayacağını bildirmiştir. 1 Ekim 2022 tarihli yayında ise saatlik asgari ücretin 12 euroya yükseldiği duyurulmuştur. Dolayısıyla, enflasyonun genellikle düşük olduğu bir ülkede, asgari saatlik ücrette gerçekleştirilen önemli artışla, çalışanların emeğine ve haklarına saygı gösterildiği anlaşılmaktadır.

Sürdürülebilirlik

İklim dengesinin bozulması ve bununla bağlantılı olarak yaşam şartlarının zorlaşması nedeniyle sosyal demokratik akımın yakın temas içerisinde bulunduğu "Sürdürülebilirlik" teması kapsamında "İklim Koruma" ve "Yeşil Enerji Dönüşümü" alt temaları bulunmaktadır. Bu alt temalar, sosyal demokratik perspektifle, başta toplumsal refahı iyileştirmeye yönelik önemli faktörlerdir. Faber'e (2006, s. 239) göre Amerikan kapitalizmi, küresel rekabet karşısında ekonomik büyümeyi ve şirket kazançlarını korumaya yönelik olarak sürdürülebilirliği ihmal etmiştir. Bu doğrultuda, çevre yasaları etkisizleştirilmiş, işçi hakları ve sosyal güvenceler kısıtlanmış ve benzeri düzenlemeler, serbest piyasanın önünü açmak için yok sayılmıştır. Bu politikalar, çevre kirliliği, toprak ve suyun zehirlenmesi, doğal kaynakların aşırı kullanımı ve diğer ekolojik tehditlerle gün yüzüne çıkmıştır. Sonuç olarak işçiler ve doğa sömürülmüştür. Ayrıca Neckel, Degens ve Lenz'e (2022, s. 7) göre, kapitalizmin özel sermaye birikimi mantığı doğrultusunda doğal denge hasar görmüş ve ekolojik felaketler yaşanmıştır. Gesang (2014, s. 19) bu durumu bir kanser hastasına benzetmektedir. Hekimler,

hastaya ağırlı ve riskli bir tedavi önermektedir ancak hasta, kendisini iyi hissettiği için bu tedavi onu korkutmaktadır. Mevcut durumda da insanlar yaşamlarında kendilerini hala iyi hissetmektedir ancak kapitalizmin kazanç öncelikli sömürü modeli devam ettiği takdirde, doğanın geri dönüşü, kanserin ilerleyişi gibi sancılı olacaktır. Doğanın dengesini, eskisi gibi olmasa da iyileştirmek için birtakım düzenlemeler gerekmektedir. SPD, Yeşiller ve FDP'nin (Mehr Fortschritt Wagen, 2021) koalisyon protokolünde, kapitalizmin, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları dikkate alınarak sosyo-ekolojik bir piyasaya dönüşümü adına vaatlerde bulunulmuştur. Sürdürülebilir bir refah sağlamaya yönelik olarak iklimi koruma ve yeşil enerji dönüşümü önem teşkil etmektedir.

İklim Koruma

Neoliberal sistemin parasal kazanç öncelikli modeli, küresel alanda doğada büyük tahribata yol açmıştır. Bozulan iklim şartlarını dengelemek ve iyileştirmek adına sosyal demokratik politikalarla bir dizi önlem alınmaya çalışılmaktadır. Örneğin, 21. yüzyılda sosyal demokrasiye değinen SPD'nin Hamburg Programı'nda, iklim krizine karşı mücadelenin bu yüzyılın temel görevi olduğu belirtilmiş; ekonomi, toplumsal adalet ve çevre sorumluluğunu birleştiren sürdürülebilir bir ilerleme hedeflendiği aktarılmıştır (SPD, 2007). Bu farkındalıkla hareket eden sosyal demokratlar, özellikle koalisyon ortağı Yeşiller Partisi ile birlikte iklim krizine karşı mücadeleyi merkeze almıştır. Koalisyon anlaşmasında da Birleşmiş Milletler'in 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) politik kılavuz olarak yer almıştır (SPD, Bündnis 90/Die Grünen, FDP, 2021, s. 29). "İklim Koruma" alt teması kapsamında "Örnek Politikacı", "Ülkeler Arası İş Birliği" ve "Teşvik" kodları oluşturulmuştur. "Örnek Politikacı" kodu, haberlerde iklimi korumaya yönelik örnek davranışlar sergileyen hükümet politikacılarını işaretlemekte olup, bu davranışlar kanaat önderleri olarak iklim korumasına referans niteliği taşıyabilmektedir. Örnekler şu şekildedir.

8 Aralık 2021 tarihli *Heute* programında, Gıda ve Tarım Bakanı Cem Özdemir'in bakanlık görev belgesini bisikletle götürmesi yer almıştır. Bu davranış, fosil yakıtlı araçlara karşı sembolik bir mesaj oluşturarak iklim korumasına verilen önemi göstermektedir.

9 Aralık 2021 tarihli haber programında, Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock'un ilk ziyaretini Brüksel ve Paris'e gerçekleştirdiği aktarılmıştır. Baerbock, iklim politikalarının önemini vurgulamak adına ekibiyle birlikte trenle yolculuk yaparak çevre dostu ulaşımı teşvik etmiştir.

5 Kasım 2022 tarihli *Heute* haberinde, Bakan Baerbock'un iklim sorunlarında küresel iş birliğini güçlendirmek için Hindistan'ı ziyaret ettiği belirtilmiştir. Burada toplu ulaşımı (metro) kullanarak iklim korumasına yönelik örnek bir davranış sergilemiş ve çevre dostu uygulamaları teşvik etmiştir.

9 Temmuz 2022 tarihli haber programında, Dışişleri Bakanı Baerbock'un, iklim dengesinin bozulması nedeniyle yükselen deniz seviyesiyle yok olma tehlikesi yaşayan Palau Cumhuriyeti'ni ziyaret ettiği paylaşılmıştır. Batılı politikacıların nadiren geldiği bu ülkeye giderek ada halkının sorunlarını dinleyen Baerbock, iklim krizinin etkilerine dikkat çekmiş; küresel dayanışma ve iş birliği mesajı vermiştir. Bu, toplumlara örnek bir politikacı imajı oluşturmaktadır.

"Ülkeler Arası İş Birliği" koduyla işaretlenen veriler, iklimi korumanın tek bir ülkeyle mümkün olmadığını, bunun ancak ülkeler arası iş birliğiyle gerçekleşebileceğini göstermektedir. Bu kod, sosyal demokrasinin toplumsal refahı merkeze alarak iklim korumaya yönelik küresel dayanışmayı vurgulayan yaklaşımını desteklemektedir. İlgili örnekler aşağıda yer almaktadır.

21 Ocak 2022 tarihli *Heute* haber yayınında, G7 Başkanlığını üstlenen Almanya'nın Başbakanı Olaf Scholz'un bir konuşması yer almıştır. Scholz, dünyanın iklim nötr olması için ülkelerin kendi başlarına hareket etmesi yerine birlikte hareket ederek bir "iklim kulübü" oluşturulmasını amaçladıklarını belirtmiştir.

22 Ağustos 2022 tarihli haber programında, Kanada'yı ziyaret eden Başbakan Scholz'un açıklamaları aktarılmıştır. Scholz, Almanya ve Kanada'nın, dünyanın geleceğini iklim nötr hale getirmeyi ve insan kaynaklı iklim değişimini her iki ulusun refah seviyesini koruyarak durdurmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Bu, iklim korumada ülkeler arası iş birliğinin ve toplumsal refahın önemini vurgulamaktadır.

"Teşvik" koduyla, Almanya'daki insanları iklime zarar vermeyen araçları veya yöntemleri kullanmaya yönleltmek için haberlerdeki teşvik edici uygulamalar gösterilmiştir. Bu kod, iklimi korumaya yönelik politikalar kapsamında toplu ulaşımı ve yeşil enerjili araçları cazip hale getirmeyi amaçlayan girişimleri kapsamaktadır. Örnekler şu şekildedir.

4 Mayıs 2022 tarihli *Heute* programında, Dijital İşler ve Ulaştırma Bakanı Volker Wissing'in açıklamaları yer almıştır. Wissing, haziran ayı itibarıyla tüm Almanya için geçerli olan 9 euroluk toplu ulaşım biletiyle insanları enerji tasarrufuna teşvik etmeyi ve toplu ulaşımı kullanmaya motive etmeyi amaçladıklarını belirtmiş; bunun iklim hedeflerine ulaşmak için gerekli olduğunu aktarmıştır.

13 Ekim 2022 tarihli haber programında, 9 euroluk bilet uygulamasının 1 Ocak 2023'ten itibaren 49 euro fiyatıyla devam edeceği duyurulmuştur. 2 Kasım 2022 tarihli yayında ise Bakan Wissing, "Almanya Bileti" olarak adlandırılan

49 euroluk biletin, bugüne kadarki en büyük tarife reformu olduğunu ifade etmiş; biletin toplu ulaşımı daha kolay ve cazip hale getireceğini vurgulamıştır.

11 Mayıs 2022 tarihli *Heute* haberinde, elektrikli otomobil kullananlara yönelik bir teşvik uygulaması tanıtılmıştır. Kullanıcılar, havayı iyileştirmeye katkıları nedeniyle aldıkları sertifikayı petrol endüstrisine satarak yıllık 400 euroya kadar ek prim talep edebilecektir. Petrol endüstrisi ise bu sertifikaları, cezai yaptırımlardan kaçınmak için kendi sera gazı emisyonlarından düşebilecektir. Böylece toplu ulaşımın yanı sıra elektrikli araç kullanımını artırmaya yönelik özel teşvikler sunulmuştur.

Yeşil Enerji Dönüşümü

Fosil enerji kaynaklarından çevre dostu ve temiz enerjiye geçişi temsil eden “Yeşil Enerji Dönüşümü” alt teması, üç kodu desteklemektedir: “Enerjide Bağımsızlaşma”, “Finansal Destek” ve “Ülkeler Arası İş Birliği”. “Enerjide Bağımsızlaşma” kodu, yenilenebilir enerjinin ülkeyi dışa bağımlılıktan kurtarmaya yönelik verilerden oluşmaktadır. İncelenen haber programlarında, özellikle Rusya’nın Ukrayna’ya savaş açmasıyla birlikte, Rus enerji kaynaklarına bağımlılığı azaltmak için yeşil enerji dönüşümünün hızlandırıldığı görülmüştür. Somut örnekler şu şekildedir.

27 Şubat 2022 tarihli *Heute* yayınında, Rusya’nın Ukrayna’ya savaş açması nedeniyle enerji dönüşümünün hızlandırılacağı bildirilmiştir. Bu, fosil kaynaklara bağımlılığı azaltarak yenilenebilir enerjiye geçişi teşvik etmeyi amaçlamaktadır.⁶

8 Mart 2022 tarihli *Heute* haberinde, yeşil enerji dönüşüm sürecinin hızlandırılması gerektiği konusunda mecliste uzlaşa olduğu aktarılmıştır. SPD’li bir yönetici, yenilenebilir enerjinin “özgürlük” anlamına geldiğini ifade ederek enerjide bağımsızlaşmanın önemini vurgulamıştır.

6 Nisan 2022 tarihli haber programında, savaş nedeniyle artan yenilenebilir enerji ihtiyacı doğrultusunda, Ekonomi ve İklim Koruma Bakanı Robert Habeck’in hazırladığı reform paketinin hükümet tarafından yürürlüğe konduğu belirtilmiştir. Bu paketle, yenilenebilir enerji kurulumları için izin süreçleri kolaylaştırılacak⁷ ve 2035 yılına kadar enerjinin neredeyse tamamının yenilenebilir kaynaklardan sağlanması hedeflenmiştir.

8 Haziran 2022 tarihli *Heute* haberinde, yenilenebilir enerji sürecinin işleyişine dair rüzgâr enerjisine özel bir uygulama planı paylaşılmıştır. Buna göre, her eyalet toprağının yüzde ikisinin⁸ yenilenebilir enerji için ayrılması amacıyla rüzgâr türbinlerinin mesafe kuralı kaldırılabilir; böylece enerjide bağımsızlaşma desteklenmiştir.⁹

“Yeşil Enerji Dönüşümü” alt temayı destekleyen bir diğer kod olan “Finansal Destek”, yeşil enerjiye geçenlerin maddi olarak destekleneceğine dair verileri kapsamaktadır. Bu kod, konutlardan araçlara kadar uzanan yeşil enerji dönüşümünü teşvik etmek için devletin sunduğu finansal destekleri içermektedir. Örnekler aşağıda verilmiştir.

22 Şubat 2022 tarihli *Heute* programında, beş yaşından büyük evlerin enerji verimliliğini artırmaya yönelik yenileme çalışmalarında devletin finansal destek sağlayacağı bildirilmiştir. Bu, konutlarda yeşil enerji dönüşümünü teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

24 Mart 2022 tarihli haberde, 2023’ten itibaren yeni yapılacak konutların enerji verimliliği standardının yükseltileceği ve 2024’ten itibaren yeni ısıtma sistemlerinin yüzde 65’inin yenilenebilir enerjiden oluşacağı belirtilmiştir. Bu düzenlemeler, konutlardaki yeşil enerji dönüşümüne finansal destek sağlanacağını bir göstergesidir.

13 Aralık 2021 tarihli *Heute* yayınında, elektrikli otomobil satın alanların devlet tarafından maddi olarak destekleneceği aktarılmıştır. Bu teşvik, araçlarda fosil yakıtlardan yeşil enerjiye geçişi hızlandırmayı hedeflemektedir.

11 Mayıs 2022 tarihli haberde, elektrikli otomobil kullananların yıllık 300-400 euro ek prim talep edebileceği ifade edilmiştir. Elektrikli araç sahipleri, havayı iyileştirmeye katkıları nedeniyle aldıkları sertifikayı petrol endüstrisine satabilecek; petrol endüstrisi ise bunu kendi sera gazı emisyonlarından düşebilecektir. Böylece, yeşil enerjiye geçiş finansal açıdan cazip hale getirilmiştir.

“Ülkeler Arası İş Birliği” kodu, Almanya’nın yeşil enerjide diğer devletlerle kurduğu uluslararası iş birliklerini ortaya koymaktadır. Bu kod, yenilenebilir enerji projelerinde teknik bilgi paylaşımı ve ortak enerji hedeflerini destekleyen girişimleri kapsamaktadır. Aşağıda örnekler sunulmuştur.

⁶Bu yayında, Almanya’nın ihraç ettiği toplam doğal gaz oranının yüzde 55’i, kömürün yüzde 50’si ve petrolün yüzde 35’i Rusya’dan olduğu konusu hakkında bilgilendirme yapılmıştır.

⁷Aynı haberde bürokratik ve yasal işlemlerin, yenilenebilir enerji kurulumuna yönelik süreci yavaşlattığı belirtilmektedir. Bu süreci hızlandırmak için izin süreçleri basitleştirilecektir.

⁸15 Haziran 2022 tarihli *Heute* programında, şimdiye kadar Schleswig-Holstein eyaletinin yüzde iki hedefine ulaştığı, Hessen’in ise yüzde 1,9 ile ikinci sırada olduğu bilgisi paylaşılmıştır. 2032 yılına kadar tüm eyaletlerin bu hedefe ulaşması planlanmaktadır.

⁹Haber bilgisi doğrultusunda rüzgâr türbinlerindeki mesafe kuralının genel olarak bu yenilenebilir enerji aracının çoğalmasını zorlaştırdığı bilgisi paylaşılmıştır.

22 Ağustos 2022 tarihli *Heute* haber programında, Başbakan Yardımcısı ve Ekonomi ve İklim Koruma Bakanı Robert Habeck'ın açıklamaları yer almıştır. Habeck, Almanya ile Kanada arasında planlanan uzun vadeli bir enerji anlaşması kapsamında, Kanada'nın yeşil hidrojen projesine teknik bilgiyle destek olabileceklerini dile getirmiştir.

31 Ekim 2022 tarihli *Heute* haber yayınında, Kazakistan'ın zengin enerji kaynakları nedeniyle Almanya'nın bu ülkeyle yenilenebilir enerji konusunda daha yakın iş birliği yapmak istediği aktarılmıştır.

5 Aralık 2022 tarihli haberde, Bakan Habeck'ın Namibya ziyareti sırasında yaptığı açıklamalar paylaşılmıştır. Habeck, iki ülke iş birliğiyle¹⁰ Namibya'da üretilecek yeşil hidrojenin, Namibya ve komşu ülke Güney Afrika'nın enerji ihtiyacını karşılamasını umduklarını belirtmiş; kalan enerjiyi Almanya'nın almak istediğini eklemiştir. Böylece, Almanya'nın yeşil enerjinin yayılması için teknik bilgisini aktararak uluslararası anlaşmalar yaptığı gözlemlenmiştir.

Dünyaya Karşı Sorumluluk

Sosyal demokrasinin temel hedefi tüm insanların aynı özgürlüğü yaşayabildiği bir toplum oluşturmaktır (Dauderstädt, ve diğerleri, 2015, s. 9). Belirtilen amaç doğrultusunda daha yaşanılabilir bir dünya için bu temayı destekleyen “Dünya Barışına Yönelik Politikalar” ve “Küresel Eşitsizliğe Karşı Mücadele” alt temaları oluşturulmuştur. Bu alt temalar, dünyada yaşanan sorunlara yönelik neoliberal sistemin yetersiz kaldığı noktalarda merkez sol ağırlıklı koalisyon hükümetinin uygulamadaki politik yöntemlerini göstermektedir. Dünyadaki güç mücadelesi, barışa yönelik önemli bir tehdittir. Sosyal demokratik yaklaşım ise bu tehditleri diplomatik zemine çekerek diyalog yoluyla çözmeyi amaçlamaktadır. Renvert ve diğerlerine göre (2017, s. 77), sosyal demokrasinin küresel barış ve kolektif güvenliği teşvik etmeye yönelik üç yapı taşı bulunmaktadır. Bunlar;

Sivil krizlerin önlenmesi ve barışı desteklemek,

Gerginliği azaltmaya yönelik politikalar, silahsızlanma ve silahların yayılmasının önlenmesi

Küresel adalet/eşitlik ve uluslararası kalkınma iş birliği şeklindedir.

Özetle, sosyal demokratik görüşün edindiği bu ideolojik amaç doğrultusunda dünyaya karşı bir sorumluluk bulunmaktadır. Bu temayı destekleyen veriler ise belirlenen alt temalarda yorumlanmıştır.

Dünya Barışına Yönelik Politikalar

Merkez sol ağırlıklı hükümetin göreve başlamasından kısa bir süre sonra Rusya'nın Ukrayna'ya savaş açmasıyla ortaya çıkan küresel gerginlik, dünya barışına yönelik adımların önemini öne çıkarmıştır. SPD'nin Temel Değerler Komisyonu'nda, Alman dış politikasının barış politikasını desteklediği ve ekonomik sisteminin uluslararası iş birliklerine dayandığı ifade edilmiştir (Erler, Peter Bartels, Misselwitz, Möller, & Wiczorek-Zeul, 2015, s. 15). İncelenen haberler doğrultusunda dünya barışını destekleyen verilerle “Diplomasi Önceliği” kodu oluşturulmuştur. Bu kod, Alman hükümetinin barışçıl girişimlerini kapsayan verileri etiketlemekte olup, sosyal demokrat perspektifle kriz ortamında önceliğin diplomatik görüşmelerle durumu sakinleştirmek olduğunu göstermektedir. Özellikle Rusya-Ukrayna krizinin ilk döneminde, yani savaş öncesi süreçte, Alman hükümetinin iki ülkenin uzlaşması için çaba sarf ettiği gözlemlenmiştir. Örnekler şu şekildedir.

17 Ocak 2022 tarihli *Heute* haber yayınında, Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock, Rusya ve Ukrayna arasındaki krizde diplomasi önceliğini vurgulamıştır. Baerbock, iki ülkenin uzlaşmasından yana olduklarını ifade ederek barışçıl bir çözüm arayışını göstermiştir.

19 Ocak 2022 tarihli haberde, Alman hükümetinin krizi barışçıl yollarla çözmek için yoğun çaba sarf ettiği aktarılmıştır. 21 Ocak 2022 tarihli *Heute* programında ise Başbakan Olaf Scholz'un, askeri müdahale olmaması için her şeyin yapılması gerektiği düşüncesi paylaşılmış; Scholz'un diplomatik çözümü sürdürdüğü belirtilmiştir.

13 Şubat 2022 tarihli *Heute* programında, Şansölye Olaf Scholz, Kiev ve Moskova ziyaretleri öncesi iki ülke arasındaki gerginlikten barışçıl bir çıkış için her yöntemi deneyeceklerini açıklamıştır. 15 Şubat 2022 tarihli haberde ise Scholz, Rus lider Vladimir Putin'i ziyaret ederek diyalog vurgusu yapmış; Ukrayna'nın NATO üyeliğinin gündemde olmadığını belirterek gerginliği azaltmaya çalışmıştır.

7 Şubat 2022 tarihli *Heute* haber programında, Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock'un Ukrayna'ya ziyareti yer almıştır. Baerbock, gerilimin tırmanmasını önlemek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarına dair kesin bir taahhütte bulunarak diplomasiye olan bağlılıklarını vurgulamıştır.

30 Ocak 2021 tarihli *Heute* yayınında, SPD'nin Ukrayna'ya silah desteği verilmesine karşı mesafeli durduğu belirtilmiştir. SPD Genel Başkanı Lars Klingbeil, silah tedarikinin yanlış bir sinyal vereceğini ifade etmiş; savaşı önlemek için diplomasiyi tercih ettiklerini söylemiştir.

¹⁰Namibya Enerji Bakanı Tom Alweendo, ülkelerinde kaynakların bulunduğu ancak bunların değerlendirilmesi için global partnerlere ihtiyaç duyduklarını söyleyerek Alman hükümetinin de bu konuda iyi bir partner olduğunu ifade etmiştir.

8 Şubat 2022 tarihli *Heute* programında, ABD'nin baskılarına rağmen Almanya'nın Rusya'ya yaptırımları açıkça belirtmekte pasif kaldığı aktarılmıştır. 7 Şubat 2022 yayınında ise ABD'nin Ukrayna'ya yoğun destek sağladığı, ancak Almanya'nın yalnızca 5 bin kask önerdiği belirtilerek bu konudaki isteksizliği ortaya konmuştur.

2 Mart 2022 tarihli *Heute* yayınında, Rusya'nın Ukrayna'ya saldırması üzerine Almanya'nın politikasında değişiklik yaptığı ifade edilmiştir. Ukrayna'ya silah desteği sağlanmış ve Rusya'ya sert yaptırımlar uygulanmış ancak Scholz, İsrail ziyaretinde NATO'nun askeri seçeneği kullanmayacağını vurgulayarak barışçıl duruşu korumuştur.

4 Mart 2022 tarihli haber yayınında, Başbakan Scholz'un Rus Devlet Başkanı Putin ile görüştüğü aktarılmıştır. Scholz, ateşkes talep etmiş; Almanya'nın çatışmanın tarafı olmadığını ve olmayacağını belirtmiştir. 2 Aralık 2022 tarihinde ise Scholz, Putin ile telefon görüşmesi yaparak Rus askerlerinin Ukrayna'dan çekilmesini ve diplomatik çözümü savunmuştur.

14 Mart 2022 tarihli haberde, Başbakan Scholz'un Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüştüğü paylaşılmıştır. Scholz, acil ateşkes konusunda Erdoğan ile aynı görüşte olduklarını ifade ederek barışın sağlanması ve sivililerin korunması için temaslarını sürdürdüğünü göstermiştir.

Küresel Eşitsizliğe Karşı Mücadele

Küresel neoliberal paradigmanın yarattığı eşitsizlik, ülkeler arasında kendini belirgin bir şekilde göstermektedir. Bazı ülkelerde yoğun sermaye birikimi nedeniyle gelişmişlik ve refah seviyesi yüksekken, bazı ülkelerde ise geri kalmışlık nedeniyle yoksulluk ön plandadır. Örnekleme bulunan haberlerden toplanan verilerle, "Küresel Eşitsizliğe Karşı Mücadele" alt temasını destekleyen "Az Gelişmiş Ülkelere Destek" kodu oluşturulmuştur. Bu kod, Almanya'nın yoksul ülkelere gösterdiği dayanışma ve sağladığı destek verilerini işaretlemektedir. İlgili örnekler aşağıda yer almaktadır.

17 Kasım 2022 tarihli *Heute* haberinde, yoksul ülkelerin küresel iklim değişiminin yol açtığı zarardan dolayı finansal destek talep ettiği aktarılmıştır. Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock, Mısır'daki BM İklim Değişikliği Konferansı'nda yaptığı konuşmada, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın fosil yakıtlarla elde ettikleri refah nedeniyle geçmişte iklime zarar verdiğini kabul etmiş ancak gelecekteki iklim hasarından bugünün büyük devletlerini (örneğin, Çin'i) sorumlu tutmuştur. Konferansta Almanya'ya, iklim krizine karşı en savunmasız ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir anlaşma sağlama görevi verilmiş; bu, Alman hükümetinin az gelişmiş ülkelerle yakın temasından kaynaklandığı şeklinde yorumlanabilir.

18 Aralık 2022 tarihli *Heute* yayınında, Çevre Bakanı Steffi Lemke'nin, Alman hükümetinin küresel doğa koruması için 1,5 milyar euro sunduğu belirtilmiştir. Lemke, bu katkıyla dünyanın diğer bölgelerine dayanışma gösterdiklerini ifade etmiş; böylece az gelişmiş ülkelere destek sağlandığı anlaşılmıştır.

7 Haziran 2022 tarihli *Heute* yayınında, Başbakan Yardımcısı Robert Habeck'in, Filistin Yönetimi Başbakanı Muhammed İştıyye ile Batı Şeria'da bir araya geldiği aktarılmıştır. Habeck, İsrail'in askeri operasyonu sırasında öldürülen gazeteci Şirin Ebu Akile olayının aydınlatılmasını talep etmiş; İştıyye ise Filistinliler için uluslararası koruma isteyerek Almanya'ya maddi destekleri için teşekkür etmiştir. Bu, Alman hükümetinin, İsrail'in hukuksuz girişimlerine karşı Filistin'i kısmen desteklediğini göstermektedir.

31 Ekim 2022 tarihli *Heute* haberinde, Dışişleri Bakanı Annalena Baerbock'un, feminist politikalar izleme taahhüdüne uygun olarak ziyaret ettiği ülkelerde kadınlarla buluştuğu belirtilmiştir. Örneğin, Kazakistan'da kadın çevre bakan yardımcısı ile bir araya gelerek toplumsal cinsiyet eşitliği mesajlarını iletmiş; böylece az gelişmiş ülkelerdeki kadın haklarına yönelik adımlar attığı gözlemlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada "Neoliberalizmin sürdürülebilirliği açısından belirginleşen kriz noktalarına hangi sosyal demokrat değerler veya politikalar entegre edilebilir?" konulu araştırma sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Nitel içerik analizi yöntemiyle, merkez sol ağırlıklı koalisyon hükümetinin resmi olarak göreve başladığı tarih olan 8 Aralık 2021'den 31 Aralık 2022 tarihi arasında *ZDF Heute*'nin toplam 386 yayını incelenmiştir. Sosyal demokrasinin güncel yaklaşımıyla oluşturulan temalar, tümdengelim yöntemiyle belirlenmiştir. Temalar aynı zamanda neoliberal sistemin hasarlı alanlarını da kapsamaktadır.

Bu doğrultuda, "Kapsayıcı Sosyal Devlet", "Sürdürülebilirlik" ve "Dünyaya Karşı Sorumluluk" temalarında ortaya çıkan bulgular değerlendirilerek önerilere yer verilmiştir. "Kapsayıcı Sosyal Devlet" teması altında ortaya çıkan bulgular, toplumsal farklılıkların entegrasyonuna ve yabancılara tanınan haklara yönelik önemli adımları ortaya koymaktadır. "Toplumsal Farklılıkların Adaptasyonu" alt teması, farklı dinlere ve azınlıklara yönelik saygı, dayanışma ve eşitlikçi bir yaklaşımı vurgulamaktadır. Mevcut neoliberal sistemde dinler arası çatışmalar yaşanmakta ve bu durum, toplumlar arasında veya toplum içinde kutuplaşmalara yol açmaktadır. Ayrıca günümüzde giderek yaygınlaşan otoriter rejimler,

farklı inanç kimliklerine veya azınlıklara karşı haksız ve hukuksuz girişimlerde bulunabilmektedir. Bu çalışmada ise bu tür çatışmaların önüne geçmeye yönelik bulgular sunulmaktadır. Örneğin, Alman hükümeti, Müslümanlara yönelik saldırılarda dayanışma sergilemiş ve Yahudi toplumunun tarihsel acılarına ortak olmuştur. Böylece devlet yönetimi, sosyal demokrasinin gerektirdiği eşitlikçi bir tutum sergileyerek toplumsal aidiyeti güçlendirmiş ve kutuplaşmaya karşı önlem almıştır. Bunun dışında ülkeye göç eden bireylere, örneğin Rusya'nın saldırısından kaçan Ukraynalılara, çeşitli kolaylıklar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda mültecilerin ülkeye sağlıklı bir şekilde entegre olmaları için pek çok hak tanınmıştır. Neticede sağlıklı entegrasyon süreci, sonrasında yaşanabilecek sistem karşıtı radikalleşmelere karşı önemlidir. Ancak burada sorgulanması gereken, Afrika veya Orta Doğu toplumlarından gelen bireylere aynı eşitlikçi konuksever yaklaşımın gösterilip gösterilmediğidir. Zira sosyal demokratik ideoloji, insanlar arasında ayırım yapılmasına karşı durmaktadır. Bu yüzden tüm insanlara karşı aynı hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir.

Bir başka alt tema olan "Aşırı Sağın İşlevsizleştirilmesi", günümüzde giderek güçlenen radikal sağ akıma veya örgütlere karşı geliştirilen yöntemleri kapsamaktadır. Çalışmadaki bulgular, aşırı sağa karşı mücadeledeki kararlılığı ön plana çıkarmıştır. Bunlara karşı kararlı bir mücadele sergilenmemesi durumunda, demokratik kurumlar ve sistem ciddi zarar görebilir. Fakat teknolojinin hızla gelişmesiyle birlikte örneğin nefret söylemleri ve komplo teorilerini yayan sosyal medya araçlarına karşı mücadelenin yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. İnsanların algılarına etki eden bu araçlara karşı kararlılığın daha etkin bir şekilde yansıtılması gerekmektedir.

Bir diğer alt tema olan "Emeğin Değeri ve Sosyal Güvenceler", neoliberal sistemin güvencesizleştirmeye çalıştığı işçilerin korunmasına yönelik bulgulara yer vermektedir. Örneğin işsiz kalan işçilere, merkez sol ağırlıklı hükümet tarafından sosyal güvence sağlanmış ve istihdam oluşturmaya yönelik adımlar atılmıştır. Ayrıca düşük enflasyonlu bir ülkede genel olarak maaş iyileştirmelerine yönelik kararlar alınmış, bu da sosyal demokrasinin emeğe verdiği değeri yansıtmaktadır. Emeğe verilen değer ve sosyal güvence, toplumsal dengenin korunması ve çatışmaların önüne geçilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

Çalışmanın ikinci teması olan "Sürdürülebilirlik", "İklim Koruma" ve "Yeşil Enerji Dönüşümü" alt temalarını kapsamaktadır. Sosyal demokratların güncel programlarında yer alan sürdürülebilirlik, insanca yaşanabilir bir gelecek için kritik bir öneme sahiptir. Yaşadığımız dönemde mevcut neoliberal sistemin ihmal ettiği ve gittikçe önemi artan sürdürülebilirliğin sosyal demokratlar tarafından benimsendiği literatür taramasında ortaya konulmuştur. SPD bu konuda koalisyon partneri Yeşiller ile birlikte iklimi korumaya yönelik bir dizi adım atmıştır.

"İklim Koruma" alt temasında elde edilen bulgular arasında politikacıların örnek davranışları yer almaktadır. Onların iklim hassasiyetini göz önünde bulundurarak makam araçları yerine bisikletle veya toplu ulaşım araçlarıyla görev yerlerine gitmeleri, bu konunun ne kadar ciddiye alındığını göstermektedir. Zira iletişim araçlarının yaygın olduğu bir dönemde, politikacıların davranışları toplum tarafından yakından takip edilmekte ve farkındalık oluşturmaktadır. Bu alt tema çerçevesinde bir diğer bulgu ise teşviiktir. İnsanların, çevre kirliliğini en aza indirmeye yönelik toplu ulaşım araçlarını tercih etmeleri için maddi kolaylık sağlanması önemli bir bulgu olarak öne çıkmıştır. Araştırma materyalinde, tüm ülkede geçerli aylık toplu ulaşım biletlerinin önce 9 euro, ardından 49 euro olarak güncellendiği belirtilmektedir. 9 euroluk bilet, tüm gelir seviyeleri için erişilebilir olup toplu ulaşımı teşvik ederken, 49 euroluk biletin fiyatı açısından iyileştirilmesi gerektiği değerlendirilebilir. Yine de uygun fiyatlı ulusal alanda geçerli biletler, fosil yakıtlı araç kullanımını azaltarak iklim korunmasına katkı sağlamaktadır. Bireysel ulaşım ise elektrikli otomobillerin teşvikine yönelik ek prim uygulaması bulunmaktadır. Kullanıcılar, havayı iyileştirmeye katkıları sayesinde aldıkları sertifikaları petrol endüstrisine satma imkanına sahip olmakta, bu da elektrikli otomobil kullanımını önemli bir teşvik olarak öne çıkarmaktadır. Bu alt temanın bir diğer bulgusu, ülkeler arası iş birliğidir. Mevcut sistemde devletler kendi menfaatlerini önceleyerek çevre kirliliği konusunda birbirini suçlamaktadır. Ancak sosyal demokratik perspektif, ülkeler arası dayanışmayı ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, refah seviyesini koruyup geliştirerek yaşanabilir bir gelecek için birlikte hareket etmeyi amaçlayan Başbakan Olaf Scholz'un "iklim kulübü" önerisi önemlidir.

"Yeşil Enerji Dönüşümü" alt temasında elde edilen bulgular arasında enerjide bağımsızlaşma yer almaktadır. Fosil yakıtların çevreye verdiği zararın yanı sıra Rusya gibi otokratik ülkelere olan enerji bağımlılığı, neoliberal sistemin demokratik yapısına zarar vermektedir. Araştırma materyalinde, Alman merkez sol ağırlıklı hükümetin enerjide bağımsızlaşma için yenilenebilir enerji çalışmalarını hızlandırdığı ve bunların kurulumunda izin süreçlerini kolaylaştırdığı gözlemlenmiştir. Neoliberal sistemde, yeraltı kaynaklarınca zengin otokratik ülkelerin güçlenmesi, küresel ticareti etkileyebileceğinden, demokratik işleyişi korumak ve güçlendirmek için yenilenebilir enerjinin yaygınlaşması kritik bir öneme sahiptir. Ancak yenilenebilir enerjiye geçiş için devletin finansal desteği gerekmektedir. Araştırılan haberlerde, yenilenebilir enerjiye geçenlerin maddi olarak destekleneceği belirtilmiştir. Bu tür destekler yeşil enerjiye geçişi hızlandırabilmektedir. Ayrıca ülkeler arası iş birliği, yeşil enerjinin küresel yaygınlaşmasında önemli bir etkidir. Yenilenebilir enerji konusunda teknik bilgisi yüksek olan gelişmiş ülkeler, güneş ve rüzgâr gibi enerji potansiyeli bulunan

yoksul veya gelişmekte olan ülkelere destek sağlayabilir. Araştırma materyalinde, Almanya'nın bu ülkelere teknik destek sunmaya hazır olduğu ve karşılığında fazla enerjiyi satın almak istediği gösterilmiştir. Bu tür çalışmalar veya projeler, küresel düzeyde yeşil enerji dönüşümünü hızlandırırken, neoliberal sistemin otokratik düzenlere kayışına karşı önleyici bir hamle olarak değerlendirilebilir.

“Dünyaya Karşı Sorumluluk” teması kapsamında “Dünya Barışına Yönelik Politikalar” ve “Küresel Eşitsizliğe Karşı Mücadele” alt temaları bulunmaktadır. “Dünya Barışına Yönelik Politikalar” alt temasında diplomasi önceliği bulgusu ön plana çıkmıştır. Dünyada yaşanan bölgesel savaşlar sistemin kırılganlığını belirginleştiren bir diğer kriz alanıdır. Küresel sermaye akışını engelleme potansiyeli bulunduran savaşların büyümesini ve yayılmasını önlemek amacıyla haberlerde merkez sol ağırlıklı koalisyon hükümetinin diplomatik girişimleri ön plana çıkmıştır. Çok boyutlu küresel sistemde Amerikan'ın baskılarına rağmen Avrupa Birliği'nin öncü ülkesi Almanya, Rusya-Ukrayna gerginliğini azaltmak ve savaş başladıktan sonra da bunu bitirmek adına Ruslarla diplomatik ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmıştır. Bu da dünyada yaşanan bölgesel gerginliklerde sağ popülistlerin veya radikallerin krizleri büyüten yaklaşımlarından ziyade çatışmayı dindirmek adına sosyal demokratik politikalara uygun bir yöntemdir. Küresel serbest ticaretin işleyişine öncelik veren neoliberal sistemin sürdürülebilirliği açısından savaşları engellemek veya durdurmak için diplomatik girişimler kritik bir öneme sahiptir.

Bir diğer alt tema olan “Küresel Eşitsizliğe Karşı Mücadele”de, Alman merkez sol ağırlıklı hükümetin az gelişmiş ülkelere sağladığı destekler öne çıkmaktadır. Küresel eşitsizlik, artık sistem tarafından tolere edilebilir bir konumda değildir. Bu durum, bölgesel krizlerle birlikte göçlere de yol açmaktadır. Örneğin Alman hükümeti, iklim krizinden dolayı varlık tehlikesi yaşayan ülkelere maddi destek sağlama girişimlerinde bulunmaktadır. Neoliberal düzenin büyük ölçüde ihmal ettiği bu ülkelerin halklarının refah seviyesinde böylece biraz olsun iyileşme sağlanabilir. Bunun dışında İsrail'in Filistin'e yönelik agresyonu karşısında Almanya, kısmen de olsa hukuksuzluğa karşı Filistin'e destek vermektedir. Bu tavır hem bölgedeki krizi durdurmak hem de Avrupa'daki Müslüman toplumunun aidiyet duygusunun kopmasını önlemek açısından değerlidir. Ancak Alman devletinin bu konuda daha fazla çaba göstermesi gerekmektedir. Zira Filistin'deki haksızlıklara karşı Batı demokrasisinin pratikte yetersiz kaldığını gören Avrupa'daki veya Almanya'daki Müslümanlar, cihatçı radikal örgütlenmelere sempati duyabilir. Bu örgütlerin güçlenmesi, göç alan ülkelerdeki aşırı sağın propaganda alanını genişletmekte ve liberal düzene zarar vermektedir. Bu bağlamda neoliberal sistemin devamlılığı açısından kutuplaşmaları ve radikalizmi azaltmaya yönelik uluslararası politikalarda ülkeler arası eşit tutumun güçlendirilmesi ve hukukun merkeze alınması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- AĞIRDİR, B. (2024). Kutuplaşma yeni bir paradigmaya dönüşüyor. *Oksijen*, 23. 2 9, 2024 tarihinde alındı
- ARD. (2025). *70 Jahre ARD*. ARD: <https://historische-kommission.ard.de/70-jahre-ard/> adresinden alındı
- ATAMAN, F. (2018, 3 17). *Der Islam gehört zur AfD*. Spiegel : <https://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/der-islam-gehört-zu-deutschland-sagt-ferda-ataman-a-1198617.html> adresinden alındı
- BARTEL, H. (1970). *Marxismus und deutsche Arbeiterbewegung*. Berlin: Dietz.
- BAUDRILLARD, J. (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (O. Adanır, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- BAUDRILLARD, J. (2016). *Simgesel değiş tokuş ve ölüm* (4 b.). (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- BİLA, F. (2020). *CHP nasıl iktidar olur?* İstanbul: Doğan Kitap.
- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER. (2024). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. Birleşmiş Milletler: <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> adresinden alındı
- BRAND, U. (2011). *Post-Neoliberalismus*. VSA Verlag.
- BRAUN, V., & CLARKE, V. (2019). Psikolojide Tematik Analizin Kullanımı. 7(2), 873-898. (S. N. Şad, N. Özer, & A. Atli, Çev.)
- BREUNIG, C., HANDEL, M., & KESSLER, B. (2020). Massenkommunikation 2020: Nutzungsmotive und Leistungsbewertungen der Medien. *Media Perspektiven*(12), 602-625.
- Bundeszentrale für politische Bildung. (2025). *Gründung des ZDF Ein Einblick in die Gründungsphase*. Bundeszentrale für politische Bildung: https://www.bpb.de/medien/146833/GuS_10_ZDF_Gruendung.pdf adresinden alındı
- BUTTERWEGGE, C. (2018, 4 4). *Soziale Spaltung und Rechtspopulismus*. Kontext: Wochenzeitung: https://www.kontextwochenzeitung.de/gesellschaft/366/soziale-spaltung-und-rechtspopulismus-5006.html?utm_source= adresinden alındı
- CEM, İ. (1998). *Sosyal demokrasi ya da demokratik sosyalizm nedir, ne değildir?* İstanbul: Can Yayınları .
- CHOMSKY, N., & POLLIN, R. (2020). *İklim krizi ve küresel yeşil yeni düzen*. (O. Orhangazi, Çev.) Ankara: Ütopya Yayınevi.

- ÇAPLI, B. (2001). *Televizyon ve siyasal sistem* (2 b.). İstanbul: İmge Kitabevi.
- ÇİĞ, Ü. (2011). George Gerbner. G. Batuş, F. Alver, B. Arık, B. Çoban, & Ü. Çığ içinde, *Kadife Karanlık 2* (s. 11-84). İstanbul: Su Yayınları.
- DAHME, J., GREBING, H., KRELL, C., RESCHKE, M., & WOYKE, M. (2013). *Geschichte der Sozialen Demokratie*. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Das ist die ARD. (2025). ARD: <https://www.ard.de/die-ard/organisation-der-ard/Das-ist-die-ARD-100/> adresinden alındı
- DAUDERSTÄDT, M., DAHM, J., HARTMANN, T., HENKES, C., KRELL, C., PFALLER, A., & WIESE, I. (2015). *Globalisierung und Soziale Demokratie*. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- DIETZEL, H. (1999). Über den dritten Weg zur neuen Mitte? Eine Zäsur in der Entwicklung der SPD. *Utopie kreativ*, 36-44.
- DOWE, D. (2007). *Von der Arbeiterpartei zur Volkspartei Programmentwicklung der deutschen Sozialdemokratie seit dem 19. Jahrhundert*. Bonn: Friedrich Ebert Stiftung.
- DURSUN, Ç. (2004). Haberde "gerçekliğin inşa edilmesi" ne demektir? Ç. Dursun içinde, *Haber hakikat ve iktidar ilişkisi* (s. 37-66). Ankara: Elips Kitap.
- ERLER, G., P. BARTELS, H., MİSSELWITZ, H., MÖLLER, A., & WIECZOREK-ZEUL, H. (2015). *Diskussionspapier der SPD-Grundwertekommission- Frieden, Demokratie, Entwicklung, Europa – Wegekarten aus dem aktuellen Krisenmodus der Weltpolitik*. Berlin: SPD.
- FABER, D. (2006). Neoliberalismus, Globalisierung und der Kampf um „Ökologische Gerechtigkeit“. *PROKLA. Zeitschrift für Kritische Sozialwissenschaft*, 36(143), 239-263.
- FAULENBACH, B. (2012). *Geschichte der SPD*. C.H. Beck.
- FEJTÖ, F. (1989). *Her şeye rağmen sosyal demokrasi*. (T. Güneş, & N. Güneş, Çev.) Ankara: Verso Yayıncılık.
- FRIEDRICH, A. (2012). *Die SPD am Ende des sozialdemokratischen Zeitalters?* München: Geschwister-Scholl-Institut für Politikwissenschaft.
- GABRIEL, S. (2011, 19). "Dem Fortschritt wieder eine Richtung geben". Frankfurter Allgemeine Zeitung: <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/sigmar-gabriel-dem-fortschritt-wieder-eine-richtung-geben-1575362.html> adresinden alındı
- GESANG, B. (2014). *Kann Demokratie Nachhaltigkeit?* Wiesbaden: Springer.
- GIDDENS, A. (2000). *Üçüncü yol*. (M. Özyay, Çev.) İstanbul: Birey Yayıncılık.
- GÖKÇE, O. (2019). *Klasik ve nitel içerik analizi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- GREBING, H. (1987). *Arbeiterbewegung Sozialer Protest und kollektive Interessenvertretung bis 1914*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- HAGER, F. (2022). *Media Perspektiven Basisdaten*. ARD.
- HALL, S. (2017). Giriş & Temsil işi. S. Hall içinde, *Temsil. Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları* (s. 7-98). İstanbul : Pinhan Yayıncılık.
- HERMAN, E. S., & CHOMSKY, N. (2017). *Rızanın imalatı* (2 b.). (E. Abadoğlu, Çev.) İstanbul: BGST Yayınları.
- JANSEN, A., & RUBERTO, R. (1997). *Mediale Konstruktion politischer Realität*. Wiesbaden: Springer.
- JARREN, O. (1998). Medien, Mediensystem und politische Öffentlichkeit im Wandel. U. Sarcinelli içinde, *Politikvermittlung und Demokratie in der Mediengesellschaft* (s. 74-96). Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- KAHRAMAN, H. B. (2002). *Sosyal demokrasi düşüncesi ve Türkiye pratiği*. İstanbul : SODEV.
- KIŞLALI, A. (2018). *Siyasal Sistemler*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- KRELL, C., & MÖRSCHER, T. (2015). *Werte und Politik*. Wiesbaden: Springer VS.
- KUCKARTZ, U., & RÄDIKER, S. (2022). *Qualitative Inhaltsanalyse. Methoden, Praxis, Computerunterstützung* (5 b.). Weinheim: Beltz Juventa.
- LAUGHEY, D. (2010). *Medya çalışmaları*. (A. Toprak, Çev.) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- LEMKE, M., & HERMEIER, P. (2006). *Soziale Gerechtigkeit?* Göttingen: Cuvillier Verlag.
- LUHMANN, N. (2017). *Die Realität der Massenmedien* (5 b.). Wiesbaden: Springer.
- LUNA, V. (2015). From neoliberalism to possible alternatives. *Economía Informa*(395), 35-49.
- MAYRING, P. (2010). *Qualitative Inhaltsanalyse*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- MERKUR. (2024). *ZDF: Geschichte und Programm des öffentlich-rechtlichen Senders*. ZDF: <https://www.merkur.de/welt/zdf-geschichte-programm-marktanteil-alle-infos-zum-oeffentlich-rechtlichen-tv-sender-91391392.html> adresinden alındı

- MUSK, E. (2024). X. X: <https://x.com/elonmusk/status/1869986946031988780> adresinden alındı
- NECKEL, S., DEGENS, P., & LENZ, S. (2022). Kapitalismus und Nachhaltigkeit. S. Neckel, P. Degens, & S. Lenz içinde, *Kapitalismus und Nachhaltigkeit* (s. 7-20). Frankfurt: Campus Verlag.
- OXFAM. (2022). *Eşitsizlik öldürür*. Oxford: Oxfam International.
- PARSA, S. (1993). *Televizyon haberciliği ve kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- PFETSCH, B. (1994). Politische Fernsehwelten: Die Politikberichterstattung in privaten und öffentlichrechtlichen Sendern. O. Jarren içinde, *Politische Kommunikation in Hörfunk und Fernsehen* (s. 111-122). Opladen: Leske + Budrich.
- PLAKE, K. (2004). *Handbuch Fernsehforschung*. Wiesbaden: Springer.
- POSTERT, A. (2022). Zwischen Fanatismus und Fatalismus. *Spiegel Geschichte*, 95-101.
- PTAK, R. (2008). Grundlagen des Neoliberalismus. C. Butterwegge, B. Lösch, & R. Ptak içinde, *Kritik des Neoliberalismus* (s. 13-86). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- RADTKE, F. O. (1996). Fremde und Allzufremde - Prozesse der Ethnisierung gesellschaftlicher Konflikte. *Friedrich Ebert Stiftung*, 7-17.
- RENVERT, N., Herkendell, M., Dahm, J., Hartmann, T., Müller-Hennig, M., Schulze, B., . . . Wiese, I. (2017). *Frieden, Sicherheit und Soziale Demokratie*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- ROVAN, J. (1980). *Geschichte der Deutschen Sozialdemokratie*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag.
- SARCINELLI, U. (1989). Mediatisierung und Wertewandel: Politik zwischen Entscheidungsprozeß. F. Böckelmann içinde, *Medienmacht und Politik. Mediatisierte Politik und politischer Wertewandel* (s. 165-174). Berlin: Spiess.
- SARITAŞ, İ. (2004). Alman sosyal demokrasisi ve yeni merkez. *Liberal Düşünce*(36), 227-242.
- SCHLÄGER, C., GÜTTLER, M., & ENGELS, J. N. (2021). *Analyse zur Bundestagswahl 2021: Eine historische Bundestagswahl mit einem roten Comeback*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- SMITH, N. (2008). Neo-liberalism: Dominant but dead. *Focaal—European Journal of Anthropology*(51), 155–157.
- SONTHEIMER, M. (2014). Blutiger Beginn. *Spiegel Geschichte*, 28-33.
- SPD. (2007). *Hamburger Programm Das Grundsatzprogramm der SPD*. Berlin: SPD-Parteivorstand.
- SPD. (2021). *Das Zukunftsprogramm der SPD*. Berlin: SPD.
- SPD, Bündnis 90/Die Grünen, FDP. (2021). *Mehr Fortschritt Wagen*. Berlin: SPD, Bündnis 90/Die Grünen, FDP.
- STATISTA . (2024). *Anzahl der Ausländer in Deutschland nach Herkunftsland von 2020 bis 2022*. Statista: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/> adresinden alındı
- TAYLAN, Ö., & ÇİÇEK, A. (2023). Covid-19 pandemisi: Neoliberalizmin düşüşü ve ulus devletin yükselişi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(65), 1-6.
- WANKE, C. (2013). *Die Darstellung Afghanistans in den Hauptnachrichtensendungen*. Wiesbaden: Springer .
- YÜCEER BERKER, D., & YILDIRIM, C. (2023). Kaptan Fantastik (2016): Kapitalizm Kısacasında Başka Bir Hayat Mümkün mü? *SineFilozofi Dergisi*, 8(15), 31-51.
- ZDF. (2020). *ZDF-Staatsvertrag*. Almanya: ZDF.

Summary

It is observed that the global neoliberal governance model is no longer functional. Problems such as income inequality, the rise of radicalism, waves of migration caused by regional wars, the climate crisis reducing the quality of life, etc. show that the system needs to be corrected. Social democracy, a product of modern capitalism, contains policies aimed at improving this system. The social democratic movement, which experienced its golden age after the Second World War, ensured that large masses benefited from welfare in harmony with the Keynesian economic model. However, the fact that the governments in the US and the UK caused the neoliberal paradigm to spread globally since the 1980s forced social democracy, which was incompatible with the conditions of the new era, to reshape itself accordingly. The neoliberal understanding, which advocates a free market economy, has shaped the traditional role of the state towards strengthening private capital and opening its field of operation. Accordingly, it has increased inequalities within and between societies, with a general decrease in the welfare level of societies. Since material gain is at the center of the system, human needs and the climate problem have been trivialized. Due to these problems, it is imperative that the system must be renewed. The aim of this study is to propose social democratic solutions to the problems of neoliberalism in terms of its continuity. Since Germany is historically considered as the origin of social

democracy and the locomotive of the European Union, the policies of the coalition government headed by the SPD are read and suggestions are presented in terms of the continuity of neoliberalism. In this context, the policies of the coalition government are analyzed through the German public service broadcaster ZDF channel. It was decided that qualitative content analysis was the most appropriate method to answer the research question "Which social democratic values or policies can be integrated into the crisis points that have become evident for the continuation of neoliberalism?" Accordingly, a total of 386 broadcasts (approximately 7500 minutes) of ZDF Heute were analyzed between December 8, 2021, when the coalition government headed by the SPD officially took office, and December 31, 2022. The themes were identified deductively through the contemporary approach of social democracy. The themes also cover the damaged areas of the neoliberal system. When the findings were evaluated within the scope of the research question, some results were obtained. For example, financial support offered to low-income people in difficult times against inequalities in society, fighting against global capital that seeks to devalue labor, or investing in sustainable energy technology in poor countries can strengthen people's sense of solidarity and contribute positively to welfare. This also narrows the room for maneuver for the rising radical right. Another consideration is to keep diplomatic channels open at all times to prevent the spread of regional wars. Despite Russia's aggression against Ukraine, developing peaceful solutions is important for world peace. In the face of the climate crisis, encouraging investment in green energy and the seriousness with which political figures take this issue into practice will yield positive results. These will also contribute to stemming the tide of migration.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Aşk Bombardımanı Ölçeğinin Beliren Yetişkinlik Dönemindeki Bireyler Üzerinde Türkçeye Uyarlama Çalışması

Turkish Adaptation Study of Love Bombing Scale on Individuals in Emerging Adulthood

Arzu ÇALIŞKAN SARI

Öz

Amaç: Bu çalışmanın amacı Strutzenberg ve meslektaşları (2017) tarafından geliştirilen Aşk Bombardımanı Ölçeğini Türkçeye uyarlamak ve ölçeğin Türkçe formunun geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Yöntem: Araştırma kolaylıkla bulunabilen örnekleme yöntemiyle 18-29 yaş arası beliren yetişkinlik dönemindeki 673 katılımcı üzerinden yürütülmüştür.

Bulgular: Araştırmada, aşk bombardımanı olgusunu ölçmeye yönelik geliştirilen ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 2 farklı katılımcı grubuyla açımlayıcı (208 katılımcı) ve doğrulayıcı faktör analizleri (465 katılımcı) yapılmış, model uyumuna yönelik gerekli düzenlemeler uygulanmıştır. Ölçeğin ölçüt geçerliği, doğrulayıcı faktör analizi için toplanmış veride ilişkili bir yapı ile karşılaştırılarak test edilmiş ve iç tutarlılığı Cronbach alfa katsayısı ile hesaplanmıştır. Analizler SPSS ve AMOS programları kullanılarak yürütülmüştür.

Sonuç: Geçerlik ve güvenirlik çalışmalarından elde edilen bulgular Aşk Bombardımanı Türkçe formunun beliren yetişkinlik dönemindeki bireylerde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Aşk bombardımanı, Aşk bombardımanı ölçeği Türkçe formu, Ölçek uyarlama, Romantik ilişkiler, Beliren yetişkinlik

Abstract

Aim: The aim of this study was to adapt the Love Bombing Scale developed by Strutzenberg and colleagues (2017) into Turkish and to examine the validity and reliability of the Turkish version of the scale.

Method: The study was conducted with 465 participants in emerging adulthood between the ages of 18-29 using convenience sampling.

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Çankırı,
Türkiye
✉ arzucalikansari@karatekin.edu.tr

Geliş/Received: 04.03.2025

Kabul/Accepted: 08.07.2025

Arzu ÇALIŞKAN SARI, "Turkish Adaptation Study of Love Bombing Scale on Individuals in Emerging Adulthood", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 295-308.

Findings: In the study, validity and reliability studies of the scale developed to measure the phenomenon of love bombing were conducted. In this context, exploratory (208 participants) and confirmatory factor analyses (465 participants) were conducted with 2 different study groups, and necessary adjustments were applied for model fit. The criterion validity of the scale was tested by comparing it with a related structure in the data collected for confirmatory factor analysis, and its internal consistency was calculated using Cronbach's alpha coefficient. Analyses were conducted using SPSS and AMOS programs.

Conclusion: The findings obtained from the validity and reliability studies indicate that the Love Bombing Turkish form can be used as a valid and reliable measurement tool for individuals in emerging adulthood.

Keywords

Love bombing, Scale adaptation, Turkish form of love bombing scale, Romantic relationships, Emerging adulthood

Giriş

İlişkilerin varlığı ve kalitesi, bebeklik döneminden yaşlılığa kadar tüm gelişim evrelerinde psikolojik esenliğin en temel göstergelerindendir (Bowlby ve Bowlby, 2012). İnsanlar sevgi, aidiyet ve duygusal yakınlık arayışlarının bir sonucu olarak başkalarıyla ilişki kurarlar (İmamoğlu, 2021). Romantik ilişkiler de ergenlik döneminden itibaren ve özellikle de genç yetişkinlik döneminde kişilerin yaşamlarında önemli bir yer kaplar. Romantik ilişkiler genç yetişkinlerin yaşamlarına birçok yönden fayda sağlamaktadır (Kuperberg ve Padgett, 2016; Reczek ve ark., 2014). Bu ilişkiler sağlıklı ve olumlu olduğunda kişiler için bir destek kaynağı sağlamakta ve uzun ömürlülüğü arttırmaktadır (Lawrence ve ark., 2019). Ayrıca, sağlıklı romantik ilişkiler yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkilemekte, öznel iyi oluşu desteklemekte, depresyon ve anksiyete riskini azaltmaktadır (Heindrick, 2009). Hatta olumlu fiziksel sağlık sonuçlarıyla ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur (Barr ve Simon, 2014; Umberson et al., 2013). Fakat bazı durumlarda romantik ilişkiler pek de sağlıklı ilerleyememekte ve kişilerin fiziksel ve psikolojik durumlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırmalar, özellikle 25 yaşın altındaki gençlerin dürtüsellikleri hala yoğun olduğundan sıklıkla sağlıksız romantik ilişkiler yaşadığını göstermektedir (Hochberg ve Konner, 2020; Stöckl ve ark., 2014). Bu sağlıksız ilişki dinamiklerinden bir tanesi de son dönemlerde sosyal medyada, blog yazılarında ve popüler bazı dizi ve filmlerde karşımıza çıkan aşk bombardımanı davranışdır.

Aşk bombardımanı, bir kişiye ilgi ve şefkat göstererek onu etkileme girişimidir (Beri, 2024). Bu, bir kişinin ilişki yaşamak istediği ya da yeni ilişki yaşadığı kişiye aşırı iltifat ve övgüde bulunduğu, duygularını aşırı şekilde ifade ettiği, abartılı hediyeler aldığı, birlikteliği hakkında çok erken ve yoğun konuşmalar yaptığı bir psikolojik ve duygusal davranış biçimidir (Hayes ve Jeffries, 2016). Yani, bir kişiyi özel ve sevilmiş hissettirmek amacıyla ilgi ve şefkat yağmuruna tutmayı içeren bir duygusal manipölasyon biçimi de denilebilir. Aşk bombardımanı ilişkinin herhangi bir aşamasında gerçekleşebilmekle beraber kişiler ilk kez tanıştığında daha yaygındır. Aşk bombardımanı teşhis için kullanılan bir terim değildir, ancak psikolojik sağlık uzmanları tarafından bir tür duygusal istismarı tanımlamak için kullanılır (Beri, 2024). Khattami ve Koiri (2021) tarafından yapılan çalışmada da aşk bombardımanı, manipölatif davranışlar içerisinde değerlendirilmiştir. Manipölatif kişiler, gerçekliği çarpıtarak bir fayda sağlamak için başkalarını kontrol etme eğilimindedir.

Aşk bombardımanının amacı, bir kişiyi olumlu fiziksel ve duygusal uyarılara maruz bırakarak iki kişi arasında yoğun bir bağ oluşturmaktır (Khattami ve Koiri, 2021). Bu genellikle gerçekte var olmayan ideal bir ilişki veya partner yanılmasına yol açabilir. Aşk bombardımanını yapan kişi, hedefin zihninde kendisi ile ilgi ve şefkat yağmuruna tutulmanın getirdiği mutluluk ve haz duyguları arasında olumlu bir ilişki yaratır. Zamanla hedef kişi bu duyguyu arzular ve aşk bombardımanına tutan partnerin olumsuz davranışlarını veya kusurlarını görmezden gelmeye veya mazur görmeye daha istekli olur. Aşk bombardımanı kasıtlı veya kasıtsız olarak gerçekleşebilir.

Aşk bombardımanının klasik bir örneği “mükemmel erkek/kadın/kişi” ile tanışmaktır. Bu kişi, yaptığı hareketlerle ve jestlerle hedef kişinin ayağını yerden keser, adeta bir masalın içinde gibi hissettirir. Düşünceli tavırlarıyla kişiye kendini özel hissettirir. Aşk bombardımanında bulunan kişi, ilişkiyi çok hızlı bir biçimde ilerletebilir. İlişki çok yeni olmasına rağmen özellikle sosyal medyada ilanı aşk söz konusu olabilir, hatta ilişki evliliğe doğru çok hızlı bir şekilde ilerleyebilir. İlk başta bir hayalin gerçekleşmesi gibi görünse de aşk bombardımanının ilişkiler ve ilgili kişiler üzerinde ciddi etkileri olabilir (Strutzenberg ve ark., 2017). İlişkinin ilerleyen dönemlerinde aşk bombardımanında bulunan kişi aşırı talepkâr, eleştirel ve düşüncesiz biri haline gelebilir, kişinin âşık olduğu büyüleyici kişiyle bu yeni yönünü bağdaştırmak oldukça güçleşebilir. 18-25 yaş arası 45 genç yetişkin ile yapılan bir çalışmada, halihazırda ilişkisi olan bireyler için aşk bombardımanı ile narsisizm ve aşk bombardımanı ile duygusal istismar arasında pozitif bir korelasyon

bulunmuştur (Beri, 2024). Alan yazında, aşk bombardımanının narsisizmle, düşük öz saygıyla, öz yeterlilikle ve kaygılı ve kaçınan bağlanma stilleriyle ilişkili olduğu görülmektedir (Strutzenberg ve ark., 2017). Türkiye’de üniversite öğrencileri arasında yapılan bir çalışmada da aşk bombardımanına maruz kalma ile öz yeterlilik arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Duman ve Nazari, 2024).

Aşk bombardımanı genellikle üç aşamada gerçekleşmektedir (Pancani ve ark., 2021). Bunlar idealleştirme, değersizleştirme ve bırakma aşaması olarak sıralanabilir. İdealleştirme aşamasında partner karşısındaki kişiyi kendine çekmek ve gardını düşürmeye ikna etmek için aşırı sevgi ve şefkat gösterir. İlk başta bu durum, gerçek olamayacak kadar iyi görünebilir. Bu aşama kurban için coşku verici olabilir ve hızlı bir bağ kurmak için tasarlanmıştır. İkinci aşama olan değersizleştirmede, kişi gardını düşürdüğünde ve ilişkide rahatladığında, kırmızı bayraklar belirmeye başlar. Partner, çeşitli şekillerde kişinin üzerinde çeşitli manipülasyonlarla kontrol kurmaya çalışabilir (Fox, 2013). Mağdurun boşluğa veya bağımsızlığa ihtiyaç duyduğu ya da ilişkinin yoğunluğunu sorguladığı için kendini suçlu hissetmesine neden olabilir. Amaç, mağdurun onların onayına ve ilgisine bağımlı hissetmesini sağlamaktır. İlişkide bulunduğu kişinin zamanını daha fazla talep edebilir. Ayrıca bu zorlayıcı partner kişinin arkadaşlarına ve ailesine erişimini kısıtlamaya çalışabilir. En ağır vakalarda, aşk bombardımancısı romantik partnerinin normalde davrandığından farklı davranmasını sağlamak için korku ve gözdağı kullanabilir ve hatta fiziksel şiddete başvurabilir. Bazen de ilişki içerisinde istismarcı kişi *gaslighting* şeklinde ifade edilen davranış biçimlerini uygulayabilir. Gaslighting, partnerlerden birinin diğerinin kendi algılarını, duygularını ve gerçekliğini sorgulamasına neden olduğu manipülatif bir taktır (Leedom, 2019). Bu manipülasyon genellikle ilişkisel sorunlar için mağdurun suçlanmasını ve sorumluluğun istismarcıdan uzaklaştırılmasını içerir. Örneğin, gaslighter partnerini eleştirebilir ve ardından hemen iltifat ederek kafa karışıklığı yaratabilir. Gaslighting davranışından kurtulanlar sıklıkla partnerlerinin davranışları hakkında çelişkili hissettiklerini bildirirler; bu davranışlar sevgi ve istismar edici sözlerin bir karışımını içerebilir ve kendi deneyimlerinden şüphe duymalarına neden olur (Hegel ve ark., 2022). Bu genellikle mağdurun duygusal tepkilerinin aşırı veya mantıksız olduğuna inandırıldığı kademeli bir süreçle sonuçlanır ve bu da istismarcının partneri üzerindeki kontrolünü güçlendirir. Aşk bombardımanı ve gaslighting, istismarcı ilişkilerde genelde beraber ilerlemektedir. Her ikisi de istismara uğrayan kişinin deneyimini kontrol etmek için kullanılmaktadır (Leedom ve ark., 2019; Strutzenberg ve ark., 2017).

Son aşama olan bırakma aşamasında kişi zararlı davranışları konusunda zorlayıcı partnerle yüzleştğinde veya sağlıklı sınırları yeniden belirlemeye çalıştığında, partner uzlaşmayı reddederek veya ilişkiye son vererek hesap vermekten kaçınabilir. Bu, kurbanı terk edilmiş ve belirsiz hissettirir, bu da manipülasyon döngüsünü güçlendirir. Bu davranış biçimi de “ghosting” olarak adlandırılır (LeFebvre ve ark., 2019). Birden kaybolmak anlamına gelen “hayalet olmak, hayaletleşmek” şeklinde Türkçeye çevrilebilir. Türkiye’de yapılan bir çalışmada «görünmezlik modu» şeklinde Türkçeye çevrilmiştir (Duman ve Nazari, 2024). Bir açıklama yapmadan veya veda konuşması yapmadan ilişkide bulunan kişinin kaybolması ve tekrar iletişime geçmemesi durumudur (Erkan et al., 2023). Bu terim, daha çok dijital dünyada kendine yer bulmaktadır. Ghosting, pasif agresif bir psikolojik istismar biçimi olarak değerlendirilebilir. Yapılan bir araştırmaya göre, erkeklerin sosyal medyada agresif tepki verme olasılığı, iletişimi kesme ve sessiz kalma gibi ghosting stratejilerini kullanma oranı kadınlara kıyasla daha yüksektir (Biolcati ve ark., 2022). Ghosting davranışı sadece romantik partnerler arasında olmamakta, arkadaşlık ilişkilerinde de karşımıza çıkmaktadır. Petric’in (2022) çalışması, ghosting ile karşılaşmanın son derece üzücü olabileceğini ve bireyin zihinsel refahını ve öz değerini olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Diğer araştırmalar, ghosting davranışına maruz kalmanın üzüntü, incinme, öfke ve hayal kırıklığı gibi olumsuz duygulara yol açabileceği sonucuna varmıştır (Kaygas ve Candemir, 2023; Astleitner ve ark., 2023; Timmermans ve ark., 2020).

Aşk bombardımanı, başlangıçta kişiye hoş hissettiren bir durumdur, çünkü insanların doğuştan gelen bağlanma ve onaylanma ihtiyaçlarına hitap eder. İnsanlar sosyal varlıklar olarak başkalarıyla bağlantı kurma arzusundadır. Birine ilgi ve şefkat gösterildiği zaman, beyinde mutluluk ve heyecan uyandıran merkezler devreye girer (De Boer ve ark., 2012). Bu da kişide bir mutluluk duygusu yaratır. Ancak, aşk bombardımanının uzun süreli etkisi sürdürülebilir olmayabilir; sonunda hayal kırıklıkları, yoğun kaygı ya da travmatik duygulara yol açabilir (Banks, 2024). Narsistler aşk bombardımanını, karşısındaki kişi üzerinde kontrol sağlamak için başvurdukları bir taktik olarak kullanmaktadırlar (Anchor Therapy, 2024). Ayrıca, ailesinden yeterli sevgiyi alamamış veya narsist ebeveynler tarafından büyütülen kız çocuklarının kendilerini özel ve eşsiz hissettiren aşk bombardımancısına daha çabuk kandığı bilinmektedir (Arabi, 2017). Bu nedenle, her yeni ilişkiye sağlıklı bir dozda şüphecilikle yaklaşmak ve manipülasyon veya istismar belirtilerine karşı farkında olmak çok önemlidir. Çünkü, gerçek sevgi karşılıklıdır ve her iki taraf için de rahat olan bir hızda gelişmelidir (Beri, 2024). Buna karşın, aşk bombardımanı tek taraflı hissettirme eğilimindedir. Birinin sürekli olarak belirtilen sınırları aşması, bunu yapmak için olumlu nedenleri olduğunu iddia etse bile, manipülatif niyetlerin bir göstergesi olabilir.

Aşk bombardımanı, genellikle kişinin benlik saygısının düşük olmasından (Strutzenberg, 2016), nevrotik kişilik özelliklerinden (Hines ve Saudino, 2008) ve güvensiz bağlanma stillerinden kaygılı ve kaçınan bağlanmadan (Collins

ve Gillath, 2012; Chin ve ark., 2019) kaynaklanır. Ayrıca, çoğunlukla narsistik kişilik bozukluğuna (NPD) sahip kişilerle ilişkilendirilir (Koessler, 2019; Strutzenberg, 2016). Aşk bombardımanı uygulayan kişilerde avantaj elde etme, etkileme ve manipüle etme arzusu yoğun olduğundan, alan yazında sosyopat, narsist veya sınırda kişilik bozukluğu olan bir kişilerde görülme ihtimalinden bahsedilmektedir (Khattami ve ark., 2021). Fakat aşk bombardımanı terimi yeni olduğundan bu kavram ve ilişkili faktörlere yönelik yeterli araştırma bulunmamaktadır. Yapılan bir çalışmaya göre, aşk bombardımanı, yüksek narsisizm ve düşük özsaygı düzeyine sahip bireyler arasında romantik ilişkiler için mantıklı ve potansiyel olarak gerekli bir strateji olarak bulunmuştur (Strutzenberg, 2016). Duman ve Nazari (2024) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmaya göre, katılımcıların %40,9'unun aşk bombardımanına, %42,7'sinin ise ghosting davranışına maruz kaldığı görülmektedir. Bu bulgu, ilişkilerde aşk bombardımanı ve ghosting davranışlarının dikkat çekici düzeyde (yaklaşık iki kişiden biri) görüldüğünü ortaya koymuştur.

İnsanlar bu davranışı ebeveynlerinden (pasif-saldırganlık gibi) veya geçmişteki istismarcı ilişkilerinden de öğrenmiş olabilirler. Ayrıca her zaman geçerli olmamakla birlikte çözülmemiş çocukluk travmasının bir göstergesi de olabilir (Anchor Therapy, 2024). Aşırı sevgi gösterileri, sürekli iletişim ve aşırı övgü gibi aşk bombardımanı belirtilerini tanımak, bu tür davranışlardan kaynaklanabilecek duygusal zararı önlemek için çok önemlidir. Aşk bombardımanı genellikle sağlıklı veya istismar içeren bir ilişkinin başlangıcına işaret ettiğinden kişi duygusal sağlığını korumak için gerçek sevgi ile hesaplanmış aşk bombardımanı taktiklerini birbirinden ayırbilmelidir (Fischer, 2024).

Aşk bombardımanı davranışı Türkiye'de yeni çalışılmaya başlanmış bir konudur ve henüz akademik boyutu çok zayıftır. Love bombing, gaslighting, ghosting gibi Türkçede tam karşılığı olmayan bazı kavramlar özellikle sosyal medyada ergenler ve beliren yetişkinlik dönemindeki kişiler tarafından kullanılmakta ve bazı film ve dizilerde karşımıza çıkmaktadır (bkz: Kimler Geldi Kimler Geçti dizisi). Bu konuyu akademik boyutta çalışabilmek ve ilişkili olabilecek değişkenleri belirleyebilmek için öncelikle geçerliliği ve güvenilirliği olan bir ankete ihtiyaç bulunmaktadır. Mevcut çalışmanın amacı, ABD'de Strutzenberg ve meslektaşları (2017) tarafından geliştirilmiş olan Love bombing anketini Türkçeye çevirmek ve beliren yetişkinlik dönemindeki kişiler üzerinde uyarlama çalışmasını yapmaktır. Bu çalışmayla birlikte Türkçede yeni bir kavram olan aşk bombardımanın detayları daha net anlaşılacak ve Türkçeye bir anket kazandırılmış olacaktır. Bildiğimiz kadarıyla Love Bombing Ölçeğinin Türkçeye uyarlama çalışması henüz yapılmamıştır. Love bombing kavramının Türkçedeki karşılığı genellikle *aşk bombardımanı* (Tanfer, 2023) veya *sevgi bombardımanı* (Saraçoğlu, 2022) şeklinde olmuştur. Mevcut çalışmada aşk bombardımanı kavramı tercih edilmiştir. Sevgi, daha uzun bir zaman alan ve belli bir emek karşılığında elde edilebilecek dengeli bir yakınlıktan aşk görece daha kısa olabilen, tutkulu ve yoğunluğu fazla olabilen bir duygudur (Rubin, 1970). Sevginin oluşabilmesi için bir süreç gerekirken aşk aniden olabilir. Sevgi; saygı ve bağlılığı da içinde barındırırken aşk daha bencil ve kuşkucu bir duygu olabilir. Bu sebeple Love Bombing kavramı sevgi bombardımanı yerine aşk bombardımanı olarak çevrilmiştir.

Çalışmanın 18-29 yaş arası beliren yetişkinlik dönemindeki gençlerde yapılmasının sebebi de bu kavramları kullanan ve bu deneyimleri yaşayan kitlenin genellikle bahsi geçen yaş grubunda olmasıdır. Beliren yetişkinlik dönemi, romantik ilişkilerin gelişimde kilit bir rol oynar. Bu dönem hem olumlu hem de olumsuz sonuçların kaynağı olabilecek bir dönemdir (Arnett, 2000). Romantik ilişkilere yönelik şemalar, bireyin hayatını derinden etkileyip sonraki yaşamının yönünü belirlediği için bu dönemde oldukça büyük bir öneme sahiptir (Güleçoğlu ve Altınsu Sönmez, 2024). Genç yetişkinlik dönemi ise 20-40 yaş arasını kapsamaktadır, fakat yapılan gözlemler sonucunda 30 yaşın üzerindeki bireylerin bu kavramları etkin olarak kullanmadıkları ve ilişkilerinde sağlıklı olarak nitelendirilebilecek aşk bombardımanı davranışını daha kolay ayırt edebildikleri görülmüştür. Ergenlik döneminde çalışılmamasının sebebi de ergenlerin romantik ilişkileri bir üst döneme kıyasla daha yüzeysel yaşamaları ve kendilerini partnerlerine yeterince açmamalarıdır (Feldman, 2021). Ergenler beliren yetişkinliğe yaklaştıkça, romantik partnerlerine ayırdıkları zaman artar (Furman ve Buhrmester, 1992; Zimmer-Gembeck, 1999) ve bu ilişkileri, birlikte yaşama ve evlilik gibi uzun vadeli planlar için bir fırsat olarak görebilirler (Fincham ve Cui, 2011). Bu sebeple mevcut araştırmada 18-29 yaş aralığını kapsayan beliren yetişkinlik dönemindeki bireyler çalışma grubunu oluşturmaktadır.

Yöntem

Örneklem

Beliren yetişkinlik dönemindeki iki farklı örneklemde veri toplanmıştır. Toplanan verinin bir kısmı Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) yapmak için kullanılmış, bir kısmı da Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için kullanılmıştır. Çalışmanın anketleri 18-29 yaş arasındaki toplam 673 gönüllü katılımcıya uygulanmıştır. 208 katılımcının verisi AFA, 465 katılımcının verisi DFA için kullanılmıştır. Katılımcılar uygun örnekleme yöntemiyle bulunmuştur. AFA için kullanılan katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de, DFA için kullanılan katılımcıların demografik bilgileri Tablo 2'de gösterilmiştir. Çalışmaya daha önce veya halihazırda romantik bir ilişki yaşamış veya yaşayan kişiler katılmıştır.

Tablo 1. AFA Yapılan Katılımcıların (N=208) Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	N	%	Ort	SS
Yaş	208		21.14	2.94
Cinsiyet				
Kadın	105	50.5		
Erkek	99	47.6		
Belirtmemiş	4	1.9		
Eğitim Düzeyi				
Lise Mezunu	131	63		
Üniversite Mezunu	77	37		
Çalışma Durumu				
Tam Zamanlı	27	13		
Yarı Zamanlı	5	2.4		
Çalışmıyorum	21	10.1		
Öğrenciyim	155	74.5		
İlişkisi var	100	48.1		
İlişkisi yok	108	51.9		
İlişki Süresi			16.35 ay	20.22

Tablo 2. DFA Yapılan Katılımcıların (N=465) Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	N	%	Ort	SS
Yaş	465		21.44	2.46
Cinsiyet				
Kadın	308	66.2		
Erkek	157	33.8		
Eğitim Düzeyi				
Lise Mezunu	317	68		
Üniversite Mezunu	148	32		
Çalışma Durumu				
Tam Zamanlı	55	11.6		
Yarı Zamanlı	12	2.5		
Çalışmıyorum	42	8.9		
Öğrenciyim	364	76.7		
İlişkisi var	266	57.2		
İlişkisi yok	199	42.8		
İlişki Süresi			21.11 ay	21.17

Veri Toplama Araçları

Demografik Form

Katılımcıların sosyodemografik özelliklerini değerlendirmek için yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma durumu, romantik ilişkinin varlığı ve süresine dair sorular sorulmuştur.

Aşk Bombardımanı Ölçeği

Ölçek, 18-30 yaş arasındaki kişilerin aşk bombardımanı eğilimlerini ölçmek için Strutzenberg ve meslektaşları (2017) tarafından Amerika Birleşik Devletlerindeki (ABD) üniversite öğrencilerinden veri toplanarak oluşturulmuştur. Ölçekteki maddeler daha çok narsist kişilerin romantik ilişkilerindeki eğilimleri ve internet bloglarında yayınlanan anekdotlardaki iddialara dayanarak hazırlanmıştır. Ölçekte 8 madde bulunmaktadır (Örn., Romantik bir ilişki içindeyken kendimden daha emin olduğumu hissedirim). Bu maddeler “1=kesinlikle katılmıyorum” ile “5=kesinlikle katılıyorum” arasında değişen beşli Likert tipi bir ölçek üzerinde ölçülmüştür. Ölçekten yüksek puan almak, aşk bombardımanı

davranışlarının daha fazla sergilendiğini ifade etmektedir. Ölçeğin orijinalinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .74 olarak hesaplanmıştır.

Romantik İlişkilerde Bağımlılık Ölçeği

Romantik ilişkilerde Bağımlılık Ölçeği, Atlam ve meslektaşları (2023) tarafından Türk üniversite öğrencileri üzerinde romantik ilişkilerdeki bağımlılık düzeyini test etmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek, 13 maddelik üç faktörlü bir yapıdan (adanmışlık, çekicilik ve takıntı) oluşmaktadır. Ölçekten yüksek puan almak, ilişkideki bağımlılık düzeyinin fazla olduğunu göstermektedir. Ölçek yüksek bir güvenilirliğe sahiptir ($\alpha = .87$).

Araştırma Deseni ve Veri Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS, Sosyal Bilimler için İstatistik Paket Programı (IBM SPSS Statistics for Windows, Version 23.0. Armonk, NY: IBM Corp.) ve IBM AMOS V24 kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeğin uyarlama çalışması için çevirisi, geri çevirisi ve pilot çalışma yapıldıktan sonra örnekleme son sürümü uygulanmıştır. İç güvenilirliği Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı kullanılarak ölçülmüştür. Uyarlama çalışması yaparken Borsa ve meslektaşlarının (2012) ölçek uyarlama süreci diyagramı dikkate alınmıştır. Son olarak açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi ile cevapların geçerliliği sınanmıştır. Ayrıca ölçüt geçerliliği için de Romantik İlişkilerde Bağımlılık Ölçeği kullanılmıştır.

Ölçeğin uyarlama çalışması bittikten sonra uyarlanan ölçek ve diğer ölçekler DFA için 465 katılımcıya, AFA için 208 katılımcıya uygulanmıştır. Değişkenler arası korelasyonlar, farklar ve ölçüt geçerliliği DFA için toplanan veride gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın tanımlayıcı istatistikleri, sürekli nicel değişkenleri için ortalama ve kategorik değişkenleri için frekans ve yüzde değerleri verilerek raporlanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile analiz edilmiştir. Kategorik değişkenlerin aşk bombardımanı davranışına olan etkileri ise t testi ve ANOVA ile analiz edilmiştir.

İşlem

Çankırı Karatekin Üniversitesi Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan gerekli onay alındıktan sonra veri toplama süreci başlamıştır (Toplantı No: 44; 23.08. 2024). Veri toplama 2024 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında gerçekleşmiştir.

Ölçek dilimize birbirinden bağımsız çalışan 3 ayrı çevirmen (uzman) tarafından çevrilmiştir. Çevirmenler, orijinal ölçeğin kültürü hakkında bilgili olmakla birlikte, çevirmenlerin adadilleri Türkçedir. Çevirmenlerin birbirinden ayrı yetenek ve ilgi alanları bulunmaktadır (Beaton ve ark., 2007). Çeviriyi yapan çevirmenlerden biri çalışma hakkında bilgilendirilmişken diğeri bilgilendirilmemiştir. Diğer çevirmen ise çalışmayı gerçekleştiren öğretim üyesidir. Ardından bu 3 çeviri alan uzmanları tarafından bir uzman panelinde incelenmiştir ve çevirinin doğruluğu ve kültürel uygunluğu değerlendirilmiştir. Ölçekteki her bir soru semantik bakımdan incelenmiş ve birebir çeviri yerine kelimenin veya cümlelerin ne anlam ifade ettiği düşünülerek doğru çevirilere karar verilmiştir. Ardından anketin geri çevirisi, çevrilen dile hâkim ve ölçek hakkında hiçbir bilgisi olmayan bağımsız iki çevirmen tarafından yapılmıştır. Geri çeviri tamamlandıktan sonra araştırmacı, geri çeviri ve orijinal çeviriyi karşılaştırmış, anlam kayması olup olmadığını incelemiştir. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra hedef kitlenin özelliklerini yansıtan 30 kişiyle pilot çalışma yapılmıştır. Bu kapsamda, katılımcılardan maddeleri yüksek sesle okuması ve her bir maddenin anlamı hakkında kısa bir açıklama yapması talep edilmiştir. Bir madde kolay anlaşılamiyorsa, yanıtlayan kişiden maddenin başka bir biçimde nasıl ifade edilebileceği konusunda görüş alınmıştır. Yani, katılımcılar, ölçekteki her bir maddenin anlaşılabilirliğini değerlendirmiştir. Pilot çalışmadaki katılımcılar 3 madde dışında maddelerin anlaşılır olduğuna dair geri bildirimde bulunmuşlardır. Bu maddeler, 2. 5. ve 8. maddedir. Anket son halini aldıktan sonra, diğer anketlerle birlikte araştırmacılar tarafından Google Forms adlı web tabanlı bir programa yüklenerek Facebook, Instagram, Whatsapp, e-posta gibi çeşitli platformlarda paylaşılmıştır. Açımlayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılabilmesi için iki farklı katılımcı grubu gerekli olduğundan veriler 2 ayrı gruptan toplanmıştır. Katılımcılardan araştırmaya katılmaları için gönüllü katılım formunu okuyup onaylamaları istenmiştir. Demografik form, aşk bombardımanı ölçeği ve romantik ilişkilerde bağımlılık ölçeğini doldurmak yaklaşık 5 dakika sürmüştür.

Bulgular

Çalışmanın verileri, verilerin doğruluğu, kayıp veriler ve uç değerler açısından incelenmiş ve ardından normallik varsayımları test edilmiştir. Normallik testi için Skewness ve Kurtosis değerlerini incelenmiştir. Skewness değeri .29 ile .17 arasında Kurtosis değeri ise .86 ile .34 arasında değiştiği görülmüştür. Skewness ve Kurtosis değerleri -1.5 ile +1.5 olduğu zaman normal dağılım olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Veri temizliğine dair tüm analizler SPSS 23.0 paket programı ile tamamlanmasının ardından veri setinden elde edilen yapının uygunluk değerlerini görmek için de 465 katılımcı üzerinden AMOS V24 programında Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yapılmıştır. Güvenirlik çalışması için Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı 465 katılımcının örnekleme üzerinden hesaplanmıştır. Ölçüt

geçerliliği için de Romantik ilişkilerde Bağımlılık Ölçeği kullanılarak korelasyon analizi yapılmıştır. Aşk Bombardımanı Ölçeğinin Türkiye kültüründeki faktör yapısını bulabilmek için öncesinde SPSS programında 208 katılımcı üzerinden Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Alan yazında AFA yapılabilmesi için kişi sayısının en az 100-200 olması gerektiği belirtilmektedir (Velicer ve Fava, 1998; Maccallum ve ark., 1999). Son olarak, çalışmanın demografik bilgileri arasında yer alan cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma durumu ve ilişki durumuna göre aşk bombardımanı davranışında fark olup olmadığı bağımsız örneklem t testi ve ANOVA ile DFA verisi üzerinden test edilmiştir. Yaş ve ilişki süresi ile de aşk bombardımanı arasındaki ilişki korelasyon analizi ile incelenmiştir.

Yapı Geçerliliği

8 maddelik Aşk Bombardımanı Ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi Oblimin rotasyonu ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem ve değişkenler arası korelasyonun faktör analizine uygunluğunu test etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett küresellik testi kullanılmıştır. Buna göre, .67 (KMO > .60) olan KMO katsayısı 208 kişilik örneklem için AFA için uygunluğuna işaret etmektedir (Kaiser, 1974). Bartlett'in küresellik testinin anlamlı değeri de korelasyon matrisinin faktörlenebilirliğine işaret etmektedir, $\chi^2(208) = 252,680$, $p < .001$ (Bartlett, 1954).

Aşk bombardımanı ölçeğinin orijinali tek faktörlü bir yapıdan oluşmaktadır (Strutzenberg ve ark., 2017). Bu nedenle ölçeğin tek faktörlü bir yapı olup olmadığını görmek için ilk faktör analizi tek faktöre zorlanarak gerçekleştirilmiş ve .30 değerinin üzerindeki maddelerin faktöre yüklenmesine izin verilmiştir. Bu sonuca göre tek faktörlü yapı toplamda %29.49 varyans açıklamıştır. Alan yazında varyans oranının 40'ın üzerinde olması gerektiği vurgulanmaktadır (Terzi, 2019). Açıklanan varyans oranı düşük olduğundan sonrasında tek faktöre zorlanmadan analiz tekrar yapılmıştır. Bu analiz sonucunda 2 maddenin faktör yüklerinin .30'un altında olduğu görülmüştür. O sebeple faktör yükü .30'un altında olan 1. ve 2. madde çıkarılmıştır. Kalan 6 maddenin de 2 faktör altında ayrıştığı görülmüştür. Bu sonuca göre, 2 faktörlü yeni yapı toplamda %41.87 varyans açıklamıştır. Bu faktörler *pragmatik yaklaşım* ve *güven arayışı* olarak adlandırılmıştır. Madde 3 (Partnerimin varlığının sosyal konumumu yükselttiğini hissedirim), madde 4 (Romantik bir ilişki içindeyken kendimden daha emin olduğumu hissedirim.) ve madde 5 (Tek başına olma fikri (romantik partnerin olmayışı) kendimi güvensiz hissettirir.) güven arayışı boyutunun altında incelenirken 6. (Sadece daha iyi bir partner bulana kadar mevcut ilişkimden memnun olurum.), 7. (Romantik ilişkileri, kendimi daha iyi hissetmenin bir yolu olarak görürüm.) ve 8. (İlişkide kendimi güvensiz hissettiğimde kendi değerimi hatırlatması için başka bir partnere ihtiyaç duyarım.) maddeleri pragmatik yaklaşım faktörü altında incelenmiştir. Faktör yüklerine ait bilgiler Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3. Aşk bombardımanı ölçeğinin açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre faktör yükleme değerleri

Maddeler	Faktör 1 (Güven arayışı)	Faktör 2 (Pragmatik yaklaşım)
m3	.40	
m4	.62	
m5	.45	
m6		.73
m7		.48
m8		.57
Öz değer	1.33	2.23
Açıklanan varyans	14.48	27.38
Açıklanan toplam varyans	41.87	
Cronbach alfa katsayısı	.64	.65
Toplam ölçek Cronbach alfa katsayısı	.66	

6 maddelik ölçeğin elde edilen iki faktörlü yapısının eldeki veriye uyumunu doğrulamak adına AFA'ya ek olarak Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) de 465 kişilik başka bir örnekleme uygulanmıştır. Normal dağılıma uygunluk çoklu normallik ile incelenmiştir. Doğrulayıcı faktör analizinde modelin test edilmesinde çoklu normallik varsayımı sağlandığı için Maksimum Likelihood (ML) kullanılmıştır. Önem düzeyi $p < 0,05$ olarak alınmıştır. Ölçeğe ait çoklu normallik varsayımı incelendiğinde Multivariate normallik testinde kritik değerin 7,640 olduğu elde edilmiştir. Bu değeri 20'nin altında elde edildiği için çoklu normallik varsayımı sağlanmıştır.

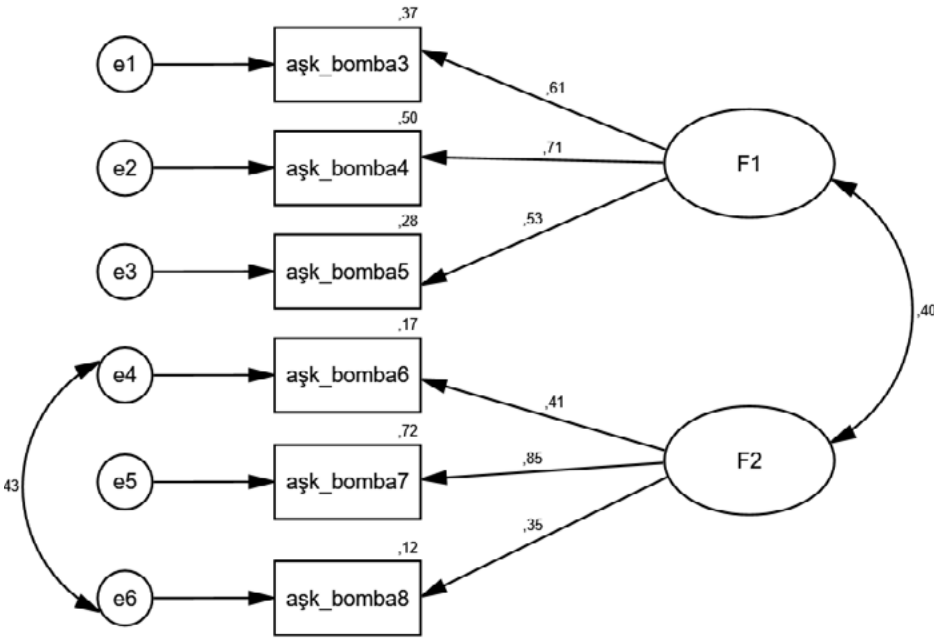
Ölçeğe ait doğrulayıcı faktör analizi sonuçları incelendiğinde maddelere ait faktör yükleri (Standartlaştırılmış yol katsayıları) 0,347 ile 0,849 aralığında elde edilmiştir (Tablo 4). Maddelere ait yol katsayılarının tamamı istatistiksel olarak anlamlı elde edilmiştir ($p < 0,050$). Bir modifikasyon işlemi gerçekleştirilmiş olup model uyum indeksleri incelendiğinde

ise CMIN / DF (33,778 / 7) =4,825, GFI=0,976, IFI=0,942, TLI=0,873, CFI=0,941, RMSEA=0,091, SRMR=0,050 olarak elde edilmiştir. Standartlaştırılmış yol katsayıları Şekil 1’de gösterilmektedir. Model uyum indekslerinin tamamı kabul edilebilir sınırlar içerisinde elde edilmiştir.

Tablo 4. Ölçeğe ait birinci düzey DFA sonucu

Maddeler		Faktörler	β^1	β^2	S. Hata	Test istatistiği	p
aşk_bomba3	<---	F1	0,608	1,000			
aşk_bomba4	<---	F1	0,708	1,100	0,143	7,690	<0,001
aşk_bomba5	<---	F1	0,528	0,863	0,114	7,589	<0,001
aşk_bomba6	<---	F2	0,412	1,000			
aşk_bomba7	<---	F2	0,849	2,461	0,754	3,264	0,001
aşk_bomba8	<---	F2	0,347	0,881	0,127	6,945	<0,001

β^1 : Standartlaştırılmış beta katsayısı, β^2 : Standartlaştırılmamış beta katsayısı

Şekil 1. Standartlaştırılmış yol katsayıları

Güvenirlilik

Türkçeye uyarlanan ölçeğin iç tutarlılığını bulmak için 465 kişiden oluşan örneklem grubunun verileri kullanılmıştır. Bu analiz sonucunda Cronbach alfa katsayısı $\alpha = .66$ olarak hesaplanmıştır. 60 ile .80 arasındaki Alfa katsayılarının güvenilir olduğu bilinmektedir (Nunnally, 1978; Özgüven, 2011). Bu yazarlar, Cronbach alfa katsayısının .40 ila .60 arasında düşük, ancak kabul edilebilir güvenirlikte olduğunu öne sürmüşlerdir. Ölçeğin iki ayrı alt boyutuna dair alfa değerlerine bakıldığında, pragmatik yaklaşım alt boyutu için .65, güven arayışı alt boyutu için ise .64 olduğu görülmektedir. Ölçekten alınan en yüksek toplam puan 30, en düşük ise 6’dır. Katılımcıların ortalama aşk bombardımanı skoru ise 15.12’dir. Ayrıca, ölçeğin nihai formundaki her bir madde için madde-toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Elde edilen değerler Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Madde-toplam korelasyonları		
Alt boyutlar	Maddeler	Madde toplam korelasyonları
Güven arayışı	m3	.37
	m4	.37
	m5	.42
Pragmatik yaklaşım	m6	.37
	m7	.43
	m8	.37

Alt/Üst %27'lik Grup Güvenirliği

Güvenirliği sağlamanın bir diğer yolu da maddelerin alt %27'lik ve üst %27'lik gruplarının karşılaştırılmasıdır. Büyüköztürk'e (2007) göre ölçeğin güvenilirliğini gösteren bir ölçüt de alt ve üst gruptaki maddelere verilen yanıtlar arasındaki farktır. Çalışma grubundan alınan üst %27 (N:125) ve alt %27 (N:125) gruplarının madde ortalama puanları arasındaki farkların anlamlılığı için t-testi yapılmıştır. T-testi sonuçlarına göre, alt ve üst gruplar arasında anlamlı bir fark vardır ($t(250) = -31.16, p < .001$). Bu sonuçla bağlantılı olarak, maddelerin iyi bir ayırt ediciliğe sahip olduğu söylenebilir.

Ölçüt Geçerliliği

Aşk bombardımanı ölçeğinin ölçüt geçerliliğini değerlendirmek için Romantik İlişkilerde Bağımlılık Ölçeği kullanılmıştır (Atlam ve ark., 2023). Bu iki ölçek arasında anlamlı bir korelasyon bulunamamıştır ($p > .05$). Fakat Aşk Bombardımanı ölçeğinin güven arayışı alt boyutuyla romantik ilişkilerde bağımlılık arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. ($r = .77, p < .01$). Aşk bombardımanın bu alt boyutu romantik ilişkilerde güven ihtiyacıyla daha ilişkili olduğundan bağımlılıkla arasında korelasyon olması beklenen bir bulgudur.

Betimsel İstatistikler

Demografik verilerle ve aşk bombardımanı ile ilişkili betimsel istatistikler 465 kişilik katılımcı grubundan toplanan verilerden üretilmiştir. Aşk bombardımanı ile yaş arasında anlamlı bir ilişki yokken ($r = -.04, p > .05$) ilişki süresiyle pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = .21, p < .01$) bulunmuştur. Yani katılımcıların ilişki süresi arttıkça aşk bombardımanı davranışları da artmaktadır. Aşk bombardımanı davranışı cinsiyete ($t = .61, p = .54$), eğitim seviyesine [$F(2,462) = .21, p = 0.81$], çalışma durumuna [$F(3,461) = .39, p = 0.76$] ve ilişki durumuna ($t = .09, p = .93$) göre farklılaşmamıştır.

Sonuçlar

Aşk bombardımanı, bir bireyin karşısındakini kontrol altına almak için onu aşırı sevgi, ilgi ve pohpohlamayla bunalttığı manipülatif bir davranıştır. Başlangıçta bu davranış aşk bombardımanı ile karşılaşan kişilere gurur verici gelmekte ve derin bir duygusal bağın gelişmesine yol açmaktadır. Fakat aşk bombardımanı genellikle narsistik veya duygusal olarak istismarcı kişiler tarafından hedeflerini kendilerine bağımlı hale getirmek için kullanılan bir taktiktir (Strutzenberg ve ark., 2017). Popüler kültürün içinde yer alan bazı film ve dizilerde, blog yazılarında ve sosyal medyada aşk bombardımanı üzerine tartışılmaktadır. Fakat bu konuşma ve tartışmaları akademik zemine taşıyacak bilimsel nitelikli çalışmalar çok azdır. Aşk bombardımanı davranışının doğası hakkında daha fazla bilgi toplamak, ilişkili değişkenleri tespit edebilmek için öncelikle bu davranış biçimini ölçen güvenilir ve geçerli bir ankete ihtiyaç bulunmaktadır. Bu amaçla, mevcut çalışmada ABD'de geliştirilen Love Bombing Ölçeğinin Türkiye kültürüne uyarlama çalışması yapılmıştır.

Orijinal ölçek maddelerinin çevirisi için çeviri-geri çeviri yöntemi kullanılmıştır. Bu sayede, mevcut çalışma her bir madde için mümkün olan en iyi anlamları sağlayabilmiştir. Ardından 30 kişinin katılımıyla pilot çalışma yapılarak maddeler tekrar gözden geçirilmiş ve anlaşılması güç maddeler katılımcıların geri bildirimleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Ölçeğin psikometrik özellikleri, Love Bombing Türkçe uyarlamasının orijinal formuna benzer bir iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermiştir. ABD'de geliştirilen orijinal ölçeğin Cronbach alfa katsayısı .74 iken mevcut çalışmada .66 olarak bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliğinin .70'ten düşük çıkmasının sebebinin ölçek maddelerinin sayısı ile ilgili olabileceği düşünülmüştür. Orijinal ölçek 8 maddeyken mevcut Türkçe uyarlama ölçek 6 maddeden oluşmaktadır. Alanyazında .70 altı değerlerin "sınırlı güvenilirlik" gösterebileceği ifade edilmektedir (Nunnally, 1978). Ölçeğin madde-toplam korelasyonlarından elde edilen korelasyon katsayıları .37'nin üzerindedir. Ölçekte yer alan maddelerin korelasyon katsayılarının .21 ile .40 arasında olması maddelerin ayırt ediciliklerinin iyi olduğunu göstermektedir. .41 ve üzeri ise katılımcıların cevaplarına göre ayırt edicilik gücü açısından çok iyi bir madde olarak değerlendirilmektedir (Şencan, 2005). Bu çalışmada ölçekte yer alan maddelerin hepsi .21'in üzerinde olmakla beraber 2 tanesi .40'ın üzerinde değer aldığı görülmektedir. Bu bağlamda, ölçekteki tüm maddelerin ayırt edicilik güçlerinin iyi olduğu sonucuna varılabilir.

Ölçeğin ölçüt geçerliliğini (yakınsak geçerlilik) araştırmak için benzer yapıları ölçtüğü düşünülen Romantik İlişkilerde Bağımlılık Ölçeği kullanılmıştır. Aşk bombardımanı davranışları, bireyin partneriyle ilişkisini hızlı, yoğun ve idealize ederek sürdürme eğilimini içerir (Beri, 2024). Bu durum, çoğu zaman duygusal bağımlılık, terk edilme korkusu ve aşırı bağlanma gibi bağımlılık belirtileriyle örtüşmektedir. Alan yazında aşk bombardımanının, partnerin üzerinde duygusal bir kontrol kurma ve ilişkinin dengesini bozacak derecede bağımlılık yaratma amaçlı bir strateji olabileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda, Romantik İlişkilerde Bağımlılık Ölçeği ile Aşk Bombardımanı Ölçeği arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olması beklenmektedir. Bu nedenle, romantik ilişkilerde bağımlılık yapısının, aşk bombardımanı davranışlarıyla teorik olarak ilişkili olduğu düşünüldükçe, yakınsak geçerlilik testi kapsamında uygun bir kriter olarak değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre, iki ölçek arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken çevrilen ölçeğin ilişkisel kendilik

güvencesi alt boyutu romantik ilişkilerde bağımlılık ile pozitif olarak ilişkilidir. Yani, aşk bombardımanı davranışına bağlı romantik ilişkide güven arama ihtiyacı arttıkça romantik ilişkilerde bağımlılık da artmaktadır. Bu bulgu, aşk bombardımanı ölçeğinin yakınsak geçerliliği için kanıt sağlamaktadır. Ayrıca, romantik ilişkilerde bağımlılık kişinin hayatını olumsuz etkiler (Atlam ve ark., 2023). Kişi olumsuz ilişkiden çıkamaz ve bir döngü içinde kaybolur, partner ise bağımlı bir madde gibi görülür. Aşk bombardımanı davranışıyla ilişkilendirilmesi de ikisinin de romantik ilişkilerde sağlıksız sonuçlarının olmasıyla ilgilidir. Ölçeğin diğer alt boyutu ise (dışsal onay arayışı) daha çok narsistik bireylerin ihtiyaçları gibi görünmektedir. O sebeple, Aşk Bombardımanı Ölçeğinin geneliyle Romantik İlişkilerde Bağımlılık ölçeği arasında anlamlı bir ilişkinin bulunamadığı düşünülmektedir. Orijinal çalışmada yakınsak geçerliliği ölçmek için Bağlanma, Benlik Saygısı ve Narsisizm ölçekleri kullanılmıştır (Strutzenberg ve ark., 2017). Aşk bombardımanı ve benlik saygısı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuşken, narsisizm ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Aşk bombardımanı yatkınlığı ile güvensiz bağlanma arasında da pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur.

Ölçeğin yapı geçerliliğini değerlendirmek için öncelikle açımlayıcı faktör analizi, ardından da doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizinde 2 maddenin faktör yükleri .30'un altında bulunmuştur. Bu maddelerin ilki «Önceki ilişkilerim sona erdiğinde ilişkiye partnerimin yaptığından daha fazla emek harcadığımı fark ederim.» ikincisi ise «İlişkide partnerimden övgü ve onay beklerim.» ifadesidir. Türkiye kültüründe bu ifadelerde geçen davranış biçimleri aşk bombardımanı davranışının içinde görülmemektedir. Partnerden övgü ve onay beklemek ve ilişkiye emek harcamak gibi davranışların sağlıklı davranış biçimleri olarak algılandığı düşünülmektedir. Belki de ölçeğin ilgili maddesi *ilişkideki her davranışında onay beklerim* şeklinde değiştirilseydi ölçeğin dışsal onay arayışı alt faktörüne yüklenebilirdi. Buradaki ifade bir aşırılık belirtmediği için Türkiye kültüründe aşk bombardımanı davranışı içinde değerlendirilmemiştir. Ardından doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak maddelerin 2 faktörlü yapıya uyumu test edilmiştir ve açımlayıcı faktör analizindeki yapı doğrulanmıştır. Türkiye kültüründe 2 alt boyuta ayrılmasının olası sebebi, bir boyutun daha çok narsistik davranışlarla ilişkilendirilmesi, diğer boyutun ise kişideki güven arayışına bağlı bağımlılık geliştirmesiyle ilişkilendirilmesidir. Ölçeğin orijinalinde aşk bombardımanı davranışı daha çok narsistik eğilimlerle bağdaştırılmıştır.

Mevcut çalışmanın betimsel özellikleri incelendiğinde ise, aşk bombardımanı davranışının cinsiyet, eğitim seviyesin, çalışma durumu gibi sosyoekonomik değişkenlere göre farklılaşmadığı görülmüştür. Aşk bombardımanı davranışını sayılan değişkenlere göre inceleyen bir çalışma olmamasına rağmen ghosting açısından alanyazında benzer sonuçların bulunduğu görülmüştür. Yapılan bir çalışmada, ghosting davranışına maruz kalma düzeyinin yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma durumu ve sosyo-ekonomik durum gibi bağımsız değişkenlere göre farklılık göstermediği bulunmuştur (Duman ve Nazari, 2024). Ayrıca, Navarro ve arkadaşlarının (2020) araştırması, ghosting konusunda cinsiyete veya yaşa dayalı önemli farklılıklar olmadığı sonucuna varmıştır. Mevcut çalışmanın bulguları da bu iki çalışmayı desteklemektedir. Aşk bombardımanı davranışın hangi cinsiyet arasında daha yaygın olduğuna dair spesifik ve kapsamlı akademik çalışmalar bulunmamaktadır. Mevcut çalışmada fark olmadığı görülmekle beraber, sosyal medya kullanım alışkanlıklarına ilişkin genel gözlemler ve film ve dizilerde yansıtılan temalar, kadınların aşk bombardımanı davranış biçimine daha fazla maruz kaldığına dair bazı ipuçları sunmaktadır. Yani aşk bombardımanı davranışının faili daha çok erkeklerdir. Ayrıca, aşk bombardımanı davranışıyla yaş arasında da bir ilişki bulunmamıştır. Fakat bu çalışma sadece beliren yetişkinlik dönemindeki gençleri kapsadığından yaş ile aşk bombardımanı arasında bir ilişki olmaması beklenen bir sonuçtur.

Sonuç olarak, mevcut çalışma, aşk bombardımanı davranışını Türkiye kültüründe ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmek amacıyla, ABD'de oluşturulan Love Bombing Ölçeği'nin Türkçeye uyarlamasını yapmıştır. Çeviri-geri çeviri yöntemiyle başlatılan süreç, pilot uygulama ve psikometrik analizlerle desteklenmiştir. Açımlayıcı faktör analizinde iki madde düşük faktör yükleri nedeniyle çıkarılmış; kalan maddelerle yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda iki faktörlü yapı doğrulanmıştır. Ölçeğin iç tutarlılığı orijinaline benzer düzeyde bulunmuş, ancak madde sayısının azalması güvenilirlik katsayısını sınırlı düzeyde etkilemiştir. Yakınsak geçerliliği test etmek amacıyla kullanılan Romantik İlişkilerde Bağımlılık Ölçeği ile pozitif ilişki saptanmış, bu da aşk bombardımanı davranışlarının duygusal bağımlılık gibi sağlıksız ilişki dinamikleriyle ilişkili olduğunu göstermiştir. Bulgular, aşk bombardımanı olgusunun Türkiye kültüründe ölçülebileceğini ve bu davranışın romantik ilişkilerde bağımlılıkla ve narsistik eğilimlerle bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Orijinal ölçekten farklı olarak iki boyutlu bir yapıya sahip olması ve iki maddenin faktör yükleri nedeniyle ölçekten çıkarılması, bu ölçeğin farklı kültürlerde yeniden uyarlanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. İlk olarak, çalışmaya katılanların çoğunluğu kadındır. Yapılan çalışmalar erkeklerde narsisimin kadınlara kıyasla daha fazla olduğunu göstermektedir (Balcı ve Gargalık, 2020). Aşk bombardımanı davranışı da narsisimle ilişkilendirildiği için örneklemde erkeklerin sayısının kadınlara kıyasla az olması ölçeğin bazı değerlerini etkilemiş olabilir. Aynı zamanda yapılan bir çalışma kadınların erkeklere göre aşk bombardımanına daha fazla maruz kaldığını göstermektedir (Duman ve Nazari, 2024). Aşk bombardımanına maruz

kalmayı ölçen maddelerden oluşan bir ölçeğin Türkiye kültüründe geliştirilmesi de faydalı olacaktır. İkinci olarak, veri toplamak için öz bildirim ölçekleri kullanılmıştır. Aşk bombardımanı davranışı genellikle narsisizmle ilişkilendirildiği için narsist bireylerin kendilerini ve romantik ilişkilerini değerlendirirken objektif yaklaşamayabilecekleri unutulmamalıdır.

Gelecekteki çalışmalarda aşk bombardımanı ile ilişkili değişkenleri tespit etmek ve özellikle beliren yetişkinlik dönemindeki gençlere yönelik eğitimler yoluyla sağlıklı ilişki dinamikleri konusunda farkındalık artırıcı müdahale programları hazırlamak önem kazanmaktadır. Beliren yetişkinlik döneminde bulunan gençler arasında aşk bombardımanı, narsisizm ve duygusal istismarı engellemek için empatiyi geliştirirken öz değer ve sınır belirlemeyi teşvik eden eğitimleri müdahale programlarının içinde değerlendirmek olumlu sonuçlar verecektir. Beliren yetişkinlik dönemindeki gençler yaş grubu olarak çoğunlukla üniversitelerde bulunduğundan bu konuda üniversitelerin özellikle uygulama ve araştırma merkezlerine, öğrenci işlerine, sağlık, kültür ve sporla ilgili idari birimlerine görev düşmektedir. Gençlerin duygusal istismara uğramamaları için love bombing, ghosting, gaslighting gibi davranış biçimlerinin sağlıklı olduğu ve gerçek sevgi ve aşkla karıştırmamaları gerektiğiyle ilgili gençlere yönelik farkındalık çalışmalarının yapılması faydalı olacaktır.

Beyanlar

Etik Kurul Beyanı: Çankırı Karatekin Üniversitesi, Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır (Karar no: 44, tarih: 23.08.2024).

Yazarlık Katkıları: Tek yazar olduğu için %100 katkı söz konusu yazarındır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çıkar çatışması yoktur.

Finansal Destek: Çalışmamız için hiçbir kurum ya da kişiden finansal destek alınmamıştır.

Kaynaklar

- ANCHOR THERAPY (2024, 5 Şubat). Overcoming the aftermath of love bombing. <https://www.anchortherapy.org/blog/overcoming-the-aftermath-of-love-bombing-nyc-therapist>
- ARABI, S. (2017). *The powerful effect of love bombing and intermittent reinforcement on children of narcissists*. Psych Central.
- ARNETT, J.J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *Am. Psychol.* 55, 469-480. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- ASTLEITNER, H., BAINS, A. ve HÖRMANN, S. (2023). The effects of personality and social media experiences on mental health: Examining the mediating role of fear of missing out, ghosting, and vaguebooking. *Computers in Human Behavior*, 138, 107436. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107436>.
- ATLAM, D.H., AKYEL, B. ve YÜNCÜ, Z. (2023). Romantik ilişkilerde bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Addicta The Turkish Journal on Addictions*, 10 (1), 52-58. 10.5152/ADDICTA.2023.23027
- BALCI, Ş. ve GARGALIK, E. (2020). Narsisistik kişilik özellikleri ile sosyal medya kullanımı arasında bir bağlantı var mı? *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 125-140.
- BANKS, D. (2024). Love bombing vs. genuine interest: Signs and differences. <https://www.marriage.com/advice/love/love-bombing-or-genuine-love/>
- BARR, A. B., ve SIMONS, R. L. (2014). A dyadic analysis of relationships and health: Does couple-level context condition partner effects? *Journal of Family Psychology*, 28(4), 448-459. <https://doi.org/10.1037/a0037310>
- BEATON, D., BOMBARDIER, C., GUILLEMIN, F. ve FERRAZ, M.B. (2007). *Recommendations for the cross-cultural adaptation of the dash & quickdash outcome measures*, Institute for Work & Health. https://dash.iwh.on.ca/sites/dash/files/downloads/Cross_cultural_adaptation_guide_2007.pdf
- BERI, R. (2024). A study on love bombing, narcissism and emotional abuse among young adults in relationship and situationship. *International Journal of Interdisciplinary Approaches in Psychology*, 2, (6), 22-46.
- BIOLCATI, R., PUPI, V., ve MANCINI, G. (2022). Cyber dating abuse and ghosting behaviours: Personality and gender roles in romantic relationships, *Current Issues in Personal Psychology*, 10(3), 240-251. <https://doi.org/10.5114/cipp.2021.108289>.
- BORSA, J. C., DAMÁSIO, B. F., ve BANDEIRA, D. R. (2012). Cross-Cultural adaptation and validation of psychological instruments: Some considerations. *Paidéia*, 22(53), 423-432. <http://dx.doi.org/10.1590/1982-43272253201314>
- BOWLBY, J. ve BOWLBY, R. (2012). *The making and breaking of affectional bonds*. Routledge.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (7ed.). Pegem A Yayıncılık.
- CHIN, K., EDELSTEIN, R. S., ve VERNON, P. A. (2019). Attached to dating apps: Attachment orientations and preferences for dating apps. *Mobile Media & Communication*, 7(1), 41-59. <https://doi.org/10.1177/2050157918770696>

- COLLINS, T. J. ve GILLATH, O. (2012). Attachment, breakup strategies, and associated outcomes: The effects of security enhancement on the selection of breakup strategies. *Journal of Research in Personality*, 46 (2), 210-222. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2012.01.008>
- DE BOER, A., VAN BUEL, E. M., ve TER HORST, G. J. (2012). Love is more than just a kiss: a neurobiological perspective on love and affection. *Neuroscience*, 201, 114-124. <https://doi.org/10.1016/j.neuroscience.2011.11.017>
- DUMAN, N. ve NAZARI, S. (2024). Üniversite öğrencilerinin love-bombing ve ghosting deneyimleri ile romantik ilişkilerde öz-yeterlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(4), 2020-2036. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1511166>
- ERKAN, Z., ŞIK, A., ve KARATAŞ, A. (2023). Ghosting: Bir ayrılık stratejisi olarak ortadan kaybolma. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 6(1), 37-56. <https://doi.org/10.58434/apdad.1284984b>
- FELDMAN, R.S. (2021). *Discovering The Life Span*. (C. Şahin, Çev.; 5. bsk.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- FINCHAM F.D. ve CUI M. (2011). Emerging adulthood and romantic relationships: an introduction. Fincham F.D., Cui M. (Ed.). *Romantic Relationships in Emerging Adulthood* içinde. Cambridge University Press. s. 3-12.
- FISCHER, K. (2024, 10 Haziran). *Love bombing: Signs to look out for*. WebMD <https://www.webmd.com/sex-relationships/what-is-love-bombing>
- FOX, J. (2013). Into hell: Gang-prostitution of minors. *Wash & L. J. Civ. Rts & Soc. Just* 20, 591. <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/crsj/vol20/iss2/11>
- FURMAN, W. ve BUHRMESTER, D. (1992). Age and sex differences in perceptions of networks of personal relationships. *Child Development*, 63, 103-115. <https://doi.org/10.2307/1130905>
- GÜLEÇOĞU, Ş.N. ve ALTINSU-SÖNMEZ, Ö. (2024). Beliren yetişkinlik döneminde gençlerin romantik öz yeterlik pozitif şema ilişkisinin incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(4), 376-392. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1563255>
- HAYES, S. ve JEFFRIES, S. (2016). Romantic terrorism? An autoethnographic analysis of gendered psychological and emotional tactics in domestic violence. *Journal of Research in Gender Studies*, 6(2).
- HEGEL, J., CUMMINGS, J.A., TOEWS, K.... DELEURME, K. (2022). Women survivors of adolescent dating violence describe the maintenance of their abusive relationships: First person stories via YouTube. *Violence Against Women*, 29(7). <https://doi.org/10.7780122210999>
- HEINDRICK, S.S. (2009). *Yakın ilişkiler psikolojisi*. (A. Dönmez, Çev.). Nobel Yayınevi.
- HINES, D. A., ve SAUDINO, K. J. (2008). Personality and intimate partner aggression in dating relationships: The role of the Big Five. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 34(6), 593-604. <https://doi.org/10.1002/ab.20277>
- HOCHBERG, Z. E., ve KONNER, M. (2020). Emerging adulthood, a pre-adult life-history stage. *Frontiers in Endocrinology*, 10, 486415. <https://doi.org/10.3389/fendo.2019.00918>
- IMAMOĞLU, S.E. (2021). *Interpersonal relationships*. E-book: Yeni İnsan Publishing House, <https://www.turcademy.com/tr/kitap/kisilerarasiliskiler-9786055895082>
- KAYGAS, Y. ve CANDEMİR, G. (2023). Romantik ilişkilerde ghosting: Hayalet sevgili. *Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 1049-71. <https://doi.org/10.47793/hp.1258703>
- KHATTAMI, R. ve KOIRI, M. (2021). Kim family's manipulative behaviors in parasite (2019). *Journal of Literary and Cultural Studies*, 9(3), 29-37.
- KOESSLER, R. B., KOHUT, T. ve CAMPBELL, L. (2019). When your boo becomes a ghost: The association between breakup strategy and breakup role in experiences of relationship dissolution. *Collabra: Psychology*, 5(1), 29. <https://doi.org/10.1525/collabra.230>
- KUPERBERG, A. ve PADGETT, J.E. (2016). The role of culture in explaining college students' selection into hookups, dates, and long-term romantic relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 33, 1070-1096. <https://doi.org/10.1177/0265407515616876>
- LEEDOM, L. J., ANDERSEN, D., GLYNN, M. A., ve BARONE, M. L. (2019). Counseling intimate partner abuse survivors: Effective and ineffective interventions. *Journal of Counseling & Development*, 97(4), 364-375. <https://doi.org/10.1002/jcad.12285>
- LAWRENCE, E.M., ROGERS, R.G., ZAJACOVA, A. ve WADSWORTH, T. (2019). Marital happiness, marital status, health, and longevity. *Journal of Happiness Studies*, 20(5), 1539-1561. <https://doi.org/10.1007/s10902-018-0009-9>
- LEFEBVRE, L. E., ALLEN, M., RASNER, R. D., GARSTAD, S., WILMS, A., ve PARRISH, C. (2019). Ghosting in emerging adults' romantic relationships: The digital dissolution disappearance strategy. *Imagination, Cognition and Personality*, 39(2), 125-150. <https://doi.org/10.1177/0276236618820519>

- MACCALLUM, R. C., WIDAMAN, K. F., ZHANG, S., & HONG, S. (1999). Sample size in factor analysis. *Psychological Methods*, 4, 84-99. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.4.1.84>
- NAVARRO, R., LARRAÑAGA, E., YUBERO, S. ve VÍLLORA, B. (2020). Psychological correlates of ghosting and breadcrumbing experiences: A preliminary study among adults. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 1116. <https://doi.org/10.3390/ijerph17031116>.
- NUNNALLY, J. C. (1978). *Psychometric theory* (2. bsk.). McGraw-Hill.
- ÖZGÜVEN, İ. E. (2011). *Psikolojik testler*. PDREM.
- PANCANI, L., MAZZONI, D., AURELI, N. ve RIVA, P. (2021). Ghosting and orbiting: An analysis of victims' experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 38(7), 1987-2007. <https://doi.org/10.1177/02654075211000417>.
- PETRIC, D. (2022). Potential detrimental health and social effects of ghosting. *GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis*, 6(1), 62-73. <https://www.gnosijournal.com/index.php/gnosi/article/view/214>
- RECZEK, C., LIU, H. ve SPIKER, R. (2014). A population-based study of alcohol use in same-sex and different-sex unions. *Journal of Marriage and Family*, 76, 557-572. <https://doi.org/10.1111/jomf.12113>
- RUBIN, Z. (1970). Measurement of romantic love. *Journal of Personality and Social Psychology*, 16(2), 265-273. <https://doi.org/10.1037/h0029841>
- SARAÇOĞLU, M. (2022, 24 Haziran). *Günümüz ilişkilerindeki 3 terim: Love bombing, gaslighting, ghosting*. Uplifers. <https://www.uplifers.com/gunumuz-iliskilerindeki-3-terim-love-bombing-gaslighting-ghosting/>
- STOCKL, H., MARCH, L., PALLITTO, C., ve GARCIA-MORENO, C. (2014). WHO Multi-country study team intimate partner violence among adolescents and young women: prevalence and associated factors in nine countries: A cross-sectional study. *BMC Public Health*, 14(8).
- STRUTZENBERG, C. C., WIERSMA-MOSLEY, J. D., JOZKOWSKI, K. N. ve BECNEL, J. N. (2017). Love-bombing: A narcissistic approach to relationship formation. *Discovery, The Student Journal of Dale Bumpers College of Agricultural, Food and Life Sciences*, 18(1), 81-89. <https://scholarworks.uark.edu/discoverymag/vol18/iss1/14>
- ŞENCAN, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Seçkin.
- TABACHNICK, B. G. ve FIDELL, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson.
- TANFER, A. (2023, 15 Kasım). *Love Bombing (Aşk Bombardımanı)*. Yeni nesil ilişki terimleri. Relate. <https://www.therelate.app/blog/love-bombing-iliski-yaklasimi>
- TERZİ, Y. (2019). *Anket, güvenilirlik- geçerlilik analizi*. 19 Mayıs Üniversitesi. <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/yukselt/62069/GA4.pdf>
- TIMMERMANS, E., HERMANS, A-M. ve OPREE, S. J. (2020). Gone with the wind: Exploring mobile daters' ghosting experiences. *Journal of Social and Personal Relationships*, 38(2), 783-801. <https://doi.org/10.1177/0265407520970287>.
- UMBERSON, D., WILLIAMS, K., ve THOMEER, M. B. (2013). Family status and mental health: Recent advances and future directions. C. S. Aneshensel & J. C. Phelan (Eds.). *Handbook of the sociology of mental health* içinde (405-431). Springer Publishing. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4276-5_20
- VELICER, W. F. ve FAVA, J. L. (1998). Effects of variable and subject sampling on factor pattern recovery. *Psychological Methods*, 3(2), 231-251. <https://doi.org/10.1037/1082-989X.3.2.231>
- ZIMMER-GEMBECK M.J. (1999). Stability, change and individual differences in involvement with friends and romantic partners among adolescent females. *J. Youth Adolesc.*, 28, 419-438. <https://doi.org/10.1023/A:1021612907073>

Summary

Romantic relationships occupy an important place in people's lives starting from adolescence and especially during young adulthood. Romantic relationships benefit young adults' lives in many ways. However, in some cases, romantic relationships are not healthy and negatively affect people's physical and psychological well-being. One of these unhealthy relationship dynamics is the love bombing behavior that we have recently seen in social media, blog posts and some popular TV series and movies.

Love bombing is a form of psychological and emotional behavior in which a person gives excessive compliments and praise to the person with whom he/she wants to have a relationship or with whom he/she is in a new relationship, expresses his/her feelings excessively, receives exaggerated gifts, and makes intense conversations about the relationship. Love bombing behavior is a newly studied topic in Türkiye and its academic aspect is still quite weak. In order to study this issue in an academically and to determine the variables that may be related to it, a questionnaire with validity and reliability is needed. The aim of the current study is to translate the Love bombing questionnaire

developed by Strutzenberg and colleagues (2017) in the USA into Turkish and to conduct an adaptation study on emerging adults.

Data was collected from two different samples in emerging adulthood. Some of the collected data were used for Exploratory Factor Analysis and some were used for Confirmatory Factor Analysis. The questionnaires of the study were administered to 673 voluntary participants aged 18-29 years in total.

Questions were asked about age, gender, education level, employment status, and the presence and duration of romantic relationships. The scale was created by Strutzenberg and the colleagues (2017) to measure the love bombing tendencies of people between the ages of 18-30. The items in the scale are mostly based on the tendencies of narcissistic people in their romantic relationships. There are 8 items in the scale. The Dependency in Romantic Relationships Scale was developed by Atlam and colleagues (2023) to test the level of dependency in romantic relationships among Turkish university students. The scale was translated into Turkish by 3 different translators (experts). These 3 translations were then reviewed by experts in the field in an expert panel and the accuracy and cultural appropriateness of the translation were evaluated. The questionnaire was then back translated by two independent translators who were fluent in the translated language. After the necessary adjustments were made, a pilot study was conducted with 30 participants reflecting the characteristics of the target group. After the questionnaire was finalized, it was uploaded to a web-based program called Google Forms by the researchers together with other questionnaires and shared on various platforms.

The 8-item Love Bombing Scale was subjected to exploratory factor analysis using Oblimin rotation. The original love bombing scale consists of a single-factor structure. Therefore, in order to see whether the scale is a single-factor structure, the first factor analysis was performed by forcing it into a single factor and the items above .30 were allowed to load into the factor. According to this result, the single-factor structure explained 29.49% variance in total. However, it was observed that the factor loadings of 2 items were below .30. It was seen that the remaining 6 items were categorized under 2 factors. The new 2-factor structure explained 41.87% variance in total. In order to verify the fit of the 6-item scale's two-factor structure to the available data, Confirmatory Factor Analysis (CFA) was also applied. When the confirmatory factor analysis results of the scale were examined, the factor loadings of the items were obtained between 0.347 and 0.849. All of the path coefficients of the items were statistically significant ($p < 0.05$). The Cronbach Alpha coefficient of the scale was calculated as $\alpha = .66$. The alpha values for the two sub-dimensions of the scale were .65 for pragmatic approach factor and .64 for seeking trust sub-dimension. The Scale of Dependence in Romantic Relationships was used to assess the criterion validity of the love bombing scale. No significant correlation was found between these two scales ($p > .05$). However, a positive correlation was found between the seeking trust sub-dimension of the Love Bombing scale and dependency in romantic relationships ($r = .77$, $p < .01$).

The psychometric properties of the scale showed that the Turkish adaptation of Love Bombing had a similar internal consistency to the original form. Cronbach's alpha coefficient was found to be .66 in the present study. It was thought that the reason why the reliability of the scale was lower than .70 may be related to the number of scale items. While the original scale consisted of 8 items, the current Turkish adaptation consists of 6 items. To evaluate the construct validity of the scale, exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis were conducted. In the exploratory factor analysis, the factor loadings of 2 items were found to be below .30. It is thought that behaviors such as expecting praise and approval from the partner and putting effort into the relationship are perceived as healthy behaviors.

In future studies, it is important to identify the variables associated with love bombing and to prepare intervention programs that raise awareness about healthy relationship dynamics especially for people in emerging adulthood.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

I Understand But I Cannot Speak!: Examining the English Speaking Anxiety in the Classroom of Tourism Guidance Students

Anlıyorum Ama Konuşamıyorum!: Turizm Rehberliği Öğrencilerinin Sınıfta İngilizce Konuşma Kaygılarının Belirlenmesi

Onur AKGÜL

ETHICAL STATEMENT: Ethical approval for this study was obtained from the Mardin Artuklu University Scientific Research and Publication Ethics Board (Document date and number: 19/02/2024-133093)

This study was presented as an abstract paper at the 6th National Tour Guide Congress held at Kütahya Dumlupınar University on May 24-25, 2024.

¹Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guidance, Mardin, Türkiye.
✉ onurakgul@yahoo.com

Geliş/Received: 28.01.2025

Kabul/Accepted: 03.07.2025

Abstract

Aim: This study aims to assess students' concern regarding English speaking in the classroom, identify its roots, and formulate solutions.

Method: Data were gathered from undergraduates enrolled in the Department of Tourism Guidance at Mardin Artuklu University's Faculty of Tourism. A mixed technique was utilized to correspond with the study's purpose, integrating both quantitative and qualitative research approaches. Data were collected from 106 students in the preliminary phase via a questionnaire. Subsequently, a series of focus group interviews were conducted with a cohort of 8 students to obtain more complete insights. A descriptive analytic technique was employed to examine the data acquired from the focus group interviews. As a result of the descriptive analysis of the responses received after the interview, themes and categories were formed.

Findings: The findings revealed that students displayed a considerable degree of anxiety over English speaking. The focus group interview revealed that students' speaking anxiety stemmed from their fear of being ridiculed by classmates for incorrect responses and pronunciation, coupled with a deficiency in self-confidence exacerbated by the presence of English-speaking peers in the classroom. Furthermore, the focus group interview revealed that the students' reluctance to interact in English primarily stemmed from their classmates, whereas the course instructor typically did not exacerbate any anxiety.

Conclusion: Students' apprehensions regarding speaking stem from two fundamental elements. The primary component was identified as the reservations originating from their peers. This matter consists of two elements: peer harassment and a lack of confidence. The second key influence is the reluctance induced by instructors, which is specifically characterized by humiliation. These findings led to the advice to alleviate students' concern regarding English speaking and enhance their ability in the language.

Keywords

Tourism Guidance, Foreign Language, English Speaking Anxiety, Foreign Language Speaking Anxiety

Öz

Amaç: Bu çalışma, Turizm Rehberliği bölümünde öğrenim gören öğrencilerin sınıfta İngilizce dilinde konuşma kaygılarını ve bu kaygıların kaynağını belirleyerek çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Çalışmanın amacı doğrultusunda, Mardin Artuklu Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümünde öğrenim gören lisans öğrencilerinden veri toplanmıştır. Araştırmanın amacı doğrultusunda nicel ve nitel araştırma yaklaşımları kullanılarak karma yöntem kullanılmıştır. Birinci aşamada 106 öğrenciden anket ile veri toplanmıştır. Ardından daha derinlemesine bulgular elde etmek amacıyla 8 öğrenci ile odak grup görüşmesi yapılmıştır.

Bulgular: Bulgular, öğrencilerin İngilizce konuşma kaygılarının yüksek olduğunu göstermiştir. Yapılan odak grup görüşmesi sonucunda, öğrencilerin konuşma kaygılarının temelinde, yanlış cevap verilebileceği ve yanlış telaffuzdan dolayı akran zorbalığına uğrama korkusu ve sınıfta daha iyi İngilizce konuşan öğrencilerin olmasından dolayı özgüven problemi olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca öğrencilerin, İngilizce konuşurken yaşadıkları çekincenin büyük ölçüde sınıf arkadaşlarından kaynaklı olduğu, dersin öğretim elemanından dolayı genel olarak bir çekince yaşamadıkları görülmüştür. Odak grup görüşmesinden elde edilen bulgulardan yola çıkarak, öğrencilerin İngilizce konuşma kaygılarına ilişkin kavramsal model geliştirilmiştir.

Sonuç: Öğrencilerin konuşma kaygıları iki temel nedenden kaynaklanmaktadır. Birinci etken, sınıf arkadaşlarından kaynaklı çekinceler olarak adlandırılmıştır. Bu çekincenin altında ise iki faktör yer almakta olup, bunlar akran zorbalığı ve özgüvensizlik olarak adlandırılmıştır. İkinci temel etken ise öğretim elemanından kaynaklı çekincedir ve bunun altındaki faktör ise mahcubiyet olarak adlandırılmıştır. Bu bulgular doğrultusunda, öğrencilerin İngilizce konuşma kaygılarını azaltmaya ve İngilizce konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Turizm Rehberliği, Yabancı Dil, İngilizce Konuşma Kaygısı, Yabancı Dil Konuşma Kaygısı

Introduction

Language serves as a mechanism for individuals to comprehend, convey, and contemplate with one another. Besides performing these functions, language encompasses several skill areas. These encompass hearing, reading, speaking, writing, and grammar. In both daily and corporate contexts, speaking is considered the most prevalent language competency (Yaman and Surolu Sofu, 2013: 42). Simultaneously, speaking is one of the primary sources of anxiety for foreign language learners (Tsiplakides and Keramida, 2009: 40). This worry inhibits students from adequately developing their foreign language speaking skills (Özcanlı and Kozikoğlu, 2023: 3). Consequently, it is essential to mitigate students' worries in foreign language acquisition. It is crucial to assess foreign language anxiety, particularly within the classroom setting, and to identify its underlying causes (Oruç and Demirci, 2020: 78).

Given the strategic significance of tour guides in promoting the country and fostering relationships within the tourism sector, it is imperative that candidates for tour guide positions have exemplary education (Batman, 2003: 118). Law No. 6326 regarding the Tour Guiding Profession mandates that knowledge in foreign languages is a requirement for entry into the profession. To become a tour guide in our country, proficiency in at least one foreign language is essential. Tour guide education should prioritize foreign language acquisition. Foreign language proficiency is crucial for tour guides to execute their duties effectively (Çelikkanat Paslı and Paslı, 2022: 23). Nevertheless, foreign language proficiency is a challenge for students who lack adequate foreign language instruction. One of the primary reasons that graduated tour guide candidates are unable to commence their careers is the lack of access to quality foreign language instruction (Duman and Mil, 2008: 3). Değirmencioğlu (2001: 196) highlighted the issue of directing applicants in the process of acquiring a foreign language. Taş (2019: 107) asserts that students preparing to be tour guides must prioritize speaking practice in their foreign language study. It is deemed essential to concentrate on speaking skills in the foreign language acquisition of students pursuing tourist guidance, to explore methods for enhancing this skill, and to identify and resolve issues that hinder speaking practice.

The challenges encountered in foreign language acquisition have prompted numerous researchers to investigate this issue and provide solutions. Nonetheless, because existing studies on this topic are inadequate, further research is ongoing (Çağatay, 2015: 649). The literature indicates that while numerous studies exist on foreign language acquisition, research specifically addressing foreign language speaking anxiety—one of the primary challenges faced by students learning English in our country—is scarce (Topçu and Güney, 2023: 354). Despite the existence of studies on English-speaking anxiety among university students in the international literature (Kurakan, 2021; Karataş, Alçı, Bademcioğlu, and Ergin, 2016; Hsu, 2012; Chantha, Suranakkharin, and Siridetkoon, 2019), there is a lack of research

regarding foreign language-speaking anxiety among students in tourism guidance departments within the national literature. The objective of this study is to assess the degree of English speaking anxiety among students enrolled in the undergraduate program of Tourism Guidance and to provide solutions by examining the underlying reasons for these fears.

Literature Review

Proficiency in English is essential for individuals to achieve success in their social interactions and professional endeavors. At this juncture, the acquisition of foreign languages becomes challenging when learners have limited opportunities for practice (Fryer and Carpenter, 2006: 8). Furthermore, a significant barrier to language acquisition is anxiety (Gardner, Day, and MacIntyre, 1992: 1). Language anxiety has arisen as an issue particular to foreign language acquisition (Alsaraj, 2014: 51). Language anxiety has been examined conceptually in numerous studies within the domain of foreign language instruction (Horwitz, Horwitz, and Cope, 1986; Young, 1992; Alsaraj, 2014; Alrabai, 2015). Language anxiety is generally defined as “the anxiety that an individual experiences when confronted with a situation necessitating the use of a second language in which he/she lacks full competence” (Gardner and MacIntyre, 1993: 2).

Speaking English is regarded as a source of anxiety, particularly for university students in our nation (Öztürk and Gürbüz, 2014: 14). This fear diminishes students’ inclination to communicate (Vural, 2019: 55). Students often experience worry, stress, or tension when speaking English (Woodrow, 2006: 322). Learning a foreign language is a multifaceted and taxing endeavor that can disrupt students’ overall educational experience and induce anxiety and discomfort (Rafada and Madini, 2017: 55). Furthermore, foreign language acquisition is characterized as a multifaceted process involving the mastery of new grammar, pronunciation, and vocabulary. Nonetheless, it is a procedure that evaluates the foreign language learner’s willingness to take risks and adaptability in making errors publicly (Occhipinti, 2009: 10).

Horwitz et al. (1986) categorized foreign language anxiety into three types: test anxiety, communication apprehension, and dread of negative evaluation. Pertaub, Slater, and Carter (2010: 69) contend that the apprehension of evaluation or embarrassment from others induces anxiety. Conversely, Sun (2009: 90-97) asserted that students have challenges in practicing spoken language. These challenges encompass the limitation of practice opportunities to speaking sessions, overcrowded classrooms, and inadequate class hours. Rafada and Madini (2017: 61) similarly asserted that the duration of English class hours for students is inadequate, resulting in limited opportunities for foreign language communication.

Numerous investigations have indicated that rivalry significantly contributes to students’ speaking anxiety (Rafada and Madini, 2017: 56). Cutrone (2009: 55) identified competitiveness as a primary factor contributing to English language anxiety among Japanese students. Kayaoğlu and Sağlamel (2013: 144-145) identified that the primary factors contributing to students’ speaking anxiety are the fear of failing, fear of making errors, and competitiveness. Öztürk and Gürbüz (2014: 17) noted that Turkish students encounter stressful situations, including forgetting the words they intend to articulate while speaking English in class, feeling unprepared to speak due to embarrassment, and the anxiety of being asked a question unexpectedly. In addition to these elements, students’ interactions and conduct towards one another also induce nervousness when speaking. Kardas (2020) asserted that shyness significantly influences speaking abilities, particularly in public settings. The researcher noted that shyness is primarily experienced during verbal communication and highlighted that it can occur in unfamiliar settings, workplaces, classrooms, and foreign language instruction contexts. A study by Ansari (2015: 43) revealed that students are reluctant to talk due to fear of negative evaluation by their peers.

Method

The population of the study consists of undergraduate students studying at Mardin Artuklu University, Faculty of Tourism, Department of Tourism Guidance. The study topic was selected due to Mardin Artuklu University’s provision of diverse foreign language learning experiences, drawing students from several disciplines, including tourism, Arabic and Syriac studies, foreign language literature, and international relations. Mardin’s position in the Turkey-Syria border region fosters a cosmopolitan milieu characterized by languages including Kurdish, Arabic, and Syriac. The research questions formed in line with the purpose of the study are as follows:

- 1- What is the level of students’ anxiety about speaking English?
- 2- What are the causes of students’ anxiety about speaking English?
- 3- How can students’ anxiety about speaking English be reduced?

Given that data were obtained from all 106 students, constituting the whole population, a sampling strategy was deemed unnecessary. The research utilized both quantitative and qualitative methodologies. The initial phase employed a questionnaire to gather data from the students. The initial stage will involve administering a questionnaire form with 15 statements to the students. The statements were derived from the Foreign Language Anxiety Scale developed by Horwitz et al. (1986) and Matsuoka, Matsumoto, Poole, and Matsuoka (2014), modified based on Muftah's (2022) research, and translated into Turkish. The study collected questionnaires from 106 students between April 15 and April 19, 2024. Approval from the ethics committee for data collection was secured during the Mardin Artuklu University Scientific Research and Publication Ethics Committee meeting on 14.02.2024, under the reference number E-79906804-020-133093, dated 19.02.2024.

To acquire more comprehensive insights aligned with the survey data, focus group interviews were performed with eight students, two from each class, during the second phase of the research. A conventional focus group interview is ideally composed of 6 to 9 members (Yıldırım and Şimşek, 2016). Focus group interviews facilitate the acquisition of increasingly detailed information regarding a subject (Sarantakos, 1993). The purposive sampling method was utilized for student selection. The inquiries for the focus group interview were prepared with the assistance of scholarly literature (Kurakan, 2021; Ka-kan-dee and Al-Shaibani, 2018) and the expertise of an English linguist. The subsequent inquiries were incorporated in the interview:

- 1- What are the factors that make you hesitate to speak English with your friends outside the classroom?
- 2- What are the factors that make you hesitate to speak English in the classroom during the lesson?
- 3- What are the factors that make you afraid of speaking English in the classroom due to the lecturer?
- 4- What can be done to reduce anxiety about speaking English in class?

The second phase of the study involved a focus group interview with eight students on April 25, 2024. During the focus group interview, participants were initially apprised of the study's objective, and it was clarified that their responses would solely be utilized for this research. The interview was recorded after receiving the participants' express consent for audio recording. The participants' responses were audio-recorded and thereafter transcribed into the interview format. In focus group interviews, an occurrence of identical statements from participants indicates that data saturation has been achieved (Yağar, 2023). As the responses from the students were redundant and no new themes or categories arose, it was determined that data saturation had been achieved, and hence, no further participants were added to the focus group interview. The focus group interview procedure was executed as illustrated in Figure 1.

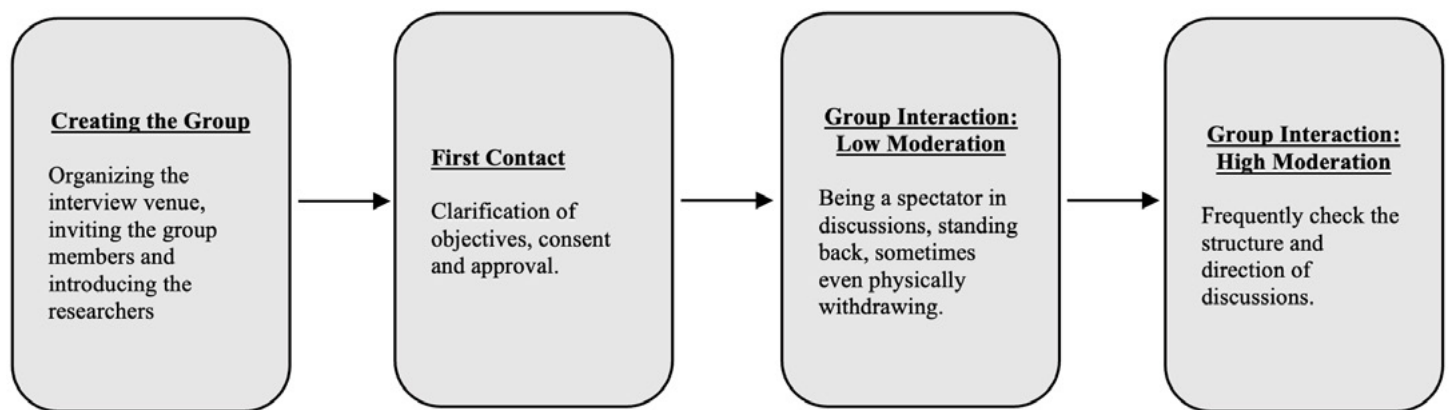

Figure 1: Focus Group Interview Process

Source: Kümbetoğlu (2021).

This research employed a qualitative design. The qualitative technique seeks to uncover the participants' intrinsic meanings and maintain contextual depth (Patton, 2002). The analytical procedures proposed by Braun and Clarke (2006) were adhered to in the data analysis. Initially, the interview texts were analyzed and comprehended; subsequently, significant segments of the data were emphasized, analogous codes were categorized into themes, the themes were evaluated for coherence, each theme was assigned an appropriate designation, and the substance of these themes was elucidated through comparative examples. To confirm the reliability of the themes and categories, expert comments were solicited from two academicians, and the table was finalized.

A descriptive analysis technique was employed to examine the data acquired from the focus group interviews. The objective of descriptive analysis is to structure and elucidate the data. Meanwhile, the data might be structured

according to the thematic framework established by the study questions. Descriptive analysis entails delineating, elucidating, and analyzing data, alongside discussing and concluding causal links. Furthermore, in descriptive analysis, direct quotations are employed to vividly illustrate the participants' comments (Yıldırım and Şimşek, 2016). The elucidation of participants' individual responses is deemed adequate to guarantee validity in qualitative research (Yıldırım and Şimşek, 2016). Qualitative research provides multiple methods for assessing reliability (Silverman, 2005). The recording and transcribing of the interview in high-quality audio enhances reliability (Creswell, 2023). Moreover, Silverman (2005) asserts that inter-coder consensus is a contributing component to reliability.

This study employed the dependability criteria established by Lincoln and Guba (1985) to assure the validity and reliability of qualitative research. The principles of accuracy, demonstrated by the consistent and precise representation of participant perspectives; transferability, attained through a comprehensive description of the research context; reliability, ensured by systematic documentation of the methodological process; and confirmability, founded on data-grounded interpretations, have been upheld. This strategy upholds the methodological rigor and scientific validity of the study.

Baş (2014: 102) said that most research on measuring students' foreign language anxiety uses quantitative methods. Consequently, qualitative methodologies are essential for examining complex subjects such as the development of foreign language anxiety in students and the factors influencing it. Consequently, qualitative methodologies are essential for examining intricate subjects such as the development of students' foreign language anxiety and the factors influencing it. These techniques will result in more definitive solutions to the issue at hand. This study preferred a mixed-methods approach, effectively utilizing both qualitative and quantitative methods. The research disclosed the extent of foreign language anxiety among students of tourism guiding. These students will engage with international tourists from various nations as a component of their employment. Comprehensive information regarding these worries was obtained through interviews, and based on the findings, strategies for alleviating these anxieties were proposed. The research is considered significant due to its unique contribution to the existing literature and its practical recommendations.

Findings

Among the 106 students surveyed in the study, 78 were female and 28 were male. The students' ages range from 18 to 32 years. In the Department of Tourism Guidance, there are 22 1st grade students, 32 2nd grade students, 25 3rd grade students, and 27 4th grade students. Table 1 presents data on demographic characteristics.

Table 1. Demographic Attributes of Participants			
	Groups	n	%
Gender	Female	78	73,6
	Male	28	26,4
Age	18	3	2,8
	19	6	5,7
	20	13	12,3
	21	26	24,5
	22	35	33,0
	23	16	15,1
	24	6	5,7
	32	1	0,9
Grade	1st Class	22	20,8
	2nd Class	32	30,2
	3rd Class	25	23,6
	4th Class	27	25,5
SUM	106		

The study's English Speaking Anxiety Scale had a Cronbach's Alpha value of 0.937, which means it was reliable. It was chosen to look at the "skewness-kurtosis" values, which is a statistical method used to find out if the data is normally distributed (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu and Yıldırım, 2015). Table 2 presents the findings of the normality analysis.

Table 2. Findings of the Normality Analysis

Statements	Skewness	Kurtosis
1 I feel nervous when I speak English.	-0,453	-0,990
2 Failing to speak English traumatizes me.	-0,89	-1,185
3 I worry that I might speak English in a strange way.	-0,334	-0,822
4 When I realize that my English is weak, it is difficult for me to speak and I lose confidence.	-0,338	-1,139
5 I feel embarrassed speaking English in public.	0,095	-1,292
6 I feel a bit nervous if my English is wrong when I speak in public.	-0,431	-1,025
7 I feel nervous no matter how many times I give a speech in English.	-0,017	-1,254
8 I never feel completely confident when I speak in my English class.	-0,135	-1,184
9 It scares me not to understand what the teacher is saying in English.	0,370	-1,248
10 I panic when I have to speak unprepared in English class.	-0,337	-1,021
11 I feel very anxious about speaking English in front of other students.	0,038	-1,234
12 I get nervous and confused when speaking in English class.	0,549	-0,665
13 I get nervous when I don't understand every word the teacher says in English.	0,440	-1,115
14 I feel overwhelmed by the number of rules you have to learn to speak English.	0,204	-1,172
15 I tremble when I know it will be my turn to speak in English class.	0,434	-0,891

Field (2009) states that the normality assumption can be met when the kurtosis-skewness values in the statements are between +2 / -2. In fact, if you look at the values in Table 2, you can say that the data are normally distributed, with skewness values between -0.453 and -0.549 and kurtosis values between -1.292 and -0.665. In the next stage of the analysis, the mean and standard deviation values of the survey statements were examined. Table 3 presents the findings regarding these values.

Table 3. Mean and Standard Deviation Values of the Statements

Statements	$\bar{x}$	SD
1 I feel nervous when I speak English.	3,34	1,344
2 Failing to speak English traumatizes me.	2,99	1,298
3 I worry that I might speak English in a strange way.	3,28	1,209
4 When I realize that my English is weak, it is difficult for me to speak and I lose confidence.	3,25	1,381
5 I feel embarrassed speaking English in public.	2,88	1,399
6 I feel a bit nervous if my English is wrong when I speak in public.	3,47	1,259
7 I feel nervous no matter how many times I give a speech in English.	3,01	1,363
8 I never feel completely confident when I speak in my English class.	2,98	1,338
9 It scares me not to understand what the teacher is saying in English.	2,58	1,433
10 I panic when I have to speak unprepared in English class.	3,28	1,322
11 I feel very anxious about speaking English in front of other students.	2,92	1,307
12 I get nervous and confused when speaking in English class.	2,23	1,098
13 I get nervous when I don't understand every word the teacher says in English.	2,53	1,347
14 I feel overwhelmed by the number of rules you have to learn to speak English.	2,74	1,333
15 I tremble when I know it will be my turn to speak in English class.	2,57	1,258
Overall Mean and Standard Deviation	2,93	0,958

Analysis of the arithmetic means of the questionnaire statements reveals that the three statements with the highest averages are "I feel nervous if my English is wrong when I speak in public" ($\bar{x}$ =3.47), "I feel nervous when I speak English" ($\bar{x}$ =3.34), and "I worry that I might speak English in a strange way" ($\bar{x}$ =3.28). The findings indicate that students in the Department of Tourism Guidance have anxiety while speaking English, are concerned about making errors, particularly in public speaking, and are apprehensive about their pronunciation accuracy.

According to the results of the difference test regarding students' English speaking anxiety levels and their gender, it was seen that speaking anxiety showed a significant difference between genders ($p=0.002<0.05$). When the averages

of the statements were analyzed, it was seen that female students were more anxious while speaking English than male students ($\bar{x}=3,10$). Table 4 presents these findings.

Table 4. t-test Results Regarding the Gender of the Students						
	Gender	N	$\bar{x}$	SD	t	p
English Speaking Anxiety	Female	78	3,10	0,891	3,103	0,002
	Male	28	2,47	1,000		

ANOVA test was applied to determine whether there was a significant difference between the students' class and their English speaking anxiety. The test results in Table 5 show that there is no significant difference ($f=0.154$; $p=0.927<0.05$) between students' grades and their English speaking anxiety levels.

Table 5. ANOVA Test Results Regarding Students' Grades						
	Grade	N	$\bar{x}$	SD	f	p
English Speaking Anxiety	1.	22	2,94	1,041	0,154	0,927
	2.	32	2,93	0,933		
	3.	25	3,02	1,011		
	4.	27	2,84	0,912		

The interview with 8 students for the focus group interview lasted 27 minutes. As a result of the descriptive analysis of the responses received after the interview, themes and categories were formed. The findings of the descriptive analysis are given in Table 6.

Table 6. Findings of Descriptive Analysis

Themes	Categories	Statements
Hesitations due to Classmates	Lack of self-confidence	Sometimes I feel shy. When there is someone in the class who speaks better than me, I feel uneasy because I know I won't be as good as them when I speak. (S8)
		If I feel comfortable, I will speak, but generally, I hesitate. The main point I hesitate about is mispronunciation. If there is someone in the class who speaks better than me, I also get anxious. (S6)
		I get very shy and tense when speaking in class. As your friends said, especially if there is someone in class who speaks better, I hesitate because of that. (S5)
		As your friends said, I get very anxious with spontaneous questions, and since there are better speakers in the class, I hesitate because I feel inadequate if I make a mistake, and I don't participate in the lesson. (S2)
	Peer bullying	I especially fear being mocked for making mistakes in sentences and pronunciation. No one has ever made fun of me in class before, but due to the anxiety of "what if it happens this time," I often don't attend classes. (S7)
		My concern manifests in two ways. If the teacher directly asks me a question during the class, I get tense because of the fear of making a mistake and the worry of being laughed at due to my pronunciation. But if I know what the teacher is going to ask and he is asking questions in order, I can think of the answer by the time it gets to me and respond comfortably. Since I think there is no one in the class who can speak and pronounce better than me, I can speak more comfortably.(S4)
		If I get a spontaneous question, I freeze, wondering what answer I should give at that moment. Actually, I know that I am good and that I can talk. When I make a mistake, I look for fault in myself and engage in self-criticism. Besides that, there is only one person in the class who immediately laughs when someone makes a mistake while speaking, and this really bothers me. (S3)
Hesitations due to Lecturer	Embarrassment	If I see a teacher as sincere, I have no reservations. Since I get to know the professors I was initially hesitant to talk to over time, I become more comfortable speaking with them after a while. But if it's a professor whose class we are attending for the first time, I have a concern that I might give the impression of being someone who "has come to university but cannot speak, even struggling with pronunciation." (S4)
		I hesitate because I fear the teacher will notice my lack of knowledge. (S7)
		If I use the wrong word, I hesitate and feel bad because I will be embarrassed in front of the teacher. (S8)

Table 6. Continue

Themes	Categories	Statements
Suggestions for Reducing Anxiety	Motivation	In class, when the teacher asks questions, the same students always answer. The teacher needs to give everyone a chance to speak and encourage all students to participate in the discussion. (S8)
		I also think the teacher needs to encourage all the students to speak by getting individual responses from them. If the teacher sees that I am hesitant to speak, I think they should especially try to get me to talk. (S7)
		I already work at home and strive to improve myself, but I still hesitate to speak in class. At this point, the teacher should focus on those who have speaking anxiety in the classroom, rather than those who already speak well, and concentrate on how to reduce their concerns. Speaking practice activities should be conducted in class, and the teacher should especially encourage those who are hesitant to speak. (S4)
		In class, we only focus on the topic, and only certain people speak. Sometimes, when I want to speak, the friends who are good at English are given the floor again. Since they are given the first opportunity to speak, I lose my enthusiasm and don't want to talk. (S3)
	In-class events	While I agree with my friends, I think we should have more dialogues among friends in class. Because we can feel more anxious when engaging in dialogue with the teacher. For this reason, we can practice speaking more comfortably with friends. (S8)
	Individual effort	I think the individual needs to make an effort to reduce their speaking anxiety. The teacher can encourage up to a point in class, but after that, individual effort is needed. (S1)
		I think this situation is somewhat dependent on the person's effort. I need to overcome this anxiety through my own effort. We should read more English books, we should practice more. (S5)

Three themes emerged from the interview questions directed at the students, designated as “hesitations due to classmates”, “hesitations due to lecturer,” and “suggestions for reducing anxiety.” Two categories were recognized within the subject of concerns stemming from classmates, designated as “lack of self-confidence” and “peer bullying.” Only one category, “embarrassment,” surfaced in the topic of hesitations due to lecturer. The theme of recommendations for alleviating anxiety finally produced three categories: “motivation,” “in-class activities,” and “individual effort”. A conceptual framework for the English-speaking anxiety of tourism guidance students was developed based on these findings, as illustrated in Figure 2.

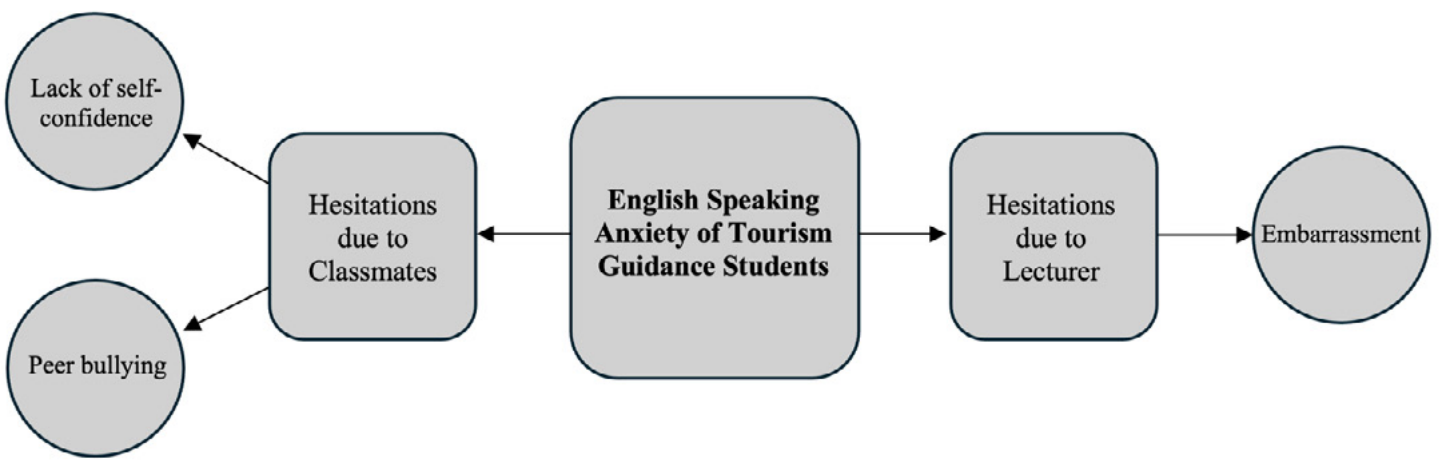

Figure 2: Conceptual Framework for the English Speaking Anxiety of Tourism Guidance Students

Conclusion

The study’s findings indicate that students in the Department of Tourism Guidance experience significant anxiety regarding English speaking in the classroom. Research by Kardas (2020), Baş (2014), Öztürk and Gürbüz (2014), Occhipinhti (2009), and Yıldırım (2007) indicates that English language learners have significant speaking anxiety. Students in the Department of Tourism Guidance typically exhibit ease in conversing in English with friends, although they display reluctance to engage in English dialogue in the presence of other classmates. The majority of students expressed significant hesitation and anxiety regarding their English-speaking abilities in the classroom. The primary

reasons for their reluctance included fear of providing incorrect responses, concern about ridicule for mispronunciation, and diminished self-confidence stemming from the presence of more proficient English-speaking peers in the class. Von Worde (2003) reported the same findings, indicating that students' nervousness stemmed from adverse classroom experiences, apprehension of poor assessment, and interactions with native English speakers. Research conducted by Alsaraj (2014), Ansari (2015), and Rafada and Madini (2017) indicated that students are reluctant to speak English in class due to apprehension over adverse peer assessment. Kardas (2020) noted that foreign language learners encounter sentiments of fear and anxiety during evaluations by teachers and peers. The findings indicate that insecurity and peer bullying exacerbate students' anxiety over English communication in the classroom. Melouah (2013) asserted that students experiencing anxiety related to English speaking perceive public speaking in class as a threat and tend to remain silent.

During the focus group interview, the students had no hesitations due to the lecturers, whom they perceived as genuine and empathetic, and indicated that their reluctance to engage with them stemmed only from their peers. Furthermore, students expressed concern regarding potential shame from providing the lecturer with an incorrect answer in English. Baş (2014) and Mukminin et al. performed research that produced analogous findings. Occhipinti (2009) indicated that students predominantly feared providing incorrect answers and were only inclined to speak when they felt confident. Çağatay (2015) emphasized the significance of lecturers establishing conditions that enable students to demonstrate their speaking abilities. Young (1999) emphasized that establishing a nurturing and supportive classroom atmosphere enables the teacher to communicate successfully with students, thereby alleviating their nervousness around English speaking. Consequently, the lecturer must establish a conducive classroom atmosphere to facilitate student participation. Students' apprehension of ridicule for employing improper vocabulary and pronunciation is a significant factor contributing to their reluctance to engage in spoken English during class. At this juncture, it is imperative for the teacher to issue requisite warnings and enforce classroom discipline in the event of any peer bullying behavior among the students.

All participants said that the lecturer should motivate students who are hesitant to speak English in class to engage in more verbal communication. Furthermore, it was asserted that speaking practice should be prioritized in the course, and that students' fear may be alleviated by promoting discourse through interactive exercises. They articulated the conviction that personal practice can alleviate nervousness associated with speaking English. Occhipinti's (2009) research demonstrated analogous results, indicating that students exhibited increased comfort when speaking in pairs. Such techniques provide students the opportunity to engage in speaking in a more relaxed environment, alleviating the pressure of performing "under a spotlight" before the entire class while also promoting interpersonal acquaintance among peers.

Practical Implications

In light of the criticism and recommendations obtained, it is imperative to increase speaking practice in English lessons, particularly by motivating reticent students to engage more actively with the lecturer. Rafada and Madini (2017) and Yahya (2013) asserted that students experience speaking anxiety due to factors such as exclusive exam preparation, reliance on conventional teaching techniques, and neglect of their individual requirements and shortcomings. Students ought to be afforded the opportunity to engage in speaking practice within a more relaxed setting through in-class activities that facilitate peer conversation, distinct from exam-oriented and conventional pedagogical approaches. As future tour guides are required to present before an audience, activities should be arranged for students to deliver class presentations, alleviating their nervousness and preparing them for future endeavors. The course lecturers can assist students in enhancing their deficiencies in English speaking and applying ways to manage their fears. Occhipinti (2009) asserted that language educators ought to adopt instructional practices that assist students in surmounting feelings of inadequacy, perplexity, and failure. This context indicates that teachers can enhance students' confidence in their speaking abilities by providing reassurance, exhibiting empathy, and delivering encouragement. Furthermore, educators may create an English-speaking group or student community to consistently engage in activities that promote English communication among students. Details regarding mobility initiatives such as Erasmus+ can help motivate students to engage. Nevertheless, the swiftly advancing information and communication technologies present numerous opportunities. Various foreign language learning applications accessible via mobile devices and internet websites enable students to broaden their practice opportunities.

Limitations and Future Research

The study was limited to participants exclusively from the Department of Tourism Guidance at Mardin Artuklu University. Furthermore, the base score of the pertinent department is deemed a limitation, since it is quite low

at 289.79 points (LANGUAGE) according to the 2023 placement statistics. Consequently, by performing research in departments with elevated language scores, the outcomes might be juxtaposed. Expanding the cosmos can produce more thorough outcomes. By conducting a study with students from the Gastronomy and Culinary Arts, Tourism Management, and Recreation Management departments, the extent of interdepartmental communication issues can be examined.

Kaynaklar

- ALRABAI, F. (2015). The Influence of Teacher's Anxiety-reducing Strategies on Learners' Foreign Language Anxiety, *Innovation in Language Learning and Teaching*, 9(2), 163-190. <http://doi.org/10.1080/17501229.2014.890203>
- ALSARAJ, T. M. (2014). Revisiting the Foreign Language Classroom Anxiety Scale. *L2 Journal*, 1, 50-76.
- ANSARI, M. S. (2015). Speaking Anxiety in ESL/EFL Classrooms: A Holistic Approach and Practical Study. *International Journal of Educational Investigations*, 2(4), 38-46.
- BAŞ, G. (2014). Lise Öğrencilerinde Yabancı Dil Öğrenme Kaygısı: Nitel Bir Araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(36), 101-119.
- BATMAN, O. (2003). Türkiye'deki Profesyonel Turist Rehberlerinin Mesleki Sorunlarına Yönelik Bir Araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 117-134.
- BRAUN, V. & CLARKE, V. (2008). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- CHANTHA, P., SURANAKKHARIN, T. & SIRIDETKOON, P. (2019). A Study of the Factors Contributing to English Language Learning Anxiety in Classroom Perceived by Computer Engineering Students and English Major Students at Naresuan University. *Lampang Rajabhat University Journal*, 8(1), 57-72.
- COŞKUN, R., ALTUNİŞİK, R., BAYRAKTAROĞLU, S. & YILDIRIM, E. (2015). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- CRESWELL, J. W. (2023). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (3. Baskı). (M. Bütün ve B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- CUTRONE, P. (2009). Overcoming Japanese EFL Learners' Fear of Speaking. *Language Studies Working Papers*, 1, 55-63.
- ÇAĞATAY, S. (2015). Examining EFL Students' Foreign Language Speaking Anxiety: The Case at a Turkish State University. *Procedia: Social and Behavioral Sciences*, 199(3), 648-656. <http://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.07.594>
- ÇELİKKANAT PASLI, N. & PASLI, M. M. (2022). Turist Rehberliği Lisans Bölümlerinde Verilen Yabancı Dil Derslerinin İncelenmesi. *Avrasya Turizm Araştırmaları Dergisi* 3(1), 21-30.
- DEĞİRMENCİOĞLU, A. Ö. (2001). Türkiye'de Turizm Rehberliği Eğitimi Üzerine Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 189-196.
- DUMAN, G. & MİL, Z. (2008). Akademik Görüş: Turist Rehberliği ve Eğitimi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 5(4).
- FIELD, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3. Baskı). Kaliforniya: Sage Publications.
- FRYER, L. & CARPENTER, R. (2006). Bots as language learning tools. *Language Learning ve Technology*, 10(3), 8-14.
- GARDNER, R. C., DAY, J. B. & MACINTYRE, P. O. (1992). Integrative Motivation, Induced Anxiety, and Language Learning in a Controlled Environment. *Studies in Second Language Learning*, 14, 197-214. <http://doi.org/10.1017/S0272263100010822>
- GARDNER, R. C. & MACINTYRE, P. D. (1993). A Student's Contributions to Second-Language Learning. Part II: Affective Variables. *Language Teaching*, 26, 1-11. <http://doi.org/10.1017/S0261444800000045>
- HORWITZ, E. K., HORWITZ, M. B. & COPE, J. (1986). Foreign Language Classroom Anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132. <http://doi.org/10.2307/327317>
- HSU, T. C. (2012). A Study on the EFL Students' Speech Related Anxiety in Taiwan. *International Journal of Research Studies in Language Learning*, 1(2), 3-18.
- KA-KAN-DEE, M. & AL-SHAIBANI, G. K. S. (2018). Tourism students' oral presentation anxiety: a case study. *Pertanika Journal of Social Sciences ve Humanities*, 26, 231-256.
- KARATAŞ H., ALÇI B., BADEMCİOĞLU M. & ERGİN A. (2016). An Investigation into University Students Foreign Language Speaking Anxiety. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 232, 382-388. Science Direct. <http://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.10.053>
- KARDAS, D. (2020). The Effect of Shyness on Speaking Skills of Foreign Students Learning Turkish. *International Online Journal of Educational Sciences*, 12(2), 202-213. <http://doi.org/10.15345/iojes.2020.02.013>

- KAYAOĞLU, M. N. & SAĞLAM, H. (2013). Students' Perceptions of Language Anxiety in Speaking Classes. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 142-160.
- KURAKAN, P. (2021). Anxiety in English Oral Presentations of Thai EFL Engineering Students. *ThaiTesol Journal*, 34(2), 67-92.
- KÜMBETOĞLU, B. (2021). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- LINCOLN, Y. S. & GUBA, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- MELOUAH, A. (2013). Foreign Language Anxiety in EFL Speaking Classrooms: A Case Study of First-Year LMD Students of English at Saad Dahlab University of Blida, Algeria. *Arab World English Journal*, 4(1), 64-76.
- MUFTAH, M. (2023). Communication Apprehension and Self-Perceived Communication Competence: A Study of Undergraduate Students in Their Final Year. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*, 13(6), 1187-1203. <http://doi.org/10.1108/HESWBL-08-2022-0174>
- MATSUOKA, R., MATSUMOTO, K., POOLE, G. & MATSUOKA, M. (2014). Japanese University Students' Willingness to Communicate in English: The Serendipitous Effect of Oral Presentations. *Journal of Pan-Pacific Association of Applied Linguistics*, 18(1), 193-218.
- MUKMININ, A., MASBIROROTNI, M., NOPRIVAL, N., SUTARNO, S., ARIF, N., & MAIMUNA, M. (2015). EFL Speaking Anxiety Among Senior High School Students And Policy Recommendations. *Journal of Education and Learning*, 9(3), 217-225.
- OCCHIPINTI, A. (2009). *Foreign language anxiety in class speaking activities* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Oslo Üniversitesi Edebiyat, Alan Çalışmaları ve Avrupa Dilleri Bölümü, Oslo. <https://core.ac.uk/download/pdf/30817328.pdf>
- ORUÇ, E. & DEMİRCİ, C. (2020). Investigating the Underlying Constructs of the Foreign Language Classroom Anxiety Scale. *Language Teaching and Educational Research (LATER)*, 3(1), 76-93.
- ÖZCANLI, N. & KOZİKOĞLU, İ. (2023). Ortaokul Öğrencilerinin İngilizce Konuşma Kaygısı: Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri. *Siirt Eğitim Dergisi*, 3(1), 1-22. <http://doi.org/10.58667/sedder.1274744>
- ÖZTÜRK, G. & GÜRBÜZ, N. (2014). Speaking Anxiety Among Turkish EFL Learners: The Case at a State University. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10(1), 1-17.
- PATTON, M. Q. (2014). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Kaliforniya: Sage Publications.
- PERTAUB, D. P., SLATER, M. & BARKER, C. (2001). An Experiment on Public Speaking Anxiety in Response to Three Different Types of Virtual Audience. *Teleoperators and Virtual Environments*, 11(1), 68-78. <http://doi.org/10.1162/105474602317343668>
- RAFADA, S. H. & MADİNİ, A. A. (2017). Major Causes of Saudi Learners' Speaking Anxiety in EFL Classrooms. *International Journal of English Language Education*, 5(1), 54-71.
- SARANTAKOS, S. (1993). *Social research*. New York: MacMillan Press.
- SILVERMAN, D. (2005). *Doing qualitative research: A practical handbook* (2. Baskı). Kaliforniya: Sage Publications.
- SUN, Y. C. (2009). Voice Blog: An Exploratory Study of Language Learning. *Language Learning ve Technology*, 13(2), 88-103.
- TAŞ, E. (2019). *Lisans düzeyinde turizm rehberliği eğitiminde mesleki İngilizce dersine yönelik bir değerlendirme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- TOPÇU, S. & GÜNEY, Y. E. (2023). Üniversite Hazırlık Sınıfı Öğrencilerinin Yetersizlik Duygusu ve Yabancı Dil Konuşma Kaygısı Arasındaki İlişki. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(24), 353-361. <http://doi.org/10.31455/asya.1257340>
- TSIPLAKIDES, I. & KERAMIDA, A. (2009). Helping Students Overcome Foreign Language Speaking Anxiety in The English Classroom: Theoretical Issues And Practical Recommendations. *International Education Studies*, 2(4), 39-44.
- VURAL, J. (2019). The Relationship of Personality Traits with English Speaking Anxiety: A Study on Turkish University Students. *Research in Educational Policy and Management*, 1(1), 55-74. <http://doi.org/10.46303/repam.01.01.5>
- WOODROW, L. (2006). Anxiety and Speaking English as a Second Language. *RELC Journal*, 37(3), 308-328. <http://doi.org/10.1177/0033688206067428>
- VON WORDE, R. (2003). Students' Perspectives on Foreign Language Anxiety. *Inquiry*, 8(1), 1-15.
- YAĞAR, F. (2023). Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün belirlenmesi: Veri doygunluğu. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 138-152. <http://doi.org/10.38122/ased.1030365>
- YAHYA, M. (2013). Measuring Speaking Anxiety Among Speech Communication Course Students at the Arab American University Of Jenin (AAUJ). *European Social Sciences Research Journal*, 1(3), 229-248.
- YAMAN, H. & SUROĞLU SOFU, M. (2013). Öğretmen Adaylarına Yönelik Konuşma Kaygısı Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17(3), 41-50.

YILDIRIM, S. (2007). Foreign Language Anxiety: Listening and Speaking. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9(3), 178-206.

YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YOUNG, D. J. (1992). Language Anxiety from the Foreign Language Specialist's Perspective: Interviews with Krashen, Omaggio Hadley, Terrell, and Rardin. *Foreign Language Annals*, 25, 157-172. <http://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1992.tb00524.x>

YOUNG, D. J. (Ed.). (1999). *Affect in foreign language and second language learning: A practical guide to creating a low-anxiety classroom atmosphere*. Boston: McGraw-Hill College.

Özet

Mevcut literatür, ülkemizde yabancı dil olarak İngilizce öğrenenlerin karşılaştığı önemli bir sorun olan yabancı dil konuşma kaygısı üzerine araştırmaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Uluslararası literatürde üniversite öğrencilerinin yaşadığı İngilizce konuşma kaygısı üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış olsa da ulusal literatürde turizm rehberliği bölümünde okuyan öğrenciler arasında yabancı dil konuşma kaygısı üzerine herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Nitekim araştırmanın amacı, turizm rehberliği lisans programına kayıtlı öğrenciler arasında İngilizce konuşma kaygısının etkenlerini belirlemek ve bu kaygılara neden olan faktörleri inceleyerek çözüm önerileri sunmaktır.

Öğrencilerden veri toplamak için birinci aşamada anket formu kullanılmıştır. Öğrencilere ilk aşamada verilecek olan anket formunda 15 ifade yer almaktadır. Araştırma kapsamında 106 öğrenciden, 15-19 Nisan 2024 tarihleri aralığında anket toplanmıştır. Anket verileri doğrultusunda daha derinlemesine bulgular elde etmek amacıyla, araştırmanın ikinci aşamasında her sınıftan iki öğrenci olmak üzere toplam sekiz öğrenciyle odak grup görüşmesi yapılmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, Turizm Rehberliği bölümü öğrencilerinin sınıfta İngilizce konuşma kaygılarının yüksek olduğu görülmektedir. Turizm Rehberliği bölümü öğrencilerinin genellikle samimi oldukları arkadaşları ile İngilizce konuşurken rahat oldukları, ancak diğer sınıf arkadaşlarının bulunduğu bir ortamda İngilizce konuşmaktan çekindiklerini görülmektedir. Öğrencilerin çoğunluğu sınıf ortamında İngilizce konuşmaktan çok çekindiklerini ve gerildiklerini ifade etmiştir. Çekincelerinin temelinde, yanlış cevap verilebileceği korkusu, yanlış telaffuzdan dolayı dalga geçilmesine yönelik endişe ve sınıfta daha iyi İngilizce konuşan öğrencilerin olmasından dolayı özgüven problemi yaşanması yer almaktadır.

Görüşmede öğrencilere yöneltilen sorular üzerinden üç tema oluşturulmuş ve bunlar; "sınıf arkadaşlarından kaynaklı çekinceler", "öğretim elemanından kaynaklı çekinceler" ve "kaygıları azaltmaya yönelik öneriler" olarak adlandırılmıştır. Sınıf arkadaşlarından kaynaklı çekinceler temasında iki kategori belirlenmiş ve bunlar "özgüvensizlik" ile "akran zorbalığı" olarak adlandırılmıştır. Öğretim elemanından kaynaklı çekinceler temasında ise tek kategori ortaya çıkmış ve bu kategori "mahcubiyet" olarak isimlendirilmiştir. Son olarak kaygıları azaltmaya yönelik öneriler temasında üç tema ortaya çıkmış ve bunlar da "motivasyon", "sınıf içi etkinlikler" ve "bireysel çaba" olarak adlandırılmıştır.

Odak grup görüşmesinde öğrenciler, samimi ve anlayışlı gördükleri hocalara karşı çekincelerinin olmadıklarını, sadece sınıf arkadaşlarından dolayı konuşmaktan çekindiklerini ifade etmişlerdir. Diğer yandan öğrencilerin, dersin öğretim elemanı ile İngilizce konuşurken yanlış cevap verilebileceğinden kaynaklı bir mahcubiyet endişesinin olduğu da görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin derste İngilizce konuşurken çekinmelerinin temelinde, yanlış kelime ve telaffuz kullanılmasından dolayı sınıf arkadaşları tarafından dalga geçilebileceği endişesi yer almaktadır. Bu noktada öğretim elemanının, öğrencilerin akran zorbalığına yönelik herhangi bir davranışlarında gerekli uyarılarda bulunması ve sınıf disiplinini sağlaması önem taşımaktadır. Gelen eleştiriler ve öneriler doğrultusunda, öğrencilerin İngilizce derslerinde daha fazla konuşma pratiklerinin yapılması, özellikle çekincesi olan öğrencilerin, dersin öğretim elemanı tarafından konuşmaya daha fazla teşvik edilmesi gerekmektedir. Bununa birlikte, öğrencilerin kendi aralarında İngilizce iletişim kurabilmelerine yönelik aktiviteleri düzenli bir şekilde yürütmek için İngilizce konuşma kulübü veya öğrenci topluluğu kurulabilir. Ayrıca öğrencilere Erasmus+ gibi hareketlilik programlarının faydaları ve avantajları hakkında bilgiler verilebilir ve öğrencilerin bu fırsatları değerlendirmeleri teşvik edilebilir. Bununla birlikte, her gün gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri birçok imkânı da beraberinde getirmektedir. Mobil ve internet web siteleri gibi kanallarda yer alan çeşitli yabancı dil öğrenme uygulamaları sayesinde öğrenciler pratik yapabileceği alanları genişletebilir.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Türkiye’deki Ünlü Cenazelerinde Habitus ve Kültürel Mirasın ‘Ritüel’ İnşası

Habitus and Ritual Construction of Cultural Heritage at Celebrity Funerals in Türkiye

Mutlu ÖZGEN

Öz

Amaç: Bu çalışma, Pierre Bourdieu’nun habitus ve kültürel sermaye kavramları çerçevesinde Türkiye’deki ünlülerin ölüm ritüelleri ve toplumsal yansımalarını analiz etmektedir. Ölüm, bireyin yaşamı boyunca edindiği sosyal statü ve kültürel birikimle şekillenen toplumsal bir gerçeklik olarak ele alınmaktadır. Sanatçıların ve cemiyet hayatının önde gelen figürlerinin cenazeleri, onların kültürel sermayelerinin ritüel düzeyde görünür hale geldiği anlara dönüşmektedir. Cenazeler, bireysel kayıpların ötesinde, toplumsal hafızanın inşasında önemli bir role sahiptir.

Yöntem: Çalışmada, örnek olay incelemesi yöntemi kullanılarak ünlülerin ölüm sonrası ritüelleri analiz edilmiştir. Çalışma, medyanın bu ritüelleri topluma aktarma biçimini analiz ederek, cenazelerin kolektif bir ritüel haline gelme sürecini incelemekte ve Bourdieu’nun alan, habitus ve kültürel sermaye kavramları çerçevesinde ölüm ritüellerinin toplumsal yapıdaki işlevini anlamada önemli katkı sunmaktadır.

Bulgular: Bu çalışma, Pierre Bourdieu’nun teorik çerçevesini kullanarak, ölüm ritüellerinin toplumsal yapı ve kültürel sermaye bağlamındaki yerini analiz etmektedir. Ritüellerin toplumsal hafıza üzerindeki etkisi, bireyin yaşamının ve kültürel değerlerinin geleceğe taşınmasında kritik bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, ölüm ritüelleri, toplumsal yapının ve kültürel değerlerin anlaşılmasında önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Bourdieu’nun habitus, alan ve kültürel sermaye kavramları, bu sürecin toplumsal dinamiklerini anlamak için güçlü bir teorik temel sunmaktadır. Bu çalışmada ortaya çıkan önemli bir diğer bulgu, medyanın ölüm ritüellerindeki etkisidir. Medya, ölüm haberlerini dramatize ederek kolektif bir ritüel yaratma konusunda etkili bir aracı olmuştur. Ölüm ritüellerinin bir diğer dikkat çekici yönü ise toplumsal bellekte bıraktığı kalıcı izlerdir. Bu izler, bireyin yaşam tarzını, değerlerini ve toplumsal rollerini ölüm sonrasında da görünür kılmaktadır.

Sonuç: Ölüm ritüelleri sadece bireysel bir kaybın ötesinde, toplumsal değerlerin ve normların yeniden üretildiği bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu ritüeller, bireyin yaşamında olduğu kadar ölüm sonrasında da toplumsal bir figür olarak varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Sanatçıların mezar taşları, toplumsal hafızada birer sembol olarak kalıcı hale gelmekte ve onların yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Sonuç olarak, ölüm ritüelleri, bireyin yaşam tarzının, toplumsal statüsünün ve kültürel sermayesinin bir yansıması olarak önemli bir araştırma alanı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Ölüm, Habitus, Kültürel Sermaye, Alan, Ünlüler

Öğr. Gör. Dr. İstanbul Medipol
Üniversitesi, Rektörlük, Seçmeli Eğitim
Merkezi, İstanbul, Türkiye.
✉ mutlu.ozgen@medipol.edu.tr

Geliş/Received: 18.12.2024
Kabul/Accepted: 19.06.2025

Abstract

Aim: This study analyzes the death rituals of celebrities in Turkey and their social reflections within the framework of Pierre Bourdieu's concepts of habitus and cultural capital. Death is considered a social reality shaped by an individual's social status and cultural accumulation throughout their life. The funerals of artists and prominent figures in society become moments where their cultural capital becomes visible at the ritual level. Funerals play a significant role in the construction of social memory, beyond individual loss.

Method: This study analyzes the post-mortem rituals of celebrities using a case study method. By analyzing how the media transmits these rituals to society, the study examines the process by which funerals become a collective ritual and makes a significant contribution to understanding the function of death rituals in the social structure within the framework of Bourdieu's concepts of field, habitus, and cultural capital.

Findings: This study analyzes the place of death rituals within the context of social structure and cultural capital, using Pierre Bourdieu's theoretical framework. The impact of rituals on social memory plays a critical role in the transmission of an individual's life and cultural values to the future. Therefore, death rituals can be considered an important tool in understanding social structure and cultural values. Bourdieu's concepts of habitus, field, and cultural capital offer a strong theoretical foundation for understanding the social dynamics of this process. Another important finding in this study is the influence of the media on death rituals. The media has been an effective tool in creating a collective ritual by dramatizing death news. Another striking aspect of death rituals is the lasting traces they leave in social memory. These traces make the individual's lifestyle, values, and social roles visible even after death.

Conclusion: Death rituals are considered not merely a matter of individual loss, but also a space where societal values and norms are reproduced. These rituals ensure the individual's continued existence as a social figure both during their lifetime and after death. The gravestones of artists become permanent symbols in the collective memory, reflecting their lifestyles. Consequently, death rituals offer a significant area of research as a reflection of an individual's lifestyle, social status, and cultural capital.

Keywords

Death, Habitus, Cultural Capital, Space, Celebrities

Giriş

Ölüm, bireysel bir gerçekliğin yanı sıra toplumsal ve kültürel bir olgu olarak da kabul edilir. Toplumların ölümle başa çıkma biçimleri, bireyin yaşam tarzı, toplumsal statüsü ve kültürel sermayesi ile doğrudan ilişkilidir. Pierre Bourdieu'nun *habitus* ve *kültürel sermaye* kavramları, ölüm ritüellerinin bireyin toplumsal hiyerarşideki konumuna göre nasıl şekillendiğini anlamada önemli bir teorik çerçeve sunar. Habitus, bireyin içinde bulunduğu sosyal yapıların içselleştirilmiş bir ürünü olarak, onun düşünce ve davranış kalıplarını belirleyen bir sistemdir. Kültürel sermaye ise bireyin bilgi, beceri ve semboller aracılığıyla toplumsal alandaki yerini tanımlar. Bu iki kavram, özellikle sanatçılar ve ünlü isimlerin ölüm sonrası ritüellerinde, onların hayatlarının bir yansıması olarak belirgin şekilde görünür hale gelir. Sanatçıların ve ünlü bireylerin cenaze törenleri, toplumun onlara atfettiği sembolik değerler doğrultusunda şekillenir. Sanatçıların cenazeleri, sahne yaşamlarının bir uzantısı gibi dramatik unsurlarla zenginleştirilir ve bireyin toplumsal hafızadaki yerini koruma çabası olarak da okunabilir. Bu farklılaşma, bireyin yaşam süresince edindiği sosyal ve kültürel birikimlerin ölüm sonrası hafızada nasıl temsil edildiğini ortaya koyar. Bu çalışmanın temel sorunsalı da burada yatmaktadır: Bireyin sosyal ve kültürel sermayesinin ölüm ritüellerine nasıl yansıdığı ve bu ritüeller aracılığıyla toplumsal hafızanın nasıl inşa edildiği.

Çalışmada, örnek olay incelemesi yöntemi kullanılarak ünlülerin ölüm sonrası ritüelleri analiz edilmiştir. Ferdi Özbeğin'in beyaz piyano şeklindeki mezar taşı, Kayahan'ın gitar formundaki mezarı, Kemal Sunal'ın film şeridi şeklinde tasarlanmış mezarı ve Zeki Müren'in sahnede vefatı gibi örnekler, bireyin yaşam tarzının ve toplumsal statüsünün ölüm ritüellerine nasıl yansıdığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu analiz, Türkiye'de sanatçıların ve ünlü isimlerin ölüm ritüellerinin, onların hayat hikâyeleri ve toplumdaki yerleriyle nasıl bütünleştiğini gözler önüne sermektedir. Teşvikiye Camii gibi sembolik mekanlarda düzenlenen cenaze törenleri, mezar taşı tasarımları ve medya tarafından ritüellerin dramatize edilmesi, bireyin kültürel sermayesinin ölüm sonrasında da görünür kılındığını kanıtlamaktadır. Sanatçıların ölüm ritüelleri, yalnızca bir vedalaşma töreni değil, aynı zamanda bireyin toplumsal hafızadaki yerini koruma çabasını da simgelemektedir. Bu örnekler, yaşam tarzı ve toplumsal statünün ölüm sonrası süreçlerde nasıl temsil edildiğini gösterirken, aynı zamanda kültürel sermayenin ritüeller aracılığıyla toplumsal hafızada nasıl yeniden üretildiğini de ortaya koymaktadır. Medyanın bu süreçteki rolü, ölüm ritüellerinin dramatize edilmesini ve geniş kitlelere aktarılmasını sağlamakla birlikte, toplumsal hafızanın yeniden inşa edilmesinde etkili bir araçtır. Bourdieu'nun teorik çerçevesi, ölümün yalnızca biyolojik bir son değil, aynı zamanda toplumsal yapıları ve bireysel habitus dinamiklerini

yansıtan bir olgu olduğunu vurgular. Bu doğrultuda çalışma, Türkiye’deki sanatçıların ve ünlü isimlerin ölüm ritüelleri aracılığıyla kültürel sermayelerinin nasıl temsil edildiğini analiz ederek, bireysel ve toplumsal boyutları birleştiren bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın önemi, ölüm ritüellerinin bireyin toplumsal konumu ve yaşam pratiği ile nasıl şekillendiğini göstermesinin yanı sıra, toplumsal yapının kültürel sermaye aracılığıyla nasıl yeniden üretildiğini ortaya koymasındır. Böylelikle, bireysel ölümün toplumsal ve kültürel anlamı, geniş bir perspektifte değerlendirilebilecektir.

Pierre Bourdieu ve Habitus Kavramı

Pierre Bourdieu, sosyal bilimlerde geliştirdiği kavramlarla geniş bir teorik çerçeve sunmuş, bu kavramlar birçok disiplinde kullanılabilir hale gelmiştir. Bourdieu’nün en bilinen kavramlarından biri olan “habitus”, yalnızca sosyoloji alanında değil, antropoloji ve halk bilimi gibi farklı disiplinlerde de uygulanarak geniş bir kullanım alanı bulmuştur.

Bourdieu’ya göre habitus, belirli bir çevrenin yapısal koşulları tarafından üretilen, dayanıklı ve aktarılabilir eğilimler sistemidir. Bu sistemler, bireylerin pratiklerini ve temsillerini yapılandıran ve düzenleyen ilkelerdir. Habitus, bireylerin sosyal dünyadaki pratiklerine nasıl anlam verdiklerini ve bu pratikleri nasıl ürettiklerini belirler (Bourdieu, 1977, s.72-95). Başka bir ifadeyle, habitus hem bireyi şekillendiren hem de bireyin eylemleri (pratikleri) tarafından şekillendirilen karşılıklı bir etkileşimdir.

Habitus, bireylerin toplumsal alanda edindikleri kalıcı ve aktarılabilir eğilimleri temsil eder. Bu eğilimler, bireylerin belirli sosyal alanlarda nasıl davranacaklarını ve bu davranışları nasıl anlamlandıracaklarını belirler. Bourdieu’ya göre habitus, bireylerin sosyal dünyada tanınmasını ve tanıdık hale gelmesini sağlayan pratik bilgi ve becerilerin bir bütünüdür. Bu kavram, sosyal pratiklerin üretiminde merkezi bir rol oynar ve bireylerin toplumsal alandaki konumlarını ve bu konumların gerektirdiği davranış kalıplarını anlamak için kritik bir araçtır (Bourdieu, 2002, s.558).

Habitus; bireyin, zorunluluklar sonucunda vardığı çıkmazlardan kurtulmasını sağlar. Bireyin toplumsal yapıdaki konumunu göz önünde bulundurarak, bu yapıya uygun çözümler üretmesine olanak tanır. Bu bağlamda, habitusun tarihsel bir yönü vardır. Habitus, geçmişten gelen ve geleceğe uzanan bir yapıya sahiptir; bu nedenle, tarihe dayanarak bireysel ve kolektif pratiklerin üretildiği bir “tarih üretimi” olarak da tanımlanabilir (Bourdieu, 2003, s.54; Elliot, 2003, s.109).

Habitus, bireylerin yaşam stilini ve tercihlerini şekillendiren köklü bir yapı olarak, insan davranışlarındaki birlik ve bütünlüğü sağlar. Habitus, bireylerin sosyal yapı içindeki çeşitli durumlarla başa çıkmalarını sağlayan bir strateji üretme ilkesi olarak işlev görür (Bourdieu, 2006, s.21). Habitus ne tam anlamıyla bireyseldir ne de bireylerin davranışlarını tek başına belirler; ancak bireylerin içinde işleyen yapılandırıcı bir mekanizma olarak, bireyin eylemlerini ve seçimlerini etkiler (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s.27).

Habitus kavramının işlevlerinden biri de bir eyleyicinin pratikleri ile mal ve varlıklarını birleştiren üslup birliğini aktarmaktır. Habitus, bir konumun içkin ve bağıntısal özelliklerini birlikçi bir yaşam stili içinde, insanların tercih ettikleri pratikler ve varlıklar arasında kurulan bir bütünde yansıtır (Bourdieu, 1995, s.23).

Habitus, yalnızca bireylerin pratiklerini organize eden bir yapı değil, aynı zamanda yapıların bireyler üzerindeki etkilerini gösteren bir yapıdır. Bireylerin içinde bulundukları sınıf, sahip oldukları alışkanlıklar, eğilimler ve yatkınlıklar, habitus kavramı ile açıklanır. Habitus hem kalıcı özellikler taşır hem de değişime açıktır. Ancak bu değişim, bireyin sahip olduğu sermayeler aracılığıyla gerçekleşir. Bu noktada, Bourdieu’nün “kültürel sermaye” kavramı devreye girer. Bourdieu, kültürel sermayeyi, habitus kavramı ile yakından ilişkilendirir. Kültürel sermaye, bireyin geçmişten getirdiği alışkanlıklarla doğrudan bağlantılıdır ve habitusun en belirleyici unsurlarından biridir. Bu sermaye, bireyin toplumsal yapısını belirleyen önemli bir ölçüttür (Baran, 2019, s. 19). Aynı zamanda kültürel sermaye, toplumda yüksek olduğu düşünülen değerler hakkında bilgi sahibi olmaktır (Palabıyık, 2011, s.135). Aynı zamanda kültürel sermaye; bir kişinin ya da bir toplumun sahip olduğu bilgi, beğeni, beceri, deneyim, sanat, bilim, inanç, ahlak, kural, alışkanlık ve geleneklere ait tüm manevi değerlerini kapsamaktadır (Cerit, 2012, s. 38). Kültürel sermaye, kişilerin formal veya informal yollarla edinmiş olduğu bilgi ve becerilerin toplamıdır. Bourdieu, kültürel sermayeyi aileden kazanılan nitelikleri belirten “miras ya da kalıtım yoluyla geçen kültür sermayesi” olmak üzere ikiye ayırarak inceler. Hangi yolla elde edilmiş olursa olsun her ikisi de entellektüel niteliklerin toplamına karşılık gelir (Ünal, 2004, s. 52).

Bourdieu’nun bu teorik tespitleri doğrultusunda, ölen kişinin habitusu ile kültürel sermayesi arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Habitusun belirleyici olduğu alanlardan biri olan ölüm ritüelleri, bireyin yaşam tarzına, toplumsal statüsüne ve kültürel sermayesine uygun bir şekilde şekillenir. Sanatçıların cenaze törenleri, halkın gözünde sahnede geçirdiği hayatlarının bir devamı olarak organize edilen ve toplumun geniş kesimlerini etkileyen ulusal ritüeller haline gelir. Bourdieu’nun teorisine göre, bu ritüeller, bireyin yaşamı boyunca edindiği kültürel ve sosyal sermayenin bir dışavurumudur (Bourdieu, 1990, s.54-78).

Hazret-i Mevlânâ'nın "Oğul! Herkesin ölümü kendi rengindedir" sözü, bu durumu özetleyen bir ifadedir (URL-1). Mevlânâ'nın bu ifadesi, ünlülerin ölümleri ve ölüm ritüellerinde karşımıza çıkan toplumsal etkileşimleri anlamada önemli bir referans sunar.

Sıradan insanların ölümleri, yaşadıkları hayat gibi daha mütevazı ve sessiz gerçekleşirken, toplum önünde bir yaşam süren sanatçılar ve siyasetçilerin ölümleri, bireysel bir deneyimden çok toplumsal bir olay haline gelir. Bu kişilerin geride bıraktıkları hayat, ölüm ritüellerine de yansır ve bu ritüeller, toplumun önünde, kameralar karşısında gerçekleşir. Dolayısıyla, ölüm ritüellerinin şekillenmesinde vefat eden kişinin habitusu belirleyici olurken, aynı zamanda toplumun bu süreçten beklentileri de yönlendirici rol oynar.

Habituslar ayrı ve ayırıştırıcı pratikler doğurur. Bunlar, aynı zamanda sınıflandırıcı şemalardır, farklı sınıflandırma ilkeleri, farklı görü ve ayırım ilkeleri, farklı zevklerdir. İyi ile kötü, güzel ile çirkin, saygın ile kaba vb. arasındaki ayrımları saptarlar ama bu ayrımlar özdeş değildir. Örneğin, aynı davranış ya da aynı eşya birisine saygın, diğerine fazla iddialı ya da gösterişli, bir üçüncüye de çok kaba görünebilir. (Bourdieu, 2015, s. 22).

Aynı zamanda belirli bir sınıfın üyeleri belirli sınıflama, değerlendirme, yargı, algı ve davranış biçimlerini paylaşırlar. Bu sınıfsal ve bireysel algılar, seçimler ve davranışlar arasındaki ara süreçler de sınıfsal habitusu (yani aynı sınıfa ait habitusların yapısal eğilimlerini) oluşturur. Bir anlamda sınıfsal habitus, benzer konumu paylaşanların kolektif bilincine karşılık gelir, zira o bireylerin dünyayı benzer biçimde sunmaları ve belirli bir tarzda sınıflama yapmaları, seçmeleri, değerlendirmeleri ve davranmalarını mümkün kılan bilişsel ve duygusal bir rehber sağlar (Çeğin ve Tatlıcan, 2014, s.326). Sınıf habitusu soyut bir kavram değildir, çünkü sadece "bireylerin pratikleri, birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkileri, konuşma biçimleri, yürüyüş tarzları, şeyleri yapma biçimleri ile var olur. Cemiyet hayatı olarak adlandırılan sosyetenin, ünlülerin yaşam biçimleri kadar ölümleri de ait oldukları cemiyet hayatına uygun olarak gerçekleşir. Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz sözünden hareketle, politikacılar, ilim insanları ve askerler öldüklerinde de nasıl bir hayat yaşadıysa o hayata uygun olacak şekilde bir törenle son yolcularına uğurlanırlar. Aksi bir durum toplumsal açıdan oluşan beklentiye karşılamamak olarak algılanır.

Bu çalışmada, Bourdieu'nun perspektifinden, Türkiye'de magazinsel olarak göz önünde olan (sanatçılar, ünlüler ve cemiyet hayatına mensup) kişilerin habitusuna uygun olarak şekillenen ölüm ritüelleri ve bu ritüellerin toplumsal yansımaları ele alınmaktadır.

Bourdieu'nun Yaklaşımıyla Televizyonun Toplumsal Figürlerin Ölümelerini Şekillendirme Gücü

Pierre Bourdieu, habitus kavramı çerçevesinde ünlülerin yaşamları, ölümleri ve cenaze törenlerinin medya ve televizyon üzerindeki yansımalarını analiz etmektedir. Bourdieu'ya göre televizyon, toplumsal figürlerin ve olayların sunumunda belirli kalıplar ve değerler yaratarak, toplumsal algıyı şekillendiren önemli bir araçtır. Habitus, bireylerin toplumsal çevrelerine göre biçimlenen düşünme, algılama ve hareket etme biçimlerini ifade eder. Medya ise habitus üzerinden toplumun figürler ve olaylar hakkındaki düşüncelerini yapılandırır ve yönlendirir.

Bourdieu, televizyonun ünlü kişilikleri nasıl sunduğunu açıklarken, bu figürlerin yaşamlarının ve ölümlerinin medyada toplumsal değerler ve beklentiler doğrultusunda şekillendiğini belirtir. "Televizyon Üzerine" adlı eserinde Bourdieu, televizyonun ünlülerin başarılarını olduğu kadar, skandal ve trajedilerini de belirli kalıplar içinde sunarak, sansasyonel ve dramatik bir yapı oluşturduğunu savunur. Özellikle cenaze törenleri gibi geniş kitleleri etkileyen olaylarda medya, bu figürlerin yaşamlarını idealleştirerek toplumsal hafıza inşa eder. Ünlülerin yaşamları ve ölümleri, cenaze törenleri aracılığıyla kolektif bir ritüele dönüştürülür ve televizyon bu sürecin ana aracı haline gelir. Cenaze törenlerinin televizyon kanallarında tüm gün boyunca naklen yayınlanması, bu olayların hem ulusal gündemde geniş yer bulmasını sağlar hem de toplumsal hafızada kalıcı izler bırakır.

Bourdieu, ünlülerin ölüm haberlerinin medyada işlenişini sembolik sermaye bağlamında değerlendirir. Habitusun etkisiyle toplumda özel bir yere sahip olan bu figürlerin cenaze törenleri, toplumsal anlam kazanmaktadır. Televizyon, bu törenleri geniş kitlelere aktarırken toplumsal hiyerarşiyi pekiştirir ve bu kişilerin sembolik değerlerini vurgular. Medya, cenazeleri büyük bir törensel etkinlik olarak sunarak, bu figürlerin yaşamlarını ve ölümlerini kolektif hafızanın bir parçası haline getirir. Bu tür bir medya temsili, toplumu bu figürlerin yaşamları ve ölümleri etrafında şekillendirilmiş bir "kolektif hafıza" yaratmaya teşvik eder. "Televizyon Üzerine" adlı eserinde Bourdieu, medyanın ünlülerin yaşamlarını ve ölümlerini belli bir çerçeve içinde sunarak, izleyicilere toplumsal normlar ve değerler dayattığını ileri sürer. Habitus kavramı, toplumsal sınıf farklılıklarını ve izleyicilerin medya aracılığıyla nasıl yönlendirildiğini açıklamak için temel bir araç olarak kullanılır. Televizyon, bu figürlerin yaşamlarını dramatize ederek toplumsal düzeni pekiştiren ve sembolik sermayeyi yeniden üreten bir araç olarak işlev görür.

Bourdieu televizyonun toplumsal figürler hakkında topluma belirli bir imaj sunduğunu ve bu imajın, figürlerin gerçek kimliklerinden çok, medya tarafından kurgulanmış bir versiyon olduğunu vurgular. Medya, bu figürleri idealleştirerek

topluma örnek kişiler olarak sunar. Ancak, Bourdieu'nün "Televizyon Üzerine" kitabında belirttiği üzere, bu sunumlar çoğu zaman gerçeklikten uzak bir "sahte gerçeklik" niteliğindedir. Bu tür bir medya temsili, izleyicilerin habituslarına uygun olarak belirli düşünce ve davranış kalıplarını benimsemelerine yol açar ve toplumsal değerlerin yeniden üretilmesine hizmet eder.

Bourdieu'nun Perspektifinden Türk Medyasında Ünlülerin Ölüm Haberleri

Türkiye'deki ünlülerin ölümleriyle ilgili başta TRT olmak üzere medyadaki söz konusu uygulamalar, Bourdieu'nun "Televizyon Üzerine" adlı kitabındaki tespitlerinin haklılığını akla getirmektedir.

Vefat haberinin duyurulmasıyla başlayan süreç, definden önce çeşitli adreslerde yapılacak törenler, kılınacak cenaze namazı süreci, cami avlusu ve defin edilme anı haber niteliği taşımaktadır. Gündemde kalmayı, unutulmamayı bir yaşam biçimi haline getiren ünlü isimler, ölümleri ile de gündem yaratmayı başarmaktadır. Başka bir deyişle, ölümleri de tıpkı yaşamları gibi habituslarına uygun olmaktadır. Bu durum, ünlülerin ölümünün hayatları kadar toplum üzerinde kalıcı bir etki bırakabileceğini göstermektedir.

İnternetin ve sosyal medyanın henüz yaygın olmadığı dönemlerde, ünlülerin ölüm haberlerinin gazete manşetlerinde yer alması ve ölüm ilanlarının sayfa sayfa yayımlanması, toplumsal bir beklentinin karşılanması olarak değerlendirilebilir. Hayatlarını toplumun gözleri önünde sürdüren ünlülerin cenaze törenlerinin de kamuoyunun dikkatine sunulması, bu durumun kültürel sermayenin şekillendirdiği habitus ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Ünlü ölümleri, toplumun ve ülkenin gündemini belirleyici nitelikte olup, bu durumun en dikkat çekici yönlerinden biri, bu ölümlerle ulusal çapta bir gündem oluşmasına rağmen, ulusal yas ilan edilmemesidir.

Ünlülerin ölüm haberleri de en az yaşamları kadar kamuoyunun ilgisini çeken ve yüksek reyting ve haber değeri taşımaktadır. Ani ya da hastalığa bağlı ölümleri, yazılı ve görsel medyada, internet ortamında ve sosyal medya hesaplarında geniş yer bulur. "Son Dakika; Flaş Gelişme, Sıcak Haber" başlıklarıyla duyurulan bu ölümler, tören detaylarının basın bültenleriyle duyurulmasıyla gündemde tutulur ve medya tarafından yoğun ilgiyle takip edilen reyting malzemesi haline gelir. Sinema ve müzik alanındaki sanatçıların ölüm haberleri; "bir yıldız daha kaydı", "şarkıların büyük ustası aramızdan ayrıldı", "şarkılar öksüz kaldı", "kemanın sesi sustu", şeklindeki ifadelerle ölüm haberleri verilmektedir.

Başka bir deyişle ünlülerin diri hali kadar ölü hali de medya için haber niteliğinde olduğu için kıymetlidir. Vefat haberinin duyurulmasıyla başlayan süreç, definden önce çeşitli adreslerde yapılacak törenler, kılınacak cenaze namazı süreci, cami avlusu ve defin edilme anı haber niteliği taşımaktadır. Gündemde kalmayı, unutulmamayı bir yaşam biçimi haline getiren ünlü isimler, ölümleri ile de gündem yaratmayı başarmaktadır. Başka bir deyişle, ölümleri de tıpkı yaşamları gibi habituslarına uygun olmaktadır. Bu durum, ünlülerin ölümünün hayatları kadar toplum üzerinde kalıcı bir etki bırakabileceğini gösterir.

1970'li ve 80'li yıllarda, televizyon yayınlarının tek bir kanal üzerinden yapıldığı dönemde, TRT toplumda önemli bir konuma sahipti. Mahalledeki haberleri herkesten önce öğrenen ve paylaşan kişiler için kullanılan "Ne ara duymuş da herkese yetiştirmiş, sanırsın TRT haberleri" benzetmesi, TRT'nin haberlerine olan güveni ve toplumdaki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. TRT yalnızca siyasi, ekonomik ve askeri konulara ilişkin haberler değil, aynı zamanda sanat, müzik ve eğlence dünyasındaki gelişmeleri de halka duyurmuştur. Bu haberler arasında, toplum tarafından sevilen ses ve sinema sanatçılarına ilişkin gelişmeler dikkat çekici bir yere sahiptir. Sanatçıların aldıkları ödüller kadar, ölüm haberleri de TRT'nin akşam ana haber bültenlerinde geniş yer bulmuştur.

Örneğin, Adile Naşit'in rahatsızlanarak hastanede tedavi altına alındığı haberi, 10 Aralık 1987 tarihinde TRT Ana Haber Bülteni'nde duyurulmuş, ertesi gün gerçekleşen vefatı yine aynı bültende izleyicilere iletilmiştir. TRT, o yıllarda vefat eden sanatçıların filmlerini yayın akışını değiştirerek "onların aziz anısına" anonsuyla seyircilere sunmuştur. Adile Naşit'in 11 Aralık 1987'deki vefatının ardından, defin günü olan 13 Aralık 1987 Pazar günü, TRT tüm yayın akışını değiştirerek "Neşeli Günler," "Hababam Sınıfı," "Süt Kardeşler" ve "Şabaniye" gibi filmlerini peş peşe yayımlamıştır. TRT'nin bu yayın politikası, sanatçıların habituslarının yanı sıra kültürel sermayelerinin sürekliliğinin göstergesi olmuştur. Özel TV kanallarının hayatımıza girmesiyle ünlülerin ölüm haberleri ve cenaze merasimlerini naklen yayınlamak, haber yapmak konusunda da rekabet yaşanmıştır. Söz konusu yayın politikası, 1999 yılında vefat eden Barış Manço, 2000 yılında vefat eden Kemal Sunal ve 2016'da vefat eden Tarık Akan için de hem TRT hem de özel televizyon kanalları tarafından da gerçekleştirilmiştir. Tüm bu örnekler, sanatçıların habituslarının ve eserlerinin toplum belleğinde yaşamaya ve hatırlanmaya devam ettiğini göstermektedir.

Türk pop müziğinin önemli isimlerinden biri olan Barış Manço'nun 1999 yılında hayatını kaybetmesi, benzer bir toplumsal deneyimi ortaya koymuştur. 1 Şubat 1999'da 56 yaşında Kadıköy Moda'daki evinde vefat eden Barış Manço'nun

ani ölümü, geniş bir toplumsal yankı uyandırmıştır. Manço'nun vefatının ardından televizyon kanalları günlük yayın akışlarını değiştirerek, cenaze törenini canlı olarak yayınlamış ve ana haber bültenlerinde sanatçının yaşamına geniş yer vermiştir. Bu durum, ölümün bireysel bir gerçeklikten ölen kişinin toplumsal kimliği aracılığıyla toplumsal bir deneyime dönüşmesine işaret etmektedir. Aynı zamanda, medya aracılığıyla yas ve matem toplumsallaşarak daha geniş bir kitleye aktarılmıştır. Barış Manço, ölümünün ardından geride bıraktığı eserleri, şarkıları, besteleri ve programlarıyla kültürel mirasının bir parçası olarak yaşamaya devam etmiştir. Bu durum, sanatçının kültürel sermayesinin ve habitusunun bir yansımasıdır. Örneğin, Manço'nun ölümünden sonra kaset satışlarında büyük bir artış olmuş, özellikle 1999 yılında yayımlanan "Mançoloji" albümü tiraj rekorları kırmıştır. Bu gelişmeler, sanatçının ölümünün ardından bile toplumsal hafızadaki güçlü varlığını ve kültürel değerinin sürekliliğini göstermektedir.

Ölümü ve cenaze töreniyle Türk medyasında derin iz bırakan bir diğer önemli isim, Sanat Güneşi olarak anılan Zeki Müren'dir. 1996 yılının Eylül ayında, TRT İzmir Televizyonu'nun davetlisi olarak katıldığı bir program sırasında, TRT'de şarkı söylediği ilk mikrofonun kendisine hediye edilmesinden beş dakika sonra geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetmiştir. Zeki Müren, hayata da seyircisine de yatakta değil sahnede veda etmiştir. Onun ölümü, "Ağaçlar ve sanatçılar ayakta ölür" sözüne en iyi örneklerden biri olarak hafızalarda yer etmiştir. Bursa'da gerçekleştirilen cenaze töreni, tüm televizyon kanalları tarafından dakika dakika canlı olarak yayınlanmış ve akşam ana haber bültenlerinde geniş bir şekilde yer bulmuştur. Zeki Müren, vasiyeti doğrultusunda Bursa Emir Sultan Mezarlığı'na defnedilmiştir. Sanat Güneşi olarak anılan Zeki Müren'in mezarı da habitusuna ve kültürel sermayesine uygun bir biçimde tasarlanmış; gök kubbe formunda olup Güneş ve yıldız motifleriyle süslenmiştir. (Foto.1) (URL-2)

Foto.1: Habitusa uygun şekilde vefat eden isimlerden biri de Zeki Müren olmuştur. Aldığı bir ödülün ardından, sahnede ve onu sevenlerin yanında, ödül töreninden yalnızca beş dakika sonra hayata gözlerini yummuştur. Mezarı, Bursa Emir Sultan Mezarlığı'nda yer almakta olup, 'Sanat Güneşi' unvanıyla anılmasından dolayı yıldız ve güneşi simgeleyen süslemelerle dikkat çekmektedir.

Kültürel Sermaye ve Habitusun Etkisinde Şekillenen Ölüm Ritüelleri

Kültürel sermaye, bireylerin toplumsal alanda elde ettikleri bilgi, beceri, eğitim ve sanatsal birikimlerdir. Bu sermaye, bireyin toplumsal statüsünü belirleyen en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkar. Sanatçılar, politikacılar ve ilim insanlarının ölümlerinde, bu kişilerin toplumsal statülerine uygun törenler düzenlenir. Habitus, burada devreye girerek, bireyin ölüm ritüelini toplumsal normlara ve bireyin sahip olduğu kültürel sermayeye uygun bir şekilde şekillendirir.

Sanatçıların ve ünlü kişilerin cenaze törenlerinde, bireyin yaşamı boyunca kazandığı toplumsal sermaye ve bıraktığı kültürel miras vurgulanır. Bu törenler, medya organları tarafından geniş bir kitleye ulaştırılır ve sanatçının habitusunun bir yansıması olarak toplumsal bellekte kalıcı bir iz bırakır. Örneğin, 2016 yılında vefat eden ünlü oyuncu Tarık Akan'ın cenaze töreni, onun sanatçı kimliği ve toplumsal aktivizmine uygun bir şekilde organize edilmiştir. Tören, büyük bir kalabalık tarafından takip edilmiş ve medya tarafından canlı olarak yayınlanmıştır. Bu tür törenler, sanatçının toplumsal rolünü ve yaşamı boyunca edindiği kültürel sermayeyi ölümünden sonra da devam ettiren ritüellerdir.

Ünlülerin, sanatçıların, politikacıların, ilim insanlarının ölüm haberleri başta olmak üzere, cenaze törenlerine ait süreç habituslarına ve kültürel sermayelerine uygun olacak şekilde yürütülmektedir. Ünlülerin, politikacıların ve ilim insanlarının ölümleri, yaşam tarzlarının doğal bir sonucu olarak toplumda iz bırakan ve gündem oluşturan ölüm

çeşididir. Yalnızca aile ve yakın çevreyi değil, toplumun geniş kesimlerini de etkileyen gazete manşetleri, ölüm ilanları ve televizyon haberleri ile ülkenin gündemine yerleşen ölümün kendisi değil habitusudur. Halk arasında ölüm ve ölen kişinin vefatının öğrenilmesinden sonra kullanılan söylemlerin önemli bir kısmı vefat eden kişinin habitusunu tamamlayan içeriğe de sahiptir.

Cenaze törenlerinin seyrini ve uygulanma aşamalarını habitusları belirlemektedir. Cenaze törenleri dini vecibeler çerçevesinde gerçekleştirilse de kişinin habitusuna uygun bir biçimde şekillenir. Ünlü isimlerin, sanatçıların ve sosyete kesiminin ölümleriyle başlayan, cenaze törenleriyle devam eden ritüel uygulamalarda dikkat çeken en önemli unsurlardan biri, cenaze namazının kılındığı cami ve defin edilecek mezarlığın seçimidir. Bu iki önemli adres, ölen kişinin kültürel sermayesi ve şekillendirdiği habitus doğrultusunda belirlenmektedir. Kültürel sermayeye uygun cami ve mezarlık seçimi, Bourdieu'nun "Alan"¹ kavramıyla ilişkilendirilebilir.

Alan, varlığını sürdürebilmek için habitusu şekillendirmektedir. Çünkü bir alan, yeniden üretimini sağlayacak eyleycilere ihtiyaç duyar ve bu eyleyciler de habitusun varlığı sayesinde etkin hale gelir. Bu bağlamda, habitus, yeniden üretimi sağlayarak alanın var olmasında önemli bir rol oynar. Bu durum, habitus ile alanın birbiriyle ne kadar sıkı bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Teşvikiye Camii, Bebek Camii, AKM (Atatürk Kültür Merkezi) ve Cemal Reşit Rey Konser Salonu gibi mekanlar, belirli bir kültürel sermayeye sahip bireylerin habituslarına uygun alanlar olarak öne çıkmaktadır. Ünlülere ait cenaze törenlerinde bu mekanlar, habitusun yeniden üretilmesine olanak sağlayarak Bourdieu'nun "Alan" kavramını somutlaştıran yerler haline gelmektedir. Böylece bu mekanlar, kültürel sermaye ve habitusun süreklilik kazandığı önemli alanlar olarak dikkat çekmektedir.

"Bizzat kendisinin bir ürünü olan "alan" la gerçek bir ontolojik suç ortaklığı ilişkisi içinde olan habitus, bilinçlilik gerektirmeyen bir bilme biçiminin, planlı olmayan bir niyetliliğin yönelmişliği kişinin açıkça ifade etmeden de geleceğe yönelmesini mümkün kılan dünyadaki düzenliliklere pratik hâkimiyetin bir ilkesidir. ... Habitus ve alan arasındaki iki yönlü ilişki derinlemesine analiz edilebilir: Yapılaşmış bir uzay olarak "alan" habitusu yapılandırma eğilimindeyken, habitus da alana ilişkin algıyı yapılandırma eğilimindedir (Bourdieu, 2007, s. 48). Habitusun şekillendirdiği ölüm merasimi çeşitlerine bakıldığında yalnızca ünlülerin ve cemiyet hayatına mensup kişilerin cenazeleri değil asker, politikacı ilim insanı tarikat mensuplarının da kendi habituslarının şekillendirmiş olduğu cenaze merasimlerinin ve adreslerinin olduğu dikkat çekmektedir. Habituslara uygun cenaze merasimlerinin gerçekleştirildiği; Teşvikiye camisi, Üsküdar Büyük Selimiye camisi, Ankara Kocatepe camisi, İstanbul Fatih camisi, Bebek ve Levent camilerin her biri, Bourdieu'nun kuramından baktığımızda "alan" kavramına karşılık gelmektedir.

Alan, yeniden üretimi sağlayacak pratiklere ihtiyaç duyar. Ünlülerin, politikacıların, ilim adamlarının askerlerin cenaze törenleri aracılığıyla etkin hale gelir. Alanı hareketlendiren canlandıran ise habitusun etkisidir. Adı geçen camiler belli bir habitusa ve kültürel sermayeye sahip insanların cenaze törenlerinde tercih ettiği adreslerdir. Teşvikiye camisi ünlülerin, Kocatepe camisi politikacıların, Üsküdar büyük Selimiye camisi askerlerin fatih camisi ise muhafazakâr kesimin biraya geldiği cenazelerinin buradan kaldırıldığı kendi habituslarına uygun "alanlardır". Sanatçı politikacı, asker ve ilim adamı ölüm olayında ve cenaze merasiminde karşımıza çıkan bu durum habitusla açıklanabilmektedir. Bu yönüyle habitus, kişiyi toplumsal düzendeki yerine uygun hâle getiren eylem eğilimleri setidir. Bireylerin hem psikolojik hem de biyolojik olarak oyuna dâhil olabilecek hâle gelmesini sağlar (Calhoun, 2007, s. 104). Ünlüler, politikacılar ve ilim insanların her ölümü ve ardından gerçekleşen cenaze törenleri, ölen kişinin kültürel sermayesine uygun olacak şekilde yeniden üretilen habituslarıyla dikkat çeker. Bu üretim, kültürel sermaye ve habitusun belirlediği alan çerçevesinde gerçekleşir. Ölen kişinin kültürel sermayesinin şekillendirdiği habitus, aynı zamanda cenazenin kalkacağı cami ve defin edileceği mezarlığı da belirlemektedir.

Alanın varlığı ve kendini yeniden yeniden üretme durumu habitusa bağlıdır. Teşvikiye camisi avlusundan kalkan her ünlü cenazesinde, Üsküdar Selimiye camisindeki her asker cenazesinde Ankara Kocatepe camisindeki her politikacı cenazesinde ve İstanbul Fatih camisindeki ilim insanları ve tarikat mensubu kişilerin cenaze namazlarında kültürel sermaye ve habitusa bağlı olarak yeniden üretme yaşanır ve devam eder. Camilerin kimliği, belli bir kesimin habitusuna ait cenaze törenleriyle şekillenir ve o kimlikle toplumda anılmaya başlar. Bir kesimin habitusuna uygun gördüğü önemli adreslerden biri haline dönüşür. Bu süreç, habitusun oluşması ve bu sayede alanın kendisini sürekli yeniden üretilmesiyle devam eder.

¹Alan, belli konumlar bütünü olarak o konumları işgal eden failler arasındaki ilişkisel yapıdır. "Alan" (champ) Bourdieu'nün sosyolojisindeki kilit mekânsal metaforlardan biridir ve habitusun işlev gördüğü toplumsal ortamın yapısını belirler. Alanlar; malların, hizmetlerin bilginin ya da statünün üretildiği, dolaşıma girdiği ve temellük edildiği (kendine mal etme) arenaları ve aktörlerin bu farklı sermaye türlerini biriktirip tekellerine alma mücadelesinde işgal ettikleri rekabete dayalı konumları ifade eder (Swartz, 2011, s. 167). Dolayısıyla alan, benzer habitus öğretilerini işleyenleri bir araya getirir. Belli bir alana dair yaptırımları ve uygulamaları ancak bunu benimseyebilecek habitusa sahip bireylerin pratik davranışları o alana meşruiyet kazandırır. Belli bir alanda yer almanın kabul edilmesi o alanın habitusunun benimsenmesi ile olur.

Ünlü ve Sanatçı Cenazelerinde Habitusun ve Kültürel Sermayenin İzleri

Ünlü isimlerin yaşamları kadar ölüm törenleri de kendi habituslarının renginde olmaktadır. Yaşam tarzlarına uygun olacak bir törenle uğurlanmaları yönünde toplumsal bir beklenti bulunmaktadır. «Sanatçılar ve ağaçlar ayakta ölürler» düşüncesi ve «seyirci sanatçıyı sahnede görmek ister» beklentisi, sanatçının ölümünün de göz önünde olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ünlülerin ölümleri ile başlayan ve cenaze törenleri ile devam eden ritüel uygulamalar; “Nasıl yaşarsanız öyle ölürsünüz nasıl ölürseniz öyle dirilirsiniz! (Münâvî, Feyzü’l-Kadîr, V, 663)” (URL-3) Hadis-i şerifinde buyrulan gerçekliğe uygun bir tablo sunar.

Bourdieu, medyanın ve televizyonun, ünlülerin yaşamları, ölümleri ve cenaze törenleri üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu, bu olayların topluma belirli bir çerçevede sunulduğunu ve medya aracılığıyla toplumsal normların ve değerlerin yeniden üretildiğini ileri sürer. Televizyon, bu figürlerin sembolik değerlerini yüceltirken, toplumun bu kişilere ve olaylara yönelik algılarını habitus üzerinden şekillendirir. Bourdieu’nun analizleri, medyanın nasıl bir hegemonya aracı olarak işlev gördüğünü ve toplumsal figürlerin yaşamlarının nasıl kitlelerin gözünde şekillendiğini anlamak için önemli bir çerçeve sunar.

Ünlülerin cenaze törenleri, yalnızca vefat eden bireyin ailesi ve yakın çevresi için değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde anlam taşıyan kamusal ritüellerdir. Bu törenlerin televizyon kanallarında canlı yayınlanması ve ana haber bültenlerinde geniş yer bulması, ölen kişinin yaşamı boyunca inşa ettiği sosyal sermayenin görünür bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Öte yandan bu törenler, yalnızca taziye sunma amacını taşımamakta; aynı zamanda katılımcıların kamusal alandaki sembolik sermayelerini sergiledikleri ve toplumsal görünürlüklerini pekiştirdikleri sosyal alanlara dönüşmektedir.

Habitus, kişinin içinde bulunduğu sosyal çevreye ve bu çevredeki ilişkilere dair önemli ipuçları verir. Bir sanatçının cenazesine katılan kalabalık, onun toplumdaki yerini ve toplumsal etkisini gösterirken, aynı zamanda sanatçının hayatı boyunca benimsediği değerlerin de bir yansımasıdır. Halk arasında “öyle adamın böyle cemaati olur” sözü, kişinin hayatta iken iletişim içinde olduğu, hayatına dahil ettiği ve bir ömür boyunca biriktirmiş olduğu insan hazinesinin niteliğini de gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Cenaze namazı için cami avlusuna gelen insan yapısı çeşitliliği, aslında o kişinin geride bıraktığı hayatının sürdürdüğü özeti niteliğindedir. Yaşam tarzının ve sahip olduğu sosyal çevreden gerçek bir kesit sunar. Adeta röntgenini çeker. Bu durum, insanların ait oldukları habitus ile de yakından ilgilidir. Ölüm bireysel bir gerçeklik olsa da cenaze töreni toplumsal bir kimliğe sahiptir.

Sanatçıların halk arasındaki yaygın ifade ile “ünlülerin” ölüm sonrası ritüellerinde nasıl bir rota izleneceğini de sahip oldukları habitusları tayin etmektedir. Ünlülerin habitusları her ne kadar bireysel bir yapı gibi görünse de “tabii onlar ünlü öyle olacak” şeklindeki halk arasında yaygın kullanılan ifadeler, toplumsal bir beklenti, dolayısıyla da habitusun toplumsal yapısını gözler önüne sermektedir. Vefat eden ünlülerin cenaze törenleri de habituslarına uygun olacak şekilde düzenlenmektedir.

Ölüm bireysel bir gerçeklik olmasına karşın, cenaze törenleri toplumsal bir kimlik taşır. Bu durum, özellikle toplumun göz önünde olan ve isim yapmış kişiler için daha belirgin bir hal alır. Bu bağlamda, İstanbul’da hayatını kaybeden tiyatro, ses ve sinema sanatçılarının cenazeleri, Atatürk Kültür Merkezi (AKM) ve Cemal Reşit Rey Konser Salonu gibi sembolik anlam taşıyan mekânlarda düzenlenen törenlerle gerçekleşmiştir. Sanatçılar, bu törenlerde hayranları ve sevenleriyle son kez buluşarak adeta vedalarını sahnede gerçekleştirmiştir. Bu toplumsal ritüel, aslında ölen kişinin tiyatroya olan bağlılığını ve sanata adanmışlığının yanında habitusunun toplumsallığını simgelemektedir.

6 Temmuz 2000 tarihinde vefat eden Türk sinemasının “Komik adamı” olarak da bilinen Kemal Sunal için de ilk tören AKM’de yapılmıştır (URL-4). 17 Şubat 2009 tarihinde vefat eden tiyatro sanatçısı Gazanfer Özcan için ilk tören Kadıköy’deki Şehir Tiyatroları Haldun Taner sahnesinde düzenlenmiştir. Törenin haberi bazı gazetelerde; “Büyük Usta Sahneye Son Kez Çıktı” (URL-5) manşetiyle verilmiştir. Oya Aydoğan (URL-6; Foto 2), sanatçı Berkant (URL-7; Foto.3), Ferdi Özbeğen (URL-8; Foto.4) için de ilk tören habitusuna uygun olarak Cemal Reşit Rey konser salonunda gerçekleştirilmiştir.

Atatürk Kültür Merkezi (AKM), 29 Ekim 2021’de yeniden açılmasının ardından, ünlü isimlerin cenaze törenlerinin gerçekleştirildiği önemli bir mekân olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, Türk sineması, müziği ve sanat dünyasının önde gelen isimlerinden Fatma Girik (URL-9; Foto. 5), İlhan İrem (URL-10; Foto. 6), Cüneyt Arkın (URL-11; Foto. 7), Özkan Uğur (URL-12; Foto. 8) ve Ferdi Tayfur (URL-13; Foto. 9) gibi figürlerin cenaze törenleri AKM’de düzenlenmiştir. Bu durum, AKM’nin yalnızca bir kültür ve sanat merkezi olmanın ötesinde, toplumsal hafızanın ve kültürel mirasın bir parçası olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Habitus ve kültürel sermaye bağlamında değerlendirildiğinde, bu tür mekânlar, sanatçıların ve ünlülerin toplumsal statülerini ölüm sonrasında dahi pekiştiren ritüel alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

İstanbul'da hayatını kaybeden ünlülerin önemli bir kısmının cenaze namazları Teşvikiye Camii'nde kılınmakta; defnedildikleri mezarlıklar ise (Zincirlikuyu, Aşıyan ya da Kanlıca gibi) genellikle habituslarına uygun olarak belirlenmektedir. Bu tür cenaze törenleri, sanatçının yaşamına ve sanatına duyulan saygının bir ifadesi olmanın yanı sıra, onların toplumsal hafızada nasıl yer edineceklerini de şekillendirmektedir.

Bugün saat 14:00 da Cemal Reşit Rey Konser Salonu'nda Biricik Annem 'Oya Aydoğan' için Anma Töreni düzenliyoruz. Sonrasında Levent Camii sinden ikinci namazına mütakiben cenaze namazı kılınacaktır. Daha sonrasında Ulus Mezarlığına defnedilecek.. Bütün dostlarımızı bekliyoruz...

Foto 2. Oya Aydoğan için Cemal Reşit Rey Konser Salonunda tören düzenlenmiştir. (URL-6)

Foto 3. 1 Ekim 2012 tarihinde vefat eden Türk müzik dünyasında "Samanyolu" şakısıyla tanınan Berkant için önce Cemal Reşit Rey'de tören düzenlenmiştir. Berkant, daha sonra Teşvikiye Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Zincirlikuyu'da toprağa verilmiştir. (URL-7)

Foto 4. 28 Ocak 2013 yılında vefat eden Ferdi Özbeğen'in cenazesi önce Cemal Reşit Rey Konser Salonu'na getirilmiş burada tabutunun yanına piyanosu ve beyaz çiçekler habitusuna uygun olacak şekilde konulmuştur. Törenin sonrasında, Levent Camii'nde kılınan cenaze namazının ardından Ulus Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. (URL-8)

Foto 5. 27 Ocak 2022 tarihinde vefat eden Ünlü Sinema oyuncusu Fatma Girik'in cenazesi bir dönem Belediye Başkanlığı yaptığı Şişli Belediyesine ardından da AKM'ye getirilmiştir. Buradaki törenin ardından Teşvikiye Camisinde kılınan cenaze namazının ardından Bodrum'da toprağa verilmiştir. (URL- 9)

Foto 6. 29 Temmuz 2022 tarihinde vefat eden ünlü sanatçı İlhan İrem'in cenazesi vasiyeti gereği, AKM'ye getirilmiştir. Törende İlhan İrem'in şarkılarıyla hazırlanan kısa video gösterimi izletilmiştir. "Usta sanatçı için törende konuşmalar da yapıldı. Törende dostları da İlhan İrem'i anlattı. Konuşmaların ardından İrem'in naaş Bebek Camisinde kılınan cenaze namazının ardından Aşyan mezarlığında defin edilmiştir." (URL- 10)

Foto 7. Haziran 2022’de 85 yaşında hayatını kaybeden Yeşilçam’ın usta ismi Cüneyt Arkin için AKM’de düzenlenen törene Ediz Hun, Ahmet Arıkan, Nuri Alço’nun da aralarında bulunduğu Yeşilçam’ın ünlü isimleri katılmıştır. Tören, Cüneyt Arkin’in unutulmaz filmlerinden kesitlerin yer aldığı sunum ile başlamış ve bitiminde Arkin, dakikalarca ayakta alkışlanmıştır. (URL- 11)

Foto 8. 10 Temmuz 2023 tarihinde vefat eden MFÖ grubundan Özkan Uğur’un AKM de düzenlenen cenaze töreninde tabutunun yanına kendisiyle özdeşleşen elektro gitarları konulmuştur. Grup üyesi, Mazhar Alanson; “Özkanım ele güne karşı yapayalnız, böyle de olmaz ki...” sözüyle konuşmasına başlamıştır. (URL-12)

Foto.9: 2 Ocak2025’ tarihinde 79 yaşında vefat eden, Arabesk müziğin efsane isimlerinden Ferdi Tayfur’un Türk bayrağına sarılı cenazesi, AKM’ de düzenlenen törenin ardından, Levent Barbaros Hayrettin Paşa Camii’nde ikinci namazını müteakip kılınan cenaze namazının ardından Yeniköy Mezarlığı’nda toprağa verilmiştir. (URL-13)

Ünlülerin, sanatçıların ve sosyete kesimin cenaze törenlerinde dikkat çeken bir diğer önemli ayrıntı ölen kişiyi uğurlama yöntemleridir. Özellikle sanat camiasından vefat eden tanınmış isimlerin cenazesi AKM’den ya da cami bahçesinde uğurlanırken tabutunun alkışlanması Hz. Mevlana’nın; “Herkesin ölümü kendi rengindedir” sözünü tekrar, akıllara getirmektedir. Sanatıyla ve seyircinin alkışlarıyla yaşayan, alkışı seyircinin takdiri olarak gören sanatçılar, tüm yaşamlarında olduğu gibi ölümlerinde de alkışlarla uğurlanması; “bize sanatınla yaşattığın güzellikler adına” teşekkür ediyoruz anlamına gelmektedir.

Cenaze töreni esnasında dikkat çeken bir diğer husus ise kültürel sermayenin etkisiyle şekillenen başsağlığı söylemleridir. Vefat eden ünlüler ve sanatçılar için habituslarına uygun olacak şekilde “Işıklarda uyusun”, “Işıklar içinde uyusun”, “Gittiği yerden bizi izleyecek biliyoruz”, “gittiği yerde yıldızı parlсын”, “sahne ışığı hiç sönmesin” “selam söyle bu sahneden uğurladıklarımıza” şeklindeki söylemlerin her biri, vefat eden kişinin habitusuna uygun başsağlığı söylemleridir. Aslında bu söylemler, Anadolu halk kültüründeki; “nur içinde yatsın” ifadesinin habitus uyarlamasını oluşturmaktadır.

Cenazeye katılanların önemli bir kısmı acıyı paylaşmaktan ziyade basına görüntü vermek, ertesi gün gazetelerde isminin haber içinde geçmesini sağlayarak cenaze törenlerinde toplumsal görünürlük görevini başarıyla yerine getirmek kaygısıyla hareket etmektedir. Geçtiğimiz yıllarda kaybettiğimiz, Oya Aydoğan ile ünlü müzisyen Özkan Uğur’un AKM’deki cenaze töreni ile ilgili basında “ünlüler akın etti” başlığıyla yer verilmiştir. (Foto.10.-11.)

Foto 10. Oya Aydoğan’ın Teşvikiye camisindeki cenaze törenine katılan ünlülerin çekilmiş fotoğrafları Cem Yılmazın skecinde mizahi olarak dile getirmiş olduğu rayban gözlük, gözlüksüz alınmaz şeklindeki tespitlerini doğrulamaktadır.

Foto 11. Ünlülerin katıldıkları cenaze törenleri toplumsal açıdan görünürlüklerini artırmak için en ideal habitus alanlarını oluşturmaktadır. Ayrıca bu fotoğraf, Cem Yılmaz’ın ünlüler dünyasındaki cenaze törenleri için kurmuş olduğu; “Gözlük Ne Büyüksa Acı da O Kadar Büyüktür” sözünün gerçekliğini doğrulamaktadır. (URL-14)

Bu durumu, ünlü komedyen Cem Yılmaz, 2012 yılında yapmış olduğu skecinin bir bölümünde “Bir de Artist Ölümü diye bir şey var” sözüyle mizahi açıdan gönderme yaparak işlemiştir:

“Artistin ölümü kötü. Kalıcı olmak diye bir iddiası var ya. Ben kalıcı olmak istiyorum sözüne inat herkes ölecek. Artistin kalıcı olmak üzerine bir iddiası olduğu için onun gidişi de daha eziyetlidir. Normal insanın cenazesine sevdikleri ailesi gelir. Nasıl bilirdiniz? İyi bilirdik diyor. Öyle gönderiliyor. Bizimkinde öyle değil ama Artist Cenazesi diye bir şey var. Teşvikiye Camisi’nden kalkan. Rayban sponsorluğunda. Gözlüğü olmayan giremez. ‘Acımız büyük!’ sloganıyla giriş yapılır Teşvikiye Camisi’ne. ‘Acımız büyük! Acı büyükse gözlük de büyük. Gelirler zaten iki klişe laf vardır artist ardından söylenen. ‘Acımız büyük’ o Allah’ın emri. Gözlüğe baksana. Acı küçük olabilir mi? Eğer komedyense giden 2 tane cümle tespit ettim. Ya biri ya öteki söyleniyor. Mikrofonlar uzatılınca ‘Büyük komedyendi, ne söylemek istiyorsunuz?’ denildiğinde; ‘son şakasını yaptı bize’. İkinci klişe laf da şu; ‘bu sefer güldürmedi bizi’ e öldüm de o yüzdendir. Mesai bitmedi mi? Ölen insan nasıl güldürsün seni? Bırak bari ceset üzerinden edebiyat yapma” (URL-14).

Cem Yılmaz bu skeci ile aslında ünlülere ait cenaze törenleri hakkında toplumda oluşan algıya mizahi bir perspektiften değinmiştir.

Sanatçı ve Ünlülerin Kültürel Sermaye ve Habitusunu Ölümsüzleştiren Ölüm Mimarisi Unsurları

Mezar taşları, bireyin yaşamı boyunca edindiği sosyal statü ve kişisel değerleri yansıtan sembolik unsurlar olmuştur. Türkiye'deki ünlüler ve sanatçılar için hazırlanan mezar taşları, onların başarılarını, sanatlarını ve yaşam felsefelerini özel tasarımlarla ölümsüzleştirmiştir. Bu mezar taşları, sahip oldukları habitus ve kültürel sermayeyi vurgulayarak bireyin toplumsal statüsünü ve kimliğini ölümden sonra da görünür kılmıştır.

Türkiye'de ünlülerin mezarları, dikkat çekici semboller, sanatsal motifler ve kişisel başarılarını simgeleyen yazılarla donatılmıştır. Bu sayede, sanatçıların ve ünlülerin toplum üzerindeki etkisi ölümden sonra da canlı tutulmuştur. Mezar taşlarında kullanılan semboller ve yazılar, bireyin yaşamının toplumsal bellekteki izini hatırlatma ve unutulmama kaygısını yansıtmaktadır. Her birey ölümü kendi yaşam deneyimine uygun şekilde karşılar. Ünlüler ve sanatçılar ise, ölümü kendi habituslarına ve kültürel sermayelerine uygun biçimde yaşamış ve geride bıraktıkları mezar taşlarıyla kendilerine özgü bir 'ölüm rengi' oluşturmuşlardır. Böylece, mezar taşları aracılığıyla sanatçıların toplumsal görünürlükleri sürdürülmüş, gömüldükleri kutsal ve toplumsal mekânlarla varlıkları devam ettirilmiştir. Bu durum, farklı habitus ve kültürel sermaye anlayışlarına dayalı ölüm ritüellerini ve bu ritüellerin toplumsal bellekteki yerini ortaya koymuştur. Sanatçılar ve ünlüler, hayatları boyunca edindikleri toplumsal görünürlüklerini ölümden sonra da sürdürmüş; bu da habituslarının, yalnızca yaşamlarında değil, ölümlerinde de toplumsal ve kültürel anlam taşıdığını göstermiştir.

Beyaz piyanosu ile özdeşleşen 2013 yılında vefat eden Ferdi Özbeğen'in Ulus Mezarlığı'ndaki kabri, yine habitusuna uygun olarak kendisiyle özdeşleşen beyaz piyano şeklinde yapılmıştır.

"Özbeğen'e piyano gibi mezar" başlığıyla Ünlü magazinci Ali Eyüboğlu köşesinde haber yapmıştır: Mezarının güzelliğinden hareketle Özbeğen'in habitusuna gönderme de bulunmuştur: Şarkıcı için yapılan piyano şeklindeki mezar taşının yeni bittiğini ve ortaya çıkan görüntüyü çok beğendiğini söyledi. Karar, cep telefonu ile çektiği fotoğrafı gösterdi. Mezara güzel denir mi bilmiyorum? Âmâ fotoğraftaki görüntü Türkiye'nin piyanosuyla tanıyıp sevdiği Ferdi Özbeğen'e yakışır bir şeydi ve gerçekten de güzeldi." (URL-15) (Foto.12)

Foto 12. Ferdi Özbeğen'le özdeşleşen beyaz piyanosunu hatırlatan ve o şekilde tasarlanan mezar taşı, Özbeğen'in sanat yaşamını dolayısıyla habitusunu ölümsüzleştirmiştir.

06.04. 2015'te vefat eden, yaptığı sayısız bestelerle gönülleri titretmiş olan ünlü besteci ve yorumcu Kayahan'ın cenazesi de tıpkı diğer ünlüler gibi habituslarına uygun olarak önce Cemal Reşit Rey konser salonunda düzenlenen törenin ardından cenaze namazı Teşvikiye camisinde kılınmıştır (URL-16) Kayahan'ın İstanbul Kanlıca Mezarlığı'ndaki mezar taşı, habitusuna uygun şekilde tasarlanmıştır. Kayahan ile özdeşleşen, televizyon programlarında, kliplerinde, albüm kapaklarında ve konserlerinde elinden düşürmediği gitarı, mezar taşında sembolik bir yer bulmuştur. Ayrıca, 'Yolu sevgiden geçen herkesle bir gün bir yerde buluşuruz' sözü, mezar taşının baş şahidesinde yer alarak sanatçının sevgi ve birliktelik felsefesini ölümsüzleştirmiştir. (Foto.13)

Foto 13. Türk pop müziğinin usta yorumcusu Kayahan'ın Kanlıca Mezarlığı'ndaki mezar taşı habitusunu yansıttak şekilde yapılmıştır.

Söz yazarı kimliğinin yanı sıra renkli ve eğlenceli kişiliğiyle bilinen Aysel Gürel 2008 yılının şubat ayında vefat etmiştir. Cenazesi diğer ünlülerde olduğu gibi habituslarına uygun olarak Teşvikiye Camii'nde kılınan cenaze namazından sonra Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defin edilmiştir. Cenaze töreni de Aysel Gürel'in yaşadığı hayat tarzı gibi son derece renkli olmuştur.

Ölüm ritüelleri de yaşadığı hayatın renginde olmuştur: "Caminin avlusuna kırmızı halı serilmesi dikkat çekerken ziyaretçilerin Aysel Gürel'e düşüncelerini yazdıkları bir de hatıra defteri konuldu. Aysel Gürel'in tabutunun üzerinde pembe iki tane parlak simli gözlük, pembe taç ve yine pembe renk otriş olması dikkat çekti. Çok sayıda basın mensubunun da izlediği cenaze töreninde Müjde Ar ve Ercan Karataş ziyaretçilerin taziyelerini kabul etti. Cenazede birkaç tane yaşlı kadının tıpkı Aysel Gürel gibi gözlüklere kadar her ayrıntıyı düşünerek rengarenk giyinmesi de gözlerden kaçmadı" (URL-17). (Foto 14).

Foto 14. Türk pop müziğinin ünlü söz yazarı Aysel Gürel’in cenaze töreni, habitusunu yansıtacak şekilde düzenlenmiştir. Aynı şekilde, Zincirlikuyu Mezarlığı’ndaki mezar taşı da onun yaşam tarzını simgeleyecek şekilde tasarlanmıştır.

Aysel Gürel, yaptığı işi yansıtan habitusuna uygun bir topluluk tarafından son yolcuğuna uğurlanmıştır. Cenazesine katılan isimlere bakıldığında, zamanında beste ve şarkı sözü verdiği elinden tuttuğu isimlerden oluşmaktadır:

“Sezen Aksu, Önder Fırat, Müjde Ar, Ercan Karakaş, Reyhan Karaca, Jale, Niran Ünsal, Zerrin Özer, Rober Hatemo, İbrahim Tatlıses, Harun Kolçak, Aydemir Akbaş, Nuri Alço, Sertab Erener, Suavi, Sezen Cumhuri Önal, Sibel Turnagöl, Cem Hakko, Ali Rıza Binboğa, Şişli Belediye Başkanı Mustafa Sarıgül, Zeynep Tunuslu, Tekin Akmansoy, Deniz Akkaya, Yonca Evcimik. Yeliz, Gora Mafyan, Aysun Kayacı, Nazan Şoray, Ahmet Selçuk İlkan, Orhan Gencebay, Yavuz Bingöl, Adnan Şenses, Metin Özülkü, Berhan Şimşek, Sevim Emre, Burak Kut. Nükhet Duru, Müjdat Gezen, Hülya Koçyiğit, Selim Soydan, Sefa Önal, Yılmaz Ulusoy, Şahnaz Çakıralp, Cemil İpekçi, Burcu Kara, Seray Sever, İlhan Şeşen, Şansal Büyüka, Kenan Işık, Behzat ve Süheyl Uygur, gibi ünlü simaların göz yaşlarını tutamadıkları gözlemlendi” (URL-18).

Aysel Gürel’in habitusuna uygun olarak tasarlanan mezar taşında da o meşhur gözlüklerine yer verilmiştir. Kızı Mehtap Ar üzerinde “Ne yıkılırım ne sökülürüm, bir çınar gibi göğe dururum” yazan mezar taşı için; “Annemin gözlükleri meşhurdu, biz de böyle bir şey yaptırmak istedik” demiştir. (URL-19).

Foto 15. Sinema sanatçısı Kemal Sunal’ın Zincirlikuyu Mezarlığı’ndaki mezarı, oynadığı sayısız filme ve oyunculuk kariyerine atıfta bulunmak amacıyla film şeridi şeklinde tasarlanmıştır.

Foto 16. Sinema sanatçısı Sadri Alışık ve eşi Çolpan İlhan'ın Zincirlikuyu Mezarlığı'ndaki kabirleri, film şeridi şeklinde tasarlanmış mezar taşlarıyla dikkat çekmektedir. Bu mezar taşlarında, Sadri Alışık ile özdeşleşen şapkanın işlendiği detaylar, sanatsal kimliğini ve kültürel sermayesini yansıtmaktadır.

Foto 17. Türk tiyatrosunun ve mizahının usta ismi Nejat Uygur'un Zincirlikuyu Mezarlığı'ndaki habitusunu yansıtabilecek şekilde tasarlanmış mezar taşındaki adı üzerinde bir kelime oyunu yapılarak ölüme mizahi bir boyut kazandırılmıştır.

Levent Kırca'nın mezarı da habitusuna ve sanatına uygun olacak şekilde Mimar Erhan İşözen tarafından tasarlandığını ve Levent Kırca'nın bıyıklarını simgelediğini Gazeteci Cengiz Semercioğlu'ndan öğrenmekteyiz:

"Levent Kırca'nın mezarlığını tasarlarken neye dikkat ettiğini sordum Mimar Erhan İşözen'e...Elbette alametifarıkası olan bıyıkları" dedi...Mezarlığın hemen üzerine, kuşların gelip su içmesi için yapılan iki çukur Levent Kırca'nın pos bıyıklarını simgeliyormuş... "Levent Kırca 1948-2015" yazısının altında bulunan iki düz simetrik çizgi de yine Levent Kırca'nın bıyıklarının soyut haliymiş... "Bir çocuğa Levent Kırca'yı çiz deseniz, bıyıklarının yerine böyle iki düz kalın çizgi çizer. Mezar taşındaki yazının altındaki bu bölümleri de bıyıklarının soyut hali diye düşündüm" dedi (URL-20). (Foto.18)

Foto 18. Mezarın üzerinde yapılan iki çukur hem kuşların gelip su içmesi için hem de Levent Kirca'nın pos bıyıklarını simgelemektedir. "

Kültürel sermaye ve habitus, yalnızca mezar taşlarında değil, yaşamın içinde ölümsüzleştirilen kentsel mekânlarda da varlığını sürdürmektedir. Habituslarına uygun olarak, isimlerinin ölümsüzleştirilmesi ve her zaman hatırlanmaları amacıyla ünlülerin isimleri çeşitli kentsel ve kamusal alanlara verilmiştir. Bu durum, kültürel sermaye tarafından şekillendirilen habitus kavramının, bu alanlara verilen isimler aracılığıyla somut bir şekilde görünürlük kazandığını göstermektedir.

Bu mekânlar, kimi zaman bir şehrin caddesi, sokağı ya da mahallesi; kimi zaman ise bir üniversite, konser salonu veya kültür merkezi gibi kamusal alanlar olarak karşımıza çıkar. Bu isimler, bedensel varlıkları dünyadan ayrılmış olsa da habituslarına ve kültürel sermayelerine uygun bir biçimde yaşamaya devam eder. Bir sokağın, kültür merkezinin, üniversitenin, hastanenin, çocuk parkının, kütüphanenin ya da eğlence mekânının ismi olarak hayatın içinde anılmaya ve toplumsal bellekte yer edinmeye devam ederler. Örneğin, Avcılar Barış Manço Kültür Merkezi, Bodrum Zeki Müren Sokak, İstanbul Ayhan Işık Caddesi, Cihangir Gazanfer Özcan Sokak, Balçova Adile Naşit Sokak, İstanbul Tarık Akan Parkı ve Yıldız Kenter Tiyatrosu gibi mekânlar, bu isimlerin kültürel sermayelerine uygun şekilde kent yaşamında ölümsüzleştirildiğini göstermektedir. Bu sayede, ünlüler isimleriyle anılan kentsel mekânlarda hayatın içinde varlıklarını sürdürerek, toplumsal hafızada ölümsüzleşmekte ve her zaman hatırlanmaya devam etmektedir. Kentsel mekânlara sanatçıların ve ünlülerin isimlerinin verilmesi, bir anlamda sanata ve sanatçılara toplumun ve yetkililerin gösterdiği bir vefa örneği olarak da değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Pierre Bourdieu'nun habitus ve kültürel sermaye kavramlarından hareketle, ünlülerin ölüm ritüellerinin toplumsal yansımalarını incelemeyi ve bu ritüellerin Türkiye'nin sosyal ve kültürel yapısındaki yerini anlamayı amaçlamıştır. Ölüm ritüelleri, bireyin yaşamı boyunca biriktirdiği sosyal ve kültürel sermayenin, ölüm sonrasında da toplumsal bellek aracılığıyla süreklilik kazandığı bir alana işaret etmektedir. Bu ritüeller, cenaze törenlerinden mezar taşlarına, medyanın haber dili ve sunumuna kadar geniş bir yelpazede toplumsal anlamlar üretmektedir. Habitus kavramı, bireyin toplumsal konumunun ölüm ritüellerine olan etkisini açıklamada kritik bir rol oynamıştır. Özellikle sanatçıların ve ünlülerin ölüm sonrası ritüelleri, toplumsal bir statü ve hafıza inşa süreci olarak görülmektedir. Bu ritüellerdeki mekân seçimi, katılımcı profili ve tören detayları, ölen kişinin hayatı boyunca edindiği toplumsal ve kültürel sermayenin bir uzantısıdır. Teşvikiye Camii, Cemal Reşit Rey Konser Salonu veya AKM gibi mekanlar, belirli bir habitusa sahip bireyler için anlam yüklenmiş "alanlar" olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada ortaya çıkan önemli bir diğer bulgu, medyanın ölüm ritüellerindeki etkisidir. Medya, ölüm haberlerini dramatize ederek kolektif bir ritüel yaratma konusunda etkili bir aracı olmuştur. Özellikle televizyon, yazılı basın ve sosyal medya platformları, ünlülerin ölümlerini yalnızca bir haber olarak sunmakla kalmayıp, toplumsal hafızanın yeniden üretimine de katkıda bulunmaktadır. Medyanın, toplumsal normları ve değerleri bu ritüeller üzerinden yeniden üretme işlevi, ölümün bireysel bir gerçeklik olmaktan çıkarak toplumsal bir olaya dönüşmesine zemin hazırlamaktadır. Örneğin, sanatçılar için düzenlenen törenler, yalnızca birer veda değil, aynı zamanda onların kültürel miraslarının bir kutlamasıdır. Mezar taşları ise bireylerin habitusunun ve kültürel sermayesinin ölüm sonrasında da

devam eden birer sembolü olmuştur. Örneğin, Kemal Sunal'ın film şeridi şeklindeki mezarı, Zeki Müren'in yıldızlarla süslenmiş mezarı ve Aysel Gürel'in gözlük detayı taşıyan mezarı, her birinin yaşam tarzlarını ve sanatlarıyla edindikleri kültürel sermayeyi yansıtmaktadır. Bu semboller, toplumsal hafızada kalıcı bir iz bırakma ve unutulmamayı sağlama amacı gütmektedir. Mezarlıkların seçiminde de habitus ve kültürel sermaye belirleyici olmaktadır. Zincirlikuyu, Kanlıca veya Emir Sultan Mezarlığı gibi mekanlar, bireyin toplumdaki konumunu ve yaşamında sahip olduğu değerleri ölüm sonrasında da taşımaktadır.

Sanatçıların ve ünlülerin yaşamlarında olduğu gibi ölümlerinde de toplumsal görünürlükleri devam etmektedir. Bu görünürlük, sadece medyada değil, aynı zamanda toplumun çeşitli katmanlarında da kendini göstermektedir. Örneğin, cenaze törenlerine katılan kalabalık, ölen kişinin toplumsal etkisini ve toplumdaki yerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, "öyle adamın böyle cemaati olur" ifadesi, cenaze törenlerinin bireyin toplumsal ilişkilerini ve birikimini yansıttığını açıkça ifade etmektedir. Bourdieu'nun alan teorisi, bu ritüellerin toplumsal yapılarla olan ilişkisini anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Habitus ve alan arasındaki karşılıklı etkileşim, ritüellerin hem bireysel hem de toplumsal anlamlarını şekillendirmektedir. Özellikle sanatçılar ve ünlülerin cenaze törenleri, onların yaşamları boyunca inşa ettikleri kültürel sermayenin bir yansımasıdır. Bu törenler, bireyin toplumsal bellekteki yerini koruma çabası olarak değerlendirilebilir.

Ölüm ritüellerinin bir diğer dikkat çekici yönü ise, toplumsal bellekte bıraktığı kalıcı izlerdir. Bu izler, bireyin yaşam tarzını, değerlerini ve toplumsal rollerini ölüm sonrasında da görünür kılmaktadır. Örneğin, sanatçılar için düzenlenen törenler, onların sanat yaşamlarına birer övgü niteliği taşımaktadır. Bu ritüeller, aynı zamanda toplumsal hafızanın bir parçası olarak gelecek nesillere aktarılmaktadır. Medyanın bu süreçteki rolü, toplumsal değerlerin ve normların yeniden üretilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Medya, toplumsal olayları dramatize ederek geniş kitlelere ulaştırırken, aynı zamanda bu olayların toplumsal anlamını şekillendirmektedir. Ünlülerin ölümleri, medyada geniş yer bulmakta ve bu süreçte toplumun dikkatini çeken kolektif bir hafıza yaratılmaktadır. Örneğin, Zeki Müren'in sahnede vefatı veya Barış Manço'nun ölümünden sonra artan albüm satışları, bu durumun somut örneklerindendir.

Bu bağlamda, ölüm ritüelleri sadece bireysel bir kaybın ötesinde, toplumsal değerlerin ve normların yeniden üretildiği bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu ritüeller, bireyin yaşamında olduğu kadar ölüm sonrasında da toplumsal bir figür olarak varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Sanatçıların mezar taşları, toplumsal hafızada birer sembol olarak kalıcı hale gelmekte ve onların yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Sanatçılar arasında Aysel Gürel'in mezar taşında kullanılan pembe simli gözlük ve "Ne yıkılıyorum ne sökülürüm" yazısı, sanatçının yaşam felsefesini ve renkli kişiliğini mezarına taşıyan çarpıcı bir örnektir. Benzer şekilde, Zeki Müren'in sanat güneşi olarak anılmasına uygun yıldızlarla süslü mezarı, sanatçının toplumdaki kültürel rolünü ölümsüzleştirmektedir. Özkan Uğur'un cenaze töreninde, derviş usulüne uygun ritüellerin uygulanması ve AKM'de gerçekleştirilen tören, sanatçının sahip olduğu çok katmanlı kimliğin bir yansımasıdır. Toplum, ölüm ritüelleriyle yalnızca bireyi uğurlamakla kalmaz, aynı zamanda kültürel değerleri de yeniden üretir. Ağaçların da sanatçılar gibi ayakta öldüğü metaforu, özellikle sanatçılar için ölümün bir son değil, toplumsal bellekte bir yeniden doğuş olduğu fikrini destekler niteliktedir. Habitusun belirleyiciliği, cenazelerin şekillenmesinde olduğu kadar, bireylerin yaşam tarzlarının yansıtılmasında da ön plandadır.

Sonuç olarak, ölüm ritüelleri, bireyin yaşam tarzının, toplumsal statüsünün ve kültürel sermayesinin bir yansıması olarak önemli bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu çalışma, Pierre Bourdieu'nun teorik çerçevesini kullanarak, ölüm ritüellerinin toplumsal yapı ve kültürel sermaye bağlamındaki yerini analiz etmiştir. Ritüellerin toplumsal hafıza üzerindeki etkisi, bireyin yaşamının ve kültürel değerlerinin geleceğe taşınmasında kritik bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, ölüm ritüelleri, toplumsal yapının ve kültürel değerlerin anlaşılmasında önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Bourdieu'nun habitus, alan ve kültürel sermaye kavramları, bu sürecin toplumsal dinamiklerini anlamak için güçlü bir teorik temel sunmaktadır.

Kaynaklar

ARPACI Y. G. (2012), Gök-Tanrı İnancının Bilinmeyenleri Din ve Millet Kavramları Akay Kine'nin Bilgileri Işığında, İstanbul: Çatı Kitapları

BARAN A.G. (2019), Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler, "Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi" (Ed. Serap Suğur, Aylin Görgün Baran), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

BOURDIEU, P. (1977), Outline of a Theory of Practice. Translated by Richard Nice. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 72-95. DOI: 10.1017/CBO9780511812507.004

BOURDIEU, P. (1995) Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine, Çev. Hülya Tufan, Kesit Yayıncılık, İstanbul

BOURDIEU, P. (1997). Televizyon Üzerine. Çeviren: Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BOURDIEU, P. & WACQUANT, L.J.D. (2003) Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, Çev. Nazlı Ökten, İletişim Yayınları, İstanbul

- BOURDIEU, P. (2002). "On Marriage Strategies" Population and Development Review. Sayı: 28/3, New York: Population Council.
- BOURDIEU, P. (2003). The Logic Of Practice. Çeviren: Richard Nice, Cambridge: Polity Press.
- BOURDIEU, P. (2006). Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine. Çeviren: Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Hil Yayın.
- BOURDIEU, P. (2007). "Viva La Crise!: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BOURDIEU, P. (2015), "Pratik Nedenler" (çev.) Hülya Uğur Tanrıöver, Hil Yayınları, İstanbul.
- CALHOUN, C. (2007). "Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları", içinde: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan (der.) Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- CERİT, Ş. (2012). Kültürel Sermaye Bağlamında İzmir'de Latin Dans Kursları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- ELIOT, A. & RAY, Larry (2003) Key Contemporary Social Theorists, Blackwell Publishing, Oxford.
- ÇEĞİN G. & TATLİCAN Ü. (2007) "Bourdieu ve Giddens : Habitus veya Yapının İkiliği ", içinde: Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi, Der: Güney Çeğin-Emrah Göker- Alim Arlı-Ümit Tatlıcan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZDAMAR, M. (1997), İbrahim Hakkı Konyalı Yazmalar Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, İstanbul: Kırk Kandil Yayınları.
- ÖZSOY, S. A. (2022) Mesleklerin Kültürel Sermayesi: Farklı Statülere Pierre Bourdieu Perspektifinden Bakmak (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- PALABIYIK, A. (2011). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde "Habitus", "Sermaye" ve "Alan" Üzerine1. Liberal Düşünce Dergisi (62), 1-21.
- SWARTZ, D. (2011). Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi. E. Gen (çev.). İstanbul: İletişim.
- ÜNAL, A. Z. (2004) Sosyal Tabakalaşma Bağlamında Pierre Bourdieu'nün Kültürel Sermaye Kavramı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara

İnternet Kaynakları

- URL-1: <https://www.islamveihsan.com/hz-mevlanaya-gore-olum.html> (Erişim 23.07.2024)
- URL-2: <https://www.haberturk.com/zeki-muren-89-yasinda-2892408> (Erişim 23.07.2024)
- URL-3: <https://www.islamveihsan.com/nasil-yasarsaniz-oyle-olursunuz.html> (Erişim 23.07.2024)
- URL-4 : <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/gule-gule-melek-saban-39166205> (Erişim 23.07.2024)
- URL-5: <https://www.haber7.com/kultur/haber/380751-buyuk-usta-sahneye-son-kez-cikti>. (Erişim 23.07.2024)
- URL-6: <https://www.sabah.com.tr/video/turkiye/oya-aydogan-icin-agliyorlar>. (Erişim 23.07.2024)
- URL-7 : <https://www.milliyet.com.tr/cadde/o-artik-samanyolu-nda-1606444>. (Erişim 23.07.2024)
- URL-8: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/ferdi-ozbegen-son-yolculuguna-ugurlaniyor>. (Erişim 23.07.2024)
- URL-9: <https://halktv.com.tr/gundem/fatma-girik-son-yolculuguna-ugurlaniyor-662034h> (Erişim 23.07.2024)
- URL-10: <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/sanatici-ilhan-irem-son-yolculuguna-ugurlandi/2649337> (Erişim 23.07.2024)
- URL-11: https://www.trhaber.com/gundem/cuneyt-arkin-cenaze-toreni-ne-zaman-cuneyt-arkin-nereye-defnedilecek-h235545.html#google_vignette (Erişim 23.07.2024)
- URL-12: <https://www.ensonhaber.com/yasam/ozkan-ugur-dervis-usullerine-gore-topraga-verildi>. (Erişim 23.07.2024)
- URL-13: <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/ferdi-tayfurun-cenaze-torende-sevenleri-sarki-soyledi-efsaneyi-boyle-andilar-1084748?s=6> (06.01.2025)
- URL-14: <https://www.youtube.com/watch?v=iAkIO6VxtzU> (Erişim 23.07.2024)
- URL-15: <https://alileyuboglu.com.tr/ferdi-ozbegene-piyano-gibi-mezar/> (Erişim 23.07.2024)
- URL-16: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/04/150404_kayahan_cenaze (Erişim 23.07.2024)
- URL-17: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/peruklariyla-gomuldu-8263441> (Erişim 23.07.2024)
- URL-18: [https://www.magazinci.com/icerikler/magazin/ayssel-gurelin-son-istegi-ne-oldu-unlu-soz-yazarinin-cenazesi-kaldirildi_13791.html](https://www.magazinci.com/icerikler/magazin/ayysel-gurelin-son-istegi-ne-oldu-unlu-soz-yazarinin-cenazesi-kaldirildi_13791.html) (Erişim 23.07.2024)
- URL-19: <https://www.haberturk.com/magazin/herkes-bunu-konusuyor/haber/602250-meshur-gozlugu-mezar-tasi-oldu>. (Erişim 23.07.2024)
- URL-20: <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/cengiz-semercioglu/levent-kircanin-mezari-yapildi-40354870> (Erişim 23.07.2024)

Summary

This study reveals how celebrity death rituals gain meaning in the context of social dynamics and cultural capital in Turkey and analyzes how these rituals play a role in the construction of social memory and identity beyond the individual experience of loss. Pierre Bourdieu's concepts of "habitus," "field" and "cultural capital" provide a theoretical framework for this study, showing that death rituals are a continuation of social structures and the values that individuals construct throughout their lives.

Artists and celebrities gain a permanent place in social memory through rituals that exhibit their social status and cultural accumulation during their lifetime after death. Funeral ceremonies held in symbolic places such as Teşvikiye Mosque highlight the cultural capital of these individuals as a social achievement and encourage social solidarity. For example, Kemal Sunal's tombstone with a filmstrip motif or Ferdi Özbeğen's grave in the shape of a white piano is a concrete reflection of the identities that individuals have acquired throughout their lives. These grave designs are not only a personal expression of the individual, but also a continuation of social memory and cultural heritage.

The role of the media in these ritual processes determines how strong a place the posthumous representations of individuals will have in social memory. For example, the media coverage of the funeral of the artist Tarık Akan created a dramatic narrative in the production of social solidarity and collective memory. The media not only broadcast these ceremonies, but also ensured that they were given symbolic meaning that reinforced the social role of individuals.

The way in which death rituals are shaped by cultural capital and habitus is clearly observed through the selected venues and the practices in these venues. The preference of places such as Teşvikiye Mosque for the funerals of celebrities is not only a religious ritual, but also an indicator of the social status of the individual. In addition, creative motifs in the grave designs of artists and celebrities show that the social roles of individuals continue after death. Kayahan's guitar-shaped grave or Aysel Gürel's tombstone decorated with pink details are striking examples that reflect the life philosophies and social ties of individuals after death. This study reveals that death rituals are not only an individual experience, but also play a critical role in social memory, solidarity and identity construction processes. Bourdieu's theoretical framework provides an important perspective for understanding the effects of habitus and cultural capital on life and death. The findings of the study provide a striking framework for observing how social structure and cultural dynamics continue beyond the life of individuals. By combining the individual and social dimensions of death, this examination constitutes an important source for understanding the place of celebrities in social memory.

Finally, this study highlights the impact of the death rituals of artists and celebrities in Turkey on the reproduction of social memory and reveals that these rituals offer an important field for future sociological research. Society's collective reaction to death gains meaning as a reflection of the cultural and social capital that individuals acquire throughout their lives. In this sense, death rituals draw attention as a stage that shapes the place of individuals in social memory and reproduces cultural values.

Moreover, these rituals reproduce the unchanging values and symbols of society by maintaining the social status of individuals after death. When these rituals are analyzed, it is seen that they are not only individual stories, but also a reflection of the social structure. While the achievements of individuals throughout their lives gain meaning in social memory, every element of these rituals, from grave designs to the chosen locations, stands out as elements that strengthen social order and cultural continuity.

In sum, this study reveals that death rituals go beyond being an individual end and become an important part of social memory and identity construction processes. For future research, these rituals offer a rich tool for understanding how social memory and cultural heritage are shaped. From individual life stories to collective memory practices, death rituals, which carry a wide range of social meanings, constitute an indispensable starting point for sociological studies.

REVIEW ARTICLE / DERLEME MAKALESİ

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Apparently Normal Relationship Styles: Exploring the Intersection of Psychological Trauma and Dysfunctional Attachment Dynamics

Görünürde Normal İlişki Stilleri: Ruhsal Travma ve Disfonksiyonel Bağlanma Dinamiklerinin Kesişimini Keşfetmek

¹İrem Fatma KAŞIKÇI

²Erdinç ÖZTÜRK

Abstract

Modern relationship dynamics have evolved significantly, reflecting changes in societal norms, digital communication, and psychological complexities. This article is a theoretical review examining the interaction of early trauma, attachment disruptions, dissociation, and narcissistic traits in shaping relational behaviors such as situationships, cushioning, breadcrumbing, ghosting-zombie-ing, enmeshment, and the objectification trap. From the perspective of modern psychotraumatology and dissoanalysis theory, it explores how unresolved emotional issues and societal influences sustain patterns of control, superficial interactions, and emotional detachment, drawing on concepts like necriphysiphilia and controlled human syndrome. These dysfunctional relationships are intensified by digital platforms, amplifying interpersonal alienation and promoting cycles of control, submission, and dependency. To counter consumerist and digital structures that encourage emotional detachment and the commodification of relationships, societal shifts emphasizing empathy, authenticity, and mutual connection are needed. This study integrates psychosocial perspectives to offer a framework for understanding and minimizing dysfunctional relationship patterns in the modern era.

Keywords

Dysfunctional Relationships, Dissoanalysis, Ghosting-Zombie-ing, Objectification Trap, Necriphysiphilia.

¹MSc., Istanbul University-Cerrahpaşa, Institute of Forensic Sciences and Legal Medicine, Department of Social Sciences, Istanbul, Türkiye

✉ iremfatma.kasikci@ogr.iuc.edu.tr

²Corresponding Author, Prof. Dr., Istanbul University-Cerrahpaşa, Institute of Forensic Sciences and Legal Medicine, Department of Social Sciences, Psychotraumatology and Psychohistory Research Unit, Director, Istanbul, Türkiye.

✉ erdincerdinc@hotmail.com

Geliş/Received: 19.02.2025

Kabul/Accepted: 09.02.2026

Öz

Modern ilişki dinamikleri, toplumsal normlardaki değişimler, dijital iletişim ve psikolojik karmaşıklıkları yansıtarak önemli ölçüde evrilmiştir. Bu makale, durumsal/tanımsız ilişkiler, yedekleme, ekmek kırıntısı taktiği (sinyalcılık), hayaletleme-zombileme (öl-diril ilişki) iç içe geçme ve objeleştirme kapanı gibi ilişki davranışlarını şekillendiren erken dönem travmaları, bağlanma bozuklukları, dissosiyasyon ve narsistik özelliklerin etkileşimini incelemeyi amaçlayan kuramsal bir derlemedir. Modern psikotravmatoloji ve dissoanaliz kuramı perspektifinden,

İrem Fatma KAŞIKÇI, Erdinç ÖZTÜRK, "Apparently Normal Relationship Styles: Exploring the Intersection of Psychological Trauma and Dysfunctional Attachment Dynamics", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 341-354.

ölüdoğa seviciliği ve kontrol edilmiş insan sendromu gibi kavramlar ışığında, nötralize edilememiş duygusal sorunların ve toplumsal etkilerin kontrol, yüzeysel etkileşimler ve duygusal kopukluk kalıplarını nasıl sürdürdüğünü incelemektedir. Bu disfonksiyonel ilişkiler, kişilerarası yabancılaşmayı artıran ve kontrol, itaat ve bağımlılık döngülerini teşvik eden dijital platformlar tarafından daha da yoğunlaşmaktadır. Duygusal kopukluk ve ilişkilerdeki metalaşmayı teşvik eden tüketimci ve dijital yapılarla mücadele edilmesi adına empati, özgünlük ve karşılıklı bağ kurmayı ön plana çıkaran toplumsal değişimlere ihtiyaç duyulmaktadır. Psikotoplumsal perspektifleri bir araya getiren bu çalışma, modern çağın disfonksiyonel ilişki kalıplarını anlamaya ve bunları minimize etmeye yönelik kapsamlı bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler

Disfonksiyonel ilişkiler, Dissoanaliz, Hayaletleşme, Objeleştirme Kapanı, Ölüdoğa Seviciliği.

Introduction

The dissoanalytic theory defines dissociation as a phenomenon closely related to chronic, complex, and cumulative traumatic experiences that can move between individual and social dimensions under conditions of oppression and can even occur simultaneously at both levels. This theory interprets dissociation within relational and psychosociopolitical contexts (Öztürk, 2022a, p.1363). “Controlled Human Syndrome,” which represents an apparently normal but dysfunctional relationship dynamic based on transitions between dissociative states, describes a fusional and sadomasochistic life pattern. It is characterized by a “master–slave” structure formed through the intertwining of the traumatic selves of two individuals—one introverted and the other extroverted—who both have dissociative experiences rooted in chronic childhood trauma. In this primitive dynamic, the introverted partner takes the role of the “victim”, while the extroverted partner assumes the “abuser” role. In contemporary society, individuals who are unable to neutralize their traumas tend to repeat reversible victim/abuser roles in their relationships, creating a pattern that has become widespread and normalized (Öztürk, 2023, p.502). As this study does not include empirical data collection, it is structured as a theoretical review article grounded in modern psychotraumatology and dissoanalysis theory. Within this framework, the study aims to examine the concepts of apparently normal dysfunctional relationships, situationships, cushioning, enmeshment, breadcrumbing, ghosting-zombie-ing, the objectification trap, and necriphysiphilia, by comparing them through the lens of modern psychotraumatology principles and the dissoanalysis theory.

Apparently Normal Dysfunctional Relationships

Romantic relationships are evolving in response to shifting societal norms, technological advancements, and the growing prevalence of psychological complexities in interpersonal dynamics. While these changes are often perceived as natural byproducts of contemporary dating culture, they might reveal underlying psychological struggles rooted in early traumatic experiences, including dysfunctional attachment styles (Simpson & Rholes, 2017, p.21), dissociation (Farina et al., 2019; Öztürk, 2023, p.503), and some non-adaptive personality traits (Jonason et al., 2021, p.4). These relational dynamics are far more than fleeting trends; they are manifestations of deeper emotional dysfunctions that affect the ability to form secure and meaningful connections. Moreover, the psychological outcomes of these behaviors—ranging from anxiety and depression to diminished self-esteem and emotional dysregulation—underscore their far-reaching impact on individuals and their relational well-being (Klein et al., 2023, p.1328; Li & Chan, 2012, p.412). Examining these behaviors through the lens of trauma and other psychopathologies provides critical insights into the challenges that define modern relationships.

Early traumatic experiences, such as neglect, inconsistent caregiving, or emotional abuse, play a pivotal role in shaping relational patterns (Simpson & Rholes, 2017, p.21). These adverse childhood experiences disrupt the formation of secure attachments, often resulting in maladaptive attachment styles that persist into adulthood (Bowlby, 1978). Anxious attachment styles may manifest as dependency and an overwhelming fear of abandonment, while avoidant attachment styles foster emotional detachment and discomfort with intimacy (Szeifert et al., 2025, p.2). “*Modern psychotraumatology*”, which explores the impact of chronic and complex childhood traumas on relational and psychological functioning, provides a comprehensive framework for understanding how these disruptions lead to relational dysfunctions over time. By emphasizing the role of dissociative mechanisms in coping with trauma, this field highlights how individuals adapt to unneutralized trauma by developing patterns of ambiguity, avoidance, and self-preservation at the expense of mutual connection (Öztürk, 2022a, p.1372).

Dissociation, a psychological mechanism closely tied to trauma, exacerbates these patterns by fostering a disconnection from one’s emotions, thoughts, or sense of self (Öztürk, 2022a, p.12). As a coping strategy for managing

overwhelming emotional experiences, dissociation enables individuals to detach from their feelings, impairing their capacity for emotional intimacy (Ciringione et al., 2025). In relational contexts, dissociation often manifests as an avoidance of accountability and depth, contributing to interactions that lack genuine emotional engagement (Öztürk, 2023, p.508). This emotional detachment can lead to feelings of isolation, alienation, and emotional numbing, with long-term effects on self-esteem and mental health. Additionally, the digital environment amplifies dissociative tendencies by encouraging superficial connections and the creation of idealized personas, allowing individuals to maintain emotional distance while avoiding vulnerability (Öztürk & Erdoğan, 2022, p.28).

Adding another layer of this complexity, narcissistic traits often emerge as both a product and perpetuator of these dysfunctional dynamics. Narcissistic individuals, especially those with vulnerable traits, frequently seek validation and admiration to mask deep-seated feelings of inadequacy (Smolewska & Dion, 2010, p.63). From a modern psychotraumatological perspective, these traits can be understood as compensatory mechanisms arising from unmetabolized and/or unneutralized childhood trauma (Öztürk, 2022a, p.1370; 2022c, p.55). In relationships, this pursuit of external affirmation leads to behaviors prioritizing control and superficial interactions over mutual emotional investment. Such dynamics can cause significant harm, both to the narcissistic individual—who remains isolated and emotionally unfulfilled—and to their partners, who often experience manipulation, control, decreased self-worth, and emotional exhaustion (Jonason et al., 2021, p.5). In this context, Öztürk's (2023) concept of "*controlled human syndrome*" provides an integrative framework for understanding these patterns. This phenomenon, characterized by cycles of dominance and submission within relationships, highlights the ways unmetabolized trauma and dissociative defenses lead to fused interpersonal dynamics. In such relationships, partners often shift between controlling and submissive roles, reflecting internalized trauma and a compromised sense of autonomy. Similarly, Öztürk's (2024a, p.968) concept of "*Necriphysiphilia*" links these dynamics to broader societal dysfunctions, emphasizing how material consumption and relational control replace authentic emotional connections. These frameworks illustrate how early traumatic experiences, attachment disruptions, and dissociative defenses intersect to shape relational behaviors, perpetuating cycles of control and emotional detachment.

The psychological outcomes of these relational dysfunctions are profound, affecting both individuals and societal norms. Those engaged in ambiguous or manipulative relational patterns often report increased levels of stress, anxiety, and emotional confusion, as they struggle to navigate relationships characterized by a lack of trust and clarity (LeFebvre et al., 2019, p.140). This emotional ambiguity can lead to feelings of rejection, inadequacy, and diminished self-esteem, especially for individuals who experience cycles of emotional reinforcement followed by neglect (Gupta, 2022, p.1943). Over time, the erosion of trust in these interactions contributes to a broader culture of detachment and instability, where meaningful connections are replaced by superficial and transactional exchanges (Bandinelli, 2022, p.912). Furthermore, individuals involved in these dysfunctional dynamics are more likely to experience symptoms of depression, emotional exhaustion, and difficulty regulating their emotions due to the lack of secure relational foundations (Li & Chan, 2012, p.415). These patterns often reflect deeper unresolved issues tied to early attachment disruptions and dissociative tendencies, as emotional disconnection becomes both a symptom and a perpetrator of relational dysfunction (Öztürk, 2023; Van der Kolk, 2015, p.210). This feedback loop of unmet emotional needs and maladaptive behaviors reinforces cycles of psychological distress, leaving individuals trapped in patterns of avoidance, control, and emotional instability (Simpson & Rholes, 2017, p.22). Moreover, the societal normalization of these behaviors, amplified by digital platforms that promote depersonalization and detachment, further reinforces these dynamics, making it increasingly difficult for individuals to break free from these unhealthy patterns (Öztürk & Erdoğan, 2022). Through these relational struggles, the psychological costs are not only personal but extend to the relational fabric of society, undermining the potential for emotional depth and genuine connection.

In this context, terms including situationships, cushioning, enmeshment, breadcrumbing, ghosting-zombie-ing, objectification trap, and necriphysiphilia reflect not only the changing dynamics of modern relationships but also the deep-seated psychological struggles that underlie these behaviors. These patterns, rooted in childhood trauma and trauma-related conditions, including dissociation and maladaptive personality traits, are not merely contemporary phenomena but indicators of profound emotional and relational dysfunctions. By understanding their origins, psychological impacts, and societal implications, this article seeks to illuminate the challenges of modern relationship dynamics and propose pathways to healthier, more authentic connections. In the following section, several commonly used terms associated with modern relationships will be critically analyzed, focusing on their inherent dysfunctions, supported by insights from current literature.

Situationships

A *situationship* is an informal, undefined romantic or sexual relationship that lacks the commitments, future expectations, or labels typically associated with traditional romantic relationships. Unlike casual dating where individuals may see each other with little emotional attachment, or committed relationships with clear intentions, situationships occupy a middle ground (Juteau et al., 2024, p.57). Partners may spend significant time together, share intimate experiences, and even develop emotional bonds, but there is no mutual agreement or explicit definition regarding the relationship's official status or future. Situationships are often characterized by ambiguity, with each person avoiding discussions about exclusivity, long-term plans, or emotional commitments. This ambiguity can create a defiance of boundaries, allowing both individuals to enjoy companionship without commitment; however, it can also lead to uncertainty, confusion, and unmet expectations if either person desires a deeper connection. For example, prior research examined the nature of situationships (Langlais et al., 2024, p.1845). Results showed that most situationships ended because (1) one party did not want to get involved in a committed relationship or (2) being unable to define the boundaries of the relationship caused them a lot of stress. In other words, individuals involved in such undefined relationships often experience uncertainty, vulnerability, and confusion, while blurred interpersonal rules and unclear expectations tend to create emotional strain and instability. (Loyola et al., 2025, pp.197-199).

Narcissism and attachment in situationships

Individuals with narcissistic traits and dysfunctional attachment styles might find themselves drawn to situationships due to the dynamics of emotional distance, superficial connections, and a lack of commitment that these relationships offer. For those with avoidant attachment, the appeal of situationships lies in their ability to maintain emotional distance and avoid the demands of deeper emotional involvement. Avoidant individuals tend to keep relationships at arm's length, fearing the closeness that would require them to be vulnerable or reliant on others (Smolewska & Dion, 2010, p.63). This detachment often stems from early experiences of inconsistent caregiving or childhood trauma, where they learned to rely on themselves rather than others, leading to discomfort with emotional closeness (Simpson & Rolls, 2017; Van der Kolk, 2015, p.120). In situationships, these individuals can maintain the emotional autonomy they crave, avoiding the intimacy and emotional depth of a more committed relationship. Similarly, narcissistic individuals, who are characterized by a strong need for admiration, validation, and control (Jonason et al., 2021, p.5), might tend to prefer situationships because superficial relationships provide them with attention and admiration without the risk of emotional vulnerability or commitment. Narcissism, notably when it manifests as a defensive mechanism to cope with insecurity, often correlates with an avoidance of genuine emotional intimacy. Narcissists are highly sensitive to rejection and fear of being perceived as inadequate or unworthy, so they avoid relationships that demand emotional depth or risk exposing their vulnerabilities (Loyola et al., 2025; Smolewska & Dion, 2010).

In a situationship, they can control the interaction on their own terms, maintaining the appearance of a connection while keeping the depth shallow and the commitment minimal. The lack of attachment in these types of relationships feeds into their need for admiration without requiring the emotional investment that could leave them exposed or hurt (Saladino et al., 2024). Ambiguity within such dynamics also functions as a psychological buffer, allowing individuals to protect themselves from rejection or dependency while sustaining a superficial sense of connection (Loyola et al., 2025, p.200). The roots of these dynamics can be further understood through the perspective of dissoanalysis, which explores how unneutralized childhood traumas contribute to the development of narcissistic traits (Öztürk, 2022a, pp.1360). These traits often serve as compensatory mechanisms for the residual effects of trauma, with dissociative processes influencing identity and relational patterns. Individuals who fail to neutralize their traumas may externalize unresolved conflicts into their relationships, perpetuating cycles of superficial connections like situationships. This dynamic allows them to maintain emotional distance and control, avoiding the vulnerabilities associated with deeper relationships (Howell, 2003, p.55).

In other words, while narcissists and those with avoidant attachment style tend to engage in situationships to maintain emotional distance, people with anxious attachment may find themselves in such relationships because they are often attracted to individuals who keep them emotionally uncertain vulnerabilities (Smolewska & Dion, 2010, p.63). In both cases, the dysfunctional attachment styles result in a preference for relationships that are inconsistent, unfulfilling, and devoid of commitment (Simpson, 1990, p.975). In light of this, individuals exhibiting narcissistic traits and dysfunctional attachment styles might engage in situationships as these relationships offer a sense of control and superficial connection, while enabling them to evade vulnerability, commitment, and emotional intimacy characteristic of deeper, more fulfilling partnerships.

Cushioning

Cushioning in relationships refers to a strategy where an individual within a committed partnership sustains flirtatious or emotionally intimate interactions with others as a contingency. These secondary connections are intended to serve as a buffer, or “*cushion*,” to compensate potential feelings of loss, loneliness, or emotional distress caused by the possible challenges that can be faced in a relationship (George, 2024, p.25). By cultivating subtle romantic or sexual interest outside of the primary partnership, the individual seeks to soften the emotional impact of a possible breakup or period of instability in their main relationship. While there is significant public interest in understanding this phenomenon, particularly through online articles and discussions, academic research on the topic appears to be limited so far. However, it is a growing area of interest as psychologists explore how modern dating culture, including the use of apps and social media, affects commitment and emotional connections (Castro & Barrada, 2020, p.6503). Dating apps have fundamentally transformed the ways individuals form, maintain, and navigate romantic connections. Moreover, their unique environment facilitates behaviors like cushioning by leveraging the anonymity and disinhibition of cyberspace, which play a critical role in fostering cushioning behaviors. In digital environments, individuals often experience what is referred to as *cyber dissociation*, a phenomenon where overstimulation, continuous connectivity, and the depersonalized nature of interactions contribute to a fragmented sense of self (Öztürk & Erdoğan, 2022, p.28). This dissociation, hence, can leave individuals detached from their authentic emotional experiences, enabling them to engage in relational behaviors that would otherwise feel morally or emotionally significant in face-to-face interactions. Furthermore, the rise of cyberspace has given way to the term described as a *monolithic cyber culture* (Öztürk, 2024b, p.370).

This global cultural shift erodes traditional cultural diversity, leading to a homogenized digital environment where emotional distancing and superficial interactions are normalized. Such dynamics amplify the conditions for behaviors like cushioning, as the emphasis on immediacy and appearance in digital spaces undermines deeper relational commitments. As such, the structure of cyberspace itself creates conditions that encourage emotional distancing and facilitates cushioning, intertwining psychological dynamics with the sociocultural impacts of digital transformation (Öztürk & Erdoğan, 2022; Öztürk, 2024b). Additionally, following from cyber dissociation, individuals often develop *cyber alter personalities*—online personas shaped by the expectations, norms, and interactions of the digital environment (Öztürk, 2022b). This persona often differs from an individual’s real-life identity, reflecting the social norms and expectations of online platforms. These alter personalities may range from slightly idealized versions of oneself to entirely fabricated identities. The ability to adopt such personas makes it easier to maintain emotional distance and manage multiple connections, facilitating cushioning in the digital realm. According to Bandinelli (2022), dating apps encourage “*careless conduct*” by removing traditional relational norms, which might further support this behavior. The design of dating apps also plays a key role in this process. Features like swiping and matching reduce people to profiles and images, creating what Bandinelli (2022, p.910) describes as a “*libidinal economy*.” Users experience cycles of validation and rejection, which separate emotional engagement from interaction. This depersonalized approach allows individuals to see others as placeable options, making it easier to juggle multiple relationships with minimal emotional investment. As a result, dating apps create an environment that fosters cushioning by enabling detachment and lowering the moral and emotional stakes of romantic interactions.

Enmeshment

Enmeshment in romantic relationships arises when individuals lose their sense of personal identity and fail to maintain boundaries within the relationship (Koh, et al., 2020, p.398). This often results in a lack of autonomy, with partners becoming overly dependent on each other. In such relationships, individuals may find it difficult to separate their thoughts, feelings, and needs from those of their partner, leading to confusion about where one person ends and the other begins (D’Astice & Russell, 2019, p.912). This can create blurred identities and emotional dependency, making it challenging for individuals to function independently or make decisions outside of the relationship. As a result, the partners may feel overly responsible for each other’s emotional states and actions, disrupting the balance necessary for a healthy connection (Petrican et al., 2011, p.1115). Emotional overinvolvement in such dynamics gradually erodes self-differentiation, as individuals internalize their partner’s emotions and lose the ability to regulate their own affective experiences independently, leading to diminished autonomy and identity confusion (Baroncelli et al., 2025, pp. 3-7).

Psychologically, enmeshment often has its roots in early family dynamics, where a child’s emotional development is blocked, or where caregivers’ emotional needs overshadow the child’s need for autonomy (Coe et al., 2019, p.293). According to schema therapy, enmeshment falls under the domain of “*impaired autonomy and performance*”, which includes emotional difficulties caused by caregivers who demand excessive emotional involvement (Young

et al., 2003). This prevents the child's development of a strong, independent sense of self, creating a foundation for difficulties in adulthood, including challenges in self-definition. As an adult, individuals with enmeshment schemas often struggle to define their sense of self, instead focusing on meeting the needs of others and seeking validation externally (Bacon et al., 2020, p.28). From a dissoanalytic perspective, on the other hand, childhood traumas often position individuals relationally as either victims or manipulators, disrupting their ability to form healthy connections later in life. These early traumatic experiences create patterns of relational dysfunction, which persist into adulthood, leading to unhealthy relationship dynamics and a repeated inability to establish balanced autonomy and intimacy (Öztürk, 2022b, p.964).

These early relational patterns contribute to behaviors also seen in co-dependency, such as self-sacrifice and other-directedness. *Self-sacrifice* involves prioritizing the needs of others to the detriment of one's own, driven by feelings of guilt or fear of rejection, while *other-directedness* refers to the need for external validation to define self-worth (Bacon, 2015; Bacon & Conway, 2023; Young et al., 2003). These patterns develop due to the lack of emotional independence cultivated in childhood and result in behaviors like neglecting personal needs, emotional suppression, and an inability to assert boundaries. This often leads to a cycle of over-adapting to others' needs, with a constant focus on approval, resulting in relational dysfunction (Bacon et al., 2023). Moreover, these relational dysfunctions align with what Öztürk (2023) describes as "*controlled human syndrome*." According to the dissoanalysis theory (Öztürk, 2022a), controlled human syndrome occurs when people feel stuck in unhealthy relationships where they switch between submissive and controlling behaviors. This often starts from early trauma and is maintained by cycles of dependence and control. In such relationships, individuals lose their sense of independence and equality, becoming trapped by manipulative and controlling dynamics. Without emotional independence from childhood, these patterns can carry into adulthood.

In conclusion, enmeshment in romantic relationships is often rooted in childhood trauma, where the lack of emotional autonomy and excessive dependence on caregivers creates difficulties in forming a strong sense of self. This early emotional confusion leads to unhealthy relational patterns in adulthood, such as self-sacrifice, seeking external validation, and entering fused relational dynamics as seen in controlled human syndrome. Recognizing the influence of early relational dynamics and their connection to broader societal structures is key to understanding and treating these relational challenges.

Breadcrumbing

Breadcrumbing is a manipulative tactic in dating, where individuals engage in flirtatious but non-committal communication or actions to maintain another person's interest without any real intention of developing a deeper relationship. The term draws from the Hansel and Gretel story, where breadcrumbs are used as small, scattered markers to guide a path. In modern dating, breadcrumbing typically involves occasional text messages, social media engagement, surface-level compliments, or infrequent invitations, all of which foster false expectations of a meaningful connection, which frequently occurs in short-term or casual relationships characterized by minimal commitment (Khattar et al., 2023, p.12). Individuals who engage in breadcrumbing often do so for various reasons, such as seeking attention, avoiding confrontation, or maintaining a connection with someone who boosts their self-esteem or serves as a backup option (Navarro et al., 2020a, p. 1116). For those on the receiving end, breadcrumbing can lead to significant confusion and emotional distress. The intermittent reinforcement—sporadic displays of interest followed by periods of neglect—creates a cycle of heightened expectations and emotional investment, making it challenging for individuals to disengage (Dykes & Fochs, 2023, p.77). This emotional oscillation often reflects an underlying struggle with vulnerability and self-concept stability, where the breadcrumber maintains superficial control through minimal but strategically timed interactions, avoiding the discomfort of genuine intimacy (Jaspal & Lopes, 2025, p.5). This uncertainty and lack of closure can leave recipients feeling devalued and manipulated, often resulting in a negative impact on their self-esteem and overall mental well-being (Gupta, 2022, p.1943).

Breadcrumbing shares similarities with *gaslighting*, another manipulative behavior often used to maintain control in relationships. Both behaviors rely on emotional manipulation to influence and control another person. In gaslighting, a person distorts or denies someone else's reality, causing confusion, self-doubt, and dependence on the manipulator. Similarly, breadcrumbing uses inconsistent signals—like occasional communication or attention—to keep the other person emotionally invested without offering real commitment (Klein et al., 2023, p.1329; Navarro et al., 2020b, p.52). The key similarity is how both tactics exploit emotional vulnerabilities. A breadcrumber creates a pattern of hope and disappointment by giving mixed signals, keeping the recipient unsure and emotionally tied. A gaslighter takes this further by questioning the other person's feelings and perceptions, making them doubt their reality and increasing their reliance on the manipulator (March et al., 2023, p.9). For instance, a breadcrumber might use sporadic communication to keep the recipient invested while simultaneously avoiding commitment, creating a cycle of hope

and disappointment (Navarro et al., 2020b). Similarly, a gaslighter might exploit this dynamic by questioning the recipient's perceptions and emotions, further deepening their confusion and dependency (Klein et al., 2023, p.1329). Together, these behaviors highlight the exploitative tendencies of individuals who prioritize self-serving motives over emotional authenticity. Recent evidence further indicates that repeated exposure to manipulative behaviors such as breadcrumbing and gaslighting can have a cumulative victimization effect, weakening the protective function of social support and impairing coping mechanisms. Under these conditions, individuals—particularly younger adults—become more vulnerable to repeated patterns of emotional exploitation and revictimization (Jaspal & Lopes, 2025, p.6).

Attachment theory, which examines how early caregiver relationships influence emotional connections in adulthood, sheds light on breadcrumbing dynamics. People with insecure attachment styles, particularly avoidant and anxious attachments, are more likely to engage in or fall victim to breadcrumbing. Those with avoidant attachment styles often prioritize independence and avoid emotional closeness, making breadcrumbing an attractive strategy. By keeping connections superficial, they can satisfy their need for attention and validation without exposing themselves to the vulnerability of deeper relationships (Khattar et al., 2023; Li, 2012). Moreover, the concept of breadcrumbing can be closely tied to the two of the Dark Triad traits, that are narcissism and Machiavellianism. The Dark Triad traits are often associated with behaviors characterized by manipulation, self-centeredness, and a lack of empathy, which align with the exploitative nature of breadcrumbing (Navarro et al., 2020b; Jonason et al., 2021, p.5). Individuals with high levels of narcissism, especially vulnerable narcissism, might engage in breadcrumbing to gain constant validation and reassurance stemming from their deep-seated feelings of inadequacy and low self-worth (March et al., 2023). By breadcrumbing, people with vulnerable narcissistic traits may be able to draw attention and admiration while avoiding the emotional risks involved in forming genuine connections. In addition to narcissism, Machiavellianism, characterized by a manipulative and strategic approach to relationships, also plays a role in breadcrumbing. Those with high Machiavellian traits often exploit others to achieve personal goals and view human interactions as transactional (Monaghan et al., 2020, p.311). In breadcrumbing, these individuals use intermittent signs of interest to keep others engaged as backup options while avoiding commitment, prioritizing their gains over the emotional well-being of their partners (Khattar et al., 2023).

Ghosting-Zombie-ing

Ghosting and zombie-ing are becoming increasingly common behaviors in today's romantic relationships, especially among young adults who use digital communication as a primary means of interaction. Ghosting involves cutting off all communication with someone without any explanation, effectively ending the relationship (Wu & Bamishigbin, 2023, p.1375). In contrast, zombie-ing occurs when the person who ghosted unexpectedly makes contact again, often without addressing their prior disappearance. These behaviors take advantage of the ease and convenience offered by digital platforms, making it possible to withdraw from a relationship with minimal confrontation or accountability (LeFebvre et al., 2019). Both ghosting and zombie-ing have significant and lasting psychological effects on the people involved. For those who are ghosted, the sudden silence can lead to feelings of rejection, confusion, and low self-esteem. The lack of closure creates a sense of ambiguous loss, where the ghoster is physically and communicatively absent but remains present in the ghostee's thoughts and emotions (Boss, 2007, p.105).

This emotional ambiguity can cause prolonged distress, as ghostees question their own value and struggle to understand why the relationship ended. Moreover, zombie-ing can worsen these feelings by reopening old wounds and creating cycles of hope and disappointment. When a ghoster returns without acknowledging their previous behavior, the ghostee is forced to grapple with the conflicting emotions of their return and the pain caused by their earlier disappearance. This unpredictability damages trust, increases anxiety, and can make ghostees overly cautious or defensive in future relationships. Therefore, the instability caused by these experiences often prevents ghostees from forming secure and fulfilling connections, leaving them with feelings of betrayal and diminished self-worth (LeFebvre et al., 2019). Also, these behaviors reflect an underlying intention to emotionally manipulate and control the ghostee, aligning with patterns seen in controlled human syndrome. Ghosting and zombie-ing exploit the ghostee's vulnerability by creating cycles of emotional destabilization that foster dependency and compliance. The ghoster's withdrawal and subsequent return serve as tools to damage the ghostee's sense of autonomy and self-worth, making them more susceptible to the ghoster's influence. This manipulation mirrors dissociative projective identification, where unresolved aspects of the ghoster's internal conflicts are projected onto the ghostee, who is then controlled to serve the ghoster's emotional needs (Öztürk, 2023).

Additionally, ghosters and zombies often act out of deep-seated psychological challenges, such as insecure attachment styles, unmetabolized trauma from childhood, or personality traits that disrupt healthy relationships.

For example, individuals with avoidant attachment styles may ghost because they feel uncomfortable with emotional closeness or dependency and prefer to avoid conflict (Szeifert et al., 2025, p.5). Similarly, people with fearful-avoidant attachment, who desire intimacy but fear rejection, are particularly likely to engage in zombie-ing. Their internal struggle makes them pull away when relationships feel overwhelming but return when they feel lonely or emotionally unfulfilled (Mikulincer & Shaver, 2007). Childhood experiences of neglect, abandonment, or inconsistent caregiving often contribute to these behaviors by creating deep insecurities that carry into adulthood. As a result, individuals who grew up in unpredictable or emotionally unavailable environments may use ghosting and zombie-ing as coping mechanisms to manage their fears about relationships. Furthermore, personality traits like narcissism, impulsivity, or low conscientiousness can make these behaviors more common. Narcissistic individuals, for instance, may ghost or zombie without considering the harm caused to others, as they are often more focused on their own needs for autonomy or attention (Twenge & Campbell, 2003). Therefore, while ghosting and zombie-ing may seem like convenient ways for initiators to handle difficult emotions or situations, they often reflect deeper psychological challenges that need to be addressed for healthier relational outcomes.

Objectification Trap

The *objectification trap phenomenon* is a psychological and relational dynamic in which a dominant individual, often shaped by unneutralized childhood traumas and dysfunctional family dynamics, exerts control over a more recessive partner by manipulating their memory, consciousness, and identity. This phenomenon is characterized by gaslighting, emotional manipulation, emotional abuse, and control-oriented behaviors that create dependency and submission in the recessive partner. It serves as a mechanism for the dominant individual to project their unmetabolized internal conflicts and psychological traumas onto their partner, thereby regaining a sense of power and control they perceive to have lost (Öztürk, 2022b, 964). Moreover, similar to enmeshment, this dynamic aligns closely with the controlled human syndrome, where individuals subjected to long-term manipulation lose autonomy and exhibit submissive psychosocial modes characterized by hyperconformity and a diminished sense of self. Over time, their thoughts, behaviors, and emotions are shaped entirely by the dominant partner's demands and expectations, creating a learned helplessness and dependency (Öztürk, 2023).

In the objectification trap, the dominant partner uses manipulative tactics, such as shame, guilt, humiliation, and constant criticism, to destabilize the recessive partner's sense of self, leading to *dissociative attachment* — a fear-driven, trauma-induced attachment style in which individuals dissociate from their authentic emotions and form submissive, hyperempathetic, and conformist bonds with their oppressors or abusers as a coping mechanism (Öztürk, 2023). The recessive partner, driven by feelings of shame and guilt, becomes trapped in a submissive position, unable to break free from the relationship due to emotional dependency and confusion. This process often involves the activation of a *flatterer alter personality*, where the individual unconsciously adopts pleasing behaviors toward the abuser as a defense mechanism to avoid further harm (Öztürk, 2023; Öztürk & Erdoğan, 2022). Ultimately, the trap reflects a cycle of revictimization, where unneutralized trauma from the dominant partner's past is projected onto the recessive partner, perpetuating patterns of control, identity fragmentation, and emotional harm within the relationship (Akiş & Öztürk, 2021). Different from gaslighting (March et al., 2023), the objectification trap involves deeper mechanisms such as *dissociative projective identification*, where the manipulator projects rejected aspects of their identity onto the victim and enforces control to resolve their internal conflicts. This concept aligns with *dissociative projective identity transition theory* (Öztürk, 2023), which explains how unneutralized trauma and dissociation lead to relational dynamics in which manipulators externalize their own conflicts through projection. These projections disrupt the victim's consciousness, memory, and sense of self, reinforcing their submissive role in the relationship. Furthermore, it is typically seen in relationships where partners have a history of unmetabolized trauma, dissociation, or power imbalances in relationships (e.g., dysfunctional families, abusive partnerships). Thus, the manipulator uses the victim as a means of reenacting or resolving their own trauma in a cycle of control and submission (Öztürk, 2023; 2024).

The objectification trap is not only an issue on a personal level but also reflects broader societal and political structures. In these structures, individuals, particularly those with dissociative narcissism, form relationships based on oppression and obedience (Howell, 2003). These relationships perpetuate control and obedience cycles driven by self-interest and the need for power. In a political context, these dynamics are mirrored in authoritarian power structures, where the dominant forces continue to oppress and control in a cycle of manipulation, submission, and power imbalance. The dominant individual's need for control is often rooted in unneutralized trauma, and their ability to manipulate others is a means of restoring their own sense of power and affirmation (Öztürk, 2023).

Necriphysiphilia: The Complexity of Modern Relationship Dynamics

Necriphysiphilia, as described by Öztürk (2024a, p.962), refers to a psychopathological tendency emerging in the Anthropocene era, where individuals replace genuine emotional bonds with material consumption, superficial pleasure, and relational control. It reflects a blending of personal traumas with societal dysfunction, where individuals navigate unresolved psychological issues within the broader context of consumerism, environmental degradation, and technological acceleration. The term highlights how people commodify relationships and identities, relying on external possessions or dominance to compensate for internal emotional deficits. Psychologically, necriphysiphilia is deeply connected to childhood trauma, insecure attachment styles, and personality traits such as narcissism and impulsivity (Öztürk, 2024a, p.964). Such early experiences create vulnerabilities that later appear as unstable relationships, emotional detachment, and self-centered behavior in adulthood. Moreover, societal norms emphasizing consumption and individualism exacerbate these tendencies, leading to patterns of emotional disconnection and dysfunction in relationships (Twenge & Campbell, 2009, p.37). This phenomenon interconnects with dysfunctional romantic relationships, such as situationships, cushioning, enmeshment, breadcrumbing, ghosting, zombie-ing, and the objectification trap mentioned previously in this paper. *Situationships*, for example, often appeal to individuals with avoidant attachment styles or narcissistic traits, who prefer superficial connections to maintain emotional distance and avoid vulnerability (Juteau et al., 2024, p.57; Smolewska & Dion, 2010, p.63). *Cyber dissociation*, in which individuals emotionally detach and separate their digital and real selves, reinforces these ambiguous relationships by allowing avoidance of intimacy while maintaining superficial contact (Öztürk & Erdoğan, 2022, p.28). *Cushioning and breadcrumbing* reflect control-obedience cycles central to necriphysiphilia. Cushioning, where individuals maintain backup relationships as emotional contingencies, and breadcrumbing, characterized by manipulative and sporadic attention, reinforce cycles of dominance and dependence. Both behaviors highlight the transactional nature of modern relationships, where control replaces genuine emotional authenticity (Bandinelli, 2022, p.910; Navarro et al., 2020b, p.52; Öztürk, 2024a, p.965).

The controlled human syndrome, as conceptualized by Öztürk (2023, p.508), offers a framework for understanding how necriphysiphilia perpetuates relational dysfunctions through power imbalances and dependency. This syndrome describes cycles of dominance and submission where unneutralized trauma and dissociative defenses drive manipulative relational dynamics. Partners in such relationships alternate between controlling and submissive roles, reflecting their internalized trauma and disrupted sense of autonomy. These cycles damage trust and emotional stability, preventing the formation of secure and fulfilling connections (Öztürk, 2023, p.509). *Ghosting and zombie-ing* further exemplify these dynamics by creating instability and fostering emotional dependency. Ghosting involves abruptly cutting off communication, leaving the recipient in a state of ambiguous loss, while zombie-ing perpetuates control by reinitiating contact without addressing prior actions (LeFebvre et al., 2019, p.140; Wu & Bamishigbin, 2023, p.1375). Similarly, *enmeshment* illustrates the entrenchment of control and obedience cycles, where blurred boundaries and overdependency disrupt relational health, trapping individuals in dynamics of submission and dominance (Koh et al., 2020, p.398). *The objectification trap* represents necriphysiphilia's relational dysfunction. In this dynamic, a dominant individual manipulates a more submissive partner using tactics like gaslighting and dissociative projection, fostering dependency and control. This reflects both personal trauma and broader societal structures of exploitation, demonstrating how unresolved internal conflicts manifest in cycles of control and obedience (Öztürk, 2023, p.964). Together, these patterns reveal the pervasive impact of necriphysiphilia, perpetuating relational dysfunction and emotional harm.

In other words, necriphysiphilia serves as a framework to understand how personal psychopathology and societal dysfunction shape modern relational behaviors (Öztürk, 2024a, p.966). Situationships, cushioning, breadcrumbing, enmeshment, ghosting and zombie-ing, and the objectification trap highlight the various ways individuals navigate relationships while grappling with unneutralized trauma and societal pressures. These dysfunctional relationship styles are further intensified by cyber dissociation, which allows individuals to separate their digital and real-life identities, fostering emotional detachment and avoidance of genuine connections (Öztürk & Erdoğan, 2022, p.28). Similarly, cyber control plays a pivotal role in enabling power imbalances, where digital tools are used to monitor, manipulate, or dominate partners, reinforcing dependency and relational instability (Bacon & Conway, 2023, p.3598). This control is often intertwined with cyber dissociation, a phenomenon where the depersonalized and overstimulated nature of digital interactions fragments an individual's sense of self, leaving them more susceptible to manipulation and control (Öztürk & Erdoğan, 2022). Within these dynamics, obedience cycles emerge, trapping individuals in repetitive patterns of submission and compliance that perpetuate emotional harm and relational dysfunction (Öztürk, 2023). Addressing these patterns requires both individual and systemic efforts. Therapeutically, interventions such as trauma-

informed care and schema therapy and Trauma-Based Alliance Model Therapy (TBAMT) can help individuals develop emotional regulation and secure attachments, while also mitigating the relational impacts of cyber dissociation and the influence of control and obedience cycles (Öztürk, 2021, p.632). On a societal level, fostering environments that prioritize authenticity, relational reciprocity, and collective well-being can reduce the conditions that give rise to necrophysiphilia, including its digital dimensions, ultimately promoting healthier and more fulfilling connections.

Conclusion

In conclusion, modern relationship patterns such as situationships, cushioning, enmeshment, breadcrumbing, ghosting, zombie-ing, and the objectification trap highlight the significant impact of unresolved emotional issues and societal influences on human connections. These behaviors, closely tied to necrophysiphilia, emphasize a tendency for control, surface-level interactions, and material consumption rather than meaningful emotional intimacy (Öztürk, 2024a, p.962). Many of these patterns align with the controlled human syndrome, where individuals lose autonomy and become trapped in cycles of dependency and submission, often shaped by unmetabolized trauma and power imbalances in their relationships (Öztürk, 2023, p.970). These dynamics frequently stem from personal challenges, such as insecure attachment styles, childhood trauma, dissociation or personality traits like narcissism and impulsivity (Smolewska & Dion, 2010, p.63; Young et al., 2003).

Moreover, societal factors, including consumerism and the rise of digital communication, exacerbate these tendencies by promoting detachment and manipulation in relationships (Bandinelli, 2022, p.910; Navarro et al., 2020b, p.52). The controlled human syndrome framework underscores how societal structures and digital platforms amplify these issues, fostering environments where control and obedience cycles thrive. In such settings, individuals may become conditioned to accept dominance and manipulation, further perpetuating relational dysfunction. These dynamics often manifest as emotional manipulation tactics, such as gaslighting, where individuals are coerced into doubting their own perceptions and feelings. By distorting reality and creating dependency, gaslighting becomes a tool for maintaining power imbalances and perpetuating control in relationships (Klein et al., 2023, p.1329; Navarro et al., 2020b, p.51). To address these patterns, a multifaceted approach is required on a personal level, and therapeutic interventions can help individuals develop emotional resilience and healthier attachment styles. Trauma-informed care and schema therapy, for example, are effective in helping people identify and change dysfunctional behaviors rooted in childhood experiences (Young et al., 2003). Besides, TBAMT provides a structured approach for addressing relational dysfunction and dissociation. By addressing dissociation and trauma directly, TBAMT enables individuals to rebuild healthier relational patterns and achieve a cohesive sense of self (Öztürk, 2021, p.641). These therapies not only encourage self-awareness and emotional regulation but also empower individuals to break free from the control and obedience cycles, fostering the ability to build authentic and autonomous connections.

At a societal level, cultural shifts are necessary to promote values such as empathy, authenticity, and mutual respect in relationships. However, these efforts are increasingly challenged by the pervasive influence of digital platforms, which often encourage depersonalized interactions and superficial validation, playing a significant role in fostering cyber dissociation (Öztürk, 2022a). This state not only weakens emotional connections but also reinforces control and obedience cycles in romantic relationships, as individuals become more conditioned to the manipulative and disinhibiting nature of digital environments. To counter these effects, societal and individual efforts must focus on fostering open communication and emotional accountability, helping rebuild trust and depth in relationships (Öztürk, 2022a; LeFebvre et al., 2019, p.140).

Behaviors and relationship statuses covered in this article, including situationships, cushioning, breadcrumbing, enmeshment, ghosting, zombie-ing, and the objectification trap reflect the dysfunctions in modern romantic relationships as they prioritize control, avoidance, and superficial validation over emotional depth and mutual respect. These patterns often leave individuals trapped in cycles of confusion, emotional detachment, and unmet needs, perpetuating dissatisfaction and disconnection. Addressing these dynamics requires challenging their underlying causes, such as emotional manipulation, fear of vulnerability, and societal norms that devalue authentic connections. By addressing the underlying psychological and societal causes of these behaviors, individuals can break free from unhealthy relational patterns and build stronger, more fulfilling connections. Recognizing the role of controlled human syndrome in these dynamics is key to understanding how power imbalances and dependency are reinforced in modern relationships. This awareness can pave the way for a culture that values genuine intimacy over control and superficiality. Transforming these dynamics not only benefits individuals but also strengthens the broader societal fabric, fostering a more compassionate and connected world.

Beyanlar

Konsept: Kaşıkçı. **Dizayn:** Kaşıkçı, Öztürk. **Literatür Taraması:** Kaşıkçı, Öztürk. **Makalenin Yazımı:** Kaşıkçı, Öztürk. **Son Okuma ve Onay:** Öztürk.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar bu makale ile ilgili olarak herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Çalışmanın yürütülmesi için herhangi bir finansal destek gerekmemiş olup, bu kapsamda hiçbir kurum ve/veya kişiden finansal destek alınmamıştır.

References

- AKIŞ, A. D., & ÖZTÜRK, E. (2021). Patolojik narsisizm: Duygusal istismar ve 'gaslighting' perspektifinden kapsamlı bir değerlendirme. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 6, 1-31. <https://doi.org/10.46628/itbhssj.1013622>
- BACON, I. G. (2015). *An exploration of the experience of co-dependency through interpretative phenomenological analysis* (Doctoral dissertation, Brunel University London). Retrieved from: <http://bura.brunel.ac.uk/handle/2438/11008>
- BACON, I., & CONWAY, J. (2023). Co-dependency and enmeshment—a fusion of concepts. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 21, 3594-3603. <https://doi.org/10.1007/s11469-022-00810>
- BACON, I., MCKAY, E., REYNOLDS, F., & MCINTYRE, A. (2020). The lived experience of co-dependency: An interpretative phenomenological analysis. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 18, 754–771. <https://doi.org/10.1007/s11469-018-9983-8>
- BANDINELLI, C. (2022). Dating apps: Towards post-romantic love in digital societies. *International Journal of Cultural Policy*, 28(7), 905–919. <https://doi.org/10.1080/10286632.2022.2137157>
- BARONCELLI, C. M., LODDER, P., VAN DER LEE, M., & BACHRACH, N. (2025). The role of enmeshment and undeveloped self, subjugation and self-sacrifice in childhood trauma and attachment related problems: The relationship with self-concept clarity. *Acta Psychologica*, 254, 104839. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2025.104839>
- BOSS, P. (2007). Ambiguous loss theory: Challenges for scholars and practitioners. *Family Relations*, 56(2), 105–110. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2007.00444.x>
- BOWLBY, J. (1978). Attachment theory and its therapeutic implications. *Adolescent Psychiatry*, 6, 5–33.
- CASTRO, Á., & BARRADA, J. R. (2020). Dating apps and their sociodemographic and psychosocial correlates: A systematic review. *International journal of environmental research and public health*, 17(18), 6500. <https://doi.org/10.3390/ijerph17186500>
- COE, J. L., DAVIES, P. T., & STURGE-APPLE, M. L. (2018). Family cohesion and enmeshment moderate associations between maternal relationship instability and children's externalizing problems. *Journal of Family Psychology*, 32(3), 289–299. <https://doi.org/10.1037/fam0000383>
- CIRINGIONE, L., PERINELLI, E., MANCINI, F., & PRUNETTI, E. (2025). Beyond the scars: An analysis of adverse childhood experiences and the interconnections between emotion dysregulation, dissociation, and trauma in patients with borderline personality disorder. *Brain Sciences*, 15(8), 889. <https://doi.org/10.3390/brainsci15080889>
- D'ASTICE, T., & RUSSELL, W. P. (2019). Enmeshment in couples and families. In J. L. Lebow, A. L. Chambers, & D. C. Breunlin (Eds.), *Encyclopedia of Couple and Family Therapy* (pp. 911–915). New York, NY: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49425-8_1021
- DYKES, K. D., & FOCHS, A. (2023). Narcissistic Personality Disorder: A Romanticized Death of the Human Soul.
- FARINA, B., LIOTTI, M., & IMPERATORI, C. (2019). The role of attachment trauma and disintegrative pathogenic processes in the traumatic–dissociative dimension. *Frontiers in Psychology*, 10, 933. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00933>
- GEORGE, A. S. (2024). Decoding the language of love: A dictionary of modern dating terms used by gen z and millennials. *Partners Universal Innovative Research Publication*, 2(2), 119-134. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10967972>
- GUPTA, S. (2022). Psychological effects of ghosting and breadcrumbing amongst young adults. *International Journal of Indian Psychology*, 10(3), 399-408. <https://doi.org/10.25215/1003.039>
- HOWELL, E. (2003). Narcissism, a relational aspect of dissociation. *Journal of Trauma & Dissociation*, 4, 51 - 71. <https://doi.org/10.1300/J229v04n0304>
- JASPAL, R., & LOPES, B. (2025). Vulnerability to “breadcrumbing” in a sample of adults in the United Kingdom: A cross-sectional survey study. *Psychology International*, 7(3), Article 71. <https://doi.org/10.3390/psycholint7030071>
- JONASON, P. K., KAŻMIERCZAK, I., CAMPOS, A. C., & DAVIS, M. D. (2021). Leaving without a word: ghosting and the dark triad traits. *Acta Psychologica*, 220, 103425. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2021.103425>

- JUTEAU, G., LOO, J., & BROWN, S. L. (2024). It's still complicated: Rizz, situationships, and the evolution of relationship terminology. *Contexts*, 23(3), 56–58. <https://doi.org/10.1177/15365042231178945>
- KHATTAR, V., UPADHYAY, S., & NAVARRO, R. (2023). Young adults' perception of breadcrumbing victimization in dating relationships. *Societies*, 13(2), 41. <https://doi.org/10.3390/soc13020041>
- KLEIN, W., LI, S., & WOOD, S. (2023). A qualitative analysis of gaslighting in romantic relationships. *Personal Relationships*, 30, 1316–1340. <https://doi.org/10.1111/pere.12510>
- KOH, E., PARK, T. Y., & PARK, Y. (2020). Attachment and romantic relationship dissolution: A case study of family therapy. *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, 41(3), 393–410. <https://doi.org/10.1002/anzf.1420>
- LANGLAIS, M. R., PODBERESKY, A., TOOHEY, L., & LEE, C. T. (2024). Defining and describing situationships: An exploratory investigation. *Sexuality & Culture*, 28(4), 1831–1857. <https://doi.org/10.1007/s12119-024-10210-6>
- LEFEBVRE, L. E., ALLEN, M., RASNER, R. D., GARSTAD, S., WILMS, A., & PARRISH, C. (2019). Ghosting in emerging adults' romantic relationships: The digital dissolution disappearance strategy. *Imagination, Cognition and Personality*, 39(2), 125–150. <https://doi.org/10.1177/0276236618820519>
- LI, T., & CHAN, D. K. S. (2012). How anxious and avoidant attachment affect romantic relationship quality differently: A meta-analytic review. *European Journal of Social Psychology*, 42(4), 406–419. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1842>
- LOYOLA, J. D. V., PADUNAN, J. A. K. L., & PUNTO, W. C. (2025). "Love without labels": A phenomenological study of situationships among college students in Calamba City. *Social Science Lens: A World Journal of Human Dynamics and Social Relations*, 4(1), 193–208. <https://doi.org/10.62718/vmca.ssl-wjhdrs.3.1.SC-0225-020>
- MARCH, E., KAY, C. S., DINIĆ, B. M., WAGSTAFF, D., GRABOVAC, B., & JONASON, P. K. (2023). "It's all in your head": Personality traits and gaslighting tactics in intimate relationships. *Journal of Family Violence*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1007/s10896-023-00495-1>
- MIKULINCER, M., & SHAVER, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*. The Guilford Press, p.120-150.
- MONAGHAN, C., BIZUMIC, B., WILLIAMS, T., & SELBOM, M. (2020). Two-dimensional Machiavellianism: Conceptualization, theory, and measurement of the views and tactics dimensions. *Psychological Assessment*, 32(3), 277–293. <https://doi.org/10.1037/pas0000796>
- NAVARRO, R., LARRAÑAGA, E., YUBERO, S., & VÍLLORA, B. (2020a). Psychological correlates of ghosting and breadcrumbing experiences: A preliminary study among adults. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(3), 1116. <https://doi.org/10.3390/ijerph17031116>
- NAVARRO, R., YUBERO, S., LARRAÑAGA, E., & VÍLLORA, B. (2020b). Ghosting and breadcrumbing: Prevalence and relationships with online dating behaviors among young adults. *Escritos de Psicología - Psychological Writings*, 13(2), 46-59.
- ÖZTÜRK, E. (2021). Trauma based alliance model therapy. *Medicine Science*, 10(2), 630-650. <https://doi.org/10.5455/medscience.2021.03.100>
- ÖZTÜRK, E. (2022a). Dissoanalysis as a modern psychotraumatology theory: denial trauma and mass dissociation versus dissociative revolution and psychocommunal therapy. *Medicine Science*, 11(3), 1359-1385. <https://doi.org/10.5455/medscience.2022.08.176>
- ÖZTÜRK, E. (2022b). Cyber dissociative experiences and mass consciousness control: the age of cyber dissociation from the perspective of theory of dissoanalysis. *NOFOR*, 1(1), 26-30. <https://doi.org/10.5455/NOFOR.2022.09.05>
- ÖZTÜRK, E. (2022c). Modern psikotraumatoji ve dissosisyasyon teorileri. In E. Öztürk (Ed.), *Psikotraumatoji* (1st ed., pp. 41–69). Türkiye Klinikleri.
- ÖZTÜRK, E. (2023). Shared dissociative identity disorder and defector alter personality: controlled human syndrome and the objectification trap phenomenon as a gaslighting form based on dissociative narcissism from the perspective of dissoanalysis theory and dissoanalytic psychohistory. *Medicine Science*, 12(2), 495-521. <https://doi.org/10.5455/medscience.2023.04.053>
- ÖZTÜRK, E. (2024a). Necrophysiphilia as a psychopathology of the Anthropocene epoch and a dissoanalytic political psychology perspective on the transformation of individual trauma to social trauma. *Medicine Science*, 13(4), 962–972. <https://doi.org/10.5455/medscience.2024.09.114>
- ÖZTÜRK, E. (2024b). Dissoanalytic theory of migration as a transboundary escape experience from transgenerational traumatic experiences: Regenerative dissociation and developmental migration in the face of a global monolithic cultural hegemony. *Medicine Science*, 13(2), 356-82. <https://doi.org/10.5455/medscience.2024.03.024>
- ÖZTÜRK, E., & ERDOĞAN, B. (2022). On the psychodigital components of cyber traumatization and dissociation: A psychosocial depiction of cyber societies as dissociogenic. *Medicine Science*, 11(3), 411–417. <https://doi.org/10.5455/medscience.2021.12.411>

PETRICAN, R., BURRIS, C. T., BIELAK, T., SCHIMMACK, U., & MOSCOVITCH, M. (2011). For my eyes only: Gaze control, enmeshment, and relationship quality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(6), 1111–1123. <https://doi.org/10.1037/a0022571>

SALADINO, V., CUZZOCREA, F., CALARESI, D., GULLO, J., & VERRASTRO, V. (2024). Attachment styles, vulnerable narcissism, emotion dysregulation, and perceived social support: A mediation model. *Social Sciences*, 13(5), Article 231. <https://doi.org/10.3390/socsci13050231>

SIMPSON, J. A. (1990). Influence of attachment styles on romantic relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 971–980. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.5.971>

SIMPSON, J. A., & RHOLES, W. S. (2017). Adult attachment, stress, and romantic relationships. *Current Opinion in Psychology*, 13, 19–24. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2016.04.006>

SMOLEWSKA, K., & DION, K. (2010). Narcissism and adult attachment: A multivariate approach. *Self and Identity*, 4(1), 59–68. <https://doi.org/10.1080/13576500444000079>

SZEIFERT, N. M., OLÁH, B., & GONDA, X. (2025). The mediating role of adult attachment styles between early traumas and suicidal behaviour. *Scientific Reports*, 15(1), 15855. <https://doi.org/10.1038/s41598-025-00831-8>

TWENGE, J. M., & CAMPBELL, W. K. (2003). “Isn’t it fun to get the respect that we’re going to deserve?” Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(2), 261–272. <https://doi.org/10.1177/0146167202239051>

TWENGE, J. M., & CAMPBELL, W. K. (2009). The narcissism epidemic: Living in the age of entitlement. Simon and Schuster. ISBN 978-1416575993.

VAN DER KOLK, B. A. (2015). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Penguin Books.

WU, K., & BAMISHIGBIN, O. (2023). When silence speaks louder than words: Exploring the experiences and attitudes of ghosters. *Personal Relationships*, 30(4), 1358–1382. <https://doi.org/10.1111/pere.12520>

YOUNG, J. E., KLOSKO, J. S., & WEISHAAR, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner’s guide*. The Guilford Press.

Özet

Modern romantik ilişki dinamikleri, dijitalleşmenin hızla yayılması, toplumsal ve bireysel normlardaki dönüşümler ve hatta kırılmalarla birlikte giderek daha karmaşık ve disfonksiyonel bir yapı kazanmaktadır. Bu bağlamda, durumsal/tanımsız ilişki, yedekleme, ekmek kııntısı taktiği (sinyalcilik), hayaletleme-zombileme, iç içe geçme ve objeleştirme kaparı gibi kişilerarası ilişkisel kavram ve biçimleri, bireylerin nötralize edilmemiş çocukluk çağı travmalarının, dissosiyatif savunma mekanizmalarının, güvensiz bağlanma stillerinin ve narsistik özellikleriyle ilişkilendirilebilir. Güvensiz bağlanma stilleri, özellikle kaygılı, kaçınan ve korkulu-kaçınan bağlanma stilleri, bireyin duygusal yakınlık kurmasını zorlaştırır. Aile içinde yaşanan istismar ve ihmal gibi çocukluk çağı travmaları nötralize edilemediğinde, bu durum yetişkinlikte ilişkisel sorunlara dönüşebilmekte ve öznelere yüzeysel, belirsiz ve duygusal sorumluluktan kaçınan ilişki biçimlerine yönlendirebilmektedir. Örneğin, durumsal/tanımsız ilişki kavramı, karşılıklı bağlanma ve geleceğe yönelik bir çerçeveden yoksun ilişkileri tanımlarken; ekmek kııntısı taktiği (sinyalcilik) ve hayaletleme gibi davranışlar, ilişkisel sorumluluktan kaçmak adına kullanılan manipülatif stratejiler haline gelmiştir. Zombileme ise, terk edilen bireyin belirsizlik içinde bırakılmasını sürdürerek, duygusal karmaşayı ve güvensizliği pekiştirmektedir.

Bu kişilerarası ilişki biçimlerinin temelinde yer alan dissosiyasyon, bireyin yoğun duygusal acıyla baş edebilmek adına benliğinden ve ilişkisel gerçeklikten ayrışmasını sağlayan bir savunma mekanizması olarak işlev görebilmektedir. Özellikle duygusal istismar ve/veya ihmal yaşamış bireylerde, dissosiyatif başa çıkma stratejileri yaygın biçimde gözlemlenmekte ve bu stratejiler, duygusal sorumluluktan uzak, kaçınmacı ve kontrol odaklı ilişki davranışlarını beslemektedir. Bununla birlikte, dissoanaliz kuramı çerçevesinde tanımlanan “kontrol edilmiş insan sendromu”, bireylerin hem özne hem nesne konumlarında dönüşümlü olarak yer aldığı, bağımlılık, kontrol ve itaat döngülerine sıkışmış ilişkisel yapıları betimlemektedir. Bu yapılar, narsistik savunmalarla da birleştiğinde, karşılıklı olarak duygusal sömürü, manipülasyon ve kimlik çözülmesi içeren ilişkiler ortaya çıkarabilmektedir. Modern psikotraumatoji ilkeleri ve dissoanalitik ekol perspektifinden geliştirilen “ölüdoğa seviciliği” kavramı ise, bireylerin doyumunu karşılıklı ilişkisel bağdan değil; kontrol, tüketim ve haz temelli etkileşimlerden sağlamaya yöneldiği bir ilişkisel yozlaşma biçimini ifade etmektedir. Bu bağlamda ilişkiler, duygusal derinlikten uzak, yüzeysel, araçsallaştırılmış ve metalaşmış yapılara dönüşmektedir. Tüm bu örüntüler, dijitalleşme ile daha da yoğunlaşmakta; bireylerin siber dissosiyasyon aracılığıyla çevrimiçi kimlikler üzerinden gerçek duygusal temas kurmaksızın ilişkisel tatmin aramalarına zemin hazırlamaktadır.

Bireylerin bu travmatize edici döngüsel yapıları kırabilmesi, yalnızca bireysel psikolojik müdahalelerle değil; aynı zamanda empati, özgünlük ve karşılıklılık gibi değerlere dayanan toplumsal dönüşümlerle mümkündür. Travma merkezli

terapi modelleri (örneğin Şema Terapisi ve Travma Merkezli Alyans Model Terapi), bireyin çözülmemiş travmalarını nötralize etmesine, dissosiyatif savunma mekanizmalarını fark etmesine ve sağlıklı bağlanma kapasitesini yeniden inşa etmesine olanak tanımaktadır. Ancak bu müdahalelerin kalıcı bir dönüşüm sağlayabilmesi için, bireysel iyileşme süreçlerinin ötesine geçerek, toplumsal düzeyde ilişki normlarını dönüştürmeye yönelik kültürel farkındalıkların da inşa edilmesi gerekmektedir. Modern ilişkilerdeki işlevsellik kaybı, bireyin psikolojik altyapısı ile dijital kültürün ve tüketim odaklı sosyolojik yapının etkileşimi sonucunda ortaya çıkan çok katmanlı bir psikotoplumsal soruna işaret etmektedir. Bu nedenle, ilişkisel sağaltımı mümkün kılacak bütüncül bir yaklaşım hem bireysel hem de kültürel düzeyde travmanın nötralize edilmesine yönelik müdahale stratejilerinin eş zamanlı olarak geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

KITAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

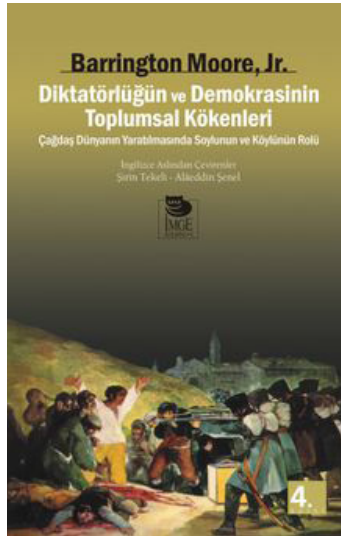
Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Kitap İncelemesi-1: Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü

Book Review-1: Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World

Hazırlayan

Emrah UZUN

Yazar: Barrington MOORE, Jr.

Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü

(Çev. Alâeddin Şenel, Şirin Tekeli), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları, 2016, 709 s.

ISBN: 9789755333847

Öz

Bu çalışma, Barrington Moore Jr.'un klasik eseri Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü adlı yapıtını karşılaştırmalı, eleştirel ve kuramsal bir perspektifle değerlendirmektedir. Moore'un temel iddiası, modern siyasal rejimlerin (demokrasi, faşizm, komünizm) ortaya çıkışında kırsal sınıf yapılarının ve bu yapıların tarihsel ilişkilerinin belirleyici olduğudur. Yazar, İngiltere, Fransa, ABD, Çin, Japonya ve Hindistan örnekleri üzerinden tarihsel tipolojiler üretmekte ve bu süreci sınıf ittifakları, toprak düzenlemeleri ve köylü hareketleri üzerinden açıklamaktadır. Çalışmada Moore'un Marksist ve Weberyen yönelimleri, onunla aynı eksenle konumlanan Theda Skocpol, Jack A. Goldstone ve Michael Mann gibi sosyal bilimcilerle olan teorik diyalogu çerçevesinde ele alınmıştır. Bununla birlikte, Margaret Somers ve Jeffrey Paige gibi düşünürlerin sunduğu eleştiriler üzerinden eserin yapısal sınırlılıklarına da dikkat çekilmiştir. İnceleme sonucunda, Moore'un yapıtı tarihsel-sosyolojik analiz geleneği içinde hâlâ güncelliğini koruyan, siyasal

Doktora Öğrencisi, İstanbul Gelisim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.
✉ emrahuzn7@gmail.com

Emrah UZUN, "Book Review-1: Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 355-360.

rejimlerin kökenini sorgulayan ve toplumsal sınıf yapılarının etkisini kavramsallaştırmada etkili bir çerçeve sunan bir başyapıt olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Barrington Moore, siyasal rejimler, demokrasi, devrim, sınıf ilişkileri, karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji, otoriterleşme

Abstract

This study offers a comparative, critical, and theoretical evaluation of Barrington Moore Jr.'s classic work *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Moore's central argument is that rural class structures and their historical relations have been decisive in the emergence of modern political regimes—namely, democracy, fascism, and communism. The author develops historical typologies through case studies of England, France, the United States, China, Japan, and India, explaining the process through class alliances, land arrangements, and peasant movements. Moore's Marxist and Weberian orientations are analyzed within the framework of his theoretical dialogue with social scientists such as Theda Skocpol, Jack A. Goldstone, and Michael Mann, who are positioned within the same intellectual trajectory. Additionally, the structural limitations of the work are highlighted through critiques posed by scholars like Margaret Somers and Jeffrey Paige. The review concludes that Moore's book remains a seminal work within the tradition of historical-sociological analysis, providing a compelling framework for questioning the origins of political regimes and conceptualizing the impact of social class structures.

Keyword

Barrington Moore, political regimes, democracy, revolution, class relations, comparative historical sociology, authoritarianism

Yazarın Hayatı ve Akademik Kariyeri

Barrington Moore Jr. (1913–2005), 20. yüzyıl siyaset sosyolojisi ve tarihsel sosyoloji alanlarının en etkili düşünürlerinden biridir. Harvard Üniversitesi Rusya Araştırmaları Merkezi'nde uzun yıllar görev yapan Moore, özellikle tarihsel karşılaştırmalı yöntemle yaptığı rejim analizleriyle tanınır.

Max Weber'in yöntemsel araçlarını Karl Marx'ın sınıf teorisiyle birleştirerek özgün bir senteze ulaşmıştır (McCormick, 2000). Moore'un akademik yolculuğu Williams College'da felsefe ve klasik filoloji eğitimiyle başlamış, Yale Üniversitesi'nde sosyoloji doktorasıyla devam etmiştir. Fakat onu özel kılan yalnızca teorik donanımı değil, aynı zamanda ampirik tarihsel malzemeye duyduğu yoğun ilgidir. En bilinen eseri olan *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (1966), bu yaklaşımın en güçlü örneklerinden biridir. Kitap yayımlandıktan kısa süre sonra Woodrow Wilson Vakfı Ödülü (1967) ve American Sociological Association MacIver Ödülü (1968) ile onurlandırılmıştır.

Moore bu eserinde siyasal rejimlerin kökenini anlamak için sadece burjuvaziye değil, kırsal yapıların, özellikle de aristokrasi ve köylü sınıfının rollerini analiz etmenin zorunlu olduğunu savunur. Ona göre demokrasi, faşizm ya da komünizm gibi modern rejimlerin doğuşu, bu sınıflar arasındaki tarihsel ilişkilerin ve ittifakların bir sonucudur.

Modernleşme teorilerinin aksine Moore, tek doğrultulu bir gelişim çizgisi çizmez. Aksine, farklı tarihsel koşulların farklı sonuçlar doğurduğunu öne sürerek çoklu modernite yollarına dikkat çeker. İngiltere, Fransa, ABD gibi ülkeler "burjuva devrimi" yoluyla demokrasiye ulaşırken; Almanya ve Japonya'da "yukarıdan devrim" yoluyla otoriter rejimler, Çin ve Rusya'da ise "köylü devrimi" yoluyla komünist sistemler ortaya çıkmıştır.

Moore'un düşüncesinde karamsarlık belirgindir. Ona göre toplumsal dönüşüm neredeyse her zaman şiddet içerir ve barışçıl yollarla reform, ancak belirli tarihsel koşullar varsa mümkündür. Bu bağlamda Moore'un çalışmaları sadece akademik değil, etik ve siyasal anlamda da önemli sorular sorar: İnsanlar neden itaat eder? Ne zaman isyan eder? Bu sorular, onun sonraki çalışmaları olan *Injustice* (1978) ve *Moral Purity and Persecution in History* (2000) kitaplarında da izlenebilir.

Kitabın Amacı, Kuramsal Çerçevesi ve Araştırma Soruları

Barrington Moore Jr.'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World* (1966) adlı eseri, modern siyasal rejimlerin oluşumuna dair büyük bir tarihsel-sosyolojik açıklama sunar. Kitabın temel amacı, demokrasilerin, faşist rejimlerin ve komünist diktatörlüklerin kökenlerini açıklarken; özellikle kırsal sınıf yapıları (toprak aristokrasisi, köylüler ve burjuvazi) ile bu yapılar arasındaki tarihsel ilişkileri merkezine almaktır.

(Moore, 1966).

Moore'un temel iddiası şudur: Siyasal modernleşmenin farklı yolları vardır ve bu yolların her biri, ülkelerin tarımsal üretim ilişkileri ve sınıf dinamikleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Bu bağlamda Moore üç temel “modernleşme rotası” tanımlar:

Burjuva devrimi üzerinden demokrasi (İngiltere, Fransa, ABD);

Yukarıdan devrim yoluyla faşizm (Almanya, Japonya);

Köylü devrimi yoluyla komünizm (Çin, Rusya)

Moore'a göre demokratik rejimlerin doğuşu ancak toprak aristokrasisinin ya tasfiye edilmesi ya da burjuvazi ile işlevsel bir uzlaşma kurmasıyla mümkün olmuştur. Buna karşılık, toprak sahibi sınıfın egemenliğini sürdürdüğü ve burjuvazinin zayıf kaldığı örneklerde (örneğin Japonya'da) otoriter-faşist modeller gelişmiştir. Köylülerin bağımsız ya da örgütlü hareket ettiği yerlerde (Çin, Rusya) ise devrimci sosyalist modeller ortaya çıkmıştır (Skocpol, 1973).

Bu kuramsal çerçeve, hem Marksist hem de Weberyen öğeler taşır. Moore, ekonomik altyapının siyasal üstyapıyı belirlemedeki etkisini vurgularken, ideolojik ve kurumsal değişkenleri tamamen dışlamaz. Özellikle “devrim” olgusunu değerlendirirken hem yapısal koşullara hem de aktörlerin stratejik davranışlarına yer verir. Fakat Moore'un yapısal analizinde esas olan, toplumsal sınıfların tarihsel rolleridir (Paige, 1997).

Kitap, sadece bir karşılaştırmalı tarih çalışması değil, aynı zamanda şu temel araştırma sorularına yanıt arar:

Modern demokratik rejimler neden bazı ülkelerde gelişmiş, bazılarında ise otoriter veya totaliter sistemler hâkim olmuştur?

Toprak sahibi aristokrasi, burjuvazi ve köylü sınıfı arasındaki ilişkiler, bu farklı siyasal rejimlerin gelişmesinde nasıl bir rol oynamıştır?

Köylü isyanları, yukarıdan modernleşme girişimleri ve dış müdahaleler arasında nasıl bir etkileşim söz konusudur?

Moore'un metodolojisi, kapsamlı tarihsel karşılaştırmaya dayanır. Bu yaklaşım, özellikle tarihsel sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarında daha sonra gelişecek olan devlet-merkezli analizlerin önünü açmıştır (Skocpol, 1979). Theda Skocpol'un ifadesiyle, Moore'un çalışması “devrimlerin kökenleri konusunda sınıf koalisyonlarına dayalı güçlü ama zaman zaman determinist bir açıklama sunar” (Skocpol, 1973, s. 4).

Ancak bu açıklamanın mutlak olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin Valenzuela (1992), Latin Amerika bağlamında Moore'un modeliyle açıklanamayan demokratikleşme örneklerinin bulunduğunu belirtmiş ve dışsal faktörlerin (örneğin Soğuk Savaş ve ABD müdahaleleri) de dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Benzer şekilde Paige (1997), Orta Amerika'daki devrimci süreçlerin Moore'un varsayımlarıyla çelişebileceğini öne sürmüştür.

Sonuç olarak, Moore'un temel katkısı, siyasal rejimlerin sadece siyasal kurumlarla değil, tarihsel sınıf ilişkileriyle şekillendiğini göstermesidir. Bu yönüyle *Social Origins*, tarihsel materyalizmin güncellenmiş, eleştirel ve karşılaştırmalı bir yorumu olarak değerlendirilebilir.

Moore'un İngiltere anlatısı oldukça çarpıcı bir iddia ile başlar: Sanıldığı gibi “barışçıl bir geçiş” yaşanmamıştır; aksine, şiddet bu sürecin içindedir ama sonradan “unutulmuştur” (Moore, 1966, s. 3–30). Burjuvazinin aristokrasi ile kurduğu erken dönemden gelen pragmatik koalisyon sayesinde, İngiltere hem kapitalizmi hem de parlamenter demokrasiyi mümkün kılmıştır. Bizce burada dikkat çeken şey, Moore'un “şiddetli yapısal bir sessizlik” olarak okuması. Ancak bu yorumda devletin rolü biraz gölgede kalıyor. Skocpol'un (1973) da belirttiği gibi, Moore'un İngiltere anlatısı devletin bağımsız kapasitesini göz ardı edebiliyor.

Fransa için Moore, 1789 devrimini klasik anlamda bir burjuva devrimi olarak okur. Ancak bu süreç, köylülüğün hem devrimci bir özneye dönüştüğü hem de karşı-devrimci bir güce evrildiği karmaşık bir seyir izler. Vendée Ayaklanması gibi örnekler, Moore'a göre köylülüğün her zaman “devrimci” olmadığını gösterir (Moore, 1966, s. 70–100). Bu yorum önemli, çünkü geleneksel Marksist anlatılar köylülerin devrimde homojen bir kitle olduğunu varsayma eğilimindedir. Fakat Moore'un Fransa analizi, köylülüğü çelişkili bir sınıf olarak okumasıyla özgünlük kazanır.

ABD analizi, Moore'un en tartışmalı bölümlerinden biridir. Amerikan İç Savaşı'nı “son burjuva devrimi” olarak tanımlar (Moore, 1966, s. 101–150). Ancak bu demokratikleşme, köleci Güney'in tasfiyesinden ibarettir. Siyahların eşit yurttaşlık kazanımı ise Moore'un analizinde neredeyse hiç yer bulmaz. Bu noktada bizce ciddi bir sorun var: Irkçılığın yapısal niteliği göz ardı edilmiş. Jeffrey Paige (1997) ve daha birçok eleştirmen, bu Amerikan “istisnacılığının” Moore'un çerçevesiyle yeterince açıklanamadığını öne sürer. Katılıyoruz.

Moore, Japonya'yı “yukarıdan modernleşme” modelinin prototipi olarak sunar. Meiji Restorasyonu sırasında aristokrasi ayakta kalır, burjuvazi ise onunla ittifak kurar. Bu durum, burjuva devrimi değil; tam anlamıyla bir “konservatif

restorasyon" yaratır. Sonuç: devlet destekli bir faşizm (Moore, 1966, s. 275–314). Burada devletin kurumsal-askerî kapasitesinin önemi büyük ama Moore bunu da doğrudan sınıf ilişkileriyle açıklamaya çalışıyor. Yine de, bu bölüm Marksist gelenekten gelen biri için oldukça açıklayıcı ve tarihsel olarak sağlam.

Çin bölümü Moore'un belki de en çok alıntılanan kısmıdır. Burjuvazinin yokluğunda, köylüler Komünist Parti'nin önderliğinde devrimin taşıyıcısı olmuştur. Bu, klasik Marksist anlatının dışına çıkan bir okuma ve bu yönüyle Moore'un özgünlüğünü ortaya koyar (Moore, 1966, s. 178–275). Ancak Moore'un Çin anlatısında da eleştiriye açık yanlar var: köylülerin örgütlenmesi ve ideolojik dönüşümü oldukça mekanik aktarılıyor. Yine de bize göre bu bölüm, "köylüler devrimci olamaz" mitini yıkması açısından etkileyici.

Hindistan bölümü ise daha farklı: burada ne büyük bir devrim ne de yukarıdan bir faşistleşme var. Moore'a göre Hindistan'daki geçiş, aristokrasi ile burjuvazi arasındaki anlaşma ve Gandhi'nin öncülüğünde "şiddetsiz modernleşme" ile gerçekleşmiştir (Moore, 1966, s. 314–385). Ancak Moore bu süreci oldukça karamsar değerlendirir: ona göre Hindistan'ın demokrasisi, gerçek bir sınıfsal çözülmeye dayanmamıştır. Bu analiz önemli, ama burada da bizce Hindistan'daki kast sistemi gibi içsel kültürel dinamikler yeterince ele alınmıyor.

Literatürle Diyalog ve Akademik Katkıları

Barrington Moore Jr.'un *Social Origins of Dictatorship and Democracy* adlı eseri, sadece altı ülkenin tarihini karşılaştırmalı olarak inceleyen bir siyasal tarih çalışması değil; aynı zamanda 20. yüzyılın en etkili sosyal bilim kuramlarıyla kurulan yoğun bir entelektüel diyalogdur. Aslında biz bu eseri, bir tür "karşı-modernleşme teorisi" olarak okumayı tercih ediyoruz.

Çünkü Moore, hem Walt Rostow gibi teleolojik ilerleme varsayımlarını hem de Huntington gibi otoriter istikrarıcı yaklaşımları reddederken, farklı modernleşme rotalarının tarihsel olarak eşitsiz ve çatışmalı biçimlerde ortaya çıkabileceğini ortaya koymuştur (Skocpol, 1973, s. 3–6). Moore'un en çok ilişkilendirildiği iki büyük düşünür Karl Marx ve Max Weber'dir. Moore, tıpkı Marx gibi üretim ilişkilerini ve sınıf mücadelelerini tarihsel değişimin temel itici gücü olarak kabul eder. Ancak onun yöntemi saf bir ekonomik determinizme dayanmaz. Özellikle ideolojinin, kültürel yapıların ve siyasal kurumların bağımsız etkilerini zaman zaman dikkate alması, onu Weberci bir tarihsel-sosyolojik duyarlılıkla da yakınlaştırır (McCormick, 2000, s. 592). Moore'un bu sentezci yöntemi, onu "neo-Marxist" olarak etiketleyen eleştirilerle de karşı karşıya getirmiştir (Wiener, 1976, s. 148).

Yine de dikkatli bakıldığında Moore'un Marx'tan önemli bir biçimde ayrıldığını da söyleyebiliriz: klasik Marksizm burjuvaziyi tarihsel bir devrimci sınıf olarak görürken, Moore'un analizlerinde burjuvazinin hem devrimci hem de statükocu olabileceği vurgulanır. Özellikle Almanya ve Japonya örneklerinde, burjuvazinin aristokrasiyle kurduğu ittifakların otoriter-faşist rejimlere yol açması bu açıdan önemlidir (Behr, 1966). Bu tespit, sonrasında Skocpol'un "devlet merkezli" yaklaşımlarına ve tarihsel kurumsalcılığa doğrudan ilham vermiştir.

Bu bağlamda Theda Skocpol'un Moore üzerindeki etkisi kadar, Moore'un da Skocpol'un *States and Social Revolutions* (1979) adlı çalışmasına yön verdiğini unutmamak gerekir. Skocpol, Moore'un sınıf merkezli analizine devleti dahil ederek kuramsal çerçeveyi genişletmiş, ancak aynı zamanda onu aşmıştır. Ona göre, devrimleri anlamak için sadece toplumsal sınıflara değil, devletin kurumsal kapasitesine ve uluslararası bağlamlara da bakmak gerekir (Skocpol, 1979, s. 30–35). Literatürde Moore'un yöntemine dair çok sayıda eleştiri de yapılmıştır. Örneğin Valenzuela (1992), Latin Amerika'daki örneklerin Moore'un modeline uymadığını, çünkü birçok ülkede köylü devrimi olmadan da otoriter rejimlerin ortaya çıktığını belirtmiştir. Yine Jeffrey Paige (1997), Orta Amerika örneklerinin Moore'un şematik yaklaşımını zorladığını ve bu yaklaşımın çoğu zaman fazlaca Avrupa-merkezli kaldığını ileri sürer. Bu eleştiriler bizce yerinde. Moore'un metodolojik özgüveni zaman zaman bir tür "tarihsel indirgeme" tehlikesi yaratabiliyor.

Buna karşın, Moore'un çağdaş toplumsal bilimlerdeki etkisi tartışmasızdır. Tarihsel-sosyolojik düşüncenin yeniden canlanmasında, sosyal bilimlerde karşılaştırmalı yaklaşımın meşrulaşmasında ve siyasal rejim analizlerinde sınıf temelli yorumların güçlenmesinde Moore'un izlerini net biçimde görmek mümkündür. Özellikle Goldstone, Mahoney ve Rueschemeyer gibi isimlerin devrim kuramları Moore'un temel sorularını başka biçimlerde tartışmaya devam eder. Dolayısıyla bizce *Social Origins*, yalnızca bir tarihsel analiz değil; aynı zamanda sosyal bilimlerin tarihinin kendisi içinde yazılmış eleştirel ve teorik bir klasiktir.

Eserin Akademik Alandaki Konumlanışı: Düşünsel Miras ve Kuramsal Tartışmalar

Barrington Moore Jr.'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* adlı eseri, çağdaş siyaset sosyolojisinin en fazla alıntılanan ve tartışılan çalışmalarından biri olmuştur. Eserin en belirgin başarısı, siyasal rejimlerin tarihsel olarak nasıl biçimlendiğine dair büyük çaplı, karşılaştırmalı ve nedensel bir açıklama sunmasıdır. Ne var ki bu açıklama,

literatürde hem güçlü teorik yankılar uyandırmış hem de çeşitli yönleriyle kuramsal sınırlılık iddialarına konu olmuştur. Bu nedenle Moore'un çalışması, akademik alanda iki temel doğrultuda değerlendirilmiştir: (1) düşünsel mirasını geliştirmeye ve yeniden üretmeye yönelik genişletici kuramsal yaklaşımlar ve (2) yapısal, kavramsal ve metodolojik açılardan sınırlarını tartışan eleştirel perspektifler.

Kuramsal Çerçevenin Genişletilmesi ve Derinleştirilmesi

Moore'un temel katkılarından biri, siyasal rejimlerin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığını açıklarken sınıfsal ilişkileri merkeze almasıdır. Onun bu yaklaşımı, özellikle devrim kuramları, otoriterleşme süreçleri ve devlet-toplum ilişkileri alanlarında yoğun bir biçimde referans verilerek yeniden üretildi. Bu noktada Theda Skocpol'un *States and Social Revolutions* (1979) adlı eseri, Moore'un çerçevesini genişleten en önemli müdahalelerden biri olarak öne çıkar. Skocpol, Moore'un sınıf koalisyonlarına dayanan analizini korumakla birlikte, devleti "bağımsız bir yapı" olarak merkeze çeker. Ona göre, devrimler yalnızca alt sınıfların ayaklanmasıyla değil, devletin kurumsal kapasitesinin çöküşü ve uluslararası baskılar gibi dışsal faktörlerle de ortaya çıkar (Skocpol, 1979).

Benzer biçimde, Jack A. Goldstone'un *Revolution and Rebellion in the Early Modern World* (1991) adlı eseri, Moore'un tarihsel tipolojisini daha geniş bir nedensellik ağına yerleştirir. Goldstone'un katkısı özellikle önemlidir çünkü Moore'un "iç dinamiklere" odaklı analizini, demografik dalgalanmalar, mali krizler ve bürokratik çöküş gibi yapısal şoklarla tamamlar. (Goldstone, 1991).

Bu yorum, devrimleri çoklu nedenli süreçler olarak kavramamıza olanak tanır. Moore'un sınıf vurgulu analizine bir diğer katkı Michael Mann tarafından yapılmıştır. *The Sources of Social Power* (1986–2012) adlı dört ciltlik eserinde Mann, Moore'un ekonomik sınıflara yaptığı vurguyu koruyarak ama onu ideolojik, askerî ve siyasal güç kaynaklarıyla tamamlayarak "çoklu güç alanları" yaklaşımını geliştirir. Bu yönüyle Mann, Moore'un "toplumsal kökenler" kavramını yalnızca üretim ilişkilerine değil, daha geniş bir sosyo-politik bağlama taşımıştır (Mann, 1986).

Kuramsal ve Metodolojik Eleştiriler: Sınırları Zorlayan Açıklama Biçimi

Moore'un eserine yöneltilen eleştirilerin çoğu, onun metodolojik iddiasının gücünden kaynaklanır. Reinhard Bendix gibi tarihsel sosyologlar, Moore'un ülkeler arası karşılaştırmalarında tarihsel bağlamı fazla dışsallaştırdığını ve kimi zaman "tipolojik genellemeler" in ampirik karmaşıklıkları örttüğünü savunmuştur. Örneğin Japonya ve Almanya'nın "yukarıdan devrim" modelinde aynı kategoriye sokulması, aralarındaki tarihsel, kültürel ve siyasal farkların önemsizleştirilmesine neden olabilir.

Bir başka yapısal eleştiri Margaret Somers tarafından dile getirilmiştir. Somers'a göre Moore'un sınıf merkezli açıklama çerçevesi, siyasal kültürün, kolektif kimliklerin ve kamusal söylemin dönüşümündeki etkisini göz ardı etmektedir. Siyasal değişimin sadece yapısal dinamiklerle değil, kültürel anlam üretim süreçleriyle de belirlendiğini savunan Somers, özellikle kamusal alanın dönüşümünü anlamak için bu boyutun zorunlu olduğunu vurgular (Somers, 1993, s. 3–5). Buna ek olarak Jeffrey M. Paige'in Orta Amerika incelemeleri, Moore'un açıklama modelinin Avrupa merkezli olduğunu ve gelişmekte olan toplumların özgünlüklerini kapsamakta zorlandığını ortaya koymuştur. Paige'e göre, Latin Amerika gibi bölgelerde ne Moore'un öngördüğü biçimde köylü devrimi yaşanmıştır ne de yukarıdan modernleşmeye dayalı otoriterleşme süreçleri tam anlamıyla gerçekleşmiştir. Bu durum, Moore'un sınıf koalisyonları temelli tipolojisinin evrensellik iddiasına ciddi bir sınır çizer. Bu destekleyici ve eleştirel yaklaşımlar bir araya getirildiğinde, Moore'un eserinin akademik alandaki konumu daha açık hale gelir. Onun sunduğu açıklama biçimi tekil bir doğrultuya indirgenemez; aksine, sürekli olarak revize edilen, yorumlanan ve sorgulanan bir düşünsel miras oluşturur. Bizce de Moore'un katkısı yalnızca bir tipoloji kurmak değil, siyasal dönüşüm süreçlerini tarihsel sınıfsal ilişkiler üzerinden düşünmeye cesaret etmek olmuştur. Bu nedenle eleştiriler, eserin zayıflığına değil, tersine metodolojik iddiasının büyüklüğüne işaret eder.

Sonuç Yerine

Barrington Moore Jr.'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* adlı eseri, yalnızca altı ülkenin tarihsel-siyasal evrimini karşılaştırmakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal yapılar ile siyasal rejimler arasındaki ilişkiyi çözümlemeye yönelik güçlü bir kuramsal öneri sunar. Moore, toplumsal sınıfların (özellikle toprak aristokrasisi, burjuvazi ve köylülük) tarihsel konumları, ittifak biçimleri ve çatışma dinamikleri üzerinden rejim tipolojileri üretmiştir. Bu yaklaşım, siyasal rejimlerin gelişimini açıklarken sınıfsal konfigürasyonlara dayalı açıklama modelleri için paradigmatic bir örnek teşkil eder.

Eserin en özgün katkılarından biri, demokrasinin oluşum sürecini idealize etmeksizin, şiddetin tarihsel rolünü açık biçimde tartışmasıdır. Moore'a göre demokratikleşme süreçleri çoğunlukla kademeli reformlar sayesinde değil, devrim, iç savaş ve sınıf çatışmaları gibi zorlayıcı süreçler aracılığıyla gelişmiştir (Moore, 1966, s. xv–xx). Bu bakış açısı,

hem liberal modernleşme kuramlarının evrimci varsayımlarına hem de kültüralist siyaset yaklaşımlarına güçlü bir karşı duruş niteliğindedir.

Ancak, inceleme boyunca da tartışıldığı üzere, Moore'un kuramı tüm tarihsel örnekleri kapsamakta zorlanmıştır. Özellikle devletin kurumsal özerkliğini yeterince dikkate almaması (Skocpol, 1979), siyasal kültürün ve söylemin dışsal bir değişken gibi ele alınması (Somers, 1993), bazı durumlarda tarihsel indirgemeciliğe neden olmuştur. Yine de bu tür eksiklikler, eserin kuramsal zayıflığına değil, tarihsel kapsamının ve iddialılığının büyüklüğüne işaret eder.

Bugünden bakıldığında, Moore'un çalışması birkaç nedenle hâlâ güncelliğini korumaktadır:

Popülizm ve otoriterleşme tartışmalarında sınıf yapılarının yeniden gündeme gelmesi, Moore'un analitik çerçevesini tekrar değerli kılmaktadır.

Tarihsel-sosyolojik yöntem açısından Moore'un çalışması, niceliksel modellere karşı tarihsel derinlikli analizlerin hâlâ gerekli ve etkili olduğunu göstermektedir.

Çoklu moderniteler çağında, farklı ülkelerin farklı tarihsel yollarla siyasal rejimler inşa ettikleri kabul görürken, Moore'un tipolojisi bu çeşitliliği kavramsallaştırmak için güçlü bir başlangıç noktası sunar.

Eserin Türkiye gibi "ara model"lerde nerede konumlandırılacağı ise ayrı bir tartışma alanı açar. Ne burjuva devrimi yaşanmış ne de klasik anlamda bir köylü devrimi... Dolayısıyla, Moore'un çerçevesi sadece açıklama değil, aynı zamanda kıyaslama ve soru sorma aracı olarak değerlidir. Bu bağlamda, eser yalnızca bir kuram değil, bir sorgulama yöntemidir.

Sonuç olarak, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, hâlâ üzerine düşünölmeye, eleştirilmeye ve geliştirilerek yeniden yorumlanmaya açık bir klasik metindir. Eserin sunduğu büyük tarihsel anlatı, sosyal bilimlerin karşılaştırmalı ve eleştirel geleneğini sürdürenler için vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olmaya devam etmektedir.

Kaynaklar

BEHR, A. W. (1966). Book Review: Moore, Barrington. 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. *Political Science Quarterly*, 82(4), 625–627. <https://www.jstor.org/stable/2148084>

GOLDSTONE, J. A. (1991). *Revolution and rebellion in the early modern world*. University of California Press.

MANN, M. (1986–2012). *The sources of social power* (Vols. 1–4). Cambridge University Press.

MCCORMICK, B. L. (2000). Modernization, democracy, and morality: The work of Barrington Moore, Jr. *International Journal of Politics, Culture, and Society*, 13(4), 591–606. <https://www.jstor.org/stable/20020051>

MOORE, B. (1966). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Modern Dünyanın Oluşumunda Lord ve Köylü*, İstanbul. [Original version: *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press.]

PAIGE, J. M. (1997). *The social origins of dictatorship, democracy and socialist revolution in Central America* [PDF]. University of Michigan. <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/51172/405.pdf>

SHEEHAN, J. J. (1980). Barrington Moore on obedience and revolt. *Theory and Society*, 9(5), 723–734. <https://doi.org/10.1007/BF00162578>

SKOCPOL, T. (1973). A critical review of Barrington Moore's *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. *Politics & Society*, 4(1), 1–30. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/003232927300400101>

SKOCPOL, T. (1979). *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia and China*. Cambridge University Press.

SOMERS, M. (1993). What's political or cultural about political culture and the public sphere? *Sociological Theory*, 11(1), 1–23.

VALENZUELA, J. S. (1992). Democratic consolidation in post-transitional settings: Notion, process, and facilitating conditions. *Kellogg Institute Working Paper*, (265). https://kellogg.nd.edu/sites/default/files/old_files/documents/265.pdf

WIENER, J. M. (1976). Review of reviews: *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. *History and Theory*, 15(2), 146–175. <https://www.jstor.org/stable/2504823>

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Kitap İncelemesi-2: Sport Entrepreneurial Ecosystems: Technology Innovation Perspectives

Hazırlayan

Onur GÜREL

Yazar: Vanessa RATTEN

Sport Entrepreneurial Ecosystems: Technology, Innovation, Perspectives,

Singapur: Springer Nature Singapore Pte Ltd.,
2024, 105 p.

ISBN: 978-981-97-8922-1 (Basılı),
978-981-97-8923-8 (e-Kitap)

DOI: 10.1007/978-981-97-8923-8

Giriş

Bu kitap incelemesi spor girişimciliği ekosistemlerini ve dinamik yetenekleri ele alan eserin temel içeriğini, güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Eser spor girişimciliği kavramını, yenilikçilik, liderlik, pazarlama, sponsorluk, yapay zekâ, dijitalleşme ve sürdürülebilirlik bağlamında ele almakta ve spor organizasyonlarının girişimcilik stratejilerini nasıl şekillendirebileceğini detaylandırmaktadır. Bu bağlamda kitabın akademik ve sektörel katkıları incelenerek eleştirel bir perspektif sunulacaktır.

Kitabın İçeriği ve Temel Argümanlar

Vanessa Ratten'in *Sport Entrepreneurial Ecosystems: Technology Innovation Perspectives* adlı eseri spor girişimciliğinin teori ile uygulama açısından nasıl şekillendiğini ele almakta ve sektördeki yenilikçi yaklaşımları incelemektedir. Eser spor girişimcilik ekosistemlerini ve dinamik yetenekleri inceleyerek spor endüstrisinin kendine özgü girişimcilik odaklı doğasını anlamaya

Bağımsız Araştırmacı, İzmir, Türkiye.
✉ onurgurel.phd@gmail.com

Onur GÜREL, "Kitap İncelemesi-2: Sport Entrepreneurial Ecosystems: Technology Innovation Perspectives", Istanbul Gelisim University Journal of Social Sciences, 13 (1), 2026, pp. 361-363.

odaklanmaktadır. Girişimciliğin değişen iş ortamına uyum sağlamak için bir seçenek değil, bir gereklilik olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca spor kuruluşlarının kısa, orta ve uzun vadeli girişimcilik stratejilerini anlamalarının önemine dikkat çekilmektedir. Kitap toplam dokuz bölümden oluşmakta olup spor girişimciliği, spor ekosistemleri, inovasyon, liderlik, pazarlama, reklamcılık, sosyal medya, yapay zekâ ve döngüsel ekonomi gibi çeşitli konuları ele almaktadır. Genel olarak kitabın amacı spor endüstrisinin girişimcilik perspektifinden nasıl değerlendirilebileceğine dair yeni bir bakış açısı sunmaktır.

Kitabın ilk bölümünde spor girişimciliğinin sadece ekonomik kazanç sağlamaktan öte gelişmiş ve sürdürülebilir çözümlerin üretilebildiği bir alan olduğu vurgulanmaktadır. Teknolojik gelişmelerin özellikle e-spor gibi yeni spor türlerinin ortaya çıkışıyla birlikte sporun tanımını yeniden şekillendirdiği ifade edilmektedir (1-2). Spor organizasyonlarının dinamik yapıları sayesinde piyasa değişimlerine hızla uyum sağlamaları gerektiği belirtilirken sosyal ve kurumsal girişimcilik arasındaki farklılıklar ele alınmaktadır (7). Ayrıca bireysel tatmin ve özgürlüğe odaklanılarak yaşam tarzına bağlı girişimciliğin spor ekosistemine nasıl katkı sağlayabileceği incelenmektedir (9).

Kitabın ikinci bölümü spor ekosistemlerinin girişimcilik bağlamındaki rolünü ele alarak bu ekosistemlerin işleyişini ve girişimciliğe sağladığı katkıları açıklamaktadır. Spor ekosistemlerinin firmalar ve paydaşlar arasındaki etkileşim ile işbirliğine dayalı dinamik yapılar olduğu vurgulanırken rekabet ile işbirliğini bir arada barındıran “koopetisyon” kavramının önemi üzerinde durulmaktadır (14). Girişimcilik ekosistemlerinin üniversiteler, araştırma merkezleri ve kamu politikalarıyla nasıl desteklendiği belirtilirken kurumsal yapılar, altyapı, finansman ve yetenek yönetimi gibi unsurların spor girişimciliğindeki kritik rolü detaylı bir şekilde ele alınmaktadır (17). Bölüm ayrıca iş ekosistemleri, yenilikçi ekosistemler ve sürdürülebilir ekosistemler olmak üzere üç farklı ekosistem türünü inceleyerek spor girişimciliğinin farklı alanlara nasıl entegre olabileceğini ortaya koymaktadır (21-23).

Kitabın üçüncü bölümü spor organizasyonlarında inovasyonun rolünü ve rekabet avantajı sağlamadaki önemini ele almaktadır. İnovasyonun spor endüstrisinde marka değerini artırmak ve organizasyonların sürdürülebilirliğini sağlamak için stratejik bir araç olduğu vurgulanmaktadır (25-26). Bölümde ürün, süreç ve hizmet inovasyonu gibi temel inovasyon türleri açıklanırken özellikle COVID-19 sonrası hızlanan dijitalleşmenin spor teknolojileri üzerindeki etkisi ön plana çıkarılmaktadır (79-80). Spor girişimcilerinin yeni teknolojileri benimseyerek pazarda avantaj elde ettiği belirtilmektedir ve inovasyon süreçlerinin stratejik olarak yönetilmesinin önemi vurgulanmaktadır (26). Ayrıca liderlik ve değişim yönetiminin inovasyonu destekleyici unsurlar olduğu ifade edilmekte ve inovasyonun sürekliliğinin müşteri taleplerine uyum sağlama açısından kritik bir rol oynadığı belirtilmektedir (27). Eserde ürün, süreç, hizmet, sosyal ve açık inovasyon gibi farklı inovasyon yaklaşımlarının spor ekosistemine katkıları detaylı bir şekilde ele alınmaktadır (28-32).

Kitabın dördüncü bölümü spor liderliğinin tanımını yaparak farklı liderlik türlerini detaylandırmaktadır ve bu liderlik yaklaşımlarının spor organizasyonları üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Liderliğin bireyleri etkileyip motive ederek ve yönlendirerek organizasyonların başarısına katkıda bulunmasını sağlayan temel bir unsur olduğu vurgulanmaktadır (35). Kültürel farklılıkların liderlik tarzlarını şekillendirdiği belirtilirken girişimci liderlik, dönüştürücü liderlik, karizmatik liderlik ve sürdürülebilirlik liderlik gibi çeşitli liderlik modelleri ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır (36-39). Kitap spor liderlerinin yalnızca mevcut sistemleri yönetmekle kalmayıp aynı zamanda yenilikçilik, risk alma ve değişimi yönetme gibi alanlarda da etkin bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmaktadır (37). Ayrıca liderlerin organizasyonlarını uzun vadeli başarıya taşımak için sürdürülebilirlik odaklı stratejiler geliştirmesi gerektiği ifade edilmektedir (42-43).

Kitabın beşinci bölümü spor pazarlamasının stratejik önemini ele alarak spor organizasyonlarının pazarlama süreçlerini nasıl yönettiğini ve bu süreçlerin müşteri ilişkileri ile marka değerine nasıl katkı sağladığını incelemektedir. Eser pazarlamanın üretici ve tüketici arasındaki değişim temeline dayandığına vurgu yaparken fiyatlandırma, promosyon ve ürün özellikleri gibi unsurların pazarlama stratejilerindeki kritik rolüne odaklanmaktadır (46). Dijital pazarlamanın teknolojik gelişmelerle birlikte spor organizasyonları için giderek daha önemli hale geldiğini, özellikle sosyal medya ve çevrimiçi platformların müşteri etkileşimini artırmadaki etkinliğini öne çıkarmaktadır (50-51). İlişki ve paydaş pazarlamasıyla müşteriyle uzun vadeli bağların güçlendirilmesi gerektiğini ifade ederken dönüşüm odaklı pazarlamanın pazar değişikliklerine hızlı yanıt verme olanağı sağladığını belirtmektedir (48). Ayrıca müşteri yolculuğu süreçlerinin analiz edilerek pazarlama stratejilerinin optimize edilmesi gerektiği ve yaşam tarzı ile neden odaklı pazarlamanın tüketicilerin duygusal bağlarını güçlendirmedeki rolü açıklanmaktadır (53).

Kitabın altıncı bölümü spor reklamcılığının pazarlama stratejileri, tüketici davranışları ve dijital dünyadaki etkisi üzerine derinlemesine bir inceleme sunmaktadır. Tüketici motivasyonları, çevresel faktörler ve 7P pazarlama modeli gibi unsurlar üzerinden spor markalarının hedef kitlelerine nasıl hitap edebileceği tartışılmaktadır (56). Yenilikçi reklam tekniklerinin, olumlu psikoloji kullanımı ve duygusal unsurlarla tüketici memnuniyetini artırma yolları detaylı bir şekilde ele alınmıştır (57-58). Ayrıca rasyonel ve duygusal temelli reklam kampanyaları arasındaki farklar ile ünlülerin

yer aldığı kampanyaların etkisi incelenmiştir (61). Reklam mecralarının çeşitliliği de vurgulanmış; televizyon, radyo, gazeteler, online reklamcılık ve açık hava reklamcılığı gibi farklı platformların pazarlama stratejilerindeki rollerine dikkat çekilmiştir (63-65).

Kitabın yedinci bölümü spor sektöründe yaratıcılığın rolü ve sosyal medyanın bu süreçteki etkisini ele almaktadır. Yazara göre yaratıcılık özellikle spor organizasyonlarında benzersiz ve dikkat çekici yöntemler geliştirmek anlamına gelmektedir ve eğitim, deneyim ile yenilikçi bir yaklaşımı gerektirmektedir (67-69). Yaratıcı süreç beş aşamadan oluşmaktadır: problemi tanımlama, hazırlık ve araştırma, çözüm üretimi, çözümlerin değerlendirilmesi ve nihai sonuçların gözden geçirilmesidir (69). Bölümde ayrıca sosyal medyanın önemi de vurgulanmaktadır (71). İnternet tabanlı iletişim platformlarının kullanıcılar arasında etkileşim sağlayarak spor organizasyonlarının hedef kitleleriyle daha etkili bir bağ kurmasına olanak tanıdığı belirtilmektedir (72). Sosyal medyanın yedi temel bileşeni (kimlik, sohbetler, paylaşım, varlık, ilişkiler, itibar ve gruplar) spor organizasyonlarının çevrimiçi varlıklarını güçlendirerek daha geniş bir kitleye ulaşmalarını nasıl sağladığı açıklanmaktadır (73).

Kitabın sekizinci bölümü yapay zekânın spor endüstrisindeki rolü ile dijital dönüşümün spor dünyasına etkilerini ele almaktadır. Yazarın görüşüne göre dijital platformların artan kullanımıyla birlikte spor endüstrisi önemli bir dijital dönüşüm sürecinden geçmiştir (79). Bu süreç canlı yayınlar ve ödeme sistemlerinden, büyük veri analitiği ve Nesnelerin İnterneti gibi teknolojilerle daha verimli hale getirilen iş süreçlerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (79-80). Ayrıca yapay zekâ ve diğer teknolojilerin insan karar verme süreçlerine nasıl katkı sağladığı da detaylı bir şekilde tartışılmıştır (83-84). Bölümde yapay zekâ, makine öğrenimi, derin öğrenme, artırılmış gerçeklik ve metaverse gibi teknolojilerin spor sektöründe yarattığı etkiler kapsamlı bir şekilde incelenmiştir (88-90). Yaratıcı ve yenilikçi yapay zekâ türleri ele alınırken zayıf yapay zekâ ile güçlü yapay zekâ arasındaki farklar, jeneratif yapay zekâ ve yapay empati gibi kavramlar da açıklanmıştır (85). Özellikle metaverse, artırılmış gerçeklik ve yapay zekâ teknolojilerinin spor organizasyonlarının etkileşim biçimlerini nasıl dönüştürdüğü vurgulanmış ve bu teknolojilerin sporun geleceğinde yaratacağı değişimlere dikkat çekilmiştir (89).

Kitabın son bölümü döngüsel ekonomi ve sürdürülebilirlik ilkelerinin spor endüstrisindeki rolüne odaklanmaktadır. Döngüsel ekonomi spor ürünlerinin geri dönüştürülmesi ve tekrar kullanılması gerektiğini vurgulayan bir iş modeli sunmaktadır (93-94). Bu yaklaşım spor materyallerinin ekosistem içinde yeniden kullanılmasını sağlayarak mevcut iş uygulamalarını yeniden düşünmeye teşvik etmektedir (95). Bölümde ayrıca iklim koşullarının spor üzerindeki etkileri ele alınmaktadır (103). Artan sıcaklıklar aşırı hava olayları ile *UV radyasyonu* gibi faktörlerin spor etkinliklerini ve sporcuların performansını nasıl etkileyebileceği tartışılmaktadır (94). Sürdürülebilirlik ise spor dünyasında çevresel etkilerin en aza indirilmesi ve atıkların azaltılması gibi çabalarla önemli bir yer edinmiştir (96-97). Bu bölümde *Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri* (BM SKH) çerçevesinde sporun iklim değişikliğiyle mücadele, sağlıklı yaşamı teşvik etme ve temiz enerji kullanımı gibi hedeflere nasıl katkı sağladığı da vurgulanmaktadır.

Sonuç

Eser spor girişimciliğinin yalnızca ekonomik bir faaliyet alanı olmadığını, aynı zamanda yenilik, sürdürülebilirlik ve sosyal sorumlulukla şekillenen dinamik bir ekosistem olduğunu vurgulamaktadır. Kitap açık inovasyon, sosyal inovasyon ve dijitalleşmenin spor sektöründeki dönüşümü hızlandıran temel unsurlar olduğunu ortaya koyarak inovasyonun rekabet gücü için vazgeçilmez bir faktör olduğunu göstermektedir. Ayrıca liderliğin sektörde değişimi yönlendiren kritik bir unsur olduğu, yenilikçi pazarlama stratejileri ve spor reklamcılığının küresel rekabette sürdürülebilir avantaj sağladığı belirtilmektedir. Yapay zekâ ve sosyal medyanın etkin kullanımıyla spor organizasyonlarının başarısının artırılabilmesi vurgulanırken sporun BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda iklim değişikliği, sağlıklı yaşam ve temiz enerjiye katkı sağlayabileceği de ele alınmaktadır. Bununla birlikte kitapta uygulamalı vaka analizlerinin sınırlı olması, küresel perspektifin yeterince ele alınmaması ve tüketici davranışlarına dair derinlemesine bir inceleme sunulmaması önemli eksiklikler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca daha fazla vaka analizi ile küresel perspektifle desteklenmesi durumunda daha güçlü bir akademik ve sektörel katkı sağlayabileceği öngörülebilir. Genel olarak eser spor ekosisteminin geleceğine odaklanmak isteyen akademisyenler, yöneticiler ve girişimciler için kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

ÖZGÜN ARAŞTIRMA / ORIGINAL ARTICLE

Copyright@Author(s) - Available online at dergipark.org.tr/en/pub/igusbd.
Content of this journal is Licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND) International License.

Kitap İncelemesi-3: Güvenliğin Eleştirisi

Hazırlayan

Erdoğan ÖZDEMİR

Yazar: Mark NEOCLEOUS

Güvenliğin Eleştirisi,

(Çev. Tonguç Ok), Ankara: NotaBene Yayınları,
2014, 264 s.

ISBN: 9786055513856

Giriş

Çağımızın önde gelen Marksist siyaset teorisyenlerinden Mark Neocleous'un en önemli eserlerinden biri olan kitap, ilk kez 2008 yılında Edinburgh University Press Limited tarafından 'Critique of Security' başlığıyla İngiltere'de yayımlanmış olup, 2014 yılında ise Tonguç Ok tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yazar bu eserinde güvenlik kavramını eleştirel bir biçimde ele alarak modern siyaset teorisi, egemenlik, olağanüstü hâl ve devlet gibi kavramların güvenlik üzerinden meşrulaştırılmasını tartışmaktadır. Neocleous güvenliğin tarafsız ya da evrensel bir iyi olmadığını, aksine iktidarın yeniden üretildiği ideolojik bir kavram olduğunu savunmaktadır. Onun deyimiyle "bu kitap, günümüz siyasi kategorilerinden birini eleştirme ve burjuva siyaset sistemini teşhir etme çabasıdır. Bu bakımdan ideolojinin maskesini indirmeyi ve güvenlik sistemini fetiş olmaktan çıkarmayı amaçlamaktadır." (s.17)

'Güvenliğin Eleştirisi' güvenlik kavramının tarihsel gelişimini, liberalizmin güvenlik anlayışını, olağanüstü hâl uygulamalarını, güvenlik ile kimlik ve

Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik
Akademisi, Ankara, Türkiye.
✉ erdincozdemir1919@gmail.com

sadakat ilişkisini, güvenlik söyleminin kapitalist üretimle olan bağı ve güvenlik pratiğinin kurumsal düzeyde nasıl işlediğini incelemektedir. Neocleous'un çalışması, güvenlik alanındaki geleneksel yaklaşımları sorgulayarak, güvenliğin aslında toplumsal ve siyasal bir inşa olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakış açısı, güvenlik çalışmalarında yeni bir eleştirel perspektif sunmakta ve güvenlik söyleminin toplumsal yapıları nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Kitap 'Giriş' kısmı ile birlikte beş ana bölümden oluşmaktadır.

"Burjuva Toplumunun Yüce Kavramı: Liberalizm ve Güvenlik Tekniği" başlıklı birinci bölümde Neocleous, güvenlik kavramının modern liberal devletin temelinde nasıl yer aldığını tartışmaktadır. Liberalizmin birey özgürlüğü vaadiyle çelişkili bir biçimde, güvenliği devletin merkezine yerleştirdiğini ve bunun, iktidarın sürekliliğini sağlayan bir teknik hâline geldiğini ileri sürmektedir. Yazara göre "liberalizmin anahtar kavramı özgürlük değil güvenlidir." (s.19) Neocleous'un güvenlik anlayışını liberalizmin hegemonik aygıtı olarak görmesi yerinde bir eleştiri sunmaktadır. Ancak liberal güvenlik söyleminin tümünden egemenlik stratejisine indirgenmesi, çoğulcu demokrasilerde güvenliğin aynı zamanda bireysel hakların korunmasıyla da bağlantılı olabileceği ihtimalini dışlayabilir. Ayrıca güvenliği sadece 'burjuva düzeninin ideolojik örtüsü' olarak ele almak, tarihsel bağlamdan kopuk, indirgemeci bir yaklaşım olabilir. Örneğin sosyal güvenlik sistemleri bazı dönemlerde emekçi sınıfların mücadeleleri sonucunda kazanılmıştır, bunları sadece düzenin yeniden üretimi olarak görmek bu kazanımların politik doğasını göz ardı etmektir.

"Olağanüstü Hâl mi? Hangi Olağanüstü Hâl?" başlıklı ikinci bölümde yazar, olağanüstü hâl kavramının 'istisna' değil, kapitalist düzenin bir yönetim biçimi hâline geldiğini, bu nedenle özellikle 20. yüzyıl boyunca olağanüstü hâl yönetimlerinin (uygulamalarının) nasıl sıradanlaştığının sorgulanması gerektiğini savunmaktadır. "Olağanüstü yetkilerin meşrulaştırılması ve anayasal temellere oturtulması liberalizmin modern devlete bir armağanıdır." (s.88) Devletin güvenlik adı altında sürekli bir olağanüstü hâl ortamı yarattığını ve bunun iktidarın normalleşmiş bir aracı hâline geldiğini öne sürmektedir. Çünkü "olağanüstü yetkilerin daha geniş bir olağanüstü hâl ideolojisi çerçevesindeki liberal kullanımı liberal yaklaşıma göre liberalizmin özgürlük ilkesiyle tamamen uyumlu olan bir güvenlik düzeni hâlidir." (s.60) Neocleous'un burada Giorgio Agamben'in ¹ 'istisna hâli' kavramını yeniden yorumlaması dikkat çekicidir. Ancak eleştirinin daha ikna edici olabilmesi için, yazarın olağanüstü hâlin her bağlamda 'sınıf tahakkümünü normalleştirme' pratiği olduğu savı daha fazla örnekle ve karşılaştırmalı analizle desteklenebilirdi. Olağanüstü hâl uygulamaları farklı siyasal rejimlerde farklı biçimler alır, kitapta bu farklılıklar göz ardı edilmiştir. Ayrıca yazar tarafından farklı dönemlerde ve farklı coğrafi konumlardan örnekler verilmiş olsa da "Olağanüstü yetkilerin kullanılması yoluyla güvenliği sağlama çabası, tüm dünyada uygulanan en temel siyasi strateji hâline geldi." (s.98) diyerek sürekli olağanüstü hâl fikrinin her bağlamda geçerli olduğunu söylemek, aşırı genelleşici bir yaklaşımdır.

"Sosyal Güvenlikten Ulusal Güvenliğe: Ekonomik Düzenin İmalatı Üzerine" başlıklı üçüncü bölüm güvenlik söyleminin ekonomik düzenin sürdürülmesiyle ilişkisini ele almaktadır. Neocleous'a göre "Uluslararası ilişkiler teorisi, içeri-dışarı ilişkisine giderek daha fazla ilgi göstermesine karşın belirgin bir biçimde dışarıyı çağrıştıran güvenlik söylemi -yani ulusal güvenlik- ile belirgin biçimde içeriği çağrıştıran güvenlik söylemi -yani sosyal güvenlik- arasındaki olası ilişkiye neredeyse hiç değinilmemektedir." Bu nedenle bölümün amacı, "ulusal güvenlik kavramını yeniden ele alıp onun sosyal güvenlik ile olan tarihsel bağlarının daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır." (s.115) Yazara göre sosyal güvenlik, aslında kapitalist üretimin ihtiyaç duyduğu iş gücünün yeniden üretimi için kullanılan bir araçtır. Ulusal güvenlik ise, bu düzeni tehdit eden unsurlara karşı bir koruma mekanizmasıdır. "Olağanüstü yetkilere/yönetimlere başvurularak sağlanan güvenlik, yurt içinde sosyal güvenlik aracılığıyla yurt dışında ise ulusal güvenlik aracılığıyla yeni bir liberal düzen inşası için gerekli zemini" oluşturmaktadır." (s.20) Böylece "sosyal ve ulusal güvenliğin birleşik etkisi sayesinde güvenlik *per se*, kapitalist modernitenin siyasal düzeninin imalatı için gerekli en önemli mekanizmalardan biri, sermaye ile devleti birleştiren bir iktidar rabitası hâline gelmektedir." (s.118) "Ulusal güvenlik kılığına bürünmüş ekonomik güvenlik (yani kapitalist birikim)" (s.150) dünyayı kapitalist bir tarzda şekillendirip "tüm yerküreye müdahale etmenin ve onu bütünüyle denetim altında tutmanın aracı hâline geldi. Küresel düzen, sermaye birikimi mantığına ve burjuva düzen anlayışına dayanan bir güvenlik doktrini uyarınca imal edilmeye ve yönetilmeye başlandı." (s.147) Ancak Neocleous, sosyal güvenliği yalnızca bir yeniden üretim aracı olarak tanımlarken, bu sistemin aynı zamanda tarihsel olarak sınıf mücadelesi sonucu oluştuğunu ve bazı durumlarda sermaye karşıtı bir içeriğe sahip olabileceğini yeterince dikkate almamıştır. Emek-sermaye ilişkisini vurgularken, emeğin direniş kapasitesine alan açmaması önemli bir eksikliktir.

"Güvenlik, Kimlik, Sadakat" başlıklı dördüncü bölüm 'hem yurt içinde hem de yurt dışında siyasi bir teknoloji' olarak kullanılan belirli bir ekonomik düzen anlayışına dayalı güvenliğin 'yurttaşları nasıl belli bir ulus vizyonu etrafında seferber edebildiğini ele almaktadır.' (s.20) Neocleous, güvenlik söyleminin kimlik politikalarıyla nasıl iç içe geçtiğini, özellikle ulusal kimlik ve sadakat üretimiyle nasıl çalıştığını tartışmaktadır. Yazarın temel savı, "güvenlik ile kimliğin,

¹Agamben, G. (2020). İstisna Hâli (Çev. Kemal Atakay). 2. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

sosyologların ve psiko-analistlerin öne sürdükleri gibi belirgin varoluşsal ya da ontolojik yollarla değil çok daha siyasal bir yolla kopmamacasına birbirine bağlandığıdır: Ulusal güvenlik imalatı ile el ele gider ve *vice versa*.” (s.155) Güvenlik, ‘biz’ ile ‘onlar’ arasında bir sınır çizme pratiğidir. Güvenlik odaklı bir kimlikle oluşturulan bir ben/biz, öteki’nin bu güvenlik için arz ettiği söylenen tehdidin boyutları ölçüsünde bir ötekileştirmeye yol açar. Böylelikle bizi başka bir toplum üzerinde düşünmeye teşvik edecek kimselerden uzaklaştırır ve sadakatın önemini bize hatırlatır.” (s.176) Yazara göre “Güvenlik adına kullanılan sadakat ve kimlik, siyasal muhayyileyi devletin etrafında örgütlemeye yardımcı oluyor. Kimlik devlete sadakat için seferber ediliyor, sadakat kimlik için [ulusla özdeşleşmek için] ve böylece her ikisi de güvenlik için seferber edilmiş oluyor.” (s.199) Burası kimlik ve güvenlik ilişkisini açığa çıkarması açısından önemli bir bölümdür. Neocleous’un burada yaptığı katkı, güvenlik söyleminin yalnızca fiziksel değil kültürel/ideolojik bir üretim mekanizması olduğunu göstermesidir. Ancak eserde kimlik meselesi çoğu zaman sadece ulus-devlet bağlamında değerlendirilerek ulusal kimlik esas alınmış; etnik, cinsel ya da yerel kimliklerin güvenlik söylemleriyle nasıl ilişkilendiği ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Daha çok ulusal güvenlik ve devlet düzeyinde bir analiz sunulmuş, bireysel ve kolektif kimliklerin mikro düzeyde nasıl güvenlikleştirildiği konusu eksik kalmıştır.

“Şirket ve Kampüs” başlıklı beşinci bölümde güvenlik politikalarının sadece devletle sınırlı kalmadığı, özel güvenlik şirketleri ve üniversiteler gibi kurumlar aracılığıyla da uygulandığı savunulmaktadır. Geniş bir alana yayılan güvenlik endüstrisi sadece savunma ve güvenlikle ilgili özel şirketleri değil önemli miktarda üniversite araştırmalarını da içermektedir. Neoliberal güvenlik rejimi, bu kurumlarda disiplin ve itaat üretme mekanizmaları olarak işlemektedir. Yazara göre “CIA’in şirket olarak bilinmesinin ve onun karargâhlarına kampüs denmesinin bir nedeni olmalıdır.” (s.204) Bu bölüm çağdaş neoliberal güvenlik anlayışının kurumsal yüzünü sergilemesi bakımından etkileyicidir. Özellikle üniversitelerin ve şirketlerin güvenlik politikaları üzerinden nasıl birer kontrol mekanizması hâline geldiği oldukça güncel bir tartışmadır. Ancak Neocleous’un güvenliğin tüm kurumsal biçimlerini tek yönlü bir iktidar pratiği olarak okuması, bu alanlarda oluşan öğrenci hareketleri, sendika ve sivil toplum örgütlerinin eylemleri gibi karşı direniş pratiklerini göz ardı etmektedir. Bu tür olasılıklar metinde yeterince tartışılmamıştır. Neocleous, güvenlik söyleminin bir tür fetişizm² hâline geldiğini, devletin her türlü müdahalesini meşrulaştırmak için ‘güvenlik’ gerekçesini kullandığını öne sürmektedir. “Devletin altını oymak yerine aksine onunla kol kola yürüyen, güvenlik fetişini besleyen ve pazarlayan bir güvenlik sanayii” (s.20) mevcuttur. Güvenlik entelektüelleri³ ise günümüzün fetişini pazarlamaya çalışan bir güvenlik ideologundan başka bir şey değildir.” (s.257) “Güvenliği bir fetiş olarak okumaktaki amaç, güvenliğin hem sermayenin hem de devletin çıkarları doğrultusunda ideolojik bakımdan nasıl oluşturulup geliştirildiğini yeniden ortaya koymaktır.” (s.216)

Genel Değerlendirme

Mark Neocleous’un “Güvenliğin Eleştirisi” adlı eseri, güvenlik kavramını eleştirel bir bakış açısıyla inceleyen önemli bir çalışmadır. Kitap, güvenliğin sadece bireysel ya da toplumsal bir ihtiyaç değil, aynı zamanda egemenlik, kapitalizm ve devletin meşruiyetini yeniden üreten bir ideolojik araç olduğunu savunmaktadır. Neocleous, özgürlük ile güvenlik ikiliğini sorunlu bulurken bunun ideolojik olarak işleyen bir ayırım olduğunu söyleyerek güvenlik adına özgürlüklerin kısıtlanması sürecini sorgulamaktadır. Çünkü “güvenlik eleştirisi aslında daha geniş bir iktidar eleştirisinin en önemli parçasını” oluşturmaktadır. (s.15) Yazar, güvenlik söyleminin liberal toplumlarda özgürlük ve güvenlik arasındaki gerilim üzerinden iktidarın yeniden üretildiğini ve bu söylemin, toplumsal eşitsizlikleri ve sınıf ilişkilerini gizleyerek mevcut düzenin sürdürülmesine hizmet ettiğini öne sürmektedir.

Neocleous’un eseri, güvenliği normatif bir değer olmaktan çıkararak, eleştirel siyaset kuramı ve Marksist bir perspektiften sorgulayan öncü çalışmalardan biridir. Her bölüm, güvenliğin farklı bir veçhesini gözler önüne sermekte ve devletin tahakküm mekanizmalarından kapitalist düzenin yeniden üretimine, kimlik politikalarından kurumsal kontrollere kadar geniş bir analiz sunmaktadır. Ancak yazarın kimi zaman yapısalcı ve indirgemeci yaklaşımı, güvenliğe dair daha karmaşık ve çok boyutlu değerlendirmeleri dışarıda bırakmaktadır.

Eser, güvenlik kavramını sadece bir tehditten korunma aracı olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzenin, sınıf

²Fetiş: Tapınırcasına sevilen şey veya kimse.

Fetişizm: İlkel toplumlarda doğaüstü bir güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesnelere tapınma. Türk Dil Kurumu (t.y.). Güncel Türkçe Sözlük. 25 Mayıs 2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.

³“(M)odern devlet, “güvenlik entelektüelleri” olarak gruplandırılabilir geniş bir yelpazede kişi istihdam eder. Çoğunluğu ordu, polis ve istihbarat örgütleri tarafından istihdam edilir. Ancak askerî kültürle ilişkisi daha dolaylı olan başkaları da vardır: Devlet/hükûmet sözleşmeleri üzerine çalışan akademisyenler, sözde bağımsız ‘think-tank’ kuruluşlarında istihdam edilen analistler ya da siyasi partilerin araştırma ve güvenlik kollarında çalışan üyeleri. Bunların en karakteristik ürünleri güncel olaylarla ilgili stratejik, siyasi ya da ekonomik değerlendirmeler ve gelecekteki politikaların, kararların ve olayların olası sonuçlarını tek tek ortaya koyan senaryolarıdır.” Luckham, R. (1984). *Armament Culture. Alternatives*, 10(1), 1-44, 11.

ilişkilerinin ve devletin egemenliğinin yeniden üretildiği bir ideolojik araç olarak ele almaktadır. Bu bakış açısı, güvenlik çalışmalarında yeni bir eleştirel perspektif sunmakta ve güvenlik söyleminin toplumsal yapıları nasıl şekillendirdiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yazara göre “güvenlik ihtiyacı son derece amorf ve belirsiz olduğu için güvenlik aurasını donatabilecek metaların sayısı ve türü neredeyse sınırsızdır; hem somut metaları hem de somut olmayanları kapsar.” (s.217) Böyle bir ortamda güvende olmanın tek yolu ise sonu gelmez güvenlik ürünleri vasıtasıyla kendi güvenliğini sağlama aracına dönüşen tüketimin artarak devam etmesidir.

Kitap, güvenliğin toplumsal ve siyasal bir inşa olduğunu vurgulamakta ve “siyasal bir teknoloji” (s.109) olarak tanımlanan güvenliğe dair söylemin, toplumsal eşitsizlikleri ve sınıf ilişkilerini gizleyerek mevcut düzenin sürdürülmesine hizmet ettiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, güvenlik çalışmalarında geleneksel anlayışları sorgulamakta ve güvenlik kavramının daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Ancak kitabın eleştirel yaklaşımı, güvenlik kavramının tüm yönlerini kapsamadığı ve bazı durumlarda güvenliğin olumlu bir rol oynayabileceği gerçeğini göz ardı ettiği eleştirilerine de açıktır. Yine de Neocleous’un çalışması, güvenlik kavramını daha geniş bir toplumsal ve siyasal bağlamda değerlendirmemize olanak tanımaktadır.

Başlangıçta uluslararası ilişkilerin bir alt disiplini olan güvenlik çalışmaları, kardeş disiplin olan stratejik çalışmalar gibi, “güvenlik mantığının yön verdiği bir siyaset etrafında inşa edilen ve hegemonik güçlerin çıkarları doğrultusunda belirlenen söylemsel ekonominin bir parçasıydı. Doğuşundan itibaren eleştiri düşüncesinden mümkün olduğunca uzak”tı. (s.255) Neocleous, geleneksel güvenlik çalışmalarına karşı çıkarak, daha radikal ve Marksist temelli bir eleştiri geliştirmekte ve böylece çağdaş eleştirel güvenlik çalışmalarına katkıda bulunmaktadır. Neocleous’un çalışmaları, liberalizmin güvenlik söylemleri ve devletin egemenlik biçimleri üzerinedir. Foucault ve Marx’ın izinden giderek, liberalizmin özgürlük adına aslında güvenlik temelli bir egemenlik kurduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, devletin olağanüstü hâl uygulamalarının ve güvenlik politikalarının kapitalist üretim ilişkileriyle nasıl iç içe geçtiğini analiz etmektedir. Bu eserde liberalizmin güvenlik söylemlerinin aslında özgürlüğü tehdit ettiğini ve güvenlik toplumunun inşasında nasıl bir rol oynadığını tartışmaktadır. Kitap, özellikle eleştirel siyaset teorisi, güvenlik çalışmaları ve devlet kuramı alanlarında önemli bir referans kaynağı olarak kabul edilmektedir.